

# 5. INTERNATIONAL PARIS CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

February 07-08, 2021

Paris - FRANCE

## Proceedings book

**Editor:**

**Dr. Crisanto E. Avila**

**ISBN – 978-605-70216-9-4**

**5. INTERNATIONAL PARIS  
CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

**February 07-08, 2021  
Paris - FRANCE**

**Proceedings book**

**Editor:  
Dr. Crisanto E. Avila**

**All rights of this book belong to IKSAD Global Publishing House  
Authors are responsible both ethically and juristically  
IKSAD Globa Publications - 2021©  
Issued: 24.02.2021**

**ISBN - 978-605-70216-9-4**



---

**CONGRESS'S IDENTIFICATION**

---

**CONGRESS NAME**

5. INTERNATIONAL PARIS CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

**DATE AND PLACE**

February 7-8, 2021  
Paris – FRANCE

**ORGANIZING COMMITTEE**

Prof. Dr. Mykola VAS'KIV  
Assoc. Prof. Gökhan OFLUOĞLU  
Dr. Maria PULVARD  
Dr. Sanghamitra ADHYA  
Assist. Prof. Dr. N.Johnson  
Zhuldyz SAKHI

**COORDINATOR**

Zhanuzak ALIMGEREY

**INTERNATIONAL PARTICIPANTS**

Turkey - 61  
Azerbaijan - 38  
Ukraine - 1  
Algeria -3  
Pakistan - 4  
Nigeria - 13  
Ethiopia – 1  
Malaysia – 1  
Kyrgyzstan – 3  
India - 2

**NUMBER OF ACCEPTED PAPERS**

124

**NUMBER OF REJECTED PAPERS**

29

**EVALUATION PROCESS**

All applications have undergone a double-blind peer review process

**CONGRESS LANGUAGES**

Turkish and all dialects, French, English, Russian

**PRESENTATION**

Oral presentation

**SCIENTIFIC COMMITTEE**

**Dr. Jean Philippe Praene  
University of La Réunion**

**Dr. Anatoliy LOGINOV  
Taras Shevchenko State University**

**Dr. Ibrahim AL  
Karadeniz Technical University**

**Dr. Andrea Lucchesi  
Sao Paulo University**

**Dr. Ansi Rezeda SAFIULLINA  
Kazan Federal University**

**Dr. Cynthia CORREA  
Sao Paulo University**

**Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA  
Rasulbekov Kyrgyz Economic University**

**Dr. Dmitriy VASILYEV  
Russian Academy of Entrepreneurship**

**Dr. Dinarakhan TURSUNALIEVA  
Rasulbekov Kyrgyz Economic University**

**Dr. George RUDIC  
Montreal Pedagogy Institute**

**Dr. Klara PUSHKINA  
Chuvash State University**

**Dr. Nagbdu KAMAROVA  
Yessenov University**

**Dr. Necati DEMİR  
Gazi University**

**Dr. Nikolay VASKIV  
Kyiv National University of Culture and Arts**

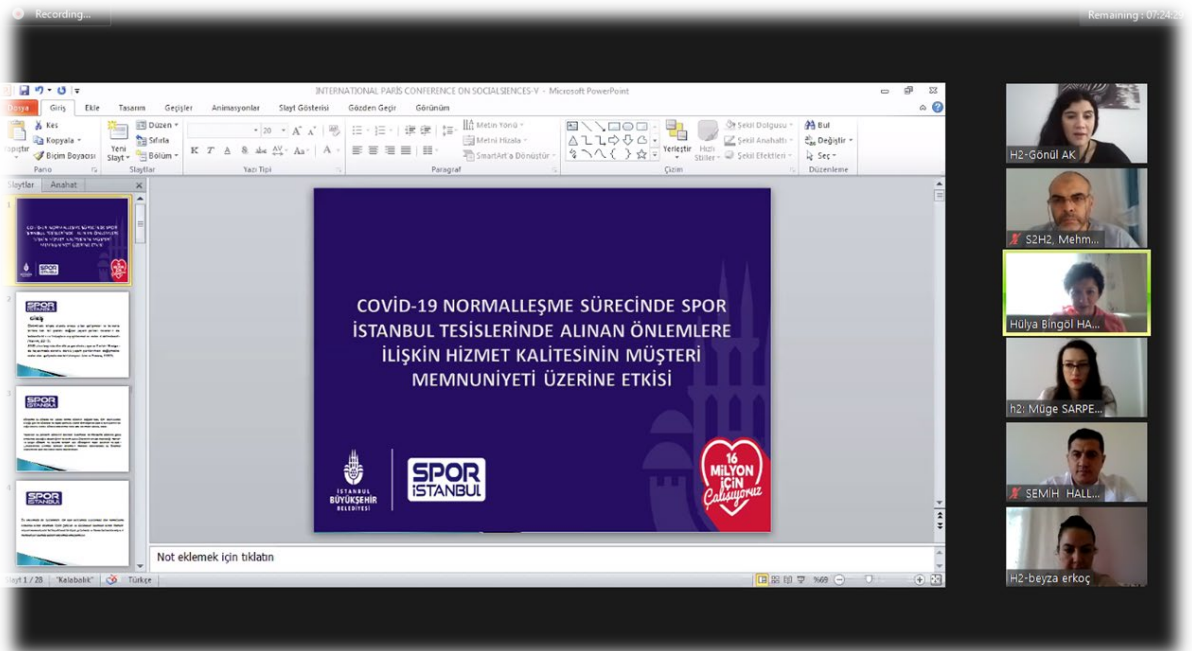


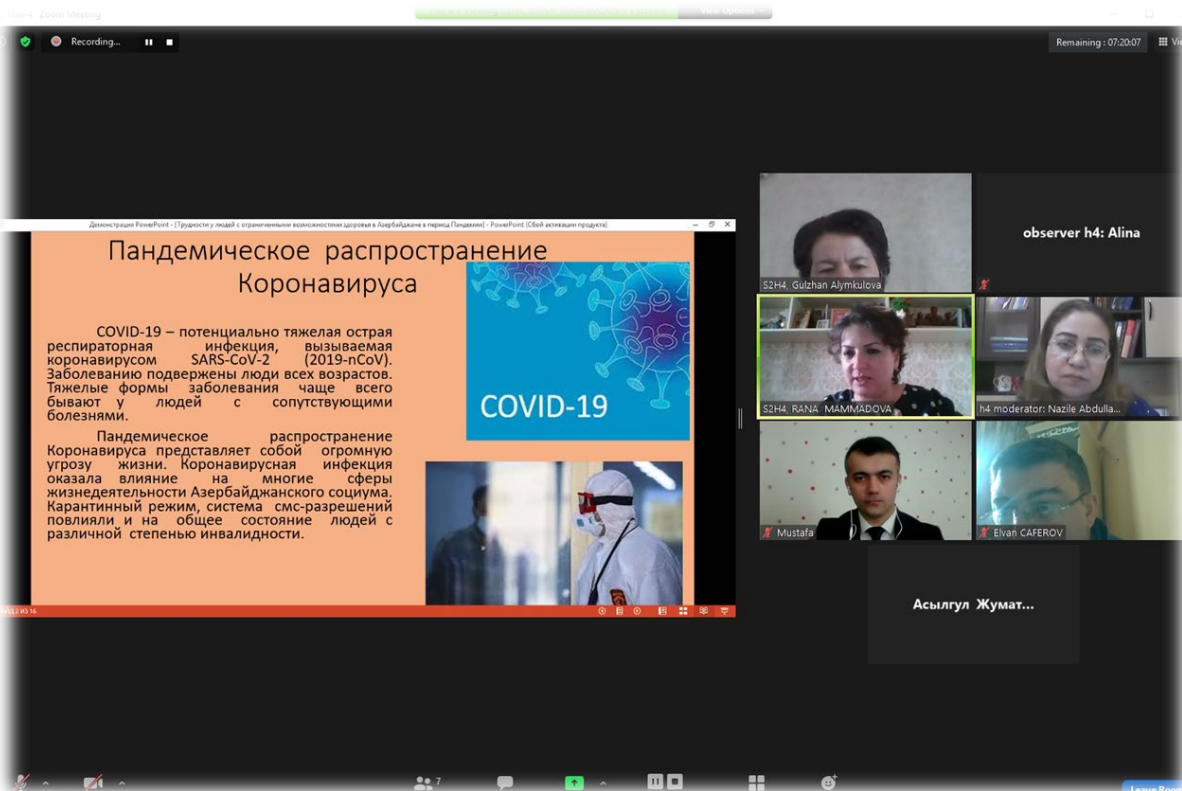
**Dr. Osman ERKMEN  
Gaziantep University**

**Dr. Rimma PARDABAYEVA  
Ufa State University**

**Dr. Ümran TÜRKYILMAZ  
Gazi University**

PHOTO GALLERY





# 5. INTERNATIONAL PARIS CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

February 07-08, 2021  
Paris - FRANCE

## CONFERENCE PROGRAM

**Zoom Meeting ID: 863 0659 4853**

**Passcode: 455990**



### **IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY**

- ❖ To be able to attend a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID “Meeting ID or Personal Link Name” and solidify the session.
- ❖ The Zoom application is free and no need to create an account.
- ❖ The Zoom application can be used without registration.
- ❖ The application works on tablets, phones and PCs.
- ❖ The participant must be connected to the session 5 minutes before the presentation time.
- ❖ All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- ❖ Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

### **Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION**

- ◆ Make sure your computer has a microphone and is working.
- ◆ You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- ◆ Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- ◆ Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.

### **ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN**

- ❖ Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildirimler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- ❖ Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak “Meeting ID or Personal Link Name” yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- ❖ Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- ❖ Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- ❖ Uygulama tablet, telefon ve PC’lerde çalışıyor.
- ❖ Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- ❖ Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- ❖ Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

### **Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER**

- ◆ Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- ◆ Zoom’da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- ◆ Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- ◆ Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- ◆ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

**CONGRESS LANGUAGES: French, English, Russian, Turkish and all dialects**



DATE  
07.02.2021

HALL-1  
SESSION-1

PARIS TIME  
08<sup>00</sup>-10<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
10<sup>00</sup>-12<sup>00</sup>

**MODERATOR: Asst. Prof. Dr. Mecbure ASLAN**

Lect. Mehmet Fatih Kanoğlu	Yozgat Bozok University	THE EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON DIGITAL TRANSFORMATION AND STRATEGIES
Prof. Dr. Meryem AKOğLAN KOZAK Res. Asst. Özlem GÜNCAN	Anadolu University Burdur Mehmet Akif Ersoy University	TOY MUSEUMS AND VISITOR EXPERIENCES
Dr. Emre AYDİLEK Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU	Kastamonu University Bulent Ecevit University	THE CONTENT ANALYSIS OF TURKEY REPORTS PREPARED BY THE EUROPEAN COMMISSION: RULE OF LAW
Asst. Prof. Dr. Aytaç TOPTAŞ Lect. A. Nihan VEZNIKLI	Bandırma Onyedi Eylül University Çanakkale Onsekiz Mart University	A QUALITATIVE RESEARCH TO DETERMINE THE EFFECT OF PATERNALIST LEADER BEHAVIORS ON EMPLOYEES' JOB PERFORMANCE IN HOTEL BUSINESSES
Dr. Dilşah Ertop	Yeditepe University	ANTECEDENTS OF COUNTERPRODUCTIVE WORK BEHAVIORS
Asst. Prof. Dr. Mecbure ASLAN Asst. Prof. Dr. Şenay KARAKUŞ UYSAL Dr. Yavuz Sezer OğUZHAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University Aksaray University Kayseri Elektrik Perakende Satış AŞ	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN REMOTE WORK, WORK- LIFE BALANCE, JOB SATISFACTION AND LIFE SATISFACTION FROM THE THEORETICAL PERSPECTIVE
Ömer Faruk GÜVEN Asst. Prof. Dr. Murat ÇAKIRKAYA	Necmettin Erbakan University	THE RELATIONSHIP BETWEEN MARKETING PLANNING CAPABILITY AND EXPORT PERFORMANCE IN THE INTERNATIONAL MARKETING PROCESS: THE CASE OF KONYA
Asst. Prof. Dr. Murat Yorulmaz Bahadır Tonguç	Kocaeli University Institute of Chartered Shipbrokers	THE PLACE AND IMPORTANCE OF SHIPBROKING IN THE MARITIME INDUSTRY, AND THE QUALIFICATIONS THAT A SHIPBROKER MUST POSSESS
Dr. Ümmü Özlem Çerçi	Selçuk University	USAGE OF SOCIAL MEDIA IN PUBLIC RELATIONS PRACTICES AND 'VODAFONE FREEZONE'
Abdelhamid MERGHIT	University of Jijel, Algeria	CONSTRAINTS TO EXPORT DIVERSIFICATION IN OIL -EXPORTING COUNTRIES: THE CASE OF ALGERIA



DATE  
07.02.2021

HALL-1  
SESSION-2

PARIS TIME  
10<sup>30</sup>-12<sup>30</sup>

ANKARA TIME  
12<sup>30</sup>-14<sup>30</sup>

**MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ**

Lect. Dr. Ömer Faruk COŞKUN	Hatay Mustafa Kemal University	ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION LEVELS OF EMPLOYEES IN THE ESTABLISHMENT PHASE OF THEIR CAREER ACCORDING TO VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES
Assoc. Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ	Harran University	EMPHATIC APPROACH IN INTERPERSONAL COMMUNICATION
Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER Dr. Nilgün KÖKSALAN	Trakya University	DIJITAL MIGRATION AS A FACT OF THE PERIOD OF COVID-19 PANDEMIC
Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER Asst. Prof. Dr. Nilgün Becenen	Trakya University	ALUM MINE, A PERIOD OF INTERNATIONAL TRADE FAVORITE
Sergen GÜRİSOY Asst. Prof. Dr. Ayten YAĞMUR	Akdeniz University	ÇALIŞMA HAYATINDA ENDÜSTRİ 4.0 VE YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER
Res. Asst. Ebru TANRIKULU Assit. Prof. Dr. N. Ozan BAKIR	Harran University Marmara University	EFFECT OF BENEFICIARY AND HEDONIC SHOPPING VALUES ON THE PERCEIVED RISKS OF INDIVIDUAL'S ONLINE SHOPPING: A RESEARCH ON FRENCH CONSUMERS
Res. Asst. Muhammed Türkalp SEÇKİN	Istanbul Technical University	ADDITION OF IDLE TIME TO EMPLOYEES' SENIORITY UNDER THE SCOPE OF LABOUR ACT OF TURKEY (LAW NO. 4857) ARTICLE 21/III
Asst. Prof. Filiz ÇOPUROĞLU Asst. Prof. Dilek ÖZBEZEK Asst. Prof. Reyhan SARIÇİÇEK	Gaziantep University Bandırma Onyedi Eylül University	STRESS, ACCOUNTING AND MARKETING: A CONCEPTUAL APPROACH
Asst. Prof. Dr. Bekir TUNCER	Mugla Sitki Kocman University	CONTENT ANALYSIS OF PRIVATE FLIGHT SCHOOLS WEBSITES WITH IN TERMS OF MARKETING COMMUNICATION: THE CASE OF TURKEY
Asst. Prof. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ	Samsun University	THE EFFECTS OF THE GLOBAL PANDEMIC DISEASES ON THE AVIATION SECTOR: A STRATEGIC EVALUATION ON COVID-19
Aneela Shaheen Dr. Saira Akthar Tehrim Iqbal	University of Agriculture Faisalabad, PAKISTAN	ASSESSING THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON SOCIAL LIFE OF YOUTH (A CASE STUDY OF GCWUF)



DATE  
07.02.2021

HALL-1  
SESSION-3

PARIS TIME  
13<sup>00</sup>-16<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
15<sup>00</sup>-17<sup>00</sup>

**MODERATOR: Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER**

Asst. Prof. Dr. Zelal BEYAZ	Nişantaşı University	WOMEN'S PAID LABOR IN THE COVID-19 DAYS IN TURKEY: LABOR FORCE, EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT
Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER	Bandırma Onyedi Eylül University	THE POSITION OF PUBLIC EXPENDITURES TOWARDS THE GLOBAL FISCAL PROCESS AND THE PROBLEM OF IMPACT AFTER 2010
Necip İhsan ARIKAN	İnönü University	CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY VERSUS CRYPTOCURRENCY: A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF BLOCKCHAIN
Asst. Prof. Dr. Musa ATGÜR	Balıkesir University	THE VALIDITY OF UNCOVERED INTEREST PARITY THEORY IN TURKEY
Asst. Prof. Dr. Mehmet Çanakçı Res. Asst. Gizem Ateş	Inonu University	GLOBAL PANDEMIC AND BEHAVIORAL ECONOMICS: THE NEW NORMAL
Samira OUARET Farid YAICI	University of Bejaia, Algeria	ESTIMATION OF THE COST OF THE NON-CONSTITUTION OF A SOVEREIGN FUND IN ALGERIA
Ilyes Charchafa Bilal Kimouche	University of Setif, Algeria University of 20 August 1955, Algeria	THE EFFECT OF CORPORATE GOVERNANCE ON ENVIRONMENTAL DISCLOSURE: EMPIRICAL EVIDENCE FROM FRANCE
Assoc. Prof. Dr. Mehmet AVCI Asst. Prof. Dr. Erol SOLMAZ	Muğla Sıtkı Koçman University	CHANGE OF TECHNOLOGICAL INNOVATION INDICATORS IN TURKEY AND THE EFFECT OF ECONOMIC GROWTH
Ayşe Büşra MADENCİ Ümit SORMAZ	Necmettin Erbakan University	GEOGRAPHICAL MARKED PRODUCT INFORMATION OF THE MANAGERS OF RESTAURANTS AND HOTEL BUSINESSES AND AVAILABILITY OF THESE PRODUCTS IN THE MENUS: CASE OF BEYPAZARI
Ayşe Büşra MADENCİ Ümit SORMAZ	Necmettin Erbakan University	THE POTENTIAL FOR GEOGRAPHICAL INDICATOR OF GASTRONOMIC PRODUCTS IN THE MENUS OF TOURISM BUSINESSES: THE CASE OF BEYPAZARI





DATE  
07.02.2021

HALL-2  
SESSION-1

PARIS TIME  
08<sup>00</sup>-10<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
10<sup>00</sup>-12<sup>00</sup>

**MODERATOR: Dr. Franck AMOUSSOU**

Dr. Muhammed Kürşad ÖZEKİN Dr. Zeynep Arıöz	Bandırma Onyedi Eylül University	ON THE UTILITY OF NEW WARS THESIS: A CRITICAL APPRAISAL
Lect. Yasin TURNA Lect. Onur AKDOĞAN	Bandırma Onyedi Eylül University	THE IMPACT OF ICTIHAD JOURNAL ON CONFIGURATION OF RELIGION BASED POLITICS IN THE EARLY TIMES OF TURKISH REPUBLIC
Esra Akay TİRYAKİOĞLU Murat Özay TAŞKIN Sümer Esin ŞENYURT	Bartın University TED University	SLOW MOVEMENT IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS
Dr. Namig Mammadov	Azerbaijan National Academy of Sciences	THE ROLE OF ALPARSLAN TURKESH IN THE POLITICAL HISTORY OF TURKEY
Asst. Prof. Dr. BURCU BELLİ	Nişantaşı University	REGISTERED FEMALE PROSTITUTION DURING ABDULHAMID II ( 1876- 1909 )
Ağayev Emil Raul oğlu	Azerbaijan State Pedagogical University	TRACE OF AZERBAIJAN IN UNESCO
Said Oussou	University of Moulay Ismail	INVESTIGATING MOROCCAN UNIVERSITY STUDENTS' USE OF ICTs AND THEIR LEVEL OF AUTONOMY
Joseph Chinedu Ofobuike	Saviorite House of Formation, Nigeria	REVISITING THE PROBLEM OF METHOD IN AFRICAN PHILOSOPHY; A CRITIQUE OF THE DOMINANT METHODOLOGICAL CAMPS
Franck AMOUSSOU	Université d'Abomey-Calavi	TRENDS AND METHODS OF IDEOLOGIES IN CRITICAL (LİNGUISTİC) STUDİES



DATE  
07.02.2021

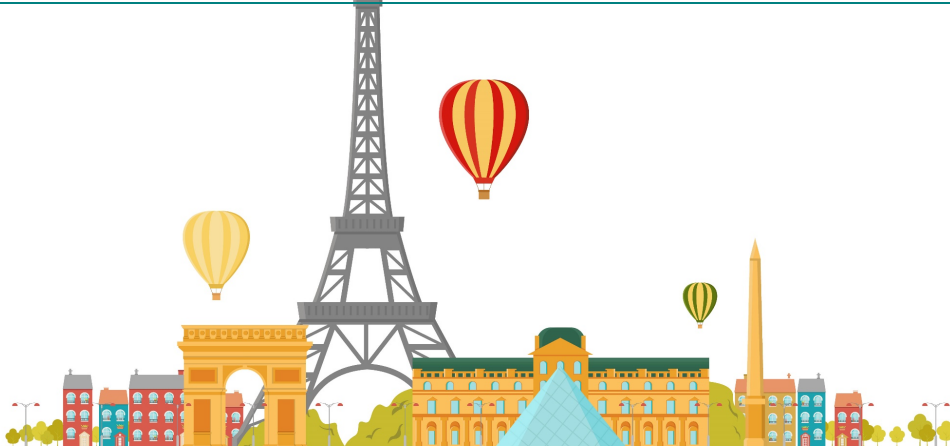
HALL-2  
SESSION-2

PARIS TIME  
10<sup>30</sup>-12<sup>30</sup>

ANKARA TIME  
12<sup>30</sup>-14<sup>30</sup>

**MODERATOR: Dr. Hülya BİNGÖL**

Gönül AK Işık ŞİŞMAN	İ.B.B Spor İstanbul	COVID-19 SPORT IN THE PROCESS OF NORMALIZATION EFFECT OF SERVICE QUALITY ON CUSTOMER SATISFACTION RELATED TO MEASURES TAKEN IN ISTANBUL FACILITIES
Dr. Hülya BİNGÖL Mehmet İLKİM	İnönü University	EVALUATION OF SPORTS CLUB MANAGERS' ACTIVITIES FOR DISABLED ATHLETES (A QUALITATIVE STUDY)
Spec. Dr. Semih CANPOLAT	Adıyaman Gerger State Hospital	EVALUATION OF HOME HEALTHCARE SERVICES BEFORE AND AFTER COVID-19 PANDEMIC
Asst. Prof. Dr. Beyza ERKOÇ Asst. Prof. Dr. Sayra LOTFİ	Zonguldak Bülent Ecevit University İstanbul Medipol University	EFFECT OF THE CORONAVIRUS (COVID-19) OUTBREAK ON THE DAILY LIFE OF INDIVIDUALS
Res. Asst. Lügen Ceren Güneş Damla Aksan Assoc. Prof. Dr. Ender Durualp	Ankara University	MOTHERS'; VIEWS AND PRACTICES ON SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF CHILDREN IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS: A QUALITATIVE STUDY
Hüseyin GÜNAY Assoc. Prof. Dr. Elif KARAGÜN Asst. Prof. Dr. Müge SARP KAHVECİ	Kocaeli University	EVALUATION OF THE RELATIONSHIP OF CONTINUING LEISURE TIME ACTIVITIES AND CLASS PARTICIPATION FOR CHILDREN AGE 13- 15
Bilge CEBECİ Assoc. Prof. Dr. Elif KARAGÜN Asst. Prof. Dr. Müge SARP KAHVECİ	Kocaeli University	THE INVESTIGATION OF THE ANXIETY LEVELS OF SWIMMERS BETWEEN THE AGES OF 13-17 BEFORE THE NATIONAL TEAM SELECTION COMPETITION
Assoc. Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM Mert KARADEMİR Asst. Prof. Dr. Meziyet TAŞÇI	Kahramanmaraş Sütçü İmam University Artvin Çoruh University	THE EFFECT OF FEAR OF CAUGHT CORONAVIRUS (COVID-19) ON INDIVIDUALS' PERSPECTIVE OF EXERCISE DURING THE PANDEMIC PROCESS: THE SAMPLE OF KAHRAMANMARAS PROVINCE
Assoc. Prof. Dr. Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM Asst. Prof. Dr. Meziyet TAŞÇI Alper Enes Döşyılmaz	Kahramanmaraş Sütçü İmam University Artvin Çoruh University Uşak University	VIOLENT TENDENCY AND DIGITAL GAME ADDICTION IN UNIVERSITY STUDENTS



DATE  
07.02.2021

HALL-2  
SESSION-3

PARIS TIME  
13<sup>00</sup>-16<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
15<sup>00</sup>-17<sup>30</sup>

**MODERATOR: Assoc. Prof.. Sevda KOÇ AKRAN**

Gulanbar Abbasova	Baku State University	THE ROLE OF SOUND PATTERNING IN THE CREATION OF PHONOLOGICAL PARALLELISM IN AZERBAIJAN AND ENGLISH
Asst. Prof. Dr. Dinçer Öztürk	Iğdır University	THE REFLECTIONS OF LANGUAGE AND WORDS, TRANSLATOR OF HUMANITY, TO THE LIFE
Assoc. Prof. Dr. Ziyafat Bayramova Lamia Hajimuradova	Ganja State University	THE CONCEPT OF BULLYING IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION AND WAYS TO OVERCOME IT
Emelya Suleymanova	Nakhchivan University	THE TEACHER'S EXPERIENCE IN DEVELOPING THE STUDENT'S ATTENTION, WILLPOWER AND THINKING DURING THE LESSON
Əliyeva Pakizə	AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəz	THE PATRIOTISM IN ARIF ABDULLAZADEH'S POETRY
Nubar Tamiraz gizi Safarli	Nakhchivan University	THE ROLE AND PLACE OF "NAKHCHIVAN" UNIVERSITY IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE REGION
Dr. Gamze Sabancı Uzun	İstanbul Aydın University	FREUD'S DORA, DORA'S MOTHER, MOTHER'S SUBSTITUTE: THREE SILENT FEMALE CHARACTERS IN "FRAGMENT OF AN ANALYSIS OF HYSTERIA (DORA)"
Aygul İbrahimova Abdul	Azerbaijan State Pedagogical University	USE OF MODERN TEACHING METHODS AND ICT
Yusuf Arif KUTLU Ayten ÇALIK Emin Uğur ULUGERGERLİ	Çanakkale Onsekiz Mart University	THE EFFECT OF EDUCATIONAL LEVEL IN THE USE OF HEALING GEMSTONES AND PLACEBO
Assoc. Prof. Sevda KOÇ AKRAN	Siirt University	VIEWS OF TEACHER CANDIDATES ABOUT DISTANCE EDUCATION: EXAMPLE OF THE ADDIE MODEL
Yusuf Arif KUTLU Ayten ÇALIK Emin Uğur ULUGERGERLİ	Çanakkale Onsekiz Mart University	THE EFFECT OF INCOME RATE IN THE USE OF HEALING GEMSTONES AND PLACEBO



DATE  
07.02.2021

HALL-3  
SESSION-1

PARIS TIME  
08<sup>00</sup>-10<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
10<sup>00</sup>-12<sup>00</sup>

**MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Adem KARA**

Lect. Dr. Özge Usluca ERİM	Mersin University	AN OVERVIEW OF TEXTILE ART IN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY
Asst. Prof. Dr. Zekiye Aslıhan ÖZTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal University	RUS KONSTRÜKTİVİZMİNDE VLADİMİR TATLIN VE KÖŞE RÖLYEFLERİ
Assoc. Prof. Dr. Mihalis Kuyucu	Alanya HEP University	EFFECTS OF QUARANTINE MEASURES EXPERIENCED IN COVID-19 PANDEMIC ON MUSIC SINGERS AND GROUPS
Lect. Kifayet ÖZKUL Asst. Prof. Dr. Süreyya OSKAY Ece ÖZKUL	İstanbul University-Cerrahpaşa	MAURITS CORNELIS ESCHER SYMMETRY AND METAMORPHOSES
Murat Balcı Doğa Yalçın İlayda Işık Başak Kurt	Trakya University Çanakkale Doğa Collage	EVALUATION OF ÇANAKKALE MUSEUMS WITHIN THE SCOPE OF ACCESSIBLE TOURISM
Asst. Prof. Dr. Zeynep Gümüş Demir	Üsküdar University	PSYCHOLOGICAL STABILITY AS A PRINTER OF SPECIAL HAPPINESS AND LIFE SATISFACTION IN ELDERLY INDIVIDUALS
Assoc. Prof. Dr. Adem KARA	Bolu Abant İzzet Baysal University	THE PUBLIC PROBLEM IN CYPRUS (1820-1830)
Assoc. Prof. Dr. Adem KARA	Bolu Abant İzzet Baysal University	ANTAKYA POPULATION IMPLEMENTATION BOOK
Asst. Prof. Dr. Tural Shiriyev	National Museum of History of Azerbaijan	ON THE MUHARRAM RİTUALS HELD İN AZERBAİJAN DURING THE SAFAVİD PERİOD
Dr. İlahə ŞİXƏLİYEVA	Baku State University	QUALITY FACTOR IN HIGHER EDUCATION WITHIN THE BOLOGNA PROCESS
Şəhla HÜSEYNOVA	Baku State University	CAUSES OF BEHAVIORAL DISORDERS IN DIFFICULT ADOLESCENTS



DATE  
07.02.2021

HALL-3  
SESSION-2

PARIS TIME  
10<sup>30</sup>-12<sup>30</sup>

ANKARA TIME  
12<sup>30</sup>-14<sup>30</sup>

**MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Piriyeve Afaq Yusif gızı**

Res. Asst. Gökhan GÜNCAN	Yalova University	THE PRINCIPLE OF SUBROGATION IN TURKISH INSURANCE LAW AND THE INSURER'S RIGHT TO RECOURSE
Asst. Prof. Dr. Arzu ALİBABA	Doğu Akdeniz University	DEPRIVATION OF CITIZENSHIP DEPENDING ON TERRORIST ACTS: THE CASE OF GHOUMID AND OTHERS V. FRANCE
Asst. Prof. Dr. Emine KOÇANO RODOSLU	Doğu Akdeniz University	THE EFFECT OF THE COVID-19 EPIDEMIC ON PRIVATE LAW CONTRACTS IN THE TRNC LAW
Res. Asst. Burcu ERDİNÇ	Inonu University	THE LIABILITY OF THE ADMINISTRATION FROM THE PRINCIPLE OF THE SOCIAL RISK
Asst. Prof. Dr. Barış KÜÇÜK	Bolu Abant İzzet Baysal University	WARRANT OBLIGATIONS OF FOREIGN PERSONS ACCORDING TO TURKISH LAW
Allahverdiyeva Fəridə	Baku State University	THE ROLE OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE ARAB COUNTRIES IN THE BEGINNING OF THE ARAB SPRING
Assoc. Prof. Dr. Piriyeve Afaq Yusif gızı	Azerbaijan State Pedagogical University	RELIGIOUS BUILDINGS BUILT BY GERMANS IN AZERBAIJAN AND THEIR RELIGIOUS VIEW
Rafiu Sunday Ishola Bukola Babajide Atobatele Ajibola Isaac Arowosegbe	University of Abuja	ENVIRONMENTAL LAWS : EXAMINING THE SITUATION IN NIGERIA



DATE  
07.02.2021

HALL-3  
SESSION-3

PARIS TIME  
13<sup>00</sup>-16<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
15<sup>00</sup>-17<sup>00</sup>

MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Sevinj MAMMADOVA

Lect. Selin ENGIN	Adiyaman University	GLOBALIZATION AND ISTANBUL WITHIN THE SCOPE OF A WORLD CITY
Asst. Prof. Dr. Salimeh AMANJANI	Uşak University	RECREATING THE VALUE OF TRADITIONAL UŞAK RUG
Lect. Selin ENGIN	Adiyaman University	WOMAN MOVEMENTS AS A SOCIAL MOVEMENT
Assoc. Prof. Dr. Sevinj MAMMADOVA	The National Academy of Sciences of Azerbaijan	THE CHANGABILITIES HAPPENING IN THE LEXICAL SISTEM OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE DURING INDEPENDENCE YEARS
Dr. Günel MAMMADOVA	Azerbaijan State Pedagogical University	RESEARCH METHODS IN EDUCATION
Assoc. Prof. Dr. Melahat BABAYEVA	Azerbaijan State Pedagogical University	COMPARISON METHOD IN FOLKLOR
Tadesse Waleign	Debre Tabor University, Ethiopia	THE ROLES OF MATHEMATICS AND MATHEMATICIANS
Muhammad Suleman Nasir	Gomal University, Pakistan	HOW TO DIMINISH THE RISK OF PANDEMIC FROM ISLAMIC PERSPECTIVE IN THE CURRENT SITUATION
Assoc. Prof. Dr. Kamala Guliyeva	Azerbaijan State Pedagogical University	PEDAGOGICAL COMMUNICATION TECHNOLOGY
Esmira S. Fuad	Azerbaijan National Academy of Sciences	KULT OF A TREE IN THE SYSTEM OF MYTHOPOETIC IMAGES (THE CYCLE OF POEMS BY SAHAND)



DATE  
07.02.2021

HALL-4  
SESSION-1

PARIS TIME  
08<sup>00</sup>-10<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
10<sup>00</sup>-12<sup>00</sup>

**MODERATOR: Prof. Dr. Hajer Huseynova**

Tarana Abdullayeva Aytaj Suleymanli	Azerbaijan State Pedagogical University	FEATURES OF THE ASSESSMENT OF KNOWLEDGE AND SKILLS OF STUDENTS IN TEACHING BIOLOGY IN SECONDARY SCHOOL
Abbasova Almarə	Azerbaijan State Pedagogical University	WAYS AND FUNCTIONS OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS IN SECONDARY SCHOOLS
Prof. Dr. Hajer Huseynova	Azerbaijan State Pedagogical University	AZERBAIJANI CASTLES ARE THE STONE MEMORY OF OUR PEOPLE
Assoc. Prof. Dr. Chinara Gahramanova	Azerbaijan State University of Economics	LINGUISTIC FEATURES OF AZERBAIJANI DIALECTS
Zamanova Nəzakət İbrahim	Azerbaijan State Pedagogical University	COVID -19 PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ TƏHSİ
Kamala Abbasova	Azerbaijan University	IN PROVIDING SOCIAL PROTECTION OF FAMILIES THE ROLE OF LEGAL PSYCHOLOGY
Gulshan Faxraddin gizi Novruzova	Azerbaijan State Pedagogical University	THE ROLE OF STUDENTS'S ACCOMPLISHMENTS FOR ACHIEVING QUALITY DURING PEDAGOGICAL PRACTICE IN PRIMARY SCHOOLS
Nusret Salman ogluy Babayev Habil Huseyn oglu Aslanov Sanan Babazade	Azerbaijan State University of Economics, Baku State University, Khazar University	MONETARY ASPECTS OF MONETARY REGULATION OF THE ECONOMY





DATE  
07.02.2021

HALL-4  
SESSION-2

PARIS TIME  
10<sup>30</sup>-12<sup>30</sup>

ANKARA TIME  
12<sup>30</sup>-14<sup>30</sup>

**MODERATOR: Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazadeh**

Murshudova Ulduz Bashir	Azerbaijan State Pedagogical University	COMPARATIVE ANALYSIS OF AZERBAIJANI AND NORTH AMERICAN HINDU TRIBE'S FOLK RELIGIOUS IDEAS AND VIEWS
Mamedova Rena	Baku State University	Трудности у людей с ограниченными возможностями здоровья в Азербайджане в период Пандемии
Асылгүл Жуматаева Айсаткын Дүйшөбаева	Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына Бишкек, Кыргызстан КГУ им. И.Арабаева	МЕЖПОКОЛЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВЕ
Айсаткын Дүйшөбаева Гүлжан Алымкулова	Кыргызский Государственный Университет имени И. Арабаева, Жалалабатский Государственный Университет Жалалабат-Кыргызстан	Психологический шок при похищении невест (на примере повести Ч. Айтматова «Джамиля»)
Алымкулова Гулжан Асылгүл Жуматаева	Жалал- Абадский Государственный Университет им. Б.Осмонова Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына	Концепт “дасторкон ” в кыргызской культуре и способы его выражения
Huseyn Huseynli	Baku State University	TURKEY'S METHODS OF COMBATING DAESH AND ITS CONSEQUENCES
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazadeh	Azerbaijan State Pedagogical University	SOLTAN MEJID GANIZADE AND ISSUES OF TEACHING AZERBAIJANI LITERATURE
Prof. Dr. Rayiha Amenzade		ARCHITECTURAL SUBJECTS OF AZERBAIJANI THEMED CARPETS
Prof. Dr. Mykola Vaskiv	Borys Grinchenko Kyiv University	PARIS AS A CENTER OF WORLD CULTURAL, POLITICAL, FINANCIAL LIFE AND MORAL AND ETHICAL DEGRADATION IN THE “FRENCH LETTERS” OF ISMAIL GASPRINSKY





DATE  
07.02.2021

HALL-4  
SESSION-3

PARIS TIME  
13<sup>00</sup>-16<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
15<sup>00</sup>-17<sup>00</sup>

MODERATOR: Prof. Dr. Kasım Hacıyev

Samira Gurbanova	Azerbaijani Language Ganja State University	ASPECTS OF INTERTEXTUALITY IN THE NOVEL "THE UNFINISHED MANUSCRIPT" BY KAMAL ABDULLA
Aysel Balasultan Sheydayeva		THE INFLUENCE OF THE OBSERVATION OF LANGUAGE PHENOMENA IN PRIMARY SCHOOL READING MATERIALS ON THE QUALITY OF TEACHING
Prof. Dr, Kasım Hacıyev	Azerbaijan National Academy of Sciences	LES CARACTERISTIQUES PRINCIPALES DES MONUMENTS CHRETIENS DE KARABAKH
Aydinli Farhad	Baku State University	THE ROAD FROM THE PRAGUE PROCESS TO THE 44-DAY VICTORY WAR
Sameer Omar Abonwayer	University of Subarata	THE ROLE OF E-COMMERCE IN COMPANIES' FINANCIAL FLOW DURING COVID-19 PANDEMIC
Assoc. Prof. Dr. Rəhilə QULIYEVA	Baku State University	THE ROLE OF PARIS AND ISTANBUL PUBLIC ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF AHMED BEY AGHAOGLU'S CREATIVITY
Hasanov Arzu Najaf Gasimov Adil Samir	Ganja State University	THE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF THE CROSS-BORDER TOURISM IN THE GANJA- GAZAKH ECONOMIC REGION
Hüseyn-zadə Kərim Şamil oğlu	Bakı Dövlət Universiteti	EKOLOJİK TURİZMİN ÖZELLİKLERİ VE DAĞLIK KARABAĞ'DA AÇIK HAVA TURİZM PERSPEKTİFLERİ
Huseynova İlhamə İslam Huseynli Ceyran İlgar	Institute of Philosophy and Sociology of ANAS	THE PROGRESSIVE PHILOSOPHICAL VIEWS OF NIZAMI GANJAVI



DATE  
07.02.2021

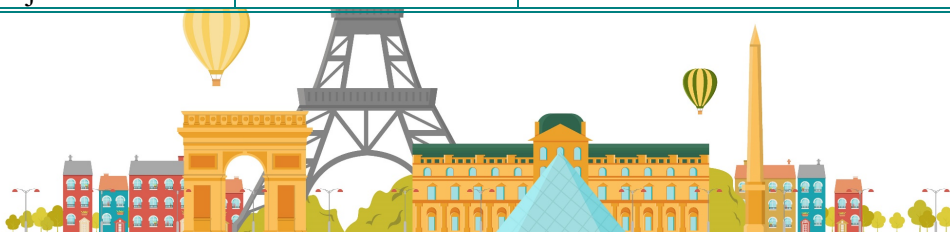
HALL-5  
SESSION-1

PARIS TIME  
08<sup>00</sup>-10<sup>00</sup>

ANKARA TIME  
10<sup>00</sup>-12<sup>00</sup>

**MODERATOR:**

Sani Inusa Milala Bala Ishiyaku Mohammed Umar Bello Ahmed Mohammed Habibu Abubakar Mohammed Garba	Abubakar Tafawa Balewa University Bauchi	ASSESSMENTS OF HOUSING CONDITION AND INFRASTRUCTURAL FACILITIES IN FEDERAL LOW COST HOUSING ESTATE BAUCHI
Ibrahim Yakubu Haruna	Ministry Of Housing And Urban Development	PROPOSED DESIGN OF HOUSING FOR ELDERLY AND DISABLED PERSONS USING INTEGRATING ‘‘SMART HOUSE’’ TECHNOLOGY AND BARRIER FREE
Towseef Mohi Ud Din Tariq Ahmad Bhat Reena Patidar	Vikram University, India	VIOLATION OF LAW OF DEMAND BY PANDEMIC AND EPIDEMIC SITUATIONS: A BRIEF DISCUSSION
Abdulhadi Masoud Alsanousi Aljadi, Mohammed Nusari Hamza Khalifa	Lincoln University, Malaysia	THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN TOTAL QUALITY MANAGEMENT TO IMPROVE THE PERFORMANCE OF HUMAN RESOURCES
Dr. Crisanto E. Avila	University of the Philippines Open University	LANGUAGE BARRIER AS A FACTOR AFFECTING THE PERCEPTION OF SCIENCE INFORMATION AND THE PROPOSED SOLUTIONS
Sani Inusa Milala Shuaibu H. Manga Iliyasu Ibrahim	Abubakar Tafawa Balewa University, Nigeria	FACTORS RESPONSIBLE FOR VARIATION ON LAND VALUE IN ABUJA
Sani Inusa Milala Bala Ishiyaku Ahmed Mohammed Habibu	Abubakar Tafawa Balewa University, Nigeria	THE RESIDENTIAL RENTAL TREND IN PLANNED AND UNPLANNED NEIGHBOURHOODS OF MASAKARE AND KAREWA GRA, IN JIMETA, YOLA METROPOLIS
Junaid Nisar Dr. Avneesh Kumar	Shri Venkateshwara University, India	COST BENEFIT OF POULTRY FARMING IN KASHMIR VALLEY: CASE STUDY IN ANANTNAG DISTRICT
Hamza Khaliha Ibrahim M Bendalla Abulfatah Saed Samira Daw Abdulhadi Masoud Alsanousi Aljadi	Higher Institute of Medical Technology - Bani Waleed	CHLOROQUINE AND HYDROXYCHLOROQUINE: CURRENT EVIDENCE FOR THEIR EFFECTIVENESS IN TREATING COVID-19



## CONTENT

CONGRESS ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

Author	Title	No
Mehmet Fatih Kanoğlu	THE EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON DIGITAL TRANSFORMATION AND STRATEGIES	1
Meryem AKOğLAN KOZAK Özlem GÜNCAN	TOY MUSEUMS AND VISITOR EXPERIENCES	3
Emre AYDİLEK Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU	AVRUPA KOMİSYONU TARAFINDAN HAZIRLANAN TÜRKİYE DÜZENLİ İLERLEME RAPORLARI İÇERİK ANALİZİ: YARGI SİSTEMİ	5
Aytaç TOPTAŞ A. Nihan VEZNIKLI	OTEL İŞLETMELERİNDE PATERNALİST LİDER DAVRANIŞLARININ ÇALIŞANLARIN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA	10
Dilşah ERTOP	ÜRETKENLİK KARŞITI İŞ DAVRANIŞLARININ ÖNCÜLLERİ	23
Mecbure ASLAN Şenay KARAKUŞ UYSAL Yavuz Sezer OğUZHAN	UZAKTAN ÇALIŞMA, İŞ YAŞAM DENGESİ, İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TEORİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ	35
Ömer Faruk GÜVEN Murat ÇAKIRKAYA	ULUSLARARASI PAZARLAMA SÜRECİNDE PAZARLAMA PLANLAMA YETENEğİ İLE İHRACAT PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: KONYA ÖRNEğİ	44
Ümmü Özlem Çerçi	USAGE OF SOCIAL MEDIA IN PUBLIC RELATIONS PRACTICES AND 'VODAFONE FREEZONE'	62
Abdelhamid MERGHIT	CONSTRAINTS TO EXPORT DIVERSIFICATION IN OIL - EXPORTING COUNTRIES: THE CASE OF ALGERIA	68
Ömer Faruk COŞKUN	KARİYERİNİN KURULUM EVRESİNDEKİ ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEğİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	69
Hasan ÇİFTÇİ	EMPHATIC APPROACH IN INTERPERSONAL COMMUNICATION	80
Mustafa HATİPLER Nilgün KÖKSALAN	COVID-19 SALGINI SÜRECİNİN BİR GERÇEğİ OLARAK DİJİTAL GÖÇ	88
Mustafa HATİPLER Nilgün BECENEN	BİR DÖNEM ULUSLAR ARASI TİCARETİN GÖZDESİ ŞAP MADENİ	102

Sergen GÜRSOY Ayten YAĞMUR	ÇALIŞMA HAYATINDA ENDÜSTRİ 4.0 VE YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER	111
Ebru TANRIKULU N. Ozan BAKIR	FAYDACI VE HEDONİK ALIŞVERİŞ DEĞERLERİNİN BİREYİN ONLINE ALIŞVERİŞTE ALGILANAN RİSKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FRANSIZ TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	113
Muhammed Türkalp SEÇKİN	TÜRK İŞ HUKUKUNDA 4857 SAYILI İŞ KANUNU MADDE 21/III KAPSAMINDA BOŞTA GEÇEN SÜRENİN İŞÇİNİN KIDEMİNE EKLENMESİ	125
Filiz ÇOPUROĞLU B. Dilek ÖZBEZEK Reyhana SARİÇİÇEK	STRESS, ACCOUNTING AND MARKETING: A CONCEPTUAL APPROACH	147
Bekir TUNCER	CONTENT ANALYSIS OF PRIVATE FLIGHT SCHOOLS WEBSITES WITH IN TERMS OF MARKETING COMMUNICATION: THE CASE OF TURKEY	158
Mustafa Kemal YILMAZ	KÜRESEL SALGIN HASTALIKLARIN HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ: COVID-19 ÖZELİNDE STRATEJİK BİR DEĞERLENDİRME	164
Aneela Shaheen Dr. Saira Akthar Tehrim Iqbal	ASSESSING THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON SOCIAL LIFE OF YOUTH (A CASE STUDY OF GCWUF)	167
Zelal BEYAZ	WOMEN'S PAID LABOR IN THE COVID-19 DAYS IN TURKEY: LABOR FORCE, EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT	168
Ahmet Niyazi ÖZKER	THE POSITION OF PUBLIC EXPENDITURES TOWARDS THE GLOBAL FISCAL PROCESS AND THE PROBLEM OF IMPACT AFTER 2010	171
Necip İhsan ARIKAN	CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY VERSUS CRYPTOCURRENCY: A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF BLOCKCHAIN	184
Musa ATGÜR	THE VALIDITY OF UNCOVERED INTEREST RATE PARITY THEORY IN TURKEY	186
Mehmet Çanakçı Gizem Ateş	GLOBAL PANDEMIC AND BEHAVIORAL ECONOMICS: THE NEW NORMAL	201
Samira OUARET Farid YAICI	ESTIMATION DU COÛT DE NON CONSTITUTION D'UN FONDS SOUVERAIN EN ALGÉRIE	207
Ilyes Charchafa Bilal Kimouche	THE EFFECT OF CORPORATE GOVERNANCE ON ENVIRONMENTAL DISCLOSURE: EMPIRICAL EVIDENCE FROM FRANCE	209
Mehmet AVCI Erol SOLMAZ	CHANGE OF TECHNOLOGICAL INNOVATION INDICATORS IN TURKEY AND THE EFFECT OF ECONOMIC GROWTH	210
Ayşe Büşra MADENCİ Ümit SORMAZ	RESTORAN VE OTEL İŞLETMELERİ YÖNETİCİLERİNİN COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜN BİLGİSİ VE MENÜLERİNDE YER VERME DURUMLARI: BEYPAZARI ÖRNEĞİ	223
Ayşe Büşra MADENCİ Ümit SORMAZ	TURİZM İŞLETMELERİ MENÜLERİNDE YER ALAN COĞRAFİ İŞARET ALMA POTANSİYELİNE SAHİP	235

<b>GASTRONOMİK ÜRÜNLER: BEYPAZARI ÖRNEĞİ</b>		
Muhammed Kürşad ÖZEKİN Zeynep ARIÖZ	ON THE UTILITY OF NEW WARS THESIS: A CRITICAL APPRAISAL	246
Yasin TURNA Onur AKDOĞAN	THE IMPACT OF ICTIHAD JOURNAL ON CONFIGURATION OF RELIGION BASED POLITICS IN THE EARLY TIMES OF TURKISH REPUBLIC	256
Esra Akay TİRYAKİOĞLU Murat Özay TAŞKIN Sümer Esin ŞENYURT	SLOW MOVEMENT IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS	258
Namig MAMMADOV	THE ROLE OF ALPARSLAN TURKESH IN THE POLITICAL HISTORY OF TURKEY	268
Burcu BELLİ	REGISTERED FEMALE PROSTITUTION DURING ABDULHAMID II (1876- 1909)	273
Ağayev Emil RAUL OĞLU	UNESCO-DA AZƏRBAYCAN İZLƏRİ	275
Said OUSSOU	INVESTIGATING MOROCCAN UNIVERSİTY STUDENTS' USE OF ICTs AND THEIR LEVEL OF AUTONOMY	280
Joseph Chinedu Ofobuike	REVISITING THE PROBLEM OF METHOD IN AFRICAN PHILOSOPHY; A CRITIQUE OF THE DOMINANT METHODOLOGICAL CAMPS	281
Franck AMOUSSOU	TRENDS AND METHODS OF IDEOLOGIES IN CRITICAL (LINGUISTIC) STUDIES	282
Gönül AK Işık ŞİŞMAN	COVID-19 SPORT IN THE PROCESS OF NORMALIZATION EFFECT OF SERVICE QUALITY ON CUSTOMER SATISFACTION RELATED TO MEASURES TAKEN IN ISTANBUL FACILITIES	283
Hülya BİNGÖL Mehmet İLKİM	SPOR KULÜBÜ YÖNETİCİLERİNİN ENGELLİ SPORCULARA YÖNELİK ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (NİTEL BİR ÇALIŞMA)	293
Semih CANPOLAT	EVALUATION OF HOME HEALTHCARE SERVICES BEFORE AND AFTER COVID-19 PANDEMIC	296
Beyza ERKOÇ Sayra LOTFİ	KORONAVİRÜS (COVID-19) SALGINININ BİREYLERİN GÜNLÜK YAŞANTILARI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ	300
Lügen Ceren Güneş, Damla Aksan, Ender Durualp	COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÇOCUKLARIN GELİŞİMLERİNİN DESTEKLENMESİNE İLİŞKİN ANNELERİN GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI: NİTEL BİR ÇALIŞMA	309
Hüseyin GÜNAY Elif KARAGÜN Müge SARPİR KAHVECİ	13-15 YAŞ GRUBU ÇOCUKLARDA SERBEST ZAMAN ETKİNLİKLERİNE DEVAM İLE DERSLERE KATILIM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	322
Bilge CEBECİ ARUZ Elif KARAGÜN Müge SARPİR KAHVECİ	13-17 YAŞ ARASI YÜZÜCÜLERİN MİLLİ TAKİM SEÇME MÜSABAKASI ÖNCESİ KAYGI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ	340
Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM Mert KARADEMİR	PANDEMİ SÜRECİNDE KORONAVİRÜS'E (COVID 19) YAKALANMA KORKUSUNUN BİREYLERİN EGZERSİZE BAKIŞ AÇILARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAHRAMANMARAŞ	349

Meziyet TAŞÇI	İLİ ÖRNEKLEMİ	
Tamer KARADEMİR Cengizhan PAKYARDIM Meziyet TAŞÇI Alper Enes DÖŞYILMAZ	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ŞİDDET EĞİLİMİ VE DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞI	354
Gulanbar Abbasova	THE ROLE OF SOUND PATTERNING IN THE CREATION OF PHONOLOGICAL PARALLELISM IN AZERBAIJAN AND ENGLISH	351
Dinçer Öztürk	DİLİN VE SÖZCÜKLERİN YAŞAMA YANSIMALARI	369
Ziyafət Bayramova Lamiə Hacımuradova	İNKLÜZİV TƏHSİL PROSESİNDƏ BULLİNQ ANLAYIŞI VƏ ONUN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI	376
Emelya Süleymanova	MÜƏLLİMİN DƏRS ZAMANI ŞAĞİRDİN DİQQƏTİNİ, İRADİ KEYFİYYƏTLƏRİNİ VƏ TƏFƏKKÜRÜNÜ İNKİŞAF ETDİRMƏK TƏCRÜBƏSİ	381
Əliyeva Pakizə İsrayıl qızı	ARİF ABDULLAZADƏ POEZİYASINIDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK	387
Nübar Təmiraz qızı Səfərli	“NAXÇIVAN” UNİVERSİTETİNİN BÖLGƏDƏ MÜTƏXƏSSİS HAZIRLIĞINDA ROLU VƏ YERİ	398
Gamze Sabancı Uzun	FREUD'S DORA, DORA'S MOTHER, MOTHER'S SUBSTITUTE: THREE SILENT FEMALE CHARACTERS IN “FRAGMENT OF AN ANALYSIS OF HYSTERIA (DORA)”	400
Aygül Abdul qızı İbrahimova	MÜASİR TƏLİM METODLARI VƏ İKTİDƏN İSTİFADƏ	402
Yusuf Arif KUTLU Ayten ÇALIK Emin Uğur ULUGERGERLİ	DOĞAL TAŞLARIN ŞİFA KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASINDA EĞİTİM DÜZEYİNİN ETKİSİ VE PLASEBO	413
Yusuf Arif KUTLU Ayten ÇALIK Emin Uğur ULUGERGERLİ	DOĞAL TAŞLARIN ŞİFA KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASINDA EKONOMİK GELİR DÜZEYİNİN ETKİSİ VE PLASEBO	421
Sevda KOÇ AKRAN	ÖĞRETMEN ADAYLARININ UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDEKİ ÖĞRETİMLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: ADDIE MODELİ ÖRNEĞİ	430
Özge Usluca ERİM	TEKSTİL SANATINA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ	445
Zekiye Ashlan ÖZTÜRK	RUS KONSTRÜKTİVİZMİNDE VLADİMİR TATLIN VE KÖŞE RÖLYEFLERİ	454
Mihalis Kuyucu	COVID-19 PANDEMİSİNDE YAŞANAN KARANTİNA ÖNLEMLERİNİN MÜZİK YORUMCULARINA OLAN ETKİLERİ	465
Kifayet ÖZKUL Süreyya OSKAY Ece ÖZKUL	MAURITS CORNELIS ESCHER SİMETRİ VE METAMORFOZLARI	483
Murat Balcı Doğa Yalçın İlayda Işık Başak Kurt	ENGELSİZ TURİZM KAPSAMINDA ÇANAKKALE MÜZELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	502



Zeynep Gümüş Demir	YAŞLI BİREYLERDE ÖZNEL MUTLULUK VE YAŞAM DOYUMUNUN YORDAYICISI OLARAK PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK	505
Adem KARA	ANTAKYA NÜFUS İCMAL DEFTERİ	507
Adem KARA	KIBRISTA ASAYİŞ SORUNU (1820-1830)	544
Tural ŞİRİYEYEV	SAFEVİ DÖNEMİNDE AZERBAIJAN'DA DÜZENLENEN MUHARREM RİTÜELLERİNE DAİR	558
İlahə ŞİXƏLİYEVƏ	BALONİYA PROSESİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ALİ TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏT AMİLİ	564
Şəhla HÜSEYNOVA	ÇƏTİN TƏRBİYƏ OLUNAN YENİYETMƏLƏRİN DAVRANIŞLARINDA ƏMƏLƏ GƏLƏN QÜSURLARIN SƏBƏBLƏRİ	573
Gökhan GÜNCAN	TÜRK SİGORTA HUKUKUNDA HALEFİYET İLKESİ VE SİGORTACININ RÜCU HAKKI	582
Arzu ALİBABA	TERÖR EYLEMLERİ DOLAYISIYLA VATANDAŞLIĞIN KAYBETTİRİLMESİ: GHOU MID VE DİĞERLERİ V. FRANSA DAVASI	595
Emine KOÇANO RODOSLU	KKTC HUKUKUNDA COVID-19 SALGINININ ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNE ETKİSİ	597
Burcu ERDİNÇ	THE LIABILITY OF THE ADMINISTRATION FROM THE PRINCIPLE OF THE SOCIAL RISK	599
Barış KÜÇÜK	WARRANT OBLIGATIONS OF FOREIGN PERSONS ACCORDING TO TURKISH LAW	601
Allahverdiyeva Fəridə	ƏRƏB BAHARININ BAŞLANMASINDA ƏRƏB ÖLKƏLƏRİNDƏKİ DEMOQRAFİK ŞƏRAİTİN ROLU	603
PİRİYEVA AFAQ YUSİF qızı	ALMANLARIN AZƏRBAYCANDA İNŞA ETDİKLƏRİ DİNİ BİNALAR VƏ DİNİ BAXIŞLARI	609
Rafiu Sunday Ishola Bukola Babajide Atobatele Ajibola Isaac Arowosegbe	ENVIRONMENTAL LAWS : EXAMINING THE SITUATION IN NIGERIA	617
Selin ENGİN	KÜRESELLEŞME VE DÜNYA KENTİ KAPSAMINDA İSTANBUL	618
Salimeh AMANJANI	GELENEKSEL UŞAK HALISININ DEĞERİNİ YENİDEN YARATMAK	634
Selin ENGİN	SOSYAL HAREKET OLARAK KADIN HAREKETLERİ	643
MƏMMƏDOVA SEVİNC YUSİF qızı	MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN LEKSİK SİSTEMİNDƏ BAŞ VERƏN DƏYİŞİKLİKLƏR	660
Günel MAMMADOVA	EĞİTİMDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ	666
Melahat BABAYEVA	FOLKLORDA KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİ	670
Tadesse Walegn	THE ROLES OF MATHEMATICS AND MATHEMATICIANS	674
Muhammad Suleman Nasir	HOW TO DİMİNİSH THE RİSK OF PANDEMİC FROM İSLAMİC PERSPECTİVE İN THE CURRENT SİTUATİON	682
Kamala Guliyeva	PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT TEXNOLOGİYASI	683
Esmira S. Fuad	KULT OF A TREE IN THE SYSTEM OF MYTHOPOETIC IMAGES (THE CYCLE OF POEMS BY SAHAND)	691

Abdullayeva Təranə Qeyis qızı Süleymanlı Aytac İsrail qızı	ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN BİLİK VƏ BACARIQLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	708
KƏMALƏ ABBASOVA	AİLƏLƏRİN SOSİAL MÜDAFİƏSİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HÜQUQ PSIXOLOGİYASININ ROLU	714
Abbasova Almarə Əlisa qızı	ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ YOLLARI VƏ FUNKSİYALARI	728
Hajer Huseynova	AZERBAIJANI CASTLES ARE THE STONE MEMORY OF OUR PEOPLE	738
Chinara Gahramanova	LINGUISTIC FEATURES OF AZERBAIJANI DIALECTS	745
Zamanova Nəzakət İbrahim	COVID -19 PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ TƏHSİ	750
Gulshan Faxraddin gizi Novruzova	THE ROLE OF STUDENTS' ACCOMPLISHMENTS FOR ACHIEVING QUALITY DURING PEDAGOGICAL PRACTICE IN PRIMARY SCHOOLS	755
Nusret Salman oglu Babayev Habil Huseyn oglu Aslanov Sanan Babazade	MONETARY ASPECTS OF MONETARY REGULATION OF THE ECONOMY	764
Murshudova Ulduz Bashir	COMPARATIVE ANALYSIS OF AZERBAIJANI AND NORTH AMERICAN HINDU TRIBES FOLK RELIGIOUS IDEAS AND VIEWS	774
Мамедова Рена Октаедр гызы	ТРУДНОСТИ У ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ	781
Асылгүл Жуматаева Айсаткын Дүйшөбаева	МЕЖПОКОЛЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВ	788
Айсаткын Дүйшөбаева Гүлжан Алымкулова	ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ШОК ПРИ ПОХИЩЕНИИ НЕВЕСТ (НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ Ч. АЙТМАТОВА «ДЖАМИЛЯ»)	789
Алымкулова Гулжан Асылгүл Жуматаева	КОНЦЕПТ “ДАСТОРКОН” В КЫРГЫЗСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОСОБЫ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ	790
Huseyn Huseynli	TURKEY'S METHODS OF COMBATING DAESH AND ITS CONSEQUENCES	791
NazileAbdullazadeh	SOLTAN MEJID GANIZADE AND ISSUES OF TEACHING AZERBAIJANI LITERATURE	796
Райха Амензаде	АРХИТЕКТУРНАЯ ТЕМАТИКА В КОВРАХ АЗЕРБАЙДЖАНА	801
Николай Васькив	ПАРИЖ КАК ЦЕНТР МИРОВОЙ КУЛЬТУРНОЙ, ПОЛИТИЧЕСКОЙ, ФИНАНСОВОЙ ЖИЗНИ И МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОЙ ДЕГРАДАЦИИ В «ФРАНЦУЗСКИХ ПИСЬМАХ» ИСМАИЛА ГАСПРИНСКОГО	806
Samira Gurbanova	ASPECTS OF INTERTEXTUALITY IN THE NOVEL “THE UNFINISHED MANUSCRIPT” BY KAMAL ABDULLA	816
Aysel Balasultan Sheydayeva	THE INFLUENCE OF THE OBSERVATION OF LANGUAGE PHENOMENA IN PRIMARY SCHOOL READING MATERIALS ON THE QUALITY OF TEACHING	817
Kasım Hacıyev	LES CARACTERISTIQUES PRINCIPALES DES MONUMENTS	823



CHRETIENS DE KARABAKH		
Aydinli Farhad	THE ROAD FROM THE PRAGUE PROCESS TO THE 44-DAY VICTORY WAR	824
Sameer Omar Abonwayer	THE ROLE OF E-COMMERCE IN COMPANIES' FINANCIAL FLOW DURING COVID-19 PANDEMIC	834
Rəhilə QULIYEVA	ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLU YARADICILIĞININ FORMALAŞMASINDA PARİS VƏ İSTANBUL İCTİMAİ MÜHİTİNİN ROLU	842
Hasanov Arzu Najaf Gasimov Adil Samir	THE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF THE CROSS-BORDER TOURISM IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC REGION	851
Hüseyn-zadə Kərim Şamil oğlu	EKOLOJİK TURİZMİN ÖZELLİKLERİ VE DAĞLIK KARABAĞ'DA AÇIK HAVA TURİZM PERSPEKTİFLERİ	859
Huseynova İlhamə İslam Huseynli Ceyran İlgar	THE PROGRESSIVE PHILOSOPHICAL VIEWS OF NIZAMI GANJAVI	860
Stephen Ogheneruro Okpadah	TOWARDS A MARXIST BIOCENTRIC CLIMATE JUSTICE THEORY OF AFRICAN CINEMA	868
SANI INUSA MILALA BALA ISHIYAKU MOHAMMED UMAR BELLO AHMED MOHAMMED HABIBU ABUBAKAR MOHAMMED GARBA	ASSESSMENTS OF HOUSING CONDITION AND INFRASTRUCTURAL FACILITIES IN FEDERAL LOW COST HOUSING ESTATE BAUCHI	876
IBRAHIM YAKUBU HARUNA	PROPOSED DESIGN OF HOUSING FOR ELDERLY AND DISABLED PERSONS USING INTEGRATING "SMART HOUSE" TECHNOLOGY AND BARRIER FREE	892
Towseef Mohi Ud Din, Tariq Ahmad Bhat, Reena Patidar	VIOLATION OF LAW OF DEMAND BY PANDEMIC AND EPIDEMIC SITUATIONS: A BRIEF DISCUSSION	895
Abdulhadi Masoud Alsanousi Aljadi, mohammed Nusari, Hamza Khalifa	THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN TOTAL QUALITY MANAGEMENT TO IMPROVE THE PERFORMANCE OF HUMAN RESOURCES	900
Crisanto E. Avila	LANGUAGE BARRIER AS A FACTOR AFFECTING THE PERCEPTION OF SCIENCE INFORMATION AND THE PROPOSED SOLUTIONS	908
SANI INUSA MILALA SHUAIBU H MANGA ILYASU IBRAHIM	FACTORS RESPONSIBLE FOR VARIATION ON LAND VALUE IN ABUJA	926
SANI INUSA MILALA BALA ISHIYAKU AHMED MOHAMMED HABIBU	THE RESIDENTIAL RENTAL TREND IN PLANNED AND UNPLANNED NEIGHBOURHOODS OF MASAKARE AND KAREWA GRA, IN JIMETA, YOLA METROPOLIS	939
Junaid Nisar Avneesh Kumar	COST BENEFIT OF POULTRY FARMING IN KASHMIR VALLEY: CASE STUDY IN ANANTNAG DISTRICT	954

Hamza Khalifa Ibrahim, Ibrahim M Bendala, Abdulfatah Saed, Naser Ramdan R. Amaizah, Abdulahdi Masoud Alsanousi Aljadi Osama Lamma	COVID-19: MOST EFFECTİVE DRUG TREATMENT	955
Murat Yorulmaz Bahadır Tonguç	DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE GEMİ BROKERLİĞİNİN YERİ, ÖNEMİ VE BROKERLERDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER	972
Towseef Mohi Ud Din Tariq Ahmad Bhat Reena Patidar	VIOLATION OF LAW OF DEMAND BY PANDEMIC AND EPIDEMIC SITUATIONS: A BRIEF DISCUSSION	987

## THE EFFECT OF COVID-19 PANDEMIC ON DIGITAL TRANSFORMATION AND STRATEGIES

**Lect. Mehmet Fatih Kanoğlu**  
Yozgat Bozok University  
ORCID No: 0000 0001 6551 7332

### Abstract

The new coronavirus epidemic that emerged in Wuhan, China in December 2019 has started to spread rapidly around the world. It was declared a "global epidemic" by the World Health Organization in March 2020 in order to take the necessary measures against this virus, which gains importance due to its rapid spread and lack of treatment. Although the Covid-19 pandemic negatively affects many industries, it also includes some opportunities. These periods are considered as a time for companies to account for current situations and to follow and catch up on opportunities in the market.

According to the definition of WHO (World Health Organization), a pandemic is considered to have started only when the following 3 conditions are met: The emergence of a disease that the population has not been exposed to before, the cause of the disease to infect humans and cause a dangerous disease, the spread of the disease factor easily and continuously among people. . Considering the history of the world, it is seen that the epidemics affect a certain period and then end either by gaining herd immunity or by producing vaccines. This process can sometimes take several months, sometimes several years. Therefore, businesses take various measures to live with this new norm.

Under normal circumstances, in the twenty-first century, all businesses invest in automation systems and digitalization and try to gain competitive advantage against their competitors by achieving their long-term strategic goals. However, while some companies take action by recognizing the requirements of the new century faster, some companies remain relatively slow. However, the Covid-19 pandemic has the potential to accelerate this transformation in businesses. This study is carried out to reveal the possible effects of the Covid-19 pandemic on digital transformation and strategies of businesses. With the research, it is thought that the measures taken by the enterprises during the pandemic period will create awareness in terms of planning to include long-term strategic plans.

**Keywords:** Covid-19, Pandemic, Digital Transformation, Strategic Plan

### COVID-19 PANDEMİSİNİN İŞLETMELERDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE STRATEJİLERİNE ETKİSİ

#### Özet

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan yeni koronavirüs salgını Dünya genelinde hızla yayılmaya başlamıştır. Hızlı yayılması ve tedavisinin bulunmaması nedeniyle önem kazanan bu virüse karşı gerekli tedbirlerin alınması için Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından "küresel salgın" ilan edilmiştir. Her ne kadar Covid-19 pandemisi birçok sektörü olumsuz etkilese de, bir takım fırsatları da içerisinde barındırmaktadır. Bu

dönemler, şirketler için mevcut durumların muhasebesini yapma ve piyasada oluşan fırsatları takip edip yakalama zamanı olarak değerlendirilmektedir.

WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tanımlamasına göre bir pandemi ancak aşağıdaki 3 koşulu sağladığında başlamış sayılır: Nüfusun daha önce maruz kalmadığı bir hastalığın ortaya çıkışı, hastalığa sebep olan etmenin insanlara bulaşması ve tehlikeli bir hastalığa yol açması, hastalık etmeninin insanlar arasında kolayca ve devamlı olarak yayılması. Dünya tarihine bakıldığında salgınların belirli bir döneme etki ettiği, sonrasında ya sürü bağışıklığı kazanılarak ya da aşı üretilmesi ile bittiği görülmektedir. Bu süreç bazen birkaç ay, bazen birkaç yıl sürebilir. Dolayısıyla işletmeler de bu yeni norm ile yaşamak için çeşitli tedbirler alırlar.

Normal şartlarda yirmi birinci yüzyılda tüm işletmeler otomasyon sistemleri ve dijitalleşmeye yatırım yaparak, uzun vadeli stratejik amaçlarına ulaşarak, rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadır. Ancak kimi firmalar yeni yüzyılın gereklerini daha hızlı fark ederek aksiyon almakta iken, bazı firmalar nispeten daha yavaş kalmaktadır. Ancak Covid-19 pandemisi işletmelerdeki bu dönüşümü oldukça hızlandırma potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, Covid-19 pandemisinin işletmelerin dijital dönüşüm ve stratejilerine muhtemel etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılmaktadır. Araştırma ile işletmelerin pandemi döneminde aldıkları tedbirlerin, uzun vadeli stratejik planları da kapsayacak şekilde planlanması açısından farkındalık oluşturacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Covid-19, Pandemi, Dijital Dönüşüm, Stratejik Plan

## TOY MUSEUMS AND VISITOR EXPERIENCES

**Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK**

Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Konaklama İşletmeciliği Bölümü, Eskişehir  
ORCID No: 0000-0003-0577-1843

**Res. Asst. Özlem GÜNCAN**

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu  
Turizm İşletmeciliği Bölümü, Burdur,  
ORCID No: 0000-0002-8974-9100

### **Abstract**

Play is an important activity in childhood for the child to have a good time and the development of the child. Child plays can be carried out without toys, but generally with toys. Any game playing material used by the child during the play is called “toy”. Toys have been the subject of children’s plays in all ages and societies, and have taken an important place in the life of children from the earliest ages to the present. It has been observed that toys have also undergone changes in terms of the shape, form, material, playing environment, number of people playing the game, etc. due to the changing technological developments over time. Nowadays, besides traditional plays and toys, technological devices, internet connection, dijital toys and game machines have started to offer children a different play experience. However, the importance of plays and toys in children’s life has not changed. Toys can become nostalgic values as they represent unforgettable memories for adults when they reach adulthood as well as have an important place in children’s life. In recent years, the idea of “toy museums” known as exhibiting old and unused toys has emerged based on this fact.

This study has been prepared to gather information about toy museums and to determine the visitor experiences of those who visit these museums. Netnography method has been used in the study. In this process, electronic comments shared by visitors on *Google* and *TripAdvisor* platforms have been used. In this context, 417 electronic comments about museums have been taken from the internet and analyzed. As a result of the analysis, eight main themes have been obtained. As a result of the interpretation of these themes; it has been observed that 64.2% of the child visitors and 90% of the adult visitors have positive feelings and opinions about these museums and they are satisfied with this museum experience. In addition, toy museums create the perception of returning to childhood memories and experiencing nostalgic moments in adults, and also create the perception of children playing and having a good time and interacting with toys.

**Keywords:** Toy, Toy Museum, Netnography.

## OYUNCAK MÜZELERİ VE ZİYARETÇİ DENEYİMLERİ

### **Özet**

Oyun, çocuğun hoşça vakit geçirmesi ve gelişimi için çocukluk döneminde yaşanan önemli bir uğraştır. Çocuk oyunları oyuncaksız olabileceği gibi, genellikle oyuncakla gerçekleştirilmektedir. Çocuğun oyun sırasında kullandığı her türlü oyun oynama materyaline ise “oyuncak” denir. Oyuncaklar, her çağda ve toplumda çocukların oyunlarına konu olmuş

ve en eski çağlardan günümüze kadar çocuğun yaşamında önemli bir yer almıştır. Zaman içinde değişen teknolojik gelişmelere bağlı olarak, oyuncakların da şekil, biçim, malzeme, oynanan ortam, oyun oynayan kişi sayısı vb. bakımından değişikliğe uğradığı görülmüştür. Günümüze gelindiğinde ise geleneksel oyun ve oyuncakların yanı sıra teknolojik aletler, internet bağlantısı, dijital oyuncaklar ve oyun makineleri çocuklara, farklı bir oyun deneyimi sunmaya başlamıştır. Ancak oyun ve oyuncakların çocuk yaşamındaki önemi değişmemiştir. Oyuncaklar, çocuk yaşamında önemli bir yere sahip olduğu kadar, yetişkinlik dönemine gelindiğinde de yetişkinler için unutulmaz anıları temsil etmesi nedeniyle nostaljik birer değer haline gelebilmektedir. Son yıllarda eski ve kullanılmayan oyuncakların sergilenmesi olarak bilinen “oyuncak müzeleri” fikri bu gerçeğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, oyuncak müzeleri hakkında bilgi toplamak ve bu müzeleri ziyaret eden kişilerin bu müzelere yönelik ziyaretçi deneyimlerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Araştırmada Netnografya yöntemi kullanılmıştır. Bu süreçte, ziyaretçilerin *Google* ve *TripAdvisor* platformlarından paylaştıkları elektronik yorumlardan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, müzeler hakkında 4174 elektronik yorum internetten çekilip analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda sekiz ana tema elde edilmiştir. Bu temaların yorumlanması sonucunda; çocuk ziyaretçilerin %64,2’sinin, yetişkin ziyaretçilerin ise %90’nın bu müzeler hakkında olumlu duygu ve düşünceye sahip oldukları ve müze deneyiminden memnun kaldıkları görülmüştür. Ayrıca oyuncak müzeleri, yetişkinlerde çocukluk anılarına dönme ve nostaljik anlar yaşama, çocuklarda ise oyun oynayıp hoşça vakit geçirme ve oyuncaklarla etkileşime girme algısı da yaratmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Oyuncak, Oyuncak Müzesi, Netnografi.

## AVRUPA KOMİSYONU TARAFINDAN HAZIRLANAN TÜRKİYE DÜZENLİ İLERLEME RAPORLARI İÇERİK ANALİZİ: YARGI SİSTEMİ

**Dr. Emre AYDİLEK**

Kastamonu Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü, Kastamonu, Türkiye,  
Orcid: 0000-0002-4767-2424

**Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU**

Bulent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, Zonguldak, Türkiye  
Orcid: 0000-0002-1170-317X

### Özet

1959 yılında başlayan Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) üyelik süreci, 1999 yılında resmi üyelik müzakereleri kararı alınmasıyla hızlanmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin, yasal ve yönetsel sistemini AB mevzuatına uyumlu hale getirme adımları ile bu sürecin AB yetkili makamları tarafından denetimi birlikte ilerlemiştir. Avrupa Komisyonu tarafından her yıl yayınlanan "İlerleme Raporları", üyelik sürecinin denetimini gerçekleştiren ve Türkiye'nin AB ile ilişkileri, temel haklar, ekonomi, iç ve dış gelişmelere ilişkin diğer alanlardaki politika ve uygulamalarını gözetim altına alan resmi bir belgedir. Bu çalışmada, 1998-2020 yılları arasında yayınlanan 22 ilerleme raporunda, üyelik için uyulması zorunlu siyasi kriterler arasında yer alan 'Türk yargı sistemi'ne ilişkin tespit, öneri ve eleştiriler derinlemesine analiz edilmeye çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye – AB ilişkileri, İlerleme raporları, Yargı Sistemi.

### Giriş

İlerleme Raporlarında, bir takım talep ve tespitlerin teknik, bazılarının yapısal sorunlara ilişkin olduğu görülmektedir. Raporların içerik analizi, çalışmamızda, beş temel dönemlendirme üzerinden gerçekleştirilecektir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Türk Hukuk Sisteminin AB Gözünden İlk Fotoğrafı: 1998-2006, Adalet Sistemine Yönelik İyileştirmelerde Duraksama: 2007-2009, Yeni Bir Reform Süreci: 2010-2012, Yargı Sisteminde Yeniden Geriye Gidiş: 2013-2015, Geriye Gidişin Sistematiğe Şekillenmesi ve Türk Hukuk Sisteminin Çöküşü: 2015-2020

### **Türk Hukuk Sisteminin Ab Gözünden İlk Fotoğrafı: 1998-2006**

1998 yılıyla birlikte ilk kez AB denetiminden geçen Türk hukuk sisteminde, ilk aşamada AB tarafından tespit edilen eksiklik ve sorunlar tarif edilmiş, politika yapıcılardan beklentiler ortaya konmuştur. Bunlar arasında öne çıkanları şöyle sıralayabiliriz: Hâkim-savcı sayısının eksikliği, düşük maaşlar, çalışma şartlarının zorluğu, yargı personelinin eğitiminin yetersizliği, ihtisaslaşmış yargının (fikir hakları, tüketicin korunması, istinaf mahkemeleri gibi) bulunmaması ve bununla bağlantılı olarak davaların geç sonuçlanması; yargıda etkinlik ve verimliliği etkilemektedir. Savunma avukatlarının iddia makamıyla eşit olmaması, Adalet



Bakanın, Hâkimler ve Savcılar Kurulu<sup>1</sup>ndaki (HSK) rolü ve işlevinin hâkim-savcılarının siyasi müdahalelere maruz kalmasına neden olması, kamu personelinin ve güvenlik güçlerinin işlediği suçlardan gerektiği ölçüde yargılanamıyor olması; yargının tarafsızlığını zedelemektedir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (ve daha sonra onun yerini alacak olan Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri) gibi AB felsefesiyle uyumlu olmayan yargı mekanizmalarının varlığı ve etkinliği, mahkûm hakları ile ilgili itiraz merci bulunmaması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) aykırı şekilde sonuçlanan davalardaki mağduriyetlerin giderilmemesi, sivillerin askeri hâkimlerce yargılanabilmesi, davaların sonuçlarının tutarsız olması ve savcılarının kanunları standart biçimde uygulamaması gibi sorunlar; ifade özgürlüğüne, siyasi haklara ve adil yargılanmaya zarar veren etkenler olarak sıralanmaktadır.

İlerleme Raporları'ndaki bu eleştirilerin kaydadeğer bir kısmının, siyasi irade tarafından karşılandığı görülmektedir. Bu dönemde hakim-savcı sayısı artırılmış, hakim ve savcılara verilen eğitimleri kurumsallaştırma amacıyla Adalet Akademisi oluşturulmuş ve yargı personelinin maaş düzeylerinde iyileştirmeler yaşanmıştır. Dava sürelerinin kısaltılması için yargıda bilişim uygulamaları (UYAP) başlatılmıştır. Yargı reformları gerçekleştirilmiş, yargıya ilişkin yasal düzenlemelerde hakim-savcılarının görüşü alınarak istişare mekanizması işletilmiştir. AİHS, iç hukuka göre üstün kılınarak, hukukun üstünlüğünün temini ve hak kayıplarının/mağduriyetlerin önlenmesi amaçlanmıştır. Yeni Medeni Kanun'un ve Ceza Kanunu'nun çıkarılmasıyla kadın-erkek eşitliği, çocuk hakları ve dernek kurma özgürlüğü gibi konularda iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Türkçe bilmeyen sanıklara ücretsiz çevirmen desteği sağlanmıştır. Yargı sistemindeki varlığı eleştirilen DGM'lere yönelik olarak; önce asker kişilerin üyelikleri düşürülmüş, ardından bu makemelerin yetkileri ve görev alanları daraltılmış ve nihayetinde DGM'ler kaldırılmıştır.

### **Adalet Sistemine Yönelik İyileştirmelerde Duraksama: 2007-2009**

2007 itibarıyla Türk yargısında yeni bir dönem başladığı gözlemlenmektedir. Geçmiş dokuz yıllık süreçte, çoğunlukla yaşanan iyileştirmelerin, 2007 sonrası duraksadığı ve yargı bağımsızlığını/tarafsızlığını zedeleyen bir pratiğe evrildiği söylenebilir. İlerleme Raporları'nda AB mevzuatıyla uyum ve demokratikleşme adına sorunlar olduğu eleştirileri somutlaşmıştır. HSK'nın savcı azilleri, Anayasa Mahkemesinin Cumhurbaşkanlığı seçimini iptali, yüksek yargı temsilcilerinin bazı siyasi konularda yorumlarda bulunmaları, kamuoyunca takip edilen bazı önemli davalarda (Ergenekon, Hrant Dink ve Malatya'da 3 protestanın öldürüleşi gibi) tanık ifadeleri ve yetersiz gerekçeler üzerinden davaların ilerlemesi, davaların içeriği hakkında kamuoyuna ve basına bilgi sızdırılması, yargılamalar esnasındaki tutukluluk sürelerinin uzunluğu ve savunma hakkının engellenmesi gibi konular, bu çerçevede örnekletirilmiştir. Buna karşın, -geçmiş 9 yılın aksine- adalet sisteminde kaydadeğer bir ilerleme görülmediği belirtilmiştir.

<sup>1</sup> Hâkimler ve Savcılar Kurulu; mahkemelerin bağımsızlığı ile hâkimlik ve savcılık teminatı esaslarına göre örgütlenmiş bir anayasal kurumdur (6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu). HSK, 2017 öncesi Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ismiyle görev yapmaktaydı.



### **Yeni Bir Reform Süreci: 2010-2012**

2010 yılı, Türk yargı sistemi açısından, yeni bir demokratikleşme ve reform atağının başladığı tarihsel süreç olarak görülebilir. 1998 yılından bu yana, İlerleme Raporlarında ısrarla dile getirilen taleplerden bazıları, bu dönemde karşılık bulmuştur. Adalet Bakanı'nın HSK üzerindeki teftiş ve denetime ilişkin yetkilerinin daraltılması, askeri mahkemelerin sivilleri yargılaması usulüne son verilmesi, yargılamaalarda arabululucuk, şartlı tahliye ve kamu hizmeti gibi yenilikler getirilmesi, vatandaşlara Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı tanınması ve Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemeleri'nin kapatılması, bunlar arasında en önemlileri olarak göze çarpmaktadır.

### **Yargı Sisteminde Yeniden Geriye Gidiş: 2013-2015**

AB İlerleme Raporları'na göre 2013 yılı, önceki dönemdeki kazanımların duraksadığı hatta geriye gittiği bir sürecin başlangıcıdır. Bu dönemdeki eleştirilerin temel odağı, adalet mekanizması üzerinde, siyasetin denetimi ve baskısının artmaya başladığıdır. Bazı davalarda savcılarının görevden alınması, hakim-savcılarının isteği dışındaki yer değiştirmeler, yeni HSK Kanunu ile Adalet Bakanı'nın tekrar eski üstün yetkilerine sahip olması, tüm HSK personelinin topluca görevlerine son verilmesi, hakim-savcı sendikasının (Yargı-sen) kapatılması gibi örnekler, raporlarda yargının bağımsızlığına zarar veren gelişmeler olarak sayılmıştır. Bununla birlikte bazı davalar (Ergenekon gibi) siyasi hesaplaşma olarak algılanmıştır. İstihbarat kuruluşlarına yargı denetimi olmadan dinleme-izleme yetkisi veren kanunun kabulü, yargı kararlarına erişimin kısıtlanması, iddianamelerde gerekçelerin ve delillerin yetersizliği, gizli tanık uygulamasının yoğun biçimde mahkeme kararlarını şekillendirmesi ve Terörle Mücadele Kanunu'nun özgürlükleri kısıtlayan niteliği; ifade özgürlüğü ve demokratik temellerle bağdaşmayan geriye gidişler olarak görülmüştür. Tüm bu eleştirilere karşın, bu dönemdeki dikkat çeken tek olumlu gelişme ise, Anayasa Mahkemesinin anti-demokratik nitelikteki bazı kanun maddelerini iptali ve tutukluluk kararlarını kaldırması olarak kayda geçirilmiştir.

### **Geriye Gidişin Sistemikleşmesi Ve Türk Hukuk Sisteminin Çöküşü: 2015-2020**

2015 sonrası süreç, AB İlerleme Raporlarında, yargıda o güne kadar görülmeyen "sistemik bir gerileme" olarak tarif edilmektedir. Raporlarda eleştirilerin dozu her yıl giderek artmış ve yapısal sorunların maksimize olduğu vurgulanmıştır. Bu eleştiriler arasındaki bazı örnekler; kuvvetler ayrılığının sekteye uğraması, yargı bağımsızlığının ortadan kalkması, yürütmenin adalet üzerinde tam bir baskı kurması ve insan haklarının tüm alanlarında geriye gidiş yaşanmasıdır.

Raporlarda, demokrasiyi ve temel hakları kısıtlayan gelişmeler arasında OHAL ilanı, yasamanın ve yargının pasifize edildiği KHK'larla yönetim anlayışının sıradanlaşması, yüksek mahkemelerin yapısının ve işleyişinin değiştirilmesi, gazetecilere, insan hakları savunucularına ve sivil aktivistlere yönelik tutuklamalar, pek çok davada gizlilik kararı alınması, bazı özel kuruluşların/şirketlerin, sendikaların, sivil toplum kuruluşlarının ve basın yayın organlarının kapatılması, mallarına el konması, basın-ifade-örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün büyük oranda ortadan kalkması, yolsuzluk davalarının düşürülmesi ve 15 Temmuz sonrası sanıklara işkence ve kötü muamele vakalarına yönelik şüpheler öne

çıkılmaktadır. Hakim ve savcılar hakkında soruşturmalar ve toplu ihraçlar, yürütme ve yasama erki temsilcilerinin masumiyet karinesini hiçe sayarak davalar hakkında yorumda bulunması gibi kayıtlar, yargının bağımsızlığını zedeleyen nedenler olarak sayılmıştır. Yargıda kalitenin düşmesine yol açan gelişmeler ise; liyakate ve şeffaflığa dayalı olmayan hakim-savcı işe alımları, yargı reformlarında tüm paydaşlardan görüş alınmaması ve alt derece mahkemelerin Anayasal Mahkemesi kararlarına riaye etmemesi, kamuoyunda yargıya güvenin zayıflaması olarak sıralanmıştır. Olumlu gelişmeler olarak kayda geçen ilerlemeler ise; OHAL'in kaldırılması ve yüksek askeri mahkemelerin lağvedilmesi ile sınırlıdır. 2015 sonrası eleştiri düzeyi sertleşen raporlara, Türkiye'deki siyasi makamlardan ciddi tepkiler olmuştur.

### **Sonuç ve Değerlendirme**

Türkiye'de anayasa, çok partili sistem, hemen her konuda gelişmiş yasal metinler ve demokrasi mevcuttur. Ancak bunların mevcudiyetinin yanında işleyişte ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, 1998-2020 yılları arasında, AB üyelik hedefi doğrultusunda Türk yargı sisteminde yaşanan gelişmeler, İlerleme Raporları çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

1998-2006 yıllarında, AB İlerleme Raporları'ndaki taleplere yönelik siyasi iradenin reflekslerinin genellikle olumlu seyretmesi, iç politik gelişmelerle ilişkili olarak açıklanabilir. Üyelik müzakerelerinin başlaması ile hızlanan reform ve iyileşme süreci, 2002 yılında göreve gelen yeni hükümet tarafından da sürdürülmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin AB hedefi, ülkedeki tüm politik ve toplumsal kesimler tarafından heyecan ve umutla desteklenmiş, kankınma ve gelişmede tetikleyici bir unsur olarak görülmüştür. Toplum nezdinde siyasi kutuplaşmanın zayıf olması ve iktidarın yüksek bir halk güvenoyu ile ardı ardına seçimler kazanarak tek başına ülkeyi yönetme meşruiyetini kazanması da, bu sürecin ilerlemesini sağlayan dinamikler arasında yer almıştır. Öte yandan, ilişkilerin diğer tarafı olan AB de, süreci ilerletmeye yardımcı olacak destekleyici bir söylem ve tutum içerisinde olmuş, karşılanan talepleri övgüyle öne çıkarmıştır.

2007 sonrası dönemde, yargı alanındaki reformların duraksaması, iç politik gelişmeler ve iktidar ilişkileriyle ilişkilendirilebilir. Yargı, ordu ve bürokrasideki bazı elitler ile hükümetin ideolojik olarak çatışma yaşaması ve kamusal alanda kendine yer bulan bazı cemaat yapılanmalarının sürece dahil olması nedeniyle, yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı zarar görmüştür. Yargı üzerinde sözü edilen tüm taraflar bir hegemonya ve güç yarışı içerisine girmiştir. İç politikadaki bu mücadele ortamı, 2007 sonrası dönemde, Türk yargısını bir ileri bir geri götürecek ve hukukun üstünlüğünü sarsacak bir döngüye neden olmuştur.

2010-2012 yıllarındaki reformlar, demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve temel haklar alanlarında AB normlarına en yaklaştığımız bir ara dönem olmuştur. Ancak 2013 yılından itibaren ortaya çıkan somut durum göstermektedir ki, Türkiye'nin yargı konusunda attığı adımlar, sistemli bir iyileşmeden ya da AB üyelik vizyonundan ziyade iç politikadaki gelişmelerden doğrudan etkilenen niteliğini sürdürmüştür. 2007 sonrası süreci şekillendiren bazı siyasi çatışmalar, bu dönemle birlikte devam etmiştir. Hukuk erki üzerindeki güç mücadelesi sürmüş, değişen tek şey çatışmanın tarafları/aktörler olmuştur.

Söz konusu sorunsal, 2015 itibarıyla derinleşmiş ve Türk adalet sistemi elde ettiği kazanımları da kaybedecek bir gerileme dönemine girmiştir. Hukukun üstünlüğüne,

bağımsızlığına ve tarafsızlığına zarar veren çok sayıda gelişmenin bu dönemde yaşandığı gözlemlenmektedir. Ayrımcılık, toplumsal kutuplaşma ve çifte standarta dayanan uygulamaların arttığı, siyasetin hukuk erki üzerinde baskısının yoğun olarak hissedildiği bir pratikte, AB ile ilişkiler ve üyelik hedefi de çıkmaza girmiştir. Son raporlardan elde edebileceğimiz çıkarımlar arasında, Türkiye'nin üyelik perspektifinden hızla uzaklaştığı ve "önemli ortak" olarak görülmeye başlandığı hususu göze çarpmaktadır.

Netice olarak, somut durum görece kaygı ve endişe verici olsa da, toplumsal ve ekonomik alanlarda ilerlemek ve refah düzeyimizi artırmak için, yeni bir hikayeye başlamamız gerektiği ortadadır. Ayrıca söylenmelidir ki raporlarda taraflı ve haksız eleştiriler de mevcuttur. Benzer sorunların AB coğrafyasında yaşandığı örnekler de bulunmaktadır ancak Türkiye söz konusu olduğunda, bu örneklerle gösterilen reaksiyondan ayrılan bir nitelikte, daha negatif bir eleştirel tutumun egemen olduğu bir dilin raporlara yön verdiği söylenebilir. Yine de geleceğe umutla bakabilmemiz, adaleti, hukuku ve özgürlükleri yeniden tesis edebilmemiz için gereken iyileştirmelere ve reformlara bir an önce başlamamız gereklidir. Bunun yolunun AB İlerleme Raporları'ndaki eleştiri ve tavsiyeleri dikkate alarak, demokrasi vizyonu ile girişeceğimiz yeni bir süreçten geçtiğine inanmaktayız. Çünkü 2012'ye kadar yaşanan "altın yıllar" böyle bir vizyonun ürünüydü.

#### **Kaynaklar**

AB Türkiye İlerleme Raporları (1998-2000), [https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari\\_46224.html](https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html).

6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, Resmî Gazete Tarihi: 18.12.2010, Resmî Gazete Sayısı: 27789.

KDGM (2013) Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları.

T.C. Anayasası, Resmî Gazete Tarihi: 09.11.1982, Resmî Gazete Sayısı: 17863.

**OTEL İŞLETMELERİNDE PATERNALİST LİDER DAVRANIŞLARININ  
ÇALIŞANLARIN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK  
NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

**Dr. Öğr. Üyesi Aytaç TOPTAŞ**

Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi, Erdek Meslek Yüksekokulu, Balıkesir/Türkiye,  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3517-7351>

**Öğr. Gör. A. Nihan VEZİKLİ**

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gelibolu Piri Reis Meslek Yüksekokulu,  
Çanakkale/Türkiye, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0449-7141>

**Özet**

Paternalist liderler, çalışanların iş yaşantıları ve özel hayatlarına bir ebeveyn gibi müdahale ve rehberlik ederler. Güçlü otorite, disiplin, yardım severlik ve babacanlığın ön plana çıktığı ve dürüstlük ile birleştirilen bu liderlik tarzı, aileler tarafından yönetilen otel işletmelerinde daha fazla hissedilmektedir. Otel işletmelerinde paternalist bir ilişkide otoriteyi elinde bulunduran kişi; çalışanları korur, onlarla bir ebeveyn gibi yakından ilgilenir. Bu tutum ve davranışlarının karşılığında paternalist liderler, çalışanlardan en üst seviyede sadakat, saygı ve bağlılık beklerler. Bu çalışmanın amacı otel işletmelerinde, paternalist davranışlar sergileyen paternalist liderlerin, personelin iş performansına etki düzeylerini tespit etmektir. Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden Fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Rastgele örneklem seçimi yapılmıştır. Veri toplama aracı seçiminde yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veri toplama aracının geçerliliği ve güvenilirliği için dış geçerlilik kontrolleri yapılmıştır ve veri analiz yöntemi olarak içerik analizi uygulanmıştır. Çalışma Balıkesir ili Erdek ilçesi ve Çanakkale ili Ayvacık ilçesi Yeşilyurt Köyünde faaliyet gösteren paternalist lider tutum ve davranışlarının sergilendiği üç otel işletmesinde, otelin farklı departmanlarında çalışan 12 otel personeliyle odak grup görüşmesi şeklinde yapılmış, açık uçlu tanıtma soruları sorulmuş, ses kayıtlarının alınmasıyla doğrudan alıntılar yapıldığı görüşme verileri ve temalar kodlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; paternalist lider davranışlarının 10 personeli olumlu yönde etkilediği, otelde aile ortamı olmasından dolayı personellerin daha özverili çalıştığı ve iş performanslarının yükseldiği görülmüştür. Diğer iki personelin özel yaşantılarına yapılan müdahalelerden rahatsız oldukları, bu durumun iş performanslarına olumsuz etki yaptığı sonucuna varılmıştır. Paternalist davranışlara maruz kalan ve bu davranışları olumlu karşılayan personelin, doğu kültürüne yakın oldukları, bu davranışları olumsuz karşılayan iki personelin yabancı uyruklu olmalarından dolayı batı kültürüne sahip oldukları görülmüştür. Bu çalışmayla paternalist lider davranışlarının kültürler üzerinde farklı anlayışlar taşıdığı ve kültürle ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tespit çalışmaya özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda paternalist lider davranışlarının doğu kültürlerinde daha fazla benimsendiği, batı kültürlerinde ise bu davranışların yoğun görülmediği ve izleyiciler tarafından benimsenmediği tespiti yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Otel İşletmeleri, Paternalist Lider, İş Performansı, Türkiye

A QUALITATIVE RESEARCH TO DETERMINE THE EFFECT OF PATERNALIST LEADER BEHAVIORS ON EMPLOYEES' JOB PERFORMANCE IN HOTEL BUSINESSES

**Abstract**

Paternalist leaders intervene and guide employees' work and private lives like a parent. This style of leadership, in which strong authority, discipline, benevolence and paternalism stand out and combined with honesty, is more felt in family-run hotel businesses. The person who holds the authority in a paternalistic relationship in hotel businesses; protects employees and takes care of them like a parent. In return for these attitudes and behaviors, paternalist leaders expect the highest level of loyalty, respect and loyalty from employees. The aim of this study is to determine the effect levels of paternalist leaders who display paternalistic behaviors on the job performance of the staff in hotel businesses. In this study, Phenomenology design, one of the qualitative research designs, was used. Random sample selection was made. The structured interview form was used in selecting the data collection tool. External validity checks were made for the validity and reliability of the data collection tool, and content analysis was applied as a data analysis method. The study was conducted in the form of focus group meetings with 12 hotel staff working in different departments of the hotel in three hotel establishments in which the paternalist leader attitudes and behaviors were exhibited in the town of Erdek in Balıkesir province and in the village of Yeşilyurt in Ayvacık district in Çanakkale province, open-ended introduction questions were asked, direct quotations were made by taking voice recordings, data and themes are coded. According to the results of the research; It was observed that paternalist leader behaviors positively affected 10 personnel, due to the family atmosphere in the hotel, the staff worked more devotedly and their job performance increased. It was concluded that this situation, in which the other two personnel were disturbed by the interventions made in their private lives, had a negative effect on their job performance. It was observed that the personnel who were exposed to paternalistic behaviors and who welcomed these behaviors were close to the eastern culture, and the two personnel who negatively viewed these behaviors had western culture due to their foreign nationality. With this study, it was determined that paternalist leader behaviors have different understandings on cultures and are related to culture. This determination gives a unique quality to the study. In previous studies, it was determined that paternalist leader behaviors were adopted more in eastern cultures, but these behaviors were not seen intensely in western cultures and were not adopted by the audience.

**Keywords:** Hotel Businesses, Paternalistic Leader, Job Performance, Turkey

**1. GİRİŞ**

Otel işletmeleri; insanların ikamet ettikleri yerler dışına geçici olarak yaptıkları seyahatlerinden doğan konaklama, yeme-içme ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için büyük sermayelerle kurulmuş yoğun emeğe dayalı hizmet işletmeleridir. Konaklama endüstrisinin en dinamik gelişen sektörü olan otelcilik; dünya ekonomisi için, uluslararası toplumun gözünde belli bir ülke markası oluşmasına neden olan ulusal turizmin büyümesinin temeli olup, devlet bütçesine sürdürülebilir gelir sağlamada potansiyel bir kaynak teşkil eden ve küresel ekonomiye katkı sağlayan özel bir girişimcilik faaliyet türü olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda otel işletmesinin ürün-hizmet kalitesini arttırmak, herhangi bir kuruluş, şirketin ve firmanın temel stratejik görevi olmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri, uluslararası standartlara dayalı kalite yönetim sistemlerinin giderek daha aktif bir şekilde uygulanmasına ve geliştirilmesine neden olan yerel ve dünya pazarlarında artan rekabet olmaktadır. Günümüz müşterileri otelden yüksek standartlar beklemektedir. Bu nedenle otel yönetimleri açısından rekabetçi bir otel alt yapısının geliştirilmesi ve sürdürülmesi verimli bir iş yaratmanın birincil ve önemli bir sorumluluğu olmaktadır. Otelcilik emek yoğun bir sektördür. Herhangi bir konaklama organizasyonunun başarılı olması, çalışanların performansına, turistlerin memnuniyet düzeyine ve yeniden ziyaret etme kararlarına bağlıdır. Çalışanların ürün ve hizmet üretiminde zayıf performans göstermeleri, otellerin pazar payını ve rekabet durumlarını etkileyebilir. Bu nedenle çalışanların performansını etkileyen faktörleri anlamak, konaklama sektörü için önemli bir başarıdır. Otel işletmelerinin hedeflerini gerçekleştirebilmesi, örgütsel varlığını sürdürebilmesi ve başarıya ulaşabilmesi, başta yöneticiler olmak üzere tüm çalışanların performansına ve etkinliğine bağlıdır. İşletme yönetiminin çalışanlarını bu doğrultuda yönlendirmesi ve motive etmesi gerekmektedir. Araştırmacılar tarafından defalarca vurgulandığı gibi, sadece uygun liderler etkili bir yönetim sağlayabilir. Liderlik, üretkenliği en üst düzeye çıkarmaya ve örgütsel hedeflere ulaşmaya yardımcı olan önemli bir yönetim işlevidir. Özellikle müşteri isteklerini ve beklentilerini karşılamada belirleyici olan işgörenlerin otel işletmelerinde lider konumunda olan kişilerle ilişkileri ve etkileşim kalitesi müşteri memnuniyetini etkilemektedir. 21.yüzyılda değişen pazar, rekabet ve müşteri beklentileri, yeni liderlik ve yönetici kavramlarını gündeme getirmekle birlikte diğer taraftan 19 yüzyılda çok etkili olan ve sadece aile şirketlerinde değil, büyük örgütlerde de uygulanan paternalist liderlik kavramına yönelik bilimsel ilgiyi de artırdığı görülmektedir. Otel işletmelerinde paternalist lider davranışlarının, çalışanların iş performansı üzerindeki etkilerinin daha önce tespit edilmemesi ve işletme yönetiminin sergilediği davranışların çalışanların iş performansı üzerindeki etkileri bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır. Otel işletmelerinde lider pozisyonunda olan kişilerin paternalist lider davranışı sergilemelerinin çalışanların iş performansını etkileme düzeylerini belirlemek ve sonuçları değerlendirmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre; paternalist lider davranışlarının doğu kültürünü benimsemiş çalışanlar tarafından anlayışla karşılanması, batı kültürünü benimsemiş çalışanlar tarafından bu davranışların kabul görülmemesinin otel çalışanları açısından tespitinin yapılması bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Bu çalışmanın sadece paternalist lider davranışlarına maruz kalmış 12 personel ile iki ilde yapılması, çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Kültürel algı, iletişim kalitesi ve iş performansı birbirine bağlı davranış kalıplarını kapsayan, karşılıklı paylaşım ve ortak bir kültür ile değer yaratan bileşenleri ve bunlar arasındaki ilişkileri sistematik olarak inceleyen, merkezinde etkileşime konu olan tarafların bulunduğu bir yaklaşımdır. Performans, farklı süreçleri içermesi ve birçok boyutta ele alınması nedeniyle literatürde iş performansı, işgören performansı, bireysel performans ve örgüt performansı olarak kavramsallaşmıştır.



## **2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

Ağırlama hizmetleri içerisinde yoğun emeğe dayalı ve büyük sermayeli yatırımlarla faaliyette bulunan en yaygın hizmet işletmeleri otellerdir (Rasim, 2004: 13). Oteller; gezip görme, ticari ilişkilerde bulunma, eğlenme, dinlenme, kutsal yerleri görme ihtiyacı, akraba ziyareti veya sağlık hizmeti almak gibi sebeplerle seyahat eden turistlerin, başta barınma olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan tesisler olarak faaliyet sürdüren hizmet işletmeleridir (Susever, 2014: 18). Otel işletmeleri, geçmişten bugüne kadar biçim veya içerik yönünden pek çok değişim geçirmiştir. Belirli bir disiplin içinde faaliyetlerini gerçekleştiren otel işletmeleri, çeşitli sebeplerle seyahat eden insanların, ikamet ettikleri yerler dışında geçici olarak konaklama ihtiyaçlarını temin eden işletmeler olarak da tanımlanabilir (Gürcüoğlu, 2017: 44). Otel işletmeleri, bünyesinde konaklama, yeme-içme, eğlence hizmetleri gibi birçok bileşeni barındırmaktadır. Otel işletmelerini diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerden ayıran temel fark, iş gücünün büyük oranda insan unsurundan oluşması ve yoğun emeğe dayanmasıdır. Otel işletmeleri yoğun rekabetin yaşandığı hizmet işletmeleridir. Rekabette üstün durumda olabilmek ve rakiplerle rekabet edebilmek için nitelikli insan gücüne ihtiyaç vardır. Bu üstünlüğün sağlanmasında büyük öneme sahip olan unsur otel personelidir. Otel işletmelerinde müşteri istek ve memnuniyetini sağlamanın en etkili yolu yüz yüze ilişkilerin geliştirilmesidir (Olçay ve Çelik, 2010: 279). Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; otomasyonun sınırlı, emeğin ise yoğun olarak kullanıldığı bu işletmelerde, hizmet kalitesinin düzeyi, işgörenlerin verimlilikleri ve memnuniyetleri ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla işgörenlerin memnuniyeti müşterilerin memnuniyetini artırabilmektedir (Davras ve Bilgiç, 2019: 1094). Otelcilik endüstrisinin benzersizliği, karmaşıklığı ve değişen yapısı çalışanlar ve yöneticiler üzerinde olumsuz etki yapabilir. Yönetim, karmaşıklık ve çelişkileri dengede tutma işidir. İşletme içerisinde her bölümün kendi işlevleri vardır. Bu nedenle odak noktayı liderlerin iyi planlaması ve koordine etmesi gerekir. Dünyada konaklama işletmelerinin gelişimi sürekli gelişme ve çeşitlenmenin yaşandığı turizm sektörünün gelişimine paralel bir seyir izlemiştir. Konaklama, müşterinin ihtiyaç ve isteklerinin en üst seviyede tatmin edildiği bir üretim tarzıdır. Bunun anlamı ise, mal ve hizmetlerin müşterinin beklediği kalite, miktar ve fiyata sunulması ve müşterinin alacağı ürün için ödediği fiyatın değdiği düşüncesidir (Öztekin ve İlhan, 1994: 12).

Latince pater (baba) sözcüğünden türetilmiş olan paternalizmin temelinde koruyucu şekilde baba gibi davranışlar sergileme anlayışı ve babacan hareketlerde bulunma ilkesi hakimdir. Paternalizm; başkalarına değer, önem, şefkat, iyilik, ilgi, huzur sağlama amacıyla bireylerin özgür hareketlerine müdahale etme şeklinde açıklanabilir (Korkmaz vd., 2018: 953). Farklı özellikler taşıyan liderliği Koçel (2011), belli şartlar altında, belirli grup veya kişilere grup hedef ve amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlamıştır. Paternalizm kavramına bağlı olarak paternalist liderlik ise, liderlik sürecinde bu özelliğe sahip olan kişilerin geleneksel liderlik yaklaşımlarında görülen lider ile lidere bağlı takipçileri arasındaki aile ortamından kaynaklanan manevi bağa dayandırma kavramıdır. Liderlik aynı zamanda örgütsel misyon ve vizyonu takip etmeleri için ilgili tüm paydaşları destekleme, dahil etme ve teşvik etme yolu olarak tanımlanmıştır (Fakfare: 2019: 88).

Paternalist liderlik aslında yeni bir kavram değildir. Kökleri Çin'in ataerkil geleneğinden gelen, denizaşırı Çinli aile işletmelerinde yaygın olarak görülen bir liderlik tarzıdır. Çin Konfüçyüsçülük felsefesine dayanmaktadır. Konfüçyüsçülük kolektivist ve yüksek güç mesafeli toplumlarda kabul gören yaygın bir felsefedir ve ahlak, nezaket, otorite ve saygıya dayanan dikey etkileşimi ifade eden bir sistemin önemini vurgulamaktadır. İş yerinde Konfüçyüs felsefesi, liderin kendisini takip edenlerin iyiliğini gerçekten önemseyen bir baba veya arkadaş rolünü şekillendirmektedir (Bedi, 2020: 961). Paternalist liderlerin çalışma ortamında bir baba gibi astlarıyla ilgilendiği ve aile ortamı yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Paternalist lider konumunda olan kişi veya kişiler ona bağlı astlarının iş ve iş hayatı dışındaki problemleriyle ilgilenmekte, özel yaşamlarındaki refahlarını sağlamak ve kararları onun yerine vererek yol göstermekte, ilgili davranışlar sergileyerek bunun karşılığında astlarından yüksek oranda takdir, sadakat ve itaat beklemektedirler. Paternalist liderler tarafından sergilenen bu davranışlar, farklı toplumlarda farklı algılamalara sebep olmaktadır ve batılı araştırmacılar tarafından yardımsever diktatörlük olarak adlandırılmakta ve batının bireycilik ve eşitlik ilkelerine uymayan yönüyle eleştirilmektedir. Yapılan araştırmalarda, ataerkil liderliğin otoriterlik, yardımseverlik ve ahlaki liderlik olmak üzere üç önemli liderlik tarzını içerdiği belirtilmektedir. Araştırmacılar, ataerkil liderliğin bu üç boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışları, örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bazı akademisyenler otoriter liderliğin olumsuz etkilerinin olduğunu, ahlaki ve yardımsever liderliğin ise takipçilerin sonuçları üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ileri sürmüşlerdir (Chen ve Lee, 2008: 171).

Paternalist liderlik, ülkede yaşayan insanların kültürleriyle yakından ilgilidir. Bireyci kültürlerde liderlerin astlarına ve onların özel yaşantıları ile aileyi ilgilendiren konularda müdahalesi arzu edilen bir durum değildir. Yapılan araştırma ve bulgulara göre, güç aralığı geniş ve biz bilincine sahip toplumcu ülke kültürlerinde daha başarılı olmakta ve kabul görmektedir (Pellegrini ve Scandura, 2006: 275). Paternalist bir ilişkide izleyiciler kendi istekleri doğrultusunda gönüllü olarak paternalist lider özelliği taşıyan liderlerine bağlıdırlar. Batı ülkelerinin kültürel yapılarındaki farklılıklardan dolayı lidere ve otoriteye uygun hareket etmek gönüllü yapılan bir davranış olarak algılanmamaktadır ve paternalizm olumsuz bir tarz olarak görülmektedir (Öner, 2012: 303). Paternalizm anlayışının özellikle doğu toplumlarında yaygın olarak görüldüğü buna karşılık batı toplumlarında yaygın olmadığı yapılan çalışmalarda görülmüştür (Chen ve Kao, 2009; Pellegrini ve Scandura, 2006).

Türkiye'nin kültürel yapısı, Asya ve Ortadoğu kültürleriyle etkileşim içinde bulunması ve güç mesafesi özelliklerine sahip olması sebebiyle, paternalist liderlik yaklaşımının çalışanlar tarafından beklenen liderlik anlayışlarından biri olduğu söylenilebilir (Aycan, 2006: 446). Bu kapsamda Aycan ve Kanungo (2000: 192) tarafından on farklı ülkede yapılan kültürler arası araştırmalarda Türk toplumunda paternalist değerlerin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma hayatı içerisinde performans; insan kaynakları yönetimi açısından bireysel ve ekip başarısını ifade ederken; işletme kültüründe bir işi yapan bireyin, grubun ya da örgütün, o işle ilgili planlanan hedefe yönelik olarak ulaşabildiği düzeyin nicel ve nitelik olarak ifadesidir. İş performansı; bireylerin idaresinde olan ve işletmenin hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayan faaliyet ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. İşgören performansı ise bir

bireyin bir iş ile ilgili hedef ve standartlara ne ölçüde ulaşabildiğinin göstergesi olarak ifade edilmiştir (Uysal, 2015: 33; Özer, 2019: 1014). Denisi ve Murphy (2017), yüz yıllık bir süreci içeren performans yönetimi konulu çalışmaları inceleyerek üç kategoriye ayırmışlardır. Birinci kategoride performans yönetim sürecini açıklamaya ve geliştirmeye yönelik çalışmalar yer alır ki bu konuda yapılan ilk çalışmalardır. İkinci kategoride bireysel performansın iyileştirilmesi ve süreç uygulamalarının geniş bir bakış açısıyla ele alınmasına yönelik çalışmalar vardır. Üçüncü kategori, firma düzeyinde performansın iyileştirilmesine ve İKY uygulamalarının performansla olan etkilerinin araştırılmasına dair bilimsel çalışmaları içermektedir. 1970-2000 yılları arasında personel yönetiminin önemli bir işlevi olan performans değerlendirmesi, yayımların ana çalışma konusunu oluşturmuştur. Bununla birlikte, çalışan performansının değerlendirilmesi ve bireysel performansın iyileştirilmesi ile firma bağlantısı arasındaki bağın ortaya koyulması süreci önemli ve dikkat çekicidir (Denisi ve Murphy, 2017: 427). Dünya genelinde hemen hemen tüm organizasyonların bir performans yönetimi vardır. Doğu Avrupa ülkelerinde yan kuruluşları olan 97 adet çok uluslu şirketi içeren bir çalışma, bu tür sistemlerin tasarım ve uygulamalarının kültürel farklılıklardan etkilendiğini ortaya koymuş ve yerel kültürel normların dikkate alınarak kurgulanmaları önerisinde bulunmuşlardır. (Aguinis, 2012: 385). Ayrıca çoğu şirketin performans yönetim sistemleri genellikle çalışanın güçlü ve zayıf yönlerinin analiz edildiği ve insan kaynakları bölümü tarafından yapılan performans değerlendirme sistemidir. Çalışan performansının iyileştirilmesinde yararlanılacak kapsamlı ve sürekli bir geri bildirim yoktur. Oysa geri bildirim, organizasyonlarda aidiyet duygusunu geliştiren, verimliliği ve çalışma ortamını olumlu yönde etkileyen, takım çalışması ve örgüt kültürünün oluşmasında kritik rol oynayan bir unsurdur. Performans yönetimi ise, yöneticiler tarafından yıl boyunca sürdürülen bir sistemdir (Aguinis, 2013: 26). İşgörenlerin performansı, müşteri memnuniyeti ve iş performansı birbirleriyle her zaman etkileşim halindedirler. Aralarında güçlü bir bağ ve sinerji vardır (Kanten ve Darma, 2017: 143). Turizm sektöründe yer alan tüm işletmeler için sunulan hizmetlerin verimli ve kaliteli olması öncelikli kuraldır ve bu da tüm işlerin her zaman, her defasında doğru yapıp müşteri memnuniyetinin sağlanması ve çalışanların verimliliği ile mümkün olmaktadır. Ancak müşteri memnuniyetinin evrensel bir fenomen olmayışı, tüm müşterilerde eşit memnuniyet düzeyini mümkün kılmamaktadır.

### **3. BULGULAR VE TARTIŞMALAR**

#### **3.1. Araştırmanın Yöntemi ve Deseni**

Çalışmanın geçerli ve güvenilir bir araştırma olarak yürütülmesi amacıyla nitel araştırma desenlerinden fenomenoloji “olgu bilim” deseninden yararlanılmıştır. Fenomenoloji deseninin kullanılmasının amacı konuyla ilgili katılımcıların geçmişe dönük tecrübe ve deneyimlerini ortaya çıkarmak ve gerçek ortamlarında verileri elde edebilmektir. Verilerin toplanmasında katılımcıların vermiş oldukları bilgileri değerlendirmek amacıyla yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veri toplama aracının geçerliliği ve güvenilirliği için dış geçerlilik kontrolleri yapılmıştır. Bu çalışmada; tamamen yabancı olunmayan, bununla birlikte tam anlamı kavranılamayan olguları araştırmak amacıyla olgubilim deseninin uygun bir araştırma zemini oluşturacağı düşünülmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 72). Araştırmanın kapsamında, Çanakkale ili Yeşilyurt Köyü ve Balıkesir ili

Erdek ilçesinde faaliyet gösteren üç otel işletmesinde çalışan ve paternalist lider davranışlarıyla karşılaşan 12 personel ile üç ayrı oturumda grup odak görüşmeleri yapılmıştır. Katılımcıların düşünceleri doğrultusunda paternalist lider davranışlarının iş performanslarını etkileme düzeylerine yönelik fikirleri özetlenmiş ve çözümler yapılarak veri analiz yöntemlerinden içerik analizi uygulanmıştır. Otel işletmelerinde çalışan 12 farklı katılımcıdan alınan bigiler doğrultusunda veriler kodlanmış ve temaların tanımlanması yapılmıştır.

**Tablo 1: Odak Grup Bilgi Formu**

<b>Odak Grup Tarihi:</b> Yeşilyurt Köyü: 19.11.2020 Erdek: 26.11.2020	
<b>Odak Grup Bölgesi/Yeri</b>	Çanakkale/ Yeşilyurt Köyü- Balıkesir/Erdek
<b>Katılımcıların Sayısı/Tanımı</b>	Üç otel işletmesinde farklı bölümlerde çalışan 12 personel
<b>Odak Grup Görüşmesi Konusu</b>	Paternalist lider davranışlarının çalışanların iş performansına etkisi

Otel işletmelerinde paternalist lider davranışlarının çalışanların iş performansına etkisini tespit etmek amacıyla Çanakkale İli Yeşilyurt köyü ve Balıkesir İli Erdek İlçesinde yoğun olarak aileler tarafından yönetilen otel işletmelerinin bulunmasından dolayı 19-26.11.2020 tarihlerinde üç farklı otel işletmesinde çalışan personelle odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Görüşmeler üç farklı oturumda dörder kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir ve toplamda 12 personelin konu hakkındaki görüş ve düşünceleri alınmıştır. Yapılandırılmış soru formunda açık uçlu sorular sorulmuş ve elde edilen bulgular ses kayıtlarının alınmasıyla birlikte görüşme formuna aktarılmıştır.

### 3.2. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Odak grup görüşmesi yapılan katılımcılardan ilk olarak kısaca kendilerini tanıtmaları istenmiştir. Katılımcıların yaşları 24-53 arasında değişiklik göstermektedir. Üç otel işletmesinde farklı departmanlarda çalışan katılımcıların 5 tanesi kadın 7 tanesi erkek personelden oluşmaktadır. Ayrıca iki kişinin yabancı uyruklu personel olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların 2 ile 6 yıl aralığında bu otellerde çalıştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Katılımcıların görüşmeler sırasında düşüncelerinde samimi oldukları görülmüştür.

**Tablo 2: Katılımcıların Paternalist Lider Davranışlarına ve İş Performanslarına İlişkin Değerlendirmeleri**

Katılımcı	Paternalist Lider Davranışlarına Yönelik Faktörler	İş Performansına Yönelik Faktörler	
		Çalıştığınız otelde lider konumunda olan kişinin paternalist lider davranışları iş performansınızı olumlu etkiledi mi? (Evet)	Çalıştığınız otelde lider konumunda olan kişinin paternalist lider davranışları iş performansınızı olumlu etkiledi mi? (Hayır)
A	✓	✓	
B	✓	✓	
C	✓	✓	
D	✓	✓	
E	✓	✓	
F	✓	✓	
G	✓	✓	
H	✓	✓	
I	✓	✓	
J	✓	✓	
K	✓		✓
L	✓		✓

Katılımcıların çalıştıkları otelde paternalist lider özellikleri taşıyan davranışlarla karşılaşmışlar mı? Sorusuna evet cevabı vermişlerdir ve paternalist lider özelliklerini taşıyan davranışlarla karşılaştıklarını beyan etmişlerdir. Bu davranışların iş performansına etkileri konusunda 10 çalışan olumlu etkiden bahsederken, iki personel iş performanslarının olumsuz etkilendiğini söylemişlerdir. Katılımcıların düşüncelerine ulaşmak için ayrıntılı sorulara geçilmiştir.

### 3.3. Katılımcıların Paternalist Lider Davranışları Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcılara paternalizm ve paternalist lider davranışlarının kavramsal olarak ve pratikte ne olduğuyla ilgili kısaca hatırlatma ve bilgilendirme yapılarak, çalıştıkları otelde bu davranışlara yönelik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalıştığınız otelde paternalist lider davranışlarıyla karşılaştınız mı ve bu davranışların sizde bıraktığı etki hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 3’de gösterilmektedir.

**Tablo: 3. Paternalist Lider Davranışlarına İlişkin Bulgular**

Tanıtmaya Sorusu	Görüş (Doğrudan Alıntı)	Verilerin Kodlanması	Temaların Tanımlanması
Çalıştığımız otelde paternalist lider davranışlarıyla karşılaştınız mı ve bu davranışların sizde bıraktığı etki hakkında ne düşünüyorsunuz?	Çalıştığımız otelde aile ortamı vardır. Kimse işten kaçmaz ve herkes her işi yapar. Aile gibiyiz ve otel sahibimiz bizimle her konuda ilgilenir. Bizimde işlerimizi tam ve eksiksiz yapmamızı sağlar. Otel sahibimiz bize bizde ona güveniriz. Bir sıkıntımız olduğu zaman paylaşıyoruz. Elinden geldiği kadar bize her konuda yardımcı olmaya çalışır. Otelin daha kurumsal olmasını isterim. Bizim her şeyimizle ilgilenmesi rahatsızlık veriyor. Ben bu davranışları özel hayatım dahil olumsuz bir müdahale olarak görüyorum.	Paternalizm kavramı Paternalist lider özellikleri Yalın yönetim ve aile şirketleri Paternalist lider davranışlarının iş performansına etkisi	Paternalizm Paternalist Lider Aile Şirketi İş Performansı

Elde edilen bulgulara göre; paternalist lider davranışlarının 10 personeli olumlu yönde etkilediği, otelde aile ortamı olmasından dolayı personelin daha özverili çalıştığı ve iş performanslarının yükseldiği görülmüştür. Diğer iki personelin özel yaşantılarına yapılan müdahalelerden rahatsız oldukları, bu durumun iş performanslarına olumsuz etki yaptığı sonucuna varılmıştır. Liderlerin, koruyucu ve ilgili davranışlarına karşılık çalışanlardan en yüksek oranda sadakat bekledikleri görülmektedir. Otelde lider konumunda bulunan ve paternalist lider davranışları sergileyen kişiler ile çalışanlar arasında aracı değişkenliğin olmadığı direkt iletişimin etkileri tespit edilmiştir. Buna göre paternalist liderlik, lider ile çalışanlar arasındaki ilişkileri direk etkilemektedir. Sonuçlar paternalizm, paternalist lider, aile şirketi otel ve iş performansı temalarıyla kodlanmıştır.

### 3.4. Paternalist Lider Davranışlarının Katılımcıların İş Performansına Etkisine İlişkin Bulgular

Konuyla ilgili düşüncelerin alınması ve sorulan soruların birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Sorular genelden özele doğru sıralanmıştır ve paternalist lider davranışlarının otel işletmelerinde çalışan personelin iş performanslarına olumlu ve olumsuz etkilerini tespit etmek amacıyla sorulan “Paternalist lider davranışlarının iş performansınıza olumlu ve olumsuz etkilerini hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna katılımcıların samimi cevaplar verdikleri görülmüş, elde edilen bulgular Tablo 4’de gösterilmiştir.



**Tablo: 4. Paternalist Lider Davranışlarının İş Performansına Etkisine İlişkin Bulgular**

Tanıtma Sorusu	Görüş (Doğrudan Alıntı)	Verilerin Kodlanması	Temaların Tanımlanması
Paternalist lider davranışlarının iş performansınıza olumlu ve olumsuz etkileri hakkında ne düşünüyorsunuz?	Otel sahibimizi bize karşı ilgili olması ve her türlü ihtiyaçlarımızla ilgilenmesi iş performansımı olumlu etkilemektedir. Liderimizle ilişkimizin düzenli olması işimi daha çok benimsememi ve sahip çıkmamı sağlıyor. Bu tür iyi ve samimi ilişkiler işe bağlılığımızı ve iş tutkumuzu arttırmaktadır. Buna bağlı olarak iş performansım yükselmektedir. Otel işletmelerinde ve İş yerlerinde oluşan aile ortamı çalışanların iş performansını ve verimliliğini etkilemektedir. Liderimizin babacanlığına karşı saygılı davranışlar sergileyerek işimize daha çok sahip çıkıyoruz ve onun iyi niyetini suistimal etmemeğe çalışıyoruz. İşletmelerin daha kurallara bağlı olması sağlanmalıdır. İşler ilişkilerle değil kurallarla yürütülmelidir. Bizim yerimize başka birinin karar vermesi beni rahatsız ediyor.	Lider Davranışları İş Performansı Etkili İletişim Örgütsel İletişim İş Tatmini	İletişim Kalitesi Toplam Kalite Yönetimi Verimlilik İş Sadakati Bağlılık

Katılımcılardan elde edilen verilere göre; otel işletmelerinde paternalist lider davranışlarının çalışanların iş performansı etkilediği görülmüştür. İş yerlerinde aile ortamının olması, çalışanların yaşantılarıyla ilgili liderlerin iletişim kurması, duygusal ilişkilerin kurulması, babacan tavırların çalışanların işi benimsemesinde ve iş performanslarının artmasında anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu tavır ve davranışlar saygılı ve otoriteye sadık ilişkileri artırmaktadır. Ayrıca, herkesin katılımını ön gören toplam kalite yönetiminin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu bağlam paternalist lider davranışlarının iş performansını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Batı kültürüne yakın yabancı personellerin paternalist lider davranışlarından ziyade kurumsal işletme kültürünü savundukları ve bu görüşü benimsemedikleri görülmüştür. Elde edilen sonuçlar iletişim kalitesi, toplam kalite yönetimi, verimlilik, iş sadakati ve bağlılık temalarıyla kodlanmıştır.

## SONUÇ

Otel işletmeleri hizmet üreten işletmeler olmaları nedeniyle diğer ticaret ve sanayi işletmelerinden farklı özelliklere sahiptir. Emeğin yoğun olduğu bir yapıya sahip olmaları nedeniyle beşeri sermaye ihtiyacı, üretilen ürünün somut ve soyut özellikte olması, dinamik bir yapısının bulunması otel yönetimini daha da önemli hale getirmektedir. Beşeri sermayeye olan bağımlılık, insan kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını ve yönetilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmayla paternalist liderliğin otel işletmelerinde çalışanların iş performansına etkisi ve bu etkide çalışanların kültürel algılarına yönelik sonuçları ortaya konulmuştur. Paternalist davranışlara maruz kalan ve bu davranışları olumlu karşılayan personellerin, doğu kültürüne yakın oldukları, bu davranışları olumsuz karşılayan

personellerin batı kültürüne sahip oldukları görülmüştür. Bu çalışmayla paternalist lider davranışlarının kültürler üzerinde farklı anlayışlar taşıdığı ve kültürle ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tespit çalışmaya özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalarda paternalist lider davranışlarının doğu kültürlerinde daha fazla benimsendiği, batı kültürlerinde ise bu davranışların yoğun görülmediği ve takipçiler tarafından benimsenmediği tespiti yapılmıştır. Türkiye’de kültürel olarak babacan ve samimi yaklaşımların daha çok benimsendiği yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır. Paternalist liderliğin çalışanların iş performansına etkisini ele alan bu çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde paternalist liderliğin iş tatmini üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlara iş performansı açısından bakıldığında paternalist liderliğin aile ortamı alt boyutundan daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte astların liderlerden kişisel problemleri ile ilgilenmelerine yönelik istekleri, liderlerinin sosyal olaylara katılımlarını beklemeleri ve örgütte aile ortamı yaratılması beklentileri tespit edilmiştir.

Çalışmada çıkan sonuçlar doğrultusunda otellerde paternalist lider davranışları sergileyen kişilere konuyla ilgili önerilerde bulunulmuştur ve lider davranışlarının iş performansına, verimliliğe, hizmet kalitesine, müşteri memnuniyetine ve kârlılığa etkileri ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bireyciliğin ağır bastığı Batı toplumlarında, bireyciliğin ön planda olduğu ve babacan liderliğin otoriter boyutunun, çalışanların kendisini geliştirmesinin önünde bir engel konumunda olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır (Aycan, 2001: 5). Bireyci değerlerin ağır bastığı batı kültürlerinde paternalist yaklaşımlar, çalışanların özel hayatına karıştığı algısını yaratmaktadır (Pellegrini ve Scandura, 2006: 270). Bu çalışmanın sonuçları daha önce kültürel boyutta yapılan çalışmaları destekler niteliktedir. İş performansının arttırılmasıyla ilgili liderlerin çalışanlardan beklentilerini ifade eden yeni çalışmaların yapılması, lider ile çalışanlar arasındaki ilişkisinin etkisinin daha iyi anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

Bu çalışmanın sonuçları, çalışmanın örneklemeden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Çalışmanın örneklemini oluşturan otel çalışanlarının, paternalist lider davranışlarından etkilendiği görülmektedir. Gelecekte yapılacak yeni çalışmalarla paternalist lider davranışlarının farklı hizmet sektörlerinde uygulanması ve etkilerinin ölçülmesi daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesi açısından önerilebilir. Liderlik davranışları ile ilgili astlarının görüşleri ve bu davranışlarından etkilenmelerinin sonuçlarının incelenmesi, işletmelerin kârlılık amaçlarına ulaşmaları için önemlidir. Araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için farklı örneklem grupları ile yeniden çalışılması önerilmektedir.

#### **KAYNAKÇA**

Aguinis, H., Joo, H. ve Gottfredson, R.K. (2012). Performance Management Universals: Think Globally and Locally, *Business Horizons*, 55: 385-392

Aguinis, H. (2013). *Performance Management (3rd.ed)*. Upper Saddle River, Nj: Pearson Prentice Hall.

Aycan, Z. (2001). Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 1-19.

Aycan, Z. (2006). Paternalism Towards Conceptual Refinement and Operationalization. In *Indigenous And Cultural Psychology* Springer, *Boston, MA*. 445-466.

Aycan, Z., Kanungo R. N., Yu, K., Deller, J., Stahl, G. ve Kurshid, A. (2000). Impact of Culture On Human Resource Management Practices: A 10-Country Comparison. *Applied Psychology: An International Review*, 49(1): 192–221.

Bedi, A. (2020). A Meta-Analytic Review of Paternalist Leadership, *Applied Psychology, An International Review*, 69(3): :960-1008

Chen, H. Y. ve Kao, H. S. (2009). Chinese Paternalistic Leadership and Non-Chinese Subordinates Psychological Health. *The International Journal of Human Resource Management*, 20(12): 2533–2546.

Chen, C.C. ve Lee, Y.T. (2008). *Leadership and Management in China*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Davras, Ö., Bilgiç, Y.E. (2019). Otel İşletmeleri Departman Performanslarının Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkileri: 5 Yıldızlı Bir Otelde Uygulama, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1091-1105.

Denisi, A.S. ve Murphy K.R. (2017). Performance Appraisal and Performance Management: 100 Years of Progress, *Journal of Applied Psychology*, 102(3): 421-433.

Fakfare, P. (2019). A Comparative Study of the Leadership Styles of Kwon Ping Ho (Banyan Tree Hotels and Resorts) ans Kwek Leng Beng (Millennium Hotels and Resorts), *Asean Journal of Management&Innovation*. 6 (1): 88-101.

Gürcüoğlu, D. Yıldız (2017). Otel İşletmelerinde Kurumsal İletişimin Rolü Üzerine Üst Düzey Yöneticilerle Bir Algı Çalışması. *Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kanten, I.K., ve Darma, G.S. (2017). Consumer Behaviour, Marketing Strategy, Customer Satisfaction, and Business Performance, *Jurnal Manajemen & Bisnis*, 14 (2): 143-165

Koçel, Tamer. (2011). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Korkmaz, F., Gökdeniz, İ., ve Zorlu, K.(2018). Paternalist Liderlik Davranışının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisinde Çalışanların İşe Tutkunluk Düzeylerinin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3): 950-973.

Olçay, A. ve Çelik, Z. (2010). Turizm ve Otel İşletmeciliği Programında Öğrenim Gören Öğrencilerin Otelcilik Mesleğine İlişkin Algıları, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2): 279-301.

Öner, Z. H. (2012). ServantLeadership and Paternalistic Leadership Styles in TheTurkish Business Context: A Comparative Empirical Study. *Leadership&Organization Development Journal*, 33(3): 300-316.

Özer, E. (2019). Yiyecek İçecek Bölümü Çalışanlarının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyetlerine İlişkin Algı Düzeylerinin Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği, *Journal of Tourism Gastronomy Studies*, 7 (2):1012-1034.

Öztekin, H. ve İlhan, İ. (1994). Konaklama Endüstrisi ve Konaklama İşletmelerinin Sınıflandırılması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5 (3): 12-15.

Pellegrini, E. K. ve T. A. Scandura, (2006). Leader-Member Exchange (Lmx), Paternalism and Delegation in The Turkish Business Culture: An Empirical Investigation, *Journal of International Business Studies*, (37): 264-279.

Rasim, Z. (2004). Otel İşletmelerinde Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Uygulamaları: Bir Araştırma, *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Susever, E. Ali (2014). Pazarlama İletişimi Aracı Olarak Herşey Dahil Sisteminin Türk Mutfağı Tanıtımındaki Yeri. *Yüksek Lisans Tezi*, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uysal, Ş. (2015). Performans Yönetim Sisteminin Tanımı, Tarihçesi, Amaç ve Temel Unsurlarına Genel Bir Bakış, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 32-39

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, 9. Genişletilmiş Baskı, *Seçkin Yayınevi*, Ankara.

## ÜRETKENLİK KARŞITI İŞ DAVRANIŞLARININ ÖNCÜLLERİ

**Dr. Dilşah ERTOP**

Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme  
ORCID NO:0000-0002-0695-9568

### Özet

Organizasyonların performanslarının iyi olması çalışanların verimliliklerinin yüksek ve çalışan davranışlarının iyi olmasına bağlıdır. Üretkenlik karşıtı iş davranışları çalışanın organizasyonun süreçlerine, paydaşlarına, mülkiyetine, diğer çalışanlara zarar veren ve organizasyonun hedeflerine ulaşmasında bilinçli olarak engel teşkil eden davranışlar sergilemesidir. En genel olarak üretkenlik karşıtı iş davranışları organizasyonun tüm üyelerine ve bütün olarak organizasyona zarar verir ,organizasyonun tüm meşru menfaatlerini ihlal eder. Üretkenlik karşıtı iş davranışları bireysel , toplu performansa ve organizasyonlara zarar verir.Üretkenlik karşıtı iş davranışlarının organizasyonlara maliyeti fazladır. Üretkenlik karşıtı iş davranışları hırsızlık, dolandırıcılık, işe devamsızlık,işe geç gelme veya gelmeme,rüşvet, fiziksel ve sözlü saldırganlık,alkol veya yasaklı madde kullanımı,çalışanın görevini kasıtlı olarak eksik yapması veya yerine getirmemesi şekillerinde kendini gösterebilir. Araştırmalara göre örgütsel adalet,liderlik türü , kişilik özellikleri,dışlanmışlık ve yabancılaşmanın üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerinde direkt etkisi olduğu saptanmıştır..Bu çalışmada üretkenlik karşıtı iş davranışlarının öncüllerinin neler olduğu konusuna odaklanılmıştır. Kişilik konusundaki araştırmalar beş faktöre dayanmaktadır. Sorumluluk,dışa dönüklük,deneyime açıklık,duygusal denge,uyumluluk kişiliğin beş ana boyutudur. Bu beş boyuttan özellikle duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk ile üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında ilişki olduğu saptanmıştır. Kötü niyetli liderlik,çalışana sürekli olarak sözlü veya sözsüz fiziksel temas hariç düşmanca tavırlar sergilenmesidir. Çalışan hakkında olumsuz yorumlar yapma, değersizleştirme , alay etme kötü niyetli liderlik örneklerinden bazılarıdır. Bazı çalışanlar kötü niyetli liderliğe üretkenlik karşıtı iş davranışlarıyla karşılık verirler. Karşılıklılık teorisi çerçevesinde çalışanlar işverenleri kendilerine nasıl davranıyorlarsa o şekilde karşılık vereceklerdir. Çalışanlar organizasyondan ve liderlerinden eşit ve adil bir muamele gördüklerinde organizasyona karşı davranışları olumlu olur.Çalışanlar örgütsel adaletin olmadığını hissedersen olumsuz sonuçlar olacaktır. Üretkenlik karşıtı iş davranışları sergileyebilirler. İşte dışlanma bir tür duygusal istismar olup çalışanların işyerinde diğer kişiler tarafından gözardı edilmesidir. İşte dışlanmanın üretkenlik karşıtı iş davranışları ile pozitif bir ilişkisi vardır.Yabancılaşma, çalışanın organizasyonla arasındaki beklentilerin, değerlerin , davranışların sapması, çalışanın kopukluk yaşaması , kendinden ve çevreden uzaklaşmasıdır.Yabancılaşma üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırır.

**Anahtar Kelimeler:** üretkenlik karşıtı iş davranışları, kişilik özellikleri,kötü niyetli liderlik, örgütsel adalet,dışlanma, yabancılaşma

## ANTECEDENTS OF COUNTERPRODUCTIVE WORK BEHAVIORS

### Abstract

The good performance of organizations depends on the high efficiency of the employees and good employee behavior. Counter productive work behaviors are behaviors that harm the organizations' processes, stakeholders, property, other employees and consciously prevent the organization from achieving its goals.

Most generally counterproductive work behaviors harms all members of the organization and the organization as a whole,violating all legitamete interests of the organization. Counterproductive work behaviors give harm to collective, individual performances and also to organizations. Counterproductive work behaviors cost organizations high.

Counterproductive work behaviors can manifest itself in forms of absenteeism, coming to work late or not coming,bribe,verbal and physical aggression, alcohol or drug use,fraud and theft,performing work incompletely or not performing.

According to studies,it has been determined that organizational justice,leadership type , personality traits, ostracism and alienation have a direct effect on counterproductive work behaviors.This study focuses on the antecedents of counterproductive work behaviors.

Studies on personality traits are based on five factors. Responsibility,extraversion,openness to experience,emotional balance and adaptability are the five main dimensions of personality.

Among these five dimensions, it was determined that there is a relationship between emotional balance,responsibility and compliance and counterproductive work behaviors. Abusive leadership is the continious display of hostile verbal or nonverbal attitudes to employees except physical contact. Making negative comments about employee,devaluation, ridiculing are some examples of abusive leadership. Some employees respond to abusive leadership with counterproductive work behaviors. Employees will respond to their employers as they behave withing the framework of reciprocity theory. When employees are treated equally and fairly within their organization and leaders, their behaviors towards the organization become positive. If employees feel the absence of organizational justice, this will cause to negative results.Employees shall demonstrate counterproductive work behaviors. Workplace ostracism is a kind of emotional abuse where employees are ignored by others in the workplace. Workplace ostracism has a positive relationship with counterproductive work behaviors. Alienation is the deviation of expectations ,values and behaviors of the employee with the organization and the employees' disconnection from herself/himself and the environment. Workplace alienation increases counterproductive work behaviors.

**Key words:** Counterproductive work behaviors, personality traits, abusive leadership, organizational justice, ostracism, alienation

### Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları

Üretkenlik karşıtı iş davranışları ,çalışanın organizasyonun süreçlerine, paydaşlarına, mülkiyetine, diğçer çalışanlara zarar veren ve organizasyonun hedeflerine ulaşmasında bilinçli olarak engel teşkil eden davranışlar sergilemesidir. Organizasyonların performanslarının iyi



olması çalışanların verimliliklerinin yüksek ve çalışan davranışlarının iyi olmasına bağlıdır. En genel olarak üretkenlik karşıtı iş davranışları organizasyonun tüm üyelerine ve bütün olarak organizasyona zarar verir ,organizasyonun tüm meşru menfaatlerini ihlal eder. Üretkenlik karşıtı iş davranışları bireysel , toplu performansa ve organizasyonlara zarar verir. Üretkenlik karşıtı iş davranışlarının organizasyonlara maliyeti fazladır ve organizasyonlar bu nedenle büyük paralar kaybetmektedir(Bennett ve Robinson, 2000). Devamsızlık,iş gücü devri, iş kazası ve sapkın davranışlar üretkenlik karşıtı iş davranışlarının boyutudur (Salgado,2002).

Hırsızlık, dolandırıcılık, işe devamsızlık,işe geç gelme veya gelmeme,rüşvet, fiziksel ve sözlü saldırganlık,alkol veya yasaklı madde kullanımı,çalışanın görevini kasıtlı olarak eksik yapması veya yerine getirmemesi,uzun molalar,kayırmacılık,dedikodu,kötü iş kalitesi şekillerinde kendini gösterebilir.

Yeni nesil çalışanlar (1980 ve sonrası doğum tarihli)internet , telefon bağımlılığı, iletişimi ihmal etme gibi üretkenlik karşıtı iş davranışları gösterebilmektedir(Liu ve Sun,2014).Yeni nesil çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışları işyerine yabancılaşmayı yansıtır. Araştırmalara göre örgütsel adalet,liderlik türü , kişilik özellikleri,dışlanmışlık ve yabancılaşmanın üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerinde direkt etkisi olduğu saptanmıştır.

### **Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları ve Kişilik Özellikleri**

Kişilik özelliklerinin üretkenlik karşıtı iş davranışlarında belirleyici etkisi vardır (Tweed, Hakstian, Farrell 2002).Kişilik konusundaki araştırmalar beş faktöre dayanmaktadır. Sorumluluk,dışa dönüklük,deneyime açıklık,duygusal denge,uyumluluk kişiliğin beş ana boyutudur (Budak,2003). Araştırmalara göre duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik özelliklerinin üretkenlik karşıtı iş davranışlarında belirleyici olduğu saptanmıştır (Ashton,Marcus, Lee,2007). Sorumluluk ,üretkenlik karşıtı davranışı en çok açıklayan kişilik özelliğidir ( Viswesvaran ve Öneş, 2003). İşyerlerinde farklı kişilerle iletişim ve işbirliğinde bulunmak gerektiği için uyumluluk kişilik özelliği önemlidir ve bireyden bireye farklılık gösterir. İşbirlikçi, toleranslı, esnek,iyi huylu ve güvenilir çalışanlar uyumlu kişilik özelliğine sahiptirler. Uyumlu kişilik özelliğine sahip çalışanların performansları yüksektir ve üretkenlik karşıtı iş davranışlarında bulunmaktan kaçınırlar (Colbert,2004). Uyumlu olan bireyler işyerindeki sorunlarla daha kolay başa çıkarlar ve işyerindeki olumsuzluklardan etkilenme eğilimleri düşüktür. Düşmanca davranışlarda bulunma uyumluluk seviyesi düşük olan kişilerde daha çok rastlanabilmektedir (Tesluk,Skarlicki,Folger,1999).Kişilik özelliklerinden duygusal dengesizlik ve sorumluluk bilincine sahip olmama organizasyona, uyumsuz olma çalışanlara yönelik üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırmaktadır (Wagner ve Marcus,2007).

Bireyin duygu durumundaki dalgalanmalar olumsuz tepkiler vermesine sebep olabilmektedir. Deneyime açık olmama da üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırmaktadır (Gültaş ve Tüzüner,2017).Benzer şekilde sorumluluk bilincine sahip bireyler de üretkenlik karşıtı iş davranışlarında bulunmaktan kaçınırlar. Sapkın davranışlar ile sorumsuz ve uyumsuz kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişki vardır (Salgado,2002). Sorumsuzluk , uyumsuzluk, duygusal dengesizlik ile işgücü devir oranı arasında anlamlı bir ilişki vardır (Salgado,2002).

### **Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları ve Örgütsel Adalet**

Örgütsel adalet yönetim kararlarıyla ilgili bir değerlendirme sürecidir ve dağıtıcı, etkileşimsel ve prosedürel olmak üzere üç boyuttan oluşur( Greenberg, 1987).Dağıtıcı adalet boyutu örgütsel işlemler ve sonuçların alokasyon kararlarının adil olmasına odaklanır veya dağıtılan ödüller, promosyonlar, teşvikler,maaş artışları ile ilgilidir(Searle ve Ball, 2004). Prosedürel adalet boyutu, çalışanların işleyişin belirlenmesinde kullanılan prosedürlerin adil olup olmadığına ilişkin algılarını ifade eder (Werbel ve Henriques, 2009).

Etkileşimsel adalet , çalışanların tanınmasının derecesini ve organizasyon , liderler ve meslektaşları tarafından onlara karşı davranışlarında adil olup olmadığına ilişkin çalışanların algılarını ifade eder(Nadiri ve Tanova ,2010).Çalışanlar organizasyonda adaletsizlik hissedersen buna üretkenlik karşıtı iş davranışları ile cevap verebilirler( Lewis,Carswell ve O'Neill 2011).Sosyal değişim teorisine göre (Ilies, Mount ve Johnson, 2006) bu çalışanların organizasyondan ve meslektaşlarından kaynaklanan adaletsizliklere eşit şekilde cevap vermeleri ile ilgilidir. Organizasyon tarafından verilen adaletsiz kararlar çalışanları kendi adaletlerini sağlamak için üretkenlik karşıtı iş davranışlarına sevk etmektedir. Örgütsel adalet üretkenlik karşıtı iş davranışlarının öngörücüsüdür. Adalet ve güven sosyal değişimin kalitesini yansıtan iki önemli unsurdur(Coninck ,2010).Üretkenlik karşıtı iş davranışı adaletsiz muameleye karşılık dengeyi yeniden kurmanın bir yolu olarak hizmet eder ve haksızlıktan kaynaklanan öfke ve hayal kırıklığını ortadan kaldırır(El Akremi et al., 2010).Dağıtıcı, prosedürel ve etkileşimsel adaletin üretkenlik karşıtı iş davranışı üzerinde negatif anlamlı bir etkisi vardır (Devonish ve Greenidge , 2010).Örgütsel adalet üretkenlik karşıtı iş davranışlarıyla ilişkili olduğu için organizasyonel davranışta önemli bir konudur(Lawrence ve Robinson ,2007).Çalışanlarına adil davranan organizasyonlara çalışanlar olumlu iş davranışlarıyla karşılık verirler(Ambrose ve Schminke ,2009).Adalet yoluyla liderler doğruluk, dürüstlük ve nezaket gibi pozitif ilişkisel normları teşvik ederler. Üretkenlik karşıtı iş davranışları organizasyon içindeki kişilerarası çatışmalar ve adaletsizlik nedeniyle olur(Bahri et al,2013)

### **Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları ve Liderlik Türü**

Çalışanların tutum ve davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri liderlik türüdür (Liu ve Sun,2014).İşlevsel liderlik türünün çalışanların üretkenlik karşıtı davranışlarını azalttığı saptanmıştır (Liu ve Sun,2014).İşlevsel liderler risklerden kaçınma konusunda ustalaşmışlardır, yönetimde süreçlere ve zaman kısıtlarına önem verirler(Lee ve Feng,2006).İşlevsel liderlik çalışanların olumlu davranışlarını artırır (Liu ve Sun,2014).İşlevsel liderlik sadece çalışanlarda stres yaratırsa üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırır (Bruursema,2004).Liderlerin alçakgönüllü olması çalışanların olumlu iş davranışlarını artırır (Wang,Luo,Zhang ve Guo,2019).Liderin alçakgönüllüğünden kast edilen kendini doğru bir şekilde değerlendirme konusunda isteklilik, başkalarının güçlü yönlerinin ve katkılarının takdir edilmesi, öğretilirliktir (Owens et al. 2013).Çin'de 273 çalışan ve 55 lider arasında yapılan bir araştırmada liderin alçakgönüllüğü ve adaletli olması ile çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışları arasında negatif bir ilişki saptanmıştır (Wang,Luo,Zhang ve Guo,2019).Liderin ifade ettiği alçakgönüllüğün organizasyonel düzeyde, takım düzeyinde ve bireysel düzeyde faydalı sonuçları vardır (Rego et al. 2017).

Lider alçakgönüllüğü, liderler ve takipçiler arasındaki etkileşimleri büyük ölçüde şekillendirir, takipçileri dolayısıyla algıları,tutumları davranışsal tepkileri etkiler (Owens et al. 2013).Liderin alçakgönüllüğü lider takipçi ilişkilerini destekler ve bu nedenle üretkenlik karşısı iş davranışlarını azaltır(Morris et al. 2005; Peters et al. 2011).Çalışanlar liderlerinin kendilerine adil davrandıklarını algıladıklarında ve liderlerini güven verici bulduklarında daha olumlu davranışlarda bulunarak ve olumsuz davranışları azaltarak karşılık verirler(Dirks ve Ferrin 2002; Sousa-Lima et al. 2013).

Sosyal değişimin zayıf kalitesi üretkenlik karşısı iş davranışlarının en önemli nedenidir(Thau et al. 2009).Etkili lider alçakgönüllüğünde liderin politik becerisi de rol oynar.Liderin politik becerisi ,işyerinde diğerlerini anlamak, ve bilgilerini kişisel ve kurumsal hedeflere ulaşmak için başkalarını harekete geçirmekte kullanmaktır(Ahearn et al. 2004).Yüksek politik beceri, liderlerin görünürdeki samimiyetini,etkileşimlerini,sosyal çevre yaratma becerisini artırır ve davranışlarının güvenilirliğini artırarak alçakgönüllü olarak değerlendirilmelerine sebep olur.Bu alçakgönüllülük çalışanların manipüle edilme hislerini azaltır(Ferris et al. 2005, 2007).Yıkıcı liderliğin üretkenlik karşısı iş davranışlarını artırdığı saptanmıştır. Yıkıcı liderlikte çalışan kişilerarası adaletin yoksunluğunun bir kurbanıdır, ve bu durum çalışanın olumlu tutum ve davranışlarında azalmaya sebep olur (Tepper,2000). Yıkıcı liderlikte çalışanlar rol çatışması yaşarlar, adalet algıları, organizasyona bağlılıkları ve iş memnuniyetleri azalır (Asforth,1997).Yıkıcı liderlikte çalışanların ruhsal ve fiziksel sağlıkları da olumsuz etkilenir (Tepper,2000). Yıkıcı liderliğe maruz kalan çalışanlar hem yöneticilerine hem de organizasyona karşı üretkenlik karşısı iş davranışlarına yönelme eğilimini artırırlar (Mitchell ve Ambrose,2007).Yıkıcı liderlik çalışanların liderleri tarafından sürekli kötü muamemeleyle maruz bırakılmasıdır (Brees ve Mackey,2013).Yıkıcı liderlik astların liderleri hakkında fiziksel temas hariç sözlü ve sözlü olmayan düşmanca tavırlar sergilemeleri hakkındaki algılardır (Tepper,2000).

Toksik liderlik yıkıcı bir liderlik türüdür.Toksik liderler yıkıcı davranışları nedeniyle çalışanlarda, organizasyonda ve hatta toplumda kalıcı zararlar yaratarak çok olumsuz etki bırakan kişiliklerdir (Lipman ve Blumen, 2005).Toksik liderler çalışanlara saygı göstermez ve beklentilerini dikkate almazlar.Toksik liderliğin terfileri adaletsiz yapma, yolsuzluk,ayrımcılık yapma, çalışanların onuruna saldırma,çalışanların güvenliğini tehdit etme, dürüstlük ve tutarlılıktan yoksun olma,sosyal dışlanma ve serbestiyetçi olmak gibi boyutları vardır (Pelletier,2010). Toksik liderlik terfileri liyakata bağlı olmadan verdiği için çalışanların üretkenlik karşısı iş davranışlarına meyletmesine sebep olmaktadır (Lipman ve Blumen, 2005).Toksik liderliğin organizasyon içindeki üretkenlik karşısı iş davranışlarını artırdığı ve örgüte zarar verdiği saptanmıştır (Cheang ve Appelbaum, 2015).Yıkıcı liderlik türü başka bir etkisiz liderlik olan otoriter liderlik ilede genişletilebilir(Fiedler,1967).Otoriter liderlik tarzı dogmatik,katı liderlik tarzıdır (Fiedler,1967).Normlara katı bağlılık, otoriteye koşulsuz itaat ve klişelişmiş düşünce şeklini gerektirir (Mitchell ve Marrs,2009).Otoriter kişilik, baskın liderlik, başarı yönelimi,kişilerarası çatışma ve sözlü düşmanlık olarak dört faktöre sahiptir(Heaven, 1985).Otoriter liderlik tarzı da çalışanlarda olumsuz tutum ve davranış eğilimlerini artırır (Pyc,Meltzer,Liu,2017).

### **Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları ve Yabancılaşma**

İşe yabancılaşma çalışanın organizasyonun değerlerine uyum sağlayamaması ve çalışanın kariyer hedeflerinden uzaklaşması sonucu ortaya çıkan olumsuz duygularıdır (Özbek,2011).Çalışanın işine yönelik olumsuz tutumu ve işine karşı bağıllık hissetmemesidir(Hirschfeld et al.,2000).Çalışanlar kendilerini ifade edemediklerinde, iş süreçlerindeki kontrolü kaybettiklerini hissettiklerinde, güçsüzlük hissettiklerinde işe yabancılaşma ortaya çıkar. Çalışanlar işteki süreçleri kontrol etmezlerse işi umursamayıp işe yabancılaşırlar (Seybolt ve Gruenfeld,1976). İşe yabancılaşma çalışanın işteki koşullara verdiği bir yanıtıdır(Zeffane,1993 ) ve çalışanın iş rollerinden uzaklaşması durumunda ortaya çıkan psikolojik bir durumdur (Ashforth,1989). Genel olarak işe yabancılaşma ihtiyaçlar, değerler,arzular, veya beklentilerin karşılanmaması nedeniyle oluşur(Mottaz,1981). Kaynakların korunması teorisi, tüm bireylerin değer verdikleri kaynakları kazanma ve tutma eğiliminde olduğuna işaret etmektedir. Bu kaynaklar tehdit edildiğinde, kaybolduğunda veya yetersiz bir şekilde telafi edildiğinde bireylerde stres reaksiyonları ortaya çıkar (Hobfoll,1989). Kaynaklarının daha fazla tükenmesini önlemek için bireyler,kalan kaynakları yeni ve daha fazla kaynak elde etmek için kullanarak veya çabalarını geri çekerek strese cevap verebilir(Kiazad et al.,2014). İşe yabancılaşan çalışanlar, değer verdikleri kaynakları elde edemeyeceklerini düşünürler (Kanungo,1978). Kaybı geri kazanmak veya yeni kaynaklar elde etmek için çalışanlar çabayı azaltır ve bu da sabote etme veya devamsızlığa neden olur (Amazue et al.,2014).1117 katılımcıyla yapılan bir araştırmada işe yabancılaşmanın işyerinde içme davranışlarına yol açabileceği saptanmıştır (Yang et al.,2001).İşe yabancılaşan çalışanlar, değer verdikleri kaynakları elde edemeyeceklerini düşünürler (Kanungo,1978).

İşe yabancılaşmanın iki boyutu olan güçsüzlük ve anlamsızlığın işe devamsızlık ve işe gecikmeyle pozitif ilişkisi saptanmıştır (Cummings ve Manring,1977).İlave olarak işe yabancılaşma vicdanın azalmasına neden olabilir ve vicdanın azalması çalışanın devamsızlık ve dürüst olmama gibi üretkenlik karşıtı iş davranışlarına sebep olabilir (Salgado et al.,2013).İşyerine yabancılaşan çalışanın olumsuz tutum ve davranışlar sergiledikleri saptanmıştır (Ünsar ve Karahan, 2011) .İşyerine yabancılaşma üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırır (Nair ve Vohra,2010).

### **Üretkenlik Karşıtı İş Davranışları ve Dışlanma**

Araştırmalara göre sapkın davranışlarla dışlanma deneyimi arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır (Gibbons et.a l.,2020).Psikoloji literatü de ayrımcılık ve dışlamanın sapkın davranışı tetiklediğini öne sürmektedir(Gibbons et.a l.,2020).İşyerinde dışlanma, bireyin işyerinde başkaları tarafından görmezden gelinme ve dışlanma ile ilgili algısıdır (Lian, Brown, Ferris, Berry,2008) .Örgütsel psikoloji bağlamında dışlanma bir birey veya grubun başka bir organizasyonel üyeyi sosyal anlamda iletişim kurabilecekken kasıtlı olarak ihmal etmesidir (Wang,2013). Dışlanan çalışanlar psikolojik problemler yaşarlar, kendilerini kontrol etme yeteneklerini yitirir ve sonuç olarak agresif tutum ve davranışlarda bulunurlar (Hang ve Chen,2020).Dışlanma bireyle göz kontağının ve sözel iletişimin kesilmesi gibi şekiller alabilir (Yang ve Treadway,2008) .Dışlanma bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını

karşılmak için gerekli sosyal etkileşim fırsatlarını daraltarak zihinsel ve fiziksel sağlıklarını etkiler (Choi,2019).

İşyerinde dışlanma işyerinde birçok çalışan tarafından karşılaşılabilen bir durumdur (Gürlek,2020). Dışlanmaya maruz kalma kişinin sosyal acı yaşamasına sebep olur (Yang et al.,2020). Dışlanma net bir açıklama yapılmadan dolaylı olarak yapılır. Dışlayan ve dışlanan arasında etkileşim olmayabilir. Bu nedenle dışlanan kişinin neden dışlandığına dair fikri olmayabilir (Williams,2007).İşyerinde dışlanma sosyal izolasyona sebep olur ve kişinin kendine güvenini ve kontrolünü kaybetmesine yol açar (Williams,2009). İlâveten dışlanmış bireyler psikolojik hayal kırıklığı yaşarlar ve kendilerini kontrol etme kabiliyetlerini kaybettikleri için agresif tutum ve davranışlar sergilerler (Twenge et al.,2002). Çalışmalar dışlanma yaşayanların daha agresif olduğunu ve sapkın davranışlarda bulunmaya daha yatkın olduğunu göstermektedir (Peng ve Zeng,2017). Öz denetim teorisi (Beumeister ve Heatherton,1996),bireylerde özdenetim olmaması durumunda ,işyerinde dışlanma ve üretkenlik karşıtı iş davranışları arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik teorik temeli sağlamaktadır (Gürlek,2021).

Bireyler özdenetimden yoksunlarsa düşünce ve duygularını kontrol edemezler. İşyerinde dışlanma bireyin davranışlarını kontrol edememesine yol açar(Marcus ve Schuler, 2004). Dışlanma yaşayan çalışan üstlerinden ve meslektaşlarından misilleme korkusu nedeniyle direkt dışlayan kişiyi hedef almak konusunda isteksiz olabilir (Andrews et al.,2020). Bireylerin dışlanma gibi olumsuz deneyimlerden kaynaklanan saldırganlık davranışları sebep olan hedefe değilde üretkenlik karşıtı iş davranışları olarak başka hedeflere yönelebilir (Carison ve Miller,2000).

Dışlanan çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışları artar (Ferris et al.,2008).Birçok çalışma sonucunda işyerinde dışlanmanın üretkenlik karşıtı iş davranışlarına sebep olduğu saptanmıştır (Hitlan ve Noel,2009).

### **Sonuç**

Sorumluluk ve duygusal dengeye sahip olmayan olmayan, uyumsuz , dışa dönük olmayan çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışlarında bulunma eğilimi vardır.

Çalışanların davranışlarında liderlerin özellikleri belirleyicidir. Liderin alçakgönüllüğü ve iyi niyetli olması çalışanların olumlu davranışlarını artırırken, toksik liderler ve otoriter liderler çalışanların üretkenlik karşıtı davranış eğilimlerini artırmaktadır.

Çalışanın kariyer hedeflerinden, organizasyonun değerlerinden uzaklaşması, işine ve organizasyona bağlılık hissetmemesi olan işe yabancılaşma çalışanların üretkenlik karşıtı iş davranışlarını artırır.

İşyerinde dışlanan çalışanların kontrollerini yitirdikleri için üretkenlik dışı davranışlarda bulunduğu saptanmıştır.



**Kaynakça**

Coninck, J. B. (2010). The effect of organizational justice, perceived organizational support, and perceived supervisor support on marketing employees' level of trust. *Journal of Business Research*, 63(12), 1349–1355.

Wang, Yue., Luo, Wenhao., Zhang, Jing., Guo, Yirong(2019). More humility, less counterproductive work behaviors? The role of interpersonal justice and trust. *Frontiers of Business Research in China*, 13:20.

Owens, B. P., Johnson, M. D., & Mitchell, T. R. (2013). Expressed humility in organizations: Implications for performance, teams, and leadership. *Organization Science*, 24(5), 1517–1538.

Rego, A., Owens, B., Leal, S., Melo, A. I., Cunha, M. P. E., Gonçalves, L., & Ribeiro, P. (2017). How leader humility helps teams to be humbler, psychologically stronger, and more effective: A moderated mediation model. *Leadership Quarterly*, 28(5), 639– 658.

Morris, J. A., Brotheridge, C. M., & Urbanski, J. C. (2005). Bringing humility to leadership: Antecedents and consequences of leader humility. *Human Relations*, 58(10), 1323–1350.

Peters, A. S., Rowat, W. C., & Johnson, M. K. (2011). Associations between dispositional humility and social relationship quality. *Psychology*, 2(3), 155–161.

Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2002). Trust in leadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 611–628.

Sousa-Lima, M., Michel, J. W., & Caetano, A. (2013). Clarifying the importance of trust in organizations as a component of effective work relationships. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(2), 418–427.

Thau, S., Bennett, R. J., Mitchell, M. S., & Marrs, M. B. (2009). How management style moderates the relationship between abusive supervision and workplace deviance: An uncertainty management theory perspective. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(1), 79–92.

Ahearn, K. K., Ferris, G. R., Hochwarter, W. A., Douglas, C., & Ammeter, A. P. (2004). Leader political skill and team performance. *Journal of Management*, 30(3), 309–327.

Ferris, G. R., Treadway, D. C., Kolodinsky, R. W., Hochwarter, W. A., Kacmar, C. J., Douglas, C., & Frink, D. D. (2005). Development and validation of the political skill inventory. *Journal of Management*, 31(1), 126–152.

Ferris, G. R., Treadway, D. C., Perrewé, P. L., Brouer, R. L., Douglas, C., & Lux, S. (2007). Political skill in organizations. *Journal of Management*, 33(3), 290–320.

Robinson, S. L., & Bennett, R. J. (1995). A typology of deviant workplace behaviors: a multidimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38(2), 555–572.  
<https://doi.org/10.5465/256693>

El Akremi, A., Vandenberghe, C., & Camerman, J. (2010). The role of justice and social exchange relationships in workplace deviance: Test of a mediated model. *Human Relations*, 63(11), 1687–1717.<https://doi.org/10.1177/0018726710364163>



Mount, M., Ilies, R., & Johnson, E. (2006). Relationship of personality traits and counterproductive work behaviors: the mediating effects of job satisfaction. *Personnel Psychology*, 59(3), 591–622. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00048.x>

Salgado, J. F. (2002). The big five personality dimensions and counterproductive behaviors. *International Journal of Selection and Assessment*, 10(1-2), 117–125. <https://doi.org/10.1111/1468-2389.00198>

Oliveira, L. Barbosa de., Moreno, A. de Valter., Gonçalves, C. Rodrigo (2020). Individual and Situational Antecedents of Counterproductive Work Behaviors. *Brazilian Administration Review* Vol. 17, No. 3, Art. 2

Sulistiowati, K. Nurul (2020). Relationship between Organizational Justice and Counterproductive Work Behaviors. *Global Academy of Training & Research (GATR) Enterprise. J. Mgt. Mkt. Review* 5(4) 206 – 212.

Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management Review*, 12(1), 9-22. <https://doi.org/10.5465/amr.1987.4306437>.

Searle, R. H., & Ball, K. S. (2004). The development of trust and distrust in a merger. *Journal of Managerial Psychology*. DOI: 10.1108/02683940410559392.

Werbel, J. D., & Henriques, P. L. (2009). Different views of trust and relational leadership: Supervisor and subordinate perspectives. *Journal of Managerial Psychology*. DOI: 10.1108/02683940910996798.

Nadiri, H., & Tanova, C. (2010). An investigation of the role of justice in turnover intentions, job satisfaction, and organizational citizenship behavior in hospitality industry. *International journal of hospitality management*, 29(1), 33-41. DOI: 10.1016/j.ijhm.2009.05.001

O'Neill, T. A., Lewis, R. J., & Carswell, J. J. (2011). Employee personality, justice perceptions, and the prediction of workplace deviance. *Personality and individual differences*, 51(5), 595-600. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.05.025>

DeConinck, J. B. (2010). The effect of organizational justice, perceived organizational support, and perceived supervisor support on marketing employees' level of trust. *Journal of business research*, 63(12), 1349-1355. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2010.01.003>.

Devonish, D., & Greenidge, D. (2010). The effect of organizational justice on contextual performance, counterproductive work behaviors, and task performance: Investigating the moderating role of ability-based emotional intelligence. *International Journal of Selection and Assessment*, 18(1), 75-86. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2389.2010.00490.x>

Ambrose, M. L., & Schminke, M. (2009). The role of overall justice judgments in organizational justice research: A test of mediation. *Journal of applied psychology*, 94(2), 491. DOI: 10.1037/a0013203

Bahri, M. R. Z., Langrudi, M. S., & Hosseinian, S. (2013). Relationship of work environment variables and job satisfaction of employees with counterproductive work behaviors: A study of non-governmental non-benefit Islamic Azad University employees in West Mazandaran. *World Applied Sciences Journal*, 21(12), 1812-1815. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2013.21.12.1565>.

Tüzüner, V. Lale., Gültaş, İrfan (2017). Verimlilik Karşıtı İş Davranışlarının Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Bilişsel Yetenek ile İlişkisi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi. Vol/Cilt: 46, No/Sayı: 1

Hakstian, A. Ralph, Farrell, Seonaid, Tweed, Roger G.: "The Assessment of counterproductive Tendencies by Means of the California Psychological Inventory", International Journal of Selection and Assessment, 2002, Vol:10 (1/2), pp.58-86.

Budak, S.: Psikoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayını, 2003.

Marcus, Bernd, Lee, Kibeom, Ashton, Micheal C.: "Personality Dimensions Explaining Relationships Between Integrity Tests and Counterproductive Behavior: Big Five, For One in Addition?", Personnel Psychology, 2007, 60, pp. 1–34.

Öneş, D. S., Viswesvaran, C.: Personality and Counterproductive Work Behaviors. In M. Koslowsky, S. Stashevsky, & A. Sagie (Eds.), Misbehavior and Dysfunctional Attitudes in Organizations, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan. 2003, pp. 211-249.

Colbert, Amy E., Mount, Michael K., Harter, James K., Barrick, Murray R., Witt, L. A.: "Interactive Effects of Personality and Perceptions of the Work Situation on Workplace Deviance", Journal of Applied Psychology, 2004, Vol. 89, No. 4, pp. 599–609.

Skarlicki, Daniel P., Folger, Robert, Tesluk Paul: "Personality as A Moderator in the Relationship between Fairness and Retaliation", Academy of Management Journal, (1999), Vol.42, No.1, s. 100-108.

Marcus, Bernd, Wagner, Uwe, Poole, Amanda, Powell, Deborah M., Carswell, Julie: "The relationship of GMA to counterproductive work behavior revisited", European Journal of Personality, 2009, Volume.3 No.6, pp. 489-507.

Liu., Hui., Sun Tian-yao (2014). Effect of Transactional Leadership Style on the New Generation Employees Counterproductive Work Behavior. 2014 International Conference on Management Science & Engineering (21th), Helsinki, Finland

Pyc, S. Lindsay, Meltzer, P. Daniel, Liu, Cong (2017). Ineffective Leadership and Employees' Negative Outcomes: The Mediating Effect of Anxiety and Depression. International Journal of Stress Management, Vol. 24, No. 2, 196–215.

Heaven, P. C. L. (1985). Construction and validation of a measure of authoritarian personality. Journal of Personality Assessment, 49, 545–551.  
[http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4905\\_17](http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4905_17).

Mitchell, M. S., & Ambrose, M. L. (2007). Abusive supervision and workplace deviance and the moderating effects of negative reciprocity beliefs. Journal of Applied Psychology, 92, 1159–1168. <http://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.92.4.1159>.

Fiedler, F. E. (1967). A theory of leadership effectiveness. New York, NY: McGraw-Hill.

Ashforth, B. E. (1997). Petty tyranny in organizations: A preliminary examination of antecedents and consequences. Canadian Journal of Administrative Sciences, 14, 126–140.  
<http://dx.doi.org/10.1111/j.1936-4490.1997.tb00124.x>

Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. Academy of Management Journal, 43, 178–190. <http://dx.doi.org/10.2307/1556375>.

Şengüllendi, F.Muhammet (2020). Toksik liderlik ve üretkenlik karşıtı iş davranışları ilişkisine kariyerizmin aracı etkisi. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜİİBFD Cilt, 11, Sayı 22, 2020.

Pelletier, K. L. (2010). Leader toxicity: An empirical investigation of toxic behavior and rhetoric. *Leadership*, 6(4), 373-389.

Lipman-Blumen, J. (2005b). *The Allure of Toxic Leaders: Why We Follow Destructive Bosses and Corrupt Politicians – and How We Can Survive Them*. Oxford: Oxford University Press.

Cheang, H. S., & Appelbaum, S. H. (2015). Corporate psychopathy: deviant workplace behaviour and toxic leaders–part one. *Industrial and Commercial Training*.

Bruursema, K. (2004). Leadership style and the link with counterproductive work behavior (CWB): An investigation using the job-stress/CWB model. Master Thesis. University of South Florida.

Bennett, R. J., & Robinson, S. L. (2000). Development of a measure of workplace deviance. *Journal of Applied Psychology*, 85, 349–360.

Li, Shuang., Chen, Yang (2018). The Relationship Between Psychological Contract Breach and Employees' Counterproductive Work Behaviors: The Mediating Effect of Organizational Cynicism and Work Alienation. *Front Psychol*, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01273>

Kanungo, R. N. (1978). The concepts of alienation and involvement revisited. *Psychol. Bull.* 86, 119–138. doi: 10.1037/0033-2909.86.1.119

Amazue, L. O., Onyishi, I. E., and Amazue, L. E. (2014). Surface acting and distress tolerance as predictors of workplace deviance among Nigerian commercial bank workers. *Afr. J. Bus. Manag.* 8, 582–587. doi: 10.5897/AJBM2014.7431

Yang, M. J., Yang, M. S., and Kawachi, I. (2001). Work experience and drinking behavior: alienation, occupational status, workplace drinking subculture and problem drinking. *Public Health* 115, 265–271. doi: 10.1038/sj.ph.1900761

Cummings, T. G., and Manring, S. L. (1977). The relationship between worker alienation and work-related behavior. *J. Vocat. Behav.* 10, 167–179. doi: 10.1016/0001-8791(77)90053-7

Salgado, J. F., Moscoso, S., and Berges, A. (2013). Conscientiousness, its facets, and the prediction of job performance ratings: evidence against the narrow measures. *Int. J. Select. Assess.* 21, 74–84. doi: 10.1111/ijsa.12018

Kanten, Pelin., Ülker, Funda (2014). Yönetim Tarzının Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisinde İşe Yabancılaşmanın Aracılık Rolü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 32, 2014 Bahar, 16-40

Özbek, M.F. (2011). Örgüt İçerisindeki Güven ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Örgüte Uyum Sağlamanın Aracı Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 231-248.

Hirschfeld, R.R., Feild, H.S. ve Bedeian, A.G. (2000). Work Alienation as an Individual-Difference Construct for Predicting Workplace Adjustment: A Test in Two Samples'. *Journal of Applied Social Psychology*, 30 (9), 1880-1902.

Ünsar, A.S ve Karahan, D. (2011). Yabancılaşmanın İşten Ayrılma Eğilimine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 15 (21), 361-378.

Nair, N. ve Vohra, N. (2010). An exploration of factors predicting work alienation of knowledge workers. Management Decision, 48 (4), 600-615. Nair, N. ve Vohra, N. (2012). The concept of alienation: towards conceptual clarity. International Journal of Organizational Analysis, 20 (1), 25-50

Gürlek, Mert (2021). Workplace ostracism, Syrian migrant workers' counterproductive work behaviors, and acculturation: Evidence from Turkey. Journal of Hospitality and Tourism Management, 46, pp 336-346.

Ferris et al., D.L. Ferris, D.J. Brown, J.W. Berry, H. Lian (2008). The development and validation of the workplace ostracism scale Journal of Applied Psychology, 93 (6) , pp. 1348-1366

F.X. Gibbons, M.E. Fleischli, M. Gerrard, R.L. Simons, C.Y. Weng, L.P. Gibson (2020). The impact of early racial discrimination on illegal behavior, arrest, and incarceration among African Americans American Psychologist, 75 (7) ,pp. 952-968

J. Yang, D.C. Treadway (2018). A social influence interpretation of workplace ostracism and counterproductive work behavior. Journal of Business Ethics, 148 (4) pp. 879-891

K.D. Williams (2009). Ostracism: A temporal need-threat model Advances in Experimental Social Psychology, 41 , pp. 275-314

J.M. Twenge, K.R. Catanese, R.F. Baumeister (2002). Social exclusion causes self-defeating behavior. Journal of Personality and Social Psychology, 83 (3) , pp. 606-615

A.C. Peng, W. Zeng (2017). Workplace ostracism and deviant and helping behaviors: The moderating role of 360 degree feedback Journal of Organizational Behavior, 38 (6) , pp. 833-855

B. Marcus, H. Schuler (2004). Antecedents of counterproductive behavior at work: A general perspective. Journal of Applied Psychology, 89 (4) , p. 647

R.T. Hitlan, J. Noel (2009). The influence of workplace exclusion and personality on counterproductive work behaviours: An interactionist perspective. European Journal of Work & Organizational Psychology, 18 (4) , pp. 477-502

UZAKTAN ÇALIŞMA, İŞ YAŞAM DENGESİ, İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU  
ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN TEORİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ

**Dr. Öğr. Üyesi Mecbure ASLAN**

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Pazarcık Meslek Yüksekokulu

<https://orcid.org/0000-0002-4213-5857>

**Dr. Öğr. Üyesi Şenay KARAKUŞ UYSAL**

Aksaray Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0002-8040-582X>

**Dr. Yavuz Sezer OĞUZHAN**

Kayseri Elektrik Perakende Satış AŞ (KEPSAŞ)

<https://orcid.org/0000-0002-1097-9094>

**Özet**

Uzaktan çalışma, iş yaşamında esnek çalışmanın bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İş yaşamındaki hareketlilik, teknolojideki hızlı gelişmeler, örgütsel yapıdaki değişimler, ekonomik nedenler, yaşam şekillerindeki farklılaşma ve yoğunluğun artması ile uzaktan çalışma biçimi daha çok hayatımıza girmiştir. İş görenler, yöneticiler ve işverenler bazen kendi istekleri bazen de zorunlu koşullardan dolayı uzaktan çalışma modelini tercih edebilmektedirler. Esnek çalışma saatlerinin ve uzaktan çalışmanın avantajları olabileceği gibi dezavantajları da mevcuttur. İş yaşamı bireyin yaşamının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla uzaktan çalışmanın, iş görenlerin iş yaşamı, iş dışındaki yaşamı ve yaşam doyumu üzerinde oldukça etkili olabileceği ön görülmektedir. Bu çalışma ile uzaktan çalışma, işgörenlerin iş yaşam dengesi, iş doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler ve etkileşim ikincil veriler doğrultusunda ortaya konulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Uzaktan Çalışma, Esnek Çalışma, İş Doyumu, Yaşam Doyumu

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN REMOTE WORK, WORK-LIFE  
BALANCE, JOB SATISFACTION AND LIFE SATISFACTION FROM THE  
THEORETICAL PERSPECTIVE

**Abstract**

Telecommuting is a form of flexible working in business life. The way of working remotely has become more common in our lives with the mobility in business life, the rapid developments in technology, changes in organizational structure, economic reasons, differentiation in life styles and increasing density. Employees, managers and employers may prefer the remote working model sometimes due to their own wishes and sometimes due to mandatory conditions. Flexible working hours and remote working may have advantages as well as disadvantages. Business life is an important part of an individual's life. Therefore, it is predicted that working remotely can be very effective on the work life, life outside of work and life satisfaction of employees. With this study, the relationships and interaction between remote working, work-life balance of employees, job satisfaction and life satisfaction were revealed in the light of secondary data.

**Key words:** Remote Work, Flexible Work, Job Satisfaction, Life Satisfaction

## GİRİŞ

Bireyin yaşam alanı birçok boyuttan oluşmaktadır. Yaşam alanı, geniş bir kavram olup iş, aile, sağlık, özel hayat, sosyal çevre ve ilişkiler gibi boyutlardan oluşmaktadır. Birey, yaşamını bu geniş yelpaze içerisinde devam ettirmektedir. Yaşama dair tüm boyutlarda ortaya çıkan gelişmeler, bireyin tüm yaşamında olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkili olmaktadır. İş yaşamı, bireyin yaşam alanı içerisinde önemli ve geniş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgörenlerin iş yaşamında karşılaştığı tüm durumlar ve yaşadıkları tüm yaşamına etki etmektedir. İş yaşamı, insan ömründe de uzun bir süreyi kapsamaktadır. Gün içerisinde işgörenlerin çoğu zamanı işiyle meşgul olarak geçmektedir. Dolayısıyla iş ortamında yaşanan olaylar, beklentiler ve algılar bireyin genel yaşamını etki altına almaktadır.

Son zamanlarda yaşanan gelişmeler, teknolojiye yenilikleri ve örgütlerde değişimleri gerektirmektedir. Diğer yandan hem yaşam alanında hem de iş alanında yoğunluğun artması ve hızlı değişimler veya beklenmedik doğal durumlar (kriz, afet, salgın vs.) farklı çalışma modellerinin kullanılmasını gündeme getirmektedir. Günümüzde yaşanan salgın sebebiyle, esnek çalışma modeli daha fazla gündeme gelmektedir. Esnek çalışma modeli altında uygulanan bir çalışma şekli ise uzaktan çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Esnek çalışma kapsamında, uzaktan çalışan işgörenler, bir yandan iş yaşam dengesini oluşturmaya çalışırken diğer yandan hem işlerinden hem de yaşamdan edindikleri memnuniyet düzeyini de dengede tutmaya çalışmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı uzaktan çalışmanın iş yaşam dengesi, iş doyumu ve yaşam doyumu ile ilişkilerini teorik perspektiften ortaya koymaktır. Bu çalışma ile uzaktan çalışma, iş yaşam dengesi, iş ve yaşam doyumu değişkenleri arasındaki ilişkiler irdelenerek ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkiler, ikincil verilerden yararlanılarak ele alınmıştır. İş görenlere, yöneticilere ve araştırmacılara katkıda bulunulacağı düşünülmektedir bazı öneriler sunulmuştur.

## 1. UZAKTAN ÇALIŞMA

Uzaktan çalışma, örgütsel işlerin, örgütsel zaman ve mekan sınırlarının dışında gerçekleştirilmesidir (Olson,1983). Uzaktan çalışma Türk İş Hukuku Mevzuatında 2016 yılında 4857 sayılı yasanın 14. maddesinde yapılan değişiklikler ile tanımlanmıştır. Uzaktan Çalışma "işçinin, işveren tarafından oluşturulan iş organizasyonu kapsamında iş görme edimini, evinde ya da teknolojik iletişim araçları ile işyeri dışında yerine getirmesi esasına dayalı ve yazılı olarak kurulan iş ilişkisidir " şeklinde tanımlanmaktadır (4857 Sayılı İş K. md.14 (Ek fıkra:6/5/2016-6715/2 md.).

Uzaktan çalışma biçimi, esnek çalışma modelinin bir alt modeli olup iş görenin çalıştığı örgüt dışında farklı bir yerde işini yapmasıdır. İş gören, uzaktan çalışma biçiminde kısmen veya tam zamanlı olarak çalıştığı işletme dışında işini gerçekleştirmektedir.

Uzaktan çalışma biçiminin avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar farklı araştırmalarla ortaya konulmuştur. Uzaktan çalışmanın avantaj ve dezavantajları şu şekilde sıralanabilir (Klopotek, 2017);

Uzaktan çalışmanın avantajları;



- Teknoloji kullanımının artması,
- Çalışma zamanlarının esnek olması ve işgörenin kendi çalışma programını yapması,
- Çalışma alanı tercihinin işgörene ait olması,
- Aile ile daha çok beraber olmak ve daha yakın olmak,
- İşe giderken harcanan zamanın azalması, seyahatlerin azalması,
- Çalışma ortamının kontrol edilebilmesi (sıcaklık, dizayn, gürültü vs.),
- İşe giderken yapılan masrafların azalması (yakıt, yol parası vs.),
- İşyeri prosedürlerinden daha az etkilenme,
- Daha fazla boş zaman oluşturabilme,
- Bakmakla yükümlü olunan çocuk ve engelliler varsa daha çok zaman ayırabilme,
- İşverenlerin daha az maliyete katlanması.

Uzaktan çalışmanın dezavantajları;

- İşgörenlerin yeterli motivasyon ve özdisiplini sağlayamaması,
- İş ve aile yaşamı arasındaki sınırların belirsizleşmesi,
- Dinleme ve boş zamanın ev işlerine ayrılması işgörenlerin örgütlerine ait işlerini daha uzun sürede yapmaları,
- Çalışanın kendi sektöründe daha az fark edilmesi,
- Sosyal statü duygusunun azalması,
- Mesleki ve sosyal izolasyon, iş arkadaşları ve sosyal arkadaşlar arasındaki ilişkilerin zayıflaması,
- Örgütsel kültürden uzak kalmak veya benimseyememek,
- Yöneticilerin uzaktan çalışan yönetimde zorlanması.

Uzaktan çalışmanın avantajları ve dezavantajları irdelendiğinde, iş görenlerin işlerini sağlıklı bir şekilde yapabilmeleri için uzaktan çalışmanın sağladığı avantajlara daha çok sahip olmaları beklenmektedir. Ancak her iş gören için koşullar farklı olduğundan iş görenlerin uzaktan çalışmanın olumsuzlukları ile karşılaşması da kaçınılmaz olmaktadır. Uzaktan çalışma iş ortamı dışında gerçekleştiğinden, iş görenler iş ve iş dışı yaşamları arasındaki dengeyi sağlamakta zorlanabilmektedir.

## 2. İŞ YAŞAM DENGESİ

1980 ve 1990'larda işletmeler, iş-yaşam programları uygulamaya başlamışlardır. Başlangıçta bu programlar çocuklu kadınları desteklemek için başlatılmıştır. Günümüz iş yaşam programları ise artık sadece kadınlara yönelik değil, aileyi ve yaşamın diğer alanlarını da kapsamaktadır. Küresel toplumlarda çalışanlar, iş yerinde, hem kontrol hem de esneklik beklemektedir (Dhas ve Karthikeyan, 2015). Birey hem iş hem de iş dışı yaşamında çeşitli roller üstlenmektedir. Bu rolleri yerine getirirken çeşitli yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu bağlamda birey, her iki yaşamı arasında denge sağlamaya çalışmaktadır.

İş yaşam dengesi bireyin zaman, enerji ve sorumluluklarını yaşam rolleri arasında eşit dağıtmasıdır (Kirchmeyer 2000; Brough vd., 2020). İş yaşam dengesinin belirleyici faktörleri "bireysel" ve "örgütsel" faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireysel faktörler; işe yönelim, kişilik, kişisel kontrol, cinsiyet, yaş, yaşam ve kariyer şeklinde sıralanmaktadır. Örgütsel faktörler ise iş talepleri, iş kültürü, iş dışı yaşam talepleri, iş dışı kültürü olarak ifade edilmektedir. Dengenin doğası ise "öznel" ve "nesnel" göstergelerden oluşmaktadır. Öznel

göstergeler; iş ve iş dışı yaşamın eşit bir şekilde dengelenmesi, iş dışı yaşam merkezli denge, iş merkezli denge, işin iş dışı yaşama taşması (yayılması), iş dışı yaşamın işe taşması (yayılması) gibi olgulardan oluşmaktadır. Nesnel göstergeler ise iş saatleri, boş zaman, aile içi rollerden oluşmaktadır (Guest, 2002). İş yaşam dengesinin belirleyici faktörleri iş yaşam dengesinin sonuçlarına da etki edecektir. İş yaşam dengesini sağlayabilen işgörenlerin iş ve yaşam doyumunun da yüksek olması doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

### **3. İŞ DOYUMU**

Bireyin yaşamı farklı alanları kapsamakta ve iş ortamında geçirdikleri süre, duygu ve emek bakımından yaşamlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. İş doyumu, iş görenin işine verdiği değer ve işine karşı hoş veya olumlu duygusal durum" dur (Locke, 1976) ve kişinin yapmış olduğu işi sevip sevmediğine dair tutumudur (Spector, 1997). Bununla birlikte iş doyumu, iş görenin işin özellikleriyle ilgili olumlu duygulara sahip olması şeklinde ifade edilmekte ve iş doyumu yüksek olan işgören işiyle ilgili olumlu duygulara sahipken, iş doyumu düşük olan iş gören işi ile ilgili olumsuz duygulara sahip olmaktadır (Robbins ve Judge, 2013).

İş doyumunu etkileyen faktörler çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. İş doyumunu etkileyen faktörlerin bireysel ve örgütsel faktörler olarak da sınıflandırıldığı görülmektedir. Bireysel faktörler arasında yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, kişilik, zeka, sosyo-psikolojik özellikler yer almaktadır. Örgütsel faktörler arasında ise işin özellikleri, ücret, ödül, terfi, statü, çalışma süresi, çalışma koşulları, yöneticiler ve iş arkadaşlarıyla kurulan ilişkiler, iş güvenliği, güven, yönetim tarzı, verimlilik, işin saygınlığı, işin niteliği yer almaktadır (Sevimli ve İşcan, 2005; Toker, 2007; Aşık, 2010). Bireysel ve örgütsel faktörler iş doyumunun azalması ve artmasına neden olmaktadır. İş bireyin yaşamının büyük bir alanını kapsamakta olup genel yaşam memnuniyetini de etkilemesi doğaldır.

### **4. YAŞAM DOYUMU**

Yaşam doyumu, bireyin yaşamını belirli koşullara göre değerlendirmesi (Diener vd., 1985) ve bireyin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirmesini ifade etmektedir (Veenhoven, 1996). Yaşam doyumu ile ilgili iki ana teori bulunmaktadır. Bunlardan birincisi "aşağıdan yukarıya" teoriler olup yaşamın birçok alanındaki memnuniyetin bir sonucu olarak yaşam doyumunun sağlanmasıdır. İkincisi ise "yukarıdan aşağı" teoriler ki bu da yaşam doyumunun yaşamdaki diğer alanları etkilemesi şeklindedir. Aşağıdan yukarıya teoriler; iş, ilişkiler, aile ve arkadaşlar, kişisel gelişim, sağlık ve zindelik gibi yaşamın birçok alanında memnuniyet yaşandığını savunmaktadır. Bu alanlardaki yaşamımızdan duyduğumuz memnuniyet, genel yaşam memnuniyetini oluşturmak için birleşmektedir. Öte yandan yukarıdan aşağıya teoriler, genel yaşam memnuniyetinin yaşamın birçok farklı alanında yaşam memnuniyetini etkilediğini, hatta belirlediğini ifade etmektedir (Heady vd., 1991).

### **5. UZAKTAN ÇALIŞMA, İŞ YAŞAM DENGESİ, İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU İLİŞKİSİ**

İş yaşam dengesinin birçok değişkenle ilişkili olduğu bilinmektedir. İş yaşam dengesinin bireysel ve örgütsel sonuçlarına bakıldığında, iş doyumunu, yaşam doyumunu, zihinsel sağlık, iyi oluş, stres, hastalık, iş davranışı ve performansı, iş dışı yaşam davranışı ve performansı, işyerindeki diğer insanlarla etkileşim ve iş dışı yaşamda diğer insanlarla etkileşim gibi değişkenlerin ortaya çıktığı görülmektedir (Guest, 2002).

İş ve yaşam doyumunu ilişkisi yıllar boyunca araştırılmış ve genel olarak çalışmalarda iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasında yoğun bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Diener ve Ryan, 2009). Judge ve Watanabe (1993) tarafından yapılan çalışmada ise iş ve yaşam doyumunun önemli ölçüde ve karşılıklı olarak ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

İş yaşamındaki doyumun, yaşam doyumunu diğer yandan yaşamın genelindeki doyumun, iş yaşamındaki doyumunu etkileyeceği yani yaşam doyumunu ile iş yaşamındaki doyumun karşılıklı olarak birbirlerini etkileyecekleri sıkça dile getirilmektedir. İş yaşamındaki doyumun, yaşam doyumunu etkilemesi doğaldır çünkü iş bireyin yaşamının önemli bir parçasıdır. Yapılan çalışmalarda, yaşam doyumunu, iş alanının bir sonucu olarak görülmüş ve çalışmalar bu yönde kurgulanmıştır. Bireyin iş dışı başarılarının, işteki başarıları üzerine etkisi de büyük olmaktadır (Keser, 2005).

İş yaşam etkileşimine yönelik birçok kuram bulunmaktadır. Bu kuramlar arasında, Rol Kuramı, Bölünme Kuramı, Taşma (Yayıma) Kuramı, Dengeleme (Telafi) Kuramı, Araçsallık Kuramı, Sınır Kuramı, Genişleme Kuramı ve Çatışma Kuramı sıralanabilir (O, Driscoll, 1996; Zedeck ve Mosier, 1990). Uzaktan çalışma, iş yaşam dengesi, iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki etkileşim, taşma (yayıma) kuramı ile açıklanabilir (Loscocco ve Roschelle, 1991). Yayılma kuramı, bireyin yaşam alanları arasındaki ilişkilerin, geçirgen sınırlardan oluşan, iş ve iş dışı rollerine dayanmaktadır. Bu yaklaşım bireyin yaşam alan sınırlarının geçirgen olduğunu, iş ve ailede üstlenilen hiçbir rolün diğerinden izole edilmiş durağan deneyimler olmadığını, bir alandaki deneyimlerin diğer alandaki tutumları ve davranışları etkileyebileceğini ifade etmektedir. Yayılma iki yönlü meydana gelmektedir. Bireyin iş yaşamları ev yaşamlarına; ev içindeki yaşamları da iş yaşamlarına doğru yayılmaktadır. Yayılma, her bir alandan diğerine olumlu ya da olumsuz şekilde olabilmektedir. Olumsuz (negatif) yayılma, iki alandan birinde yaşanan olumsuz deneyimlerin diğer alanı da olumsuz yönde etkilemesidir. Olumlu (pozitif) yayılma ise bir alandan diğer alana olumlu deneyimlerin taşınması anlamına gelmektedir. İş görenin işinde doyuma ulaşması ya da rolünün gerekliliklerini eksiksiz yerine getirmiş olmasının verdiği olumluluk bireyin işi dışındaki yaşamına da olumlu katkı sağlamaktadır (Küçükusta, 2007). Tait vd. (1989) 34 çalışma ile yaptıkları meta analizde, yayılma kuramına dayalı olarak, iş doyumunu ve yaşam doyumunun ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Schmitt ve Bedeian (1982), iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkide yayılma kuramının oldukça belirleyici bir etken olduğunu savunmuştur. Farklı bir bakış açısı ile Schmitt ve Mellon (1980) iş doyumunda yayılma etkisinin iş ortamı ile gerçekleştiğini savunmuştur. Rousseau (1978) ve Chacko (1983) ayrı ayrı yaptıkları çalışmalarda, iş doyumunun hem yaşam doyumunu hem de iş dışı doyum üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

İlgili alan yazında esnek çalışma, iş yaşam dengesi, iş doyumunu ve yaşam doyumunu ilişkilerini ortaya koyan farklı çalışmalar yer almaktadır. Yapılan araştırmalar ilk olarak esnek çalışmanın bireyler üzerinde avantajları ve dezavantajları olduğundan bahsetmektedir. Bazı

çalışmalar esnek çalışmanın avantajlarını ortaya koyarken (Gajendran ve Harrison, 2007; Gimenez-Nadal vd., 2018; Hill vd., 2003; Paulin vd., 2017; Standen ve Omari, 1997; Suh ve Lee, 2017; Wheatley, 2012, 2017) bazı çalışmalar ise dezavantajlarını savunmaktadır (Crosbie ve Moore, 2004; Dex ve Bond, 2005; Dockery ve Bawa, 2018; Golden vd., 2006; Golden, 2012; Hill vd., 2003; Moore, 2006; Russell vd., 2007). Diğer yandan esnek çalışmanın iş doyumunu ile ilişkili olduğu bazı çalışmalarla ortaya konulmuştur. Gajendran ve Harrison (2007) yaptıkları çalışmada, esnek çalışmanın zaman tasarrufu ve kontrollü zaman kullanımını ortaya çıkardığını savunurken, Baruch (2000) ise çalışanlarda stresi azalttığını savunmuştur. Karşıt bir görüşle Song ve Gao (2018) evde çalışmanın stresi artırarak iş doyumunu üzerinde negatif yönde etkili olduğunu tespit etmiştir. Aynı çalışmada Song ve Gao (2018) iş yaşam dengesini sağlayan iş görenlerin, esnek çalışma modelinin iş doyumunu üzerinde olumlu etkisi olacağını da tespit etmiştir. Haar vd. (2014) ise bireysel ve toplulukçu kültürlere yönelik yaptıkları çalışmada, kültür bağlamında iş yaşam dengesinin iş doyumunu ve yaşam doyumunu üzerinde olumlu yönde etkileri olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu bağlamda ilgili alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde, Yayılma Kuramı'ndan hareketle uzaktan çalışmanın avantajlarından yararlanabilen iş görenlerin, iş yaşam dengesini sağlayabileceklerini söylemek mümkün olacaktır. İş yaşam dengesini sağlayabilen iş görenlerin, iş doyumunu daha yüksek olabileceğinden dolayı iş dışı yaşamlarından sağladıkları doyumunda yüksek olması beklenmektedir. İş görenin genel anlamda yaşam doyumunu da yüksek olabilecektir. Uzaktan çalışmanın dezavantajlarından etkilenen iş görenler, iş yaşam dengesini sağlamakta güçlük yaşayabileceklerdir. İş yaşam dengesini sağlayamayan işgörenlerde iş doyumunu azalma gösterebilecektir. İş doyumunun azalması yaşam doyumlarının da düşmesine neden olabilecektir. Bu döngü tersten de işleyip yaşam doyumunun düşmesi iş doyumunu azaltabilir. İş doyumunu azalan işgörenler, iş yaşam dengesini sağlamakta zorluk çekebilecektir.

## SONUÇ

İş görenlerin çalışma koşulları, çalışma ortamı ve saatleri hem işini hem de iş dışındaki yaşam alanlarını olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Uzaktan çalışma hem mekansal hem de zamansal anlamda esneklik sağlamaktadır. Uzaktan çalışmayla işgörenler evde veya farklı mekanlarda çalışabildikleri için öz disiplin sağlayabildiklerinde, planlı bir çalışma sistemi kurabildiklerinde, zamanı iyi yönetebildiklerinde kendileri, aileleri, çocukları ve diğer faaliyetlerine daha fazla zaman ayırabileceklerdir. Böylece uzaktan çalışmanın getirdiği avantajlarını kullanabilen iş görenlerin, iş yaşam dengesi, iş doyumunu ve yaşam doyumunu etkileşimi pozitif yönde kendini gösterebilecektir. Uzaktan çalışmanın yarattığı olumsuzluklar, iş görenlerin iş yaşam dengesi, iş doyumunu ve yaşam doyumunu etkileşimini negatif yönlü etkileyebilecektir.

Normal çalışma modelinde iş yeri ortamında, yöneticiler ve iş arkadaşlarıyla beraber aynı fiziki ortamda çalışan iş görenlerin örgüte bağlılıklarının, hem yöneticiler hem de iş arkadaşlarıyla ilişkilerinin daha sağlam olacağı düşünülmektedir. Uzaktan çalışma ile bu ilişkilerin daha zayıf olması, işi daha çok ev ortamında yapmak ev, aile ve diğer işler arasındaki sınırları belirleyememek karışıklığa neden olabilecektir. İş ve iş dışı yaşam sınırlarının belirsizliği, iş yaşam dengesini olumsuz etkileyerek iş doyumunun azalmasına

neden olabilecektir. İş doyumu ve yaşam doyumu karşılıklı etkileşimli değişkenler olup iş görenin iş doyumunun azalması yaşam doyumunun da azalmasına yol açmaktadır.

Bu çalışma ile uzaktan çalışma, iş yaşam dengesi, iş doyumu ve yaşam doyumu değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşim teorik olarak ele alınmıştır. İlgili alanyazında yapılacak çalışmalarda, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin, nicel araştırma yöntemleri ile yapılması, söz konusu ilişkilerin genellenebilirlik düzeyini arttıracakı düşünülmektedir. Bununla birlikte, geleneksel çalışma modelleri ve uzaktan çalışma, nicel araştırmalarla karşılaştırılabilir ve uzaktan çalışmanın iş stresi, performans, çalışan mutluluğuna etkileri farklı çalışmalarla ortaya konulabilir.

### KAYNAKÇA

4857 Sayılı İş Kanunu. md.14 (Ek fıkra:6/5/2016-6715/2 md.

Baruch, Y. (2000). Teleworking: benefits and pitfalls as perceived by professionals and managers. *New Technology, Work and Employment*, 15 (1), 34-49.

Brough, P., Timms, C., Chan, X. W., Hawkes, A., & Rasmussen, L. (2020). Work–life balance: definitions, causes, and consequences. *Handbook of Socioeconomic Determinants of Occupational Health: From Macro-level to Micro-level Evidence*, 473-487.

Chacko, T.I. (1983). Job and life satisfactions: A causal analysis of their relationships. *Academy of Management*, 26(1), 163-169.

Crosbie, T. & Moore, J. (2004). Work–life balance and working from home. *Social Policy and Society*, 3 (3), 223-233.

Dex, S., & Bond, S. (2005). Measuring work–life balance and its covariates. *Work, Employment and Society*, 19 ( 3), 627-637.

Dhas, M. D. B., & Karthikeyan, D. P. (2015). Work-life balance challenges and solutions: Overview. *International Journal of Research in Humanities and Social Studies*, 12(2), 10-19, ISSN 2394-6288 (Print) & ISSN 2394-6296 (Online)

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal Of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.

Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: A general overview. *South African Journal of Psychology*, 39 (4), 391-406.

Dockery, A.M., & Bawa, S. (2018). When two worlds collude: working from home and family functioning. *International Labour Review*, 157 (4), 609-630.

Gajendran, R.S., & Harrison, D.A. (2007). The good, the bad, and the unknown about telecommuting: meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92 ( 6), 1524-1541.

Gimenez-Nadal, J.I., Molina, J.A., & Velilla, J. (2018). Telework, the timing of work, and instantaneous well-being: evidence from time use data. Discussion Paper No. 11271, Institute for Labor Economics.

Golden, T.D. (2012). Altering the effects of work and family conflict on exhaustion: teleworking during traditional and nontraditional work hours. *Journal of Business and Psychology*, 27 ( 2), 255-269.



Golden, T.D., Veiga, J.F., & Simsek, Z. (2006). Telecommuting's differential impact on work-family conflict: is there No place like home? *Journal of Applied Psychology*, 91, 1340-1350.

Guest, David E. 2002. Perspectives on the study of work-life balance, *Social Sciences Information*, 41(2), 255-279

Haar, J.M., Russo, M., Sune, A., & Ollier-Malaterre, A. (2014). Outcomes of work-life balance on job satisfaction, life satisfaction and mental health: a study across seven cultures. *Journal of Vocational Behavior*, 85 (3), 361-373.

Headey, B., Veenhoven, R., & Wearing, A. (1991). Top-down versus bottom-up theories of subjective well-being. *Social Indicator Research*, 24, 81-100.

Hill, E.J., Ferris, M., & McArtinson, V. (2003). Does it matter where you work? A comparison of how three work venues (traditional office, virtual office, and home office) influence aspects of work and personal/family life. *Journal of Vocational Behavior*, 63, 220-241.

Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993). Another look at the job satisfaction-life satisfaction relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78(6), 939-948. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.6.939>

Keser, A. (2005). Çalışma Yaşamı İle Yaşam Doyumu İlişikisine Teorik Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 897-913.

Kirchmeyer C (2000). Work-life initiatives: greed or benevolence regarding workers' time? In: Cooper CL, Rousseau DM (eds) Trends in organizational behavior: time in organizational behavior, Wiley, Chichester, 7, 79-94.

Kłopotek, M. (2017). The advantages and disadvantages of remote working from the perspective of young employees. *Scientific Quarterly, Organization and Management*, 40(4), 39-49.

Locke, E.A. (1976). The nature and cause of job satisfaction. M.D. Dunnette (Ed.). *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Chicago: McNally.

Loscocco, K.A., & Roschelle, A.R.(1991). Influences on the quality of work and nonwork life: Two decades in review. *Journal of Vocational Behavior*, 39 (2), 182-225.

Moore, J. (2006). Homeworking and work-life balance: does it add to quality of life? / Travail a domicile et equilibre travail-vie quotidienne: est-ce un plus pour la qualite de vie? *Revue Europeenne de Psychologie Appliquee/European Review of Applied Psychology*, 56 (1), 5-13.

O'Driscoll, M. (1996). The Interface between job and off-job roles: Enhancement and conflict in C. Cooper and I.Robertson (eds) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 11, 279-306. Chichester:John Wily.

Olson, M.H. (1983). Remote office work: changing work patterns in space and time. *Communications of the ACM*, 26 (3),182-187.

Paulin, M., Lachance-Grzela, M., & McGee, S. (2017). Bringing work home or bringing family to work: personal and relational consequences for working parents. *Journal of Family Economics*, 38(4), 463-476.

Robbins S., & Judge T.(2013). *Organizational behavior* (Fifteenth Edition). New Jersey: Prentice Hall.



Rousseau, D.M.(1978) .Relationship of work and nonwork. *Journal of Applied Psychology*, 63(4), 513-517.

Russell, H., O'Connell, P.J., & McGinnity, F. (2007). The impact of flexible working arrangements on work-life conflict and work pressure in ireland. ESRI Working Paper No. 189.

Schmitt, N., & Bedeian, A.G. (1982). A comparison of LISREL and two-stage least squares analysis of a hypothesized life-job satisfaction relationship. *Journal of Applied Psychology*, 67(6), 806-817.

Schmitt, N., & Mellon, P.M. (1980). Life and job satisfaction: Is the job central? *Journal of Vocational Behavior*, 16 (1), 51-58.

Sevimli, F., & İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumu. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5(1), 55-64.

Song, Y., & Gao, J. (2018). Does telework stress employees out? a study on working at home and subjective well-being for wage/salary workers. Discussion Paper No. 11993, Institute for Labor Economics.

Spector, P. E. (1997). Job satisfaction. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Standen, P., & Omari, M. (1997). Homework and telework: a guide to best practice in human resource management. Edith Cowan University, Perth, available at: <http://ro.ecu.edu.au/ecuworks/6893>.

Suh, A., & Lee, J. (2017). Understanding teleworkers technostress and its influence on job satisfaction. *Internet Research*, 27(1), 140-159.

Tait, M., Padgett, M.Y., & Baldwin, T.T. (1989). Job and life satisfaction: A reevaluation of the strength of the relationship and gender effects as a function of the date of the study. *Journal of Applied Psychology*, 74(3), 502-507.

Toker B. (2007). Demografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: izmir'deki beş ve dört yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8 (1), 92-107.

Veenhoven, R. (1996). The study of life-satisfaction. Eötvös University Press. Retrieved from <http://hdl.handle.net/1765/16311>.

Wheatley, D. (2012). Good to be home? Time-use and satisfaction levels among home-based teleworkers. *New Technology, Work and Employment*, 27(3), 224-241.

Wheatley, D. (2017). Employee satisfaction and use of flexible working arrangements. *Work, Employment and Society*, 31(4), 567-585.

Zedeck, S., & Mosier, K. (1990). Work in the family and employing organization. *American Psychologist*, 45(2), 240-251.

**ULUSLARARASI PAZARLAMA SÜRECİNDE PAZARLAMA PLANLAMA  
YETENEĞİ İLE İHRACAT PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ:  
KONYA ÖRNEĞİ<sup>1</sup>**

THE RELATIONSHIP BETWEEN MARKETING PLANNING CAPABILITY AND  
EXPORT PERFORMANCE IN THE INTERNATIONAL MARKETING PROCESS: THE  
CASE OF KONYA

**Ömer Faruk GÜVEN**

Necmettin Erbakan Üniversitesi

ORCID No: 0000-0002-1170-3049

**Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAKIRKAYA**

Necmettin Erbakan Üniversitesi

ORCID No: 0000-0001-8191-6958

**Özet**

Uluslararası pazarlama, ulusal sınırların dışında, küresel müşteri ihtiyaçlarını karşılamak ve küresel şartları değerlendirerek rekabet avantajı sağlayacak şekilde pazarlama faaliyetleri arasında bir eşgüdüm yaratmaktır. Bir yönetim fonksiyonu olarak örgütsel amaçlara ulaşmada önemli bir nokta olan uluslararası pazarlama, bu amaçlara ulaşmayı sağlayacak değişimleri gerçekleştirmek üzere mal, hizmet veya fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin olarak birden çok ülkede yapılan planlama ve uygulama sürecidir. Dolayısıyla uluslararası pazarlama sürecinde başarılı olmanın temelinde uluslararasılaşma çabaları önem arz etmektedir. Nitekim uluslararasılaşma bir süreç olarak ele alınmakta ve ihracatın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Buna göre bir işletmenin dış pazarlardaki etkinlikleri; öncelikle uluslararası pazarlama anlayışıyla başlamakta, bunun gerçekleştirilebilmesi için uluslararasılaşma süreci ile devam edilmekte ve ihracat ile sonuçlanarak sürdürülebilir hale gelmektedir. Ancak pek çok işletme ilk iki adıma yeterince önem vermeden sıklıkla ihracat yolunu kullanarak dış pazarlara açılmaya çalışmakta, bunun sonucunda da arzu edilen performans elde edilememektedir. Uluslararası pazarlarda başarılı bir ihracat performansı elde edilebilmesi, akışın sağlıklı işleyebilmesi ve anlamlı sonuçlar ortaya çıkarabilmesi için çalışanlar ve işletmelerin öncelikle bilgi, deneyim ve beceri konularında yeteneklerini geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca işletmelerin ihracat yönlü olması, kapsamlı planlar hazırlaması, bu planlara uygun stratejiler geliştirmesi, ihracata yeterince kaynak ayırması ve yurt dışı pazarlara odaklanması gerekmektedir. Bu çalışmada uluslararası pazarlama çok yönlü olarak ele alınarak, Kasım-Aralık 2019 döneminde Konya ilinde faaliyet gösteren ve ihracat yapan 157 işletmenin uluslararası pazarlama sürecinde pazarlama planlama yeteneği ile ihracat performansı arasındaki ilişki SPSS paket programıyla

<sup>1</sup> Bu bildiri Necmettin Erbakan Üniversitesi Ulaştırma ve Lojik Yönetimi Anabilim Dalında 16.10.2020 tarihinde kabul olmuş "Uluslararası Pazarlama Sürecinde Pazarlama Planlama Yeteneği ile İhracat Performansı Arasındaki İlişki: Konya Örneği" adlı yüksek lisans tezinden yapılmıştır. Bu çalışma Necmettin Erbakan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası: 201312001

korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda hem çalışanların hem de işletmelerin ihracat deneyimi, pazar bilgisi, ihracat bağlılığı, pazarlama planlama yeteneği ile firmanın ihracat performansı arasında yakın bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örneklem seçilen Konya'daki işletmelerin çalışanlarının bilgi, deneyim ve beceri bakımından iyi durumda olduğu ancak bu işletmelerin firma olarak kapsamlı planlar yapma ve uygulama, rakipleri tanıma, yoğun şekilde dış pazarlara odaklanma, ihracat hedeflerini açıkça ortaya koyma, ihracat stratejilerini açık ve net biçimde belirleme ve yeterli sayıda dış ticaret çalışanı istihdam etme konularında görece zayıf oldukları tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Uluslararası Pazarlama, İhracat Performansı, Pazarlama Planlama Yeteneği.

### **Abstract**

International marketing is to create a coordination between marketing activities to meet global customer needs outside of national borders and to gain competitive advantage by evaluating global conditions. As a management function, organizational international marketing is the planning and implementation process in multiple countries regarding the development, pricing, promotion and distribution of goods, services or ideas in order to realize the changes that will achieve the goals. Therefore, the degree of internationalization efforts is of great importance in order to be successful in the international marketing process. As a matter of fact, internationalization is considered as a process and constitutes the starting point of exports. Accordingly, the activities of an enterprise in foreign markets; First of all, it starts with an international marketing approach, continues with the internationalization process in order to achieve this, and it becomes sustainable by resulting in export. However, many businesses try to open up to foreign markets by frequently using the export route without paying enough attention to the first two steps. As a result, the desired performance cannot be obtained. Employees and businesses must first develop their skills in knowledge, experience and skills in order to achieve a successful export performance with international markets, to ensure a healthy flow and to produce meaningful results. In addition, businesses should be export oriented, prepare comprehensive plans, develop strategies according to these plans, allocate sufficient resources for exports and focus on foreign markets. In this study, international marketing is handled in a versatile way. In the study, 157 enterprises operating in Konya province between November-December 2019 were selected. The relationship between marketing planning ability and export performance of these enterprises in the international marketing process has been examined. As a result of the research; It has been determined that there is a close relationship between the export experience, market knowledge, export commitment, marketing planning ability of both employees and businesses and the export performance of the firm. In addition, it was determined that the employees of the enterprises in Konya, which was selected as a sample, are in good standing in terms of knowledge, experience and skills. However, these enterprises are weak in making and implementing comprehensive plans, knowing their competitors, focusing heavily on foreign markets, clearly revealing their export targets, determining their export strategies clearly and employing a sufficient number of foreign trade employees.

**Keywords:** International Marketing, Export, Export Performance, Marketing Planning Ability

## 1. GİRİŞ

Uluslararası pazarlama faaliyetleri tarihin eski dönemlerinden beri yapılmakta ise de teknolojik gelişmeler, tüketici tercihlerindeki değişimler, ürün ve hizmet üretimindeki artışlar, uluslararası ticaret ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki artışla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Uluslararası pazarlama, bir işletmenin hedef pazar seçiminde, yönetsel kararlarında ve uygulamalarında ulusal sınırlarını aşan faaliyetlere yönelmesidir.

Uluslararası pazarlama, küreselleşme ve ulusal ekonomilerin uluslararası entegrasyonu ile birlikte gelişen uluslararası ekonomik ilişkiler, liberalleşme ve işbirliği ilkeleri temelinde sürekli değişen yeni ekonomik düzenin sonuçlarından biridir. Diğer yandan ülkelerin makro düzeyde ihracat gelirlerini artırmak istemeleri, kendi ülkesinde arz fazlası olan ve pazarlama sahasını genişletmek isteyen işletmelerin yönetsel kararları, dış pazarların çekiciliği vb. unsurlar uluslararası pazarlamanın başlıca itici gücü olmuştur. Ulusal veya yerel pazarlarda işletmeler için var olan fırsatlar doygunluk nedeniyle daha sınırlı olabilmekte diğer yandan büyüme bağlamında daha yoğun ve rekabetçi bir ortamın ortaya çıkardığı engeller söz konusu olabilmektedir. Ayrıca ulusal pazarlar görece homojenize bir yapıda olduğundan farklılaşma yoluyla rekabet etme alanı daralmaktadır. Uluslararası pazarlama ile farklılaşma başta olmak üzere pazarlama karması elamanları tarafından hedef coğrafi bölge için stratejiler geliştirilebilir ve aynı zamanda yeni fırsatlar elde edilebilir. Bundan dolayı işletmeler buldukları ülke ve coğrafi sınırların ötesinde uluslararasılaşmayı düşünerek yeni hedefler seçmelidir.

İhracat performansı bir anlamda şirket yönetimlerinin faaliyet gösterdikleri pazarlardaki güçlerin etkileşimine (rekabet, hedefleme, planlama, müşteri ve rakip bilgisi vb.) verdiği stratejik bir cevaptır. Bu itibarla ihracat performansı, işletmelerin stratejik hedeflerinin bir uzantısı olarak mevcut pazarlama çalışmalarına aldıkları cevaplardır (Cavusgil ve Zou, 1994: 3-4). Diğer bir ifadeyle ihracat performansı, bir işletmenin ihracat pazarındaki faaliyetlerinin sonuçları veya çıktılarıdır (Madzova, 2018: 24). İhracat performansı, tek boyutlu yaklaşımlarla tanımlanamayacak kadar kapsamlı bir süreçtir. Bu süreçte işletmenin orta ve uzun vadeli dış pazar hedeflerindeki gerçekleştirmeler önemlidir. Bu yönüyle ihracat performansı olumlu ya da olumsuz yönde gelişebilen çıktılar bütünüdür (Styles, 1998: 15).

Bir işletmenin, nitelikli pazar araştırması yapmadan ve belirli fırsatları yeterince tespit etmeden sistematik olmayan bir şekilde ihracat faaliyetlerine başlaması riskleri de beraberinde getirmektedir. İşletmelerin ihracat yapabilmesi onların bu konuda başarılı olduğu anlamına gelmez. Zira fiyat uygunluğu, yakınlık, vade esnekliği, zorunluluk vb. gibi nedenlerden dolayı işletmelerin belli bir süreliğine ihracatçı olması mümkündür. Ancak ihracat tesadüf ve talih faktörü üzerine kurulamayacak ciddi bir süreçtir. Öncelikle ihracatta sürdürülebilir performans, planlı eylemler, rakip analizi, mevcut durum değerlendirmeleri vb. gibi çok sayıda durumun, eylem adımları ve olası alternatif seçeneklerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu aşamada işletmeler için iki önel konuda başarılı bir performans ortaya

konulabilmesi için; ilk olarak ihracatta planlama yapılması ikinci olarak da planlama yeteneklerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada uluslararası pazarlama çok yönlü olarak ele alınarak, Konya ilinde faaliyet gösterip ihracat yapan 157 işletmenin uluslararası pazarlama sürecinde pazarlama planlama yeteneği ile ihracat performansı arasındaki ilişki incelenmiştir.

## 2. ALAN YAZIN

### 2.1. Uluslararası Pazarlama

AMA'ya (Amerikan Pazarlama Birliği) göre uluslararası pazarlama, örgütsel hedefler kapsamında birden çok ülkede, fikirlerin, malların ve hizmetlerin tanıtılması, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılması amacıyla icra edilen bir süreçtir (Onkvisit & Shaw, 2004:3).

Uluslararası pazarlama, sanayileşme sonrasında artan iş bölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak gelişen teknik kapasite ve üretim fazlasının pazarlanması doğrultusunda gelişme göstermiştir. Uluslararası pazarlamanın ilk örnekleri 18. yüzyılda Avrupa ile ABD arasındaki ticarete görülmüştür. 1960'lı yıllardan sonra kurumsal, kuramsal ve yapısal normları şekillenmeye başlamış (örn. Uruguay Raund ve sonrasında DTÖ'nün (1995) kurulması, yeknesak kurallar vb.), 1980'lerden itibaren yükselişe geçmiş, soğuk savaşın bitimi ve küreselleşmenin etkisi ile birlikte günümüzdeki halini almıştır.

Uluslararası pazarlamanın hedefi ve müşterileri, piyasaya mal ve hizmet arz eden işletmelerin kendi ülkesi dışındaki ülkelerdir. Uluslararası pazarlama sürecinde işletmeler farklı para birimleri, mevzuat, bankacılık ve finansman sistemleri, dil, kültür, politik vb. unsurlara göre süreç yönetmek durumundadırlar. Bundan dolayı ulusal pazarlama ile uluslararası pazarlama uygulama süreçleri arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Ulusal pazarlamada oyunun kuralları açıktır, herkes aynı yasal düzenlemelere tabidir, tek para birimi vardır ve pazar homojendir. Uluslararası pazarlama ise dil, kültür, yasal, idari, alışkanlıklar vb. bakımından farklılıklar göstermektedir. Bundan dolayı uluslararası pazarlama çeşitli çevresel faktörler altında şekillenen oldukça karmaşık bir süreçtir.

Uluslararası pazarlamaya yön veren aynı zamanda işletmelerin uluslararasılaşmasında belirleyici olan faktörler ise (1) sosyal ve kültürel faktörler, (2) yasal ve idari faktörler, (3) teknoloji ve uyum faktörleri, (4) ekonomik faktörler ve (5) politik ve süreç faktörler olarak sıralanmaktadır. Pazarlama yönetimi bu çevresel faktörleri dikkate alarak pazarlama aktivitelerini koordine etmek ve planlamak durumundadır. Bundan dolayı uluslararası pazarlama faaliyetlerinde daha çok çeşitlilik ve karmaşıklık ortaya çıkmakta, risklerin yönetilmesi ile birlikte maliyetlerin kontrolü zorlaşmaktadır. Çevresel faktörlere uyum sağlanması, bu sürecin yönetilmesi ve hedeflenen sonuçların elde edilebilmesi için uluslararası pazarlamada bir takım stratejik karar alınması gerekmektedir. Bunlardan birincisi hedef pazara girişle başlayan sürecin tanımlanmasıdır. Bu süreçte standardizasyon, adaptasyon ve karma olmak üç temel stratejiden söz edilebilir. Seçilen stratejilerin alt unsurlarında ise konumlandırma, bölümlendirme ve farklılaştırma yapılabilir.

### 2.2. İhracat Performansı

İhracat performansı çok boyutlu bir kavram olup tanımlanması ve içeriği konusunda üzerinde görüş birliği bulunmamaktadır. Özellikle ihracat performansının hangi faktörlerden

ve ne şekilde etkilendiği, bu etkilerin nasıl ölçülmesi gerektiği konularında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Lages ve Montgomery, 2004). 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ticaretin ve uluslararası pazarlamanın da etkisiyle küreselleşme daha da hızlanmıştır. Bu gelişme de ilgili alanda oldukça zengin ve derin bir literatürün oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu süreçte sürdürülebilir, katma değeri yüksek ve sağlıklı ihracat performansına sahip ülkeler hem mikro hem de makro ekonomik etkiler bakımından iyileşme göstermişlerdir. Zira olumlu ihracat performansı, ülkelerde rekabet gücü oluşturmanın yanı sıra toplam talebi artırarak ödeme dengesini, istihdam seviyesini ve ekonomik büyümeyi de etkileyerek ekonomide hayati bir rol oynamaktadır (Kaleka, 2002: 274).

Kavramsal tartışmalardan ziyade ihracat performansının önemi ve belirleyicileri üzerinde durulması çok daha önemlidir. İhracat performansının belirleyicileri noktasında birçok kapsamlı inceleme mevcuttur. Genel olarak, bu çalışmalar literatürde en çok söz edilen üç temel varsayımı gündeme getirmektedir (Aulakh vd., 2000: 344; Estrin vd., 2008: 16-17; Sousa vd., 2008: 248; Bernard vd., 2007: 106; He vd., 2013: 29; Yi vd., 2013: 393); Bu varsayımlardan ilki rekabetçi koşulların işletmelerin ihracat davranışlarını etkilediği yönündedir. İkinci varsayım ihracatta firma yaşı, finansal kapasite, pazar hacmi/payı, deneyim veya büyüklük gibi firma özelliklerinin önemli olduğuna yöneliktir. Üçüncü ve son varsayıma göre ise ihracat performansında işletmelerin mülkiyet yapısının önem arz ettiği kabul edilir. Sayılan bu üç varsayım dikkate alındığında yerel şirketlerin uluslararası pazarlamada ve ihracat bakımından performans göstermeleri oldukça zor gözükmektedir. Ancak bu durum küçük şirketler için bazı fırsatları da beraberinde getirmektedir. Büyük şirketlerin yatırım yapmaya değer bulmadıkları, hızlı değişim ve dönüşümler nedeniyle rantabl görmedikleri, esneklik bakımından zayıf kaldıkları niş pazarlar, küçük şirketler için bazı fırsatlar sunar. Bu fırsatların başında küçük olmanın avantajından yararlanmak gelmektedir.

İhracat performansı literatürünün oluşmasında önemli katkıları olan yazarlardan Cavuşgil ve Zou (1994), ihracat performansını etkileyen faktörleri; işletme özellikleri, sektörel özellikler, pazar özellikleri, ürün özellikler, ihracat pazarlama stratejisi ile içsel ve dışsal değişkenler olmak üzere olarak yedi grupta incelemiştir. Zou ve Stan (1998), ihracat performansı faktörlerini, ikili sınıflamayla ve üç ana başlık altında incelemiştir. Sınıflamanın birinci grubunda finansal göstergeler (karlılık, katma değer, bilanço vb.) üzerinden değerlendirmeler yapmışlardır. Sınıflamanın ikinci grubunda finansal olmayan (müşteri memnuniyeti, etkinlik, pazar durumu vb.) karma değerlendirmeler yapmışlardır. Aaby ve Slater (1989), işletmeyi merkeze alarak yetenekler, performans ve özellikleri bağlamında incelemişler ve bir model ileri sürmüşlerdir. Madsen, (1998) ihracat performansını yöneticiler ve çalışanlar üzerinden ele alarak performansı kısa dönemli satışların sonuçları ile yorumlamıştır. Buna göre ihracat performansında görelilik, dönem uzunluğu, sübjektiflik ve pazar yönlü olmak üzere dördü bir yönetimsel algılama haritası söz konusudur. Yazara göre ihracat performansı, stratejik bir yönetsel süreç olup boyutlarının başarısı, işletmenin kaynaklarına ve içsel becerilerine (yönetici, çalışan, bilgi, yetenek, deneyim vb.) bağlıdır. Yaklaşımların sayılarını artırmak mümkündür. Görüldüğü üzere ihracat performansının tanımında yaşanan uzlaşmazlık, performans faktörlerinde de söz konusudur. Bu nedenle literatürdeki yazar ve akademisyenlerin görüşlerini bir araya getirdiği düşünülen Zou ve Stan,



(1998: 342), Sousa vd. (2008: 352) gibi yazarların vurguladıkları üzere ihracat performansının, kaynak temelli görüşten yola çıkarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynak temelli görüş; işletmelerin içsel ve dışsal nitelikteki maddi ve maddi olmayan tüm varlıklarını, yeteneklerini, bilgi düzeyini, yönetim özelliklerini, çalışan niteliklerini vb. gibi hususları kapsamaktadır. Ancak söz konusu kaynaklar heterojen nitelikte olduğundan ve tanımlarında da kavramsal farklılıklar bulunduğu literatürde çeşitlilik ortaya çıkmaktadır. Örneğin bilgi, yetenek ve deneyim bakımından yetkin nitelikte yönetici ve çalışanlara sahip olan bir işletmenin finansal yapısı veya ürün özellikleri aynı düzeyde değilse beklenen performansın gerçekleşmesi güç olabilecektir. Bu nedenle Dhanaraj ve Beamish'in (2003: 244), çalışmalarında ileri sürüldüğü üzere bir kaynağın sürdürülebilir olması ve rekabet avantajı oluşturabilmesi için değerli, nadir, sabit ve ikame edilmez olması gerekmektedir (Sousa vd., 2008: 352-353).

Zou ve Stan (1998: 333-356) tarafından geliştirilen ve ihracat performansında etkili olan unsurlar ana hatlarıyla; "İşletme İçi Etkenler", "İşletmenin Nitelik ve Yetkinliği", "İdari Kadroların Niteliği" ve son olarak "İşletmenin İhracat Deneyimi ve Stratejisi"nden oluşmaktadır. Buna göre "İşletme İçi Etkenler": İşletmelerin kendileri tarafından yönetimi sağlanabilecek firma içi etkenlerdir. Bunlar arasında başta gelen insan unsuru, işletmenin neredeyse tüm performans göstergelerinde etkili olmakta ve önemli bir rol oynamaktadır (Ployhart vd., 2014). İhracat performansında etkili olan ikinci etken "İşletmenin Nitelik ve Yetkinliği" dir. İşletme nitelik ve yetkinliği; işletmenin uluslararası yetkinliği, işletme teknolojisi, işletmenin yaşı ve büyüklüğü vb. faktörlerden oluşmaktadır. Amacına ulaşmış bir ihracat performansı için en etkili özellikler işletme büyüklüğü, faaliyet gösterilen sektör, ihracat deneyimi, çalışanların yetenekleri, bilgisi, eğitim ve motivasyonudur. İhracat performansında etkili olan üçüncü etken "İdari Kadroların Niteliği"dir. İşletmenin idaresinin kalitesi ve idarecilerin tutumları, ihracat performansını etkileyen önemli faktörler arasındadır. İhracat performansında etkili olan son etken ise "İşletmenin İhracat Deneyimi ve Stratejisi"dir. İşletmenin uluslararası pazarlama faaliyetlerindeki tecrübesi ile yaptığı satışlar arasında orantı bulunduğu düşünülmektedir. Etkinliğini gitgide artıran bir işletmenin, tecrübesi sayesinde pazarda daha etkin ve daha mantıksal davranması beklenir. Araştırmalar incelendiğinde, genel olarak ihracat deneyiminin pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür (Kalender, 2013: 97-98). Leonidou vd.'ne göre (2002:51) ise ihracat performansını etkileyen faktörler: firmadaki karar vericilerin; kişisel, deneyimsel, tutumsal, davranışsal ve birlikte hareket etmesine ilişkin özellikleri (Yönetimsel Faktörler), firmanın yapısal, işlevsel kaynak ve amaçlarına ilişkin özellikleri (Örgütsel Özellikler), ihracatçıların faaliyette bulunduğu yurt içi ve yurt dışı ortamlarını ve görevlerini şekillendiren faktörler (Çevresel Özellikler), uluslararası pazarların tanımlanması, seçimi ve dilimlenmesi (İhracat Hedeflemesi) ve son olarak firmanın ihracatıyla ilgili ürün, fiyatlandırma, dağıtım ve tutundurma stratejisinden (İhracat Pazarlama Stratejisi) oluşmaktadır.

### 2.3. Pazarlama Planlama Yeteneği

İhracat performansını etkileyen temel unsurların; "Yeteneklerin İhracat Pazarlamasına Etkisi" bağlamında sınıflandırılması durumunda "Bilgi", "Deneyim", "Pazarlama Planlama

Yeteneği” ve “İhracata Bağlılık” olmak üzere 4 faktörün ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Nonaka vd. (1999: 29) tarafından dillendirilen Bilgi Temelli Toplum Teorisinde, bilginin her anlamda ve her düzeyde sürdürülebilir başarı ve rekabet üstünlüğünün temel kaynağı olduğu ifade edilmektedir. Yeteneklerin ihracat pazarlamasına etkisi bağlamında ihracat performansını etkileyen ikinci önemli unsur deneyimdir. Uluslararası pazarlamada, bilgi ve deneyim tüm sürecin merkezinde yer almaktadır. Zira bu alanda faaliyet gösterecek işletmelerin hangi ürünü, nasıl, nereye, ne şekilde, hangi koşulda, hangi yöntemle arz edeceği sorularının odağında bilgi yatmaktadır ancak bu bilginin deneyimsel olarak kazanılmış olması gerekmektedir (Ross ve Whalen, 1999: 10-11). İhracat performansını etkileyen üçüncü önemli unsur ise ihracata bağlılıktır. Uluslararası pazarlara açılmak üzere ihracata bağlılık, bir işletmenin ürün, coğrafi ve kültürel olarak gösterdiği uluslararasılaşma çabalarıdır. Hill vd., (1998: 71-75) Love vd., (2015: 809) Lages ve Montgomery, (2004: 1189-1191) Çınar ve Koç (2017: 118-120) vb. yazarlara göre ihracat performansı ile ihracata bağlılık arasında doğrudan ve pozitif yönde bir etkileşim vardır. Hatta ihracat performansı ile ihracat bağlılığı arasında bir entegrasyondan söz edilebilir. İhracat bağlılığı bilgi, deneyim ve diğer uluslararası pazarlama süreçlerinin kapsayanı ya da tümleyenidir. Zira ihracat bağlılığı denildiğinde üründen rekabete, 4P’den yönetime, çalışanların yetkinliklerinden AR-GE’ye kadar uzanan geniş bir alan söz konusudur.

Yeteneklerin ihracat pazarlamasına etkisi bağlamında ihracat performansını etkileyen dördüncü ve son önemli unsur ise pazarlama planlama yeteneğidir. Pazarlama planı, genel olarak işletmenin pazarlama yöneticisi ya da sorumluları tarafından pazara sunulan her bir ürün için hazırlanmaktadır (Torlak ve Altunışık, 2012: 55). Pazarlama planının kapsamı, stratejik işletme planlarına göre daha sınırlıdır ve belli amacı göre veya hedefe göre oluşturulmaktadır. Genel olarak pazarlama planı; mevcut pazarlama durumunun, işletmenin fırsat ve tehditlerinin, pazarlama karması (4P) açısından belirlenen pazarlama hedefleri ve stratejilerinin, eylem programları ve proforma gelir tablolarının (veya diğer finansal tabloların) analizinden oluşan yazılı bir belgedir. Planlama, uygulama ve kontrol, pazarlama planının üç temel aşamasını oluşturmaktadır (Grewal ve Levy, 2010: 38).

Duke ve Tucker (2007: 54-57), Grewal ve Levy, (2010: 38-40) ve Torlak ve Altunışık (2012: 55-59) gibi yazarlara göre pazarlama planı, işletmenin iç pazar ya da ihracat hedefleri kapsamında stratejik planına uygun olarak geliştirilmekte olup, örgüt misyonunu ve örgütün stratejik hedeflerini içermektedir. Bu stratejik hedeflere ulaşabilmek için içsel veya dışsal kaynakların önceden planlanması ve dağıtılması gerekmektedir. Dolayısıyla işletme stratejisi belirlendikten sonra, kurumsal pazarlama stratejisi belirlenir ve bir pazarlama planı oluşturulur. Pazarlama planıyla bir işletmenin belirli bir döneme ilişkin seçili pazarlama faaliyetleri (örn. 4P’nin ana ve alt unsurlarına ilişkin) için bir yol haritası ve eylem süreci geliştirilir. Bu şekilde mevcut durum ve yeni fırsatlara göre devreye alınabilen ve gerektiğinde değişebilen dinamik bir doküman oluşturulur. Özetle pazarlama planı, işletmenin gelecekteki pazarlama eylemlerini ve performans sonuçlarını etkileyen bir dizi hedef, karar, gözlem, varsayım ve kontrol olarak kabul edilmektedir.

Pazarlamada planlamaya ilişkin çok geniş bir literatür bulunmakla birlikte pazarlama planlama yeteneği konusunda aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Hill vd., (1998: 71-75) pazarlama planlamaları hakkında yapılan çalışma ve önermeleri bazı açılardan

eleştirmektedir. Yazarlar, pazarlama planları adı altında ileri sürülen kavramların ve yöntem önerilerinin, mekanik, resmi, standardize, hiyerarşik ve elektik olduğunu, halbuki pazarlama planlaması ile pazarlama planlama yeteneğinin birbirinden farklı anlamlar içerdiğini ifade etmektedir. Nitekim Matsuda ve Hirano (1983) ve Shiner (1988) uygulayıcıların literatürde öngörülen ve önerilen pazarlama planlama yaklaşımlarını kullanmış olmalarına rağmen, kendilerine vaat edilen veya iddia edilen faydaların gerçekleşmediğini belirtmişlerdir. Bu nedenle pazarlama planlarıyla pazarlama planlama yeteneği kavramlarının ayrı olduğu ve bunların aynı zamanda birbirinin tamamlayıcısı olduğu hususunun önemi üzerinde durmuşlardır. Örneğin NOKIA'nın CEO'sunun, "hiçbir şeyi yanlış yapmadık, her şeyi doğru yaptık, dünyanın en büyük pazarına sahiptik ama biz battık" ifadesi, standardize yöntemlerin yanına yetenek olgusunun eklenmesi gerektiğini göstermektedir (Yıldırım, 2018).

Trez ve Luce'ye (2012: 172) göre pazarlama planlama yeteneği, işletmelerin faaliyetlerini koordine edebilmelerini ve varlıklarını/kaynaklarını etkili ve verimli kullanabilmelerini sağlayan, organizasyonel süreçler aracılığıyla gerçekleştirilen, karmaşık beceri ve deneyimsel bilgi paketleridir. Bununla birlikte pazarlama planlama yeteneği; (1) bilginin dağılımı ve paylaşımı, (2) çalışanların bilgi ve teknik becerileri, (3) bilgiyi rutine dönüştüren teknik sistemler, (4) bilgiyi kontrol etme araçları ve sistemler, (5) örgütsel değerler ve normlar olmak üzere beş yolla gerçekleşmektedir.

Pazarlama yönetimi ve planlaması, analiz, koordinasyon, uygulama ve kontrolü içeren bir süreç olduğundan, özünde genel işletme yönetimine benzemektedir. Pazarlamada yetenek ise işletme amaçları gözetilerek pazarlama ilke ve esaslarının yöneticiler veya çalışanlar tarafından uygulanabilmesi, paydaşlarla ilişkilerin güçlendirilmesi, satış dahil olmak üzere tüm pazarlama etkinliklerinin kişisel becerilerle desteklenerek gerçekleştirilmesi, bilginin doğru bir şekilde kullanılması vb. eylemlerin birlikteliğinden oluşmaktadır (Hill vd., 1998: 73-75).

Yam vd. (2004: 1130) pazarlama planlama yeteneğini; dağıtım verimliliği, pazarlama bilgi dağıtım etkinliği, müşteriler ile ilişki yöntemi, farklı pazar segmentleri hakkında bilgi sahibi olma, satış sonrası hizmetlerin icraatı, satış verimliliği, müşteri memnuniyet seviyesini izleme ve marka imajı konularında olmak üzere sekiz başlıkta değerlendirmiştir. Koçak vd., (2005: 11), Çınar ve Koç (2017: 117) pazarlama planlaması konusunda üç aşamadan söz etmektedir. Birinci aşamada, pazarlama kültürünün sürdürülebilir rekabet avantajı için temel bir kaynak olabileceği öngörülmektedir. İkinci aşamada, pazarlama stratejileri ön plana çıkmaktadır. Pazarlama stratejilerinde işletmelerin hangi pazar bölümlerini hedef alacakları ve nasıl bir konumlandırma gerçekleştirecekleri önemli hale gelmektedir. Üçüncü aşamada ise pazarlama yetenekleri; dıştan içe pazarlama yetenekleri, içten dışa pazarlama yetenekleri ve karma yetenekler olarak incelenmektedir.

### 3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada uluslararası pazarlama sürecinde işletmelerin pazarlama planlama yeteneği ile ihracat performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu ilişkinin yönü ve durumu hakkında elde edilen bulgular ise ihracat performansının geliştirilmesinde işletmeler ve politika yapıcılar için özgün ve değerli sonuçlar ortaya koyabilecektir. Araştırmanın evreninin Konya ilinde doğrudan ya da dolaylı ihracat yapan işletmeler olması

arzu edilmiştir. Konya Sanayi Odası ve Konya Ticaret Odası verilerine göre kentte 2019 yılı itibarıyla 30 binden fazla işletme bulunmakta ve yaklaşık üç bin kadarı doğrudan veya dolaylı ihracat yapmaktadır. Elemeler yapıldıktan sonra araştırma kapsamında uygun nitelikte 224 işletmenin olduğu belirlenmiştir. Belirlenen işletmelerin araştırmaya desteklerinin sağlanabilmesi için Bölge yönetiminin katkısı, on-line formlar, işletme ziyaretleri, yüz yüze görüşme üzerinden bir süreç izlenmiştir. Bu şekilde Kasım-Aralık 2019 döneminde toplam 178 işletmeye ulaşılmıştır. Elde edilen geri dönüşler gözden geçirilmiş; özensiz işaretlenen (örneğin tüm şıkların aynı olduğu), çok sayıda eksik madde bırakılan, geri dönüş alınamayan vb. anket formları elenerek araştırma 157 adet işletmeden gelen sağlıklı verilerle sürdürülmüştür. Araştırmada örneklem grubuna iki bölümden oluşan anket soruları yöneltilmiştir. Birinci kısımda işletme ve cevaplayıcıya ilişkin 16 adet demografik soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise Morgan vd., (2003) tarafından hazırlanan “İhracat Çalışanları ve Firmaların Bilgi ve Deneyimi Ölçeği” (EK 1) kullanılmıştır. Bu bölümde yer alan sorular Likert ölçeğine göre 1-5 arasında önem derecesine göre derecelendirilmiştir. Ölçekte işletme çalışanları ve firma düzeyinde Firma Çalışanlarının İhracat Deneyimi, Firmanın İhracat Deneyimi, Firmanın İhracat Bilgisi, Firmanın İhracat Bağlılığı, Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneği ve Firmanın İhracat Performansı olmak üzere 6 boyutta toplam 24 soru bulunmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılıp SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir;

H 1: Firma çalışanlarının ihracat deneyimi, firmanın ihracat performansını pozitif yönde etkilemektedir.

H 2: Firmanın ihracat deneyimi, firmanın ihracat performansını pozitif yönde etkilemektedir.

H 3: Firmanın ihracat pazar bilgisi, firmanın ihracat performansını pozitif yönde etkilemektedir.

H 4: Firmanın ihracat bağlılığı, firmanın ihracat performansını pozitif yönde etkilemektedir.

H 5: Firmanın pazarlama planlama yeteneği, firmanın ihracat performansını pozitif yönde etkilemektedir.

H 6: Firma çalışanlarının ihracat deneyimi, firmanın pazarlama planlama yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

H 7: Firmanın ihracat deneyimi, firmanın pazarlama planlama yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

H 8: Firmanın ihracat pazar bilgisi, firmanın pazarlama planlama yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

H 9: Firmanın ihracat bağlılığı, firmanın pazarlama planlama yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

### 3.1. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde, uluslararası pazarlama sürecinde pazarlama planlama yeteneği ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi Konya örneği üzerinden açıklamaya yönelik analizler paylaşılmıştır:

## 3.1.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo1. Katılımcıların Yaş Grupları

Yaş Grubu	<i>f</i>	%	% (c)
25-30 yaş	20	12.7	12.7
31-35 yaş	29	18.5	31.2
36-40 yaş	49	31.2	62.4
41-45 yaş	33	21.0	83.4
46 yaş ve üzeri	26	16.6	100.0
Toplam	157	100.0	100.0

Tablodan da görüleceği üzere en büyük katılımcı grubun %31.2 oran ile 36-40 yaş aralığında, en küçük katılımcı grubun ise %12.7 oran ile 25-30 yaş aralığında olduğu görülmüş olup yaş grupları açısından çalışma hayatının gerçeklerine, dış ticaret ve uluslararası pazarlama çalışan profiline uygun bir yaş dağılımının olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyeti

Cinsiyet	<i>f</i>	%	% (c)
Kadın	24	15.3	15.3
Erkek	133	84.7	100.0
Toplam	157	100.0	100.0

Katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde; %15.3'ünün kadın ve %84.7'sinin ise erkek olduğu tespit edilmiştir. Mevcut dağılımda erkek çalışanların kadınlardan daha fazla olması Türkiye'deki genel dağılımla (İnciroğlu, 2010; Önder, 2013; Şentürk, 2016) paralellik göstermektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	<i>f</i>	%	% (c)
Lise	11	7.0	7.0
Ön lisans	29	18.5	25.5
Lisans	92	58.6	84.1
Lisans üstü	25	15.9	100.0
Toplam	157	100.0	100.0

Katılımcıların eğitim profillerine bakıldığında lisans mezunlarının (%58.6) ağırlıklı bir yerinin olması; dış ticaret ve uluslararası pazarlama konularının iyi bir eğitime gereksinim duyulmasıyla açıklanabilir.

Tablo 4. Katılımcıların Çalıştıkları İşletmedeki Görevleri

İşletmedeki Görev	<i>f</i>	%	% (c)
Yönetici	12	7.6	7.6
Dış Ticaret Yetkilisi	42	26.8	34.4
Pazarlama Yetkilisi	52	33.1	67.5
İşletme Sahibi veya Ortağı	40	25.5	93.0
Diğer	11	7.0	100.0
Toplam	157	100.0	100.0

Katılımcıların çalıştıkları işletmelerdeki görevleri incelendiğinde; %7.6'sının yönetici, %26.8'inin dış ticaret yetkilisi, %33.1'inin pazarlama yetkilisi, %25.5'inin işletme sahibi veya ortağı ve %7'sinin ise diğer görevlerde çalıştığı tespit etmiştir. Katılımcıların çalıştıkları işletmelerdeki görevleri noktasında da makul bir dağılımdan söz edilebilir (Bilge, 2004; Anıl, 2009; Aydoğan, 2012). Şöyle ki ilgili işletmelerin bazılarında profesyonel dış ticaret pazarlama birimlerinin varlığı söz konusu olsa da bazı işletmelerde bu işlemler şirket sahip veya ortaklarınca gerçekleştirilmektedir.

**Tablo 5.** Katılımcıların Çalıştıkları İşletmedeki Görev Süreleri

İşletmedeki Görev Süresi	f	%	% (c)
1-5 yıl	36	22.9	22.9
6-10 yıl	49	31.2	54.1
11-15 yıl	39	24.8	79.0
16-20 yıl	20	12.7	91.7
21 yıl ve üzeri	13	8.3	100.0
<b>Toplam</b>	<b>157</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>

Katılımcıların çalıştıkları işletmedeki görev süreleri incelendiğinde; %22.9'unun 1-5 yıl, %31.2'sinin 6-10 yıl, %24.8'inin 11-15 yıl, %12.7'sinin 16-20 yıl ve %8.3'ünün ise 21 yıl ve üzerinde çalıştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla çalışanların görev süreleri açısından makul bir dağılımın bulunduğu ifade edilebilir.

### 3.1.2. Hipotezlerin Test Edilmesine Yönelik Bulgular

Bu araştırma, uluslararası pazarlama sürecinde pazarlama planlama yeteneği ile ihracat performansı arasındaki ilişkiyi Konya örneği üzerinden açıklayabilmek için yapılmıştır. Bu amaç kapsamında geliştirilen hipotezleri test edebilmek için pearson korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizi yapılmış olup ulaşılan bulgular aşağıda sunulmuştur:

**Tablo 6.** Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Pearson Korelasyon Analizi Bulguları

		1	2	3	4	5	6
<b>Firma Çalışanlarının İhracat Deneyimi</b>	r	1					
	p						
	n	157					
<b>Firmanın İhracat Deneyimi</b>	r	.822**	1				
	p	.000					
	n	157	157				
<b>Firmanın İhracat Pazar Bilgisi</b>	r	.678**	.753**	1			
	p	.000	.000				
	n	157	157	157			
<b>İhracat Bağlılığı</b>	r	.644**	.712**	.838**	1		
	p	.000	.000	.000			
	n	157	157	157	157		
<b>Pazarlama Planlama Yeteneği</b>	r	.650**	.691**	.748**	.880**	1	
	p	.000	.000	.000	.000		
	n	157	157	157	157	157	
<b>İhracat Performansı</b>	r	.755**	.798**	.789**	.813**	.833**	1
	p	.000	.000	.000	.000	.000	
	n	157	157	157	157	157	157



1: Firma Çalışanlarının İhracat Deneyimi; 2: Firmanın İhracat Deneyimi; 3: Firmanın İhracat Pazar Bilgisi; 4: İhracat Bağlılığı; 5: Pazarlama Planlama Yeteneği; 6: İhracat Performansı

Tablo 6'dan da görüleceği üzere pearson korelasyon değerleri incelendiğinde; firma çalışanlarının ihracat deneyimi, firmanın ihracat deneyimi, firmanın ihracat pazar bilgisi, ihracat bağlılığı, pazarlama planlama yeteneği ve ihracat performansı değişkenlerinin birbirleriyle pozitif yönde ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiştir ( $p < .001$ ).

**Tablo 7.** Firma Çalışanlarının İhracat Deneyiminin Firmanın İhracat Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
Firma Çalışanlarının İhracat Deneyimi	.75	.05	.76	14.35	.000
<b>R = .76; R<sup>2</sup> = %57; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %57; F<sub>(1,155)</sub>=206.03; p=.000</b>					

Tablo 7 incelendiğinde; firma çalışanlarının ihracat deneyimi ile firmanın ihracat performansı üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=206.03$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firma çalışanlarının ihracat deneyiminin firmanın ihracat performansını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.76$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firma çalışanlarının ihracat deneyimi, firmanın ihracat performansının %57'sini açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın birinci hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 8.** Firmanın İhracat Deneyiminin Firmanın İhracat Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
Firmanın İhracat Deneyimi	.72	.04	.80	16.47	.000
<b>R = .80; R<sup>2</sup> = %64; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %63; F<sub>(1,155)</sub>=271.28; p=.000</b>					

Tablo 8 incelendiğinde; firmanın ihracat deneyimi ile firmanın ihracat performansı üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=271.28$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın ihracat deneyiminin firmanın ihracat performansını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.80$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın ihracat deneyimi, firmanın ihracat performansının %64'ünü açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın ikinci hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 9.** Firmanın İhracat Pazar Bilgisinin Firmanın İhracat Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
Firmanın İhracat Pazar Bilgisi	.76	.05	.79	15.99	.000
<b>R = .79; R<sup>2</sup> = %62; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %62; F<sub>(1,155)</sub>=255.77; p=.000</b>					

Tablo 9 incelendiğinde; firmanın ihracat pazar bilgisi ile firmanın ihracat performansı üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=255.77$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın ihracat pazar bilgisinin firmanın ihracat

performansını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.79$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın ihracat pazar bilgisi, firmanın ihracat performansının %62'sini açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın üçüncü hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 10.** Firmanın İhracat Bağlılığının Firmanın İhracat Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
<b>Firmanın İhracat Bağlılığı</b>	.83	.05	.81	17.39	.000
<b>R =.81; R<sup>2</sup>= %.66; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %.66; F<sub>(1,155)</sub>=302.56; p=.000</b>					

Tablo 10 incelendiğinde; firmanın ihracat bağlılığı ile firmanın ihracat performansı üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=302.56$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın ihracat bağlılığının firmanın ihracat performansını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.81$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın ihracat bağlılığı, firmanın ihracat performansının %66'sını açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın dördüncü hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 11.** Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneğinin Firmanın İhracat Performansı Üzerindeki Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
<b>Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneği</b>	.68	.04	.83	18.74	.000
<b>R =.83; R<sup>2</sup>= %.69; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %.69; F<sub>(1,155)</sub>=351.30; p=.000</b>					

Tablo 11 incelendiğinde; firmanın pazarlama planlama yeteneği ile firmanın ihracat performansı üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=351.30$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın pazarlama planlama yeteneğinin firmanın ihracat performansını anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.83$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın pazarlama planlama yeteneği, firmanın ihracat performansının %69'unu açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın beşinci hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 12.** Firma Çalışanlarının İhracat Deneyiminin Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneği Üzerinde Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
<b>Firma Çalışanlarının İhracat Deneyimi</b>	.79	.07	.65	10.65	.000
<b>R =.65; R<sup>2</sup>= %.42; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %.42; F<sub>(1,155)</sub>=113.37; p=.000</b>					

Tablo 12 incelendiğinde; firma çalışanlarının ihracat deneyimi ile firmanın pazarlama planlama yeteneği üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=113.37$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firma çalışanlarının ihracat deneyiminin firmanın pazarlama planlama yeteneğini anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.65$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre firma çalışanlarının ihracat deneyimi, firmanın pazarlama planlama yeteneğinin %42'sini açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın altıncı hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 13.** Firmanın İhracat Deneyiminin Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneği Üzerinde Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
Firmanın İhracat Deneyimi	.76	.06	.69	11.90	.000
<b>R =.69; R<sup>2</sup>= %.48; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %.47; F<sub>(1,155)</sub>=141.51; p=.000</b>					

Tablo 13 incelendiğinde; firmanın ihracat deneyimi ile firmanın pazarlama planlama yeteneği üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=141.51$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın ihracat deneyiminin firmanın pazarlama planlama yeteneğini anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.69$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın ihracat deneyimi, firmanın pazarlama planlama yeteneğinin %48'ini açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın yedinci hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 14.** Firmanın İhracat Pazar Bilgisinin Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneği Üzerinde Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
Firmanın İhracat Pazar Bilgisi	.88	.06	.75	14.03	.000
<b>R =.75; R<sup>2</sup> = %.56; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %.56; F<sub>(1,155)</sub>=196.78; p=.000</b>					

Tablo 14 incelendiğinde; firmanın ihracat pazar bilgisi ile firmanın pazarlama planlama yeteneği üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=196.78$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın ihracat pazar bilgisinin firmanın pazarlama planlama yeteneğini anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.75$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın ihracat pazar bilgisi, firmanın pazarlama planlama yeteneğinin %56'sını açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın sekizinci hipotezi kabul edilmiştir.

**Tablo 15.** Firmanın İhracat Bağlılığının Firmanın Pazarlama Planlama Yeteneği Üzerinde Etkisine Yönelik Regresyon Analizi Bulguları

Model	B	S.H.	$\beta$	t	p
İhracat Bağlılığı	1.10	.05	.88	23.02	.000
<b>R =.88; R<sup>2</sup> = %.77; Düzeltilmiş R<sup>2</sup> = %.77; F<sub>(1,155)</sub>=239.83; p=.000</b>					

Tablo 15 incelendiğinde; firmanın ihracat bağlılığı ile firmanın pazarlama planlama yeteneği üzerine geliştirilen modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir [ $F_{(1,155)}=239.83$ ;  $p=.000$ ].  $\beta$  katsayısı incelendiğinde; firmanın ihracat bağlılığının firmanın pazarlama planlama yeteneğini anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir [ $\beta=.88$ ;  $p=.000$ ]. Buna göre, firmanın ihracat bağlılığı, firmanın pazarlama planlama yeteneğinin %77'sini açıklamaktadır. Bu bağlamda, araştırmanın dokuzuncu hipotezi kabul edilmiştir.

#### 4. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Literatürde çok sayıda araştırma yapılan ve önermeler ileri sürülen ihracat planlamasının temel amacı, dış pazarlardaki ihracat fırsatlarını tanımlamak, bu fırsatların nasıl değerlendirileceği ve ne şekilde tepki verileceğine ilişkin tepkileri belirlemek, fırsatlara odaklanmak ve bu fırsatları karlı bir getiriye dönüştürmek için bir eylem dizisi geliştirmektir. Bu nedenle planlama, ihracat pazarı için bir SWOT analizi (Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler) gerçekleştirebilmek için mevcut durum ve olasılıklar arasındaki gerçekleri bir araya getirmeli, kısıtlamaları ve hedefleri tanımlamalıdır. Genel olarak ihracat planlaması belli durumlar için tasarlanmış ve gerektiğinde devreye alınmak üzere oluşturulmuş eylem dokümanları veya harekât tarzlarını belirten rehberlerdir.

Bu çalışmada uluslararası pazarlama çok yönlü olarak ele alınarak, Kasım-Aralık 2019 döneminde Konya ilinde faaliyet gösteren ihracat yapan 157 işletmenin uluslararası pazarlama sürecinde pazarlama planlama yeteneği ile ihracat performansı arasındaki ilişki SPSS paket programıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda; hem çalışanların hem de işletmelerin ihracat deneyimi, pazar bilgisi, ihracat bağlılığı, pazarlama planlama yeteneği ile firmanın ihracat performansı arasında yakın bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örneklem seçilen Konya'daki işletmelerin çalışanlarının bilgi, deneyim ve beceri bakımından iyi durumda olduğu ancak bu işletmelerin firma olarak kapsamlı planlar yapma ve uygulama, rakipleri tanıma, yoğun şekilde dış pazarlara odaklanma, ihracat hedeflerini açıkça ortaya koyma, ihracat stratejilerini açık ve net biçimde belirleme ve yeterli sayıda dış ticaret çalışanı istihdam etme konularında görece zayıf oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak Konya'daki işletmelerin ihracat konusunda farkındalıkları olduğu anlaşılmış olmakla birlikte, ihracat konusunda daha yüksek başarılar göstermesi beklenmektedir. Bunun için de söz konusu işletmelerin öncelikle dış ticaret alanında daha etkili ve işlevsel birimler kurması; planlama, ihracat odaklılık, rakip ve pazar bilgisi gibi konulara daha fazla önem vermesi gerektiği ifade edilebilir.

Benzer konuda literatürde az sayıda çalışma bulunmakla birlikte bu çalışma ile diğer çalışmaların sonuçları arasında benzerlik söz konusudur. Örneğin Al-Aali vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada pazarlama yeteneği ve ihracat performansı ilişkisinin ihracat performansı üzerinde doğrudan belirleyici bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çinar ve Koç (2017) tarafından yapılan çalışmada söz konusu değişkenlerin stratejik pazarlama üzerinde pozitif bir etkisinden söz edilmiştir. Mohsenzadeh ve Ahmadian (2016) tarafından yapılan çalışmada firma yetkinliklerinin ihracat performansını etkilediği ve bu etkinin de rekabet stratejilerinde aracı rolü oynadığı ileri sürmüştür. Hill vd., (1998) tarafından yapılan çalışmada pazarlama yetenek ve becerilerinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmış, teori ve pratiğin birleştirilmesi gerektiği belirtmişlerdir.

Benzer konuda çalışma yapacak diğer araştırmacıların öncelikle; terminoloji konusunda yeknesaklığa özen göstermesi önerilebilir. Örneğin yerli literatürde ihracat pazarlaması, uluslararası pazarlama, uluslararasılaşma gibi kavramların genellikle hatalı kullanıldığı görülmektedir. Uluslararası pazarlama ve alt konularında çok sayıda kuram, model veya teori çeşitliliği araştırmacılar için seçim sorunu meydana getirmektedir. Ancak kuramcılar söz konusu önermeleri genellikle kendi ülkelerinin dinamiklerine göre ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayı Türkiye için ve sektör/iş kolları için özel çalışmalar yapılabilir. Örneğin makine/metal

sanayisi için uluslararası pazarlama temalı kuramsal çalışma ve modellere gereksinim vardır. Pazarlama Planlama Yeteneği kavramı, oldukça soyut bir kavram olduğundan literatürde bu yeteneklerin boyut ve alt boyutlarda somutlaştırıldığı ve ortaya konulduğu çalışmalara gereksinim vardır. Benzer konuda yapılan araştırmaların ortak noktası nicel yöntemlere dayanıyor olmalarıdır. Her sektörün ve her işletmenin kendine has özellikleri bulunduğundan nitel çalışmaların da yapılması gerektiği ifade edilebilir.

### KAYNAKÇA

Aaby, N. E., & Slater, S. F. (1989). Management influences on export performance: a review of the empirical literature 1978-1988. *International marketing review*, 6(4), 7-26.

Al-Aali, A., Lim, J. S., Khan, T., & Khurshid, M. (2013). Marketing capability and export performance: the moderating effect of export performance. *South African Journal of Business Management*, 44(3), 59-70.

Anıl, N.K. (2009). İhracat Performansını Belirleyen Faktörler Arasındaki İlişkiler ve İhracat Başarısına Etkileri: Türkiye Örneği, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Aulakh, P. S., Kotabe, M., & Teegen, H. (2000). Export strategies and performance of firms from emerging economies: Evidence from Brazil, Chile, and Mexico. *Academy of management Journal*, 43(3), 342-361.

Aydoğan, O. (2012). Pazar Yönlü İşletme Anlayışının İhracat Bağlamındaki Belirleyicileri ve İhracat Performansına Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bernard, A. B., Jensen, J. B., Redding, S. J., & Schott, P. K. (2007). Firms in international trade. *Journal of Economic perspectives*, 21(3), 105-130.

Bilge, F.A. (2004). Küresel Rekabet Ortamında Rekabet Üstü Olabilmek İçin Müşteri Odaklı Pazarlama Stratejileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Cavusgil, S. T., & Zou, S. (1994). Marketing strategy-performance relationship: an investigation of the empirical link in export market ventures. *Journal of marketing*, 58(1), 1-21.

Çınar, B., & Koç, F. (2017). Pazarlama yeteneklerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 115-143.

Dhanaraj, C., & Beamish, P. W. (2003). A resource-based approach to the study of export performance. *Journal of small business management*, 41(3), 242-261.

Duke, L. M., & Tucker, T. (2007). How to develop a marketing plan for an academic library. *Technical services quarterly*, 25(1), 51-68.

Estrin, S., Meyer, K. E., Wright, M., & Foliano, F. (2008). Export propensity and intensity of subsidiaries in emerging economies. *International Business Review*, 17(5), 574-586.

Grewal, D. and Levy, M. (2010). *Marketing*, 2nd Edition, McGraw – Hill Irwin, Boston.

He, X., Brouthers, K. D., & Filatotchev, I. (2013). Resource-based and institutional perspectives on export channel selection and export performance. *Journal of Management*, 39(1), 27-47.

Hill, J., McGowan, P., & Maclaran, P. (1998). Developing marketing planning skills: combining theory and practice. *Journal of Marketing Practice: Applied Marketing Science*, 4(3), 69-84.

İnciroğlu, L. (2017). Kadınların istihdama katılımı ve yaşanan sorunlar. *Toprak İşveren Dergisi*, (85), 1-5

Kaleka, A. (2002). Resources and capabilities driving competitive advantage in export markets: guidelines for industrial exporters. *Industrial Marketing Management*, 31(3), 273-283.

Kalender, S. (2013). İşletmelerin uluslararası pazarlara girişte karşılaştıkları engellerin ihracat performansı üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik dış ticaret sermaye şirketleri üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne

Koçak, A. Özer, A. & Gürel, E. (2005). Kaynak temelli yaklaşımda pazarlama kabiliyetinin boyutları. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 179-201.

Lages, L. F., & Montgomery, D. B. (2004). Export performance as an antecedent of export commitment and marketing strategy adaptation. *European Journal of Marketing*, 38(9/10), 1186-1214.

Leonidou, L. C., Katsikeas, C. S., & Samiee, S. (2002). Marketing strategy determinants of export performance: a meta-analysis. *Journal of Business research*, 55(1), 51-67.

Love, J. H., Roper, S., & Zhou, Y. (2016). Experience, age and exporting performance in UK SMEs. *International Business Review*, 25(4), 806-819.

Madzova, V. The Impact of Competitiveness on Export Performance of The Republic of Macedonia. In *Traders International Trade Academic Journal*, 1(1), 23-45.

Madsen, T. K. (1998). Executive insights: managerial judgment of export performance. *Journal of International Marketing*, 6(3), 82-93.

Matsuda, T. and Hirano, M. (1983). A perspective of planning literature, *European Journal of Operational Planning*, 12(2), 138-45.

Mohsenzadeh, M., & Ahmadian, S. (2016). The mediating role of competitive strategies in the effect of firm competencies and export performance. *Procedia Economics and Finance*, 36, 456-466.

Morgan, N. A., Zou, S., Vorhies, D. W., & Katsikeas, C. S. (2003). Experiential and informational knowledge, architectural marketing capabilities, and the adaptive performance of export ventures: A cross-national study. *Decision Sciences*, 34(2), 287-321.

Nonaka, I., Toyama, R., & Konno, N. (2000). SECI, Ba and leadership: a unified model of dynamic knowledge creation. *Long range planning*, 33(1), 5-34.

Onkvisit, S., & Shaw, J. J. (2004). *International marketing: Analysis and strategy*. Psychology Press.



Önder, N. (2013). Türkiye'de Kadın İşgücünün Görünümü. *Calisma Dünyasi Dergisi*, 1(1), 35-61.

Ployhart, R. E., Nyberg, A. J., Reilly, G., & Maltarich, M. A. (2014). Human capital is dead; long live human capital resources!. *Journal of management*, 40(2), 371-398.

Ross, D. G., & Whalen, M. P. (1999). The importance of practical export skills: some evidence from Canadian agribusiness. *The International Food and Agribusiness Management Review*, 2(1), 9-27.

Shiner, D. V. (1988). Marketing's role in strategic and tactical planning. *European Journal of Marketing*. 22(5), 23-30.

Sousa, C. M., Martínez-López, F. J., & Coelho, F. (2008). The determinants of export performance: A review of the research in the literature between 1998 and 2005. *International Journal of Management Reviews*, 10(4), 343-374.

Styles, C. (1998). Export performance measures in Australia and the United Kingdom. *Journal of International Marketing*, 6(3), 12-36.

Şentürk, B. (2016). Türkiye'de Kadın Emegine Genel Bir Bakış. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(31), 194-209.

Torlak, Ö., & Altunışık, R. (2012). Pazarlama Stratejileri, Yönetmel Bir Yaklaşım. Beta Basım Yayın A.Ş. 2. Baskı.

Trez, G., & Luce, F. B. (2012). Organizational structure and specialized marketing capabilities in SMEs. *Marketing Intelligence & Planning*.

Yam, R. C., Guan, J. C., Pun, K. F., & Tang, E. P. (2004). An audit of technological innovation capabilities in Chinese firms: some empirical findings in Beijing, China. *Research policy*, 33(8), 1123-1140.

Yıldırım, A. (2018). Slikon Vadisinde Teknolojide Geç Kalmaktan Korktuk, Erişim Tarihi 15.02.2021. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yazarlar/abdurrahman-yildirim-1018/1906008-silikon-vadisinde-teknolojide-gec-kalmaktan-korktuk>

Yi, J., Wang, C., & Kafouros, M. (2013). The effects of innovative capabilities on exporting: Do institutional forces matter?. *International Business Review*, 22(2), 392-406.

Zou, S., & Stan, S. (1998). The determinants of export performance: a review of the empirical literature between 1987 and 1997. *International marketing review*. 15(5), 333-356.

USAGE OF SOCIAL MEDIA IN PUBLIC RELATIONS PRACTICES AND  
'VODAFONE FREEZONE'<sup>1</sup>

Dr. Ümmü Özlem Çerçi  
Selçuk University

**Abstract**

As social media which can be defined as a communication tool consisting of Twitter, WhatsApp, Messenger, Instagram, Facebook and etc. is an area where more and more people are involved day by day, institutions and companies and even non-governmental organizations show great interest in this medium, which is accepted as new media. In today's competitive business world, a successful communication plan cannot be without social media. Public relations, which has an active role in strategic communication management, becomes online with the strengthening and widespread use of social media, which means that social media applications should be carried out according to the values of public relations. Social media, which is the primary medium for information consumption, has become a key role in the communication of institutions and public relations experts with the target audience by providing clear, time and place-independent communication with different target groups as well as covering all the features of previous communication tools. Considering the interest of Y (born between 1980-1999) and Z (born 2000-2009) generations, which are considered as social network generations, in devices such as smartphones and tablets and the fact that they are very active on social platforms during the day, especially for GSM operators operating in the field of communication, not taking an active part in these channels will be a great communication deficiency. In this study social media is defined and evaluated in the light of public relations. An application practiced social media platform is analyzed and via this online public relations work of foundations is exemplified.

**Key words:** Social Media, Public Relations, Public Relations in Social Media, GSM Operators

**INTRODUCTION**

Communication, which has had an indispensable importance since the day humanity existed, has become one of the most important concepts of today's world. Successes and failures are associated with communication and non-communication. Communication is the leading actor in many processes, from the Arab Spring to major social transformation projects that have shaken the managerial characteristics of the Middle East. Communication has become synonymous with the internet today, when the internet is spreading rapidly. It is the fact that the impact of the internet on how we lead our lives is fascinating. With the spread of the internet, which can be considered as the invention of the age, social networking sites were added to this movement.

---

<sup>1</sup> This study was produced from the master's thesis with the same title completed by Ümmü Özlem Çerçi in 2012.

Internet users can create their own identities in this virtual environment, access an interaction environment that they cannot have in their daily lives, share independently from the concept of place and time, constantly update themselves, and participate in organizations that they wouldn't be aware of if it weren't for internet. For this reason, although social media is a rather new concept compared to other communication channels, with the increasing popularity of these networks, people spend most of their daily lives in new virtual environments. As a result, social media has become the focal point of organizations that need to reach more individuals due to the unlimited access capacity it provides.

Likewise, social media is increasingly becoming the choice of organizations with the contribution of its high price / performance ratio, as the advertisements are above the consumer satisfaction limit and offer a cost advantage compared to advertising-based communication activities. Social media, where new applications are developed new environments are created and new concepts emerge almost every day, is of vital importance for companies in terms of using it in a complementary and supportive way for traditional communication activities. Social media, which provides communication opportunities to large masses, removes borders and narrows the distances, has become one of the most important tools and methods of public relations in a short time.

### **SOCIAL MEDIA AND PUBLIC RELATIONS**

Public relations is the effort to be made to establish relations with the groups that the private or legal person, association, private or public institution does business with, and if any, to develop their relations. Whether it is done by the person (private or legal) himself or by others working on his behalf, this work requires the use of various techniques and various paths (Asna, 2006: 17). These techniques change in direct proportion to the changes experienced over time. 'Internet, which emerged as a result of the development of communication technologies, has become one of the important tools of daily life. Many people use the internet in any way for different purposes. It can be said that public institutions, local administrations, commercial organizations, political organizations, non-governmental organizations and non-profit organizations benefit from the internet "(Bakan, 2008: 373). Being the basic instrument of the information age, the internet has a different importance than other communication tools. The internet, which is used in many areas of life, from introducing, shopping, finding a job and spouse, getting news, following official transactions, obtaining up-to-date information and academic studies, has become one of the most important tools of public relations (Altunok and Metin, 2002: 93). In time, parallel to the development process of the internet, the phenomenon of new media emerged and this situation started a process that required institutions to be channeled in this direction while developing strategies about their brands (Güldas, 2009).

Contemporary public relations practices show bidirectional symmetrical communication model as an ideal model. Social media environments, on the other hand, are communication environments where organizations can interact one-on-one with individuals in their target audience, where two-way communication flow is possible, and open to sharing and participation. Social media environments are the newest communication channels through which they can spread corporate communication messages within the scope of public

relations tactics and support application areas such as crisis management, event management, public opinion formation and cooperation with stakeholders. The fact that social media channels are measurable and traceable, allowing rapid information sharing and dissemination is an important communication channel feature sought in communication with the target audiences of the organization in public relations (Onat, 2009:241).

Social media is a common term for online tools and websites that create mutual interaction by allowing users to share thoughts, interests and information (Sayımer, 2008: 123). Some people create content, while others investigate and disseminate this content. Social media is based on relationships between people and organizations (Nair, 2011: 45). The most important difference of social media is that any person can create, comment and contribute to the content of social media (Scott, 2010: 38). The tools of social media, which have become an indispensable part of media and media activities today, can be grouped as Blogs, Microblogs, Wikis, Social Marking, Media (content) Sharing Sites, Podcasting and Social networks (Akar, 2010: 43).

Social media includes following features(Mayfield, 2008: 5);

**Participation:** Enables anyone with an interest in social media to participate or provide feedback. The boundary between the media and the audience becomes blurred.

**Openness:** Social media is open to feedback and participation. It makes it possible to vote, evaluate, comment and share information. There are very few barriers to accessing information, and password-protected content is not preferred.

**Dialogue:** Social media can be considered as a two-way dialogue while traditional media focuses on publishing.

**Communities:** Social media enables communities with common interests to be formed in a short time and to communicate effectively.

**Commitment:** Social media is mostly based on the principle of loyalty. Websites use content created by other sites, resources, people.

Nowadays, especially considering that 93% of the generation between the ages of 12-18 are in contact with online platforms and even 63% are online every day, the power of online media to reach the target audience is indisputable (Peltekoğlu, 2012:322).

### **An Example On The Use of Social Media As A Public Relations Practice**

In this study, Vodafone Freezone case study was examined in order to show how social media is applied in public relations. Vodafone FreeZone is a youth club that Vodafone (a GSM operatör) offers to customers aged under 25, not dependent on tariff, package or campaign. How and for what purposes this company uses social media were analyzed. It was aimed to compare the use of social media in the examinations conducted eight years apart. In this study, the case study of Vodafone Freezone in social media was examined between 15 - 30 July 2012 and 15-30 December 2020. The universe of the study is GSM operators and one of Turkey's largest GSM operators, 'Vodafone', was selected as sample of the study. The reason for this choice is that Vodafone received an award with the youth movement "FreeZone" in the category of "Best Social Media Communication" at the Golden World Awards, which had been implemented since 1991 by the International Public Relations Association (IPRA) in order to reward the giants of worldwide communication (<http://www.halklailiskiler.com/ipra-altin-kure-odullerini-kazananlar-aciklandi.html>).

## **RESULTS**

In the light of observations it was seen that based on the needs of young people, a website was created for Vodafone FreeZone, bringing together non-GSM and non-GSM offers and lifestyle content, as well as where young people can download music whenever they want. An interactive karaoke site has been created where users can upload and share their own music and videos. In addition to the Vodafone FreeZone main page, "FreeZone" fields were created on different websites, and "make your own banner" applications were designed. Exclusive opportunities such as free Web TV were offered to young people through similar websites. Special videos and interactive games consisting of Vodafone FreeZone festival images were designed for the Facebook page. Vodafone FreeZone Festival stream was supported with real-time tweets via Twitter. The young people who won the games played on Twitter, met their dreams by meeting FreeZone artists.

Throughout the year, mutual dialogue and interaction with young people was ensured with different applications carried out specifically for media in line with the communication strategy. During the launch period, Şebnem Ferah's song titled "Live Freely", about Vodafone FreeZone, attracted great attention on social media; More than 30 videos were uploaded to YouTube for the song "Live Freely" and the song was listened to more than 480 thousand times on the most popular websites. So it was the first brand that had made live launching.

### **Vodafone FreeZone Facebook Application**

As a result of the obtained data, it was determined that the Vodafone Freezone Facebook page was followed by 643.797 people in 2012, but this number reached 1.068.097 in 2020.

Vodafone FreeZone promotes the latest news and new campaigns about its services on its Facebook page, answers the questions of users who ask how to benefit from these campaigns in a very short time and helps its fans catch the agenda while publishing videos to support their campaigns.

It was observed that Vodafone announced social responsibility projects such as Red Light on its Freezone page and interacted with the target audience.

Red Light is an application created to support women who are subjected to violence and who are concerned about their safety. Based on the reviews of Vodafone FreeZone Facebook page, the purposes Vodafone FreeZone tries to achieve through Facebook can be listed as follows;

- Information and promotion
- Immediate feedback
- Creating a good image
- To be up to date

## **CONCLUSION**

With the development of the internet, the concept of "New Media" emerged and the media became social with the spread of new media, especially the internet, among young people. Social media, which emerged with new communication technologies, always renews itself and includes its users in this continuity. The fact that social media is a brand new world that absorbs all users has made this environment an indispensable medium not only for

individuals but also for institutions. Public relations is another indispensable part of institutions. Planning and conducting public relations depends on understanding the target audience. The target audience is no longer a homogeneous community of people who are sent messages from television, newspapers or radio, and has turned into heterogeneous human communities that choose the messages they receive, even produce content, deliver these messages to those they want through the means they choose, and have different interests and belong to different groups. At the end of the study, it was seen that public relations practices gained new dimensions by moving away from concepts such as place and time with the internet and social media, they became limitless and almost liberated. Within the scope of this research, Vodafone GSM operator's FreeZone youth movement has been discussed in the context of public relations activities on social media. In the light of the data obtained, it has been determined that Vodafone FreeZone is a company that uses social media effectively and tries to get maximum benefit from it with its communication activities in social media. It has been observed that the firm has made successful determinations about the needs, tendencies and even dreams of the young people and focuses on these issues. Vodafone FreeZone has put these findings into practice on social media with the festivals and campaigns it promises to young people and opportunities to introduce famous artists. By realizing these promises, the company positively affected the perception created by this young audience group and the impressions gained by the young people as a result of their virtual relationships with the company increased the reputation of the entire company, not just Vodafone FreeZone. The other results of this study are that it has created a brand culture by easily reaching its target audience as a "communication" company with the comfortable and fast communication environment in Facebook and that it aims to gain continuity. Social networks such as Facebook appeal to millions of people and host them and their worlds, enabling institutions to reach their target audience faster and cheaper. In public relations activities, the effectiveness of all kinds of channels that can reach target people should be evaluated. Social networks should also be considered as communication channels through which public relations messages and practices can be effectively spread.

#### **REFERENCES**

- AKAR, E. (2010) Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri, Ankara, Efil Yayınevi.
- ALTUNOK, M. and METİN, H. (2002) "Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla Kamu Yönetimi ve Özel Sektörde Halkla İlişkiler", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(3): 79-99.
- ASNA, A. ( 2006) Kuramda ve Uygulamada Halkla İlişkiler, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- BAKAN,Ö. ( 2008) Halkla İlişkiler Aracı Olarak İnternet, Halkla İlişkiler, (Ed. Ahmet Kalender and Mehmet Fidan) Tablet Yayınları, Konya, p: 373-389.
- GRUNIG, J. and HUNT T. (1984) Managing Public Relations, Wadsworth/Thomson Learning, Belmont, USA.



MAYFIELD, A. (2008), What is Social Media, iCrossing, [http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What\\_is\\_Social\\_Media\\_Crossing\\_ebook.pdf](http://www.icrossing.co.uk/fileadmin/uploads/eBooks/What_is_Social_Media_Crossing_ebook.pdf), Date of Access: 17.07.2012

NAİR, M. (2011). Understanding and measuring the value of social media. Volume 22, Issue 3, 45-51.

ONAT,F, ( 2009) Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme, Ankara, Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi, Number: 7/2, p. 241.

PELTEKOĞLU, F.(2012) Halkla İlişkiler Nedir?, Beta Yayınları, İstanbul.

SAFKO, L. (2010). The Social Media Bible. New Jersey: John Wiley and Sons.

SAYIMER, İ. (2008). Sanal Ortamda Halkla İlişkiler, Beta Yayınları, İstanbul.

SCOTT. D. (2010). The new rules of marketing & PR John Wiley Scott sons Inc, Hoboken.

<http://www.halklailiskiler.com/ipra-altin-kure-odullerini-kazananlar-aciklandi.html>

**CONSTRAINTS TO EXPORT DIVERSIFICATION IN OIL –EXPORTING COUNTRIES: THE CASE OF ALGERIA**

**Abdelhamid MERGHIT**

Dr., University of Jijel (Algeria), Faculty of Economics, Commerce, and Management,  
Laboratory of “organizations economics and sustainable development”

**Abstract**

Natural resources, mainly hydrocarbons, have continued to play a key role in the Algerian economy, as the exploitation of these resources accounted for more than 95 percent of total exports, three-quarters of fiscal revenues, and about half of GDP. Subsequently, the vulnerability of the Algerian economy to external shocks has remained significant, as oil price volatility translates into macroeconomic and financial instability.

This paper aims to investigate Algeria’s constraints to export diversification according to the main possible explanations mentioned in the existing literatures on oil-exporting countries, which includes: Dutch disease, real exchange rate volatility, rent seeking and constraints on private sector development. The findings show that the first three explanations do not seem to hold for Algeria, while the last explanation is verified. However, low private returns to economic activities, and insufficient access to finance, are a critical binding’s constraint to private sector development. Consequently, unlocking Algeria’s export growth potential requires that economic policymakers should prioritize their intervention on the removing of such constraints.

**Keywords:** Export diversification; Dutch disease; Private sector; Rent seeking; Algeria.

## KARIYERİNİN KURULUM EVRESİNDEKİ ÇALIŞANLARIN ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Ömer Faruk COŞKUN  
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi AMYO  
Orcid ID: 0000-0002-9616-2359

### Özet

Her örgüt, kendi ile aynı değerlere sahip ve örgütün amaçlarını benimseyerek bu amaçlara ulaşma konusunda çabalamaya gönüllü çalışanlara sahip olmayı istemektedir. Örgütsel özdeşleşme, bu isteğin kavramlaştırılması sonucu ortaya çıkmış önemli bir olgudur. Örgüt ile çalışanlar arasındaki ilişkinin temelini oluşturan örgütsel özdeşleşme, çalışanları örgütsel amaçlara yönlendirme konusunda yöneticilere yardımcı olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini tespit etmek ve örgütsel özdeşleşmenin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve deneyim gibi demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Hatay ilinde 266 çalışana çevrimiçi anket uygulanarak veriler toplanmıştır. Örgütsel özdeşleşme düzeyini ölçmeye yönelik Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen “Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği” kullanılmıştır. Elde edilen veriler kullanılarak ilişkilerin tespiti için “Pearson Korelasyon Analizi” ve farklılaşmanın tespiti için “t Testi” ve “Tek Yönlü Varyans Analizi” (Anova) yapılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırma sonuçları, daha genç çalışanların, eğitim düzeyi daha düşük olan çalışanların ve deneyimi daha az olan çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda örgütsel özdeşleşme düzeyi ile yaş ve eğitim değişkenleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışanların yaşları ve eğitim düzeyi arttıkça, örgütsel özdeşleşme düzeyi azalmaktadır. Farklılık analizi sonuçlarına göre ise kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi demografi değişkenlere göre farklılık göstermemektedir.

Bu çalışma, kariyerlerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyine odaklanan bir araştırma olması nedeni ile kapsamı bakımından örgütsel özdeşleşme konusunda yapılan geçmiş araştırmalardan farklılaşmaktadır. Bu çalışmanın yöneticilere kariyerlerini inşa etmek için çaba gösteren çalışanların davranışlarının nedenlerini anlamlandırma konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Örgütsel Özdeşleşme, Özdeşlik, Kariyer

ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION LEVELS OF EMPLOYEES  
IN THE ESTABLISHMENT PHASE OF THEIR CAREER ACCORDING TO VARIOUS  
DEMOGRAPHIC VARIABLES

**Abstract**

Each organization desires to have employees who share the same values as itself and who are willing to strive to achieve organizational goals. Organizational identification is an important phenomenon that emerged as a result of the conceptualization of this desire. Organizational identification, which forms the basis of the relationship between the organization and its employees, helps managers in directing employees to organizational goals.

The purpose of this study is to establish the level of organizational identification of employees in the establishment phase of their career and to determine whether organizational identification differs according to demographic variables such as gender, age, marital status, educational status and experience. For this purpose, data was collected by applying an online questionnaire to 266 employees in Hatay. The "Organizational Identification Scale" developed by Mael and Ashforth (1992) was used to measure the level of organizational identification. "Pearson Correlation Analysis" for determining the relationships and "t Test" and "One-Way Variance Analysis" (Anova) were used to determine the differentiation.

Research results indicate that the organizational identification level of the employees in the establishment phase of their career is high. In addition, research results show that the level of organizational identification of younger employees, employees with lower education level and employees with less experience is higher. As a result of the correlation analysis, a significant negative correlation was found between organizational identification level and age and education. When the age and education of the employees increase, the level of organizational identification decreases. According to the results of the difference analysis, the level of organizational identification of employees in the establishment phase of their career does not differ according to demographic variables.

This study is a research that focuses on the level of organizational identification of employees in the establishment phase of their career. Therefore, it differs from previous research on organizational identification in terms of its scope. It is thought that this study will help managers in understanding the reasons for the behaviors of employees who strive to build their careers.

**Keywords:** Organizational Identification, Identity, Career

**GİRİŞ**

Sosyal hayat içerisinde her gün bireyler farkında olarak veya olmayarak kendilerini çeşitli grupların üyeleri olarak kabul etmektedir. Bireyler, kimi zaman bir siyasi görüş, kimi zaman bir etnik köken, kimi zaman ise bir futbol takımı ile duygusal bağ kurmakta ve ona aidiyet hissetmektedir. Özdeşleşme kavramı bu duygusal bağ için sosyal hayat içerisinde kullanılan bir kavramdır. Günlük hayat içerisinde en sık karşılaşılan özdeşleşme örneği futbol taraftarlığıdır. Futbolseverlerin destekledikleri takımın galibiyeti ile sevinmesi veya mağlubiyeti ile üzülmeleri yüksek düzeyde özdeşleşmenin sonucudur (Balcı ve Ağı, 2020: 1198).

Örgütsel özdeşleşme, grup üyeliğinin örgüt yaşamına yönelik özel bir biçimdir (Şantaş vd., 2016: 872). Örgütsel özdeşleşme, örgütün amaç ve değerlerini bireyin kendi amaç ve değerleri gibi benimsemesidir (Buchanan,1974: 533). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel davranış alanında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle yönetim araştırmalarında yoğun ilgi görmektedir. Çünkü bu olgu, çalışan ile örgüt arasındaki ilişkiye odaklanmakta ve çalışanların davranışlarını yorumlamaya yardımcı olmaktadır (Zengin ve Bozçalı, 2020: 684).

Örgütler; içerisinde farklı değerlere, beklentilere ve hayallere sahip birçok bireyin bulunduğu karmaşık yapılardır. Bu çeşitlilik bireyleri birbirinden ayırdığı gibi içinde çalışan bireylerden dolayı örgütleri de birbirinden farklılaştırmaktadır. Örgüt yöneticilerinin bu noktada örgütte çalışan bireylerin beklenti ve ihtiyaçlarını doğru olarak tespit etmesi ve örgüt amaçları ile çalışanların amaçlarının örtüşmesi için çalışması gerekmektedir. Örgütsel özdeşleşme bu çalışmalarda dikkate alınması gereken en önemli olgudur. Özellikle hayallerini gerçekleştirmeye çalışan kariyerinin kurulum evresindeki bireylerin örgütleri ile özdeşleşmesinin uzun vadeli bireysel ve örgütsel birçok olumlu etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgüt ile ilişkilerinin sağlıklı şekilde sürdürülmesi için bu çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerinin değerlendirilmesi bir zorunluluktur. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; kariyerlerinin kurulum evresinde olan çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerinin incelenmesi ve demografik özelliklere göre bir farklılaşmanın olup olmadığını tespit edilmesidir.

## **1. ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME**

Özdeşleşme kavramı ilk defa Freud tarafından “psikanalizde özdeşim” olarak kullanılmıştır (Akyüz ve Yılmaz, 2015: 138). Özdeşleşmeyi Freud, başka bireyler ile kurulan duygusal bağ şeklinde ifade etmektedir (Balcı ve Ağı, 2020: 1198). Bu duygusal bağın örgütsel düzeye taşınması sonucu ortaya çıkan kavram ise örgütsel özdeşleşmedir. Örgütsel özdeşleşme, sosyal özdeşleşmenin özel bir formudur (Ashforth ve Mael, 1989: 22) ve örgütün amaçları ile çalışanların hedeflerinin giderek daha fazla entegre ve uyumlu hale geldiği bir süreçtir (Hall vd., 1970: 176-177). Mael ve Ashforth (1992: 103) örgütsel özdeşleşmeyi; bireyin çalıştığı örgütün başarı ve başarısızlığını kendi başarı veya başarısızlığı olarak kabul etmesi ve bireyin örgüt ile kendini bir hissetmesi olarak tanımlamaktadır. Diğer bir tanıma göre örgütsel özdeşleşme, bir çalışanın kendini örgütü tanımladığına inandığı aynı özellikler ile tanımlama derecesidir (Dutton vd., 1994: 239).

Örgütsel özdeşleşme kavramının temeli sosyal kimlik teorisine dayanmaktadır. Sosyal kimlik teorisine göre, bireyler; genellikle diğer bireyler hakkında bilgi toplayarak, “biz” ve “onlar” olarak insanları sınıflandırarak ve kendini de bu sınıflandırmalarda bir grup içerisine dâhil ederek bir grubun üyesi olarak hareket etmektedir (Balcı ve Ağı, 2020: 1198; Çelik ve Yıldız, 2018: 50). Bu nedenle örgütte çalışan bireyler örgüt içerisinde bir gruba kendilerini ait hissetme ihtiyacı duymaktadır. Bu grup kimi zaman örgüt içinde farklılıkları içeren küçük bir grup olabildiği gibi kimi zaman daha büyük bir grup olarak kabul edilen örgüt olabilmektedir (Gümüş ve Yücekaya, 2020: 45).

Dutton ve arkadaşlarına (1994: 239) göre, bir örgütün üyesi olarak bireyin örgüte benzerliği alternatif benzerliklerden daha belirgin olduğunda ve bir sosyal grup olarak örgütü tanımladığı özelliklerin çoğuna birey sahip olduğunda, birey bir örgüt ile güçlü bir şekilde

özdeşleşmektedir. Bu güçlü özdeşleşmenin gerçekleşmesi durumunda örgütte çalışan birey başka insanların örgüt hakkındaki düşüncelerine ilgi duymakta, örgüte yöneltilen eleştirileri kendine yapılmış olarak kabul etmekte ve örgüte yönelik biz duygusuna sahip olmaktadır (Uzun, 2018: 137).

Örgütsel özdeşleşme, birey ile çalıştığı örgüt arasındaki ilişkiler üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle örgütsel özdeşleşme hem bireysel hem de örgütsel birçok çıktının oluşmasında yüksek potansiyele sahip bir değişkendir. Örgütsel özdeşleşme, çalışanların değerlerini ve hedeflerini örgütün amaçları ile ilişkilendiren ve çalışanlara örgütteki rollerinde belirsizliği azaltmada yardımcı olan bir süreçtir (Miller vd., 2000: 628). Bununla birlikte örgütsel özdeşleşme, çalışanların yaptıkları işe anlam katmalarını sağlamakta ve çalışanları güdülemektedir (Polat ve Meydan, 2010: 149). Örgütsel özdeşleşme ile ilgili yapılan birçok çalışma bu değişkenin örgütlerde çalışanların davranışlarını ve performanslarını etkilediğini göstermektedir. Örgütsel özdeşleşme; işten ayrılma niyetini (Akyüz ve Yılmaz, 2015; Çınar vd., 2016), sinizmi (Polat ve Meydan, 2010) ve tükenmişliği (Biçkes ve Yılmaz, 2017) azaltmaktadır. Diğer taraftan örgütsel özdeşleşme; iş tatminini (Başar ve Basım, 2015; Çınar vd., 2016; Gönüllü vd., 2020), tutkunluğu (Balcı ve Ağ, 2020), iş performansını (Şantaş vd., 2016; Saygılı vd., 2019; Aksoy Kürü, 2020), örgütsel bağlılığı (Sökmen, 2019) ve örgütsel vatandaşlık davranışını (Tokgöz ve Seymen, 2013) olumlu yönde etkilemektedir.

## 2. KARIYER EVRELERİ VE ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME İLE İLİŞKİSİ

Kariyer; bireylerin çalışma hayatı boyunca görev aldığı pozisyonları kapsayan, bireyin çalışma hayatına girmesi ile başlayan ve zaman içerisinde gelişen, genellikle çalışma hayatının sonuna kadar devam ettirdiği iş veya meslektir (Bakioğlu ve Gayık Asyalı, 2005: 91). Bir diğer tanıma göre ise kariyer; bireyin çalışma hayatı boyunca amaçlarına ulaşmak için yaptığı planlar ile şekillenen pozisyonların ve tecrübelerin bütünüdür (Üzüm ve Özdemir, 2017: 392).

Kariyer belirli evrelerden oluşan bir süreçtir ve bu evreler yaş, cinsiyet, aile, deneyimler ve ilgi alanları gibi birçok etken ile gelişmekte ve şekillenmektedir (Bakioğlu ve Gayık Asyalı, 2005: 93). Birey, yaşam evreleri ile paralellik gösteren kariyer evrelerinden geçerken bir taraftan hayalleri ile gerçek iş hayatını uyumlaştırmaya çalışırken (Tunçer, 2012: 218), diğer taraftan iş hayatında almış olduğu görevleri ve sorumlulukları yerine getirmeye çalışmaktadır.

Kariyer evreleri ile ilgili alan yazında farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Bu sınıflandırmalar içerisinde en temel sınıflandırma; keşif, kurulma, sürdürme ve azalmadan oluşan dörtlü sınıflandırmadır (Ballı ve Ay, 2019: 45). Keşif evresi, bireyler açısından kariyere ilişkin kritik seçimlerin yapıldığı evredir. Bu evrede birey başarılı olabileceği bir meslek arama ile ilgilenmektedir. Güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek birey kendini keşfetmeye çalışmaktadır. Aradığı mesleği bulan veya bulduğunu tahmin eden birey, ikinci evre olarak kurulma evresine geçmektedir. Kurulma evresinde birey işi ile ilgili fırsatları kovalamaya ve eline geçen fırsatları değerlendirmeye çalışmaktadır. Bunun için birey çalıştığı örgütü tanımaya ve ihtiyaçlarını çalıştığı örgütün karşılayıp karşılamadığını değerlendirmektedir. Kurulma evresini sürdürme evresi takip etmektedir. Sürdürme evresinde



birey, iş hayatında ulaştığı başarıları ve performansını korumak için çaba göstermektedir. Kariyer evrelerinden sonuncusu azalma evresidir. Birey bu evrede artık fiziksel ve zihinsel gücündeki düşüşe bağlı olarak işlerini azaltmakta veya tamamen bırakmaktadır. Bu evre, çözülme evresi olarak da ifade edilmektedir (Tunçer, 2012: 218-219; Ballı ve Ay, 2019: 45-46; ).

Kariyerini inşa etmeye çalışan bireyin örgütteki kalıcılığı, bireyin hayalleri ile örgütün gerçeklerinin örtüşmesine bağlı olduğu için kariyer evreleri içerisinde örgütsel açıdan en önemli yeri kurulma evresi oluşturmaktadır. Örgütün amaç ve değerleri ile aynı amaç ve değerleri paylaşmayan çalışanlar bir süre sonra örgütten ayrılabilir. Bu nedenle örgütsel özdeşleşme kariyerinin kurulum evresinde olan bireylerin örgütteki geleceği için kritik bir rol oynamaktadır. Örgütsel özdeşleşme, bireyin kariyerini çalıştığı örgütte devam ettirme ve geliştirme kararını etkilemektedir.

### **3. YÖNTEM**

Kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerini tespit etmek ve örgütsel özdeşleşmenin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmaktadır.

- Kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyleri nedir?
- Kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyleri demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

#### **3.1. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem**

Bu çalışmanın evrenini Hatay ilinde kariyerinin kurulum evresinde yer alan 20-35 yaş arasındaki çalışan bireyler oluşturmaktadır. Bir araştırmanın amacına uygun sonuçlar vermesi için anket formundaki madde sayısının 10 katı katılımcı sayısı belirlenmelidir (Tavşancıl, 2014). Bu çalışmada toplam 11 madde bulunduğundan hesaplanan örneklem sayısı 110 kişidir ve basit rastgele örneklem yöntemi kullanılarak 266 kişiye anket uygulanmıştır.

#### **3.2. Araştırmanın Sınırlılıkları**

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışma zaman ve maliyet kısıtlı dolayısı ile sadece Hatay ilinde yapılmıştır. Ayrıca sadece araştırma kapsamı olarak belirlenen 20-35 yaş arasındaki çalışan bireylere uygulanmış olup 20 yaş altı ve 35 yaş üzeri bireylerin örgütsel özdeşleşme düzeyleri ölçülmemiştir.

#### **3.3. Veri Toplama Yöntemi**

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak çevrimiçi anket tekniği kullanılmıştır. Google formlardan oluşturulan anket formu elektronik posta ve mesajlaşma uygulamaları üzerinden katılımcılara gönderilmiştir. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı ve gizlilik ile ilgili bilgi metni yer almaktadır. İkinci bölümde demografik özelliklere belirlemeye yönelik cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve toplam iş deneyimi ilişkin kişisel bilgilere yönelik sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümde çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyini belirlemeye yönelik 6 ifadeden oluşan ölçek yer almaktadır.

Bu çalışmada örgütsel özdeşleşme düzeyini ölçmeye yönelik Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen ve Yavan (2018) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan Örgütsel Özdeşleşme Ölçeği kullanılmıştır. Mael ve Ashforth (1992) tarafından yapılan çalışmada alfa değeri 0,87 olarak bulunmuştur. Yavan (2018) tarafından yapılan çalışmada ise alfa değeri 0,90 olarak tespit edilmiştir. 5'li Likert ölçeği olarak hazırlanan Örgütsel Özdeşleşme Ölçeğindeki ifadeler; “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şekilde beş basamaklı olarak oluşturulan yanıt çizelgesi üzerinden değerlendirilmektedir.

### 3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analiz sürecinde öncelikle örgütsel özdeşleşme ölçeğinin güvenilirlik ve geçerliliğini ölçmeye yönelik faktör analizi yapılmış ve alfa değerleri incelenmiştir. Daha sonra araştırmadaki ilişkileri ortaya koymak için “Pearson Korelasyon Analizi” yapılmıştır. Demografik değişkenlerin katılımcıların örgütsel özdeşleşme düzeyinde bir farklılaşmaya neden olup olmadığını tespit etmek amacıyla; cinsiyet ve medeni durum için “t Testi”, eğitim durumu, yaş, toplam iş deneyimi için “Tek Yönlü Varyans Analizi” (Anova) yapılmıştır.

### 3.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonuçlarına göre örgütsel özdeşleşme ölçeğinin alfa değeri ve faktör yükleri Tablo 1’de gösterilmektedir. Örgütsel özdeşleşme ölçeğinin güvenilirliği 0,787’dir. Bu sonuç, örgütsel özdeşleşme ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Nakip, 2013: 205). Ayrıca ölçeğin Örneklem Büyüklüğü Yeterlilik Testi (KMO) değeri 0,783 ve Bartlett Küresellik Testi değeri  $p < 0,001$  düzeyinde anlamlıdır. Faktör analizi sonuçlarına göre tüm ifadeler 0,400’den büyük olduğu için herhangi bir ifade analizden çıkarılmamıştır.

Tablo 1.Örgütsel Özdeşleşme Ölçeğinin Alfa Değeri ve Faktör Yükleri

Ölçek	İfade	Ortalama	Std. S.	N	Alfa Değeri	Faktör Yükleri
Örgütsel Özdeşleşme	OI1	3,4211	1,3637	266	0,787	0,6855
	OI2	3,3835	1,3273	266		0,5772
	OI3	4,1729	1,1361	266		0,7330
	OI4	4,0940	1,1922	266		0,8038
	OI5	3,9323	1,1733	266		0,8021
	OI6	3,4812	1,3210	266		0,5904

## 4. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma katılımcılarına ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2’deki sonuçlara göre katılımcıların %45’ini erkekler, %55’ini kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %21’i lise mezunu, %14’ü ön lisans mezunu, %53’ü lisans mezunu ve %12’si yüksek lisans veya doktora mezunudur. Katılımcıların yaş dağılımının yüzdelere bakıldığında 20 ile 23 yaş arasındaki katılımcıların %11, 24 ile 27 yaş arası katılımcıların %41, 28 ile 31 yaş arası katılımcıların %20 ve 32 ile 35 yaş arası katılımcıların %28 olduğu görülmektedir. Katılımcıların %64’ü bekâr, %36’sı evlidir. Ayrıca katılımcıların

%12'si 1 yıldan az, %28'i 1 yıl ile 3 yıl arası, %27'si 4 yıl ile 6 yıl arası, %33'ü 7 yıl ve üzeri toplam iş deneyimine sahiptir.

Tablo 2.Tanımlayıcı İstatistikler

Demografik Değişkenler	Sıklık	Yüzde	Demografik Değişkenler	Sıklık	Yüzde	
Cinsiyet	Erkek	121	45%	20-23	29	11%
	Kadın	145	55%	24-27	110	41%
Medeni Durum	Bekar	169	64%	28-31	53	20%
	Evli	97	36%	32-35	74	28%
Eğitim	Lise	56	21%	1 Yıldan Az	32	12%
	Ön lisans	38	14%	1-3 Yıl	75	28%
	Lisans	140	53%	4-6 Yıl	71	27%
	Lisansüstü	32	12%	7 ve üstü	88	33%

Demografi değişkenlere göre örgütsel özdeşleşme düzeylerine yönelik ortalamalar ve farklılaşmanın anlamlılık düzeyleri Tablo 3'de gösterilmektedir. Analiz sonuçlarına göre örgütsel özdeşleşme ortalaması en yüksek olan yaş grubu, 20 ile 23 yaş arasındaki (4,04) katılımcılarken, örgütsel özdeşleşme ortalaması en düşük yaş grubu 32 ile 35 yaş arasındaki (3,55) katılımcılardır. Eğitim durumuna göre ortalamalar incelendiğinde, lise mezunlarının (3,96) örgütsel özdeşleşme ortalamalarının en yüksek olduğu, yüksek lisans ve doktora mezunlarının (3,53) örgütsel özdeşleşme ortalamalarının en düşük olduğu görülmektedir. Tablo 3'deki sonuçlara göre katılımcıların örgütsel özdeşleşme ortalamaları deneyimleri arttıkça azalmaktadır. 1 yıldan az toplam iş tecrübesine sahip katılımcıların (3,81) örgütsel özdeşleşme ortalaması en yüksekken, 7 yıl ve üzeri deneyime sahip katılımcıların (3,68) örgütsel özdeşleşme ortalaması en düşüktür. Araştırma sonuçlarına göre erkek katılımcıların (3,79) örgütsel özdeşleşme ortalaması kadın katılımcılara (3,71) göre daha yüksektir. Diğer taraftan bekâr katılımcıların (3,77) örgütsel özdeşleşme ortalamaları da evli katılımcılara (3,71) göre daha yüksektir.

Tüm demografik değişkenlerdeki gruplar dikkate alındığında örgütsel özdeşleşme ortalamaları 3,53 ile 4,04 arasında değerler olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, katılımcıların demografi değişkenleri içerisinde yer alan tüm grupların örgütsel özdeşleşme düzeyinin yüksek olduğu göstermektedir (Özdamar, 2003: 32).

Farklılık analizi sonuçlarına göre araştırmada yer alana demografik değişkenlerin herhangi birini de örgütsel özdeşleşme düzeyine yönelik bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi demografi değişkenlere göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 3.Farklılık Analizi Sonuçları

Değişken	Grup	N	Ortalama	Std. S.	p
Yaş	20-23	29	4,04	0,718	0,066
	24-27	110	3,78	0,790	
	28-31	53	3,79	0,740	
	32-35	74	3,55	1,084	
Eğitim Durumu	Lise	56	3,96	0,837	0,114
	Ön lisans	38	3,64	0,926	
	Lisans	140	3,74	0,839	
	Lisansüstü	32	3,53	0,977	
Deneyim	1 Yıldan Az	32	3,81	0,581	0,845
	1-3 Yıl	75	3,79	0,722	
	4-6 Yıl	71	3,75	0,902	
	7 ve üstü	88	3,68	1,048	
Cinsiyet	Erkek	121	3,79	0,907	0,477
	Kadın	145	3,71	0,846	
Medeni Durum	Bekâr	169	3,77	0,827	0,640
	Evli	97	3,71	0,953	

Korelasyon analizi sonuçlarına göre örgütsel özdeşleşme düzeyi ile demografik değişkenlerde eğitim ( $r=-0,123$ ) ve yaş ( $r=-0,151$ ) arasında negatif yönlü  $p<0,05$  düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel özdeşleşme ile cinsiyet, medeni durum ve deneyim arasında herhangi bir anlamlı ilişki bulunamamıştır (Tablo 4).

Tablo 4.Korelasyon İlişkisi Sonuçları

Demografik Değişkenler	Örgütsel Özdeşleşme
Cinsiyet	-,044
Eğitim	<b>-,123*</b>
Yaş	<b>-,151*</b>
Medeni Durum	-,030
Deneyim	-,054

\*  $P<0,05$  düzeyinde anlamlı

## 5. SONUÇ

Sürdürülebilir başarıyı yakalayan örgütler, çalışanlarını motive etmek için çeşitli araçlar kullanarak insana odaklanan yaklaşımlar sergilemektedir. Çalışanlarının ihtiyaçları konusunda hassasiyet göstermek bu yaklaşımların özünü oluşturmaktadır. Çalışanların kariyer yapma ihtiyacı iş yaşamındaki temel ihtiyaçlarından biridir. Örgütler bu ihtiyacı göz önünde bulundurarak hem örgütsel kariyer planlamasını yapmalı hem de çalışanların kariyer planlarını desteklemelidir (Tunçer, 2012: 207). Çünkü çalışan bireyler, kariyerlerini inşa etmek ve geliştirmek için büyük enerji harcamaktadır. Bu enerjinin örgütün amaç ve hedefleri ile uyuşmayan bireysel amaçlar ve hedefler olması çalışanlardan istenilen verimin alınmasını engellemektedir. Bu nedenle bu çalışmada kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyleri ve demografik özelliklerinin örgütsel özdeşleşmeye etkileri incelenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, kariyerinin kurulum evresindeki çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi yüksek olarak bulunmuştur. Çalışanlar kariyerler basamaklarını çıkarken örgütleri ile duygusal bağ kurarak, örgütleri ile kendilerini bir hissettikleri söylenebilir. Diğer önemli bir araştırma sonucu ise daha genç çalışanların, eğitim düzeyi daha düşük olan çalışanların ve deneyimi daha az olan çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeyi daha yüksektir. Bu sonuçlar, bireylerin zaman içerisinde ve tecrübe kazandıkça örgütün amaçlarından uzaklaştığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu sonuçlar, eğitim düzeyinin arttıkça ve deneyim kazandıkça çalışanların örgüte daha profesyonel yaklaştığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile çalışanlar konusunda uzmanlaştıkça örgütsel özdeşleşme düzeylerinde azalma söz konusu olmaktadır. Bu sonucu, korelasyon analizi sonuçları da desteklemektedir. Örgütsel özdeşleşme düzeyi ile yaş ve eğitim değişkenleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Çalışanların yaşları ve eğitim düzeyi arttıkça, örgütsel özdeşleşme düzeyi azalmaktadır.

Bu çalışmanın yöneticilere kariyerlerini inşa etmek için çaba gösteren çalışanların davranışlarının nedenlerini anlamlandırma konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca gelecek çalışmalarda, örgütsel özdeşleşmenin diğer örgütsel davranış konuları ile ilişkilerinin incelenmesi çalışanların davranışlarını doğru olarak değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

#### **KAYNAKÇA**

Aksoy Kürü, S. (2020). Örgütsel özdeşleşme ve performans ilişkisi: Ulusal yazında bir meta-analizi çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 438-459.

Akyüz, M. ve Yılmaz, F.D. (2015). Konaklama işletmelerinde örgütsel özdeşleşme ve örgütsel iletişimin işgörenlerin işten ayrılma niyetine etkisi. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 8, 137-143.

Ashforth, B.E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14/1, 20-39.

Bakioğlu, A. ve Gayık Asyalı, S. (2005). Rehber öğretmenlerin buldukları kariyer evrelerine göre okul yönetimini algılayışlarının niteliksel olarak incelenmesi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21, 89-110.

Balcı, O. ve Ağ, C. (2020). Örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetinin çalışmaya tutkunluk üzerindeki etkisi. *Turkish Studies - Economy*, 15/3, 1195-1213.

Ballı, A.İ.K ve Ay, Ü. (2019). Kariyer sürecinde yaşam dönemleri ve kariyer evreleri. E. Kaygın ve Y. Zengin (Ed.) *Kariyer Temel Kavramlar, Yönetimi ve Güncel Konular* (ss.35-48) içinde, Konya: Eğitim Yayınevi.

Başar, U. ve Basım, N. (2015). Effects of organizational identification on job satisfaction: Moderating role of organizational politics (Örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisi: Örgütsel politikanın düzenleyici rolü). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22/2, 663-683.

Biçkes, D.M. ve Yılmaz, C. (2017). Örgütsel özdeşleşmenin tükenmişlik üzerindeki etkisi: Öğretmenler üzerinde bir uygulama. *Is, Guc: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 19/2. 95-110.

Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19/4, 533-546.

Çelik, M. ve Yıldız, B. (2018). Hemşirelerde mesleki bağlılık, özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Kamu sektörü ve özel sektör karşılaştırması. *Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 20/2, 47-75.

Çınar, O., Karcıoğlu, F. ve Akdaş, K. (2016). İş yaşamında iş tatmini, örgütsel özdeşleme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Erzurum'da bir kamu kurumu örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4/3, 121-136.

Dutton, J.E. Dukerich, J.M. ve Harquail, C.V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39/2, 239-263.

Gönüllü, H., Ceyhan, S., Bektaş, M. ve Çiçek, H. (2020). Örgütsel özdeşleşmenin iş tatminine etkisi: Burdur ilinde bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27/1, 129-142.

Gümüş, Z. ve Yücekaya, P. (2020). Örgütsel güvenin iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü: İmalat sektöründe bir araştırma. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(2), 44-54.

Hall, D.T., Schneider, B. ve Nygren, H.T. (1970). Personal factors in organizational identification. *Administrative Science Quarterly*, 15/2, 176-190.

Mael, F. ve Ashforth, B.E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13/2, 103-123.

Miller, V.D., Allen, M., Casey, M. K. ve Johnson, J.R. (2000). Reconsidering the organizational identification questionnaire. *Management Communication Quarterly*, 13/4, 626-658.

Nakip, M. (2013). *Pazarlamada Araştırma Teknikleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Araştırma Planlama, Toplum Ve Örnek Seçimi, Güç Analizi, Proje Hazırlama, Veri Toplama, Veri Analizi, Bilimsel Rapor Yazımı*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Polat, M. ve Meydan, C.H. (2010). Örgütsel özdeşleşmenin sinizm ve işten ayrılma niyeti ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9/1, 145-172.

Saygılı, M., Özer, Ö. ve Öke, P. (2019). Örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansının incelenmesi: Bir kamu hastanesinde uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 175-184.

Sökmen, A. (2019). Örgütsel özdeşleşme, örgütsel bağlılık ve iş tatmini ilişkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/2, 980-990.

Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A. ve Çelik, Y. (2016). Sağlık çalışanlarında örgütsel sinizm, iş performansı ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18/3, 867-886.

Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayınları.

Tokgöz, E. ve Seymen, O.A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri Dergisi*, 10/39, 61-76.



Tunçer, P. (2012). Değişen insan kaynakları yönetimi anlayışında kariyer yönetimi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education*, 31/1, 203-233.

Uzun, T. (2018). Öğretmenlerin algıladığı örgütsel destek ile örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Örgütsel güvenin aracı rolü. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/18, 133-155.

Üzüm, B. ve Özdemir, Y. (2017). Demografik değişkenlerin psikolojik sözleşme ile işten ayrılma niyeti ve kariyer yönetimi üzerine etkisi (Bir banka örneği), *International Journal of Academic Value Studies*, 3/16, 391-403.

Yavan, A.A. (2018). Karizmatik liderlik ve örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini ve işten ayrılma niyetine etkisi, *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zengin, Y. ve Bozçalı, Ü.C. (2020). İnsan kaynakları uygulamalarının örgütsel özdeşleşme ve örgütsel yabancılaşmaya etkisi. *KAÜİİBFD*, 11/22, 680-710.

## EMPHATIC APPROACH IN INTERPERSONAL COMMUNICATION

**Assoc. Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ**

Harran University

ORCID ID: 0000- 0001-5595-5726

### **Abstract**

An individual is a living creature which is reshaped in the process of daily relationships. Communication is a means of providing of the sense of self and being noticed of themselves about existence. Every individual, who becomes conscious sufficiently about communication has a significant level of awareness. This level of communication that a person possesses can satisfy him in this respect in his daily life. In the communication process, empathy means understanding the feelings and thoughts of others. Accordingly, empathy can be a prior condition for ideal communication. Just like communication, empathy is the process by which people influence each other or be influenced by their relationship.

Communication is one of the most important issues in human life. People can solve many problems in their daily lives through communication while they can also have many problems due to their communication. Therefore, communication serves as a means of problems and their solvings. People are able to prevent and solve many problems in their daily communication thanks to their theory of mind. Empathic communication has a great role and importance in maintaining a positive relationship with people and close relationships with the people in contact. Empathising is an effort that understanding one's feeling and emotions as a sympathy. It helps to empathize and analyze the situations from his/her perspective. The level of communication between the source which transmits the message and the recipient receiving, opening, interpreting the message also determines the level of empathy between them. Positive communication is an easy empathy; the negative communication relationship explains a difficult empathy.

One of the most important factors in empathy is the realization of positive communication as the first step before empathy comes true. This process means that the person puts yourself in his/her position, analyzes the situations from his/her perspective, understands his/her feelings. This process can be defined as first step empathy. The next step in empathy is advanced empathy. In this process, the person understands the feelings of another person who does not communicate before. It is a process which was occurred without verbal communication. Knowledge of body language acts as an intermediary in establishing an empathic relationship. The gaining of all these is the ideal communication process. The process without communication is meaningless and problematic. One of the important factors in the empathy process is to know that each individual has different emotions, thoughts, structures of beliefs and to accept them unconditionally. In this prior-admission, the other person should not be classified, labelled with unnecessary roles. The simple goal should be to understand the other person. Understanding and feeling of the other person, showing behaviour connected with these is a humanitarian action. Empathy creates a positive atmosphere both in daily life and in business life. Empathy creates a positive communication among people. Corporate firms have recently conducted the education of communication to

strengthen internal communication. The education is the most important proof in terms of importance of empathy. The approach of an employee who has received empathy training to his colleagues and his approach to senior managers and external stakeholders can be positively differentiated and lead to positive results. Empathy also affirms the communication process in one's daily life. It can be seen that people who show empathic approach are more accommodationist in their society, family life and private relationships, have less conflict, and come into prominence with their spirit of sharing. Decreasing of social conflict, increasing of solidarity and cooperation, positive communication are directly related to empathy skills.

Keywords: Communication, Interpersonal Communication, Empathy, Empathetic Communication

## KİŞİLERARASI İLETİŞİMDE EMPATİK YAKLAŞIM

### Özet

Birey günlük ilişkileri sürecinde her gün yeniden şekillenen bir varlıktır. İletişim benlik duygusunu kanıtlama ve varlık konusunda kendisini başkalarına fark ettirebilme aracıdır. İletişim konusunda yeterli düzeyde bilinçlenmiş her bir birey önemli derecede farkındalık düzeyine sahip olmaktadır. Kişinin sahip olduğu bu iletişim düzeyi günlük hayatında kendisini bu yönden doyuma ulaştırabilmektedir. İletişim sürecinde empati başkalarının duygu ve düşüncelerini anlamak manasına gelmektedir. Buna göre empati ideal iletişimin ön koşulu olabilmektedir. Tıpkı iletişim gibi empati de kişilerin ilişkide olduklarını etkilemesi veya onlardan etkilenmesi sürecidir.

İletişim, insanlık yaşamındaki en önemli hususlardan birisidir. Kişiler günlük yaşamlarında iletişim vasıtasıyla pek çok sorunu çözebilirken; pek çok soruna da yine kurdukları iletişim nedeni ile sahip olabilmektedirler. Bu sebeple iletişim hem sorunların hem de sorunların çözümünde bir vasıta görevi görmektedir. Kişiler günlük iletişim süreçlerinde bir çok sorunun oluşumunu önlemeye ve çözmeye kurdukları “empati” sayesinde muktedir olabilmektedir. Empatik iletişimin günlük ilişkilerin olumlu şekilde seyretmesinde, ilişkide olunan kişilerle yakın, samimi ilişkilerin oluşmasında rolü ve önemi büyüktür. “Empatik yaklaşım” kişinin duygudaşlık olarak karşısındaki kişinin hislerine ve duygularını anlayabilme çabasıdır. Çünkü kişinin kendisini karşısındakinin yerine koyması o kişinin bakış açısıyla olayları analiz etmesine, onun penceresinden olaylara bakmasına yardımcı olur. Mesajı ileten kaynak ve mesajı alan, açan, yorumlayan alıcı arasındaki iletişim düzeyi onlar arasındaki empati düzeyini de belirlemektedir. Olumlu bir iletişim kolay bir empati; olumsuz iletişim ilişkisi zor bir empatiyi açıklamaktadır. Çünkü empatide önemli olan unsurların başında empati gerçekleşmeden önce ilk adım olarak olumlu iletişimin gerçekleşmesi gelmektedir. Bu süreç kişinin karşısındakinin yerine kendini koyması, onun bakış açısı ile olaylara bakışı, onun hislerini anlaması, davranış şeklini analiz etmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç ilk adım empati olarak tanımlanabilmektedir. Empatinin diğer adımları ileri derecede empatidir. Bu süreçte de kişinin ilişkide bulunduğu kişi ile sözlü iletişime geçmeden, onun belirtmediği, söz ile dışarı vurmadığı duygularını anlaması çözümleyebilmesi sürecidir. Beden dilinin bilinmesi empatik ilişki kurulmasında bir aracı rolü görür. Tüm bunların çıktısı ideal iletişim sürecidir. İletişim kurulmayan süreç anlamsız ve problemlidir. Empati sürecinde önemli faktörlerden biri her bir bireyin farklı duygu, düşünce, inanç, yapılarına sahip

olduğunu bilmek ve şartsız bunları kabul etmektir. Bu ön kabul sürecinde karşıdaki kişinin herhangi bir sıfat ile nitelendirilmemesi, sınıflandırılmaması, algılanmaması gerekir. Yalnız amaç karşıdakini anlamak olmalıdır. Karşıdakini anlama, hissetmek bunlara özgü davranışlar sergilemek insani bir davranıştır. Empati kurmak hem günlük hayatta hem de kişilerin iş yaşamında olumlu bir atmosfer yaratmaktadır. Empati kişiler arasında olumlu bir iletişim oluşturmaktadır. Son zamanlarda kurumsal firmaların kurum içi iletişimi güçlendirmek adına yaptıkları empati eğitimleri bunun en büyük kanıtıdır. Empati eğitimi almış bir çalışanın hem iş arkadaşlarına yaklaşımı, hem üst düzey yöneticilere hem de dış paydaşlara yaklaşımı aldığı eğitim sayesinde olumlu şekilde farklılaşmakta ve olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Empati kişinin günlük yaşamındaki iletişim sürecini de olumlamaktadır. Empatik yaklaşım sergileyen kişilerin toplum içinde, aile hayatlarında, özel ilişkilerinde daha uzlaşmacı olduğu, daha az çatışma yaşadığı, paylaşımcı yönleri ile ön plana çıktıkları görülebilmektedir. Toplumsal çatışmanın azalması, olumlu iletişimin oluşması, dayanışma ve beraberliğin artması empati kurma becerisi ile doğrudan ilişkilidir.

**Anahtar Kelimeler:** İletişim, Kişilerarası İletişim, Empati, Empatik İletişim

## INTRODUCTION

Communication, in particular verbal communication, ensures that, in the first place, the achievement of an information is always understood in a very general and inadequate sense. However, the choice is not considered to be the pioneers leading to other perceptions and actions. Therefore, in communication, above all, the possibilities of choice are transferred. Ensuring communicative success, in other words, is dependent on other factors, such as the effective transfer of elections to lead to perceived actions. For this reason, in order to qualify the communication process as successful, it is necessary to transfer other things beyond the knowledge in communication. This requires the observation and action of one of the parties in communication to be part of the actions and observations of the other party.

In Luhmann's thermology, it seeks to take one's own perception and action beyond communication as the cornerstone of the other's perception and action. This purpose is explained by Luhmann as follows: 'understanding of communication does not mean that peace is adopted at all times. Communicative 'success' means that the recipient assumes the selective content (information) of communication as the pioneer of his or her own behavior, that is, to associate other choices to the election, and thus to strengthen his or her selectivity.

Assuming here as the pioneer of its own behavior can mean: acting in accordance with the directives and likewise perceiving, thinking and processing other processes under the condition

that a given information will be hit (Gökçe, 2003: 85).

Types Of Communication

1- Oral Communication:

Verbal communication is the whole of the relationship established by the written symbols or words. Oral communication in interpersonal communication is sound and ear-based communication. In addition to the sound, the sound wave will move to produce sound, and the sound is needed in the human and the organs that perceive the sound are needed. The word is not the communication itself; The word is not communication. It is a tool for the

establishment and execution of the relationship. To establish a relationship with the contract is made. Thus, the so-called tool can be an integral part of the nature of the relationship and communication rather than a simple set of words or words (Erdoğan, 2005: 198).

## **2- Non-Verbal Communication**

Non-verbal communication is the transfer of individuals' feelings, thoughts and wishes through various means to others, consciously or unconsciously. Facial expression (anger, anger, curiosity, etc.) movement and gestures that reflect feelings and thoughts (walking and posture, etc.). Most of the communication activity consists of non-verbal communication. Non-verbal communication is a bit more difficult to understand because it is based on gestures, body movements, variations in tone and other non-verbal thought transmissions. In general, nonverbal people are better than words that say the person's secret feelings and thoughts. Behavior is not controlled as easily as words. For this reason, they put feelings and thoughts more appropriate to the truth. In the 7-year study, 60.0% of the messages in communication are 30% with the body. It has been determined that 10.0% of the 'voice' is being conveyed in words. Communication facial expressions, eye contact and body posture are used as an important part of the conversation. Effective communication depends on one's non-verbal communication skills.

## **Language As A Communication Tool**

The phenomenon of communication takes place through language. Thanks to language, we can relate to people who lived long before us, as well as people who live far away from us. The relationship is a partnership of emotion and thought. In addition to providing communication between generations, language also provides our nation's unity. Language is very important in communication. These functions of language are described under two headings: language and social environment. People have the opportunity to visualize the dimensions of social reality that are not present by means of symbols, or objects or objects that are not visible in concrete or outside the perception field. Without the symbols, it is certain that communication will not be possible. Humans interact directly and indirectly with their environment through a particularly created symbol system. In other words, people can see their natural environment directly, perceive this environment, this environment is prevented by means of icons to continue their lives. For this reason, the symbolic environment can be considered as an auxiliary frame that acts as a filter for the natural environment. The language is not only a more or less systematic record of the different parts of the life that appears to be related to the individual, but rather functions as a comment filter or window between the individual and his / her environment. In this context, language directs us not to perceive or perceive things around us in a certain way, and thus our view of the world perceives the objective environment differently from society to society and from culture to culture in accordance with the concepts of their culture (Gökçe, 2003: 115-119).

## **Historical Development and Meaning of the Concept of Empathy**

The concept of empathy has been examined from various perspectives and defined differently until today (Arkenaç, 1999: 188). The word empathy has two origins; these are the words "einfühlung" in German and "empathia" in Ancient Greek. The concept of empathy

was first defined by the German psychologist Lipps in 1897 as "a person losing his awareness and fusing with another object". The view of "losing one's awareness" in this definition has changed in the later definitions of empathy. It has been stated that losing one's own awareness will cause the other person to lose their emotions. Accordingly, it has been reported that trying to understand someone else's feelings without losing their own identity forms the basis of empathy. (Dökmen, 2005: 138). Lipps, in his studies after 1897, mentioned that *Einfühlung* may appear during the perception of people. Lipps used the word "*Einfühlung*" after 1903 as "the process of a person trying to understand him by reflecting himself to the other person, that is, by paralleling it through internal imitation". The concept of empathy is discussed in the sense of "understanding the other person and having information about the characteristics of the other person by putting himself in his / her place" (Dökmen,2005:139).

Psychologists Hastorf and Bender first studied empathy assessment tools in 1952 and suggested that empathy is a multidimensional concept with the ability to understand how other people think, cognitive skills, and the ability to be objective. (Gould,1990:1173). In addition to the cognitive aspect of empathy, the emotional aspect was also emphasized in the 1960s. According to this understanding; It was advocated that in empathy, understanding the other person alone is not enough, and the feelings should be felt in the same way. (Arkenaç,1999:188). According to this understanding; It was advocated that in empathy, understanding the other person alone is not enough, and the feelings should be felt in the same way. As you can see, empathy has been defined by adding different dimensions and meanings throughout history. Today, empathy is thought to be multidimensional and has emotional, cognitive, communicative, behavioral, moral, and relationship dimensions. (Ponte,1992:290; Ancel,2006:252; Olsen, 2001:43; Richendeller & Weaver, 1994:309).

### **Empathy and Communication**

Communication skill is "all of the ability to react effectively and listen effectively to the correct coding and transmitting of the messages that the person sends, and to interpret the messages correctly." (Deniz, 2003: 8).

Some of the interpersonal and personal problems encountered arise from individuals who are unable to express their feelings or communicate their interests and desires to individuals who are important to them. For a healthy and happy life, the importance of communicating emotions, thoughts, desires and their lives in the way they intended and correctly, correctly understanding the Received message, and creating a common meaning arises. Communication skills are required to effectively establish, maintain and achieve satisfaction from the act of communication (Özerbaş et al, 2007: 125).

Listening to understand a person's feelings and feelings in communication makes the person feel understood. Expressing this to him by fully understanding the feelings and thoughts of the opposite person goes through empathic listening (Gürüz ve Temel Eğinli, 2008: 271). The "depth" dimension in a person's communication with another person is important for the quality of communication. What gives depth to relationships in communication is the "ability to empathize". The empathy people will develop towards each other in social life will increase the quality of communication, reduce conflicts, and increase the solidarity between people. Empathy has a functional aspect in human relationships.



Empathy has a key role in developing close relationships between people. Empathy makes it possible for people to approach each other and develop friendships (Özbek, 2004:2)

İnsanlar bazı olaylar ya da durumlar karşısında o anda hissettikleri gerçekduygularını ya da söylemek istedikleri düşüncelerini belirtmezler. Genellikle o anki olay karşısında hissedilmesi uygun olan duygu ya da düşünceleri belirtirler. Oysa açık ve etkili bir iletişimde, insanların birbirlerine karşı dürüst, samimi ve içten davranmaları çok önemlidir. Özellikle çocukla iletişimde anne babanın, çocuğa karşı dürüst davranmaları aralarında sıcak bir etkileşimin gelişmesine yardımcı olur (Çağdaş, 2012: 66-67).

Empathy, whose first symptoms date back to infancy, is one of the necessary conditions for a healthy communication in human relationships. Empathic understanding in almost every part of life has the feature of bringing people closer to each other and facilitating communication. (Tezel et al, 2006: 318).

Empathic response in interpersonal relationships is done verbally and through body language. The most effective way to react empathically is to use these two together. For example, when a person is in trouble, the person who speaks in front of him touches his arm with a friendly smile and verbalizes his distress and says, "You have been so overwhelmed lately."if he says, the person can feel relieved. For this reason, communication and empathy are important in the life of the person who has to live as a social being. (Dökmen, 2011: 160; Sarıyüce Körükçü, 2004: 112)

It can be said that one of the reasons underlying the problems facing humanity today is the inability to use the ability to empathize. Empathy is an important skill in people's understanding of each other. Empathy prevents most communication problems from arising, and allows for the resolution of conflicts in the least damaging way. Studies show that the skill of empathy prevents communication conflicts and enables the establishment of more positive relationships, empathy increases self-disclosure, social sensitivity, adaptation to society, solidarity and prosocial behavior, and also plays a role in reducing aggression and antisocial behavior (Ersoy & Köşger,2016: 15).

Özdemir's (2011) study, individuals who have effective communication skills able to cope more effectively with the problems of, and that is capable of empathy in the face of problems they are individuals who can be more objective; those who can't communicate effectively, inadequate in dealing with the problems, without the ability to empathize, less confident in themselves have a high degree of anxiety, stress, negativity and focusing on problems in its own right more than looking their difficulty in adapting to the surrounding environment, individuals who have stated that they are. Also, empathy means that a person begins to live in a world that they do not know. In an environment where everything is unfamiliar, the process of empathy becomes more difficult. The fact that the person who empathizes is not open to people who have different values from themselves is a significant obstacle to empathy. Empathy is also an obstacle to empathy when a person cares about their own values and thinks according to their values (Özbek, 2004: 13).

## CONCLUSION

People connect with others in order to live a healthy and happy life in the social environment. Communication is very necessary to satisfy the spiritual and physical needs of

people. Communication is indispensable for people to adapt to nature and society and to be successful in their struggle for survival.

The event we call communication is not just words pouring out between our two lips. One or two-way messages of living and non-living beings that we see around us constitute different forms of communication.

Communication and empathy are two complementary concepts, and it is very important to establish empathy in communication between people. In order to empathize, one must listen and understand the other thoroughly. From the moment we are born to the moment we die, we are constantly in contact with events and people, both in our business life and in our private life.

Empathy is the process by which a person looks at events from his point of view, putting himself in the position of the person opposite him, correctly understands, feels and transmits this situation to him. The more intelligence is needed for cognitive development, the more important empathy is for interpersonal communication. Social skills and positive social behaviors are vital for children. The development of empathic responses is recognized as a large and important part of social skills.

Empathy in communication improves the individual's self and inner world. The person becomes more compassionate, more helpful and a better listener. She/He also learns not to look at every event with prejudice and respect the other person. Empathy has a very separate place in communication in order to understand people's feelings and thoughts, to look at them from a different angle. The ability to empathize prevents communication conflicts and leads to healthier relationships. Individuals who are happy, enjoy living, are aware of their abilities, have high self-esteem, are understanding and socially maintain their lives will be the most valuable results of empathy in communication.

## **REFERENCES**

- Ançel, G. (2006). Developing empathy in nurses: An inservice training program. *Archives of Psychiatric Nursing*, 20, 249-257.
- Arkonuç, O. (1999). *Psikiyatri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Tıp Bookstore.
- Cliffordson, C. (2002). The Hierarchical Structure Of Empathy: Dimensional Organization And Relations To Social Functioning. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43: 49-59.
- Çağdaş, A. (2012). *Anne-Baba-Çocuk İletişimi*. Ankara: Eğiten Book.
- Deniz, İ. (2003). *İletişim Becerileri Eğitiminin İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin İletişim Becerisi Düzeylerine Etkisi*. Unpublished Thesis, Gazi University, Institute Of Educational Sciences, Ankara.
- Dökmen, Ü. (2005). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Sistem Broadcasting
- Dökmen, Ü. (2011). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*. İstanbul: Remzi Bookstore.
- Erdoğan, İ. (2005). *İletişimi Anlamak*, Ankara: Erk Press.
- Ersoy Gökçe, E. & Köşger, F. (2016). Empati: Tanımı ve Önemi. *Osmangazi Tıp Dergisi/Osmangazi Journal of Medicine*, 38 (2), 9-17.

Gould, D. (1990). Empathy: A Review Of The Literature With Suggestions For An Alternative Research Strategy *Journal Of Advanced Nursing*, 15: 1167-1174.

Gökçe, O. (2003). *İletişim Bilimine Giriş: İnsanlar Arası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi*. Ankara: Turhan Bookstore Publications.

Gürüz, D. & Temel Eğinli, A. (2008). *İletişim Becerileri, Anlamak-Anlatmak- Anlaşmak*. İstanbul: Nobel Publications.

Olsen, DP. (2001). Empathetic Maturity: Theory Of Moral Point Of View İn Clinical Relations. *Advances in Nursing Science*, 24: 36–46.

Özbek, M. F. (2004). Toplumsal Yaşamda Empati. *International Peer-Reviewed E-Journal Of Social Sciences* 1,1-16.

Özerbaş, M. A., Bulut, M. & Usta, E., (2007). Öğretmen Adaylarının Algıladıkları İletişim Becerisi Düzeylerinin İncelenmesi , *Ahi Evran University Kırşehir Faculty of Education Journal (KEFAD)*, 8 (1), 123-135.

Ponte, PR. (1992). Distress İn Cancer Patients And Primary Nurses' Empathy Skills. *Cancer Nursing* , 15: 283-292.

Richendoller, NR & Weaver, JB. (1994). Exploring The Links Between Personality And Emphatic Response Style. *Personality and Individual Differences*, 17: 303– 311.

Sarıyüce Körükçü, Ö. (2004). *Altı Yaş Grubundaki Çocukların Özsaygı Düzeyleri İle Anne Empatik Becerilerinin İncelenmesi*. PhD Thesis. Ankara University, Science, Ens the Titu, Ankara.

Tezel Şahin, F. & Cevher, N. (2006). Aile Çocuk İletişimi. *3. International Congress of children and communication*. İstanbul: İstanbul University Faculty Of Communication. 317-325.

## COVID-19 SALGINI SÜRECİNİN BİR GERÇEĞİ OLARAK DİJİTAL GÖÇ

**Doç. Dr. Mustafa HATIPLER**

Trakya Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2090-3042

**Dr. Nilgün KÖKSALAN**

Trakya Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-2338-8074

### Özet

İnsanlık tarihi boyunca dönem dönem meydana gelen salgınların başta sağlık olmak üzere; bireysel, sosyal ve ekonomik anlamda çeşitli etkileri olmuştur. 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başladığı öne sürülen COVID-19 salgını da süreç itibariyle milyonlarca insanın yaşamını farklı yönlerden etkilemiş bir salgın olarak görülmektedir. COVID-19'un kısa bir süre zarfında hızla yayılarak küresel boyutta toplum sağlığını tehdit etmesi sonucunda 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir. Salgının kontrol altına alınması ve önlenmesine ilişkin yürütülen tedbirler sağlıktan, gündelik yaşama; üretimden, tüketim; eğitimden ekonomiye; birçok farklı alana yönelik alışkanlıklarda değişim ve dönüşüme yol açmıştır. Özellikle bu dönemde dijitalleşme sürecinde yaşanan gelişmeler birey ve toplumların yaşam tarzlarını farklı bir boyuta taşımıştır.

COVID-19 salgını sürecinde, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin devamlılığının sağlanabilmesi bağlamında dijital araçların kullanımı başta okullar ve üniversiteler olmak üzere özel sektörde ve kamuda teşvik edilerek bu yönde girişimler desteklenmiştir. Gerek eğitim, gerek sağlık, gerekse kamusal birçok alandaki uygulamalara bakıldığında COVID-19 salgınının dijital göç üzerinde hızlandırıcı etkisinin olduğu açıktır. Bu noktadan hareketle, COVID-19 salgını süreciyle birlikte dünya genelinde ivme kazanan dijital göç olgusunun, dijital olanakların birçok alanda yaygın kullanımıyla birlikte bireysel ve toplumsal yaşamın yeni gerçeğine dönüştüğünü ifade etmek mümkündür.

Bu çalışma, bireysel, toplumsal ve ekonomik birçok alanda etkileriyle gündeme gelen dijital göç olgusunu COVID-19 salgını sürecinde nedenleri ve sonuçları itibariyle irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, öncelikle COVID-19 salgını ve genel olarak salgının etkileri; ardından dijitalleşme ve dijital göç olguları kavramsal açıdan ele alınmıştır. Son olarak, araştırma kapsamında elde edilen bilgiler ışığında COVID-19 salgını sürecinin bir gerçeği olarak dijital göç ve nedenleri, salgın sürecinin dijital göç üzerindeki etkileri ve salgın sürecinde dijital göçün yaşandığı alanlar değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Dijital Göç, Dijitalleşme, COVID-19, Salgın.

### DIGITAL MIGRATION AS A FACT OF THE PERIOD OF COVID-19 PANDEMIC

#### Abstract

Throughout human history, the epidemics that have occurred from time to time had various effects in individual, social and economic terms, especially in health. The COVID-19, which was alleged to have started in Wuhan, China in December 2019, is also seen as an epidemic that has affected the lives of millions of people in different

ways. A pandemic was declared on 11 March 2020 as a result of the rapid spread of COVID-19 in a short period of time and threatening public health on a global scale. The measures carried out to control and prevent the pandemic has led to change and transformation in habits in many different areas such as health, daily life, production, consumption, education and economy. Especially in this period, developments in the digitalization process have brought the lifestyles of individuals and societies to a different dimension.

During the COVID-19 pandemic period, in order to ensure the continuity of economic and social activities, the use of digital tools was encouraged in the private sector and the public, especially in schools and universities, and initiatives in this direction were supported. When looking at the applications in education, health, and many public areas, it is clear that the COVID-19 pandemic has an accelerating effect on digital migration. From this point of view, it is possible to state that the phenomenon of digital migration, which has gained momentum worldwide with the process of the COVID-19 pandemic, has turned into a new reality of individual and social life with the widespread use of digital opportunities in many areas.

This study aims to examine the digital migration phenomenon, which has come to the fore with its effects in many individual, social and economic areas, in terms of its causes and consequences during the COVID-19 pandemic period. For this purpose, primarily the COVID-19 pandemic and the effects of the pandemic in general; Then, digitalization and digital migration phenomena are discussed conceptually. Finally, in the light of the information obtained within the scope of the research, digital migration and its causes as a reality of the COVID-19 pandemic, the effects of the pandemic period on digital migration and the areas where digital migration occurred during the pandemic period were evaluated.

**Keywords:** Digital Migration, Digitalization, COVID-19, Pandemic.

## GİRİŞ

Tarihsel süreçte yaşanan birçok toplumsal değişim ve dönüşüm, üretim tüketim sistemlerinde meydana gelen gelişmeler neticesinde gerçekleşmiştir. Özellikle Sanayi Devrimiyle başlayan süreç son yıllarda ivme kazanan teknolojik ilerlemelerle birlikte günümüzün küresel ekonomileri için ürün ve hizmet pazarında bir yandan rekabet şartlarını güçleştirirken diğer yandan yeni fırsatları da beraberinde getirmiştir. Bugüne geldiğinde ise dijitalleşme ekonomik sistemlerde bir itici güç olarak küresel rekabette hayatta kalmanın belirleyici faktörlerinden birisi olarak öne çıkmıştır.

Son yıllarda hemen hemen her alanda gelenekselden dijital bir hareketlilik yaşanmaktadır. Ancak, COVID-19 salgın süreciyle birlikte söz konusu hareketlilikte belirgin bir artış meydana gelmiştir. Dijital 2020 Raporu'na göre, dünya genelinde internet kullanan insan sayısı, Ocak 2019'a göre yüzde 7 (298 milyon yeni kullanıcı) artışla 4.54 milyara ulaşmış durumdadır. Geçen yılın aynı döneminden bu yana yüzde 9'dan fazla artışla (321 milyon yeni kullanıcı) Ocak 2020'de 3.80 milyar sosyal medya

kullanıcısı bulunmaktadır. Ayrıca geçen yıl 124 milyon olan cep telefonu kullanıcısı yüzde 2,4 artışla bu yıl 5,19 milyara ulaşmıştır (Kemp, 2020).

COVID-19 salgın süreciyle birlikte yaşanan sosyal ve toplumsal değişimler yaşama ve çalışma şekillerimizi de temelden dönüştürmektedir. Dünyada ilk COVID-19 vakasının saptanmasıyla başlayan sürecin kısa zaman içerisinde küresel çapta bir salgın halini alması sonrasında, evden çalışma, çevrimiçi eğitim, eve teslim, video konferans yeni iş yapmak şekilleri, hem sağlayıcılar hem uygulayıcılar açısından kabul edilebilir hale gelmiştir.

Bugün artık geçmişte olduğu gibi “sadece fiziki mekânla sınırlı olmayan” ve “nesnel dünya ile sanal dünya arasındaki sınırların aşılmasını” da ifade eden yeni bir göç olgusundan bahsedilmektedir (Sucu ve Gündüz, 2019: 466). Dijital göç olarak ifade edilen bu olgu, istihdam, ticaret, çevre, refah ve verimlilik gibi boyutlarıyla toplumsal ve ekonomik alanı birçok açıdan etkilemektedir. COVID-19 salgını sürecinde dijital göçün ivme kazandığını ifade etmek mümkündür. Birey ve toplum sağlığı göz önünde tutularak uygulanan tedbirler, getirilen zorunluluklar ve yeni normale uyum eylemleri çerçevesinde şekillenen dijital iletişim ve iş modelleri uygulamaları kısa bir zaman diliminde yoğun bir dijital göçün yaşanmasında etkili olmuştur.

Bu çalışmada, COVID-19 süreciyle birlikte hızlanan dijital göç olgusu bağlamında, öncelikle genel olarak COVID-19 salgın süreci ve salgının etkileri, ardından dijitalleşme ve dijital göç olgusu ele alınmıştır. Çalışmada son olarak COVID-19 salgın sürecinin bir gerçeği olarak dijital göç olgusu nedenleri ve etkileri çerçevesinde irdelenmiştir.

## **1.COVID-19 SALGINI VE SALGININ ETKİLERİ**

COVID-19 salgını tüm dünyayı bir yandan sağlık yönünden etkilerken, diğer taraftan salgının seyri boyunca toplumsal hayat ve ekonomik düzende “yeni normale” uyum sürecinde değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu bölümde genel olarak COVID-19 salgını ve salgının toplumsal ve ekonomik etkilerinden bahsedilmiştir.

### **1.1.COVID-19 Salgını**

Dünyada ilk olarak Aralık 2019’da Çin’in Wuhan eyaletinde başlayan, “bulaş merkezi olarak deniz ürünleri ve canlı hayvan pazarından çıktığı düşünülen ve daha önce tanımlanmamış bir hastalık olan” COVID-19, kısa bir zaman diliminde küresel çapta bir salgına dönüşmüştür (Hotar, Omay, Bayrak, Kuruüzüm ve Ünal, 2020: 212). İlk COVID-19 vakasının saptanmasından sonra bir yandan Çin salgını kontrol altına almaya çalışırken diğer yandan “dünyanın değişik ülkelerine özellikle de Avrupa’ya hastalığın hızla yayıldığı” görülmüştür (Çöl ve Güneş, 2020: 3).

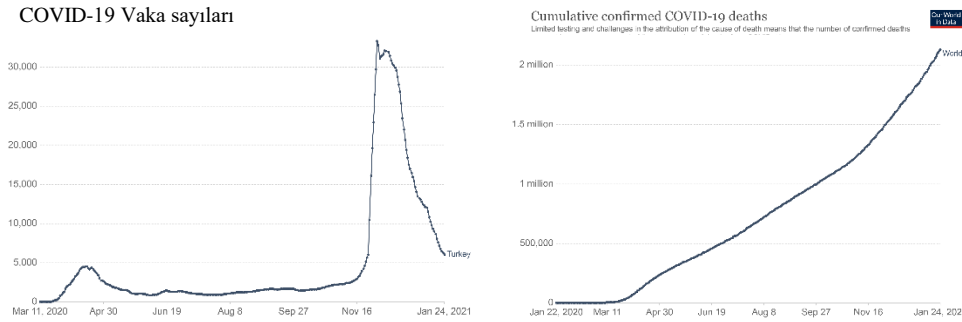
“SARS-CoV-2 enfeksiyonu salgını” olarak ifade edilen bu salgın Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) tarafından Coronavirus Hastalığı 2019 (COVID-19) olarak adlandırılmıştır. Birçok ülkeye hızla yayılan COVID-19, 11 Mart 2020 tarihinde 4000’den fazla insanın ölümüne yol açarak resmen pandemi (salgın) olarak ilan edilmiştir (Park, 2020:119).



Kelime kökenine bakıldığında “CO ve VI” ifadelerinin koronavirüsten (Coronavirus), “D”harfinin ise “disease” (hastalık) kelimesinden, 19 rakamının ise vakaların görülmeye başlandığı 2019 yılından türetildiği ifade edilmektedir (Evren ve Us, 2020: 9). Bir solunum yolu hastalığı olan COVID-19 hastalığının bulaşıcı özelliği oldukça fazla olmakla beraber ana klinik semptomlarının ateş, kuru öksürük, yorgunluk, kas ağrısı ve nefes darlığı şeklinde olduğu belirtilmektedir (Çöl ve Güneş, 2020: 1).

Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 ile ilgili olarak dünya çapında toplam vaka sayısının 97,464,094 ve COVID-19 kaynaklı ölüm sayısının 2,112,689 olarak gerçekleştiğini bildirmektedir (WHO, 2021). Türkiye’de bugüne kadar gerçekleşen vaka sayıları ve ölümler ise aşağıdaki grafikte şekilde gösterilmektedir (Ourworldindata, 2020).

**Şekil 1: Türkiye’de COVID-19 Vaka Sayıları ve Ölümler**



**Kaynak:** Ourworldindata (2020).

Şekil 1’de, soldaki grafik vaka sayılarını verirken sağdaki grafik ise COVID-19 kaynaklı ölüm sayılarını göstermektedir. Mart 2020 itibariyle başlayan salgın bir süre belli bir seyirde izlerken Kasım 2020’de zirve yapmış ve ardından tekrar düşüş eğilimi göstermeye başlamıştır. İkinci grafikte ise ölüm sayılarının giderek artan bir seyir izlediğini görmek mümkündür.

Gelinen noktada Türkiye’de durumun yanı sıra dünya ülkelerinde durum bundan farklı değildir. Dünyada vaka sayısı oranlarına bakıldığında ilk 10 sıradaki ülkeler Tablo 1’de şu şekilde gösterilmektedir (Worldometer, 2021):

**Tablo 1: COVID-19 Vaka Sayılarında Dünyada İlk 10 Ülke**

Ülkeler	Toplam Vaka	Toplam Ölüm	Aktif Vaka	Toplam Test	Nüfus
ABD	25.702.125	429.490	9.862.996	299.081.567	<u>332.103.290</u>
Hindistan	10.668.674	153,508	185,082	192.337.117	<u>1.387.678.889</u>
Brezilya	8.844.600	217,081	973,749	28.600.000	<u>213.415.554</u>
Rusya	3.738.690	69,918	518,009	99.700.000	<u>145.970.061</u>
İngiltere	3.647.463	97,939	1.918,124	67.231.066	<u>68.088.300</u>
Fransa	3.053.617	73,049	2.763.603	41.889.101	<u>65.355.593</u>
İspanya	2.603.472	55,441	N/A	30.165.217	<u>46.765.081</u>
İtalya	2.466.813	85,461	499.278	30.934.035	<u>60.411.193</u>
Türkiye	2.429.605	25,073	96.811	28.497.084	<u>84.852.104</u>
Almanya	2.147.740	52,777	271.463	37.449.922	<u>83.936.101</u>

**Kaynak:** Worldometer, 2021.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, dünyanın farklı gelişmişlik düzeyleri sahip ülkeleri aynı anda COVID-19 salgınından etkilenmiştir. ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinin vaka sayıları itibarıyla ilk 10’da yer aldığı görülmektedir. Türkiye ise, 2.147.740 toplam vaka sayısı ile listenin 9. sırasında yer almaktadır. Ancak ülkemizde görülen vaka sayılarına oranla diğer ülkelere nazaran ölüm oranlarında düşüklük dikkat çekmektedir.

### 1.2.Genel Olarak COVID-19 Salgınının Etkileri

COVID-19 virüsüne başta sağlık kaynaklı rahatsızlıkları beraberinde getirmiş ancak ardından “ekonomik sarsıntılar olmak üzere sosyal, toplumsal ve psikolojik sarsıntılara” neden olarak, “çok yönlü” bir salgın haline gelmiştir (Temir, 2020: 51).

Salgının kısa ve uzun dönemli etkileri aşağıda yer alan Tablo 2’de özet olarak gösterilmiştir.

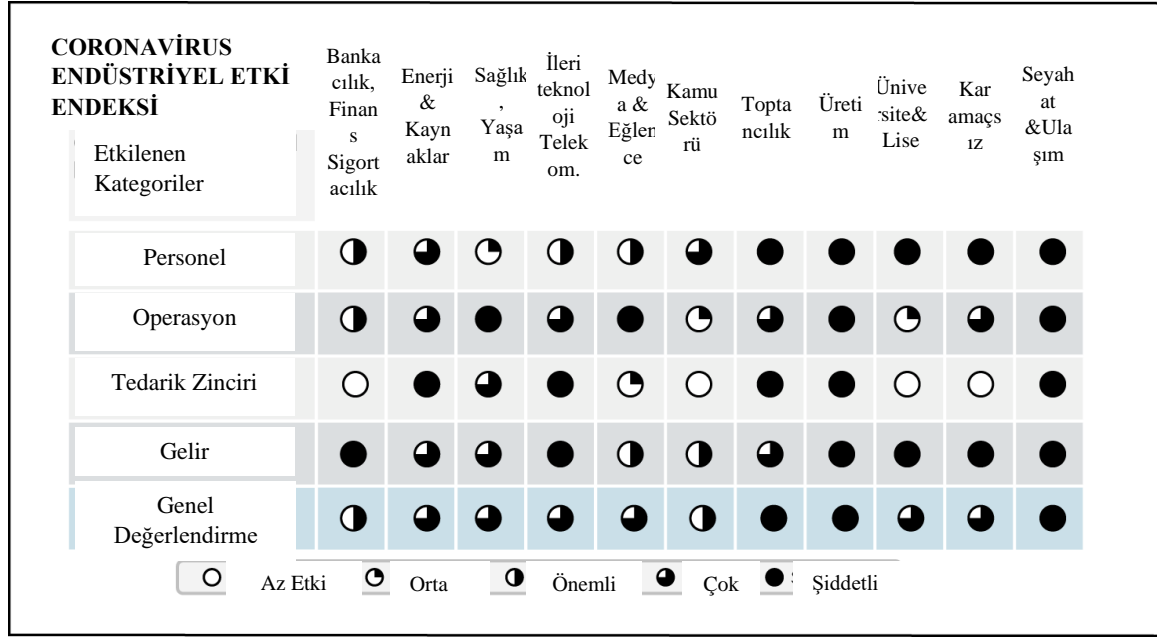
**Tablo 2: COVID-19 Salgınının Etkileri**

Kısa Dönemli Etkiler	Uzun Dönemli Etkiler
Ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması, eğlence yerlerinin kapatılması, ulaşımın kısıtlanması gibi tedbirler nedeniyle bu sektörlerin üretiminin düşmesi.	İnsanların bilgi ve becerilerindeki (“beşeri sermaye”) kayıplar. Eğitimdeki aksamalar, yeni mezunların iş bulamaması ve insanların işsiz kalması sonucu bilgi ve beceri birikiminin aksaması.
İnsanların belirli ürün ve hizmetlere olan talebindeki düşüş sonucu üretim kayıplarının yaşanması (örneğin giyim eşyası talebinin düşmesi).	COVID-19 nedeniyle gerekli sağlık hizmetine eriş(e)mediği için hastalanan veya hayatını kaybeden binlerce insan
Artan belirsizlik nedeniyle kişilerin ve firmaların yatırımlarını ertelemesi (kişilerin buzdolabı ve otomobil gibi dayanıklı tüketim malı almaması, firmaların yatırım faaliyetlerini durdurması).	Belirsizliklerin uzun süreli olması halinde bazı yatırımlardan vazgeçilmesi sermaye birikim sürecinin yavaşlamasına neden olma ihtimali
Üretimin düşmesi sonucu bu sektörlerin geliri ve işgücü talebinin de düşmesi.	

**Kaynak:** Taymaz, 2020: 664-665.

COVID-19 başta sağlık sektörü olmak üzere birçok sektörde etkili olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Salgın sürecinde etkilenen sektörleri imalat, seyahat ve ulaşım, enerji ve kaynaklar, sağlık ve eğitim şeklinde sıralamak mümkündür. COVID-19 salgın sürecinde etkilenen 11 sektör 4 boyut şeklinde Şekil 2’de gösterilmektedir.

### Şekil 2: COVID-19 Salgın Sürecinde Etkilenen Sektörler



**Kaynak:** Avasant LLC, 2020.

COVID-19 salgını, “ulusal kimlik, eğitim seviyesi, gelir veya cinsiyet tanımadan” insanları etkilemiştir. Eğitim de salgından etkilenen en önemli alanlardan birisi olmuştur. Okul kapılarının kapanmasıyla birlikte yüz yüze eğitime ara verilmiş uzaktan eğitime geçilerek evlerde eğitim devam edilmeye çalışılmış ancak bu durum da eğitimde “eşitsizliklerin ve “yetersizliklerin” yaşanmasına yol açmıştır (Schleicher, 2020: 4).

## 2. DİJİTALLEŞME SÜRECİ VE DİJİTAL GÖÇ KAVRAMI

Dijitalleşme günümüzde dijital teknolojilerin iş süreçlerinde sağladığı iyileştirmelerle küresel bazda gün geçtikçe yaygınlaşan bir olgu haline gelmiştir. Çalışmanın bu bölümünde dijitalleşme sürecine genel bir bakış ve dijital göç kavramları ele alınmıştır.

### 2.1. Dijitalleşme Sürecine Genel Bir Bakış

Dijitalleşme günümüzde birçok endüstrinin başarısı ve gelişiminde önemli bir belirleyici konumundadır. Tarihsel süreçte sanayi devrimlerine bakıldığında, dört farklı aşamadan bahsedildiği görülmektedir. Bu aşamalar sırasıyla: Mekanizasyon (Endüstri 1.0), Elektrik (Endüstri 2.0), Bilgisayarlaşma (Endüstri 3.0) ve bugün dijitalleşmedir (Endüstri 4.0) (CIPS, 2019: 5).

Dijitalleşme, yaşama ve çalışma şeklimizi dönüştüren bir olgudur. Bu olgu aynı zamanda “üreticiler ve kullanıcılar arasındaki sosyo-teknik ilişki temelini yeniden yapılandırılmasına” yol açmaktadır (Yoo, 2010b: 7). Dijital teknolojiler toplumları ve ekonomileri birçok açıdan etkilemektedir. Bu etkilerden bazıları:

- Yeni iletişim ve işbirliği yöntemleri,
- Güçlü bir hizmet bileşeni içeren yeni ürünler,
- Ekonomik büyümenin itici gücü olarak verilerin rolü,
- Yapay zeka ile görevlerin otomasyonu,

- Platformlar gibi yeni iş modellerinin ortaya çıkması, şeklindedir (OECD, 2019).

Dijitalleşme ekonomik ve toplumsal açıdan etkilerinin yanı sıra günlük hayatı da birçok yönden dönüştürmektedir. Bugün bilgisayarlar ve bilgi teknolojilerinin “konuşurken, müzik dinlerken, araba sürerken ve fotoğraf çekerken” yaşamın hemen hemen her alanında kullanıldığını ifade etmek mümkündür (Yoo, 2010a: 214). Sosyal, toplumsal, ekonomik birçok alanda olduğu gibi “eğitimde de dijital dönüşüm beklentisi” kaçınılmazdır (Taşkiran, 2016: 97).

Gelinen noktada, artık dijitalleşme “içinde bulunduğumuz yüzyılın belirgin ve başat fenomenlerinden” birisidir. Aynı zamanda “bilgi teknolojilerinin hızla gelişmesinin bir ürünü olarak insanlığı her yandan kuşatan ve görmezden gelinmesi mümkün olmayan bir gerçeklik” olarak ifade edilmektedir. Bu noktadan hareketle yirmi birinci yüzyılı “dijital çağ” olarak nitelendirmek mümkündür (Parlak, 2017: 1743).

## 2.2. Dijital Göç Kavramı

Bugünün dijital dünyasında teknoloji toplumsal yapıyı şekillendiren değişim ve dönüşümlerin en önemli faktörü haline gelmiştir. Özellikle teknolojiyle birlikte mekan algılarında meydana gelen değişiklikler yeni bir göç dalgasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dijital çağda fiziksel ortamdan sanal ortama yaşanan bu göç dalgası, yaşam tarzlarını ve çalışma şekillerini etkiler hale gelmiştir.

Göç, en genel anlamıyla bir mekân değiştirme durumudur (Koçak ve Terzi, 2012: 165). Dijitalleşme ve göç farklı iki kavramlar gibi görünse de aslında her ikisi de bir “yer değiştirme eylemi” şeklinde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda göç kavramının “insanların toplumsal ve/veya zihinsel olarak yer değiştirmesi suretiyle farklı kimliklerle teması, yenedünyaya aidiyeti, uyumu ve entegrasyonu, yeniliklerin benimsenmesi ve yayılması, kültürlerarası etkileşim gibi birçok süreci” içerdiğini de belirtmek gerekmektedir (Sucu ve Gündüz, 2019: 469). Dijitalleşme ve göç arasındaki ilişki incelendiğinde, göçün hareketlilik, mekân ve sınır gibi unsurlarının dijital çağda nasıl gerçekleştiği sorusunun cevabı ise şu şekildedir (Sucu ve Gündüz, 2019: 469).

*“Bugün artık, sanal hareketlilik teknolojileri ile uzaktan eylemde bulunabilme yetisine sahip mobil toplumun bireyleri olarak, çevrimiçi ve çevrimdışı arasında sürekli geçiş halindeyiz. Bedensiz olarak yerleştiğimiz görüntü mekanları, paylaşım içinde bulunduğumuz sosyal medya, sanal gerçeklik ve bir simülasyon evreninin giderek “net”leşen tasavvuru bambaşka bir mekanın içinde bulunduğumuzun ipuçlarıdır”*

İlgili literatür incelendiğinde dijital göç kavramına ilişkin; dijital dönüşüm (Zinder ve Yunatova, 2016; Schallmo, Williams, ve Boardman, 2017); dijitalleşme (Yoo, 2010b; Ersöz ve Özmen, 2020; Taşel, 2020); dijital adaptasyon (Walton, 2017) ve dijital göç (Fernandez, Jenkins ve Vieira, 2020) ve sanal göç (Sucu ve Gündüz, 2019) kavramlarının kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

Dijital göçle ilgili olarak ilk ifadeler günümüzde 80 sonrası dönemde büyüyen kuşakların “dijital yerliler”, 80 öncesindekilerin ise “dijital göçmenler” olarak ifade edilmesiyle ortaya atılmıştır. Dijital yerliler, dijital alanı çok iyi kullanan, oyunlarla öğrenen, yeni dil oluşturan, dijital medyayı sürekli tüketmelerinden dolayı beyin yapıları buna göre gelişen bir kuşak olarak tanımlanmıştır. Dijital göçmenler ise daha geleneksel

ve manuel yöntemleri kullanan ve yerliler kadar dijital alana adapte olamayan bireyleri tanımlamaktadır (Prensky, 2001a, 2001b, 2001c, 2001d'den aktaran, (akt.) Tombul, 2020: 135).

Dijital göçle ilgili diğer tanımlamalara bakıldığında, dijital göçün aynı zamanda analogdan dijital yayına geçişin yanı sıra dijital yayınların yayınlanmasını içeren bir kavram olduğu görülmektedir. Yayıncıları, mobil cihazları, operatörler ve en önemlisi, yayın ve geniş bant hizmetlerinin son kullanıcılarını etkileyen büyük bir değişiklik olarak ifade edilen dijital göç, yalnızca hane halkı tarafından her gün izlenen yayınları etkilemekle kalmayan, aynı zamanda pazarları yeniden yapılandıran bir etkiye sahiptir (GSMA, 2017: 3). Bir diğer tanımlamada ise “sanal göç” kavramıyla gerçek dünyadan sanal dünyaya yapılan bir yolculuk şeklinde ifade edilmiştir (Gündüz ve Sucu, 2019: 470).

### **3. COVID-19 SALGINI SÜRECİNİN BİR GERÇEĞİ OLARAK DİJİTAL GÖÇ**

COVID-19 salgını dünya çapında milyonlarca hayatı en başta sağlık olmak üzere psikolojik, sosyolojik ve ekonomik birçok açıdan etkilemiştir. Salgının başladığı tarihten bugüne gelinceye kadar salgın tehlikesinden korunabilmek adına uygulanan tedbirler doğrultusunda geleneksel birçok iş modeli yerini dijital modellere bırakmıştır. Bu bağlamda, salgın sürecinde yaşanan dijital göçün nedenlerini ve salgının dijital göç üzerindeki etkilerini incelemek yerinde olacaktır. Bu bölümde, salgın sürecinde yaşanan dijital göçün nedenleri ve salgın sürecinin dijital göçe etkileri değerlendirilmiştir.

#### **3.1.Salgın Sürecinde Yaşanan Dijital Göç ve Nedenleri**

COVID-19 salgınının dünya çapında birçok değişim ve dönüşümün yaşanmasında etkili olmuştur. Salgının en önemli sonuçlarından birisi de dijitalleşme üzerinde yarattığı hızlandırıcı etkidir. Dijital teknolojiler ve sosyal medya dünyanın birçok ülkesinde ve ülkemizde “salgının üstesinden gelebilmek adına” öne çıkan olgulardan birisi haline dönüşmüştür (Hotar vd. 2020: 218).

Salgın sürecinde COVID 19 virüsünün bulaş riski, ölüm oranlarında ve vaka sayılarındaki hızlı artışlarla birlikte alınan sokağa çıkma yasakları, geçici süreyle işyerlerinin kapanması gibi önlemler uygulamaya koyulmuştur. Bu nedenlerle birçok şirketin zorunlu olarak iş yapma şekillerinde değişikliğe gittiği görülmektedir. Gartner (2020), 229 insan kaynakları departmanı üzerinde gerçekleştirdiği anket, COVID-19'un ilk aşamalarından bu yana şirketlerin yaklaşık yarısının işçilerinin yüzde 80'den fazlasını evden çalışmaya yönlendirdiğini göstermektedir.

#### **3.2.Salgın Sürecinin Dijital Göç Etkileri**

COVID-19 salgını ile birlikte dünyanın hemen hemen her ülkesinde belirsizliklerin arttığını ve yaşamın adeta durma noktasına geldiğini ifade etmek mümkündür. Bu süreçte uyum sağlamak ve hayatta kalabilmek adına yeni dönemde bireylerin “özellikle karantina dönemlerinde kişisel bilgisayarlara yönelerek gerek iletişim, gerek eğitim, gerekse iş amaçlı bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalandığı” belirtilmektedir (Watson, 2020).

ITU Publications (2019) tarafından yayınlanan 2005-2019 yılları arasındaki dijital gelişim verileri ile ilgili rapora göre; internet kullanımı yaygınlaşmaya devam etmektedir ve 2005 yılında internet kullanımı yüzde 16,8 iken, 2019 yılında bu rakam yüzde 53,6'ya kadar yükselmiştir (ITU Publications (2019)'dan akt. Sezgin ve Fırat, 2020: 42). Ayrıca, Koeze ve Popper (2020)'ın raporuna göre; sosyal izolasyon sürecinde internet kullanma şekli de değişmiştir. Bu dönemde özellikle de telefonların eğlence ve sosyal medya amaçlı kullanımı ile Netflix (+%16), Youtube (+%15.3) ve Facebook (+%27) gibi dijital platformların kullanımları da artmıştır. Benzer şekilde iş ve eğitim amaçlı kullanılan uygulamalardan Google Classroom, Zoom, Google Hangouts ve Microsoft Teams gibi uygulamalar üzerinden de toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, yine şirketlerin çeşitli üretkenlik ve video konferans araçlarıyla kolaylaştırılan uzaktan çalışma düzenlemelerini benimsediği görülmüş, okulların kapanmasıyla sınıfların çevrimiçi alana taşınması söz konusu olmuştur. Bu süreçte gerçekleştirilen karantina uygulamaları aile üyeleri ve arkadaşlar arasında da etkili iletişime aracılık etmek için dijital teknolojinin kullanımını yoğunlaştırmıştır (Junio, 2020).

COVID-19 salgınının 2020 yılı başı itibariyle patlak vermesinden bu yana dünya ülkelerinin çoğunun dijital dönüşümü hızlandırarak çevrimiçi alana kaymıştır. Çocuklar internet erişimiyle derslerine evde devam ederken, birçok çalışan evden çalışmaya başlamış ve birçok şirket karlarını koruyabilmek ve işlemlerini sürdürebilmek adına dijital iş modellerini benimsemiştir (OECD, 2020). Salgınla birlikte yaşanan kriz elektronik eğitim, video konferanslar, çevrimiçi alışveriş gibi birçok alanda dijital platformları güçlendirmiştir (Alrauf, Hanzi ve Bogunovich, 2020: 3). Avrupa'da COVID-19 kriziyle birlikte dijital adaptasyon, birçok endüstride salgın öncesi büyüme oranlarına göre iki- üç yılda ancak gerçekleşebilecek bir yükselmeye yüzde 81'den yüzde 95'e fırlamıştır (Fernandez, vd., 2020). Çalışma yaşamının ise COVID-19 krizinden 4 temelde etkileneceği belirtilmektedir. Bu dört temel (ILO, 2020):

- İşyeri ve iş kapanışları,
- Çalışma saatlerindeki kayıplar,
- İşletme riskleri,
- İşgücüne etkileri, şeklinde özetlenebilir.

Gelinen noktada, salgın süreciyle birlikte belirginleşen özellikle uzaktan eğitim ve uzaktan çalışma kavramlarının gelecekte de bir süre varlığını sürdüreceği öngörülmektedir. Bazı şirketler çalışanlarının bir kısmının salgın sonrasında da uzaktan çalışmaya devam edeceğini açıklarken; eğitim kurumları ise salgın ile elde edilen "uzaktan eğitim" kazanımlarının gelecekte farklı eğitim olanaklarının sunulması açısından faydalı olacağını belirtmektedir (Hotar vd., 2020: 218).

### **3.3. Salgın Sürecinde Dijital Göçün Yaşandığı Bazı Alanlar**

COVID-19 salgını, normal çalışma rutinlerini aniden alt üst ederek aynı zamanda hali hazırda devam eden işlerin çevrimiçi veya sanal ortama taşınmasını içeren trendlerin hızlanmasına yol açmıştır (Kniffin vd., 2020: 6). Salgınla birlikte tüm dünya ülkeleri zorunlu olarak bir yandan eğitime ilişkin öğrenmenin devamını sağlama, diğer yandan ekonomik hayata olumsuz etkilerini azaltabilme adına mevcut teknolojileri hızlı bir



şekilde kullanma, yeterli altyapı sağlama ve alternatif modeller hazırlama eğilimine girmişlerdir.

COVID-19 salgın süreci birçok sektörde olumsuz etkiler meydana getirirken, bazı sektörler için de bir fırsata dönüşmüştür. Salgın sürecinde özellikle temas gerektirmeyen sektörlerde olumlu etkiler meydana gelmiştir. Şekil 3’de salgın süresince olumlu etkilenen sektörler gösterilmektedir.

Şekil 3: COVID-19 Salgınından Olumlu Etkilenen Sektörler

#### 1.a Çoğunlukla olumlu etkilenen sektörler



**Kaynak:** pazarlamaturkiye.com

COVID-19 salgını sonrasında eğitim öğretim süreci ve uygulamalarında kaçınılmaz değişimler meydana gelmiştir. Söz konusu değişimler bir yandan öğrencileri ve velileri etkilerken, diğer yandan eğitim yöneticilerini ve öğretmenleri de bu sürece uymaya zorunlu kılmıştır (Kırmızıgül, 2020: 287).

COVID-19 eğitimde olduğu gibi şirketleri de daha hızlı bir dijital dönüşüme zorlamıştır. Filey (2020), özellikle dört alanda önemli değişimlerin göze çarptığını vurgulamaktadır. Bu alanlar, telekomünikasyon, talep üzerine yiyecek ve hizmetler, sanal olaylar ve bulut olarak sıralanmaktadır:

• **Telekomünikasyon;** Bankacılardan, mühendislere ve hemen hemen tüm öğretmenlere kadar birçok kişi evden çalışmaktadır. Aynı zamanda arkadaşlar ve aile üyeleri ile de tamamen izole olmamak adına video görüşmeler yapılmaktadır.

• **Talep üzerine yiyecek ve hizmetler;** şirketler adına ürünlerin ve hizmetlerin teslim şekillerinin değiştirilmemesi halinde hayatta kalmak imkânsızdır.

• **Sanal olaylar;** birçok şirket, dijital etkinliklere ve dijital içeriklere kaymaktadır. Çevrimiçi toplantıların özellikle yaygınlaştığı görülmektedir.

• **Bulut;** internet tabanlı olarak kullanıcılar arasında kaynakların paylaşımı önemli hale gelmiştir.

Dijital dönüşüm, birçok iş alanında teknoloji kullanımıyla geleneksel problemlerin aşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu gerçekleştiğinde şirketlerin müşterilerine tahmin edilemez bir değer sağlayacağı düşünülmektedir (Morgan, 2020). COVID-19 salgını süresince ivme kazanarak bir dijital göç dalgasına dönüşen dijital dönüşümün kısa süreli etkilerinin yanında uzun vadede de etkili olacağını ifade etmek mümkündür.

### SONUÇ

Geçmişten günümüze farklı dönemlerde toplumları birçok açıdan etkileyen olumlu ve olumsuz gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler, insan yaşamında büyük dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle dünya tarihine bakıldığında salgınlar ve göçlerin sonuçları itibariyle birey ve toplum yaşamında sosyal, toplumsal ve ekonomik birçok değişikliğe neden olduğunu ifade etmek mümkündür.

2020 yılı itibariyle karşı karşıya kalınan COVID-19 salgını da daha önce yaşanan birçok salgın gibi kısa bir sürede yayılarak küresel çapta ekonomik ve sağlık krizine dönüşmüştür. Bu dönemde bir yandan birey ve toplum sağlığı göz önünde tutulurken diğer yandan ekonomik yaşamın devam etmesine çalışılmıştır. Salgının etkileriyle baş edebilmek ve yayılma hızını azaltabilmek adına birçok ülke tarafından uygulanan kamusal tedbirler doğrultusunda yeni dönemde eğitim, bankacılık, kamu hizmetleri gibi birçok geleneksel iş modelinde dijital ortama hızlı bir geçiş yaşanmıştır. Daha önce dijitalleşme sürecinin az da olsa yaşanmaya başladığı günümüz çalışma modellerinde özellikle evden çalışma, çevrimiçi toplantı, internet alışverişleri, sanal müzeler gibi birçok uygulama yaygınlaşarak kısa bir dönemde adeta dijital bir göç yaşanmasına neden olmuştur. COVID-19 salgınıyla birlikte evden çalışma, çevrimiçi eğitim, eve teslim, video konferans yeni iş yapmak şekilleri gündeme gelmiştir. Bu uygulamaların zamanla hem sağlayıcılar hem uygulayıcılar açısından kabul edilebilir hale geldiğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç olarak, dijitalleşme bugün birçok alanda etkisini gösteren bir olgudur. Dijitalleşme olgusunun zorunlu olarak bir dijital göç dalgasıyla birçok iş modelinde adaptasyonu ise COVID-19 salgın süreciyle birlikte ivme kazanmıştır. COVID-19 salgın sürecinin ortaya koyduğu yeni düzende mevcut iş modellerinden, günlük yaşama kadar birçok alanda bir dijital göç yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir.

### KAYNAKÇA

Alraouf, A., Hanzi, M. ve Bogunovich, D. (2020). Post Covid-19 Urbanism A challenge to all city and regional planners Think Piece commissioned by the International Society of City and Regional Planners, <https://isocarp.org/post-covid-19-urbanism/>(Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Avasant, LLC (2020). Covid-19'un Sektörlere Göre Etki Raporu <https://info.avasant.com/coronavirus-impactindex-by-industry>, (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

CIPS (2019). Digitalisation in Procurement and Supply. [https://www.cips.org/PageFiles/138071/CIPS\\_Digitalisation\\_of\\_Procurement\\_WEB.pdf](https://www.cips.org/PageFiles/138071/CIPS_Digitalisation_of_Procurement_WEB.pdf) (Erişim Tarihi: 26.01.2021).

Çöl, M. ve Güneş, G. (2020). COVID-19 Salgınına Genel Bir Bakış in COVID-19, s: 1-8 (Ekitap) Editörler: Osman Memikoğlu ve Volkan Genç. Bölüm: Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara <http://www.medicine.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/121/2020/05/COVID-19-Kitap.pdf> (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

Ersöz, B. ve Özmen, M. (2020). Dijitalleşme ve Bilişim Teknolojilerinin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. AJIT-e: Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 11 (42), 170-179.

Fernandez, S., Jenkins, P. ve Vieira, B. (2020). Europe's digital migration during COVID-19: Getting past the broad trends and averages. <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/europes-digital-migration-during-covid-19-getting-past-the-broad-trends-and-averages> (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Filey, A. (2020). COVID-19 Is A Before-And-After Moment In The Digital Transformation. <https://www.forbes.com/sites/andrewfilev/2020/03/30/covid-19-is-a-before-and-after-moment-in-the-digital-transformation/?sh=6a1a405bd422> (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Gartner (2020). Gartner HR Survey Reveals 41% of Employees Likely to Work Remotely at Least Some of the Time Post Coronavirus Pandemic. *News Release*, April 14 <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2020-04-14-gartner-hr-survey-reveals-41--of-employees-likely-to-> (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

GSMA (2017). Practical Recommendations to Digital Migration in ASEAN. Vietnam case study and regional comparisons. Erişim: <https://www.gsma.com/spectrum/wp-content/uploads/2017/10/Practical-Recommendations-to-Digital-Migration-in-ASEAN-full.pdf> Erişim Tarihi: 24.01.2021.

Hotar, N., Omay, R. E., Bayrak, S., Kuruüzüm, Z. ve Ünal, B. (2020). Pandeminin Toplumsal Yansımaları. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 211-220.

ILO (2020). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third edition [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms\\_743146.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf) (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Junio, D.R. (2020). Digital Divide in the Time of COVID-19. United Nations University. <https://cs.unu.edu/news/news/digital-divide-covid-19.html>, (Erişim Tarihi:25.01.2021).

Kemp, S. (2020). Digital 2020: Global Digital Overview <https://datareportal.com/reports/digital-2020-global-digital-overview> (Erişim Tarihi: 25.01.2021)

Kırmızıgül, H. G. (2020). Covid-19 Salgını Ve Beraberinde Getirdiği Eğitim Süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Covid-19 Özel Sayısı 2, 283-289.

Kniffin, K. M., Narayanan, J., Anseel, F., Antonakis, J., Ashford, S. P., Bakker, A. B., Bamberger, P., Bapuji, H. Bhave, D. P., Choi, V. K., Creary, S. J., Demerouti, E.,

Flynn, F., Gelfand, M. J., Greer, L., Johns, G., Kesebir, S., Klein, P. G., Lee, S. Y., Ozelik, H., Petriglieri, J. L., Rothbard, N. P., Rudolph, C. W., Shaw, J. D., Sirola, N., Wanberg, J. R., Whillans, A., Wilmot, M. P. ve Vugt M. (2020). COVID-19 and the Workplace: Implications, Issues, and Insights for Future Research and Action. *Working Paper* 20-127. [https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/20-127\\_6164cbfd-37a2-489e-8bd2-c252cc7abb87.pdf](https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/20-127_6164cbfd-37a2-489e-8bd2-c252cc7abb87.pdf) (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.

Koeze, E. ve Popper, N. (2020). The Virus Changed the Way We Internet. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/04/07/technology/coronavirus-internetuse.html> (Erişim tarihi: 07.04.2020).

Morgan, B. (2020). Is COVID-19 Forcing Your Digital Transformation? 12 Steps To Move Faster. <https://www.forbes.com/sites/blakemorgan/2020/04/05/is-covid-19-forcing-your-digital-transformation-12-steps-to-move-faster/?sh=2478d460617b> (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

OECD (2019). Regulatory effectiveness in the era of digitalisation. <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/Regulatory-effectiveness-in-the-era-of-digitalisation.pdf>(Erişim Tarihi: 26.01.2021)

OECD (2020), Keeping the Internet Up and Running in Times of Crisis, OECD, Paris, [www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/keeping-the-internet-up-and-running-in-times-of-crisis-4017c4c9/](http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/keeping-the-internet-up-and-running-in-times-of-crisis-4017c4c9/) (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

Ourworldindata (2020). Turkey: Coronavirus Pandemic Country Profile <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/turkey?country=~TUR> Erişim Tarihi: 23.01.2021).

Park, S. E. (2020). Epidemiology, virology, and clinical features of severe acute respiratory syndrome -coronavirus-2 (SARS-CoV-2; Coronavirus Disease-19). *Clin Exp Pediatr* 63(4):119-124.

Parlak, B. (2017). Dijital Çağda Eğitim: Olanaklar Ve Uygulamalar Üzerine Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı,1741-1759.

Schallmo, D., Williams, C. A. ve Boardman, L. (2017). Digital Transformation Of Businessmodels —Best Practice, Enablers And Roadmap. *International Journal of Innovation Management*, 21(8), 1-17.

Schleicher, A. (2020). The Impact Of Covid-19 On Education Insights From Education At A Glance 2020. <https://www.oecd.org/education/the-impact-of-covid-19-on-education-insights-education-at-a-glance-2020.pdf> (Erişim Tarihi: 22.01.2021).

Sezgin, S. ve Fırat, M. (2020). Covid-19 pandemisinde uzaktan eğitime geçiş ve dijital uçurum tehlikesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 37-54.

Sucu, S. A. ve Gündüz, U. (2019). Kitlelerin Yeni Göç Mekânları Olarak Sosyal Medya ve Sanal Göç İlişkisi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 5(2), 466-490.

Taşel, F. (2020). Dijitalleşmenin Ticarete Ve Ekonomiye Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8 (2), 127-137.

Taşkıran, A. (2017). Dijital Çağda Yükseköğretim, *Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3 (1): 96-109.

Taymaz, E. (2020). Covid-19'un İktisadi Etkileri. [https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor\\_6/covid19-rapor\\_6\\_Part76.pdf](https://www.ttb.org.tr/kutuphane/covid19-rapor_6/covid19-rapor_6_Part76.pdf) (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Temir, C. (2020). Covid-19'un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 7(1), 50-66.

Tombul, I. (2020). Argümantatif Yaklaşımla Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenleri Tartışmak. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (14), 134-155.

Walton, P. (2017). Sustaining Digital Adaptation. Summit Digitalisation For A Sustainable Society, Gothenburg, Sweden, 12–16 June 2017. Proceedings 2017, 1- 218.

Watson, A. (2020). Device usage increase due to the coronavirus worldwide 2020, bycountry. <https://www.statista.com/statistics/1106607/device-usage-coronavirus-worldwide-by-country/> (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

WHO (2021). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. Erişim: <https://covid19.who.int/> (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Worldometer (2021). COVID-19 Virus Pandemic. <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries> (Erişim Tarihi: 24.01.2021).

Yoo, Y. (2010a). Computing in everyday life: A call for research on experiential computing. *MIS Quarterly*, 34 (2) 213-231.

Yoo, Y. (2010b). Digitalization and Innovation. Working Paper, Institute of Innovation Research Hitotsubashi University Erişim: [https://www.researchgate.net/publication/48926382\\_Digitalization\\_and\\_Innovation](https://www.researchgate.net/publication/48926382_Digitalization_and_Innovation) (Erişim Tarihi: 26.01.2021).

Zinder, E. ve Yunatova, I. (2016). Synergy for digital transformation: person's multiple roles and subject domains integration in International Conference on Digital Transformation and Global Society, 155 –168 [https://www.researchgate.net/publication/310790993\\_Synergy\\_for\\_Digital\\_Transformation\\_on\\_Person%27s\\_Multiple\\_Roles\\_and\\_Subject\\_Domains\\_Integration](https://www.researchgate.net/publication/310790993_Synergy_for_Digital_Transformation_on_Person%27s_Multiple_Roles_and_Subject_Domains_Integration) (Erişim Tarihi: 23.01.2021).

<https://pazarlamaturkiye.com/pandemi-sektorleri-nasil-etkiledi-reklam-harcamalarindaki-degisimler> (Erişim Tarihi: 20.10.2020.)

## BİR DÖNEM ULUSLAR ARASI TİCARETİN GÖZDESİ ŞAP MADENİ

**Doç. Dr. Mustafa HATİPLER**

Trakya Üniversitesi, Edirne Sosyal Bilimler MYO

ORCID: 0000-0002-2090-3042

**Dr. Öğr. Üyesi Nilgün BECENEN**

Trakya Üniversitesi, Edirne Teknik Bilimler MYO, ORCID:0000-0003-4422-8552

### Özet

Eski çağlardan beri bilenen, altın kadar kıymet kazanan şap madeni, mikrop öldürücü etkisi ile ilaç üretiminde, yün ve pamuk dokumalarının renklendirmesinde, deri ve kâğıt üretiminde uzun yıllar aranan bir maden olmuştur. Şap; kimyasal bileşimi, potasyum alüminyum fosfat ve amonyum alüminyum sülfat olan, kokusuz, tamamen doğal bir tuz çeşididir. Şap, Dünya ticaret tarihinde uzun dönem ticaret kapasitesi yüksek olan bir emtia olarak bilinmektedir.

Türkiye, Osmanlı dönemi döneminde zengin şap madeni rezervine sahip bir ülke olarak bilinmektedir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türkiye'de bilinen en büyük şap madeni rezervleri, Giresun-Şebinkarahisar, Kütahya-Şaphane ve İzmir-Foça yöresindedir.

Şapın ticari özelliğini arttıran husus; onun tıbbi hususlarda kan kesici ve damar büzücü özelliğinin yanı sıra pamuk ve yünden yapılmış tekstil malzemelerinin, doğal boyarmaddeler ile renklendirildiği dönemlerde, boyarmaddenin elyafa güçlü bir bağ ile tutunmasını sağlayarak, renklerin akmasını, solmasını önleyen bir malzeme olmasıdır. Bu işlem mordanlama olarak adlandırılmaktadır. Böylece şap, dönemin kumaş dokuma sanayi için vazgeçilmez mordan maddesi durumuna gelmiştir.

Avrupa'nın tekstil boya sanayinin şap ihtiyacı uzun süre Cenevizliler aracılığıyla Anadolu'dan sağlanmış ve şap ihracatının ülke ekonomisine büyük katkısı olmuştur. Ayrıca Batı Anadolu'da kaliteli doğal boya bitkilerinin varlığı, Gediz ve Foça şap madenlerinin yakınlığı, bu bölgede tekstil üretiminin artmasında önemli rol oynamıştır. Şap ve kök boyalar ile mor, pembe ve kırmızı renkler üretilmiştir.

Bu küçük çalışmada, Şap madeninin tarihsel süreci ele alınmıştır. Türkiye şapı, orta çağda Avrupa'da aranan, tercih edilen, ülke ekonomisine büyük fayda sağlayan önemli bir ihracat madeni olmuştur. Günümüzde de bu önemini devam ettirebilmek için, bilimsel çalışmalar yapılarak mümkün olan her alanda kullanımını teşvik etmek, bu çerçevede yaygınlaştırmak son derece önemlidir.

**Anahtar Kelimeler:** Şap madeni, Tekstil, Ekonomi

### ALUM MINE, A PERIOD OF INTERNATIONAL TRADE FAVORITE

#### Abstract

Alum mine, which has been known since ancient times and gained as much value as gold, has been a sought-after metal for many years in the production of medicine, in the coloring of wool and cotton fabrics, in leather and paper production with its germicidal effect. Handle; It is an odorless, completely natural salt type whose chemical composition is



potassium aluminum phosphate and ammonium aluminum sulphate. Alum is known as a commodity with high trade capacity for a long time in the world trade history.

Turkey is known as a country with rich mineral reserves screened during the Ottoman period. Today the largest reserves of mineral alum, known in Turkey as in the past, Giresun-Şebinkarahisar, Kütahya-Şaphane and the Izmir-Foca region.

The issue that increases the commercial properties of the alum; In addition to its blood-cutting and vasoconstrictor properties in medical matters, it is a material that prevents the flowing and fading of the colors by ensuring that the textile materials made of cotton and wool are colored with natural dyes, by ensuring that the dyestuff adheres to the fiber with a strong bond. This process is called mordanting. Thus, alum became an indispensable mordant material for the fabric weaving industry of the period.

The screened requirement of the textile dye industry of Europe was provided from Anatolia through the Genoese for a long time and the alum export made a great contribution to the country's economy. In addition, the presence of high quality natural dye plants in Western Anatolia, the proximity of Gediz and Foça alum mine played an important role in the increase of textile production in this region. Purple, pink and red colors were produced with alum and madder.

In this small study, the historical process of the alum mine is discussed. Turkey screened, sought-after in the Middle Ages in Europe, preferably, it has been an important mineral export, providing great benefits to the national economy. In order to maintain this importance today, it is extremely important to encourage its use in every possible field by carrying out scientific studies and to spread it within this framework.

**Keywords:** Alum mine, Textile, Economy.

## GİRİŞ

Madenler, ülkelerin kalkınma ve gelişmesinde kritik rol oynayan çok özel değerlerdir. Geçmişte altın, gümüş, tuz ve kömür madeni, XX. yüzyılda uranyum, bor ve toryum madenleri böyle bir özelliğe sahiptir. Keza petrolü de XX. yüzyılın en kritik madeni olarak değerlendirilmeye değerdir. Şap madeni de kritik özellikte bir maden olmuştur. Şapı özel bir maden haline getiren şeyi onun kullanıldığı sanayilerde imalat üzerindeki keskin ve etkili gücüdür.

Şap, doğadan elde edilen doğal bir maddedir. Şap madeni, diğer kullanım alanlarından ziyade yün ve pamuk liflerinin ayrışmasını ve kök boya maddesinin boyanın dokumada kalıcılığının sağlanması hususunda etkilidir.

Türkiye coğrafyası tuz üretimi, dağıtımı ve nakliyesi açısından oldukça elverişlidir. Tuz bazı göllerden ve yeraltı kaynaklarından sağlanmaktadır. Şap, kimyasal yapı olarak çift tuz grubuna giren bileşiklerdir. Suda kolay çözünür, içerdiği metal iyonuna bağlı olarak demir, krom, mangan, kobalt, alüminyum vb. şap çeşitleri vardır.

Doğada gri, sarı, kırmızı ve beyaz renkte bulunan ya da renksiz olan şap cevherlerinin ticari açıdan en önemli türü potasyum alüminyum şapı (alunit), adı şap veya şap taşı olarak bilinmekte olan; kokusuz, tamamen doğal bir tuz çeşididir (Sayar, 1960: 161). Alunit, kimyasal bileşimi sulu potasyum-alüminyum silikattir. En az 2000 yıldır bilindiğine ve

kullanıldığına dair veriler vardır. XIII. ve XIV. yüzyılda altın kadar kıymet kazanan maden şap olmuştur.

Türkiye'deki şap madenlerinin üretimi, işletimi çok eski tarihlere dayanmasına ve devlete sağladığı sosyal ve ekonomik etkileri ile büyük önem taşımalarına rağmen, kaynak araştırmasında bu alanda yapılmış çok fazla çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu küçük çalışma, şap madeninin önemine dikkat çekmek, günümüzde bu alanda farkındalık oluşturmak amacıyla yazılmıştır. Geçmişte Anadolu'nun en önemli madeni olan şap madeni, İtalyan (Cenevizli ve Venedikli) tacirlerin uluslararası ticaretinin gözdesi olmuştur. Bu durum Selçuklular döneminde de Beylikler döneminde de fazla değişmemiştir. Değişen sadece İtalyanların kendi içinde yani Venedikli tacirlerden Cenevizli tacirlere doğru yaşanmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti döneminde, başlangıçta büyük bir değişim göstermiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa'daki birkaç sanayi kolunun önemli bir hammaddesi olan şap madenini kontrol etmiştir. Ancak zaman içinde bu kontrol zayıflamış ve tarih tekerrür ederek yine İtalyan tacirlerinin eline geçmiştir. Bu süreçte Şap madenlerinin iltizamının gayrimüslim tebaya verilmiş olması da manidardır. Bu küçük çalışma, şap madeni özelinde günümüzün önemli madenleri (altın, bor, uranyum, toryum vb.)nin elimizde kalmasına ışık tutması beklentisiyle kaleme alınmıştır.

## 1.TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ŞAP MADENİ

Doğada gri, sarı, kırmızı ve beyaz renkte bulunan ya da renksiz olan şap madeni (değer ve şekil itibarıyla da), kaya şapı ve toz şapı olmak üzere iki şekilde bulunmaktadır (Levey, 1958: 169). Bu tasnif, üretim ile ilgili olarak ve nitelik ve nicelik bakımından ele alındığında; kaya şapı kaba şap, toz şapı da hurda şap şeklinde tasnif edilmiştir. Kaya şapının değeri toz şapa göre daha fazladır (Pegolotti, 2012: 368). Bundan başka şap, büyüklük ve şekline göre; ince dane ve armoloz şap, billur (kebir) şap, ufak bulgur (kırmızı) şap ve kırmızı ve beyaz karışık toz şap olmak üzere dört başlık altında tasnif edilmiştir (Faroqhi, 1979). Levey (1958: 169), Şap ile ilgili olarak Mezopotamya'da, kristal ve toz şap olarak; aban, aban gabü, aban sikkati terimlerinin kullanıldığını yazmaktadır. Osmanlı Devleti şap üretimini ve ihracatını kontrol ederken zaman zaman şap ithalatına da izin vermiştir. İthal edilen şapa efrenc şapı denilmiştir (Faroqhi, 1979).

Şap madeni, Anadolu ve Trakya topraklarının Osmanlı dönemi ve öncesinin en önemli madenidir. Şap madeni, topraktan çıkarıldığı haliyle değil, belli ve özel işlemlerden sonra kullanıma hazır hale getirilmiştir Çünkü şap ateşle temasa geçtiği zaman alev almakta ve suya konulduğu zaman da kum haline gelmektedir. Şap bu işlemlerden başka daha birçok işlemlerden geçtikten sonra işlenecek duruma gelmektedir (Dukas, 1956).

Dokuma ve eczacılık sanayinin vazgeçilmez maddesi olan şap, tarih boyunca stratejik bir ürün olmuştur. Özellikle dokuma sanayiinin yükselişe geçmesiyle şapın önemi çok daha fazla artmış ve bir zamanların en önemli uluslararası ticaret ürünü olmasını sağlamıştır.

### 1.1. Tarihsel Süreç İçinde Şap Madeni'nin Avrupa'ya Doğru Olan Ticareti

Osmanlı Dönemi ve öncesinin ticaret savaşlarından en önemlisi Ortaçağ'ın en önemli stratejik ürünlerinden biri olan şapın, özellikle Foça şapıyla ilgili olarak yaşananlardır. Foça şapının kullanım hakkı için Venedikliler ve Cenevizlilerin büyük ticari hamle yaptıkları bilinmektedir. Bu ticari savaşın nedeni, şap madeninin ticaretinin İtalya'dan Belçika'ya,

Almanya'dan İngiltere'ye kadar uzanan çok geniş bir Avrupa alanında etkili olmasıdır. Bu anlamda şap madenini, dokuma ve eczacılık gibi alanların etkili bir hammaddesi olarak kabul etmek mümkündür.

Alâeddin Keykûbat'ın 1220'de Venedik'le yapmış olduğu antlaşma (bazı yerlerde Ahidname olarak da geçmektedir) ile Venedikli tüccarların hububat, canlı hayvan, yapağı, deri, kereste, mazı, hekimlikte kullanılan bitkiler, bakır, halı, çeşitli pamuklu ve yünlü kumaşlar ve kaya tuzunun yanında şap ithalatı yapmalarına imkân tanınmıştır. Anlaşma gereği, Anadolu'dan şapın yanında diğer ürünleri ithal eden Venedikli tüccarlar, diğer ürünlerde yüzde iki oranında gümrük vergisi ödemek durumunda iken şapta gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır (Turan, 1990: 116).

Osmanlı öncesinde, Bizans İmparatoru 8. Mihail Paleolog'un, 1275 yılında Cenevizli Manuel

Zaccaria ailesine Foça'nın zengin şap madenlerini dirlik olarak verdiği bilinmektedir (Dukas,1956). Zaccaria Ailesi, bu hakkı eline geçirdiğinde, şap madenini çıkarmaya başlamış ve özellikle 1300'lere gelindiğinde, Foça'da şap üretimi büyük artış göstermiştir.

Venediklilerin Batı Anadolu'dan şap ticaretleri daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Venedikli tüccarlar, 1400'lerin başında bu kez, Aydınogulları ile anlaşarak şap ticaretine devam etmişlerdir. Ancak Venediklilerin Aydınogulları ile yaptığı şap ticaretinde yüzde 4 oranında gümrük vergisi vermek durumunda kalmışlardır (Atan, 1990: 129).

Şap madeninin Avrupa için sahip olduğu önemin bir başka göstergesi olarak Kütahya şapı olarak da bilinen Gediz şapının XIII. ve XIV. yüzyıllarda Cenevizlilerin elinde olması gösterilebilir (İnalçık, 2008:128). Bu şekilde şap madeni Cenevizliler ile Bizans arasında önemli bir ticaret ürünü olarak varlığını devam ettirmiştir (Laiou-Thomadakis, 1980-1981: 180). Bu durum Bizans sonrasında Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde de aynı şekilde varlığını sürdürmüştür (Turan, 1990: 43). Bu uygulama, 1381 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte Kütahya'nın Osmanlı toprağı olmasıyla şap ihracatına sınırlama getirilmiştir. Bu sınırlama ile Gediz şap madeninin, Venediklilerin elinden alınması ve Osmanlı Devleti topraklarında kullanımının artırılması sağlanmıştır (İnalçık, 2008). Bu yeni durum, şapın Osmanlı topraklarından ihracını sıkıntıya sokmuş ancak tamamen yasaklanmamıştır.

Şap ticareti en kapsamlı çağını Osmanlı döneminde yaşamıştır. Çünkü Venedikli tüccarların Batı Anadolu'dan şap ticareti ısrarı Osmanlı Devleti döneminde de devam etmiştir. Zaman zaman bozulan ilişkiler, savaş, Osmanlı Devleti'nin şapı kontrol etme faaliyetlerine rağmen 1546 yılında Venedik Hükümeti, Osmanlı ülkesindeki şap madenlerinin işletme hakkı gibi son derece önemli ve kritik bir hak elde etmiştir (İnalçık, 2001: 267-268). Osmanlı döneminde, şapla ilgili ilginç olan bir diğer gelişme genellikle şap madenlerinin ve şaphanelerin mültezimliğini Yahudilerin üstlenmiş olmasıdır. Bu aynı zamanda şap ticaretini kolaylaştıran bir unsurdur. Bu kolaylaştırmanın nedeni, Yahudi mültezimlerin Venedikli tüccarlarla ortaklıkları olmasındandır (Köse, 2005: 86).

### 1.2.Osmanlı İçin Şap Madeni ve Üretimi

Selçuklular Devri'nde de Anadolu'da birçok yerde şap çıkarıldığını ifade eden kaynaklara rastlanmaktadır. Uzunçarşılı (1984: 251). Özellikle Manisa ve çevresinde kurulan Saruhan Beyliği için şap madeninin önemli olduğu ve bu bölgelerden çıkarılan şap madeninin Avrupa'ya ihraç edildiğini yazmaktadır.

Osmanlı topraklarında, Şap madeninin XVIII. yüzyıla kadar, özellikle Manisa, Aydın, Foça, Ulubat, Kütahya, Karahisar-1 Şarki (Şebinkarahisar), Gediz (Gedos) ve Gümülcine yakınlarında bulunan Maronya (Maruniye)'da çıkarıldığı bilinmektedir (Kansız, 2018: 5-6). Günümüzde Maronya bölgesinde bir kasabanın adının Şapçı ya da Şaphane; Gediz yakınlarında Şap madeninin olduğu yerdeki bir başka kasabanın da adı Şaphane'dir. Ayrıca Kütahya şap madeni Germiyanogulları'na servet ve kültür zenginliği sağlamış, Aydın ve Saruhan limanlarına da ticari canlılık getirmiştir (İnalçık, 2008: 128; Faroqi, 1979).

Tarihsel süreç içinde bakıldığında, çok büyük değişimler yaşamamış olan Osmanlı şap madenleri içinde üretim kapasitesi en yüksek olan Şebinkarahisar (Karahisar-1 Şarki) şap madeni olduğu onu Gümülcine Maronya'daki şap madeni takip ettiği görülmektedir. Gediz'deki şap madeni yıllık üretim kapasitesi Maronya şap madeninin altındadır. Foça şap madeni miktar olarak Gediz şap madeni ardından gelmektedir (Delumeau, 1962'den aktaran Faroqi, 1979).

Çakır (2003: 115), şapın daha çok ve etkili kullanıldığı Avrupa'da, Osmanlı topraklarının şap madeni bakımından oldukça zengin olduğunun bilindiğini yazmaktadır. Bu durum, şap madenini, önemli bir ihraç maddesi haline dönüştürmüştür.

Şap, bölgesel anlamda ve maden olarak en fazla Osmanlı topraklarında bulunmaktadır. Pegolotti (2012: 368), Osmanlı şap madenleri içinde Şebinkarahisar şapının en kaliteli şap olduğunu, Foça şapının da yüksek kalitede olduğunu, Kütahya Gediz şapı ile Maronya şapının da Foça şapına yakın kalitede olduğunu yazmaktadır. Osmanlı toplum ve devlet yapısı içinde madenlerde "Madenciyan" denilen kişilerin çalıştığı ve bunların toprağa bağlı olarak çalışan köylüler gibi madene bağlı olarak çalıştıkları ve bu çalışanların vergilerden muaf oldukları bilinmektedir (Varlık, 1985: 917). Aynı durum şap madeni için de geçerlidir. Şap madeninin çıkarılması hem teknik hem de kol gücü isteyen bir işlemdir. Bu nedenle şap madenlerinde hem kalifiye hem de genç maden işçileri çalıştırılmıştır (Altunbay, 2002: 795). Şap, Osmanlı döneminde XIX. yüzyıla kadar, madenlerden liman ve satış yerlerine genellikle göçebe gruplar vasıtasıyla ve develer üzerinde sevk edilmiştir. XIX. yüzyıldan sonra şapın nakliyesinde arabalar kullanılmıştır. (Faroqi, 1982: 525).

Anadolu'da çok uzun yıllar siyasi oluşumlar tarafından kullanılan ve ticareti yapılan şap madenleri, Osmanlı Devleti'nde mukataa sistemine dahil edilmiş ve hazineye devredilerek yaklaşık 400 yıl boyunca Hazine-i Amire'nin önemli gelir kaynağı olarak işletilmiştir (Tabakoğlu, 1997: 177). Osmanlı Devleti'nde şap madeninin kullanımı, işletimi ve satışının organizasyonu devletin elindedir. Şap madenleri, mukataa sistemi içinde işletilmiştir (Çakır, 2003: 115).

## **2. AVRUPA VE OSMANLI DEVLETİNDE ŞAP MADENİNİN KULLANILDIĞI ALANLAR**

Tarih içinde, şapın özel kullanımı var olmuştur. Ancak şapın kullanımındaki geometrik artış dokumacılık sektörünün büyümesiyle yaşanmıştır. Şap, dokumacılıktaki boyama işleminde kökboyanın doğal elyafa tutunmasını sağlayan bir maddedir.

Dokumacılığın büyümesi, dokumacılıkta kullanılan doğal kökboyanlarının da kullanımını getirmiştir. Dokumacılıkta boyama faaliyeti de şapın kullanımını ve dolayısıyla

şapa olan talebi arttırmıştır. Tarih boyunca şap kaynaklarına ulaşım kolaylığının tekstil sanayinde boya üretiminin gelişiminde oldukça önemli bir faktör olmuştur.

### **2.1. Avrupa'da Şap Madeni Kullanımı**

Antik çağlarda kuvars içeriğinden dolayı değirmen taşı olarak kullanılan şap tuzlarının, daha sonraları sanayide kullanımı artarak sağlık, tekstil boyacılığı, deri terbiyesi ve kuyumculuk gibi alanlarda önem kazanmıştır. Ayrıca cam üretimi ve lehim işlemlerinde eritici madde olarak, leke sökücü olarak yıkama işlemlerinde ve ahşap malzemeye yanma direnci kazandırma gibi işlemlerde de kullanılmıştır (Acun, 2006: 1490).

Sağlık alanında; ağız ve ayak yaralarında, dokuları daraltmak ve vücut sıvılarının akıntısını azaltmak için kanama durdurucu, olarak ilaç yapımında kullanılmıştır. Şap bazı bitkilerle karıştırılarak, kulak ağrısı, baş kaşıntısı, sarılık ve göz rahatsızlıklarında da kullanıldığı görülmüştür (Levey, 1958: 168). Şap tuzunun, beş farklı bitki ile karıştırılarak veya gülsuyu ve yağ ile karıştırılarak merhem olarak da kullanıldığı bilgileri kaynaklarda yer almaktadır.

Dokumacılığın arttığı dönemlerde tekstil sanayinde boyama işlemlerinin en önemli maddesi olmuştur. Şap maden yataklarının etkisi ile tekstil dokumacılığında yoğunluk kazanan bir bölge olmuştur. Şap kullanılarak elde edilen renklerin parlaklığı ve haslığının yüksek olmuştur. Bu nedenle saç boyanmasında da faydalanılmıştır (Levey, 1958: 169).

Avrupa'da daha XII. Yüzyılda özellikle Brugge ve Londra şehirlerinde; yün, pamuk dokumacılığı yapılmaktadır. Bu durum doğal olarak bu bölgelerde renkli kumaş ve tekstil ürünleri üretimi için şap madenine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu ihtiyaç uzun süre Osmanlı topraklarından Avrupa'ya şapın ithal edilmesiyle karşılanmıştır. Şapın bir zamanlar çok önemli ihraç maddesi olmasının nedeni budur.

Hayvan derilerinin terbiyesinde, kuyumculukta altın ve gümüşün parlatılmasında ve temizlik malzemesi olarak ta şapın kullanıldığı bilgileri mevcuttur. Şap, karbonat ile birlikte ağız temizliğinde de kullanılmıştır (Levey, 1958: 168). Örneğin, Gediz'de çıkarılan şapın, Kıbrıs ve Sakız adalarında deri imalatında kullanılmak için gönderildiği bilgileri belgelerde yer almaktadır. Şap madeni para basımında kullanılmak üzere darphanelere gönderilmiştir.

Şap madeni, kuyumculuk ve darphane sektörleri için de önemli bir üründür. Şap, çok uzun süre altının parlatılmasında kullanılırken darphanelerde de ilgili para basımında kullanılan madenler ile ilgili olarak kullanılmıştır (Zachriadou, 1983: 167).

Şapın hemostatik (kan durdurucu), antiseptik ve astrenjan (büzücü) özellikleri vardır. Bu nedenle şap ayrıca eczalık ve tıp alanlarının da vazgeçilmezi arasında olmuştur. Özellikle nasır, ağız ve ayak yaraları tedavisinde, kanamaların durdurulmasında, kabızlığın giderilmesinde ve çocuk düşürme konularında kullanılmıştır (Demirhan Erdemir, 1985: 301-307; Evliya Çelebi, 2006: 467).

Bütün bunların yanında şap cam sanayii içinde hayati öneme haiz bir üründür. Bu nedenle çok uzun süre Avrupa'nın cam sanayinin hammaddesi olarak işlev görmüştür.

### **2.2. Osmanlı'da Şap Madeni ve Kullanımı**

Tarih boyunca, şap madenleri ile kökboyama ve tekstil sanayi birlikte bulunmuştur. Bunun en canlı örneği olarak Batı Anadolu'daki kaliteli kök boya bitkisinin varlığı ile Gediz ve Foça şap madenlerinin yakınlığı gösterilebilir. Aynı şekilde 1502 yılında Bursa'da 1000



civarında dokuma tezgâhının olması da, Bursa'da dokuma üretiminin yoğun olması da Bursa'nın ticaret yolları üzerinde olması ve Gediz şap kaynağına yakın olmasıyla ilgilidir.

Şap madeninin kök boyamada farklı özellikleri vardır. Bunlardan biri olarak Foça şapı gösterilebilir. Foça şapı, doğal boyamada mor, pembe, kırmızıya yakın renkler elde edilmesinde kullanılmıştır.

Osmanlı öncesinde Avrupa dokuma ve boyama sanayiinin kullandığı şap madeni Yunanistan, Suriye ve Mısır'daki madenlerden temin edilmiştir. Bu şap madenleri dayanıksız ve dokuma boyamacılığında elde edilen renklerin, güneşe ve yıkamalara dayanıklı olmamaları zaman içinde Foça şapının kullanımını arttırmıştır. Çünkü Foça şapı ile elde edilen mor ve kırmızı tonlu renkler, yıllar boyunca parlaklığını ve kalıcılığını korumuştur (Pegolotti, 2012: 368).

## SONUÇ

Şapın esası, potasyum alüminyum sülfattır. Şap, doğal, kokusuz bir tuzdur. Tarih boyunca kullanılan en eski doğal maddelerden biri olan şap, hijyenden tıba kadar birçok alanda kullanılmıştır. Bu anlamda Antik Mısır'da şap; kötü vücut kokularının defî amacıyla kullanılmıştır.

Eski çağlardan itibaren Bizans, Selçuklular ve beylikler döneminde kullanılan ve işletilen şap madenlerinin Osmanlı döneminde de oldukça önem gördüğü ve yoğun şekilde işletilerek Avrupa'ya ihraç edildiği gözlemlenmiştir. Şap madeninin varlığının; gerek Gediz, gerekse Kütahya'nın ekonomik ve ticari açıdan kalkınmasını sağlayan bir araç olduğu görülmüştür.

Kullanım alanlarının zenginliği teknolojik gelişmeyi beraberinde getirmektedir. Bu durumda, madenlerin bilinçli kullanımı ile ekonomik güç elde edilerek toplumsal kalkınma sağlanabileceği tespit edilmiştir. Madenler devletlerin ekonomik kalkınmasında önemli bir yere sahiptir. Madenler ekonomik değer olma özelliklerinin yanında toplumsal ve sosyal hayatın gelişmesinde de etkili olmaktadır.

Tarih içinde çok uzun bir süre şap madeni ticareti yapılmıştır. Bu ticaret, Osmanlı öncesi dönemde de Osmanlı döneminde de büyük bir ağırlığa sahip olmuştur. Coğrafi keşiflere rağmen şap ticareti bu ağırlığını kaybetmemiştir. Bu ticaretin bu denli ağırlıklı olmasının nedeni olarak, şapın Avrupa'da özellikle İtalya ve Almanya ve İngiltere'de dokuma sanayiinden cam sanayiine kadar, Tiptan eczacılık alanına kadar pek çok sanayi ve alanda vazgeçilmez bir ürün olması etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti, başlangıçta şap madeni ile ilgili üretim ve ihracat alanında bir disiplin sağlamış ancak zaman içinde, şapı Osmanlı'dan alıp Avrupa'ya satan Venedikli tüccarların hegemonyasına teslim olmuştur. XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin önemli ihraç kalemi olan Osmanlı şap madeninin kaderi, İtalya'da yeni şap ocaklarının açılması ve tekstil boyama işleminde yeni tekniklerin geliştirilmesi ile değişmiş ve bu gelişme ile Avrupa ülkelerinde şapa olan talebi azalmıştır.

Günümüzde de şap yeni teknolojilere dahil edilerek, tıp, eczacılık, tekstil ve kimya sanayilerinde kullanımı sağlanmalı bu şekilde istidam, ekonomik getiri gibi katkılar elde edilmelidir. Türkiye'nin halen işletilmekte olan şap tuzu yatağı, Kütahya-Gediz-Şaphane'dedir.



Bu çalışmada şap madeninin ele alınması, sadece geçmişte birkaç sanayi alanının çok önemli hammaddesi ya da yan maddesi olan bir madenin uluslararası ticaretteki durumunu ele almak için değildir. Çalışmada, şap madeninin ele alınmasının nedeni, sosyal politika bağlamında, çevre ve insan ilişkileri çerçevesinde, bir madenin ülkeyi ya da ülkeleri nasıl kalkındıracağı ve ülkenin kalkınmasının dinamosu olacak o madenin kontrol ve denetiminin nasıl elden kaçırıldığı ve kalkınmaya olması gereken desteği nasıl sağlayamadığının anlaşılması içindir. Geçmişin şap madeni ile bugünün bor ve toryumu arasında çok büyük farklılık yoktur. Geçmişte şap madeni ne ise, şap madeninin ülkemizden alınıp dönemin diğer ülkelerinin özel sanayilerinde kullanılması için verilen rekabet ve kavgamücadele ne ise bugün de bor ve toryum madenleri için yapılan ya da yapılmak istenen odur. Geçmişin dokuma sanayi, kuyumculuk sanayi bugünün nükleer sanayiden farkı yoktur. O nedenle bu küçük çalışmada şap madeni ele alınarak yapılmak istenen şey; geçmişin serin mahzenlerinde hoşça vakit geçirmek değildir. Tam tersi geçmişte yaşananların bugün ve yarın yaşanmaması için bir ışık yakmaktır. Çünkü: "Geçmişin şimdiye ve geleceğe olan benzerliği, suyun suya benzemesinden daha fazladır." (İbn Haldun, 2020).

#### KAYNAKLAR

- Acun, F. (2006). *Karahisar-ı Şarkî Ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altunbay, M. (2002). *Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik, Türkler*, C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Atan, T. (1990). *Türk Gümrük Tarihi (Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar)*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul: Kitabevi.
- Demirhan Erdemir, A. (1985). *Tıbbi Folklorumuzda Şap ve Bazı Örnekler, İçinde: Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yen Görüşler* (Hazırlayan: Feyzi Halıcı), C.1, Ankara: Güven Matbaası.
- Dukas (1956). *Bizans Tarihi* (Çev.: Vladimir Mirmirioğlu), İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), C.2. 2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (1979). Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830), *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Volum:71, pp. 161.
- Faroqhi, S. (1982). Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 14. No. 4.
- İnalcık, H. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. I, (Çev.: Halil Berktaş), 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İş Bankası Kültür.
- İbn Haldun (2020). *Mukaddime* (Der.: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.

Kansız, A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Bir Maden Mukataası: XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Şarkî Şaphanesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köse, M.Z. (2005). *Osmanlı-Venedik Ticareti (1600-1630)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Ün. SBE,

Laiou-Thomadakis, A.E. (1980-1981). The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteent Centuries, *Dumbarton Oaks Papers*, Volum: 34-35, pp.180.

Levey,M.(1958). Alum İn Ancient Mesopotomian Technology,*ISIS*,49 (2), ss.166-169.

Pegolotti, F.B. (2012). *La Pratica Della Mercatura* (Ed. A. Evans), New York: Medieval Academy of America.(1936 yılındaki basımın yeniden basımı)

Sayar, M.A. (1960). *Mineraloji ve Jeoloji*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi Ofset Baskı Atölyesi.

Tabakoğlu, A. (1997). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh.

Turan, Ş. (1990). *Türkiye-İtalya ilişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Uzunçarşılı, İ.H. (1984). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Varlık, B.M. (1985). Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul: İletişim Yayınları.

Zachriadou, E.A. (1983). *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice: Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia per Tutti i Paesi del Mondo.

## ÇALIŞMA HAYATINDA ENDÜSTRİ 4.0 VE YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

**Sergen GÜR SOY**

Akdeniz Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı,  
Sosyal Politika ve Çalışma İlişkileri Doktora Programı, ORCID ID: 0000-0002-9032-2999

**Ayten YAĞMUR**

Dr. Öğr. Üyesi., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri,  
ORCID ID: 0000-0003-2138-240X

### Özet

Endüstri 4.0 kavramı birçok endüstri aşamalarının kümülatif bir şekilde günümüze uyarlanmış halidir. İlk olarak Almaya’da Hannover fuarında Kagermann ve arkadaşları tarafından ortaya konulmuştur. Fuarda sunulan rapora göre yeni dünya düzeni artık teknolojik bütünleşmeyi gerektirmektedir.

Dijitalleşen üretim süreçlerindeki dönüşüm o çalışma şartlarına uygun bireylerin istihdamını gerekli kılmaktadır. İşletmelerin teknolojik yatırımlarının artması ve buna uygun çalışanların istihdamını getirmektedir. Yeni teknolojiler vasıtasıyla bireyler birden fazla işle uğraşmakta ve hızlı bir biçimde sonuç almaktadır. Dijitalleşen çalışma hayatında teknolojiyle etkileşim ve uyumun yüksek olması ile birlikte bireyler yeni durumları yakından takip edecek ve kendi mesleklerine uygun bilgileri öğrenip kullanabilecektir. Böylelikle şirketler aktif ve güncel bilgi sahibi çalışanlarla stratejiler belirleyip günün getirdiği koşullar üzerinde rekabet avantajını elde edecektir. Esnek ve güncel çalışma koşullarına uygun, paylaşımlı ve online ofislerin olduğu, teknolojik altyapının güncel olduğu, çalışma hayatını güncel takip edebilecek eğitim imkanlarının sunulduğu, canlı, dinamik ve üretken çalışma hayatı karşımıza çıkmaktadır.

Endüstri 4.0 kavramıyla birlikte siber fiziksel sistemler, mikro ve nano teknolojiler, yapay zeka teknolojiyle birlikte nesnelere interneti, veri madenciliği, robotik teknoloji ve nesne ile çalışma hayatının bütünleşmesi ortaya çıkacaktır.

Genel hatlarıyla tanımlarsak, elde edilen veri madenleri ise üretilecek üründen pazarlama aşamasına kadar her süreçte işletmelere ve çalışanlara fikir verecektir. Bu madenlerin saklanması bulut bilişim teknolojisi önemli olacaktır. Sistem elde edilen verilerin saklanması ve anlık olarak elde edilmesinde aracı konumdadır. Bilgisayar veya telefon hafızasının yetersiz olduğu durumlarda veriler bu sistem içerisinde saklanıp istenildiğinde açığa çıkarılacaktır.

Robot teknolojileri ile birlikte üretim hatalarının azaltılması hatta sıfıra indirilmesi konuşulmuştur. Akıllı üretim biçimlerinin içerisinde yer alan yapay zekâ ile robotik çalışma üretim sürecini aksatmayacak ve sorunları ortadan kaldırmış olacaktır. Robotlar sensörler aracılığıyla sabit bir iş bölümü uygulayıp üretim bandında sorunsuz ve sürekli bir biçimde üretime devam edecektir. Böylelikle akıllı ve dijital endüstriyle birlikte yapay zekanın üretime dönüşümü sağlanmış olacaktır.

Çalışma içinde bulunduğumuz dönem itibariyle Endüstri 4.0 kavramının çalışma hayatına yansımaları ele almaktadır. Oldukça geniş literatür taraması yapılmış, ikincil veri kaynaklarından yararlanılmış olan çalışmada, işgücü piyasasında yaşanan dönüşüm

tanımlanmaya çalışılmıştır. Konunun güncel olması ve işgücü piyasasında yer alan büyük bir kitleyi ilgilendirmesi münasebetiyle önem seviyesi yüksektir.

**Anahtar Kelimeler:** Endüstri 4.0, İşgücü Piyasası, Küreselleşme

**FAYDACI VE HEDONİK ALIŞVERİŞ DEĞERLERİNİN BİREYİN ONLINE ALIŞVERİŞTE ALGILANAN RİSKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FRANSIZ TÜKETİCİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**Arş. Gör. Ebru TANRIKULU**

Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,  
Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-8586-0186

**Dr. Öğr. Üyesi N. Ozan BAKIR**

Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Pazarlama Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-6854-638X

**Özet**

Küreselleşme ve teknolojinin ilerlemesi birlikte, insanların tüketimlerinde farklılaşan yenilikler oluşmuştur. Bu yeniliklerin başında, kuşkusuz, online alışverişin, geleneksel alışverişin yerini almış olmasıdır. Online alışverişin hızla yayıldığı günümüzde, genel algılanan alışveriş değeri boyutlarının faydacı ve hedonik olarak ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, faydacı alışveriş değeri alışverişin işlevsel boyutunu, hedonik alışveriş ise alışverişin haz yönünü ifade etmektedir. Tüketici aynı zamanda, satın alma durumunda bazı riskler algılamaktadır. Bilindiği üzere, hedonik satın almalarda eğlence ve duygusal gereksinimler, faydacı satın almalarda işlevsellik ön plandadır. Bireyler çoğu zaman bu ürünlerin faydaları yerine eğlence amaçlı satın almalar gerçekleştirmekte ve gereğinden fazla ücret ödeyebilmektedir. Aynı zamanda, online alışverişte ürün inceleme imkanının olmaması, hatalı ürün iadesi, güvenlik ile ilgili kaygılar gibi finansal, zaman ve ürün riskleri algılanmaktadır. Bu hem faydacı hem de hedonik satın almalar açısından risk olarak algılanmaktadır. Bu çalışma, faydacı ve hedonik alışveriş değerlerinin bireyin online alışverişte algılanan riskleri üzerindeki etkisini ölçmek için Paris'te, Amazon firması üzerine yapılan bir araştırmayı kapsamaktadır. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde araştırma modeli oluşturulmuştur. Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için sadece online platformda faaliyet gösteren Amazon firması seçilmiştir. Çalışmanın bazı sınırlamaları mevcuttur. Bu sınırlamalardan biri, ana kütle ile ilgilidir. Bu çalışmanın ana kütlesi, belirtilen firmadan alışveriş yapan ve Paris'te yaşayan tüm Fransız tüketicilerdir. Çalışmanın zaman ve maliyetinden dolayı, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, veri toplama yöntemi olarak çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada alışveriş değeri ölçeği iki, algılanan risk ölçeği ise üç boyutta ele alınmıştır. Araştırmanın sonucunda, tüketicilerin alışveriş değerinin, online alışverişte algılanan risk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Hedonik Tüketim, Faydacı Tüketim, Algılanan Risk, Online Alışveriş

EFFECT OF BENEFICIARY AND HEDONIC SHOPPING VALUES ON THE PERCEIVED RISKS OF INDIVIDUAL'S ONLINE SHOPPING: A RESEARCH ON FRENCH CONSUMERS

**Abstract**

With the advancement of technology and globalization, there have been innovations that differ in people's consumption. One of these innovations is undoubtedly that online shopping has replaced traditional shopping. In today's world where online shopping is spreading rapidly, it is known that the dimensions of the general perceived shopping value are divided into utilitarian and hedonic. In this context, utilitarian shopping value refers to the functional dimension of shopping and hedonic shopping refers to the pleasure side of shopping. The consumer also perceives some risks in the purchasing situation. As is known, entertainment and emotional needs are at the forefront in hedonic purchases and functionality is at the forefront in utilitarian purchases. Individuals often make entertainment purchases instead of the benefits of these products and may pay more than necessary. At the same time, financial, time and product risks are perceived in online shopping, such as lack of product review, defective product returns, and security concerns. This is perceived as a risk in terms of both utilitarian and hedonic purchases. This study covers a study conducted on Amazon firm in Paris to measure the effect of utilitarian and hedonic shopping values on the individual's perceived risks in online shopping. The research model was created in accordance with the purpose of the research. In order to realize the aim of the study, only Amazon company operating on the online platform was selected. The study has some limitations. One of these limitations concerns the main mass. The main body of this study is all French consumers who shop from the specified company and live in Paris. Due to the time and cost of the study, one of the non-random sampling methods, convenience sampling method was used. In the study, online survey method was used as data collection method. In the study, the shopping value scale was considered in two dimensions and the perceived risk scale in three dimensions. As a result of the study, it was concluded that the shopping value of consumers has a statistically significant effect on the perceived risk in online shopping.

**Key Words:** Hedonic Consumption, Utilitarian Consumption, Perceived Risk, Online Shopping

**GİRİŞ**

İnsan ihtiyaçlarının değişmesi ve gelişmesi ile birlikte tüketim kavramı, geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de hem nitelik hem de nicelik olarak farklılaşarak devam edecektir. Tüketim kavramı, insanlık tarihine bakıldığında her aşamada kendini göstermektedir. Basit bir tanımla tüketim, üretilenin kullanılması anlamına gelmektedir. Bununla beraber, insanın birtakım ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar, fizyolojik, biyolojik, psikolojik, kültürel ve sosyal olarak sıralanabilmektedir (Torlak, 2000, s.17).

Küreselleşmenin etkisiyle, uluslararası sınırların yok sayılması, hem işletmeleri hem de tüketicileri etkilemiştir. Bu bağlamda, işletmeler için yeni pazar fırsatlarının yanı sıra pazarlarının genişlemesine neden olurken, tüketiciler açısından ise, kendileri için değer oluşturacak yeni ikame ürünlerin satın alınmasına imkân sağlayabilecektir. Bununla birlikte, birey alışverişi yaptığı sırada faydacı ve hedonik dediğimiz iki ayrı beklenti içine girmektedir.



Faydacı tüketim ile hedonik tüketim kimi zaman beraber anılsa da, aralarında bazı farklılıklar söz konusudur. Ayrıca birey, alışveriş yaptığı zaman bazı fayda ve riskler de üstlenmektedir.

Tüm bunlarla beraber bu çalışmanın amacı, alışveriş değeri boyutlarından hedonik ve faydacı alışveriş değerinin online alışverişte algılanan risk üzerinde etkisini ölçmektir. Çalışma, Paris'te yaşayan Fransız tüketicilerin, Amazon firmasından online olarak alışveriş gerçekleştirenler üzerinde yapılmıştır. Literatür incelendiğinde, hedonik ve faydacı tüketim, online alışverişte algılanan risk konuları için son yıllarda ayrı ayrı çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür. Fakat bu değişkenlerin bir arada kullanılarak, Amazon.com firması ile birlikte yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

### **1.FAYDACI VE HEDONİK TÜKETİM**

Babin, Darden ve Griffin'e (1994, s.646) göre, tüketicinin fayda değeri, alışveriş yapılan ürünlerin ihtiyacı karşılayıp karşılamadığı durumlardır. Başka bir ifade ile, faydacı tüketim kavramını fiyat, zaman, kalite bakımından en iyi seçeneği aramak olarak görmektedir. Bununla beraber, rasyonel, akılcı şartlar altında yapılan alışveriş için, faydacı tüketim değerinin ortaya çıktığı söylenebilir. Bir başka nokta ise, her ne kadar farklı değerlere sahip olsa da faydacı ve hedonistik yaklaşımının, satın alma işlemi sırasında bir arada olabileceği düşüncesidir. Örneğin, bir ürün alınacağı zaman hem fonksiyonel hem de duygusal ihtiyaçlar aynı anda giderilebilmektedir (Gerhard vd., 2017, s.271-272).

Bir diğer tüketim şekli olan hedonik tüketimin, alışverişin duygusal yönüyle ilgili olduğu söylenmektedir. 1950'li yıllarda başlayan çalışmalarla ivme kazanan bu tüketim şekli, zevk alma ve en iyi olana ulaşma isteği şeklinde tanımlanabilmektedir (Holbrook ve Hirschman, 1982, s.92).

Temel ihtiyaçlarını karşılamış insanın, satın almalarında duygusal yönü ağır basmaktadır. Bu nedenle, alışveriş sırasındaki davranışlar zamanla daha karmaşık hale gelmiş ve sembolik bir hal almıştır (Levy, 1959, s.117-119). Tüm bunlarla birlikte, 'yaşamak için tüketmek' düşüncesi yerini, 'tüketmek için üretmek' şeklinde değiştirmiştir (Duman, 2018, s.1).

Bunun dışında, cinsiyet açısından farklılıklar olduğu görülmüştür. Öyle ki, kadınların erkeklerden daha hedonik olduğu konusunda bir bilgiden söz edilmektedir (Kusuma, Djazuli ve Idrus, 2013, s.241-242; Arnold ve Reynolds, 2003, s.77). Bununla beraber, bir ürünün faydacı ya da hedonik olarak sınıflandırılması, bireyin bu tüketimi nasıl algıladığına bağlı olarak değişebilmektedir (Chaudhuri, 2006, s.42).

### **2. ALGILANAN RİSK KAVRAMI**

Hem tüketim alışkanlıklarının hem de alışveriş gerçekleştirme şeklinin zamanla değiştiği söylenebilir. Bu anlamda, geleneksel alışverişin yerini online alışverişin aldığı görülmektedir. Tüketiciler, online alışveriş yaparken bazı riskler algılar. Bu anlamda algılama, pazarlamada önemli bir yere sahiptir. Çünkü bireylerin tepkileri, bu algılama sonucunda meydana gelmektedir. İlk kez 1960 yılında Raymond Bauer tarafından pazarlama dünyasına kazandırılan bu kavram, satın alma davranışı sonucunun belirsizlik içermesi ya da istenildiği şekilde olmaması şeklindeki olumsuzluklar olarak tanımlanmaktadır (Temeloğlu, 2015, s.160; Lim, 2003, s.218). Bu kavram, tüketicilerin alışveriş kararını doğrudan

etkilemektedir. Bu nedenle, işletmeler müşterilerini memnun etmek adına, algılanan riski azaltacak faaliyetlerde bulunmalıdır (Altunışık ve İslamoğlu, 2017, s.107).

Online alışverişteki en büyük sıkıntılardan biri, gerçek bir mağazadaymış gibi dokunup, hissedememektir. Fakat gelişen teknoloji ile, bireyler sanal ortamda gerçek bir mağazaymış gibi hareket edebilmektedir. Bu bağlamda, ürünler ile ilgili renkler, boyutlar, şekiller internet ortamında rahatlıkla görülebilmektedir. Bu anlamda, tüketicinin online alışverişini etkileyen en güçlü boyutlar, sanal ortamlardaki görsel ve işitsel boyutlar olarak ifade edilmektedir (Venkatesh, 1998, s.672)

Aynı zamanda, online alışverişte ürün inceleme imkanının olmaması, hatalı ürün iadesi, güvenlik ile ilgili kaygılar gibi finansal, zaman ve ürün riskleri algılanmaktadır. Bu hem faydacı hem de hedonik satın almalar açısından risk olarak algılanmaktadır (Forsythe ve Shi, 2003; Sarkar, 2011; Babin, Darden ve Griffin, 1994).

Maignan ve Lukas, 1997 yılında yaptıkları bir çalışmada şu sonucu bulmuştur; İnternetin farklı sosyal kullanımlarla ilişkili ana tanımları vurgulanmaktadır. Bu anlamda, online satın alma ile ilgili olası bir finansal risk, tüketicinin online alışveriş için potansiyel bir engel olduğu tespit edilen kredi kartı kullanımına ilişkin güvensizlik hissini oluşturmaktadır.

Childers vd., 2001 yılında yaptıkları bir çalışmada şu sonuca ulaşmıştır; tüketicilerin hem rahatlık hem de zevk için alışveriş yaptığı görülmektedir. Yani, bireyler faydacı ve hedonik tüketimi bir arada gerçekleştirmektedir. Fakat, online alışveriş durumunda hedonik uyarılmanın kapsamı sınırlıdır ve hedonik alışveriş değeri yüksek olan bireyin online alışverişte daha az bir fayda sağlaması beklenmektedir. Özetle, hedonik alışveriş güdüsü yüksek bireyin algılanan riski yüksek olabilmektedir.

Bhatnagar ve Ghose, 2004 yılında yaptığı çalışmada; ürün performans risklerinin ve finansal risklerin, herhangi bir online alışverişle çok ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bireyler, online satın almalarda genel olarak risk algılamaktadır. Diğer olanaklara göre, en düşük fiyatlı ürün alışverişi çok önemli bir özellik olarak algılanmayabilmektedir. Bu bağlamda, tüketiciler alışverişe devam etmek için başka kriterlere geçmektedir. Ve online alışverişten hoşlanmayan büyük bir kesim tüketicinin olduğu söylenmekte, bunun nedeni ise bilgi gizliliği endişesi olmaktadır.

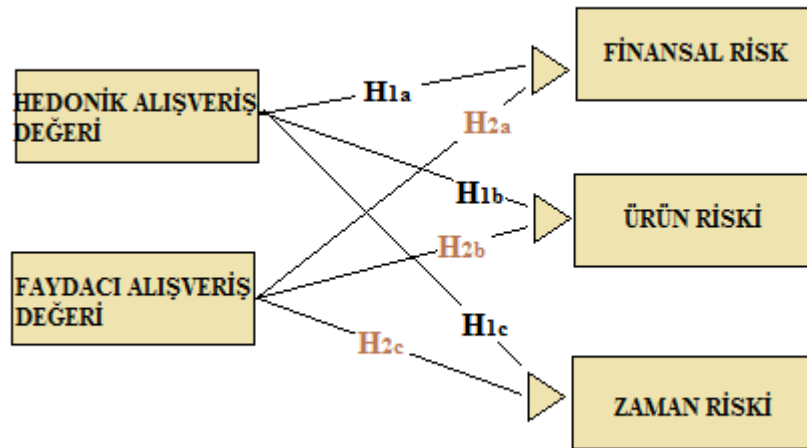
Sarkar, 2011 yılında gerçekleştirdiği çalışma ile; hedonik alışveriş değeri yüksek olan bireylerin, online satın almadan kaçındığını göstermektedir. Hedonik alışveriş değeri yüksek olan bireylerin, online satın almalarda daha fazla risk algıladığı görülmektedir. Tüketici, online satın alma yerine, fiziksel mağaza ziyaretini tercih etmektedir. Çalışmanın sonucunda, yüksek faydacı alışveriş değerine sahip bireylerin, online satın almada yüksek faydalar elde ettiği görülmektedir. Online alışverişin, zaman ve maliyet tasarrufu sağlaması bu faydalar arasında sayılmaktadır. Ayrıca, faydacı alışveriş değeri yüksek bir bireyin, bazı riskler algıladığı sonucuna varılmıştır. Kredi kartı sahtekarlığı, teslimatta gecikme, arızalı ürün vb. bu riskler arasındadır.

Chen vd., 2015 yılında yaptığı çalışma ile; satın alma niyetinin hedonik ve faydacı değerler tarafından uyarıldığını ve algılanan riskin tüketici tarafında satın alma niyetini olumsuz yönde etkilediği göstermektedir. Aynı zamanda, güven boyutunun ise algılanan riskleri azalttığı yönde etkili olduğu görülmüştür.

Günümüzde insanlar, ihtiyaçlarının birçoğunu online alışveriş yaparak gidermektedir. Bu bağlamda, elde edilen son verilere göre en çok alışveriş yapılan ilk üç online site sırasıyla; Amazon.com, Ebay.com ve Walmart olarak belirlenmiştir (Chawla, www.bloggersideas.com, Erişim Tarihi: 04.03.2020). Aynı zamanda, tüm dünyada Ekim 2020 tarihi itibarıyla internet kullanan insan sayısının 4,66 milyar olduğu tahmin edilmektedir. Bu da, penetrasyon oranının neredeyse %60 olduğu anlamına gelmektedir (www.wearesocial.com, Erişim Tarihi: 19.01.2021). Avrupa'ya bakılacak olursa, %87.7 oranla internet kullanımının olduğu tahmin edilmektedir (www.internetworldstats.com, Erişim Tarihi: 04.31.2020). Fransız e-ticaret pazarındaki önemli uygulamalarından bazıları Amazon, eBay ve Cdiscount'tur. 2017 yılında yapılan bir araştırma sonucunda, Fransızların %25'i Amazon.com sitesine üye olduğunu söylemiştir (Ecommerce Report France, 2018). Aynı zamanda, Fransa'da alışveriş yapanların kişi başına ortalama e-Ticaret geliri 1,228\$ olarak açıklanmıştır (https://optinmonster.com, Erişim Tarihi: 04.03.2020).

### 3. METODOLOJİ

Son yıllarda firmaların geleneksel mağaza dışında online alışveriş sitelerini kurması veya alışveriş kulüplerinin daha fazla artması, tüketicilerin online alışverişe iten sebepleri araştırmak, bu platformları kullanan işletmeler için önem arz etmektedir. Bu çalışma, faydacı ve hedonik alışveriş değerlerinin bireyin online alışverişte algılanan riskleri üzerindeki etkisini ölçmek için Paris'te, Amazon firması üzerine yapılan bir araştırmayı kapsamaktadır. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde oluşturulan araştırma modeli, literatür incelemesi sonucunda, Sarkar (2011) çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.



Şekil 1: Önerilen Araştırma Modeli

**H<sub>1</sub>**: Online alışverişte hedonik alışveriş değerinin algılanan risk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H<sub>1a</sub>**: Online alışverişte hedonik alışveriş değerinin finansal risk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H1b:** Online alışverişte hedonik alışveriş değerinin ürün riski üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H1c:** Online alışverişte hedonik alışveriş değerinin zaman riski üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H2:** Online alışverişte faydacı alışveriş değerinin algılanan risk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H2a:** Online alışverişte faydacı alışveriş değerinin finansal risk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H2b:** Online alışverişte faydacı alışveriş değerinin ürün riski üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

**H2c:** Online alışverişte faydacı alışveriş değerinin zaman riski üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için sadece online platformda faaliyet gösteren Amazon firması seçilmiştir. Çalışmanın bazı sınırlamaları mevcuttur. Bu sınırlamalardan biri, ana kütle ile ilgilidir. Bu çalışmanın ana kütlesi, belirtilen firmadan alışveriş yapan ve Paris'te yaşayan tüm Fransız tüketicilerdir. Çalışmanın diğer bir sınırlaması ise, zaman ve bütçe konuları ile ilgilidir. Zaman ve bütçe sınırlamalarından dolayı, örnekleme tercih edilmiştir. Buna göre, bu çalışmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Yazarlar tarafından oluşturulan anket formu internet üzerinden paylaşılmış ve ilgili tüketicilerin ankete katılımını sağlamak için, veri toplama yöntemi olarak çevrimiçi anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunda yer alan ilk soru online alışverişte Amazon'u kullanıp kullanmadığınızı belirtiniz sorusudur. Bu filtre sorusuna, hayır seçeneğini işaretleyenlerin anketi hemen sonlandırılmış ve anket formunun ilerleyen kısımları gösterilmemiştir. Böylece, araştırmanın amacı ile ilgili olmayan tüketiciler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamında filtre sorusuna evet şeklinde cevap veren tüketicilere, ankette yer alan diğer ifadelerin cevaplanmasına izin verilmiş olup, anketlerde herhangi bir cevaplanmama hatasının önüne geçebilmek için, her bir ifade cevaplanmadan, diğer ifadelere geçiş yapılmaması sağlanmıştır. Yazarlar tarafından yapılan incelemeler doğrultusunda, anketlerde herhangi bir eksik veya tutarsız ankete rastlanılmamış olup, toplamda 120 anket veri olarak toplanmıştır. Veriler 18 Aralık 2018 – 30 Haziran 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmada yer alan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde tüketicilerin online alışverişte algılanan risk ile ilgili 16 ifadeli ölçek Forsythe vd. (2006) çalışmasından uyarlanmıştır. Anketin ikinci bölümünde ise, tüketicilerin online alışverişteki alışveriş değeri (hedonik değer ve faydacı değer) ile ilgili 15 ifadeli ölçek Babin vd. (1994) çalışmasından uyarlanmıştır. Belirtilen ölçeklerdeki ifadeler 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde beşli likert tipi ölçek kullanılmıştır. Anketin son bölümünde ise, araştırmaya katılanların cevaplayıcıların demografik özellikleri ve alışveriş davranışlarını tespit etmek amacıyla çeşitli sorular sorulmuştur.

### **Araştırma Bulguları**

Elde edilen verilere göre, 120 anket katılımcısının %76'sı kadın, %23.1'i erkektir. Diğer bir ifade ile Amazon.com için 92 kadın, 28 erkek katılımcı anketi cevaplamıştır. Medeni

duruma bakıldığında, %10.7 katılımcının evli, %88.4 katılımcının bekar olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile katılımcıların 13'ü evli, 107'si bekadır. Katılımcıların yaş sayı ve yüzdeleri şu şekildedir; "18-24" %74.4 ile 90, "25-30" %19 ile 23, "31-36" %1.7 ile 2, "37-42" %1.7 ile 2, "43-48" %0.8 ile 1 ve "49 ve üstü" %1.7 ile 2 kişiden oluşmaktadır. En fazla dağılımın "18-24" yaş aralığında olduğu görülmektedir. Eğitim durumu dağılımına bakıldığında, "Okuma-yazma yok" %4.1 ile 5, "İlköğretim" %4.1 ile 5, "Lise" %32.2 ile 39, "Lisans" %30.6 ile 37 ve "Lisansüstü" %28.1 ile 34 kişiden oluşmaktadır. Eğitim durumunda en fazla dağılımın "Lise" olduğu açıkça görülmektedir. Meslek dağılımı verileri şu şekildedir; "Öğrenci" %59.5 ile 72, "Özel Sektör" %20.7 ile 25, "Kamu Sektörü" %9.1 ile 11, "Ev hanımı" %2.5 ile 3 ve "Çalışmıyor" %7.4 ile 9 kişiden oluşmaktadır. En fazla dağılımın "Öğrenci" olduğu görülmektedir. Gelir gruplarının beş bölüme ayrıldığı görülmektedir. Bu bağlamda; "0-1000 €" %56.2 ile 68, "1001-2000 €" %30.6 ile 37, "2001-3000 €" %5.8 ile 7, "3001-4000 €" %3.3 ile 4 ve son olarak "4001 € ve üstü" %3.3 ile 4 kişiden oluşmaktadır. "0-1000 €" aralığı gelir dağılımının en fazla olduğu seçenektir. Katılımcıların bir yıl içinde yaptığı satın alma şu şekildedir; "1-2 defa" %28.9 ile 35, "3-4 defa" %19.8 ile 24, "5-6 defa" %20.7 ile 25, "7-8 defa" %8.3 ile 10, "9-10 defa" %8.3 ile 10 ve son olarak "11 defa veya üstü" %13.2 ile 16 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunlukla yaptığı satın alma sıklığı "1-2 defa" olarak görülmektedir. Sorular hazırlanmadan önce Amazon.com sitesi incelenerek, ürünlerin hangi başlıklar altında toplandığına bakılmıştır. Bunun sonucunda ise 14 kategori belirlenmiştir. Soru, "katılımcı birden fazla seçeneği cevaplayabilir" şeklinde hazırlanmıştır. Tüm bunlar sonucunda Amazon.com sitesindeki kategoriler ve verileri şu şekildedir; "Mayo" %14 ile 17, "İç giyim" %11.6 ile 14, "Spor Kıyafetleri" %16.5 ile 20, "Günlük Kıyafetler" %20.7 ile 25, "Ayakkabı" %40.5 ile 49, "Aksesuar" %71.1 ile 86, "Kozmetik" %19 ile 23, "Hediye" %57.9 ile 70, "Marka" %22.3 ile 27, "Jean" %19.8 ile 24, "Takım Elbise" %11.6 ile 14, "Eşofman" %13.2 ile 16, "T-shirt" %37.2 ile 45 ve son olarak "Etek" %16.5 ile 20 katılımcı tarafından işaretlenmiştir. Çalışmaya göre, en fazla tercih edilen kategori "Aksesuar"dır.

Çalışmaya bakıldığında, online alışverişin algılanan riskleri ölçeğinde, en düşük ortalamaya sahip değer 2.258 (AR14) "Amazon.com sitesi üzerinden ürün siparişi vermek benim için çok karmaşıktır", en yüksek ortalamaya sahip değer ise 4.208 (AR10) "Amazon.com'un online alışverişlerinde, satılan kıyafetleri deneyemem" olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, alışveriş değeri ölçeğinde, en düşük ortalamaya sahip değer 2.567 (AD13) "Amazon.com'da online alışveriş yaparken, ihtiyacım olan ürünü/ürünleri satın alamıyorum", en yüksek ortalamaya sahip değer ise 3.583 (AD1) "Amazon.com'da online alışveriş yapmak benim için bir zevktir" olduğu görülmektedir.

Güvenilirlik analizi, belirli bir ölçekte yer alan ifadelerin iç tutarlılığının ölçülmesinde kullanılan bir analiz tekniğidir (George&Mallery, 2001:209). Araştırmada yer alan alışveriş değeri ölçeğinin güvenilirlik analizi sonucu, 0,872 çıkarken, algılanan risk ölçeğinin güvenilirlik analizi sonucu 0,843 olarak ortaya çıkmıştır. Nunnaly (1979) çalışmasına göre, güvenilirlik analizi sonucu 0,70'in üzerinde olduğu için, ölçeklerin güvenilir olduğu kabul edilmektedir. Çalışmada yer alan ölçeklerin temel yapısının korunup korunmadığını incelemek için, hem alışveriş değeri ölçeğine hem de algılanan risk ölçeğine ayrı ayrı keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonuçlarına göre, alışveriş

değeri ölçeği iki boyutta, algılanan risk ölçeği ise üç boyutta toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bazı sorular orijinalinden başka bir boyut altında toplandığı ve elde edilen boyutlar anlamlı olmadığı için bu iki ölçeğin orijinal yapısının kullanılmasına karar verilmiştir. Orijinal yapılarıdaki alışveriş ölçeği “hedonik alışveriş değeri” ve “faydacı alışveriş değeri” olarak iki boyutta, algılanan risk ölçeği ise “finansal risk”, “ürün riski” ve “zaman riski” olarak üç boyutta ele alınmıştır. Çalışmanın amacı uygun olarak çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

**Tablo 1:** Regresyon Modeli Özetleri ve Anova Tablosu

Model	Bağımlı Değişken	R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Standart Hata Oranı	Karelerin Toplamı	Sd	Ortalama Kare	F	Anlamlılık
<b>1</b> <b>(H1a- H2a)</b>	Finansal Risk	0,154	<b>0,024</b>	0,007	0,77974	1,721	2	0,861	1,415	0,247
<i>Kalıntı</i>						71,135	117	,608		
<i>Toplam</i>						72,856	119			
<b>2</b> <b>(H1b- H2b)</b>	Ürün Riski	0,386	<b>0,149</b>	0,135	0,76582	12,040	2	6,020	10,265	<b>0,000</b>
<i>Kalıntı</i>						68,618	117	,586		
<i>Toplam</i>						80,658	119			
<b>3</b> <b>(H1c- H2c)</b>	Zaman Riski	0,331	<b>0,109</b>	0,094	0,89760	11,577	2	5,789	7,185	<b>0,001</b>
<i>Kalıntı</i>						94,266	117	,806		
<i>Toplam</i>						105,844	119			

**Bağımsız Değişkenler:** HAD (hedonik alışveriş değeri), FAD (faydacı alışveriş değeri)

(H<sub>1a</sub>- H<sub>2a</sub>) Model 1’e göre, alışveriş değeri boyutlarının (hedonik, faydacı), algılanan finansal risk üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizinde p değerinin 0,247 olması, regresyon modelinin anlamlı olmadığı sonucunu göstermektedir.

(H<sub>1b</sub>- H<sub>2b</sub>) Model 2’ye göre, alışveriş değeri boyutlarının (hedonik, faydacı), algılanan ürün riski üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizinde p değerinin 0,000 olması, regresyon modelinin anlamlı olduğu sonucunu göstermektedir. Bu modelde bağımlı değişkenin, bağımsız değişkenler ile ilişkisinin 0,386 olduğu söylenebilir. Aynı zamanda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama derecesi (varyans) 0.149’dur. Yani alışveriş değerinin iki boyutunun, algılanan ürün riskini tanımlama derecesinin %14.9 olduğu görülmektedir.

(H<sub>1c</sub>- H<sub>2c</sub>) Model 3’e göre, alışveriş değeri boyutlarının (hedonik, faydacı), algılanan zaman riski üzerindeki etkisine ilişkin regresyon analizinde p değerinin 0,001 olması, regresyon modelinin anlamlı olduğu sonucunu göstermektedir. Bu modelde bağımlı değişkenin, bağımsız değişkenler ile ilişkisinin 0,331 olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama derecesi (varyans) 0.109’dur. Yani alışveriş değerinin iki boyutunun, algılanan zaman riskini tanımlama derecesinin %10.9 olduğu görülmektedir.



Tüm bunlarla birlikte, regresyon modellerinin anlamlılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan  $H_{1b}$ ,  $H_{2b}$  ve  $H_{1c}$ ,  $H_{2c}$  hipotezleri kabul edilmektedir.

**Tablo 2:** Regresyon Katsayıları Tablosu

Bağımlı Değişken	Model	Bağımsız Değişken	Standardize Olmayan Katsayılar B	Standardize Olmuş Katsayılar Beta	T Değeri	Anlamlılık
Finansal Risk	1 (H1a-H2a)	(Sabit)	2,353		6,012	0,000
		HAD (hedonik alışveriş değeri)		0,065	0,686	0,494
		FAD (faydacı alışveriş değeri)		0,124	1,307	0,194
Ürün Riski	2 (H1b-H2b)	(Sabit)	2,452		6,376	0,000
		HAD (hedonik alışveriş değeri)		<b>0,331</b>	<b>3,754</b>	<b>0,000</b>
		FAD (faydacı alışveriş değeri)		0,131	1,483	0,141
Zaman Riski	3 (H1c-H2c)	(Sabit)	0,737		1,636	0,105
		HAD (hedonik alışveriş değeri)		0,124	1,368	0,174
		FAD (faydacı alışveriş değeri)		<b>0,277</b>	<b>3,063</b>	<b>0,003</b>

**(Model 2) Ürün Riski**= 2.452+ 0.331 (Hedonik Alışveriş Değeri)

Tabloda görüldüğü üzere alışveriş değeri boyutlarından, hedonik alışveriş değeri boyutunun beta değeri 0.331, p değeri 0.000'dır. Bu sebeple alışveriş değeri boyutlarından olan hedonik alışveriş değerinin, algılanan ürün riski üzerinde pozitif ve anlamlı derecede etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakat, alışveriş değerinin bir diğer boyutu olan faydacı alışveriş değeri ( $\beta=0,131$ ,  $p=0,141$ ) boyutunun algılanan zaman riski üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir.

**(Model 3) Zaman Riski**= 0.737+ 0.277 (Faydacı Alışveriş Değeri)

Tabloda görüldüğü üzere alışveriş değeri boyutlarından, faydacı alışveriş değeri boyutunun beta değeri 0.277, p değeri 0.003'tür. Bu sebeple alışveriş değeri boyutlarından olan faydacı alışveriş değerinin, algılanan zaman riski üzerinde pozitif ve anlamlı derecede etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Fakat, alışveriş değerinin bir diğer boyutu olan hedonik alışveriş değeri ( $\beta=0,124$ ,  $p=0,174$ ) boyutunun algılanan zaman riski üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı görülmektedir.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzdeki tüketim anlayışı, fizyolojik ihtiyaçları gidermekle beraber bireyin hazzı arama isteğiyle devam etmektedir. Öyle ki tüketiciler, bir satın alma gerçekleştirdiği zaman faydadan ziyade haz alma çabasına girmektedir. Bununla beraber, online alışveriş yapıldığı zaman bazı faydalar algılanmaktadır. Literatüre baktığımızda bunlar; alışveriş kolaylığı, ürün seçimi, alışveriş konforu ve haz olarak sıralanabilmektedir. Tüketicilerin algıladığı fayda ne

kadar yüksekse, memnuniyet düzeyleri de aynı oranda artmaktadır. Bu bağlamda, pazarlamacıların elde etmesi gereken sonuç bu olmalıdır.

Bu çalışmadaki sonuçlara bakılacak olursa, regresyon modellerinin anlamlılık değerleri 0.05'ten küçük olduğundan H1b, H2b ve H1c, H2c hipotezleri kabul edilmektedir. En fazla etkinin; alışveriş değeri boyutlarından olan hedonik alışveriş değerinin, algılanan ürün riski üzerinde pozitif ve anlamlı derecede etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Alışveriş değeri boyutlarından olan faydacı alışveriş değerinin ise, algılanan zaman riski üzerinde pozitif ve anlamlı derecede etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmada, ürün riski ve zaman riskinin, alışveriş değeri tarafından etkilendiği görülmektedir. Öte yandan, finansal riskin etkilenmediğini görmekteyiz.

Literatüre bakıldığında, yapılan bu çalışmanın daha önceki çalışmalarla bazı benzerlik ve farklılıklar içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, Maignan ve Lukas, 1997 yılında yaptıkları bir çalışmada şu sonucu bulmuştur; online satın alma ile ilgili olası bir finansal risk, tüketicinin online alışveriş için potansiyel bir engel olduğu tespit edilen kredi kartı kullanımına ilişkin güvensizlik hissini oluşturmaktadır. Fakat bu çalışmada, finansal riskin etkilenmediğini görmekteyiz. Childers vd., 2001 yılında yaptıkları bir çalışmada şu sonuca ulaşmıştır; hedonik alışveriş güdüsü yüksek bireyin algılanan riski yüksek olabilmektedir. Bu çalışmada da hedonik alışveriş değerinin, algılanan ürün riski üzerinde pozitif ve anlamlı derecede etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Faydacı bir tüketicinin de de algıladığı risk, zaman riski olmaktadır. Aynı zamanda, Bhatnagar ve Ghose, 2004 yılında yaptığı çalışmada; bireylerin online satın almalarında genel olarak risk algıladığı sonucuna ulaşmıştır. Sarkar, 2011 yılında gerçekleştirdiği çalışma ile; hedonik alışveriş değeri yüksek olan bireylerin, online satın almalarında daha fazla risk algıladığını söylemektedir.

Tüm bunlarla birlikte, hedonik ve faydacı tüketimin bir arada kullanılabileceği ve online alışveriş yaparken bazı riskler algılanabileceği sonucuna varılmıştır. Burada işletmelere düşen görev, tüketiciye değer yaratmak ve onları memnun etmektir. Pazarlamacılar, online alışveriş yapan tüketicilerin hem fayda hem de haz almak için satın alma gerçekleştirdiğini bilip, onların daha fazla fayda algılamasını sağlayacak faaliyetlerde bulunmalıdır. Güven sağlayarak riski azaltmalıdır. Bununla beraber, mutlu olmak için tüketen bireylerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu da pazarlamacılar tarafından dikkate alınması gereken başka önemli bir konudur.

Araştırmanın sonuç ve kapsamı değerlendirildiğinde, benzer çalışmalara yön vermek adına bazı öneriler verilebilir. Bu araştırma, Amazon.com firmasının online tüketicileri aracılığıyla elde edilen veriler ile Paris'te gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın farklı sektörlerde ve farklı markalarla ve hatta başka ülke ya da şehirlerde yapılması çıkacak sonuçları farklılaştırabilir. Aynı zamanda, daha büyük bir örnek kütle kullanılarak, sonuçların genelleştirilmesi sağlanabilir.

#### KAYNAKÇA

- Altunışık R. ve İslamoğlu A.H. (2017). *Tüketici Davranışları*. Beta Yayınları, İstanbul
- Arnold M.J. ve Reynolds K.E. (2003). Hedonic shopping motivations. *Journal of Retailing* Vol.79, 77-95

Babin, B.J., Darden, W.R. ve Griffin, M. (1994). Work and/or fun: measuring hedonic and utilitarian shopping value. *Journal of consumer research*, 20(4), 644-656

Bhatnagar, A. ve Ghose, S. (2004). A latent class segmentation analysis of eshoppers. *Journal of business research*, 57.7, 758-767.

Chaudhuri, A. (2006). *Emotion and Reason in Consumer Behavior*. Elsevier Inc., Burlington, USA

Chen, Y.C. vd., (2015). The Effects of Risk and Hedonic Value on the Intention to Purchase on Group Buying Website: The Role of Trust, Price and Conformity Intention. *Universal Journal of Management*, 3 (6), 246-256.

Childers, T.L. vd., (2001). Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. *Journal of retailing*, 77(4), 511-535.

Duman, M.Z. (2018). *Tüketim Sosyolojisi*. 2.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara

Forsythe, Sandra M. ve Shi, B. (2003). Consumer patronage and risk perceptions in Internet shopping. *Journal of Business Research*, 56.11, 867-875

Gerhard, F. vd. (2017). Exploring utilitarian and hedonic aspects of consumption at the bottom of pyramid. *Revista Brasileira de Marketing*, 16(3), 268-280

Halis, B. (2012). Tüketicinin değişen yüzü: Elektronik ticaret uygulamaları ve sosyal paylaşım ağlarının rolü/The changing face of consumption: E-commerce applications and the role of social networks. *Journal of History Culture and Art Research* 1.4, 149-160

Hirschman, E.C. ve Holbrook, M.B. (1982). Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods and Propositions. *Journal of Marketing*, 92-101

Kusuma, G.W., Djazuli, A. ve Idrus, S. (2013). The Influence of Hedonic Shopping Motivations on Buying Decision with Gender as Dummy Variable. *European Journal of Business and Management*, Vol.5, No.31, 241-246

Levy, Sidney J, (1959), "Symbols for Sale," *Harvard Business Review*. 37 (July-August), 117-124

Liang, Ting-Peng ve Hung-Jeng Lai. (2000). Electronic store design and consumer choice: an empirical study. *System Sciences, 2000. Proceedings of the 33rd Annual Hawaii International Conference on. IEEE*

Lim, N. (2003). Consumers' perceived risk: sources versus consequences. *Electronic Commerce Research and Applications*, S.2, s.216-228

Maignan, I. ve Lukas, B.A. (1997). The nature and social uses of the Internet: A qualitative investigation. *Journal of Consumer Affairs*, 31(2), 346-371.

Pavlou, P.A. ve Fygenson, M. (2006). Understanding and predicting electronic commerce adoption: An extension of the theory of planned behavior. *MIS Quarterly*, 115-143

Sarkar, A. (2011). Impact of utilitarian and hedonic shopping values on individual's perceived benefits and risks in online shopping. *International management review*, 7(1), 58-65.

Temeloğlu, E. (2015). Tüketicilerin kişilik özellikleri, risk algıları ve yeniden satın alma davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Business Research Turk*, 7/2,157-179

Torlak, Ö. (2000). *Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*. İnkilap Yayınları, İstanbul

Venkatesh, A. (1998). Cybermarketscapes and Consumer Freedoms and Identities. *European Journal of Marketing*, Vol 32, No 7/8, 664-676

<https://www.bloggersideas.com/top-10-online-shopping-sites-in-world-best-shopping-sites-in-world/>, Sonam Chawla, Erişim Tarihi: 04.03.2020

<https://www.internetworldstats.com/stats.htm>, Erişim Tarihi: 04.03.2020

Ecommerce Report France 2018, [https://www.asendia.nl/application/files/5115/5491/8058/France\\_2018\\_Ecommerce\\_Report\\_1ight.pdf](https://www.asendia.nl/application/files/5115/5491/8058/France_2018_Ecommerce_Report_1ight.pdf), Erişim Tarihi: 04.03.2020

<https://optinmonster.com/online-shopping-statistics/#shopping-statistics>, Coral Ouellette, Erişim Tarihi: 04.03.2020

<https://wearesocial.com/blog/2020/10/social-media-users-pass-the-4-billion-mark-as-global-adoption-soars>, Erişim Tarihi: 19.01.2021

**TÜRK İŞ HUKUKUNDA 4857 SAYILI İŞ KANUNU MADDE 21/III  
KAPSAMINDA BOŞTA GEÇEN SÜRENİN İŞÇİNİN KIDEMİNE EKLENMESİ**

ADDITION OF IDLE TIME TO EMPLOYEES' SENIORITY UNDER THE SCOPE  
OF LABOUR ACT OF TURKEY (LAW NO. 4857) ARTICLE 21/III

**Arş. Gör. Muhammed Türkalp SEÇKİN**

İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Mühendisliği Bölümü, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, ORCID: 0000-0002-0866-4536

**Özet**

4857 sayılı İş Kanunu madde 18'de yer alan şartlara sahip olan işçiler iş güvencesi kapsamındadır. İş güvencesi kapsamındaki işçilerin iş sözleşmelerinin feshi; işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır. Aksi takdirde işçilerin İş Kanunu madde 20/I kapsamında işe iade talebinde bulunabilmeleri mümkündür. İşçilerin fesih bildiriminin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde işe iade talebiyle öncelikle arabulucuya başvurmaları gerekmektedir. Söz konusu başvuru, işe iade davası açılabilmesi için bir dava şartı olarak kabul edilmiştir. Arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılamaması halinde, işçiler son tutanağın düzenlendiği tarihten itibaren iki hafta içinde iş mahkemesinde dava açma hakkına sahiptir. İş Kanunu madde 21/III'te işe iade talebi kabul edilen işçilerin kararın kesinleşmesine kadar çalıştırılmadıkları süre için en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer haklarının ödeneceği hükmü yer almaktadır. Her ne kadar İş Kanunu madde 20/III'te işe iade davasının ivedilikle sonuçlandırılacağı hüküm altına alınmış olsa da uygulamada dava sürelerinin oldukça uzun olabildiği görülmektedir. Böylelikle yapılan fesih ile işe iade davasının kesinleşmesi arasında işçinin davalı işyerinde çalıştırılmadığı uzun bir sürenin ortaya çıkması mümkündür. İlk bakışta dört aylık süre sınırının ücret ve diğer hakların ödenmesi için söz konusu olduğu düşünülse de, Yargıtay kıdeme bağlı tüm hakların doğumu bakımından işçinin kıdemine en fazla dört aylık sürenin eklenebileceğini kabul etmektedir. Söz konusu kabul yargılamanın uzun sürmesinin ekonomik sonuçlarının ekonomik yönden zayıf olan işçinin üzerinde etki doğurması nedeniyle rahatsızlık uyandırıcı niteliktedir. Sonuç olarak Yargıtay uygulaması, eklenecek süreye bağlı olarak işçinin boşta geçen süreye ait ücret alacağıının, kıdem ve ihbar tazminatları ile yıllık ücretli izin alacağıının kıdeme en fazla dört ay eklenerek yeniden hesaplanmasını mümkün kılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** geçersiz fesih, işe iade, kıdem, boşta geçen süre

**Abstract**

Employees who provide the conditions stated in Labour Act of Turkey (Law No. 4857) article 18 have job security. In this context, termination of labour contract by employer must depend on a valid reason for such termination connected with the capacity or conduct of the employee or based on the operational requirements of the establishment or service. Otherwise, employees may use their right to claim reemployment arising from Labour Act article 20/I. Employees must initiate mandatory arbitration process as a cause of action within one month

of receiving the notice of termination. If the parties cannot reach an agreement at the end of arbitration process, employees have right to sue within two weeks of preparation the last arbitration report. The employees shall be paid up to four months' total of their wages and other entitlements for the time they are not reengaged in work until the finalization of the court's verdict pursuant to Labour Act article 20/III. Although Labour Act article 20/III states that the trial must be concluded immediately, judgement process takes long time in practice. Thus, there may occur extended period of time between termination and finalization of the court's verdict. At first sight, it may be thought that legislation authority means "vested wage" by using the term "his wages and other entitlements" in Labour Act article 21/III but the Supreme Court accepts that maximum four months can be added to the seniority of the employees in terms of the birth of all rights related with seniority. This acceptance has disturbing attribute since negative consequences of lengthy trial process have impact on employees who are in economically weak position. Consequently, the Supreme Court application requires the recalculation of the employee's idle wage, severance and notice pay and annual paid leave, depending on the time to be added.

**Keywords:** invalid termination, reemployment, seniority, idle time

## GİRİŞ

4857 sayılı İş Kanunu madde 18 uyarınca iş güvencesi kapsamındaki işçinin iş sözleşmesinin işveren tarafından feshi geçerli nedene dayanmak zorundadır. Hüküm uyarınca otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesini fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir nedene dayanmalıdır. Aksi takdirde işçinin İK madde 20/I uyarınca işe iadesini talep ve dava etme hakkı vardır. İşe iade sürecinin sonuçlanmasının bazen yıllar alması, yapılan fesih ile işe iade davasının kesinleşmesi arasında işçinin davalı işverene ait işyerinde çalıştırılmadığı uzun bir sürenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

İşe iade davası sonunda yapılan feshin geçersiz olduğuna hükmedilmesi üzerine işçinin çalıştırılmadığı sürenin akıbeti hakkında doktrinde çeşitli görüşler yer almaktadır. İK madde 21/III'te işçinin en çok dört aya kadar boşta geçen süre ücretini ve diğer hakları talep edebileceği hüküm altına alınmıştır. Söz konusu düzenleme nedeniyle işçinin çalıştırılmadığı döneme ait sürenin en fazla dört aylık diliminin işçinin kıdemine ekleneceği ve kıdeme bağlı hakların bu toplam süre üzerinden hesaplanacağı Yargıtay tarafından kabul edilmektedir. Bu kabul doktrinde eleştirildiği gibi, destek de görmektedir. Özellikle işe iade sürecinin dört ayı geçtiği durumlarda, yargılamanın uzun sürmesinin olumsuz sonuçlarının, ekonomik yönden zayıf olan işçinin üzerinde etki doğurmasının kabulü rahatsızlık uyandırmaktadır.

Çalışmamız işe iade sürecinde işçinin davalı işverene ait işyerinde çalıştırılmaması nedeniyle boşta geçen sürenin işçinin kıdemine eklenmesi ve sonuçlarını konu edinmiştir. Bu bağlamda öncelikle boşta geçen sürenin oluşum süreci üzerinde durulmuş, 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile getirilen zorunlu arabuluculuk aşamasında tarafların ne şekilde anlaşmaya varabilecekleri tartışılmış, ardından boşta geçen sürenin işçinin kıdemine eklenmesi hususu değerlendirilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde ise boşta geçen sürenin kıdeme eklenmesinin sonuçları olarak boşta geçen süre ücretinin, kıdem ve ihbar



tazminatlarının, yıllık ücretli izin alacağı ve iş güvencesi tazminatının nasıl hesaplanması gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır.

## I. BOŞTA GEÇEN SÜRENİN OLUŞUMU

### A. Genel Olarak

İş sözleşmesinin işveren tarafından feshedildiği tarih ile işçi işe iade davası açtığı takdirde işe iade kararının kesinleştiği tarih arasında, işçinin davalı işverene ait işyerinde çalıştırılmadığı süreyi “boşta geçen süre” olarak tanımlamak mümkündür. Görüldüğü üzere söz konusu sürenin oluşabilmesi için işçinin işe iadeyi talep hakkı bulunmalı, işçi işe iadeyi talep etmeli ve sürecin sonunda işçinin davalı işverene ait işyerinde çalışmadığı bir zaman dilimi meydana gelmelidir. İşçinin işe iadesine karar verildiği takdirde bu zaman diliminde yaşanan hak kayıplarının işçi lehine giderilmesi gerekmektedir. Ancak hem işçinin alamadığı ücreti bakımından hem de kıdeme bağlı hakların doğumu bakımından gerek İK madde 21 gerekse Yargıtay uygulaması işçinin çalışma süresine ilk fesih tarihinden itibaren yalnızca 4 ay eklenebilmesine müsaade etmekte ve yaşanan hak kayıpları bu doğrultuda giderilebilmektedir.

### B. İşçinin İş Güvencesi Kapsamında Olması

İş sözleşmesi işveren tarafından feshedilen işçinin işe iade sürecini başlatabilmesi için öncelikle iş güvencesi kapsamında olması gerekmektedir. İş güvencesinin şartları İK madde 18’de düzenlenmiştir. Hüküm uyarınca otuz veya daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinde en az altı aylık kıdemi olan işçinin belirsiz süreli iş sözleşmesini fesheden işveren, işçinin yeterliliğinden veya davranışlarından ya da işletmenin, işyerinin veya işin gereklerinden kaynaklanan geçerli bir sebebe dayanmak zorundadır. Aksi takdirde işçinin 4857 sayılı İş Kanunu madde 21/I uyarınca işe iade talebinde bulunma hakkı vardır<sup>1</sup>. İK madde 18 uyarınca işçinin altı aylık kıdemi, aynı işverenin bir veya değişik işyerlerinde geçen süreler birleştirilerek hesap edilmeli; işverenin aynı işkolunda birden fazla işyerinin bulunması halinde, işyerinde çalışan işçi sayısı, bu işyerlerinde çalışan toplam işçi sayısına göre belirlenmelidir.

### C. İşçinin İşe İade Talebinde Bulunması

#### 1. Arabuluculuk Prosedürü

7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu<sup>2</sup> madde 11 ile İK madde 20’de yapılan değişiklik uyarınca, iş sözleşmesi feshedilen işçi, fesih bildiriminde sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli bir sebep olmadığı iddiası ile fesih bildiriminin tebliği tarihinden itibaren bir ay içinde arabulucuya başvurmak zorundadır. Arabulucuya başvurma, İMK madde 3 uyarınca mahkemede açılacak işe iade davasından önce zorunlu bir aşama, bir dava şartı olarak kabul edilmiştir<sup>3</sup>. Arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılamaması halinde, işçiler son tutanağın düzenlendiği tarihten itibaren, iki hafta içinde iş mahkemesinde dava açma hakkına sahiptir.

<sup>1</sup> Narmanlıoğlu, Ünal, “İş Kanunu’nun İşçiye Güvence Sağlayan Feshin Geçersizliği Davasının Yeni Çerçevesi,” *Sicil İş Hukuku Dergisi*, no 38 (2017): 10, 11.

<sup>2</sup> RG: 25.10.2017/30221

<sup>3</sup> Astarlı, Muhittin, “7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu’nun 4857 sayılı İş Kanunu’nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi,” *Sicil İş Hukuku Dergisi*, no 38 (2017): 41; Narmanlıoğlu, “İş Kanunu’nun İşçiye Güvence Sağlayan Feshin Geçersizliği Davasının Yeni Çerçevesi,” 12.

İşçi ve işveren tarafları uyuşmazlık üzerinde arabuluculuk aşamasında uzlaştıkları takdirde, arabulucu nezdinde yapılacak anlaşmanın hukuki niteliği 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu<sup>4</sup> madde 18/IV'te hüküm altına alınmıştır. Buna göre taraflar ve avukatları ile arabulucunun birlikte imzaladıkları anlaşma belgesi, icra edilebilirlik şerhi aranmaksızın ilam niteliğinde belge kabul edilmektedir. Daha da önemlisi HUAK madde 18/V uyarınca arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılması halinde, üzerinde anlaşılan hususlar hakkında taraflarca dava açılabilmesi mümkün değildir.

İşçinin işe iade talebiyle başlattığı arabuluculuk süreci sonunda üç farklı neticenin ortaya çıkması mümkündür. İlk netice tarafların işçinin işe başlatılması konusunda anlaşmalarıdır. Bu durumda tarafların İK madde 21/VII uyarınca işçinin işe başlayacağı tarihi, boşta geçen süre ücreti ve diğer hakların parasal miktarını, işverenin işe başlatmama ihtimaline binaen iş güvencesi tazminatının parasal miktarını belirlemeleri zorunludur. Aksi takdirde anlaşma sağlanmamış kabul edilecek ve arabulucu tarafından son tutanak bu yönde düzenlenecektir. İşçinin kararlaştırılan tarihte işe başlamaması halinde yapılan fesih geçerli hale gelecek ve işveren sadece bunun hukuki sonuçlarından ilk fesih tarihi itibarıyla sorumlu olacaktır<sup>5</sup>.

İşçi işveren tarafından belirlenen tarihte işe başlatılmaz ise, sözleşmenin bu tarihte feshedilmiş olduğu kabul edilmeli<sup>6</sup> ve eğer arabuluculuk aşamasında yapılan anlaşmada bu hususlara ilişkin hüküm yoksa açılacak bir alacak davasında fark kıdem tazminatı, fark ihbar tazminatı ve fark yıllık ücretli izin alacağı belirlenen yeni fesih tarihi esas alınarak hesaplanmalıdır<sup>7</sup>. Arabulucu nezdinde yapılan geçerli bir anlaşmada boşta geçen süre ücreti ve iş güvencesi tazminatı bakımından halihazırda bir anlaşma yapılmış olacağı için, işçinin bu alacaklar için yeniden talepte bulunabilmesi mümkün olmayacaktır.

Tarafların anlaşmaları halinde boşta geçen süre ücreti ile diğer hakların parasal değerini belirlemeleri, uzlaşma metninin geçerliliği bakımından zorunlu tutulmuştur. Böylece işçinin işe başlatılsın ya da başlatılmasın arabuluculuk faaliyeti neticesinde boşta geçen süre ücretine<sup>8</sup>, işe başlatılmadığı takdirde boşta geçen süre ücretine ek olarak iş güvencesi tazminatına da hak kazanması mümkün olacaktır<sup>9</sup>. Ancak arabuluculuk faaliyeti sırasında tarafların iş hukukunun emredici kuralları ile bağlı olmadıklarının ve İK madde 21/VIII'de yer alan sınırlamaya tabi olmadıklarının kabulü<sup>10</sup>, iş yargılamasında zorunlu arabuluculuk prosedürü ile ilgili olumsuz eleştirileri beraberinde getirmektedir<sup>11</sup>. Kar, tutanak oluşturulurken arabulucunun mevzuattaki yasal sınırlamalara dikkat ederek parasal miktarı belirlemesi hususuna dikkat etmesi, tarafların yasal sınırlamalar dışındaki taleplerinin varlığı

<sup>4</sup> RG: 22.06.2021/28331

<sup>5</sup> Kar, Bektaş, *İş Güvencesi ve Uygulaması*, 3. Baskı (Yetkin, 2017), 368.

<sup>6</sup> Elbir, Nazlı, "Yargıtay Kararları Işığında İşe İade Kararı Sonrası İşçinin Başvurusu ve İşverenin Davetinde "Samimiyet" Olgusu," *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11, no 1 (2020): 145.

<sup>7</sup> Mutlay, Faruk Barış, "İşe İade Davalarında Arabuluculuk," *Çalışma ve Toplum*, no 4 (2018): 2146.

<sup>8</sup> Boşta geçen süre ücreti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. aşağıda bölüm III/A.

<sup>9</sup> Astarlı, "7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'nun 4857 sayılı İş Kanunu'nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi," 49.

<sup>10</sup> Çelik, Nuri, Nürşen Caniklioğlu, Talat Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 32. Bası (Beta, 2019), 554.

<sup>11</sup> Güzel, Ali, "İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Taslağı Hakkındaki Bazı Aykırı Düşünceler," *Çalışma ve Toplum*, no 3 (2016): 1135; Ekmekçi Ömer, Muhammet Özekes, Murat Atalı, *Hukuk Uyuşmazlıklarında İhtiyari ve Zorunlu Arabuluculuk*, (İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2018), 112.

halinde anlaşamadıklarına dair tutanak düzenlenmesi gerektiği görüşündedir<sup>12</sup>. Ancak arabuluculuk uygulaması üzerine yapılan bir araştırma, işverenlerin ekonomik yönden zayıf olan işçileri düşük miktarlar üzerinde uzlaşmaya ikna ettiklerini ve anlaşmaların bu şekilde emredici hükümler gözetilmeden yapılabildiğini ortaya koymuştur<sup>13</sup>.

Boşta geçen süre ücreti, ücret olma niteliğinden dolayı ücrete ilişkin hükümlere tabidir. Bu nedenle boşta geçen süre ücreti üzerinden gelir vergisi ve SGK primi kesilmektedir. Söz konusu kesintilerin yaşanmaması için tarafların son derece düşük bir tutar üzerinden boşta geçen süre ücreti belirlemeleri, üzerinde anlaşmaları miktarı ise iş güvencesi tazminatı içinde göstermeleri mümkündür<sup>14</sup>. İş güvencesi tazminatı 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu madde 25/VII(b) uyarınca gelir vergisinden muaf tutulmuştur. 2018 yılında 7103 sayılı Vergi Kanunları ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun<sup>15</sup> madde 7 ile Gelir Vergisi Kanunu madde 61/VII'ye eklenen hüküm uyarınca iş güvencesi tazminatı ücret olarak kabul edilmiştir. Yapılan düzenleme neticesinde iş güvencesi tazminatının da ücret kabul edilerek gelir vergisine tabi tutulup tutulmayacağı yoruma açık hale gelmiştir. Ancak 306 seri numaralı Gelir Vergisi Tebliği<sup>16</sup> madde 9/IV'da arabuluculuk faaliyeti sonucunda en çok sekiz aylık ücret tutarında ödenen işe başlatmama tazminatının istisna kapsamında olduğu belirtilmiştir.

Tarafların işçinin işe başlatılması hususunda anlaşmaları haricinde arabuluculuk süreci sonunda ortaya çıkabilecek diğer bir netice, tarafların işçinin işe başlatılmaması konusunda anlaşmalarıdır<sup>17</sup>. Her ne kadar İK madde 21'de tarafların işçinin işe başlatılmamasına yönelik anlaşmaları ihtimaline yer verilmemiş olsa da arabuluculuk müessesesinin doğası gereği bunun mümkün olduğu kabul edilmelidir. Mevzuatta işçinin işe başlatılmamasına yönelik olarak arabulucu nezdinde yapılacak anlaşmada yer alması gereken hükümlere de yer verilmemiştir. Ancak işçi bakımından daha ağır bir sonucu beraberinde getirecek bu anlaşmada da, işçinin işe başlatılmasına yönelik anlaşmada yer alması gereken boşta geçen süre ücreti ile iş güvencesi tazminatı miktarına yer verilmeli, böylece İK madde 21/VII hükmünün dolanılmasına da müsaade edilmemelidir. Arabuluculuk sürecinde ortaya çıkabilecek son sonuç ise tarafların anlaşamamalarıdır. Bu ihtimalde işçi dilerse son tutanağın düzenlenmesinden itibaren iki haftalık süre içinde işe iade davası açma hakkına sahiptir.

## 2. İşe İade Davası

### a. Genel Olarak

İş sözleşmesi feshedilen işçi, İK madde 20/I uyarınca arabuluculuk faaliyeti sonunda anlaşmaya varılamaması halinde, son tutanağın düzenlendiği tarihten itibaren, iki hafta içinde iş mahkemesinde dava açabilme hakkına sahiptir. 7036 sayılı Kanun madde 11 ile İK madde 20/III'e eklenen hüküm uyarınca işe iade davaları istinaf aşamasında kesinleşmekte ve

<sup>12</sup> Kar, *İş Güvencesi ve Uygulaması*, 368.

<sup>13</sup> Peksan, Selcan, Meltem Delen, Sayım Yorgun. "İş Hukukunda Dava Şartı Olarak Arabuluculuk Uygulaması ve Arabulucuların Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma." *Çalışma ve Toplum*, no 1 (2020): 343.

<sup>14</sup> Sorun yaşanabileceğine dair görüş için bkz. Mutlay, Faruk Barış, "İşe İade Davalarında Arabuluculuk," 2138.

<sup>15</sup> RG: 27.03.2018/30373

<sup>16</sup> RG: 15.03.2019/30715

<sup>17</sup> Astarlı, "7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'nun 4857 sayılı İş Kanunu'nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi," 51; Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 553.

temyizi mümkün olmamaktadır<sup>18</sup>. İK madde 20/III uyarınca işe iade davası ivedilikle sonuçlandırılmalıdır. Mahkemece verilen karar hakkında istinaf yoluna başvurulması halinde, bölge adliye mahkemesi de yine ivedilikle ve kesin olarak karar vermelidir.

#### **b. Feshin Geçersiz Sayılması ve Sonuçları**

İşe iade davası sonunda feshin geçersiz sayılmasının sonuçları İK madde 21'de düzenlenmiştir. İşverence geçerli sebep gösterilmediği veya gösterilen sebebin geçerli olmadığı mahkemece veya özel hakem tarafından tespit edilerek feshin geçersizliğine karar verildiğinde, işçi kararın tebliğinden itibaren on iş günü içinde işe başlamak üzere işverene başvurmalıdır. İşçinin yapacağı başvuruya kadar geçersizlik hükmünün askıda olduğu, başvurunun yapılmasıyla feshin hükümsüz hale geldiği ve iş sözleşmesinin feshedilmemiş gibi devam ettiği kabul edilmelidir<sup>19</sup>. İşveren, işçiyi bir ay içinde, eski çalışma koşullarına riayet ederek; güncek emsal haklardan yararlandırarak ve işçiyi rencide edici, onur kırıcı düzenlemelerden kaçınarak eski işine başlatmak zorundadır<sup>20</sup>.

İşveren işçiyi başvuru üzerine bir ay içinde işe başlatmaz ise, işçiye en az dört, en çok sekiz aylık ücreti tutarında iş güvencesi tazminatı ödemekle yükümlüdür. Mahkeme veya özel hakem feshin geçersizliğine karar verdiğinde, işçinin işe başlatılmaması halinde ödenecek tazminat miktarını da belirler. Ayrıca işe başlatılsın veya başlatılmasın, kararın kesinleşmesine kadar çalıştırılmadığı süre için işçiye en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücret ve diğer hakları, yani boşta geçen süre ücreti ödenmelidir. Mahkeme veya özel hakem, iş güvencesi tazminatı ile boşta geçen süre ücretini işçinin dava tarihindeki ücretini esas alarak parasal olarak belirlemelidir.

#### **c. İşe İade Davası Devam Ederken İşçinin Davalı İşveren Tarafından İşe Başlatılması Durumu**

İşe iade davası devam ederken davalı işverenin işçiyi işe başlamak üzere davet etmesi her zaman mümkündür<sup>21</sup>. Yargıtay eski tarihli kararlarında işçinin işverenin davetini kabul ederek işe başladığı durumlarda davanın konusuz kaldığı gerekçesiyle davayı reddetmiştir<sup>22</sup>. Sonraki kararlarında ise boşta geçen süre ücretinin hüküm altına alınması gerektiğine karar verdiği görülmektedir<sup>23</sup>. Nitekim bu halde işe iade talebi bakımından dava konusuz kalsa da boşta geçen süre ücreti bakımından talep ve dava konusu geçerliliğini sürdürmektedir<sup>24</sup>.

<sup>18</sup> Süzek, Sarper, *İş Hukuku*, 18. Baskı (İstanbul: Beta, 2019), 612.

<sup>19</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 604; Mollamahmutoğlu, Hamdi, Muhittin Astarlı, Ulaş Baysal, *İş Hukuku Ders Kitabı*, Cilt 1, 3. Baskı (Ankara: Lykeion, 2019), 296.

<sup>20</sup> Yargıtay 9. HD'nin 15.06.2020 tarih ve 2016-17355/5569 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>21</sup> Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Canbolat, Talat, "İşe İade Kararının Uygulanmasında Dürüstlük Kuralı," *İş Güvencesi ve İşe İade Davaları* (2010): 81-134.

<sup>22</sup> Yargıtay 9. HD'nin 22.01.2004 tarih ve 2003/23737 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>23</sup> Yargıtay 9. HD'nin 10.03.2005 tarih ve 6244/8054 sayılı kararı, Kazancı; Yargıtay bu halde davalı işverenin feshin geçerli bir nedene dayanmadığını kabul ettiği yönünde değerlendirme yapılması ve mahkemenin bu doğrultuda feshin geçersizliğine karar vermesi gerektiğini hükme bağlamaktadır, Yargıtay 9. HD'nin 29.03.2016 tarih ve 4371/7697 sayılı kararı, Karademir, Artür, Hakan Ekinci, *İşçilik Alacakları*, (Seçkin, 2017), 301.

<sup>24</sup> Ekmekçi, Ömer, "Yargıtay'ın İşe İade Davalarına İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi," *Legal İSGHD*, no 1 (2004): 174; Çankaya, Osman Güven, Cevdet İlhan Günay, Seracettin Göktaş, *İşe İade Davaları*, 2. Baskı (Yetkin, 2006), 289; Alpagut, Gülsevil, "İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi," *III. Yılında İş Yasası Semineri* (2005): 242; "İşe başlatmanın yeni ve farklı bir sözleşmeye dayandığı ileri sürülmedikçe kararın hukuki sonuçlarını doğurduğu kabul edilmelidir. Bu durumda işçi boşta geçen süre ücreti ile diğer haklarını talep edebilecektir", Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 291.

İşçinin açıkça feragat etmemesi halinde hakim boşta geçen süre ücretine hükmetmelidir<sup>25</sup>. İşverenin işçiyi işe başlatması işverenin feshin geçersizliğini kabul ettiği anlamına gelmektedir<sup>26</sup>. Bu durumda artık işe iade talebinin ortadan kalktığı kabul edilerek işe iade kararı verilmemelidir<sup>27</sup>.

Dava devam ederken işçi işe başladığı takdirde feshin karşılıklı irade ile geri alındığını veya işçi ve işveren arasında yeni bir sözleşme kurulduğunu ileri sürmek mümkündür<sup>28</sup>. Yargıtay 9. HD'nin bir kararında<sup>29</sup> geçen “iş sözleşmesinin feshinin tek taraflı bozucu yenilik doğuran bir irade beyanı olduğuna, karşı tarafa ulaştıktan sonra tek taraflı olarak geri alınmasının mümkün olmadığına...” ibaresinin mefhumu muhalifinden yola çıkarak Yargıtay görüşünün tarafların dava devam ederken karşılıklı olarak iş sözleşmesinin feshini geri alabilecekleri yönünde olduğunu söylemek mümkündür.

İşverenin daveti üzerine işçinin davaya devam etme ihtimali de söz konusudur. Doktrinde işe iade davası devam ederken davet üzerine işçinin işe dönmemesi halinde işçinin işe dönmeme iradesini ortaya koyduğu kabul edilerek dava bakımından hukuki yararın kalmadığı ileri sürülmüştür<sup>30</sup>. Yargıtay da geçmiş tarihli kararlarında işçi daveti kabul etmediği takdirde davanın konusuz kaldığı gerekçesi ile işçinin işe iade davasını reddetmiştir<sup>31</sup>. Ancak istisna olarak işverenin bir yandan işçiyi işe davet edip diğer yandan da işe iade davasının devam etmesini talep ettiği durumlarda işçinin işe başlamayı reddetmesi makul görülmüştür<sup>32</sup>.

Her ne kadar işçi samimi olarak işe dönme niyetinde olsa bile feshin hukuka aykırılığını tespit ettirmekte yararı olup, yargılama sürecinde işçinin işverenin davetini kabul etmesi gerektiğine dair yasal bir düzenleme de bulunmamaktadır<sup>33</sup>. Bu nedenle işçi daveti kabul etmek zorunda bırakılmamalıdır. Nitekim Yargıtay 9. HD'nin bir kararında davayı kaybedeceğini anlayan işverenin davayı sonuçsuz bırakmak için işçiyi işe davet edebileceği, işçinin daveti kabul etmemesinin iade davasını olumsuz yönde etkilemeyeceği, işçinin davete icabet etmemesinin işine dönmek istemediği şeklinde yorumlanamayacağı, işçinin açmış olduğu davanın sonucunda işe iadeyi sağlama çabasının yasal hakkı olduğu, açtığı davada

<sup>25</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 520.

<sup>26</sup> Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 289.

<sup>27</sup> Kılıçoğlu, Mustafa, Kemal Şenocak, *İş Güvencesi Hukuku*, (İstanbul: Legal, 2017), 484.

<sup>28</sup> Akyiğit, Ercan, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi*, (Ankara: Seçkin, 2007), 308; “feshi beyanı tek taraflı geri alınmıyorsa da bu durumda tarafların karşılıklı iradesi ile feshin geri alındığının kabulü gerekmektedir”, Alpagut, “İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi,” 243; karşı. Sarıbay, Gizem, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, (İstanbul: Legal, 2007), 237-239.

<sup>29</sup> Yargıtay 9. HD'nin 01.02.2010 tarih ve 2009-13902/1829 sayılı kararı, Karademir, Ekinci, *İşçilik Alacakları*, 302.

<sup>30</sup> Alpagut, “İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi,” 243; Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 240.

<sup>31</sup> Yargıtay 9. HD'nin 13.01.2005 tarih ve 2004-33309/645 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>32</sup> Akyiğit, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi*, 310; Çil, Şahin, *İş Kanunu Şerhi*, 2. Cilt, 2. Baskı (Ankara: Turhan, 2007), 1420; Yargıtay 9. HD'nin 23.02.2009 tarih ve 2008-17120/3175 sayılı kararı, Karademir, Ekinci, *İşçilik Alacakları*, 301.

<sup>33</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 598.



yargı kararı güvencesi ile işe başlatılmasını isteme hakkına sahip işçinin daveti kabule zorlanamayacağı ifade edilmiştir<sup>34</sup>.

### 3. İşçinin İşe Başlamak Üzere İşverene Başvurması

#### a. Genel Olarak

İşe iade davası neticesinde feshin geçersizliğine karar verilesi durumunda İK madde 21/VI uyarınca işçi kesinleşen mahkeme veya özel hakem kararının tebliğinden<sup>35</sup> itibaren on iş günü içinde işe başlamak üzere işverene başvuruda bulunmak zorundadır. Başvuru için şekil şartı bulunmasa da ispat kolaylığı açısından işçinin başvuruyu yazılı şekilde yapması yerinde olacaktır<sup>36</sup>. İşçinin işverene vekili aracılığı ile başvuruda bulunması mümkündür<sup>37</sup>. İşçi bu süre içinde başvuruda bulunmaz ise, işverence yapılmış olan fesih geçerli sayılacaktır. İşçinin geçersizliğe bağlanan hukuki sonuçlardan yararlanabilmesi için süresinde işverene başvurması şarttır. Aksi takdirde eğer fesihle birlikte ödenmemişse, işveren yalnızca kıdem ve ihbar tazminatından sözleşmenin feshedildiği tarih itibarıyla geçerli olan şartlar dahilinde sorumlu olacaktır<sup>38</sup>.

#### b. İşçinin Başvurusunda Samimi Olması Gerekliliği

Çalışmak üzere işverene başvurup ardından da başvurusunu geri çeken ya da işe başlamayan işçinin durumu hakkında doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre işçinin süresi içinde başvuruda bulunduğu ancak işe başlamadığı durumlarda başvuru şartının yerine getirilmediği kabul edilmelidir<sup>39</sup>. Çünkü işçinin çalışmak üzere başvuruda bulunması, çalışmaya başlama arzusunu da içermektedir. Çalışmaya başlanması, başvuruda bulunmanın esasını oluşturmaktadır<sup>40</sup>. Diğer bir görüşe göre, işçinin boşa geçen süre ücretine hak kazanabilmesi için yalnızca işverene başvurması yeterli olup ayrıca işe başlamasına gerek yoktur. Bu sayede işverene başvuran ve başvurmayan işçiler arasında fark yaratılacağı ifade edilmektedir<sup>41</sup>. Hatta *Eyrenci/Taşkent/Ulucan* işçi işe başlamasa dahi kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve diğer haklarının “işe başvurmama” tarihinde ödenmesi gerektiğini savunmaktadır<sup>42</sup>.

Yargıtay’ın görüşü, işe başlamak üzere başvurup da işe başlamayan işçinin durumunun başvuru yapmayan işçi ile aynı olduğu yönündedir. Bu durumda yapılan fesih geçerli hale geleceği için yeni bir fesih tarihi belirlenmeyecek, işçinin kıdemine süre eklenmesi söz konusu olmayacağından işçi yalnızca fesih tarihinde kendisine ödenmemiş olan kıdem ve

<sup>34</sup> Yargıtay 9. HD’nin 01.02.2010 tarih ve 2009-13902/1829 sayılı kararı, Karademir, İkinci, *İşçilik Alacakları*, 302.

<sup>35</sup> “Somut olayda, işe iadeye ilişkin yerel mahkeme kararının kesinleşme şerhi 14.07.2014 olup; davacı işçinin işe iadeye ilişkin kararının Yargıtay tarafından 07.04.2014 tarihinde onandığı, 21.05.2014 tarihinde davacı vekiline tebliğ edildiğinin kabulü gerektiği ve davacı işçinin de 01.07.2014 tarihinde işe başlatılması talepli yazıyı işverene gönderdiği anlaşılmakla; 4857 sayılı Kanun’da işçinin işe iadesi için başvuru süresinin “kesinleşmiş mahkeme kararının tebliğinden” itibaren başlayacağı açıkça düzenlendiğinden, somut uyuşmazlıkta ise işçiye kesinleşmiş mahkeme kararı tebliğ edilmediğinden, işe başvuru süresinin aşılmadığı sonucuna varılmalıdır”, Yargıtay 9. HD’nin 07.10.2020 tarih ve 2016-25551/11050 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>36</sup> Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 290; Süzek, *İş Hukuku*, 613.

<sup>37</sup> HGK’nın 17.06.2009 tarih ve 9-232/278 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>38</sup> Alpagut, “İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi,” 246.

<sup>39</sup> Alpagut, “İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi,” 246.

<sup>40</sup> Narmanlıoğlu, Ünal, *Ferdi İş İlişkileri*, 4. Baskı (Beta, 2012), 523.

<sup>41</sup> Centel, Tankut, *İş Güvencesi* (Legal, 2012), 178; aynı yönde bkz. Yargıtay 9. HD’nin 09.10.2007 tarih ve 21601/29856 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>42</sup> Eyrenci, Öner, Savaş Taşkent, Devrim Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 9. Baskı (İstanbul: Beta, 2019), 226.



ihbar tazminatını talep edebilecek, boşta geçen süre ücreti ile iş güvencesi tazminatına hak kazanamayacaktır. Başvuru yaptıktan sonra başvurusunu geri çeken işçinin durumu da aynı şekilde değerlendirilmelidir<sup>43</sup>. Doktrinde işçinin işe başlama talebini geri alabilmesinin mümkün olmadığı, başvurunun kurucu yenilik doğuran bir hak olduğu, işçinin işe başvuru talebini geri almasının işçinin iş sözleşmesini feshettiği yönünde kabul edilmesi gerektiği ve işçinin işverene ihbar tazminatı ödemekle de yükümlü olduğu ileri sürülmüştür<sup>44</sup>.

## II. BOŞTA GEÇEN SÜRENİN İŞÇİNİN KIDEMİNE EKLENMESİ

### A. Genel Olarak

Mahkemenin işçinin işe iadesine yönelik kararı ile işçinin süresinde işe başlamak üzere işverene başvurması neticesinde işveren tarafından yapılmış olan fesih geçersiz hale gelmektedir. İşçinin işe başlamak üzere yapmak zorunda olduğu başvuru sonrasında işveren tarafından işe başlatılması halinde aralarındaki iş sözleşmesinin kesilme olmaksızın eskisi gibi devam ettiği kabul edilmektedir<sup>45</sup>. Ancak feshin geçersizliğine karar verildiği takdirde de işverenin işçiyi işe başlatıp başlatmama hususunda tercih hakkı bulunmaktadır. İşçinin işe başlatılmaması halinde işe başlatılmayacağına kendisine bildirildiği an veya işverenin susması halinde İK madde 21/I uyarınca öngörülen bir aylık işe başlatma süresinin sonu, yeni fesih tarihi olarak kabul edilmektedir<sup>46</sup>. İşe iade kararı neticesinde işçi işe başlatılsın veya başlatılmasın boşta geçen sürenin kıdemine eklenmesi gerekmektedir.

### B. İşçinin Kıdemine En Fazla Dört Ay Eklenebilmesi

Başvurusu üzerine işe başlatılan işçi açısından geçersiz fesih ile işe başlama tarihi arasında; işe başlatılmayan işçi açısından ise geçersiz fesih tarihi ile işe başlatılmaması üzerine kabul edilen yeni fesih tarihi arasında işçinin davalı işverene ait işyerinde çalıştırılmadığı bir zaman dilimi ortaya çıkmaktadır. İlk bakışta işe başlayan işçinin iş sözleşmesinin devam ediyor olması, işe başlatılmayan işçinin iş sözleşmesi bakımından ise yeni bir fesih tarihi belirlenmesi hususları çalışılmayan tüm sürenin işçinin kıdemine eklenmesi gerektiği yönünde izlenim uyandırmaktadır. Böylece kıdem tazminatı, ihbar tazminatı, yıllık ücretli izin gibi kıdeme bağlı hakların ve boşta geçen süre ücretinin hesabında tüm boşta geçen sürenin dikkate alınması gerektiğini düşünmek mümkündür.

İK madde 21/III'te yer alan ve işçiye en çok dört aya kadar doğmuş bulunan ücretin ödeneceğine dair düzenleme boşta geçen süre ücretinin ödenmesi bakımından sınırlama getirmiştir. Ancak Yargıtay aynı Kanun hükmünden yola çıkarak yine en fazla dört aylık sürenin işçinin kıdemine eklenmesi ve kıdeme bağlı hakların doğumunda en fazla dört ay eklenmiş çalışma süresinin esas alınması gerektiğini kabul etmektedir<sup>47</sup>. İşe başlatılmayan işçi

<sup>43</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 614; Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 293; Mollamahmutoğlu, Hamdi, Muhittin Astarlı, Ulaş Baysal, *İş Hukuku*, 6. Bası. (Ankara: Turhan, 2014), 1061.

<sup>44</sup> Mollamahmutoğlu, Astarlı, Baysal, *İş Hukuku*, 1061; Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 221.

<sup>45</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 615; Kar, *İş Güvencesi ve Uygulaması*, 489.

<sup>46</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 523; Yargıtay 9. HD'nin 14.01.2016 tarih ve 2014-27008/821 sayılı kararı, karararama.yargitay.gov.tr.

<sup>47</sup> "...Feshin geçersizliğine ve işe iadesine karar vermekle, iş sözleşmesinin kesintisiz devam ettiği ve işe başlatılmama halinde feshin bu tarihte gerçekleştiği kabul edilmelidir. Ancak yasanın düzenlemesi gereği bu sürenin 4 aya kadar ücret ve yasal hakların ödenmesine karar verilen süre; ihbar, kıdem tazminatı ve yıllık ücretli izin alacağına hesabında nazara alınması gerekmektedir. Bu hukuki düzenleme karşısında boşta

kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve ücretli izin alacağı talep ettiği takdirde söz konusu alacaklar işçinin kıdem süresine en fazla dört ay eklenerek hesaplanacaktır. Diğer yandan söz konusu alacaklar hesaplanırken işçinin kabul edilen yeni fesih tarihindeki ücreti esas alınacaktır<sup>48</sup>.

Bu koşullar altında feshin geçersiz sayılması sonucunda iş ilişkisinin kesintiye uğramadan devam ettiğinin söylenebilmesi, yalnızca işe iade sürecinin toplam dört aylık süre içinde tamamlanması durumunda söz konusu olabilecektir<sup>49</sup>. Boşta geçen sürenin kıdemine eklenebilmesi için işçinin muhakkak süresi içinde işverene başvurması gerekmektedir. Dört aylık süre hükmün verildiği ana kadar değil, kararın kesinleşmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır<sup>50</sup>. İşe iade süreci dört aydan daha az sürdüğü takdirde ise en fazla sürecin uzunluğu kadar kıdeme ekleme yapılabilecektir<sup>51</sup>.

Doktrinde boşta geçen süre ücretinin en fazla dört aya kadar ödenebilmesi hükmü eleştirilmektedir. Şöyle ki, feshin geçersiz sayılıp işçi işe iade edilmesi halinde bu durumun hukuksal ifadesi iş ilişkisinin hiç kesilmeden devam etmesidir. İşe iade davasının dört aydan fazla sürdüğü durumlarda dahi en fazla dört aya kadar boşta geçen süre ücretinin ödenmesi işe iade müessesesi ile bağdaşmamaktadır<sup>52</sup>. Dört aylık sınırlamanın Anayasa'ya aykırı olduğu iddiası ile açılan davada Anayasa Mahkemesi "...yargılama aşamasında öngörülen seri muhakeme usulü gözetildiğinde işçi ve işveren arasında olması gereken hak ve yükümlülük dengesinde bir ölçüsüzlüğe yol açmamaktadır..." şeklinde karar vermiştir<sup>53</sup>.

### C. Kıdeme Bağlı Haklar Bakımından Yargıtay Uygulamasına Yönelik Eleştiriler

En fazla dört aylık boşta geçen sürenin kıdeme eklenmesi hususunda 7036 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikten önce İK madde 20/I'de yer alan dava açma süresi ile İK madde 20/III'te yer alan dava sürelerinin toplamının esas alındığı doktrinde belirtilmiştir<sup>54</sup>. Nitekim değişiklikten önce İK madde 20/III'te davanın seri muhakeme usulüne göre iki ay içinde

---

*geçen 4 aylık süresinin kıdem tazminatına esas süre ile yıllık ücretli izin süresinden sayılması gerekmektedir. Mahkemece yazılı şekilde sonuca gidilmesi fark kıdem tazminatı ve ile giriş tarihine göre boşta geçen süre içinde hak edilen yıllık ücretli izin alacağının reddedilmesi hatalıdır...*", Yargıtay 9. HD'nin 03.10.2005 tarih ve 16932-31926 sayılı kararı, Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 313; "...Davacının işverence işe başlatılmadığı 17.11.2003 tarihinde iş ilişkisi sonlandığından kıdem tazminatında bu tarihteki tavanın gözetilmesi gerekir...Somut olayda davacı işçinin iş sözleşmesi 24.04.2003 tarihinde feshedilmiş ve dört aylık süre 24.08.2004 tarihinde dolmuştur. Kıdem tazminatı bu süreye kadar hesaplanmalı, daha önce ödenen tutar indirilmek suretiyle bakiyesi hüküm altına alınmalıdır....Hizmet akdi devam eden işçilere zam yapılacağı belirlenmiştir. Davacı işçiye daha önce ihbar tazminatı ödenmişse de, işe iade davası sonucunda önceki fesih geçersiz sayıldığından zammın yürürlüğe girdiği tarihe taraflar arasında iş ilişkisinin varlığının kabulü gerekir. Bu durumda davacının...ücret artışından yararlandırılması suretiyle belirlenecek ihbar ve kıdem tazminatları ile izin ücreti fark istekleri hüküm altına alınmalıdır..."", Yargıtay 9. HD'nin 12.04.2005 tarih ve 2004-18066/12952 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>48</sup> Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 264.

<sup>49</sup> Centel, *İş Güvencesi*, 168.

<sup>50</sup> Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 211; Yargıtay 9. HD'nin 07.10.2020 tarih ve 2016-25551/11050 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>51</sup> Eyrenci, Taşkent, Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 220; Aktay, A. Nizamettin, Kadir Arıcı, Emine Tuncay Senyen Kaplan. *İş Hukuku*, 6. Baskı (Gazi, 2013), 202.

<sup>52</sup> Eyrenci, Taşkent, Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 219; Güzel, Ali, "İş Güvencesine İlişkin Esasların Değerlendirilmesi," *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (2004): 116.

<sup>53</sup> AYM'nin 18.12.2008 tarih ve 2005-2/181 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>54</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 677.

sonuçlandırılacağı, mahkemece verilen kararın temyizi halinde de Yargıtay'ın bir ay içinde kesin olarak karar vereceği öngörülmekteydi. 7036 sayılı Kanun madde 11 ile İK madde 20'de yapılan değişiklik sonrasında davanın ivedilikle sonuçlandırılacağı, mahkemece verilen karar hakkında istinaf yoluna başvurulması halinde ise bölge adliye mahkemesinin ivedilikle ve kesin olarak karar vereceği hüküm altına alınmıştır. Yapılan bu değişikliğin boşta geçen sürenin en fazla dört ayının kıdeme eklenmesine dair söz konusu görüşler üzerinde değişikliğe neden olabileceği kanaatindeyiz<sup>55</sup>.

Yargıtay uygulamasında boşta geçen süre ücreti haricinde diğer kıdeme bağlı haklar bakımından da işçinin çalışma süresine en fazla dört ay eklenmesi eleştirilmektedir. Özellikle ülkemizde yargı sürecinin uzun olabilmesi nedeniyle işe iade sürecinin dört aydan oldukça uzun sürdüğünü belirten yazarlar boşta geçen tüm sürenin kıdeme dahil edilmesi gerektiği görüşündedirler<sup>56</sup>. Diğer yandan İK madde 21/III'te en fazla dört aya kadar ücretin ödenmesinden bahsedildiği için dört aylık sınırlamanın yalnızca ücreti kapsadığı, kıdeme bağlı diğer haklar açısından bağlayıcı olmadığı ve hükmün dar yorumlanması gerektiği de ileri sürülmüştür<sup>57</sup>. Bu görüşe göre kıdem ve ihbar tazminatları ile yıllık ücretli izin alacağı bakımından tüm boşta geçen süre dikkate alınmalıdır<sup>58</sup>. Doktrinde Yargıtay'ın görüşünü paylaşan yazarlar da bulunmaktadır<sup>59</sup>.

### III. BOŞTA GEÇEN SÜRENİN KIDEME EKLENMESİNİN SONUÇLARI

#### A. Boşta Geçen Süre Ücreti

##### 1. Niteliği

İşe iade kararı sonrasında işçi işe başlatılsın veya başlatılmasın boşta geçen süre ücretine hak kazanmaktadır. Boşta geçen süre ücreti doktrin ve yargı kararlarında ücret olarak nitelendirilmektedir. Ücret olarak nitelendirilmesinin bazı sonuçları bulunmaktadır. İşçinin hak kazandığı alacak ücrete ilişkin koruyucu hükümlerden yararlanmakta, ücrete ilişkin

<sup>55</sup> Astarlı'ya göre kanun koyucunun iradesi gerçekten boşta geçen süre ücretinin miktarını yargılama süresi ile sınırlandırmak idiyse, değişiklik ile bu sürelerin kaldırılması neticesinde boşta geçen sürenin miktarına ilişkin sınırlandırmanın da kaldırılmasının savunulabileceği yönündedir, Astarlı, "7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'nun 4857 sayılı İş Kanunu'nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi," 44.

<sup>56</sup> Ekonomi, Münir, "Hizmet Aktinin Feshi ve İş Güvencesi Konulu Toplantının Konuşma Metni ve Genel Görüşmeler," *Çimento İşveren Dergisi* 17, no 2 (2003): 17; "Davanın uzun sürmesi genellikle ekonomik yönden güçsüz olan ve ücretten yoksun kalan işçiye yükletilmemelidir", Süzek, *İş Hukuku*, 677, Güzel, "İş Güvencesine İlişkin Esasların Değerlendirilmesi," 116; Akyiğit, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi*, 340.

<sup>57</sup> Ekonomi, "Hizmet Aktinin Feshi ve İş Güvencesi Konulu Toplantının Konuşma Metni ve Genel Görüşmeler," 17; Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 207; Taşkent, Savaş, "Bireysel İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı Açısından Yargıtay'ın 2004 Yılı Kararlarının Değerlendirmesi," *Yargıtay'ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi semineri* (2006): 72, 73.

<sup>58</sup> Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 206-207; "dört aylık ücretin ödeneceğine dair hükmün iş sözleşmesinin devamı ile ilgisi bulunmamaktadır. Sosyal-iktisadi gereklerden dolayı işverenleri ağır bir külfetten kurtarmak için işçinin çalıştırılmadığı sürenin bir kısmının işveren tarafından karşılanması amaçlanmıştır. Söz konusu hüküm ile yalnızca ücrete değinilmiştir. Ortada işçinin iş sözleşmesinin feshedildiği tarihe kadar geçerli bir iş sözleşmesi mevcuttur. Bu nedenle tüm süre kıdem hesabında dikkate alınmalı, İK madde 21/III hükmü dar yorumlanmalıdır", Taşkent, "Bireysel İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı Açısından Yargıtay'ın 2004 Yılı Kararlarının Değerlendirmesi," 73; aynı yönde bkz. Mollamahmutoğlu, Astarlı, Baysal, *İş Hukuku Ders Kitabı*, 298.

<sup>59</sup> Centel, *İş Güvencesi*, 172.

zamaşımına, faiz türüne ve gelir vergisine tabi olmakta ve aynı zamanda SGK priminin kesilmesini gerektirmektedir<sup>60</sup>. Sarıbay dört aylık sınırın işvereni ağır parasal yüklerden kurtarmak amacıyla getirildiğinin kabulü halinde, işçinin en çok dört aya kadar ücret ve diğer hakları talep etmesine yönelik olarak değil, bunun yerine işverenin bir tazminat ödeme yükümlülüğü bulunduğuna dair düzenleme yapılmasının daha isabetli olacağını ifade etmiştir<sup>61</sup>.

## 2. Kapsamı

İK madde 21/III gereğince boşta geçen süre ücreti ve diğer haklara hakim tarafından en çok dört aylık süre üzerinden hükmedilebilmektedir. Fesih geçersiz sayıldığı takdirde, işçi işe başlatılsın veya başlatılmasın, boşta geçen süre ücretine hak kazanmaktadır<sup>62</sup>. Boşta geçen süre ücreti giydirilmiş ücret niteliğindedir<sup>63</sup>. Diğer haklar ifadesi ile bu hususa işaret edilmektedir<sup>64</sup>. İK madde 21/III'te yer alan diğer haklar kavramına ikramiye, gıda yardımı, yol yardımı, yakacak yardımı, servis hizmeti gibi para ile ölçülebilen haklar dahil edilmelidir<sup>65</sup>. İşçinin fiili çalışması ile ortaya çıkabilecek fazla çalışma ücreti, hafta tatili ile bayram ve genel tatil günlerinde çalışma karşılığı ücret ile satışa bağlı prim gibi ödemeler diğer haklar kapsamında değerlendirilmemelidir<sup>66</sup>. Ancak prim, kıdem karşılığı öngörölmüş ise, bu durumda işçinin boşta geçen sürenin kıdeme eklenmesi ile oluşacak yeni çalışma süresine bağlı olarak prime hak kazanması gerekmektedir<sup>67</sup>.

7036 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikten önce, boşta geçen süre ücreti hesaplanırken, çalışma süresine eklenen her bir ay için ayrı ayrı değerlendirme yapılmaktaydı<sup>68</sup>. Bu bağlamda dönemsel ücret artışlarının hesaba katılması gerekmektedir<sup>69</sup>. 7036 sayılı Kanun madde 12 ile İK madde 21'e yeni bir fıkra eklenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre mahkeme veya özel hakem, İK madde 21/III'te düzenlenen ücret ve diğer hakları, işçinin dava tarihindeki ücretini esas alarak parasal olarak belirlemelidir. Söz konusu düzenleme 7036 sayılı Kanun madde 38 uyarınca Kanun'un yürürlüğe girdiği tarih olan 01.01.2018'den sonra açılan davalarda uygulama alanı bulmaktadır<sup>70</sup>. Getirilen yeni düzenlemenin, işe iade kararı sonrasında işçi işe başlatılmadığı takdirde tespit edilecek yeni fesih tarihi bakımından, bir değişikliğe neden olmayacağı belirtilmelidir<sup>71</sup>.

<sup>60</sup> Alpagut, "İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi," 247.

<sup>61</sup> Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 217.

<sup>62</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 671.

<sup>63</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 671.

<sup>64</sup> Eyrenci, Taşkent, Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 219; "ücret ve diğer haklar, asıl ücrete ek olarak işçiye sağlanan para ve parayla ölçülmesi mümkün, yasadan ve sözleşmeden doğan yan çıkarlarla birlikte hesaplanacak ücret yani giydirilmiş ücrettir", Centel, *İş Güvencesi*, 169.

<sup>65</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 521-522.

<sup>66</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 522; Aynı yönde Yargıtay 9. HD'nin 09.06.2015 tarih ve 2014-7548/21078 sayılı kararı, Lexpera; Yargıtay 22. HD'nin 01.12.2014 tarih ve 21535/33761 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>67</sup> Yargıtay 9. HD'nin 31.03.2008 tarih ve 828/6866 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>68</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 522.

<sup>69</sup> Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 211; Yargıtay 9. HD'nin 21.02.2019 tarih ve 2015-31552/4453, Lexpera.

<sup>70</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 572; Ankara BAM 5. HD'nin 07.03.2019 tarih ve 2018-3530/467 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>71</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 612.

Yapılan düzenlemede yer alan “dava tarihindeki” ibaresi ile hangi tarihin esas alındığı değerlendirilmelidir. Bu hususta ilk akla gelen, yapılan değişikliğin işçiler açısından bir geriye gidiş olmasıdır. Nitekim bu alacak doğduğu andaki<sup>72</sup> emsal ücrete göre değil, daha önceki bir tarih esas alınarak hesaplanacaktır<sup>73</sup>. Geçersiz fesih tarihinden itibaren eklenecek en fazla dört aylık bir zaman dilimi bakımından boşta geçen süre ücreti, işçinin söz konusu aylarda aldığı ücret üzerinden hesaplanmakta iken, getirilen yeni hüküm ile işçinin hangi ayda aldığı ücretin esas alınacağı yoruma açıktır. “Dava tarihindeki” ibaresi ile davanın açıldığı tarihteki ücret kastediliyor ise sonradan işçinin ücretinde yaşanan artışların dikkate alınmayacaktır. Ancak söz konusu ibare ile davanın sürdüğü tarih kastediliyor ise, bu durumda boşta geçen süre ücretinin hesaplanması bakımından işçiye geçmişe oranla daha iyi bir hak sağlandığını söylemek mümkün olacaktır.

Davanın açıldığı tarih esas alındığı takdirde mahkeme işe iade davasının açıldığı tarih itibarıyla işçinin ücretini tespit etmelidir<sup>74</sup>. Ancak güncel uygulamada Bölge Adliye Mahkemesi kararları incelendiğinde, davanın açıldığı tarihten de ziyade işçinin fesih tarihinde almakta olduğu son ücret üzerinden hesaplama yapıldığı görülmektedir. Nitekim İstanbul BAM 28. HD 2020 tarihli kararında<sup>75</sup> iş sözleşmesinin fesih tarihi itibarıyla boşta geçen süre ücreti ile iş güvencesi tazminatının miktar olarak belirlenmesi gerektiğine hükmetmiştir. Kanaatimizce boşta geçen süre ücretinin tespitinde fesih tarihindeki son ücretin esas alınması, hakimin emsal ücret araştırmasına girmeden daha hızlı karar verebilmesi bakımından faydalı görünse de, fesih tarihi ile dava tarihi arasında yaşanabilecek ücret artışlarının hesaplamaya yansıtılmayacak olması bakımından da olumsuz bir durum teşkil etmektedir.

Diğer yandan 7036 sayılı Kanun ile getirilen değişiklikten önce Yargıtay boşta geçen süre ücretinin de iş güvencesi tazminatı gibi miktar olarak değil süre olarak belirlenmesi gerektiği görüşündeydi<sup>76</sup>. Ancak 7036 sayılı Kanun madde 12 ile İK madde 21’e eklenen dördüncü fıkra uyarınca mahkeme veya özel hakemin, hem boşta geçen süre ücretini hem de iş güvencesi tazminatını dava tarihindeki ücreti esas alarak parasal olarak belirleyeceği hüküm altına alınmıştır. Her ne kadar boşta geçen süre ücreti artık süre olarak değil de parasal miktar olarak belirlenecek olsa da bu alacakların kayıtsız şartsız ödenmesi mümkün olmadığından mahkeme kararının ilamlı icraya konu edilmesi mümkün olmayacaktır<sup>77</sup>. Çünkü boşta geçen süre ücretinin doğması şarta bağlıdır ve mahkeme kararı ile değil işçinin işe başlatılmaması

<sup>72</sup> Doğum anı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. aşağıda bölüm III/A/3.

<sup>73</sup> Astarlı, “7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu’nun 4857 sayılı İş Kanunu’nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi,” 47; yeni düzenlemenin sonucu olarak feshin geçersizliğine bağlanan hukuki sonuçların sözleşmenin feshedildiği tarihteki işçinin kıdemi ve ücreti esas alınarak doğacak hakların hesap edilmesi esas kabul edilmiştir, Narmanlıoğlu, “İş Kanunu’nun İşçiye Güvence Sağlayan Feshin Geçersizliği Davasının Yeni Çerçevesi,” 19.

<sup>74</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 571.

<sup>75</sup> İstanbul BAM 28. HD’nin 04.06.2020 tarih ve 2019-2755/777 sayılı kararı, Lexpera; aynı yönde bkz. İstanbul BAM 25. HD’nin 29.01.2020 tarih ve 2019-3514/136 sayılı kararı, Lexpera; Sakarya BAM 9. HD’nin 07.10.2020 tarihli ve 2019-2794/1173 sayılı kararı, Lexpera; Sakarya 11. HD’nin 07.10.2020 tarih ve 364/152 sayılı kararı, Lexpera; Narmanlıoğlu’nun dpn. 72’de verilen görüşü de bu doğrultudadır.

<sup>76</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 677; Yargıtay 7. HD’nin 23.09.2014 tarih ve 10683/17871 sayılı kararı, Kazancı; Çil, *İş Kanunu Şerhi*, 1428; Yargıtay’ın benimsediği bu görüş daha sonra bu alacakların elde edilebilmesi için yeniden dava açma zorunluluğu ortaya çıkarmaktaydı, Narmanlıoğlu, “İş Kanunu’nun İşçiye Güvence Sağlayan Feshin Geçersizliği Davasının Yeni Çerçevesi,” 18.

<sup>77</sup> Kar, *İş Güvencesi ve Uygulaması*, 509 vd.; Astarlı, “7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu’nun 4857 sayılı İş Kanunu’nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi,” 45-46.



anında doğmaktadır<sup>78</sup>. Bu nedenle değişikliğin yapıldığı ilk dönemde *Kar* yaşanacak problemlerin önüne geçilebilmesi adına Yargıtay'ın eski uygulamasının sürdürülebileceğini ifade etmişti<sup>79</sup>. Ancak günümüz yargı kararlarında söz konusu alacakların parasal olarak belirlendiği görülmektedir.

İK madde 21/VIII uyarınca İK madde 21/III hükmünün sözleşme ile değiştirilebilmesi yasaklanmıştır. Böylelikle tarafların boşa geçen süre ücretinin dört aydan az ya da çok olarak belirleyebilmelerinin önüne geçilmiştir. İK madde 21/VIII uyarınca aksine hüküm içeren sözleşmeler geçersiz sayılmaktadırlar<sup>80</sup>. Bu hususta da getirilen emredici hükmün Anayasa'ya aykırı olduğu iddiası ile açılan davada Anayasa Mahkemesi "...işverenler karşısında işçilerin zor durumundan yararlanılarak 21. maddede belirtilen haklarının sözleşmelerle ortadan kaldırılmasının ya da daraltılmasının önlenmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır...iptal isteminin reddi gerekir..." şeklinde karar vermiştir<sup>81</sup>.

### 3. Hak Kazanılması

İşçinin işe iade talebinin boşa geçen süre ücretini de kapsadığı kabul edilmektedir<sup>82</sup>. İşçi işe iade kararından sonra işe başlamak üzere yaptığı başvuru üzerine işveren tarafından işe başlatılsın veya başlatılmasın en çok dört aya kadar boşa geçen süre ücreti ve diğer haklara hak kazanmaktadır<sup>83</sup>. Boşa geçen süre ücreti ve diğer hakların, işçinin işe başlamak üzere işverene başvurduğu anda muaccel olduğu kabul edilmektedir<sup>84</sup>. Ancak yukarıda belirtildiği üzere işçinin boşa geçen süre ücretine hak kazanabilmesi için işe başlamak üzere yaptığı başvurunun samimi olması, işçinin işverenin daveti üzerine işe başlaması gerekmektedir<sup>85</sup>. Bu noktada *Centel*'e göre işçinin boşa geçen süre ücretine hak kazanabilmesi için yalnızca işverene başvurması yeterli görülmeli, ayrıca davet üzerine işe başlaması aranmamalı, böylece başvuran ve başvurmayan işçiler arasında fark yaratılmalıdır<sup>86</sup>.

İK madde 21/V uyarınca işçi işe başlatıldığı takdirde peşin olarak ödenen bildirim süresine ait ücret ile kıdem tazminatı, boşa geçen süre ücreti ve diğer haklar bakımından yapılacak ödemeden mahsup edilebilecektir<sup>87</sup>. Mahsup işlemi yapıldıktan sonra işçinin elinde bir miktar paranın kalması ihtimali de söz konusudur. Bu durumda iyi niyetli işçinin yalnızca elinde kalan miktarı geri ödemesi gerektiği söylenebilecektir. Ancak İK madde 21/V'in açık hükmü karşısında artık işçinin elinde kalan miktarı geri ödemesi gerektiğine dair özel bir hüküm bulunduğu ve işçinin iyi niyetli olup olmadığının sorgulanmasına gerek kalmadan tüm

<sup>78</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 607.

<sup>79</sup> Kar, *İş Güvencesi ve Uygulaması*, 509.

<sup>80</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 680.

<sup>81</sup> AYM'nin 19.10.2005 tarih ve 2003-66/72 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>82</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 526-527; Süzek, *İş Hukuku*, 677; Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 289; karşı görüşte Ekmekçi, Ömer, "Yargıtay'ın İşe İade Davalarına İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi," 178.

<sup>83</sup> Alpagut, "İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi," 247.

<sup>84</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 521.

<sup>85</sup> Bkz. yukarıda bölüm I/C/3/b.

<sup>86</sup> Centel, *İş Güvencesi*, 178; aynı yönde Yargıtay 9. HD'nin 09.10.2007 tarih ve 21601/29856 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>87</sup> Ekonomi, "Hizmet Aktinin Feshi ve İş Güvencesi Konulu Toplantının Konuşma Metni ve Genel Görüşmeler," 7; Eyrenci, Taşkent, Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 220; Yargıtay 22. HD'nin 26.11.2011 tarih ve 46/245 sayılı kararı, Lexpera.



parayı iade etmesi gerektiği kabul edilmelidir<sup>88</sup>. Ayrıca mahsup işleminden sonra kalan miktarın işverene ödenmesinin işçinin işe başlatılması bakımından şart olarak öne sürülmesi mümkün değildir. İşçi ödeyemediği takdirde işe başlatılma tarihinden itibaren yasal faiz işlemeye başlayacaktır<sup>89</sup>.

İşe iade davasında, boшта geçen süre ücretine hükmedilebilmesi için işçinin talebi gerekmemektedir<sup>90</sup>. Ancak boшта geçen süre ücreti için faiz başlangıcı dava tarihi olarak değil, işçinin işverene başvurduğu tarih olarak kabul edilmektedir<sup>91</sup>. Yargıtay'a göre işçi işe başlama talebinde boшта geçen süreye ait ücret ve diğer hakların ödenmesi talep etmişse başvuru ile birlikte işverenin temerrüde düşürüldüğü ve faizin işlemeye başladığı kabul edilmelidir. İşe başlama talebinde boшта geçen süreye ait ücret ve diğer hakların açıkça talep edilmemiş olması halinde ise, işveren ayrıca temerrüde düşürülmediği takdirde, faiz dava veya ıslah tarihinden itibaren yürütülmelidir<sup>92</sup>. Boшта geçen süre ücreti ödenmediği takdirde beş yıllık zamanaşımı süresi içinde mevduata uygulanan en yüksek faiz oranı ile birlikte talep edilebilecektir<sup>93</sup>.

#### 4. İşçinin Dört Aylık Zaman Diliminde Başka İşte Çalışması

İşçinin işe iade talebi ile işe iade edildiği tarih arasında uzun bir sürenin geçmesi, özellikle işe iade davalarının sonuçlanmasının gecikmesi ihtimali son derece yüksektir. Bu zaman diliminde ise işçinin yaşamını devam ettirebilmesi bakımından başka bir işte çalışması son derece doğaldır. Ancak bu durumda işe iade talebi kabul edilen işçinin alacağı boшта geçen süre ücreti ile sonraki işinden elde ettiği kazancın çakışması söz konusu olacaktır.

Söz konusu çakışma halinin varlığı durumunda boшта geçen süre ücretinin akıbeti ile ilgili olarak doktrinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk görüşe göre işçi kıdemine eklenecek olan süre zarfında başka işte çalışsa da boшта geçen süre ücretine hak kazanacaktır. Çünkü İK madde 21/III'te işçinin "çalışmaması" değil "çalıştırılmaması" esas alınmıştır<sup>94</sup>. Diğer görüş ise mahsup esasının uygulanması gerektiğini, yasanın amacının işçinin karlı çıkmasını sağlamak olmadığını, işçi eklenecek olan sürede çalışsaydı elde edeceği gelirin karşılanmasının hedeflendiğini ileri sürmüştür<sup>95</sup>.

Yargıtay kararları incelendiğinde, 7. HD'nin mahsup yapılması gerektiğine ilişkin ayrık bir kararı<sup>96</sup> dışında işçinin farklı bir işte çalışmasının boшта geçen süre ücreti bakımından etkisinin olmadığına hükmedildiği görülmektedir. Nitekim Yargıtay'a göre feshin geçersizliği

<sup>88</sup> Centel, *İş Güvencesi*, 175; bu hususta farklı görüşler için bkz. Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 225-226.

<sup>89</sup> Centel, *İş Güvencesi*, 175; mevduata uygulanan en yüksek faiz oranının uygulanması gerektiği yönünde bkz. Aktay, Arıcı, Senyen Kaplan, *İş Hukuku*, 202.

<sup>90</sup> Mollamahmutoğlu, Astarlı, Baysal, *İş Hukuku Ders Kitabı*, 298.

<sup>91</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 678; Centel, *İş Güvencesi*, 171; Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 293;

<sup>92</sup> Yargıtay 9. HD'nin 28.10.2015 tarih ve 8752/20942 sayılı kararı, Lexpera; aynı yönde bkz. Yargıtay 9. HD'nin 11.04.2016 tarih ve 10870/8844 sayılı kararı, karararama.yargitay.gov.tr; faiz başlangıcı için işçinin başvurusunun yeterli olacağı yönünde bkz. Günay, Cevdet İlhan, *İş Kanunu Şerhi*, Cilt 1, 4. Baskı (Ankara: Yetkin, 2015), 1129.

<sup>93</sup> Sarıbay, *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*, 215.

<sup>94</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 521; Eyrenci, Taşkent, Uluçan, *Bireysel İş Hukuku*, 220; kanunda açıkça mahsup öngörülmediği yönünde, Süzek, *İş Hukuku*, 680; Demircioğlu, Murat, *4857 Sayılı İş Yasası*, 3. Baskı (Beta, 2014), 163; Mollamahmutoğlu, Astarlı, Baysal, *İş Hukuku Ders Kitabı*, 302.

<sup>95</sup> Alpagut, "İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi," 247.

<sup>96</sup> Yargıtay 7. HD'nin 30.05.2013 tarih ve 1937/10151 sayılı kararı, Kazancı.

ve işe iade isteminde bulunan işçinin boşta geçen süre içerisinde yeni bir iş bulması, feshin geçersizliği ve işe iadeyi etkileyen bir durum olmayıp, Kanun'da çalışma halinde bu sürenin boşta geçen süreden mahsup edileceğine dair bir kurala da yer verilmemiştir<sup>97</sup>.

### 5. İşsizlik Sigortası ile İlişkisi

4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu<sup>98</sup> madde 50/III'e eklenen hükümden önce doktrinde, kıdemine eklenecek olan boşta geçen süre zarfında İşsizlik Sigortası'ndan işsizlik ödeneği alan işçinin, boşta geçen süre ücretini aldıktan sonra Sigorta tarafından yapılan ödemeyi iade borcu altında olmadığı belirtilmekteydi<sup>99</sup>. Buna karşılık Yargıtay 10. HD'nin işsizlik ödeneğinin işçi tarafından iadesine ilişkin kararı da mevcuttu<sup>100</sup>. İşsizlik Sigortası Kanunu madde 50'de yapılan düzenleme ile işçinin almış olduğu ödeneği iade etmesi gerektiği açıkça hüküm altına alınmıştır<sup>101</sup>.

### B. Kıdem Tazminatının Yeniden Hesaplanması

Boşta geçen sürenin eklenmesi ile oluşacak yeni kıdem süresi, kıdem tazminatının yeniden hesaplanmasını gerektirmektedir. Kıdem tazminatı işçinin işe başlatılmaması üzerine belirlenecek yeni fesih tarihi itibarıyla muaccel hale gelmektedir ve tespit edilecek son ücret üzerinden<sup>102</sup> fesih tarihindeki kıdem tavanı<sup>103</sup> dikkate alınarak ödenmelidir<sup>104</sup>. Geçersiz fesih tarihi itibarıyla işçiye kıdem tazminatı ödemesi yapılmış ise, yeni kıdem süresi üzerinden hesaplanacak kıdem tazminatı miktarından ödenen miktar düşülmek suretiyle fark kıdem tazminatı alacağı belirlenecektir<sup>105</sup>. Kıdem tazminatı için faiz başlangıcı işe başlama talebinin yapıldığı tarih değil, işçinin işe başlatılmaması suretiyle belirlenen yeni fesih tarihidir<sup>106</sup>.

İş sözleşmesi işe başlatılmama tarihinde feshedilmiş kabul edileceğinden işverence daha önce yapılmış bulunan ödemelerin kıdem tazminatı olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu durumda yapılan ödemelerin işe başlatılmama tarihinde belirlenen yeni fesih tarihine bağlı olarak hesaplanacak kıdem tazminatından mahsup edilmesi gerekmektedir. Çankaya/Günay/Göktaş işverenin geçersiz feshe bağlı olarak yaptığı ödemelerden dolayı

<sup>97</sup> Yargıtay 9. HD'nin 06.06.2006 tarih ve 942/2409 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>98</sup> RG: 08.09.1999/23810

<sup>99</sup> "İK madde 21/III'te işçinin çalıştırılmaması esas alındığından işsizlik ödeneğini iade etmesi de söz konusu değildir", Eyrenci, Taşkent, Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 220; Süzek, *İş Hukuku*, 680; Centel, *İş Güvencesi*, 177; Demircioğlu, *4857 Sayılı İş Yasası*, 163; Kanun'da ödeneğin işsiz kalan işçiye ödeneceği belirtildiğinden dolayı işçinin gelir getirici bir işte çalışmasının tespiti halinde ödeneği iade etmekle yükümlü olduğuna dair bkz. Günay, *İş Kanunu Şerhi*, 1136.

<sup>100</sup> Yargıtay 10. HD'nin 10.09.2014 tarih ve 10508/4814 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>101</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 522.

<sup>102</sup> "...k işçilerin bordroları istenerek emsal ücreti belirleyip çıkacak sonuca göre bir karar vermektir...", Yargıtay 7. HD'nin 31.01.2014 tarih ve 2013-19235/1422 sayılı kararı, Ocak, Uğur, *Feshe Bağlı İşçilik Alacakları*, 1. Kitap, 6. Baskı (Gaziantep: Okyanus, 2018), 776.

<sup>103</sup> Alpagut, "İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi," 248.

<sup>104</sup> Ekonomi, "Hizmet Aktinin Feshi ve İş Güvencesi Konulu Toplantının Konuşma Metni ve Genel Görüşmeler," 17; Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 524.

<sup>105</sup> Eyrenci, Taşkent, Ulucan, *Bireysel İş Hukuku*, 221; Süzek, *İş Hukuku*, 673.

<sup>106</sup> "Davacının hizmet akdi...işverenin işe başlatmayacağına dair iradesini açıkladığı, eğer işveren açıkça bu yolda beyanda bulunmuşsa işçinin işe başlamak için başvurduğu tarihten itibaren bir ayın son bulunduğu gündür. Fark kıdem tazminatına akdin sona erdirildiği bu tarihten itibaren faiz yürütülmesi gerekirken işçinin işe başlamak için başvurduğu tarihin esas alınması da hatalıdır", Yargıtay 9. HD'nin 28.06.2006 tarih ve 24896/25173 sayılı kararı, Kazancı; işe başlatılmak için gönderilen ihtarname tarihinde fesih gerçekleşmediğinden kıdem, ihbar ve izin alacakları henüz doğmadığından ihtarname ile temerrüde düşürüldüğü kabul edilememektedir, Ocak, *Feshe Bağlı İşçilik Alacakları*, 750; aynı yönde bkz. Yargıtay. 9. HD'nin 11.07.2006 tarih ve 14988/20635 sayılı kararı, Ocak, *Feshe Bağlı İşçilik Alacakları*, 750.

yapılacak mahsup tarihine kadar faiz işletilmemesi gerektiğini ifade etmektedir<sup>107</sup>. Ancak Yargıtay, geçersiz fesih tarihinde ödenmiş olan kıdem tazminatının mahsubunda işveren tarafından ödenen miktarın faizi ile mahsup edilmesi gerektiği görüşündedir<sup>108</sup>.

### C. İhbar Tazminatının Yeniden Hesaplanması

Boşta geçen sürenin eklenmesi ile oluşacak yeni kıdem süresi, ihbar tazminatının yeniden hesaplanmasını gerektirmektedir<sup>109</sup>. İhbar tazminatı işçinin işe başlatılmaması üzerine belirlenecek yeni fesih tarihi itibarıyla muaccel hale gelmektedir ve tespit edilecek son ücret üzerinden ödenmelidir<sup>110</sup>. Geçersiz sayılan fesih yapılırken bildirim süresinin verilmiş olması veya bildirim süresine ait ücretin peşin ödenmiş olması ihtimali üzerinde durulmalıdır. Yargıtay 9. HD eski kararlarında feshin geçersiz sayılması neticesinde iş sözleşmesinin devam ettiğine, işçinin işe başlatılmaması suretiyle oluşan yeni fesih tarihi itibarıyla işçiye bildirim süresi verilmediğinin kabul edilmesi gerektiğine, bu nedenle daha önceden bildirim sürelerine riayet edilmiş olsa dahi işçilerin fark ihbar tazminatı talep edebileceklerine hükmetmekteydi<sup>111</sup>.

Yargıtay 22. HD, 9. HD'den farklı olarak fesih yapılırken bildirim sürelerine riayet edilmiş ise, işveren işe iade kararı sonrasında işçiye işe başlatmasa dahi artık ihbar tazminatının yeniden hesaplanmayacağı görüşündeydi<sup>112</sup>. Yargıtay 9. HD de daha sonra görüş değiştirerek<sup>113</sup> önceden bildirim sürelerine riayet edilmiş olması halinde tekrar ihbar tazminatı talep edilemeyeceği yönünde karar vermiştir. *Süzek* de önceden bildirim sürelerine uyulmuş ise olayda usulsüz bir fesih gerçekleşmediğinden ihbar tazminatından söz edilemeyeceği; ayrıca bildirim süresi veren işveren ile bildirim sürelerine uymadan iş sözleşmesini fesheden işverenin aynı yaptırıma tabi tutulmaması gerektiği görüşündedir<sup>114</sup>. Ancak günümüzde 9. HD'nin 2019 ve 2020 tarihli kararları<sup>115</sup> incelendiğinde kıdeme eklenen süre üzerinden fark ihbar tazminatının hesaplanması gerektiğine hükmettiği görülmektedir. Yargıtay 22. HD ise 02.09.2020 tarihinde kapatılmıştır.

HGK da 2017 tarihli bir kararında geçersiz sayılan fesih sırasında işçiye ödenmiş olsa dahi kıdem ve ihbar tazminatları ile yıllık ücretli izin alacağı farklarının işçiye ödenmesi gerektiğine, hesaplama sırasında yasal kurgulamaya göre 4 aylık sürenin ilave edilmesiyle oluşan işçinin yeni kıdemi ile son ücretim dikkate alınacağına hükmetmiştir<sup>116</sup>. Gerçekten işçinin işe başlatılmadığı takdirde yeni bir fesih tarihinin oluştuğu kabul edildiğinden

<sup>107</sup> Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 314.

<sup>108</sup> Yargıtay 9. HD'nin 10.09.2012 tarih ve 2010-19024/28002 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>109</sup> Ekonomi, "Hizmet Aktinin Feshi ve İş Güvencesi Konulu Toplantının Konuşma Metni ve Genel Görüşmeler," 17; Süzek, *İş Hukuku*, 673; Mollamahmutoğlu, Astarlı, Baysal, *İş Hukuku Ders Kitabı*, 300-301.

<sup>110</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 524.

<sup>111</sup> Aynı yönde HGK'nın 23.12.2009 tarih ve 9-524/581 sayılı kararı, Lexpera; ilgili Yargıtay ve Hukuk Genel Kurulu kararlarının eleştirisi için bkz. Centel, *İş Güvencesi*, 180.

<sup>112</sup> Yargıtay 22. HD'nin 06.12.2011 tarih ve 10824/6789 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>113</sup> "...kanunun açık hükmü, aynı konuda 22. HD'nin uygulaması ve aşağıdaki gerekçelerle içtihadından dönmüştür..." , Yargıtay. 9. HD'nin 24.12.2012 tarih ve 5086/43845 sayılı kararı, Ocak, *Feshe Bağlı İşçilik Alacakları*, 878.

<sup>114</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 620.

<sup>115</sup> Yargıtay 9. HD'nin 12.11.2019 tarih ve 2016-8224/19618 sayılı kararı, Kazancı; Yargıtay 9. HD'nin 21.10.2020 tarih ve 2016-72862/12284 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>116</sup> Yargıtay HGK'nın 22.03.2017 tarih ve 2015-22-1035/534 sayılı kararı, Lexpera.

işverence gerçekleşen bu feshe bağlı olarak son ücret üzerinden fark ihbar tazminatı ödenmelidir. Ayrıca boşta geçen sürenin eklenmesi ile işçinin kıdemi yeniden hesaplandığında işçiye tanınması gereken bildirim süresinin de İK madde 17’de belirtilen zaman aralıklarında bir üst dilime girmiş olması ihtimali söz konusudur. Kanaatimizce bu durumda önceden bildirim sürelerine riayet edilmiş olsa dahi işçinin fark ihbar tazminatını talep edebilmesi mümkün olmalıdır. İşçiye geçersiz sayılan fesih sırasında peşin ödeme yapılmışsa dört aylık boşta geçen süre ilavesiyle son ücrete göre yeniden hesaplama yapılmalı ve daha önce ödenenler mahsup edilerek sonuca gidilmelidir.

İş sözleşmesi işe başlatmama tarihinde feshedilmiş kabul edileceğinden işverence daha önce yapılmış bulunan ödemelerin ihbar tazminatı olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu durumda yapılan ödemelerin işe başlatmama tarihinde gerçekleşen feshe bağlı olarak hesaplanacak ihbar tazminatından mahsup edilmesi gerekmektedir. *Çankaya/Günay/Göktaş* işverenin geçersiz feshe bağlı olarak yaptığı ödemelerden dolayı yapılacak mahsup tarihine kadar faiz işletilmemesi gerektiğini ifade etmektedir<sup>117</sup>. Ancak Yargıtay, geçersiz fesih tarihinde ödenmiş olan ihbar tazminatının mahsubunda işveren tarafından ödenen miktarın faizi ile mahsup edilmesi gerektiği görüşündedir<sup>118</sup>.

#### D. Yıllık Ücretli İzin Alacağıın Yeniden Hesaplanması

Boşta geçen sürenin eklenmesi ile oluşacak yeni kıdem süresi neticesinde işçinin bir yıldan daha az süreli çalışmasının bir yıla tamamlanması ve işçinin yıllık ücretli izne hak kazanması mümkündür<sup>119</sup>. İK madde 59/I uyarınca yıllık ücretli izin alacağı sözleşmenin sona erdiği tarihteki ücret üzerinden ödenmektedir<sup>120</sup>. Yıllık ücretli izin alacağı geçerli fesih ile muaccel hale gelmektedir ve son ücret üzerinden ödenmelidir<sup>121</sup>. Geçersiz sayılan fesih tarihi itibarıyla işçiye herhangi bir yıllık ücretli izin ücreti ödemesi yapılmamış ise yalnızca boşta geçen sürenin eklenmesi ile hak kazanılan alacağın değil, tüm yıllık ücretli izin alacaklarının İK madde 59/I doğrultusunda yeni fesih tarihindeki ücret üzerinden ödenmesi gerekecektir. Yıllık ücretli izin alacağı fesihten itibaren beş yıllık zamanaşımı süresine tabidir<sup>122</sup>. Yargıtay faiz talep edilebilmesi için işverenin temerrüde düşürülmesi gerektiği görüşündedir<sup>123</sup>.

Boşta geçen sürenin kıdeme eklenmesi ile işçinin yıllık izin sürelerine ilişkin İK madde 53’te belirtilen çalışma süreleri bakımından bir üst dilime girmesi ve üst dilimde belirtilen yıllık izin süresine hak kazanması mümkündür. Bu durumda kullanılmayan yıllık izin süresi, son girilen dilim kapsamında hak kazanılan izin süresi üzerinden değil, hak kazanılan izin süreleri ayrı ayrı değerlendirilerek hesaplanmalıdır. Toplam süre tespit edildikten sonra ücret, işçinin yeni fesih tarihindeki ücreti üzerinden ödenecektir

<sup>117</sup> Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 314.

<sup>118</sup> Yargıtay 9. HD’nin 10.09.2012 tarih ve 2010-19024/28002 sayılı kararı, Kazancı.

<sup>119</sup> “fili çalışma süresi 10 ay, 10 gün olarak belirlenmiştir. İşe iade başvurusunun reddedilmesi sebebiyle dört aylık sürenin eklenmesi sonucu çalışma süresi belirlenmeli kıdem tazminatı ve yıllık ücretli izin alacağı hesaplanmalıdır...”, Yargıtay 9. HD’nin 02.07.2009 tarih ve 18480/18430 sayılı kararı, Ocak, *Feshe Bağlı İşçilik Alacakları*, 1055.

<sup>120</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 701-702.

<sup>121</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 524.

<sup>122</sup> Çelik, Caniklioğlu, Canbolat, *İş Hukuku Dersleri*, 701-702.

<sup>123</sup> Yargıtay 9. HD’nin 28.01.2010 tarih ve 2008-16260/1410 sayılı kararı, Lexpera.

Yargıtay 9. HD'nin bir kararında<sup>124</sup> işverenin işçiyi işe başlatması durumunda, iş ilişkisinin kesintisiz devam ettiği kabul edildiğinden dolayı kullandırılmayan izinler karşılığında ücrete hak kazanılmasının söz konusu olamayacağı ifade edilmiştir. İK madde 53'te işçinin yıllık ücretli izin hakkından vazgeçemeyeceği kurala bağlanmış olduğundan, işçiye kullanmadığı yıllık izinler karşılığında ücret ödenmesi mümkün değildir. Bu durumda yapılan ödemelerin işe başlatmama tarihinde gerçekleşen feshe bağlı olarak hesaplanacak yıllık ücretli izin alacağından mahsup edilmesi gerekmektedir. *Çankaya/Günay/Göktaş* bu halde de işverenin geçersiz feshe bağlı olarak yaptığı ödemelerden dolayı yapılacak mahsup tarihine kadar faiz işletilmemesi gerektiğini ileri sürmektedir<sup>125</sup>.

#### E. İş Güvencesi Tazminatının Hesaplanması

7036 sayılı Kanun ile getirilen yeni düzenlemeden önce iş güvencesi tazminatı işçinin işe başlatılmaması üzerine tespit edilen yeni fesih tarihindeki ücreti üzerinden hesaplanmaktaydı<sup>126</sup>. Ancak yapılan değişiklik sonrasında iş güvencesi tazminatının Bölge Adliye Mahkemeleri tarafından işçinin geçersiz fesih tarihindeki ücreti üzerinden hesaplandığına yukarıda yer verilmişti. İşverenin geçersiz fesih anından iş güvencesi tazminatı ödemesi söz konusu olmayacağından boşta geçen sürenin kıdeme eklenmesi ile fark iş güvencesi tazminatı doğması mümkün değildir. Ancak bu noktada iş güvencesi tazminatının ay olarak belirlenmesinde Yargıtay uygulaması üzerinde durulmalıdır.

Yargıtay'a göre iş güvencesi tazminatı miktarı, İK madde 53'te yer alan kıdem süreleri dikkate alınarak belirlenmelidir. Bu doğrultuda 6 ay ile 5 yıl arasında kıdemi olan işçi için 4 aylık, 5 yıl ile 15 yıl arasında kıdemi olan işçi için 5 aylık, 15 yıldan fazla kıdemi olan işçi için 6 aylık ücret tutarında belirlenmelidir. Fesih sebebine göre bu miktarların azami sınır olan 8 aya kadar da çıkarılması mümkündür<sup>127</sup>. İşe iade kararı sonrasında boşta geçen sürenin işçinin kıdemine eklenmesi ile işçinin bu aralıklar bakımından bir üst dilime girmesi mümkündür. Bu nedenle kanaatimizce boşta geçen süre eklendikten sonra tespit edilecek yeni kıdem süresinin Yargıtay içtihadı bağlamında hakim tarafından dikkate alınması gerekmektedir.

#### SONUÇ

İş sözleşmesi işveren tarafından feshedilen işçinin iş güvencesi kapsamında olması halinde işe iadesini talep ve davas etme hakkı mevcuttur. 7036 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik uyarınca arabuluculuk müessesesine başvurulması işe iade davası öncesinde bir dava şartı olarak düzenlenmiştir. Arabuluculuk faaliyeti neticesinde tarafların işçinin işe başlatılması veya başlatılmaması hususunda uzlaşmaları halinde arabulucu nezdinde imzalanacak anlaşmada boşta geçen süre ücreti ile iş güvencesi tazminatının miktar olarak belirtilmesi zorunludur. Ancak arabuluculuk sürecinde tarafların iş hukukunun emredici hükümlerine bağlı kalmadan uzlaşabilmelerinin kabulü ile söz konusu alacak tutarlarının son derece düşük belirlenmesi de mümkün olmaktadır. Tarafların üzerinde anlaştıkları konular bakımından ise dava açma hakları bulunmamaktadır.

<sup>124</sup> Yargıtay 9. HD'nin 26.03.2015 tarih ve 2015-534/12161 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>125</sup> Çankaya, Günay, Göktaş, *İşe İade Davaları*, 314; Kılıçoğlu, Şenocak, *İş Güvencesi Hukuku*, 488.

<sup>126</sup> Yargıtay 9. HD'nin 14.11.2017 tarih ve 2015-33028/18177 sayılı kararı, Lexpera.

<sup>127</sup> Süzek, *İş Hukuku*, 621.



Taraflar arabuluculuk süreci sonunda uzlaşamadıkları takdirde işçinin işe iade davası açması gerekmektedir. 7036 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrasında işe iade davaları istinaf aşamasına kesinleşmektedir. İş sözleşmesinin feshi ile işe iade kararının kesinleştiği tarih arasında işçinin davalı işverene ait işyerinde çalıştırılmadığı bir zaman dilimi ortaya çıkmaktadır. Bu zaman dilimi içinde yaşanan hak kayıplarının işçi lehine giderilmesi gerekmektedir. Ancak İK madde 21 uyarınca işçinin çalıştırılmadığı döneme ait en fazla 4 aylık boşa geçen süre ücretinin ödenmesini talep etme hakkı bulunmaktadır. Yargıtay ise aynı kanuni düzenlemeyi esas alarak kıdeme bağlı tüm hakların belirlenmesi hususunda da işçinin çalışma süresine en fazla dört ay eklenebileceği yönünde içtihat oluşturmuştur.

Yargıtay'ın söz konusu içtihadı doktrinde çeşitli yönlerden eleştirilse de günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir. İşe iade kararı ile birlikte geçersiz feshin sonuçlarının doğması için işçinin on iş günü içinde çalışmak üzere işverene başvurması gerekmektedir. Aksi takdirde yapılan fesih geçerli hale gelecektir. İşveren işçiyi işe başlatmadığı takdirde yeni bir fesih tarihinin doğduğu kabul edilmektedir. İşçinin kıdemine belirli bir sürenin eklenmesi sonucunda kıdem tazminatı, ihbar tazminatı ve yıllık ücretli izin alacağının oluşan yeni kıdem süresi ile belirlenen yeni fesih tarihindeki emsal ücreti üzerinden hesaplanması gerekecektir. Geçersiz sayılan fesih tarihi itibarıyla söz konusu alacak kalemleri işveren tarafından ödenmiş olsa dahi, oluşan güncel durum üzerinden fark hesabı yapılmalıdır.

7036 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik uyarınca işe iade davası sonunda hakim boşa geçen süre ücreti ile iş güvencesi tazminatını parasal olarak işçinin davanın açıldığı tarihteki ücreti esas alarak hesaplamalıdır. Güncel Bölge Adliye Mahkemesi kararları incelendiğinde işçinin dava açıldığı tarihteki değil, iş sözleşmesinin feshedildiği tarihteki ücretinin esas alınarak hesap yapıldığı görülmektedir. Bu durum fesih tarihi ile dava tarihi arasında işçi lehine oluşabilecek kazanımların göz ardı edilmesine neden olabilecek niteliktedir.

Geçersiz sayılan fesihte işverenin bildirim sürelerine riayet etmesi halinde yeni fesih tarihine göre fark ihbar tazminatına hükmedilip hükmedilmeyeceği konusunda netlik bulunmamaktadır. Konu ile ilgili olarak Yargıtay Daireleri ile Hukuk Genel Kurulu'nun çelişkili kararları mevcuttur. Bazı kararlarda işveren bildirim sürelerine uymuş ise artık ihbar tazminatı bakımından hüküm kurulamayacağı, bazı kararlarda ise ihbar sürelerine uyulmuş olsa dahi yeniden ihbar tazminatı hesabı yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Güncel kararlar incelendiğinde ihbar sürelerine uyulmuş olsa dahi belirlenecek yeni kıdem süresi ile yeni fesih tarihindeki ücret üzerinden hesap yapılmasına hükmedildiği görülmektedir.

#### **KAYNAKÇA**

Aktay, A. Nizamettin, Kadir Arıcı, Emine Tuncay Senyen Kaplan. *İş Hukuku*. 6. Baskı. Gazi, 2013.

Akyiğit, Ercan. *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi*. Ankara: Seçkin, 2007.

Alpagut, Gülsevil. "İş Sözleşmesinin Feshi ve İş Güvencesi." *III. Yılında İş Yasası Semineri* (2005): 200-251.

Astarlı, Muhittin. "7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'nun 4857 sayılı İş Kanunu'nun İş Güvencesi Hükümlerinde Öngördüğü Değişikliklerin Değerlendirilmesi." *Sicil İş Hukuku Dergisi*, no 38 (2017): 40-53.

Canbolat, Talat. "İşe İade Kararının Uygulanmasında Dürüstlük Kuralı." *İş Güvencesi ve İşe İade Davaları* (2010): 81-135.



- Centel, Tankut. *İş Güvencesi*. Legal, 2012.
- Çankaya, Osman Güven, Cevdet İlhan Günay, Seracettin Göktaş. *İşe İade Davaları*. 2. Baskı. Yetkin, 2006.
- ÇELİK, Nuri, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat. *İş Hukuku Dersleri*. 32. Bası. Beta, 2019.
- Çil, Şahin. *İş Kanunu Şerhi*. 2. Cilt. 2. Baskı. Ankara: Turhan, 2007.
- Demircioğlu, Murat. *4857 Sayılı İş Yasası*. 3. Baskı. Beta, 2014.
- Ekmekçi, Ömer. “Yargıtay’ın İşe İade Davalarına İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi.” *Legal İSGHD*, no 1 (2004): 165-180.
- Ekmekçi Ömer, Muhammet Özekes, Murat Atalı. *Hukuk Uyuşmazlıklarında İhtiyari ve Zorunlu Arabuluculuk*. İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2018.
- Ekonomi, Münir. “Hizmet Aktinin Feshi ve İş Güvencesi Konulu Toplantının Konuşma Metni ve Genel Görüşmeler.” *Çimento İşveren Dergisi* 17, no 2 (2003): 1-40.
- Elbir, Nazlı. “Yargıtay Kararları Işığında İşe İade Kararı Sonrası İşçinin Başvurusu ve İşverenin Davetinde “Samimiyet” Olgusu.” *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11, no 1 (2020): 139-154.
- Eyrenci, Öner, Savaş Taşkent, Devrim Ulucan. *Bireysel İş Hukuku*. 9. Baskı. İstanbul: Beta, 2019.
- Günay, Cevdet İlhan. *İş Kanunu Şerhi*. Cilt 1. 4. Baskı, Ankara: Yetkin, 2015.
- Güzel, Ali. “İş Güvencesine İlişkin Esasların Değerlendirilmesi.” *İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (2004): 15-145.
- Güzel, Ali. “İş Mahkemeleri Kanunu Tasarısı Taslağı Hakkındaki Bazı Aykırı Düşünceler.” *Çalışma ve Toplum*, no 3 (2016): 1131-1146.
- Kar, Bektaş. *İş Güvencesi ve Uygulaması*. 3. Baskı. Yetkin, 2017.
- Karademir, Artür, Hakan Ekinci. *İşçilik Alacakları*. Seçkin, 2017.
- Kılıçoğlu, Mustafa, Kemal Şenocak. *İş Güvencesi Hukuku*. İstanbul: Legal, 2017.
- Mollamahmutoğlu, Hamdi, Muhittin Astarlı, Ulaş Baysal. *İş Hukuku*. 6. Bası. Ankara: Turhan, 2014.
- Mollamahmutoğlu, Hamdi, Muhittin Astarlı, Ulaş Baysal. *İş Hukuku Ders Kitabı*. Cilt 1. 3. Baskı. Ankara: Lykeion, 2019.
- Mutlay, Faruk Barış. “İşe İade Davalarında Arabuluculuk.” *Çalışma ve Toplum*, no 4 (2018): 2129-2154.
- Narmanlıoğlu, Ünal. *Ferdi İş İlişkileri*. 4. Baskı. Beta, 2012
- Narmanlıoğlu, Ünal. “İş Kanunu’nun İşçiye Güvence Sağlayan Feshin Geçersizliği Davasının Yeni Çerçevesi.” *Sicil İş Hukuku Dergisi*, no 38 (2017): 9-21.
- Ocak, Uğur. *Feshe Bağlı İşçilik Alacakları*. 1. Kitap. 6. Baskı. Gaziantep: Okyanus, 2018.
- Peksan, Selcan, Meltem Delen, Sayım Yorgun. “İş Hukukunda Dava Şartı Olarak Arabuluculuk Uygulaması ve Arabulucuların Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma.” *Çalışma ve Toplum*, no 1 (2020): 321-346.
- Sarıbay, Gizem. *Türk İş Hukukunda İş Güvencesi Kapsamında Fesih Usulü, Feshe İtiraz ve Feshe İtirazın Sonuçları*. İstanbul: Legal, 2007.
- Süzek, Sarper. *İş Hukuku*. 18. Baskı. İstanbul: Beta, 2019.

Taşkent, Savaş. “Bireysel İş İlişkisinin Sona Ermesi ve Kıdem Tazminatı Açısından Yargıtay’ın 2004 Yılı Kararlarının Değerlendirmesi.” *Yargıtay’ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi semineri* (2006): 47-85.

**ELEKTRONİK KAYNAKÇA**

www.lexpera.com.tr (Lexpera)

www.kazanci.com.tr (Kazancı)

karararama.yargitay.gov.tr

## STRESS, ACCOUNTING AND MARKETING: A CONCEPTUAL APPROACH

**Asst. Prof. Filiz ÇOPUROĞLU**

ORCID: 0000-0002-1528-1541

Gaziantep University, İslahiye Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Business Administration

**Asst. Prof. B. Dilek ÖZBEZEK**

ORCID: 0000-0001-7176-1534

Gaziantep University, İslahiye Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Department of Public Administration

**Asst. Prof. Reyhan SARIÇİÇEK**

ORCID: 0000-0001-8902-6853

Bandırma Onyedi Eylül University, Erdek Vocational School,  
Department of Management and Organization

### **Abstract**

Stress influences people's daily routines and causes important effects in their lives. The intensity and complexity of today's conditions greatly increase the probability of encountering stress. In general, stress is a concept which is related to human health and it is a psychological condition that affects a person's private life as well as his business life. If the stress is above the expected level, it affects negatively both the individuals and the organizations they belong to. Managers and employees in businesses encounter stress factors frequently. The stress has positive effects as well as negative effects. Stress, which is more active on working people, causes individual productivity to decrease. In this sense, the cost of stress when it is not managed properly will be very high for businesses. Various reasons such as organizational policies, structural features of the organization, physical conditions where the basic activities of the enterprises are carried out cause stress in the business life. Stress is an inevitable part of business life. Like all other departments accounting and marketing often struggle with stress. Many factors such as high workload, the importance of financial details for businesses, the need for disciplined work, deadlines for financial statements cause the accounting department activities to be carried out under stress. On the other hand various reasons such as following customers and intermediary institutions, managing and coordinating sales, increasing sales volume and choosing promotion policies, making decisions cause stress in the marketing department. It is thought that there is a close relationship between the level of stress experienced in business life and business activities. For this reason accounting department where stress is most experienced in business life, and marketing department where stress is experienced least were selected to investigate in the scope of this study. The relationship between stress, accounting and marketing has been conceptually examined and the literature has been reviewed. The term stress has been evaluated within the framework of marketing and accounting concepts, and the studies on related issues are included.

**Keywords:** Stress, Accounting, Marketing

## **INTRODUCTION**

Businesses and operators are divided into sub-branches such as marketing, production, management, finance, human resources, accounting, and operate in their areas of specialization. There are professionals who are experts in their fields such as marketing, accounting, human resources employees and managers. However, these areas need to work together, perform joint activities and have positive effects on each other. In addition, business functions should be in coordination to produce a successful business performance. Because all these sub-branches aim to create value for the enterprise, and their integrated work for a common positive goal by determining the aspects that affect each other in their activities will positively affect the performance of the enterprise (Geçit, 2018: 25). With today's competitive environment and rapid changes, people operate in a stressful work environment regardless of the profession. In such an environment, it is not possible to stay away from stress. Stress causes many organizational negativities such as dismissal from work and decrease in work efficiency, especially with psychological and mental problems (Tekin, Çilezi and Gede, 2019:80). Considering the increasing causes of stress, its effects, medical conditions and the economic costs imposed by the consequences, it is not possible to ignore it. The success of businesses is directly affected by the success or failure of their employees. For this reason, businesses should work on accurately identifying the sources of stress of employees and implementing the necessary measures to control them (Alp, 2019: 489). Determining the stress level and evaluating it in terms of business functions is important for businesses.

Accounting and marketing are two very important business functions for business management in terms of creating, adapting and successfully sustaining business strategies. Like all other departments of businesses, accounting and marketing are also affected by the stress level in the organization. In this study, an evaluation will be made in terms of the accounting function with the highest stress in business life and the marketing function with the least intensity. Articles in DergiPark Academic, whose title includes "stress and accounting" and "stress and marketing" terms, will be analyzed conceptually.

### **Stress**

Stress is a factor that can occur at any stage of human development (Bakar, Ghani and Majdi, 2019:4). Stress has become a part of daily life as a factor that often has negative effects on people. Stress, which affects the mental state of the individual, also directly or indirectly affects the productivity in the working environment (Çivici, 2020: 312). As an interdisciplinary concept, there is no definition accepted by everyone. Stress is sometimes used to mean depression, tension, sadness, anxiety and worry (Tokay Taçgın, Karapınar, Karakaya, 2020: 160). The concept of stress, first expressed by Hans Selye in the 1930s, stress means the reaction of people when they are under extreme pressure. When people cannot cope with stress and worry, the stress level rises (Timuroğlu and Yılmaz, 2019: 700).

Stress is defined as the adaptation behavior of personal differences and psychological processes against environmental and social factors, and it occurs as a result of the reflection of any environmental factor that creates psychological and physical pressure on the person. Stress, in other words, is expressed as emotional tension and tension caused by the disruption of physiological and psychological adaptation as a result of the interaction of the organism

with the environment (Özel and Karabulut, 2018: 49). Extreme stress imposes a negative impact on one's physical and psychological health as well as productivity (Nor et al., 2019:9).

When the family environment and general environmental factors are evaluated together, stress is an inevitable element of our life (Tokay Taçgın, Karapınar, Karakaya, 2020: 160). An important part of human life is experienced in the work environment and work life emerges as one of the most important components that cause stress (Çamkerten, Tatar, & Saltukoğlu, 2020: 258). Stress, which is seen as an element that needs to be managed, is one of the important risk factors in protecting the health of the employee and the working environment (Çivici, 2020: 312) and the pressure of business life causes stress (Timuroğlu and Yılmaz, 2019: 700). Workplace stress is increasing in current years (Singh, 2020:5049). Employees who can cope with stress in work environments where stress is intense are less affected by the negative effects of stress (Tekin, Çilezi, & Gede, 2019: 80). Work stress is the reaction of a person to situations arising from the incompatibility experienced in the working environment or the rules and conditions of the job while performing his duty. Today, increasing competition in the business world, the lack of job security in the institution where the person works, and the fluctuations in the market cause the employees to experience stress constantly. Stress affects both the health status and the success and performance of individuals working (Tekin, Çilezi, & Gede, 2019: 80). Stress causes both physical and psychological impairments by affecting employees' emotions, thoughts, behaviors, performances, and relationships with others (Tokay Taçgın, Karapınar, Karakaya, 2020: 160).

Despite all that has been explained; it is not correct to interpret the concept of stress only from a negative point of view. Because while the anxious stress makes the individual feel bad, the stress at a comfortable and reassuring level can be beneficial for the individual. Stress at a reassuring level contributes to the self-development of the individual and helps him / her focus on the target (Timuroğlu and Yılmaz, 2019: 701). Since human resource is considered as one of the most important factors in the success of organizations, the positive and negative effects of organizational stress affecting workforce performance and organizational performance are discussed academically and ways of coping with stress are investigated (Mert, Durmaz and Küçükaltan, 2020: 282). Because stress can lead people to healthy days, happiness, joy and success as long as we can cope with it (Tokay Taçgın, Karapınar, Karakaya, 2020: 160).

### **Accounting**

Accounting is a science related to recording, classifying, summarizing, reporting, analyzing and interpreting transactions and events that can be expressed in money. Accounting is also expressed as an information system (Kızıl, Akman, Kale, 2019: 21). Stress is one of the unavoidable facts of business life. Accounting professionals perform their professions under intense stress due to their high workload and the necessity of correct financial statements (Gül and Özpolat, 2020: 205).

The stress experienced by accounting professionals has been the subject of many academic studies (Fogarty, Singh, & Rhoads, 2000: 62). The accounting profession is an intense, tiring and wearing profession that is based on mental activity and requires constant attention. These features are sufficient to be intertwined with stress in the accounting

profession. Stress has consequences such as insomnia, headache and restlessness on the members of the profession (Gül and Özpolat, 2020: 203).

### **Marketing**

Marketing is a discipline that determines the needs and desires of consumers, identifies target markets to be successful, develops suitable products for these markets and offers these products. The marketing function constitutes the most extroverted activities of the business (Temelli, Eroğlu Pektaş, 2018:186). Marketing means the sale and purchase of a specific product (Durukal, 2019: 1616). Marketing is also a profession for building-up competitiveness via consumer orientation, target segment development and sales (Bondarenko et al., 2017:321). The marketing function finds out real needs of the customers and meet the customer needs by making profit (Balı, Tunçez, Ateş; 2018: 1232). Marketing objectives are determined within the framework of the strategy and products, services and marketing channels are clearly revealed (Kızıl, Akman, Kale, 2019: 27).

Stress is inevitable part of life in general and workplace; marketing department is also affected by this problem (Singh, 2020:5053). Stress has a significant impact on the job performance of marketing staff. It is very difficult for marketing personnel who are under pressure of stress to operate successfully because marketing is the department where creativity and innovation are essential.

### **RESEARCH METHOD**

In this part of the work, an evaluation will be made in terms of the accounting function with the highest stress in business life and the marketing function with the least intensity. Articles in DergiPark Academic titled "stress and accounting" and "stress and marketing" will be analyzed conceptually. In the Table 1 articles containing "marketing and stress" and "accounting and stress" in the title between 2008 and 2020 are listed. The researches are listed in terms of publication year, title, author (s), keywords, population, sample, sampling method and results.



**Table 1.**

Publication Year	Title	Author (s)	Keywords	Population	Sapmle	Sampling Method	Result
2018	Biometric Analysis Of Stress Levels Of Digital Natives And Digital Immigrants Within Online Shopping Processes	Tomris, Yaman, Güngör and Eroğlu	Consumer behavior, Neuromarketing, Online shopping, GSR	Digital natives and digital immigrants	20	Qualitative	It is concluded that the difference in stress levels is important for understanding the effect of online shopping habits and technical infrastructures of shopping sites on the purchasing decision of the consumer.
2019	The Role of Leader Member Interaction in the Effect of Stress after Traumatic Event in the Workplace to Customer Orientation: A Field Study in Call Center	Gürer and Bozacı	Traumatic Event in the Workplace, Stress after Traumatic Event, Customer Orientation, Leader Member Interaction, Call Center Employees.	A call center in Kırıkkale province.	207	Quantitative Sobel Test Structural Equation Model	It was concluded that post-traumatic stress in the workplace negatively affected the customer focus of employees, and the level of leader member interaction positively affected customer focus. In addition, thanks to the mediating effect of leader member interaction, a decrease in the negative impact of traumatic events on customer focus was noticed.
2015	Investigation Of The Effects Of Traditional and Post-Modern Marketing Methods On Consumer Attitudes And Stress	Uslu and İşbilen	New media, computer self-efficacy, computer anxiety, technological stress, online shopping	Online shoppers	284	Quantitative SPSS	It has been concluded that computer self-efficacy appears to be higher in online shoppers, computer anxiety and technology-related stress increase in shoppers through new media and the internet.
2016	A Study About The Relationship Of Work Stress, Burnout Syndrome, And Work Family Life Balance Of Certified Public Accountants	Yumuk Günay and Demiralay	Work stress, Burnout Syndrome, Work-Family Life Balance, Certified Public Accountants	Professionals registered in Edirne, Çorlu, Kırklareli and Tekirdağ Chambers of Certified Public Accountants	159	Quantitative Sobel Test Structural Equation Model	It has been observed that the work / family life balance sub-dimension of the work-to-family effect has a direct effect on the personal achievement and emotional exhaustion sub-dimensions of burnout, while the adjustment sub-dimension of the work-family life balance only affects the personal success sub-dimension of burnout

							directly. In addition, the effect of work-family negatively reflects on the decrease in personal achievement, which is the sub-dimension of burnout.
2017	The Effect Of Work Stress On Job Performance In The Scope Of Accountants And Other Accounting Staff: A Research In The Province Of İzmir	Özmutaf and Mizrahi	Work Stress, Job Performance, Accounting Staff	Employees in the accounting profession in the province of Izmir	103	SPSS	It was concluded that excessiveness, role conflict and role ambiguity, and inadequacy increase job stress and negatively affect job performance.
2019	A Research To Determine The Perspective And Attitudes Of The Students To The Lesson Who Receive Accounting Education At Undergraduate Level	Cengiz and Tekin	Accounting Course, Stress Factors, Accounting Education.	Çankırı Karatekin University Faculty of Economics and Administrative Sciences students	238	Quantitative SPSS	It was determined that students' fear of failure and not knowing what to do after graduation and grouping among students caused stress.
2019	Investigating the Reasons of Occupational Stress by Demographic Factors on Female Accounting Professionals: The Case of Kayseri	Aksoylu	Occupational Stress, Female Accounting Professionals, Kayseri.	Female accounting professionals working in Kayseri Province	53	Quantitative SPSS	It has been determined that the levels of being affected by stress of female accounting professionals differ in terms of time, communication with stakeholders according to their professional experience, age and perceptual factors according to their educational status.
2020	The Effect Of Role Stressors On The Occupational Burnout Of Professional Accountants: A Research In The TRA1 Erzurum Sub-Region	Güner and İl	Job Burnout, Role Stressors, Professional Accountants	Certified Public Accountants (CPA) in Erzurum and Erzincan provinces	232	Quantitative SPSS	It was observed that role conflict and role ambiguity, which are among the sources of role stress, have an effect on professional burnout..
2020	Job Stress In Accounting Professionals In The	Güney and Kayışpnar	Behavioral Accounting, Job Stress, Accounting,	Certified Public Accountants	103	Quantitative SPSS	It has been concluded that the work stress level of the participants in the research is at

	Framework Of Behavioral Accounting (A Research In The Erzurum)		Job	(CPA) in Erzurum province			a dangerous level.
2020	An Investigation On The Relationship Between Anger And Stress Of Members Of Accounting Profession (The Case Of Elazig Province)	Gül and Özpolat	Members of Accounting Profession, Stress, Anger	Accounting professionals operating in Elazig	80	Quantitative SPSS	It has been determined that there is a relationship between the stress levels and income levels of accounting professionals. In addition, it was found that married and female professionals with high stress levels also have high anger levels.
2020	A Survey On Determining Stress Sources Of Female Accountancy Profession Members in Izmir Province	Kapcı and Usul	Female Members of The Accountancy Profession, Stress, Stress Sources, Gender, Organization.	Women accounting professionals operating in Izmir	220	Quantitative SPSS	As a result of the research, a significant relationship was found between stress sources and professional title.
2008	A Study on the Professional Stress Level of Accounting Faculty Members and Professionals	Yildirim	Accounting, accounting profession staff, accounting profession, accounting lecturers, stress level, professional stress, stress.	Accounting professionals and accounting lecturers	73	Quantitative SPSS	As a result of the research, it has been determined that the job stress is very high in the accounting professions and the academicians who provide accounting education. In addition, it was found that the stress level of women was higher than men.
2019	The Effect Of Stress Factor On The Intention Of Quitting The Job In Accounting Profession Members: Muğla Province Example	Bekci, Apali ve Bozcu	Accounting Profession Member, Stress, Quitting the Job	Accounting professionals operating in Muğla	193	Quantitative SPSS	As a result of the analysis, it was revealed that there is a difference by gender in terms of stress and not in terms of other variables.
2017	A Research on Stress Level Perceived by Accounting Professionals	Yanık	Accountant profession, Stress, Perceived stress level	Professionals registered in Kocaeli Chamber of Certified Public	425	Quantitative SPSS	It is concluded that the stress levels of accounting professionals differ in age and years of experience variables..

				Accountants			
2010	A Research On The Determination Of The Organizational Stress Sources Of Accountants: The Case Of The City Of Ankara	Çil Koçyiğit, Çına Bal and Öztürk	Accountants, Stress, Stress Sources.	Accounting professionals in Ankara	462	Quantitative SPSS	As a result of the research, the sources of stress that were found to affect accounting professionals were determined, and significant differences were found between these stress sources in terms of age, working time in this profession and working time in the last workplace.
2008	A Research About The Sources Of Professional Stress Of Accountancy And Applied Individual Strategies	Demir and Anasız	Stress, Accountancy, Stress in Accountancy	Accounting professionals in Kırşehir	51	Quantitative SPSS	It has been found that situations such as overworking pace, monotonous work, multiplicity of bureaucratic procedures and weight of responsibility increase the stress of the accounting profession..

## **CONCLUSION**

In Dergipark, articles containing the concepts of "marketing and stress" and "accounting and stress" were examined and sixteen articles were reached within the scope of the research. Three of the studies are about marketing and stress, one of these three articles was prepared by using the qualitative method and the others were prepared by using the quantitative research method. Stress subject in marketing has been associated with the concepts of online shopping, consumer behavior, and neuromarketing.

In Dergipark thirteen of the studies are about the concepts of "accounting and stress" and quantitative methods were used in all of them. The concept of stress in accounting was mostly associated with job stress, job performance, behavioral accounting, gender, stress sources and accounting education.

Accounting information is used for planning and controlling future activities. Marketing information should be supported by accounting information to facilitate decision making in businesses. Generally, the information provided by the accounting department forms the basis of marketing decisions. The concept of stress is important for all departments of the business as well as for accounting and marketing departments, too. Therefore, taking into account the relationship between marketing and accounting, the cost of stress will be too high for businesses if not managed properly. Subsequent studies can make an assessment by taking together marketing and accounting. Accounting; the department where the stress is most intense and the marketing; where the department the stress is least can be studied in common.

## **REFERENCES**

- Aksoylu, S. (2019). Investigating the Reasons of Occupational Stress by Demographic Factors on Female Accounting Professionals: The Case of Kayseri Province. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (83): 249-262 249 ISSN: 2146-3042 DOI: 10.25095/mufad.580163.
- Alp, G. (2019). Otel Çalışanlarının Stres ve Bireysel Performans İlişkisinin İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 475-496. DOI: 10.18037/ausbd.579231
- Bakar, N. A., Ghani, E. K., & Majdi, S. (2017). Reasons to High Stress Level among Undergraduate Accounting Students: A Case Study. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, 2(1), 1-11.
- Balı, S. , Tunçez, H., Ateş, A. (2018). Stratejik Karar Alma Sürecinde Pazarlama Muhasebesinin Önemi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 32 (4) , 1231-1240 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/39554/448939>
- Bekci, İ., Apalı, A , Bozcu, M . (2019). Muhasebe Meslek Elemanlarında Stres Faktörünün İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Muğla İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), p. 104-123.
- Bondarenko, V. A., Demyanchenko, N. V., Ivanchenko, O. V., & Mirgorodskaya, O. N. (2017). Role of staff marketing in increasing business performance. *European Research Studies Journal*, 20(3B), 320-325.
- Cengiz, S, Tekin, B. (2019). Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerde Strese Neden Olan Faktörlerle Derse Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (81) , 183-212. DOI: 10.25095/mufad.510656

Çamkerten, S, Tatar, A, Saltukoğlu, G. (2020). Sağlık Çalışanlarının Stres Düzeylerinin İncelenmesi. Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 7 (4) , 257-265. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sagakaderg/issue/58002/754366>

Çil Koçyiğit, S, Öztürk, E, Çına Bal, E , Öztürk, V . (2010). Muhasebe Meslek Mensuplarının Örgütsel Stres Kaynaklarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Ankara İli Örneği. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1) , 253-275. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10997/131609>.

Çivici, T. (2020). Organizasyonel Stres Kaynakları Ve İş-Yaşam Dengesinin Kadın Mimarlar Özelinde İncelenmesi. The Turkish Online Journal of Design Art and Communicator, 10 (3) , 311-320. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/55754/762777>

Demir, M, Anasız, İ. (2008). Muhasebecilik mesleğinde mesleki stres kaynakları ve uygulanan bireysel stratejiler üzerine bir araştırma. Verimlilik Dergisi , (3) , 135-159 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/verimlilik/issue/21756/233893>

Durukal, E. (2019). Pazarlama 1.0'dan Pazarlama 4.0'a Doğru Değişim . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (3) , 1613-1633 .DOI: [10.15869/itobiad.549402](https://doi.org/10.15869/itobiad.549402)

Fogarty, T. J., Singh, J., Rhoads, G. K., & Moore, R. K. (2000). Antecedents and consequences of burnout in accounting: Beyond the role stress model. *Behavioral Research in accounting*, 12, 31-68.

Geçit, B. (2018). Yöneticilerde Finansal Pazarlama Algısının Ölçümü . Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (1) , 24-34. DOI: [10.18221/bujss.377135](https://doi.org/10.18221/bujss.377135)

Gül, M., Özpolat, A . (2020). Muhasebe Meslek Mensuplarının Öfke Ve Stres İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Elazığ İli Örneği). Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11 (21) , 203-224. DOI: [10.36543/kauibfd.2020.010](https://doi.org/10.36543/kauibfd.2020.010)

Güner, M., İl, Z. (2020). Rol stres kaynaklarının muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğine etkisi: TRA1 Erzurum alt bölgesinde bir araştırma. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22(2), 313- 335. <https://doi.org/10.31460/mbdd.645148>.

Güney, S., Kayışyapar, İ. (2020). Davranışsal Muhasebe Çerçevesinde Muhasebe Meslek Mensuplarında İş Stresi (Erzurum İlinde Bir Araştırma. İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi: 34-50.

Gürer, A. ve Bozacı, İ. (2019). İş Yerinde Travmatik Olay Sonrası Stresin Müşteri Odaklılığa Etkisinde Lider Üye Etkileşiminin Aracı Rolü: Çağrı Merkezinde Bir Alan Araştırması, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12(2).

Kapıcı, S.D., Usul, H. (2020). Kadın Muhasebe Meslek Mensuplarında Stres Kaynaklarının Belirlenmesi Üzerine İzmir İlinde Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,25(2),s.125-151.

Kızıl, C., Akman, V , Kale, P . (2019). Muhasebe, Finans Ve Pazarlama Perspektifinden Türk Bankacılık Sektöründe Pazarlanan Kredilerin Değerlendirilmesi (2009 - 2015 Dönemi Analizi) . Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1) , 20-35. DOI: [10.18221/bujss.543575](https://doi.org/10.18221/bujss.543575)

Mert, G., Durmaz, V , Küçükaltan, B . (2020). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Örgütsel Stres İlişkisinin Havayolu Uçuş Ekibi Örneğinde İncelenmesi. Çukurova



Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29 (3) , 279-297. DOI: 10.35379/cusosbil.673759

Nor, M. N. M., Nahar, H. S., Alrazi, B., & Taha, R. (2019). Stress Among Accounting Students: A Preliminary Study Of Malaysian Universities. *Journal of Business and Social Development*, 7(1), 9-19.

Özel, Y., Bay Karabulut, A . (2018). Günlük Yaşam ve Stres Yönetimi. Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi, 1 (1) , 48-56. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tusbad/issue/38852/427943>

Özmutaf, M., & Mizrahi, R. (2017). SMMM Ve Diğer Muhasebe Çalışanları Kapsamında, İş Stresinin İş Performansına Etkisi: İzmir İlinde Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 1–1. doi:10.21076/vizyoner.292507

Singh, J. S. R. (2020). Impact of Emotional Labor on Mental Health: A Study of Marketing Executives Working in the Banking Industry, *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol. 24, Issue 05, pp:5049-5054.

Tekin, E, Yazgan Çilesiz, Z, Gede, S. (2019). Farklı Mesleklerde Çalışanların Algılanan Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Tarzları Üzerine Bir Araştırma. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, (1) :79-89.

Temelli, F., Eroğlu Pektaş, G . (2018). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü Sağlamada Stratejik Pazarlama Muhasebesi. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8 (15) , 181-194 . DOI: 10.29029/busbed.373709

Timuroğlu, M. Yılmaz, B. (2019). Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33 (3) , 699-714. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/47100/434048>

Tokay Taçgın, F. Karapınar, M. Karakaya, A. (2020). Çalışanların Stres Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Ekonomi İşletme ve Yönetim Dergisi*, 4 (2) , 158-180. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jebm/issue/58710/772665>

Tomris Küçün, N., Yaman, C., Güngör, S. Eroğlu, S. (2018). Online Alışveriş Süreçlerinde Dijital Yerlilerin ve Dijital Göçmenlerin Stres Düzeylerinin Biyometrik Analizi *Journal of Life Economics*, Volume:5, Issue:4:177-190.

Uslu, D. U., İşbilen, E. (2015). Post-Modern İle Geleneksel Pazarlama Yöntemlerinin Tüketici Tutumları ve Stresi Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. 3. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, S.46-53, 6-7 Kasım 2015/Tokat. ISBN: 978-605-9119-36-8.

Yanık, A. (2017). Muhasebe Meslek Mensuplarının Algıladıkları Stres Düzeyine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3 (1) , 99-107. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ead/issue/48241/610697>

Yıldırım, S. (2008). Muhasebe Öğretim Elemanları ve Meslek Mensuplarının Mesleki Stres Düzeyi Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (38) , 153-162. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35612/395706>

Yuymuk Gün Y. G. and Demiralay, T. (2016). SERBEST Muhasebeci Ve Mali Müşavirlerin İş Stresi, Tükenmişlik Sendromu ve İş Aile Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Yaz-2016 Cilt:15 Sayı:58 (917-935)* ISSN:1304-0278. DOI:10.17755/esosder.87776.

**CONTENT ANALYSIS OF PRIVATE FLIGHT SCHOOLS WEBSITES WITH IN TERMS of MARKETING COMMUNICATION: THE CASE OF TURKEY**

**Asst. Prof. Dr. Bekir TUNCER**  
Muğla Sıtkı Koçman University  
Dalaman School of Civil Aviation  
Department of Aviation Management  
Orcid: 0000-0003-0822-6832

**Abstract**

Air transport sector is growing rapidly due to the development in tourism and trade. As a result of the enhancement in air transport, airline companies need more planes and pilot. An increase in pilot requirements has also led to an increase in the number of flight schools. The high costs of training and the complication of technical side of the training provided have highlighted the competition among flight schools. In the study, the information provided by the web pages, which have an important position in terms of integrated marketing communication has essential role to persuade prospective students by holding on to the content analysis. The information shared on the web pages of 11 flight schools approved by DGCA in Turkey was examined in terms of marketing communication. Information shared on Web pages is classified into 13 categories. The results showed that flight schools shared more information about the duration of training the airport where flights were conducted, the fleet and simulator and the instructors. The content that includes the sectoral experiences of the teacher pilots, the number of graduates and the employment options of the graduates, the accommodation options during the training, the loan agreements made by the banks to cover the education fee are considered to contribute more to the marketing field.

**Keywords:** Flight school selection, pilot candidate, marketing communication in flight schools

**INTRODUCTION**

With the deregulation process that started in the USA in 1978, a rapid growth started in the aviation industry. Since 2003 when similar decisions were taken in Turkey, the aviation sector has started to grow rapidly. Turkey has an important position in the World Air Transport ranking (ICAO, 2019).

World giant aircraft manufacturers such as BOEING and AIRBUS emphasize that airline transportation will continue to grow and anticipate that the demand for new generation passenger and cargo aircraft will continue to increase with the renewal of aging aircraft and the expansion of new markets. BOEING's research report covering the years 2019-2038 emphasizes the demand for a total of 804,000 pilots, including 645,000 airlines, 98,000 business jets, and 61,000 helicopters in the next 20 years. As for distribution, it emphasizes that the Asia Pacific region will be 266,000, North America 212,000, Europe 148,000, Middle East 68,000, Latin America 54,000, Africa 29,000 and Russia / Central Asia 27,000. AIRBUS company also states that 540,000 new pilots will be needed in the next 20 years.

Based on developments in the sector, there is a rapid increase in the number of schools providing training in this regard to meet the pilot demand of the aviation sector. The demand for the pilot in the sector, which is also the subject of the study, is also increasing rapidly. Be rising value of aviation in the world and Turkey, it has increased the demand for labor in the sector, either. Although the pilot demand has been met by pilots who left the armed forces in previous years, it has been observed that in recent years, airlines have opened flight schools and / or have developed contracted programs with flight schools in the sector to create their own pilot resource. In line with the developments in the sector, there is a rapid increase in the number of schools providing training in this field in order to meet the pilot demand of the aviation sector. There are 9113 aircraft and 215 helicopter pilots in Turkey (DGCA,2019). The number of student pilots in 2018 increased by 72.8% in 2019 and reached 1431.

It is obvious that the sector's need for pilots will go on to increase. When we look at the sector, piloting stands out as a career goal in the aviation sector, thanks to wages, social rights and professional image. At this point, the question of how the candidates who decide to become a pilot will receive piloting training. There are 53 flight school which are approved by the DGCA in Turkey. The organizations which give orientation training, balloon piloting training , training institutions that only provide training for their own personnel (THY, TUSAS ...), training institutions that provide training at university level and those that do not contain marketing activities on their web pages and schools whose authorization is suspended aren't included in this study, only 11 of them are examined.

### **LITERATURE REVIEW**

The widespread use of the Internet has led to the obligation of businesses to carry out their marketing activities in traditional channels in the virtual world. It has an important place among marketing activities for presenting the messages hosted by web pages to thousands of people at a low cost without any space or time separation and gaining the ability to reach the target audience more directly. Considering the studies on the evaluation of web page designs; It is observed that providing information content and ease of use criteria are perceived as basic functions rather than striking and visual elements (Doğan, 2017).

A potential consumer can easily access and compare websites of many businesses offering a product or service (Harridge-March, S. 2004).

Piccoli et al. (2004) states that companies' websites are increasingly a component of consumer services.

There is a direct relationship between website design and the consumer's perception of the company (Wu,2004).

Mahajan and Golahit (2017) surveyed 674 current students and recent graduates from one university in India regarding their perceptions of the technical programs. The findings indicated that the school's website was highlighted as the most attractive promotional tool, followed by the school's brochures and social media, while the traditional promotion approaches were deemed less attractive.

It is very important for flight schools to use website-based marketing promotion approaches to provide comprehensive and detailed information (Jin, 2019).

**METHOD**

In the study, the information provided by the web pages, which have an important position in terms of integrated marketing communication, in terms of their efforts to persuade prospective students are examined by conducting content analysis. Content Analysis is a useful measurement technique that is widely used in social sciences, including web communications (Marangoz, Yeşildağ & Saltık 2012). Usta (2007), the operations performed in content analysis; It is defined as gathering similar data within the framework of certain concepts and arranging and interpreting them in a way that the reader can understand.

Following a face-to-face meeting with the training manager, teacher pilot and trade manager of a flight school, 16 criteria that pilot candidates should pay attention while choosing their school are determined based on the questions they receive and their experiences. Although the lack of studies on flight schools and school selection in the literature caused difficulties in establishing the conceptual framework, it was determined at what level these criteria, which were determined in the light of the data obtained from the face-to-face interviews, were used in terms of marketing communication, depending on whether they were on the web page of 11 flight schools.

There are some screenshots of marketing communication messages on the web pages of some of the flight schools below.

**1** **2** **3** **4**

**HOT DEALS**

**PPL**  
9.999 Euro  
ACCOMMODATION INCLUDED  
CASH PRICE in 3 PAYMENTS  
444 95 92 / +90(539) 842 46 49

**HOT DEALS**

**PPL + ATP(A) THEO. %100 ONLINE**  
11.500 Euro  
ACCOMMODATION INCLUDED  
CASH PRICE in 4 PAYMENTS  
444 95 92 / +90(539) 842 46 49

**HOT DEALS**

**PPL + ATP(A) THEO. + PIC 800 HOURS**  
19.700 Euro  
ACCOMMODATION INCLUDED  
PIC : Real Operational IR Preparation with Airline Inlet  
CASH PRICE in 4 PAYMENTS  
444 95 92 / +90(539) 842 46 49

**HOT DEALS**

**NR-IR-CPL+ME**  
19.999 Euro  
Fixed Exchange Rate Euro = 7,05 TL  
ACCOMMODATION INCLUDED  
CASH PRICE in 4 PAYMENTS  
444 95 92 / +90(539) 842 46 49

**TRAINING CALENDAR**

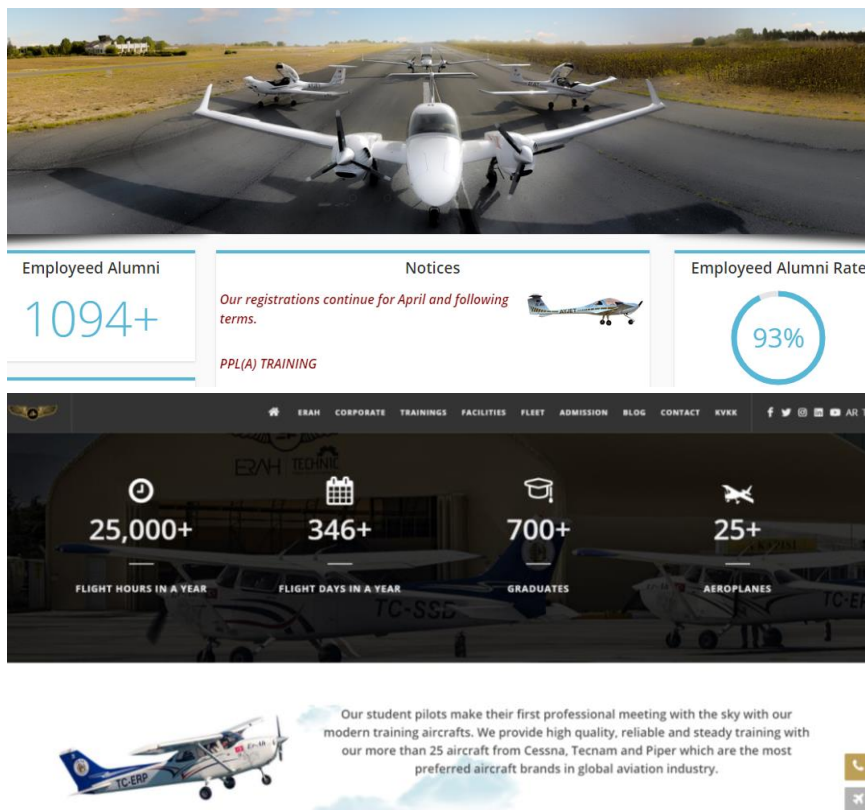
**11. Group PPL (A) Course**  
March 1, 2021  
GET INFORMATION

**10. Group PPL (A) Course**  
January 25, 2021  
GET INFORMATION

**OUR FLEET**

Cessna 172S Skyhawk Cessna 172S Skyhawk Cessna 172S Skyhawk Cessna 172S Skyhawk

Cessna 172S Skyhawk Piper Arrow PA-28R Piper Seminole PA-44 Piper Seminole PA-44



## FINDINGS

The results obtained after the content analysis are given in Table 1.

**Table 1.** Marketing communication messages on flight school websites

Marketing communication messages on flight school websites	%
Duration of operation	100
Information about the airport where training flights are conducted	100
Number of aircraft	100
Types of aircraft	100
Distance training	82
Flight simulator	82
Flight instructor information	54
Training fees	36
Loan options	36
Available day to fly	18
Accommodation options	18
Flight instructors' experiences	9
Ability to fly on their own runway	9

As a result of the content analysis, it was found that all flight schools provide information on their web pages about the duration of operation, information about the airport



where training flights are performed, the number of aircraft that they have and the types of aircraft. It has been observed that 82% of the flight schools offer distance training and have a flight simulator, and 54% share the number of teacher pilots. They provided explanatory information about the tuition fee at 36% and that this fee can be credited with contracted banks. Of the number of days available to fly and accommodation solutions, 18% had content, and 9% had teacher pilots highlighting their industry experience and the ability to fly on their own runway.

## **RESULTS**

It has been determined that the flight schools share information about the number of graduates to date, the job placement rates of their graduate students, the comments of the graduates and the classrooms where theoretical courses are held. When the findings obtained are compared with the flight schools that share these contents, it has been determined that the school with the most content is also the flight schools that are frequently encountered in the written and visual media related to aviation. The duration of flight school, the information of the airport where training flights are made, the number of aircraft owned and the sharing of aircraft types on the website of all flight schools stand out as the most used argument in the efforts to convince the pilot candidates. The fact that the number of graduates and the rate of placement of graduates also stand out among convincing content is also important among marketing communication tools. In this context, it is evaluated that web pages contribute positively in terms of marketing communication in creating student demand.

It is beneficial to emphasize information about the employment rate of graduates, the experience of the trainers and accommodation options, especially in creating demand. However, it is beneficial to conduct more in-depth qualitative and quantitative studies to measure how effective this contribution is. In future studies, it will be useful to conduct researches on student pilots who graduated from flight schools and continue their education. Studies to determine the factors that affect the pilot candidates' choice of flight school will also contribute to the aviation literature from a marketing perspective.

## **REFERENCES**

- AIRBUS Global Market Forecast: Cities, Airports & Aircraft 2019-2038  
BOEING Commercial Market Outlook 2019-2038  
DGCA Turkey, 2019 Annual Report.  
Doğan, D. (2017). "Fortune 500 sıralamasındaki Türk havayolu şirketlerine ait kurumsal web sitelerinin kurum kimliği açısından değerlendirilmesi", *Proceedings of 3rd SCF International Conference on Economics and Social Impacts of Globalization*, 183-192.  
Harridge-March, S. (2004) "Electronic marketing, the new kid on the block", *Marketing Intelligence & Planning*, 22 (3), 297-309.  
ICAO, 2019 Report, [https://www.icao.int/annual-report-2019/Documents/ARC\\_2019\\_Air%20Transport%20Statistics.pdf](https://www.icao.int/annual-report-2019/Documents/ARC_2019_Air%20Transport%20Statistics.pdf)  
Jin, Jingmin (2019). An Examination of Student Pilot School Choice Factors for Flight Schools in California, Doctoral Thesis, California School of Management and Leadership Alliant International University, San Diego, USA.



Mahajan PT, Golahit SB (2017). "Incorporating 11 P's of Service Marketing Mix and its Impact on the Development of Technical Education", *Journal of Entrepreneurship Education* 20(2):1-14

Marangoz, M., Yeşildağ, B., & Saltık, I. A. (2012). "E-ticaret işletmelerinin web ve sosyal ağ sitelerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3(2), 53-78.

Piccoli, G., Brohman, M. K., Watson, R. T., & Parasuraman, A. (2004). "Net-based customer service systems: evolution and revolution in web site functionalities", *Decision Sciences*, 35(3), 423-455.

Usta, R. (2007). "Türkiye'deki en büyük 100 sanayi işletmesinin web sitelerinin pazarlama iletişimi yönünden incelenmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 243-260.

Wu, J. J. (2004). "Influence of market orientation and strategy on travel industry performance: an empirical study of e-commerce in Taiwan", *Tourism Management*, 25(3), 357-365.

## KÜRESEL SALGIN HASTALIKLARIN HAVACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ: COVID-19 ÖZELİNDE STRATEJİK BİR DEĞERLENDİRME

THE EFFECTS OF THE GLOBAL PANDEMIC DISEASES ON THE AVIATION  
SECTOR: A STRATEGIC EVALUATION ON COVID-19

**Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kemal YILMAZ**

Samsun Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü,  
ORCID: 0000-0002-1533-8990

### Özet

Geçmişten günümüze salgın hastalıkların ( Ebola, SARS, COVID-19 vs.), küresel anlamda etkisi uzun süre devam etmiş ve salgının tüm dünyaya yayılmasıyla çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Diğer salgın hastalıklarının yanı sıra COVID-19 ile birlikte küresel anlamda ekonomik faaliyetler durma noktasına gelmiş, buna bağlı olarak havacılık sektöründe de ciddi bir daralma yaşanmıştır. 2019 yılının sonlarına doğru Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 salgını, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Salgın, havayolu ulaşımını kullanan insanların seyahat etmesiyle çok hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmıştır. Ülkeler, COVID-19 salgının etkisinden korunmak amacıyla önce hava taşımacılığını kısıtlama yoluna gitmiş, ardından sınırlarını tüm dünyaya kapatarak uçuş faaliyetlerini durdurmuşlardır. Tüm bu gelişmeler, havacılık sektöründe ciddi bir ekonomik daralmaya neden olmuştur.

Çalışma kapsamında, geçmişten günümüze salgın hastalıkların etkileri havacılık sektörü özelinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, küresel salgın hastalıklar ile birlikte COVID-19'un havacılık sektörüne olumsuz yansımaları stratejik yönetim perspektifinde incelenmektedir. Çalışmada, söz konusu salgının genel istihdama, ticari uçuşlara, havayolu yönetimleri üzerindeki etkilerine yönelik bir durum analizi yapılmaktadır. Mevcut durumdan hareketle salgın sürecinin yönetilmesine ilişkin öneriler sunulmaktadır.

Yapılan değerlendirmelere göre; COVID-19'un yanı sıra Ebola, SARS gibi salgın hastalıkların tüm sektörlerde olduğu gibi havacılık sektörünü de olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Özellikle salgın sürecinin seyrine bağlı olarak COVID-19'un ilk ortaya çıktığı zamanlarda, belirsizlik toleransının yüksek olması sebebiyle sektörde hızlı bir daralma yaşanmıştır. Zaman içerisinde salgına ilişkin birtakım önlemler alınarak belli kısıtlamalar altında ticari uçuşlara başlandığı görülmektedir. Havayolu yönetimleri açısından makro bir çevre faktörü olan küresel salgın sürecinin inişli çıkışlı bir eğilim göstermesi havayolu şirketlerini farklı ticari arayışlara yönlendirmiş, artan kargo trafiğine bağlı olarak yolcu uçaklarının kargo uçağı olarak kullanılmasını sağlamıştır. Havacılık işletmeleri, bu süreçte finansal yönetime odaklanarak etkili bir kriz yönetimi sağlamaya çalışmaktadırlar. Havayolu şirketleri giderlerini azaltmaya ve çalışanlarını işten çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte devletten alınan ekonomik desteklerle ayakta kalmaya çalıştıkları görülmektedir. Ancak salgının hala daha devam etmesi sebebiyle, havayolu işletmelerinin salgının süresine bağlı olarak farklı risklerle karşı karşıya kalmaları beklenmektedir. COVID-19 ile mücadele kapsamındaki belirsizlikler, aşılama çalışmalarının henüz yeni başlamış olması, aşılama etkinliği üzerine yapılan tartışmalar salgının etkisinin bir süre daha devam edeceğini

göstermektedir. Yapılan analizler neticesinde, havacılık sektörüne ilişkin ekonomik durgunluğun 2021 yılının ilk ve ikinci çeyreğinde de devam edeceği, iyi senaryolardan yola çıkarak, 2021 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreğinden ekonomik toparlanmanın yaşanacağı öngörülmektedir. Çalışmanın COVID-19 gibi küresel salgın hastalıklarda havacılık sektörü özelinde alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Havayolu, Havacılık, COVID-19, Yönetim, Strateji

### **Abstract**

The global effects of pandemic diseases (Ebola, SARS, COVID-19 etc.) have continued for a long time from the past to the present, and with the spread of the pandemic all over the world, many lives and property losses have been experienced. In addition to other pandemic diseases, with COVID-19, global economic activities have come to a standstill, and accordingly, a serious recession has been experienced in the aviation industry. The COVID-19 outbreak that occurred in Wuhan, China towards the end of 2019 has affected the whole world. The pandemic spread very quickly all over the world with the travel of people using airline transportation. In order to protect against the effects of the COVID-19 pandemic, countries first restricted air transport, then stopped their flight activities by closing their borders to the whole world. All these developments caused a serious economic recession in the aviation industry.

Within the scope of the study, the effects of pandemic diseases from the past to the present are evaluated in the aviation sector. In this study, the negative reflections of COVID-19 on the aviation industry together with the global pandemic diseases are examined in the perspective of strategic management. In the study, a base-case analysis is made regarding the effects of the pandemic on general employment, commercial flights and airline management. Recommendations are made for the management of the pandemic process based on the current situation.

According to the evaluations; In addition to COVID-19, pandemic diseases such as Ebola, SARS are seen to have a negative impact on the aviation industry as in all sectors. In particular, depending of the pandemic process, when COVID-19 first appeared, a rapid recession was experienced in the sector due to the high uncertainty tolerance. It is seen that over time, certain measures were taken regarding the pandemic, and commercial flights started under certain restrictions. The fluctuating trend of the global pandemic process, which is a macro environmental factor for airline managements, has prompted airline enterprises to seek different commercial activities. Due to the increasing cargo traffic, it has enabled passenger aircraft to be used as cargo aircraft. Aviation enterprises try to provide an effective crisis management by focusing on financial management in this process. Airline enterprises try to layoff employee and reduce their expenses. In this process, it is seen that they are trying to survive with the economic support received from the state. However, as the pandemic continues, airlines are expected to face different risks depending on the duration of the pandemic. The uncertainties in the fight against COVID-19, the recent start of vaccination, and the discussions on the effectiveness of vaccines show that the impact of the pandemic will continue for a while. As a result of the analysis, it is predicted that the economic stagnation in the aviation sector will continue in the first and second quarters of 2021 and, based on good

scenarios, an economic recovery will be experienced in the third and fourth quarters of 2021. The study is expected to contribute to the literature on the aviation industry in global pandemic diseases such as COVID-19.

**Keywords:** Airline, Aviation, COVID-19, Management, Strategy

**ASSESSING THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON SOCIAL LIFE OF YOUTH  
(A CASE STUDY OF GCWUF)**

**Aneela Shaheen**

**Dr. Saira Akthar**

**Tehrim Iqbal**

University of agriculture Faisalabad, PAKISTAN

**Abstract**

The purpose of this study was to explore the impact of social media on social life of youth. There is no doubt social media has gained wider acceptability and usability and becoming probably the most important communication tool among students especially at the higher level of education. Social media has potential of influencing decision making in very short regardless of the distance. Present study was conducted in GCWUF. This is a survey type research and the data was collected through the questionnaire. 50 respondents fill the questionnaire, and the simple-random sampling technique was used to select sample units. The main objectives were as [1] To analyze the influence of social media on youth's social life [2] To evaluate the attitude of youth towards social media [3] To assess the beneficial and preferred form of social media. Data was collected and fed to computer for analysis. The coded data was analyzed through statistical package for social sciences (SPSS). Descriptive and inferential statistical techniques were used for data analysis. Here the data collected was checked in the form of frequency, percentage. Results were presented in the form of thesis. It was found that 72.0% people belong to 19-21 age group and 94.0% students aware the social media and used social networking sites. Students spend more 50.0% of their time on internet for other activities rather than related to their study. 78.0% people said that social networking sites affects their studies. Social networking sites should be expended and new pages should be created to enhance academic activities to avoid setbacks in the students' academic performance. The students should create a balance between chatting and academic activities. More attention should be directed to research.

**Keywords:** Social media, Networking sites, Facebook, Skype, Impacts

**WOMEN'S PAID LABOR IN THE COVID-19 DAYS IN TURKEY: LABOR  
FORCE, EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT**

**Asst. Prof. Dr. Zelal BEYAZ**

Nişantaşı University, Department of Economics and Finance

ORCID: 0000-0002-1044-1964

**Abstract**

COVID-19 pandemic has hit most heavily on the labor market and consequently workers in Turkey as well as all over the world. While the pandemic affected the entire working class profoundly, the extent and level of impacts varied within the working class depending on gender, age and legal status. Statistical data published so far and many studies reveal that women, who make up half of the world's population and a third of the world's labor force, are more affected than men during the COVID-19 process. Throughout the world, women had to withdraw from paid work more, while working women suffered higher income losses with higher wage reductions. On the other hand, with the epidemic, the closure of nurseries and schools and the emergence of needs such as child, elderly, patient care, home hygiene and healthy nutrition have led to an increase in the burden on women due to gender roles. Moreover, there has been an increase in domestic violence cases with the withdrawal of women to domestic care services. While the gender dimension of the policies developed against COVID-19 and the effects of the epidemic on women's employment have been discussed in different aspects in many countries; they are not included in the policy process in Turkey. The aim of this study is to analyze the impacts of COVID-19 on women's paid labor in the context of labor force, employment and unemployment in the light of various statistical data and reports in Turkey. The data included in the study showed that narrow-defined (official) unemployment of women decreased during the COVID-19 pandemic due to fewer job searches; in fact the broad-defined unemployment and loss of employment have increased significantly. The broad-defined female unemployment rate, revised with the effect of COVID-19, was 45.3%, 56.4% and 53.3%, respectively, in the first three months of the epidemic. Although it showed a relative decline as of June, it is observed that the female unemployment is still at a very high level of 38% as of September. The most important reason for the increase in broad unemployment is the increase in the number of those who are not looking for a job but are ready to work and the number of unemployed people who lost their hope during the epidemic. On the other hand, problems in terms of wages, working hours and conditions in areas such as seasonal agriculture and domestic care services, which are mostly composed of migrant and refugee women, have increased with the epidemic. On the other hand, since the vast majority of migrant and refugee women work informally they could not benefit from unemployment benefits and short-time work allowances. It is clear that the great job and income losses that women suffer in this process will lead to an increase in women's poverty and will further deepen the existing inequalities in Turkey. Thus, the negative consequences of gender inequality have multiplied especially for female workers with COVID-19 in Turkey. This reality highlights the need to place a gender lens in the analysis of the economic and social impacts of the COVID-19 pandemic. In this context, participatory



mechanisms that aim to include women's perspectives and unique needs should be developed in measures to be taken against the epidemic. Special measures should be taken for women who suffer both job and income loss in the sectors most affected by the epidemic. These measures should include all migrant and refugee women, including informal workers, without any discrimination.

**Keywords:** COVID-19, women's paid labor, women's unemployment, women's employment, gender inequality.

## COVID-19 GÜNLERİNDE TÜRKİYE'DE ÜCRETLİ KADIN EMEĞİ: EMEK GÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

### Özet

Tüm dünyada olduğu gibi COVID-19 salgını Türkiye'de de en ağır biçimde emek piyasalarını dolayısıyla ücretli çalışan kesimleri vurmuştur. Salgın işçi sınıfının tamamını derinden etkilemekle birlikte etkinin boyutu ve düzeyi işçi sınıfı içerisinde cinsiyete, yaşa ve yasal statüye bağlı olarak farklılık göstermiştir. Şu ana kadar yayınlanmış istatistik veriler ve birçok çalışma dünya nüfusunun yarısını ve dünyadaki emek gücünün üçte birini oluşturan kadınların, COVID-19 sürecinde erkeklerden daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte dünya genelinde kadınlar ücretli çalışmadan daha fazla çekilmek zorunda kalmış, çalışan kadınlar ise daha yüksek ücret düşüşleriyle daha yüksek gelir kayıplarına uğramıştır. Diğer taraftan salgınla birlikte kreşlerin okulların kapanması ve çocuk, yaşlı, hasta bakımı, ev hijyeni ve sağlıklı beslenme gibi ihtiyaçların öne çıkması toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların omuzlarına binen yükün artmasına yol açmıştır. Dahası kadınların ev içi bakım hizmetlerine çekilmeleriyle birlikte ev içi şiddet vakalarında artış yaşanmıştır. Pek çok ülkede COVID-19'a karşı geliştirilen politikaların toplumsal cinsiyet boyutu ve salgınının kadın istihdamı üzerine etkileri farklı yönleriyle tartışılırken; Türkiye'de politika süreçlerine salgının toplumsal cinsiyet boyutunun gündeme dâhil edilmediği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı çeşitli istatistik verilerin ve raporların ışığında emek gücü, istihdam ve işsizlik bağlamında Türkiye'de COVID-19 salgının ücretli kadın emeği üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Çalışmada yer alan veriler COVID-19 salgını sürecinde daha az iş aramaları sebebiyle dar tanımlı kadın işsizliğinin kâğıt üzerinde azalırken; gerçekte geniş tanımlı kadın işsizliğinin ve istihdam kaybının ciddi boyutlarda arttığını ortaya koymaktadır. COVID-19 etkisiyle revize edilmiş geniş tanımlı kadın işsizlik oranı salgının ilk üç ayında sırasıyla %45,3, %56,4 ve %53,3 olarak gerçekleşmiştir. Haziran ayı itibariyle görece bir düşüş eğilimi göstermekle birlikte Eylül ayı itibariyle kadın işsizliği hala %38 gibi oldukça yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Geniş tanımlı işsizliğin artışının en önemli nedeni ise iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar ile ümidini yitiren işsizlerin sayısında salgın sürecinde meydana gelen artıştır. Diğer taraftan çoğunluğunu göçmen ve mülteci kadınların oluşturduğu mevsimlik tarım ve ev içi bakım hizmetleri gibi alanlarda ücret, çalışma süreleri ve koşulları bakımından var olan problemler salgınla birlikte çoğalmıştır. Öte yandan göçmen ve mülteci kadınların büyük çoğunluğu kayıt dışı çalıştıklarından işsizlik ve kısa çalışma ödeneğinden de yararlanamamışlardır. Türkiye'de bu süreçte ücretli kadın emeğinde ortaya çıkan büyük iş ve gelir kayıplarının kadın yoksulluğunda artışa neden olacağını ve var olan eşitsizlikleri daha da derinleştireceği açıktır. Dolayısıyla Türkiye'de salgınla birlikte toplumsal cinsiyet

eşitsizliğinin olumsuz sonuçları özellikle kadın işçiler bakımından çoğalarak artmıştır. Bu gerçeklik, COVID-19 salgınının ekonomik ve toplumsal etkilerinin analizine bir toplumsal cinsiyet merceği yerleştirilmesinin gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu bağlamda salgına karşı alınacak önlemlerde kadınların bakış açılarını ve benzersiz ihtiyaçlarını içermeyi hedefleyen katılımcı mekanizmalar geliştirilmelidir. Salgının en fazla etkilediği iş kollarında gerek iş gerekse gelir kaybına uğrayan kadınlar için özel önlemler alınmalı; bu önlemler kayıt dışı çalışanlar da dahil olmak üzere göçmen ve mülteci kadınları hiç bir ayrımcılığa maruz bırakmadan tümüyle içermelidir.

**Anahtar Kelimeler:** COVID-19, ücretli kadın emeği, kadın işsizliği, kadın istihdamı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği.

## THE POSITION OF PUBLIC EXPENDITURES TOWARDS THE GLOBAL FISCAL PROCESS AND THE PROBLEM OF IMPACT AFTER 2010

**Prof. Dr. Ahmet Niyazi ÖZKER**

Bandirma Onyedi Eylul University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,  
Public Finance Department 10200-TURKEY  
ORCID ID: 0000-0001-5313-246X

### **Abstract**

In the study, we questioned the structural impact levels intended to the global sector adaptation level of public expenditures and emphasized the impact of spending on the market after 2010 depends on the financial variation level of public spending. First of all, in the study, we have put forth the impact process mechanism on fiscal balances, especially regarding the adjustment process of public expenditures, and what are the possible target expectations from this process. By addressing the global change process in the process of public expenditures after 2010, we have determined that public expenditures constitute an important impact scale, especially on the basis of public finance policies. In this context, the effectiveness of public expenditure for the global markets, and then the changes put forth the significant changes in parallel with the changes in spending limits are understood to be compatible with the rate of change as a percent of GDP. When we consider this phenomenon as a proportion of the GDP of public expenditures, a meaningful analysis basis is formed in terms of the interpretation of the EU harmonization process and the impact level of public expenditures is more meaningful, especially in the economic crisis periods. In this respect, after 2010 all evaluations period to keep separate from the crisis periods, changes in public spending time, and the effect level for the global fiscal market to interpret separate from public expenditure policy in this process, reveals that not very meaningful significant. The increases in transfer expenditures played an important role in the increase of public expenditures with the emergence of new public approaches regarding the increase in social welfare levels at the global level as intended to the effects level of public expenditures. In this context, it is understood that especially the social-political effectiveness of the global adjustment process is more meaningful on a ground where national fiscal balances are achieved first and public deficits policies can also be the subject of the meaningful global fiscal adjustment process.

**Key Words:** Fiscal Balances; Fiscal Structural Variations; Globalization Process; Public Deficits Policies; Public Expenditures.

**JEL Codes:** H50; H54; H62.

### **1. INTRODUCTION**

The increases in public expenditures after 2010 reveal their effectiveness towards the markets in a process that is also supported by the budget fiscal balance policies as related to each other. To be addressed at the global level of impact levels of public spending in the global process is put forth a significant structure to contribute to the global harmonization process of change. Public spending and changed for various reasons, in other words, the

global financial integration, including the EU has demonstrated significant indicators. These significant changes in terms of Maastricht criteria are also important in terms of the ongoing adaptation process to global financial markets (Buhur, 2019: 164-165). Again, in this context, the effectiveness of public expenditures in the globalization process made it necessary to question the possible welfare losses for especially, developing countries. This approach is based on the view that the globalization process causes significant welfare losses and that a compensatory effect can be created with the increase in public expenditures (Barış and Barış, 2018: 15). However, the target level of influence for developing countries in the regulation of public expenditure is expenditure intended to aim at adaptation to the variability of global financial integration than social public expenditures. It is aimed to handle this variability in two stages within the scope of its relationship in the fiscal adjustment process.

The first of these targets is related to the proportional position of changes in public expenditures in the international fiscal adjustment process. The significance here means a positive or not interaction process in the adjustment process of global financial macro balances. In other words, the changes in public expenditures in the national trend are significant with the adaptation efficiency at the level of financial integration. The second meaningful goal in evaluating this variability is the scale of contribution of the volatility of public expenditures to a real economic growth level that can be considered significant at the global level (Soubbotina and Sheram, 2000: 41). Certainly, the approach towards both goals creates a meaningful impact scale in the global adjustment process on the basis of its close relationship with public expenditures and is considered as an important harmonization criterion in international financial integrations such as the EU. In addition, the fiscal adaptation process of public expenditures has a structural feature that determines the global trade limits of capital and capital markets as well as expressing the global balance options of public expenditures. These structural features represent a common set of goals in a process where economic growth and welfare are positively affected in every way. In other words, it reveals a structure in which there are urgent interventions to the process through public expenditures and the financial cushioning effects aim at financial resilience to the adaptation process. In this respect, it is understood that the contribution of public expenditures to the global fiscal adjustment process makes the existence of an important debt policy inevitable. In this respect, a meaningful public expenditure process necessitates a process in which the financial payments powers of the countries are increased and income support limits are supported as financial dynamics. The study of the EU-based European Strategy and Policy Analysis System (ESPAS-2013) is one of the most recent studies on this subject. In the study (2013), the position of public expenditures in the global process and the future projection and impact level of the adaptation process have discussed. On the other hand, one another of the most important study on the global financial impacts of public expenditures on fiscal adaptation that put forth by Jean-Marc Fournier and Åsa Johansson as related to OECD is the OECD's 2016 study titled *The Effect of The Size and Mix of Public Spending on Growth and Inequality*. In this study, the economic growth and common fiscal potential effects of public expenditures on a global scale are brought up. In this study (2016), which emphasizes the effects of the variability in public expenditures at country level in ensuring a fiscal adaptation

process as OECD countries, important measures for ensuring fiscal adaptation for OECD countries are also emphasized (OECD, 2016).

## **2. STRUCTURAL FISCAL TARGETS AND ITS TARGET IMPACT DYNAMICS IN THE GLOBAL FINANCIAL ADAPTATION PROCESS**

Undoubtedly, one of the most important aims of public expenditures in the global fiscal adjustment process is to remove the negative potential effects of expenditures in the positive expected process. In terms of the fiscal adjustment process, this also means understanding the compliance effectiveness of expenditures in terms of their global impacts. In this framework, the dynamics of the fiscal adaptation process are shaped by the outcome expectations of the process and reveal a process in which the global fiscal adjustment process is in direct interaction with macroeconomic balances. This process also expresses the economic balance dynamics of the global fiscal adjustment process and the structural change of impact targets. At this stage, the fiscal adaptation process of public expenditures at the country level also means public interventions and clarifies the public expenditure purpose of the global financial change process. The point that should be emphasized especially in terms of the global financial adjustment process is to ensure the sustainability of the global financial structure as well as ensuring the relevant harmonization. Harmonization of incentive policies for global fiscal adjustment is also the main theme of fiscal adjustment targets, and attaining common current balances. In this context, the fiscal adjustment process objectives on the basis of public expenditure policies should briefly cover the following points:

- Ensuring the balance of public debt of countries and especially developing countries with target public borrowings and bringing public debt levels to a cautious global balance level at the global level (Blanchard et al, 2010: 1).

- Targeting and ensuring a public extortion impact level where global financial institutions are effective with common structural goals at the global level. Developing countries cooperating with global financial institutions in terms of strengthening financial institutions require regulating their public expenditure limits in accordance with these institutional standards. These institutional variations in public expenditures take place in the process as an important financial intervention tool (Shah, 2005: 208).

- Another intervention of public expenditures as a strategy regulator aims to harmonize and control the spending options of countries in the fiscal adjustment process. Today, these expenditures are based on social welfare and consist mainly of expenditures such as health expenditures and pensions. Public interventions aiming to harmonize and increase public expenditures in this option are included in the process as expenditure targets aiming to address public expenditures with global efficiency. The scale of impact of the current global interventions of public expenditures is, as being currently, measured by the impact of these expenditures on fiscal adjustment (Gupta, et. 2002: 14).

- In the global fiscal adjustment process, there is a role obligation of public expenditures to improve financial assets and debt management as intended to the fiscal adaptation process. In this context, the fiscal adaptation process of the countries at the global level refers to an asset value increase and harmonization that can be in question with the increasing multiplier effect of public expenditures. On the other hand, this fact of public expenditures put forth the

saved up the fiscal assets values as related to the increasing added assets values in the intervention process via the public expenditures. In this respect, the scale of impact in the global fiscal adjustment process makes it inevitable for an effective debt management based on public expenditures as well as the increase in global assets. Public expenditures are in the process as an important fiscal balance instrument in ensuring an effective debt policy, and public expenditures are in a more effective position than other financial instruments in an effective debt management policy (COMCEC, 2017: 8).

- However, in terms of the global fiscal adjustment process, the important issue that should be emphasized here on the basis of public expenditures is the provision of sufficient effectively global fiscal safety nets and their effective sustainability. The currently public expenditures process globally has focused on this aimed effectively process considering, which means to catch updating the most meaningful effectively process. As one of the most important factors in the increase of public expenditures in terms of fiscal adjustment, bringing financial networks to a strong and reliable position reveals the whole of objectives of the efficiency of public expenditures in the global fiscal adjustment process. The process in which financial safety nets are supported by public expenditures also means creating a global joint security portfolio. Global fiscal safety nets, which are supported by global monetary and economic policies, are important in terms of ensuring the consistency and control between common public expenditure policies at the international level, as well as accelerating the formation of the fiscal adaptation process. This process, which includes Fund Surveillance Mechanisms and Technical Support Mechanisms on the basis of public expenditures, reveals a global fiscal adjustment process that prevents the uncertainty of public expenditures aiming at a global impact (Minassian, 2006: 10).

In this respect, a public expenditures process related to a global fiscal adaptation process refers to a structure in which the global fiscal sustainability and the global integrated structure of incentive policies based on public expenditures, and as well as significant improvements especially in primary expenditures are included in the process. In the global financial adjustment process, this structural change takes place in the process as the primary objective of public expenditures as a fiscal adaptation dynamic.

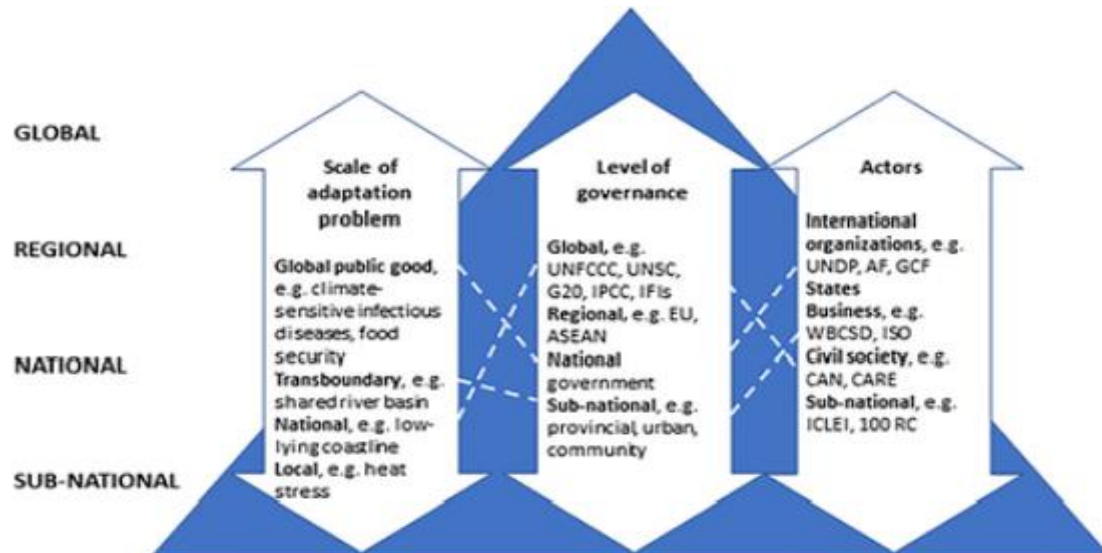
### **3. STRUCTURAL IMPACT DYNAMICS AND GLOBAL ACTORS IN THE GLOBAL FINANCIAL ADJUSTMENT PROCESS**

Important target actors at the global impact level of public expenditures also constitute the structural dynamics of the adaptation process. More broadly, the efficiency level of government spending can be classified into four main stages regarding the global fiscal adaptation process. The impact process of public expenditures on global fiscal adjustment becomes evident on some of these structural dynamics and focuses on the re-systematization of cross-border foreign trade options as well as global public goods. These four main financial adjustment actors include sub-dynamics covering "Regional", "National" and "Local" change processes.

The actors of the regional fiscal adaptation process, on the other hand, include a structure where public global goods and especially climate phenomenon, epidemic diseases, and food security are in question and target the impact process of public expenditures from



local approaches in the process of global changes. On the other hand, it can be said that from a structure where the urban management process of local governments is effective, it includes an expenditure process in which it includes expenditures for international global city standards. On the other hand, there is a structure in which public expenditures for a harmonization process based on a market economy in which non-governmental organizations and international organizations are active are questioned. In figure 1 below, it is possible to see active structural actors in a fiscal adaptation process where public expenditures are at stake:



SOURCE: ASA PERSSON (2019), *GLOBAL ADAPTATION GOVERNANCE: AN EMERGING BUT CONTESTED DOMAIN*, [HTTPS://ONLINELIBRARY.WILEY.COM/DOI/10.1002/WCC.618](https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wcc.618) (ACCESSED 20.01.2021).

**Figure 1. Structural Impact Dynamics in the Global Financial Adjustment Process**

As seen in Figure 1, it can be seen that the global fiscal adaptation process is shaped on three important integration grounds. Each integration dynamics creates a structural impact scale on three grounds of action and practice as Regional, National and Sub-National especially in public expenditures as intended to the global fiscal ground. These three grounds of action are also seen to set forth the structural goals of the fiscal adjustment process. In this framework, it is understood that the problematic structure of the fiscal adaptation process emerges on the basis of the cross-border impact scale of global public goods.

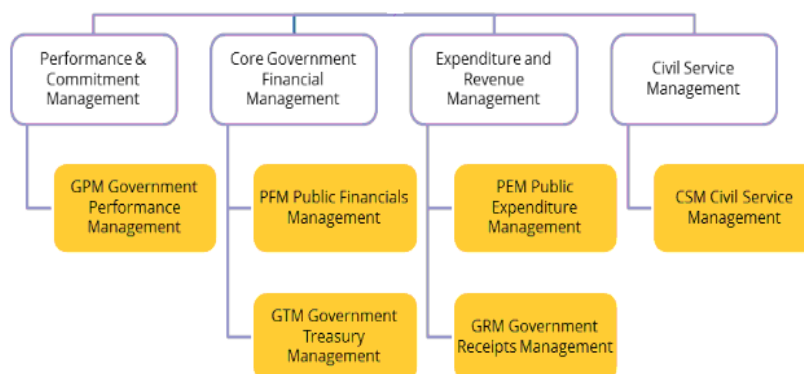
At this stage, financial management effectiveness is included in the process as an important integration tool and an integrated impact process with the national infrastructural dynamics of transnational societies is aimed. Undoubtedly, the primary effects of G-20 countries on a global scale in this process of financial global integration cannot be denied. However, it is seen that regional formations such as the EU and ASEAN, including some of the G-20 countries, have a more effective scale effect in the integration of nation states with their own structural sub-dynamics. Therefore, it is understood that the effectiveness of public expenditures in the fiscal integration process creates a larger scale of impact in countries where public expenditures are higher and more efficient. At this stage, it should first be emphasized that the global actors in terms of ensuring fiscal adjustment in the scale of public

expenditures are *International Organizations, Public Business Partnerships* and *Non-Governmental Organizations (Civil Organizations)*.

In this context, it is seen that public expenditures at the global level bring the inevitable significant increases at the Sub-National level as related to the fiscal adaptation process. The purpose of this increase in public expenditures at the National Local level is to achieve standard integrated increases in expenditures, especially for public support and incentives. This phenomenon, which means creating a contribution value in the achievement of the said global financial integration, also clarifies the intervention scales of the ratio of public expenditures to the National Incomes of the relevant countries. In this respect, a fiscal adjustment process is shaped by the global impact values directly related to the net impact scale of public expenditures and directly used by international fiscal integrations. In this respect, the changes and increases of public expenditures on the basis of nation states in a global fiscal adjustment process are directly related to the interventions provided by sectoral support and integration flexibility with public expenditures in the adaptation process of these states (OECD, 2001: 338).

**4. THE GLOBAL FINANCIAL ADAPTATION PROCESS OF PUBLIC EXPENDITURES AND ITS IMPACT FOCUSES**

The global effectiveness of public expenditures is a matter of question on some transnational structural units and besides necessitating a global financial institutional structure, it creates a significant emphasis effect on these units. It is observed that this effect is particularly focused on financial management and public expenditure control units as intended for the fiscal adaptation process. The structure in which public expenditures are effective at a global level has adopted an institutional-oriented approach in global financial performance management. While this global activity of public expenditures covers spending on supporting global civil services, it is also aimed at all public expenditures and supports of a fiscal character. In Figure 2 below, it is possible to see the impact-focuses of public expenditures on the fiscal adjustment process and the levels of public intervention based on public expenditures.



Source: FreeBalance (2020), 15 Ways Governments Leverage The Freebalance Accountability Suite To Optimize Pandemic Response And Fiscal Resilience, <https://freebalance.com/public-financial-management/15-ways-governments-leverage-the-freebalance-accountability-suite-to-optimize-pandemic-response-and-fiscal-resilience/> (Accessed 05.01.2020).

**Figure 2. Impact of Focuses of Public Expenditures for Fiscal Adaptation Process**

Figure 2 shows the mutual interactive effect level of public expenditures in public units in the global process. In terms of fiscal adjustment, this position seems to be based on a global financial management basis intended for the global effects and management of public expenditures. At the global level, this approach arises from the necessity of addressing public expenditures within the framework of transnational standards. This approach's main theme is that countries should be stable to balance public expenditures and revenues at the global level. In this respect, it is not sufficient to consider the global impact of public expenditures solely based on expenditures in terms of sufficient global standards. A process of public expenditure impact analysis, including public revenue options, is meaningful as public performance management has an important place in the global process. In this framework, the contribution of public expenditures to the global fiscal adjustment process base on harmonizing different effects on a national financial support base where the corporate Treasury management has a transnational common approach.

This process, in which non-governmental organizations have supported through public expenditures, increased the level of social welfare expectations regarding the global impact of public expenditures and made a control process in which public expenditures increased at the global level inevitable. Therefore, revealing the position of public expenditures on the global impact level makes it meaningful for a process in which effective revenue management is also involved in the relevant process. On the other hand, the international impact level of public expenditures refers to a structure that also involves global phenomena such as unemployment and financial crises that cause significant financial problems globally (Ötoker-Robe and Podpiera, 2013: 2). Significantly, the content of international fiscal measures taken in times of global turmoil depends primarily on fiscal adjustment policies that shape public expenditures' impact level. This global public spending position further increases countries' positive effects with substantial public budget balances on the international fiscal adjustment process. On the other hand, this situation makes transnational performance compatibility in which global fiscal harmony is committed and the scale of impact between these units, where public expenditures are the focus of influence, to an international area and make it more meaningful. However, it should not be ignored that the interactive financial control and balance relationship between expenditure-oriented units as a process in which global capital mobilization is positively affected weaken the global impact scale of public expenditures. Differences in countries' financial balance and financial control applications can also turn into a negative process in which transnational capital distorts the search for financial resources. This effect weakens the interactive impact of units on global financial adjustment based on public expenditures.

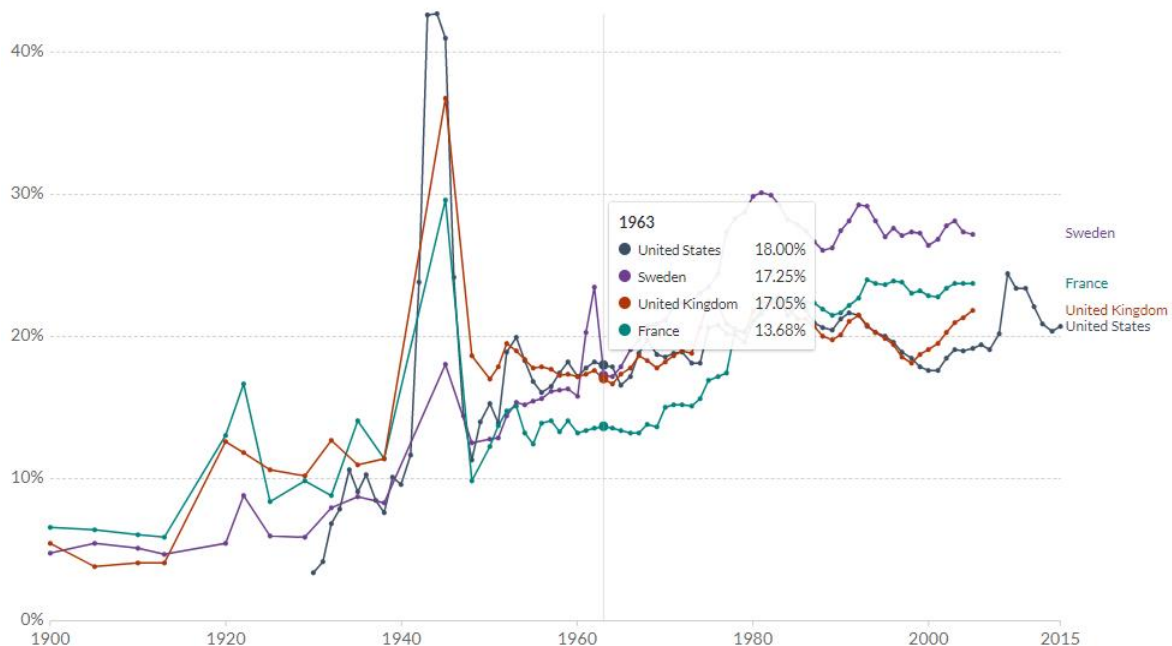
##### **5. THE INTERNATIONAL POSITION OF PUBLIC EXPENDITURES AND THEIR EFFECTIVE SCALE OF CHANGE IN THE INTEGRATION PROCESS**

The global impact variability of public expenditures has been subject to significant increases, especially in the OECD countries, within the framework of the new state understanding after the 1950s, with the recent state phenomenon becoming more prominent. The striking fact here is that the social effects of public expenditures are more prominent than their financial effects (Ortiz-Ospina and Roser, 2017). These increases in public expenditures

remained in a more stable position after 1970 and were subject to significant changes, especially in Continental European countries and the UK. This volatility in public spending went hand in hand with the variability in the global fiscal scale and showed an increasing trend because of the public deficits and sectoral contractions across the countries after the 2001 and 2009 financial crisis.

However, it appears that all these increases with global financial content were meaningful in a controlled increase process. Undoubtedly, this change in public spending refers to real changes as a proportion of GDP as a meaningful scale value. This phenomenon, which is also included as government expenditures within the scope of OECD, has not reached its same peak as the second world war after 2010. Certainly, it can be said that the increase in defense expenditures increased public expenditures in the 1940s, but it is not possible to be said to make a significant contribution to the structural fiscal change process.

However, it appears that the increase in public expenditures at the global level after 2010 is focused on structural fiscal change and shows a change in line with the trend of public borrowing. In Chart 1 below, it is possible to observe the increasing trend of public expenditures at the global level including OECD countries:

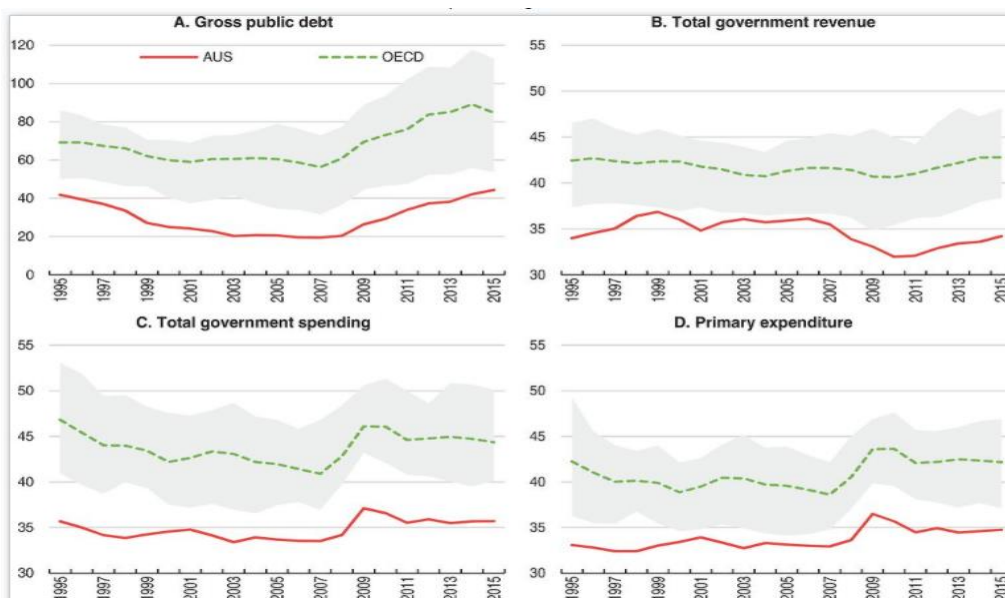


**Source:** Our World in Data (2018), Public Spending (% GDP) Selected OECD Countries, 1900-2015, <https://ourworldindata.org/grapher/central-gov-spending-gdp-20th-century>, (Accessed 14.01.2021).

**Graphic 1. Changes in Public Expenditure Under The OECD as Intended to The Scope of the Global Process**

Graphic 1 shows the global increasing trend of public expenditures in a meaningful period. As can be seen in the graph, public expenditures are in a continuous increase at the global level and are in a very sensitive increasing trend regarding global financial crises. Increases in public policies, in which social policies are predominant, caused a fluctuating

course in public expenditures. Nevertheless, the sensitivity of global financial crises to other macroeconomic variables did not have a significant negative effect on the rate of increase in public expenditures, even in a period when global average growth trends declined. This phenomenon can be interpreted in two ways in terms of the global financial impact of public expenditures. The first is that increased public expenditures did not show a direct economic growth-oriented trend in times of financial crisis. It can be said that in time of global economic crisis, when economic growth rates decrease, public expenditures play a compensatory suspension role in these processes. The second reason is that globally increasing public expenditures often direct towards other goals other than fiscal impact. It can be observed that public expenditures take place in the process of defense expenditures and social expenditures, even in processes such as public deficits where fiscal purposes come to the fore (OECD, 2012: 4). However, the effect of the level of the global fiscal impact of public expenditures on macroeconomic variables is more meaningful for analyzing the position of public expenditures at the global fiscal level. In this respect, it is important to analyze the different global changes in the economic variables of the same period against the increasing public expenditures with the expenditure trends in Graphic 1. In Graphic 2, where the macro variables below discuss collectively, and it appears these global financial variables emphasize:



**Source:** OECD (2017), *Assessment and Recommendations*, [https://www.oecd-ilibrary.org/sites/eco\\_surveys-aus-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/eco\\_surveys-aus-2017-4-en](https://www.oecd-ilibrary.org/sites/eco_surveys-aus-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/eco_surveys-aus-2017-4-en) (Accessed 19.01.2021).

**Graphic 2. Comparative Changes in OECD Financial Changes and Its Different Fiscal-economic Scales after 2010**

In Graphic 2, the average of OECD countries compare with Australia, a developed OECD country as an analysis technique, to express the global level and significant fiscal impact levels for total public expenditures and public deficits are determined. As seen on



Graphic 2, the fact that the volatility of public expenditures at the global level takes place in the period of increase in total gross public debt makes the effect level of public expenditures more significant in terms of fiscal effects. However, despite the downward trend in total public expenditures after the 2009 financial crisis, the increases in public borrowing have continued. This situation explain by the positive effect of increases in public revenues on public expenditures. The increase in the primary public expenditures as named primary expenditures., excluding interest expenditures, is also significant in this process because of fiscal effect scales' on its location. Because the level of influence on the increase of public expenditures has revealed a tendency in terms of the level of global impact that changes at the same rate as the effect level of total government expenditures. It can be emphasized that there are two important reasons for this. The first of these reasons have evaluated in a fiscal process in which the volatile structure of total public expenditures on OECD basis remove from the stable average of public revenues and possible negative fiscal effects (OECD, 2020). In this respect, it is difficult to talk about a significant negative impact of the fiscal impact on global public expenditures on the provision of public goods and services (Epple and Romano, 1996: 61-62). A second reason is that although global public debt is increasing as the OECD, the positive optimistic effects of public revenues on public debt explains a slight downward trend in public spending in the medium term. In terms of the global financial efficiency of public expenditures, it appears that public revenues have increased at a rate below the increasing public expenditure rates especially after 2010. This decline in public revenues at the global level is not actually a downward trend in the increase of public expenditures independent of the global position. In other words, global increase trends in public expenditures directly affected by the position of current expenditures in the process based on rational estimates of possible public revenues. This increase in public expenditures, which is independent of public revenues, is due to a structural period arising from the independent position of the effects of the increase in the current period and expresses an independent process that proceeds outside the unforeseen public revenues. In order to analyze its fiscal global effects, it means that the higher rate of increase in public borrowing is also due to the unpredictable increase in public revenues (Gill and Pinto, 2005: 6-7). However, in the other words, it means the expecting of public revenues increased intend to this fact will be revealed as an independent increasing process. In this respect, the global fiscal efficiency level of public expenditures, explaining only based on public revenue-based policies and for the change of global public debt, which does not meaningful with the gross position of public expenditures. In this context, the global fiscal efficiency of public expenditures expresses a meaningful global fiscal balance impact level, on a ground primarily shaped by global fiscal policies and with its position shaped in line with global fiscal objectives (Bank for International Settlements-BIS, 2012: 86).

## **6. CONCLUSION**

The global nature of public expenditures reveals their impact levels on macroeconomic balances, with different effects on global financial balances. When we consider the effects of public expenditures at the global level based on OECD countries, it appears that the increases in public expenditures directly related to public borrowing variability. In this respect, the average global rate of increase in public expenditures follows a trend that is not directly



dependent on the average increase in public revenues, and it is observed that increasing spending units are linked to social structural changes. In other words, the increasing public expenditures at the global level are based on the realism of the dynamics of the fiscal adjustment process rather than the aims of ensuring fiscal balances. In this context, it can say that the effect of global public expenditures on economic growth, beyond a multiplier effect, has entered an increasing trend with the restructuring of fiscal dynamics. The fact that the “*Primary Deficits*” is in the foreground in expressing the public budget balances also directly affects the fluctuations in this increased level and despite the stable structure of public revenues, significant increases observed in global public expenditures.

In the light of all these, it appears that the fiscal effect levels in the increase of public expenditures at the global level are much more prominent in times of global economic crisis. The increased efficiency of public expenditures in times of global crisis can interpret because of the expansionary fiscal effect of crisis policies increasing the effectiveness. In this respect, the increase in public expenditures during crisis periods and the related increase effect emerges in relation to two important structural dynamics. First, the financial impact of public expenditures during crisis periods changes according to the structural degree of the countries' perception of crisis at the global level, and despite the development difference of each country, it is revealed that there is an inevitable increase in public expenditure trends. This increase in public expenditures intends to create a significant financial subsidy effect for the future in overcoming the global financial crisis. Second, the structure in the global increasing trend of public expenditures is the increases regarding public projections independent of public revenues. In other words, the increases in the global financial-economic crisis process aim at providing the positive contribution values of the market contribution values to the process in overcoming this process. Undoubtedly, this process also means a balanced monetary policy process achieved by increasing the global liquidity limits, and on the basis of fiscal incentives, it means an adaptation process identical to economic growth. Therefore, the position of public expenditures in a global fiscal adaptation process reveals a structure in which target global common economic growth trends are realized first and then regional fiscal common trends are targeted. At this point, it can say that the global financial impact level of increasing public expenditures entered into a meaningful increase trend with economic growth-oriented structural change policies. Within the framework of these determinations, it can predict that the process of global increases in public expenditures will continue to increase in proportion to the size of the risk scales that global relations will bring to the process.

#### **REFERENCES**

Bariş, A. and Barış, S. (2018), “Relationship between Globalization and Public Expenditure: Compensation or Efficiency?”, *4th SCF International Conference on Economic and Social Nevşehir Impacts of Globalization and Future of Turkey-EU Relations, 26<sup>th</sup>-28<sup>th</sup> April 2018, Nevşehir 2018*, Abstract Book, pp.14-15.

Bank for International Settlements-BIS (2012), *Fiscal Policy, Public Debt and Monetary Policy in Emerging Market Economies*, BIS Papers No 67, Basel: Bank for International Settlements-BIS, Monetary and Economic Department, October 2012.

Blanchard, O. J., Cottarelli, C. and Viñals, J. (2010), *Exiting from Crisis Intervention Policies*, International Monetary Fund (IMF) Working Paper-February 4, 2010, Washington D.C.: International Monetary Fund (IMF), The Fiscal Affairs, Monetary and Capital Markets, and Research Departments, (February 2010).

Buhur, S. (2019), “An Investigation of the Maastricht Fiscal Criteria and the European Union's Harmonization”, in *Global Challenges in Public Finance and International Relations*, Deniz Sahin Duran, Yusuf Temur and Dogan Bozdogan (Eds.), New York: IGI Global Publishing, pp. 160-178.

COMCEC (2017), *Improving Public Debt Management in the OIC Member Countries*, Ankara: COMCEC- Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organization of Islamic Cooperation, 2017.

Epple, D. N. and Romano, R. (1996), “Public Provision of Private Goods”, *Journal of Political Economy*, 104(1), pp. 57-84.

ESPAS, *The Global Economy in 2030: Trends and Strategies for Europe*, Edited by Daniel Gros and Cinzia Alcidi, Catalogue number: NJ-30-13-614-EN-C, Brussels: European Commission, ESPAS- European Strategy and Policy Analysis System, November 2013.

Fournier, J. M. and Johansson, Å. (2016), *The Effect of The Size and The Mix of Public Spending on Growth and Inequality*, OECD Economics Department Working Paper No. 1344, Paris: OECD Economics Department, 2016.

1.1 FreeBalance (2020), 15 Ways Governments Leverage The Freebalance Accountability Suite To Optimize Pandemic Response And Fiscal Resilience, <https://freebalance.com/public-financial-management/15-ways-governments-leverage-the-freebalance-accountability-suite-to-optimize-pandemic-response-and-fiscal-resilience/> (Accessed 05.01.2020).

Gill, I. and Pinto, B. (2005), *Public Debt In Developing Countries: Has The Market-Based Model Worked?*, World Bank Policy Research Working Paper 3674-August 2005, Washington D.C.: World Bank Policy Research Department, 2005.

Gupta, S., Clements, B., Baldacci, E. and Granados, C. M. (2002), *Expenditures Composition, Fiscal adjustment, and Growth in Low-Income Countries*, IMF Working Paper WP/02/77, Washington D.C.: International Monetary Fund (IMF), Fiscal Affairs Department, 2002.

Matthew, A. and Shah, A. (2005), “Toward Citizen-Centered Local-Level Budgets in Developing Countries”, in *Public Expenditures Analysis*, Anwar Shah (Ed.), The World Bank Public Sector Governance and Accountability Series, Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 2005.

OECD (2001), *Managing Public Expenditures: A Reference Book for Transition Countries*, Richard Allen and Daniel Tommasi (Eds.), Paris: OECD Publications Services, 2001.

OECD (2012), *Fiscal Policies in Crisis Mode: Has the Time for Fiscal Councils Come at Last?*, Background Paper N°2 For Session on Assessing The Impact of Fiscal Councils on Fiscal Performance – First Attempts, OECD Conference Centre, Paris 23-24 February 2012, Paris: OECD, Public Governance and Territorial Development Directorate Public Governance Committee Working Party of Senior Budget Officials, 2012.

OECD (2016), *The Effect of The Size and The Mix of Public Spending on Growth and Inequality*, OECD Economic Department Working Papers-15 December 2016, [https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-effect-of-the-size-and-the-mix-of-public-spending-on-growth-and-inequality\\_f99f6b36-en](https://www.oecd-ilibrary.org/economics/the-effect-of-the-size-and-the-mix-of-public-spending-on-growth-and-inequality_f99f6b36-en) (Accessed 22.01.2021).

OECD (2017), *Assessment and Recommendations*, [https://www.oecd-ilibrary.org/sites/eco-surveys-aus-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/eco\\_surveys-aus-2017-4-en](https://www.oecd-ilibrary.org/sites/eco-surveys-aus-2017-4-en/index.html?itemId=/content/component/eco_surveys-aus-2017-4-en) (Accessed 19.01.2021).

OECD (2020), *Tax and Fiscal Policy in Response to The Coronavirus Crisis: Strengthening Confidence and Resilience*, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience-60f640a8/> (Accessed 22.01.2020).

Ortiz-Ospina, E. and Roser, M. (2017), *Public Social Spending as a Share of GDP, 1880-2016*, <https://ourworldindata.org/government-spending>, (Accessed 20.01.2021).

Our World in Data (2018), *Public Spending (% GDP) Selected OECD Countries-1900-2015*, <https://ourworldindata.org/grapher/central-gov-spending-gdp-20th-century>, (Accessed 14.01. 21).

Ötoker-Robe, I. and Podpiera, A. M. (2013), *The Social Impact of Financial Crises Evidence from the Global Financial Crisis*, Background Paper to the 2014 World Development Report-Policy Research Working Paper 6703, Washington D.C.: The World Bank Development Economics Office of the Senior Vice President and Chief Economist, November 2013.

Persson, A. (2019), *Global Adaptation Governance: An Emerging But Contested Domain*, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wcc.618> (Accessed 20.01.2021).

Soubbotina, T. P. and Sheram, K. A. (2000), *Beyond Economic Growth: Meeting The Challenges of Global Development*, Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2000.

Ter-Minassian, T. (2006), *Fiscal Adjustment for Stability and Growth*, IMF Working Paper, Washington D.C.: International Monetary Fund (IMF), The Fiscal Affairs Department, 2006.

## CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY VERSUS CRYPTOCURRENCY: A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF BLOCKCHAIN

Necip İhsan ARIKAN

Malatya Spor Lisesi

### Abstract

Central Bank Digital Currency (CBDC) can affect the economy in 3 main topics: monetary policies, financial stability and the payments. The magnitude of the impacts will be related to the technological and economic design of the CBDC. Central bank digital currency likely to be issued is in digital form, just like deposit money and reserves. Although there are concrete studies on CBDC by central banks and international monetary institutions; there is no consensus yet on subjects such as general definition, design, anonymity, interest yield. Blockchain is maturing in coordination with both CBDC and cryptocurrencies and it signals to become an infrastructure that has a direct linkage with many industries. Blockchain is not the only infrastructure option in digital money studies. It has been observed some alternative infrastructure systems such as Hashgraph, DAG or Tangle. However, considering the pilot apps, a blockchain-based CBDC implementation stands out as a more likely option. Cryptocurrencies are eco-digital assets that differ with CBDC at the point of independence. It seems that there are still several obstacles to the widespread use and official acceptance of cryptocurrencies. These can be explained as legal, structural and theoretical problems. Strong money happens in strong economy. A reserve currency serving the interests of a specific group cannot be effective globally in the future. It is possible for a cryptocurrency to become a reserve currency in the next if it is money first. In January 2020 Crypto market decreased to about one third of the volume at the beginning of 2018 with 238 billion USD. It has a market volume more than US \$ 1 trillion USD as of January 2021. When these data are analysed in detail, it is concluded that the crypto market is extremely volatile and high risk.

**Keywords:** Cryptocurrency, Central Bank Digital Currency, CBDC, Blockchain, Bitcoin.

## MERKEZ BANKASI DİJİTAL PARASINA VE KRIPTO PARAYA İLİŞKİN BLOKZİNCİR EKSENİNDE BİR İNCELEME

### Özet

Merkez bankalarınca çıkarılması muhtemel dijital paraların (MBDP) ekonomiyi 3 ana akımda etkileyeceği söylenebilir: para politikaları, mali istikrar ve ödemeler. Etkilerin büyüklüğü, çıkarılması düşünülen resmi dijital paranın teknolojik ve ekonomik tasarımıyla ilişkili olacaktır. İhraç edilmesi muhtemel bir merkez bankası dijital para birimi, tıpkı mevduatlar ya da rezervler gibi dijital formdadır. Merkez bankalarının ve uluslararası para kurumlarının MBDP konusunda somut çalışmalar olsa da, genel tanım, tasarım, anonimlik, faiz getirisi gibi konularda henüz fikir birliği yoktur. Blokzincir ise hem MBDP hem de kripto paralarla eş güdümlü olarak olgunlaşmakta ve birçok endüstri ile doğrudan ilişkisi olan bir altyapı haline gelme sinyalleri vermektedir. Blokzincir, dijital para çalışmalarındaki tek altyapı seçeneği değildir. Hashgraph, DAG veya Tangle gibi bazı alternatif altyapı sistemleri de söz konusudur. Bununla birlikte, pilot uygulamalar göz önüne alındığında, blokzincir

tabanlı bir MBDP uygulaması, daha olası bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Kripto paralar bağımsızlık noktasında MBDP ile ayrışan eko-dijital varlıklardır. Kripto paraların yaygın kullanımı ve resmi kabul görmesi için önünde hala bir dizi engel olduğu görülmektedir. Bu engeller; yasal, yapısal ve kuramsal sorunlar olarak açıklanabilir. Güçlü para, güçlü ekonomide olur. Belirli bir grubun çıkarına hizmet eden bir rezerv paranın gelecekte etkin olması zordur. Bir kripto paranın gelecekte rezerv para olması, önce para olmasıyla mümkündür. Ocak 2020'de kripto paraların piyasa hacmi 238 milyar USD ile 2018 başındaki hacmin yaklaşık üçte birine geriledi. Ocak 2021'de ise 1 trilyon USD üzerinde bir piyasa hacmine ulaştı. Bu veriler farklı yöntemlerle detaylı analiz edildiğinde kripto piyasasının son derece değişken ve yüksek riskli olduğu sonucuna varılıyor.

**Anahtar kelimeler:** Kripto para, Merkez Bankası Dijital Parası, MBDP, Blokzincir, Bitcoin.

## THE VALIDITY OF UNCOVERED INTEREST RATE PARITY THEORY IN TURKEY

Assist. Prof. Dr. Musa ATGÜR

Balıkesir University, Department of International Trade and Logistics, Balıkesir, Turkey

### Abstract

Uncovered Interest Rate Parity Theory expresses the reaction that occurs in exchange rates against the difference in interest rates between countries. This study aims to examine the validity of Uncovered Interest Rate Parity theory in Turkey for the period January 2009-June 2020. Accordingly, Lee and Strazicich two structural break unit root test, Johansen Cointegration Test and Dynamic Ordinary Least Squares estimation methods were used. Johansen Cointegration Test and Dynamic Ordinary Least Squares estimation method results show that the exchange rate reacts against domestic and international interest rate differences in Turkey for the period January 2009-June 2020.

**Keywords:** Uncovered Interest Rate Parity Theory.

### Introduction

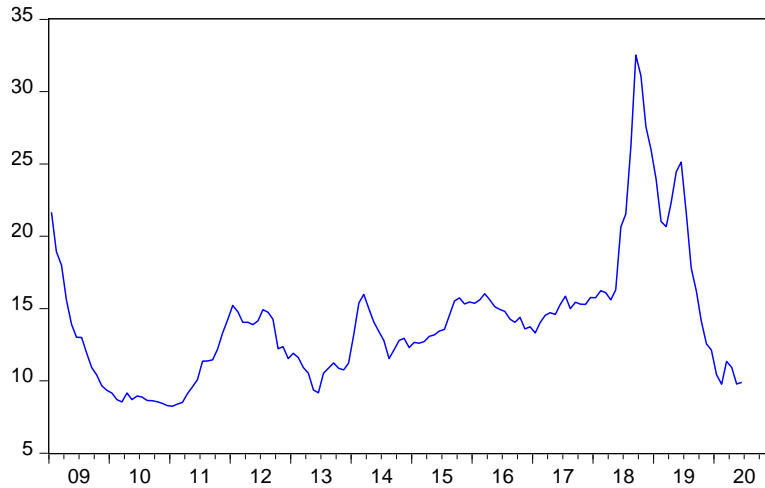
From nineties until today, the increasing liberalization of international financial flows affects all developed and developing financial markets. In this framework, policy implementations become mandatory for financial stability in all economies especially in developing countries. With all these developments, financial markets are adversely affected by the uncertainty and increasing risks in developing countries, In this context, financial indicators develop in a different structure than developed countries, and such a situation causes an increase in risk premium for developing financial markets. Nowadays, significant fluctuations occur in financial indicators such as interest rates and exchange rates, where mobility of capital flows between countries is increasingly accelerated.

Financial indicators can react differently in the face of developments in economy. It can show different levels of reactions in developed and developing countries interest rates and exchange rates from these financial indicators. On the other hand, International capital flows seeking to take advantage of high return opportunities expect high interest rates and low exchange rates due to high levels of uncertainty and risk premium in financial markets of developing countries. In this context, different financial events occur in developed and developing financial markets, it raises debate on interest parity theory simultaneous interest rate differences and the emergence of exchange rate differences.

It can affect macroeconomics through different channels developments in interest rates and exchange rates. Interest rates and exchange rate developments can be effective on financial markets and commodity markets as well as consumption, savings and investment decisions. It is expressed as the Uncovered Interest Parity the emergence of expected reactions in exchange rates against differences in domestic interest rates and foreign interest rates. Today, important discussions are taking place on the existence of Uncovered Interest Rate Parity Theory.

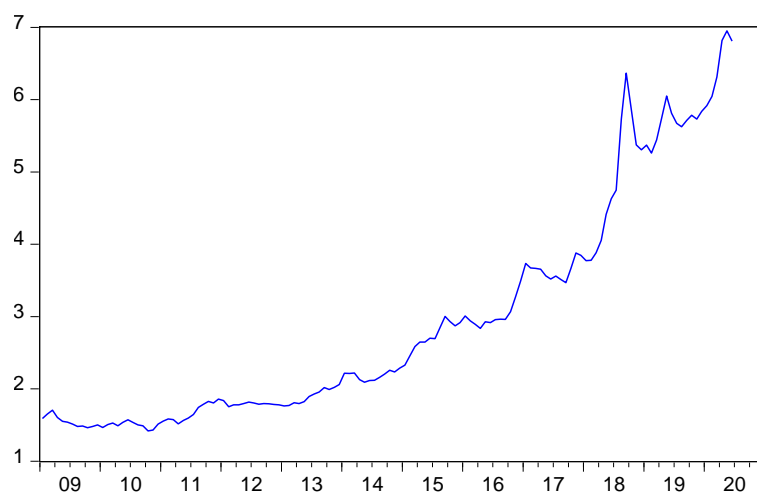


In two thousand years, a significant financial crisis occurred in Turkey and afterwards structural and institutional reforms were realized, it has been recognized as an important goal financial stability. After the 2007-2008 Global Financial Crisis, Turkish economy has been affected by this crisis in terms of foreign trade. In addition, significant exchange rate fluctuations occur recently in Turkish economy. On the other hand, domestic and international interest rates series difference is shown in graph 1.



**Graph 1.** Domestic and Foreign Interest Rates Series Difference (2009:01-2020:06)

According to Graphic 1, a significant decrease occurred in domestic and foreign interest rate differential series during the period 2009-2010, it has followed a horizontal course since this period. There was a significant break in 2018, a significant increase was realized this year and a significant decrease occurred at the end of the year in specified series. The exchange rate series is shown in graph 2 in Turkey.



**Graph 2.** Exchange Rate Serie in Turkey (2009:01-2020:06)

According to Graph 2, it followed a horizontal course in the 2009-2013 period, and entered into an increasing trend after this period exchange rates in Turkey. This increase accelerated in 2018 and slowed down in 2019.

On the other hand in this study, what are the theoretical dimensions of Uncovered Interest Rate Parity? Is the Uncovered Interest Rate Parity valid in Turkey? If so, what are the dimensions of Uncovered Interest Rate Parity? Answers the questions are sought. In addition, it is aimed to contribute to the literature with this study in terms of both theoretical and econometric application.

In this study, which examines the validity of Uncovered Interest Rate Parity in Turkey. In first section, theoretical dimensions of Uncovered Interest Rate Parity will be discussed and in second section, studies in literature will be examined. Econometric application will be done using monthly data for the period January 2009-June 2020 to determine the validity of Uncovered Interest Parity Theory in Turkey. Finally, the findings will be discussed.

### **UNCOVERED INTEREST RATE PARITY THEORY**

Interest Rate Parity Theory expresses profit conditions without arbitrage in terms of financial capital. It is not possible for investors to earn higher returns through borrowing or lending when these conditions occur. Interest Parity conditions describe theoretical links between interest rates and exchange rates between countries. A forward contract allows an investor to accept an agreement during this period to swap currencies at periods  $k$  at the forward-looking rate  $F$  known today. Then the investor can save at home, get interest rate  $i$  or save abroad, convert with the exchange rate  $S_t$ .  $i^*$  can take the foreign interest rate and then make a transaction at the time  $t + 1$  (Chinn, 2007: 1).

$$(1+i) \text{ versus } (1+i_t^*) \times \frac{F_{t,t+1}}{S_t} \quad (1)$$

If the gross return on the left of equation (1) is greater than the one on the right, in this case, investors will turn their capital into investment in their own countries. If it is smaller than the one on the right, investors will convert their capital to investment abroad. These returns will be equalized by means of an infinite amount of capital moving in search of highest returns. And this situation is shown in equation (2). This condition is called Covered Interest Rate Parity Theory (Chinn, 2007: 1).

$$(1+i) = (1+i_t^*) \times \frac{F_{t,t+1}}{S_t} \quad (2)$$

Open economy macroeconomic models typically assume that there is a relationship between nominal interest rate differentials and nominal exchange rates. Domestic investors have a choice between holding domestic assets and foreign assets in this models. An arbitrage theory that doesn't prevent free flow of capital ensures that the expected return of both financial instruments is same. A random factor in form of risk premium is added to this arbitrage situation. In logarithmic form, relationship between exchange rate, interest rate differentials and risk premium is typically expressed as in equation (3) (Guender and Cook, 2010: 3).

$$\Delta S_{t,t+k}^e = i_{t,k} - i_{t,k}^* - \rho_t \quad (3)$$

$i_{t,k}$ : It is domestic asset return that is due in the period k.

$i_{t,k}^*$ : The foreign asset return that is due in the period k.

$\Delta S_{t,t+k}^e$ : The expected change in of exchange rate in the period k.

$\rho_t$ : Risk premium for holding foreign assets.

Uncovered Interest Rate Parity Theory argues that difference in interest rates between domestic and foreign countries is equal to the expected change in exchange rate. Despite its superiority in theoretical macroeconomic analysis, Uncovered Interest Rate Parity has little evidence empirically. The empirical literature heavily rejects Uncovered Interest Parity Theory made in eighties and nineties. Exchange rates have started to appreciate in countries with high interest rates. On the other hand, it focuses on two different behavioral assumptions views on empirical failure of Uncovered Interest Rate Parity theory. These assumptions are expressed as market participants' being risk-independent and having rational expectations about future exchange rate changes. If market participants are at risk, they will demand a risk premium to keep foreign assets on domestic assets. Alternatively, if participants make a systematic error in formulating their future exchange rate expectations, potential risk-free profits from arbitrage will not materialize. Some authors attribute the failure of practice of Uncovered Interest Rate Parity Theory to execution of monetary policy. One of these authors, McCallum (1994) shows that models that use short run interest rates as a policy tool produce negative results standard empirical tests of Uncovered Interest Rate Parity Theory to respond to changes in central bank's exchange rate. On the other hand, Chinn and Meredith (2004) argue that execution of monetary policy makes short run interest rate differentials highly volatile and contributes to failure of Uncovered Interest Rate Parity Theory when tested in short run (Guender and Cook, 2010: 1). In this context, long-run interest rates are becoming empirically important. Uncovered Interest Rate Parity is generally shown as in equation (4).

$$E_t S_{t+1} - S_t = i_t - i_t^* \quad (4)$$

$S_t$ , indicates nominal exchange rate (local currency per foreign currency) converted logarithmically shown in equation (4).  $i_t$  and  $i_t^*$ , show nominal interest rates for one period, both domestic and international,  $E_t$  shows market expectation based on information at time t (Bacchetta, 2013: 209).

Uncovered Interest Rate Parity is derived using the Covered Interest Rate Parity (CIP), Neutrality Hypothesis, Rational Expectations and Risk Neutrality assumptions. Accordingly, as long as there is no arbitrage opportunity, according to forward discount, difference between forward rate and spot exchange rate at time t will be equal to the difference in interest rate between two countries. This situation can be shown as in equation (5).

$$f_{t,t+k} - S_t = i_{t,k} - i_{t,k}^* \quad (5)$$

$f_{t,t+k}$  and  $S_t$ , given in Equation (5) show natural logarithm of forward exchange rate ( $f_{t,t+k}$ ) and spot exchange rate ( $S_t$ ) for the period k.  $i_{t,k}$ , refers to return of domestic investment instrument in the period k, while,  $i_{t,k}^*$  refers to the return corresponding to foreign investment instrument (Bui, 2010: 3).

Bui (2010) determined regression model in equation (6) for econometric application in his study on Uncovered Interest Rate Parity Theory in Australia and New Zealand.

$$S_{t+k} - S_t = \alpha + \beta(i_{t,k} - i_{t,k}^*) + \varepsilon_{t,t+k} \quad (6)$$

It is called the "Risk Independent Markets Hypothesis" the combined assumptions of Uncovered Interest Rate Parity theory and Rational Expectations Hypothesis. Under these assumptions,  $\varepsilon_{t,t+k}$ , is simple error term of rational expectations.  $i_{t,k} - i^*_{t,k}$ , denotes difference between domestic and foreign interest rates (Bui, 2010: 5). In this study, it was applied to Turkey the regression model determined by Bui (2010) for Australia and New Zealand shown in equation (6).

Uncovered Interest Rate Parity theory is an important milestone in outward-oriented macroeconomics and international finance. The Uncovered Interest Rate Parity Theory is based on idea that arbitrage results in an equalization of return on assets in local currency and expected return on foreign currency comparable assets. In case where Uncovered Interest Rate Parity Theory applies, returns in different financial markets and different currencies depend on each other. Accordingly, the theory is based on understanding that all profits from trade are exhausted and new foreign exchange and interest rate markets operate efficiently (Cuestas et al. 2015: 2). Disruptions in foreign exchange and interest rate market significantly affect existence of Uncovered Interest Rate Parity Theory.

According to Uncovered Interest Parity Theory, investments made in assets expressed in different currencies should yield same expected return. It is assumed that an investor faces two different investment possibilities with a one-period investment horizon at time  $t$ . The first possibility is to invest in an asset in local currency with a fixed interest rate. Interest rate is return per period and is known at time  $t$  and is fixed over investment horizon of a period. Gross return of this investment possibility is  $(1+i_t)$ . The second possibility is to invest in a foreign currency but in a different type of asset with similar characteristics. In this case, investor will change initial investment amount at exchange rate  $S_t$  and deposit total in foreign currency financial instrument with a fixed interest rate  $i_t^*$  per period. It will be  $(1+i_t^*)/S_t$  total return on investment in foreign currency. This amount can be converted into local currency at  $S_{t+1}$  exchange rate valid at the end of the  $t + 1$  period (Cuestas et al. 2015: 5-6).

Uncovered Interest Rate Parity Theory is based on principle that currencies with high returns should be expected to lose value. Moreover, it is argued that increase in real interest rate should increase value of the currency. Uncovered Interest Rate Parity model Dornbusch's (1976) overshoot model or Krugman's (1991) target region model constitute one of fundamental issues of international finance, which constitutes an important building block of exchange rate theory. Uncovered Interest Rate Parity Theory is defined as difference between two countries' interest rates should be equal to expected change in exchange rates. For monthly data, Uncovered Interest Parity Theory is shown as in equation (7) (Bekaert, 2007: 1039).

$$\frac{12}{k} \Delta_k S_{t+k}^e = i_t^* - i_t \quad (7)$$

As shown in Equation (7),  $i_t$ , shows annual domestic nominal interest rate in the period  $t$ , and  $i_t^*$  indicates interest rate of reference country.  $S_t$ , denotes exchange rate in reference currency per local currency. According to expected Interest Parity, higher domestic interest rate indicates an expected decrease in value of local currency. A lower domestic interest rate than reference interest rate indicates an expected increase in value in local currency (Holtemöller, 2003: 2). In this respect, change in domestic interest rate negatively affects

expected value of that local currency. Neoclassical economists argue that Uncovered Interest Rate Parity Theory equation is not valid. Accordingly, it is accepted that capital is full mobile. If there were formal constraints on capital flows or significant transaction costs, equality in Uncovered Interest Parity Theory equation could be broken, currents trigger it only when potential for profit exceeds costs. This factor is expected to be small and fairly intercept among developed countries (Harvey, 2004: 3). Accordingly, this situation differs in developing countries.

Uncovered Interest Rate Parity Theory is important from two aspects in literature. Firstly, testing this theory is also expressed as testing whether currency market is efficient or not. According to the test results, if Uncovered Interest Rate Parity Theory is invalid, it is revealed that efficiency in foreign exchange market is not provided and exchange rates don't reflect the complete information. Second, among models in which exchange rates are determined, Uncovered Interest Rate Parity Theory is widely used in establishment of monetary models (Güney and Tunali, 2017: 38). In literature, Uncovered Interest Rate Parity theory has been used as a tool in determining the determinants of exchange rates.

### **LITERATURE REVIEW**

In this section, it will be examined studies on other countries along with Turkey on existence of relationship between inflation and inflation uncertainty. Among these studies, Fama (1984) examined the validity of Interest Rate Parity approach for the period 1973-1982 using the currencies of Belgium, Canada, France, Italy, Japan, the Netherlands, Switzerland, England and West Germany and USA. Fama (1984) states that currency of a country with a high interest rate will gain value according to currency of country with a low interest rate. Fama (1984) examined Interest Rate Parity Approach and became an important starting point for other studies that came after him.

Jore et al. (1993) examined the existence of real interest parity in Norway for the period 1979-1986. The variables were determined domestic inflation rate, foreign inflation rate, domestic short run interest rate and foreign short run interest rate for econometric model of the study using Vector Autoregressive (VAR) Model method. Obtained the econometric results indicate that the hypothesis stating that real interest parity exists in Norwegian economy in specified period has come to a significant result.

Rowland (2002) examined the validity of Interest Rate Parity Hypothesis in Colombia for the period October 1996-August 2002. The findings strongly support the validity of Uncovered Interest Parity Rate Theory of the study using ADF Unit root test and OLS estimation methods.

Foy (2005) examined the existence of Uncovered Interest Parity between British, Japanese, Canadian and US currencies during the period 1986-1998. According to the results of the study using Newey-West estimation method, the existence of Uncovered Interest Rate Parity is rejected for all three exchange rates. The variables were determined exchange rate, short run interest rate, long run interest rate for the econometric model of the study using Vector Autoregressive (VAR) model. VAR model estimation results show that Uncovered Interest Rate Parity is invalid in specified countries.

Huisman and Mahieu (2006) examined the validity and random transition of Uncovered Interest Rate Parity Theory between US dollar and Canadian dollar, Australian dollar, Swiss franc, Euro, UK pound, Japanese Yen, Norwegian Krone and Swedish Krona during the period 8 June 1992-16 May 2006. According to Maximum Likelihood assumptions of Regime Switch Model, the results of the study in which parameter estimates are made show differences. Although the exchange rate movements are consistent with Uncovered Interest Rate Parity Theory in some periods, they don't fully support Uncovered Interest Rate Parity Theory. In addition, it is concluded that the exchange rate is more likely to follow Uncovered Interest Rate Parity Theory in periods of large interest rate differentials or increased exchange rate volatility.

Nusair (2006) examined convergence rates of real interest rate differences in two different ways, both long run and short run in industrialized countries during the period 1957-2003. The variables are determined long run government bond interest rates, short run money market interest rates, treasury bill rates, Consumer Price Index (WPI) and inflation rate for econometric model of the study. The findings show that convergence rate of real interest rate differentials in industrialized country economies lasted between two and three quarters, both in long run and short run.

Adrangi et al. (2007) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory in three Emerging Asian markets, namely Korea, Philippines and Thailand, for the period January 1976-January 1997. VAR and Generalized Autoregressive Conditionally Heteroscedastic (GARCH) model estimation, Granger causality, Brock, Dechert, Scheinkman (BDS) linearity test methods were applied in the study. The findings support the validity of Uncovered Interest Rate Parity theory in countries studied.

Bekaert et al. (2007) examined Uncovered Interest Parity Theory and expectation hypotheses of the maturity structure of interest rates both in short run and in long run. The study covers the currencies of three countries, USA, UK and Germany and for the period 1978-1998. The five-variable VAR model estimation results don't support Uncovered Interest Rate Parity Theory, the seven-variable VAR model estimation results support Uncovered Interest Rate Parity Theory in the study where two different VAR models with five variables and seven variables were determined, moreover, deviations from Uncovered Interest Parity theory are economically significant, on the other hand, it appears that deviations from expectation hypotheses of maturity structure of interest rates are not significant.

Ichue and Koyama (2007) examined how Uncovered Interest Rate Parity Theory affected its failure exchange rate volatilities between the main currency, US dollar, and Japanese Yen, British Pound, Swiss Franc and Deutsche Mark as foreign currencies during the period 1980-2007. According to first of the study findings, exchange rate returns are significantly affected by regime changes in relationship between yield and interest rate differences. According to the second finding, it shows that low return currencies appreciate less frequently. According to the third finding, low volatilities and Uncovered Rate Parity theory error are mutually dependent. Finally, the findings are more pronounced over three-month term than six-month term.

Ferreira (2008) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory using Ordinary Least Squares (OLS) estimation method in Brazil, for the period November 2001-



December 2007. The estimated Uncovered Interest Parity coefficient was determined to be less than 1, and a model was developed that explains how a negative bias could arise from simultaneous actions between the Central Bank and speculators in the study. Findings show that this bias can be reduced and support for Uncovered Interest Rate Parity Theory can be provided. The dynamically defined model in reduced form provides optimum fit for expected exchange rate changes.

Bui (2010) examined the validity of short run horizontal regression model in Australia and New Zealand during the period 1985-2005. The variables are determined exchange rates and interest rate for the econometric model of the study using Generalized Method of Moments (GMM) method. The results show that the short run horizontal regression return is negative. It is determined that the coefficients have positive returns in long-run horizontal regression.

Guender and Cook (2010) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory using the Ordinary Least Squares (OLS) estimation method in Australia and New Zealand during the period 1986-2008. The variables were determined 90-day interest rates and 90-day foreign exchange movements for the econometric model and the results show that bilateral exchange rates in Australia and New Zealand are sensitive to short run interest rate differences. The findings support the existence of Uncovered Interest Rate Parity Theory in two countries mentioned.

Karahan and Çolak (2012) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity using the OLS and Generalized Autoregressive Conditionally Heteroscedastic (GARCH) estimation methods in Turkey during the period 2002-2011. Findings indicate that Uncovered Interest Rate Parity doesn't valid in Turkey.

Czech (2012) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory in Japanese Yen foreign exchange market for the period 2000-2010. The findings of the study using the traditional regression estimation method indicate that Uncovered Interest Parity theory is invalid in Japanese Yen exchange rate market.

Lily et al. (2012) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory in Malaysia during the period 1998-2010. The results of the study in which Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bound test method was applied don't support Uncovered Interest Rate Parity Theory for the period specified in Malaysia. Moreover, the results show that there may be an arbitrage opportunity between Malaysia and the markets under study (Japan, Singapore and the UK) due to violation of Efficient Market Hypothesis (EMH) approach.

Cuestas et al. (2015) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity in Central and Eastern European Countries for the period 2003-2013. For the econometric model of the study in which test methods with nonbreak and break unit root and Bai-Perron break are used, monthly Euribor interest rate and expected exchange rate variables are determined. The findings show that Uncovered Interest Rate Theory is valid under the assumption of rational expectations in Central and Eastern European Countries.

On the other hand, Nwiado and Torbira (2016) examined the validity of Interest Rate Parity in African countries for the period 2003-2012. For the econometric model of the study in which panel cointegration method is used, cross-section exchange rate and 91-day Treasury

bill interest rate variables are determined. The findings show that Interest Rate Parity is applicable in Nigeria, Kenya and Egypt but not in Botswana and Ghana.

Guney (2017) firstly examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory between the Turkish Lira/US Dollar and the Turkish Lira/Euro exchange rates, using the Bound Test approach to examine relationship between interest rate differences and expected depreciation of exchange rate for long run. Secondly, causality between variables is examined using the error correction model method. The findings show that Uncovered Interest Rate Parity Theory is invalid for both cases. Also, when exchange rate between Turkish Lira / US Dollar depreciates, the interest rate difference increases. In the study, it is concluded that when Turkish Lira depreciates against the US Dollar in order to control capital movements, interest rate difference also increases.

Skinner and Mason (2011) examined the validity of interest rate parity in emerging markets using GARCH model estimation method. In the study, in determining the econometric model, absolute value of deviation in guaranteed interest rate and US stock market return, interest rate maturity structure variables were used. The study results indicate that interest rate parity is invalid in long run for Brazil, Chile, Russia and South Korea.

Galí (2019) examined the effect of interest rate differential expectations on real exchange rates in USA, EURO Zone and United Kingdom. For the econometric model of the study, government bond interest rates, real exchange rate and Consumer Price Index (CPI) variables are determined. The findings indicate that expectations for interest rate differences in countries mentioned have an effect on real exchange rate.

Büberkökü (2020) examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory in emerging market economies (Turkey, South Africa, Mexico, Colombia, Indonesia) for the period January 2003-September 2018. ADF Unit Root Test and OLS estimation methods have been used, and the findings indicate that Uncovered Interest Parity Theory is not valid in any of the countries studied.

### **DATA SET AND ECONOMETRIC METHODOLOGY**

The data set used for the econometric application of the study is monthly and the sample period covers the period January 2009-June 2020. As the data set initial period January 2009 period is mainly taken, it is because the quarry has been a substantial global financial crisis before the 2009 period and significant improvements in terms of monetary policy in Turkey after this period has occurred. Exchange rate and domestic interest rate series were obtained from the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) Electronic Data Distribution System (EVDS) website in the data set of the study. The foreign interest rate series is taken from the US Federal Reserve (FED) data. It is given in Table 1 explanations about the variables and data set determined for the study are generally.

**Table 1.** Explanations About Variables and Data Set Used in Econometric Practice

<b>Variable</b>	<b>Explanation</b>	<b>Period</b>	<b>Source</b>
ER	Exchange Rate	2009:M01-2020:M06	CBRT
i	Domestic Interest Rate (Monthly) (%)	2009:M01-2020:M06	CBRT
i*	Foreign Interest Rate (Monthly) (%)	2009:M01-2020:M06	FED

Detailed explanations about ID and ER variables and the series of these variables are given in Table 1. The econometric model determined for the study is shown in equation (8).

$$ER_t = \alpha + \beta ID_t + \varepsilon_t \tag{8}$$

$$ID_t = i_t - i_t^* \tag{9}$$

In regression model of the study given in Equation (8), ID variable represents domestic and international interest rate difference, and ER variable represents exchange rate. On the other hand,  $\alpha$  coefficient refers to intercept term,  $\beta$  coefficient refers to slope coefficient.  $\varepsilon_t$ , represents error term. Firstly, the unit root tests of the series belonging to variables in regression model given in equation (8) were performed using unit root test methods with classical and structural break. Phillips-Perron (PP) method was used as classical unit root test method. In Phillips-Perron (PP) unit root test, according to a certain significance level, if test statistic value is greater than critical value as absolute value, the basic hypothesis ( $H_0$ ) which assumes that unit root is present in the series is rejected. It was applied Lee and Strazicich (2003, 2004) structural break unit root test after Phillips-Perron (PP) classical unit root test.

Lee and Strazicich (2003, 2004) argued that alternative hypothesis used in unit root tests with break should not be in "stationary with structural break" form. Accordingly, alternative hypothesis may be in form of "there are structural breaks", this situation shows that there may be a unit root with structural break in this series. Rejecting basic hypothesis does not necessitate the rejection of the existence of unit root, it signifies rejection of unit root where structural break does not exist. Lee and Strazicich (2003, 2004) proposed a unit root test with two breaks based on Lagrange Multiplier unit root test (Yılancı, 2009: 329-330).

In the study, Johansen (1988, 1991) cointegration test was applied to determine whether the series of variables are related in long run after Lee and Strazicich (2003, 2004) unit root test with two break. It depends on being statistically significant Trace Statistics and Maximum Eigenvalue Statistics results obtained as a result of test Johansen (1988, 1991) the existence of a long run relationship between series in cointegration test. If said statistical values are significant, on the other hand, alternative hypothesis is accepted and it is concluded that there are as many cointegrated vectors as the number of vectors specified in alternative hypothesis.

After Johansen (1988, 1991) cointegration test, the model of the study specified in equation (8) will be estimated using the Dynamic OLS method.

## FINDINGS

In order to determine whether the series determined for econometric application of the study have unit root or not, unit root tests were applied in two different forms, with intercept, with both intercept and trend, using Phillips-Perron (PP) Unit Root Test method. In application of Phillips-Perron (PP) Unit Root Test method, Schwarz Information Criteria was used to determine appropriate lag value. PP Unit Root Test results are shown in Table 2.

**Table 2.** Phillips-Perron (PP) Unit Root Test Results

Variable	Level		First Difference	
	Intercept	Intercept+Trend	Intercept	Intercept+Trend
ER	2.206(7)	-0.897(6)	-7.380(4)*	-7.292(8)*
ID	-2.550(4)	-3.195(4)	-6.660(6)*	-6.619(6)*

\*: Indicates that the basic hypothesis ( $H_0$ ) is rejected according to significance level 1%.

**Note:** Numerical values in parentheses indicate appropriate lag values.

According to PP Unit Root Test results shown in Table 2, according to unit root test results made in two different ways, both intercept and trend according to the level values of the series, it is concluded that the series contain unit root and that the specified DK and FF series don't show distribution around their mean has been reached. According to the results of unit root test, which was taken in two different ways with first difference values for the specified series and intercept, both with intercept and trend, it is determined that the specified series don't contain unit root according to one percent significance level. According to PP Unit Root Test results, it is decided to reject the basic hypothesis ( $H_0$ ) expressed as "The specified series is not stationary, it has a unit root".

Taking into account the existence of two structural breaks of the series of ER and ID variables determined for econometric application, Lee and Strazicich (2003, 2004) unit root test with break was performed using unit root test method with break. Lee and Strazicich (2003, 2004) two-break unit root test results of the series of ER and ID variables are given in table 3.

**Table 3.** Lee ve Strazicich (2003, 2004) Two Structural Break Unit Root Test Results

Variable	Breaking in Intercept			Breaking in Intercept and Trend				
	Test Statistic	TB1	TB2	Lag Value	Test Statistic	TB1	TB2	Lag Value
ER	-2.04	2017:10	2019:02	3	-5.75*	2009:12	2018:06	3
ID	-2.08	2018:12	2019:02	4	-4.59	2010:02	2018:04	3

\*: According to significance level 5%, it indicates that the basic hypothesis ( $H_0$ ) is rejected.

According to Lee and Strazicich (2003, 2004) two structural break unit root test results shown in Table 3, it is determined that TB breakpoints are significant according to the model showing break in both intercept and trend of the series of only ER variable. According to this,

TB1 and TB2 breakpoints were determined significantly, The basic hypothesis ( $H_0$ ) based on the presence of unit root with structural break on the series obtained according to the model based on both intercept and trend break of the ER series is rejected. It is determined that the break point of the series of the ER variable at the intercept and the break point of the series of the ID variable in both the intercept and the trend are insignificant.

After Lee and Strazicich (2003, 2004) two structural break unit root tests, the existence of long-term relationships between the series of variables was examined by applying the Johansen (1988; 1991) cointegration test method, and the test results obtained are shown in Table 4.

**Table 4.** Johansen (1988, 1991) Cointegration Test Results

Hypothesis		Trace Statistic	5% Critical Value	P-Value
$H_0$	$H_1$			
$r \leq 0$	$r > 0$	24.954	20.262	0.010
$r \leq 1$	$r > 1$	4.478	9.165	0.346
Hypothesis		Max. Eigenvalue Statistic	5% Critical Value	P-Value
$H_0$	$H_1$			
$r \leq 0$	$r > 0$	20.476	15.892	0.009
$r \leq 1$	$r > 1$	4.478	9.165	0.346

According to Johansen (1988; 1991) cointegration test results of given in Table 4, it was determined that the values of Trace test statistics and Maximum Eigenvalue test statistics

were significant according to significance level 1%. According to this result, the rejection of the basic hypothesis ( $H_0: r \leq 0$ ) expressing the absence of cointegrated vector is decided. This result indicates that the series of both variables are related in long run and move together in long run.

After the cointegration test equation (1) is taken as a basis coefficients in the regression model for Turkey Dynamic OLS were estimated using the method. Dynamic OLS method estimation results are shown in Table 5.

**Table 5.** Dynamic Ordinary Least Squares (Dynamic OLS) Method Estimation Results

<b>Bağımlı Değişken: <math>\Delta ER</math></b>				
<b>Method: Dynamic Ordinary Least Squares (Dynamic OLS)</b>				
<b>Variable</b>	<b>Coefficient</b>	<b>Std. Error</b>	<b>t-Statistic</b>	<b>Prob.</b>
<b>c</b>	0.042	0.012	3.565*	0.000
<b><math>\Delta ID</math></b>	0.064	0.014	4.618*	0.000
<b>R-squared</b>	0.468	<b>Mean dependent var</b>		0.039
<b>Adjusted R- squared</b>	0.451	<b>S.D. dependent var</b>		0.154
<b>S. E. of regression</b>	0.114	<b>Sum squared resid</b>		1.671
<b>Long-run variance</b>	0.019			

**Note:** Symbol  $\Delta$ , indicates that the difference values of relevant variable are used.

\*: According to significance level 1%, it indicates that the basic hypothesis ( $H_0$ ) is rejected.

According to the Dynamic OLS estimation results shown in Table 5, the test statistics value of the estimated coefficient of the independent variable was determined to be significant according to one percent significance level, and the sign of the estimated coefficient was predicted as positive.

Obtained the findings shows that the Uncovered Interest Rate Parity is valid theory in Turkey for the period January 2009-June 2020. Accordingly, it appears that the exchange rate reacts positively to the difference in interest rates at home and abroad.

## **CONCLUSION**

There have been important developments in international financial structure in last thirty years, capital flows have gradually accelerated, and they have significantly affected all financial markets, especially developing countries. In this context, financial stability has become an important condition for economic stability within framework of search for stability. In addition, uncertainties and high-level risks experienced intensely in developing countries become one of determining factors for direction of international capital flows.

Although different results have been obtained in the studies conducted to prove the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory, there are important debates about the existence of this theory. Although there are important evidences regarding the existence of interest rate parity theory in recent studies, sufficient evidence has not been obtained in previous years. The theory in question has not yet developed in a stable framework due to the insufficient empirical evidence.

The findings of this study that examined the validity of Uncovered Interest Rate Parity Theory in Turkey, shows that this theory is valid in Turkey for the period January 2009-June



2020. Accordingly, it is concluded that the difference between domestic interest rate and foreign interest rate is effective on the exchange rate.

According to obtained the findings in this study, it is important to implement monetary and exchange rate policies to be implemented within the framework of financial stability in the next period, taking this result into consideration. Therefore, the response of exchange rates to differences between the domestic interest rate and foreign interest rate becomes important in terms of effectiveness of monetary and exchange rate policies to be applied and success of the results.

## **REFERENCES**

Adrangi, B., Raffiee, K. ve Shank, T. M. (2007). An Ex-Post Investigation of Interest Rate Parity in Asian Emerging Markets. *International Business & Economics Research Journal*, 6(2), 29-47.

Bacchetta, P. (2013). *Explaining Deviations from Uncovered Interest Rate Parity*. In: Gerard Caprio (ed.) *Handbook of Safeguarding Global Financial Stability: Political, Social, Cultural and Economic Theories and Models*, 2, 209-212, Oxford Elsevier Inc.

Bekaert, G., Wei, M. ve Xing, Y. (2007). Uncovered Interest Rate Parity and The Term Structure. *Journal of International Money and Finance*, 26(2007), 1038-1069.

Bui, A. T. (2010). *Test of The Uncovered Interest Parity: Evidence from Australia and New Zealand. Expo 2010 Higher Degree Research : book of abstracts*, 17-18.

Büberkökü, Ö. (2020). Bazı Gelişen Piyasa Ekonomilerinde Garantisiz (Uncovered) Faiz Oranı Paritesinin Geçerliliğinin İncelenmesi. *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık 2019 (177), 160-176.

Chinn, M. D. (2007). Interest Rate Condition. *World Economy*, Interest Rate Parity 1, <https://www.ssc.wisc.edu/~mchinn/IRP.pdf>

Chinn, M. ve Meredith, G. (2004). Monetary Policy and Long Horizon Uncovered Interest Rate Parity. *IMF Staff Papers*, 51(3), 409-430.

Cuestas J. C., Filipozzi, F. ve Staehr, K. (2015). Uncovered Interest Parity in Central and Eastern Europe Sample, Expectations and Structural Breaks. *Sheffield Economic Research Paper Series SEPS No.2015014*.

Czech, K. (2012). Uncovered Interest Rate Parity on the Japanese Yen Exchange Rate Market. *Oeconomia Copernicana*, 3(3), 63-77. <https://doi.org/10.12775/OeC.2012.015>

Dornbusch, R. (1976). Expectations and Exchange Rate Dynamics. *Journal of Political Economy*, 84(6), 1161-1176.

Fama, E. F. (1984). Forward and Spot Exchange Rates. *Journal of Monetary Economics*, 14(3), 319-338.

Ferreira, A. L. (2008). The Simultaneity Bias of the Uncovered Interest Rate Parity: Evidence for Brazil. *University of São Paulo, FAERP*, <http://bibliotecadigital.fgv.br/ocs/index.php/sbe/EBE08/paper/viewFile/576/84>

Foy, T. M. (2005). An Empirical Analysis of Uncovered Interest Rate Parity and the Forward Discount Anomaly. <http://qed.econ.queensu.ca/pub/students/rodrigue/826/foyt8262.pdf>, (12.06.2020)



- Galí, J. (2019). *Uncovered Interest Parity, Forward Guidance and the Exchange Rate*, mimeo.
- Guender, A. ve Cook, B. (2010). *Monetary Policy Implementation and Uncovered Interest Parity: Empirical Evidence from Oceania*. DP2010/12, Reserve Bank of New Zealand.
- Guney, P. O. (2017). Uncovered Interest Rate Parity and Monetary Policy. 20<sup>th</sup> International Scientific Conference “Economic and Social Development”, Prague, 27-28 April 2017.
- Güney, H. ve Tunalı, H. (2017). Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 35-48.
- Harvey, J. T. (2004). Deviations from Uncovered Interest Rate Parity: A Post Keynesian Explanation. *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(1), 19-35.
- Holtemöller, O. (2003). Uncovered Interest Rate Parity and Analysis of Monetary Convergences of Potential EMU Accession Countries. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/22254/1/dpsfb200340.pdf>.
- Huisman, R. ve Mahieu, R. (2006). Revisiting Uncovered Interest Rate Parity: Switching Between UIP and The Random Walk. ERIM Report Series Reference No. ERS-2007-001-F&A.
- Ichiue, H. ve Koyama, K. (2007). Regime Switches in Exchange Rate Volatility and Uncovered Interest Parity, [https://www.boj.or.jp/en/research/wps\\_rev/wps\\_2007/data/wp07e22.pdf](https://www.boj.or.jp/en/research/wps_rev/wps_2007/data/wp07e22.pdf)
- Johansen, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegrating Vectors”, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica*, 59, 1551-1580.
- Jore, A. S., Skjerpen, T. ve Swensen, A. R. (1993). Testing for Purchasing Power Parity and Interest Rate Parities on Norwegian Data. *Discussion Paper No: 101*, Research Department Statistics Norway.
- Karahan, Ö. ve Çolak, O. (2012). Does Uncovered Interest Rate Parity Hold in Turkey?. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(4), 386-394.
- Krugman, P. R. (1991). Targets Zones and Exchange Rate Dynamics. *Quarterly Journal of Economics*, 106(3), 669-682.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. *Appalachian State University Working Papers*, no.04-17, 1- 15.
- Lily, J., Kogid, M., Mulok, D. ve Asid, R. (2012). Revisiting Uncovered Interest Rate Parity: An Empirical Testing Using Bounds Test Approach. *Procedia Economics and Finance*, 2(2012), 45-52.
- Lothian, R.L. ve Wu, L. (2005). *Uncovered Interest-Rate Parity over the Past Two Centuries*. Graduate School of Business, Fordham University Zicklin School of Business, Baruch College.

McCallum, B. (1994). A Reconsideration of the Uncovered Interest Parity Relationship. *Journal of Monetary Economics*, 33, 105-132.

Nusair, S. A. (2006). Real Interest Rate Parity: Evidence from Industrialised Countries. *Annals of Economics and Finance*, 2, 425-457.

Nwiado, D. ve Torbira, L. L. (2016). A Panel Data Analysis of the Validity of Uncovered Interest Rate Parity (UIRP) in Selected African Countries. *Research in World Economy*, 7(2), 15-25.

Rowland, P. (2002). Uncovered Interest Parity and The Usd/Cop Exchange Rate. *Borradores De Economia 003733*, Banco De La República.

Skinner, F. S. ve Mason, A. (2011). *Covered Interest Rate Parity in Emerging Markets. International Review of Financial Analysis*, 20 (5), 355-363.

Yıllancı, V. (2009). Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.

## GLOBAL PANDEMIC AND BEHAVIORAL ECONOMICS: THE NEW NORMAL

**Mehmet Çanakcı**

Asst. Prof., Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Public Finance, 0000-0002-3878-562X

**Gizem Ateş**

Res. Asst., Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Trade and Business, 0000-0002-2678-5999

### **Abstract**

Behavioural economics argues that humans don't always make decisions within the framework of rational thinking, considering their benefits. According to behavioural economics, irrational behaviour and thoughts can directly affect many decisions individuals make in daily life. Economic models and theories should also take into account the psychological and sociological factors that affect human decision-making. In short, behavioural economics is a field that investigates why individuals sometimes make economically unreasonable decisions and from what factors economic predictions don't agree with what is happening. This study emphasizes the importance of rationalizing irrational behaviours that may arise in the world of crisis and chaos called the new normal while analysing the decisions. In the study, the rationality of people in the decision-making stages in the economic field during the pandemic process was evaluated in terms of Behavioural Economy as the New Normal. Since this pandemic is a new event that is still up-to-date, or whose effects may cause radical changes in people's behaviour, the inferences made may not be accurate. Therefore, comments made after this process has passed will be much healthier.

**Keywords:** pandemic, behavioural economics, the new normal.

### **1. INTRODUCTION**

Neoclassical economics is basically built on three assumptions: rational choice theory, utility/profit maximization, and complete knowledge. Mainstream economists seek alternative use of scarce resources under the validity of these assumptions. However, we often know that economic agents are not in Walrasian equilibrium, do not take into account utility maximization while making their decisions, and cannot fully calculate the outputs of their decisions. Against these assumptions that diverted economics from the real world, Simon Herbert used the concept of "Limited Rationality", which reflects the information availability and computational capacity of agents. In this context, human has ceased to be "homo economicus". Behavioural economics is an attempt to explain behavioural approach and irrational preferences and behaviours within the framework of established economic theory and includes psychology into orthodox theory. The person is a farsighted planner but also a myopic perpetrator (Thaler, 1981). People often act intuitively and associatively when making decisions, creating a toolbox from past experiences, and when similar situations manifest, they give their previous reactions or similar. To survive in an uncertain world, most of them do not reflect on the decision made and use shortcuts that come to mind first, which they can

imitate. This reaction structure, which gives more weight to the automatic system, often leads people to mistakes. This study evaluates how economic decision-makers can move away from rationality and possible policy recommendations in the context of behavioural economics with the Covid-19 disease announced by the World Health Organization on March 11, 2020.

According to economic theory, economic agents undergo more than one cognitive process in making decisions and ultimately make a trade-off between strategic precision and effort. Assuming that every information about the decision is known, agents maximize the function  $U(x) = x^2 / 3$  under the expected utility theory (Kahneman, Tversky 1982). Shortcuts (heuristics), on the other hand, emerge in a structure that rejects an all-known world to obtain individualistic solutions to behavioural situations. The aim is not to find the optimal solution but to make a good bet. People resort to these shortcuts especially in times of crisis and make their speed-based automated systems work more. Here they are more open to the idea of libertarian paternalism that Thaler and Sunstein found. The idea is for the state or private sector to nudge decision-makers towards options that are better for them. People should be free to choose, and libertarian paternalism “nudges” electoral architecture that guides their behaviour without prohibiting options or changing the economic incentives people deal with. In the book called Nudge, policymakers try to get people out of the world of prohibitions and make them make better choice architecture. This book, which uses cognitive shortcuts while analysing decisions, will play an important role in rationalizing the irrational behaviours that may arise in the world of crisis and chaos called the new normal.

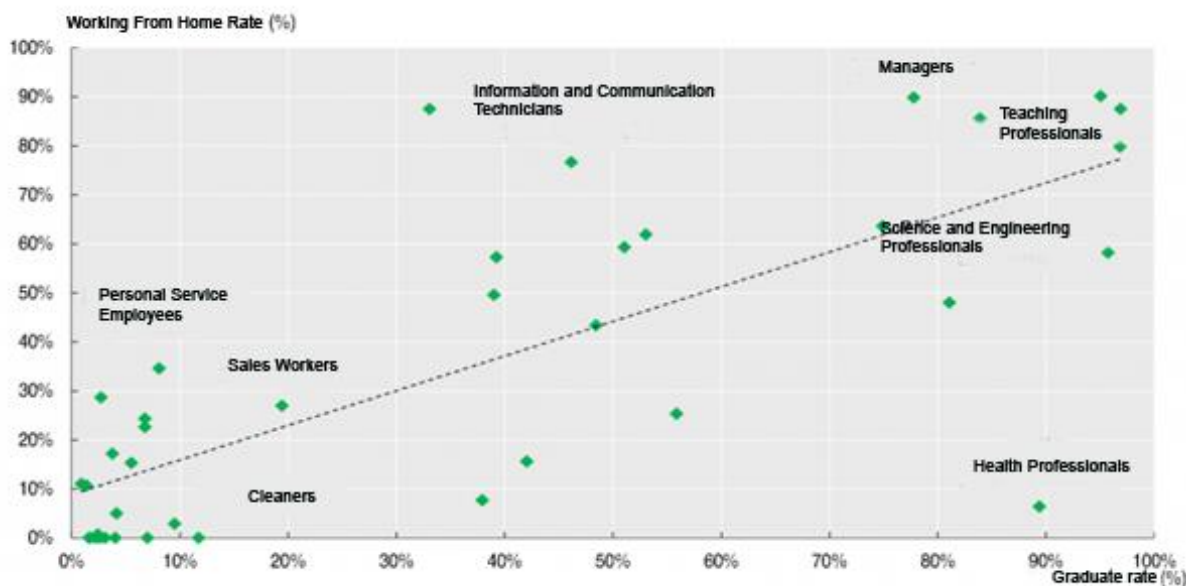
## **2. BEHAVIORAL THEORIES AND THE PANDEMIC**

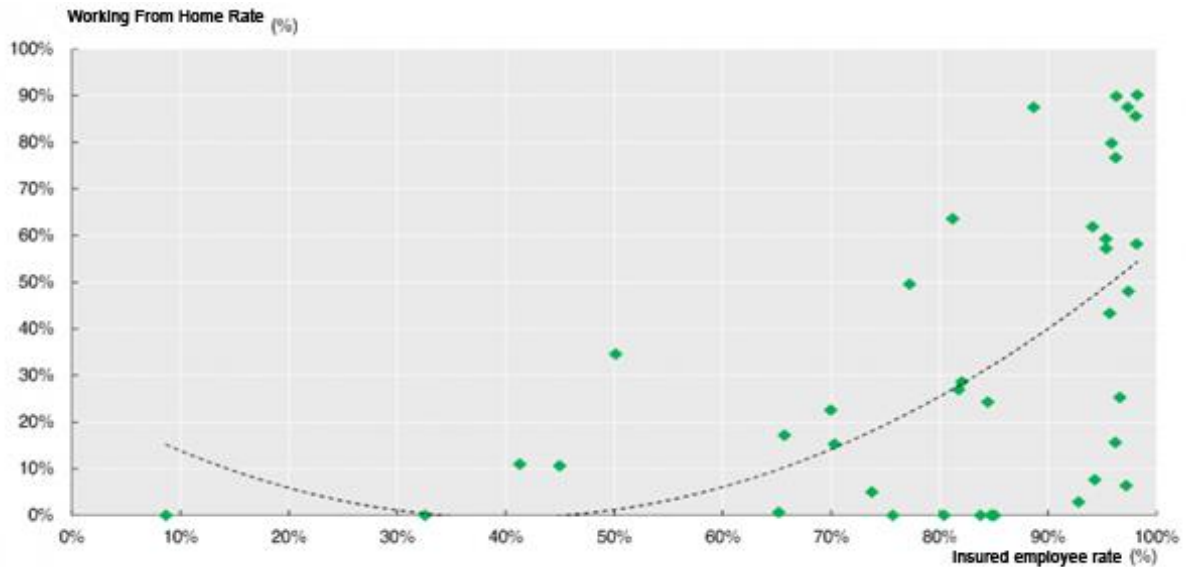
### **2.1. Anchoring**

The first one that I will mention about cognitive bias is the anchoring effect. People anchor points of reference that are offered to them indirectly (media, advertisements, etc.) or directly, and go to correct their predictions in the direction they see fit. Even after adjustments, people are closer to the anchor point than their own guess. An arbitrary focus determines future decisions. Even if there is no idea about its accuracy or randomly encountered, the given number or information shapes the predictions made later. Knowing the market price of a product affects the price we will pay for that product. The anchoring effect reduces variance by bringing evaluations closer together. After the global pandemic, different people will estimate the dangers of the risks differently. It is not economically rational to take more precautions than necessary. People will make precautionary decisions based on the actions of the people around them, not by maximizing benefits. In the post-pandemic normalization process, these people move away from rationality when they make decisions with information that is unknown or cannot be calculated through the media. As well as the decisions to be made by the household in terms of health, the government's resource orientation may be prejudiced in this process. Over-emphasis on virus prevention may mean less prevention than necessary for other diseases due to limited resources. From the perspective of other diseases, to give the Covid-19 treatment or the vaccine free of charge if the vaccine is found is to succumb to populism.

Economic uncertainty can affect the demands of people after the pandemic and make it difficult for the sectors that cannot provide services to return to their former states in this

process. Covid-19 has deeply affected travel agencies, accommodation and catering companies, entertainment, sports, and transportation sectors. Some of the less affected sectors are textiles, apparel, retail trade. Employment declines were greater than value-added declines, as the affected sectors were generally labour-intensive. Normally, when entering these sectors, it will be remembered how the sectors react during the quarantine process. While uncertainty continues, investors will be shy. A limited number of companies that can adapt to the virus process or contribute to the process with their existence have grown. Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs) are highly sensitive to fluctuations in the economic conjuncture caused by the Covid-19 epidemic and similar unexpected shocks (Tannrisever, 2017). Supply chain-based financial solidarity can be a solution for SMEs that have a lower credit score than their financially supplied customers. At first glance, small businesses seem to be more in trouble, but for customers who are supplied, the difficulty of suppliers can become a problem that spreads throughout the chain. Producers may have to delay or reduce production due to the liquidity problems of their suppliers. Some suppliers may even go bankrupt and the availability of some raw materials or products may be reduced. The decline in income and demand will lead to serious contractions in almost all sectors. To alleviate these problems, workers who lost their jobs temporarily or indefinitely should be paid urgently from short-time work allowance and unemployment insurance. It has been observed that the rate of being able to work from home is directly proportional to the level of education and salary. Other victims are those with low income, high school education or less, and informal workers.





(Aytun & Özgüzel, 2020)

Policy practitioners should take these segments into account in order not to increase inequality.

The aid packages issued by the governments may also be affected by anchoring. Rich countries can certainly issue larger aid packages, but the content and multiplier effect of the packages should be the ones that need to be optimized. In order to increase the welfare of society as a whole, it is necessary to help those who can benefit most from the multiplier effect, and this is what is rational in essence. However, such a package of aid is unethical and, in times of crisis, more positive economics gives way to normative economics.

## 2.2. Readiness (Visibility)

We look at the prevalence of these events in our environment while shaping the predictions of our probability of encountering hazards. Those who are exposed to the dangers around us make us more worried. We process what is shown in the media in a biased way. As an example, we fall under the illusion that murders are relatively common, as the murders are reflected in the media more than other deaths. The fact that one of our relatives experiences these dangers than what we see in the media makes it more likely for us to live also. Imaginable causes of death often create exaggerated probabilistic estimates. Recent events affect us more easily as they can be remembered more easily by the automatic system. In short, it leads to biased risk assessments. In the new normal world after the pandemic, both the virus will be remembered by everyone and the fact that a relative of us has given this struggle may cause us to react too much and slow down our process of returning to normal. Health expenses and insurances that we would not normally do on our behalf will come to the fore. This increase will mostly be by those who have a relative or with acquaintance carry to the virus. Governments will not behave rationally if they direct their resources to feared threats instead of threats that are more likely to be seen. On the other hand, the figures shared by the health minister can also cause people to complacent and downplay the virus as it is. One of the policies that can be followed could be a scenario where people are included as the default option in a program to be set up to pay attention to hygiene. Most of the people who



need to make the extra effort to exit this program will remain, and the position of those leaving in the eyes of other members of the community may be another deterrent effect.

People who are not staying at home act as an incentive for others to go out. Herd psychology can make this situation uncontrollable. Going out in an area where nobody goes out, not wearing a mask because everyone is wearing a mask, causes the free-rider problem. These people benefit from the prices paid by those who take precautions without taking any measures. This problem, which arises from the undetermination of the value of public goods in the market, also occurs in mask distribution. People who are ready to pay the most price cannot access masks.

### **2.3. Representation**

The similarity shortcut is related to the probability that A belongs to category B, how much A resembles the B image/stereotype. People can confuse random events with causative patterns. Something more representative doesn't make it more likely. However, since people are easy to calculate, they evaluate what they observe in terms of similarity and categorize them. The flu is seasonal changes seen every year will scare people more because Covid-19 is now creating its own category in people's minds. Random patterns will be interpreted by people, causing them to exaggerate the accuracy of their predictions.

## **3. EVALUATION AND CONCLUSION**

Liberal paternalism can nudge people in the post-pandemic normalization process, as well as in most issues, enabling them to make more rational decisions and develop better choice architectures. To distribute resources effectively, governments should analyse the situation well and formulate the content of their packages in a way that enhances the welfare of the whole society. While looking for the optimal output, the victims should not be forgotten.

Today we see the sociological crisis side of the pandemic crisis. In the following days, we will meet the economic aspects of this process. Excessive demand for some products, the increase in prices for some products, and increasing new consumption channels also give us the signal of this in these times. Moreover, economists predict that this crisis will be even worse than the 2008 crisis. The fact that people try to acquire new hobbies from the abundance of free time and turn to online shopping out of boredom will of course affect their own economies again, as if they are biased today and making crazy consumption as if there is no future. The result will not be different from the economic crisis in the crises we mentioned above. The public, who is on a spending spree today, may be reluctant to spend it tomorrow. I hope that before it is too late, without ignoring these risks and predictions of change, the authorities will heed behavioural economics and behavioral economics studies. Even more efficient policies can be made around limited rationality, perhaps with small "nudges", so that people can make more efficient decisions.

So far, although the rationality of people in the decision-making stages in the economic field during the pandemic process is evaluated in terms of Behavioural Economy as the New Normal, we are still going through a pandemic process that does not end or whose effects may cause radical changes on people's behaviour. Since this pandemic process is still a new event

that is still up-to-date, the inferences made about this process may not be accurate. Therefore, comments made after this process has passed will be much healthier.

#### 4. REFERENCES

Aytun, U. & Özgüzel, C. (2020). Koronavirus salgını eşitsizlikleri arttırabilir, 17 January 2021, <https://hdl.handle.net/20.500.12438/8445>

Aytun, U. & Özgüzel, C. (2020). Türkiye'nin evden çalışması mümkün mü? "Türkiye'nin evden çalışması mümkün mü?", 17 Ocak 2021, <https://sarkac.org/2020/04/turkiyenin-evden-calismasi-mumkun-mu/>

Gerd Gigerenzer – Heuristics. (2011). Gocognitive. 15 January 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=rKld61XEckw>

Johnson, E. J., & Payne, J. W. (1985). Effort and accuracy in choice. *Management Science*, 31(4), 395-414.

Kayıt Dışı İktisat- Ceyhun Elgin & Cem Oyvat (2020). COVID-19 ve Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri, 10 Ocak 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=V6AdBxeBSiI>

Riley, J. (2016). Behavioural economics and economic thinking. 15 January 2021, <https://www.tutor2u.net/economics/blog/behavioural-economics-and-economic-thinking>

Seçilmiş, E. (2019). Davranışsal iktisat koca bir yalandan mı ibaret? *İktisat ve Toplum*, (107), 13-20.

Tanrisever, F. (2017). Tedarik zinciri finansmanı'nın KOBİ'ler üzerindeki operasyonel ve finansal etkileri. *Verimlilik Dergisi*, 3, 73-88.

Taymaz, E. (2020). Covid-19 tedbirlerinin türkiye ekonomisine etkisi ve çözüm önerileri. 15 Ocak 2021, <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri>.

Thaler, R. H., & Shefrin, H. M. (1981). An economic theory of self-control. *Journal of political Economy*, 89(2), 392-406.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness. *Pop News*, (24), 1-8.

Wheeler, G. (2020). *Bounded Rationality*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta

## ESTIMATION DU COÛT DE NON CONSTITUTION D'UN FONDS SOUVERAIN EN ALGÉRIE

**Samira OUARET**

Etudiante en doctorat et Maitre Assistante Classe A, Université de Bejaia, Laboratoire d'Economie et Développement, Faculté des Sciences Economiques, de Gestion et Commerciales, Département des Sciences Economiques, Bejaia, Algérie, Orcid Number : 0000-0002-5056-9276.

**Farid YAICI**

Professeur, Université de Bejaia, Laboratoire d'Economie et Développement, Faculté des Sciences Economiques, de Gestion et Commerciales, Département des Sciences Economiques, Bejaia, Algérie, Email: farid\_yaici@yahoo.fr, Orcid Number : 0000-0003-2892-6211.

### Résumé

Les fonds souverains sont devenus des acteurs majeurs de la finance internationale, ils sont conçus comme des véhicules d'investissement étatiques, ils n'ont cessé de se développer et permettre une diversification économique en privilégiant le principe de rendement.

L'Algérie, dont l'économie n'est pas diversifiée, ne dispose pas d'un fonds souverain, au sens restreint de la définition : « avoirs des Etats en devise étrangère », même si durant une période d'une quinzaine d'années (2000-2014), le pays a engrangé d'abondantes ressources en devises.

L'article a pour objet d'estimer le coût de non constitution d'un fonds souverain en Algérie, par la méthode du *benchmarking* que nous avons extrapolée aux fonds souverains dits de matières premières et classés parmi les meilleurs en matière de transparence dans l'Indice de Linaburg-Maduell.

Ce coût consistera à calculer la différence entre le taux de rendement moyen de l'investissement alternatif, qui est dans notre cas celui du fonds souverain pris comme référence, et le taux de rendement moyen des réserves de change de l'Algérie et de multiplier le résultat trouvé par le montant des réserves de change excédentaires.

Comme résultat, l'Algérie, par la création d'un fonds souverain aurait gagné plus que ce qu'elle n'a gagné des placements de ses réserves de change. En suivant la stratégie d'investissement du fonds canadien Alberta's Heritage Fund qui est le *benchmark*, les gains supplémentaires annuels seraient de 8,69 milliards de dollar et cumulés sur la période étudiée (2007-2018) de 104,23 milliards de dollar.

Ces manques à gagner par l'Algérie auraient été non seulement une bouffée d'oxygène pour l'économie algérienne durant la période de baisse des prix pétroliers mais également une épargne pour les générations actuelles et futures et auraient permis une meilleure diversification de cette économie, à condition, bien évidemment, que le fonds soit bien gouverné et que les règles de dépenses soient strictes et respectées.

**Mots Clés : fonds souverains, coût d'opportunité, Algérie, réserves de change, stratégie d'investissement.**

ESTIMATION OF THE COST OF THE NON-CONSTITUTION OF A SOVEREIGN  
FUND IN ALGERIA

**Abstract**

Sovereign wealth funds have become major actors of international finance, they are considered as State investment vehicles, they have continued to develop and allow for economic diversification by giving priority to the principle of return.

Algeria, whose economy is not diversified, does not have a sovereign fund, in the restricted sense of the definition, namely: "the assets of States in foreign currency", even if during a period of about fifteen years (2000-2014), the country has accumulated large foreign currency resources.

The purpose of this paper is to estimate the cost of not setting up a sovereign fund in Algeria, using the benchmarking method that we have extrapolated to sovereign funds known as commodity funds and ranked among the best in terms of transparency in the Linaburg-Maduell Index.

This cost will consist in calculating the difference between the average rate of return on alternative investment, which in our case is that of the sovereign fund taken as a reference, and the average rate of return on Algeria's foreign exchange reserves and multiplying the result found by the amount of excess foreign exchange reserves.

As a result, Algeria, through the creation of a sovereign fund, would have earned more than it earned from the investment of its foreign exchange reserves. Following the investment strategy of Canada's Alberta's Heritage Fund (which is the benchmark), the additional annual gains would be 8.69 billion dollar and cumulated over the study period (2007-2018) would be 104.23 billion dollar.

These losses for Algeria would have been not only a source of oxygen for the Algerian economy during the period of falling oil prices, but also a savings for current and future generations and would have allowed a better diversification of this economy, provided that the fund is well governed and that spending rules are strict and respected.

**Keywords:** sovereign funds, opportunity cost, Algeria, foreign exchange reserves, investment strategy.

**THE EFFECT OF CORPORATE GOVERNANCE ON ENVIRONMENTAL DISCLOSURE: EMPIRICAL EVIDENCE FROM FRANCE**

**Ilyes Charchafa**

University of Setif1, Finance and Accounting Department, Setif, Algeria

**Bilal Kimouche**

University of 20 August 1955, Finance and Accounting Department, Skikda, Algeria

**Abstract**

**Background and aim:** The study aimed to examine the relationship between the level of environmental disclosure in the annual reports of companies listed in the Paris stock exchange, and a number of corporate governance attributes (Board size, Board independence, and audit committee independence).

**Material and Methods:** To achieve the aim of the study a sample of 102 listed companies was randomly selected. A content analysis method was conducted to determine the amount of disclosures in the annual reports issued in 2015. A multiple regression analysis was used to determine the independent variables that might explain the level of environmental disclosure.

**Results:** The descriptive analysis shows a relatively low level of environmental information provided by French companies. Also, Results through multiple regression analysis indicate that Board independence and Audit committee independence are significantly and positively related to the extent of environmental disclosure. Regarding the relationship between Board size and the extent of environmental disclosure, results indicate no significant association.

**Conclusion:** the findings emphasize that the adoption of good corporate governance practices by appointing more independent directors in the board and its committees helps in improving company transparency and disclosing more relevant information to a wide range of stakeholders. The results of this study provide empirical evidence on the practice of environmental disclosure in France, and it also contributes to shedding light on the level of importance, French companies, attached to environmental matters.

**Keywords:** Environmental disclosure, Corporate governance attributes, France.

## CHANGE OF TECHNOLOGICAL INNOVATION INDICATORS IN TURKEY AND THE EFFECT OF ECONOMIC GROWTH

**Mehmet AVCI**

Assoc. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, <https://orcid.org/0000-0002-1201-6718>

**Erol SOLMAZ**

Asst. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Ula Ali Koçman Vocational School, <https://orcid.org/0000-0002-9430-4085>

### Abstract

According to the innovation-based growth hypothesis that has been included in the growth literature since the 1980s, one of the most important factors determining the long-term growth rate is technological innovations. Innovation activities; it covers all scientific, technological, organizational, financial and commercial steps that personally lead or are predicted to lead to innovation. It is widely recognized that innovation plays a central role in the growth of productivity and production. Thanks to faster information flow and technological advances with globalization, knowledge is increasingly recognized as the main driver of economic growth and innovation. It is seen that countries producing products with high technological intensity are at the top of international competitiveness and national income rankings. The aim of this study the relationship between innovation indicators and economic growth is to examine empirically for Turkey. In this study, firstly in terms of technological innovation indicators in the 2001-2019 period, Turkey's economy will be put in the situation. Then, the relationship between technological innovation indicators of the same period and economic growth is analyzed with the Bootsrap Causality Test proposed by Hacker and Hatemi-J. In the model, total R&D expenditure, share of R&D expenditures in GDP (R&D intensity), number of full-time R&D personnel and number of domestic patent applications are used as technological innovation indicators. The results of the analysis reveal that the total R&D expenditures and R&D intensity in the examined period positively affect the economic growth. No causality has been found between the number of full-time R&D personnel and the number of patents and economic growth.

**Key words:** technology, innovation, R&D, patents, economic growth, Turkey.

### TÜRKİYE'DE TEKNOLOJİK YENİLİK GÖSTERGELERİNİN GELİŞİMİ VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

#### Özet

1980'li yıllardan itibaren büyüme literatürüne giren yenilik temelli büyüme hipotezine göre uzun dönem büyüme oranını belirleyen en önemli faktörlerden birisi teknolojik yeniliklerdir. Yenilik faaliyetleri; yeniliklerin gerçekleştirilmesine fiilen yol açan veya yol açması öngörülen tüm bilimsel, teknolojik, organizasyonel, finansal ve ticari adımları kapsamaktadır. Yeniliğin, üretkenliğin ve üretimin büyümesinde merkezi rol oynadığı geniş kabul görmektedir. Küreselleşme ile birlikte daha hızlı bilgi akışı ve teknolojik ilerlemeler sayesinde, bilgi, ekonomik büyüme ve yeniliğin ana itici gücü olarak gittikçe artan bir kabul



görmektedir. Teknolojik açıdan gelişmiş ürünleri üreten ülkelerin uluslararası rekabetçilik ve milli gelir sıralamalarında da üst sıralarda oldukları görülmektedir. Bu çalışmanın amacı yenilik göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ampirik olarak incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye ekonomisinin 2001-2019 dönemindeki teknolojik yenilik göstergeleri açısından mevcut durum ortaya konulacaktır. Daha sonra aynı döneme ait teknolojik yenilik göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi Hacker ve Hatemi-J tarafından önerilen Bootstrap Nedensellik Testiyle analiz edilmektedir. Modelde teknolojik yenilik göstergesi olarak toplam ar-ge harcaması, ar-ge harcamalarının GSYİH'daki payı (ar-ge yoğunluğu), tam zaman eşdeğer ar-ge personeli sayısı ve yerli patent başvuru sayısı kullanılmaktadır. Analiz sonuçları incelenen dönemde toplam ar-ge harcamaları ile ar-ge yoğunluğunun ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucunu ortaya koymaktadır. Tam zaman eşdeğer ar-ge personeli sayısı ile patent sayısı ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunamamıştır.

**Anahtar kelimeler:** teknoloji, yenilik, ar-ge, patent, ekonomik büyüme, Türkiye.

## 1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyıl insanlığın bilim ve teknoloji alanında kaydettiği ilerlemelerle, yönetim yetenekleri, uzmanlığı ve örgütlenme konusunda sağlanan gelişmelerle karakterize edilebilir. Etkili bir yönetim ve örgütlenme süreci olmadan içinde bulunduğumuz dördüncü sanayi devriminin ortaya çıkışı mümkün olmayabilirdi. Tarihsel süreç içerisinde bilim ve teknoloji alanındaki değişimler günümüz toplumlarının bir kısmını bilgi toplumu haline getirmiştir. İnsan aklının disiplinli ve rasyonel bir biçimde kullanılması ve yürütülen sistematik bilimsel araştırmalar sayesinde bu dönüşüm ve değişimler gerçekleştirilebilmiştir. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelere uyum sağlamak ve bunları etkili bir biçimde kullanmak işletmeler açısından yaşamsal bir değer taşımaktadır. Teknolojinin küresel alanda rekabet düzeyini şiddetlendirdiği bir durumda, günümüz işletmeleri herhangi bir düzeyde teknolojiyi işletmelerinde kullanmakta ve olanakları ölçüsünde yenilikleri takip etmek zorunda kalmaktadırlar. Çarpıcı boyutlara ulaşan teknolojik gelişmeler, işletmelerde teknolojinin çok ayrı bir yere yerleştirilmesine ve yönetilmesine neden olmuştur. Yayılmacı bir özelliğe sahip olan teknolojinin işletmelere adapte edilmesi son derece karmaşık bir süreç haline gelmiştir.

Teknoloji ve yenilik, ülkelerin ekonomik büyümelerini sürdürülebilir kılmaları, toplumsal refah ve kalkınmalarını sağlamaları için vazgeçilmez itici bir güç haline gelmiştir. Günümüzde bu gücü etkili bir şekilde kullanabilmenin ve maksimum faydayı sağlayabilmenin yolları araştırılmaktadır. Gerek akademik alanda gerekse kamuoyunda ekonomi ile ilgili en fazla konuşulan ve tartışılan konulardan birisi haline gelmiş olan teknolojik gelişme ve yenilikler, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, sadece üretim ve yönetim süreçlerini değiştirmekle kalmamakta, hayatın tüm alanlarını etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı yenilik göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ampirik olarak incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye ekonomisinin 2001-2019 dönemindeki teknolojik yenilik göstergeleri açısından mevcut durum ortaya konulacaktır. Daha sonra aynı döneme ait teknolojik yenilik göstergeleri ile ekonomik

büyüme arasındaki ilişkisi Hacker ve Hatemi-J tarafından önerilen Bootstrap Nedensellik Testiyle analiz edilmektedir. Modelde teknolojik yenilik göstergesi olarak toplam ar-ge harcaması, ar-ge harcamalarının GSYİH'daki payı (ar-ge yoğunluğu), tam zaman eşdeğer ar-ge personeli sayısı ve yerli paten başvuru sayısı kullanılmaktadır. Analiz sonuçları incelenen dönemde toplam ar-ge harcamaları ile ar-ge yoğunluğunun ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucunu ortaya koymaktadır. Tam zaman eşdeğer ar-ge personeli sayısı ile patent sayısı ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunamamıştır.

## **2. YENİLİK KAVRAMI**

Türkçede yenilik ve yenileme gibi sözcüklerle ifade edilen kavramın aslı inovasyondur ve Latince'deki "innovatus" kelimesinden türemiştir. Kısaca, toplumsal, kültürel ve idari ortamlarda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanması anlamına gelmektedir. Öte yandan inovasyon sözcüğüyle ifade edilmek istenen yenilik ve yenileme kavramları, anlamı dışında çağrışımlara yol açmaktadır. Oslo Kılavuzun (2005) göre yenilik, "bir fikri pazarlanabilir bir ürün ya da hizmete, yeni ya da geliştirilmiş bir imalat ya da dağıtım yöntemine ya da yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürmeyi" ifade etmektedir. Yenilik bu tanıma göre hem bir süreci hem de bir sonucu ifade etmektedir. Yenilikçi faaliyetler, yeniliğe yol açan ya da yol açması beklenen bilimsel, teknik, organizasyonel, finansal ve ticari faaliyetlerdir.

Yenilik, teknik değişimin ticari başarı amacıyla uygulanmasıdır. Burada yeni teknolojilerin benimsenip uygulanması kadar geliştirilmesi de söz konusudur. Teknolojinin gelişmekte olan ülkelere aktarılması da yenilik üretme anlamına gelmektedir (Bulutay,1998). Yenilikler uzun dönemli ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin ve rekabet gücünü sürdürülebilir kılmanın ardındaki güçtür. Dosi'ye (1988) göre yenilik yeni bir ürünü, yöntemi veya örgütsel yapılanmayı araştırmak, keşfetmek, denemek, geliştirmek ya da taklit etmek suretiyle benimsemek ve ticarileştirmek olarak tanımlanmaktadır.

Yenilik kavramını ilk kullanan iktisatçı olan Schumpeter'e (1942) göre ekonomik kalkınmaya neden olan yenilikçilik; yeni üretim yöntemleri yaratılması, yeni tüketim malları yaratılması, yeni sektörlerin yaratılması, yeni arz kaynaklarının bulunması ile yeni endüstriyel örgütlenme yöntemlerinin bulunması olmak üzere beş şekilde ortaya çıkabilmektedir. Schumpeter çalışmalarında yaratıcı yıkım kavramını kullanarak, işletmelerin serbest piyasa ekonomisi şartları içerisinde fırsatları izlemesini ve buna göre hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Schumpeter, yaratıcı yıkımı kavramı aracılığıyla eski değerlerin sürekli olarak yok edildiğine ve yeni değerlerin yaratıldığına dikkat çekmektedir. Ekonomik yapının tamamen ve sürekli olarak değiştiği yenilik sürecinin dinamik bir süreç olduğunu ifade etmektedir.

Girişimcilerin farklı bir iş veya hizmet ortaya koymak için değişiklik yapmalarını sağlayan araç olarak ifade edilen yenilik kavramı Drucker'a (1985) göre, bir örgütte birlikte çalışan farklı bilgi ve yetenekteki insanları daha verimli hale getirmek için onlara ilk defa olanak sağlayan yararlı bir bilgidir. Yenilik, sahip olunan kaynaklara yeni kapasite yaratma yeteneği kazandıran girişimciliğin özel bir aracıdır. Yenilik bilim veya teknoloji değil, bir değerdir. Bundan dolayı bir işletmede yenilik daima pazar odaklı olmak zorundadır. Yenilik, yeni ürün ve üretim sürecine ait fikir üretme, teknoloji geliştirme, üretim ve pazarlama

faaliyetlerinin yönetiminden oluşan bir süreçtir (Trott, 2002). Yenilik, bilginin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesidir (Elçi, 2006).

Teknolojik yenilik araştırması, yeni bilgiye yatırım da dahil olmak üzere teknolojik olarak yeni veya iyileştirilmiş ürün veya süreçlerin ortaya çıkmasına yol açan veya bunları hedefleyen bilimsel, teknolojik, organizasyonel, finansal ve ticari adımlardır. Ar-Ge faaliyetleri, çalışmalardan sadece biridir ve yenilik sürecinin farklı aşamalarında yürütülebilir. Ar-Ge, sadece orijinal fikir kaynağı olarak değil, aynı zamanda uygulama aşamasından önce uygulanabilecek sorunları çözenin etkili bir yolu olarak da kullanılabilir. Ar-Ge faaliyeti kavram olarak hem yeni bir ürünün üretilmesini hem de ürünün kalitesinin veya standardının yükseltilmesini sağlamak amacıyla, maliyet düşürücü ve kalite yükseltici mahiyette yeni tekniklerin uygulanması, yeni üretim teknolojilerinin geliştirilmesi, yeni teknolojinin mevcut koşullara uyumunun sağlanması, mevcut teknolojilerin iyileştirilmesi ve bunlara yenilerinin uyarlanması amacıyla yapılan, bilimsel temellerde yürütülen ve her aşaması belirlenmiş çalışmaları ve bunların sonuçlarını kapsamaktadır (Freeman & Soete, 2003). Ar-Ge bilim ve teknolojinin altyapısını meydana getirmektedir. Frascati Kılavuzuna (2002) göre “Ar-Ge; insan, kültür ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının artırılması ve bu dağarcığın yeni uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmalarıdır”. Diğer bir deyişle Ar-Ge, bilimsel ve teknolojik bilgiyi artırmak ve bu bilgiyi yeni uygulamalarda kullanmak amacıyla sistemler bazında yapılan yenilikçi çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Güleş & Bülbül, 2004). Ar-Ge kavramı, temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirme üç faaliyeti içerir (OECD, 2002).

### **3. İKTİSAT LİTERATÜRÜNDE BÜYÜME MODELLERİ**

Klasik büyüme teorisi, temeli bireylerin gelir artışlarının sonucu toplumsal refahın artırılması şeklinde tanımlanabilir. Klasik ekolde çeşitli iktisatçıların büyümeye ilişkin görüşleri vardır. Bu isimler sırasıyla Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo’dur. Adam Smith iktisadi büyüme olgusunu ilk inceleyen iktisatçıdır. Adam Smith büyümenin temelinde iş bölümü ve uzmanlaşma olduğunu ifade etmiştir. Bir ekonomide emek gücünü oluşturan işçilerin çeşitli iş kolları içerisinde birinde uzmanlaşmaları üretimde verimliliği artıran temel unsur olarak açıklanmıştır. Bu durumun temel sebepleri işçinin becerisinin iş öğrenimini arttırması ile artması, yeni bir işi öğrenme için geçen zamandan tasarruf edilmesidir. Adam Smith’e göre iş bölümünün artması teknolojik ilerlemeyi de beraberinde getirecektir. Çünkü fabrikada çalışan işçilerin uzman oldukları alanda yaratıcılıkları artacaktır. İş bölümü sonucu artan teknolojik ilerleme ile verimlilik artışı oluşmasını sağlayacak devamında hasıla artışı sağlanacaktır. Hasıladaki artış hem ekonomideki pazarın büyümesini ve sermaye birikimini sağlarken hem de işçilerin ücretlerinde artış sağlayacaktır. Yenilik faaliyetleri modelde doğrudan ifade edilmemiş verimlilik olgusu olarak ifade edilmiştir (Ünsal, 2007:45). Thomas Malthus’un 1798 yılında yazdığı Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme başlıklı kitapta büyümenin kaynaklarını açıklamıştır. Malthus’a göre nüfus artış hızı ve ekonomik büyüme arasında uyumsuzluk vardır. Nüfus artışı geometrik artarken, ekonomik büyüme aritmetik olarak artmaktadır. Bundan dolayı model nüfusun artış hızının yavaşlatılması gerektiğini iddia eder. Büyüme ancak düşük nüfus artış hızı ile sağlanabilir. Teknolojik ilerlemenin büyümeye etkisi olduğunu ancak bu durumun bir kerelik ve dışsal etkilerle

meydana geldiğini söylemiştir (Ünsal, 2007:59). David Ricardo 1813 yılında Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri adlı eseri ile büyümenin, azalanlar verim yasası ve fonksiyonel gelir dağılımı temelinde açıklamaya çalışmıştır. Üretimde üç faktör vardır. Bunlar işçiler, toprak sahipleri ve kapitalistlerdir. Bu faktörler arasındaki ilişkiler büyümeyi sağlar. Ekonomide kapitalistler üretim süreci sonucu kar elde ederler. Kar sonucu daha çok işçi çalıştırarak sermaye birikimi sağlarlar. Ancak bu durum sonsuza kadar sürmez. Azalan verimlerin etkisi ile kar bir süre sonra azalmaya eğilimine girer. Ekonomide işgücünün ve hasılanın değişmediği bir durağan duruma ekonomi yönelir. Modelde teknolojik ilerleme dışsal olarak ifade edilmiş, büyüme modeline doğrudan dahil edilmemiştir (Ünsal, 2007:65). Neoklasik büyüme modeli, özünde nüfus artışı ve teknolojik değişimin tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini açıklar. Bunun içinde sermaye stokundaki ve verimlilikteki değişmeyi inceler. Emek birimi başına sermaye miktarı ile emek birimi başına hasıla miktarı arasındaki ilişkiyi göz önünde tutar. Kişi başına sermaye miktarı arttıkça, reel ücretler artar ve ekonomide büyüme yaşanır. Büyümenin sürecinde yenilikler ve teknolojik ilerleme ekonomik büyümenin devamını sağlayan unsurlardır. Ancak ekonomik büyüme teknolojik ilerlemeyi doğrudan etkilemez. Teknolojik ilerleme tesadüfi ve şansa bağlı olarak değişir (Parasız, 2008:131). Harrod-Domar büyüme modeli Keynesyen iktisadın büyüme konusundaki yetersizliklerini gidermek için ortaya çıkmıştır. Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından farklı dönemlerde yapılan çalışmalar olsa da model ikisinin adıyla anılmaktadır. Modelin temel varsayımı net yatırımları ikili etkisinin ekonomik büyümenin belirleyicisi olmasıdır. Modelde yatırımlar üretimi artışı sağlayarak sermaye birikimi sağlarken, bir diğer yandan üretime yönelik talep oluştururlar. Ekonomide zaman içerisinde gerçekleştirilen yatırımın bir talep, kapasite etkisi olur (Yeldan, 2010). Belli bir dönemde yatırımların tasarrufa eşitliği gerçekleşirse, planlanan tasarrufla planlanan yatırım birbirine eşit olur. Bu da yatırım döneminin kapasite etkisi olacaktır. Sonuç olarak üretimdeki artış gelecek dönemdeki toplam talebi artırırsa bir sonraki dönem yatırımlar artar ve ekonomik büyüme gerçekleşir. Kısaca bıçak sırtı büyüme modeli olarak da ifade edilen Harrod-Domar modelinde teknolojik gelişmeler ve yenilik faaliyetleri dışsal olarak ifade edilir. Doğrudan büyümenin sebepleri arasında sıralanmaz (Parasız, 2008: 89). Joseph Schumpeter büyümenin kaynağı olarak yenilik faaliyetlerini görmüştür. Büyümenin iki temel kaynağı girişimler ve onların yarattığı yenilik faaliyetleri sonucu ortaya çıkan üretim süreçleri ve ürünlerdir (Ünsal, 2007:71). Schumpeter'in modelinde girişimci yeni bir ürünü piyasaya sürer ve yüksek kar elde eder. Sonrasında diğer girişimciler bu ürünü taklit ederek piyasadaki yeniliklerin artmasına neden olurlar. Firmalar arasında teknolojik rekabet başlar. Bu rekabet sonucu büyüme yaşanır. Modelde büyümenin kaynağı teknolojik yeniliklerdir (Ünsal, 2007:72-73). İçsel büyüme modeli, büyümeyi piyasa mekanizması içerisinde faaliyet gösteren ekonomik güçlerin belirlediğini varsayarken büyümenin itici gücünü üç ana nedeni olduğunu düşünmektedirler. Bunlar nüfus artışı ve beşeri sermayenin birikimi, teknolojinin piyasa aktörleri tarafından geliştirilmesi yani içsel teknolojik gelişme ve büyüme sürecinde kamunun rolünün incelenmesidir. Model ilk kez 1986 yılında P.M. Romer tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra 1988'de R. Lucas, 1990 yılında R. Barro ve 1991 yılında S. Rebelo içsel büyüme modelinde katkıda bulunmuşlardır (Kibritçioğlu, 1998). Model ekonomik büyümenin temelini yaparak öğrenme ve bilginin yayılması süreçleri ile beşerî sermaye birikiminin

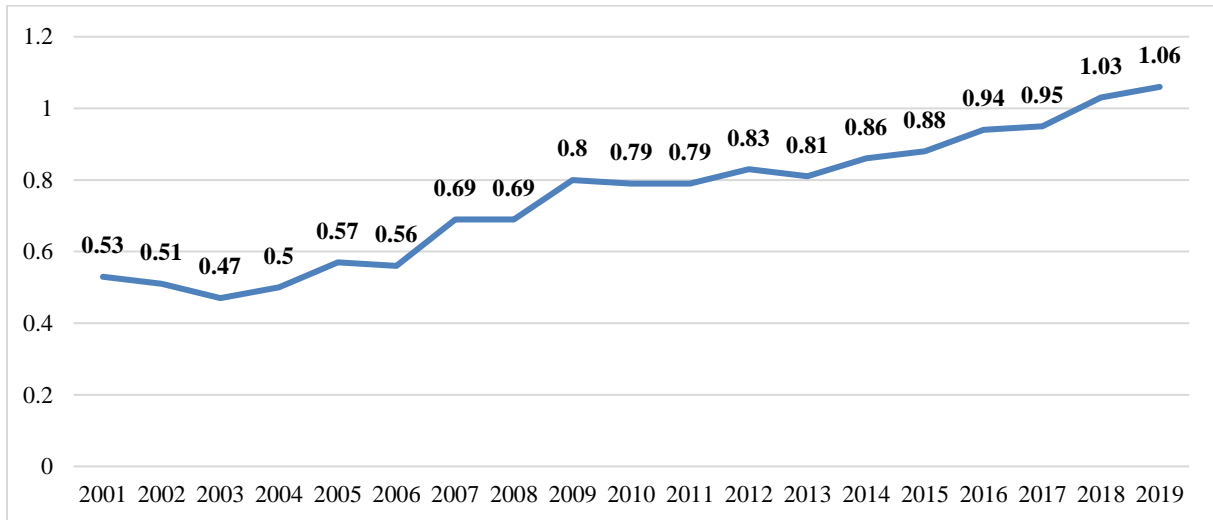
yarattığı verimlilik faaliyetlerine dayandırmıştır. Bu durum bundan önceki büyüme modellerindeki sabit ve azalan getiri varsayımlarının tersine artan getirinin ekonomide geçerli olacağını ifade eder. Piyasada eksik rekabet koşullarının olacağını kabul eder. Böylelikle örneğin tekellerin Ar-Ge çalışmaları için kaynak ayırabileceğini ortaya koyar. Ekonomik büyümedeki artışlar Ar-Ge harcamalarının, beşerî sermayedeki artışlarının, bilgi üretiminin yayılmasının sonucudur. Modelde yenilik faaliyetleri ve teknoloji içsel olarak yer alarak doğrudan büyümeyi etkiler.

#### 4. TÜRKİYE'DE BİLİM, TEKNOLOJİ VE YENİLİK GÖSTERGELERİNİN GELİŞİMİ

Bilim, teknoloji ve yenilik göstergeleri; temel olarak dört başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar, Ar-Ge harcamalarına ilişkin göstergeler, Ar-Ge insan kaynağına ilişkin göstergeler, bilimsel yayın sayılarına ilişkin göstergeler ve patent sayılarına ilişkin göstergelerdir.

Ar-Ge harcamalarına ilişkin göstergeler içerisinde en temel gösterge ise Ar-Ge harcamalarının GSYH'deki payıdır. Bu gösterge Ar-Ge yoğunluğu olarak da adlandırılmaktadır. 2001 yılında Türkiye'de Ar-Ge yoğunluğu yüzde 0,53 iken 2019 yılı itibarıyla yüzde 1,06 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılından itibaren Ar-Ge yoğunluğunun sürekli olarak arttığını görülmektedir.

**Grafik 1:** Türkiye'de Ar-Ge Yoğunluğu (%)



Kaynak: TÜİK

Tablo 1'de görüldüğü üzere, Dünya Bankası'nın 2018 yılı verileri incelendiğinde Türkiye'deki Ar-Ge yoğunluğunun OECD, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği ortalamalarının gerisinde olduğu görülmektedir. 2018 yılında Türkiye'de Ar-Ge yoğunluğu yüzde 1,03 iken, aynı yıl OECD ortalaması yüzde 2,58, Dünya ortalaması yüzde 2,27 ve Avrupa Birliği ortalaması yüzde 2,18 düzeyindedir.

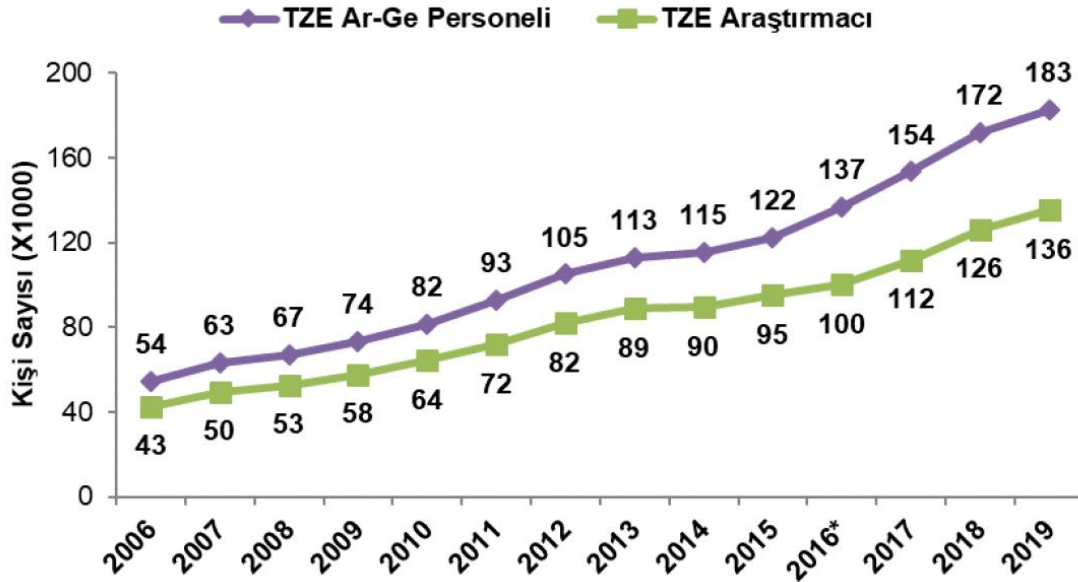


**Tablo 1:** Seçilmiş Ülkeler İtibariyle Ar-Ge Yoğunlukları (2018)

Ülkeler	Ar-Ge Yoğunluğu (%)
İsrail	4.95
Güney Kore	4.81
İsviçre	3.37
İsvet	3.34
Japonya	3.26
Avusturya	3.17
Almanya	3.09
Danimarka	3.06
ABD	2.84
Belçika	2.82
Finlandiya	2.77
OECD ortalaması	2.58
Dünya ortalaması	2.27
AB ortalaması	2.18

Kaynak: <https://data.worldbank.org/indicator>

Bilim, teknoloji ve yenilik göstergelerinden bir diğeri ise Ar-Ge insan kaynağına ilişkin göstergelerdir. Türkiye’de 2006 yılında tam zaman eşdeğer Ar-Ge personeli sayısı 54 bin iken 2019 yılında 183 bine yükselmiştir. Tam zaman eşdeğer araştırmacı sayısı 2006 yılında 43 bin iken 2019 yılında 136 bin olmuştur. Tam zaman eşdeğer Ar-Ge personeli ile tam zaman eşdeğer araştırmacıların toplamından oluşan toplam Ar-ge insan kaynağı sayısı 2019 yılında 319 bine yükselmiştir.

**Grafik 2:** Tam Zaman Eşdeğer Ar-Ge İnsan Kaynağı

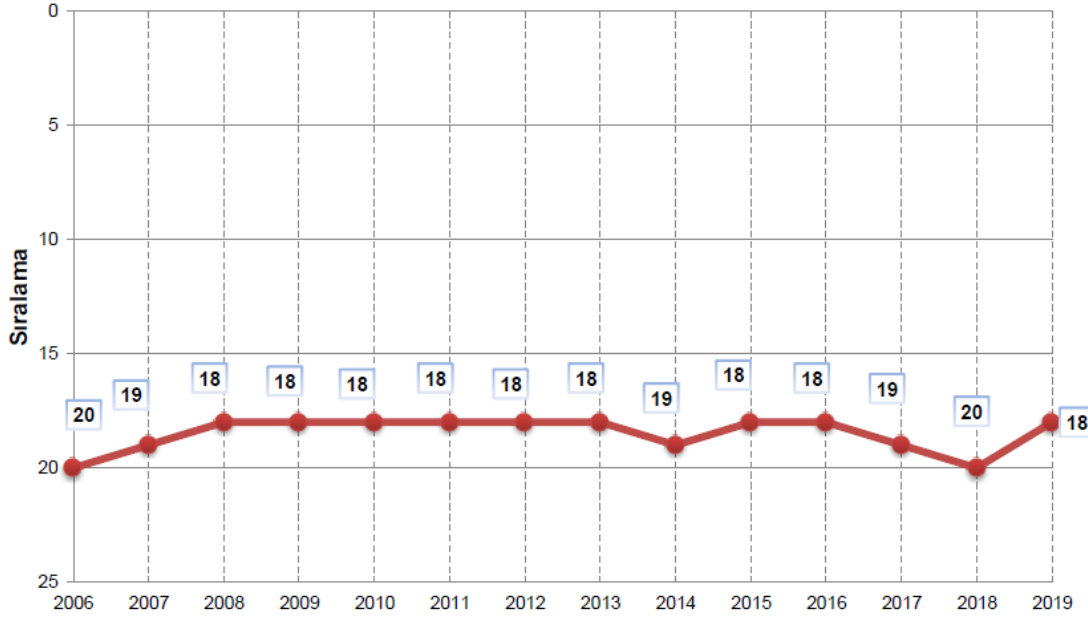
Kaynak: TÜİK

Ar-Ge faaliyetlerine ilişkin yapılan yatırımların en önemli çıktı göstergelerinden birisi patent sayıları olarak gösterilmektedir. Kısaca yeniliğe ilişkin Ar-Ge faaliyetlerinin çıktı göstergesi olarak da kabul edilmektedir. Bir diğ gösterge ise bilimsel yayın sayılarına ilişkin göstergelerdir. Türkiye’nin bilimsel yayın sayıları bakımından dünya sıralamasındaki yerini incelediğimizde 2006-2019 yılları arasından 18 ile 20. sıralar arasında yer aldığını



görmekteyiz. Burada WoS-InCites'deki makale ve eleştiri türündeki bilimsel yayınlar esas alınmıştır.

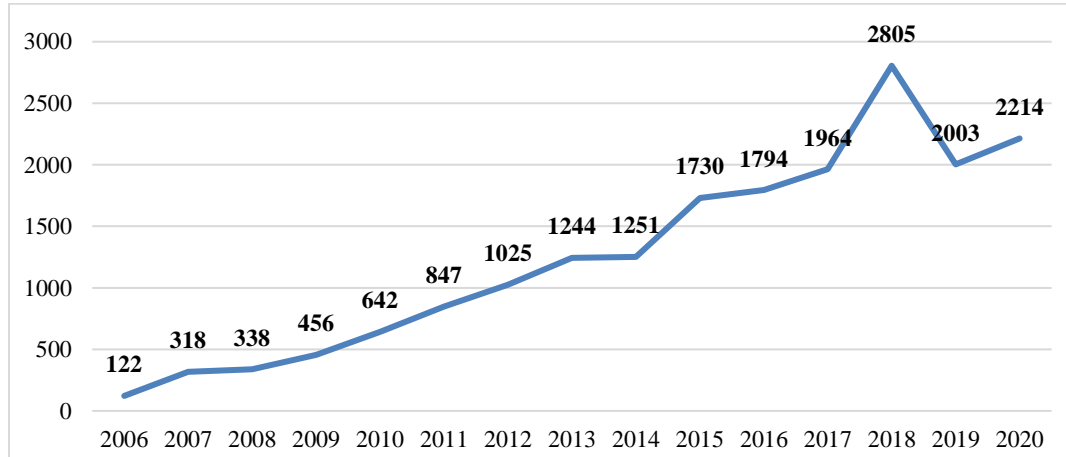
**Grafik 3:** Bilimsel Yayın Sayısı Bakımından Türkiye'nin Dünya Sıralamasındaki Yeri



Kaynak: TÜBİTAK, WoS-InCites.

Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından yayınlanan patent tescili verileri incelendiğinde, 2006 yılında 122 yerli patent tescili söz konusu iken, 2019 yılında yerli patent tescili 2.124 olmuştur. Yenilik faaliyetlerinin tescillendiği en somut göstergelerinden olan yerli patent sayılarının sürekli olarak arttığı görülmektedir.

**Tablo 2:** Türkiye'de Yerli Patent Tescilleri (adet)



Kaynak: Türk Patent ve Marka Kurumu

## 5. YÖNTEM, MODEL VE VERİLER

Granger (1988) tarafından geliştirilen dinamik Granger nedensellik testi vektör hata düzeltme modeli çerçevesinde durağan olmayan seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin sınanmasına imkân tanımaktadır. Ancak Granger (1988) metodunun uygulanabilmesi için durağan olmayan serilerin aynı dereceden bütünleşik olmaları ve seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olması gerekmektedir. Ancak Toda ve Yamamoto (1995) tarafından

geliştirilen yöntem, aynı dereceden veya farklı dereceden bütünleşik seriler için, eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ihtiyaç duyulmaksızın, nedenselliğin analiz edilmesine olanak tanımaktadır. Toda-Yamamoto tarafından geliştirilen modifiye edilmiş Wald testi (MWALD) testi standart asimptotik dağılıma dayalı olması ve herhangi bir ön test gerektirmemesi nedeniyle uygulanabilirliği yüksek bir testtir. Ancak Hacker ve Hatemi-J (2006) testin asimptotik standart ki-kare dağılımına dayalı olması nedeniyle küçük örneklemeler ile yapılan analizlerde başarısız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu nedenle, küçük örneklemelerde de güvenilir sonuçlar veren bootstrap dağılımına sahip yeni bir MWALD testi geliştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı yenilik göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ampirik olarak incelemektir. Bu kapsamda kullanılan değişkenler şunlardır:

1. Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla,
2. Toplam Ar-ge Harcaması,
3. Ar-ge Harcamasının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı (Ar-ge yoğunluğu),
4. Ar-ge Toplam İnsan Kaynağı Sayısı,
5. Tam Zamanlı Çalışan Ar-ge Personel Sayısı,
6. Yerli Patent Sayısı

İlk beş değişken için veriler TÜİK'in sitesinden alınmış, son değişken olan patentlerin verileri ise Türk Patent ve Marka Kurumu'ndan sağlanmıştır. Veriler 2001-2019 dönemleri arasında yıllık olarak alınmıştır. Modelde yer alan değişkenlerin logaritması alınarak basıklık, çarpıklık ve normal dağılımları incelenmiştir.

LRGSYİH	= Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
LARGE	= Toplam Ar-Ge Harcaması
LARGE_GSYİH	= Ar-Ge Harcamasının Gayrisafi Yurtiçi Hasılaya Oranı
LARGE_İNS	= Ar-Ge Toplam İnsan Kaynağına Sayısı
LARGE_TAM	= Tam Zamanlı Çalışan Ar-Ge Personeli Sayısı
LPATETNT	= Yerli Patent Sayısı

**Tablo 1: Değişkenlerin Stokastik Zaman Serisi Özellikleri**

	LRGSYİH	LARGE_GSYİH	LARGE	LARGE_İNS	LARGE_TAM	LPATETNT
Maksimum	19.63112	-0.056948	23.92769	12.39757	11.82739	8.771060
Minimum	15.32215	-0.756197	20.97937	11.23796	10.22912	5.820083
Standart Sapma	1.276800	0.235670	0.901302	0.392736	0.516606	1.000859
Çarpıklık	-1.146495	-0.323240	-0.300646	0.059142	-0.336333	-0.445738
Basıklık	3.270502	1.540514	1.966451	1.646740	1.902699	1.752467
JB	3.553981	1.698691	0.953184	1.230203	1.104366	1.567379
Ortalama	18.26976	-0.375870	22.62162	11.79573	11.11786	7.53880

**Not:** JB:Jarque-Bera normal dağılım test istatistiğini gösterir. \*\*\*,\*\* ve \* sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde sıfır hipotezinin reddini gösterir.

Tablo 1'deki değerlere göre modeldeki parametreler Jargue-Bera normal dağılım testinin %5 anlam düzeyindeki 5,99 tablo değerinden küçük değerlere sahip oldukları için normal dağılmaktadırlar.

**Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları**

Değişkenler	ADF	PP
LARGE_GSYİH	-0.451	-0.246
LARGE_INS	0.493	0.513
LPATENT	-2.146	-2.279
LRGSYİH	-4.595***	-4.765***
LARGE_TAM	-4.622***	-2.275*
LARGE	-3.220**	-4.813***

**Not:** \*\*\*, \*\*, \* değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içindeki değerler ADF için Schwarz bilgi kriterine göre, PP için Bartlett Kernel Newey- West Bandwidth kriterine göre optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Modelin parametrelerinin ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips Perron) birim kök test sonuçlarına göre her iki testte de durağan olan parametreler toplam Ar-Ge harcamaları, reel gayri safi yurtiçi hasıla, tam zamanlı çalışan Ar-Ge personeli sayısı olmuştur. Seride birim kök vardır.

## 6. BULGULAR

**Tablo 3: Hacker ve Hatemi-j Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları**

DENKLEMLER	NEDENSELLİĞİN YÖNÜ	MWALD TEST İSTATİSTİĞİ	BOOTSTRAP KRİTİK DEĞERLER		
			%1	%5	%10
1.DENKLEM	LARG_GSYİH>LRGSYİH	4.056***	10.532	5.021	3.258
	LARG_GSYİH<LRGSYİH	3.162	11.272	5.474	3.550
2.DENKLEM	LARG>LRGSYİH	5.243 **	11.339	5.250	3.495
	LARG<LRGSYİH	2.063	11.070	5.386	3.439
3.DENKLEM	LARG_INS>LRGSYİH	3.647 ***	10.507	5.205	3.326
	LARG_INS<LRGSYİH	2.487	11.174	5.421	3.529
4.DENKLEM	LARG_TAM>LRGSYİH	1.724	10.808	5.356	3.467
	LARG_TAM<LRGSYİH	3.171	19.664	9.453	6.489
5.DENKLEM	LPATENT>LRGDP	0.898	10.224	5.100	3.366
	LPATENT<LRGDP	1.769	11.759	5.515	3.600

**Not:** \*\*\*, \*\*, \* sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.

Hacker ve Hatemi-j bootstrap nedensellik testi sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz. Arasında nedensellik ilişkisi olan değişkenler koyu renkli olarak gösterilmiştir.

### 1. Denklem

**LARG\_GSYİH>LRGSYİH**

**LARG\_GSYİH<LRGSYİH**

Ar-Ge yoğunluğu olarak da ifade edilen Ar-Ge harcamalarının GSYİH içerisindeki payındaki artış ekonomide reel GSYİH'yi yani ekonomik büyümeyi etkilerden, ekonomik büyümedeki değişme Ar-Ge yoğunluğunda bir değişme yaratmamaktadır. Birinci denklemde tek taraflı olarak gerçekleşmiştir. Kısasa tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.

## **2. Denklem**

**LARG>LRGSYİH**

**LARG<LRGSYİH**

İkinci denklemde değişkenler arasında tek taraflı nedensellik vardır. Toplam Ar-Ge harcaması ekonomik büyümeyi etkilerken, ekonomik büyüme toplam Ar-Ge harcamasını etkilememektedir. Kısasa tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.

## **3. Denklem**

**LARG\_İNS>LRGSYİH**

**LARG\_İNS<LRGSYİH**

Üçüncü denklemde Ar-Ge faaliyetlerinde çalışan insan sayısındaki değişme ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Ancak tersi durumda bir nedensellik yoktur. Kısasa tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.

## **4. Denklem**

**LARG\_TAM>LRGSYİH**

**LARG\_TAM<LRGSYİH**

Dördüncü denklemde tam zamanlı Ar-Ge personeli sayısı ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunamamıştır.

## **5. Denklem**

**LPATENT>LRGDP**

**LPATENT<LRGDP**

Beşinci denklemde yerli patent sayısı ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunamamıştır.

## **7. SONUÇ**

Türkiye ekonomisinin 2001 yılında sonra yenilik göstergeleri ile büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde ekonomide Ar-Ge harcamalarına aktarılan kaynakların ekonomide büyüme yarattığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ar-Ge alanında çalışan insan sayısındaki artışın da büyümeyi arttırdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Kısaca içsel büyüme modellerindeki beşeri sermaye ve bilginin yayılma teknolojik gelişmedeki artışın ekonomik büyümeye etkisi açıktır. Ülkemizin sürdürülebilir büyümeye sahip olabilmesi için yapması gereken toplam hasıla içerisinde Ar-Ge paylarının artırılmasıdır. Ar-Ge faaliyetlerine kaynak ayrılması ülke içerisindeki yeniliklerin dünya pazarına sunmasını sağlayacaktır. Böylelikle dünya ile rekabette edilebilirliği fazla katma değeri yüksek ve değer yaratan ürünleri ihraç edebilecektir. Bunun sonucu olarak dış ticaret dengemizdeki yıllardır süren açık azalacak, ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselecek cari dengede düzelmeye gelecektir. Bir diğer sonucunda istihdamda kalıcı artışlara neden olacaktır. Çünkü Ar-Ge yoğunluğu yüksek ürünler katma değeri yüksek ürünler olduğu için sektörler arası geçişkenlik çok olacaktır. Bir ürünü üretmek için birçok alt sektöre ihtiyaç olduğu için yeni istihdam alanları ortaya çıkacaktır. Bu anlamda yenilik yaratan sektörler yatırım yapılmalıdır. Türkiye eğitimli genç nüfusa sahip bir ülkedir. Bu anlamda yenilik yaratmada çalışacak nitelikli iş gücüne sahiptir. Bundan dolayı yapılması gereken yalnızca yenilik faaliyetlerini kapsayan alanlara ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla finansal kaynak ayrılmasıdır. Yüksek teknoloji ve katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin

arttırılabilmesi sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi ve refah düzeyinde kalıcı artışı beraberinde getirecektir.

#### KAYNAKÇA

Avcı, M. (2007). *Yenilikçi Teknolojik Gelişme Göstergesi Olarak Ar – Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye İmalat Sanayi Üzerine Bir İnceleme*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Bulutay, T. (1998). *Teknoloji ve İstihdam*. Ankara: DİE.

Dosi, G. (1988). The nature of the innovative process. In G. Dosi et al. (Eds.), *Technical Change and Economic Theory*. London.

Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. London: Heinemann.

Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon: Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*. Ankara: Nova Yayınları.

Freeman, C., & Soete, L. (2003). *Yenilik İktisadı*. (E. Türkcan, Çev.) Ankara: TÜBİTAK.

Granger, C. W. J. (1988) “Some Recent Developments in a Concept of Causality”. *Journal of Econometrics*, 39, ss. 199-211.

Güleş, H. K., & Bülbül H. (2004). *Yenilikçilik: İşletmeler İçin Stratejik Rekabet Aracı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Hacker R. S., Hatemi, J, A. (2006) “Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application”. *Applied Economics*, 38: 1489-1500.

Hatemi, J.A. (2003). “A New Optimal Lag Order in Stable and Unstable VAR Models” *Applied Economics Letters*. 10(3): 135-137.

Kibritçioğlu, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”. *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 53(1-4), 207-230.

Lucas, R.E. (1988). *On the Mechanics of Economic Development*. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

OECD & Eurostat. (2005). *Oslo Kılavuzu-Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması İçin İlkeler*. Ankara: TÜBİTAK.

OECD. (2002). *Frascati Kılavuzu-Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulama*. Ankara: TÜBİTAK.

Parasız, İ. (2008). *Büyüme Teorileri*. Ezgi Yayınları: Bursa.

Rebelo, S. (1991). “Long-run Policy Analysis and Long-run Growth”. *Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521.

Romer, P. M. (1990). “Endogenous Technological Change”. *Journal of Political Economy*, 98, 71-102.

Schumpeter, J.A. (1942). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper and Brothers.

Solow, R. M. (1956). “A Contribution to the Theory of Economic Growth”. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Toda, H.Y., Yamamoto, T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes". *Journal of Econometrics*, 66:225-250.

Trott, P. (2002). *Innovation Management and New Product Development*. Prentice Hall: Pearson Education.

Ünsal, E. (2007). *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayınları: Ankara.

Yeldan, E. (2010). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*, Efil Yayınları. Ankara.

TÜBİTAK, <https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik-bty-istatistikleri>

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, <https://www.tuik.gov.tr/>

Türk Patent ve Marka Kurumu, <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/>

World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>



## RESTORAN VE OTEL İŞLETMELERİ YÖNETİCİLERİNİN COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜN BİLGİSİ VE MENÜLERİNDE YER VERME DURUMLARI: BEYPAZARI ÖRNEĞİ

**Ayşe Büşra MADENCİ**

Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,  
Konya/Türkiye ORCID ID: 0000-0001-9987-6771

**Ümit SORMAZ**

Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,  
Konya/Türkiye ORCID ID: 0000-0001-7514-1500

### Özet

Coğrafi işaret, belirli bir ülke, yöre ya da bölge ile bağlantılı bir ürünü tanımlayan ve bu ürünün coğrafi kaynağı ile ilişkili özelliklerini ifade eden işaretlerdir. Yöresel ürünlerin sürdürülebilirliği ve izlenebilirliği açısından coğrafi işaret oldukça önemlidir. Coğrafi işaret ile sadece ürünün değil aynı zamanda kalite standartları oluşturularak üreticinin, tüketicinin ve kültürel değerlerin de korunması sağlanmaktadır. Gastronomi turizmine katkı sağlamaları açısından coğrafi işarete sahip olan ürünler oldukça önemli görülmektedir. Gastronomik ürünlerin coğrafi işaret ile tescillenmesi bilinirliklerini artırmakta ve bu ürünlerin karakteristik özelliklerinin korunarak gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır. Coğrafi işarete sahip gastronomik ürünlerin ait oldukları bölgenin ekonomik kalkınmasına ve sosyokültürel açıdan gelişmesine de etkileri büyüktür. İşletmelerin menülerinde coğrafi işarete sahip yöresel ürünlere yer veriyor olması bölge tanıtımına katkı sağlamakta, turistlerin bu ürünleri tanımalarını ve bunlara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu çalışma, restoran ve otel işletmelerinin yöneticilerinin coğrafi işaretli ürün bilgilerini ve bu ürünlere menülerinde yer verme durumlarını belirlemek amacıyla Ankara ilinin turizm potansiyeli yüksek önemli merkezlerinden biri olan Beypazarı ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Beypazarı yöresel yemekleri ile dikkat çeken bir ilçe olup özellikle yerli turistlerin sıklıkla ziyaret ettiği önemli bir destinasyondur. Veriler görüşme yöntemi ile elde edilmiş olup bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre; otel işletmesi yöneticilerinin restoran işletmesi yöneticilerine göre coğrafi işaretli ürünler hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu ( $p<0.01$ ), ancak restoran işletmelerinin otel işletmelerine göre menülerinde daha fazla coğrafi işaretli ürüne yer verdiği ( $p<0.001$ ) tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda; turizm işletmeleri yöneticilerinin coğrafi işaret, coğrafi işaretli ürünler ve coğrafi işaretli ürünlerin turizme katkıları konularında bilgilendirilmeleri, menülerinde daha fazla coğrafi işaretli ürüne yer vermeleri konularında teşvik edilmeleri önerilmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Beypazarı, coğrafi işaret, menü

GEOGRAPHICAL MARKED PRODUCT INFORMATION OF THE MANAGERS OF RESTAURANTS AND HOTEL BUSINESSES AND AVAILABILITY OF THESE PRODUCTS IN THE MENUS: CASE OF BEYPAZARI

**Abstract**

Geographical indications are signs that define a product associated with a specific country or region and express the characteristics of this product related to its geographical origin. Geographical indication is very important for the sustainability and traceability of local products. With the geographical indication, not only the product, but also the protection of the producer, consumer and cultural values by establishing quality standards. Products with a geographical indication are considered very important in terms of contributing to gastronomic tourism. The registration of gastronomic products with geographical indications increases their awareness and helps to transfer the characteristics of these products to future generations by preserving them. Gastronomic products with geographical indications have great effects on the economic and sociocultural development of the region they belong to. The fact that the businesses include local products with geographical indications in their menus contributes to the promotion of the region and makes it easier for tourists to recognize and access these products. This study was carried out in Beypazarı district, one of the important centers of Ankara with high tourism potential, to determine the geographically marked product information of the managers of the restaurant and hotel businesses and the status of including these products in their menus. Beypazarı is a district that attracts attention with its local food and is an important destination especially visited by local tourists. The data were obtained by interview method and semi-structured interview form was used for this purpose. According to the research findings; It was determined that hotel business managers had more information about geographically marked products than restaurant business managers ( $p<0.01$ ), but restaurant businesses included more geographically marked products in their menus than hotel businesses ( $p<0.001$ ). In line with the data obtained; It was suggested that tourism business managers should be informed about geographical indication, geographically marked products and geographically marked products' contribution to tourism, and encourage them to include more geographically marked products in their menus.

**Keywords:** Beypazarı, geographical indication, menu

## GİRİŞ

Turizm faaliyetlerinde son yıllarda deniz tatilinden öteye geçilerek destinasyonların kültür ve geleneklerinin tanıtımı için yapılan seyahatler ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan bölgelerin başta yöresel yemekleri olmak üzere yöresel zenginlikleri turistler açısından önemli çekici unsurlar haline gelmiştir. Yöresel ürünlerin korunması ve yanlıtıcı üretimlerin önüne geçilebilmesi amacıyla “coğrafi işaret” kavramı gündeme getirilmiştir. Bir ürünün kaynağını, kendine özgü özelliklerini ve bu özellikleri ile ait olduğu coğrafi bölgenin bağlantısını ortaya koyan kalite işaretleri coğrafi işaret olarak tanımlanmaktadır (Türk Paten ve Marka Kurumu, 2021a). Bu işaretler ile ürünlerin kalitesi korunmakta ve ait oldukları coğrafi bölge ile alakalı olarak tüketiciler doğru bir şekilde bilgilendirilmektedir (Demirer, 2010). Coğrafi işaret ile tescillenen yöresel ürünler ait oldukları bölgenin toplumsal ve kültürel yapısında kalıcı yere sahip ürünler olup, bunların karakteristik özelliklerinin gelecek nesillere aktarılması coğrafi işaret ile sağlanabilmektedir. Geleneksel üretim tekniklerinin sürdürülebilmesi açısından önemli olan coğrafi işaret aynı zamanda ürünün ve bölgenin hem ulusal hem de uluslararası pazarda tanınırlığını artırmaktadır (Toklu vd., 2016). Yöresel ürünlerin menşeinin biliniyor olması tüketiciler tarafından tercih edilebilirliklerinde önemli bir etkidir (Demirer, 2010).

Coğrafi işarete sahip olan yöresel ürünlerin ait oldukları bölgenin turizm potansiyelinin arttırılmasında etkisi bulunmaktadır. Yöresel ürünler açısından çok büyük bir potansiyele sahip olan ülkemizde coğrafi işaret uygulamasının özellikle kırsal kalkınma açısından da önemi büyüktür (Kan vd., 2012).

Bu çalışma Ankara'nın yöresel zenginlikleri ile dikkat çeken Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren restoran ve otel işletmelerinin yöneticilerin coğrafi işaretli ürün bilgilerinin ve coğrafi işaretli ürünlere işletmelerinin menülerinde yer verme durumlarının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

## **LİTERATÜR TARAMASI**

### **Coğrafi İşaret ve Yöresel Ürünler**

Gastronomi turizmi son yıllarda oldukça popüler hale gelmiş olup bu amaçla seyahat eden turistler ziyaret ettikleri destinasyonun yöresel ürünlerini tatmak, bunların yapım teknikleri ve özellikleri ile ilgili bilgiler edinmek ve bu ürünler ile ilgili eğitimler almak istemektedir. Turistlerin bir bölgeyi tekrar ziyaret etme niyetleri üzerinde yöresel yiyeceklerin önemli etkilerinin söz konusu olduğu belirtilmektedir (Karim ve Chi, 2010). Yöresel ürünlerin coğrafi işaret ile tescillenmesi bu ürünlerin markalaşmasını sağlamakta ve gastronomi turlarına katılan turistlerin destinasyonu tercih etmelerinde önemli çekici unsurlardan biri olmaktadır (Karaca, 2016).

Coğrafi işaret, haksız rekabetin önüne geçilmesi açısından üreticiyi korurken, yetersiz ve hatalı bilgilerin oluşmasını engelleyerek tüketicinin de korunmasını sağlamaktadır. Ürün kalitesinin sürdürülebilir ve izlenebilir olması açısından önemli olan coğrafi işaret ayrıca üreticinin ve dolayısıyla ürünlerin ait oldukları bölgelerin kalkınmasında da olumlu etkililere sahip olmaktadır (Esen, 2016). Tüketicilerin coğrafi işarete sahip olan ürünlere daha fazla ücret ödeyebileceği çeşitli çalışmalar sonucunda ortaya koyulmuştur (Meral ve Şahin, 2010; Toklu vd., 2016; Toklu, 2016; Çukur vd., 2020).

Coğrafi işaretli yöresel ürünlerin özelliklerini ve bunların ait oldukları bölge veya yöreye sağladıkları katkıları incelemek amacıyla çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Zaman ve Kayserili (2015) coğrafi işaretin gastronomi turizmindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında Erzurum'un coğrafi işarete sahip olan Cağ Kebabı'nın yerel lezzetleri seyahat nedeni olarak gören turistler için çekici bir unsur olduğunu belirtmişlerdir. Keskin (2019) Balıkesir'de yürüttüğü çalışmasında destinasyonun pazarlanmasında coğrafi işarete sahip ürünlerin önemli etkileri olduğunu vurgulamıştır. Hazarhun ve Tepeci (2018) çalışmalarında Manisa'ya ait coğrafi işarete sahip yemekleri ve bunların gastronomi turizmine etkilerini değerlendirirken, Dayısoylu vd., (2017) Kahramanmaraş'ın coğrafi işaretli ürünleri ile coğrafi işaret alma potansiyeline sahip olan ürünlerini incelemişlerdir. Bir başka çalışmada ise Taşdan vd., (2014) coğrafi işarete sahip geleneksel ürünlerde izlenebilirliği Beypazarı kurusu ve Çubuk turşu üzerinden incelemişlerdir. Ayrıca aynı çalışmada Beypazarı kurusu üreten işletmecilerin %70'nin coğrafi işaret ile ilgili bilgileri olduğu, bu oranın Çubuk turşusunda ise %30 düzeylerinde kaldığı bildirilmiştir. Coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi açısından değerlendirildiği bir başka çalışmada ise yiyecek içecek işletmelerinin menülerinde coğrafi işarete (mahreç işareti) sahip ürünlere yer verme durumları incelenmiş ve 360 işletmeden sadece 21 tanesinin menüsünde bu ürünlere rastlanılmıştır (Işın ve Yalçın, 2020).

Saatcı (2019) doküman analizi şeklinde gerçekleştirdiği çalışmasında 34 ile ait dökümanlarda yer alan 197 yöresel yemekten sadece 91 tanesinin coğrafi işrete sahip olduğunu belirlemiş ve coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımının yeterli düzeyde olmadığını vurgulamıştır.

### **Beypazarı ve Coğrafi İşaretli Ürünleri**

Ankara'ya yaklaşık 100 km uzaklıkta olan Beypazarı tarihi, kültürel ve doğal zenginlikleri ile bilinen ilçelerden biridir. Tarihi İpekyolu'nun Beypazarı'ndan geçiyor olması bölgenin her daim önemli kalmasını sağlamıştır. Günümüzde Beypazarı'nda çeşitli doğa sporlarının yapılabiliyor olmasının yanı sıra düzenlenen festivaller, şenlikler ve yöresel etkinlikler turizmin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Özelçi Eceral ve Altinkaya Özmen, 2009). İnözü vadisi ve Hıdırlık Tepesi ilçenin önemli doğal çekicilikleri arasında yer alırken, Beypazarı evleri, tarihi konakların yer aldığı sokaklar, Kültür evi, Gümüş mağazaları, Taş Mektep, camiler ve türbeler, bedesten, köprü, hamam ve kervansaraylar kültürel çekicilikler arasında sayılmaktadır (Kurt, 2009).

Beypazarı doğal ve kültürel zenginliklerinin yanı sıra yöresel yemek kültürü ile de dikkat çeken bir ilçe olup Beypazarı kuruşu, Beypazarı güveci, Beypazarı dolması ve Beypazarı baklavası en bilinen yöresel lezzetler arasında sayılmaktadır (Aklanoğlu, 2010). Beypazarı kuruşu 2013 yılında mahreç işareti olarak coğrafi işaretli bir ürün olmuştur. Beypazarı cevizli tatlı sucuğu, Beypazarı havuç lokumu, Beypazarı hoşmerim tatlısı, Beypazarı mumbarı, Beypazarı tarhanası, Beypazarı dolması ve Beypazarı baklavası için coğrafi işaret başvuru süreci devam etmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2021b). Tuna ve Özyurt (2018) Ankara'da gastronomi turizminin değerlendirilmesi amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada özel sektör çalışanları, Kültür ve Turizm Bakanlığı çalışanları, akademisyenler ve gurme yazarlarından oluşan 17 katılımcı ile görüşmeler yapılmış ve sonuç olarak en çok bilinen yiyeceğin Beypazarı kuruşu olduğunu tespit etmişlerdi. Ayrıca Beypazarı baklavası, Beypazarı güveci, Beypazarı mantısı ve Beypazarı yaprak sarmasını da katılımcıların bildiği yöresel yemeklerden olduğu bildirilmiştir. Yılmaz vd. (2020) Beypazarı kuruşu üreticilerinin bakış açısı ile sürdürülebilirliğini değerlendirdikleri çalışmalarında Beypazarı kuruşunun coğrafi işarete sahip olmasının yerel ekonomiye katkı sağladığı kanısına ulaşmışlardır.

### **Materyal ve Yöntem**

#### ***Araştırmanın Amacı***

Bu araştırma, Ankara ili Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren restoran ve otel işletmelerinin yönetici ve işletmecilerinin bölgenin coğrafi işaret almış gastronomi ürünleri hakkında bilgi düzeylerini ölçmek ve görüşlerini değerlendirmek, restoran ve otel işletmelerinin menülerinde bölgenin coğrafi işaret almış gastronomi ürünlerine yer verme durumlarını tespit etmek amacıyla yürütülmüştür.

#### ***Araştırmanın Evren ve Örnekleme***

Araştırmanın evrenini, Ankara ilinde faaliyet gösteren restoran ve otel işletmeleri oluşturmaktadır. Ankara ili Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren ve araştırmaya katılmaya gönüllü 24 restoran ve otel işletmesi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

#### ***Veri Toplama Aracı ve Teknikleri***

Araştırmada, nitel veri toplama tekniklerinden görüşme yöntemi uygulanmıştır. Araştırmacılar tarafından önceki çalışmalarda (Özkan ve Sormaz, 2019) kullanılmış, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş sorulardan yararlanılarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır.

Araştırmacılar, restoran ve otel işletmelerinin işletmecileri ya da yöneticileri ile önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış soru formunu yüz yüze görüşme tekniği ile işletmelerin sorumlu işletmecileri ya da yöneticilerine uygulamışlardır. Elde edilen veriler, istatistik paket programında “Frekans” ve “t test” uygulanarak değerlendirilmiştir.

### ***Geçerlilik ve Güvenilirlik***

Katılımcılara yöneltilen sorulara güvenilirlik testi sonucuna göre Cronbach Alfa katsayı değeri Tablo 1’de verilmiştir.

**Tablo 1. Güvenilirlik Değerleri**

Bölüm	Soru Sayısı	Cronbach Alfa
Mesleki Bilgiler	5	0,662
Coğrafi İşaretli Ürün Bilgi Durumu	4	0,920
Menülerinde Cİ Ürünlere Yer Verme Durumu	6	0,856

Literatürde geçerlik değerlerinin 0.600’den yüksek olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu belirtmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004; Ural ve Kılıç, 2005). Araştırma sonucunda ölçeğe uygulanan Cronbach Alfa testi sonuçlarının bölümler bazında 0.600’den fazla olduğu tespit edilmiş olup uygulanan ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

### **Bulgular**

Araştırmaya katılan işletmeci ya da yöneticilerin demografik bilgileri incelendiğinde; otel işletmeleri katılımcılarının %70.0’inin ve restoran işletmeleri katılımcılarının %71.4’ünün erkek, otel işletmeleri katılımcılarının %60.0’inin 31-45 yaş aralığında iken restoran işletmeleri katılımcılarının %57.1’inin 18-30 yaş aralığında, otel işletmeleri katılımcılarının %60.0’inin lisans mezunu iken restoran işletmeleri katılımcılarının %57.1’inin ön lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların yaş aralıklarında ( $p<0.05$ ) ve eğitim durumlarında ( $p<0.01$ ) gruplar arası anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Demografik Bilgiler

	OTEL İŞLETMELERİ		RESTORAN İŞLETMELERİ		TOPLAM		t	p
	n	%	n	%	n	%		
<b>Cinsiyet</b>								
Kadın	3	30.0	4	28.6	7	29.2	0,179	0,894
Erkek	7	70.0	10	71.4	17	70.8		
<b>Yaş</b>								
18-30 yaş	3	30.0	8	57.1	11	45.8		
31-45 yaş	6	60.0	4	28.6	10	41.7	2,128	0,041*
46-60 yaş	1	10.0	2	14.3	3	12.5		
<b>Eğitim Durumu</b>								
Ortaöğretim	0	0.0	3	21.4	3	12.5		
Önlisans	2	20.0	8	57.1	10	41.7	3,843	0,006**
Lisans	6	60.0	2	14.3	8	33.3		
Lisansüstü	2	20.0	1	7.1	3	12.5		
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		

\* p&lt;0.05

\*\* p&lt;0.01

\*\*\* p&lt;0.001

Katılımcıların mesleki bilgileri ve tecrübeleri incelendiğinde; otel işletmeleri katılımcılarının %70.0'inin mesleki diplomaya ve restoran işletmeleri katılımcılarının %42.9'unun mesleki kurs bitirme belgesine sahip olduğu, otel işletmeleri katılımcılarının %80.0'inin işletmede yönetici pozisyonunda görev alırken restoran işletmeleri katılımcılarının %57.1'inin işletme sahibi olduğu, otel işletmeleri katılımcılarının %40.0'inin sektörde 11-20 yıldır ve restoran işletmeleri katılımcılarının %35.7'sinin 5 yıldan daha az süre çalıştığı, otel işletmeleri katılımcılarının %50.0'sinin şu an ki işletmelerinde 11-20 yıldır çalışırken restoran işletmeleri katılımcılarının %35.7'sinin 5 yıldan daha az süre çalıştığı, otel işletmeleri katılımcılarının %70.0'inin işletmenin faaliyet gösterdiği bölgede 6-10 yıldır ikamet ederken restoran işletmeleri katılımcılarının %42.9'unun 11-20 yıldır ikamet ettiği tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların mesleki eğitimleri (p<0.05) ve işletmedeki pozisyonlarında (p<0.01) gruplar arası anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).



**Tablo 3. Mesleki Bilgiler**

	OTEL		RESTORAN		TOPLAM		t	p
	İŞLETMELER		İŞLETMELER					
	n	%	n	%	n	%		
<b>Mesleki Eğitim</b>								
Mesleki diploma	7	70.0	3	21.4	10	41.7		
Ustalık ya da kalfalık belgesi	1	10.0	3	21.4	4	16.7		
Mesleki kurs bitirme belgesi	2	20.0	6	42.9	8	33.3	2,740	0,044*
Herhangi bir belgesi yok	0	0.0	2	14.3	2	8.3		
<b>İşletmedeki Pozisyonu</b>								
İşletme yöneticisi	8	80.0	6	42.9	14	58.3	3,362	0,003**
İşletme sahibi	2	20.0	8	57.1	10	41.7		
<b>Sektörde Çalışma Süresi</b>								
5 yıldan daha az	1	10.0	5	35.7	6	25.0		
6-10 yıl	2	20.0	3	21.4	5	20.8		
11-20 yıl	4	40.0	3	21.4	7	29.2	0,825	0,310
21-30 yıl	3	30.0	2	14.3	5	20.8		
31 yıl ve daha fazla	0	0.0	1	7.1	1	4.2		
<b>Şu an ki İşletmede Çalışma Süresi</b>								
5 yıldan daha az	1	10.0	5	35.7	6	25.0		
6-10 yıl	2	20.0	4	28.6	6	25.0	1,468	0,120
11-20 yıl	5	50.0	2	14.3	7	29.2		
21-30 yıl	2	20.0	2	14.3	4	16.7		
31 yıl ve daha fazla	0	0.0	1	7.1	1	4.2		
<b>İşletmenin Faaliyet Gösterdiği Bölgede İkamet Süreniz</b>								
5 yıldan daha az	2	20.0	2	14.3	4	16.7		
6-10 yıl	7	70.0	3	21.4	10	41.7	0,055	0,942
11-20 yıl	1	10.0	6	42.9	7	29.2		
21-30 yıl	0	0.0	2	14.3	2	8.3		
31 yıl ve daha fazla	0	0.0	1	7.1	1	4.2		
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		

\* p<0.05

\*\* p<0.01

\*\*\* p<0.001

Katılımcıların coğrafi işaretli ürünler hakkında bilgi düzeyleri incelendiğinde; otel işletmeleri katılımcılarının %80.0'inin coğrafi işaretli ürünler konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını düşünürken restoran işletmeleri katılımcılarının %78.6'sının sahip olmadığını düşündükleri, otel işletmeleri katılımcılarının %80.0'inin coğrafi işaretli ürün özellikleri konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını düşünürken restoran işletmeleri katılımcılarının %78.6'sının yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşündükleri, otel işletmeleri katılımcılarının %70.0'inin coğrafi işaretli ürün üretim standartları konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını düşünürken restoran işletmeleri katılımcılarının %78.6'sının yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşündükleri, otel işletmeleri katılımcılarının %90.0'ının Beypazarı ilçesinin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünler konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını düşünürken restoran işletmeleri katılımcılarının %57.1'inin sahip olmadıklarını düşündükleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların coğrafi işaretli ürünler konusunda yeterli bilgiye sahip olma durumları (p<0.001), coğrafi işaretli ürünlerin özellikleri konusunda yeterli bilgiye sahip olma durumları (p<0.001), coğrafi işaretli

ürünlerin üretim standartları konusunda yeterli bilgiye sahip olma durumları ( $p<0.001$ ) ve Beypazarı ilçesinin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünler konusunda yeterli bilgiye sahip olma durumlarında ( $p<0.001$ ) gruplar arasında anlamlı fark bulgulanmıştır (Tablo 4).

**Tablo 4. Katılımcıların Coğrafi İşaretli Ürünler Hakkında Bilgi Düzeyleri**

	OTEL		RESTORAN		TOPLAM		t	p
	İŞLETMELERİ		İŞLETMELERİ					
	n	%	n	%	n	%		
<b>Coğrafi İşaretli Ürünler Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Olma Düşüncesi</b>								
Sahiptir	8	80.0	3	21.4	11	45.8	9,622	0,000***
Sahip değildir	2	20.0	11	78.6	13	54.2		
<b>Coğrafi İşaretli Ürün Özellikleri Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Olma Düşüncesi</b>								
Biliyor	8	80.0	1	7.1	9	37.5		
Kısmen biliyor	2	20.0	2	14.3	4	16.7	11,206	0,000***
Bilmiyor	0	0.0	11	78.6	11	45.8		
<b>Coğrafi İşaretli Ürün Üretim Standartları Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Olma Düşüncesi</b>								
Biliyor	7	70.0	2	14.3	9	37.5		
Kısmen biliyor	2	20.0	1	7.1	3	12.5	10,662	0,000***
Bilmiyor	1	10.0	11	78.6	12	50.0		
<b>Beypazarı İlçesinin Sahip Olduğu Coğrafi İşaretli Ürünler Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Olma Düşüncesi</b>								
Biliyor	9	90.0	1	7.1	10	41.7		
Kısmen biliyor	1	10.0	5	35.7	6	25.0	4,490	0,001**
Bilmiyor	0	0.0	8	57.1	8	33.3		
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		

\*  $p<0.05$

\*\*  $p<0.01$

\*\*\*  $p<0.001$

İşletmelerin coğrafi işaretli ürünlere menülerinde yer verme durumu incelendiğinde; otel işletmeleri katılımcılarının %70.0'inin menülerinde daha çok coğrafi işaretli olmayan ürüne yer verirken restoran işletmeleri katılımcılarının %57.1'inin menülerinde daha çok coğrafi işaretli ürünlere yer verdikleri, otel işletmeleri katılımcılarının %60'ının menülerinde yer verilen coğrafi işaretli ürünlerin üretiminde standartlara dikkat ederken restoran işletmeleri katılımcılarının %57.1'inin dikkat etmedikleri, otel işletmeleri katılımcılarının %80.0'inin ve restoran işletmeleri katılımcılarının %78.6'sının coğrafi işaretli ürünlerin diğer ürünlere kıyasla işletmeye katma değer sağladığını düşündükleri, otel işletmeleri katılımcılarının %80.0'inin ve restoran işletmeleri katılımcılarının %64.3'ünün coğrafi işaretli ürünlerin bölgeye katkı sağladığını düşündükleri, otel işletmeleri katılımcılarının %90.0'ının ve restoran işletmeleri katılımcılarının %64.3'ünün coğrafi işaretli ürünlerin bölge turizmi açısından ilgi çekici olduğunu düşündükleri, otel işletmeleri katılımcılarının %50.0'sinin ve restoran işletmeleri katılımcılarının %50.0'sinin coğrafi işaretli ürünlerden menülerinde 1-3 adet yer verdiği tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; işletmelerin menülerinde coğrafi işaretli ürünlere yer verme durumları ( $p<0.01$ ) ve menülerinde yer verilen coğrafi işaretli ürünlerin üretiminde standartlara dikkat etme durumunda ( $p<0.05$ ) gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. İşletmelerin Coğrafi İşaretli Ürünlerde Yer Verme Durumu

	OTEL		RESTORAN		TOPLAM		t	p
	İŞLETMELERİ		İŞLETMELERİ					
	n	%	n	%	n	%		
<b>Menülerinde Coğrafi İşaretli Ürünlerde Yer Verme Durumu</b>								
Daha çok coğrafi işaretli ürünlere yer veriyoruz	3	30.0	8	57.1	11	45.8	3,652	0,002**
Daha çok coğrafi işareti olmayan ürünlere yer veriyoruz	7	70.0	6	42.9	13	54.2		
<b>Menülerde Yer Verilen Coğrafi İşaretli Ürünlerin Üretimlerinde Standartlara Dikkat Etme Durumu</b>								
Ediliyor	6	60.0	4	28.6	10	41.7	2,367	0,032*
Kısmen ediliyor	1	10.0	2	14.3	3	12.5		
Edilmiyor	3	30.0	8	57.1	11	45.8		
<b>Coğrafi İşaretli Ürünlerin Diğer Ürünlerle Kıyasla İşletmeye Katma Değer Sağlama Durumu</b>								
Daha fazla sağlamaktadır	8	80.0	11	78.6	19	79.2	0,587	0,626
Kısmen sağlamaktadır	2	20.0	3	21.4	5	20.8		
<b>Coğrafi İşaretli Ürünlerin Bölgeye Katkı Durumu</b>								
Katkı sağlamaktadır	8	80.0	9	64.3	17	70.8	0,698	0,502
Kısmen sağlamaktadır	2	20.0	5	35.7	7	29.2		
<b>Coğrafi İşaretli Ürünlerin Bölge Turizm Açısından İlgi Çekici Olma Durumu</b>								
İlgi çekicidir	9	90.0	9	64.3	18	75.0	0,190	0,220
Kısmen ilgi çekicidir	1	10.0	5	35.7	6	25.0		
<b>Coğrafi İşaretli Ürünlerin İşletme Menülerinde Yer Alma Sayısı</b>								
Menüde yer vermiyor	3	30.0	6	42.9	9	37.5	0,866	0,361
1-3 adet	5	50.0	7	50.0	12	50.0		
4-9 adet	2	20.0	1	7.1	3	12.5		
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		

\* p&lt;0.05

\*\* p&lt;0.01

\*\*\* p&lt;0.001

## SONUÇ ve ÖNERİLER

Teknolojik gelişmelerin etkisi ile ortaya çıkan küreselleşme ile birlikte yeni üretim teknolojilerinin gelişmesi ile ürün çeşitliliği ve desenindeki gelişmeler sonucunda tüketici tercihlerinde önemli gelişim ve değişimler ile tüketimde artmalar meydana gelmiştir. Bu yeni gelişme ve değişimler ile tüketicilerde güvenli ve sağlıklı gıdalara yönelik eğilimin gelişmesi ile coğrafi işaretli ürünlerin önemi gündeme gelmiştir (Sancak, 2019).

Araştırma sonucunda, işletme temsilcilerinin %58.3'ünün işletme yöneticisi olup (p<0.01) %41.7'sinin mesleki diplomaya sahip oldukları (p<0.05), %29.2'sinin sektörde 11-20 yıl arasında tecrübeye sahip olup şu an ki işletmelerinde 11-20 yıldır çalışmakta olduğu ve işletmenin faaliyet gösterdiği bölgede 11-20 yıldır ikamet ettikleri tespit edilmiştir. İşletme temsilcilerinin %54.2'sinin coğrafi işaretli ürünler konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşündükleri (p<0.001), %45.8'inin coğrafi işaretli ürün özellikleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşündükleri (p<0.001), %50.0'sinin coğrafi işaretli ürün üretim standartları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını düşündükleri (p<0.001), %41.7'sinin Beypazarı ilçesinin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünler konusunda yeterli bilgiye sahip olduklarını düşündükleri (p<0.01) bulgulanmıştır. Meral ve Şahin (2013) tüketicilerin %76.3'ünün coğrafi işaretli ürünlerle ilgili bilgiye sahip olmadıklarını, Onurlubaş ve Taşdan (2017) tüketicilerin coğrafi işaretli ürünlere yönelik bilinç düzeylerinin arttığını ve bu

durumun sağlıklı gıdaya ulaşma çabalarını etkilediğini, Toklu vd. (2016) kültür ve geleneklerin coğrafi işaretli ürün algısını etkilediğini belirlemiştir.

Araştırmaya katılan işletmelerin %54.2'sinin menülerinde daha çok coğrafi işaretli olmayan ürünlere yer verdikleri ( $p<0.01$ ), %45.8'inin menülerinde yer verilen coğrafi işaretli ürünlerinde üretim standartlarına dikkat etmedikleri ( $p<0.01$ ), %79.2'sinin coğrafi işaretli ürünlerin diğer ürünlere kıyasla işletmeye daha fazla katma değer sağladığını düşündükleri, %70.8'inin coğrafi işaretli ürünlerin bölgeye katkı sağladığını düşündükleri, %75.0'inin coğrafi işaretli ürünlerin bölge turizmi açısından ilgi çekici olduğunu düşündükleri, %50.0'sinin menülerinde 1-3 adet coğrafi işaretli ürüne yer verdikleri bulgulanmıştır. Şentürk (2011) coğrafi işaretlerin mikro ekonomik açıdan ürünlerin tanınırlık ve pazarlama olanaklarının artırılması ile makroekonomik açıdan ise büyüme, kalkınma ve istihdam etkileri olduğunu vurgulamaktadır. Taşdan vd. (2014) coğrafi işaretli ürünlerin oluşturduğu pazar avantajlarının olduğunu, Toklu vd. (2016) ile Meral ve Şahin (2013) tüketicilerin coğrafi işaretli ürünlere daha fazla ödeme eğiliminde olduklarını, Oğuz ve Toprak (2017) tüketicilerin %87.3'ünün coğrafi işaret almış ürünü tükettiğini belirlemiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda,

\* Restoran ve otel işletmelerinin işletmecileri ya da yöneticilerinin coğrafi işaretli ürünler ve turizm açısından önemi hakkında bilgilendirilme amaçlı eğitimlerin planlanması,

\* Bölgenin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünler, bu ürünlerin bölge için önemi, özellikleri ve standartları konularında teorik ve uygulamalı eğitimlerin düzenlenmesi,

\* Coğrafi işaret almış ürünün bölgesel ve ulusal kalkınmada ki rolü ile kültürel miras açısından öneminin işletmelere aktarılması,

\* İşletmelerin bölgenin sahip olduğu coğrafi işaretli ürünleri menülerinde daha fazla yer vermeleri ve tanıtım faaliyetlerini desteklemelerinin teşvik edilmesi,

Önerilebilir.

### **Kaynakça**

Aklanoğlu, F. (2010). Geleneksel yerleşmelerde kültür turizmi: Beypazarı örneği. Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 10(2), 125-136.

Çukur, T., Kızılaslan, N., Çukur, F., & Kızılaslan, H. (2020). Factors affecting consumers' willingness to pay for geographically indicated products: The case of Nıksar Walnut. Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 8(11), 2476-2481.

Dayısoylu, K. S., Yörükoğlu, T., & Ançel, T. (2017). Kahramanmaraş'ın Coğrafi İşaretli Ürünleri ve İlin Potansiyel Durumu. KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 20(1), 80-88.

Demirer, H. R. (2010). Yöresel ürün ve coğrafi işaretler; Fransa ve Türkiye üzerine bir inceleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Esen, Ş. (2016). Bir farklılaşma stratejisi olarak coğrafi işaretler ve Türkiye incelemesi. Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7(14):447-464.

Hazarhun, E., & Tepeci, M. (2018). Coğrafi İşarete sahip olan yöresel ürün ve yemeklerin Manisa'nın gastronomi turizminin gelişimine katkısı. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 2(Ek1), 371-389.

Işın, A., & Yalçın, E. (2020). Coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 2507-2522.

Kan, M., Gülçubuk, B., & Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi işaretlerin kırsal turizmde kullanılma olanakları. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), 93-101.

Karaca, O. B. (2016). Geleneksel peynirlerimizin gastronomi turizmindeki önemi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4/2:17-39.

Karim, S.A., & Chi, C.G.Q. (2010). Culinary tourism as a destination attraction: An empirical examination of destinations' food image. *Journal of Hospitality Marketing & Management*.19, 531-555.

Keskin, H. (2019). Coğrafi işaretli yöresel gıdaların turistik destinasyon pazarlamasına etkileri–Balıkesir ili örneği. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Kurt, İ. B. (2009). Beypazarı ilçesinde kırsal turizm. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Ankara.

Meral, Y., & Şahin, A. (2013). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı: Gemlik zeytini örneği. *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(4), 16-24.

Oğuz, Z., & Toprak, L. (2017). Coğrafi işaretler ve Siirt ili örneği. Mardin Artuklu Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Yüksek Lisans Tezi.

Onurlubaş, E., & Taşdan, K. (2017). Geleneksel ürün tüketimini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, Cilt:17, Yıl:17, Sayı: 17, 17: 115-132.

Özelçi Eceral, T., & Altınkaya Özmen, C. (2009). Beypazarı'nda turizm gelişimi ve yerel ekonomik kalkınma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 46-74.

Özkan, M., & Sormaz, Ü. (2019). Restoranların menülerinde coğrafi işaretli ürünlere yer verme durumlarının belirlenmesi, GANUD International Conference on Gastronomy, Nutrition and Dietetics, Tam Bildiri Kitabı, 159-167, Gaziantep.

Saatçi, G. (2019). Coğrafi işaretli yiyeceklerin tanıtım unsuru olarak yöresel yemekler kapsamında değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(1) 358, 374.

Sancak, K. (2019). Ankara ili Çankaya ilçesinde coğrafi işaretli ürünlerde tüketici algısı (Beypazarı Kuruşu, Çubuk Turşusu, Kalecik Karası Üzümü örneği), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Şentürk, B. (2011). Coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri: Mikro ve makro açıdan bir değerlendirme. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Taşdan, K., Albayrak, M., & Albayrak, K. (2014). Coğrafi işaret tescilli geleneksel ürünlerde izlenebilirlik: Ankara ili örneği. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 3, 1292-1300.

Toklu, İ. T. (2016). Tüketiciler coğrafi işaret için daha fazla ödemek ister mi? Artvin balı üzerine bir araştırma. *Karadeniz Araştırmaları*, (52), 171-190.

Toklu, İ. T., Ustaahmetoğlu, E., & Küçük, H. Ö. (2016). Tüketicilerin coğrafi işaretli ürün algısı ve daha fazla fiyat ödeme isteği: yapısal eşitlik modellemesi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 145-161.

Tuna, M., & Özyurt, B. (2018). Ankara'da gastronomi turizminin değerlendirilmesi: Nitel bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6/Special issue3:73-87.

Türk Patent ve Marka Kurumu, (2021a). <https://www.ci.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafii%C5%9Faret-nedir>

Türk Paten ve Marka Kurumu, (2021b). <https://www.ci.gov.tr/veri-tabani>

Ural, A., & Kılıç, İ. (2005). Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi, Detay Yayıncılık, Ankara.

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara.

Yılmaz, E., Canbolat, C., & Ük, Z. Ç., (2020). Üreticilerin bakış açısından coğrafi işaretli bir yiyecek: Beypazarı kurusunun değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 145-166.

Zaman, S., & Kayserili, A. (2015). The role of geographical signs in gastronomy tourism: A case study of Erzurum Cag Kebab. *International Journal of Academic Research in Environment and Geography*, 2(1), 40-45.



## TURİZM İŞLETMELERİ MENÜLERİNDE YER ALAN COĞRAFI İŞARET ALMA POTANSİYELİNE SAHİP GASTRONOMİK ÜRÜNLER: BEYPAZARI ÖRNEĞİ

**Ayşe Büşra MADENCİ**

Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,  
Konya/Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-9987-6771

**Ümit SORMAZ**

Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,  
Konya/Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-7514-1500

### Özet

Coğrafi işaret uygulaması ile bir bölge ile özdeşleşmiş yöresel ürünlerin korunması amaçlanmaktadır. Yöresel ürünlerin karakteristik özellikleri korunurken aynı zamanda kaliteleri standartlaştırılmakta ve hem ulusal hem de uluslararası pazarda bilinirlikleri artırılmaktadır. Coğrafi işaretli ürünler, ait oldukları bölgenin kalkınmasında etkili olmakta ve gastronomi turizmi kapsamında turist çekerek, bölgenin pazarda üstünlük sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Gastronomik ürünlerin coğrafi işaret ile tescillenmesi geleneksel üretim tekniklerinin ve özelliklerinin korunmasını sağlamakla birlikte gastronomik mirasın gelecek nesillere aktarılmasına da yardımcı olmaktadır. Coğrafi işarete sahip olan gastronomik ürünlerin işletme menülerinde yer alması bölgenin gastronomi turizmi potansiyelini artırabilmekte aynı zamanda bu ürünlerin sürdürülebilirliklerine katkı sağlanmakta, geçmişten günümüze kadar gelen üretim tekniklerinin ve özelliklerinin korunmasına yardımcı olmakta ve katma değerlerini artırmaktadır. Bu çalışma, tarihi ipek yolu üzerinde bulunan ve kültürel değerleri kadar zengin yöresel yemek kültürü ile de dikkat çeken Beypazarı'nda gerçekleştirilmiştir. Beypazarı Ankara'ya yakın olması sebebi ile özellikle günü birlik ziyaretler için önemli bir merkez haline gelmiştir. Çalışmada ilçede faaliyet gösteren turizm işletmelerinin menülerinde yer alan gastronomik ürünlerin coğrafi işaret alma potansiyelleri incelenmiştir. Verilerin elde edilmesi için yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmış ve turizm işletmeleri yöneticileri ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularına göre; Beypazarı yöresel mutfağına ait olup henüz coğrafi işaret almamış Beypazarı güvenci, Beypazarı dolması ve Beypazarı baklavasının turizm işletmelerinin menülerinde sıklıkla yer aldığı ve Beypazarı'na ait bu yöresel yemekler için coğrafi işaret alma potansiyeli taşıdığı sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; henüz coğrafi işaret almamış olmasına rağmen turizm işletmelerinin menülerinde sıklıkla yer alan bu yöresel yemekler için yerel yönetimlerin, Turizm Müdürlüğü ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının oluşturacağı komisyonların coğrafi işaret alma üzerine çalışmalar yapması önerilmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Coğrafi işaret, gastronomik ürün, menü, Beypazarı

THE POTENTIAL FOR GEOGRAPHICAL INDICATOIN OF GASTRONOMIC PRODUCTS IN THE MENUS OF TOURISM BUSINESSES: THE CASE OF BEYPAZARI

**Abstract**

With the geographical indication application, it is aimed to protect the local products identified with a region. While preserving the characteristic features of the local products, their quality is standardized and their awareness is increased both in the national and international markets. Geographically marked products are effective in the development of the region they belong to and help the region to gain superiority by attracting tourists within the scope of gastronomy tourism. The registration of gastronomic products with a geographical indication not only ensures the preservation of traditional production techniques and characteristics, but also helps to pass on the gastronomic heritage to future generations. The inclusion of gastronomic products with geographical indications in the business menus can increase the gastronomy tourism potential of the region, at the same time contributes to the sustainability of these products, helps to protect the production techniques and features from the past to the present and increases their added value. This study was carried out in Beypazarı, which is located on the historical silkroad and attracts attention with its cultural values as well as its rich local food culture. Due to its proximity to Ankara, Beypazarı has become an important center especially for daily visits. In the study, the potential for obtaining geographical indication of gastronomic products in the menus of tourism businesses in the district was examined. Semi-structured interview method was used to obtain the data and interviews were made with the managers of tourism businesses. According to the research findings; it has been concluded that Beypazarı stew, Beypazarı stuffed and Beypazarı baklava, which belong to the local cuisine of Beypazarı and have not yet received a geographical indication, are frequently included in the menus of tourism businesses and have the potential to obtain geographical indications for these regional dishes of Beypazarı. For these local dishes, which are frequently included in the menus of tourism businesses, although they have not yet received geographical indication, it has been suggested that the commissions formed by the Tourism Directorate and related non-governmental organizations should work on obtaining geographical indications.

**Keywords:** Geographical indication, gastronomic product, menu, Beypazarı

## **GİRİŞ**

Yöresel mutfak kültürü bir bölgenin turizm çekicilikleri arasında önemli bir yere sahip olup son yıllarda turizm pazarlaması açısından oldukça kıymetli bir hale gelmiştir (Cömert, 2014). Başta yöresel yemekler olmak üzere yöresel ürünler sürdürülebilir turizmde çekici birer unsur olarak görülmektedir (Güneş vd., 2008). Yöresel ürünlerin kendilerine has özelliklerinin korunması coğrafi işaret uygulaması ile sağlanabilmektedir. Coğrafi işaret ile tescillenmiş bir ürün ait olduğu yörenin ekonomik anlamda gelişiminde de etkili olmaktadır. Köklü ve zengin bir mutfak kültürüne sahip olan ülkemizde coğrafi işarete sahip pek çok yöresel ürün bulunmaktadır. Güncel verilere göre coğrafi işaret ile tescillenmiş ürün sayısı 643 ve halen başvuru süreci devam eden ürün sayısı ise 697 dir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2021). Coğrafi işaret potansiyeli henüz ortaya koyulmamış pek çok yöresel ürünümüz mevcut olup bu ürünlerin koruma altına alınabilmesi ve üretim teknikleri ile karakteristik özelliklerinin gelecek nesillere aktarılabilmesi açısından coğrafi işaret ile tescillenmelerinin çok önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma turizm işletmeleri menülerinde yer alan coğrafi işaret alma potansiyeline sahip gastronomik ürünlerin belirlenmesi amacı ile Beypazarı'nda gerçekleştirilmiştir. Beypazarı doğal zenginliklerinin yanı sıra tarihi ve kültürü ile turizm potansiyeli yüksek bir ilçedir. Bu potansiyelin geliştirilmesinde Beypazarı ile özdeşleşmiş yöresel yiyeceklerin ve yemeklerin çok büyük bir etkisi olduğu düşünülmekle birlikte bu ürünlerin coğrafi işaret ile tescillenmesi ile hem korunma altına alınması hem de bilinirliklerinin artırılması sağlanabilecektir.

### **LİTERATÜR ÖZETİ**

Yöresel yiyecekler ve içecekler, bir destinasyonda gastronomi turizminin oluşmasını ve destinasyonun bu açıdan hareketlilik kazanmasını sağlamaktadır (Yavuz ve Özkanlı, 2019). Yerel mutfak kültürünün benzersizliği destinasyonun imajının gelişmesinde oldukça etkili olmaktadır (Chi vd., 2013). Yöresel yiyeceklerin turistlerin bölgeyi tercihlerinde önemli bir motivasyon unsuru olduğu çeşitli çalışmalar ile vurgulanmıştır (Kim, Eves & Scarles, 2013; Şengül ve Türkay, 2016; Ab Karim ve Chi, 2010; Alderighi vd., 2016; Polat, 2020). Kendine özgü üretim teknikleri ile geçmişten günümüze kadar aktarılmış olan yöresel ürünlerin korunması ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması için yasal uygulamalar geliştirilmiştir (Yalım Kaya ve Şahin, 2018). Coğrafi işaret uygulaması ile yerel özellikleri ile alakalı olarak belli bir üne kavuşmuş ürünlerin kalitelerinin ve yöreselliklerine ait karakteristik özelliklerinin korunması amaçlanmaktadır. Menşe ya da mahreç işareti olarak tescillenebilen ürünler belirgin bir nitelikleri ile bir yöre, bölge veya ülke ile özdeşleşmektedirler. Menşe işareti olan ürünlerin tüm özellikleri ait olduğu bölgenin doğal ve beşeri unsurlarından kaynaklanıyorken, mahreç işaretine sahip ürünlerde ise üretimlerindeki işlem basamaklarından en az birinin ismin alındığı bölgede gerçekleşiyor olması gerekmektedir. 2020 yılı itibari ile ülkemizde mahreç işaretine sahip ürün sayısı, menşe işaretli ürünlerin yaklaşık 2 katı kadardır. Yine 2020 yılında 477 ürün için coğrafi işaret başvurusu yapılmış olup, tescillenen ürün sayısı 164 olarak bildirilmiştir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2021). Bir ürünün coğrafi işarete sahip olması tüketicilerin gözünde daha itibarlı olmasını sağlayabilmektedir. Coğrafi işaret tüketicinin aldığı ürünün ait olduğu bölge ile ilgili bilgilenmesini sağlarken, ürüne bir kimlik kazandırarak talep üzerinde etkili olabilmektedir (Tuncay, 2009). Zuluğ (2010) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada tüketicilerin coğrafi işarete sahip olan Ayvalık Zeytinyağına tescillenmemiş muadillerine göre %82 daha fazla ödeme yapabilecekleri belirlenirken, coğrafi işarete sahip olan Ezine peynirinde bu oranın % 355 olduğu belirtilmiştir. Tüketici üzerindeki etkilerinin yanı sıra aynı zamanda ürün kalitesinin standartlaştırılması ile üreticinin korunması, ürünlerin pazarlanma olanaklarının artması ve ürünün ait olduğu yörenin kalkınmasında olumlu yöndeki etkisi coğrafi işaret uygulamasının sağladığı faydalardan bazılarıdır (Tuncay, 2009).

Farklı şehirlere ait gastronomik ürünlerin coğrafi işaret alma süreçleri ve bunların bölge kalkınmasına ve gastronomi turizminin gelişmesine katkıları çeşitli çalışmalar ile incelenmiştir. Yalım Kaya ve Şahin (2018) Adana Kebabı'nın coğrafi işaret ile tescillenmesini ve işaretin uygulanabilirliğini inceledikleri çalışmalarında, üretim yapan işletmeler ile görüşmeler gerçekleştirmişler ve işletmelerin büyük bir kısmının coğrafi işaret ile ilgili yeterli bilgilerinin olmadığını belirlemişlerdir. Aynı çalışmada coğrafi işaret

uygulamasının Adana Kebabı'nın üretim şeklinin standartlaştırılması, kalitenin geliştirilmesi, hem ulusal hem de uluslararası bilinirliğinin artırılması gibi faydalarının olduğu vurgulanmıştır. Suna ve Uçuk (2018) çalışmalarında Gaziantep'e ait coğrafi işarete sahip yemeklerin gastronomik kimlik oluşturmadaki önemleri ve destinasyon pazarlanmasındaki etkilerini değerlendirmişlerdir. Bir başka çalışmada ise Polat Üzümcü vd. (2017) Kocaeli'ye ait olan gastronomik ürünleri coğrafi işaret kapsamında incelemişler ve bunları kırsal turizm etkileri açısından değerlendirmişlerdir. Çanakkale'de gerçekleştirilen bir başka çalışmada da coğrafi işaretin bölge turizmine etkileri incelenmiş ve coğrafi işarete sahip olan ürünlerin gerçekleştirilecek tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ile turizmin gelişmesi için bir araç olabilecekleri belirtilmiştir (Mercan ve Üzülmöz, 2014). Gemlik Zeytini (Meral, 2013), Adapazarı Islama Köfte (Atay, 2013), Malatya Kayısı (Akın, 2006), Finike Portakalı (Arıkan, 2017), Kars Kaşarı (Durusoy, 2017), Antep Fıstığı (Beypınar, 2018), Karaman Divle Tulum Peyniri (Kan vd., 2010), Artvin Balı (Toklu, 2016), Görele Dondurması (Cebeci ve Şen, 2020) ve Elazığ Orciği (Şimşek ve Güleç, 2020) gibi yöresel ürünler de coğrafi işaret özellikleri sebebiyle çalışmalara konu olmuşlardır.

Ziyaret edilen bir destinasyonda coğrafi işarete sahip yöresel ürünlerin deneyimlenebileceği en önemli noktalar turizm işletmeleridir. İşletme yöneticilerinin ve çalışanlarının coğrafi işaretli ürünler ile ilgili bilgilerinin ve işletmelerinde bu ürünleri kullanım durumlarının belirlenmesinin coğrafi işaretli ürünlerin bilinirlikleri ve sürdürülebilirlikleri açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Şener (2018) restoran şefleri, işletmeciler ve satın alma yetkilileri ile gerçekleştirdiği çalışmada ürün satın alma tercihlerinde coğrafi işaretli ürünlerin durumunu değerlendirmiş ve bu amaçla çalışanların coğrafi işaret bilgi düzeylerini ve bununla ilişkili olarak satın alma motivasyonlarını belirlemiştir. Çalışma sonucunda çalışanların kaliteli bir imaj sağlamak, müşteri sayısını artırmak, yerli üreticiye ve ülke ekonomisine katkıda bulunmak amacıyla coğrafi işaretli ürünleri tercih ettikleri belirtilmiştir. Isparta'da gerçekleştirilen bir başka çalışmada da yiyecek içecek işletmelerinin menülerinde yöresel gıdaların ve coğrafi işaretli ürünlerin kullanılma durumu incelenmiş ve işletmelerde bu ürünlerin kullanılma oranının %10 düzeyinde olduğu belirlenmiştir (Yıldız ve Akdemir, 2020).

Bu çalışma, gerek günü birlik ziyaretler gerekse daha uzun süreli konaklama imkanları ile kırsal turizmde dikkat çeken destinasyonlardan biri olan Beypazarı'nda coğrafi işaret alma potansiyeline sahip olan gastronomik ürünlerin menülerde yer alma durumunun değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Beypazarı doğal, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile dikkat çeken bir ilçedir ve bu zenginlikleri ile kültür turizmi, termal turizm ve inanç turizmi gibi çeşitli alternatif turizm türleri için uygun bir destinasyon olabileceği belirtilmektedir (Çetin, 2009). Tarihi ipek yolu üzerinde bulunan Beypazarı çeşitli yöresel ürünleri barındıran mutfak kültürü ile gastronomi turizmi açısından da kıymetli bir destinasyondur. Yöresel mutfak kültürünü deneyimlemek son zamanlarda turistlerin seyahat tercihlerinin şekillenmesinde oldukça önemli faktörlerden biri haline gelmiştir (Bucak ve Arıcı, 2013). Bu açıdan bakıldığında Beypazarı'nın turizm potansiyelinin geliştirilmesinde yöresel yiyecek ve yemeklerin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Yöresel ürünlerin coğrafi işaret ile tescillenmesi ilçede turizmin gelişmesinde büyük katkılar sağlayacaktır. Beypazarı denilince akla ilk gelen yöresel ürünlerden olan Beypazarı kurusu coğrafi işaret ile

tescillenmiş bir üründür. Coğrafi işaretli Beypazarı kurusunun üretici bakış açısı ile değerlendirildiği bir çalışmada üreticilerin büyük bir kısmının Beypazarı kurusunun coğrafi işaret ile tescillenmesinin yerel ekonomiye katkılarının bulunduğunu düşündükleri bildirilmiştir (Yılmaz vd., 2021).

## YÖNTEM

### Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Ankara ili Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren turizm işletmelerinin uyguladığı menülerde yer verdikleri coğrafi işaret almamış yöresel gastronomik ürünlerin ne sıklıkla yer aldığını ve coğrafi işaret alma potansiyeline sahip olanları tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

### Veri Toplama Aracı ve Teknikleri

Araştırmada, nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Veriler, benzer çalışmalarda (Özkan ve Sormaz, 2019) kullanılan sorulardan yararlanılarak hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren turizm işletmelerinin işletmecileri ya da yöneticileri ile araştırmacılar tarafından yüz yüze görüşerek toplanmıştır.

### Geçerlilik ve Güvenilirlik

İşletmeci ya da yöneticilere yöneltilen sorulara yönelik güvenilirlik testi sonucuna göre Cronbach Alfa katsayı değeri Tablo 1’de verilmiştir.

**Tablo 1. Güvenilirlik Değerleri**

Bölüm	Soru Sayısı	Cronbach Alfa
İşletme bilgileri	3	0.630
İşletmelerin personel ve yönetim bilgileri	2	0.725
Faaliyet bilgileri	4	0.960
İşletmelerin menülerinde coğrafi işaret almayan gastronomik ürünler	4	0.612

Güvenilirlik düzeyini gösteren Cronbach Alfa katsayı değerinin 0,600 üzerinde olması ölçeğin güvenilir düzeyde olduğunun göstergesidir (Ural ve Kılıç, 2005; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Araştırmada kullanılan ölçeğin Cronbach Alfa katsayı değerlerinin 0,600’ün üzerinde olduğu bulgulanmıştır.

## BULGULAR

Araştırmaya, 10 otel işletmesi (%41.7) ile 14 restoran işletmesi (%58.3) olmak üzere toplam 24 turizm işletmesi katılmıştır. Araştırmaya katılan işletmelerin genel bilgileri incelendiğinde; otel işletmelerinin %60.0’inin ve restoran işletmelerinin %64.3’ünün bağımsız işletmeler, otel işletmelerinin %70.0’inin şubesi olmadığı ve restoran işletmelerinin %50’inin 1-3 şubeye sahip olduğu, otel işletmelerinin %50.0’inin sektörde 1-4 yıl ve restoran işletmelerinin %35.7’inin 10-14 yıl hizmet verdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; işletmelerin hizmet verdiği yıl ( $p < 0.01$ ) açısından gruplar arasında anlamlı fark belirlenmiştir (Tablo 2).

**Tablo 2. İşletmelerin Genel Bilgileri**

	OTEL		RESTORAN		TOPLAM		t	p
	İŞLETMELERİ		İŞLETMELERİ					
	n	%	n	%	n	%		
<b>İşletmenin Sahiplik Yapısı</b>								
Uluslararası zincire bağlı	1	10.0	0	0.0	1	4.2	0,869	0,465
Ulusal zincire bağlı	3	30.0	5	35.7	8	33.3		
Bağımsız	6	60.0	9	64.3	15	62.5		
<b>İşletmenin Şube Sayısı</b>								
Şubesi yok	7	70.0	3	21.4	10	41.6		
1-3 şube	2	20.0	7	50.0	9	37.5	1,295	0,209
4-9 şube	1	10.0	3	21.4	4	16.7		
10-14 şube	0	0.0	1	7.1	1	4.2		
<b>İşletmenin Hizmet Verdiği Yıl</b>								
1-4 yıl	5	50.0	3	21.4	8	33.3		
5-9 yıl	3	30.0	2	14.3	5	20.8	3,936	0,001**
10-14 yıl	2	20.0	5	35.7	7	29.2		
15-19 yıl	0	0.0	3	21.4	3	12.5		
20 yıldan daha fazla	0	0.0	1	7.1	1	4.2		
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		
	* p<0.05		** p<0.01		*** p<0.001			

İşletmelerin personel ve yönetim bilgileri incelendiğinde; otel işletmelerinin %60.0'nın 10 kişiden az sayıda çalışan personeli olduğu ve restoran işletmelerinin %57.1'inin 10-49 sayıda çalışan personele sahip olduğu, otel işletmelerinin %70'inin sorumlu departman şefleri veya işletme müdürleri tarafından yönetilirken restoran işletmelerinin %78.6'sının patron/patronlar tarafından yönetildiği tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; işletmede uygulanan yönetim şekli (p<0.01) açısından gruplar arasında anlamlı fark belirlenmiştir (Tablo 3).

**Tablo 3. İşletmelerin Personel ve Yönetim Bilgileri**

	OTEL		RESTORAN		TOPLAM		t	p
	İŞLETMELERİ		İŞLETMELERİ					
	n	%	n	%	n	%		
<b>İşletmede Çalışan Personel Sayısı</b>								
10 kişiden daha az	6	60.0	6	42.9	12	50.0		
10-49 kişi	3	30.0	8	57.1	11	45.8	1,295	0,209
50-99 kişi	1	10.0	0	0.0	1	4.2		
200 kişiden daha fazla	0	0.0	0	0.0	0	0.0		
<b>İşletmede Uygulanan Yönetim Şekli</b>								
Patron/Patronlar tarafından yönetilir	3	30	11	78.6	14	58.3	4,532	0,001**
Sorumlu departman şefleri ve işletme müdürü tarafından yönetilir	7	70	3	21.4	10	41.7		
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		
	* p<0.05		** p<0.01		*** p<0.001			



Araştırmaya katılan işletmelerin faaliyet bilgileri incelendiğinde; otel işletmelerinin %50.0'sinin tüm servis yöntemlerini uygularken restoran işletmelerinin %57.1'inin en çok A'la Carte servis yöntemini uyguladıkları, otel işletmelerinden %70.0'inin ve restoran işletmelerinden %57.1'inin yerli misafirler tarafından daha çok tercih edildiklerini bildirdikleri, otel işletmelerinin %70.0'inin ve restoran işletmelerinin %85.7'sinin yabancı misafirlerin en çok Türk mutfağını, otel işletmelerinin %90.0'ının ve restoran işletmelerinin %78.6'sının yerli misafirlerin Türk mutfağını tercih ettiklerini bildirdikleri tespit edilmiştir. Elde edilen veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde; işletmelerde en çok uygulanan servis yöntemi ( $p<0.05$ ) açısından gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur (Tablo 4).

**Tablo 4. İşletmelerin Faaliyet Bilgileri**

	OTEL İŞLETMELERİ		RESTORAN İŞLETMELERİ		TOPLAM		t	p
	n	%	n	%	n	%		
<b>En Çok Uygulanan Servis Yöntemi</b>								
A'la Carte	3	30.0	8	57.1	11	45.8		
Açık büfe	2	20.0	1	7.1	3	12.5	2,650	0,011*
Hepsi	5	50.0	5	35.7	10	41.7		
<b>İşlemeyi Tercih Eden Misafir Profili</b>								
Yerli misafir	7	70.0	8	57.1	15	62.5		
Yabancı misafir	1	10.0	2	14.3	3	12.5	0,371	0,898
Hem yerli hem yabancı misafir	2	20.0	4	28.6	6	25.0		
<b>Yabancı Misafirlerin En Çok Tercih Ettiği Mutfak</b>								
Türk mutfağı	7	70.0	12	85.7	19	79.2		
Hem Türk hem de yabancı mutfaklar	3	30.0	2	14.3	5	20.8	0,579	0,623
<b>Yerli Misafirlerin En Çok Tercih Ettiği Mutfak</b>								
Türk mutfağı	9	90.0	11	78.6	20	83.4		
Hem Türk hem de yabancı mutfaklar	1	10.0	3	21.4	4	16.7	0,466	0,859
<b>TOPLAM</b>	<b>10</b>	<b>41.7</b>	<b>14</b>	<b>58.3</b>	<b>24</b>	<b>100.0</b>		
	* $p<0.05$		** $p<0.01$		*** $p<0.001$			

Turizm işletmelerinin menülerinde yer alan coğrafi işaret almamış gastronomik ürünler incelendiğinde; otel ve restoran işletmelerinin çorbalar grubundan en çok “tarhana çorbası” nı, otel işletmeleri menülerinde ana yemekler ve kebaplar grubundan en çok “Beypazarı dolması” ve restoran işletmeleri menülerinde “Beypazarı güveci” ve “Beypazarı dolması” nı, tatlılar grubundan ise en çok “Beypazarı baklavası” nın yer aldığı ve bu ürünlerin coğrafi işaret alma potansiyelinin olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. İşletmelerin Menülerinde Coğrafi İşaret Almayan Gastronomik Ürünler

	Otel İşletmesi 1	Otel İşletmesi 2	Otel İşletmesi 3	Otel İşletmesi 4	Otel İşletmesi 5	Otel İşletmesi 6	Otel İşletmesi 7	Otel İşletmesi 8	Otel İşletmesi 9	Otel İşletmesi 10	TOPLAM	Restoran İşletmesi 1	Restoran İşletmesi 2	Restoran İşletmesi 3	Restoran İşletmesi 4	Restoran İşletmesi 5	Restoran İşletmesi 6	Restoran İşletmesi 7	Restoran İşletmesi 8	Restoran İşletmesi 9	Restoran İşletmesi 10	Restoran İşletmesi 11	Restoran İşletmesi 12	Restoran İşletmesi 13	Restoran İşletmesi 14	TOPLAM	
<b>ÇORBALAR ve BÖREKLER</b>																											
Beyazarı tarhana çorbası	X	X			X	X		X		X	6	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X			X	11	
Yarımca	X		X	X	X		X		X	X	7	X	X	X	X		X			X			X	X		8	
<b>ANA YEMEKLER ve KEBAPLAR</b>																											
Beyazarı güveci	X		X					X	X	X	5	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	12
Beyazarı mumbarı		X				X	X			X	4		X			X			X				X			4	
Uruş kapama		X	X	X				X	X	X	6	X			X		X		X			X	X			6	
Kiremit köfte	X			X	X		X			X	5		X								X					2	
Beyazarı dolması	X	X	X		X	X	X	X	X		8	X	X	X	X	X	X	X		X		X	X	X	X	12	
<b>TATLILAR</b>																											
Höşmerim	X		X	X		X		X		X	6	X	X	X		X		X	X	X	X	X		X	X	X	11
Perçem	X	X			X		X	X			5			X		X	X				X	X		X	X	7	
Beyazarı baklavası	X	X	X		X	X	X		X	X	8	X	X	X	X		X	X	X	X		X	X	X	X	12	
Havuç lokumu				X							1				X											1	
Kabak tatlısı		X	X	X			X				4		X			X				X						3	

## SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada; Beypazarı ilçesinde faaliyet gösteren 10 u otel işletmesi ve 14'ü restoran işletmesi olmak üzere toplam 24 turizm işletmesi ile görüşülmüştür. Araştırmada; turizm işletmelerinin çoğunluğunun bağımsız işletmeler (%62.5) olduğu, şubesinin olmadığı (%41.6), 1-4 yıldır hizmet verdiği (%33.3), bünyelerinde 10 kişiden daha az sayıda personel çalıştığı (%50.0), patron/patronlar tarafından yönetildiği (%58.3), en çok A'la Carte servis sisteminin uygulandığı (%45.8), işletmeleri yerli misafirlerin tercih ettiği (%62.5), yabancı (%79.2) ve yerli (%83.4) misafirlerin en çok Türk mutfağını tercih ettikleri belirlenmiştir.

Araştırma sonucunda; coğrafi işaret almayan, ancak işletmelerin menülerinde çorba ve börekler grubundan en çok "tarhana çorbası", ana yemekler ve kebablar grubundan en çok "Beypazarı güveci" ve "Beypazarı dolması", tatlılar grubundan en çok "Beypazarı baklavası" ve "höşmerim" ürünlerine sıklıkla yer verdiği ve bunların coğrafi işaret alma potansiyeline sahip gastronomik ürünler oldukları tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda;

\* İlgili bakanlıkların ve yerel yönetimlerin yöresel ürünler olup henüz coğrafi işaret almamış gastronomik ürünleri koruma altına alabilmesi için gerekli komisyonları oluşturarak coğrafi işaret için çalışmalara başlamaları ve coğrafi işaret için başvuruda bulunmaları,

\* İlgili bakanlıkların, yerel yönetimlerin ve turizm işletmelerinin coğrafi işaret alma potansiyeline sahip gastronomik ürünlerin tanıtılması ve yaygınlaşması için çalışmalar ve projeler yapmaları,

\* Yerel halkın coğrafi işaret alma potansiyeline sahip gastronomik ürünleri benimsemeleri, korunma ve yaygınlaştırılması için gerekli çalışmalarda aktif olarak yer almaları,

\* Turizm işletmelerinin coğrafi işaret alma potansiyeline sahip gastronomik ürünlere menülerinde daha fazla yer vermeleri ve misafirlerine tanıtımlarını yapmaları,

\* İlgili bakanlıkların ve yerel yönetimlerin coğrafi işaret alma potansiyeline sahip gastronomik ürünlerin üretiminde gerekli standartları belirlemesi ve turizm işletmelerinin bu ürünlerin üretiminde belirlenen standartlara dikkat etmelerinin sağlanması, gibi öneriler geliştirilebilir.

## Kaynakça

Ab Karim, S., & Chi, C. G. Q. (2010). Culinary tourism as a destination attraction: An empirical examination of destinations' food image. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 19(6), 531–555. <https://doi.org/10.1080/19368623.2010.493064>

Akın, E. B. (2006). Coğrafi işaret olarak tescil edilmiş Malatya kayısısının teknolojik özelliklerinin saptanması ve gıda güvenliği açısından araştırılması. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Alderighi, M., Bianchi, C., & Lorenzini, E. (2016). The impact of local food specialities on the decision to (re)visit a tourist destination: Market-expanding or business-stealing? *Tourism Management*, 57, 323–333. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.06.016>

Arıkan, M. (2017). Türkiye'de coğrafi işaretli ürünlerin kırsal alana olan etkilerinin üretici açısından belirlenmesi: Finike portakalı örneği. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.

Atay, E. (2013). Geographic indicators in the world and in Turkey and the case of Adapazarı Islama Köfte. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

Beypınar, N. N. (2018). Coğrafi işaret tescilinin Antep fıstığı uluslararası rekabet gücü üzerindeki etkisinin ölçülmesi. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Bucak, T., & Aracı, Ü. E. (2013). Türkiye’de gastronomi turizmi üzerine genel bir değerlendirme. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(30), 203-216.

Cebeci, H., & Şen, M. (2020). Coğrafi işaret tescilli soğuk bir lezzet: Görele Dondurması. Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research, 4(2), 197-217.

Çetin, T. (2009). Beypazarı’nda turist-yerli halk etkileşimi ve turizmin sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 9(1), 15-32.

Chi, C. G. Q., Chua, B. L., Othman, M., & Karim, S. A. (2013). Investigating the structural relationships between food image, food satisfaction, culinary quality, and behavioral intentions: The case of Malaysia. International Journal of Hospitality & Tourism Administration, 14(2), 99-120.

Cömert, M. (2014). Turizm pazarlamasında yöresel mutfakların önemi ve Hatay mutfağı örneği. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 2(1), 64-70.

Durusoy, Y. Y. (2017). Coğrafi işaretli gastronomik ürünlerin bölge halkı tarafından algılanması üzerine analitik bir araştırma: Kars Kaşarı örneği. Doktora Tezi. Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güneş, G., Ülker, H. İ., & Karakoç, G. (2008). Sürdürülebilir turizmde yöresel yemek kültürünün önemi. II. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler. 10-11 Nisan. Antalya.

Kan, M., Gülçubuk, B., Kan, A., & Küçükçongar, M. (2010). Coğrafi işaret olarak Karaman Divle Tulum Peyniri. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2010(2), 15-23.

Kim, Y. G., Eves, A., & Scarles, C. (2013). Empirical verification of a conceptual model of local food consumption at a tourist destination. International Journal of Hospitality Management, 33, 484-489.

Meral, Y. (2013). Kahramanmaraş kent merkezinde coğrafi işaretli ürünlere ilişkin tüketici tercihleri: Gemlik Zeytini Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Mercan, Ş. O., & Üzülmöz, M. (2014). Coğrafi işaretlerin bölgesel turizm gelişimindeki önemi: Çanakkale ili örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 29(2), 67-94.

Özkan, M. & Sormaz, Ü. (2019). Restoranların menülerinde coğrafi işaretli ürünlere yer verme durumlarının belirlenmesi, GANUD International Conference on Gastronomy, Nutrition and Dietetics, 20-24 Kasım, Gaziantep.

Polat, M. (2020). Yöresel yemek imajının destinasyon tercihinin etkisi. Doğu Coğrafya Dergisi, 25(43), 183-194.

Polat Üzümcü, T., Alyakut, Ö., & Akpulat, N. A. (2017). Coğrafi işaretleme kapsamında Kocaeli gastronomik ürünlerinin değerlendirilmesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 19 (28): 132-140.

Suna, B., & Uçuk, C. (2018). Coğrafi işaret ile tescil edilmiş ürüne sahip olmanın destinasyon pazarlamasına etkisi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6/3:100-118.

Şener, E. (2018). Restoran işletmelerinde satın alma sorumlularının coğrafi işaretli ürün algısı ve satın alma davranışlarının değerlendirilmesi: İzmir örneği. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Şengül, S., & Türkay, O. (2016). Yöresel mutfak unsurlarının turizm destinasyonu seçimindeki rolü Mudurnu örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 63-87.

Şimşek, A., & Güleç, E. (2020). Gastronomi Turizmi Kapsamında Coğrafi İşaretli Ürün: Elazığ Orciği. *Aydın Gastronomy*, 4(2), 73-81.

Toklu, İ. T. (2016). Tüketiciler coğrafi işaret için daha fazla ödemek ister mi? Artvin balı üzerine bir araştırma. *Karadeniz Araştırmaları*, (52), 171-190.

Tuncay, M. (2009). Coğrafi işaretlerin korunması. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Türk Patent ve Marka Kurumu, (2021). <https://www.ci.gov.tr/Statistics/RegistrationAndApplication>

Ural, A., & Kılıç, İ. (2005). Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi, Detay Yayıncılık, Ankara.

Yalım Kaya, S., & Şahin, E. (2018). Tescilden uygulamaya coğrafi işaretler: Adana kebabı üzerine bir inceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 189-199.

Yavuz, M., & Özkanlı, O. (2019). Yöresel yiyecek ve içeceklerin gastronomi turizmine etkileri: Gökçeada örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 279-301.

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri, Detay Yayıncılık, Ankara.

Yıldız, M. H., & Akdemir, N. (2020). Yiyecek içecek işletmelerinin menülerindeki yöresel gıda ürünleri ve coğrafi işaretli gıda ürünlerinin kullanım düzeylerinin değerlendirilmesi: Isparta Örneği. *International Marmara Social Sciences Congress Abstracts & Proceedings E-Book*, 463-468.

Yılmaz, E., Canbolat, C., & Çilingir Ük, Z. (2021). Üreticilerin Bakış Açısından Coğrafi İşaretli Bir Yiyecek: Beypazarı Kurusunun Değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 145-166.

Zuluğ, A. (2010). Coğrafi işaretli gıdalara ilişkin tüketici tercihleri üzerine bir araştırma: İstanbul örneği. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

ON THE UTILITY OF NEW WARS THESIS: A CRITICAL APPRAISAL

YENİ SAVAŞLAR TEZİNİN KULLANILIRLIĞI ÜZERİNE: ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

**Dr. Muhammed Kürşad ÖZEKİN**

Bandırma Onyedli Eylül University, Department of International Relations,  
ORCID: 0000-0001-8775-0936

**Dr. Zeynep ARIÖZ**

Bandırma Onyedli Eylül University, Department of International Relations,  
ORCID: 0000-0001-7470-5407

**Abstract**

In parallel with the considerable transformation in the nature and the scope of warfare since the end of the Cold War, the new war debate has gained currency among a number of scholars who stressed the need for a novel understanding of contemporary armed conflicts. As contemporary form of warfare poses new security threats and reflects new patterns in terms of objectives, actors, spatial context and human impacts, the new wars literature has proved itself as a useful analytical framework that enhance our understanding of the changing nature of contemporary warfare. However, despite offering important insights, the new war thesis has on the other hand subjected to a storm of criticism, both on empirical and historical grounds. Thus, the question of ‘what really new is about the new wars’ is still a debatable issue. As response to this research question, this study aims to explore the main premises of new war thesis, and discusses its current validity and utility for contemporary armed conflicts. Firstly, in the study, a brief overview of old wars will be given as a starting point. Secondly, distinctive characteristics of new wars will be examined through a comparative approach in the light of five commonly used hypotheses: (1) the erosion of monopoly on the legitimate use of violence; (2) the asymmetrization of military conflicts; (3) The growing role of international terrorism in new wars; (4) The changing economics of force in the contemporary warfare; and (5) The driving force of new identity politics in today’s conflicts. Finally, the utility and policy implication of new war thesis will be discussed in relation to critiques levied against the new wars proposition. Overall, the study argues that despite its problematic aspects and the lack of empirical evidences, new wars thesis offers insightful understanding of the changing character and novelty of today's organised violence.

**Keywords:** Transformation of warfare, Asymmetrization of armed-conflicts, New Wars.

**Özet**

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren savaşın doğası ve kapsamındaki önemli dönüşüme paralel olarak, yeni savaş tartışması, çağdaş silahlı çatışmalar hakkında yeni bir anlayışa duyulan ihtiyaca vurgu yapan bazı bilim insanlarının gündemine yerleşmiştir. Çağdaş savaş formu yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkardığı ve hedefler, aktörler, mekânsal bağlam ve insani etkileri açısından yeni yapıları yansıttığı için, yeni savaşlar yazını, modern



savaşın değişen doğasına ilişkin anlayışımızı geliştiren yararlı bir analitik çerçeve olduğunu ispatlamıştır. Ancak önemli açılımlar sunmasına rağmen, yeni savaş tezi bununla birlikte hem ampirik hem de tarihsel temelde eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Bu nedenle, 'yeni savaşlarla ilgili gerçekten yeni olan nedir' sorusu hala tartışılan bir konudur. Bu araştırma sorusuna bir yanıt olarak, bu çalışma yeni savaş tezinin temel dayanaklarını ortaya koymayı ve günümüz silahlı çatışmaları açısından mevcut geçerliliğini ve kullanılabilirliğini tartışmayı hedeflemektedir. Öncelikle çalışmada, başlangıç noktası olarak eski savaşlara ilişkin kısa bir genel değerlendirme verilecektir. İkinci olarak, yeni savaşların ayırt edici özellikleri yaygın olarak kullanılan beş hipotez göz önünde tutularak karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınacaktır: (1) şiddetin meşru olarak uygulanması üzerindeki tekelin erozyonu; (2) askeri çatışmaların asimetrikleşmesi; (3) yeni savaşlarda uluslararası terörizmin artan rolü; (4) çağdaş savaşta değişen güç ekonomisi ve (5) günümüz çatışmalarında yeni kimlik politikalarının itici gücü. Son olarak, yeni savaş tezinin kullanılabilirliği ve politik yansıması, yeni savaşlar savına karşı ortaya çıkan eleştirilerle bağlantılı bir şekilde tartışılacaktır. Genel anlamda çalışma, sorunlu yönlerine ve ampirik kanıtların eksikliğine rağmen, yeni savaşlar tezinin günümüzdeki örgütlü şiddetin değişen karakteri ve özgünlüğüne ilişkin derinlemesine bir anlayış sunduğunu savunmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Savaşın dönüşümü, Silahlı çatışmaların asimetrikleşmesi, Yeni Savaşlar.

## INTRODUCTION

With the considerable transformation in the nature and the scope of warfare since the second half of the 20th century there has been a growing agreement between the adherents of new wars proposition that a novel understanding and conceptualization is required to evaluate the changing characteristics of contemporary warfare (Gilbert, 2003; Kaldor, 2004; Münkler, 2005, 2007; van Creveld, 1991; Yalcinkaya, 2008). In line with this scholarly endeavour, a wide array of arguments was put forward by scholars regarding the changing features of contemporary wars which are qualitatively different from the nature of earlier wars. However, the validity of the distinction between old and new wars is still controversial. (Kalyvas, 2001; Newman 2004; Smith, 2003). As discussed by many others (Brzoska, 2004; Newman, 2004), the empirical and methodological foundation of new war proposition also seems problematic in some respects, and does not stand up to scrutiny, particularly when drawing upon historical material. Nevertheless, despite its holistic approach and some problematic claims, new war proposition is indeed an insightful and current paradigm which provides a conceptual framework to explain new types of conflicts in today.

Albeit the storm of criticism levied against the obsession with the 'newness' of wars, this study argues that qualitative and quantitative (in some aspects) transformations in the modern warfare does seem differentiates the new types of wars from earlier forms of armed conflicts in many aspects that can be found in a greater or lesser degree all over the world. Within the context of this argument, the question of 'what really new is about the new wars' will be set out in three steps. Firstly, a brief overview of old wars will be given as a starting point. Secondly, the distinctive characteristics of new wars will be examined through a comparative approach in the light of five commonly used hypotheses: (1) the erosion of

monopoly on the legitimate use of violence; (2) the asymmetrization of military conflicts; (3) The growing role of international terrorism in new wars; (4) The changing economics of force in the contemporary warfare; and (5) The driving force of new identity politics in today's conflicts. Finally, in the last section, the problematique will be briefly discussed in terms of critiques made against the new wars proposition.

### **A BRIEF OVERVIEW OF OLD WARS**

In simple terms, 'Old War' or classical understanding of warfare is predominantly a European phenomenon which characterised the state-building military conflicts of Europe between the late 18th and the middle of the 20th century (Kaldor, 2004; Münkler, 2005; Tilly, 1990). Despite the differences, 'Old Wars' were in general linked to the construction of the centralized, rationalized, hierarchically ordered, and territorialized modern state (Kaldor, 2004, p.15). In this regard, 'Old wars' is related to Carl von Clausewitz's conceptualization and the terminology that he introduced in his seminal work *Vom Kriege* (On War) (1832). In compatible with classical understanding of warfare, Clausewitz (1873, p.1) described war as "an act of violence intended to compel our opponent to fulfil our will". In Clausewitzian sense combatant parts of war are territorially defined sovereign units possessing the monopoly of the legitimate use of violence in the pursuit of definable geo-political goals. In general terms, 'Old Wars' refers to the European inter-state warfare which is conducted by relatively symmetrical military forces according to certain rules codified within the frame of international law, thereby the distinction between combatant and non-combatant, international and domestic, war and peace was drawn with relatively clear lines.

From the second half of the 20th century we have been witnessing a transformation in warfare which has changed many aspects of 'old wars' and raised crucial questions in the debate on 'new wars' (Kaldor, 2004; Münkler, 2005; Yalcinkaya, 2008). It is generally argued that end of the cold war and/or the impact of globalization are the main factor/s of this transformation (Kaldor, 2004). Since the term new wars was introduced by Kaldor (1999) there have been an ongoing endeavour to explain this transformation and how 'new wars' differs from the old conflicts. Despite the different emphasis on this matter, five general and interrelated characteristics of new wars have been asserted in the most of the literature.

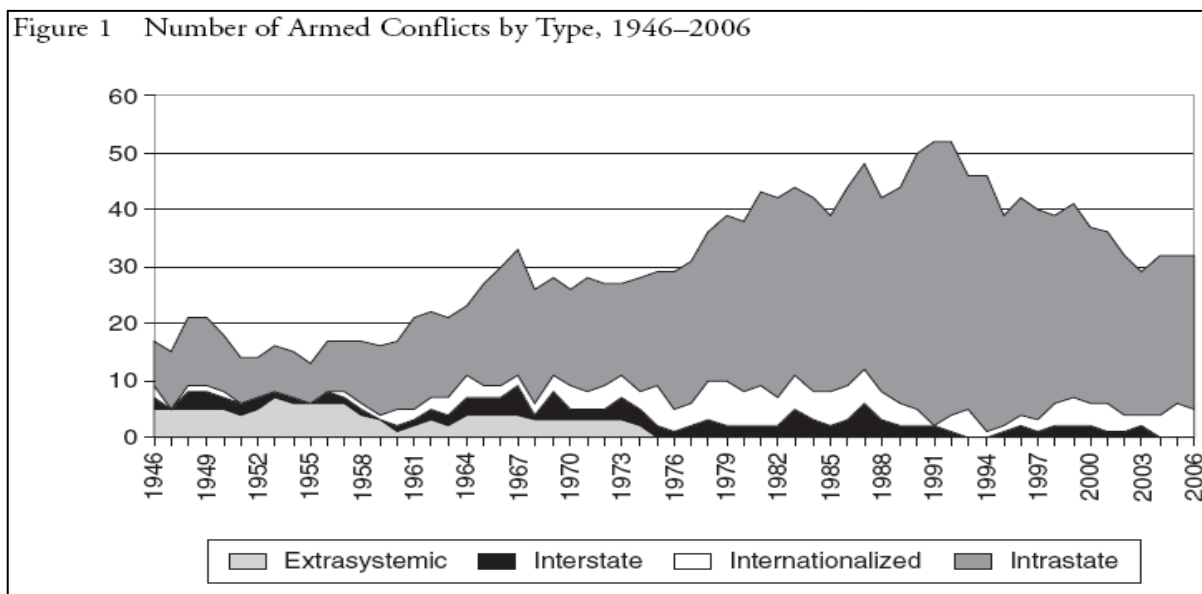
### **FIVE DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF NEW WARS**

#### **The Erosion of the Monopoly on the Legitimate Use of Violence**

It is generally argued that 'new wars' are characterized by an erosion of the state's monopoly on the legitimate use of force, which is mainly regarded as a consequence of the weakening state structure and the accompanying emergence of non-state actors (Kaldor, 2004; Münkler, 2005; van Creveld, 1991). On the basis of Kaldor's (2004, p.4-5) analyses the erosion of monopoly on the legitimate use of organized violence occurs dually from above by the transnationalization of military forces and from below by the privatization of warfare. In the last few decades the transnational relations between armed forces have dramatically increased by the growing influence of the interconnectedness and the interdependency. Military alliances, internationalized arms production, military corporations and arms control agreements have created a form of global military integration and a set of binding

international norms in military affairs. As a result of the increasing interconnectedness of states and the growing destructiveness of military power the capacity and the rights of state to use military force in international realm has been diminished. More importantly, state's monopoly on the use of violence has also eroded by below pressure of the privatization of organized violence. This kind of erosion is closely related to the ineffectiveness of the state apparatus in which non-state and sub-state actors are increasingly and partially seizing the initiative from states (Kaldor, 2004; Münkler, 2007)

In parallel with these developments, the emerging vacuum of state authority and power was generally accompanied by intra-state conflicts. Since the 1960's intra-state wars have relatively increased on a global scale. According to a study conducted by Harbom and Wallensteen, (2007) the number of intra-state wars is still structurally high after the 1960's. Despite Edward Newman's (2004) criticism that there has been no linear increase in civil wars after the cold war, the number of intra-state conflicts is still relatively high to regard the



intra-state conflict as a social reality and a characteristic of contemporary warfare. The geographical distribution of wars in the late 20th and early 21th century indicates that intra-

state wars mainly occurred in failed states where state apparatus is no longer able to maintain itself as a viable political and economic unit thereby paramilitary groups and intra-state wars emerged (Yalcinkaya, 2007, p.354). This is typically illustrated by intra-state conflicts in Haiti, Rwanda, Sudan and Sierra Leone in which the loss of state authority paved the way for the formation of non- and sub-state military groups and intra-state conflicts characterized by the atrocities against civilians.

In real terms, the loss of state authority and the succeeding replacement of regular armed forces with irregular ones have blurred the distinction between combatants and non-combatants, so that the realm of conflict has moved from military targets to civilian populations and non-military infrastructures (Münkler, 2007, p.69). This development caused universal humanitarian problems by creating omnipresent violence directed at civilians. New types of conflicts led to more civil casualties in comparison with the old wars. At the beginning of the 20th century, 5 to 15 per cent of the war casualties were civilian. By the 1990's civilian war casualties raised to approximately 80 percent (Smith, 1997; Kaldor 2005). The dramatic increase in civilian war casualties is inevitably followed by the refuge flows, slum camps and famished populations which trigger international threats and thus attract the attention of international society.

#### **The Asymmetrization of Military Conflicts**

Unlike the symmetric nature of casualties 'Old Wars', contemporary military conflicts are characterized by asymmetries in the mode of warfare. Asymmetry does not mean unequal as can be seen literally. It implies a relationship that cannot be considered to be alike. According to Rod Thornton's (2007, p.4) conceptualization, "symmetrical implies a mirror image; sometimes that image can be small, but nonetheless a likeness exists." Therefore, metaphorically asymmetrical, as an opposite of symmetrical, is the quite distorted mirror image that likeness no longer exists. To put it clearly, the buzzword asymmetric warfare refers to the use of unconventional tactics and means (not unequal force) in order to exploit weaknesses and vulnerabilities of opponent so as to gain a greater freedom of action (Metz and Johnson, 2001).

Asymmetrical warfare is a two-sided phenomenon which implies the use of unconventional means by both the 'stronger' and the 'weaker' in order to exploit the vulnerabilities of opponent. As an example, for the 'stronger', the asymmetrical military superiority of the US in conventional and unconventional warfare has dramatically increased with the *Revolution in Military Affair* and *the New American Way of War* that no state on earth can challenge the US on a military level because of the highly sophisticated and unconventional methods and means of war it employs (Münkler, 2005).

On the other hand, the term asymmetric warfare is also used to refer the unconventional response of the weak to the technological and economic superiority of its adversary. Strategies of guerrilla warfare and terrorism are typical examples of this kind of asymmetry (Münker, 2005). More recently, the September 11 attack was perhaps the most prominent example of asymmetric warfare in which Al-Qaeda terrorists employ their relative advantages and use an unconventional tactic –turning a civil infrastructure into a rocket- in order to exploit the vulnerabilities –the uncontrollability of civil life with all aspects- of the only super-power in today's world (Münker, 2005; Stepanova, 2008; Thorton, 2007).

Concordantly, the collective Palestinian uprising known as *intifada* can also be regarded as a *sui generis* asymmetric warfare of the weaker in which civil Palestinians employed demonstrations, strikes, riots and stones as an unconventional means against Israeli forces. In the case of *intifada* Israeli military forces were unsuited to confront the attack of Palestinians. Because military structure was organized and trained for the inter-state conflicts rather than military operations against civilians on urban terrain (Smith, 2005, pp.258-260). In the light of these examples it can be said that asymmetrization of warfare occurs on several levels including actors, military capabilities and the methods of warfare.

#### **The Growing Role of International Terrorism in New Wars**

Another distinctive characteristic of contemporary warfare is the growing transnational terrorist activities across the world. Terrorism is not a new thing in the history of war. It was also employed in ‘old wars’ by revolutionary and separatist groups as a tactical component of guerrilla warfare with the aim of wearing down the enemy’s physical forces without engaging in a direct confrontation. Unlike the use of terror as a tactic in the guerrilla warfare, new wars is characterized by the use of terror as an independent strategy aiming to generate psychological effects on societies rather than causing physical destruction in military or civil targets (Münker, 2005, pp.100-103). Therefore, international terrorism in new wars differs from the use of terror in the guerrilla warfare in terms of its method and objective. The bomb attacks on US military bases in Beirut (1983) and Riyadh (2003) are prominent examples of this in which the US troops were persuaded to withdraw from Lebanon and Saudi Arabia by not engaging into a direct military conflict but wearing down the political and public support behind them (Münker, 2005, p.101). In both cases terror used as an independent strategy respectively by Islamic Jihad and Al Queda to create a psychological impact on the US public opinion.

Two other differences of terrorism in new wars are ‘the rise of networks’ between terrorist organizations from different regions and the internationalization of their agendas and objectives with a global outlook. Prior to the ‘rise of networks’ between terrorist groups in the late 20th century. Militant–terrorist organizations with nationalist, separatist and revolutionary motivations also built international networks. However, despite the international characteristic of organizational structures, the goals and agendas of militant-terrorist groups did not go beyond a certain conflict area and the local or national context. On the hand, with the late 20th century, international networks between terrorist groups have relatively increased. Nevertheless, the goals and agendas of these terrorist groups have also become to gain more transnational or supranational character (Stepanova, 2008, pp.108-110). This can be illustrated by the ‘potent nature’ of Al Queda which has constantly transformed itself by forming new alliances and recruiting new members in a global scale with appealing transnational objectives. As Jessica Stern (2003) points out, with the potent nature of its organizational structure Al Queda has been able to construct surprising international networks composing of a vast diversity of groups from different geographic areas and different political inclinations. With the its growing role and all these distinctive features of international terrorism ‘new wars’ also differs from old ones in a considerable level. The emergence of non-state actors and the transnationalization of terrorist networks has inevitably brought along changes in the economic realm of warfare.



### **The Changing Economics of Force in the Contemporary Warfare**

The political economy of 'new wars' is also different from the centralized, totalizing and autarchic economic nature of old wars in three major aspects. Firstly, the economy of contemporary wars has a decentralized and globalized nature which depends on both 'local predation' and external support as economic sources (Kaldor, 2004, pp.101-104). The local predation, as Kaldor emphasized, is a widespread phenomenon in the new type of wars by which she lays stress on illegal income generating methods like loot, robbery, extortion, pillage and black marketing commonly used by fighting units in financing war (Kaldor, 2004, p.101). In addition to this, new globalized war economy is also heavily dependent upon external sources like economic support from the diaspora living abroad, foreign aids, economic assistances under the name of humanitarian aid and revenues of legal and illegal trade (Duffield, 1994; Jung, 2003; Kaldor, 2004). More importantly, the complicated resource flows of new wars, based on local predation and external supports, has created a 'self-perpetuating cycle of violence' in which combatant sides have an economic interest in maintaining the state of war as a source of income (Kaldor, 2004; Münkler, 2005).

Secondly, the political economy of new wars is also defined by the emergence of privatized military firms (PMFs) as an active and determinant player in conflict zones of every continent except Antarctica (Singer, 2008). With the broke down of state monopoly on the legitimate use of force and the creation of security gaps after the cold war the state of insecurity and instability has become a chronic syndrome of contemporary world which provided a basis for PMFs activities on a global scale (Singer, 2008).

Last but not the least, whereas the cost of waging and conducting a war is becoming costlier for developed states, it has become considerably cheaper for the non-state combatants to wage a war with the use of light weapons or civil infrastructures. On the other hand, the catastrophe, created by New wars, has become more costlier and threatening to society in the long run because of the employment of a long-term violence against the civilian targets (Münkler, 2005, pp.74-75).

### **The Driving Force of New Identity Politics in Today's Conflicts**

New wars can be also contrasted with earlier wars in terms of the new identity politics in warfare which generated a vast literature and spark a debate between scholars. The new identity politics, as Kaldor articulates, has two main aspects. One the one hand, it refers to the use of identity, as a tool, by politicians or leaders in order to survive and be an active actor at national politics counter to the growing impotence and declining legitimacy as it can be observed in former Yugoslavia and Soviet Union. On the other hand, it refers to labels used by political elites to legitimize their shadowy economic activities based on corruption and crime (Kaldor, 2004, pp.78-79). Within this feature of identity politics Kador draws a distinction that, earlier identity politics is associated with national state or forward-looking projects. In contrast new identity politics, as a labelling for power and legitimization, has a disruptive, backward-looking and exclusive characteristic.

### **CRITIQUES OF THE NEW WAR THESIS**

The new war proposition was subjected to many criticism regarding the distinction between 'old' and 'new' wars. These critics often emphasize that the dividing line which was



drawn by new wars proponents is arbitrary because there has not been a fundamental shift in the warfare (Kalyvas, 2001; Newman, 2004; Smith, 2003). Concordantly, Klaus Schlichte underlines the continuity of warfare without a fundamental shift in social reality, adding that the new war proposition is partly formulated due to a Euro-centric and idealized account of history (Schlichte, 2006, pp.114–116). Kalyvas (2001, p.117) criticized new war scholars that the distinction between old and new war is exaggerated, adding that “interpretations of recent civil wars that stress their depoliticisation and criminalization are attributable more to the demise of the conceptual categories generated by the cold war than to the end of the cold war per se”

Further criticism was put forward by Newman (2004, p.185) that not only the social reality of military conflict has changed, but also our approach and analysis. Hence, the change in reality “is not as great as that presented by much literature on wars and conflict.” Newman acknowledges that the nature of conflict has change in line with the historical technological and socio-economic changes. However, he stresses enduring pattern in warfare that much of the factors that characterize new wars are not really new and peculiar to modern war.

Moreover, the new war proposition is remarkably questioned by Michael Brozka (2004) in terms of its epistemological and methodological basis. On the basis of Eppler’s and Münkler’s books, Brozka (2004) criticized the new wars literature for adopting a holistic approach by integrating numbers of contemporary phenomenon like terrorism, decline in interstate wars and globalization into a single analysis. In addition to this, the factual statements of Münker and Eppler are drawn mainly from ‘analytical literature and journalistic accounts but seldom from primary sources’ thereby they lack of empirical scrutiny (Brozka, 2004, p.107). From Brozka’s standpoint, the holistic approach of new wars literature can be partially accepted as a weakness of the new war paradigm. However, the ongoing transformation in warfare can be comprehended with a paradigm shift which provides a framework for further analysis.

## **CONCLUSIONS**

The empirical foundation of the new war proposition remains contested because of the lack of satisfactory data to substantiate claims with a clear numerical comparison. Notwithstanding, existing quantitative data enables us to make some inferences to some extent, most particularly in patterns of violence and the war casualties. Despite differences in the details, the qualitative transformation of warfare is much clearer that five distinctive characteristics of new war have become widespread phenomenon which can be found in a greater or lesser degree all over the world. In this regard, the state of war tends to be a general global phenomenon which cannot be contained territorially. As Kaldor stresses, the distinction between the zones of peace and the zone of war becomes increasingly blurred that it is no longer possible to limit the war geographically (Kaldor, 2004, p.138). In parallel with this point of view, Hardt and Negri (2004, p.5) drawn a more pessimistic but partially acceptable conclusion that “we are living in a ‘general global state of war’ in which there is no hope for a real peace because of the blurring of the distinction between war and peace.”

The distinction between old and new wars can be regarded as “a global passage from modernity to postmodernity” (Hardt and Negri, 2004) in which some characteristic of new war can be found in earlier wars as well. Therefore, the distinction does not mean a sudden break in the history of warfare. Kaldor (2004) also argues that some characteristics of new wars were foreshadowed in the 20th century’s total wars. The holistic approach of new war proposition and the different emphasis on the ‘new’ versus ‘old’ terminology causes some complications. However, *global state of war* is much more an overarching phenomenon which has a large peripheral effect. Most importantly criticisms of new war thesis generally miss the policy implication of the argument.

## REFERENCES

- Brzoska, M., 2004. ‘New Wars’ Discourse in Germany. *Journal of Peace Research*, 41 (1), pp.107-117.
- Duffield M., 1994. The Political Economy of Internal War. Asset Transfer, Complex Emergencies and International Aid in: Macrae J, Zwi A ed. *War and Hunger: Rethinking International Responses*. London: Zed Press.
- Gilbert, P., 2003. *New Terror, New Wars*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Harbom, L. and Wallenstein, P., 2007: Armed conflict 1989-2006, *Journal of Peace Research* 44 (5) pp.623-634.
- Hardt, M. and Negri, A., 2005. *Multitude War and Democracy in the Age of Empire*. 2nd ed. New York: Penguin Books.
- Jung, D., 2003. Introduction: Towards Global Civil War in: J. Dietrich ed. 2003. *Shadow Globalization, Ethnic Conflicts and New Wars. A political Economy of Intra-state War*. New York: Routledge.
- Kaldor, M., 2004. *New and Old Wars Organized Violence in a Global Era*. 5th ed. Cambridge: Polity Press.
- Kalyvas, S. N., 2001. ‘New’ and ‘old’ civil wars. A valid distinction? *World Politics*, 54 (1), pp.99-118.
- Metz, S. and Johnson, D. V., 2001. *Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts*. U.S. Army War College Strategic Studies Institute.
- Münkler, H., 2005. *The New Wars*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press.
- Münkler, H., 2007. What is Really New About the New Wars?- A Reply to the Critics in: J. A. Olsen ed. 2007. *On New Wars*. Oslo: Institutt For Forsvarsstudier
- Newman, E., 2004. The ‘New Wars’ Debate. A Historical Perspective is Needed. *Security Dialogue* 35 (2), pp.173-189.
- Singer, P. W., 2008. *Corporate Warriors the Rise of the Privatized Military Industry*. New York: Cornell University Press.
- Smith, D., 1997. *The State of War and Peace Atlas*. London: Penguin Books.
- Smith, M., 2003. Guerrillas in the Mist. Reassessing strategy and low intensity warfare. *Review of International Studies* 29, PP.19–37.
- Smith R., 2005. *The Utility of Force The Art of War in the Modern World*. London: Penguin Books.

Stepanova, E., 2008. *Terrorism in Asymmetrical conflict Ideological and Structural Aspects SIPRI Research Report No:23* The Stockholm International Peace Research Institute: Oxford University Press.

Stern J., 2003. The Protean Enemy. *Foreign Affairs* 82 (4), pp. 27-40

Thornton, R., 2007. *Asymmetric Warfare*. Cambridge: Polity Press.

Tilly, C., 1990. *Coercion, Capital and European States AD 990-1900*. Oxford: Basil Balckwell.

Van Creveld, M. L., 1991. *The Transformation of War*. New York: Free Pres

Yalcinkaya, H., 2008. *Savas: Uluslararası İliksilerde Guc Kullanımı (War: The Use of Force in International Relations)*, Ankara: Imge Kitabevi.

**THE IMPACT OF ICTIHAD JOURNAL ON CONFIGURATION OF RELIGION  
BASED POLITICS IN THE EARLY TIMES OF TURKISH REPUBLIC**

**Lect. Yasin TURNA**

Bandırma Onyedi Eylül University, Erdek Vocational School, Balıkesir/Turkey,  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2153-2797>

**Öğr. Gör. Onur AKDOĞAN**

Bandırma Onyedi Eylül University, Erdek Vocational School, Balıkesir/Turkey,  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5523-2384>

**Abstract**

Paternalist Ottoman Empire put a series of reform movements into effect in order to hold back its regression versus the West and brought out a whole new intelligentsia class that is much different than those traditionalised thinking/counselling classes in Ottoman Empire's administration system. This intelligentsia class, emerging in the late times of Ottoman Empire, provided contemporary ideas and opinions for the modernization of Ottoman, however, it could only find the opportunities to carry out its ideas and opinions with the foundation of the Republic. A part of this intelligentsia class, inherited to the Republic from Ottoman Empire, initiated the movement of civilising and westernization by being a part of the Republic regime's founders. The purpose of this civilising programme, administered by the founding classes of the Republic of Turkey, is to build a secular state that transforms the social life of the society that is based on religion. Secularism, one of the fundamental principles of the Kemalism ideology, which is the formal and official ideology of the Republic, is an outcome of the positivist ideals. A new social lifestyle, shaped by the elitist Republicans centred on secularism, followed a widening path that radiates. A research had been conducted on Ictihad Journal, issued by Dr. Abdullah Cevdet, is one of the leading names of the Westernization movement by being a source of guide for the ideas & opinions of religious concepts in Republic's ideology. The aim of this study is to examine the Ictihad Journal's circle's, also known as "Westerners" within the literature, views on religious subjects and to observe the effect of Westerners' effort for carrying out their civilising policies to Kemalism ideology. As a method, a literature review about positivist ideas and opinions, made notably by Abdullah Cevdet from Ictihad Journal and the other intellectuals of the era, based on the effect of religions on society structure & life, is made. The views in Ictihad Journal about where the notion "religion" should stand, being one of the strongest dynamics of the society against the Westernization movements desired to be applied by the Westerners, are examined and analysed. In the study, it is observed that the intellectuals of the era influenced the official ideology of Republic of Turkey and appreciated the religion-based policies of the Republic era. It is concluded that the policies related to culture, education, language, appearance, religion & worshipping, and even the legal system style that affected the Kemalists' to transform the social life are influenced by the ideas generated in Ictihad Journal.

**Keywords:** Ictihad Journal, Religion, Positivism, Kemalism, Westernism

## ERKEN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNİN DİN POLİTİKASININ ŞEKİLLENİŞİNDE İCTİHAD DERGİSİ'NİN ETKİSİ

### Özet

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında gerilemesini durdurmak için bir dizi reform hareketini doğurmuş ve Osmanlı devlet sisteminde gelenekselleşmiş düşün kadrolarından çok daha farklı bir “aydınlar sınıfı”nı ortaya çıkarmıştır. Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan aydın sınıf, Osmanlı modernleşmesinde çağdaş fikirler sunmuş, fakat Cumhuriyet ile birlikte fikirlerini uygulayabilme imkânı bulmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan bu aydın sınıfın bir kısmı Cumhuriyet rejiminin kurucuları arasında yer alarak medenileşme/batılılaşma hareketini başlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları tarafından tatbik edilen medenileştirme programının gayesi toplumun din temelli cemiyet hayatını dönüştürecek laik bir devlet inşa etmektir. Cumhuriyet'in resmî ideolojisi olan Kemalizm'in temel ilkelerinden birisi olan laiklik, pozitivist ideallerin bir sonucudur. Cumhuriyet elitleri tarafından laiklik ekseninde biçimlenen yeni hayat, merkezden çevreye doğru genişleyici bir yol izlemiştir. Cumhuriyet ideolojisinin din mefhumundaki fikirlerine kaynaklık eden Batılılaşma hareketinin öncü isimlerinden Doktor Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan İctihad Dergisi üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Garpcılar olarak da literatüre geçen İctihad çevresinin din hususundaki görüşlerin incelenmesi ve Garpcıların getirmeye çalıştıkları medenileşme politikalarının Kemalizm ideolojisine sirayetinin gözlemlenerek literatüre katkı sağlanmasıdır. Yöntem olarak, İctihad Dergisi'nde başta Abdullah Cevdet olmak üzere dönemin aydınlarının genel olarak dinlerin toplumsal hayat üzerindeki etkisine yönelik pozitivist fikirleri hakkında literatür taraması yapılmıştır. Garpcılar tarafından arzu edilen Batılılaşma hareketlerine karşılık toplumu harekete geçiren en büyük dinamiklerden birisi olan “din” olgusunun hangi konumda durması gerektiğine dair İctihad Dergisi'ndeki fikirler incelenmiştir. Çalışmada, dönemin aydınlarının Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisini etkilediği ve Cumhuriyet Dönemi din politikalarını alkışladığı gözlemlenmiştir. Kemalistlerin toplumsal hayatı dönüştürmesinde etki eden kültür politikalarından eğitim, dil, kılık kıyafet, ibadet konularından hukuk sisteminin bütününe kadar İctihad Dergisi'nde üretilen fikirlerinin etki ettiği sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İctihad Dergisi, Din, Pozitivizm, Kemalizm, Batıcılık

## SLOW MOVEMENT IN THE CONTEXT OF SOCIAL AND POLITICAL MOVEMENTS

**Esra Akay TİRYAKİOĞLU**

Bartın University Ağdacı Campus, BARTIN

<https://orcid.org/0000-0001-5274-1802>

**Murat Özey TAŞKIN**

TED University, Political Science and International Relations, ANKARA

<https://orcid.org/0000-0002-1319-839X>

**Sümer Esin ŞENYURT**

TED University, Political Science and International Relations, ANKARA

<https://orcid.org/0000-0002-0794-0869>

### **Abstract**

Social movements today are a phenomenon in which people come together with the perspective of collective action and act in unity for a specific purpose or change. At this point, it is possible to see the social movements formed by people in various countries in daily life and the effects of these movements. In this context, the slow movement, which is adopted in many countries around the world and which is mainly against globalization, is evaluated in the context of social movements. Moreover, with globalization, people have started to work harder, live faster, produce more, and consume more and with this rapid flow, people started to become ordinary. The "slow movement" that opposes these situations criticizes patterns such as fast modern life, eating, and drinking. Also, slow movement rejects all areas where the element of speed arising from globalization exists and where speed is adopted. At this point, the starting point of the slow movement was the slow food movement. The slow food movement was developed against Fast Food in the 1980s then increased its scope and showed its presence in various areas. In this context, the slow city movement followed this trend. Furthermore, many different countries of the world have been affected by this movement in different ways, and some cities of Turkey have also been affected by its slow movement. At this point, In this article, slow movement, which is evaluated in the context of social movements, will be discussed, as well as the role of slow movement in today and how this slow movement affects various areas of life

**Key Words:** Slow Movement, Criteria For Slow Movement, Cittaslow, Slow Food

### **Historical Development of the Slow Movement**

Technological developments in the world along with globalization have required uniformization and change. As one of the negative effects of globalization, the population of the world has concentrated on some cities. According to Radstrom: `` *While this situation accelerated the formation of uniform cities that are more similar to each other, where social life and unique values have lost their importance, it has left the policies and improvement efforts followed by local administrators in urban planning helpless in the face of globalization*'' (Radstrom, 2001: 90). As a result of globalization, consumption-based fast life concepts have also entered our lives. Today, it is seen that individuals try to be faster in every



subject. It is emphasized that being not fast is a disadvantage in today's world and staying behind time will be a failure. Carl Honore emphasized the concepts of slow and speed in his book: “ *The concept of slowness in its slow movement means that the activities in people's daily lives are done at a satisfactory pace, carefully and with pleasure, as opposed to doing everything with snail speed*” (Honore, 2004: 15). In this philosophy, contrary to the fact that slowness is not advocated, it follows a normal life rhythm and advocates a balanced lifestyle by moving away from a fast rhythm in daily life. In order to apply this philosophy of life, it is necessary to cut the speed of life first. According to Mayer and Knox, “*The reality is slow, standardization is fast; individuality is slow, branch offices are fast; silence is slow, noise is fast; trees are slow, concrete is fast; bicycle paths are slow, parking areas are fast* ” (Mayer ve Knox, 2007: 23). From here, it can be understood that most of the terms we are in in daily life are fast. Carl Honore (2008) included a table containing some features of the concepts of fast and slow in his book "Slow Movement".

**Table 1:** Honore’s Fast and Slow Concepts:

<b>FAST</b>	<b>SLOW</b>
Busy	Calm
Stressful	Patient
Hasty	Careful
Superficial	Intuitive
Paying attention to quantity	Attaching importance to quality

**(Honore, 2008:16)**

According to Parkins and Craig: ‘ *Slow life refers to the peace and freedom of spending leisure time, instead of working non-stop at any time of the day, to give individuals a time slot of their own, thus adding value to life*’ (Parkins and Craig, 2006: 39). In fact, individuals will be able to spend more quality time and get away from the fast flow of life in this way. Similarly, according to Yurtseven: ‘ *Slow life is essentially a set of cautious and conscious actions, which refers to devoting more time to issues that are given attention and importance and to be more careful about each subject that provides satisfaction*’ (Yurtseven et al., 2010: 9). When questioned, it can be noticed that the time we devote to matters that we really care about and enjoy in life is limited. Knox and Mayer have comparatively used the concepts of fast and slow in their work:

**Table 2:** Fast and slow concepts comparatively according to Knox and Mayer:

<b>FAST</b>	<b>SLOW</b>
Not equal	Equal
Industrial	Craft
Standard	Special
Corporate	Locally supported
Can be imitated	Original
Suitable for mass production	Personal
Insensitive to history and culture	Sensitive to history and culture
Homogeneous	Personal

**Examples:**

Metropolitan projects	Collective economic growth
Crowded cities	Quiet cities
Industrial food production	Slow food

**(Knox and Mayer, 2009: 35)**

In line with these contexts, according to Sezgin and Ünüvar: ‘ *Its slow movement is essentially an anti-globalization and anti-fast life social movement that attaches importance to localism against the negative changes caused by globalization, criticizes the fast and consumption-based modern life, and focuses on carrying these values to the future by defending the unique values of societies* ’ (Sezgin and Ünüvar, 2011: 108). It can be seen that these sentences explain the basic philosophy of slow movement.

### **Slow Food**

Slow food focuses on the negative effects of fast life on our lives. Accordingly, standardization of taste, environmental damage, extinction of small producers, destruction of vegetables, fruits, and grains are the negative consequences of globalization. Today, fast food has become an undeniable part of modern life. Thanks to chain food businesses, today's people have moved away from cooking in their daily life. Honore evaluates the slow food movement as follows: ‘ *A reflection of the speed and haste that has also manifested itself in dining tables for a long time, it is the American style of eating, summarized as "throw it in your mouth, swallow and go"* (Honore, 2008: 56). McDonald's also played an important role in the emergence of its slow movement. Petrini and Padovani states that: ‘ *With the announcement of McDonald's announcing that it will open a branch next to the famous Spanish Steps in Rome, Italian gastronomer Carlo Petrini initiated the Slow Food Movement to stop the fast food popularity that surrounded the world* ’ (Petrini and Padovani, 2011: 109). The aim of the protesters is also to offer a tasty alternative to global food. This movement aimed to preserve food tastes and life by reducing the homogenizing effect of fast food. Nilsson et al. emphasized this situation as follows: ‘ *A group of Italian intellectuals led by Carlo Petrini served traditional Italian food to Romans and foreign tourists passing by. The goal is not only to protest McDonald's but also to offer a tasty alternative to mass-produced global food* ’ (Nilsson et al., 2011: 374). This movement aims to protect the eating and drinking traditions and local flavors that have sunk into oblivion by fighting against industrial foods and fast nutrition culture with the principle of "good, clean, fair food". The fact that the food is ‘good’ is that it has a delicious taste, healthy quality and a good appearance. ‘Clean’ food is safe for human health using production methods that do not harm the ecological system and the environment. The fact that food is ‘fair’ is that prices do not exceed the purchasing power of consumers and producers' labor is rewarded.<sup>1</sup> It can be said that the Slow Food movement is an international non-profit, the Democratic Union, and is based on volunteerism. The slow food movement preferred the snail as the logo. This logo emphasizes that life should be lived at a speed that can be enjoyed.

### **Slow Travel and Slow Tourism**

---

<http://www.slowfood.com/about-us/our-philosophy/>

With the emergence of the slow movement and its adoption all over the world, the concept of 'slow tourism' has also begun to be talked about. Slow tourism has been wondered by people and seen as attractive for tourists who want to relax in a calmer and natural environment, and people started to visit these areas and created a new form of tourism. Nowadays, many people prefer a vocation concept of a few days or weeks, with package tours, not interacting with the local people, traveling with tour guides, and then returning by plane. In Turkey "all-inclusive" hotels in the concept may be an example of this form of tourism. During five-star hotel vocations, the entire vacation period is spent within the hotel boundaries. There is no interaction with the local people. Slow tourism adopts the opposite situation. According to Gardner: " *It is an understanding that aims to interact with the local people and to learn the cultural characteristics of the region in communication with them and to explore the city on foot rather than by tour*" (Gardner, 2009: 12). Slow tourism has started to take its place in the tourism sector with an approach that preserves the local identity of the city where it is located and takes advantage of the opportunities that that city has.

### **Slow Business and Slow Money**

The slow business approach states that there should be a fairer sharing against the injustice within the society that came with the industrial revolution, and it offers various solutions in accordance with this understanding in its philosophy. According to Yurtseven et al.: " *Slow business is a business approach that aims to create a society in which different people can live together in peace, in contrast to the business approach that aims to make a profit*" (Yurtseven et al., 2010: 66). With globalization, the rich-poor distinction is getting deeper. Thanks to this movement, it is aimed to create a fair environment where individuals in the society share what they deserve as much as they deserve. On the other hand, the main purpose of slow money is to strengthen local businesses and markets and ensure that the money is distributed evenly over the wider area. According to Ünal and Zavalısz, " *It is claimed that the slow money application is accepted more quickly in regions where intellectuals live intensely*" (Ünal and Zavalısz, 2016: 897). Yurtseven et al. supported that: " *The Ithaca region of America uses a slow money application called Ithaca Hours and many goods and services can be purchased with hours, and house rents can be paid with hours. In addition, restaurants, cinemas, bowling alleys, supermarkets, hospitals, second-hand outlets, farmers selling local products, and the Chamber of Commerce accept and use hours*" (Yurtseven et al., 2010: 82). Thus, money circulates within the borders of the region and economic sustainability is supported.

### **Slow Journalism and Slow Media**

The slow journalism approach that has emerged against breaking news has become an alternative source for readers who seek reliable news. Many platforms that adopt a slow journalism approach have been on the air in the past years. The Slow Media movement has been a movement against the overproduction and consumption of media in the digital technology age. According to Güven: " *Starting from 2010, examples of slow media started to occur in various countries around the world at the local level*" (Güven 2011: 117). The slow media movement argues that media production must be thoroughly researched. Readers

may constantly encounter false and unnecessary information in the digital age. In the race to give the news the fastest, the quality of the news decreases, and the risk of falling into the fake news trap increases. According to Le Masurier: *"Slow journalism, a subculture movement in the face of traditional media, shares the values of an effort to produce a good, clean and fair product like other subgroups of the slow movement as a continuation of the slow movement"* (Le Masurier, 2015: 140). Journalists reporting for slow journalism avoid superficiality, revealing the truth and informing the public is their main purpose and spend as much time as necessary for it. Bulunmaz and Çetin stated that: *"The reporting process in slow journalism has a deep research discipline like investigative journalism. While preparing the news, instead of speed, time, conditions of access to the news source and respect for the reader and the audience is adhered to"* (Bulunmaz and Çetin, 2018: 141). Slow journalism and slow media focus on producing less but quality news. Also, the main point of slow journalistic publications is not to gain subscribers. This type of journalism is nonprofit and acts on the basis of respect for the reader.

### **Slow City (Cittaslow)**

Another element that is clearly affected by globalization and the effects of globalization are cities. At this point, With the effects of globalization, many cities around the world become more and more alike as time passes and they lose their urban identities and souls. According to Yavuzçehre: *"The reflection of globalization on the space manifests itself in the process of increasing similarity of cities in different geographies and cities are gradually becoming more uniform"* (Yavuzçehre, 2010: 126). In addition to that, Semmens and Freeman support this situation as follows: *"These cities called clone cities; As a result, it faces problems such as structural economic declines, decentralized urban centers, out-migration, discrimination, and environmental degradation"* (Semmens and Freeman, 2012: 354). In this context, it is possible to see that, as globalization affects many other things, it eliminates cities and the unique identities of cities and makes cities similar to each other. At this point, In the context of social movements, another area of slow movement, slow city (Cittaslow), stands out in this regard. Toplu explains the reason for the emergence of the slow city as follows: *"The idea of creating a healthy alternative model has been the starting point of the slow city in today's world where cities are gradually becoming unhealthy, experiencing environmental degradation, homogeneous, and losing their identity"* (Toplu, 2012: 11). Sırım also stated that: *"The slow city movement, which started in Italy and spread all over the world, whose primary goal was to improve the quality of life of local residents, soon became an international network and emerged as an alternative city and also a model of life"* (Sırım, 2012: 119). In this context, it is possible to see that, the slow city movement, adopted within the framework of the slow movement, argues that there should be an alternative and healthy city life aimed at the disorder caused by globalization and especially environmental pollution. Moreover, according to Yildirim and Karaahmet: *"The slow city movement argues that cities can develop without harming nature, concreting is not the only way of development, and that they can develop by protecting the local characteristics and natural structures of cities"* (Yildirim and Karaahmet, 2013: 17). This situation constitutes the main purpose of the slow city movement. Small towns that are implementing the slow city

movement have shops and restaurants that sell local products rather than supermarkets or businesses such as McDonald's / KFC. This, in turn, shows that globalization and the branding brought about by globalization are not covered by slow city.

### **Slow City Criteria**

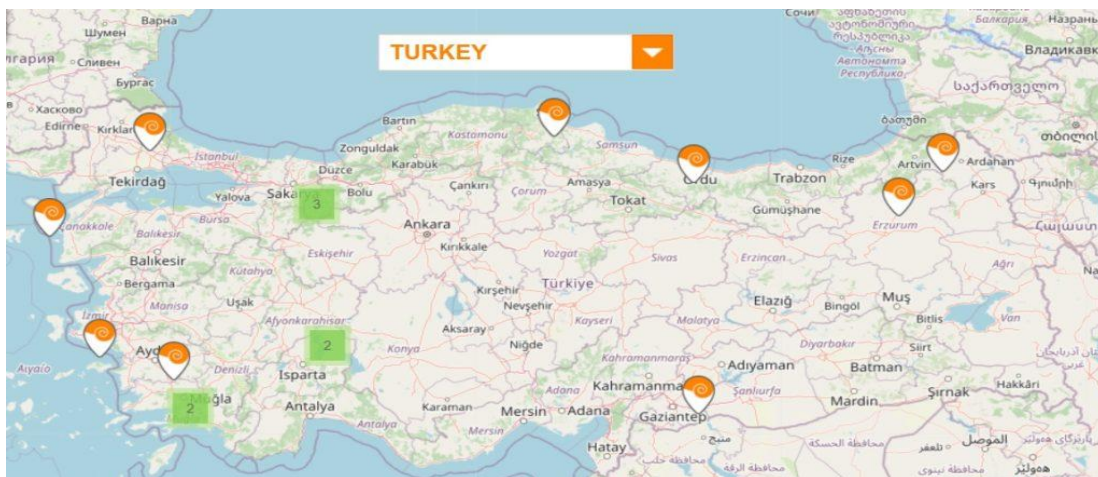
There are many criteria and category set for the implementation of the concept of slow city in cities adopted in the context of slow movements. At this point, it is obvious that slow cities must meet certain criteria that differ from other cities in order to obtain this title. In this context, according to Çerçi: *“The most important point that the International Cittaslow Association gives priority in this matter is that the population of the city is below 50,000. However, the Coordination Committee reserves the right to accept the participation of larger populated cities in the union”* (Çerçi, 2013: 92). Moreover, another requirement for a city to be in the slow city category is that these cities must pay a certain annual fee. At this point according to Sırım, *“For cities that are slow city members, the annual membership fee varies depending on the population size. The city whose membership application is accepted must pay the membership fee within four months after becoming a member”* (Sırım, 2012: 124). At the same time, it is not enough for these cities to have the right to become slow cities once, cities are regularly controlled. Cities covered by slow city continue to remain slow cities as long as they meet these criteria. In this context, according to Akman, *“Cities that meet the criteria and qualify to use the snail logo are regularly audited every four years”* (Akman et al., 2013: 46). Depending on the basic principles of the slow movement, these cities are expected to maintain their traditional structures. Local products and businesses selling local products should be supported, that is, there should be no supermarkets and fast-food restaurants in these cities. Renewable energy sources should be preferred. Unlike concreting, more green space creation should be encouraged in these cities. According to Göçkan: *“The slow city criteria serve as a road map for local governments who want to achieve a sustainable city. It encourages the development of projects on subjects such as reducing the carbon footprint of cities, enabling them to benefit from renewable energy sources, recycling, collecting waste oil and batteries, organizing energy-saving campaigns”* (Göçkan, 2012: 104). Moreover, at this point, it is possible to see that, there are many criteria and conditions for being a slow city. In addition, the continuity of these criteria provided by cities also plays a key role in keeping them as slow cities.

### **Slow Cities in Turkey**

It is also possible to see the slow city phenomenon adopted within the scope of slow movement in Turkey. At this point, the cities identified in the concept of a slow city in Turkey have provided various criteria that have a critical role in being considered a slow city. In this context, the slow city movement in Turkey was started under the leadership of Seferihisar when Seferihisar received a Cittaslow certificate. Then, at the Cittaslow International Congress, Akyaka (Muğla), Yenipazar (Aydın), Gökçeada (Çanakkale), and Taraklı (Sakarya) were declared slow cities and the number of slow cities in Turkey increased to 5 and thus the



National Cittaslow Union was established in Turkey.<sup>2</sup> According to Öztürk: “ *The membership process for Seferihisar, which started on June 17, 2009, was completed in a short period of 5 months, on 28 November 2009*” (Öztürk, 2012: 96). In other words, according to Ağı Günerhan, “*Seferihisar Municipality started its activities with the issue of protecting the local producer, which is one of the most important requirements of the slow city, and offering natural and additive-free products to the public and transformed the old town hall into a village market*” (Ağı Günerhan et al., 2010: 36). In this market, local producers had the opportunity to sell their products directly to the public. These markets, where the villagers can sell local products, have contributed to both environmentally friendly and local development. Another example, Muğla / Akyaka, has been the subject of criticism: “*Especially in the summer months, Akyaka, which is no longer a slow city, is under the influence of tourism and has a very dense population*” (Ak, 2017: 895). At this point, it is possible to separate this district from the concept of a slow city in a close process, as it cannot meet the criteria for being a slow city. On the other hand, apart from these, Halfeti/Şanlıurfa, Persembе/Ordu, Şavşat/Artvin, Vize/Kırklareli, Uzundere/Erzurum, Yalvaç/Isparta, Yenipazar/Aydın are other slow cities in Turkey and all of them have their own criteria that make them slow cities. For example, the most important element that makes Taraklı/Sakarya strong as a slow city is its traditional architecture. According to Öztürk: “*Some of the Taraklı houses, which have survived for many years, have a history of more than three centuries. The general characteristic of these houses is a three-storey wooden frame house that forms the Ottoman urban texture*” (Öztürk, 2012: 121). It can be seen that in order for a city to be a slow city, it must have many special criteria, so there are quite a few cities suitable for this adjective. Most places in today's world are filled with chained large supermarkets and fast-food restaurants. It is quite difficult to stay away from these chained businesses. This can be cited as the main reason that places with good nature, such as Datça, is not a slow city.



**Figure 3: Slow Cities in Turkey<sup>3</sup>**

cittaslowturkiye.org

<sup>3</sup> cittaslowturkiye.org



### **Conclusion**

Eventually, Judged in the context of social movements, the slow movement emerged primarily as the phenomenon of Slow Food and emerged against McDonalds, one of the globalized brands. In the later process, it increased its influence in various areas against globalization, the negativity caused by globalization, and the phenomenon of "speed" caused by globalization. At this point, it is possible to see that, The slow movement should not be considered as sticking to the past or going backward. This movement has aimed to preserve, keep alive our values from past to present. Thus, it protects its tradesmen, craftsmen, values, and culture of the city. Slow food does not mean eating slowly, it promotes the production and consumption of healthy and local foods, organic products. Moreover, Slow food contributes to the promotion of local flavors and their transmission over generations. Its slow movement takes a steep stance against the negative effects of globalization. Although slow movement cannot completely eliminate globalization, it can function by clearing or reducing the negative effects of globalization. So, it is possible to see that, slow movement and areas where it is adopted strives to make the world more livable. On the other hand, all sub-areas adopted within the framework of the slow movement are seen as a movement that will be evaluated in the context of social movements that have adopted a healthier and more regular philosophy of life, while aiming to be free from the negative effects of globalization.

### **References**

- Acar, Y. (2016). Turistlerin Sakin Şehirleri Tercih Nedenleri, Memnuniyet Düzeyleri ve Tekrar Ziyaret Etme Niyetleri: Türkiyede'ki Sakin Şehirlerin Değerlendirilmesi. Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Ak, D. (2017). An Evaluation on Slow City (Cittaslow) Movement and Turkey Examples. The Journal of International Social Research. Volume: 10, Issue: 52, 885-903.
- Akman, Elvettin; Nergiz, Nilüfer ve Akman, Çiğdem (2013). "Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Yavaşça Acele Et (Festina Lente)", Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açılıarı, s. 37-55, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Matbaa Birimi.
- Ağı Günerhan, Sibel; Erdem, Ümit ve Günerhan, Hüseyin (2010). "Çevre ve Enerji Açısından Yavaş Şehir Hareketinin Gelişimi", [http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya\\_ekler/92ea5eb97cbf51f\\_ek.pdf?dergi=1045](http://www.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/92ea5eb97cbf51f_ek.pdf?dergi=1045), Erişim Tarihi: 12.01.2021.
- Bulunmaz B., Çetin B., (2018) Yavaş Gazetecilik Geçmiş mi Gelecek mi?, İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- Çerçi, Ayşegül (2013). Destinasyon Markalama ve Yavaş Şehir Seferihisar'ın Destinasyon Marka İmajı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gardner, N. (2009). "A manifesto for slowtravel", Hidden Europe Magazine, 25, s. 10–14.
- Göçkan, Elif (2012). İzmir İli Yavaş Şehir Seferihisar Örneğinde Doğal ve Kültürel Yapı Üzerine Araştırmalar, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Görkem Bilgi, Merve (2013). “Türkiye’nin Sakin Şehirlerinde Permakültürel Koruma, Planlama, Yönetim ve Eğitim Pratikleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 29, s. 45-57

Güven, E., (2011) Yavaş Güzeldir: “Yavaş Yemekten “Yavaş Medyaya Hızlı Tüketime Dair Bir Çözüm Önerisi, Selçuk İletişim Dergisi, Cilt 7, Sayı 1. 113-121.

Honore, C. (2004) In Praise of Slowness. How a worldwide movement is challenging the cult of speed, New York: Harper Collins.

Honore, C. (2008). Hız çılgınlığına başkaldıran yavaşlık hareketi; Yavaş (E. Gür, Çev). İstanbul: Alfa Kitap.

Knox, P. L. & Mayer, H. (2009). Small town sustainability, economic, social and environmental innovation. Berlin: Birkhaeuser Verlag AG.

Le Masurier, M. (2015): What is slow journalism, Journalism Practice, v. 9, n. 2, 138-152.

Mayer, Heike ve Knox, Paul L. (2007). “Pace of Life and Quality of Life: The Slow City Charter”, Community Quality of Life Indicators Best Practices III, p. 20-39.

Nillson, Jan Henrik; Svard, Ann-Charleotte; Wıdarson, Asa ve Wirell, Theres (2011). “‘Cittaslow’ Eco-gastronomic Heritage as a Tool For Destination Development”, Current Issues in Tourism, V. 14, N. 4, p. 373-386

Öztürk, Songül (2012). Small Towns Reshaping Their Urban Planning Policies Joining in the Cittaslow International Network: The Case of Seferihisar In Turkey, Ankara: Middle East Technical University The Graduate School of Social Sciences.

Parkins, Wendy ve Craig, Geoffrey (2006). Slow Living, New York: Berg Publishers.

Petrini, Carlo ve Padavoni, Gigi (2011). Slow Food Devrimi, İstanbul: Sinek Sakız Yayınevi.

Radstrom, S. (2011). A place sustaining framework for local urban identity: An introduction and history of cittaslow. Italian Journal of Planning Practice, 1(1), 90-113.

Semmens, Jaime ve Freeman, Claire (2012). “The Value of Cittaslow as an Approach to Local Sustainable Development: A New Zealand Perspective”, International Planning Studies, V. 17, N 4, p. 353-375.

Sezgin, M. & Ünüvar, Ş. (2011). Yavaş şehir; sürdürülebilirlik ve şehir pazarlaması ekseninde, Konya: Çizgi Kitabevi

Sırım, Veli (2012). “Çevreyle Bütünleşmiş Bir Yerel Yönetim Örneği Olarak “Sakin Şehir” Hareketi ve Türkiye’nin Potansiyeli”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 4, s. 119-131.

Toplu, Hüseyin İhsan (2012). Yavaş Şehirler ve Halk Sağlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ünal, M. & Zavalısız, S. (2016). Küreselleşme Karşıtı Bir Hareket: Yavaş Hareketi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. Cilt: 5, Sayı: 4, Sayfa: 889-912

Yavuzçehre Savaş, P. (2010). Kentsel Mekân Kullanımında Değişim: Denizli Kenti Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Yıldırım, Akın ve Karahmet, Aysun (2013). “Yavaş Şehir Hareketinin Kent İmajına Katkısı: Ordu-Perşembe Örneğinin Yerel Basın Üzerinden Analizi”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, C. 5, S. 1, s. 11-20.

Yurtseven, H. Rıdvan, Kaya, Ozan ve Harman, Serhat (2010). Yavaş Hareketi, Ankara: Detay Yayıncılık.

**Internet resources used:**

[cittaslowturkiye.org](http://cittaslowturkiye.org) (date accessed: 12.01.2021)

[www.cittaslow.com](http://www.cittaslow.com) (date accessed: 15.01.2021)

[www.slowfood.com](http://www.slowfood.com) (date accessed: 19.01.2021)

## THE ROLE OF ALPARSLAN TURKESH IN THE POLITICAL HISTORY OF TURKEY

**Dr. Namig Mammadov**

Azerbaijan National Academy of Sciences

ORCID: 0000-0003-4356-611

### **Abstract**

Alparslan Turkesh was a famous political figure in the history of 20th century Turkey, the founder and leader of the Nationalist Movement Party (NMP).

A. Turkesh was born in 1917 in Nicosia, Northern Cyprus. They were originally exiled from the Kayseri province of central Anatolia to Cyprus in the 1860s. The environment in which Turkesh grew up was important in his future life. At that time, the island of Cyprus was under British rule. His family moved to Istanbul in 1933 and graduated from the military lyceum and the military academy in 1933-1938. He studied military and economics in the United States from 1947 to 1957 and returned to Turkey in 1957. Later he studied in Germany for a while.

In 1963-64, A. Turkesh and his friends established contacts with the Republican Peasant Nation Party and became its members. In 1965, he became the leader of the party.

At the party's 1969 Adana Congress, A. Turkesh further strengthened his position in the party leadership and the party was renamed the Nationalist Movement Party (NMP). In the elections held that year, A. Turkesh was elected a deputy from Adana. The Cyprus issue of 1974, the rise of nationalist slogans and sentiments among the population, led to an increase in the NMP's prestige. In the 1977 elections, the party doubled its vote to 6.4 percent and the number of seats to 16. The party was disbanded after a military coup in 1980, and its leaders were arrested.

In 1983-1985, the party was established and operated under the name of the Conservative Party, and its leadership was changed several times. The party was renamed the Nationalist Labor Party (NLP) at the 1985 Congress. After the lifting of political bans, in 1987 A. Turkesh returned to the party leadership. This party operated until the end of 1992. At an emergency congress in early 1993, the party was renamed the Nationalist Movement Party. In 1997, NMP leader A. Turkesh died. At the extraordinary congress held that year, party secretary Devlet Bahçeli was elected party leader.

**Keywords:** Turkey, Alparslan Turkesh, leader, Nationalist Movement Party, ideology.

### **Introduction**

Alparslan Turkesh founded and for a long time was the leader of Nationalist Movement Party (NMP). The NMP is one of the strongest political movements in Turkey's political life for more than half a century. Although its official establishment as a political party was in February 1969, the formation of the NMP's ideological base dates back to the early twentieth century. At the same time, its systematic formation, both organizationally and ideologically, is associated with the name of the famous socio-political and military figure Alparslan Turkesh. During its activity, the history of the formation and development of the party has gone

through certain stages. Under the leadership of A. Turkesh, the party formed a social base among the Turkish population and went through a tense path of development.

**Who is Alparslan Turkesh and how did he join politics?**

Alparslan Türkeş was a famous political figure in the history of 20th century Turkey, the founder and leader of the Nationalist Movement Party (NMP). A. Turkesh was born in 1917 in Lefkosa, Northern Cyprus. They were originally exiled from the Kayseri province of central Anatolia to Cyprus in the 1860s. The environment in which Turkesh grew up was important in his future life. At that time, the island of Cyprus was under British rule. His family moved to Istanbul in 1933 and A. Turkesh graduated from the military lyceum and the military academy in 1933-1938. He studied military and economics in the United States from 1947 to 1957 and returned to Turkey in 1957. Later he studied in Germany for a while.

The military coup of May 27, 1960 was one of the important turning points in the life of A. Turkesh. He was considered one of the main figures in the military coup and after the coup he became an adviser to the prime minister. A. Turkesh was the most influential member of the formed National Unity Committee (NUC). He was considered to be more educated than most of his colleagues and a charismatic figure who spoke English fluently (Göktepe, 2014: 398). Due to disagreements within the NUC, a number of members, including A. Turkesh, were deported under the guise of military service. However, he returned to Turkey in 1963. In 1963-64, A. Turkesh and his friends established contacts with the Republican Peasant Nation Party and became its members. In 1965, he became the leader of the party (Bora, 2009: 53)

**To what extent did historical circumstances affect the formation of the MHP?**

Socio-political figures who acted in the early twentieth century - Mustafa Celalettin Pasha, Fuad Koprulu, Omer Zeki Validi Togan, Erol Gungor and others were important figures who formed the basis of the ideas of modern nationalist thought. These individuals have made significant contributions to the formation of the political, cultural and social spheres of NMP ideology. The MHP's policy is built on such a strong foundation (Kocabiyik, 2011: 4).

The foundation of the modern NMP as a party was the Nation Party. The founders of the party were, in fact, people who had split from the Democratic Party, one of the most important political parties of the time. Among them were such important socio-political figures as Fevzi Cakmak, Enis Akaygen, Hikmet Bayur, General Sadik Aldogan, Osman Nuri Konu. The Nation Party was formed by them in July 1948. However, the party was unable to function for a long time and was closed in January 1954, claiming to be an instrument of religious politics (Kabasakal, 2013: 73). However, its members continued to try to form a new political party. At their initiative, a new party, the Republican National Party, was formed in February 1954. The leader of the party was Osman Bolukbashi. In October 1958, the Republican Nation Party, which merged with the Peasant Party, was renamed the Republican Peasant Nation Party (Yücel, 2006: 17). The party operated under this name until 1969.

### **Formation and activity of MHP (1969-1980)**

At the 1969 Adana Congress of the Republican Peasant National Party, A. Turkesh further strengthened his position in the party leadership and the party was renamed the Nationalist Movement Party (NMP). In the elections held that year, A. Turkesh was elected a deputy from Adana. A. Turkesh changed the emblem of the party with 3 white crescents on a red background, and the emblem of youth organizations with a gray wolf inside the crescent. The youth branches of the NMP were operating under the name "Idealist Hearths Education and Culture Foundation". Idealist Hearths was founded in 1968. It also closed and opened at different times and operated under different names. Like the slogan, it focused on anti-capitalist, anti-communist elements. In 1969, A. Turkesh first addressed the youth as "Bozkurds". Anti-communist militia cadres began to be trained in command camps organized during the summer months (Kabasakal, 2013: 86).

A. Turkesh, with the opening of his party to Anatolia, the mainstay of his party, saw that the religious faith had a great impact on every aspect of life for the people of Anatolia. For these reasons, he defined his policy as "Turkish-Islamic". Put forward in 1969, "we are as Turkish as Mount Tanrı and as Muslim as Mount Hira. Both philosophies are our motto" (Bora, 2000: 54). Since that date, racists and Turanists have been expelled from the party and ideologically close to Islam. At that time, differences of opinion also caused some conflicts. In March 1967, at a meeting of the National Turkish Students' Union, a conflict broke out between Turanians and Islamists, and Hussein Özdemir, a Turanian, was severely beaten (Ülkücü Komando Kampları, 1997:21 ). Thoughts on secularism and religion also played an important role in shaping the MHP's core ideology. "The principle of secularism is a necessary principle for our country," Turkesh said. The principle of secularism requires the separation of religious affairs and state affairs. Secularism does not mean interfering in the religious activities of people and citizens, putting pressure on their religious lives" (Türkeş, 1976: 67). At the 1967 Congress, A. Turkesh was proclaimed "Basbug" and his Nine Doctrines of Light (Nationalism, Idealism, Morality, Science, Population, Peasantry, Freedom and Personality, Development and Populism, Industry and Technology) were defined. As can be seen from this doctrine, nationalism was at the forefront. What does Turkish nationalism mean? A. Turkesh answered the question as follows: "Turkish nationalism is an expression of deep love for the Turkish nation, a sense of attachment, a common history and a common goal ... Turkish nationalism is a way of thinking based on love, not hatred and prejudice"(Türkeş, 1976: 82). Along with 1969 congress, A. Turkesh formed a strong structure within the party with the skills of his military education. The NMP, especially since the 1970s, has become a center where the voices of those who feel threatened by capitalist modernization, economically middle and lower middle class, and culturally forced to change with the changing world can be heard. With their policies, they were pursuing a poor conservative base with both Islamic beliefs. At the same time, the anti-communist spirit that grew up in the command camps was forming a base with militant cadres. The provincial elections formed the core of the NMP, based on nationalism as well as morality (Kabasakal, 2013: 86).

In the general elections of 1973, they did not achieve the desired success. With a 3.4% vote, they continued to be represented in Parliament by sending a total of 3 deputies to the Assembly. The provinces with an achievement of more than 10% were the Central Anatolian



provinces such as Nigde, Çankırı, Yozgat, Nevşehir, Sivas, Adana, Kars, Hatay, Tokat (Bora,2009: 60). The Cyprus crisis of 1974, the rise of nationalist slogans and sentiments among the population, led to an increase in the MHP's prestige. The slogan "Turks have no friends but Turks" has become an effective tool for the masses. In 1975, the first Nationalist Front Government was formed under the leadership of the Justice Party (first 1975-77, second 1977). The NMP was also included in this government, and 2 NMP deputies, represented by 3 deputies in the parliament, became ministers. A. Turkesh was the Deputy Prime Minister (Турецкая Республика,1986: 257). When the NMP joined the National Front Government, its goal was to place its staff in government bodies and to dominate the bureaucracy. Thus, he would be in contact with other groups, as well as gain state experience. The organization's goal was to dominate the streets. Abdullah Chatli, an experienced and young leader who ran the idea center in Ankara at the time, set the following tasks for his organization:

"1. A psychological war will be launched in the region without wasting time. Slogans and posters will be written on the walls.

2. Places such as teahouses and cafes, where the leftists regularly go, will be identified and controlled.

3. On the day we will be located in the center, activities will be carried out in the region with 3-4 thousand people. Our friends gathered in the region will stay there until that evening and the leftists will be influenced.

4. A volunteer group of 30-40 people will be placed in the center first. After a good observing of the area, the accommodation of our other friends will be provided, and so on"(Çatlı, 2016:158).

These are not only an example of the accuracy of the party and its organizations, but also an indication of the tense socio-political situation in Turkey at that time. In such a situation, in the 1977 elections, the party doubled its votes to 6.4 percent and the number of seats to 16. However, tensions within the country, the situation created by the right-left confrontation, led to the activation of the army, and a coup took place in the country.

### **To what extent did the military coup of 1980 affect the activities of the MHP?**

Like other political parties in Turkey, it was disbanded after the 1980 military coup and its leaders were arrested. Cases were filed in court against the NMP and Idealist organizations. Turkesh was accused of setting up criminal organizations in order to abolish the existing system and establish a fascist state. Many people, including A. Turkesh, were sentenced to death. The trial lasted until April 1987, when Turkesh and many other NMP leaders were acquitted "(Bora, 2009: 111).

In 1983-1985, the party was established and operated under the name of the Conservative Party, and its leadership was changed several times. The party was renamed the Nationalist Labor Party (NLP) at the 1985 Congress. After the lifting of political bans, in 1987 A. Turkesh returned to the party leadership. This party operated until the end of 1992. At an emergency congress in early 1993, the party was renamed the Nationalist Movement Party. A. Turkesh's activity from 1987 to 1993 can also be characterized as a period of strengthening the party by returning it to its previous state. At the same time, the USSR and the idea of communism collapsed, and the Turkic peoples of the Caucasus and Central Asia

created their own independent states. Such realities made it important to make changes in the ideology and activities of the MHP. In 1997, NMP leader A. Tukeshe died. At the extraordinary congress held that year, party secretary Devlet Bahçeli was elected party leader.

### **Conclusion**

The NMP has gone through ups and downs in its political life for more than half a century. Its ideology has also gradually changed. The NMP and its nationalist secular orientation have made it an integral part of Turkish political life. NMP's leadership structure, ideology, the masses it addresses, and so on is one of the elements that determines its sharp separation from other parties. A. Tukeshe, the leader of the party, had a great contribution to the formation and development of all this. It is true that the party did not achieve much in the parliamentary elections held in Turkey until 1997. However, he was represented in power in the I and II Front governments formed together with the Justice Party in the 1970s. This can be considered an indicator of its political and ideological orientation, as well as its growing prestige.

### **References**

1. Bora Tanil (2009). Devlet Ocak Dergah. İstanbul İletişim Yayınları
2. Bora Tanil (2000). Devlet Ocak Dergah. İstanbul İletişim Yayınları
3. Çatlı G. (2016) Babam Çatlı. 45. Baskı. Ankara, Panama
4. Göktepe C. (2014). Türkiye’de 27 Mayıs darbesi sonrası iç ve dış siyasi gelişmeler (1961-1964) // Osmanlıdan ikibinli yıllara Türkiye’nin politik tarihi (iç ve dış politika). Editörler A. Çaylak, M. Dikkaya ve s. Ankara, Savaş
5. Kabasakal Mehmet (2013). Türkiye’de Siyasal Partiler. İstanbul, ES yayınları
6. Kocabıyık Hüseyin (2011). 12 Eylül’ den 12 Hazirana Siyasi Partiler: MHP. SETA Analiz
7. Турецкая Республика (1986). Справочник. Баку
8. Türkes A. (1976). 9 Işık ve Türkiye, İstanbul, Kervan
9. Ülkücü Komando Kampları (1997). AP hükümetinin 1970’te Hazırlattığı MHP Raporu. İstanbul, Kaynak,. 4. Basım,
10. Yücel Serhan (2006). Türkiye’nin Siyasal Partileri, İstanbul, Alfa yayım evi

REGISTERED FEMALE PROSTITUTION DURING ABDULHAMID II (1876- 1909)

Asst. Prof. Dr. Burcu Belli

Nişantaşı University Department of History, Maslak İstanbul

<https://orcid.org/0000-0001-7139-1406>

**Abstract**

As the Ottoman State was far from many dynamics experienced by Europe, it could not be included in the Renaissance and the subsequent industrial revolution movements as a core state. However, due to its geographical and population values, it did not remain entirely outside of this new world order, and as many social scientists argue, the periphery states could be integrated into the new system.

Nevertheless, in the meantime, the Ottoman State closely witnessed the process that the central states followed, and it realized that the only way to be on the same level with them was to follow their path. Therefore, in the 19th century, it made many progressive moves, at least the state planned them; many of them succeeded, but many did not fully succeed due to infrastructural deficiencies.

This study examines bureaucratization moves around social dynamics in the years when westernization was the only formula for survival after the Tanzimat years when the Ottoman Empire disconnected from its traditional roots. In other words, it will examine Abdülhamid II's westernization movements and his efforts to become a bureaucratic and social state through registered female prostitution. This is not a history of prostitution; how the state tried to take its power from local powers in the last quarter of the 19th century in the Ottoman Empire will be examined by the documents in the Ottoman archive. Besides, many studies have been examined as secondary resources. The state tries to be social and inclusive. These moves will be explored around women, health, and family issues.

The emergence of prostitution from a criminal act is no longer read to another form with the state's permission. In contrast, "masculinity", "values of being a moral woman," and the state's coding itself as a supervisory rather than a punisher will be examined within the framework mentioned above. II. Abdulhamid's unique image and his perception of the social state will be evaluated from a common perspective, and the conditions under which a sultan who defines himself as the protector of conservative values legitimizes prostitution will also be discussed. Meanwhile, classical prostitution approaches from a different perspective; It will be taught for both men and women, with the difficulties of being a man in a patriarchal society.

**Keywords:** Abdülhamid II, prostitution, the state, modernization, European, women and male.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE KAYITLI KADIN FUHŞU ( 1876- 1909 )

**Özet**

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın deneyimlediği birçok dinamiğe uzak olması sebebiyle Rönesans ve ardından gelen sanayi devrimi hareketlerine merkez devlet olarak dahil olamadı. Ancak, sahip olduğu coğrafi ve nüfus değerleri nedeniyle bu yeni dünya düzeninin tam olarak

dışında da kalmadı ve birçok sosyal bilimcinin dediği gibi çevre devlet olarak yeni sisteme entegre olabildi.

Fakat, bu esnada merkez devletlerin takip ettiği sürece yakından tanıklık etti ve onlarla aynı seviyede olmanın onların takip ettiği yolu izlemek olduğunu anladı. Bunun için 19. yüzyılda birçok ilerlemeci hamlede bulundu, en azından bunları planladı; birçoğunu başardı ancak bir çoğunu altyapısal yetersizlikler nedeniyle tam olarak başaramadı.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin geleneksel kökleri ile bağlantısını kestiği Tanzimat yıllarından sonra batılılaşmanın hayatta kalmanın tek formülü olduğu yıllarda bürokratikleşme hamlelerini sosyal dinamikler etrafında incelemektedir. Diğer bir deyişle, II. Abdülhamid'in batılılaşma hareketlerini, bürokratik ve sosyal devlet olma çabalarını kayıtlı kadın fuhşu üzerinden inceleyecektir. Bu bir fuhuş tarihi çalışması değildir; Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın son çeyreğinde devletin kendi gücünü yerel güçlerden nasıl almaya çalıştığı Osmanlı arşivindeki belgeler etrafından incelenecektir. Ayrıca ikinci el kaynak olarak da çok sayıda çalışma incelenmiştir. Devlet sosyal ve kapsayıcı bir devlet olmaya çalışmaktadır. Bu hamleleri kadın, sağlık ve aile konuları etrafında incelenecektir.

Fuhşun kriminal bir eylemden çıkması, artık devletin müsaadesi ile başka forma okunmadı bu esnada "maskülanity", "ahlaklı kadın olma değerleri" ile devletin kendisini artık cezalandırıcı değil denetlemeci olarak kodlaması yukarıda bahsi geçen çerçevede incelenecektir. II. Abdülhamid'in kendine özgü imajı ile sosyal devlet algısı ortak bir açıdan değerlendirilecektir, kendisini muhafazakar değerlerin koruyucusu olarak tanımlayan bir sultanın fuhşu hangi koşullarda meşrulaştırdığı da tartışılacaktır. Bu esnada klasik fuhuş yaklaşımları da farklı bir açıdan; hem kadın hem de erkek açısından, patriarkal bir toplumda erkek olma zorlukları ile birlikte verilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** II. Abdülhamid, fuhuş, devlet, modernleşme, Avrupa, kadın, erkeklik.

## UNESCO-DA AZƏRBAYCAN İZLƏRİ

### TRACE OF AZERBAIJAN IN UNESCO

**Ağayev Emil Raul oğlu**

ADPU-nəznində Azərbaycan Dövlət Pedaqoji kollecinin müəllimi

Azərbaycan turizm və menecment universiteti “ictimai fənlər” kafedrasının müəllimi

ORCID NO: 0000-0001-9354-0839

#### **Özət**

Azərbaycan dünyanın ən qədim, zəngin tarixə malik olan xalqlarından biridir. Bizim düşmənlərimiz tərəfindən daima milli irsimizə qarşı özününküləşdirmə siyasəti aparılırsa, ölkəmiz daima beynəlxalq arenada bu addımların qarşısını almışdır. Dünya xalqlarının irsini özündə qoruyub saxlayan UNESCO müasir tarixi mərhələdə də əsas yer tutur. UNESCO-da o cümlədən Azərbaycanın mədəni irsinin incələrinin siyahıya salınması dövlətimizin bu qurumla olan tarixi əlaqələrinin möhkəm olduğunu sübut edir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin dövründən əsası qoyulan Unesco-Azərbaycan əlaqələri müasir tariximizdə ölkənin birinci xanımı tərəfindən yüksək səviyyədə inkişaf etdirilir. Ölkəmiz Unesco-ya 1992-ci ildə qəbul edilmişdir. Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva 2004-cü UNESCO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq görülərək, mədəni əlaqələrimizdə yeni bir səhifə açıldı. İçərişəhər memarlıq kompleksi (Qız qalası və Şirvanşahlar Saryı Kompleksi də daxil olmaqla) (2000), Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğu (“Qobustan Qaya Sənəti Mədəni Landşaftı”)(2007), “Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi” (2019) UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. UNESCO ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsində, mədəni irsimizin qorunması və dünya miqyasında təbliğində əvəzsiz xidmətləri olan Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın dəstəyi ilə “Nar bayramı, ənənəvi nar festivalı və mədəniyyəti”, “Dədə Qorqud irsi: Dastan mədəniyyəti, xalq nağılları və musiqisi”, kamança hazırlanması və ifaçılıq sənəti, dolma hazırlama və paylaşma ənənəsi, Azərbaycan muğam ifaçılığı, lavaş bişirmə və paylaşma ənənəsi, Lahıç misgərlik sənəti, aşiq sənəti, Novruz bayramı, xalça sənəti, tar ifaçılığı, kəlağayı sənəti, “Nar bayramı, ənənəvi nar festivalı və mədəniyyəti” UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi üzrə Repräsentativ Siyahısında, həmçinin Çovqan-ənənəvi Qarabağ atüstü oyunu və “Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri”nin isə UNESCO-nun təcili qorunmaya ehtiyacı olan qeyri-maddi mədəni irs siyahısında yer alır.

Azərbaycan izləri Unesco-da indiki mərhələdə işğaldan azad edilən Qarabağın milli irsi ilə daha da zənginləşdiriləcəkdir.

**Açar sözlər:** Azərbaycan, Unesco, Mehriban Əliyeva, Qarabağ, Şuşa

#### **Abstract**

Azerbaijan is one of the most ancient nations in the world with a rich history. Although our enemies have always pursued a policy of appropriation against our national heritage, our

country has always prevented these steps in the international arena. UNESCO, which preserves the heritage of the peoples of the world, occupies a central place in the modern historical stage. The listing of pearls of Azerbaijan's cultural heritage in UNESCO, as well as in Azerbaijan, proves the strong historical ties of our state with this organization. Unesco-Azerbaijani relations, founded during the time of national leader Heydar Aliyev, are being developed at a high level in our modern history by the First Lady of the country. Our country was admitted to Unesco in 1992. The First Lady of Azerbaijan Mehriban Aliyeva was awarded the title of Goodwill Ambassador of UNESCO in 2004, and a new page was opened in our cultural relations. Icheri Sheher architectural complex (including Maiden Tower and Shirvanshahs Saryy Complex) (2000), Gobustan State Historical-Artistic Reserve ("Gobustan Rock Art Cultural Landscape") (2007), "Historical Center of Sheki together with Khan Palace" (2019) UNESCO is included in the World Heritage List. "Pomegranate Holiday, Traditional Pomegranate Festival and Culture" with the support of First Vice President of the Republic of Azerbaijan, President of the Heydar Aliyev Foundation, Goodwill Ambassador of UNESCO and ISESCO Mehriban Aliyeva, who has rendered invaluable services in expanding cooperation with UNESCO, protection and promotion of our cultural heritage worldwide. "Heritage of Dada Gorgud: Epic culture, folk tales and music", kamancha making and performing art, dolma making and sharing tradition, Azerbaijani mugam singing, lavash cooking and sharing tradition, Lahij coppersmith art, ashug art, Novruz holiday, carpet art, tar performance, kalagai art, "Pomegranate holiday, traditional pomegranate festival and culture" in the UNESCO Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity, as well as Chovgan - traditional Karabakh fire game and "Yalli (Kochari, Tanzara), traditional group dances of Nakhchivan" and is on UNESCO's list of intangible cultural heritage in urgent need of protection.

The traces of Azerbaijan will be further enriched by the national heritage of Karabakh, which was liberated from occupation at this stage at UNESCO.

**Keywords:** Azerbaijan, UNESCO, Mehriban Aliyeva, Karabakh, Shusha

### **Giriş**

Müasir dünyada baş verən geosiyasi dəyişmələrin inkişafı, mədəniyyətlərin yeniləşməsi, artıq ölkələrin öz tarixini qorumaqları üçün yeni bir səhifə açır. İncəsənət, mədəni, tarixi sərvətlərin qorunması hər zaman prioritet vəzifələrdən biri sayılır. Çünki bütün sadaladıqlarımızın hər biri ölkənin milli kimliyini sübut edir. Dünya xalqlarının irsini özündə qoruyub saxlayan UNESCO müasir tarixi mərhələdə də əsas yer tutur. UNESCO-da o cümlədən Azərbaycanın mədəni irsinin incilərinin siyahıya salınması dövlətimizin bu qurumla olan tarixi əlaqələrinin möhkəm olduğunu sübut edir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövründən əsas qoyulan Unesco-Azərbaycan əlaqələri müasir tariximizdə ölkənin birinci xanımı tərəfindən yüksək səviyyədə inkişaf etdirilir. Ölkəmiz Unesco-ya 1992-ci ildə qəbul edilmişdir. Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva 2004-cü UNESCO-nun xoşməramlı səfiri adına layiq görülərək, mədəni əlaqələrimizdə yeni bir səhifə açıldı.



### **Unesco-da Azərbaycan izləri**

Azərbaycan öz zəngin irsinə görə daima dünya xalqlarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Dünyanın irs siyahısını qoruyan Unesco-da ölkəmizin tarixi irsi qorunub saxlanılır.

2000-ci il 27-noyabr-2 dekabr tarixində Avstraliyanın Kerns şəhərində keçirilən UNESCO-nun Ümumdünya Mədəni İrs Komitəsinin 24-cü sessiyası çərçivəsində Azərbaycanın tarixini özündə birləşdirən Qız Qalası və Şirvanşahlar Sarayı ilə birgə İçərişəhərin Ümumdünya İrs Siyahısına salınması haqqında məsələyə baxılmış və Bakı şəhərinin tarixi mərkəzi olan İçərişəhər memarlıq kompleksi (Qız qalası və Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi də daxil olmaqla) Ümumdünya Maddi-Mədəni İrs Siyahısına daxil edilmişdir.

Qayaüstü təsvirləri ilə diqqəti cəlb edən Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğu (“Qobustan Qaya Sənəti Mədəni Landşaftı”) 2006-cı ildə milli status alıb, 23 iyun - 2 iyul 2007-ci il tarixində Yeni Zelandiyanın Kraystçorç şəhərində keçirilən UNESCO-nun Ümumdünya Mədəni İrs Komitəsinin 31-ci Sessiyası çərçivəsində Ümumdünya Maddi-Mədəni İrs Siyahısına daxil edilmişdir.

Azərbaycanın unikal memarlıq abidələrindən biri sayılan, 2019-cu ilin iyulun 7-də isə Bakı Konqres Mərkəzində keçirilən UNESCO-nun Ümumdünya İrs Komitəsinin 43-cü sessiyasının növbəti iclasında Azərbaycanın “Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzi” adlı nominasiyası UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva Xan Sarayı ilə birgə Şəkinin tarixi mərkəzinin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi münasibətilə Azərbaycan xalqını təbrik etmişlər.

Bütün dünyanı heyran edən Azərbaycan musiqisi, ifaçıları daima Unesco-nun keçirdiyi tədbirlərdə fəal iştirak edirlər. 7 noyabr 2003-cü il tarixində Azərbaycan muğamı UNESCO tərəfindən Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi İrsinin şah əsəri elan olunmuşdur. 2008-ci il 4-8 noyabr tarixində Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilmiş UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 3-cü sessiyasında Azərbaycan muğamı UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Repräsentativ Siyahısına daxil edilmişdir. Bundan sonra muğam sənətimizə diqqət və qayğı daha da dövlət səviyyəsində artmağa başladı. Xüsusilə Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Heydər Əliyev Fondunun muğam sənətimizin qorunması və inkişafı ilə bağlı bir sıra uğurlu tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahədə böyük inkişaf, canlanmaya səbəb oldu. Bakıda milli elementlərlə zəngin olan Beynəlxalq Muğam Mərkəzi tikildi. Bu sahədəki uğurlardan danışıarkən Azərbaycan muğam antologiyasının, Qarabağ xanəndələri albomunun hazırlanmasını, Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq muğam müsabiqələri və s. misal göstərmək olar.

Azərbaycan aşığı ifaçılıq sənəti 2009-cu ilin 28 sentyabr-2 oktyabr tarixlərində Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Abu-Dabi şəhərində keçirilmiş UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Komitəsinin 4-cü sessiyası zamanı təşkilatın Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Repräsentativ siyahısına daxil edilmişdir. Bu hadisə aşığı sənətinin Azərbaycan milli- mədəni irsinin ən qədim nümunələrindən biri olduğunu beynəlxalq səviyyədə bir daha təsdiqləyir.

Milli adət ənələrimizi özündə birləşdirən Novruz bayramı 28 Sentyabr - 2 oktyabr 2009-cu il tarixində Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Abu-Dabi şəhərində keçirilmiş UNESCO-nun qeyri - Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 4-cü Sessiyası çərçivəsində

qəbul edilmiş qərara əsasən, Novruz çoxmillətli nominasiya (Azərbaycan, Hindistan, İran, Qırğızıstan, Pakistan, Türkiyə, Özbəkistan) kimi UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Representativ Siyahısına daxil edilmişdir. 23 fevral 2010-cu ildə isə BMT Baş Assambleyasının 64-cü sessiyasının iclasında mart ayının 21-i "Beynəlxalq Novruz Günü" elan edilmişdir.

Öz naxışları, xalça tarixi ilə dünyaya səs salan Azərbaycanın bu irsinin də Unesco-da izlərinin olması bizim xalqımız üçün mədəni nailiyyətdir. 2010-cu ilin 15-19 noyabr tarixində Keniyanın Nayrobi şəhərində keçirilən UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 5-ci sessiyasında Azərbaycan xalçaçılıq sənəti bu mötəbər qurumun Ümumdünya Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Representativ siyahısına daxil edilib.

2012-ci il dekabrın 3-dən etibarən Fransanın Paris şəhərində UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 7-ci sessiyası keçirilmişdir. Dekabrın 7-də yekunlaşmış sessiyada UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Representativ siyahısı müzakirə olunub və "Simli musiqi aləti tarın hazırlanma və ifaçılıq sənəti" UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Representativ siyahısına daxil edilib. Azərbaycanda bu sənətin inkişafı daima dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın uğurlu mədəni-siyasi əlaqələrin inkişaf etdirilməsində göstərdiyi nailiyyətlərdən biri də 3 dekabr 2013-cü il tarixdə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin Bakıda keçirilən 8-ci sessiyasında Qarabağ atüstü oyun ənənəsi - Çövkən UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Representativ siyahısına daxil edilib.

Ölkəmizin geyim tarixi də zəngin və özünəməxsusluğu ilə seçilir. UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 2014-cü il noyabrın 24-28-də Parisdə keçirilən 9-cu sessiyasında Azərbaycan kəlağayı sənəti "Qadın ipək baş örtüyü kəlağayının ənənəvi hazırlanma və daşınma mədəniyyəti və onun simvolikası" adı ilə UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Representativ Siyahısına daxil edilib.

Bizim milli-mədəni irsimizi daima ermənilər öz adlarına çıxarmağa çalışsalar da heç bir zaman buna nail ola bilməmişlər. UNESCO-nun 2014 cü ildə Parisdə keşirilən Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 9-cu iclasında Ermənistan tərəfindən UNESCO-nun Qeyri-maddi mədəni irs üzrə Representativ siyahısına lavaş "erməni çörəyi lavaşın hazırlanması ənənələri" kimi təqdim edilsə də, Azərbaycan tərəfi buna qəti surətdə etiraz edib. Bununla da Ermənistanın növbəti təxribatının qarşısı alınıb. Növbəti uğurlu qələbələrımızdən biri 2016-cı ilin 28 noyabr – 2 dekabr tarixində Efiopiyanın Əddis-Əbəbə şəhərində keçirilmiş UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitəsinin 11-ci sessiyada Azərbaycanın təşəbbüsü ilə Azərbaycan, Türkiyə, İran, Qazaxıstan və Qırğızıstan tərəfindən UNESCO-ya birgə təqdim edilən "Lavaş, katırma, jupka, yufka – nazik çörəyin hazırlanma və paylaşma mədəniyyəti" UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Representativ Siyahısına daxil edilib.

Bundan əlavə "Lahıç misgərlik sənəti" (2015), "Azərbaycan dolması" (2017), "Kamança sənəti" (2017), "Yallı (Köçəri, Tənzərə), Naxçıvanın ənənəvi qrup rəqsləri" (2018), "Nar bayramı, ənənəvi nar festivalı və mədəniyyəti" (2020), "Azərbaycan

miniatur sənəti” (2020) milli-mədəni nümunələrimiz Unesco-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilmişdir.

2020-ci ildə Azərbaycan dövlətinin 30 ildən çox işğal altında qalan Qarabağımızı işğaldan azad etməsi nəticəsində milli-mədəni irsimizə ermənilər tərəfindən soyqırım edilmişdir. Unesco Qarabağdakı abidələrin bərpası və irs siyahısında qorunub saxlanması üçün yeni uğurlu addımlar üzərində işləməlidir.

### **Nəticə**

“Unesco-da Azərbaycan izləri” elmi məqaləsinin əsas nəticələri aşağıdakılardır:

1. Məqalədə Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın ölkəmiz və Unesco arasında olan əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə geniş yer ayrılmışdır.

2. Hər bir milli mədəni irsimizin Unesco-nun irs siyahısına salınma tarixi düzgün və dəqiq şəkildə məqalədə öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan-Unesco əlaqələri bu gündə özünün ən yüksək mərhələsini yaşayaraq, gələcək nəsillərə irsimizin düzgün, dəqiq şəkildə ötürülməsi üçün əsas rol oynayır.

### **Ədəbiyyat siyahısı**

1.Ələkbərova Ə. “Mehriban Əliyeva-Azərbaycan mədəniyyətinin hamisi”, Şərq-qərb 2018, 208 s

2.Nərimanoğlu M.”Unesco-Azərbaycan əməkdaşlığının yeni perspektivləri”, Azərbaycan 2015, 29 noyabr, s 4

3.Mükərrəmoğlu M. “Unesco-Azərbaycan: əməkdaşlığın yeni mərhələsi”, Xalq qəzeti 2013, 26 dekabr, s 5

4. <https://unesco.preslib.az/az/page/FKfiS2wHjn>

INVESTIGATING MOROCCAN UNIVERSITY STUDENTS' USE OF ICTs AND THEIR LEVEL OF AUTONOMY

Said Oussou

University of Moulay Ismail

**Abstract**

Learner autonomy has received its due amount of attention in the literature of English as a foreign language teaching (EFL). The concept has come to life since the 1980s. Learner autonomy has been considered as a goal of education, which information communication and technology (ICT, henceforth), when used appropriately, may help in fostering. Previous research has shown that the use of ICT has a number of affordances in promoting learner autonomy. These studies also found that ICT and learner autonomy are positively correlated. In this respect, the purpose of the present study has continued that very focus by investigating the degree of autonomy that Moulay Ismail University English as a foreign language students enjoy and the extent to which they use ICT for their learning. In essence, the study at hand aimed at investigating how the use of ICT and the level of learner autonomy are correlated. To do fulfill this, a cross-sectional quantitative design underpinned the study. Thus, a self-completion questionnaire was employed as an instrument to collect the data. As such, a total of 109 Moroccan English as a foreign language (MEFL) university students took part in the study. Mainly, the questionnaire was administered to the respondents to find out their level of use of ICT as well as their level of autonomy. Results of the study revealed that the students used ICT to a large extent. It was also found out that their level of autonomy was shown to be high. Therefore, reflecting on and discussing the findings, it was concluded that their use of ICT level and autonomy were significantly related. Finally, several implications have been summarized from the study.

**Keywords:** affordances, EFL, ICT use, learner autonomy, self-directed learning.

**REVISITING THE PROBLEM OF METHOD IN AFRICAN PHILOSOPHY; A  
CRITIQUE OF THE DOMINANT METHODOLOGICAL CAMPS**

**Joseph Chinedu Ofobuike**

Saviorite House of Formation, Enugu State, (An affiliate of Madonna University, Rivers State, Nigeria.), Faculty of Arts, Philosophy Department

**Abstract**

The paper critically reviews the problem of method in African philosophy. It identifies and appraises the dominant methodological camps that have proposed one method or the other for engaging in African philosophy. I argue that in the last analysis, these schools which includes ethnophilosophy, sage philosophy, hermeneutics, critical school and conversational school, proposes either the method of critical analysis or the method of hermeneutics. While ethnophilosophy, hermeneutic current and sage philosophy favoring a culturally and locally flavored approach to African philosophy essentially suggests the approach of Hermeneutics of culture, the critical school and the conversational philosophy school insists that philosophy has a universal character which transcends a particular culture, with critical analysis as its primary method of engagement. The problem with this engagement with method is that these methodological camps assume that African philosophy must have an all encompassing method for it to be justified. This, I conclude, is unnecessary since rational discourse is an exercise in problem solving and therefore it's the method of discuss should be determined by the problem situation to be engaged.

**Keywords;** African philosophy, problem of method, critical analysis, Hermeneutics, sage philosophy, conversational philosophy.

**TRENDS AND METHODS OF IDEOLOGIES IN CRITICAL (LINGUISTIC)  
STUDIES**

**Franck AMOUSSOU**

Département d'Anglais, Faculté des Lettres, Langues, Arts et Communication (FLAAC),  
Université d'Abomey- Calavi (UAC), Bénin.

**Abstract**

Three concepts-critique, power, and ideology- indispensably figure in all variants of Critical Discourse Analysis (CDA). This paper attempts a focus on the last term, i.e., ideology. It basically aims to review the different trends of ideological discourse analysis. It also seeks to provide the tools likely to uncover ideologies, demystify discourse and empower discourse recipients. In that regard, it chiefly draws on the linguistic components of CDA. Through an exploration of the main approaches or trends that have thus far revealed prominent, the research equips the (critical) discourse analyst with an important toolkit capable of helping him/her to unpack and account for ideologies in discursive practices.

**Key words:** critical discourse analysis, ideology, power



**COVID-19 SPORT IN THE PROCESS OF NORMALIZATION EFFECT OF SERVICE QUALITY ON CUSTOMER SATISFACTION RELATED TO MEASURES TAKEN IN ISTANBUL FACILITIES**

**Gönül AK**

İ.B.B Spor İstanbul

ORCID ID: 0000-0001-5147-0967

**Işık ŞİŞMAN**

İ.B.B Spor İstanbul

ORCID ID: 0000-0003-3619-4313

**Abstract**

**Introduction:** Quality in the service sector; “the complete and error-free realization of the service provided with sustainable success for the needs of customers is considered an element that is directly proportional to the customer satisfaction measured and evaluated as a result.

**Objective:** In this research, the Istanbul Metropolitan Municipality's 16 million Istanbulites can benefit from the Sports Istanbul institution, all the facilities it serves in accordance with the new normal period related to the measures taken to investigate the impact of service quality perception on customer satisfaction.

**Method:** The sample of the research is composed of 562 members who voluntarily respond to survey questions that actively benefit from the facilities. A survey form consisting of three parts was used as a data collection tool. The data was analyzed using the SPSS (Statistical Package Program for Social Science) 21.0 program. For responses to survey problems, The Fiver likert scale (1: strongly disagree, 5: strongly agree) was used. The first part of the data collection tool is the socio-demographic information form. The second part is the “quality of service related to Covid-19 measures” scale developed by the researcher. The third part of the data collection tool is the “customer satisfaction with Covid-19 measures” scale developed by the researcher. Pearson correlation was used in the analysis of the relationship between service quality perception and customer satisfaction. Regression analysis was used to determine the effect of service quality perception on customer satisfaction. The Cronbach Alpha method was used for the reliability of the measurements.

**Findings:** ( $F(1;559)=1079.35$ ;  $p<0.05$ ) is suitable for the model showing the effect of service quality perception on customer satisfaction related to Covid-19 measures. The perception of quality of Service regarding Covid-19 measures accounts for about 66% of the change in customer satisfaction ( $\Delta R^2=0.659$ ). According to the standardized regression coefficient ( $\beta$ ) and the significance of the coefficient ( $t$ ) in the model, the perception of quality of service related to Covid-19 measures has a positive and significant effect on customer satisfaction ( $\beta=0.81$ ;  $t=32,68$ ;  $p<0.05$ ).

**Conclusion:** When the results of statistical analysis are examined, an increase in positive perception of physical appearance and accountability Services leads to an increase in customer satisfaction. An increase in positive perception of service quality leads to an increase in customer satisfaction.

**Key words:** Sports, Service Quality, Customer Satisfaction

## **INTRODUCTION**

Developments in many areas today, and with it, rapidly changing living conditions, can also lead to diversification of people's expectations and needs(Yıldırım, 2017). At the beginning of 2020, the Covid-19 epidemic across the world has also been one of the developments in our lives that has necessarily caused our living conditions to change(Lim ve Pranata, 2020).

COVID-19 is a deadly global Coronavirus outbreak that originated in 2020 and is transmitted by inhalation of droplets(Wong ve diğerleri, 2020). In order to minimize the risk of covid-19 transmission, it is emphasized that personal cleanliness, social distance and maintaining a healthy lifestyle are very important(Jeo, 2020).

The COVID-19 pandemic, which has a high level of contagion, has created an air of panic all over the world. In support of the" stay home " slogan, most countries temporarily decimated the normal education process by allowing students to receive distance education without coming to school(Üstün ve Özçiftçi, 2020). As with all events, most of all organized sporting events involving athletes of all levels and ages have been necessarily postponed or cancelled indefinitely(Koçak, 2020).

After this pandemic process, in the transition phase to the normalization process in our country, the "measures to be taken in gyms and sports centers" article of the directive "Covid-19 epidemic method and study guide" prepared by the Ministry of Health and members of the scientific council was published and sports activities were resumed within the scope of these measures.

New Covid-19 measures under the sports-related businesses need to procure tools and materials, personnel, and based on updates to the new conditions of education that shall be given to coaches and business facilities in a wider range of members, must submit to a physical and social.

Thus, individuals of which they are members one of the measures that were taken in the sports facilities or measures how much satisfaction can provide adequate benefits from find out whether the measure; while using their facilities to be able to increase their satisfaction and as to the completion of the measures which are absent help you can provide important information for improving service quality(Ergin ve diğerleri, 2011).

The service offered to customers at a higher level than their expectations will allow businesses to get results about how these services are perceived by their customers and how efficient the business really is(Ergün, 2018).

After feedback from customers, preventive measures related to negative views and reorganization efforts should be carried out at the point of continuous development and progress(Göksel ve Baytekin, 2008).

The quality of the service provided depends on the customer's satisfaction. Characteristics, physical capabilities and behavior of employees towards customers are factors in determining customer satisfaction. Sports services, which are a service sector, also have many elements that determine the quality of the service(Yazıcı, ).

In this study, which will be implemented in all the sports facilities of the customers in the normalization process to determine customer satisfaction with the service received over the opinions and views taken on and investigate the effect of service quality on customer satisfaction, we aimed to develop a scale.

## **METHOD**

### **Research Model**

Istanbul Metropolitan Municipality; this research was conducted to determine the impact of service quality on customer satisfaction on the measures taken in Istanbul sports facilities during the normalization process in Covid-19.

### **Research universe and sample**

The working universe of the research consists of members of sports facilities located within sports Istanbul belonging to the Istanbul Metropolitan Municipality in the province of Istanbul. The sample group consisted of 405 participants, of which n=173 were women and n=232 were men, who received services from these centers and voluntarily participated in the study.

### **Data Collection Tool**

The survey form, consisting of three parts, was used as a data collection tool in the research. In the first part of the data collection tool, the socio-demographic information form consisting of gender, education status, monthly income, marital status and facility usage time of the participants is included.

The second part of the data collection tool is the “quality of Service on Covid-19 measures” scale developed by the researcher. There are 18 items in the quintet likert type (1: strongly disagree, 5: strongly agree) on a scale of one dimension. The high scale score (lowest 18, highest 90) obtained by the sum of the items indicates that the quality of Service for Covid-19 measures is considered adequate. In this study, the cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.91.

The third part of the data collection tool is the “customer satisfaction with Covid-19 measures” scale developed by the researcher. There are 4 items in the quintet likert type (1: strongly disagree, 5: strongly agree) on the scale consisting of one dimension. The high scale score (lowest 4, highest 20) obtained by the sum of the article indicates a high level of satisfaction with covid-19 measures. In this study, the cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.92.

### **Analysis Of The Data**

The data was analyzed using SPSS (Statistical Package Program for Social Science) 21.0. Skewness and kurtosis coefficients were used in the normality test of scale scores. It can be interpreted that the scores obtained from a continuous variable remain within the limits of  $\pm 1$  of the skew and kurtosis coefficients used in the normal distribution property, and that the scores do not deviate significantly from the normal distribution (Büyüköztürk, 2011). Since it was determined that the scale scores did not show a normal distribution in the normality test, Pearson correlation was used in the analysis of the relationship between service quality perception and customer satisfaction after their normal distribution was achieved by making logarithmic transformations. Regression analysis was used to determine the effect of service

quality perception on customer satisfaction. Two independent sample t tests were used to compare scale scores by gender and marital status; ANOVA test was used to compare learning status, monthly income and facility usage time. In the analyses, the confidence interval was determined as 95% ( $p < 0.05$ ).

**RESULTS**

Table 1 shows the distribution of participants using sports Istanbul facilities by demographic characteristics.

**Table 1. Distribution Of Participants By Demographic Characteristics**

Demographic Variable	Groups	n	%
Gender	Woman	189	33,7
	Man	372	66,3
Education Status	Primary School	48	8,6
	High School	151	26,9
	University	314	56,0
	Graduate	48	8,6
Monthly income	2000TL and below	201	35,8
	2001-3000TL	92	16,4
	3001-4000TL	97	17,3
	4001-5000TL	63	11,2
	5001TL and above	108	19,3
Marital Status	Married	222	39,6
	Single	339	60,4
Facility usage time	Less than 2 months	233	41,5
	3-6 months	49	8,7
	6-12 months	71	12,7
	1-2 years	87	15,5
	More than 2 years	121	21,6

Of the 561 participants who use sports Istanbul facilities, 33.7% are women and 66.3% are men. 8.6% of the participants studied at primary school, 26.9% at high school, 56% at University, and 8.6% at graduate level. The average monthly income of 35.8% of participants is 2000TL and below, 16.4% is 2001-3000TL, 17.3% is 3001-4000TL, 11.2% is 4001-5000TL, 19.3% is 5001TL and above. 39.6% of respondents were married and 60.4% were single. 41.5% of participants use sports Istanbul facilities for less than 2 months, 8.7% use them for 3-6 months, 12.7% for 6-12 months, 15.5% for 1-2 years, and 21.6% for more than 2 years.

Table 2 includes the service quality scale for Covid-19 measures and descriptive statistics for items on the scale.

**Table 2. Descriptive Statistics Of Service Quality Scale Scores For Covid-19 Measures**

Statements	$\bar{X}$	SS
1. At the entrance of sports facilities, attention is paid to measuring fever and squeezing sanitizer as part of Covid-19 measures.	4,49	0,87
2. Attention is paid to the requirement to wear masks within the scope of Covid-19 measures at the entrance of sports facilities.	4,39	0,96
3. Number of sanitizers placed in the sports facility are sufficient..	4,07	1,17
4. With sanitizing wipes given to members at Fitness gym entrances, the rule for members to clean the sports tools they will use is important.	4,06	1,26
5. Attention has been paid to the social distance rule when placing tools and materials.	4,25	1,03
6. The measures indicated on the plates placed inside and outside the facility are understandable.	4,34	0,93
7. The limit on the number of people per square meter in sports areas is in accordance with the covid-19 measures.	4,23	1,08
8. The use of lockers in changing rooms with one space, the use of shower places with one space, the use of WCS with one space are in accordance with the rules in terms of Covid-19 measures.	4,13	1,19
9. In accordance with Covid-19 measures, members ' session usage time is sufficient.	3,00	1,60
10. New membership or renewal of registration at the facilities online and minimizing bilateral negotiations are appropriate within the scope of the measures taken.	4,32	1,01
11. At the sports facility, the rules issued by the Ministry of Health under Covid-19 measures are applied one-on-one.	4,17	0,98
12. Emergency and security measures are sufficient in case of a high fever of any person during the entrance to the sports facility.	3,81	1,06
13. Booking staff have sufficient knowledge level within the scope of Covid-19 measures.	4,04	1,03
14. Booking staff are sufficient to pass on the new rules to members.	3,96	1,14
15. Session periods of sports or exercises reorganized under the Covid-19 measure are allocated to appropriate times.	3,32	1,47
16. Instructors have sufficient knowledge and skills within the scope of the measures taken.	3,95	1,17
17. Instructors pay attention to social distance rules.	4,10	1,12
18. As part of the Covid-19 measure, cleaning personnel pay sufficient attention to hygiene.	4,03	1,13
<b>TOTAL</b>	<b>4,04</b>	<b>0,73</b>

Covid-19 measures with regard to the service quality scale score  $4,04 \pm 0,73$  is detected as the lowest that can be taken (1) and the highest (5) considering the scores, Istanbul, in the Sports Complex Covid-19 measures service quality perception with regard to the score of “acceptance” can be said to be in the range (5 highest score - lowest score  $1 = 4 / 5 = 0,80$ : 1,0-1,81: I strongly disagree; 1,82-2,60: disagree; 2,61-3,40: I'm undecided; to 3.41-4,20: I agree; 4.21-5,0: strongly agree). Covid-19 measures are examined with regard to services, the perception of the highest quality of Service, respectively, “take temperature and attention to squeezing sanitizer” ( $4,49 \pm 0,87$ ), “attention to the necessity of wearing a mask” ( $4,39 \pm 0,96$ ), “plates placed onsite and offsite comprehensible” ( $4,34 \pm 0,93$ ), “records done online and minimisation of bilateral meetings” ( $4,32 \pm 1,01$  a) has been determined to be for services.

In Table 3, the customer satisfaction scale for Covid-19 measures and descriptive statistics for the items on the scale are given.

**Table 3. Descriptive Statistics Of Customer Satisfaction Scale Scores For Covid-19 Measures**

Statements	$\bar{X}$	SS
1. I think I made the right decision by becoming a member of one of the sports Istanbul facilities.	4,41	0,90
2. I feel confident entering the facility as part of the Covid-19 measures taken.	4,20	0,94
3. I recommend sports Istanbul to people around me because of the quality of the measures taken against Covid-19.	4,28	0,91
4. I'm satisfied sports Istanbul's Covid-19 measures. .	4,21	1,01
TOTAL	4,28	0,84

Customer satisfaction scale score for Covid-19 measures has been determined as  $4.28 \pm 0.84$  and given the lowest (1) and highest (5) scores that can be obtained, it can be said that the customer satisfaction score for Covid-19 measures at Spor Istanbul is in the range of "I absolutely agree" (Highest score 5 - lowest score 1 =  $4 / 5 = 0,80$ ; 1,0-1,81: strongly disagree; 1.82-2.60: disagree; 2.61-3.40: disagree; 3.41-4.20: agree; 4.21-5.0: strongly agree). The highest satisfaction was found to be "thinking that you made the right decision by becoming a member" ( $4.41 \pm 0.90$ ) and "advising people in the area" ( $4.28 \pm 0.91$ ), respectively, when the satisfaction statements related to Covid-19 measures were examined.

Table 4 includes Pearson correlation analysis results between service quality perception and customer satisfaction scores for Covid-19 measures.

**Table 4. Relationship Between Scale Scores**

Scale	Customer Satisfaction With Covid-19 Measures
Service Quality Perception Of Covid-19 Measures	0,812**

\*\* $p < 0,01$

A positive and significant relationship ( $r=0.81$ ;  $p < 0.05$ ) was found between the perception of service quality and customer satisfaction related to Covid-19 measures.

Table 5 includes regression analysis of the impact of service quality perception on customer satisfaction with Covid-19 measures and results on the impact of demographic variables.

**Table 5. Effect Of Service Quality Perception On Customer Satisfaction Regarding Covid-19 Measures**

Independent Variable	B	SH <sub>B</sub>	$\beta$	t	p
Constant	-2,416	0,061		-39,603	0,000
Quality Of Service Regarding Covid-19 Measures	0,489	0,015	0,812	32,853	0,000
$R^2=0,659$	$\Delta R^2=0,658$	$F_{(2\ 201)}=1079,349$		$p=0,000$	

It is observed that the model showing the effect of service quality perception on customer satisfaction with Covid-19 measures is appropriate ( $F(1;559)=1079.35$ ;  $p < 0.05$ ). Service quality perception of Covid-19 measures accounts for about 66% of the change in customer satisfaction ( $\Delta R^2=0.659$ ).

According to the standardized regression coefficient ( $\beta$ ) and the significance of the coefficient (t) in the model, the perception of quality of service related to Covid-19 measures has a positive directional and significant effect on customer satisfaction ( $\beta=0,81$ ;  $t=32,68$ ;



p<0,05). Increasing positive perception of service quality leads to increased customer satisfaction.

Table 6 shows the effect of service quality perception on customer satisfaction with Covid-19 measures and the results of hierarchical regression analysis on the role of demographic variables in this relationship.

**Table 6. Effect of service quality perception on customer satisfaction and the role of demographic variables in Covid-19 measures**

	Independent Variable	B	SH <sub>B</sub>	β	t	p	Tolerance	VIF
1st Modal	Constant	-2,416	0,061		-39,603	0,000		
	Quality Of Service Regarding Covid-19 Measures	0,489	0,015	0,812	32,853	0,000		
	R=0 R <sup>2</sup> =0,659 ΔR <sup>2</sup> =0,658		F <sub>(2 201)</sub> =1079,349		p=0,000			
2nd Modal	Constant	-2,516	0,100		-25,174	0,000		
	Quality Of Service Regarding Covid-19 Measures	0,495	0,015	0,823	32,226	0,000	0,929	1,077
	Gender	0,030	0,024	0,032	1,259	0,209	0,933	1,072
	Education Status	-0,006	0,015	-0,010	-0,362	0,717	0,849	1,177
	Monthly Income	-0,009	0,008	-0,030	-1,089	0,277	0,778	1,286
	Marital Status	0,009	0,024	0,010	0,358	0,720	0,813	1,230
	Facility Usage Time	0,018	0,007	0,067	2,653	0,008	0,959	1,042
	R <sup>2</sup> =0,659 ΔR <sup>2</sup> =0,658		F <sub>(2 201)</sub> =1079,349		p=0,000			

In the first step of hierarchical regression analysis, the effect of service quality perception on dependent variable customer satisfaction on The Independent Variable Covid-19 measures of the research was examined. It seems that the first established modal is suitable (F(1;559)=1079.35; p<0.05). Service quality perception of Covid-19 measures accounts for about 66% of the change in customer satisfaction(ΔR<sup>2</sup>=0,659).

According to the standardized regression coefficient (β) and the significance of the coefficient (t) in the first modal, the perception of quality of service related to Covid-19 measures has a positive and significant effect on customer satisfaction(β=0,81; t=32,68; p<0,05). Increasing positive perception of service quality leads to increased customer satisfaction.

The second modal in which demographic variables are included is appropriate (F(6;564)=183.01; p<0.05); there is no autocorelation and multiple connections between the independent variables (tolerance>0.20; VIF<10). In the second modal, the effect of service quality on customer satisfaction increases as the use time of the facility increases according to the regression coefficients of demographic variables and T test values related to the significance of the coefficients(β=0,07; t=2,65; p<0,05).

**CONTROVERSY AND CONCLUSION**

Covid-19 “service quality scale for Covid-19 measures” and “customer satisfaction scale for Covid-19 measures ” developed in relation to measures taken in spor Istanbul

facilities during the normalization process and evaluations for findings based on demographic information of members;

Of the 561 participants who use sports Istanbul facilities, 33.7% are women and 66.3% are men. Based on the findings, it can be said that men participate twice as much as women, and male members care more about women than members. 8.6% of the participants studied at primary school, 26.9% at high school, 56% at University, and 8.6% at graduate level. Based on these findings, it can be said that college graduates are more active in sports life. The average monthly income of 35.8% of participants is 2000TL and below, 16.4% is 2001-3000TL, 17.3% is 3001-4000TL, 11.2% is 4001-5000TL, 19.3% is 5001TL and above. 39.6% of participants were married and 60.4% were single. Based on these findings, it can be said that single people have more social activity than married people. 41.5% of participants use sports Istanbul facilities for less than 2 months, 8.7% use them for 3-6 months, 12.7% for 6-12 months, 15.5% for 1-2 years, and 21.6% for more than 2 years. In light of these findings, it can be said that the reason for the participation of less than 2 months is a decrease in the number of branches in the pandemic process and a restriction in the duration of use. According to Gençer et al. (2008), married tourists found their perceptions of quality of service as employees were higher than those of singles. This study does not coincide with our research. According to Üzümlü et al. (2016), “women have lower levels of program quality and ambient conditions quality than men on average.” This study coincides with our research. For all facilities within sports Istanbul, the number can be increased by conducting a study aimed at the expectations of female members.

Covid-19 measures with regard to service quality is evaluated in terms of scale items when Covid-19 measures with regard to the service quality scale score  $4,04 \pm 0,73$  is detected as the lowest that can be taken (1) and the highest (5) It can be said that the service quality perception score for Covid-19 measures at the sports Istanbul facility is in the range of “I agree”. Covid-19 measures are examined with regard to services, the perception of the highest quality of Service, respectively, “take temperature and attention to squeezing sanitizer” ( $4,49 \pm 0,87$ ), “attention to the necessity of wearing a mask” ( $4,39 \pm 0,96$ ), “plates placed onsite and offsite comprehensible” ( $4,34 \pm 0,93$ ), “records done online and minimisation of bilateral meetings” ( $4,32 \pm 1,01$ ) a) has been determined to be for services. According to (Akyol, 2011), service quality variables have a significant relationship with the Employee Compliance factor. Physical characteristics, confidence, reality, reliability, and empathy are among the factors that determine variables. This study coincides with our study.

When the customer satisfaction scale for Covid-19 measures was evaluated in terms of substances, the highest satisfaction was found to be “thinking that you made the right decision by becoming a member” ( $4,41 \pm 0,90$ ) and “advising people around” ( $4,28 \pm 0,91$ ), respectively, when the satisfaction statements for Covid-19 measures were examined.

A positive and significant relationship ( $r=0,81$ ;  $p<0,05$ ) was found between the perception of service quality and customer satisfaction related to Covid-19 measures.

It is observed that the model showing the effect of service quality perception on customer satisfaction with Covid-19 measures is appropriate ( $F(1;559)=1079,35$ ;  $p<0,05$ ). Service quality perception of Covid-19 measures accounts for about 66% of the change in customer satisfaction ( $\Delta R^2=0,659$ ).

According to the standardized regression coefficient ( $\beta$ ) and the significance of the coefficient (t) in the model, the perception of quality of service related to Covid-19 measures has a positive directional and significant effect on customer satisfaction ( $\beta=0.81$ ;  $t=32.68$ ;  $p<0.05$ ).

As a result, it was determined that the quality of service related to Covid-19 measures developed within the framework of the measures taken by all facilities within sports Istanbul against the corona virus was sufficient with the cronbach Alpha coefficient 0.91 of the scale. On the other hand, the "customer satisfaction with Covid-19 measures" scale, the high scale score (lowest 4, highest 20) obtained by the sum of the items indicates a high level of satisfaction with Covid-19 measures. In this study, the Cronbach Alpha coefficient of the scale was determined as 0.92. Based on the data results, the scales developed were found to be reliable and valid.

Covid-19 of our study has a positive and significant effect on customer satisfaction based on the results of the quality of service related to the measures taken in spor Istanbul facilities during the normalization process.

## REFERENCES

- Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı (14. Baskı). PEGEM Akademi, Ankara.
- Ergin, B.M., İmamoğlu, A.F., Yıldızhan, Y.Ç. (2011). Algılanan Hizmet Kalitesinin Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Ölçeği. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 16 (2), 11-23.
- Ergün, İ. (2018). Hizmet Sektöründe Halkla İlişkiler Faaliyetlerinin Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyetine Etkileri. Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Gencer, R.T., Demir, C., Aycan, A. (2008). Variables Affecting Sport Tourists' Service Quality Perceptions In Ski Resorts . *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 8 (2), 437-450.
- Göksel, A.B., Baytekin, E.P. (2008). Bilgi Toplumunda İşletmeler Açısından Önemli Bir Zenginlik: Entelektüel Sermaye Halkla İlişkiler Perspektifinden Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 31(1), 93-94.
- Üstün, Ç., Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*. 25 (1), 142-153.
- Üzüm, H., Yeşildağ, B., Karlı, Ü., Ünlü, H., Parlar, F.M., Çokpartal, C., Tekin, N. (2016). Kamu ve Özel Spor Merkezleri Müşterilerinin Hizmet Kalitesi Algılarının İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16 (3), 167-180.
- Yazıcı, A.G., Özdemir, K., Bindesen, M.A., (2017). Sporda Toplam Kalite Yönetimi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 35, 175-183.
- Yıldırım, M. (2017). Spor Tesisleri Müşteri Memnuniyeti Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(16), 158-176.

Yeo, T.J. (2020). Sport and Exercise During and Beyond The COVID-19 Pandemic. *European Journal of Preventive Cardiology*. 27(12), 1239-1241.

Lim, M.A., Pranata, R. (2020). Sports Activities During Any Pandemic Lockdown. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11845-020-02300-9>. (4 Temmuz 2020).

Koçak, U.Z., Kaya D.Ö. (2020). COVID-19 Pandemisi, Spor, Sporcu Üçgeni: Etkilenimler ve Öneriler. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 5(2), 129-133.

Wong, A.Y.Y., Ling, S.K.K., Louie, L.H.T., Law, G.Y.K. (2020). Impact Of The COVID-19 Pandemic On Sports And Exercise. *Asia Pacific Journal of Sports Medicine*. 22, 39-44.

## SPOR KULÜBÜ YÖNETİCİLERİNİN ENGELLİ SPORCULARA YÖNELİK ÇALIŞMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (NİTEL BİR ÇALIŞMA)

**Hülya BİNGÖL**

Dr Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

**Mehmet İLKİM**

Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi

### Özet

**Amaç;** Bu çalışmanın amacı spor kulübü yöneticilerinin engelli sporculara yönelik çalışmalarını değerlendirmektir. Bu kapsamda Malatya’da bulunan ve bünyelerinde engelli lisanslı sporcusu bulunan 9 spor kulübünün yöneticileriyle yüz yüze görüşmeler sağlandı(46 kişi).

**Metod;** Spor kulübü yöneticilerine; ‘‘Engelli sporcularla çalışmaktan mutlu musunuz, Kulübünüzde engelli sporculara yönelik antrenmanlar ne sıklıkta yapılıyor, kulübünüzdeki tesisler engelli sporcuların kullanımına uygun mu, engelli sporcuların ulaşımını nasıl sağlıyorsunuz ve engelli sporculara antrenörlük yapan kişilerin daha önce engelli sporcularla çalışma tecrübeleri var mı’’ soruları soruldu. 46 Yöneticinin vermiş olduğu cevaplar kendi aralarında değerlendirilerek bir birine yakın olan cevaplar kategorize edildi.

**Bulgular;** 46 yöneticinin tamamı engelli sporcularla çalışmaktan mutlu olduklarını belirten açıklamalarda bulunurken,13 yönetici engelli sporcularla haftanın 4 günü çalıştıklarını, 16 Yönetici haftanın 3 günü çalıştıklarını, 8 yönetici haftanın 5 günü çalıştıklarını belirtirken, 9 Yönetici haftanın 2 günü çalıştıklarını belirtti. Bütün spor kulüplerinde haftanın en az 2 gününde engelli sporcularla çalışma yapılmıştır. 28 spor kulüp yöneticisi kulüpteki spor tesislerinin engelli sporculara uygun olduğunu belirtirken 9 spor kulübü yöneticisi tesislerin engelli sporculara yönelik olarak kısmen uygun olduğunu, 9 spor kulübü yöneticisi ise tesislerin engelli sporculara yönelik uygun olmadığını, çalışmalarını başka yerlerde yürüttüklerini ifade ettiler. 32 Spor kulübü yöneticisi engelli sporcuları kulübün imkanlarıyla spor alanlarına taşıdıklarını belirtirken, 14 spor kulüp yöneticisi engelli sporcuların spor alanlarına kendi imkanlarıyla katıldıklarını belirtti. 33 spor kulübü yöneticisi bünyelerinde antrenörlük yapan kişilerin daha önce engelli sporcularla çalışma tecrübelerinin olmadığını belirtirken, 13 Spor kulübü yöneticisi bünyelerinde antrenörlük yapan kişilerin daha önce engelli sporcularla çalışma tecrübelerinin bulunduğunu belirttiler.

**Sonuç** olarak spor kulübü yöneticileri engelli bireylerle çalışmaktan mutlu olduklarını belirtirken, imkanları dahilinde daha fazla çalışma yapmak istediklerini söylemektedirler. Engelli sporcularla çalışma deneyimi yaşamış olan antrenörlerin sayıları daha az görülmektedir.

**Anahtar kelimeler.** Spor, Yönetici, Engelli,

EVALUATION OF SPORTS CLUB MANAGERS' ACTIVITIES FOR DISABLED ATHLETES (A QUALITATIVE STUDY)

**Abstract**

**The aim of this study** is to evaluate the activities of sports club managers for disabled athletes. In this context, face-to-face meetings were held with the managers of 9 sports clubs in Malatya, which have licensed athletes with disabilities (46 people).

**Method;** Sports club managers; The questions were asked, "Are you happy to work with disabled athletes, how often are the trainings for disabled athletes in your club, are the facilities in your club suitable for the use of disabled athletes, how do you ensure the transportation of disabled athletes, and do people with disabilities have experience of working with disabled athletes before?" The answers given by the 46 managers were evaluated among themselves and the answers that were close to each other were categorized.

**Results;** All 46 managers stated that they were happy to work with disabled athletes, 13 managers stated that they worked 4 days a week with disabled athletes, 16 managers stated that they worked 3 days a week, 8 managers stated that they worked 5 days a week, 9 managers stated that they worked 2 days a week. In all sports clubs, studies were conducted with athletes with disabilities at least 2 days a week. 28 sports club managers stated that the sports facilities in the club are suitable for disabled athletes, 9 sports club managers stated that the facilities are partially suitable for disabled athletes, 9 sports club managers stated that the facilities are not suitable for disabled athletes and that they are carrying out their activities elsewhere. 32 Sports club managers stated that they carry disabled athletes to the sports fields with the facilities of the club, while 14 sports club managers stated that disabled athletes participate in sports areas with their own means. 33 sports club managers stated that the people who worked as coaches in their clubs did not have previous experience of working with disabled athletes, while 13 sports club managers stated that the people who coached in their clubs had previous experience of working with disabled athletes.

**In conclusion;** sports club managers state that they are happy to work with disabled individuals and say that they want to do more work within their means. The number of trainers who have experienced working with athletes with disabilities is less.

**Keywords;** Sports, Manager, Disabled, Athlete

### Giriş

Son yıllarda sporda elde edilen uluslararası başarılar toplumların günlük yaşamına önemli bir etki sağlamış durumda. Bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle de sportif alandaki başarılar daha çok dikkat çekmektedir. Bu nedenle spor toplumun aynasıdır mantığıyla hareket eden yöneticiler spora ve sporcuya önem vermektedirler(Açıkada ve Ergen,1990). Spor ve fiziksel etkinlikler , bireyin gelişim özelliklerine doğrudan etki yapmaktadır. Bu etkiler neticesinde bireylerde barış, sevgi, kardeşlik, hoşgörü, saygı, dürüstlük, özveri gibi özellikler olumlu anlamda gelişim gösterir. Toplumlararası barışın sağlanmasında, ülkeler arası ilişkilerin daha iyi olmasında, ve toplum sağlığının korunmasında spor önemli bir etkidir. Spor olgusu bu kadar önemliyse, spor yönetimi de çok büyük önem arz etmektedir. Hedeflerin gerçekleştirilmesinde yöneticinin duruşu ve sorumluluk alması ön plana çıkmaktadır. Spor yöneticisinin rasyonel hedefleri gelecek nesillerin de spora katılımını etkilemektedir(Dereli,1981). Günümüzde spora ve sporcuya hizmet eden kulüplerimizin birçoğunun mali güçlükler içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir(Çetin-1981, Keten-1974). Engeli olan bireylerin fiziksel aktivitelere katılmaları ve spor yapma nedenleri kişiden kişiye



değişiklik göstermektedir. Yetersizliği olan bireylerde eğitim bireysellik arz eder, dolayısıyla engelli bireye uygulanacak eğitim ve sportif etkinlikler programı da önem arz etmektedir. Spor etkinlikleri bireyin sosyalleşmesi açısından güzel bir araçtır. Yapılan araştırmalar fiziksel aktivitelere düzenli katılımın bireyin fiziksel uygunluğunu geliştirdiği ve risk faktörlerini azalttığı göstermektedir(Pitetti ve ark.1990, Draheim ve ark.2003). Spor kulübü yöneticilerinin tesislerini engelli bireylere yönelik dizayn etmeleri ve engelli bireylere yönelik eğitim almış antrenörlerle çalışması önemli bir durumdur.

### **Materyal Metot**

Spor kulübü yöneticilerinin engelli sporculara yönelik çalışmalarının değerlendirilmesi kapsamında Malatya’da çalışmalarını sürdüren 46 spor kulübü yöneticisiyle yüz yüze görüşmeler sağlandı Spor kulübü yöneticilerine;

- 1- Engelli sporcularla çalışmaktan mutlu musunuz,
- 2- Kulübünüzde engelli sporculara yönelik antrenmanlar ne sıklıkta yapıyor,
- 3- Kulübünüzdeki tesisler engelli sporcuların kullanımına uygun mu,
- 4- Engelli sporcuların ulaşımını nasıl sağlıyorsunuz

5- Engelli sporculara antrenörlük yapan kişilerin daha önce engelli sporcularla çalışma tecrübeleri var mı” soruları soruldu. 46 Yöneticinin vermiş olduğu cevaplar kendi aralarında değerlendirilerek bir birine yakın olan cevaplar kategorize edildi.

6-

### **Bulgular**

46 spor kulübü yöneticinin tamamı engelli sporcularla çalışmaktan mutlu olduklarını belirten açıklamalarda bulunurken,13 yönetici engelli sporcularla haftanın 4 günü çalıştıklarını, 16 Yönetici haftanın 3 günü çalıştıklarını, 8 yönetici haftanın 5 günü çalıştıklarını belirtirken, 9 Yönetici haftanın 2 günü çalıştıklarını belirtti. Bütün spor kulüplerinde haftanın en az 2 gününde engelli sporcularla çalışma yapılmıştır. 28 spor kulüp yöneticisi kulüpteki spor tesislerinin engelli sporculara uygun olduğunu belirtirken 9 spor kulübü yöneticisi tesislerin engelli sporculara yönelik olarak kısmen uygun olduğunu, 9 spor kulübü yöneticisi ise tesislerin engelli sporculara yönelik uygun olmadığını, çalışmalarını başka yerlerde yürüttüklerini ifade ettiler. 32 Spor kulübü yöneticisi engelli sporcuları kulübün imkanlarıyla spor alanlarına taşıdıklarını belirtirken, 14 spor kulüp yöneticisi engelli sporcuların spor alanlarına kendi imkanlarıyla katıldıklarını belirtti. 33 spor kulübü yöneticisi bünyelerinde antrenörlük yapan kişilerin daha önce engelli sporcularla çalışma tecrübelerinin olmadığını belirtirken, 13 Spor kulübü yöneticisi bünyelerinde antrenörlük yapan kişilerin daha önce engelli sporcularla çalışma tecrübelerinin bulunduğunu belirttiler.

### **Sonuç**

Dünya genelinde engelli kişilerin oranı %10 civarında olduğu gerçeğine baktığımızda (Demirtaş,2019) engelli bireylerin nüfusa oranı hiç de küçümsenmeyecek boyutta olduğu ortaya çıkmaktadır. Engelli birey tak başına engelli değildir en az 3 kişilik ailesini de hesapladığımızda karşımıza hiç de küçümsenmeyecek bir sonuç çıkmaktadır.

Yapılan araştırmalar sonucunda egzersiz ve sportif etkinliklere katılımın kemik genişliği ve minerilizasyonunu artırdığını, ancak hareketsizliğin kemikleşme

minerilizasyonunu azalttığını ve kemiklerin daha kolay kırıldığını, daha zayıf bir iskelet sisteminin oluştuğunu, engelli olmayan çocuklar normal büyüme ve gelişimi devam ettirmek için günlük oyun aktivitelerine katılarak yeterli fiziksel aktivite ihtiyaçlarını karşıladıklarını ancak engelli bireylerin, yeterli fiziksel aktiviteleri yapamadıklarını ve birçok ağır engelli bireyin büyümesinin duraklamasının yeterli fiziksel etkinliklere katılmamasına bağlanabileceğini göstermektedir(Özer, 2001). Sonuç olarak Malatya’da faaliyetlerini sürdüren spor kulüpleri haftanın en az 2 gününde engelli bireylere yönelik faaliyet yaptıklarını belirtmektedirler. Ancak bununla birlikte engelli bireylere yönelik fiziksel aktiviteler yaptırın antrenörlerin daha önce engelli bireylere yönelik çalışma tecrübelerinin olmaması önemli bir sorun olarak görülmektedir.

### **Kaynakça**

1. Açıkkada, C. ve Ergen,E (1990) Bilim ve Spor, Büro-Tek Ofset Matbaacılık, (156) Ankara, 1
2. Dereli,T.(1981) Organizasyonda Davranış, (84), İstanbul 1981.
3. Çetin, H.; Spor Kulüpleri Kanun Tasarısı Üzerine Değerlendirme Konuşması, Spor Şurası, s.188, 188, 30 Haz.-2 Tem. Ankara, 1999.
4. Ketten, M.:(1974) Türkiye’de Spor, Ayyıldız Matbaası, s.135, Ankara,
5. Çevik, A., Koruç, Z. ve Gürsel, F. (2008). Engelli ve Engelli Olmayan Bireylerde Farklı Orandaki Hedef Artışının Performans Üzerine Etkisi, ÖZ-VERİ Dergisi . Aralık,Cilt: 5 Sayı: 2
6. Pıtetti, K. H.,& Tan, D. M. (1990). Cardiorespiratory Responses of Mentally Retarded Adults to Air-brake Ergometry and Treadmill. Exercise Archives of Pyhsical Medicine and Rehabilitation, 71, 318-321.
7. Draheim, C.C., Williams, D. P., & Mccubbin, J. A. (2003). Cardiovascular Disease Risk Factor Differences Between Special Olympians and Non-Special Olympians. Adapted Physical Acvivity Quarterly.Vol.20, Issue 2, 118-133.
8. Demirtaş, Z. (2019). Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Engellilerin Eğitim Hakkı. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, (2), 39-59.
9. Özer S.D. (2001) Engelliler İçin Beden Eğitimi ve Spor, Nobel Yayınları, Ankara.

## EVALUATION OF HOME HEALTHCARE SERVICES BEFORE AND AFTER COVID-19 PANDEMIC

**Spec. Dr. Semih CANPOLAT**

Adiyaman Gerger State Hospital, Chief Physician, Pediatrics Clinic

Orcid no:0000-0002-2471-3211

### **Abstract**

The prolongation of the average life expectancy and the increase in the elderly population and the associated chronic diseases have led to the need for qualified long-term care services. In addition, the continuity of maintenance has become an important problem due to the fragmentation of maintenance. Specialization and multidisciplinary approaches have increased the possibility that patients will be cared for by healthcare professionals, especially in the last period. According to the Regulation on the Delivery of Home Care Services numbered 25751, which entered into force in 2005, home care service is "in line with the recommendations of the physicians, in the environment they live with the sick people, in the environment they live with, by the health team in order to meet their medical needs including rehabilitation, physiotherapy and psychological treatment. to present ". In this way, psycho-social, physiological and medical support services and social services are provided to the individual and family in order to support the patients in their living environment and to ensure their adaptation to social life for a more comfortable and peaceful life, and to alleviate the burden on family members. Home Health services include all kinds of health services provided by the home health units of the Ministry of Health and professional health teams. In this study, it is aimed to evaluate the patients who receive home healthcare services before and after the Covid-19 pandemic, to evaluate their demographic characteristics and their opinions about the service they receive.

Results: This research was carried out on patients who received home healthcare services before and after the Covid 19 pandemic in Adiyaman Province Gerger District Hospital. According to the data obtained within the scope of the research, 54.2% of our patients before the Covid-19 pandemic were women, 68.4% were married, 65.5% of patients over 65 years old, 70% were primary school graduates, 26% were in the district and 83.7% of them are housewives. In addition, the age of the patients varies between 6 and 103, while the average age is 72. After the Covid-19 pandemic, 52% of our patients were female, 65.1% were married, 78% were over 65 years old, 71.9% were primary school graduates, 76% resided in the district center and 83.7% It is seen that he is a housewife. While the age of the patients varies between 27 and 97 years, the average age is 71. While our staff providing home healthcare services before Covid 19 was 4, it became 7 with the pandemic. Additional shifts of our staff have started. During the pandemic, 3 of our patients who received home healthcare services died with the diagnosis of heart failure and respiratory distress. We do not have a patient diagnosed with Covid-19 among the patients who died.

Conclusion: The aging of the population and the increase of chronic diseases increase the importance of home healthcare practice day by day. In addition, another important issue is that by making home healthcare services more comprehensive, easily accessible, qualified and

widespread, it is thought that the intensity in hospitals will be prevented and treatment costs can be reduced. The lack of personnel, the high number of people in need of care and the high dependence of the patients can lead to a decrease in the quality of the service provided. Therefore, with the increasing workload with the pandemic process, the number of healthcare professionals providing home healthcare services should be increased and more patient visits should be made.

**Keywords:** Home Health Service, Covid-19 pandemic, illness

## EVDE SAĞLIK HİZMETLERİNİN COVID-19 PANDEMİSİ ÖNCESİ VE SONRASI DEĞERLENDİRİLMESİ

### Özet

Ortalama yaşam süresinin uzaması ile yaşlı nüfusunda ve buna bağlı olarak kronik hastalıklarda meydana gelen artış, nitelikli uzun dönemli bakım hizmetlerinin gerekliliğini doğurmuştur. Bunun yanında bakımın sürekliliği, bakımın parçalara ayrılması sebebiyle önemli bir sorun haline gelmiştir. Uzmanlaşma ve multidisipliner yaklaşımlar, hastaların özellikle son zamanlarında sağlık profesyonelleri tarafından bakılması ihtimalini artırmıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren 25751 sayılı Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik'te evde bakım hizmeti "hekimlerin önerileri doğrultusunda hasta kişilere, aileleri ile yaşadıkları ortamda, sağlık ekibi tarafından rehabilitasyon, fizyoterapi, psikolojik tedavi de dâhil tıbbi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sağlık ve bakım ile takip hizmetlerinin sunulmasını" ifade etmektedir. Bu sayede hastaları yaşadıkları ortamda destekleyerek daha rahat ve huzurlu yaşamaları için sosyal yaşama uyumlarını sağlamak, aile üyeleri üzerindeki yükü hafifletmek amacıyla bireye ve aileye psiko-sosyal, fizyolojik ve tıbbi destek hizmetleri ve sosyal hizmetler sunulmaktadır. Evde Sağlık hizmetinde Sağlık Bakanlığı'nın evde sağlık birimleri ile profesyonel sağlık ekipleri tarafından sunulan hertürlü sağlık hizmetleri yer almaktadır. Bu çalışmada, evde sağlık hizmeti alan hastaların Covid-19 pandemisi öncesi ve pandemi sonrası değerlendirilmesi, demografik özellikleri ve aldıkları hizmete ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

**Bulgular:** Bu araştırma Adıyaman İli Gerger İlçe Hastanesinde Covid 19 pandemisi öncesinde ve sonrasında Evde sağlık hizmeti alan hastalar üzerinde gerçekleştirildi. Araştırma kapsamında elde edilen verilere göre Covid-19 pandemisi öncesi hastalarımızın %54,2' si kadın, %68,4' i evli, hastaların %65,5' inin 65 yaş üstü %70' nin ilkökul mezunu, %26' sı ilçe merkezinde ikamet ettiği ve %83,7' sinin ev hanımı olduğu görülmektedir. Ayrıca hastaların yaşı 6 ila 103 arasında değişkenlik gösterirken yaş ortalaması ise 72 idir. Covid-19 pandemisi sonrası hastalarımızın %52' si kadın, %65,1' i evli %78' inin 65 yaş üstü olduğu, %71,9' unun ilkökul mezunu, %76' sı ilçe merkezinde ikamet ettiği ve %83,7' sinin ev hanımı olduğu görülmektedir. Hastaların yaşı 27 ila 97 yaş arasında değişkenlik gösterirken yaş ortalaması ise 71' dir. Covid 19 öncesi evde sağlık hizmeti veren personellerimiz 4 iken, pandemi ile birlikte 7 olmuştur. Personellerimizin icap nöbetleri ( ek nöbetleri) başlamıştır. Pandemi süresince evde sağlık hizmeti alan hastalarımızdan 3 kişi kalp yetmezliği ve solunum sıkıntısı tanılarıyla ex olmuştur. Ex olan hastalardan Covid-19 tanısı alan hastamız mevcut değildir.

Sonuç: Nüfusun yaşlanması ve kronik hastalıkların artması, evde sağlık hizmetleri uygulamasının önemini her geçen gün artırmaktadır. Ayrıca diğer bir önemli husus evde sağlık hizmetlerinin daha kapsamlı, kolay ulaşılabilir, nitelikli ve yaygın bir hale getirilmesi ile hastanelerdeki yoğunlukların önüne geçileceği ve tedavi masraflarının azaltılabileceği düşünülmektedir. Personelin yetersiz olduğu, bakıma gereksinim duyan kişilerin fazla olması ve hastaların bağımlılıklarının fazla olması verilen hizmetin niteliğinin azalmasına neden olabilmektedir. Bu yüzden pandemi süreciyle artan iş yükü ile birlikte evde sağlık hizmetini veren sağlık personelinin sayısı artırılmalı, daha fazla hasta ziyareti yapılması gerekmektedir.

**Anahtar sözcükler:** Evde Sağlık Hizmeti, Covid-19 pandemisi, Hastalık

## KORONAVİRÜS (COVID-19) SALGINININ BİREYLERİN GÜNLÜK YAŞANTILARI ÜZERİNE ETKİSİNİN İNCELENMESİ

**Dr. Öğr. Üyesi Beyza ERKOÇ**

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü  
beyzahatipoglu@windowslive.com, ORCID: 0000-0002-0035-6782

**Dr. Öğr. Üyesi Sayra LOTFİ**

ORCID: 0000-0003-3352-0152

### Özet

Çin'in Wuhan kentinde başlayarak tüm dünyayı saran koronavirüs (covid-19) salgını, çok geçmeden Türkiye'de de görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilen koronavirüs salgını, yüz binlerce kişiyi etkilemiştir, binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Aşı ya da tedavisinin mevcut olmaması, koronavirüs salgınının tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de halen büyük risk teşkil etmektedir. İnsanların sağlığını olumsuz etkileyen, ölümlere sebep olan bu salgın aynı zamanda bireylerin günlük yaşantılarını da olumsuz etkilemiştir. Özellikle koronavirüse yakalanma ihtimaline karşı uygulanan tedbirler kapsamında; sosyal mesafe uygulamaları, sokağa çıkma kısıtlamaları, çalışma-egitim vb. sistemlerde yaşanan değişimler gibi birçok durum, bireylerin günlük yaşantılarında farklı etkilere neden olmuştur. Bu çalışma ile koronavirüs (covid-19) salgınının bireylerin günlük yaşantıları üzerinde etkisinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi ve elde edilen sonuçlar ışığında, sosyal hizmet bakış açısı ile bireylerin günlük yaşantılarını daha kaliteli nasıl geçirebileceklerine ilişkin öneriler getirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evreni İstanbul'da yaşayan ve 18 yaşını doldurmuş bireylerdir. Araştırmada veriler online anket yöntemi (Google Form) kullanılarak toplanmıştır ve geçerli olan 530 adet anket formu analize alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacıların geliştirmiş olduğu soru formu kullanılmıştır. Soru formunda katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin sorulara (5 soru- cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, iş) ve günlük yaşantılarında yaşanan değişimlere ilişkin sorulara (12 soru- yeme içme alışkanlıkları, temizlik alışkanlıkları, egzersiz alışkanlıkları, ilgi alanları ve hobileri, yaşlılara karşı davranışları, hayata dair kaygı-endişeleri, sosyal destek ve yardım anlayışları, işe gitme istekleri, sosyal medya kullanma süreleri, komşuluk ilişkileri, ölümü düşünme miktarları, kamu kurum ve kuruluşlarına bakış açıları) yer verilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır. Bireylerin sosyal medya kullanım sürelerinin artması ve komşuluk ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmesi, yapılan analizler sonucunda demografik değişkenlerin çoğunda istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar vermiştir. Benzer şekilde bireylerin yaşlılara karşı davranışlarının olumlu yönde değişmesi ve bireylerin ölümü daha fazla düşünür olmaları da demografik değişkenlerin çoğunda istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar vermiştir. Bu sonuçlar içerisinde tek olumlu sonuç yaşlı bireylere bakış açısının olumlu yönde değişmesidir. Diğer tüm sonuçlar bireyler için olumsuzluk içerir. Sosyal hizmet uzmanlarının koronavirüs salgını sürecinde bireylerin yaşamış olduğu olumsuz süreçlere ilişkin psiko-sosyal yönden



destekleyici danışmanlık, bilişsel davranışçı terapi vb. gibi müdahaleleri içeren mikro, mezzo ve makro düzeyde uygulamalar yapması önerilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Koronavirüs, Salgın, Bireylerin Günlük Yaşantıları, Sosyal Hizmet.

## EFFECT OF THE CORONAVIRUS (COVID-19) OUTBREAK ON THE DAILY LIFE OF INDIVIDUALS

### Abstract

Coronavirus (Covid-19) outbreak that began in Wuhan city of China and spread all over the world has also been seen in Turkey soon. The coronavirus epidemic, declared by the World Health Organization as a global pandemic, affected hundreds of thousands of people, caused thousands of deaths, and continues to cause. Due to the lack of vaccine or treatment, the coronavirus epidemic still poses a great risk in our country as in the whole world. This epidemic, which negatively affects the health of people and causes deaths, has also negatively affected the daily lives of individuals. Within the scope of the measures applied especially against the possibility of getting coronavirus; many conditions such as social distance practices, lockdowns, changes in the systems like working or education have caused different effects on the daily lives of individuals. In this study, it is aimed to determine whether the effect of the coronavirus (covid-19) epidemic on the daily lives of individuals varies according to demographic variables and to make suggestions on how individuals can spend their daily lives with better quality from the social work point of view in the light of the results obtained. The target population of the study is individuals who live in Istanbul and are over 18 years old. In the study, the data were collected using the online survey method (Google Form) and 530 valid questionnaires were analyzed. The questionnaire developed by the researchers was used as a data collection tool in the study. In the questionnaire, it is included questions about the demographic information of the participants (5 questions - gender, marital status, age, education level, job) and questions about the changes in their daily lives (12 questions - eating habits, cleaning habits, exercise habits, interests and hobbies, behaviors towards elderly people, worries about life, understanding of social support and help, willingness to go to work, duration of social media use, neighborhood relations, the extent of thinking about death, perspectives on public institutions and organizations). SPSS 26.0 package program was used in the analysis of the data. The increase in the duration of social media use of individuals and the adverse effects on neighborhood relations gave statistically significant results in most of the demographic variables as a result of the analysis. Similarly, the positive change in the behavior of individuals towards the elderly and the fact that individuals think about death more gave statistically significant results in most of the demographic variables. Among these results, the only positive result is a positive change in the perspective towards elderly people. All other results include negativity for individuals. Regarding the negative processes experienced by individuals during the coronavirus epidemic, social work specialists are recommended to make applications at micro, mezzo, and macro levels that include interventions like psycho-social supportive counseling, cognitive behavioral therapy.

**Key Words:** Coronavirus, Pandemic, Daily Lives of Individuals, Social Work.

## GİRİŞ

Tüm dünyayı tehdit eden koronavirüs (Covid-19) hastalığı, yeni keşfedilen koronavirüsün neden olduğu solunum ve temas ile bulaşan, kişilerin SARS-CoV-2 ile enfekte olması neticesinde ortaya çıkan bulaşıcı bir hastalıktır. Covid-19 virüsü bulaşmış bireyler hafif ve orta şiddette solunum yolu enfeksiyonu belirtileri gösterirler, özel bakım ve tedaviye ihtiyaç duymadan da iyileşebilmektedirler. Koronavirüs için riskli gruplar; yaşlılar, kardiyovasküler hastalığı olanlar, diyabet hastaları, kronik solunum yolu hastalığı gibi hastalıkları olan bireylerdir (World Health Organization[WHO], 2020; Sağdıç, Kayacan, Dertli ve Arıcı, 2020: 931).

Koronavirüs Aralık 2019 tarihinde ilk kez Çin'in Wuhan kentinde görülmüş ve "2019-nCoV" olarak adlandırılmıştır. Koronavirüs ya da Corona Virüsü adıyla bilinen virüsün sebep olduğu hastalığa 11 Şubat 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Covid-19 adı verilmiştir ([www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538](http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538)). Üç ay içerisinde virüs 118.000'den fazla vakaya yayılmış ve 114 ülkede 4.291 ölüme neden olmuştur (Van Bavel vd., 2020: 461).

Tarihçesine bakıldığında koronavirüsün 1960'lı yıllarda keşfedildiği görülmektedir ([www.caringlyyours.com/coronavirus/](http://www.caringlyyours.com/coronavirus/)). Günümüzde betacoronavirus olarak adlandırılan HCoV 229E ve HCoV OC43 virüsleri, 1960'lı yıllarda tanımlanan ilk insan koronavirüsleridir. 2003 yılına gelene kadar koronavirüslerin insanlar üzerindeki etkilerini ele alan çok az çalışma yapılmıştır. Bu yüzden epidemiyolojik veriler 2003'ten önce nadirdir. 2003'e geldiğinde SARS koronavirüsü, 2004'te HCoV NL63, 2005'te HKU1, 2012'de MERS-CoV ve 2019'da CoVID-19 virüsleri ortaya çıkmıştır (Geller, Varbanov and Duval, 2012: 3045).

Koronavirüs iki yolla bulaşır. Birinci yol insandan insana bulaşma yoludur. Yakın temaslı bireyler arasında öksürme ve hapsirme sırasında koronavirüsleri içeren damlacıklar havada asılı kalarak kişiler arasında yayılır. CoVID-19'un asıl olarak bu yolla yayıldığı ve salgına dönüştüğü düşünülmektedir. İkinci yol ise enfekte olmuş, yani üzerine koronavirüs bulaşmış yüzey ve eşyalara dokunan bireylerin ellerini ağız- burun- gözlerine götürmesi yoluyla virüsü kendilerine bulaştırması ile gerçekleşir (Karcıoğlu, 2020: 67; [www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/how-covid-spreads.html](http://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/how-covid-spreads.html)).

COVID-19 pandemisi yalnızca sağlık alanında değil, mesleki, politik, sosyal, ekonomik, etik ve ahlâki alanlarda da olumsuz sonuçlara neden olmuştur (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 144). Bu olumsuz sonuçların doğmaması için koronavirüsün önüne geçilmesi elzem bir konudur. Uluslararası düzlem olduğu gibi Türkiye'de de koronavirüsle mücadele kapsamında sosyal mesafe uygulamaları, sokağa çıkma kısıtlamaları, çalışma-eğitim vb. sistemlerde düzenlemeler vb. gibi birçok uygulama gerçekleştirilmiştir.

Koronavirüs salgınının hızlı ve kontrol edilemeyen şekilde yayılımı, bireyler üzerinde ciddi korku ve umutsuzluk yaşanmasına ve artık bireylerin dünyanın hiçbir yerinin güvenli olmadığı duygusunu yaşamasına sebep olmuştur. Bu salgın stres, kaygı, korku, çaresizlik, depresyon dahil olmaz üzere bireylerin zihinsel sağlık krizlerine yol açmıştır. Mutluluk, neşe ve sevgi gibi olumlu duygular insanların ruh sağlığını korumaya ve iyileştirmeye yardımcı olur, fakat böylesi olumlu duygular genellikle kişilerarası ilişkilerle gerçekleşir ve pekişir.

Sosyal mesafeyi korumayı gerektiren pandemi gibi bir durum olumlu duyguların gelişimini engeller ve ruh sağlığı krizini tetikler (looi, 2020: 1).

Uluslararası ve ulusal düzeyde pandemiden ötürü yaşanan ölümler, vaka sayılarındaki değişimler, Türkiye özelinde sosyal hayata ilişkin düzenlemeler, karantinalar, sosyal izolasyonlar, hasta olma korkusu vb. gibi birçok neden bireyler üzerinde büyük etkilere neden olmuştur. Koronavirüs salgını bireylerin özellikle günlük yaşantılarında ciddi değişiklikler ortaya çıkartmıştır. Bu çalışma ile koronavirüs (covid-19) salgınının bireylerin günlük yaşantıları üzerinde etkisinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi ve elde edilen sonuçlar ışığında, sosyal hizmet bakış açısı ile bireylerin günlük yaşantılarını daha kaliteli nasıl geçirebileceklerine ilişkin öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

## **YÖNTEM**

### **Evren ve Örneklem**

Araştırmanın evreni İstanbul'da yaşayan ve 18 yaşını doldurmuş bireylerden oluşmaktadır. Araştırma 15.11.2020- 20.12.2020 tarihleri arasında tesadüfi örnekleme, kartopu yöntemi ile elektronik tabanlı anket (Google Forms) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 530 bireye ulaşılmıştır.

### **Veri Toplama Aracı**

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacıların geliştirmiş olduğu soru formu kullanılmıştır. Soru formunda katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin sorulara (5 soru- cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, iş) ve günlük yaşantılarında yaşanan değişimlere ilişkin sorulara (12 soru- yeme içme alışkanlıkları, temizlik alışkanlıkları, egzersiz alışkanlıkları, ilgi alanları ve hobileri, yaşlılara karşı davranışları, hayata dair kaygı-endişeleri, sosyal destek ve yardım anlayışları, işe gitme istekleri, sosyal medya kullanma süreleri, komşuluk ilişkileri, ölümü düşünme miktarları, kamu kurum ve kuruluşlarına bakış açıları) yer verilmiştir. Soru formundaki ifadeler, 5'li Likert tipi ölçek seçenekleri "Kesinlikle Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kısmen Katılıyorum", "Katılıyorum", ve "Kesinlikle Katılıyorum" ifadeleri ile ölçülmüştür.

### **Verilerin Analizi**

Verilerin analizinde SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler normal dağılım göstermemesinden dolayı nonparametrik testler kullanılmıştır. Örneklem sayısı 50'den küçük olan gruplar için Shaphiro-Wilk testi, büyük olanlar için Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. İki gruplu verilerin farklı olup olmadığının analizi için mann whitney u testi, normal dağılım göstermeyen gruplarda üç veya fazla sayıda grubun ortalamaları arasındaki farklılığın anlamlılığı Kruskal Wallis testi ile çözümlenmiştir. Kruskal testi yapmak için değişkenler normal dağılım göstermemeli ve 2 den fazla kategori olmalıdır.

## **BULGULAR**

Bu bölümde, Koronavirüs (covid-19) salgınının bireylerin günlük yaşantılarını nasıl etkilediğini elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Bulgular ve yorumları iki alt bölümde ele alınmıştır: İlk bölümde katılımcılara ilişkin tanıtıcı bulgulara, ikinci bölümde ise bireylerin tanıtıcı özellikleri ile Koronavirüs (covid-19) salgınının bireylerin günlük yaşantıları arasındaki ilişkiye yer verilmiştir.

Tablo 1: Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

	Frequency	Percent	ValidPercent	CumulativePercent
<b>Cinsiyet</b>				
<b>Kadın</b>	374	70,6	70,6	70,6
<b>Erkek</b>	156	29,4	29,4	100,0
<b>Total</b>	530	100,0	100,0	
<b>Yaşı</b>				
<b>18-24</b>	250	47,2	47,2	47,2
<b>25-34</b>	155	29,2	29,2	76,4
<b>35-44</b>	62	11,7	11,7	88,1
<b>45-54</b>	44	8,3	8,3	96,4
<b>55-64</b>	17	3,2	3,2	99,6
<b>65 ve Üstü</b>	2	0,4	0,4	100,0
<b>Total</b>	530	100,0	100,0	
<b>Eğitimidurumu</b>				
<b>Okur Yazar</b>	11	2,1	2,1	2,1
<b>Değil</b>				
<b>İlkokul</b>	30	5,7	5,7	7,7
<b>Ortaokul</b>	35	6,6	6,6	14,3
<b>Lise</b>	87	16,4	16,4	30,8
<b>Üniversite ve Üstü</b>	367	69,2	69,2	100,0
<b>Total</b>	530	100,0	100,0	
<b>Meslek</b>				
<b>Ev Hanımı</b>	153	28,9	28,9	28,9
<b>Öğrenci</b>	183	34,5	34,5	63,4
<b>Emekli</b>	7	1,3	1,3	64,7
<b>İşsiz</b>	40	7,5	7,5	72,3
<b>Çalışan</b>	147	27,7	27,7	100,0
<b>Total</b>	530	100,0	100,0	
<b>Medenidurumu</b>				
<b>Evli</b>	190	35,8	35,8	35,8
<b>Bekar</b>	340	64,2	64,2	100,0
<b>Total</b>	530	100,0	100,0	

Tablo 1'e göre çalışmaya katılan bireylerin %70,6'sı kadın ve %29,4'ü erkektir. Çalışmaya katılan bireylerin yaşları 18 ile 65 ve üstü arasında değişmektedir. Çalışmaya katılan bireylerin büyük çoğunluğunun (%69,2) üniversite ve üstü mezunu olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla %16,4'ünün lise mezunu olduğu, %6,6'nın ortaokul mezunu olduğu, %5,7'nin ilkokul mezunu olduğu ve %2,1'inin okuryazar olmadığı belirlenmiştir. Çalışmaya katılan bireylerin %34,5'inin öğrenci, %28,9'unun ev hanımı, %27,7'inin çalışan ve %7,5'inin işsiz olduğu belirlenmiştir. Bireylerin %64,2'inin bekar ve %35,8'inin evli olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Bireylerin Günlük Yaşantılarının Durumu

	Cinsiyet	N	MeanRank	P
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışlarım olumlu yönde değişti	Kadın	374	279,52	0,001
	Erkek	156	231,89	
	Toplam	530		
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana hayata dair kaygı ve endişem arttı	Kadın	374	278,92	0,001
	Erkek	156	233,33	
	Toplam	530		
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana ölümü daha fazla düşünür oldum.	Kadın	374	277,05	0,005
	Erkek	156	237,81	
	Toplam	530		
<b>Medeni durum</b>				
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışlarım olumlu yönde değişti	Evli	190	298,31	0,000
	Bekar	340	247,17	
	Total	530		
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma sürem arttı.	Evli	190	227,22	0,000
	Bekar	340	286,89	
	Total	530		
Koronavirüs komşuluk ilişkilerimi olumsuz yönde etkiledi	Evli	190	291,34	0,003
	Bekar	340	251,06	
	Total	530		
<b>Eğitim Durumu</b>				
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma sürem arttı	Okur yazar değil	11	202,73	0,000
	İlkokul	30	186,18	
	Ortaokul	35	205,11	
	Lise	87	231,83	
	Üniversite ve Üstü	367	287,60	
	Total	530		
Koronavirüs komşuluk ilişkilerimi olumsuz yönde etkiledi	Okur yazar değil	11	369,09	0,048
	İlkokul	30	298,85	
	Ortaokul	35	296,21	
	Lise	87	259,91	
	Üniversite ve Üstü	367	258,07	
	Total	530		
<b>Meslek</b>				
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışlarım olumlu yönde değişti	Ev hanımı	153	293,18	0,028
	Öğrenci	183	254,96	
	Emekli	7	265,00	
	İşsiz	40	288,11	
	Çalışan	147	243,68	
	Total	530		
Koronavirüs komşuluk ilişkilerimi olumsuz yönde etkiledi	Ev hanımı	153	279,75	0,021
	Öğrenci	183	251,67	
	Emekli	7	411,00	
	İşsiz	40	287,11	
	Çalışan	147	255,07	
	Total	530		
Koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma sürem arttı	Ev hanımı	153	230,92	0,004
	Öğrenci	183	283,98	
	Emekli	7	245,36	
	İşsiz	40	304,85	
	Çalışan	147	268,73	
	Total	530		

Tablo 2'ye göre cinsiyet değişkeni ile koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değişmesi; koronavirüs yaygınlaştığından bu yana hayata

dair kaygı ve endişenin artması; koronavirüs yaygınlaştığından bu yana ölümün daha fazla düşünülüyor olması değişkenleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Aynı zamanda kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre bu durumları daha fazla yaşadıkları tespit edilmiştir.

Medeni durum değişkeni ile koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değişmesi; koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma süresinin artması; koronavirüsün komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Evli katılımcıların koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değişmesi; koronavirüsün komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi durumlarının bekar katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bekar katılımcıların ise koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma süresinin artması durumu evlilere göre daha yüksektir.

Eğitim durumu değişkeni ile koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma süresinin artması; koronavirüsün komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Üniversite ve üstü eğitime sahip katılımcıların diğer gruplara göre koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma süresinin daha fazla artış gösterdiği belirlenmiştir. Okuryazar olmayanların katılımcıların koronavirüsün komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi durumunun diğer gruplara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Meslek durumu değişkeni ile koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değişmesi, koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma süresinin artması; koronavirüsün komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Ev hanımı olan katılımcıların koronavirüs yaygınlaştığından bu yana yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değişmesi ve koronavirüs yaygınlaştığından bu yana sosyal medya kullanma süresinin artması durumunun diğer gruplara göre yüksek olduğu görülmüştür. Emekli katılımcıların ise koronavirüsün komşuluk ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi durumunun diğer gruplara göre daha fazla olduğuna tespit edilmiştir.

### **SONUÇ ve ÖNERİLER**

Bu çalışma ile koronavirüs (covid-19) salgınının bireylerin günlük yaşantıları üzerinde etkisinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi ve elde edilen sonuçlar ışığında, sosyal hizmet bakış açısı ile bireylerin günlük yaşantılarını daha kaliteli nasıl geçirebileceklerine ilişkin öneriler getirilmesi amaçlanmıştır. Amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre koronavirüs salgınının kadın katılımcıların yaşlılara karşı tutumlarını olumlu yönde değiştiği, hayata dair kaygı ve endişe düzeylerinin arttığı ve ölümü daha çok düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre elde edilen bir diğer sonucuna göre; evli katılımcıların yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değiştiği ve komşuluk ilişkisinin olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Bekar katılımcıların ise sosyal medya kullanım süresinin arttığı belirlenmiştir.



Araştırma sonuçlarına göre elde edilen bir diğer sonucuna göre; üniversite ve üstü katılımcıların sosyal medya kullanım sürenin artışı olduğu, okuryazar olmayanların ise komşuluk ilişkisinin olumsuz yönde etkilendiği tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre elde edilen bir diğer sonucuna göre; ev hanımı olan katılımcıların yaşlılara karşı davranışların olumlu yönde değiştiği ve sosyal medya kullanım sürelerinin arttığı belirlenmiştir. Bunun yanında emekli katılımcıların ise komşuluk ilişkisinin olumsuz yönde etkilendiği saptanmıştır.

Bu bilgiler ışığında, yapılan çalışmanın amaçları doğrultusunda sosyal hizmet bakış açısı ile bireylerin günlük yaşantılarını daha kaliteli geçirebilmeleri için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Bireylerin hayata dair kaygı ve endişelerinin giderilmesi, ölüme dair olumsuz düşüncelerinin azaltılması, komşuluk gibi önemli sosyal ağların zarar görmemesi, sosyal medyanın doğru kullanımının teşvik edilmesi, yaşlılara ilişkin davranışlarda olumlu bir değişim söz konusu ise pandemi öncesinde yaşlılara ilişkin davranışların olumsuz olduğu varsayımı ile yaşlılara karşı davranışların her zaman olumlu olması için;

- Mikro düzeyde psiko-sosyal yönden destekleyici danışmanlık, bilişsel davranışçı terapi, stresle baş etme gibi bireyleri güçlendirme amaçlı uygulamalar yapılmalıdır. Bu uygulamalar öncelikle bireylerin yaşamış olduğu kötü duygulardan sağaltılmasını, sonrasında da güçlendirerek hayatta kriz durumlarında baş etme kapasitelerinin artırılmasını hedeflemelidir.

- Mezzo düzeyde yaşanan olumsuz duyguların ortadan kaldırılması için aile çalışmaları, grup müdahaleleri düzenlenmelidir.

- Makro düzeyde pandemi ve benzeri kriz dönemlerinin etkilerini en aza indirmek için yapılabilecek koruyucu önleyici sosyal hizmet müdahaleleri planlanmalıdır.

- Bu uygulamalar pandemi sürecinin devam ettiği düşünüldüğünde öncelikli olarak mümkün ise yüz yüze gerçekleştirilmeli, eğer yüz yüze gerçekleştirilemiyor ise telefon, internet vb kitle iletişim araçlarından faydalanılmalıdır.

- Koronavirüs salgını sürecinin takibi, yönetimi, politika belirlenmesi vb. durumlarda sosyal hizmet uzmanlarının görüşlerine de yer verilmelidir.

- Koronavirüs ve benzeri salgınların, afetlerin her daim yaşanması ihtimali, doğru uygulamalar ve davranışlar ile bu süreçlerin daha kolay atlatılabileceği, hayatın her anında böylesi değişimlerin olabileceği ve böylesi olayların günlük yaşantılar üzerinde değişiklik yapabileceği bireylere doğru şekilde aktarılmalıdır. Sosyal ağ ilişkilerinin kopmasının önüne geçilmesi, bireylerin baş etme kapasitelerini ve psikolojik sağlamlıklarını artırıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, uygun boş zaman aktivitelerinin öğretilmesi bireylerin yaşam kalitelerini arttırmada etkili uygulamalardır.

#### KAYNAKÇA

Sağdıç, O., Kayacan, S., Dertli, E., ve Arıcı, M. (2020). Gıda Güvenliği Açısından COVID-19 Etmeni SARS-CoV-2'nin Değerlendirilmesi ve Korunma Yöntemleri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 927-933.

World Health Organization. 2020 Nisan: URL: [https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab\\_1](https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1), Erişim Tarihi: 01.01.2021.

Koronavirüs Nedir: Covid-19'a Karşı Hangi Önlemler Alınmalı, Virüsün Özellikleri Neler? 8 Nisan 2020: URL: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51177538>, Erişim Tarihi: 02.01.2021.

Van Bavel, J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. L., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., Kitayama, S., Mobbs, D., Napper, L. E., Packer, G., Pennycook, G., Peters, E., Petty, R. E., Rand, D. G., Reicher, S. D., Schnall, S., Shariff, A., Skitka, L. J., Smith, S. S., Sunstein, C. R., Tabri, N., Tucker, J. A., Linden, S. V., Lange, P. V., Weeden, K. A., Wohl, M. J. A., Zaki, J., Zion, S. R. and Willer, R. (2020). Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response. *Nature Human Behaviour*, 4, 460–470.

What Is CoronaVirus? URL: <https://www.caringlyyours.com/coronavirus/>, Erişim Tarihi: 02.01.2021.

Geller, C., Varbanov, M., and Duval, R. E. (2012). Human Coronaviruses: Insights into Environmental Resistance and Its Influence on the Development of New Antiseptic Strategies. *Viruses*, 4(11), 3044-3068.

Karacıoğlu, Ö. (2020). What is Coronaviruses, and How Can We Protect Ourselves. *Anka Tıp Dergisi*, 2(1), 66-71.

How Coronavirus Spreads. CDC (Centers for Disease Control and Prevention). URL: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/how-covid-spreads.html>, Erişim Tarihi: 03.01.2021.

Üstün, Ç., Özçiftçi, S., (2020), COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzen Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması, *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, Ocak 2020; Cilt 25, Ek Sayı 1.

Looi, M. K. (2020). Covid-19: Japan Declares state of Emergency as Tokyo Cases Soar. *British Medical Journal (Clinical Research Ed.)*, 369, m1447.

**COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÇOCUKLARIN GELİŞİMLERİNİN  
DESTEKLENMESİNE İLİŞKİN ANNELERİN GÖRÜŞ VE UYGULAMALARI:  
NİTEL BİR ÇALIŞMA**

**Lügen Ceren Güneş<sup>1</sup>, Damla Aksan<sup>2</sup>, Ender Durualp<sup>3</sup>**

<sup>1</sup>Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Ankara, Türkiye, [ORCID: 0000-0003-1923-4491](https://orcid.org/0000-0003-1923-4491)

<sup>2</sup>Blm. Uzm., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, [ORCID: 0000-0003-3427-9284](https://orcid.org/0000-0003-3427-9284)

<sup>3</sup>Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, [ORCID: 0000-0002-6645-6815](https://orcid.org/0000-0002-6645-6815)

**Özet**

Bu araştırmada, Covid-19 pandemi sürecinde, annelerin çocuklarının gelişimlerini nasıl desteklediklerine ilişkin görüş ve uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel boyutta olup, fenomenoloji desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu, Ankara’da ikamet eden, 3-6 yaş arasında çocuğu olan, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 20 anne oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından geliştirilen ve uzman görüşleri doğrultusunda son şekli verilen “Yarı Yapılandırılmış Anne Görüşme Formu” kullanılmıştır. Araştırmaya katılan tüm annelere çalışmanın amacı ve yöntemi açıklanarak onamları alınmıştır. Verilerin analizinde betimsel ve içerik analizinden yararlanılmıştır. Annelerin büyük çoğunluğu, özbakım becerilerini; kendi başına yapabildiği her şey, fiziksel gelişimi; boy ve kilo, bilişsel gelişimi; zekâ gelişimi ve zihinsel gelişim, dil gelişimi; konuşma, sosyal gelişimi ise dışarı ile olan ilişkisi, duygusal gelişimi; çocukların kendilerini ifade edebilmesi, kaba motor gelişimi; zıplamak/koşmak/yürümek gibi faaliyetler olarak tanımlamıştır. Araştırmaya katılan anneler, pandemi sürecinde çocuklarının özbakım becerilerinin geliştiğini, fiziksel gelişimlerinde değişim olmadığını, dil, sosyal ve duygusal gelişim alanlarında olumsuzluk yaşandığını, bilişsel ve ince motor gelişim alanlarında ise olumlu yönde bir değişim yaşandığını ifade etmişlerdir. Anneler, çocukların fiziksel gelişimini sağlıklı beslenme ve vitamin takviye ederek; bilişsel gelişimini etkinliklerle; dil ve duygusal gelişimini konuşarak; ince motor gelişimini el becerisine yönelik etkinliklerle; kaba motor gelişimini ise fiziksel aktivitelerle desteklediğini belirtmişlerdir. Annelerin çoğu, çocuklarının gelişimini desteklemek için eğitim setleri kullandıklarını ve sosyal medyadan destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya alınan anneler, çocuklarının gelişimlerini onlarla daha çok vakit geçirerek desteklemek gerektiğini vurgulamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, özellikle pandemi sürecinde çocukların gelişimlerini desteklemelerine yönelik annelere öneriler sunulmuştur.

**Anahtar sözcükler:** Anne, Çocuk gelişimi, Nitel çalışma, Okul öncesi dönem, Pandemi

## MOTHERS' VIEWS AND PRACTICES ON SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF CHILDREN IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS: A QUALITATIVE STUDY

### Abstract

This study aimed to examine the views and practices of mothers on how they supported the development of their preschool children during the Covid-19 pandemic. The research is qualitative and in phenomenology design. The study group consisted of 20 mothers whose 3-6 years old children, who voluntarily accepted to participate in the study, and live in Ankara. The "Semi-structured Mother Interview Form" developed by the researchers and finalized in line with expert opinions was used as the data collection tool in the study. The purpose and method of the study was explained to all mothers who participated in the study and their consents were obtained. Content analysis and descriptive analysis methods were used in the analysis of the data. The vast majority of mothers self-care skills; everything he can do on his own, physical development; height and weight, cognitive development; intelligence development and mental development, language development; speech, and social development its relationship with the outside, emotional development; children's ability to express themselves, gross motor development; physical activities such as jumping/running/walking defined as. The mothers who participated in the study stated that their children's self-care skills developed during the pandemic process, there was no change in their physical development, negativity was experienced in the areas of language, social and emotional development, and a positive change was experienced in the areas of cognitive and fine motor development. The mothers stated that they supported the physical development of their children by supplementing healthy nutrition and vitamins; cognitive development with activities; speaking language and emotional development; they supports fine motor development with manual activities; gross motor development with physical activities. Most of the mothers stated that they use training sets to support the development of their children, and received support from social media. Mothers included in the study emphasized that they should support their children's development by spending more time with them. In line with the findings of the study, suggestions were made to mothers to support children's development especially during the pandemic process.

**Keywords:** Mother, Child development, Qualitative study, Preschool period, Pandemic

### GİRİŞ

Günümüzde dünya genelinde görülen ve 2020 yılının Mart ayı itibariyle Türkiye’de de yaşanmaya başlanan Covid-19 salgını hem yetişkinlerin hem de çocukların yaşamında önemli ölçüde değişikliğe neden olmuştur (Demirbaş & Koçak, 2020). Çocuklar, yetişkinlere göre sosyal, duygusal ve davranışsal durumlarını düzenleme konusunda deneyim ve beceri eksiklikleri yaşadıklarından, pandemi gibi travmatik olaylardan önemli ölçüde daha çok etkilenmektedirler (Schonfeld & Demaria, 2015). Pandemiler çocukları; yakınlarını kaybetme, rutinlerinin bozulması ve sosyal ortamdan uzaklaşma sebepleriyle olumsuz etkilemekte, çocukların netlik ve öngörülebilirlik gereksinimi duymalarına neden olabilmektedir (Akoğlu & Karaaslan, 2020).

Erken çocukluk yılları, çocuğun doğduğu andan itibaren temel eğitime başladığı güne kadar geçen zamanı kapsamaktadır. Çocukların tüm gelişim alanları (özbakım becerileri, fiziksel, bilişsel, dil, sosyal, duygusal, ince ve kaba motor) büyük ölçüde erken çocukluk yıllarında şekillenmektedir (Yaşar, 2018). Salgın hastalık gibi kriz durumlarını yaşayan özellikle bu dönemdeki çocukların gelişimleri bu süreçlerden olumsuz etkilenebilmektedir (Lieberman vd., 2011). Çocukların pandemi gibi durumlarda sıklıkla gösterdikleri tepkiler, üç-altı yaş arası çocuklarda yaygın olarak; isteksizlik, biberon kullanımı, parmak emme, oyuna odaklanmada güçlük gibi kronolojik yaşına uygun olmayan bazı davranışlar olmakla birlikte, anne-babadan ayrılmama gibi kaygı durumları da gözlenebilmektedir (Imran vd., 2020).

Covid-19 pandemi sürecinde bazı araştırmalar salgın hastalık sürecine (Budak & Korkmaz, 2020; Ergül vd., 2020), bir kısmı sosyal yaşam üzerine (Amakiri vd., 2020; Çakıroğlu vd., 2020; Jiao vd., 2020; Üstün & Özçiftçi, 2020; Yıldırım, 2020), bir kısmı da eğitim üzerindeki etkilerine (Bozkurt, 2020; Sarı & Nayır, 2020) odaklanmıştır. Pandemi sürecinde çocukların gelişimleri ve psikolojik dayanıklılıkları desteklenmediğinde desteklenen çocuklara göre; ergenlik veya yetişkinlik dönemlerinde iletişim sorunlarını (Scheeringa vd., 2011), akademik becerilerde geride kalma durumunu (Loomis, 2018), öz düzenleme becerilerinde sorunları ve uyum-davranış problemlerini (The National Child Traumatic Stress Network (NCTSN), 2010; Pearlman vd., 2010) daha fazla yaşadıkları görülmüştür. Jiao ve arkadaşlarının (2020) Çin'in Shaanxi Eyaleti'nde üç-18 yaş arası çocuklarla yaptıkları araştırma sonucunda, çocukların yaygın olarak dikkat dağınıklığı ve sinirlilik yaşadıkları, sarılmaktan ve salgın hakkında soru sormaktan kaçındıkları ortaya çıkmıştır. İtalya'da Covid-19 klinik bakımında yer alan sağlık çalışanları ve çocukları ile yapılan bir araştırmada, çocukların yaklaşık üçte birinin travma sonrası stres bozukluğu açısından yüksek risk altında olduğu bulunmuştur (Davico vd., 2020).

Genel olarak pandemi süreci değerlendirildiğinde, hem ebeveynlerin hem de çocukların olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilendiklerini söylemek mümkündür. Çocukların bu süreçte özellikle evde anne ve/veya babanın varlığından kaynaklı mutlu oldukları ve fiziksel etkinlik başta olmak üzere evde etkili zaman geçirmeye özen gösterildiği görülmektedir. Bunların yanı sıra; okulların kapanması, sokağa çıkma yasaklarının yaşanması, günlük rutinlerinin değişmesi; beraberinde ani duygu değişimlerinin yaşanmasına, kilo ve uyku düzeninde farklılıklar yaşanmasına neden olduğu da anlaşılmaktadır (Demirbaş & Koçak, 2020). Bu bilgiler doğrultusunda araştırmada, Covid-19 pandemi sürecinde, annelerin çocuklarının gelişimlerini nasıl desteklediklerine ilişkin görüş ve uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır.

## **MATERYAL VE YÖNTEM**

### **Araştırmanın Amacı**

Bu araştırmada, Covid-19 pandemi sürecinde, annelerin çocuklarının gelişimlerini nasıl desteklediklerine ilişkin görüş ve uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır.

### **Araştırmanın Modeli**

Covid-19 pandemi sürecinde, annelerin çocuklarının gelişimlerini nasıl desteklediklerine ilişkin görüş ve uygulamalarının incelenmesi amacıyla yapılmış olan bu

araştırma nitel boyutta olup, fenomenoloji desendedir. Fenomenoloji (olgu bilim) yöntemi deneyimlediğimiz ve algılayabildiğimiz konuları içerse de konu hakkında detaylı olarak bir bilgimizin olmadığı durum, olay veya varlıkları incelememize olanak sağlar (Yıldırım & Şimşek, 2011).

### **Araştırmanın Çalışma Grubu**

Araştırmanın çalışma grubunu, Ankara’da ikamet eden, üç-altı yaş arasında çocuğu olan, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 20 anne oluşturmuştur.

Araştırmaya dâhil edilen annelerin %65’inin 31-40 yaş arasında, %75’inin üniversite mezunu olduğu, %55’inin çalıştığı, tümünün asgari ücretin üstünde bir gelire ve çekirdek aileye sahip olduğu saptanmıştır. Araştırmaya alınan annelerin çocuklarının; %60’nın kız, %50’sinin dört yaşında, %75’inin tek çocuk olduğu, %40’ının pandemiden önce okul öncesi eğitim kurumuna devam ettiği tespit edilmiştir.

### **Veri Toplama Aracı**

Araştırmanın verileri “Yarı Yapılandırılmış Anne Görüşme Formu” ile toplanmıştır. Form; annelerin yaşı, öğrenim ve çalışma durumu, gelir düzeyi, aile tipi, çocuklarının; yaşı, cinsiyeti, kardeş sayısı, okul öncesi eğitim kurumuna gitme durumu ile ilgili demografik soruların yanı sıra Covid-19 pandemi sürecinde, annelerin çocuklarının gelişimlerini nasıl desteklediklerine ilişkin görüş ve uygulamalarını içeren toplam 12 açık uçlu soru ve temadan oluşmaktadır. Form, araştırmacılar tarafından hazırlanan, alan uzmanlarının görüş ve önerileri doğrultusunda son hali oluşturulan, açık uçlu sorulardan oluşmuş yarı yapılandırılmış bir formdur.

### **Veri Toplama Yöntemi**

Veriler, pandemi nedeniyle telefon görüşmeleri ile Kasım 2020 tarihinde toplanmıştır. Tüm annelere çalışmanın amacı ve yöntemi açıklanarak sözlü onamları alınmıştır. Annelerin tümü yapılan görüşmelerin kayıt altına alınmasına izin vermiştir. Araştırmacılar, anneler ile yapılan görüşmeleri hem kayıt altına almış hem de annelerin yanıtlarını not etmiştir. Görüşmeler, annelerin görüşmeyi gerçekleştirmiş olduğu mekân ile durumun uygunluğuna ve annelerin konuşmaya istekli olmasına göre 20-40 dakika arasında sürmüştür.

### **Araştırmanın Sınırlılıkları**

Araştırma, üç-altı yaş arasında çocuğu olan, Ankara’da ikamet eden anneler, annelerin “Yarı Yapılandırılmış Anne Görüşme Formu’na vermiş olduğu yanıtlar ve Kasım 2020 tarihi ile sınırlıdır.

### **Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi**

Verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, annelerle yapılan görüşmelerin tamamlanmasından sonra, görüşmeler yapıldığı sırasına göre numaralandırılmış ve kodlar verilerek yazıya aktarılmıştır. Yapılan tüm görüşmelerin analiz edilmesiyle temalar tespit edilmiş, belirlenen temalara uygun alt temalar



oluşturulmuştur. Her bir alt temada yer alan katılımcı kodları ile belirlenen her bir temaya ait görüş bildiren katılımcıların frekansları belirlenmiş, bulgular alıntılanarak açıklanmıştır.

## BULGULAR

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgular ve açıklamalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda, Yarı Yapılandırılmış Anne Görüşme Formu'ndan elde edilen verilerin analizi sonucu ortaya çıkan 12 tema şu şekildedir: “Annelerin; çocukların gelişimi ile ilgili bilgileri, pandemi sürecinde öncesine göre çocuklarındaki değişim, bu süreçte: çocuklarının gelişim alanlarının olumlu ve olumsuz etkilenme durumu, gelişim alanlarını nasıl destekledikleri, gelişimlerini desteklemek amacıyla hangi materyalleri kullandıkları, gelişimlerini desteklemek için danıştıkları kaynaklar, çocuklardaki mikrop algısı, bu sürecin çocuklarının gelişimlerine olumlu ve olumsuz etkileri ve çocuklarının gelişimlerini desteklemek için vermiş oldukları önerilerdir. Bu temalara yönelik alt temalar, alt kategoriler, frekanslar ve nitel sonuçlar aşağıda açıklanmıştır.

Annelerin çocukların özbakım becerileri ile ilgili bilgileri incelendiğinde, çoğunlukla kendi başına yapabildiği her şey (f=7) ve kendi başına giyinebilmesi (f=7) yanıtını verdikleri görülmüştür. Bu bilgiyi sırasıyla kendi başına yemek yiyebilmesi (f=4) ve kendi saçını tarayabilmesi izlemiştir. Özbakım becerilerinin, çocuğun kişisel hijyeni ile ilgili olduğunu düşünen annelerin verdiği yanıtlar ise sırasıyla, tuvalet eğitimi (f=8), genel hijyen eğitimi (f=3) ve el yıkama (f=3) olarak bulunmuştur. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Çocukların özbakım becerilerine ilişkin bazı annelerin vermiş olduğu yanıtlar şu şekildedir:

*A5: Oğlum 1 yaşında iken doktorumuzdan öğrenmiştim özbakım becerilerinin ne anlama geldiğini. Süreç içerisinde kendi araştırmalarım doğrultusunda, oğlumun kendi başına yapması gereken günlük ihtiyaçlar olduğunu öğrendim.*

*A17: Özbakım becerileri bence çocuğun özü ile alakalı birçok şeyi kapsamaması olabilir. Kısaca yanıtlamak gerekirse, kendi başına yemek yiyor olabilmesi, kendi başına giyiniyor olabilmesi, tuvalet ihtiyacını kendisi karşılıyor olabilmesi gibi...*

Annelerin çocukların fiziksel gelişimine ilişkin verdikleri yanıtlar incelendiğinde, hemen hemen tümü çocuğun boyu ve kilosu (f=18) olarak ifade etmiştir. Annelerden üçü gelişim özellikleri, üçü kemik gelişimi, biri ise diş gelişimi biçiminde cevap vermiştir. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Çocukların fiziksel gelişimi ile ilgili bildiklerini anlatan annelerden A3, A13 ve A18 bildiklerini:

*“A3: Oğlumun aylık kontrolleri için doktora götürdüğümüzde doktorumuz bize fiziksel gelişiminin iyi olduğunu, boyunun ve kilosunun yaşına uygun olduğunu söylerdi. Oradan hatırladığım kadarı ile bir çocuğun yaşına göre boyu ve kilosudur diyebilirim, fiziksel gelişim için.*

*A13: Çocukların gelişim özelliklerinin tamamıdır diyebilirim fiziksel gelişim için.*

*A18: Genel olarak bildiğim kadarıyla çocukların kemik ve diş gelişimi ile yaşitlarına göre boyu ve kilosu diyebilirim.”* şekilde ifade etmişlerdir.

Annelere, “Çocukların bilişsel gelişimi ne demektir?” sorusu yöneltildiğinde, büyük çoğunluğunun zekâ gelişimi ve zihinsel gelişim (f=8) yanıtını verdiği saptanmıştır. Soruyu altı anne muhakeme yetisi, dört anne mantık kurabilme, iki anne bellek, birer anne ise bilişsel aktivitelerde bulunması, eğitim, davranış, kavram bilgisi olarak yanıtlamıştır. Bir anne yanıtı bilmediğini ifade etmiştir. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Annelerin, çocukların bilişsel gelişimi ile ilgili bildikleri şu şekildedir:

A8: *Bilişsel gelişimi çocukların muhakeme yetisi ve mantık kurması olarak yanıtlarsam doğru olur sanırım.*

A10: *Bilişsel gelişimin ne olduğu ile alakalı çok fazla bir bilgi sahibi değilim. Ancak yaşına uygun bilişsel aktivitelerde bulunması diyebilirim. Çünkü biz kızımınla birçok aktivite yapıyoruz zekâ gelişimi için.”*

A11: *Oğlumun yaşına uygun sergilediği davranışlar bilişsel gelişim olabilir.*

Anneler çocukların dil gelişimine çoğunun konuşması (f=10) yanıtını vermiştir. Diğer yanıtlar, anadil kullanımı (f=7), kendisini ifade edebilmesi (f=5), kendisine söylenen yönergeleri alabilmesi (f=1), yabancı dilleri sevmesi (f=1) biçiminde olmuştur. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Çocukların dil gelişimi ile alakalı ne bildikleri sorulan anneler:

“A4: *Çocukların anadillerini düzgün bir şekilde konuşması, bir çocuğun yaşına uygun dil gelişimidir.*

A11: *Oğlumun kendisine söylediğim yönergeleri anlayıp uygulayabilmesi.”*

A19: *Çocukların kendi anadillerini öğrendikten sonra başka yabancı dilleri sevmesi olarak düşünüyorum dil gelişimini.”* şeklinde açıklama yapmışlardır.

Araştırmaya katılan 11 anne çocuğun sosyal gelişimini dışarı ile olan ilişkisi olarak tanımlamıştır. Altı anne çocukların sosyal gelişimini çevre ile uyum, dört anne dışa dönük olması, iki anne adaptasyon kabiliyetinin yüksek olması olarak açıklamıştır. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Annelerden A3, A10 ve A12'nin, çocukların sosyal gelişimine ilişkin vermiş olduğu yanıtlara aşağıda yer verilmiştir.

A3: *Yani açıkçası aklıma şey geliyor; çevresiyle etkileşim kurması, bunu yaparken de topluma uyum sağlaması gibi.*

A10: *Bence çocuğumun parkta arkadaşlık kurabilmesi bu arkadaşlığı sürdürebilmesi ve insanlarla tanışabilmesi şeklinde.*

A12: *Nasıl iletişim kurduğu, çevresindeki herkesle olan ilişkisi.*

Annelerin “Çocuğun duygusal gelişim ne demektir?” sorusuna verdiği yanıtlar; çocukların kendilerini ifade edebilmesi (f=9), çocukların yaşadığı çeşitli duygular (f=7), tepkiler veya duyguların dışa vurumu (f=3), davranış kalıbı (f=1), çocuğun ruh hali (f=1), öz farkındalık (f=1) ve duygu yönetimi (f=1) olmuştur. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Annelerden A14 ve A20, çocukların duygusal gelişimini:

“A14: *Kıskançlıkları, mutlulukları, çocukların duyguları ile ilgili...*

A20: *Mesela duyguları ile verdiği tepkiler: Öfkesi, ağlaması, sinirlenmesi... Biz bunu birçok sefer yaşıyoruz. İsteddiği bir şey olmayınca hemen öfkelenip sinirlenmeye başlıyor.”* olarak açıklamıştır.

Annelerin çoğu, çocukların ince motor becerilerini el becerisi (f=12) olarak tanımlamıştır. Küçük kasların kullanımı (f=4), el-göz koordinasyonu (f=3), basit el işleri (f=2), kavrama becerisi (f=1) ve elini kullanarak oyun oynayabilmesi (f=1) annelerin soruya verdiği diğer cevaplardır. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

A3, A16 ve A18 kodlu annelerin çocuğun ince motor becerileri ile ilgili söylemleri aşağıda yer almaktadır.

*A3: Oğlum, mesela lego gibi parçalarla oynarken ellerini çok güzel kullanıyor.*

*A16: Ben açıkçası şöyle anlıyorum; ince motor gelişim denildiği zaman, şişe kapağını açması, parmak hareketlerini yapabilmesi gibi...”*

*A18: Puzzle yapmak, el becerisi gerektiren oyunlar... Kavrama becerisi de diyebilirim.”*

Annelerin büyük çoğunluğu çocuğun kaba motor gelişimini zıplamak/koşmak/yürümek gibi fiziksel faaliyetler (f=17) olarak tanımlamıştır. Gelen diğer anne yanıtları şu şekildedir: Denge kurabilmesi (f=1) ve bale yapabilmesidir (f=1). Bir anne sorunun cevabını bilmediğini söylemiştir.

Annelerden birkaçı çocukların kaba motor gelişimini:

*“A7: Sanırım zıplaması, koşması, bisiklete binmesi gibi...”*

*A8: Mesela parklarda bir tahtanın üzerinde denge halinde durması.*

*A12: Kaba hareketler geliyor aklıma. Mesela çocuğumun zıplayabilmesi, merdiven çıkabilmesi..”*

*A19: Kızımı baleye gönderiyoruz. Kaba motor deyince aklıma bale yapmak geliyor.”* şeklinde açıklamıştır.

Araştırmaya katılan annelerin yarısı çocuklarının özbakım becerilerinin pandemi döneminde olumlu yönde değiştiğini ifade etmiştir. Altı anne pandemi sürecinde çocuklarının özbakım becerilerinde değişim yaşanmadığını, üçü ise olumsuz yönde etkilendiğini söylemiştir. Bir anne sorunun yanıtını bilmediğini belirtmiştir.

Pandemi sürecinde çocuklarının özbakım becerilerindeki yaşanan değişimi bazı anneler aşağıdaki gibi açıklamıştır.

*A1: Becerilerinde olumsuz bir gelişme oldu çünkü kreşe gittiği için orda her şeyi kendisi yapıyordu evde kaldığımız sürece anneye yaptırıyor her şeyi.*

*A4: Sürekli evde olduğumuzdan mı bilmiyorum ama tuvaleti normalleşti. Artık kendisi yapabiliyor.”*

*A9: Hastalıktan dolayı daha fazla bilinçlendi, hijyenine daha fazla önem göstermeye başladı.”*

*A11: Özbakım becerileri geriledi bu süreçte. Sürekli yanında olmam onu rahata alıştırdı kendi yapabileceği özbakım becerilerini bana yaptırmaya başladı.*

*A13: Evde olduğum için daha çok ilgilenme fırsatı buldum. Bu da özbakım becerilerinde olumlu oldu.*

*A16: Tuvalete giderken korkuları olduğu için pandemi öncesinde tuvalete kendisi gidebilirken şimdi benden yardım istiyor.*

Annelerin çoğu, pandemi sürecinde çocuklarının fiziksel gelişim alanında değişim olmadığını (f=12) ifade ederken; olumlu (f=5) ve olumsuz (f=3) değişim yaşadığını dile getiren anneler de olmuştur.

Pandemi döneminde çocuğunun fiziksel gelişiminde yaşanan değişimi A15 kodlu anne şu sözleriyle açıklamıştır:

*A15: Evde daha fazla zaman geçirdiğimiz için bu süreçte biraz daha ekranla olan ilişkileri arttığı için kilo artışı oldu.*

Pandemi döneminde çocuğunun bilişsel gelişim alanı ile ilgili olumlu değişimden bahseden 11, olumsuz yönde bir değişim olduğundan söz eden üç anne olmuştur. Çocuğunun bilişsel gelişiminde herhangi bir değişim yaşanmadığını söyleyen anne sayısı dokuzdur.

Annelerden bazıları, pandemi döneminde çocuklarının bilişsel gelişiminde yaşanan değişimi:

*“A7: Bilişsel gelişimi olumlu etkilendi. Çünkü evde babasıyla daha fazla vakit geçirdiği için daha fazla deney ve etkinlik yaptılar.*

*A8: Bilişsel gelişimde etkinlik yapmaktan sıkıldığı için, bilişsel gelişimi olumsuz etkilendi. Biraz gerileme oldu.*

*A9: Birlikte evde daha fazla zaman geçirdiğimiz için bireysel ilgilenme şansım daha fazla oldu. Bolca etkinlik yaptık ve yeni birçok bilgi öğrendik.”* sözleriyle açıklamıştır.

Araştırmaya katılan annelerden 11’i pandemi döneminde çocuğunun dil gelişiminde olumlu yönde bir değişim yaşandığını söylerken, bir anne olumsuz değişim olduğunu, sekiz anne herhangi bir değişim olmadığını belirtmiştir.

Annelerden A10, A12 ve A17 pandemi sürecinde çocuklarının dil gelişiminde yaşanan değişimi şu sözlerle anlatmıştır:

*A10: Oğlum için bu süreçte hastalığa bağlı olarak yeni kavramlarla tanıştı. Örneğin; virüs, aşı, mikrop gibi...*

*A12: Hayatımıza “Covid” gibi değişik kelimeler girdi. Bu kelimeleri öğrenerek kelime hazinesi genişledi.*

*A17: Pandemi döneminde canı çok sıkıldığı için, kızım içine kapandı. Öncesinde daha çok konuşuyordu, sohbet ediyorduk. Pandemide azaldı ve içine kapandı.*

Araştırmaya katılan annelerin yarısından fazlasının (f=12) pandemi sürecinde çocuklarının sosyal gelişiminin olumsuz etkilendiğini ifade ettiği, altısının olumlu değişim olduğundan, ikisinin değişim olmadığından bahsettiği görülmüştür.

Pandemi sürecinin çocuğunun sosyal gelişimi üzerinde etkisini annelerden bazıları:

*“A4: Evde tıkdık kaldık. Okula gidemedi ve evde çok fazla zaman geçirdiğimiz için olumsuz etkilendi.*

*A13: Daha fazla evde kaldığımız için olumsuzluktan söz edebilir. İnsanlarla konuşmaktan artık çok çekiniyor.”*

*A15: Çocuk evde kimseyle iletişime geçemeyince dışarı çıktığımızda insanlarla daha çok sohbet etmeye başladı. Yani bunun için olumlu oldu diyebilirim.*

*A18: Pandemi öncesine göre olumsuzluk yaşadık. Dışarıya çıksak bile hemen eve girmek istiyor artık. Anlam veremiyorum.”* olarak ifade etmişlerdir.

Annelerin yarısı, pandemi döneminde çocuğunun duygusal gelişiminin olumsuz yönde etkilendiğini dile getirmiştir. Pandemi döneminde çocuklarının duygusal gelişiminde yaşanan değişimi, beş anne olumlu, beş anne ise değişim olmadı biçiminde tanımlamıştır.

Pandemi sürecinde çocuklarının duygusal gelişiminin değiştiğini düşünen bazı anneler:

*“A8: Duygusal gelişimde ilerleme oldu babasıyla arası daha iyi oldu. Arkadaşlarıyla olan duygularını daha iyi anlatıyor.*

*A11: Duygusal gelişimi bu süreçte daha çok olumsuz etkilendiğini düşünüyorum. Daha çabuk öfkeleniyor ve daha sosyal olmak arkadaşlarıyla vakit geçirmek istiyor gerçekleşmediği için öfkesi artıyor.”*

*A16: Duygusal gelişimi olumsuz etkilendi. Pandemi döneminde neden olduğunu bilmediğimiz korkuları oluştu.”* sözleriyle belirtti.

Annelerin yarısından fazlası (f=13), pandemi sürecinde çocuklarının ince motor gelişiminde olumlu yönde değişim yaşandığını ifade etmiştir. Altı anne değişim olmadığından, bir anne olumsuz değişimden bahsetmiştir.

Çocuklarının ince motor gelişiminin pandemi sürecinden etkilendiğini ifade eden A2, A7, A9 ve A17 kodlu annelerin görüşleri şu şekildedir:

*A2: Gelişimine uygun etkinlikler yaptığımız için ince motor becerileri gelişti.”*

*A7: Evde kaldığımız sürede hep hamur yapıp makasla kesim yaptık. Bunun da çok etkili olduğunu düşünüyorum.*

*A9: Okulda el işleri yapıyorlardı. Fakat bu süreçte okula gidemediği için kötü oldu.*

*A17: Boyama yaptık büyük kâğıtlara, duvarlara. Hamura değişik şekiller verdik. Yapıştırma etkinlikleri çok yaptık. Bütün bu etkinlikler, öncesine göre parmaklarının güçlenmesini ve hâkimiyetini arttırdı.”*

Araştırmaya katılan annelerin yarısı, pandemi sürecinin çocuklarının kaba motor gelişiminde değişim meydana getirmediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra dört anne olumlu bir değişimden, altı anne ise olumsuz bir değişimden bahsetmiştir.

Pandemi sürecinde çocuğunun kaba motor gelişiminde değişim gözlediğini ifade eden bir annenin görüşleri:

*A8: Kaba motor gelişimde olumlu ilerlemeler var. Daha çok bisiklete binme fırsatı buldu. Topla oynadı ve daha çok koştu. Bunun nedeni ise okuldan çok zaman kalmıyordu.”* şeklinde olmuştur.

Bir başka anne ise bu değişimi şu sözlerle ifade etmiştir:

*A10: 4 ay boyunca evdeydik. Daha sonra dışarı çıktığımızda çocuğumun parkta oyun oynarken hareket etmesinde ve oyun oynamasında zorlandığını fark ettim.*

Araştırmaya katılan annelerin, pandemi döneminde çocuklarının özbakım becerilerine yönelik yapmış oldukları destek uygulamalarını; motivasyon ve teşvik (f=11), eğlenceli hale getirme (f=2), konuşma (f=2) ve ihtiyaçlarını anne tarafından giderme (f=1) olarak tanımladıkları görülmüştür. Üç anne ise pandemi sürecinde çocuklarına fazladan bir destekte bulunmadıklarını ifade etmiştir. Bir anne bu soruya verecek bir yanıt bulamamıştır.

Annelerden bazıları, pandemi sürecinde çocuklarının özbakım becerilerini nasıl desteklediklerini şu sözleriyle anlatmıştır:

*A8: Babasıyla birlikte dış fırçalamaya başladı. Tuvalet eğitimini kendisinin yapması için ona fırsat verdim ve yaparak yaşayarak öğrenmesini sağladım.*

*A10: El yıkama sürecinde şey yaptık; mesela sayılar sayarak eğlenceli hale getirdim.*

*A11: Kişisel ihtiyaçlarını karşılaması için oğlumla sürekli konuşarak onu teşvik etmeye çalıştım.*



A14: *El temizliği konusu bu süreçte çok önemli olduğu için el temizliği için onu motive ettim.*

Araştırmaya katılan annelerin, pandemi sürecinde çocuklarının fiziksel gelişimini beslenme (f=7) ve vitamin takviyesi (f=6) ile destekledikleri belirlenmiştir. Yedi anne bu konuda bir şey yapmadığını ifade etmiştir.

Annelerden A8 ve A18 pandemi sürecinde çocuklarının fiziksel gelişimini nasıl desteklediğini şöyle açıklamıştır:

A8: *Normalde abur cuburu çok fazla yedi. Bu dönemden etkilenmemesi için onu kestik. Daha sağlıklı beslenmesini sağladık.”*

A18: *Kemik gelişimi ve sağlığı için D ve C vitaminini kullanıyoruz.*

Araştırmaya katılan anneler, pandemi döneminde çocuklarının bilişsel gelişimi çeşitli etkinlikler yaparak (f=9), eğitim setiyle (f=6) ve kitap okuyarak (f=3) desteklediklerini belirtmiştir. Bir anne bunun için çocuğuna herhangi bir destekte bulunmadığını ifade etmiştir.

Annelerden bazıları, pandemi sürecinde çocuklarının bilişsel gelişimini nasıl desteklediğini:

“A4: *Beraber masa başı etkinlikler yaptık. Onu bu konuda desteklemeye çalıştım.*

A10: *Yaşına uygun kutu oyunları aldık. Baya eğlendi.*

A12: *Zaten bol bol kitabı vardı. Okumaya fırsatımız olmamıştı. Bu dönemde bolca kitap okuduk oğlumla.*

A14: *Hani bu yaşlarına uygun adım adım serileri oluyor ya onlardan edindik. Eğitimsel olarak geri kalsın istemiyorduk çünkü”* şeklinde ifade etmiştir.

Annelerden yedisi konuşarak, altısı kitap okuyarak çocuklarının pandemi sürecinde dil gelişimini desteklediğini belirtirken birer anne yabancı videolar izleterek, çizgi film izleterek, şarkı söyleyerek, tekerleme ezberleterek bu konuda çocuklarını desteklediklerini ifade etmiştir. Beş anne ise pandemi sürecinde çocuklarının dil gelişimini desteklemek adına herhangi bir uygulamada bulunmadığını dile getirmiştir. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

A1, A2, A8, A10 ve A11 kodlu anneler, pandemi sürecinde çocuklarının dil gelişimini desteklemek amacıyla gerçekleştirdikleri uygulamaları şu şekilde belirtmiştir:

A1: *Daha fazla konuştu. Büyüklerimizle tatil evimizde daha fazla zaman geçirdik. Bu da dil gelişimini olumlu etkiledi.*

A2: *Öncelikle resim yaptırıyordum ona daha sonra resmi anlattırıyordum ona ve tabi ki bolca kitap okuyorduk.*

A8: *Tablete çok fazla bakıyordu. Biz de hiç değilse yabancı videolar izleterek yeni kelimeler öğrensin dedik. Diğer zamanlarda ise bolca sohbet ediyorduk.*

A10: *Biz aile olarak da şarkı mırıldanmayı söylemeyi çok severiz kızımın sevdiği şarkılar vardı. Hep beraber bu şarkıları söyledik. Bir de farklılık yapalım dedik ve tekerleme söyleyip ezberletmeye çalıştık.*

A11: *Okul zamanı çok fazla sohbet etmeye zamanımız olmuyordu. Onun için karşılıklı sohbet etmeye çalıştık bolca.*



Araştırmaya katılan annelerin çoğunun, pandemi döneminde çocuklarının duygusal gelişimini konuşma yoluyla (f=14) desteklediğini belirttiği görülmüştür. İki anne birlikte çok vakit geçirerek, bir anne kendisini ifade edebilmek için fırsat vererek, bir anne ise drama etkinlikleri yaparak çocuklarının pandemi sürecinde duygusal gelişimine destek verdiğini belirtmiştir. Bir anne bu konuda çocuğuna herhangi bir destek vermediğini söylemiştir.

Pandemi sürecinde çocuklarının duygusal gelişim alanını nasıl desteklediğini annelerden bazıları şu sözlerle anlatmıştır:

A4: *Evde çok fazla yalnız kaldığımız ve eve kapandığımız bu süreçte duygusal olarak boşluğa düşmemesi adına çok fazla vakit geçirdik.*

A5: *Bu dönemde bazı korkuları ortaya çıktı. Bunları atlatabilmesi için onunla konuşmalar yaptık.*

A6: *Bu süreçte onun hep yanında olduğumuzu söyleyerek onunla vakit geçirmeye çalıştık.*

A12: *Onunla bolca konuştum. Onu her zaman her durumda çok sevdiğimi dile getirdim.*

A15: *Duygularını en iyi şekilde ifade etmenin yolu drama yaptırmaktı. Ben de öyle yaptım.*

A19: *Çocuğumun duyguları bizim için önemli biraz çekingen bir çocuk. Duygularını ifade etmesi için onunla karşılıklı konuşmalar yaptık.*

Yedi anne el becerisini geliştirmek üzerine etkinlikler yaptırarak, beş anne hamur ile oynatarak, dört anne boyama yaptırarak, üç anne mutfakta yemek yaptırarak ve bir anne de piyano kursuna başlatarak pandemi sürecinde çocuklarının ince motor gelişimini desteklediklerini belirtmişlerdir. Bir anne bu konuda çocuğuna herhangi bir uygulama desteğinde bulunmadığını dile getirmiştir. Bir anne bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Annelerden A6, A11, A13, A15, A16 ve A18, pandemi sürecinde çocuğunun ince motor gelişimini:

*"A6: Bolca ev içi etkinlikler yaptık. İpten ve tahtadan halı örmeye çalıştık.*

*A11: Daha çok mutfağa girdik, kurabiye poğaçaya gibi el becerisi gerektiren işler yaptık. Haliyle de bir sürü kilo aldık.*

*A13: Parmak boyası yaptık bence parmaklarının bu şekilde geliştiğini düşünüyorum.*

*A15: Piyano kursuna başladık. Parmak kasları gelişsin diye..*

*A16: Zaten Legoları çok seviyordu. Onu Legolarla şekiller yapması için teşvik ettim. Kil gibi malzemelerden ve hamurlardan şekiller yaptık. Baya eğlendi bunları yaparken.*

*A18: Daha fazla boyama yaptık, sihirli makası çok kullandık, yapıştırma etkinlikleri yaptık." şeklinde desteklediklerini belirtmişlerdir.*

Araştırmaya katılan anneler, pandemi sürecinde çocuklarının kaba motor gelişimini; fiziksel aktivite yapması için destekleyerek (f=8), bisiklete bindirerek (f=4), açık alanda özgürlük sağlayarak (f=1) ve dans ederek (f=1) desteklediklerini belirtmişlerdir. Beş anne bunun için çocuğuna fazladan bir destek vermediğini ifade ederken, bir annenin soruya yanıt vermediği görülmüştür.

Pandemi sürecinde çocuğunun kaba motor gelişimini nasıl desteklediğini A5, A11 ve A16 kodlu anneler şu ifadeleriyle dile getirmiştir:

A5: *Evimiz bahçeli olduğu için genelde onu bahçeye çıkarıp bol bol oyun oynamasını sağladık.*

*A11: Bahçemiz var orada bisiklet sürdük beraber.*

*A16: Dışarı çıkamadık evde spor yaptık öylece etrafa koşup durduk.*

Anneler, pandemi sürecinde çocuklarının gelişimini desteklemek amacıyla eğitim setlerini (f=16) ve oyuncakları (f=11) materyal olarak kullandıklarını söylemiştir. Dokuz anne evde gerçekleştirilebilecek fiziksel faaliyetlerle, altı anne ise evde gerçekleştirilebilecek fiziksel faaliyetlerle çocuğunun gelişimini desteklemiştir. Annelerden bazıları bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Pandemi sürecinde çocuklarının gelişimini desteklemek amacıyla materyaller kullandıklarını belirten anneler şu yanıtları vermişlerdir:

*A7: Bu süreçte babasıyla evdeki materyallerden faydalanarak deneyler yaptılar. Oyuncak ve eğitim setlerinden faydalandık.*

*A10: Eğitim seti ve oyuncaklardan yararlandık. En çok hareket gerektiren etkinlikler yapmaya özen gösterdim.*

*A14: Evde daha faydalandığımız materyaller genellikle, eğitim setleri oyun hamuru, evdeki materyalleri kullandık. Masal kitaplarından bu süreçte çokça faydalandık. Gelişimini destekleyici her türlü oyuncak vs. yararlandık. Pinterest gibi sitelerden etkinlik örnekleri inceleyip etkinlikler hazırladım.*

*A17: Oyuncaklardan ve kitaplardan çok yararlandım. Mutfak gereçleri de bu süreçte çok faydalı oldu. Okuldaki öğretmenimizin yönlendirmesi ile birçok deney yaptık. Örneğin; limonla kabartma tozunu karıştırdık.*

*A19: Boya kalemleri ve boyama kitapları çok kullandık. Oyuncaklarla evcilik oynadık bolca. Çizgi çalışma kitaplarından faydalandık. Bloklar aldım.*

Araştırmaya katılan annelerden 11'i pandemi sürecinde çocuklarının gelişimlerini desteklemek amacıyla sosyal medyadan destek aldıklarını belirtmiştir. Annelerden sekizi kitaplardan, yedisi uzmanlardan, üçü okul ve kreşten, ikisi de çevreden destek aldıklarını ifade etmiştir. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Pandemi sürecinde çocuklarının gelişimlerini desteklemek adına başvurdukları kaynakları bazı anneler şu şekilde ifade etmiştir:

*A1: Zaten elimizde sürekli bir telefon vardı. Bunu fırsata çevireyim dedim. Ve etkinlikler sayfalarına bakıyordum sürekli. Çocuk gelişimcilere de bu süreçte danıştım.*

*A10: Yani doğruyu söylemek gerekirse en çok sosyal medyadan yararlandım.*

*A18: Çocuk doktorumuzdan çok fazla destek aldık. Sosyal medyadaki takip ettiğim annelerden ve uzmanların paylaşımlarından da faydalandım.*

*A16: Okulumuz zaten bu süreçte bizi hiç yalnız bırakmadı biz de evde yapacağımız etkinlikleri hep bu doğrultuda yaptık. Kendimi geliştirmek için birkaç annelik üzerinde kitaplar okuyordum bunun da faydası oldu çokça.*

Pandemi sürecinde anneler, çocuklarındaki mikrop algısının olumlu yönde (f=12), olumsuz yönde (f=2) değiştiğini ve değişmediğini (f=6) dile getirmiştir. Pandemi süreci içerisinde, dokuz anne konuşarak, sekiz anne video yoluyla, yedi anne deneylerle, dört anne kitaplarla, bir anne ise hastanede yatan aile fertlerini göstererek mikrobu çocuklarına anlattığını belirtmiştir. Annelerin bazıları bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Pandemi sürecinde çocuklarının mikrop algısında yaşanan değişimi ve çocuklarına mikropları nasıl anlattıklarını annelerden bazıları şu şekilde anlatmıştır:

A12: *Evet değişti. Daha dikkatli dışarda. Mikrobu somutlaştırabilmek için mikrop ile alakalı videolar izlettim.*

A11: *Evet değişti. Önce iyi yöndeydi fakat sonradan olumsuz oldu çünkü dışarı çıkamadığı için çıksak da çok fazla sosyalleşemediğinden dolayı olumsuz bir hal almaya başladı. Mikrop deneyleri yaptık virüsü anlatabilmek adına.*

A14: *Olumsuz yönde bir değişim oldu. İnsanlara dışarıya karşı korku ve tepkileri oluştu mikroptan dolayı. Bu süreci genellikle video ile görsel bir şekilde anlatmaya çalıştım.*

A15: *Evet değişti. Daha fazla mikroplara karşı bilinçlendi. Videolardan ve kitaplardan yararlandım. Hatta bir kitap vardı. ' Bu kitabı yalama ' diye onu okuduk bolca.*

A17: *Evet algısı değişti. Daha fazla virüs ve mikroplarla alakalı bilgi sahibi oldu. Elimize eldiven takıp ucuna ipe gözler yaptık onları virüsmüş gibi düşünerek somutlaştırmaya çalıştım.*

Araştırmaya katılan anneler, pandemi sürecinin çocuklarına; sosyal (f=6), duygusal (f=4), dilsel (f=3), bilişsel (f=3) açıdan olumlu yönde katkı sağladığını belirtmiştir. Bir anne pandemi sürecinin çocuğuna olumlu gelişim sağlamadığını, bir anne bu sürecin çocuğunda olumsuz yönde bir etkiye neden olduğunu, bir anne ise hem olumlu hem de olumsuz yönde değişim sağladığını söylemiştir. Bazı anneler bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Annelerden bazıların, pandemi sürecinin çocukları üzerindeki olumlu etkilerini:

A1: *Onunla bol bol sohbet ettiğimiz için dil gelişimi olarak ilerleme kaydettik. Bu da hem de sosyal gelişimine fayda sağladı. Çünkü hep bir aradaydık.*

A10: *Bu süreçte birçok şeyi yaparak yaşayarak öğrendiler. Birlikte mutfığa çok fazla girdik kurabiyeler kekler yaptık buda hem duygusal gelişimini hem de bilişsel gelişimini olumlu etkiledi.*

A15: *Evet olumlu katkıları olduğunu düşünüyorum. Daha fazla etkileşimli oyun oynamak ve etkinlikler yapmak bilişsel gelişimini olumlu etkiledi.*

A16: *Düşünüyorum. O'nu daha iyi gözlemleyebildim daha çok şey paylaştık gelişimini kendim takip edip destekleyebildim." şeklinde anlattığı belirlenmiştir.*

Anneler, pandemi sürecinde çocuklarının duygusal (f=9) ve sosyal (f=7) olarak, virüsle ilgili oluşan korkular nedeniyle (f=2), kaba motor becerilerindeki gerilemeler nedeniyle (f=1), eğitiminden geri kaldığı için (f=1) olumsuz etkilendiği yanıtlarını vermiştir.

Annelerden bazıları, pandemi sürecinin çocuklarını olumsuz etkilediğini:

"A1: *Eğitiminden geri kaldığını düşünüyorum. Evden çalışma sağladığım için gün içerisinde çok ilgilenemiyorum. Kreşin olmaması bu anlamda olumsuz oldu.*

A4: *Virüsle alakalı ilk başta yanlış bilgilendirme yaptığımız için kızımın korkular oluştu.*

A10: *Hastalanmaktan çok korkuyor bu yüzden dışarı çıkmak istemiyor. Korkuları oluştu.*

A18: *Olumsuz katkıları tabi ki de oldu çünkü oyun gruplarına götürmek istiyordum yarım günde olsa sosyalleşebilmesi için kreşe başlatacaktım, fakat hiçbiri olmadı." şeklinde açıkladığı görülmüştür.*

Anneler, pandemi sürecinde çocukların gelişimlerini desteklemek için: onlarla daha çok vakit geçirme (f=11), oyunlar ve eğitici faaliyetleri artırma (f=5), televizyon ve diğer iletişim araçlarını ile daha az kullanma (f=3), çocuğun isteklerine yoğunlaşma (f=3), onlarla daha fazla kitap okuma (f=2), uzaktan eğitimin destekleme (f=1) ve açık alanlarda faaliyetler yaptırma (f=1) önerilerini sunmuştur. Annelerin bazıları bu soruya birden fazla yanıt vermiştir.

Annelerden bazıları, çocukları pandemi sürecinde gelişimlerini desteklemek adına vermiş oldukları önerileri şöyle açıklamıştır:

A9: *Bu süreçte sadece çocuğa yoğunlaşmalı onun isteklerine doğru cevaplar vermeliyiz.*

A12: *Zaten evde biz bizyiz, mükemmel bir zamanlama. Çocuğumuzla bol bol vakit geçirebiliriz bu süreçte.*

A15: *En sevdiği etkinlikleri seçerek çocuğumuzla uzun uzun zaman geçirebiliriz.*

A16: *Çocuğun korkularının artmaması için oyunu çok kullanmalıyız. Uzaktan eğitimi desteklememiz lazım zaten eğitimden yeteri kadar geri kalıyorlar.*

A19: *Evi çocuğun isteğine göre çevirmeliyiz ona uygun olarak. Eğlenebileceği aktiviteler yapmamız gerekiyor.*

## TARTIŞMA

Araştırmaya katılan annelerin çoğu, çocukların özbakım becerilerini kendi başına yapabildiği her şey ve kendi başına giyinebilmesi olarak tanımlamıştır. Özbakım becerileri kendi içerisinde alt kategoriye ayrılarak tanımlanır. Bunlar; el-yüz yıkama, diş fırçalama, burun temizliği ve banyo yapma becerileri olarak alınabilir (Varol, 2004). Konya (2007) yaptığı araştırmada, özbakım becerilerini çocukların beslenme, temizlik, uyku gibi ihtiyaçlarını kendi kendilerine yapabilmesi olarak tanımlamıştır. Özbakım becerilerinin, çocuğun kişisel hijyeni ile ilgili olduğunu düşünen annelerin verdiği yanıtlara bakıldığında, çoğu annenin tuvalet eğitimi ile ilgili olduğunu söylediği görülmüştür. Annelerin çoğu, pandemi döneminde çocuklarının özbakım becerilerinde yaşanan değişimlerin olumlu yönde olduğunu belirtmişlerdir. Tarkoçin ve arkadaşları (2020) yaptıkları araştırmada, annelerin erken çocukluk döneminde çocuklarının el yıkama davranışından memnun olduklarını belirttikleri görülmüştür. Ayrıca çocukların el yıkama alışkanlıklarında pandemi sonrasında artış olduğunu ve çocukların çoğunluğunun 20 saniye kuralını ellerini yıkarken uyguladığını belirttikleri vurgulanmıştır. Çocukların özbakım becerilerinin olumlu yönde değişim ve gelişim göstermesinde pandemi sürecinin etkili olduğu söylenebilir. Ek olarak bu sürecin, çocukların özbakım becerilerini kendilerinin karşılamasına olanak ve fırsat sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan annelerin çoğu, pandemi döneminde çocuklarının özbakım becerilerini motivasyon ve teşvik yoluyla desteklediklerini belirtmiştir. Bu da, ebeveynlerin çocuklarının özbakım becerilerini geliştirmeye yönelik yapmış oldukları uygulamaların gelişim desteğindeki önemini vurgulayabilir.

Araştırmaya katılan annelerin hemen hemen tümü, fiziksel gelişimi çocuğun boyu ve kilosu olarak belirtmiştir. Ayrıca annelerin çoğu, pandemi sürecinde çocuklarının fiziksel gelişiminde değişiklik yaşanmadığını dile getirmiştir. Ek olarak anneler, çocuklarının fiziksel gelişimini beslenme ve vitamin takviyesi yaparak desteklediklerini belirtmiştir. Demirbaş ve Koçak (2020) yaptıkları araştırma sonucunda, ebeveynlerin salgın sürecinde çocukları ile

birlikte geçirdikleri sürede en fazla fiziksel aktivitelere dayalı günlük aktiviteler gerçekleştirdiğini belirttiğini vurgulamıştır. Ayrıca araştırmacılar çalışmada ebeveyn görüşleri doğrultusunda, salgın sürecinde çocuklarda gözlenen değişimlerden birinin günlük rutinlerin değişimi olduğunu ve sağlıklı beslenme ve kilo artışının teknolojik cihazlara daha fazla bağlanma sonucunda ortaya çıktığını belirttikleri görülmüştür. Jiao ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışmada, pandemi sürecinde çocukların uyku ve beslenme düzeninde belirgin düzeyde farklılıklar gözlemlendiği belirtilmiştir. Büyüme, belli yaş ve gelişim dönemlerinde belli bir sıra ile devam eder (Azder,1999). Bu süreçte belki çocuklarda kilo yönünden bir değişimden söz edilebilir. Fakat annelerin de söylediği gibi, pandemi sürecinin çocukların fiziksel gelişimi üzerinde bir etki yaratmayacağı düşünülmektedir. Pandemi sürecinde her ne kadar dışarı aktiviteler kısıtlanmış olsa da, ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte ev ortamında yapabilecekleri fiziksel aktivitelerin, çocukların fiziksel gelişimini olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Ebeveynlerin bu konu hakkında bilgilendirmesinin önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan anneler, çocukların bilişsel gelişiminin zekâ ve zihinsel gelişim anlamına geldiğini belirtmiştir. Annelerin çoğu, pandemi sürecinde çocuklarının bilişsel gelişimlerinde olumlu yönde bir değişimden söz etmiştir. Bunu, evde bolca vakit geçirdiklerine ve etkinlik yapma konusunda çocuklarını desteklediklerine yönelik açıklamışlardır. Bu süreçte evde uzun süreli kalma, ebeveyn ve çocuk arasındaki etkinliklerin fazlaşmasına yol açmıştır (Tarkoçin vd, 2020). Demirbaş ve Koçak (2020), yaptığı araştırmada ebeveynlerin salgın sürecinde çocukları ile birlikte geçirdikleri sürede etkileşime dayalı etkinlikler yaptıklarını belirttiklerini söylemiştir. Wang ve arkadaşları (2020) ise çalışmalarında özellikle bu süreçte fiziksel etkinliklerin, beyin jimnastiklerinin yanı sıra uzaktan eğitim aracılığı ile ders ve ders dışı etkinliklerin dijital platformda yürütüldüğü belirtilmiştir. Araştırma sonuçları ve literatür incelemeleri göstermiştir ki, pandemi sürecinde ebeveyn ve çocuk etkileşiminin artması, yapılan etkinliklerin sayısının artması ve çeşitlilik göstermesi nedeniyle süreç bu nedenlerle çocukların bilişsel gelişimini olumlu yönde etkilemiş olabilir.

Annelerin yarısı, çocukların dil gelişimini konuşma olarak tanımlamıştır. Ek olarak, anadil kullanımı, kendisini ifade edebilmesi, kendisine söylenen yönergeleri alabilmesi ve yabancı dilleri sevmesi alınan diğer cevaplar arasındadır. Pandemi sürecinde çocuklarının dil gelişiminin çoğu anne olumlu yönde ilerlediğini ifade ederken, genelde bu hastalıkla beraber hayatlarına Covid, pandemi, virüs ve aşı gibi kelimelerin katılmasından söz etmişlerdir. Özşenler (2020), pandemi sürecinde hayatımıza yeni eklenen kelimelerin varlığı ile kişilerin kendilerini ifade ettiğini belirtmiştir. Pisano ve arkadaşları (2020) ile Ghosh ve arkadaşları (2020) çalışmalarında, salgın sürecinde çocuklarda uyku sorunlarının görüldüğünü, konuşma esnasında kelime dağarcığında azalmaların yaşandığını, ani duygu değişimlerinin varlığının görüldüğünü belirtmişlerdir. Anneler çocuklarının dil gelişimini, konuşarak, kitap okuyarak, yabancı dilde videolar izleterek, çizgi film izleterek, şarkı söyleyerek, tekerleme ezberleterek desteklediklerini ifade etmiştir. Pandemi sürecinde annelerin çocuklarının dil gelişimi olumlu yönde değiştirmeye ve geliştirmeye yönelik uygulamalar içerisinde olduğu görülmüştür.



Annelerin çoğu, çocukların sosyal gelişimini dışarı ile olan ilişkisi olarak tanımlamıştır. Çocukların sosyal gelişimini çevre ile uyum, dışa dönük olması, adaptasyon kabiliyetinin yüksek olması olarak açıklayan anneler de olmuştur. Sosyal gelişim, çocuğun kendini ifade ederken kendisiyle ve çevresiyle barışık olma durumudur (Saarni, 2001). Bu tanımlamadan yola çıkılarak, annelerin sosyal gelişim alanında farkındalık sahibi olduğu gözlenmiştir. Anneler çocuklarının sosyal gelişiminin pandemi sürecinde olumsuz etkilendiğinden bahsetmiştir. Demirbaş ve Koçak (2020), yaptığı çalışmada salgın sürecinde çocuklarda gözlenen değişimlerden birinin, ev dışında hastalık nedeniyle özgürce hareket edememekten kaynaklı olarak kaygı ve akranlarına duyduğu özlem olduğuna değinmiştir. Jiao ve arkadaşları (2020) yaptıkları çalışma sonucunda, çocukların pandemi sürecinde sosyal ilişkilerinde bozulmaların görüldüğünü belirtmiştir. Demir Öztürk ve arkadaşları (2020) çalışmasında, çocukların sosyalleşmesinde okulun önem teşkil ettiğini, evde sosyal gelişimin kısıtlandığını belirtmişlerdir. Çocukların sosyal gelişiminin pandemi sürecinde uzun süreli evde kalışlardan, okul ve akranlarından ayrı kalmalarından, sınırlı bir sosyal çevre içerisinde yaşantılarını sürdürmelerinden kaynaklı olumsuz etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir.

Anneler, çocukların duygusal gelişimini; çocukların kendilerini ifade edebilmesi, çocukların yaşadığı çeşitli duygular, tepkiler veya duyguların dışa vurumu, davranış kalıbı, çocuğun ruh hali, öz farkındalık ve duygu yönetimi olarak ifade ettiği görülmüştür. Korku ve kaygı temaları üzerinde oldukça duran annelerden bir tanesi, normal zamanlarda tuvalete giden çocuğunun pandemi sürecinde tuvalete gidememe sorunundan bahsetmiştir. Bu süreçte davranış bozuklukları üzerine çalışma yapan Alisinanoğlu ve arkadaşları (2020), pandemi sürecinde ailelerin çocuklarıyla ilgili olarak “korku, hırçınlık, nedensiz ağlama, bağırma ve öfke nöbetleri” şeklinde görüşler bildirdiğini ifade etmiştir. Anneler bu süreçte yaşadıkları korkuları ve kaygıları çocuklarıyla konuşma yaparak aşabileceklerini ifade etmiştir. Ek olarak, annelerin yarısı pandemi döneminde çocuklarının duygusal gelişiminin olumsuz yönde etkilendiğini dile getirmiştir. Çaykuş ve Mutlu Çaykuş (2020), Covid-19 pandemi süreci ile ilgili yaptıkları çalışmada, eğitim-öğretim faaliyetlerinin online platformlarda sürdürülmesinin, aile üyelerinin işlerini evden yürütmeye çalışmasının, çocukların arkadaşlarıyla olan ilişkilerinin kısmi olarak kesintiye uğraması nedenleriyle, çocukların korku ve kaygı düzeylerinin arttığını belirtmiştir. Rapee (2012) yaptığı araştırmada yoğun kaygı yaşayan ebeveynlerin çocuklarına aşırı korumacı yaklaşıklarını, çocuğun sağlığı ve sosyal çevresi gibi konularda endişelerini kontrol etmekte zorlandıklarını göstermiş ve çocuklara gösterilen yoğun ilginin kaygıyla birleştiği zaman, çocuğun kaygı seviyesinin arttığı vurgulanmıştır. Tarkoçin ve arkadaşları (2020) yaptığı çalışmada, annelerin çoğunluğunun çocuklarında pandemi öncesinde duygusal ve davranışsal sorunların olmadığını, ancak pandemi sonrasında çocuklarında “kaygı, korku, agresif/öfkeli/saldırgan davranışlar, aşırı hareketlilik, kardeş kıskançlığı, anne-babaya bağımlılık” gibi davranışların ortaya çıktığını belirttikleri saptanmıştır. Jiao ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışmada, çocukların belirgin düzeyde ani duygu değişimleri yaşadığı, uyku ve beslenme düzeninde farklılıkların görüldüğü belirtilmiştir. Pisano ve arkadaşları (2020) ile Ghosh ve arkadaşları (2020) yapmış oldukları çalışmalarında, salgın sürecinde çocuklarda uyku sorunlarının görüldüğünden ve ani duygu değişimlerinin varlığından bahsetmiştir. Ayrıca çocukların pandemi sonrasında dışarı çıkma konusunda tedirginlik yaşadıkları belirtilmiştir. Demirbaş ve Koçak (2020), yaptığı



çalışmada salgın sürecinde çocuklarda gözlenen değişimlerden birinin, ev dışında hastalık nedeniyle özgürce hareket edememekten kaynaklı olarak kaygı ve akranlarına duyduğu özlem olduğuna değinmiştir. Yapılan çalışma ve literatür incelendiğinde, salgın sürecinde çocukların özellikle daha sinirli, kaygılı, endişeli oldukları, kurallara uyma konusunda sorunlar yaşadıkları ve daha çabuk dikkatlerinin dağıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca annelerin çoğunun, pandemi döneminde çocuklarının duygusal gelişimini konuşma yoluyla desteklediğini belirttiği görülmüştür. Bu da annelerin çocuklarının hem dil gelişimini hem de duygusal gelişimini desteklediklerini göstermektedir.

Araştırmaya katılan annelerin, çocuğun ince motor gelişim ile ilgili vermiş olduğu yanıtlara bakıldığında, çoğunluğunun çocuğun ince motor gelişimini el becerisi olarak tanımladığı görülmüştür. Küçük kasların kullanımı, el-göz koordinasyonu, basit el işleri, kavrama becerisi ve elini kullanarak oyun oynayabilmesi verilen diğer yanıtlar olmuştur. Anneler çocuklarına; el becerisini geliştirmek üzerine etkinlikler yaptırarak, hamur ile oynatarak, boyama yaptırarak, mutfakta yemek yaptırarak çocuklarının ince motor gelişimini desteklediklerini belirtmişlerdir. Annelerin yarısından fazlası, pandemi sürecinde çocuklarının ince motor gelişiminde olumlu yönde değişim yaşandığını ifade etmiştir. Civelek ve Uyanık (2020) yaptığı çalışmada, 2020 yılındaki etkinliklerin çoğunun küçük kas becerilerini destekleyici etkinliklerden oluştuğunu, 2019 yılında daha çok yarı aktif, 2020 yılında ise daha çok pasif etkinlikler gerçekleştirildiğini belirttiği görülmüştür. 2020 yılında pandemi sürecinin yaşanmasının bu duruma sebebiyet vermiş olabileceği düşünülmektedir. Demirbaş ve Koçak (2020), yaptığı çalışmada ebeveynlerin salgın sürecinde çocukları ile geçirdikleri sürede el becerisine dayalı etkinlikler yaptığı görülmüştür. Kundu ve Bhowmik (2020) çalışmasında, pandemi sürecinde ebeveyn ve çocukların yaptığı ev içi etkinliklerin ilk sırasında ev işlerine yardım etmenin geldiğini söylediği görülmektedir. Bu sonuç, çocukların ince motor becerilerini geliştirmekle birlikte, annelerin çocuklarının ince motor gelişimini desteklemek adına yapmış olduğu uygulamaları destekler niteliktedir. Anneler çocuklarına, mutfakta yemek yaptırarak onların ince motor gelişimini desteklediklerini belirtmişlerdir.

Çocuğun kaba motor gelişimini araştırmaya katılan annelerin hemen hemen tümü, zıplamak/koşmak/yürümek gibi fiziksel faaliyetler olarak tanımlamıştır. Araştırmaya katılan annelerin yarısı, pandemi sürecinin çocuklarının kaba motor gelişiminde değişim meydana getirmediğini belirtmiştir. Anneler, pandemi sürecinde çocuklarının kaba motor gelişimini; fiziksel aktivite yapması için destekleyerek, bisiklet sürmesini destekleyerek, açık alanda özgürlük sağlayarak ve dans ederek desteklediklerini belirtmişlerdir. Tarkoçin ve arkadaşları (2020) yaptığı çalışmada, annelerin çoğunluğunun pandemi sonrasında çocuklarında aşırı hareketlilik, ortaya çıktığını belirttiği görülmüştür. Kundu ve Bhowmik (2020) yapmış oldukları çalışmada, salgın sürecinin toplum üzerindeki etkilerini değerlendirmiş, özellikle bu süreçte ebeveyn ve çocuklar arasında hareket etmeye dayalı etkinliklerin yoğunlukta olduğunu ve ilk sırada ev işlerine yardım etmenin geldiğini belirtmiştir. Wang ve arkadaşları (2020) ise çalışmalarında özellikle bu süreçte fiziksel etkinliklerin yanı sıra uzaktan eğitim aracılığı ile ders ve ders dışı etkinliklerin dijital platformda yürütüldüğü belirtmiştir. Bir başka çalışmada, Hammami ve arkadaşları (2020) çalışmalarında, salgın sürecinde her yaş grubunun evde yapılabilecekleri fiziksel aktivitelerin süresi ve önemi üzerine odaklanmış, özellikle evde spor yapmanın, fiziksel egzersizlere çalışmanın ve dans etmenin önemini vurgulamıştır.

Benzer şekilde Jiao ve arkadaşları (2020) çalışmasında, salgın sürecinde çocukların fiziksel eğlencelere yöneldiklerini, ardından okuma etkinlikleri ve sosyal medya kullanımını tercih ettiklerini belirtmiştir. Yapılan çalışmada da ebeveynlerin özellikle fiziksel etkinliklerden daha fazla yararlandıkları görülmektedir.

Araştırmaya katılan annelerin çoğunluğu, çocuklarının gelişimlerine pandemi sürecinin; sosyal, duygusal, dil, bilişsel olarak olumlu yönde gelişim sağladığını belirtmiştir. Pandemi sürecinin çocuklarını olumsuz yönde nasıl etkilediğine yönelik anneler; duygusal ve sosyal olarak, virüsle ilgili oluşan korkular nedeniyle, kaba motor becerilerindeki gerilemeler nedeniyle ve eğitiminden geri kaldığı için yanıtlarını vermiştir. Covid-19 pandemi sürecinin Çin'in Wuhan Eyaleti'nde başlamasıyla birlikte dünyadaki pek çok ülke ve bu ülkelerde yaşayan bireyler ruhsal, fiziksel, duygusal ve ekonomik yönden etkilenmiştir. Covid-19, bireylerin günlük rutinlerinin bozulmasına, normal işlevselliğini kullanamamasına ve çeşitli kriz tepkilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Okul öncesi dönem çocukları, psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak adına çevrelerindeki yetişkinlere ihtiyaç duymuştur. Çocukların bu dönemdeki yaşantıları ileriki hayatlarını etkileyebileceği için, Covid-19 pandemi sürecinde ailelerin çocuklarının gelişim alanlarını nasıl destekleyeceğini bilmesi, özellikle üç-altı yaş arası okul öncesi dönem çocukları için gelişimsel destek uygulamalarının artırılması büyük önem arz etmektedir (Çaykuş & Mutlu Çaykuş, 2020). Araştırmaya katılan annelerin çoğu, çocuklarının pandemi sürecinde gelişimlerini desteklemek amacıyla farklı materyallere başvurdukları görülmüştür. Anneler, pandemi sürecinde çocuklarının gelişimini desteklemek amacıyla eğitim setlerini ve oyuncakları materyal olarak kullandıklarını söylemiştir. Araştırmaya katılan anneler, pandemi sürecinde çocuklarının gelişimlerini desteklemek amacıyla sosyal medyadan destek aldığını belirtmiştir. Annelerin artık hamilelikten itibaren geçirdikleri süreçlerde en küçük sorun da bile danıştıkları yerin sosyal medya olduğunu düşünürsek bu dönemde de ona başvurmaları olağan bir durumdur (Başoğlu, 2020). Kitaplar, uzmanlar, okul ve kreş ile çevreden destek alınan diğer yanıtlardır.

Çoğu anne, pandemi sürecinde çocuklarında oluşan mikrop algısının olumlu yönde değiştiğini ifade etmiştir. Pandemi süreci içerisinde anneler; konuşarak, video yoluyla, deneylerle, kitaplarla, hastanede yatan aile fertlerini göstererek mikrobu çocuklarına anlattıklarını belirtmişlerdir. "Mikrop" kavramı, çocukların bilişsel yapı oluşturmada son derece zorluk çektiği bir kavramdır (Karadon & Şahin, 2010; Kurt, 2013). Türkiye ve dünyada gündemin odak noktası haline gelmiş olan Covid-19 salgını, çocukların soyut düşünme becerileri gelişmediğinden anlamakta zorluk yaşayabilecekleri bir konudur (Yüksek Usta & Gökcan, 2020). Bu durumun en önemli nedeni, üç-altı yaş döneminin, Piaget tarafından "işlem öncesi dönem" olarak adlandırılması ve çocukların "benmerkezci, kendi düşünceleri dışındaki düşünceleri anlamlandıramayan ve soyut kavramları anlamamanın zor" olmasıdır (Bayhan & Artan, 2007). Kavramların soyut veya gözle görünür olmaması o kavramla ilgili bilişsel yapılarının oluşumunu olumsuz yönde etkilemektedir (Knippels vd., 2005; Quinn vd., 2009). Ulusal veya yerel düzeyde yaşanan her türlü olay çocukları doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir (Development Analytics, 2017). Çocuk yaşta erişkinlerden farklı anlamlandırmalar, yaşananların olduğundan daha etkili algılanması erken çocukluk döneminde bulunan çocukların gelişim düzeyleri için oldukça normaldir (Kocakurt & Güven, 2005; Yavuzer, 2016). Byrne (2011) tarafından yapılan bir çalışmada yedi, 11 ve 14 yaşındaki

çocukların mikroorganizmalar konusundaki bilgisi ve anlayışı araştırılmış, yedi yaşındaki çocukların bazılarının mikroorganizmalar hakkındaki bazı karmaşık olayları anlayabildiği dolayısıyla mikroorganizmalarla ilgili bazı konuların daha küçük sınıflara uyarlanabileceği belirtilmiştir. Fakat çocukların soyut bilgileri anlamaları, işlem öncesi dönemde olduğundan güç olmaktadır ve bu güçlüğü ortadan kaldırılabilmesi için, soyut bilgilerin somut hale getirilerek çocuklara aktarılması ve çocukların aktif olduğu stratejilerin kullanılması gerekmektedir (Şahin, 2016). Yüksek Usta ve Gökcan (2020) yapmış oldukları çalışmada, çocukların çoğunun virüsü tanımlarken olumsuz duygular hissettiklerini ve en fazla sosyal izolasyondan etkilendiklerini belirtmiştir. Yapılan çalışma sonuçlarına ve literatüre bakıldığında, çocukların erken yaşlarda mikrop kavramıyla tanışmasının, çocuğa daha somut bir yaklaşımla soyut kavramların uygun yollarla açıklanmasının önemli olduğu görülmektedir.

### SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda, annelerin büyük çoğunluğu, özbakım becerilerini; kendi başına yapabildiği her şey, fiziksel gelişimi; boy ve kilo, bilişsel gelişimi; zekâ gelişimi ve zihinsel gelişim, dil gelişimi; konuşma, sosyal gelişimi ise dışarı ile olan ilişkisi, duygusal gelişimi; çocukların kendilerini ifade edebilmesi, kaba motor gelişimi; zıplamak/koşmak/yürümek gibi faaliyetler olarak tanımlamıştır. Araştırmaya katılan anneler, pandemi sürecinde çocuklarının özbakım becerilerinin geliştiğini, fiziksel gelişimlerinde değişim olmadığını, dil, sosyal ve duygusal gelişim alanlarında olumsuzluk yaşandığını, bilişsel ve ince motor gelişim alanlarında ise olumlu yönde bir değişim yaşandığını ifade etmişlerdir. Anneler, çocukların fiziksel gelişimini sağlıklı beslenme ve vitamin takviye ederek; bilişsel gelişimini etkinliklerle; dil ve duygusal gelişimini konuşarak; ince motor gelişimini el becerisine yönelik etkinliklerle; kaba motor gelişimini ise fiziksel aktivitelerle desteklediğini belirtmişlerdir. Annelerin çoğu, çocuklarının gelişimini desteklemek için eğitim setleri kullandıklarını ve sosyal medyadan destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya alınan anneler, çocuklarının gelişimlerini onlarla daha çok vakit geçirerek desteklemek gerektiğini vurgulamıştır.

Araştırmadan elde edilen bu bulgular ışığında ebeveynlere, uzmanlara ve araştırmacılara şu öneriler verilebilir:

- Annelerin vermiş olduğu öneriler de göz önünde bulundurularak; ebeveynler pandemi sürecinde çocuklarıyla daha çok vakit geçirerek, oynadıkları oyun ve eğitici faaliyetleri arttırarak, teknolojik araçlarla çocukların daha az ilişki içinde olmasını sağlayarak, çocukların isteklerine yoğunlaşarak, onlara daha fazla kitap okuyarak, uzaktan eğitimin desteklenmesini sağlayarak ve hem ev içinde hem de açık alanlarda faaliyetler yaptırarak çocuklarının gelişimlerini destekleyebilir.

- Covid-19 pandemi sürecinde, çocukların gelişimlerdeki olumsuz değişimler bağlamında, çocuk gelişimciler tarafından çocukların gelişimlerinin değerlendirilmesi, izlenmesi ve desteklenmesi sağlanabilir.

- Alan uzmanları transdisipliner yaklaşım ve multidisipliner çalışmalarla, ebeveynlerin çocuklarıyla evde yapabilecekleri uygulama önerilerini içeren bilgilendirme broşürleri yapabilir ve tüm ebeveynlerin bu görüş ve önerilerden faydalanması sağlanabilir.

- Pandemi sürecinde, çeşitli gelişim alanları etkilenen çocukların gelişimlerinin desteklenebilmesi için ebeveynler tarafından ev içi etkinlikler planlanabilir ve uygulanabilir.

• Covid-19 pandemi sürecinde bazı çocuklar daha fazla desteğe ihtiyaç duymuştur. Ebeveynler bu konuda uzman desteğine başvurabilir.

• Bu çalışma, Ankara İli'nde ikamet eden orta ve üst sosyoekonomik düzeydeki ebeveynler ile gerçekleştirilmiştir. Farklı illerde ikamet eden ebeveynler ile çalışılarak bu çalışmaya benzer nitel ve nicel araştırmalar yürütülebilir.

• Covid-19 pandemi süreci içerisinde, farklı sosyoekonomik düzeydeki ebeveynlerin çocuklarının gelişim alanlarını değerlendirmelerine, desteklemelerine ve ev içi uygulama örneklerine yönelik karşılaştırma çalışmaları yapılabilir.

• Covid-19 pandemi sürecinde eğitimine evde devam etmiş olan çocukların gelişimlerine yönelik nicel ve nitel çalışmalar yürütülebilir.

### KAYNAKLAR

1. Akoğlu, G., & Karaaslan, B. T. (2020). COVID-19 ve izolasyon sürecinin çocuklar üzerindeki olası psikososyal etkileri. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 99-103.

2. Amakiri, P. C., Chude, C. F., Oradiegwu, S. U., Ipsita Pramanik, I., Anoka, C. F., & Ezeoke, A. Q. (2020). Psychological effect of pandemic COVID-19 on families of health care professionals. *British Journal of Psychology Research*, 8(2), 1-7.

3. Azder, K. (1999). *Havutlu sağlık ocağı bölgesinde okul öncesi yaş grubunda büyüme-gelişiminin etki eden faktörlerle birlikte değerlendirilmesi.* (Doktora tezi), Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Adana.

4. Alisinanoğlu, F., Türksoy, E., & Karabulut, R. (2020). Pandemi sürecinde çocukluk dönemi korkuları. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 6(14), 447-568.

5. Bayhan, P. S., & Artan, İ. (2007). *Çocuk gelişimi ve eğitimi.* İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

6. Byrne, J. (2011). Models of micro-organisms: Children's knowledge and understanding of micro-organisms from 7 to 14 years old. *International Journal of Science Education*, 33(14), 1927-1961.

7. Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.

8. Başoğlu, R. (2020). Annelerin sosyal medya kullanımı ve Instagramda olan popüler anneler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 857-873.

9. Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.

10. Çakıroğlu, I., Pirtini, S., & Çengel, Ö. (2020). COVID-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramsal bir çalışma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 81-103.

11. Çaykuş, E. T., & Mutlu Çaykuş, T. (2020). Covid-19 Pandemi sürecinde çocukların psikolojik dayanıklılığını güçlendirme yolları: Ailelere, öğretmenlere ve ruh sağlığı uzmanlarına öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 95-113.

12. Civelek, P., & Uyanık, G. (2020). Okul öncesi eğitimde ‘Okul Dışarıda Günü’ etkinliklerinin incelenmesi: Covid-19 pandemisinin etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 3(2), 116-134.
13. Davico, C., Ghiggia, A., Marcotulli, D., Ricci, F., Amianto, F., & Vitiello, B. (2020). Psychological impact of the COVID-19 pandemic on adults and their children in Italy. *The Lancet*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3576933>.
14. Demir Öztürk, E., Kuru, G., & Demir Yıldız, D. (2020). COVID-19 pandemi günlerinde anneler ne düşünür çocuklar ne ister anne ve çocuklarının pandemi algısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 204-220.
15. Demirbaş, N. K., & Koçak, S. S. (2020). 2-6 yaş arasında çocuğu olan ebeveynlerin bakış açısıyla covid-19 salgın sürecinin değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 328-349.
16. Development Analytics (2017). Türkiye’de 0-6 yaş arası çocuğun durumu. İstanbul: Anne Çocuk Eğitim Vakfı.
17. Ergül, B., Altın Yavuz, A., Gündoğan Aşık, E., & Kalay, B. (2020). Türkiye’deki Covid 19 enfeksiyonu: Erken dönem istatistikleri ve hastalık seyrinin istatistiksel olarak modellenmesi. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Özel Sayı 1), 130-141.
18. Ghosh, R., Dubey, M. J., Chatterjee, S., & Dubey, S. (2020). Impact of COVID-19 on children: special focus on the psychosocial aspect. *Minerva Pediatrica*, 72(3), 226-235.
19. Hammami, A., Harrabi, B., Mohr, M., & Krusturup, P. (2020). Physical activity and coronavirus disease 2019 (COVID-19): specific recommendations for home-based physical training. *Managing Sport and Leisure*, 1-6.
20. Imran, N., Zeshan, M., & Pervaiz, Z. (2020). Mental health considerations for children & adolescents in COVID-19 Pandemic. *Pakistan journal of medical sciences*, 36(COVID19-S4), S67.
21. Jiao, W. Y., Wang, L. N., Liu, J., Fang, S. F., Jiao, F. Y., Pettoello-Mantovani, M., & Somekh, E. (2020). Behavioral and emotional disorders in children during the COVID-19 epidemic. *The journal of Pediatrics*, 221, 264.
22. Karadon, H. D., & Şahin, N. (2010). Primary school students’ basic knowledge, opinions and risk perceptions about microorganisms. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 4398-4401.
23. Kocakurt, Ö., & Güven, S. (2005). Çevre, aile ve çocuk. *Eğitim ve Bilim*, 135(30), 34-38.
24. Kurt, H. (2013). Turkish Student Biology Teachers' Conceptual Structures And Semantic Attitudes Towards Microbes. *Journal of Baltic Science Education*, 12(5), 608.
25. Knippels, M. C. P., Waarlo, A. J., & Boersma, K. T. (2005). Design criteria for learning and teaching genetics. *Journal of Biological Education*, 39(3), 108-112.
26. Konya, S. (2007). *Kubaşık öğrenme etkinliklerinin beş yaş grubu öğrencilerinin öz bakım becerilerini gelişimine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
27. Kundu, B., & Bhowmik, D. (2020). Societal impact of novel corona virus (COVID-19 pandemic) in India. DOI: 10.31235/osf.io/vm5rz.



28. Lieberman, A. F., Chu, A., Van Horn, P., & Harris, W. W. (2011). Trauma in early childhood: Empirical evidence and clinical implications. *Development and psychopathology*, 23(2), 397-410.

29. Loomis, A. M. (2018). The role of preschool as a point of intervention and prevention for trauma-exposed children: Recommendations for practice, policy, and research. *Topics in Early Childhood Special Education*, 38(3), 134-145.

30. Özşenler, D. (2020). Covid-19'un dile yansımaları: Pandemi kelimeler üzerine bir analiz. Budak, H. (Ed.), *Edebiyat Çalışmalarında Farklı Perspektifler* içinde (17-52. s.s.). Ankara: İKSAD Yayınevi.

31. Pearlman, M. Y., Schwalbe, K. D., & Cloitre, M. (2010). *Grief in childhood: Fundamentals of treatment in clinical practice*. American Psychological Association.

32. Pisano, L., Galimi, D., & Cerniglia, L. (2020). A qualitative report on exploratory data on the possible emotional/behavioral correlates of Covid-19 lockdown in 4-10 years children in Italy.

33. Rapee, R. M. (2012). Family factors in the development and management of anxiety disorders. *Clinical child and family psychology review*, 15(1), 69-80.

34. Saarni, C. (2001). Cognition, Context, and Goals: Significant Components in Social-Emotional Effectiveness. *Social Development*, 10(1), 125-129.

35. Sarı, T., & Nayır, F. (2020). Pandemi dönemi eğitim: Sorunlar ve fırsatlar. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 959-975.

36. Scheeringa, M. S., Zeanah, C. H., & Cohen, J. A. (2011). PTSD in children and adolescents: toward an empirically based algorithm a. *Depression and anxiety*, 28(9), 770-782.

37. Schonfeld, D. J., & Demaria, T. (2015). Providing psychosocial support to children and families in the aftermath of disasters and crises. *Pediatrics*, 136(4), e1120-e1130.

38. Şahin, H. (2016). Okul öncesi fen eğitiminde analogi yöntemi ve analoginin okul öncesi eğitim programlarında yer alma düzeyi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2016(6), 48-61.

39. Tarkoçin, S., Alagöz, N., & Boğa, E. (2020). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Pandemi Sürecinde (COVID-19) Davranış Değişiklikleri ve Farkındalık Düzeylerinin Anne Görüşlerine Başvurularak İncelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 1017-1036.

40. The National Child Traumatic Stress Network (NCTSN) (2010). Age-Related Reactions to a Traumatic Event. Erişim Adresi: [[https://www.nctsn.org/sites/default/files/resources//age\\_related\\_reactions\\_to\\_traumatic\\_events.pdf](https://www.nctsn.org/sites/default/files/resources//age_related_reactions_to_traumatic_events.pdf)]. Erişim Tarihi: 07.02.2021.

41. Üstün, Ç., & Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Special Issue on COVID 19), 142-153.

42. Varol, N. (2004). Öz bakım becerilerinin öğretimi. Ankara: Kök Yayıncılık. 2. Baskı.

43. Yaşar, M. (2018). Türkiye'de 37-72 aylık çocuk profili. Akyol, A (Ed.), *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim II* içinde (12-13. ss.). Ankara: Anı Yayıncılık.



44. Yavuzer, H. (2016). Çocuk psikolojisi, doğum öncesinden ergenlik sonuna. İstanbul: Remzi Kitabevi. 39. Basım.
45. Yıldırım, S. (2020). Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 1131-1351.
46. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi. 8. Baskı.
47. Yüksek Usta, S., & Gökcan, H. N. (2015). Çocukların ve annelerinin gözünden Covid-19. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 187-206.
48. Wang, G., Zhang, Y., Zhao, J., Zhang, J., & Jiang, F. (2020). Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *The Lancet*, 395(10228), 945-947.
49. Quinn, F., Pegg, J., & Panizzon, D. (2009). First-year Biology Students' Understandings of Meiosis: An investigation using a structural theoretical framework. *International Journal of Science Education*, 31(10), 1279-1305.

## 13-15 YAŞ GRUBU ÇOCUKLARDA SERBEST ZAMAN ETKİNLİKLERİNE DEVAM İLE DERSLERE KATILIM İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

**Hüseyin GÜNAY**

Kocaeli Üniversitesi / Spor Bilimleri Fakültesi

**Doç. Dr. Elif KARAGÜN**

Kocaeli Üniversitesi / Spor Bilimleri Fakültesi / Rekreasyon Bölümü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1974-4117>

**Arş. Gör. Müge SARPER KAHVECİ**

Kocaeli Üniversitesi / Spor Bilimleri Fakültesi / Beden Eğitimi ve Spor Bölümü

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9731-9418>

### Özet

Eğitim, belirli bir amaç doğrultusunda bireyde istendik yönde davranış değiştirme sürecidir. Ana hedefi; bireyin yaşadığı ortama etkin katılımı ve uyum sağlamasıdır. Eğitimin hedeflerini gerçekleştirmede öğrencilerin derslere etkin katılımı ve serbest zaman planlaması önemli görülmektedir. Serbest zamanın verimli değerlendirilmesi açısından öğrencilerin hareket ihtiyacını destekleyen spor gibi etkinliklere ihtiyaç bulunmaktadır. Serbest zamanda katılım sağlanan etkinlikler ve sporun psikolojik ve sosyal uyum açısından olumlu etkileri olduğu belirtilmiştir. Ancak serbest zamanı değerlendirilmek için devam edilen etkinliklere veya spora devam etmenin derse katılımı destekleyip desteklemediğini araştıran bir çalışmanın olmayışı, serbest zamanda etkinlik veya spora devamın derse katılımı etkileyip etkilemediği merak edilmiştir. Bu açıdan eğitimin hedeflerinin gerçekleşmesinde araç olan serbest zaman etkinlikleri ve spora devam etmenin derslere katılımı etkileyip etkilemediği sorgulanmıştır. Bu çalışmada; 13-15 yaş grubu öğrencilerin serbest zaman etkinliklerine devam etmelerinin derslere katılımlarını etkileyip etkilemediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda; araştırma için gerekli izinler alındıktan sonra seçkisiz olmayan örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir olması nedeniyle İzmit merkez ilçede bulunan ortaokul ve liseler içinden bir lise ve iki ortaokul seçilmiştir. Seçilen okulların yönetimlerinin belirlediği gün ve saatte öğrencilere araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmaya gönüllü katılmak isteyenlere Menteş tarafından (2011) geliştirilen derse katılım ölçeği uygulanmıştır. Çalışmaya 139 ortaokul, 77 lise öğrencisi olmak üzere toplamda 216 gönüllü öğrenci katılmıştır. Veriler SPSS 25.0 paket programıyla analiz edildiğinde normal dağılım gösterdiğinden bağımsız gruplar için; ikili küme karşılaştırmalarında t-Testi, üç ve daha fazla küme karşılaştırmaları için de varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlı farklılık bulunan gruplar arasındaki farkın kaynağını belirlemek için Tukey Testi kullanılmıştır. Anlamlılık  $p < 0.05$  olarak alınmıştır. Sonuçta; Cinsiyet, yaşanan yerleşim yeri, anne baba ilişkisi, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, kendi odasına sahip olma, birlikte yaşanan grup değişkenlerinde anlamlı farklılık bulunmamıştır. Aksine, yaş, sınıf düzeyi, kardeş sayısı ve okul dışı etkinliğe katılım değişkenlerine göre derse katılım anlamlı bulunmuştur. Sonuçta; yaş arttıkça derse katılım arttığı ve sınıf düzeyi arttıkça derse katılımın arttığı görülmüştür. Ayrıca, 1 kardeşe sahip olanlar ile 4 kardeşe sahip olan öğrenciler arasında anlamlı fark olduğu, okul dışı etkinliklere ve spora devam etmenin derse katılımı etkilediği belirlenmiştir.

Fakat net bir yargıya varılabilmesi için farklı bölgelerde yaşayan öğrencilere de benzer çalışmalar yapılmalıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Derse katılım, Serbest zaman, lise, ortaokul, öğrenci.

#### THE EVALUATION OF RELATIONSHIP OF CONTINUING LEISURE TIME ACTIVITIES AND CLASS PARTICIPATION FOR CHILDREN AGE 13-15

##### **Abstract**

Education is the process of changing behavior which is wanted from individual in line with certain purpose. The main goal is that individual can join the environment where he/she lives, and individual can adapt. The fact that students attend their lessons actively, and plan their leisure time in order to achieve their targets in education field is accepted as important. For this reason, there is a need for some activities as sport supporting movement needs of students in terms of spending leisure time productively. It is stated that there are positive effects of attending activities or sport in leisure time, in terms of psychological and social adaptation. However, it is wondered whether continuing sport or activity in leisure time has effect on attending lessons or not because of the fact that there is no research about this situation. In this aspect, it was questioned whether leisure time activities and continuing sports, which are tools to achieve the goals of education, affect participation in lessons. In this study; It was aimed to investigate whether the attendance of 13-15 year-old students to leisure time activities affects their participation in classes. In accordance with this purpose; After obtaining the necessary permissions for the research, non-random sampling method was used. Due to its easy accessibility, one high school and two secondary schools were selected among the secondary schools and high schools in Izmit central district. The students were informed about the research on the day and time determined by the administrations of the selected schools. The class participation scale developed by Menteş (2011) was applied to those who voluntarily participated in the study. A total of 216 volunteer students, 139 of them middle school and 77 high school students, participated in the study. When the data is analyzed with SPSS 25.0 package program, it shows normal distribution for independent Samples T-Test was used for pairwise cluster comparisons, and variance analysis was used for comparisons of three or more clusters. Tukey Test was used to determine the source of the difference between groups with significant differences. Significance was taken as  $p < 0.05$ . As a result, there is no significant difference in the factors which are about gender, settlement, relationship between parents, education level of parents, having his/her own room, and the group he/she lives together. On the contrary, there is significant difference in attending lessons according to factors which are about age, class level, a number of siblings, and attending activities after school. Consequently, it has been seen that the more age increase, the more attending lessons increase, and the more class level increase, the more attending class increase. In addition, it is determined that there is significant difference between students who have 1 sibling, and students who have 4 siblings; and the fact that continuing after school activities and sport has effect on attending lessons. Nevertheless, similar researches must be carried out with the students living different regions in order to be able to be received a certain answer.

**Key Words:** Attendance to lesson, Leisure time, Secondary school, High school, Student.

## GİRİŞ

Eğitimin pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlara bakıldığında da eğitim, belirli bir amaç doğrultusunda bireyde istendik davranış değişiminin sağlanması ve ayakları üzerinde duran, topluma ve kendine yararlı bir birey olması olarak açıklanabilir. Katılımla ilgili tanımlara bakıldığında okul ortamı, okula yönelik taşınan motivasyon, aidiyet ve bulunulan ortama bağlılık, neticede de okula uyum sağlama olarak düşünülebilir (Eryılmaz, 2013). Katılımla ilgili literatür incelendiğinde; olumlu davranışlar sergilemek için çaba sarfetmeyi içeren davranışsal katılım; İlgiyi, rol model almayı, aidiyet ihtiyacı, öğrenmeye yönelik olumlu tutum geliştirmeyi içeren duygusal katılım; düşüncelerini dolayısıyla bilişsel düzenlemeyi, öğrenmeye yönelik amaç edinmeyi içeren bilişsel katılım şeklinde üç boyutta, ele alındığı görülmektedir (Wang ve ark. 2014; Eryılmaz, 2013; Skinner ve ark. 2009). Derse katılım ise, bir sınıftaki öğrencilerin öğrenme durumlarında aktif olarak yer almaları, yani öğrencinin eğitime, derse bedensel, duyuşsal ve bilişsel yönden iştirak etmesi olduğu belirtilmiştir (Christenson ve ark. 2012; Sever ve ark. 2014). Özellikle öğrencilerin günün 24 saatinin en az 6 saati ve bir yılın büyük bir bölümünü okulda geçirdikleri düşünüldüğünde, bu süreç boyunca tüm öğrencilerin; buldukları sınıfa ait hissederek, öğrenmeye istekli ve motivasyonlu bir şekilde katılmaları önem kazanır. Okullarda gerçekleştirilmesi istenen hedeflerden biri de öğrencinin motivasyonlu bir şekilde derse katılımın sağlanmasıdır. Ancak günümüzde okullarda ders programlarının yoğun olduğunu hepimiz biliyoruz. Derslerin yoğunluğu, sınıfların kalabalık oluşu öğrencileri tanıyarak ihtiyaçlarını belirleyerek motive edilmelerinde zorluklar yaratmaktadır. Yasal düzenlemeler, okul planlaması, bütçe planlamaları vb. farklı uzun vadeli çalışmalar gerektirdiği için okullardaki müfredat, sınıfların kalabalık olması; öğretmen, aile ve okul tarafından kısa sürede çözülebilecek bir durum değildir. Öğrencinin derse katılımını desteklemek açısından yapılabilecek en pratik çözümlerden biri de serbest zaman değerlendirilmesidir.

Serbest zaman; insanın kendi iradesiyle ve isteğiyle seçtiği ve hoşuna giden bir aktivite ile meşgul olacağı zaman olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2011).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde; düzenli okula gidilerek derse girilmesi, bunun için motive olmaları öğrenme sürecini pozitif yönde etkilemektedir. Ancak okul tükenmişliği yaşanması durumunda ise öğrenme süreci negatif etkilenmektedir. Özellikle okul tarafından öğrencilere çeşitli aktiviteler düzenlenmesi ve bu aktivitelere katılım sağlanması da bir tür okula ve derse katılımı ifade etmektedir (Aypay ve Eryılmaz, 2011). Serbest zaman etkinlikleri de, sıradan ve sistemli etkinlikler olarak iki gruba ayrıldıklarından ve sistemli etkinliklerin planlanması istendik davranış kazanılmasında olumlu etki ettiğinden de söz edilmiştir (Arslan, 2011).

Liretatürdeki bu bilgilerle bakıldığında, istendik davranış gelişimini destekleyen serbest zaman etkinliklerinin okulda sistemli şekilde uygulanması önemlidir. Ancak okullardaki ders müfredatlarının yoğunluğu ve sınıfların kalabalık oluşu göz önüne alındığında öğrencilerin serbest zamanlarında bir etkinliğe katılım sağlamaları önemli görülmüştür. Özellikle ergen dönem özelliklerinin yoğun yaşandığı 13-15 yaş aralığındaki öğrenciler, serbest zaman etkinliklerine katılım sağlanmaları durumunda derse katılımları farklılık göstermekte midir?

Her ne kadar serbest zaman etkinliklerinin okulda yürütülmesinin katılımı desteklediği belirtilse de, günümüzde okulların maddi ve fiziki kaynaklarının elverişli olmadığı göz önüne alınarak okul içi veya okul dışı ayırmadan araştırma planlanmıştır. Bu açıdan; 13-15 yaş grubu çocuklarda serbest zaman etkinliklerine devam ile derslere katılım ilişkisinin değerlendirilmesi araştırmanın ana amacını oluşturmuştur. Bu ana amaçtan yola çıkılarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

-13-15 yaş grubu çocuklarda serbest zaman etkinliklerine devam ile derslere katılım ilişkisi bir farklılık göstermekte midir?

13-15 yaş grubu çocuklarda serbest zaman etkinliklerine devam ile derslere katılım ilişkisi sosyo-demografik özelliklere göre bir farklılık göstermekte midir?

## YÖNTEM

2014-2015 öğretim yılında gerekli izinler alındıktan sonra; seçkisiz olmayan örnekleme yönteminden uygun örnekleme yöntemi (Büyüköztürk, 2012) kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir olması nedeniyle İzmit merkez ilçede bulunan ortaokul ve liseler içinden uygun örnekleme yöntemiyle bir lise ve iki ortaokul seçilmiştir. Seçilen okul yönetimlerinin belirlediği gün ve saatte sınıflarda öğrencilere araştırma hakkında bilgi verilmiş ve araştırmaya katılmak isteyenlere sosyo-demografik bilgi formu ve Menteş (2011) tarafından geliştirilen derse katılım ölçeği uygulanmıştır. Ölçek kontrolleri sonucunda yönergeye uygun doldurulan 139 ortaokul, 77 lise öğrencisi olmak üzere toplam 216 gönüllü öğrenci ile araştırma tamamlanmıştır.

### Veri Toplama Araçları

**Bilgi Formu:** Literatür bilgileri ışığında derse katılımı ve serbest zaman etkinliklerine katılımı açısından önemli olduğu değerlendirilen 11 adet sosyo-demografik sorudan oluşmuştur.

**Derse Katılım Ölçeği:** Menteş (2011) tarafından geliştirilen 17 maddeden oluşan Derse Katılım Ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilerin derse katılma düzeyini belirlemek amacıyla “Hiç” (1), “Çok az” (2), “Bazen” (3), “Çoğunlukla” (4), “Her zaman” (5) şeklinde puanlanan 5’li likert tipi bir ölçektir.

### Verilerin Analizi

Veriler SPSS 25.0 paket programıyla analiz edildiğinde normal dağılım gösterdiğinden bağımsız gruplar için; ikili küme karşılaştırmalarında t-Testi, üç ve daha fazla küme karşılaştırmaları için de varyans analizi kullanılmıştır. Anlamlı farklılık bulunan gruplar arasındaki farkın kaynağını belirlemek için Tukey Testi kullanılmıştır. Anlamlılık  $p < 0.05$  olarak alınmıştır.

## BULGULAR

Bu bölümde verilere ait analizler tablo halinde sunulmuştur.

**Tablo 1. Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Beklenti Puanlarının t-Testi Analizi**

Parametreler		N	%	Ort±Ss	P
Cinsiyet	Kadın	93	43.1	64.18±12.69	.462
	Erkek	123	56.9	65.50±13.28	

Kendinize ait odanız var mı?	Var	177	81.9	65.39±13.18	.269
	Yok	39	18.1	62.84±12.20	

Tablo 1 incelendiğinde; araştırmaya katılan öğrencilerin %56.9'u erkek, %43.1'i kadın olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin kendine ait odası olup olmadığı sorgulandığında; %81.9'u kendine ait odaya bir sahip olduğu, %18.1'i ise kendisine ait bir odaya sahip olmadığı görülmüştür.

**Tablo 2. Sosyo-Demografik Değişkenler ve Serbest Zaman etkinliklerine Katılım Durumlarına Göre Beklenti Puanlarının Varyans Analizleri**

Parametreler	N	%	Ort±Ss	P	Tukey	
Yaş	13 yaş <sup>a</sup>	65	30.1	62.63±13.74	.011*	a-b
	14 yaş <sup>b</sup>	78	36.1	68.44±10.71		b-c
	15 yaş <sup>c</sup>	73	33.8	63.23±13.94		
Okunulan sınıf	7.sınıf <sup>a</sup>	73	33.8	62.02±13.19	.001*	a-b
	8.sınıf <sup>b</sup>	66	30.6	69.60±10.57		b-c
	9.sınıf <sup>c</sup>	77	35.6	63.68±13.80		
Gelir Durumu	Ortanın altı <sup>a</sup>	9	4.2	48.66±18.80	.000*	a-b
	Orta <sup>b</sup>	132	61.1	65.56±12.12		a-b
	Ortanın üstü <sup>c</sup>	67	31.0	64.85±12.80		a-c
	Üst <sup>d</sup>	8	3.7	73.62±8.43		a-d
Serbest Zaman Etkinliklerine Katılım	Yok <sup>a</sup>	136	63.0	64.22±12.52	.043*	c-e
	Spor <sup>b</sup>	47	21.8	66.48±13.79		
	Sanat <sup>c</sup>	9	4.2	56.22±21.24		
	Kültür <sup>d</sup>	16	7.3	66.43±7.18		
	Spor ve Sanat <sup>e</sup>	8	3.7	74.62±8.27		

Tablo 22'ye bakıldığında, öğrencilerin; %30.1'inin 13 yaşında, %36.1'i 14 yaşında ve %33.8'inin de 15 yaşında olduğu belirlenmiştir. Sınıf düzeyi incelendiğinde; %33.8'inin 7. Sınıf, %30.6'sı 8. Sınıf ve %35.6'sının da 9. Sınıf olduğu görülmüştür. Gelir durumu değişkeni incelendiğinde %4.7'sinin ortanın altı, %61.1'i orta, %31'i ortanın üstü ve %3.7'sinin de üst düzey gelir seviyesine sahip olduğu belirlenmiştir. Serbest zaman etkinliklerine katılım durumlarına bakıldığında ise; %63'ünün etkinliğe katılmadığı, %21.8'i sportif etkinliğe katıldığını, %4.2'sinin sanatsal etkinliğe katıldığını, %7.3'ünün kültürel etkinliğe, %3.7'sinin hem spor hem de sanatsal etkinliğe birlikte katıldığını belirlenmiştir.

**Tablo 3 Aile Özelliklerine Göre Derse Katılım Puanlarının Varyans Analizleri**

Parametreler	N	%	.037*	P	Tukey	
Anne eğitim düzeyi	Okur-yazar	19	8.8	63.89±12.28	.637	
	İlköğretim	77	35.6	63.58±12.05		
	Lise	96	44.4	66.038±13.65		
	Üniversite	24	11.1	64.71±14.30		
Baba eğitim düzeyi	Okur-yazar	16	7.4	63.56±14.0	.457	
	İlköğretim	47	21.8	62.51±13.84		
	Lise	93	43.1	66.08±12.71		
	Üniversite	60	27.8	65.41±12.60		
Kardeş Sayısı	Yok <sup>a</sup>	29	13.4	62,17±12,62	.037*	b-e
	1 kardeş <sup>b</sup>	74	34.3	68,79±11,97		
	2 kardeş <sup>c</sup>	59	27.3	63,84±12,39		
	3 kardeş <sup>d</sup>	31	14.4	64,13±16,01		



	4 kardeş <sup>e</sup>	19	8.8	60,10±11,55		
	5 ve üzeri <sup>f</sup>	4	1.9	59,50±13,27		

Tablo 3'te yer alan aile özelliklerinden anne eğitim düzeyi incelendiğinde; %8.8 okur yazar, %35.6'sı ilköğretim, %44.4'ü lise, %11.1'inin de üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Baba eğitim düzeyi incelendiğinde; %7.4'ü okur-yazar, %21.8'i ilköğretim, %43.1'i lise, %27.8'i ise üniversite mezunu olduğu görülmüştür. Katılımcıların kardeş sayıları incelendiğinde ise; %13.4'ünün kardeşinin olmadığı, %34.3'ünün bir kardeşi olduğu, %27.3'ünün 2 kardeşi, %14.4'ünün 3 kardeşi, %8.8'inin de 4 kardeşi olduğu, %1.9'unun da 5 kardeşe sahip oldukları belirlenmiştir.

### TARTIŞMA

Bu araştırmanın amacına bağlı kalınarak sosyo-demografik ve aile özelliklerine göre 13-15 yaş arası öğrencilerin derse katılım durumları incelenmiştir. Tablolardan görüleceği üzere Cinsiyet değişkeni açısından öğrencilerin derse katılım durumunu incelediğinde herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır. Literatüre bakıldığında araştırma sonuçlarıyla paralellik göstererek anlamlı bulmayan çalışmaların olduğu görülmüştür (Ardahan ve Yerlisu Lapa, 2010). Bu literatür bilgileri ve bu araştırma bulguların aksine cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık bulan araştırmalar da mevcuttur (Adıgüzel ve Karadaş, 2013; Sever ve ark. 2014)

Öğrencilerin derse katılım durumları yaş değişkeni açısından incelendiğinde; 14 yaş grubunun derse katılımlarının 13 ve 15 yaşındaki öğrencilere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun nedeni 13 yaş grubundakilerin ergenliğe geçiş sürecinde olmaları, 14 yaşında ise artık lise için giriş sınavlarına hazırlanmaları sonucunda derslere daha fazla katılım sağladığını düşündürmüştür. Yaşa göre derse katılımında olduğu gibi sınıf düzeyi açısından da bakıldığında 8 sınıfların 7 ve 9. Sınıflara oranla derse katılım durumlarının anlamlı derecede daha yüksek olması da sınıf düzeyi ile yaş seviyelerinin bu yorumumuzu doğrular şekilde sonuçlar verdiği görülmüştür. Özellikle ders başarısının derse katılımı etkilediği (Çelik ve ark. 2018; Gürer, 2013) bilgileriyle bakıldığında bu araştırma bulgularında 8. Sınıfta katılımın yüksek olmasının lise sınavlarına hazırlanma dönemi olması ve sınavda başarı göstermeye dönük motivasyondan kaynaklandığını düşündürmüştür.

Araştırmaya katılan öğrencilerin derse katılım durumu gelir düzeyi açısından incelendiğinde orta gelir düzeyindekilerde derse katılım puanlarının diğer gruplara göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu, yine üst seviyedeki gelirden olanlarında diğer algılanan gelire göre derse katılım puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar yorumlanacak olunursa; orta seviyedeki gelire sahip olanlarda eğitime yönelik motivasyonun daha yüksek olması, üst seviyede gelirden olanların ise sosyo-ekonomik açıdan daha bilinçli olmalarından kaynaklı olabileceği düşünülmüştür. Literatüre bakıldığında benzer sonuçların alındığı görülmüştür (Ardahan ve Yerlisu Lapa, 2010; İnci, 2019).

Öğrencilerin derse katılım durumları bir kardeşe sahip olanlar lehine anlamlı derecede derse katılım puanlarının yükseldiği görülmüştür. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde bu değişkeni inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Bu değişkeni analiz eden sonuçlar olmasa da kardeş sayısının başarıyı etkilediği ve dolayısıyla da derse katılımı da etkilediği bildirilmiştir (Aslanargun ve ark. 2016).

Öğrencilerin derse katılım durumları katıldıkları serbest zaman etkinliklerine göre incelendiğinde ise; sanat ve spor etkinliklerine birlikte katılanlarda en yüksek, sonrasında spor yapanlar ve ardından da kültürel etkinliğe katılım sağlayanların derse katılım puanlarının da anlamlı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Literatürde duygusal durum ile derse olan katılımları arasında güçlü bir ilişki olduğunu (Kaya, 1995) ortaya koyan bilgilerle bakıldığında ve sporun da ruh sağlığı üzerinde olumlu etki yarattığı, motivasyon, ve yaşam kalitesini iyileştirici etkileri olduğunu bildiren araştırma sonuçlarıyla (Baltaş ve Baltaş, 2008; Penedo ve Dahn, 2005) değerlendirildiğinde spor yapmanın iyi hissetme duygusuyla birlikte derse katılımı da olumlu etkilediğini göstermiştir. Daha kesin sonuçlar için de detaylı çalışmaların planlanmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

### KAYNAKLAR

Adıgüzel, A. ve Karadaş, H. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin okula ilişkin tutumlarının devamsızlık ve okul başarıları arasındaki ilişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 49-66

Ardahan, F. ve Yerlisu Lapa, T. (2010). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman tatmin düzeylerinin cinsiyete ve gelire göre incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 21(4), 129-136.

Arslan, S. (2011). Serbest zaman kullanımı: Sıradan serbest zaman etkinlikleri ve sistemli serbest zaman etkinlikleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1-10.

Aslanargun, E., Bozkurt, S. ve Sarıoğlu, S. (2016). Sosyo ekonomik değişkenlerin öğrencilerin akademik başarısı üzerine etkileri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(27/3), 201-234.

Aypay, A. ve Eryılmaz, A. (2011). Lise öğrencilerinin derse katılmaya motive olmaları ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(21), 26-44.

Baltaş A. ve Baltaş Z. (2008). *Stres ve başa çıkma yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Büyüköztürk, Ş. (2012). Örneklem yöntemleri. 10. 04. 2020 tarihinde <http://w3.balikesir.edu.tr/~msackes/wp/wp-content/uploads/2012/03/BAY-FinalKonulari.pdf> adresinden alındı

Christenson, S. L., Reschly, A. L. ve Wylie, C. (2012). *Handbook of research on student engagement*. New York, NY: Springer Science.

Çelik, S., Toraman, S. Ö. ve Çelik, K. (2018). Öğrenci başarısının derse katılım ve öğretmen yakınlığıyla ilişkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(1), 209-217.

Eryılmaz, A. (2013). Okulda Motivasyon ve Amotivasyon:" Derse Katılmada Öğretmenden Beklentiler Ölçeğinin Geliştirilmesi". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(25), 1-18.

Gürer, D.G. (2013). *Sosyal bilgiler dersinde öğrenme nesnelерinin kullanımı: Başarı, tutum ve derse katılım*. Yayınlanmamış doktora tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

İnci, T. (2019). *Bağlam temelli öğrenme ortamı algısı, derse ilgi, derse katılım ve akademik güdülenme etkileşiminin ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri başarısına etkisi*.

Yayımlanmamış doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Kaya, M. (1995). *Türkiye'de yabancı dil olarak İngilizce dersi alan bir sınıftaki öğrencilerin motivasyon, endişe, kendine güven ve dışa dönüklük, içe dönüklük durumları ile sınıf içinde aktif derse katılımları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Menteş, C. (2011). *İlköğretim okulu 5. sınıf öğrencilerinin öğretmenlerine olan güven düzeyleri ile derse katılım düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Penedo F.J. ve Dahn, J.R. (2005). Exercise and well-being: a review of mental and physical health benefits associated with physical activity. *Current Opinion in Psychiatry*, 18, 189–193

Sever, M., Ulubey, Ö., Toraman, Ç. ve Türe, E. (2014). Lise öğrencilerinin çeşitli değişkenler açısından derse katılımlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39 (176), 183-198.

Skinner, E., Furrer, C., Marchand, G. ve Kindermann, T. (2008). Engagement and Disaffection in The Classroom: Part of a Larger Motivational Dynamic? *Journal of Educational Psychology*, 100(4), 765- 781. doi:10.1037/a0012840

Wang, Z., Bergin, C. ve Bergin, D.A. (2014). Measuring engagement in fourth to twelfth grade classrooms: The classroom engagement inventory. *School Psychology Quarterly*, 29(4), 517-535.

## 13-17 YAŞ ARASI YÜZÜCÜLERİN MİLLİ TAKIM SEÇME MÜSABAKASI ÖNCESİ KAYGI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

**Bilge CEBECİ ARUZ**

Kocaeli Üniversitesi / Spor Bilimleri Fakültesi / Beden Eğitimi ve Spor Bölümü  
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-4021>

**Doç. Dr. Elif KARAGÜN**

Kocaeli Üniversitesi / Spor Bilimleri Fakültesi / Rekreasyon Bölümü  
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1974-4117>

**Arş. Gör. Müge SARPER KAHVECİ**

Kocaeli Üniversitesi / Spor Bilimleri Fakültesi / Beden Eğitimi ve Spor Bölümü  
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9731-9418>

### Özet

Spor performansını etkileyen pek çok psikolojik durumdan biri olan kaygı; durumluk ve sürekli kaygı olmak üzere 2'ye ayrılır. Durumluk kaygı, anlık bir durumdan kaynaklı oluşan, nedeni kolayca anlaşılabilen, kısa süreli, geçici, ancak yoğun stres durumuna bağlı kaygı halidir. Sürekli kaygı ise; stres yaratan tehlikeli durumun ve durumluk duygusal reaksiyonların frekansının giderek artması ve süreklilik hali almasına denir. Sporunun istenen performansı sağlamasında kaygı düzeyi önemlidir. Bu açıdan araştırmamızda; milli takıma girmek için seçme müsabakalarına katılan 13-17 yaş arası yüzücülerin milli takım seçmeleri öncesi kaygı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Spielberger ve ark. (1970) tarafından geliştirilen, Öner ve Le Compte (1976) tarafından Türkçe'ye uyarlanan durumluk ve sürekli kaygı envanteri 2014 yılında İstanbul Tozkoparan Yüzme Havuzunda millilik seçmelerine katılan 13-17 yaş grubu yüzücülere uygulanmıştır. Müsabakaya katılan kulüplerden gerekli izinler alınmış ve müsabaka öncesi sporculara ve ailelerine araştırma hakkında bilgiler verildikten sonra ailelerinin izin verdiği ve gönüllü toplam 68 sporcuya müsabaka öncesi ölçekler uygulanmıştır. Veriler SPSS 25.0 paket programıyla analiz edildiğinde normal dağılıma uyduğundan bağımsız gruplar için; ikili küme karşılaştırmaları t-Testi, üç ve daha fazla küme karşılaştırmalarında Varyans analizi uygulanmıştır. Anlamlı çıkan farklılıkların hangi gruplar arası ilişkiden kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi kullanılmıştır. Anlamlılık 0.05 olarak alınmıştır. Analizlere bakıldığında; yaş, okunan sınıf, anne eğitim durumu, spor yılı, maruz kalınan şiddet türü, kimden şiddet görüldüğü, anne baba ilişkisi ve kulüp değişkenlerinde durumluk ve sürekli kaygıda anlamlı farklılık bulunmamıştır. Cinsiyet, baba eğitim durumu ve şiddet görme değişkenlerine göre durumluk kaygı puanlarında; okul not durumu ve babanın tutumu değişkenlerinde ise hem durumluk ve sürekli kaygı puanlarında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Sonuç olarak; durumluk kaygının, kız öğrencilere nazaran daha çok erkek öğrencilerde, baba eğitim seviyesi düştükçe ve yine şiddete maruz kalan öğrencilerde arttığı saptanmıştır. Şiddete maruz kalan öğrenciler arasında ise durumluk kaygının daha çok aileden ve antrenörden şiddet gören öğrenci grubunda yüksek olduğu belirlenmiştir. Baba tutumu değişkenine göre sürekli kaygısı yükselen grubun genellikle mükemmeliyetçi - otoriter ve demokratik – otoriter tutuma sahip olan babaların çocuklarında olduğu görüldüğü,

Durumluk kaygısı yükselen grubun genellikle mükemmeliyetçi – otoriter tutuma sahip olan babaların çocuklarında bulunmuştur. Ancak anlamlı farklılık bulunan değişkenlerin kaygı puanlarındaki bu artış açısından yordayıcısı olarak görülmesi bizler için detaylı çalışmaların yapılması gerektiğini düşündürmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Yüzme, Milli takım seçmeleri, Durumluk kaygı, Sürekli kaygı.

#### THE INVESTIGATION OF ANXIETY LEVELS OF SWIMMERS BETWEEN AGES OF 13-17 BEFORE THE NATIONAL TEAM SELECTION COMPETITION

##### **Abstract**

Anxiety which is one of the psychological facts affecting performance in sport splits into 2 as state anxiety and trait anxiety. “State anxiety” is a situation of anxiety which results from an instant situation, which is short dated and temporary, which is up to the intense stressful circumstances, whose reason can be understood easily. Trait anxiety is defined as the increasing frequency and continuity of dangerous situations and situational emotional reactions. The level of anxiety is important for the athlete to achieve the desired performance. In this respect, in our research; It was aimed to determine the anxiety levels of swimmers between the ages of 13-17, who participated in the selection competitions to enter the national team, before the national team selection. For this purpose, Spielberger et al. (1970) and adapted to Turkish by Öner and Le Compte (1998), the state and trait anxiety inventory was applied to 13-17 age group swimmers who participated in the national selection at the Istanbul Tozkoparan Swimming Pool in 2014. Necessary permissions were obtained from the clubs participating in the competition, and after the athletes and their families were informed about the research before the competition, pre-competition scales were applied to a total of 68 volunteers who were allowed by their families. When the data are analyzed with SPSS 25.0 package program, for Independent Samples T-Test for paired set comparisons, Analysis of Variance for comparisons of three or more sets. Tukey test was used to determine which group caused the significant differences. Significance was taken as  $p < 0.05$ . Looking at the analysis; There was no significant difference in state and trait anxiety in the variables of age, class read, mother's education level, sports year, type of violence, who was exposed to violence, parent relationship and club variables. In the state anxiety scores according to the variables of gender, father's education level and being exposed to violence; There was a significant difference in both state and trait anxiety scores in the variables of school grade and father's attitude. As a result; It was determined that state anxiety increased more in male students than female students, as the father's education level decreased, and also in students who were exposed to violence. Among the students who were exposed to violence, state anxiety was found to be higher in the group of students who were exposed to violence from their families and coaches. According to the father attitude variable, it was observed that the group whose constant anxiety increased was generally among the children of fathers who had a perfectionist - authoritarian and democratic - authoritarian attitude, whereas the group with increased state anxiety was generally found in the children of fathers with a perfectionist - authoritarian attitude. However, the fact that variables with significant differences were seen as a predictor of this increase in anxiety scores made us think that detailed studies should be done.

**Key Words:** Swim, National team, State anxiety, Trait anxiety.

## GİRİŞ

Elit düzeyde bir performansa ulaşmak için sporcuların fiziksel kapasitelerinin yanında psikolojik kapasitelerinin de geliştirilmesine ihtiyaç olduğu bilinir. Bütün branşlarda elit sporcuların; hedef belirleme, öz yeterlilik, motivasyon, kaygı ile baş etme, konsantrasyon gibi psikolojik faktörlerin iyileştirilmesi gerekmektedir. Literatürde de sportif performansı arttırmada psikolojik boyutun ihmal edilmemesi gerektiği açıklanmıştır (Koç, 2004).

Özellikle spor ortamlarında sporcular, en üst düzeyde performansa ulaşmaya ilişkin bir hedef belirledikleri ve bu hedefe motive oldukları için bazı psikolojik parametreler beklenen düzeyde olabilmektedir. Hedef koyma ve motivasyonda sorun olmasa da kimi zaman sporcuların yaşadıkları kaygının yoğunluğu sonucunda istenen performansa ulaşılmasında zorluklar yaşanmaktadır. Kaygı, kişilerde gelecekle ilgili bir bekleme durumu ve bu bekleme halinde de üzüntü ve sıkıntı yaratan bir durum olduğu ve bu durum oryaya çıktığında da güvensizlik, heyecan oluştuğundan söz edilmiştir (Öncül, 2000; Coşkun ve Günbey, 2009). Kısaca, kişi düşünsel olarak, kendisinin dışında kaynaklanan tehlikeli bir durum olduğuna ilişkin bir sonuca vardığında kaygı ortaya çıktığı belirtilmiştir (Alisinanoğlu ve Ulutaş, 2003). Tehlikeli bir durum olduğu yönündeki düşüncelerin etkisiyle kaygı yaşayan bir bireyde; solunum hızlanması, titreme, terleme, kalp çarpıntısı, nabız artışı gibi fiziksel belirtiler ortaya çıktığı açıklanmıştır (Beck ve Emery, 2005; Gümüş, 2002; Morgan, 2000).

Kaygı durumunda tetikte olma, dolayısıyla uyarılmışlık hali söz konusudur. Bu tetikte olma hali aşırıya kaçmadığı takdirde performans ortaya konması mümkün olabilmektedir. Ancak uyarılmışlık fazla olduğunda ise, aşırı kaygının oluşmasıyla performansta da düşme oluşabilecektir. Kaygı, geçici bir olaya bağlı oluşan durumluk kaygı ile belirli bir duruma bağlı olmaksızın görülen sürekli kaygı biçiminde ikiye ayrılmıştır (Öner ve Le Compte, 1998; Selya, 1998). Spor ortamlarında özellikle yarışa bağlı ortaya çıktığında durumluluk kaygıdan söz edilebilir. Ancak sadece müsabakaya bağlı kalmaksızın genelde bir kaygı yaşanıyor ise sürekli kaygıdan söz edilebilir.

Sporcu açısından kaygı düzeyi belirli bir düzeyde olması gerekir. Kaygı belirli bir düzeyin üzerine çıktığında, sporcunun yeteneklerini sergileyememe söz konusu olabilmektedir. Aşırı kaygının antrenman sırasında kolay yapılan bazı hareketleri unutturabildiği de iddia edilmiştir (Gümüş, 2002). Spor ortamlarında sporcuların önemsendiği müsabakalardan birisi de milli takım seçmeleridir. Milli takıma yetenekli sporcuların alınması uluslararası müsabakalarda başarı açısından önemlidir. Performansın üst düzeyde ortaya konabilmesi için kaygının belirli bir düzeyde olması istendiği gibi, aşırı kaygı da performansı düşüreceği için istenmeyen bir durumdur. Özellikle kariyer planlamaları için meslek seçiminin başlangıcı olan ergenlik döneminde (Karacan, 2018) milli takım seçmelerine katılan gençlere yönelik çalışmaların planlanması önemlidir. Milli takım seçmelerinde durumluluk kaygının belirlenmesi, kaygı düzeyi ve baş edilmesi yönündeki çalışmaların ülke sporunun geleceği açısından gerekli olduğu düşünülmüştür. Bu açıdan uluslararası düzeyde ülke adına müsabakalara katılacak yetenekli gençlerin milli takım seçmelerinde yarışırken durumluk ve sürekli kaygıları merak edilmiştir. Özellikle yüzme branşında milli takım seçmelerine katılan 13-17 yaş yüzücülerin durumluluk ve sürekli kaygı



düzeylerinin belirlenmesi araştırmanın amacını oluşturmuştur. Bu ana problem doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Milli takım seçmelerine katılan 13-17 yaş yüzücülerin durumluluk kaygıları sosyo-demografik özelliklere göre bir farklılık göstermekte midir?

Milli takım seçmelerine katılan 13-17 yaş yüzücülerin sürekli kaygı düzeyleri sosyo-demografik özelliklere göre bir farklılık göstermekte midir?

## YÖNTEM

Betimsel tipte olan bu çalışmanın amacı, milli takım seçmelerine katılan 13-17 yaş arası yüzücülerin seçme müsabakaları öncesi durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin belirlenmesidir. Bu amaçla Spielberg ve ark. (1970) tarafından geliştirilen, Öner ve Le Compte (1998) tarafından Türkçe'ye uyarlanan durumluk ve sürekli kaygı envanteri 2014 yılında İstanbul Tozkoparan Yüzme Havuzunda millilik seçmelerine katılan 13-17 yaş grubu yüzücülere uygulanmıştır. Müsabakaya katılan sporcuların kulüplerinden gerekli izinler alınmış, müsabaka öncesi sporcular ve ailelerine araştırma hakkında bilgiler verildikten sonra ailelerinin izin verdiği ve araştırmaya gönüllü katılan toplam 68 yüzme sporcusuna müsabaka öncesi ölçekler uygulanmıştır.

### Veri Toplama Araçları

Araştırmada sporcuların sosyo-demografik özelliklerini belirleyen bir bilgi anketi ile kaygı düzeylerinin belirlenmesi için; Spielberg ve ark. (1970) tarafından geliştirilen durumluk ve sürekli kaygı envanteri kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu, Öner ve Le Compte tarafından 1976 yılında yapılan, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları ise Öner (1977) tarafından yapılmıştır. Türkiye'de yapılan güvenilirlik çalışmalarında testin tekrarı güvenilirliğini 0.26 ile 0.68 arasında bulmuştur (Savaşır ve Şahin, 1997).

Durumluk kaygıda; (1) Hiç, (2) Biraz, (3) Çok ve (4); Sürekli Kaygıda; (1) Hemen hiçbir zaman, (2) Bazen, (3) Çok zaman ve (4) Hemen her zaman şeklinde puanlanmaktadır. Ölçeklerde (1) olumsuz duyguları anlatan düz ifadeler ve olumlu duyguları anlatan ters döndürülmüş ifadeler mevcuttur. Puanlamada; 1 değerinde olanlar 4,4 değerinde olanlar ise 1 olarak puanlanır. Durumluk kaygı 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 ve 20. Maddeler ters. Sürekli kaygı ölçeğinde ise 21, 26, 27, 30, 33, 36 ve 39. Maddeleri tersine çevrilmiş ifadelerdir. Her iki ölçekten alınan puanlar 20 ile 80 arasında değiştiği belirtilmiştir (Yücel, 2003).

### Verilerin Analizi

Veriler SPSS 16.0 paket programıyla analiz edildiğinde normal dağılıma uyduğundan bağımsız gruplar için kullanılan parametrik testlerden; ikili küme karşılaştırmaları t-Testi, üç ve daha fazla küme karşılaştırmalarında Varyans analizi uygulanmıştır. Anlamlı çıkan farklılıkların hangi gruplar arası ilişkiden kaynaklandığını belirlemek üzere Tukey testi uygulanmıştır. Anlamlılık 0.05 olarak alınmıştır.

## BULGULAR

Bu bölümde sosyo-demografik özelliklere göre durumluk ve sürekli kaygı puanlarına ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Tablo 1.Milli Takım Seçmelerine Katılan Yüzücülerin Demografik Özelliklere Göre Durumluluk ve Sürekli Kaygı t Testi Analizleri

Değişkenler		N	%	Durumluk kaygı	Sürekli kaygı
				Ort±Ss	Ort±Ss
Cinsiyet	Kadın	41	60.3	35.93±9.65	43.03±7.77
	Erkek	27	39.7	40.92±10.00	43.92±7.38
	P Değeri			<b>0.043</b>	.632
Çalıştığı kulüp	Amatör	13	19.1	36.69±7.52	45.54±6.98
	Profesyonel	55	80.9	38.20±10.56	42.87±7.69
	P Değeri			.556	.239
Şiddet görme durumu	Evet	8	11.8	47.50±8.40	47.37±7.44
	Hayır	60	88.2	36.63±9.57	42.85±7.50
	P Değeri			<b>.003</b>	.113
Şiddet uygulayan	Aile	5	7.4	52.40±6.54	50.40±7.056
	Antrenör	3	4.4	39.33±1.15	42.33±5.77
	P Değeri			<b>.010</b>	.138
	Şiddet görmeyen	60	88.2		

Tablo 1'e bakıldığında; yüzücülerin 27'si (%39.7) erkek, 41'i(%60.3) ise kadın olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet değişkenine göre durumluluk ve sürekli kaygı puanları değerlendirildiğinde; kadın sporcuların durumluluk kaygı puanları (35,93±9.65) erkeklerin puanlarına (40.92±10.09) göre anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur (p=0.043<0.05). Ancak sürekli kaygı puanları incelendiğinde kadın ve erkek yüzücülerin puanları anlamlı bir farklılık göstermemiştir (p=0.637>0.05).

Katılımcıların 13'ü (%19.1) amatör, 55'i (%80.9) ise profesyonel kulüplerde aktif spor yaptığı görülmüştür. Sporcuların aktif spor yaptıkları kulüp değişkenine göre durumluluk ve sürekli kaygı puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Sporcuların şiddete maruziyet durumları sorgulandığında 8 kişi (%11.8) şiddet gördüğünü belirtirken; 60 kişi (%88.2) şiddet görmediğini belirtmiştir. Şiddet gören ve görmeyenlerin durumluk ve sürekli kaygıları karşılaştırıldığında sürekli kaygı anlamlı bulunmazken; durumluk kaygı şiddet görenlerde anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Şiddet görenlerin 3'ü antrenörden, 5 kişi de ailesinden şiddet gördüğünü belirtmiştir. Aileden şiddet görenler lehine yine sürekli kaygı anlamsız iken; durumluk kaygı anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 2. Milli Takım Seçmelerine Katılan Yüzücülerin Demografik Özelliklere Göre Durumluluk ve Sürekli Kaygı Varyans Analizleri

Değişkenler		N	%	Durumluk kaygı Ort±Ss	Sürekli kaygı Ort±Ss
Yaş	13-14 yaş	21	30.9	35.19±9.13	42.33±8.76
	15-16 yaş	34	50.0	38.50±9.21	43.17±6.32
	17-18 yaş	13	19.1	40.77±12.87	45.61±8.69
	<b>P Değeri</b>			.260	.466
Sınıf	7	7	10.3	29.57±4.93	42.85±8.39
	8	13	19.1	37.15±9.39	41.61±9.44
	9	26	38.2	38.11±9.50	44.34±6.55
	10	12	17.6	44.00±10.20	42.59±5.73
	11	4	5.9	36.75±9.60	44.75±8.09
	12	6	8.8	37.0±13.35	44.33±11.31
<b>P Değeri</b>			.085	.918	
Karne notu	Orta	5	7.4	26.80±10.23	33.20±4.86
	İyi	29	42.6	40.0±9.08	45.20±6.64
	Pekiyi	34	50.0	37.76±9.93	43.32±7.59
<b>P Değeri</b>			<b>.022</b>	<b>.004</b>	
Spor yapma yılı	3-6 yıl	8	11.8	34.50±6.96	43.87±8.83
	6-6 yıl	33	48.5	38.54±8.60	44.30±6.74
	10 yıl ve üzeri	27	39.7	38.14±12.27	42.11±6.26
	<b>P Değeri</b>			.592	.534

Tablo 2 incelendiğinde sporcuların; yaş grupları, sınıf düzeyi ve spor yapma yılı açısından yapılan analizlerde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Karne notu açısından bakıldığında ise durumluk ve sürekli kaygı puanlarının anlamlı derecede karne notu iyi olanlarda en yüksek, sonrasında pekiyi olanlarda biraz düştüğü ve ardından da orta düzeyde karne notu olanlarda en düşük durumluk ve kaygı puanların alındığı görülmüştür.

Tablo 3. Milli Takım Seçmelerine Katılan Yüzücülerin Aile Özelliklerine Göre Durumluluk ve Sürekli Kaygı Testi Varyans Analizleri

Değişkenler		N	%	Durumluk kaygı Ort±Ss	Sürekli kaygı Ort±Ss
Anne eğitim	İlk	4	5.9	40.75±10.69	39.50±1.91
	Lise	16	23.5	42.62±9.57	45.44±7.74
	Üniversite	48	70.6	36.10±9.75	43.02±7.73
	<b>P Değeri</b>			.064	.316
Baba eğitim	İlk	0	0	0	0
	Lise	12	17.6	44.41±11.60	45.16±6.75
	Üniversite	56	82.4	36.52±9.18	43.00±7.75
<b>P Değeri</b>			<b>.012</b>	.373	
Baba tutumu	Otorite <sup>a</sup>	19	27.9	42.31±11.29	47.84±7.50
	İlgisiz <sup>b</sup>	4	5.9	38.50±7.89	40.25±3.86
	Koruyucu <sup>c</sup>	5	7.4	38.0±5.19	47.0±5.65
	Demokratik <sup>d</sup>	28	41.2	37.75±9.86	41.46±7.01
	Mükemmeliyetçi <sup>e</sup>	12	17.6	31.08±7.31	40.33±7.64
	<b>P Değeri</b>			<b>.049</b>	<b>.012</b>
Anne tutumu	Otorite	16	23.5	42.25±11.15	45.19±6.65
	İlgisiz	31	45.6	34.00±2.83	37.50±3.53
	Koruyucu	2	2.9	36.66±6.26	43.66±6.65
	demokratik	6	8.8	38.80±10.00	43.61±8.09
	mükemmeliyetçi	13	19.1	31.61±7.26	41.38±8.24
	<b>P Değeri</b>			.062	.561

Tablo 3'e bakıldığında ise; yüzme branşında milli takım seçmelerine katılan 13-17 yaş aralığındaki sporcuların anne eğitim düzeyi, algılanan anne tutumlarına göre durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Baba eğitim düzeyi açısından sürekli kaygı anlamlı bulunmaz iken durumluk kaygı puanları baba eğitim düzeyi düşük olanlarda anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir ( $p=.012$ ,  $p<0.05$ ). Yine algılanan baba tutumları açısından durumluk kaygı ( $p=.049$ ,  $p<0.05$ ) ve sürekli kaygı ( $p=.012$ ,  $p<0.05$ ) puanları otoriter olarak algılananlarda anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur.

## TARTIŞMA

Araştırmaya katılan sporcuların durumluk ve sürekli kaygı puanları cinsiyet açısından değerlendirildiğinde sürekli kaygı açısından anlamlı bir farklılık görülmez iken; durumluk kaygı açısından erkek sporcuların kadın sporculara göre durumluk kaygıları anlamlı derecede daha yüksek bulunmuştur. Erkeklerin durumluk kaygı puanlarının yüksek oluşu toplumsal cinsiyet öğrenmeleri sonucunda erkeğin tuttuğunu koparma ve başarılı olmaya dönük mesajlar içermesinden (Lips, 2001) kaynaklı olabileceği düşünülmüştür. Nitekim sürekli kaygı puanları arasında farklılık olmaması, sadece başarı gösterilen seçme müsabakasına yönelik yani durumluk kaygının anlamlı farklılık göstermesi bu düşünceleri desteklediğini göstermektedir. Literatürde cinsiyet açısından fark bulmayan araştırmalar olduğu da görülmüştür (Birtürk ve Karagün, 2015; Sarper Kahveci ve Sarper, 2020).

Araştırma bulguları incelendiğinde; sporcuların yaş, sınıf düzeyi ve spor yapma yılı gibi değişkenlere göre durumluk ve sürekli kaygı puanları açısından anlamlı herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Literatürde de yaş ve spor yapma yılına göre anlamlı sonuç bulmayan araştırmalar da mevcuttur (Başaran ve ark. 2009; Öğüt, 2000)

Literatürde kaygının en yoğun yaşandığı dönemlerden biri olarak ergenlik olduğu (Alisinanoğlu ve Ulutaş, 2003; Karacan, 2018) bilgileri göz önüne alındığında, Araştırmaya katılan sporcuların ergenlik döneminde olmaları nedeniyle kaygı düzeylerinin birbirine yakın çıkmasını sağlamış olabileceğini düşündürmüştür. Ergen sporcularla yapılan çalışmalarda da benzer sonuç alınması (Adalı, 2006; Başaran ve ark. 2009;) bu yorumlarımızı destekler niteliktedir. Özellikle sürekli kaygının yaşı büyük olanlarda yüksek, durumluk kaygının da yaşı küçük olanlarda yüksek olduğunu belirten veriler de mevcuttur (Başaran ve ark. 2009)

Sporcuların karne notu değişkenine göre hem durumluk hem de sürekli kaygı puanları; karne notu iyi olanlarda en yüksek, ardından pekiyi ve sonrasında da orta derecede ortalamaya sahip olanlarda giderek kaygının anlamlı bir şekilde düştüğü görülmüştür. Bu durum karne notu iyi olanların başarı sağlama hedefi olduğu ve en üst seviyede başarıya yaklaşılmasının performans kaygısını arttırmış olabileceğini düşündürmüştür. Pekiyi notu olanların iyi ortalamaya sahip olanlardan sonra olması orta seviyede başarılı olanların hem durumluk hem de sürekli kaygılarının düşük olması da bu düşüncelerimizi desteklemektedir.

Anne eğitimi açısından hem sürekli hem de durumluk kaygıda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Baba eğitim düzeyi açısından bakıldığında; sürekli kaygı bir farklılık göstermese de durumluk kaygı açısından babası lise mezunu olanlarda anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Algılanan anne tutumu açısından hem durumluk hem de sürekli kaygı açısından anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Algılanan baba tutumu açısından bakıldığında ise; babasının otoriter tutum gösterdiğini bildirenlerin hem durumluk, hem de sürekli kaygı

açısından anlamlı derecede yüksek puanlar aldığı görülmüştür. Literatürde anne ve baba eğitimi açısından farklılık bulmayan araştırmalar olduğu da görülmüştür (Birtürk ve Karagün, 2015).

Sonuç olarak, yaş, spor yapma yılı, çalıştığı kulüp türü, sınıf düzeyi, anne eğitim durumu ve algılanan anne tutumu açısından durumluk ve sürekli kaygı düzeyi anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Anlamlı farklılık bulunmayan bu değişkenlerin yanı sıra; erkeklerde, şiddet görenlerde, aile bireylerinden şiddet görenlerde, babası lise mezunu olanlarda durumluk kaygı puanları anlamlı derecede daha yüksek bulunurken; sürekli kaygı düzeyi anlamsız bulunmuştur. Karne notu iyi düzeyde olanlarda ve baba tutumu otoriter olarak algılananlarda ise hem durumluk, hem de sürekli kaygı düzeyi anlamlı derecede yüksek bulunmuştur.

### KAYNAKLAR

Adalı, F. (2006). *14-18 yaş kız ve erkek basketbolcuların atılganlık ile sürekli kaygı düzeylerinin sosyodemografik yapılarına göre karşılaştırılması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.

Alisinanoğlu, F. ve Ulutaş, İ. (2003). Çocukların kaygı düzeyleri ile annelerinin kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28 (128), 65-71.

Başaran, M.H., Taşgın, Ö., Sanioğlu, A. ve Taşkın, A.K. (2009). Sporcularda durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 533-542.

Beck, A.T. ve Emery, G. (2005). *Anksiyete bozuklukları ve fobiler bilişsel bir bakış açısı*. Çev. Veysel Öztürk. İstanbul: Litera Yayıncılık.

Birtürk, A. ve Karagün, E. (2015). The effect of recreational activities on the elimination of state-trait anxiety of the students who will take the SBS placement test. *Educational Research and Reviews*. 10(7), 894-900.

Coşkun, Y. ve Günbey, A. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 10 (1), 2009).

Gümüş, M. (2002). *Profesyonel futbol takımlarında puan sıralamasına göre durumluluk kaygı düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Sakarya.

Karacan, N. (2018). Ekim Düşü Filminin Üstün Yetenekli Öğrencilerin Kariyer Gelişimleri Açısından İncelenmesi Özdemir, Millî Eğitim Sayı 1 Özel Sayı, 31-52.

Koç, H. (2004). Profesyonel futbolcularda durumluk kaygı düzeylerini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.

Lips, H.M. (2001). *Sex And Gender: An Introduction* (4.ed) California: Mayfield Publishing Company.

Morgan, T.C. (2000). Psikolojiye giriş. Çev. H.Ü. Psikoloji Bölümü Öğretim Elemanları. Ankara: H. Ü. Psikoloji Bölümü Yayınları.

Öğüt, F. (2000). Sosyal Uyum ile Sürekli Kaygı Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

- Öncül, R. (2000). Eğitim ve eğitim bilimleri sözlüğü. Ankara: M.E.B. Yayınları
- Öner, N. ve Le Compte, A. (1998). Süreksiz durumluk sürekli kaygı envanteri el kitabı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Selya, H. (1998). Stress without distress. (ed. Barbara Woods) Applying psychology to sport. Hodder & Stoughton. 98-109.
- Sarper Kahveci, M. ve Sarper, S. (2020). Measuring The Anxiety Levels Of Sportspeople Participating In Inter-University Badminton Super League Competitions. *The Online Journal of Recreation and Sports*, 9(2), 1-12.
- Savaşır, I. ve Şahin, N.H. (1997). Bilişsel davranışçı terapilerde değerlendirme: Sık kullanılan ölçekler. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Yücel, E.O. (2003). *Taekwondocuların durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri ve müsabakalardaki başarılarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Ankara.



**PANDEMİ SÜRECİNDE KORONAVİRÜS'E (COVID 19) YAKALANMA KORKUSUNUN BİREYLERİN EGZERSİZE BAKIŞ AÇILARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KAHRAMANMARAŞ İLİ ÖRNEKLEMİ**

THE EFFECT OF FEAR OF CAUGHT CORONAVİRUS (COVID-19) ON INDIVIDUALS' PERSPECTIVE OF EXERCİSE DURING THE PANDEMİC PROCESS: THE SAMPLE OF KAHRAMANMARAŞ PROVINCE

**Tamer KARADEMİR**

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, K.Maraş, TÜRKİYE,  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0003-3244-0767>

**Cengizhan PAKYARDIM**

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, K.Maraş, TÜRKİYE,  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-6126-8164>

**Mert KARADEMİR**

<sup>1</sup>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, K.Maraş, TÜRKİYE,  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-7198-9918>

**Meziyet TAŞCI**

Artvin Çoruh Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Artvin, TÜRKİYE  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0002-8430-9253>

**Özet**

Giriş ve Amaç: Bu araştırmada bireylerin Koronavirüs'e (COVID-19) yakalanma korkusunun egzersize bakış açıları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yöntem: Tarama modelinin kullanıldığı bu çalışmaya, Kahramanmaraş ilinde yaşamakta olan; yaşları 18-57 yaş aralığında değişen 218' kadın (51.1%) ve 209'u erkek (48.9%) toplam 427 birey katılmıştır. Araştırmada veriler; Ahorsu ve ark. (2020) tarafından geliştirilmiş, Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Bakioğlu ve ark. (2020) tarafından yapılmış olan COVID-19 korkusu ölçek formu ile pandemi sürecinde egzersize bakışı değerlendirmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan online anket formu kullanılarak toplanmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiği görüldüğünden; parametrik test yöntemlerinden bağımsız örneklem t-testi kullanılmış, bireylerin COVID-19'a yakalanma korkularının pandemi sürecinde egzersize bakış açıları üzerindeki etkisi; basit doğrusal regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Bulgular: Araştırma bulguları; araştırmaya katılan bireylerin COVID-19'a yakalanma korkularının egzersize bakış açıları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı derecede etkili olduğunu göstermiştir ( $p<0.05$ ). Sonuçlar: Doğrusal regresyon analizi sonuçları COVID-19'a yakalanma korkusunun bireylerin pandemi sürecinde egzersize yönelik bakış açıları üzerinde anlamlı derecede etkili olduğunu ortaya koymuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Pandemi Süreci, COVID-19, Egzersiz

### Abstract

**Introduction and aim:** This study aimed to investigate the impact of fear of COVID-19 on perspectives exercise. **Method:** In this study correlational survey model was used. The participants consisted of 427 individuals, including 218 females (51.1%) and 209 males (48.9%) who live in Kahramanmaraş province. The age of the participants ranged between 18 and 57. The data are obtained using an online personal information form prepared by these researchers in order to determine the perspectives exercise in the period of pandemic (COVID-19). Also, the using the fear of COVID-19 scale, developed by Ahorsu et al. (2020), validity and reliability study for the Turkish language done by Bakioğlu et al. (2020). Before the analyses, Kolmogorov-Smirnov tests were carried out to test normal distribution. As the data were found to be normally distributed, independent samples T-testis used and the impact of the fear of COVID-19 on perspectives exercise is analyzed by simple linear regression model. **Findings:** Research findings; showed that the fear of catching COVID-19 of the individuals participating in the study had a statistically significant effect on their perspective on exercise ( $p < 0.05$ ). **Results:** As a result of the research, the results of the linear regression analysis is revealed that the fear of catching COVID-19 has a significant effect on individuals' perspectives towards exercise during the pandemic process.

**Keywords:** Pandemic, COVID-19, Exercise,

### GİRİŞ

COVID-19, tüm dünyada hızla yayılan, koronavirüslerin sebep olduğu bir salgın hastalık türüdür. 2020 yılının ilk çeyreğinde Dünya Sağlık Örgütü, yeni COVID-19'u ciddi akut solunum sendromu olarak tanımlamıştır (WHO, 2020). Pandemi sürecinde, birçok hükümet, sokağa çıkma yasağı gibi ciddi önlemler almıştır (Andrews ve ark., 2020). Pandeminin ne kadar süre daha etkisini sürdüreceği (Pueyo, 2020) hakkında önemli bir belirsizlik vardır. Etkileri ve etkinliği öngörülemeyen pandeminin bir süre daha etkisini sürdürebileceği düşünülürken, insanoğlunun en fazla etkilenen canlı olması nedeniyle, sosyal mesafenin korunamadığı sosyal etkinliklere yeniden bakış daha önemli hal almıştır. En yoğun ve yakın temasların gerçekleştiği kitlesel etkinliklerin başında spor aktivitelerinin olduğu düşünüldüğünde, yaşamın birçok alanında korkutucu etkileri yaşanmaya devam pandeminin toplumun spor aktiviteleri ve egzersiz bakışını nasıl etkilediği merak konusudur. Her geçen gün dünya çapında koronavirüsün durdurulamaz şekilde yayılması sonucunda spor organizasyonlarının durdurulması konuları gündeme geldiğinden spor dünyası da diğer bütün alanlarda olduğu gibi bu süreçten etkilenmiştir. Spor ortamlarının olumsuz gelişmelerden payını alması, spor ve egzersiz yapmak isteyenlerin spor salonlarındaki bir araya gelme durumlarında koronavirüse yakalanma endişelerini de gündeme getirmiştir. Bu durum, bireylerin günlük yaşantılarını olumsuz yönde etkilemenin (Brooks ve ark., 2020) yanı sıra korku, kaygı, depresyon gibi olumsuz duygularını arttırmıştır (Mak ve ark., 2010; Liu ve ark., 2020). Bu süreçte yaşanan olumsuzluklar ve duygu durumları karşısında egzersiz bireyleri daha dayanıklı ve güçlü olmalarına destek olmakta ve bu olumsuzluklarla etkili bir biçimde mücadele etmelerine yardımcı olmaktadır (Santrock, 2012). Fiziksel aktivite ve sporun bireylerin bedensel sağlığının yanı sıra ruh sağlığı açısından da faydalı olduğu bilinmektedir (Alpaslan, 2012). Araştırmacılar, pandemi sürecinde daha güçlü bir bağışıklık sistemi için

dinlenme ve beslenme gibi diğer faktörlerin yanı sıra karantina esnasında bireylerin evlerinde düşük yoğunluklu egzersizler yapmalarını önermektedir. Egzersizin koruyucu ve tedavi edici etkileri göz önünde bulundurulduğunda bu süreçteki rolünün araştırılması önemli görülmektedir. Bu bağlamda pandemi sürecinde egzersize bakışı ortaya koyacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada da Kahramanmaraş ili örnekleminde koronavirüs'e (Covid-19) yakalanma korkusunun bireylerin egzersize bakış açıları üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır.

### **MATERYAL ve YÖNTEM**

Tarama modelinin kullanıldığı bu çalışmaya, Kahramanmaraş ilinde yaşamakta olan; yaşları 18-57 yaş aralığında değişen 218' kadın (51.1%) ve 209'u erkek (48.9%) toplam 427 birey katılmıştır. Araştırmada veriler; Ahorsu ve ark. (2020) tarafından geliştirilmiş, Türkçe Geçerlik ve Güvenirliği Bakıoğlu ve ark. (2020) tarafından yapılmış olan Covid-19 Korkusu ölçek formu ile pandemi sürecinde (Covid-19) bireylerin egzersize bakış açılarını belirlemeye yönelik olarak (Covid- sürecinde spor, egzersiz, fiziksel aktivite gibi başlıklar ışığında literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler ve kaynaklar gözden geçirilerek hazırlanmış olan "Pandemi sürecinde egzersize bakışınız olumlu yönde gelişti mi?" şeklinde sorulan bir maddeden oluşan anket formu kullanılarak toplanmıştır. Covid-19 Korkusu ölçeği tek boyut ve 7 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin tüm maddelerinden alınan toplam puan bireyin yaşadığı Koronavirüs (Covid-19) korkusu düzeyini yansıtmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 7 ile 35 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puan yüksek düzeyde Koronavirüs korkusu yaşamak anlamına gelmektedir. Katılımcıların pandemi sürecinde egzersize bakış açılarının değerlendirilmeye çalışıldığı ankette yer alan 1 maddeye evet/hayır/kısmen şeklinde cevap verilmektedir. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterdiği görüldüğünden; parametrik test yöntemlerinden bağımsız örneklem T testi kullanılmış, bireylerin Covid-19'a yakalanma korkularının pandemi sürecinde egzersize bakış açıları üzerindeki etkisi basit doğrusal regresyon modeli ile analiz edilmiştir.

### **BULGULAR**

Araştırma grubundan elde edilen bulgular tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

**Tablo 1.** Egzersize Bakışın Covid-19 Korkusunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

<b>Bağımsız Değişken</b>	<b>Bağımlı Değişken</b>	<b>B</b>	<b>(β)</b>	<b>t</b>	<b>R</b>	<b>R<sup>2</sup></b>	<b>p</b>
Egzersize Bakış	Covid-19 Korkusu	3,421	.424	40.97	424	.185	.002*

\*p<0.05

Tablo 1'de görüldüğü gibi, anlamlılık düzeyi p<0.05 olduğu için kurulan regresyon modeli anlamlıdır. İlişkinin yordanmasına yönelik yapılan regresyon analiz sonuçlarına göre; Covid-19 korkusunun pandemi sürecinde egzersize bakış üzerinde pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R<sup>2</sup> değeri: .185 olarak hesaplanmıştır (R= .424; R<sup>2</sup> = .185; p<0.05). Bu değer, Covid-19 korkusunu değişkeninin (varyansın) %18,5'inin egzersize bakış değişkeni tarafından

açıklandığını göstermektedir. Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenin Beta katsayısı = .424'dır ( $p < 0.05$ ). Buna göre pandemi sürecinde egzersize bakışın Covid-19 korkusu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

## SONUÇLAR

Araştırmada, doğrusal regresyon analizi sonuçları Covid-19'a yakalanma korkusunun bireylerin pandemi sürecinde egzersize yönelik bakış açıları üzerinde anlamlı derecede etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, Covid-19 korkusunun pandemi sürecinde egzersize bakış üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; toplumu tüm yönleriyle etkisi altına alan pandemi sürecinin egzersize bakışı etkilediği ve bireylerin bu süreçte egzersizi sağlık açısından oldukça gerekli bir ihtiyaç olarak görmeleri sonucunda egzersize yönelik algı, tutum ve değerlendirmelerinin de etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Egzersizin bireyler üzerindeki olumlu etkilerine bu dönemde daha fazla ihtiyaç olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yapılacak olan egzersiz çalışmalarının sağlığı koruma ve iyileştirme noktasında önemli görevler üstlenebileceği düşünülmektedir.

## KAYNAKLAR

Ahorsu, D.K., Lin, C-Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020). The Fear of COVID-19 Scale: Development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*. <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00270-8>

Alpaslan, A. H. (2012). Ergen ruh sağlığı ve spor. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 13(3), 181-185.

Andrews, J. L., Foulkes, L., Blakemore, S. J. (2020). Peer influence in adolescence: Public-health implications for COVID-19. *Trends in Cognitive Sciences*. 24(8), 585-587. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.05.001>

Bakioğlu, F., Korkmaz, O., & Ercan, H. (2020). Fear of COVID-19 and positivity: Mediating role of intolerance of uncertainty, depression, anxiety, and stress. *International Journal of Mental Health and Addiction*. doi: 10.1007/s11469-020-00331-y

Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)

Liu, N., Zhang, F., Wei, C., Jia, Y., Shang, Z., Sun, L., ... Liu, W. (2020). Prevalence and predictors of PTSS during COVID-19 outbreak in China hardest-hit areas: Gender differences matter. *Psychiatry research*, 112921. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112921>

Mak, I. W. C., Chu, C. M., Pan, P. C., Yiu, M. G. C., Ho, S. C., Chan, V. L. (2010). Risk factors for chronic posttraumatic stress disorder (PTSD) in SARS survivors. *General hospital psychiatry*, 32(6), 590-598. <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsy.2010.07.007>

Pueyo, T. (2020) "Coronavirus: Why You Must Act Now" <https://medium.com/@tomaspueyo/coronavirus-act-today-or-people-will-die-f4d3d9cd99ca> (Erişim: 20 Nisan 2020).

Santrock, J. W. (2012). *Ergenlik* (DM Siyez, Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık

World Health Organization (2020). Director-General's remarks at the media briefing on 2019- nCoV on 11 February 2020. Erişim: <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-themedia-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020> (Son Erişim: 9 Nisan 2020).

## ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ŞİDDET EĞİLİMİ VE DİJİTAL OYUN BAĞIMLILIĞI

### VIOLENT TENDENCY AND DIGITAL GAME ADDICTION IN UNIVERSITY STUDENTS

**Tamer KARADEMİR**

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, K.Maraş, TÜRKİYE,  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0003-3244-0767>

**Cengizhan PAKYARDIM**

1Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, K.Maraş, TÜRKİYE,  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-6126-8164>

**Meziyet TAŞÇI**

Artvin Çoruh Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Artvin, TÜRKİYE  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0002-8430-9253>

**Alper Enes DÖŞYILMAZ**

Uşak Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Uşak, TÜRKİYE  
ORCID İD: <https://orcid.org/0000-0001-5597-4898>

#### Özet

**Giriş ve Amaç:** Günümüzde dijital oyun bağımlılığı özellikle üniversiteli gençler arasında tehlikeli bir hal almıştır. Gençler sanal ortamlarda birçok şiddet ipuçlarına maruz kalmaktadır. Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ile şiddet eğilimi ile arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır. **Yöntem:** Araştırmada çalışma deseni olarak tarama (survey) metodu kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde farklı bölümlerde lisans öğrenimi gören 391'i erkek, 347'si kadın olmak üzere toplam 738 gönüllü öğrenci oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak; şiddet eğilim ölçeği ve dijital oyun bağımlılığı ölçeği kullanılmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak yapılmıştır. İkili karşılaştırmalar için Mann Whitney-U Testi ve çoklu karşılaştırmalar için ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki ise, korelasyon (Spearman) analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. **Bulgular:** Araştırma bulgularında, oyun türü ve oyun oynama süresi (saat) değişkenlerine göre şiddet eğilim ve dijital oyun bağımlılığı ölçeklerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir ( $p<0.05$ ). Şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmış olan korelasyon analizinde ise, şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı ölçeği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. **Sonuçlar:** Araştırma sonuçları; dijital oyun bağımlılığı ile şiddet eğilimi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ve dijital oyun oynama süresi (saat) daha fazla olanların dijital oyun bağımlılığı ile şiddet eğilim düzeylerinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları, katılımcıların şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılıklarının oyun oynama süresi ve oyunun türüne göre farklılaştığını göstermiştir.



**Anahtar Kelimeler :** Şiddet Eğilimi, Bağımlılık, Dijital Oyun Bağımlılığı

**Abstract**

Introduction and aim: Recently, digital game addiction has become dangerous, especially among university students. Young people are exposure with many traces of violence in virtual environments. This study was aimed to investigate violent tendency and Digital Game Addiction levels of University student according to some variables. Method: Survey method was used in this research as studing pattern. The sample consisted of a total of 738 university students, including 391 male and 347 female, at undergraduate students from different faculties of Kahramanmaraş Sutcu Imam University. In this study, the data were collected using the digital game addiction scale and violent tendency scale online forms. Before the analyses, Kolmogorov-Smirnov tests were not carried out to test normal distribution. Mann Whitney-U test is used for pairwise comparisons; Kruskal Wallis test is used for multiple comparisons. Findings: When the findings of the research are examined, statistically significant differences in violent tendency scale and digital game addiction scale were detected according to, duration of gaming (hour) ( $p < 0.05$ ) In correlation analysis, there is a significant positive correlation between violent tendency and digital gaming addiction scale. Results: In conclusion, it has been concluded that there is a significant positive relationship between digital game addiction and violence tendency and violent tendency and digital game addiction levels of the university students who playing for a long time violent video games and were found to be high. Research results shows that violent tendency and digital game addiction levels of participants differ according to duration of gaming (hour) and kind of game ( $p < 0.05$ ).

**Keywords:** Violent tendency, Addiction, Digital Gaming Addiction

**GİRİŞ**

Üniversite dönemi, çocuksu tavır ve eylemlerin yerini artık yetişkin tavır ve eylemlerin aldığı bir dönemdir. Gençler bu dönemde alışık olmadıkları ve uyumsal bir süreç içerisine girerek duygusal ve psikolojik yönden birçok çelişki ile karşılaştığından kaygıları artmakta ve olumsuz davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu davranışların dışında bu dönemde ekran ilişkileri yoğun olarak yaşanabilir veya aksi durumlarda birey kendini toplumdan soyutlayabilir. Bu dönemde şiddete eğilim ve bağımlılık gibi çok ciddi ruhsal ve sosyal sorunlar ortaya çıkabilir. Bağımlılığa sürükleyen etkenlere bakıldığında; ailelerin bu dönemde bireye yönelik anlayışsız ve olumsuz tutumu, akademik başarısızlık, öz güven eksikliği, arkadaş ortamı, kültürel ve eğitsel gelişim eksiklikleri sayılabilmektedir (Apaydın, 2012). Bu dönemde birey toplumda belirsiz olan statüsünden ötürü ailesiyle, öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla ve toplumun diğer paydaşları ile kendini duygusal yönde bir çatışma ortamında bulur ve bu da öfke duygusunu tetikler (Güleç, 2002). Üniversite döneminde gençler sosyal kimliklerini kazanırken ve yaşamlarıyla ilgili anlamlar ve amaçları şekillendirirken, olası çatışma durumlarında toplumsal kurallara meydan okuyabilir ve sergiledikleri davranışlar toplumsal normlar tarafından kabul edilmeyebilir (Williams ve Myers, 2004). Bu davranışlardan biri de şiddet içeren davranışlardır. Şiddet, zarar veya tahribe neden olan bariz şekilde aşırı fiziksel güç kullanımını ifade etmektedir. Şiddet eğilimi ise, kişinin şiddete

yönelik duygu, düşünce ve fiillerinden meydana gelmektedir. Şiddet eğilimi bireylerin sadece şiddet içerikli hal ve hareketleri ile sınırlı kalmaz. Şiddete başvurmak kadar, şiddet kullanımını meşru kabul etmek de şiddet eğilimi anlamına gelmektedir (Güleç, 2002). Günümüzde şiddet ve şiddet eğilimi kadar dikkat çekilmesi gereken bir konu da sanal ortamda oynanan bilgisayar oyunlarıdır. Gençlerde bağımlılık boyutuna ulaşan bir tehlikeye işaret bu durum özellikle üniversiteli gençler arasında yaygın bir hal aldığı ortadadır. Bu noktada gençler dijital oyunlarda birçok şiddet ipuçlarına maruz kalmaktadır. Bilgisayar oyunlarının genç bireyler üzerindeki etkilerine ilişkin olarak yapılan eleştiriler temelde iki noktada toplanmaktadır. İlk nokta, bilgisayar oyunlarının genç bireyleri aile içi ve arkadaşlık ilişkilerindeki gerçeklikten kopararak asosyal bir birey haline getirdiği, diğer nokta ise Şiddet içeren oyunları oynayan gençlerde şiddete yönelik davranışlara sebep olduğu düşüncesinde odaklanmıştır. Bilgisayar oyunları, bireyler için, oyun karakteristikleri gereği güce ve ne olursa olsun kazanmaya önem veriyor olması bakımından kışkırtıcı, görev ve sorumluluk yüklemesi bakımından ise edilgen olmaktan çıkarıcı ve doğrudan etken konumunda olmaya sevk edicidir. Bu noktada birey başarı-zafer“ duygusunu yoğun bir biçimde yaşamaktadır (Pakyardım, 2021). Ayrıca, yüksek çözünürlüğe sahip oyunlar sıra dışı grafik tasarımlarıyla ve şiddete eşlik eden tempolu ve aksiyon yaratan müziklerle gençleri farklı bir dünyaya davet etmektedir (Gümüšoğlu, 2006). Vurma, kırma, adam öldürme hatta işkence etme eylemlerinin sergilendiği farklı oyun karakterleriyle adeta bütünleşen gençler üzerinde bu oyunların ne tür etkilere sebep olduğu araştırmacıların en çok üzerinde durduğu konudur. Bu bağlamda mevcut araştırmada da, üniversite öğrencilerinde dijital oyun bağımlılığı ile şiddet eğilimi ile arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır.

## MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmada çalışma deseni olarak tarama (survey) metodu kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde farklı bölümlerde lisans öğrenimi gören son altı ay içinde bilgisayar/video oyunu oynamış/oynamayı sürdüren ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 391'i erkek, 347'si kadın olmak üzere toplam 738 üniversite öğrenci oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak; Göka, Bayat ve Türkçapar (1998) tarafından geliştirilmiş olan şiddet eğilim ölçeği (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998) ile Hazar ve Hazar (2019) tarafından geliştirilmiş olan “Üniversite Öğrencileri İçin Dijital Oyun Bağımlılığı Ölçeği” kullanılmıştır. Dijital oyun bağımlılığı ölçeği 3 faktörlü bir yapıda toplam 21 maddeden oluşmakta olup beşli likert türü bir cevaplama formatında hazırlanmıştır. Şiddet eğilim ölçeği ise 20 madde'den oluşmakta olup dördümlü likert türü bir cevaplama formatında hazırlanmıştır. Veriler analiz edilmeden önce normallik sınaması Kolmogorov-Smirnov testi kullanılarak yapılmıştır. İkili karşılaştırmalar için Mann Whitney-U Testi ve çoklu karşılaştırmalar için ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki ise, korelasyon (Spearman) analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

## BULGULAR

Araştırma grubundan elde edilen bulgular tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur.

**Tablo 1.** Dijital oyun bağımlılığı ölçeğinde oyun türü değişkenine göre analiz sonuçları (Kruskal Wallis H testi)

Dijital Oyun Bağımlılığı	Oyun Türü	n	Mean	SD	X <sup>2</sup>	p	Fark U Test
Aşırı Odaklanma ve Erteleme	1. Taktik	119	32,89	4,12	13,815	,005*	4>1,2,3,5,6
	2. Yap Boz	25	31,17	4,62			
	3. Macera	141	33,45	4,03			
	4. Aksiyon	157	37,69	4,23			
	5. Spor	124	31,28	4,53			
	6. Rol Yapma	95	32,18	4,17			
	7. Simülasyon	77	32,48	4,69			
Çatışma, Yoksunluk ve Arayış	1. Taktik	119	16,01	3,12	12,258	,016*	4>1,2,3,5,6
	2. Yap Boz	25	15,13	3,05			
	3. Macera	141	16,51	3,46			
	4. Aksiyon	157	21,62	3,08			
	5. Spor	124	17,03	3,17			
	6. Rol Yapma	95	17,55	3,66			
	7. Simülasyon	77	16,99	3,37			
Duygu Değişimi ve Dalma	1. Taktik	119	11,75	2,87	10,598	,031*	3>1,2,4,5,6
	2. Yap Boz	25	12,77	2,65			
	3. Macera	141	14,75	2,01			
	4. Aksiyon	157	12,58	2,13			
	5. Spor	124	11,17	2,99			
	6. Rol Yapma	95	12,82	2,66			
	7. Simülasyon	77	12,64	3,02			

\*p&lt;0.05

Tablo 1' de görüldüğü gibi, araştırma grubunun dijital oyun bağımlılığı düzeylerinde oyun türü değişkenine bağlı olarak yapılan analizde; dijital oyun bağımlılığı ölçeği tüm alt boyutlarında görülen farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

**Tablo 2.** Dijital oyun bağımlılığı ölçeğinde günlük dijital oyun oynama süresi (dk) değişkenine göre analiz sonuçları (Kruskal Wallis H testi)

Dijital Oyun Bağımlılığı	Günlük Dijital Oyun Oynama Süresi(dk)	n	Mean	SD	X <sup>2</sup>	p	Fark U Test
Aşırı Odaklanma ve Erteleme	1. 15-30 dk	88	33,76	4,01	11,723	,021*	5>1,2,3
	2. 31-60 dk	134	34,28	4,34			
	3. 61-90 dk	196	34,56	4,42			
	4. 91-120 dk	178	36,70	4,28			
	5. 121 dk ve üzeri	142	37,17	4,58			
Çatışma, Yoksunluk ve Arayış	1. 15-30 dk	88	17,13	3,35	11,956	,018*	1<2,3,4,5
	2. 31-60 dk	134	18,61	3,19			
	3. 61-90 dk	196	18,52	3,28			
	4. 91-120 dk	178	20,13	3,55			
	5. 121 dk ve üzeri	142	22,10	3,26			
Duygu Değişimi ve Dalma	1. 15-30 dk	88	11,09	2,12	12,123	,014*	5>4,3,2,1
	2. 31-60 dk	134	11,98	2,24			4>2,1

3. 61-90 dk	196	12,13	2,10	3>1
4. 91-120 dk	178	12,95	2,54	
5. 121 dk ve üzeri	142	13,18	2,06	

\*p<0.05

Tablo 2' de görüldüğü gibi, araştırma grubunun dijital oyun bağımlılığı düzeylerinde günlük dijital oyun oynama süresi (dk) değişkenine bağlı olarak yapılan analizde; dijital oyun bağımlılığı ölçeği tüm alt boyutlarında görülen farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

**Tablo 3.** Şiddet eğilim ölçeğinde oyun türü ve oyun oynama süresi (dk) değişkenlerine göre analiz sonuçları (Kruskal Wallis H testi)

Şiddet Eğilimi	n	Mean	SD	X <sup>2</sup>	p	Fark U Test	
Oyun türü	1. Taktik	119	37,68	2,83	12,906	,012*	3>1,2,5,6,7 4>2,5,6,7
	2. Yap Boz	25	36,53	3,97			
	3. Macera	141	39,94	3,24			
	4. Aksiyon	157	38,66	3,39			
	5. Spor	124	37,15	3,97			
	6. Rol Yapma	95	36,65	3,24			
	7. Simülasyon	77	36,15	3,36			
Oyun oynama süresi	1. 15-30 dk	88	37,59	1,32	10,124	,027*	5>1,2
	2. 31-60 dk	134	37,14	4,08			
	3. 61-90 dk	196	38,14	3,35			
	4. 91-120 dk	178	39,52	3,48			
	5. 121 dk ve üzeri	142	40,41	4,48			

\*p<0.05

Tablo 3'de görüldüğü gibi, araştırma grubunun dijital oyun bağımlılığı düzeylerinde günlük dijital oyun oynama süresi (dk) değişkenine bağlı olarak yapılan analizde; dijital oyun bağımlılığı ölçeği tüm alt boyutlarında görülen farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

**Tablo 4.** Şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan spearman'ın sıralama korelasyon katsayısı analizi sonuçları

Bağımlı Değişken	n	1	2	p
Şiddet Eğilimi	738	1	.445*	.001
Dijital Oyun Bağımlılığı	738	.445*	1	

\*p<0.05

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Spearman'ın sıralama korelasyon katsayısı analizine göre; şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur,  $r_{\text{spearman}} = .445$ ,  $p = .001$ . Bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır (p<0.05). Buna göre; dijital oyun bağımlılığı arttıkça buna bağlı olarak şiddet eğiliminin de artış gösterdiği söylenebilir.

## SONUÇLAR

Araştırma sonucunda; oyun türü ve oyun oynama süresi (dk) değişkenlerine göre şiddet eğilim ve dijital oyun bağımlılığı ölçeklerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1-3). Oyun türü değişkenine yapılan analiz sonuçlarına göre; dijital oyun bağımlılığı ölçeği: “aşırı odaklanma ve erteleme” ile “çatışma, yoksunluk ve arayış” boyutlarında, aksiyon türü oyunları oynayan katılımcılar yönünde, “duygu değişimi ve dalma” alt boyutunda ise macera türü oyunlar oynayan katılımcılar yönünde anlamlı farklılaşma olduğu (Tablo 1); şiddet eğilim ölçeği analiz sonuçlarına bakıldığında ise; macera ve aksiyon türü oyunu oynayanlar yönünde anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur (Tablo 3). Oyun oynama süresi değişkenine göre yapılan analiz sonuçlarına göre; dijital oyun bağımlılığı ölçeği: tüm alt boyutlarında, 121 dk ve üzeri dijital oyun oynayan katılımcılar yönünde anlamlı farklılaşma olduğu (Tablo 2); şiddet eğilim ölçeği analiz sonuçlarına bakıldığında ise 121 dk ve üzeri dijital oyun oynayan katılımcılar yönünde anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur (Tablo 3). Şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılmış olan korelasyon analizinde ise, şiddet eğilimi ile dijital oyun bağımlılığı ölçeği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Tablo 4).

Araştırma sonuçları oyun türü değişkenine göre şiddet eğilimi ölçeği analiz sonuçları yönünden değerlendirildiğinde; aksiyon türü oyunlarda oyuncu bedensel/fiziksel eylemlerle, bir/ birden fazla rakibe karşı fiziksel ve düşünsel mücadele verebileceği, oyuncunun bir bölümü tamamlaması, çeşitli ödülleri toplaması, engelleri aşması ve düşmanlardan gelen saldırıları atlatması gerektiği ve bu noktada bireyin oyunu kazanmak için şiddet ipuçlarıyla karşılaşarak şiddet içeren davranışlara yönelmesinin olası olduğu söylenebilir. Macera türü oyunlarda ise oyuncu bilinmeyen bir dünyada veya hikayede tek başına yolunu bulmaya, nesnelere toplamaya ve bilmeceleri çözmeye çalıştığından, görev ve sorumluluk olarak edilgen olmaktan çıkar ve doğrudan etken konumunda olmaya sevk edilir. Bu noktada birey başarı-zafer” duygusunu yoğun bir biçimde yaşamaktadır. Gençlerde heyecan duygusunu ateşleyen yüksek çözünürlüğe sahip oyunlar sıradışı grafik tasarımlarıyla ve şiddete eşlik eden tempolu ve aksiyon yaratan müziklerle gençleri farklı bir dünyaya davet etmektedir.

Araştırma sonuçları oyun türü değişkenine göre dijital oyun bağımlılığı yönünden değerlendirildiğinde ise; aksiyon türü oyunlarda oyuncunun bir bölümü tamamlaması, çeşitli ödülleri toplaması, engelleri aşması ve düşmanlardan gelen saldırıları atlatması çabaları söz konusu olduğundan birey bu noktada o an en önemli odak noktasını bu çabalara yoğunlaştırabilir. Bu doğrultuda da oyun bireyin düşünce (endişe, kaygı), duygu (arzu, istek) ve davranışlarına (aşırı kullanım) yön veren temel güç haline gelebilir. Macera türü oyunlarda ise oyuncu bilinmeyen bir dünyada veya hikayede tek başına yolunu bulmaya, nesnelere toplamaya ve bilmeceleri çözmeye çalıştığından, merak duygusunu yoğun bir biçimde yaşamaktadır. Ayrıca, gerçek dünyadan koparak tamamen sanal bir dünyanın gerçekliği içerisinde kendini bulur. Gerçeklik algısı zayıflayan birey oyuna aşırı derecede bağlılığı yüzünden okul, iş ve sosyal hayat gibi yaşam alanlarında sorunlar yaşamaya başlayabilir.

Dijital oyun oynama süresi değişkeni yönünden şiddet eğilimi ölçeği ile dijital oyun bağımlılığı ölçekleri analiz sonuçları değerlendirildiğinde; dijital oyun oynama süresi uzadıkça şiddet eğiliminde ve dijital oyun bağımlılığında artış görüldüğü ve bunun da şiddeti uygulama alanı olarak görülebilecek olan sanal ortamlarda şiddet ipuçlarına maruz kalma süresiyle doğru orantılı olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bireyi

gerçek dünyadan soyutlayarak, kendi gerçekliğini en önemli odak noktası haline getiren bireyi uzun süreler boyunca artan yoğun stres ve gergin bir ortama sürükler. Birey burada zamansal kontrolü kaybedebilir. Bireyler yeme-içme gibi temel ihtiyaçlarını dahi erteleyebilirler. Uzun süreler boyunca oynan bilgisayar oyunları bağımlılığa dönüştüğünde oldukça tehlikeli durumlar söz konusu olabilir. Çatışma durumunda birey tek çözümü o oyunu kazanıncaya kadar oynamakta bulabilir. Yukarıda izah edilen tüm bu olası durumlar; aksiyon ve macera türünde dijital oyunların ile gün boyunca uzun süreler dijital oyunlar oynayan katılımcıların dijital oyun bağımlılıklarını ve bu doğrultuda şiddet eğilimlerini de etkilemiş olabilir.

### KAYNAKLAR

Apaydınlı K. Ergenlik dönemi sorunlarının çözümünde müzik eğitiminin rolü ve önemi. e-Journal of New World Sciences Academy 2012; 7(2): 123-130.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Aile içinde ve toplumsal alanda şiddet. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilim Serisi; 113, Ankara 1998.

Güleç Y. Ergenlerin öfke yaşantıları benlik algıları ve akademik başarı ilişkileri. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

Gümüsoğlu F. Bilgisayar oyunlarında şiddet, çocuklar ve gençler. Ed: Gümüsoğlu F, Terör, Şiddet ve Toplum. s.97-113, Bağlam Yayınları, 2006.

Hazar, E. ve Hazar, Z. Üniversite öğrencileri için dijital oyun bağımlılığı ölçeği (uyarlama çalışması). Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi 2019; 4(2): 308-322. doi: 10.25307/jssr.652854

Pakyardım, C. 15-18 Yaş Müsabık Taekwondo Sporcularının Şiddet Eğilim Düzeylerinin İncelenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2021.

Williams SA, Myers, SJ. Adolescent violence. The ABFN Journal 2004; 31-34.



## THE ROLE OF SOUND PATTERNING IN THE CREATION OF PHONOLOGICAL PARALLELISM IN AZERBAIJAN AND ENGLISH

Gulanbar Abbasova

Baku State University, Philology, English, Baki, Azerbaijan

### Abstract

The article deals with the role of the sound patterning in forming linguopoetic features of parallelism in the Azerbaijan and English languages. Phonological parallelism plays a crucial role in forming of linguopoetic features of parallelism. In both languages sound patterning is one of the main ways of forming phonological parallelism. Sound patterning is the use of sounds in syllables in words which are close enough to be one another in space or time to be perceived by readers or listeners.

In the article various functions of parallelism have been illustrated by means of poetical samples of the stated languages. In the literary texts of both languages we witnessed that the poets of both languages used the functions of parallelism skillfully. Thus parallelism in the poetry is firstly used as mnemonic devices expressing different feeling then used as a term in linguistics. Its linguopoetic use cause to find out different and novel use and functions of parallelism in the literary texts of Azerbaijan and English. In the research of functions of parallelism literary texts have been considered by linguistic scholars of both languages and in these texts the most common functions of parallelism and their frequency of use have widely been investigated. As a result of the research of parallelism during certain historical periods in the poetries of both Azerbaijan and English it comes to the conclusion that linguopoetic peculiarities of parallelism serves different functions in the literary texts of both languages. In both languages approaches to the issue of linguopoetic functions of parallelism are quite similar and thereby we witnessed the possibilities of the same linguopoetic functions in poetic samples of stated languages. The linguopoetic functions of parallelism in literary texts directly aid to find out the gist and the context in these texts.

**Key words:** parallelism, sound patterning, linguopoetic properties, poetry, language.

### PARALELİZMİN LİNGVOPOETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞMASINDA SƏS AHƏNGLƏŞMƏSİNİN ROLU

Paralelizmin linqvopoetik xüsusiyyətlərinin formalaşmasında fonoloji paralelizmlər əsas rol oynayır. Fonoloji paralelizmlər səslərin paralelliyindən yaranır. Fonoloji paralelizm oxşar səslərin alliterasiya, assonans, qafiyə və səslənmə yolu ilə təkrardır. Fonoloji paralelizmlər şeirin sətirləri arasında və ya daxilində oxşar (və ya təkrarlanan) sonik (səslə bağlı) keyfiyyətlərin (assonans, alliterasiya, konsonans, qafiyə) mövcudluğudur. Əsasən bu paralelizmlərin iki növü ayırd edilir. İngilis ədəbiyyatında ən çox istifadə olunan forması alliterasiya və qafiyə ilə müşayiət olunan rabitəli səslərin birləşməsindən əmələ gəlir. Qafiyə və alliterasiyada individual səslər başqa individual səslərlə paralelləşir və ya kiçik rabitəli səs ahəngləşmələri öz növündən olan səslərlə paralelləşir. Şeirdə qafiyələrin əksəriyyəti sətirin sonunda özünü göstərsə də, bəzən bu sətirin daxilində paralel sözlərdən kənarında olmaqla da müşahidə edilə bilər. M.Montoqomerinin həmmüəlifləri ilə yazdığı "Oxuma yolları"

kitabında Şekspirin sonnetlərini nümunə göstərərək belə izah verir: “Nümunə olaraq Şekspirin sonnetlərində “ABABCDCDEFEEFGG” qafiyə sxemi var və buradan görünür ki, səslər birbaşa bir-biri ilə qafiyələnə bilmir. Ancaq xarici modeldə uyğunluq təşkil edir. Bəzi ədəbi ənənələrdə sistematik inkişaf etmiş başqa bir növ fonoloji paralelizmlər də vardır ki, onlar səs ahəngləşməsi paralelliyi adlandırılıla bilən ikisi uzun olmaqla daha çox ayrı-ayrı səslərin uzlaşması ilə xarakterizə olunur. Bu paralelliyin nümunələri sətirin birinci hissəsindəki sait uzlaşmalarının sətirin ikinci hissəsində təkrarlanması ilə müşayiət olunan Uels poeziyasında “sinqaneld” texnikasında rast gəlinir. Uels doğumlu şair Qerald Manley Hopkins öz ingilis dilli şeirlərinin bəzilərini bu texnikaya uyğunlaşdırmışdır”. [3. s.126]

Fonoloji paralelizm oxşar səslərin alliterasiya, assonans, ritm və səslənmə yolu ilə təkrarıdır. Sait səslərin təkrarı kimi bilinən assonans üçün Edqar Alan Poenin məşhur poeması “The Raven”da “ur” səsinin təkrarına nəzər salaq; “the silken sad uncertain rustling of each purple curtain”.

Ümumi inkişaf ilə əlaqədar olaraq dilin lüğət tərkibində, grammatik quruluşunda, fonetik sistemində müxtəlif dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişikliklər söz və şəkilçilərin fonetik tərkibində də özünü göstərir. “Dil vahidlərinin fonetik qabığına müxtəlif çalarlıqda təzahür edən hadisələr ümumiləşmiş halda fonetik hadisələr adlanır”. [2, s.98] Fonetik hadisələrin bəzisi qanuniləşir, bəzisi isə məhdud şəkildə özünü göstərir. Qanuniləşən fonetik hadisələr fonetik qanun sayılır. Səs ahəngləşmələri sözlərdə dinləyici və oxucu tərəfindən bir-birinə zaman və məkan baxımından kifayət qədər yaxın olaraq qavranılan hecalar arasında exo formasında formalaşır (məsələn, bir-birinə yaxın və ya bir-biri ilə eyni sırada və müxtəlif sıralarda eyni yerdə). Ədəbi tənqidin yerli səs ahəngləşmələrinin xüsusi növlərinə aid edərək istifadə etdiyi müxtəlif adlar paralelizm və təkririn fərqli növləri üçün sadəcə şərti yarlıqdır. Exonun təbiəti uyğun hecaların C-V-C (Consonant- Vowel- Consonant – Samit- Sait- Samit) quruluşundakı elementlərin oxşar olduğuna işarə edərək tədqiq oluna bilər. Səs ahəngləşmələrinin növləri Azərbaycan dilində fonetik səviyyədə bədii üslubun göstəriciləri ilə oxşarlıq təşkil edir. Azərbaycan dilində fonetik hadisələr kimi göstərilən ingilis dilində isə səs ahəngləşmələrinin növləri kimi ayırd edilən bəzi hadisələr vardır. Müasir Azərbaycan dilində fonetik hadisələr bunlardır: Uyuşma (assimilyasiya), Fərqləşmə (dissimilyasiya), Səsartımı (proteza), Səsdüşümü (eleziya), Yerdəyişmə (metateza).

Liçin təqdim etdiyi təsviri (1969) inkişaf etdirərək Azərbaycan dilində mövcud olan fonetik hadisələr isə müqayisə edərək deyə bilərik ki, aşağıdakı səs ahəngləşmələrinin növləri mövcuddur:

**Alliterasiya (C-V-C) -Uyuşma** söz daxilində yaxın və ya yanaşı gələn səslərin birinin digərinə təsir etməklə məxrəc və akustik cəhətdən uyğunlaşmasıdır. Ətrafındakı sözlərin ilk samitləri və ya samit klasterləri olan səslərin təkrarıdır (məs, “beat”, “big”, “back”). Alliterasiya söz daxilində ilk vurğulu hissələrin təkrarı olduqda da yarana bilər (“aggression”, “ungrateful” və s.). Sözüün əvvəlində, sonunda, bəzən isə ortasında müşahidə edilən alliterasiya isə fonoloji paralelizmləri yaradan əsas xüsusiyyətlərdəndir. Beowulf əsərində “hot-hearted Beowulf was bent upon battle” misrasında “bent and battle” alliterasiyadır. Eyni samit səslərin bir sətirdə bir neçə dəfə təkrarı yəni konsonans paralelizm yaradan vasitələrdəndir. Bu zaman samitlər sözlərin hər hansı bir hissəsində konsonans yarada bilər. Azərbaycan dilində uyuşma hadisəsinin müxtəlif təzahür formaları vardır: təsadüfi uyuşma,

daimi uyuşma; tam uyuşma, natamam uyuşma; irəli uyuşma, geri uyuşma. Bunların bir qisminə məhdud şəkildə rast gəlinir, bir qismi isə artıq qanuniləşmişdir. Ahəng qanunu və cingiltiləşmə qanunu həm şifahi, həm də yazılı nitqdə tətbiq olunan qanuniləşmiş uyuşmalardır.

Alitterasiya haqqında bir neçə halları nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi:

(a) İngilis dilində bir hərflər bir neçə səs verə bilər bu baxımdan səslərin ahəngləşməsinə təsir edən hərflər yox səslərdir. Belə ki, “city” sözü “corner” yox, “sound” sözü ilə alliterasiya yaradır. Yəni eyni hərflər müxtəlif səslər verə bilər “c” hərfi eyni səsi verdiyi hallarda alliterasiya yaradır. Azərbaycan dilində isə səslərlə hərflərin sayında ciddi fərq olmasa da, bəzi sözlər danışq dilində fərqli səslənir. Başqa sözlə desək, Azərbaycan dilində bu hadisə zamanı kar səs cingiltiləşə, cingiltili səs karlaşa bilər, samitlərdən biri digərini ya eyni, ya da daha yaxın məxrəcli səsə çevirir. Bu, tələffüz zamanı danışq üzlərinin aldığı vəziyyətlə bağlıdır. Assimilyasiya hadisəsi bir sıra şəkildərin və digər qrammatik vasitələrin tələffüzü üçün daha xarakterikdir. Məsələn, sonu *f, d, n, z, t, r* ilə bitən sözlərə **-lıq (-lik, -luq, -lük)** şəkildə qoşulduqda **[-dɪx4], [-nɪx4], [rɪx4]** şəkildə (azadlıq [azatdɪx], sərnilik [sərinnɪx], üzük [üzdɪx], xəbərlik [xəbərɪx] və s.); **-la (-lə), -lan (-lən)** şəkildə qoşulduqda (odlamaq [oddamax], danlamaq [dannamax], təmizlənmək [təmizdəmməx], çatlamaq [çatdamax], hamarlamaq [hamarramax] və s.) şəkildə; **-lar (-lər)** şəkildə qoşulduqda **[-rar2], [-nar2], [-dar2]** şəkildə (qatarlar [qatarrar], ilanlar [ilannar], qızlar [qızdar], şəhidlər [şəhitdər], çıxarlar [çıxallar], biletlər [biletər] və s.); sifət düzəldən **-lı (-li, -lu, -lü)** şəkildə qoşulduqda **[-rɪ4], [-nɪ4], [-dɪ4]** şəkildə (duzlu [duzdu], ətirli [ətirri], südlü [sütdü] və s.) tələffüz olunur və s.

(b) Alliterasiya zamanı vurğulu hecalardakı səslərin ahəngləşməsi çox vacibdir. Alliterasiya bir sözün ilk səsi və başqa bir söz daxilində vurğulu hecanın əvvəlindəki səs arasında mövcud ola bilər. Belə ki, “song” sözü “unseen” və “dissociate” sözləri ilə alliterasiya yarada bilər amma “dancing” sözü ilə mümkün deyil (çünki “dancing” sözündə vurğu birinci hecadadır).

(c) Ölçü alliterasiyada mühümdür. Belə ki, alliterasiya sözlərin əvvəlindəki eyni səslərdən ibarət nəzm əsərlərinin istənilən misrasında vurğulu hecaların hamısı və ya əksəriyyətində tələb olunan qədim və orta dövr ingilis dilində “alliterativ ölçü” baxımından əsas təşkilatçı vasitədir. XV əsr alliterativ nəzm əsərinin bir sətirdən nümunəyə nəzər salaq: “ Stark strokes thei stryken on a stelyd stokke”. Ahəngləşmənin bu forması ingilis dilinin sonrakı poeziyasında tədricən sətirlərin sonundakı səs ahəngləşməsi ( xüsusilə qafiyə) ilə əvəz olundu.

(d) Alliterasiya təkcə ilk hissə təkrarlananda yox, bütün klasterlər təkrarlananda sözün ilkin səs klasterlərində (məs., “spl”, “tr”, “pl”) mövcud olur. Belə ki, “glad” sözü “glitter” sözü ilə alliterasiya yarada bilər, amma “get” və “gold” sözləri ilə yox.

(e) Alliterasiyanın bu xüsusiyyətlərinin bəzilərinə xatırlamağın bir yolu da “reading, writing və arithmetic” adlanan “3 rs” haqqında düşünməkdir. Bu üç söz ümumilikdə alliterativ səslənir. Ancaq “reading” və “writing” sözləri arasında alliterasiya yazıdan çox səslərin təsiri ilə olan nümunədə ola bilər ( çünki “wr” hərfi “r” hərfindən fəqlidir, lakin hər ikisi eyni səsə uyğundur). “Arithmetic” sözü isə hər iki “reading” və “writing” sözləri ilə

alliterasiya yaradır çünki onun “r” səsi butövlükdə sözün ilk hecasından çox (həmçinin vurğusuz hecadır) ilk vurğulu hecada mövcuddur.

**Assonans (C-V-C)** – yaxınlıqdakı sözlər daxilində yerləşən xüsusilə vurğulu hecalarda eyni sait səsin təkrarı ilə mövcud olur. Belə ki, “light” sözü “wide” və “sign” sözü ilə assonasdır. Eyni, yaxud eynicinsli sait səslərin cümlədə və ya mətndə təkrarına əsaslanan assonans saithlərin ahəngi güclü olan türk dilləri üçün olduqca səciyyəvidir. İngilis dili üçün xarakterik olmayan bu hadisə türk dillərində üç formada təzahür edir: 1) qalınlıq- incəlik, 2) dodaq-damaq, 3) qapalı-açıq. Saithlər ahənginin möhkəmliliyi, davamlılığı məhz bu cür çoxpilləlik, çoxspektrliyə əsaslanır.[1, s.31]

Nəsiminin həm alliterasiyaç həm də eyni sait səslərin təkrarı ilə xarakterizə olunan assonansdan istifadə edərək yaratdığı paralelizmlərə aşağıdakı qəzəl nümunəsində nəzər salaq:

“Al ilə ala gözlərin aldıadı aldı könlümü,  
Alına bax al edər, kimsə irişməz alına”.

**Konsonans (C-V-C)** – yaxınlıqdakı sözlərin sonuncu samitlərində və ya samit birləşmələrində olan səslərin təkrarıdır. Belə ki, “bad” və “good” və ya “treats” və “floats” sözləri konsonansdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi tənqidçilər mübahisə edirlər ki, konsonans terminin istifadəsi o zaman özünü doğruldur ki, “read” və “ride” sözlərindəki kimi həm ilk, həm də son samitlər təkrarlanır. Bir tərəfdən bəzi alimlər bunu pararaym (pararhyme) adlandırır. Aşağıdakı şeirdə ‘r’, ‘d’ and ‘t’ səslərinə nəzər salaq:

Great, or good, or kind, or fair,  
I will ne'er the more despair;  
If she love me, this believe,  
I will die ere she shall grieve;  
If she slight me when I woo,  
I can scorn and let her go;  
For if she be not for me,  
What care I for whom she be?"

(“Shall I Wasting in Despair” by George Wither)

Konsonans başqa bir xüsusi halı “sibiləns” adlanan “s” və “ş” kimi novlü (sürtünən) samitlərin

**Tərs qafiyə (C-V-C)** – yaxınlıqdakı sözlərin həm ilkin samit və ya samit birləşmələri, həm də sait səslərinin təkrar olunmasıdır. “Cash” və “carry” və ya “stand” və “stamp” sözlərində tərs qafiyə mövcuddur.

**Pararaym (C-V-C)** – yaxınlıqdakı sözlərdə həm ilk, həm də son samit səslərin və ya samit səslərin birləşmələrinin təkrarından yaranır. “Send” və “sound” və ya “beat” və “bite” sözlərində pararaym müşahidə edirik.

**Qafiyə (C-V-C)** – şeirdə beytlərin və ya misraların son söz və ya səslərinin uyğunluğu, həmahəngliyidir və yaxınlıqdakı sözlərdə son samit səsləri və ya samit səslərinin birləşmələri və sait səslərin təkrarından yaranır. Fonetik tərkibcə həmahəng olması şeirə xüsusi gözəllik, ahəng, aydın forma verir. “Cloud” sözü “shroud” ilə, “bending” sözü “sending” ilə, “demonstrate” sözü “remonstrate” sözü ilə qafiyələnir. Azərbaycan dilində eyni şəkliçini

müxtəlif sözlərə elavə etmək sözlərin qafiyələnməsi demək deyil. Bəzi sözdüzəldici leksik şəkilçilərdə istisna hallar mövcuddur ( yoldaş-sirdaş).

Azərbaycan dilində qafiyələnmənin iki hallar müəyyənləşir. İlk təsnifat dayağın xüsusiyyətinə görə ola bilər. Bu halda aşağıdakı növlər mövcuddur:

1. Sait-samit səs cütünü (qapalı heca) dayağı ilə qafiyələnmə (güclü qafiyələnmə).
2. Samit-sait səs cütünü (açıq heca) dayağı ilə qafiyələnmə (zəif qafiyələnmə).
3. Tək sait dayağı ilə qafiyələnmə. (şəkilçi qəbul etmiş və etməmiş variantları var).

Qafiyənin növbəti təsnifatı sözlərin quruluşuna görədir:

1. Söz kökü sonluqlarının qafiyələnməsi
2. Söz kökü sonluğu ilə şəkilçinin qafiyələnməsi.
3. Söz kökü sonluğu ilə kök sonluğu-şəkilçi birləşməsinin qafiyələnməsi.
4. Şəkilçi ilə kök sonluğu-şəkilçi birləşməsinin qafiyələnməsi.
5. Kök sonluğu-şəkilçi birləşmələrinin qafiyələnməsi.
6. Eyni sonluqlu müxtəlif şəkilçilərin qafiyələnməsi

İngilis dilində qafiyə nəzm əsərinin misraları daxilində ( bu “daxili qafiyə” adlanır) və ya sonunda (son qafiyə) mövcud ola bilər. Qafiyə termini bəzən “action pack” söz birləşməsi kimi cümlənin sonunda olmayan V-C (sait-samit) birləşmələrinin təkrarını təsvir etmək üçün istifadə olunur. Eyni səslərin təkrarı səslənmədə qafiyənin olması ilə paralelizm yaradan vasitələr sırasındadır. Təbii ki, qafiyənin müxtəlif növləri var. Nümunəyə nəzər salmaq:

For the strength of the Pack of the Wolf,

And the strength of the Wolf is the Pack. (Kiplinq)

Hər iki dildə qafiyə ilə bağlı aşağıdakı bir neçə məqamı müqayisəli formada qeyd etmək yerinə düşərdi:

(a) İngilis dilində sözlərin necə tələffüz edilməsi ilə bağlı tarixi dəyişikliklər bəzi açıq-aşkar qafiyəyə uyğunlaşma ilə nəticələnir. “Line” və “join” və ya “day” və “tea” sözləri nümunə ola bilər ( XVIII əsr ərzində bir-biri ilə az və ya çox dərəcədə qafiyələnib). Azərbaycan dilində klassik və müasir dövrün qafiyə sistemi əlifbanın müxtəlif olması ilə bağlı olaraq fərqlənir. Bu dildə qafiyənin səs əsasını – dayağını sait- samit səs cütünü, bəzi hallarda samit-sait səs cütünü çox az hallarda isə tək sait ( uzanan və uzanmayan) təşkil edir. Qafiyələnmənin daha da zənginləşməsinə səbəb olan hallardan biri dayaqdan əvvəl eyni səs və ya səslərin olmasıdır. Amma bu hal qafiyə üçün şərt deyil.

(b) Qafiyə yaradan yazılan hərflər deyil səslərdir. Belə ki, “cough” sözü “plough” yox amma “off” sözü ilə qafiyələnir. “Cough” və “plough” sözləri kimi yazılışından qafiyəli olduğu görünən sözlərdə “göz-qafiyəsi” vardır. Azərbaycan dilində isə “qulaq qafiyəsi” deyilən bir termin vardır. Bəzən buna el aşıqları sınıq qafiyə də deyirlər. *Əngəl-çəngəl, saman-aman* sözləri qafiyə kimi işlədilsə, bunlar tam qafiyə olmadığı üçün qulağa qafiyə kimi gələn nöqsanlı nümunələr sayılır və belə adlandırılır. Bədihi söyləyəndə, el aşıqları deyində belə qafiyələrdən istifadə edilirdi. Lakin müasir poeziyada sınıq qafiyələrdən istifadə normal bir hala çevrilmişdir.

(c) İngilis dilində bəzi ənənəvi ədəbi tənqid sahəsində tək vurğulu hecalardan (“round” və “sound”) ibarət olan qafiyələr üçün “kişiyə xas qafiyə” terminini istifadə edirlər. Eyni lüğət tərkibindən “ qadına xas qafiyə” termini iki hecası olan (“yellow” və “fellow”) qafiyəni nəzərdə tutur. Alternativ və mümkün olan ən yaralı terminologiya isə “tək qafiyə” və “ikili



qafiyə” terminləridir ki, bu da bizə özlüyündə üç hecası olan qafiyələrə “üçlü qafiyə” deməyə imkan verir.

(d) Poeziyanın misralarının sonunda olan qafiyələr adətən qafiyə sxemi və ya ahəngləşmə ilə təşkil olunur. Şeir qafiyə sxemi son misranın ilk sözü ilə və onunla qafiyələnən bütün sonuncu sözlərə qarşı “a” qeyd edərək işlənilib hazırlana bilər. Burada “b” növbəti qafiyəni işarələmək üçün işlənilir və bu ardıcılıqla davam edəcək. Tipik ahəngləşmə bu cür mövcud ola bilər: abab, abba, abcabc və s. Bəzi poetik janrlar qismən öz qafiyə sxemi əsasında müəyyən olunur (məs., sonnet, ballada). Azərbaycan dilində müxtəlif şeir şəkillərində qafiyə quruluşu fərqlidir. Məsələn, hər bəndi dörd misradan, hər misrası on bir hecadan ibarət şeir şəklinə qoşma deyilir. Üç, beş, yeddi bənddən ibarət olan qoşmaların birinci bəndinin I və III misraları sərbəst, II və IV misraları həm qafiyə olur. Digər bəndlərin ilk üç misrası bir-birilə, son misrası isə birinci bəndin son misrası ilə qafiyələnir: a b c b, ç ç ç b, d d d b, e e e b və s.

(e) Son qafiyələri olmayan metrik poeziya ingilis dilində “boş” nəzm əsəri adlandırılır (Bu sərbəst nəzm əsərindən fərqləndirilir).

Azərbaycan dilində səs ahəngləşməsi yaradan qafiyənin növləri müxtəlifdir. Bəzi ədəbiyyatlarda isə *zəngin (tam, uzun)* və *yoxsul (natamam, qısa), normal və qulaq, misrasonu və daxili, cinas və adi, rədifli və rədifsiz* və s. qafiyə növləri fərqləndirilir [5. s.10]. Onlar sırasında rədif və cinas ən geniş yayılmış növləri sırasındadır. Rədif hər beytin axırında qafiyədən sonra təkrar edilən söz və ya söz birləşməsinə deyilir. Misra sonunda ahəngdar və ardıcıl surətdə səslənən belə sözlər oxucunun diqqətinin konkret bir mətləb üzərində cəmləşməsində, bədii əsərdən nəticə çıxarmaqda mühüm rol oynayır. Aşağıdakı şeirə nəzər salaq:

*Dövlətü iqbalü malın axırın gördüm tamam,  
Həşmətü cahü cəlalın axırın gördüm tamam,  
Zülfü ruyü xəttü xalın axırın gördüm tamam,  
Həmdəmi-sahibcəmalın axırın gördüm tamam,  
Başadək bir hüsnü surət, qəddü qamət görmədim. (M.P.Vaqif)*

Bəndə diqqət etsək, görərik ki, «malın», «cəlalın», «xalın», «sahibcəmalın» kimi möhkəm qafiyələrdən sonra gələn və hər misrada təkrarlanan «axırın gördüm tamam» sözlər rədifdir.

Cinas isə formaca eyni, lakin mənaca müxtəlif omonim sözlərdən yaradılır. Aşağıdakı qəzəl nümunəsində beytin birinci misrasında *xali* sözü “ayrı, uzaq”, ikincidə isə “xal” mənasındadır. Bu təmiz cinasa nümunədir.

*Eşqindən anın bu könülüm olmadı xalı,  
Andan bəri ki, gördü gözüm, olmadı xalı.*

(“Qazı divanı”)

Poeziyada sınıq cinaslardan da geniş istifadə olunur. Bu halda mürəkkəb qafiyənin forma eyniliyi bir-iki artıq hərflə sınıq. Aşağıdakı nümunədə üç tərkibli cinas ikinci misradakı artıq “a” səsi ilə sınıq olur.

*Pir müşğ edələm zülfün ilə şamı bu gecə,  
Ələ alalümlə”li mey aşamı bu gecə.*

(“Qazi Divanı”)



Xalq poeziyasında cinaslı qoşmanın mənə, forma baxımından çoxlu növləri fərqləndirilir. Aşıq Ələsgər ərəb və fars sözlərindən qafiyə kimi geniş istifadə etmişdir. Ələsgərdə cığalı, dodaqdəyməz (Şeirdə qoşa dodaq samitləri (m, b, p), bəzən isə diş və dodaq samitləri (z, v, f) olan sözlərin işlədilmir), dodaqdəyməz cığalı, müstəzad təcnis kimi cinas növləri işlənmişdir. Cinasın bu növləri şeirdə hərflərin yox, səslərin əsas qafiyə yaradan vasitələrdən olmasını bir daha sübut edir.

Biz sadə müəyyən olunmuş mümkün ahəngləşmələr və onların təqdim edilmiş təsvir yollarını bilirik. Üslubi mənəbə kimi belə ahəngləşmələrin necə işlədiyini araşdırmaq üçün indi bizim onların hansı funksiyalarının ola biləcəyi və nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu nəzərə almağa ehtiyacımız var. Beş alternativ mümkün variant aşağıda qeyd olunmuşdur. Hər mümkün variant hansı bir şeir mətnində müəyyən olunmuş səs ahəngləşməsinin hər halı üçün nəzərdə tutulur.

1. Ahəngləşmə xüsusi funksiyaya xidmət etməyə bilər və sadəcə olaraq dili yaradan ayrı-ayrı az sayda səslərin təsadüfi paylanmasının nəticəsi ola bilər. Bu xüsusilə də, özlüyündən yaranan söhbətlərdə ola bilər. Effekt yaratmaq üçün götürülmüş səs nümunələri arasında mətnədə məsafə olduğu hallarda ortalığa çıxma bilər: funksional səs ahəngləşməsinə cəlb olunan sözlər arasındakı yaxınlıqdan asılıdır, çünki oxucular (və ya dinləyicilər) çox uzaq məsafələrdə təkrar olunmuş səsləri tanımağa bilərlər. Təsvirin daha formal tipinə keçid edərək (Fabb, 1997) başqa yolla ifadə edə bilərik ki, məsafə məhdudiyəti səs ahəngləşməsinin bütün növlərində və ya bəzilərində tətbiq olunduğu görünür və bu səs ahəngləşməsinin təmin edilməsi üçün tələb edildiyi görünən bu məsafə məhdudiyəti nəzərəçarpanıdır və ya hiss edilən dərəcədə qabarıqdır.

2. Ahəngləşmə qəlibləşmiş, sabit frazalar və vahidlər kimi sözləri birlikdə əlaqələndirərək kohesiv (birləşdirici) funksiyaya xidmət edə bilər. Səs səviyyəsində bu əlavə əlaqəlilik tapmacalar, yanıltmaclar, yadda qalan qəlib ifadələr və atalar sözlərindəki kimi fikrin yaddaqalmasını gücləndirir (“Easy come, easy go”, “action pack”, “a stitch in time saves nine”).

3. Ahəngləşmənin mətnin bəzi aspektlərini önə çıxarma və onları vurğulama kimi təsirləri var. Bəzən təkrara cəlb olunan ahəngləşmə siyasi ritorikada tez-tez mövcud olan hal kimi güclü hissləri tərənnüm etsə də, mətn yaratmağa da xidmət edir. Bəzən linqvistik quruluş kimi tələffüz edilən ifadənin fiziki mövcudluğu alliterasiya ilə vurğulanır. “Peter Piper picked a pot of pickled peppercorns” alliterativ yanıltmacı da bu qəbildəndir. Azərbaycan dilində “Aşbaz Abbas aş asmış, asmışsa da, az asmış” yanıltmacı nümunəsi alliterativ olmaqla yanaşı, assonans hadisəsinin olması da aydın görünür.

4. Ahəngləşmənin paralelizmi yaratma və gücləndirmə kimi təsiri var. Bu halda eyni səslər əsasında bir-birləri ilə əlaqələndirilən sözlər onların mənası baxımından da əlaqələndiriləcəkdir (Adətən onların oxşar və ya fərqli mənaları olur). Bu texnika poeziyanın bəzi növlərində (məs., Avqustian şeiri) zarafatlarda və reklamçılıqda ümumişləkdir. “Chalk and cheese” və “cash and carry” bu ifadələrdəndir. Və ya Romantik poeziyada bu ifadənin nümunəsi kimi Bleykin “marks of weakness, marks of woe” ifadəsini də xatırlamaq yerinə düşərdi.

5. Ahəngləşmə səs simvolizmi səviyyəsinə töhvə verir. Belə effektlər belə fikrə əsaslanır ki, sözləri yaradan səslər onların mənalari ilə ixtiyari olaraq əlaqələnmir, ancaq konnotativ dəyərin rezonansı ilə yüklənməklə uyğunlaşdırılır.

Yuxarıda qeyd olunan bütün halları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Azərbaycan və ingilis dillərində səs ahəngləşmələri fonoloji paralelizmlərin yaranmasına xidmət edir. Hər iki dildə oxşar səslərin alliterasiya, assonans, ritm və səslənmə yolu ilə təkrarı hesabına yaranan fonoloji paralelizmlərin əsas hissəsi səs ahəngləşmələri hesabına başa gəlir. Ahəngləşmənin isə paralelizm yaratma və gücləndirmə kimi xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu xüsusiyyətlər səs ahəngləşməsinin növlərini və onların işlənmə məqamlarını tədqiq edərək hər iki dildə olan fonoloji paralelizmləri öyrənməyə kömək etmişdir.

### **REFERENCES**

D.R.Əliyeva. *Türkxalqlarının rusdilli bədii yaradıcılığında üslub texnologiyaları*, Bakı dövlət universitetinin xəbərləri, N1,2008. Humanitar elmlər seriyası. s.30-35

Ə. Dəmirçizadə, "Müasir Azərbaycan dili", I h, 306 səh.

Martin Montgomery, Alan Durant, Nigel Fabb, Sarah Mills, 2000, *Ways of Reading: Advanced Reading Skills for Students of English Literature*, London and NewYork/ 2<sup>nd</sup> edition.

MCMAHON, A., HEGGARTY, P., MCMAHON, R., & MAGUIRE, W. (2007). The sound patterns of Englishes: Representing phonetic similarity. *English Language and Linguistics*, 11(1), 113-142. doi:10.1017/S1360674306002139

Şirvani Ədilli, Azərbaycan şeirində forma məsələləri, Bakı, 2014,144 səh, "Elm və Təhsil".

## DİLİN VE SÖZCÜKLERİN YAŞAMA YANSIMALARI

**Dinçer Öztürk**

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-0028-7841

### Özet

Bir dönemin temel eğilimleri ve yaklaşımları o dönemde yazı kaleme alan yazarları ister istemez etkilendikleri gibi içinde buldukları dönemin siyasi, sosyal, sanatsal iktisadi ve kültürel koşullarından da etkilenirler. Yazıyı kaleme alan sanatkar, içinde bulunulan durumdan kayıtsız kalamayacağından, dönemin panoramasının koşullarını yazılarına bir şekilde yansıtır. Dolayısıyla dönemin yazarları, sözcüklerin tanımlanmasında ve kullanılmasında dönemin koşullarından etkilendiklerinden sözcükler, dönemlerin aydınlatılmasında, yazımında ve anlatımında önemli bir yer teşkil eder. Eğer ki, sözcükler doğru bir şekilde kullanılırsa ele alınan dönemin aydınlatılması ve anlatılması da daha kolay olacak, yapılacak araştırmalarda derinlemesine incelemelerin yapılmasına imkân sağlar. Sözcükler içinde çıktıkları milletlerin, dönemlerin kimlikleri mahiyetinde olduklarından dönemi birçok yönüyle yansıtmaları açısından ehemmiyet arz ederler. Bu çalışmada Tanzimat Dönemi örnekleri üzerinden sözcüklerin insanların yaşamında, edebiyatında, sanatında, sosyal hayatında ne kadar önemli ve etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Tanzimat, Sözcük, Sosyal Hayat, Edebiyat, Yaşam

### THE REFLECTIONS OF LANGUAGE AND WORDS ON LIFE

#### Abstract

The main trends and approaches of a period were inevitably influenced by the writers who wrote in that period, as well as the political, social, artistic, economic and cultural conditions of the period they live in. Since the artist who wrote the article cannot remain indifferent to the current situation, he reflects the conditions of the panorama of the period in his writings. Therefore, since the writers of the period were influenced by the conditions of the period in the definition and use of words, words have an important place in the illumination, writing and expression of the periods. If the words are used correctly, it will be easier to enlighten and explain the period under consideration, and it enables in-depth studies to be made in researches. They are important in terms of reflecting the period in many ways, since they are the identity of the nations they originate from and the eras. In this study, it will be tried to reveal how important and effective words were in people's life, literature, art and social life through the examples of the Tanzimat Period.

**Key words:** Tanzimat, Word, Social Life, Literature, Life

#### Giriş

Tanzimat'ın ilanından sonra modern Türk edebiyatı isimlendirilirken “Tanzimat edebiyatı” kavramı kullanılır. Tanzimat edebiyatı ifadesinin kullanılmasında Batılılaşmanın/modernleşmenin bu dönemde hız kazanmasında çok önemli bir etkiye sahip olan Tanzimat Fermanı'na gönderme yapılır. Tanzimat Fermanı, sonraki dönemlere önemli

ölçüde etki etmiştir; ancak bu şekilde bir adlandırmada Tanzimat Fermanı, tek başına bir etken olarak kabul edilemez. Evveliden var olan düzen ve başarının daha sonra yerine düzensizlik ve başarısızlığın yer alması bu kavramın kullanılmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o dönemin düşünürleri mevcudiyete, yeniden düzen vermeye, müesseseleri yeniden tanzim etmeye, çalışmaya amaçladıklarından Tanzimat edebiyatı kavramını kullanırlar.

Tanzimat kavramının sözlük anlamı “düzenlemeler” anlamına gelir. “Nizam” kökünden gelen Tanzimat kavramıyla, bu dönemde yapılan reformların temel gayesi var olanın yanı sıra olması muhtemel kaos ortamını ortadan kaldırmaktır. Tanzimat ise “düzeltme, düzenleme, düzen verme, yoluna koyma” anlamına gelen “tanzim” kelimesinin çoğuludur ve “düzenlemeler, düzeltmeler” anlamlarına gelir (Develioğlu, 2004: 1234). Bu kavramla aslında dönemin aydınlarının tasavvur ettikleri, yapmaya çalıştıkları düzeni ortaya koyar. Edebiyatımızda modern Türk edebiyatının kuruluş evresi adlandırılırken, aslında sonraki dönemleri de etkilemiş olan Tanzimat Fermanı’na gönderme yapılır. Bu dönemde, yeni kavramlar karşılaşılan yeni türlerle birlikte kullanılır. Nitekim yeni değer ve sözcüklerle birlikte yeni türlerin kullanıldığı homojen bir dönem olur.

1839 yılında Tanzimat’ın ilanıyla Osmanlı Devleti, Batı’nın üstünlüğünü, gelişmişliğini resmen kabul etmiş, bu dönem Osmanlı’nın neredeyse bütün alanlarda kendini modernize etmeye çalıştığı ve içinde bulunduğu olumsuzluğu giderme çabalarını gösterildiği dönemdir. Tanzimat, Türk tarihinin yakın çağlarına en büyük etkiyi yapan reform hareketlerinin adıdır.

Dönemin yöneticileri tarafından Avrupa rol model olarak kabul edilerek; siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, eğitim, askeri ve idari gibi pek çok alanda yenilikler yapılmaya çalışılır. Hayatın pek çok alanında yapılmaya çalışılan yenilikler ister istemez insanların yaşamlarına, alışkanlıklarına, dillerine ve düzenlerine yansıdığı gibi, dünyaya bakış açılarını, hayatı algılayışlarını da etkiler ve değişime sebep olur. Örneğin Tanzimat Dönemi’nden önce Osmanlı Devleti’nde yaşayan insanların hürriyetle alakalı herhangi bir problemleri yoktur; ancak Batı’da yaşanan gelişmelerle birlikte dönemin siyasi ve sosyal yapısının etkisi hürriyet sözcüğü üzerinde insanların konuşması kaçınılmaz olur. Rol model olarak kabul edilen Avrupa’dan ithal edilen sözcükler buna neden olan etkenlerden sayılabilir. Bunun yanı sıra o dönemde savaflara giren Osmanlı Devleti’nin savaflarda mağlubiyetle ayrılması, buna paralel olarak ekonomik olarak çok kötüye gitmesini söylenebilir. Devletin savaflarda mağlubiyetle ayrılması, ekonomisinin kötüye gitmesi, halkı tedirgin etmiş ve insanların bağımsızlıklarını kaybedeceği korkusuna kapılmalarına sebebiyet verir. Dolayısıyla halkın bireylerinde olan sanatçılar da hürriyet sözcüğünü yazılarında sıklıkla dile getirilir. Yazarlar, bir taraftan Tanzimat’la başlayan gelişmeleri ve değişimleri hem benimsemek hem de halka benimsetmeye çalışırken, öte taraftan dönemin gazete ve dergilerinde yeni sözcüklere yer vererek kelimelere dair bilgilere, münakaşalara yer verirler. Dönemin münevverleri, yazılarında hürriyetin neden önemli olduğunu anlatmaya çalışırlar (Berkes, 2014: 221). Batıdan etkilenen aydınlar insanların temel hak ve özgürlükleri noktasında da etkilenmişlerdir. Dönemin sanatçıları, bu sözcükleri özellikle şiirlerinde, düz yazılarında sık sık kullanırlar. Hürriyet, vatan gibi sözcükleri bu dönemde Namık Kemal bilinçli olarak yazılarında kullanmaya çalışır. Namık Kemal’in Batı’dan almış olduğu sözcükler, getirilmesi gereken kelimeler olduğunu söyleyebiliriz. O Batı’nın yenilikçi düşüncelerini alırken,

Osmanlı ile bağdaştırmaya çalışıyordu. Namık Kemal, Batı'dan aldıklarını Osmanlı'nın içinde eritme ve yeni bir toplum meydana getirmenin yerine özgür bir insan topluluğu oluşturmaya çalışılır.

*“Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten*

*Mürrüvet-mend olan mazlûma el çekmez îânetten”* (Kaplan, 2005: 39)

derken edebiyatımıza yeni ve sade bir dil getirmekle beraber bu dile bağlı olarak da bizim için henüz yeni olan birtakım fikirler aşılamaaya çalışıyordu. Bu dönemde, Batı, Batılılaşma, modernleşme, terakki gibi Batı orjinli sözcükler; Batı'nın teknik anlamda ortaya koyduğu terakkiye ve gelişmişliğine erişemeyen toplumlarda onların gösterdikleri gelişmişliği yakalayabilmek arzusuyla kullanılır.

### **Tanım/Tanımlama ve Sözcük**

Bir varlığın, bir kavramın, bir nesnenin ne olduğunu, ne gibi anlamlara geldiğini açıklamaya tanım denir. Tanım, bir nesnenin, bir varlığın özelliklerini bir bütün olarak, etraflıca eksiksiz bir şekilde açıklamaktır.

Kavram, benzer özelliklere sahip varlık, düşünce ve olaylara verilen ortak isimlerdir. (Temizyürek, 2003: 79). Kavram, bir sözcüğün, aynı dilde konuşanların zihninde uyandırdığı tedailerdir. Bir nesnenin zihinde oluşturmuş olduğu tasarımıdır. Tanım ise, insanların zihninde oluşmuş olan tasarımın dille açıklayıcı bir şekilde ifade edilmesidir, anlatmasıdır. Tanım, herhangi bir kavramın anlamını anlatmaya çalışırken başka kavramlardan da yararlanır. Bu şekilde kavramın zihinde tam olarak anlaşılmasını sağlar.

Kelimeler, her şeyden evvel insanların zihinlerinde yer alan kavramları karşılar. Soyut bir kelime olan kavramın tanımı farklı şekillerde yapılır. Genel olarak kavram, benzer ya da farklı obje ve olayların ortak özelliklerinin bir sözcük ya da bir isim ile ifade edilmesi olarak tanımlayabiliriz. Kavramlar, kelimelerden ibaret olduğundan kavramların da birer kelime olduğunu söylemek mümkündür.

Kelimeler günlük yaşamın akışı içerisinde, doğal bir şekilde ya bir duygudan hareketle ya da bir işlev neticesinde ortaya çıkarlar. Toplumun içerisinde olan insanlar, hangi tabakadan olursa olsun geliştirmiş olduğu yeni kelimelerle dile katkıda bulunurlar. Dönemin sanatçıları, aydınları, yazarları toplumdaki almış oldukları bu kelimeleri adeta bir kuyumcu titizliğiyle işleyerek, imbiikten damırtırcasına kristalize ederek daha da güçlendirip, zenginleştirerek tekrar topluma sunarlar.

### **Dil ve Sözcük İlişkisi Bağlamında Yansıma**

İnsanlar günlük hayatta yaşamlarını ikame edebilmeleri için fizyolojik ve biyolojik ihtiyaçlar kadar duygu, düşünce, sevinç, üzüntü, tasavvur ve tahayyüllerini başka bireylerle paylaşmaları veya anlatmaları gerekir. Bunu sağlayacak olan da dildir. Dolayısıyla sosyal birer varlık olan insanlar, dil denilen antlaşma sistemine başvurur. Bu durum aynı zamanda insanların bir arada bulunmasına ve topluluklar meydana getirmesine de vesile olmuştur. Bu nedendir ki dilin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar kendilerini ifade edebilmek ve sağlıklı bir şekilde iletişim sağlayabilmek için sözsüz iletişimden sözlü iletişime geçmeye mecbur kalmıştır.

Dil, bir bilim dalı olarak ortaya çıktığından bu yana “dil nedir?” sorusuyla karşı karşıya kalmışızdır; ancak “dil nedir?” sorusuna birden fazla tanım yapılmıştır. Dilbilimciler tarafından, bir toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının o toplumda ses ve anlam bakımından geçerli ortak ögeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistem olarak tanımlanmıştır (Beyreli, Çetindağ, ve Çelepoğlu, 2006: 4). Dil, canlı (Ergin, 2004: 3) bir varlık olduğundan başka bir ifadeyle sürekli değişen ve gelişen bir yapıya sahip olduğundan dili net bir şekilde tanımlamak kolay değildir. Dolayısıyla farklı bakış açılarıyla birbirinden az çok farklılıklar içeren birden fazla dil tanımları yapılmıştır. Yapılan tanımların hemen hepsi dili bir yönüyle ele almış, değerlendirmiş ve dilin ne olduğuna dair tarifler yapılmaya çalışılmıştır. Kayasandık dili, “*İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma*” (Kayasandık, Direkçi, Yavuz ve Karasoy, 2017: 1) şeklinde tanımlar.

Geniş ele alındığında dil canlıların duygularını, düşüncelerini, güdülerini doğrudan veya dolaylı olarak anlatabilmelerine yarayan bir bildirişme aracıdır. (Özkan, Aşçı ve Toker, 2016: 3) Gerçekten dil, ağzımızdan çıkan birkaç sestten ibaret değildir. Bu açıdan dile bakıldığında, sözcük ve şekilden teşekkül olmuş olan dil, çok yönlü ve derin manalar ihtiva eden bir sistemdir. Kavramları dışı vurmamızı sağlayan dildir. Örneğin “*Çocuk, “algıladığı nesnelere arasındaki benzerlik ve aykırılıkları, yani ayırıcı özellikleri genelleyerek, birleştirerek ve aralarında ilişkiler kurarak beyinde belirli resimler oluşturur.”*” (Ergenç, 2002: 132). Çocukların algılamış olduğu nesnelere arasından kurmuş olduğu ilişkiler neticesinde oluşturmuş olduğu resimler aslında kavramlardır. Kelimeler, “*Dünyadaki nesnelere, olgu, durum, düşünce ve duyguları, birer simgeyle dile, söze dönüştüren bir şifreleme, bir kodlama işleminin parçalarıdır.*” (Aksan, 2002: 159).

Kavram, dünyadaki nesnelere, durumların, hareketlerin ya da tasavvurların dildeki ifadesidir. Bir başka ifadeyle kavram; soyut, somut nesnelere ya da hareketlerin zihinde oluşturduğu tasarımların bütünüdür (Eker, 2015: 391). Kavramlar, içinde çıkmış oldukları coğrafyaya ait pek çok özellikleri de bünyelerinde taşırlar. İnsanların hayatı anlamasında, anlamlandırmasında, kültürel değerleri kazanmada, kazanmış oldukları kültürel kazanımları aktarmada, topluma uyum sağlamada, sosyal bir birey olabilmede ve toplumsal uzlaşma için kavramların önemi oldukça fazladır. Kavramlar, toplumsal uzlaşmada ne kadar önemliyse iletişim kurmada da o kadar önemlidir. Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağladığı gibi kavramlar da insanların birbirleriyle anlaşmalarını sağlar. Çünkü iletişim, ancak üzerinde mutabık kalınan kelime ve kavramların kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Aksi bir durumda iletişimsizlik ve kargaşa hâkim olacaktır.

### **Tanzimat Dönemi’nden Önceki Yansımaları**

XVI. yüzyılın sonlarına kadar birçok alanda Avrupa’dan daha iyi durumda olmakla beraber gerek yönetim gerek kurumlar noktasında da iyi bir noktada olan Osmanlı Devleti, Batı’daki değişim ve dönüşümleri gezginler, tüccarlar ve sığınmacılar aracılığıyla planlanarak değil, seçici bir şekilde ve zamanında takip etmekte idi. (Korkmaz, 2015: 16)

Osmanlı aydın ve idarecilerinin dünyaya bakışlarındaki daralmanın nedeni; kendilerine aşırı güven duygusu ve bunun getirmiş olduğu kaygılanmama durumudur. Bilim evreninde kaygısı olmayan bir toplum gitgide zayıf düşer ve yok olma ile karşı karşıya kalır.



Osmanlı'daki çöküşün diğer önemli nedenlerinden birisi de eğitimidir. Eğitim kurumları kendisini yenileyerek global dünyada yaşanan gelişmeleri, değişim ve dönüşümleri kaybetmekle beraber dünyaya kapalı bir şekilde idare edilmeye çalışılmaktaydı. Bu da devletin pek çok alanda gerilemesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin aydın ve yöneticileri gelişen, ilerleme kat eden dünya karşısında geri kaldıklarının farkına varmaları 1683 tarihinde Viyana bozgunu ile başlar (Korkmaz, 2015: 21). Osmanlı Devleti askeri yönden kendini iyi bir konuma getirme çabası gösterirken, aslında var olanın arka planını görmez ve gelişmelerden habersiz kalır. Osmanlı komutanlarının arasındaki çekememezlikten doğan kaos sonucu; merkez-çevre ilişkilerindeki güveninde kalmadığı aşıkardır.

XVIII. yüzyıl başlarında Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin zengin bir kadro ile önce Viyana, ardından Paris elçiliği görevi ile Avrupa'ya açılması önemli bir çıkış olur. O yıllarda orada gördüklerini anı tarzında Sefaretname adıyla 1721 tarihinde kaleme alan Çelebi Mehmet Efendi, bu eseri ile bize yabancı bir kültür dünyasının hayatından dağınık da olsa kesitler sunuyordu. Yine aynı kadro içinde yer alan İbrahim Müteferrika'nın matbaayı tanınması ve bu medeniyet vasıtasını İstanbul'a taşıması ayrıca üzerinde dikkatle durulması gereken bir atılımdır. Nitekim onun İstanbul'da kurduğu matbaasında bastığı kitaplar, Türk fikir hayatı için oldukça yeni ve umut vericidir.

İlk dönemlerde Batı denildiğinde dönemin koşullarından dolayı Fransa akla gelir. Böyle bir intibahın oluşmasında Batı'daki yeniliklerin Fransa vasıtasıyla bize gelmesindedir. Bu dönemde Fransa Avrupa medeniyetinde meydana gelen gelişimleri, değişim ve dönüşümleri bize aktaran bir köprü konumundadır. Bu noktada açılan elçiliklerin büyük rolü vardır. Fransa'ya elçilik göreviyle gidenler kaleme aldıkları eserleriyle tanıttılar. Bunun yanı sıra edebiyatta yapılan çevriler, oraya eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler de sayılabilir.

### **Tanzimat Dönemi'ndeki Yansımaları**

1839 yılının 3 Kasım'ı Batı'ya açılan pencerenin resmi yoldan, ilk aralandığı gün olur. Reşit Paşa, okuduğu bildiri ile Türk devletinin 'İnsan haklarının korunması' ilkesini benimsediğini bütün dünyaya duyurur (Parlatır, Enginün, Ercilasun, Bican, Kerman, Uçman ve Çetin, 2006: 9-10).

Tanzimat Fermanı Osmanlı tebaası için yeniliğin zincirini açmış, fakat bu yenilik hareketinin lideri Reşit Paşa başta olmak üzere hiçbir Osmanlı aydını hareketin amaç, işlev ve sınırları hakkında yeterli bilgiye sahip değiller. Bu yenilik hareketi siyasal bir yozlaşmadan kurtulup refah sürecine geçiş evresinde konumlanmıştır.

Devletin birçok çöküş sebebi sayılabilir. Askeri alandaki başarısızlıklar, ordunun disiplin altında tutulamaması ve askerlikten başka işlerle de uğraşması, akli ve nakli ilimlerde tekrardan öteye gidemeyen bir eğitim sistemi, tecrübesiz ve küçük yaşta kişiler devleti yönetmesi, Batı'dan alınan yeniliklerin özünün kavranmaması vb. artık Batı karşısında üstün olmadığını anlayan Osmanlı Devleti, Batı'nın teknolojisinden ve bilgisinden faydalanmayı düşünürler.

Tanzimat Dönemi'nde ve öncesinde Batı toplumları ve edebiyatları gelişme kaydederken, edebiyatımızda kullanılan kelimeler yeterli olmaz. Tanzimat'la beraber yeni bir medeniyet ve yeni bir topluma kapılarını sonuna kadar açan Osmanlı Devleti, ister istemez yeni bir dünya görüşü ile karşı karşıya kalır. Karşılaşmış oldukları Batı medeniyetine ve

edebiyatına ait dünya görüşünü yansıtmak için yeni kavram arayışlarına girerler. Bu dönemin aydınları, sanatçıları bir taraftan yeni kavramlar türetirken, diğer taraftan da Batı medeniyetine ait kavramları da kullanırlar. Bütün diller değerler yaratışı içinde sürekli gelişir. Dil, daima gelişme gösterdiğinden yeni kavramlarla karşı karşıya kalır. Dil, yeni kavramlarla karşı karşıya kalmış olmasından dolayı yeni kelimeler bulmaya mecbur olur (Sabah, 1952: 1). Tanzimat'la beraber siyasi, sosyal, bilim, teknoloji, eğitim, askeri ve ekonomik alanlarda Batı'nın yapmış oldukları faaliyetler görülmüş, bunların işleyişlerine ait yeni fikirler, düşünceler kazanılır ve yeni kavramlar edinilir.

Batılılaşmaya ya da başka bir tabirle Frenkleşmeye Osmanlıların kapıları 1839 yılında açılmıştır; ancak resmi olarak bu tarihte açılmış olsa da bu tarihten evvel temaslar olmuştur. Bu temaslar diplomasi, eğitim, askeri alanlarında öncelikle başlar. Ancak Türk edebiyatı yüzünü Tanzimat'la beraber yüzünü tamamıyla Batı'ya dönmeye başlar. Bu dönemde, hiçbir gümrük işlemi yapılmadan Batı'ya ait ne varsa alınmaya çalışılır. Bununla beraber dünyaya, insanlara, olaylara bakışımız hatta gelenek ve göreneklerimiz de değişmiştir. Batı'yı tanımakla beraber edebiyat, sanat ve dünyaya bakışımızda, hayatı algılayışımızda çok büyük değişim ve dönüşümler olur. Böylece edebi alanda yeni bir edebi beğeni ortaya çıkar. Bu edebi beğeni, Batılı anlamda Türk edebiyatına; roman, makale, eleştiri gibi türler olarak yansır (Şahin, 2010: 212).

### **Sonuç**

Yaşantılar, zamanın diline, edebiyatına, sanatına, siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamına yansır. Bizde bu yansımaları ancak sözcüklere üzerinden ulaşabiliyoruz. Çünkü zamanın münevverleri tasavvurlarını, tahayyüllerini, düşüncelerini, arzu ve isteklerini dile vurarak aktarmaya gayret etmişlerdir.

Başka dillerden, medeniyetlerden alınan sözcüklerin halk tarafından kabul görüp, benimsenip kullanılması için kimi zaman bilinçli bir şekilde sıklıkla dönemin sanatında, dilinde, nesrinde ve şiirinde kullanılmıştır.

Ayrıca çağın gereklerini yerine getirmek ve çağla birlikte meydana gelen değişim ve dönüşümleri ifade edebilecek sözcüklere de ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için dönemin dokusuna, panoramasına uygun sözcüklere ulaşmaya ya da üretmeye çalışmıştır. Ulaşılmak istenilen veya karşılanmaya çalışılan sözcükler ekseriyetle dönemin koşullarına bağlı olarak siyasi anlamda güçlü oldukları ülkelerden alınmaya çalışılmıştır.

### **Kaynaklar**

- Aksan, Doğan, (2002), *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Beyreli, Latif, Çetindağ, Zerrin, Çelepoğlu, Ayşegül, (2006), *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Pagem Yayıncılık, Ankara.
- Bekes, Niyazi, (2014), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit, (2004), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Eker, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, (2015), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem Ergin, (2004), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım Yayın, İstanbul.

Ergenç, İclal, (2002), “Anadilinde Yapılan Eğitimin Kavram Gelişimi ve Düşünce Üretimine Etkisi, Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını”, Uluslararası Bilgi Şöleni, Ankara.

Kaplan, Mehmet, Şiir Tahlilleri, (2005), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e, Dergâh Yayınları, Ankara.

Kayasandık, Ahmet, (2017), Direkçi Bekir, Yavuz Orhan, Karasoy, Yakup, Üniversiteler İçin

Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, Palet Yayınları, Konya.

Parlatır, İsmail, Enginün, İnci, Ercilasun, Ahmet Bican, Kerman, Zeynep, Uçman, Abdullah, Çetin, Nurullah, (2006), Tanzimat Edebiyatı, 1. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ramazan, Korkmaz, (2015), Yeni Türk Edebiyatı (1839 – 2000), 10. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Özkan, Abdurrahman, Deniz Aşçı Ufuk, Toker, Mustafa, (2016), Türk Dili Dil ve Anlatım, Palet Yayınları, Konya.

Saydam, Abdullah, (2002), “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu”, Genel Türk Tarihi, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Şahin, Veysel, Namık Kemal’in Mektuplarında Şiir, Tiyatro ve Gazete Üzerine Tenkitler, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2010 Güz (13), 211-232.

Temizyürek, Kamil, (2003), Fen Öğretimi ve Uygulamaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Ülken, Hilmi Ziya, Sabah Gazetesi, “Sosyoloji Gözüyle Kültür ve Dil”, 18.02.1952.

## İNKLÜZİV TƏHSİL PROSESİNDƏ BULLİNG ANLAYIŞI VƏ ONUN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

**Ziyafət Bayramova**

Gəncə Dövlət Universitetinin dosenti

**Lamiə Hacımuradova**

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

### **Hülasa**

Bütün zamanlar üçün xarakterik olan, böyük və sağalmaz xəstəlik kimi görünən bir ləkə var ki, onun öhtəsindən gəlmək qlobal problem təsiri bağışlayır. Bu, iri hərflərlə yazılan və nəticə etibarilə kiçiltməyə hesablanmış – zorakılıq anlayışıdır.

Siqaret çəkmək pnevmoniya, xroniki bronxit kimi xəstəliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olan, insanı saniyə-saniyə uçuruma sürükləyən bir vasitə olduğu kimi, bullinq də növləri ilə böyük bir kütlənin, o cümlədən əlilliyi olan uşaqların həyatla bağlarının qopmasına qədər apara biləcək bir xəstəlikdir. Sağlam olmaq üçün sağlam həyat tərzinə alışmaq vacib olduğu kimi, zorakılıqdan imtina da cəmiyyətə sağlam bədənli, sağlam düşüncəli fərdlər qazandırmaq baxımında önəmli meyarlardandır.

İndi əsas məsələ odur ki, əlilliyi olan uşaqların bullinqə məruz qalmalarının qarşısını necə ala və cəmiyyətə yararlı bir fərdi necə qazandıraq? Bu gün kifayət qədər məşhur olan inklüziv təhsil bu baxımdan bəzi maneələri aradan qaldırır.

Bullinq anlayışı ilə bağlı aidiyyəti tərəfləri zəncirvari şəkildə bu formada təsvir etmək olar: Zorakılığı törədən, zorakılığa məruz qalan, baş verən bullinqi izləyənlər, zərərgörənin valideyni, zərərverənin valideyni, məktəb rəhbərliyi və müəllimlər. Zorakılıq baş verdiyi zaman tərəf qismində çıxış edən şahidləri də üç yerə ayırmaq olar:

- 1) bullinq törədənə dəstək olanlar;
- 2) bullinqi sakitcə, heç nə etmədən izləyənlər;
- 3) zorakılıq törədənə mane olanlar;

Az və ya çox dərəcədə bu prosesin aktiv və passiv iştirakçısı olan tərəflər həm günahkar-səbəbkar, həm də məsum qütblərdir.

Əvvəlcə bullinq törədənlərin niyə bu addımı atdıqlarına diqqət yetirək. Onları buna vadar edən nədir? Səbəblər bu cür izah edilir: Sevgisiz böyümək, xoşbəxtlik duyğusundan uzaq olmaq, özü ilə barışa bilməmək, bullinq iştirakçılarının özlərini sevməmələri və bəyənməmələri, başqaları tərəfindən sevilmək, populyar olmaq və bəyənilmək istəyi, güc duyğusundan zövq almaq, nəyəse nail olduğunu hiss etdirmək. Təbii ki bu xüsusiyyət və duyğuların, özəlliklərin yaranmasının da maddi, mənəvi, psixoloji aspektləri var.

**Açar sözlər:** inklüziv təhsil, Bullinq, əlillik, ayrışçılıq, bullerlər.

## THE CONCEPT OF BULLYING IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION AND WAYS TO OVERCOME IT

### **Abstract**

There is a stain that seems to be a big and incurable disease that is characteristic of all times, and to overcome it has the effect of a global problem. It is a concept of violence, written in capital letters and ultimately intended to make it smaller.

Just as smoking causes diseases such as pneumonia and chronic bronchitis, and dragging a person into the abyss every second, bullying is a disease that can lead to the rupture of a large number of people, including children with disabilities. Just as it is important to get used to a

healthy lifestyle in order to be healthy, refraining from violence is an important criterion in terms of bringing healthy, sane individuals to society.

Now the main question is how to prevent bullying of children with disabilities and how to create a socially useful individual? Inclusive education, which is quite popular today, removes some obstacles in this regard.

Relevant aspects of the concept of bullying can be described in a chain way: perpetrators of violence, subjected to bullying, those watching the bullies, the victims' parent, school administrations and teachers. Witnesses who act as a party to a violence can be divided into three groups:

- 1) those who support the perpetrator of bullying;
- 2) those who watch bullying quietly, without doing anything;
- 3) those who prevent the perpetrator of violence;

The parties who are more or less active and passive participants in this process are both culprits and innocent poles.

First of all, let's look at why bullies take this step. What makes them do it? The reasons are as follows: to grow up without love, to avoid the feeling of happiness, to not be able to reconcile with oneself, to dislike and dislike bullying participants, to be loved by others, to be popular and liked, to enjoy the feeling of power, to feel achieved. Of course, there are material, spiritual and psychological aspects to the emergence of these features and feelings.

**Key words:** inclusive education, Bullying, disability, discrimination, bullies.

Bütün zamanlar üçün xarakterik olan, böyük və sağalmaz xəstəlik kimi görünən bir ləkə var ki, onun öhtəsindən gəlmək qlobal problem təsiri bağışlayır. Bu, iri hərflərlə yazılan və nəticə etibarilə kiçiltməyə hesablanmış – zorakılıq anlayışıdır.

Siqaret çəkmək pnevmoniya, xroniki bronxit kimi xəstəliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olan, insanı saniyə-saniyə uçuruma sürükləyən bir vasitə olduğu kimi, bullinq də növləri ilə böyük bir kütlənin, o cümlədən əlilliyi olan uşaqların həyatla bağlarının qopmasına qədər apara biləcək bir xəstəlikdir. Sağlam olmaq üçün sağlam həyat tərzinə alışmaq vacib olduğu kimi, zorakılıqdan imtina da cəmiyyətə sağlam bədənli, sağlam düşüncəli fərdlər qazandırmaq baxımında önəmli meyarlardandır.

İndi əsas məsələ odur ki, əlilliyi olan uşaqların bullinqə məruz qalmalarının qarşısını necə alağ və cəmiyyətə yararlı bir fərdi necə qazandıraq? Bu gün kifayət qədər məşhur olan inklüziv təhsil bu baxımdan bəzi maneələri aradan qaldırır.

Bullinq anlayışı ilə bağlı aidiyyəti tərəfləri zəncirvari şəkildə bu formada təsvir etmək olar: Zorakılığı törədən, zorakılığa məruz qalan, baş verən bullinqi izləyənlər, zərərgörənin valideyni, zərərvuranın valideyni, məktəb rəhbərliyi və müəllimlər. Zorakılıq baş verdiyi zaman tərəf qismində çıxış edən şahidləri də üç yerə ayırmaq olar:

- 1) bullinq törədənə dəstək olanlar;
- 2) bullinqi sakitcə, heç nə etmədən izləyənlər;
- 3) zorakılıq törədənə mane olanlar;

Az və ya çox dərəcədə bu prosesin aktiv və passiv iştirakçısı olan tərəflər həm günahkar-səbəbkar, həm də məsum qütblərdir (1; s.178).

Əvvəlcə bullinq törədənlərin niyə bu addımı atdıqlarına diqqət yetirək. Onları buna vadar edən nədir? Səbəblər bu cür izah edilir: Sevgisiz böyümək, xoşbəxtlik duyğusundan uzaq olmaq,

özü ilə barışa bilməmək, bullinq iştirakçılarının özlərini sevməmələri və bəyənməmələri, başqaları tərəfindən sevlənmək, populyar olmaq və bəyənilmək istəyi, güc duyğusundan zövq almaq, nəyəsə nail olduğunu hiss etdirmək. Təbii ki bu xüsusiyyət və duyğuların, özəlliklərin yaranmasının da maddi, mənəvi, psixoloji aspektləri var.

Əvvəllər bilərəkdən və ya təbii olaraq sosial zorakılığın qurbanına çevrilən, müyyən xüsusi qruplar daxilində təlim görənlər, sağlam şagirdlərlə eyni sinif bir yana qalsın, eyni təhsil müəssisəsində belə oxumayan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, bu gün sosial bullinqin buxovlarından yavaş-yavaş azad olunurlar. Onların da digərləri kimi eyni, bərabər şərtlərlə təhsil hüququna sahib olmaları və heç bir ayrışdırıcılıq tətbiq edilmədən təlimə cəlb olmaları bu işdə ümidverici danışmaq üçün imkanlar yaradır.

İnklüziv təhsil əlilliyi olan uşaqlara qarşı qruplar yaratmaq, onları həmin qruplardan kənarında buraxmaq, qərəzli davranış sərgiləmək, tənəli fikirlər söyləmək imkanlarını məhdudlaşdırıb minimuma endirir. Minimuma endirilsə də, cəmiyyətdə, xüsusilə məktəblərdə hər an bullinqə təşəbbüs etmək üçün fürsət gözləyən bullerlər mövcuddur. Bəs nə edək? Zorakılıq edənlə zorakılığa məruz qalan tərəf arasında böyük, xəyali, qadağalı sədd çəkək?

Təbii ki, absurd görünən bu çıxış yolu bizi sadəcə bir neçə il geriye sala bilər. İnklüziv təhsil vasitəsilə bu qədər böyük məsafə qət etdiyimiz bir zamanda boşluqları da gözərdinə vurmamalıyıq. Ona görə də məsələnin dərininə, mahiyyətinə enmək lazımdır. Bullerlərin həyat yoluna nəzər salmaq çox vacibdir.

Aydındır ki, uşaqların tərbiyəsinin cəllanmasında məktəbin önəmi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ancaq cəllanmaq işini öncə evdə valideyn övladına aşılamağa, məktəb nə qədər cəhd edir etsin, tamlıq prinsipi pozulacaq. Ana-ata uşağını elə ruhda böyütməlidir ki, o, ictimai həyatda, həmçinin məktəbdə əlil, ayrışdırıcılığa məruz qalmış sinif yoldaşı və ya küçədə, məhəllədə bu qəbildən olan insanlarla necə davranılmalı olduğunu bilsin. Valideyn ibtidai maarifləndirici nitqi ilə uşağına ictimai həyatın müxtəlif sahələri üçün davranış modelini aşılamağa, sevgisini hiss etdirməyə, sonrakı mərhələlər heç bir fayda verməyəcək. Həmin uşaq yuxarıda buller üçün sadaladığımız xüsusiyyətləri özündə daşımağa və əməlini həyata keçirməyə başlayacaq.

ABŞ Təhsil Departamentinin məruzəsinə əsasən, 12 yaşdan 18 yaşadək hər dörd uşaqdan biri son məktəb ili ərzində bullinqin qurbanı olub. Qərb mənbələrinin məlumatına görə, 14 yaşa qədər şagirdlərin 50 %-i məktəbdə təqiblərə məruz qalır. Yeniyetmə yaşında isə bu faiz dərəcəsi enir. Moskvada 1200 şagird arasında keçirilmiş sorğudan məlum olub ki, onların 78%-i oxuduqları məktəbdə bullinqin şahidi olublar. Yeniyetmələr arasında isə bu rəqəm müvafiq olaraq, 13 və 12% təşkil edir (2).

Bəs necə etmək lazımdır ki, faizlər aşağı səviyyədə olsun?

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ailədə düzgün tərbiyə ilk şərtidir. Hər bir valideynin evdə fərdi qaydada öz övladına aşılacağı tərbiyə məktəbin valideyn birliklərində də müzakirə olunmalı, maariflənmə işi aparılmalı, mütəxəssis tövsiyələri dinlənilməli, problem istiqamətləri müəyyən edilib həlli yolları müzakirələr əsasında ödənilməlidir. Bu istiqamətdən yola çıxaq, məktəbdə dərindən kənar və ya sinifdə təlim prosesində hansısa bullinq nümunəsinin şahidi olmaırıq. Eyni zamanda sağlamlıq imkanları məhdud şagirdə qarşı hansısa psixoloji və ya sosial zorakılıq hallarını minimuma endirə bilərik. Valideynlər inklüziv təhsil üçün bu baxımdan çox iş görə və müsbət nəticələr əldə edə bilərlər. Qadağasız böyüyən, valideyn fikirlərinə, tövsiyələrinə məhəl qoymayan bullerlər yetişdirməyi isə təbii ki, heç bir valideyn istəməz.



Məlumdur ki, əlilliyi olan, ayrışeçkiliyə məruz qalan uşaqlarda özünə qapanma, digər uşaqlardan qaçmaq, onlara yovuşmamaq kimi əsaslı psixi dəyişikliklər əmələ gəlir. Uşağın ailənin üzvlərinə və özünə münasibəti də dəyişir. Nəticədə belə uşaqlarda əsəbilik, psixi pozğunluq halları yaranır (3; s. 52). Bu əlamətlərin daha da dərinləşdiyi bir zamanda uşağın sinifdə və ya sinifdən xaric hansısa yüngül bir bullinqə məruz qalması problemi ikiqat artırmış olur.

Əksər bullinq hadisələri ətrafda adətən böyük olmadığı zaman baş verir. Çünki bullerlər özlərini sərbəst və maneəsiz hiss edirlər. Zorakılıq təhsil müəssisəsinin servis avtobuslarında və ya məktəbə piyada gəlib-gedərkən yolda, dəhlizdə, məktəb bufetlərində, paltar dəyişmə otaqlarında, məktəb tualetlərində, idman-sağlamlıq məkanlarında ola bilər ki, bu baxımdan diqqətli olmaqda fayda var. Bu onu söyləməyə əsas verir ki, deməli, məktəb və məktəbdənkənar bir sıra obyektlər bullerlərin öz əməlini həyata keçirməsi üçün potensial "hücum" yerləridir.

İnsanların bir qismi göstərişi sevir, yəni etdiyi hansısa hərəkəti kiməsə nümayiş etdirmək onlara hədsiz zövq verir. Düşünülür ki, bu onların nüfuzuna üstünlük əlavə edə bilər. Düzdür, bu, əlilliyi olan, ayrışeçkiliyə məruz qalan uşaqlara qarşı açıqdan-açığa fiziki qaydada həyata keçirilməsə də, sosial-psixoloji, kiber statuslarla mövcudluğunu qoruyur. Ona görə də bullerləri daim diqqət mərkəzində saxlayıb onunla fərdi qaydada iş aparmaqda fayda var. Təbii ki, bu, məktəb və valideyn səviyyəsində öz həllini tapa bilər. Bullerə etdiyi hərəkətin yanlış olduğunu empatiya üsulu ilə də başa sala bilərik. Zorakılığa özünün məruz qaldığını təsəvvür etməsini söyləyib nə qədər acıverivi bir mətləb olduğunu ona hiss etdirməkdə fayda var.

Hamıya bəllidir ki, Şərq daha çox mühafizəkar mövqeyi, Qərb isə sosial həyatın sərbəstliyi ilə seçilir. Şərq kontekstində Azərbaycana nəzər salsaq, burda əlilliyi olan və ayrışeçkiliyə məruz qalan uşaqların bullinq çəmbərinə salınması hallarına nisbətən az rast gəlinir. Bu regionda xoşagəlməz nəticələrə səbəb olacaq öldürücü zorakılıqdan daha çox, yumşaq psixi və mənəvi təzyiq ötürməsi özünü göstərir. Adı, bilmədən hansısa yüngülvari tənə dolu baxış belə ayrışeçkiliyə məruz qalan uşaqlarda psixoloji qopmalarla nəticələnə bilər. Bəlkə də, qarşı tərəf sadəcə yazığı gəldiyi üçün əlilliyi olan uşağa baxır. Səbəb nə olursa-olsun, bəzən nəticə dəyişmir. Hətta adı səbəblər intiharlarla da nəticələnə bilər.

CDC-nin (Xəstəliklərin idarə edilməsi və qarşısının alınması üçün mərkəz) statistikasına görə, məktəb şagirdlərinin 14 %-dən çoxu intihar haqda düşünür, təxminən 7 %-i isə buna cəhd edir. Yell Universiteti tərəfindən aparılan araşdırmalara görə, bullinqə məruz qalan insanların intihar etmə ehtimalı digər şəxslərə nəzərən, 2-9 dəfə çoxdur (5, s.10).

İnklüziv təhsil işin sonu intiharla bitməsin, cəmiyyətə yararlı vətəndaş yetişsin deyə yorulmadan çalışır. Kütlə tərəfindən bilərək və ya qeyri-ixtiyari şəkildə təklənən əlil uşaqlar inklüziv təhsil prosesində bir qədər fərqli davranış, yanaşma və münasibətlə üzləşirlər. Eyni sinifdə yoldaşları ilə ünsiyyətə, dostluq əlaqəsinə, birgə təlim prosesinə cəlb olunan bu uşaqlar üçün normalar yavaş-yavaş adıləşməyə başlayır. Əlillik digərlərindən ayırd edilmədiklərini və hansısa sosial zorakılığa məruz qalmadıklarını anlamağa başlayırlar. Təbii ki, xüsusi təlim keçmiş, profilaktik dərslər almış müəllimlərin fəaliyyəti, gərgin əməyi inkaredilməzdir. Buxovlarından xilas olan uşaqlar təlim-tərbiyəyə daha həvəsli şəkildə reaksiya verirlər.

Azərbaycan xalqı bu qəbildən olan insanlara qarşı həssaslığı ilə seçilir. Hətta KİV-lərdə, "əlil", fiziki qüsurlu" kimi ifadələrin işlədilməməsi tövsiyə olunur. Kütləvi informasiya vasitələrindən söz düşmüşkən, bu gün sosial şəbəkələr 10 yaşından tutmuş 80 yaşına kimi bir

çox insanın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilib. Sosial media vasitəsilə reallaşan zorakılıq ünsürləri də müasir dövrün qarşısı alınma bilməyən problemlərindəndir. Reytinqli sosial şəbəkə səhifələrində açıqdan-açığa təhqir, təhdid, alçaltma, hədə-qorxu, lağa qoyma və.s tipli paylaşım və rəylər sonda intihara belə gətirib çıxara bilər. Bunun qarşısını almaq demək olar ki, çox çətinidir. Milli mühitdə isə sosial şəbəkələrdə əlil uşaqların bullinqə məruz qalmasına hardasa rast gəlinmir.

Məlumat üçün bildirik ki, ABŞ-ın Xəstəliklərin idarə olunması və qarşısının alınması mərkəzləri kiber zorakılığı sürətli şəkildə ortaya çıxan və yeniyetmələrin yeni bir sağlamlıq problemi olaraq qiymətləndirib. Bu tip zorakılıq isə telefon zəngləri, mesaj, şəkil-video paylaşımı, özəl foto-video materiallarının ictimailəşdirilməsi fonunda özünü göstərir. 2006-cı ildə İngiltərədə aparılan bir araşdırmada, sadəcə 10 yaşındakı uşaqların 51%-i, 12 yaşındakı uşaqların isə 91%-nin mobil telefon istifadə etdiyi müəyyənənmiş (4). Bunun nəticələrini düşünmək isə insanı qorxudur.

Son olaraq qeyd edək ki, zorakılıq hallarının başvermə səbəbləri və təbiəti, eyni zamanda əhatəliliyi regiondan-regiona dəyişsə də, oxşar tendensiyalar danılmaz fakt olaraq qalır.

#### **İstifadə edilmiş ədəbiyyat.**

1. Nermin Gürhan “Her yönü ile Akran Zorbalığı” – Ankara 2017 (Türkiye Klinikleri J Psychiatr Nurs – Special Topics)
2. <https://muallim.edu.az/news.php?id=5140>
3. Təhsil İşçilərinin Peşəkar İnkişaf İnstitutu “İnklüziv siniflərdə təlimin təşkili” - Bakı 2018.
4. <https://www.bildirchin.az/bullinq-nedir-intihara-nece-sovq-edir/>
5. Halil Kara, Murat Kaçar – “Akran Zorbalığı və toplumsal önemi” – İstanbul 2017 (Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi)

## MÜƏLLİMİN DƏRS ZAMANI ŞAĞİRDİN DİQQƏTİNİ, İRADİ KEYFİYYƏTLƏRİNİ VƏ TƏFƏKKÜRÜNÜ İNKİŞAF ETDİRMƏK TƏCRÜBƏSİ

**Emelya Süleymanova**  
“Naxçıvan” Universiteti

### Hüslasa

Ustad müəllim psixoloji qüvvələrin, o cümlədən diqqətin həyatda, xüsusən təhsildə rolunu daim yadda saxlamalıdır. Çünki təlimdə onun uğur qazanmasına imkan verəcək psixoloji qüvvələrdən biri şagirdlərdə mövcud diqqətlilik dərəcəsidir. Oxuyan, yazan, dinləyən şagird dərslərdə nə qədər diqqətli olursa bir o qədər uğurla təhsil alır. Bu cür şagirdlərlə müəllimin təlim və tərbiyə işi müvəffəqiyyətli cərəyan edir, irəliləmə tempi artır. Diqqəti tez-tez yayıman şagird yazıda da, oxuda da, dinləməkdə də qüsurlara yol verir; özü çətinlik çəkdiyi kimi müəllimin işini də xeyli mürəkkəbləşdirir; müəllim belə şagirdlərə vaxt sərf etməli olur; onun iş əmsalı azalır, “Diqqət biliyin qapısıdır” deyənlər yanılmaz. Sınıf müəllimi çalışmalıdır ki, birinci sinifə qəbul olunan şagirdlərdə diqqətliliyin səviyyəsi ilə maraqlansın, diqqəti zəif olan, diqqəti tez-tez yayımanlara əlavə qayğı göstərsin.

Təcrübəli müəllim hər dəfə tapşırığın, sualın bütün şagirdlər tərəfindən eşidilib-eşidilmədiyini müəyyənləşdirir. Tapşırığı və ya sualı eşitməyən olduqda şagirdlərdən birinə təkrar etdirir, diqqəti yayımanın nəzərinə çatdırır, diqqətli olmasını xahiş edir. Müəllimin göstərişi ilə şagirdlər tapşırıq üzərində işləyirlər. Müəllim kimin necə işlədiyini, diqqətin yayınıb-yayımadığı üzərində nəzarət qoyur, diqqəti yayımana xəbərdarlıq edir. Tapşırığı səliqəli, keyfiyyətli icra edən şagirdləri adlandıran, belələrini həvəsləndirən müəllimlərimiz az deyil. Bu müəllimlərin işində yaxşı cəhət həm də odur ki, onlar şagirdlərin uğurlarını sadəcə dilə gətirməklə kifayətlənmirlər; müvəffəqiyyətin səbəblərini də açmağa çalışırlar.

Təlim və tərbiyə zamanı uğur qazanmaq üçün şagirdlərdən tələb olunan psixoloji qüvvələrdən biri də iradəli olmaqdır. İradə məqsəddən başlayır. Adam öz qarşısına məqsəd qoyur. Məqsəd yaxın da, uzaq da, sadə də, mürəkkəb də ola bilər. Məqsədə çatmaq üçün adam yollar axtarır, tapır və işə başlayır. İş prosesində bir çox çətinliklər yaranır. Adam bu çətinlikləri aradan qaldıra bilirsə iradəli olduğu üzə çıxır; hər hansı çətinliyin öhdəsindən gələ bilmirsə, başladığı işi yarımçıq qoyursa iradəsində qüsurlar olduğu ortaya çıxır.

Deyilənlər şagirdlərə də aiddir. Yaşlılardan fərqli olaraq təhsil alan şagirdlər qarşısında məqsəd çox halda müəllim tərəfindən qoyulur və icrası da müəllim tərəfindən tələb olunur. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, digər məsələlərdə olduğu kimi, iradə tərbiyəsi də müəllimdən xüsusi diqqət və ardıcıl qayğı tələb edir.

Diqqəti, iradəsi, zəif inkişaf etmiş şagird təlimdə çətinlik çəkdiyi kimi, ləng düşünən, hadisələrdəki, cisimlərdəki oxşar və fərqli əlamətləri deməkdə acizlik göstərən şagird də təlimdə cəsarətlə irəliləyə bilmir. Təfəkkür aşağıdakı formalarda özünü göstərir: hər hansı hadisəni, cismi təhlil etmək; hadisələr, cisimlər arasında oxşarlığı və ya fərqi müəyyənləşdirmək; hadisələri, cisimləri oxşar əlamətlərinə görə ümumiləşdirmək və s.

Tədris materiallarının öyrənilməsi zamanı şagirdlərdə təfəkkürü inkişaf etdirmək imkanı genişdir. Şagirdlərin diqqətinin, iradəsinin və təfəkkürünün reallaşdırılması müəllimlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olur.

**Açar sözlər:** müəllimin pedaqoji təcrübəsi, şagirdin diqqəti, iradi keyfiyyətləri, təfəkkürü.

THE TEACHER'S EXPERIENCE IN DEVELOPING THE STUDENT'S ATTENTION,  
WILLPOWER AND THINKING DURING THE LESSON

**Abstract**

The teacher must always remember the role of psychological forces, including attention in life, especially in education. Because one of the psychological forces that will allow him to succeed in training is the level of attention that students have. The more attentive a student is at reading, writing, and listening, the more successful he or she will be. The teacher's training and education with such students is successful, the pace of progress is increasing. A distracted student often has problems with writing, reading, and listening; he complicates the work of the teacher as much as he or she has difficulty; the teacher has to spend time with such students; his/her working coefficient decreases. Those who say that "Attention is the door to knowledge" are not mistaken. The class teacher should try to take an interest in the level of attention of the students admitted to the first grade, to pay extra attention to those who are weak and often distracted.

Each time an experienced teacher determines whether the 382xpress question is heard by all students. When someone does not hear the 382xpress question, he repeats it to one of the students, draws attention to the distractor, and asks him to be attentive. Under the guidance of the teacher, students work on the task. The teacher monitors who is working, how they are distracted, and warns the distractor. There are many teachers who call and encourage students who do their homework neatly and with quality. The good thing about these teachers is that they don't just talk about their students' successes; they also try to unravel the reasons for success. One of the psychological forces required of students to succeed in training and education is willpower. The will begins with the goal. Man sets a goal for himself. The goal can be near or far, simple or complex. To achieve the goal, a person seeks, finds ways and starts working. There are many difficulties in the work process. If a person is able to overcome these difficulties, it turns out that he has the will; if he can't cope with any difficulties, if he leaves the work he started unfinished, it turns out that he has flaws in his will.

The same is true of students. Unlike adults, students often have a goal set by the teacher, and its implementation is required by the teacher. School experience shows that, as in other matters, the training of the will requires special attention and consistent care from the teacher.

Just as a student whose attention, will, and development are poorly developed in learning, a student who is slow-thinking and unable to 382xpress similarities and differences in events and objects cannot move forward with courage in learning. Thinking manifests itself in the following forms: to analyze any event, body; identify similarities or differences between events, objects; generalize events, objects according to similar features, etc.

Students have ample opportunities to develop thinking while studying teaching materials. The realization of students' attention, will and thinking depends on the level of training of teachers.

**Keywords:** teacher's pedagogical experience, student's attention, volitional qualities, thinking.

Ustad müəllim psixoloji qüvvələrin, o cümlədən diqqətin həyatda, xüsusən təhsildə rolunu daim yadda saxlamalıdır. Çünki təlimdə onun uğur qazanmasına imkan verəcək psixoloji qüvvələrdən biri şagirdlərdə mövcud diqqətlilik dərəcəsidir. Oxuyan, yazan, dinləyən şagird dərində nə qədər diqqətli olursa bir o qədər uğurla təhsil alır. Bu cür şagirdlərlə müəllimin təlim və tərbiyə işi müvəffəqiyyətli cərəyan edir, irəliləmə tempi artır. Diqqəti tez-tez yayınan şagird yazıda da, oxuda da, dinləməkdə də qüsurulara yol verir; özü çətinlik çəkdiyi kimi müəllimin işini də xeyli mürəkkəbləşdirir; müəllim belə şagirdlərə vaxt sərf etməli olur; onun iş əmsalı azalır, "Diqqət biliyin qapısıdır" deyənlər yanılmaz. Sınıf müəllimi çalışmalıdır ki, birinci sinifə qəbul olunan şagirdlərdə diqqətliliyin səviyyəsi ilə maraqlansın, diqqəti zəif olan, diqqəti tez-tez yayınanlara əlavə qayğı göstərsin.

Təcrübəli müəllim hər dəfə tapşırığın, sualın bütün şagirdlər tərəfindən eşidilib-eşidilmədiyini müəyyənləşdirir. Tapşırığı və ya sualı eşitməyən olduqda şagirdlərdən birinə təkrar etdirir, diqqəti yayınanın nəzərinə çatdırır, diqqətli olmasını xahiş edir. Müəllimin göstərişi ilə şagirdlər tapşırıq üzərində işləyirlər. Müəllim kimin necə işlədiyini, diqqətin yayınıb-yayınmadığı üzərində nəzarət qoyur, diqqəti yayınana xəbərdarlıq edir. Tapşırığı səliqəli, keyfiyyətli icra edən şagirdləri adlandıran, belələrini həvəsləndirən müəllimlərimiz az deyil. Bu müəllimlərin işində yaxşı cəhət həm də odur ki, onlar şagirdlərin uğurlarını sadəcə dilə gətirməklə kifayətlənmirlər; müvəffəqiyyətin səbəblərini də açmağa çalışırlar. Şagirdlərin tapşırığı yerinə yetirərkən daim diqqətli olduqlarını, heç bir kənar işlə məşğul olmadıqlarını qeyd edirlər.

Dərsdə şagirdlərin fəaliyyətinin başqa cəhətinə nəzər salmaq. Müəllim danışan zaman şagirdlərin diqqətlilik dərəcəsi də onun maraq dairəsində olmalıdır. Burada da qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsinə müraciət etmək faydalı olardı. Müəllim danışan zaman həm sinifdəki bütün şagirdləri, həm də özünü nəzarətdə saxlamalı olur. [2, səh 45-46] Çalışır ki, kimin nə ilə məşğul olduğunu, kimin diqqətlə qulaq asdığını, kimin isə diqqətinin yayındığını müəyyənləşdirsin; o, sonuncu hal baş verdikdə müəyyən tədbir görür, məsələn, kitaba baxan, nəşə yazan, yaxud yoldaşı ilə danışan və ya gözlərini harasa zilləyən şagirdə deyir:

Səxavət, mənim sonuncu fikrim nə oldu? Təkrar et!

Şagird ayağa qalxır, lakin bir söz deyə bilmir. Müəllim səbəbini soruşur. Səxavət cavab verir:

- Müəllim, bağışlayın eşitmədim.

Müəllim, bu dəfə həmin sualla sinifə müraciət edir. Şagirdlərin böyük əksəriyyəti əllərini qaldırır. Müəllimin məsləhəti ilə onlardan biri səlis cavab verir. Müəllim əlavə edir:

Baxın, adam diqqətli olanda belə düzgün cavab verə bilər.



Nəinki sual verən, hətta cavab verən şagirdə qalan şagirdlərin münasibətlərində də diqqəti tərbiyə etmək imkanları var. Təcrübəli müəllim şagirdlərdən birinə sual verir və qalan şagirdlərə tapşırır ki, diqqətlə qulaq assınlar. İstəyənlər öz fikrini deyər, əlavələr edə bilər. Şagird cavab verdikdə müəllim qalanlarını müşahidə edir, diqqətin yayınma halı olan kimi qarşısını alır, belə şagirdi ayağa qaldırır, diqqətinin yayındığını ona xatırladır. Sonra cavabın müzakirəsini təşkil edir. Diqqətlə qulaq asanlar müəyyənləşdirilir və onların ünvanına xoş sözlər söylənilərək həvəsləndirilir.

Göründüyü kimi, dərşboyu, dərşdən dərşə birinci sinifdən başlayaraq diqqəti zəif olan şagirdləri nəzarətdə saxlayan, diqqətinin yayındığını onlara sərt şəkildə yox, mehribanlıqla, xeyirxahlıqla çatdıran ustad müəllim, nəhayət, belə şagirdlərdə də diqqətin inkişafına nail ola bilər; nəticədə isə o, sinifdəki bütün şagirdlərin uğur qazanmasına yol açmış olur.

Təlim və tərbiyə zamanı uğur qazanmaq üçün şagirdlərdən tələb olunan psixoloji qüvvələrdən biri də iradəli olmaqdır. İradə məqsəddən başlayır. Adam öz qarşısına məqsəd qoyur. Məqsəd yaxın da, uzaq da, sadə də, mürəkkəb də ola bilər. Məqsədə çatmaq üçün adam yollar axtarır, tapır və işə başlayır. İş prosesində bir çox çətinliklər yaranır. Maneələr isə həm maddi, həm də psixoloji səciyyəli ola bilər. Adam bu maneələri, çətinlikləri aradan qaldıra bilsə iradəli olduğu üzə çıxır; hər hansı çətinliyin, maneənin öhdəsindən gələ bilmirsə, başladığı işi yarımçıq qoyursa iradəsində qüsurlar olduğu ortaya çıxır. Belə adam öz üzərində işləməklə, iradəsindəki nöqsanları, bu nöqsanların səbəblərini öyrənib aradan qaldırmaqla iradəsini istədiyi səviyyəyə qaldıra bilər.[6, səh 61]

Deyilənlər şagirdlərə də aiddir. Yaşlılardan fərqli olaraq təhsil alan şagirdlər qarşısında məqsəd çox halda müəllim tərəfindən qoyulur və icrası da müəllim tərəfindən tələb olunur. İbtidai məktəb şagirdlərinin nəinki bir gün, bir həftə, bir il ərzində, hətta təhsil müddətində, fəaliyyəti silsilə tədris tapşırıqlarının qəbul edilməsi, yerinə yetirilməsi, müəllim tərəfindən qiymətləndirilməsi prosesi kimi nəzərə çarpır. Deməli, şagirdlərdə iradəni möhkəmləndirməkdən ötrü obyektiv şərait mövcuddur. Lakin belə bir obyektiv şəraitin mövcudluğu o demək deyil ki, şagirdlərin hamısında iradə möhkəmlənir, onun səviyyəsi istənilən dərəcəyə qalxır. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, digər məsələlərdə olduğu kimi, iradə tərbiyyəsi də müəllimdən xüsusi diqqət və ardıcıl qayğı tələb edir. Çünki, ailədən məktəbin birinci sinifinə gələn uşaqların bəziləri müntəzəm təlimə psixoloji cəhətdən lazımı hazırlıq görmür, təlim rejiminə çətin alışır, sinifdə adi davranış qaydalarına əməl edə bilmir, özünü ələ almaqda acizlik göstərir. Bəzi şagirdlər başqa-başqa səbəblərdən dərşə gələ bilmir, keçilmiş mövzulardan xəbərsiz olur, növbəti mövzuları anlamaqda çətinliklə üzləşir. nəticə olaraq təlimdə geriləmə başlayır. [1,səh 11] İradənin zəifliyindən tək-tək şagirdlərin diqqəti tez-tez yayınır. Dərş zamanı müəllimə davamlı qulaq asmağa özünü məcbur edə bilməyən şagird də təlimdə geri qalanların sırasına keçməli olur.

Belə hallarla rastlaşmamaq üçün ustad müəllimlər ilk günlərdən şagirdlərin iradi keyfiyyətlərinin durumu ilə maraqlanırlar. Çalışırlar ki, birincisi, ailədən gələn şagirdlərdə iradi keyfiyyətlərin necəliyini öyrənsin, ehtiyacı olanlara həm dərşdə, həm də dərşdən sonra



lazımı yardım etsin; ikincisi, dərse gəlməyən şagirdlə əlaqə yaratsın, keçilmiş mövzunun mənimsənilməsini təmin etsin; üçüncüsü, diqqətsizlik üzündən iradi zəiflik göstərən şagirdlərlə həm diqqətsizlik hallarını aradan qaldırsın, həm də onlarda özlərinə inam hissi formalaşdırsın.

Diqqəti, iradəsi, zəif inkişaf etmiş şagird təlimdə çətinlik çəkdiyi kimi, ləng düşünən, hadisələrdəki, cisimlərdəki oxşar və fərqli əlamətləri deməkdə acizlik göstərən şagird də təlimdə cəsarətlə irəliləyə bilmir. Müstəqil dövlətimizə bu gün iradəli adamlar, yaradıcı düşünənlər, qurub-yaradan vətəndaşlar lazımdır. Bu cür keyfiyyətlərə malik olan vətəndaşların yetişdirilməsinin möhkəm təməli məhz I-IV siniflərdə qoyulur.

Təfəkkür aşağıdakı formalarda özünü göstərir: hər hansı hadisəni, cismi təhlil etmək; hadisələr, cisimlər arasında oxşarlığı və ya fərqi müəyyənləşdirmək; hadisələri, cisimləri oxşar əlamətlərinə görə ümumiləşdirmək; hadisələri, cisimləri oxşar və fərq əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq və s.

Tədris materiallarının öyrənilməsi zamanı şagirdlərdə təfəkkürü inkişaf etdirmək imkanı genişdir. Şagirdlərin diqqətinin, iradəsinin və təfəkkürünün reallaşdırılması müəllimlərin hazırlıq səviyyəsindən asılı olur. [5, səh 67]

Azərbaycan xalqı yalnız diplomu olan, valideynin cibinə baxan, şagirdə öyrənməyi öyrədə bilməyən, daim şagirdi günahkar hesab edən, özündə nöqsan görmək istəməyən şəxsi müəllim hesab etmir. Belələri müəllim adına yalnız ləkə gətirən, cəmiyyətin inkişafını ləngidən şəxslər hesab olunur. Böyük Sədinin real həyatı məharətlə ifadə edən aşağıdakı kəlamı burada yada düşür: “Əgər bir müəllim olsa bədəsil, yetişdirə bilməz bəxtiyar nəsil”. [2, səh 52]

Xalqın gözündə, o cümlədən şagirdlərin gözündə ustad müəllim dərin elmi biliyə və saf əxlaqa malikdir, dünyada baş verən hadisələri düzgün izah edir və ona uyğun fəaliyyət göstərir. Belə müəllim tez bir zamanda şagirdləri, onların valideynləri və həmkarları arasında dərin hörmət qazanır. Onunla hesablaşırlar; o, dərin elmi biliyinə görə başqaları üçün cazibədar qüvvəyə, ətrafa nur saçan məşələ, diqqətəlayiq nümunəyə çevrilir. Unudulmaz Nəsirəddin Tusi xatırladırdı: “Müəllim nə qədər dərin, nə qədər geniş elmə sahibdirsə, şagird də bir o qədər zövqlə və iqtidarla ondan öyrənəcəkdir”. [5, səh 31]

O da nəzərə alınmalıdır ki, ustad müəllimin elmi bilikləri və mənəvi keyfiyyətləri adi biliklər və əxlaqi keyfiyyətlər deyil, xalqımızın və bəşəriyyətin əldə etdikləri incilərdir, nailiyyətlərdir. Bu səbəbdən də onlar milli və ümumbəşəri dəyərlər hesab edilir.

Ustad müəllim əxlaq cəhətdən, ümumən mənəvi cəhətdən qüsursuzdur. Belə müəllimin təbliğ etdiyi mənəvi keyfiyyətləri halallığı, düzlüyü, səmimiliyi, əməksevərliyi, insanpərvərliyi, obyektivliyi, sadəliyi və s. keyfiyyətləri onun özündə, davranışında və fəaliyyətində görüb yəqin edən şagirdlərin ona rəğbəti birəbeş artır. belə müəllim ucadan-uca tutulur.

Ustad müəllim deyəcəyi sözün və atacağı addımın nə ilə nəticələnmə biləcəyini ölçüb-biçir. O. bilir ki, deyilən söz yaydan atılan oxa bənzəyir; atılan oxu geri qaytarmaq mümkün olmadığı kimi, deyilmiş sözü də geri qaytarmaq mümkün olmur.

Ustad müəllim səbirliliyi ilə fərqlənir. Ölməz Qətran Təbrizi hələ on əsr bundan əvvəl yazırdı ki, səbir insanda əvəzsiz bir sifətdir. [4, səh 31]

Ustad müəllim xarakter möhkəmliyi, yenilməzliyi, iradəliliyi ilə fərqlənir. Şagirdlərin qarşısında qoyduğu tələblərin pedaqoji cəhətdən tam düzgün olduğunu yəqin edən ustad müəllim həmin tələblərin yerinə yetirilməsində israrlıdır; lakin tərslikdən uzaqdır; eyni zamanda şagird şəxsiyyətinə hörmət etməyi bacarır, çətinliklərini öyrənir, aradan qaldırılması üçün tədbirlər görür. Onun tələblərində yenilməzliyi qədər qayğıkeşliyinin olduğunu görən şagirdlərin ona rəğbəti qat - qat artır.

Öz peşəsinin qəlbən vurğunu olan ustad müəllim peşəsinə yalnız yaşamaq, maaş almaq, ailəsini dolandırmaq vasitəsi kimi baxmır, bununla yanaşı yaşatmaq, yaratmaq, sevindirmək, arxa olmaq, vətənə, xalqa xidmət etmək vasitəsi kimi baxır. Onun gözündə bu günün şagirdi və ya tələbəsi sabahın mütəxəssisidir.

## Ədəbiyyat

1. Məktəbəqədər və ibtidai təhsil (elmi-metodik jurnal) - Bakı, 2014
2. Nurəddin Kazımov, Pedaqoji ustalığın problemləri - Bakı, 2009
3. Pedaqoji kadr hazırlığı: problemlər, vəzifələr mövzusunda beynəlxalq simpoziumun materialları- Naxçıvan,2009
4. Pedaqoji tədqiqatlar - Bakı, 2002
- 5.Sadiq Vəliyev, Rafiq Hüseynov, Müəllim hazırlığı və pedaqoji təcrübəyə yeni yanaşmalar - Naxçıvan,2008
- 6.Təhsilin aktual problemləri - Bakı,2007
- 7.Y.Kərimov,Təhsilin bünövrəsini ibtidai sinif müəllimi qoyur."Təhsil" qəzeti, 2 iyul 2003.

## ARİF ABDULLAZADƏ POEZİYASINIDA VƏTƏNPƏRVƏRLİK

**Əliyeva Pakizə İsrayıl qızı**

AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəz, ADPU-nun Şəki filialı

orcid.org/0000-0003-3769-6198

UOT 82-1.512.162

### **Xülasə**

XX əsr Azərbaycan xalqının taleyində bir əsrdə qismətinə iki dəfə müstəqil cümhuriyyət qurmaq, əsrin yarısından çoxunu əsarət altında yaşamaq, bir neçə soyqırırma məruz qalmaq, əzəli torpaqlarının böyük bir qismini itirmək, öz yurdunda qaçqınlıq həyatı yaşamaq kimi çoxsaylı mürəkkəb hadisələrlə yadda qalır. Bu qədər mürəkkəb hadisələr heç şübhəsiz, ədəbiyyatda yeni mövzulara müraciət etmək üçün şərait yaradırdı. 60-80-ci illər Azərbaycan poeziyasında milli oyanışın bünövrəsi qoyulur. 90-cı illərin əvvəllərində Qarabağ hadisələri və mənfur qonşuların torpaq iddiaları, eləcə də azadlıq hərəkatı baş qaldırıldıqda əksər şairlərin əsərlərində artıq açıq şəkildə vətənpərvərlik çağırışları ön plana keçir. Məqalədə həmin zaman kəsiyində Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus üslubu ilə tanınan Arif Abdullazadənin poeziyasında vətənpərvərlik mövzusunun işlənməməsindən söhbət açılır.

Ədəbi arenaya 60-cı illərdə qədəm basan Arif Abdullazadə (1940-2002) poeziyasının əsasında həm çoxəsrlik Azərbaycan folkloru, həm klassik ədəbiyyat, həm də yeni dövrün sərbəst şeir ənənələri dayanır. Dövrün bir çox müəllifləri kimi onun poeziyası da mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir. İnsan və cəmiyyət, həyat və ölüm, arzular, insan və Yaradan və digər mövzularla bərabər şair bütün yaradıcılığı boyu Vətən və onun taleyi məsələsini diqqətdə saxlayır. A.Abdullazadənin poeziyası əsasında apardığımız tədqiqat zamanı belə bir qənaətə gəldik ki, onun yaradıcılığında vətənpərvərlik məsələlərini üç dövr əsasında öyrənmək daha məqsədəuyğundur: 60-80-ci illər ərzində yazılmış nümunələr; 80-ci illərin sonundan sonra milli azadlıq hərəkatı ilə bağlı olan nümunələr və Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qələmə alınan nümunələr. Həmin nümunələr janr və tematika baxımından da bir-birindən fərqlənir. Onlarda vətən təbiətinin vəsfi, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği, bütöv Azərbaycan ideologiyası, vətənin taleyi, Qarabağ hadisələri və s. məsələlər ön plana çəkilir. Bütün sadalanan məsələlər ədibin “Layla”, “Son kişilər”, “Dilsiz nə Vətən?!” , “Sevin Azərbaycanı”, “Ömrüm mənim – Vətənim!”, “Odlu su arasında”, “Bənzərsiz bir hekayət”, “Adım, soyum”, “Şəhidlik andımız”, “Daş yağışı”, “Zamanın boyu”, “Hələ ki...”, “Çeçen olmaq istəyirəm”, “Sevgilər” və başqa şeirləri və “Ulu Qorqud” poeməsindən gətirilmə parçalar əsasında dəyərləndirilmişdir. Ümumiyyətlə, nümunələrin poetik tutumu, onlarda ifadə olunan problemlərin dərinliyi belə bir fikri söyləməyimizə əsas verir ki, bu nümunələr yüksək vətənpərvər ruha malikdir və onların dərslərlərə salınmasında fayda var.

Açar sözlər: Arif Abdullazadə, vətənpərvərlik, poeziya, müstəqillik, milli ruh

### PATRIOTISM IN ARIF ABDULLAZADEH'S POETRY

#### **Abstract**

The article deals with the development of the theme of patriotism in the poetry of Arif Abdullazadeh, who is known for his unique style in Azerbaijani poetry at that time. Like many authors of the period, his poetry is distinguished by the variety of themes. Along with a

man and society, life and death, dreams, a man and the Creator, and other topics, the poet focuses on the Motherland and its destiny throughout his career. During our research based on the poetry of A. Abdullazadeh, we came to the conclusion that it is more expedient to study the issues of patriotism in his work on the basis of three periods: the examples written during the 60-80s; the examples related to the national liberation movement after the late 80s and the examples written after Azerbaijan gained independence. These examples also differ in genre and theme.

The description of the nature of the homeland, the promotion of national and spiritual values, the ideology of the whole Azerbaijan, the fate of the homeland, the events in Karabakh and other issues come to the fore. All the listed issues have been evaluated on the basis of the author's "Lullaby", "The last men", "What is the motherland without language?!", "Love Azerbaijan", "My life is my homeland!", "Between fire and water", "A unique story", "My name, my family" ", "Our Martyrdom Oath", "Stone Rain", "Throughout the Time", "Still ...", "I Want to Be Chechen", "Loves" and other poems and excerpts from the poem "Ulu Gorgud". In general, the poetic capacity of the examples, the depth of the problems expressed in them give us reason to say that these examples have a high patriotic spirit and are useful in their inclusion in textbooks.

**Key words:** Arif Abdullazadeh, patriotism, poetry, independence, national spirit

### Giriş

XX əsr Azərbaycan xalqının taleyində bir əsrdə qismətinə iki dəfə müstəqil cümhuriyyət qurmaq, əsrin yarısından çoxunu əsarət altında yaşamaq, bir neçə soyqırırma məruz qalmaq, əzəli torpaqlarının böyük bir qismini itirmək, öz yurdunda qaçqınlıq həyatı yaşamaq kimi çoxsaylı mürəkkəb hadisələrlə yadda qalır. Bu qədər mürəkkəb hadisələr heç şübhəsiz, ədəbiyyatda yeni mövzulara müraciət etmək üçün şərait yaradırdı. 60-80-ci illər Azərbaycan poeziyasında milli oyanışın bünövrəsi qoyulur. 90-cı illərin əvvəllərində Qarabağ hadisələri və mənfur qonşuların torpaq iddiaları, eləcə də azadlıq hərəkatı baş qaldırıqda əksər şairlərin əsərlərində artıq açıq şəkildə vətənpərvərlik çağırışları ön plana keçir. Məqalədə həmin zaman kəsiyində Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus üslubu ilə tanınan Arif Abdullazadənin poeziyasında vətənpərvərlik mövzusunun işlənməməsindən söhbət açılır ki, bu da ədibin poeziyası əsasında apardığımız genişplanlı tədqiqat işinin bir hissəsidir.

Ədəbi arenaya 60-cı illərdə qədəm basan Arif Abdullazadə (1940-2002) poeziyasının əsasında həm çoxəsrlik Azərbaycan folkloru, həm klassik ədəbiyyat, həm də yeni dövrün sərbəst şeir ənənələri dayanır. Dövrün bir çox müəllifləri kimi onun poeziyası da mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir. İnsan və cəmiyyət, həyat və ölüm, arzular, insan və Yaradan və digər mövzularla bərabər şair bütün yaradıcılığı boyu Vətən və onun taleyi məsələsini diqqətdə saxlayır. A. Abdullazadənin poeziyası əsasında apardığımız tədqiqat zamanı belə bir qənaətə gəldik ki, onun yaradıcılığında vətənpərvərlik məsələlərini üç dövr əsasında öyrənmək daha məqsədəuyğundur: 60-80-ci illər ərzində yazılmış nümunələr; 80-ci illərin sonundan sonra milli azadlıq hərəkatı ilə bağlı olan nümunələr və Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qələmə alınan nümunələr. Həmin nümunələr janr və tematika baxımından da bir-birindən fərqlənir və onların geniş şəkildə öyrənilməsinə ehtiyac var.

### Tədqiqatın əsas hissəsi

Arif Abdullazadənin poeziyasında vətənpərvərlik məsələlərini araşdırarkən ədibin müxtəlif illərdə işıq üzü görən "Arzular", "Könüllərin dünyası", "Sevin Azərbaycanı",

“Səninlə sənsiz”, “Ana dünyamız”, “Bəxtimizin kitabı”, “Tövbə duaları”, “Qatarla uçmaqdan yorulan durna” və s. kitablarında, eləcə də müxtəlif mətbu orqanlarında işıq üzü görmüş şeirlərinə müraciət etdik. Qeyd etmək yerinə düşər ki, onunla eyni zamanda ədəbiyyata gələn nəslin nümayəndələri kimi, Abdullazadənin də yaradıcılığında ilkin dövrlərdə klassikadan daha çox modern Avropa və rus şeirinin formalarına meyil güclü idi. O da əsərlərinin böyük bir qismini sərbəst şeir şakllərindən istifadə etməklə yaradırdı. 60-cı illər nəslinin yaradıcılığında olan yenilik və sərbəstlik formada özünü göstərdiyi kimi, heç şübhəsiz, ədəbi nümunələrin mövzu və problematikasında da önə çıxırdı. Abdullazadəni bu ədəbi epoxanın təmsilçisi kimi xarakterizə edərkən prof. Baloğlan Əhmədov yazır: “Azad düşüncənin özünəməxsus poetik ifadəsi ilə A.Abdullazadə 60-cıların poetik manifestinə yeni çalarlar gətirir, yeni istiqamətlər müəyyənləşdirir” [11, s. 11]

Dövrün ədəbiyyatını dərinlən tədqiq edən və 60-80-ci illəri XX əsr Azərbaycan poeziyasının “Qızıl dövrü” adlandıran filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusifli “Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər)” monoqrafiyasında vətənpərvərlik ruhlu əsərlərə siyasi ədəbiyyatın bir hissəsi kimi dəyər verərək yazır: “Yetmiş-səksəninci illərdə siyasi lirikanın mövzu dairəsi də genişlənməmişdir. Azərbaycanın birliyi, bütövlüyü, müstəqilliyi və azadlığı ideyası ilə yanaşı, turançılıq və türkçülüyn təbliği də siyasi lirikada aparıcı motivlərdən birinə çevrilməkdə idi”. [13, s.173] Doğrudur, bu məsələdən danışarkən hörmətli alim Arif Abdullazadə yaradıcılığını nümunə gətirmir, lakin yuxarıda göstərilən bütün cəhətlərə eyni zaman kəsiyində yazıb-yaradan A.Abdullazadənin də poeziyasında yetərincə nümunələr tapmaq mümkündür.

Abdullazadənin şeirlərində vətənpərvərlik mövzusunu araşdırarkən şərti olaraq üç mərhələ əsasında təsnifat aparılmağı məqbul bildik: 60-80-ci illər ərzində yazılmış nümunələr; 80-ci illərin sonundan sonra milli azadlıq hərəkatı ilə bağlı olan nümunələr və Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qələmə alınan nümunələr.

Arif Abdullazadənin ilk şeirlər kitabı 1964-cü ildə işıq üzü görən “Arzular”dır. Bu kitaba daxil olan nümunələr daha çox kosmopolit düşüncəni və insan varlığının mahiyyətini açmağa istiqamətlənsə də, kitabdakı “Layla” (1962) şeiri başdan-başa Vətənin vəsfidir. Və o vətən o zamanlar üçün qəbul olunduğu kimi heç də 15 “müttəfiq” – “qardaş” respublikanın birləşdiyi SSRİ deyil, məhz doğma Vətən, əsil Vətən – Azərbaycandır.

İlk baxışda hamıya tanış və missiyası məlum olan ana laylası şairin yozumunda oxucunun gözü qarşısında dəyişir. Şair anasından yuxusu qaçmış gecələrinə son qoymaq üçün layla oxumağını istəyir. Anasının laylası şairi yatırımaq, sakitləşdirmək yerinə daha da oyadır. Əslində şeirdə o zamançün dissident hesab olunacaq məqamlar yetərincədir. Gənc şairin yuxusunu qaçıran nədir? Burada biz İlk baxışda bu sualın cavabını vermək o qədər də asan deyil. Onun yuxusunu gənclik sevdası, ya da hansısa gündəlik qayğılar qaçırmamışdır. Ana laylası şairin gözləri qarşısında bir-birindən irəğ düşən neçə-neçə mahalımız keçir, deməli, şairin dincliyini əlindən alan, yuxusunu ərşə çəkən Vətən dərtəlidir:

Ucaldıqca bu nəğmənin  
sədaları  
Gözlərimdə Mil dolandı,  
Muğan keçdi.  
Sinəsinə gül-çiçəklər  
səpələnmiş  
Doğma Azərbaycan keçdi.  
Xəzər boyu gur dalğalar



şahə qalxdı.  
Göy gölümün göy gözləri  
    mənə baxdı.  
Kür çağladı,  
    Araz yana-yana axdı.  
Səsləndikcə bu təranə,  
Göz önümə  
ömrüm boyu bir dəfə də  
görmədiyim  
Təbriz gəldi, Mərənd gəldi,  
Başı qarlı Qoşqar gəldi,  
Səhənd gəldi... [1, s. 28]

Beləliklə, hamının “böyük vətən”dən yazdığı bir zamanda hələ ilk kitabı işıq üzü görən gənc şair məhz “doğma Azərbaycan”dan söz açır, o taylı-bu taylı Azərbaycandan. Ən vacibi isə budur ki, o həmin vətənə qayıtmağın, onu unutmamağın yolunu milli varlığımızın şah nəğməsi olan müqəddəs ana laylası ilə mümkünlüyünü vurğulayır. Vətən beynəlmiləçilik və şüarçılıqla xilas ola bilməz, məhz damarlarda axan qanı coşduran ana laylası, öz nəğməmiz, milliliyimizdədir xilas.

İlk kitabdən başlanan milli kimlik və vətən duyğusunu şair nəinki şeirlərində, həmçinin sonrakı müxtəlif janrlı əsərlərində dəfələrlə dilə gətirir. Şairin müxtəlif illərdə qələmə aldığı “Sevin Azərbaycanı”, “Ömrüm mənim – Vətənim!”, “Vətən”, “Odlu su arasında”, “Bənzərsiz bir hekayət”, “Adım, soyum”, “Şəhidlik andımız”, “Daş yağışı”, “Qürbətdə darıxırıq”, “Zamanın boyu”, “Hələ ki...”, “Çeçen olmaq istəyirəm”, “Sevgilər” və başqa şeirlərində də şüarçılıqdan qaçmaq, pafoslu danışmaq tənqid olunur, Vətənə sevginin sığallı, ütülü sözlərdə yox, vətəndaş qəlbini döyüntüsündə olmağın vacibliyi dönə-dönə dilə gətirilir.

Tanınmış şair-publisist Fikrət Sadığın “obrazlı çağırış ruhu ilə seçilən” nümunə kimi xarakterizə etdiyi [12, s. 4] “Sevin Azərbaycanı” (1970) adlı şeirinin yazıldığı bir zamanda hələ SSRİ-nin və xalqlar dostluğunun vəsfinə əsərlər yaradılır, həmin əsərlər Dövlət Mükafatlarına layiq görülürdü. Lakin gənc olmasına və yaşlılarının bir çoxunun çap olunmaq üçün heç olmasa görünüş üçün məlum tematikaya müraciət etmələrinə baxmayaraq, Abdullazadə çəkinmədən milli birlik ideyasını irəli sürür. O yazır ki, Vətən, torpaq onun üzərində yeriyənlərin fərdi keyfiyyətləri və çatmazlıqları nəzərə alınmadan küll halında sevilməlidir, çünki Vətəndir:

Sevin Azərbaycanı –  
tozundan, küləyindən  
hərdən bir bezsəniz də,  
Əhmədi, Məhəmmədi,  
məni, onu, onları  
sevə bilməsəniz də. [7, s.3]

Şeirin sonrakı misralarında şair ürək ağrısı ilə yazır ki, onsuz da kiçik olan, onsuz da zaman-zaman bölünmüş, parçalanmış bu torpağı qorumağın tək yolu birlikdən keçir. Bir daha qeyd edək ki, xalqlar dostluğu və sosializmin təntənəsi yox, məhz milli birlik. “Sevin Azərbaycanı” şeirində şair 1935-ci ildə sovet ideoloqlarından olan S.Kirovun şərəfinə qədim adı dəyişdirilərək “Kirovabad” edilən, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtı Gəncənin adını məqsədli şəkildə qürurla çəkir (Gəncənin tarixi adı 1989-cu ildə bərpa olunmuşdur):

Mən uzaqdan yazıram



bu şeir – məktubumu,  
burdan səməyə qalxsan  
yumruq boyda görünər  
öz doğma torpağımız.  
Bu yumruğa sığışar  
nə qədər yaxınımız,  
nə qədər uzağımız.  
bu yumruğu açmayın,  
qoyun düyünlü qalsın,  
açsanız,  
açılacaq,  
neçə rəngə çalacaq  
cizgilərlə bölünmüş  
əliçi xəritəsi,  
böyünəcək bir anda  
damarlara,  
barmaqlara,  
dırnaqlara,  
Bakılara,  
Gəncələrə,  
Qazaxlara... [7, s.4]

1982-ci ildə işıq üzü görən “Bir ovuc torpaq” romanı Böyük Vətən Müharibəsində almanlara əsir düşdükdən sonra təqiblərdən qorxduğuna görə SSRİ-yə qayıtmayan və Türkiyədə yaşayan azərbaycanlı İsmət bəyin illər boyu sürən vətən həsrətinin ifadə olunduğu romandır. Və romanda İsmət tək deyil. Müxtəlif zamanlarda Türkiyədə sığınacaq tapmış bir çoxları da eyni dərdi yaşayır və onların yeganə ümidi ölərkən qəbirlərinin üzərinə Leyla xanım adlı bir azərbaycanlının nə vaxtsa vətəndən gətirdiyi torpaqdan bir ovuc töküləcəyindədir. [2]

A.Abdullazadənin 1988-ci ildə işıq üzü görən eyniadlı kiatabına daxil olan “Duyum” romanında da bu mövzuya qayıdılır. Müəllif yazır: “Yurdun böyüyü-kıçiyi yoxdur. Yurd bir alaçıqdan da ibarət ola bilər”. [3, s. 17] Və hər nə boyda olsa da, onun sadəcə bir adı var – Vətən. Vətənsə qorunmalıdır. Bu fikir 1989-cu ildə həmvətənlərimiz əzəli torpaqlarında ermənilər tərəfindən qovulmağa başlayarkən qələmə alınmış “Yurd” adlı şeirində belə ifadə olunmuşdur:

...Yurdun böyüyü, kıçiyi,  
yaxşısı, pisi olmur,  
Yurddur – demək doğmadır,  
doğmadır demək Yurddur,  
Yurdun Vətən ətirli çiçəyisənsə,  
kürrəmizin harasına atılıb qalsan,  
onu döyüş bayrağıtək  
son anacan əllərindən buraxma,  
zaman-zaman öz içindən keçirib  
bir dünyaya tanıtdır,  
öz içindən, damarından keçir sən,  
Yurd nə ələ gələndir,

Yurd nə əldən gedəndir, -  
zamanların sellərinin ağzında  
dərələşən, dağlaşan,  
gündüz olub yaxınlaşan,  
gecə olub uzaqlaşan  
Yurdun

bircə qarışı da Vətəndir! [9, s. 34]

Elə buradaca qeyd etmək yerinə düşürdü ki, bir çox qələm yoldaşları kimi Arif Abdullazadənin də 60-80-ci illərdə yazdığı şeirlərinin bir qisminə müstəqilliyə çağırış, azadlıq mübarizəsi başqa xalqların taleyi ilə bağlı yazılmış nümunələrdə son dərəcədə cəsarətlə dilə gətirilir. Əsası haradasa əsrin əvvəllərində əsərlərinin mövzusu Azərbaycandan uzaqlardan götürən dahi Hüseyn Cavid tərəfindən qoyulan bu tendensiyaya XX əsr Azərbaycan şairlərindən S.Vurğun, R.Rza, B.Vahabzadə, Ə.Kərim, V.Səmədovlu və başqalarının yaradıcılığı üçün aktual olmuşdur. A.Abdullazadənin “Baham adaları”, “Qaraçılar”, “Azadlıq (Havanaya)”, “Havanalı bir ana”, “Bir qitə balladası (Amerika)” və s. kimi şeirləri bu qəbildən olan poetik nümunələrdir. “Baham adaları” (1966) şeirində okeanın ortasında bataqlıqlar içində, iqlimi və təbii şəraiti çox pis olan bu adalara həsəd səslənir sanki:

Köksündə qızılın olsaydı,  
Yaxud qızıla bərabər uranın, qazın olsaydı,  
Çoxdan axışardılar qoynuna,  
Əvvəl bir yekə minnət qoyardılar boynuna,...  
Səndən də bərbad yerləri “abad” eləyiblər  
Baxmayıb küləyinə, pəlçığına, istisinə,  
Göz tutub gəlinin tüstüsünə  
yaradıblar, qurublar,  
Sonra da  
ədəb-ərkanla çıxıb  
boynunda oturublar... [4, s.44]

Əslində müəllifin kimə və nəyə işarə etdiyini anlamaq üçün o qədər də arif olmağa gərək yoxdur. Müstəmləkəçilik əleyhinə yazılsa da, buradakı sərvətlərə köksü talan olunub, dağ çəkilən, “abad” olmaq adıyla bərbad edilən Azərbaycandır. Təqribən eyni dövrdə, eyni mövzuda yazılmış “Bir qitə balladası” (1966-67) şeiri Amerikanın yerli əhalisi olan hinduların həyatının təsviri müəllifin azadlıq haqqında lirik-fəlsəfi düşüncələrinin ifadəsidir. Ağdərili müstəmləkəçilərin əliylə məhv edilən, torpağı, sərvətləri, milli kimliyi talan olunan, “yersiz gəldi, yerli qaç”ın növbəti qurbanı olan, haqlıykən haqsız duruma salınan hindulara “Amerika” deyə xitab edərkən şair yenə də Azərbaycandan yazır. Buradakı “sən baxmayıb saçlarının sarısına” [5, s.236], “Ağ bənizlər ağ etdilər” [5, s.240] ifadələrində müstəmləkəçilərin ümumiləşmiş obrazı gizlənmişdir:

Elin gedib,  
Dilin gedib,  
Nə dinməyə sözün qalıb,  
Nə görməyə gözün qalıb.  
Dodağına  
“Sus” kəlməsi yapışdırıb  
bağlayıblar,

Gözlərini qapayıblar  
Mədəniyyət pərdəsilə.  
Düşünürsən, dinmək olmur.  
Bu qapanmış gözlərlə  
Hey baxırsan, görməyirsən –  
göz yorulmur.  
Sən baxırsan  
Var-yoxunu talayırlar,  
Diri-diri  
Sinəndə od qalayırlar –  
sən baxırsan...  
Qara rəngin solub gedir,  
Nəsillərin zaman-zaman  
ölüb gedir,  
sən baxırsan. [5, s.242]

Şair Baham adalarının, Amerikanın yerli sakinlərinin şirniklənərək mala-mülkə satılmaları, Avropaya bir qarın çörək – iş dalınca səpələnən, bir vaxtlar dünyaya hakim olanların “qullara qul olan” taleyinə acıyır, onları mübarizəyə səsləyir. Arif Abdullazadənin həcmcə çox da iri olmayan “Türklər”(1976) adlı şeirində ortağ türk dastanlarındakı türk obrazının - “gözü qan dolu”, “üzü tükü” “bu türklər”in - bir zamanlar cəsarəti və mərdliyi ilə geniş coğrafiyaya hakim olmasından, lakin şairin yaşadığı zamanda təəssüf ki, öz yurduna kənardan baxmasından, öz yurdunda qərib olmasından və s. bəhs olunur. Müəllif əslində yaşadığı ölkədə sovet ağalığının, əsarətinin mövcudluğundan gileylənir, lakin diqqəti yayındırmaq üçün güzaran dalınca Avropaya səpələnmiş türklərə acıyır. Bir zamanlar ağa olanların, indi hansısa ağalara sığınmasına acıyır. [8, s.35-36]

Arif Abdullazadənin şeirlərində bütöv Vətən var - “kəsərsiz bir qılıncla yarıya bölünmüş” Vətən. Həmin şeirlərdə kənardan həsrətlə baxdığımız, adını ehtiyatla dilə gətirdiyimiz əldən getmiş torpaqlarla çağırışla bərabər, tamamilə eyni təəssübkeşliklə yerlibazlıq, məhəllicilik, vətəni mahallara, bölgələrə bölməyə də qarşı çağırış da səslənir. “Bənzərsiz bir hekayət” (1987), “Adım, soyum” (1989) kimi şeirləri məhz həmin çağırışların ifadə olunduğu nümunələrdəndir:

...Harda, nə vaxt soruşsalar haralısan,  
cavabım bir, sözüm birdir:  
Qarabağın dar günündə qarabağlı –  
şuşalıyam,  
ağdamlıyam,  
xankəndliyəm,  
bərdəliyəm,  
yeri gəlsə bu torpağın hər parçası,  
qarışıçün  
əl-ayağı zəncirlərə can verməyə  
bir dəliyəm.  
..... Boy yaşımı, il yaşımı soruşsalar,  
dünən, bu gün, sabah adlı  
zamanların çaylarından  
damla-damla axıb gedən,

tükənməyən bir anam mən,  
milləti türk,  
doğma yurdu Azərbaycan,  
İnsan oğlu İnsanam mən. [5, s. 26]

Cənub mövzusu şairin “Analı dünya”, “Zaqrub çayı”, “Təbrizin daşlı yolu”, “Təbrizdə bir gün”, “Bənzərsiz bir hekayət”, “Odlu su arasında” və başqa şeirlərində dilə gətirilir, bayatılarımızdan başlayaraq həsrət rəmzi kimi ədəbiyyatımızda dəfələrlə mərkəzi obraza çevrilən Araz, Xudafərin, Təbriz özünəməxsus poetik dillə bu mətnlərə daxil edilir. Bir vaxtlar Şərqi Ukraynanı Qərbi Ukraynadan ayıran Zaqrub çayına həsr etdiyi eyniadlı şeirdə də (1980) müəllif Arazı yada salır. [8, s.45]

Arif Abdullazadənin sevet dönəmində milli oyanış ruhunda yazılan əsərlərindən bəhs edərkən 1980-ci ildə yazılan və ilk dəfə 1983-cü ildə “Səninlə sənsiz” adlı kitabında işıq üzə çıxən “Ulu Qorqud” poeması xüsusi qeyd olunmalıdır. [8, s.93-135] Əsərdən bəhs edərkən yalnız olaraq bəzi tədqiqatçılar onun müstəqil kitab şəklində çap olunduğu nəşrin tarixinə əsaslanmaqla onu əsasən Qarabağ hadisələri ilə bağlayaraq müharibə dövründə təbliğat vasitəsi kimi əhəmiyyətindən söz açmışlar ki, bu fikirlə qismən razılaşa bilərik. Belə ki, 90-cı illərdə milli müstəqillik və vətənpərvərlik ideyaları, Qarabağ hadisələrinə, müharibə və ərəzi bütövlüyü mövzularına müraciət olunması adi hal idi, müstəqil bir ölkədə günün mövzusunda, mübarizədən və azadlıqdan yazmaq üçün müəllifdən xüsusi cəsarət tələb olunmurdu. Lakin poemanın 1980-ci ildə yazıldığını nəzərə alsaq, oradakı vətən haryı, tarixi keçmişə münasibət, azadlıq və vətənpərvərlik tərənnümü tamamilə başqa bir aspektdən dəyərləndirilməlidir. Bizim subyektiv anlamımıza görə, A.Abdullazadənin “Ulu Qorqud” poemasını Qarabağ mövzusu ilə bağlamaq yolverilməzdir və poemada yer alan vətənpərvərlik çağırışları, orada haqqında söz açılan müəyyən tarixi hadisələr barədə 1980-ci ildə söz açılması müəllifdən xüsusi cəsarət tələb edir. Məs,

Ən sonda  
Çağımın əvvəlində yurd salan,  
İmzalar içində  
imzasını arayan,  
Hadilərin, Sabirlərin  
zamanların arxasından, önündən  
ucalan gur səsləri,  
nəhayət,  
bu günümün  
ili əsrə bərabər,  
inadlı inamı,  
yorulmaz həvəsləri. [10, s. 48]

İstiqlal aşığı Məhəmməd Hadini (1879-1920) ümumtürk düşüncəsinin ifadəsi olan “Dədə Qorqud kitabı”nın adı ilə bağlı bir poemada xatırlamaq, onun ən təəssübkeş misralarına müraciət etmək hələ Azərbaycanın SSRİ-nin tərkibində olduğu vaxtda “günümüzün yorulmaz həvəsləri” ilə bağlamaq istiqlal arzusunun ifadəsi idi. “Kitabi Dədə Qorqud”dan qaynaqlanaraq yazılmış bu fəlsəfi poemada öz zamanına görə çox yüksək vətənpərvərlik, mübarizəyə çağırış ruhu, kökə bağlılıq məsələləri, ərənlilik önə çəkilir.

90-cı illərin hadisələri, milli azadlıq hərəkatı, soydaşlarımızın doğma ata-baba torpaqlarından qovulması, Qarabağ hadisələri Arif Abdullazadənin şeirlərindəki

vətənpərvərlik çağırışlarına yeni çalarlar gətirir. Gün keçdikcə torpaq itkisi, şəhid xəbərləri və didərginlik azalmır və şair yazır:

Torpağımız həmsərhəddi torpağımıza,  
Torpağımız həm də səddi torpağımıza,  
Torpağımız hələ dərdi torpağımıza,  
Qoca dünya özbaşına fırlanır hələ. [5, s. 30]

Arif Abdullazadənin vətənpərvərlik mövzusunda şeirlərindən söz düşərkən demək olar ki, bütün tədqiqatçıların yada saldığı daha bir nümunə var. Bu, 1995-ci ildə qələmə alınmış “Çeçen olmaq istəyirəm” adlı şeirdir ki, ədib özündən qat-qat güclü Rusiyaya qarşı mübarizə aparən çeçenlərin cəsarətinə hardasa həsəd apararaq yazır:

..gözüm paxıl, sözüm nağıl,  
bu şeytanlar dövrəsində,  
bu nağıllar ölkəsində  
nağıllardan düşüb qalan  
bir qara div, bir əjdaha,  
bir cin olmaq istəyirəm,  
sən dövrənin işinə bax...  
Türk oğlu Türk ola-ola  
Çeçen olmaq istəyirəm. [5, s. 34]

“Dilsiz nə Vətən?!”, “Şəhidlik andımız”, “Sevgilər”, “Oğul istəyir Vətən”, “Belə olur”, “Anamın kitabı”, “Daş yağışı”, “Ömürdən uzun ümid”, “Hələ ki...”, “Yad nəfəslər”, “Zamanın boyu”, “Yaxın üfüqlər”, “Dərd bir olsa”, “Şəhid ürəkləri” kimi əksəriyyəti 90-cı illərdə yazılmış nümunələr də tematikası baxımından vətənpərvərliyə dayanır. Həmin şeirlərin təhlilindən gəldiyimiz qənaət bundan ibarətdir ki, onlarda 60-80-ci illərdə yazdığı əsərlərdə olduğu kimi şair çağırışa və milli oyanışa yer ayrılsa da, əvvəlki mübarizlik hiss olunmur, onun yerini məğlub ölkənin vətəndaşının küskünlüyü və təəssüfə tutmuşdur. “Ulduzların karvan yolu” (1999) lirik-psixoloji poemasında (silsilə üslubunda yazılmış şeirlərdən ibarətdir) uzun yollardan sonra yorulmuş şair həyatın ziddiyyət dolu acı həqiqətlərini dilə gətirilmişdir. Həmin silsiləyə dünyada insanın yeri, insanlaraarası münasibətlər, dostluq, Yaradan və insan, tale və alınyazısı, şairlik və s. məsələlər kimi doğma yurdun taleyi məsələsinə də yer ayırmışdır. Həmin poemada Abdullazadə belə yazır:

Kiçilə-küçülə “böyük” olmuşuq,  
Hələ bizdə qalan torpağımıza  
Çəkilməz, dözülməz bir yük olmuşuq,-  
Yükləyən də bizik, daşıyan da biz.  
Dağların köksünə qürbət əkən də,  
Daralan yollara daşlar tökən də,  
Böyük sarayları qoyub qaçan da,  
Mağara yolunda daş oyan da biz.  
“Vətən, vətən” deyə nalə çəkdikcə,  
Vətən çiçəkləri hər gün yumulur,  
Kəndlər kiçildikcə,  
şəhərlərimiz  
Qürbət quşlarına yağlı yem olur.  
Qıfıllı qapılar, quruyan evlər  
Tüstüsüz-ocaqsız sıralandıqca

Çadırlar karvanı baş alıb gedir,  
Ölən yurd yerindən aralandıqca  
Zaman öz içində boşalıb gedir. [9, s.235]

Bu parçanı oxuduqca şairin ittihamını açıqca görmək mümkündür, şair “biz” deyərəkən yaşanmış məğlubiyyətdə hamının payını görür, “dağların köksünə qürbət əkən”, yurd yerlərini “qürbət quşlarına yem edən”lərin elə hamımız olduğunu dilə gətirir. 2002-ci ildə dünyasını dəyişən şairin son dövr şeirlərində bu və buna bənzər nümunələr yetərincədir. Bəlkə də yaşasaydı, son aylarda xalqımızın mübarizə ruhunda baş verən dönüş, torpaqlarımızın böyük bir qisminin mübariz vətən oğulları tərəfindən azad olunması onun şeirindəki əvvəlki mübariz ruhu yenidən qaytara bilərdi.

### Nəticə

Arif Abdullazadə şeirlərinin təhlilindən gəldiyimiz nəticə göstərir ki, onun yaradıcılığında vətənpərvərlik mövzulu əsərlərin sayı yetərincədir və şairin bütün yaradıcılıq dövrlərini əhatə edir. Onlar öz xarakteri etibarilə şairin yazıb-yaratdığı zaman kəsiyində bu qəbildən olan ilk nümunələr olmasa belə, şair artıq işlənmiş və ənənəvi mövzular daxilində orijinal poetik tapıntıları ortaya qoymağı bacarmışdır. Ədibin əsərlərində patriotizm on-on iki yaşlı uşaqların və ya qocaların əlində silah təsvir olunması qədər şüarçılıq həddində deyil. Əksinə yetərincə dərin məna və ifadə yükünə malik sambalı nümunələr səviyyəsindədir. Abdullazadənin 60-80-ci illərdə istər milli, istər beynəlmiləl mövzularda yazdığı şeirlərdə ruh yüksəkliyi və çağırışçılıq üstünlük təşkil edir. Eyni tendensiya azadlıq mübarizəsi və Meydan hərəkatı baş qaldırdığı zamanlarda yazılan əsərlərə də şamil edilə bilər. 90-cı illərin ortalarından şairin ömrünün sonunadək yazdığı nümunələrdə bütün yaradıcılığında olduğu kimi vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərlərində də ümitsilik, dərin pessimizm və küskünlük notları diqqət çəkir. Abdullazadənin vətənpərvərlik tematikalı şeirləri üçün vahid bir janr, vəzn və ya şeir qəlibi yoxdur, əsas diqqət məfhumların daxili məna yükünə yönəldilmişdir. Düşünürük ki, prof. Abdullazadənin şeirlərində vətənpərvərlik mövzusu bir məqalənin daxilində araşdırıla bilməyəcək qədər genişdir, həmin şeirlər milli kökə qayıdış, bütöv Vətən, milli tamlıq kimi bir sıra məsələlər baxımından araşdırmalar üçün mövzu verir və onların aparılması XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsinə töhfə verə bilər.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullazadə A. Arzular. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1964, 45 səh.
2. Abdullazadə A. Bir ovuc torpaq. Bakı, Gənclik, 1982, 288 səh.
3. Abdullazadə A. Duyum. Bakı, Gənclik, 1986, 368 səh.
4. Abdullazadə A. Hər yerdə, hər zaman. Bakı, Azərənşr, 1969, 73 səh.
5. Abdullazadə A. Qatarla uçmaqdan yorulan durna. Bakı, Mücrü Nəşriyyatı, 164 səh.
6. Abdullazadə A. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərənşr, 1991, 336 səh.
7. Abdullazadə A. Sevin Azərbaycanı. Bakı, Gənclik, 1979, 102 səh.
8. Abdullazadə A. Səninlə sənsiz: şeirlər və poema. Bakı, Yazıçı, 1983, 134 səh.
9. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər. Bakı, Çaşıoğlu, 2003, 357 səh.
10. Abdullazadə A. Ulu Qorqud: poema. Azərbaycan Respublikası “Kitab” cəmiyyəti, 1999, 94 səh.
11. Əhmədov B. Ömrünün sonu dünyanın sonuna düşməyən şair – Arif Abdullazadə. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər. Bakı, Çaşıoğlu, 2003, 357 səh., səh. 7-14



12. Fikrət Sadıq. Redaktordan. Abdullazadə A. Tövbə duaları: şeirlər. Bakı, Çarşıoğlu, 2003, 357 səh., səh. 3-6
13. Yusifli V. Ədəbiyyatın yolları və illəri (1960-2000). Bakı, Mütərcim, 2009, 404 səh.

## “NAXÇIVAN” UNIVERSİTETİNİN BÖLGƏDƏ MÜTƏXƏSSİS HAZIRLIĞINDA ROLU VƏ YERİ

**Nübar Təmiraz qızı Səfərli**

“Naxçıvan” Universiteti

### **Hülasə**

Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan əsrlər boyu Yaxın və Orta Şərqdə şöhrət qazanmış elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Qədim dövrlərdən başlayaraq müstəqillik dövrünə qədər burada müxtəlif təhsil müəssisələri, o cümlədən ali təhsil müəssisələri yaranmış və fəaliyyət göstərmişdir. Müstəqillik dövründə Naxçıvan Muxtar Respublikasında özəl ali təhsil müəssisəsi də yarandı və tez bir zamanda inkişaf etməyə başladı. Naxçıvan Özəl Universiteti Bakıda fəaliyyətə başlayan “Naxçıvan” universitetinin filialı kimi 1994-cü ildə təşkil olunmuşdur. 1998-ci il oktyabrın birində Naxçıvan Özəl Universitetinin yeni binasının açılışı olmuş. Naxçıvan Özəl Universiteti Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərindən kənarında yerləşən yeganə özəl ali təhsil ocağıdır. Naxçıvan Özəl Universiteti 2015-ci il 22 yanvar tarixindən “Naxçıvan” Universiteti kimi fəaliyyətini davam etdirir. Lisenziyaya uyğun olaraq “Naxçıvan” Universitetində çoxpilləli təhsil sisteminin bakalavr və magistr pilləsində mütəxəssis hazırlığı aparılır. Hazırda universitetin 1000 nəfərə yaxın tələbəsinin təhsili ilə 81 nəfər müəllim məşğuldur. Professor- müəllim heyətinin 2 nəfəri AMEA-nın üzvü, 3 nəfəri elmlər doktoru-professor, 29 nəfəri fəlsəfə doktoru, dosentlərdir. Universitet zəngin maddi-texniki bazaya malikdir. 7 binadan və yardımçı qurğulardan ibarət möhtəşəm universitet şəhərciyi salınmışdır. Arxitektura və pedaqoji baxımından mükəmməl olan tədris korpusları, yüksək zövqlə dizayn edilmiş mühazirə və məşğələ otaqları, kabinə və mərkəzlər mövcuddur. Təlim prosesində ən son modifikasiyalı texnologiyalardan istifadə olunur. Elektron zalları, zəngin kitab fondu olan elmi kitabxana, yaraşılıq idman kompleksi və konfrans zalı, hər cür şəraitə malik müasir yataqxana həmçinin üçmərtəbəli sosial xidmət mərkəzi fəaliyyət göstərir. Hazırda universitetdə 4 fakultə, 10 kafedra, 6 şöbə fəaliyyət göstərir. Universitetin Avropanın və eyni zamanda Türkiyənin bir sıra Universitetləri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur. 2012-ci ildən Mövlana Mübadilə Proqramına qoşulan Universitet proqram çərçivəsində Türkiyə Respublikasının 20-dən çox Universitetləri ilə əməkdaşlıq edir. 2015-ci ildə “Naxçıvan” Universitetində Çin Xalq Respublikasının “Huawei” firmasının mərkəzi yaradılıb. Mərkəzin yaradılmasının əsas məqsədi İKT sahəsində kadrların yetişməsidir. Çin Xalq Respublikasının “Huawei” şirkəti və Naxçıvan Muxtar Respublikası Rabitə və Yeni Texnologiyalar Nazirliyi tərəfindən muxtar respublikada “Gələcəyin İKT sahəsindəki toxumları” adlı proqram-layihə çərçivəsində “Naxçıvan” Universitetinin tələbələri seçim turlarında iştirak etmiş və 7 tələbə qalib gələrək 2016-cı və 2017-ci illərdə Çin Xalq Respublikasına istehsalat təcrübəsinə göndərilmişdir. Həmçinin “Naxçıvan” Universitetində xarici tələbələrin təhsil alması üçün də yüksək səviyyədə şərait yaradılmışdır. “Naxçıvan” Universitetinin verdiyi diplomlar Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin tanıdığı bütün dövlətlərdə tanınır. “Naxçıvan” Universiteti EURAS- Avrasiya və KUNİB-Qafqaz Universitet Birliklərinin də üzvüdür və Avropa Birliyinin Comolte və AESOP layihələrində iştirak edir.

**Açar sözlər:** universitet, təhsil, mütəxəssis.

THE ROLE AND PLACE OF “NAKHCHIVAN” UNIVERSITY IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE REGION

**Abstract**

Being an integral part of Azerbaijan, Nakhchivan has been one of the centers of science and culture in the Near and Middle East for centuries. Since ancient times and up to the period of independence, various educational institutions, including higher ones, were created and operated here. During the period of independence, a private higher education institution appeared in the Nakhchivan Autonomous Republic and quickly began to develop. Nakhchivan Private University was established in 1994 as a branch of Nakhchivan University, which started its activity in Baku. In October 1998, the new building of Nakhchivan Private University was opened. Nakhchivan Private University is the only private higher education institution in Azerbaijan located outside of Baku, the capital of Azerbaijan. Since January 22, 2015, Nakhchivan Private University continues its activities as the Nakhchivan University. In accordance with the license, “Nakhchivan” University trains specialists at the level of bachelors and masters of the multi-level education system. Currently, 81 teachers are engaged in training about 1000 students of the university. Of the teaching staff, 2 are members of ANAS, 3 doctors of science-professors, 29 doctors of philosophy, associate professors. The University has a rich material and technical base. A magnificent university campus has been built, consisting of 7 buildings and auxiliary structures. There are academic buildings that are excellent in architectural and pedagogical terms, lecture and study halls, booths and centers that are well-designed. The latest modified technologies are used in the training process. There is an electronic library, a scientific library with a rich book collection, a beautiful sports complex and a conference hall, a modern dormitory with all conditions, as well as a three-story social service center. Currently, the university has 4 faculties, 10 departments, 6 departments. The University has close partnerships with a number of universities in Europe, as well as in Turkey. The University, which joined the Mevlana Exchange Program since 2012, cooperates with more than 20 universities of the Republic of Turkey within the framework of the program. In 2015, the Huawei Center of the People's Republic of China was established at Nakhchivan University. The main purpose of the center is to train personnel in the field of ICT. Huawei company of the people's Republic of China and the Ministry of communication and new technologies of Nakhchivan Autonomous Republic participated in the selection rounds of “Nakhchivan” University students within the framework of the program-project “seeds of the future in the field of ICT” and 7 students won and were sent to the people's Republic of China for internship in 2016 and 2017. Also, High conditions have been created for foreign students to study at Nakhchivan University. Diplomas of Nakhchivan University are recognized in all countries where the education of the Republic of Azerbaijan is recognized. Nakhchivan University participates in the leadership of EURAS-Eurasia and KUNIB-Qafqaz University Associations and in the European Union's Comolte and AESOP projects.

**Keywords:** university, education, specialist.

**FREUD’S DORA, DORA’S MOTHER, MOTHER’S SUBSTITUTE: THREE SILENT  
FEMALE CHARACTERS IN “FRAGMENT OF AN ANALYSIS OF HYSTERIA  
(DORA)”**

**Dr. Gamze Sabancı Uzun**  
İstanbul Aydın University  
Faculty Of Science and Letters  
Department of English Language and Literature

**Abstract**

In her article “Representation of Patriarchy: Sexuality and Epistemology in Freud’s Dora” Toril Moi suggests that “Dora is caught in an ambivalent relationship to her mother and an idealizing and identifying relationship to Frau K., the other mother figure in the text” (342). She furthermore argues that this reference is ignored in Freud’s analysis due to the fact that his “patriarchal prejudices force him to ignore relationships with women and instead center all his attention on relationship with men” (342). However, she also suggests that Dora has sexual desire for Frau K, yet Freud has never questioned the reason for this desire. What is also seen is that, Freud is less scientific but more literate in his study of Dora. He uses metaphors when describing certain scenes. One may suggest that he does not believe in the reality of the event, but sees it as a product of Dora’s fantasy, so he treats her experience as if he is analyzing a fictitious story. Furthermore, the female relationship created can be interpreted as Dora’s desperate call to return to the pre-oedipal unity with the mother. I would like to suggest that placing the pre-oedipal stage at the center, an alternative interpretation of Dora’s case appears. When Freud’s theory of the Oedipus complex shapes his analysis with a conclusion that Dora is in love with her father, looking at the same case with a different conclusion, that is Dora does not wish to comply with phallogocentric sexual formation and this is only possible through a unity with the mother or a mother substitute, as once fulfilled in the pre-oedipal stage, but is sacrificed for the sake of what the father promises.

**Key Words:** Hysteria, Dora, Freud, mother, pre-oedipal

**FREUD’UN DORASI, DORA’NIN ANNESİ, ANNENİN YEDEĞİ: “DORA: BİR HİSTERİ  
VAKASI ANALİZİNDEN BİR PARÇA”DAKİ ÜÇ SESSİZ KADIN**

**Özet**

Toril Moi, “Ataerkilliğin Temsili: Freud’un Dora’sında Cinsellik ve Epistemoloji” başlıklı makalesinde, “Dora, annesiyle kararsız bir ilişkiye ve metindeki diğer anne figürü Frau K. ile idealize edici ve özdeşleştirici bir ilişkiye yakalanmış durumda” iddia eder (342). Ayrıca, Freud’un analizinde, “ataerkil önyargılarının onu kadınlarla ilişkileri görmezden gelmeye zorlamadığını ve bunun yerine tüm dikkatini erkeklerle ilişkiye odakladığını” savunur (342). Bununla birlikte, Dora’nın Bayan K’ye karşı cinsel arzusu olduğunu öne sürer, ancak Freud’un bu arzusunun nedenini asla sorgulamadığını ifade eder. Freud’un Dora çalışmasını, kullanılan metaforlar, anlatım dilinin bilimsel olmaktan çok edebi olduğunu gösterdiğini, ayrıca Freud’un Dora’nın anlattığı olaylara tam inanmadığını, hikayelerin

Dora'nın fantezisinin bir ürünü olarak gördüğünü, bu yüzden deneyimini hayali bir hikayeyi analiz ediyormuş gibi ele aldığını söyleyebiliriz. Dahası, yaratılan kadın ilişkisi, Dora'nın anne ile Oidipal dönem öncesine birliğe geri dönme arzusunun çaresiz çağrısı olarak yorumlanabilir. Bu dönemi merkeze yerleştirerek Dora'nın durumunun alternatif bir yorumu ortaya çıkar. Freud'un Oidipus kompleksi teorisi Dora'nın analizinin çerçevesini oluştururken, yani Dora'nın babasına aşık olduğu sonucunu çıkarırken, bu makalede farklı bir bakış açısı sunulacak. Dora'nın etrafındaki kadınlarla kurduğu ilişki Dora'nın fallosentrik cinsel oluşuma uymak istemediğini ve bu sadece anne veya anne ikamesi ile Oidipal dönem öncesine ait bir birlik oluşturarak mümkün olacağını ileri sürecek.

**Anahtar Kelimeler:** Histeri, Dora, Freud, anne, oidipal öncesi

## MÜASİR TƏLİM METODLARI VƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ

Aygül Abdul qızı İbrahimova  
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

### Hülasa

Yaşadığımız cəmiyyətdə səmərəli vətəndaşlığa hazırlaşmaq şagirdlərdən mühüm idrak qabiliyyəti tələb edir, onlar öz fikrini formalaşdırmağı, təcrübə və düşüncədən mənə çıxarmağı, məntiqi arqumentlər tapmağı, fikirlərini aydın və inamla ifadə etməyi bacarmalıdır. Amma vətəndaşın formalaşması üçün təkcə bu qabiliyyətlər kifayət deyil, sosial sahədə zəruri olan münasibət və qabiliyyətlər var ki, bunlar şagirdləri gələcəkdə dəyərli vətəndaş olmağa istiqamətləndirir.

Uşaqlara “dediyimizi etsinlər” deyib, onlara özləri bildiyi kimi hərəkət etməyə və fikirləşməyə imkan vermiriksə, demək, yaşadığımız sistemin nöqsanlarını aradan qaldırmaqda və həqiqi demokratik ideyalara çatmaqda özümüz maneələr yaradırıq. Azərbaycan Respublikası azad bir ölkədir, lakin bu fəaliyyətlə biz sabahkı dövlətimiz üçün azadlığı məhdudlaşdırmış oluruq. Məktəbdə uşaqlara elə bir azadlıq verilməlidir ki, onlar sabah idarəetmə işində çalışanda sərbəst şəkildə öz fikir və ideyalarını ictimaiyyətə çatdıra bilsinlər və həmin fikir və ideyaları tərəddüd etmədən təşkil etsinlər.

Şagirdlərə sinfin və dərslərin təşkilində iştirak etməyə imkan yaradanda onlarda özünəinam yaranır, öyrənmədə sərbəstlik verilir və onların fikirləri ictimai müzakirəyə səbəb olur. Mən ibtidai sinif müəllimliyi ixtisasını tədris etdiyim tam orta məktəbdə “Xəlifə günü” təşkil edərək il ərzində bir neçə dəfə şagirdlərimin sinfin, dərslərin təşkilində iştirak etməsinə şərait yaradırım. Bu onlar üçün çox maraqlı olur və müşahidələrim zamanı şagirdlərimin sərbəst fikir yürüdə bildiyinin şahidi oluram.

Son vaxtlar Azərbaycan təhsil sistemində də dünya təcrübəsindən yararlanaraq müasir təlim üsullarından və İKT-dən geniş istifadə olunmağa başlanılmışdır. Müasir təlim metodlarından və İKT-dən istifadə sinif mühitində dəyişiklik etməyə və müəllimlə şagird arasında, şagirdlərin öz aralarında və məktəblə ev arasında baş verən qarşılıqlı əlaqələr qurmağa imkan yaradır.

İKT-dən istifadə edən insanın dünyagörüşündə də köklü dəyişiklik nəzərə çarpır. İKT-dən istifadə edən şagird, müəllim və valideynlər hər zaman bir addım öndə olurlar. Hər bir şeyin xeyri olduğu kimi, ziyanlı tərəfləri də vardır. Bəli, İKT-dən düzgün, yerində və lazımı qaydada istifadə etmək lazımdır. İKT-dən istifadə edən gənclərimiz sayəsində biz bugünkü gündə nəinki ön cəbhədə, həm də informasiya cəbhəsində qalib olduq. 27 sentyabr 2020-ci il tarixində başlayan Azərbaycan-Ermənistan arasında müharibə bir daha İKT-dən istifadənin zəruriliyini gözlər önünə sərmişdi.

Biz mövcud vəziyyətlə əlaqədar olaraq “virtual məktəb” platformasında dərslərimizi böyük həvəs və inamla tədris edirik. Bugünkü gündə bu platformanın funksiyalarından həm şagirdlərim, həm də özüm bacarıqla istifadə edir və dərslərimizi günü-gündən maraqlı edirik.

**Açar sözlər:** təlim, tədris, metod, İKT

### USE OF MODERN TEACHING METHODS AND ICT

#### Abstract

In our society, preparing for effective citizenship requires students to have important cognitive abilities, they must be able to form their own opinions, make sense out of experience and thinking, find logical argumenThere are necessary attitudes and abilities in the social sphere that guide students to become valuable citizens in the future, there are necessary



attitudes and abilities in the social sphere that guide students to become valuable citizens in the future.

If we tell children to “do what we say” and do not allow them to act and think as they know, then we are creating obstacles to overcome the shortcomings of the system in which we live and to achieve true democratic ideas. The Republic of Azerbaijan is a free and democratic country, but in this activity we are restricting freedom for our future state. At school, children should be given the freedom to communicate their ideas and ideas to the public and to organize them without hesitation when they work in management tomorrow.

When students are given the opportunity to participate in the organization of the class and the lesson, they gain self-confidence, are given freedom to learn, and their opinions lead to public discussion. By organizing “Khalifa Day” at the high school where I teach primary school, I create conditions for my students to participate in the organization of classes and lessons several times a year. This is very interesting for them, and during my observations I see that my students are able to think freely.

Recently, modern teaching methods and ICT have been widely used in the Azerbaijani education system, taking advantage of world experience. The use of modern teaching methods and ICT allows for changes in the classroom environment and the interaction between teacher and student, between students themselves and between school and home.

There is also a radical change in the outlook of people who use ICT. Students, teachers and parents who use ICT are always one step ahead. There are pros and cons to everything. Yes, ICT must be used properly, in place and in the right way. Thanks to our young people who use ICT, today we have won not only on the front lines, but also on the information front. The war between Azerbaijan and Armenia, which began on September 27, 2020, once again highlighted the need to use ICT.

Due to the current situation, we teach our lessons on the “virtual school” platform with great enthusiasm and confidence. Today, both my students and I use the functions of this platform skillfully, and we make our lessons interesting day by day.

**Key words:** Teaching, training, methodology, ICT

### MÜASİR TƏLİM METODLARI VƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ

Yaşadığımız cəmiyyətdə səmərəli vətəndaşlığa hazırlaşmaq şagirdlərdən mühüm idrak qabiliyyəti tələb edir, onlar öz fikrini formalaşdırmağı, təcrübə və düşüncədən məna çıxarmağı, məntiqi arqumentlər tapmağı, fikirlərini aydın və inamla ifadə etməyi bacarmalıdırlar. Amma vətəndaşın formalaşması üçün təkcə bu qabiliyyətlər kifayət deyil, sosial sahədə zəruri olan münasibət və qabiliyyətlər var ki, bunlar şagirdləri gələcəkdə dəyərli vətəndaş olmağa istiqamətləndirir.

Uşaqlara “dediyimizi etsinlər” deyib, onlara özləri bildiyi kimi hərəkət etməyə və fikirləşməyə imkan vermiriksə, demək, yaşadığımız sistemin nöqsanlarını aradan qaldırmaqda və həqiqi demokratik ideyalara çatmaqda özümüz maneələr yaradıırıq. Azərbaycan Respublikası azad bir ölkədir, lakin bu fəaliyyətlə biz sabahkı dövlətimiz üçün azadlığı məhdudlaşdırmış oluruq. Məktəbdə uşaqlara elə bir azadlıq verilməlidir ki, onlar sabah idarəetmə işində çalışanda sərbəst şəkildə öz fikir və ideyalarını ictimaiyyətə çatdıra bilsinlər və həmin fikir və ideyaları tərəddüd etmədən təşkil etsinlər.

Şagirdlərə sinfin və dərsin təşkilində iştirak etməyə imkan yaradanda onlarda özünəinam yaranır, öyrənmədə sərbəstlik verilir və onların fikirləri ictimai müzakirəyə səbəb olur. Mən ibtidai sinif müəllimliyi ixtisasını tədris etdiyim tam orta məktəbdə “Xəlifə günü” təşkil edərək il ərzində bir neçə dəfə şagirdlərimin sinfin, dərsin təşkilində iştirak etməsinə şərait yaradıram. Bu onlar üçün çox maraqlı olur və müşahidələrim zamanı şagirdlərimin sərbəst fikir yürüdə bildiyinin şahidi oluram.

Son vaxtlar Azərbaycan təhsil sistemində də dünya təcrübəsindən yararlanaraq müasir təlim üsullarından və İKT-dən geniş istifadə olunmağa başlanılmışdır. Müasir təlim metodlarından və İKT-dən istifadə sinif mühitində dəyişiklik etməyə və müəllimlə şagird arasında, şagirdlərin öz aralarında və məktəblə ev arasında baş verən qarşılıqlı əlaqələr qurmağa imkan yaradır.

İKT-dən istifadə edən insanın dünyagörüşündə də köklü dəyişiklik nəzərə çarpır. İKT-dən istifadə edən şagird, müəllim və valideynlər hər zaman bir addım öndə olurlar. Hər bir şeyin xeyri olduğu kimi, ziyanlı tərəfləri də vardır. Bəli, İKT-dən düzgün, yerində və lazımı qaydada istifadə etmək lazımdır. İKT-dən istifadə edən gənclərimiz sayəsində biz bugünkü gündə nəinki ön cəbhədə, həm də informasiya cəbhəsində qalib olduq. 27 sentyabr 2020-ci il tarixində başlayan Azərbaycan-Ermənistan arasında müharibə bir daha İKT-dən istifadənin zəruriliyini gözlər önünə sərmişdi.

Biz mövcud vəziyyətlə əlaqədar olaraq “virtual məktəb” platformasında dərslərimizi böyük həvəs və inamla tədris edirik. Bugünkü gündə bu platformanın funksiyalarından həm şagirdlərim, həm də özüm bacarıqla istifadə edir və dərslərimizi günü-gündən maraqlı edirik.

İnteraktiv təlim metodları + İKT və onların tətbiqi

Təlim prosesinin daha da yaradıcı olmasının və şagirdlər tərəfindən müxtəlif üsullar vasitəsilə hər hansı bir məlumatın qavranılmasının və qəbul edilməsinin artırılması üçün müxtəlif metodlar təklif olunur.

Təhsil müəssisələrində tədris prosesində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi, dünya təhsil sistemində inteqrasiya məsələlərinə ciddi yanaşılır. Təhsilin keyfiyyəti tək şərt deyil, həm də prosesdir. Keyfiyyətli təhsil prosesinin əsas tərkib hissələrindən biri dərsin təşkilidir: onun mərhələləri, təlimin forma, üsul və metodlarıdır; onun qurulması optimal düzgün həllinin tapılmasıdır.

Müasir dərstdə müəllim hər bir uşağı görür, onun potensialından maksimum istifadə edir. Müasir dərslər bütün iştirakçıların qarşılıqlı inam və etibarını əsasında canlı ünsiyyətdir. Dərs nəinki müəllimin, həm də şagirdin yaradıcılığının nəticəsi olur.

Fəal dərslərin səmərəliliyini artırmaq üçün ən mühüm şərtlərdən biri dərslərin planlaşdırılmasıdır. Fəal dərslərin yaradıcı xarakterinə baxmayaraq, onun uğuru dərslərin bütün mərhələlərinin öncədən "ölçülüb-biçilməsi" sindən asılıdır. Planlaşdırma təlimin məqsədlərinin müəyyənləşməsindən başlanır. Təlim məqsədlərinin bir neçə təsnifatı mövcuddur:

1. Müəllimin fəaliyyətinin xarakteri üzrə: öyrədici, inkişafedici, tərbiyəedici;
2. İdrak sahəsində əldə olunan nəticələrinin səviyyəsi üzrə;
3. İdrak prosesinin səviyyəsi üzrə hafizənin və təfəkkürün müxtəlif növləri ( məntiqi, tənqidedicisi, yaradıcı).

Müəllimlərin çox zaman təlimin məqsədlərinin müəyyən edilməsinə əhəmiyyət vermirlər və ya onu etməyi bacarmırlar. Onlar təlimin məqsədi kimi yalnız öyrədici məqsədlər

müəyyən edirlər. Lakin inkişafedici və tərbiyəedici məqsədlər isə kölgədə qalır və müəllim fəaliyyətini istiqamətləndirmir. Təlim məqsədlərini müəyyən edərkən müəllim aşağıdakı amilləri nəzərdə tutmalıdır:

1) Tədris materiallarının xüsusiyyətini;

2) Bu dərslərin keçirilən mövzu üzrə dərslərin silsiləsində tutduğu yeri və sinfin hazırlıq səviyyəsini.

Planlaşdırma zamanı müəllim 4 əsas suala cavab verməlidir.

Nə öyrədilməli?

Necə öyrədilməli?

Hansı şəraitdə?

Nəticələri necə qiymətləndirmək olar?

Bu suallara cavab kimi təlim tərbiyə prosesinin strukturu şərti olaraq aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarət sistem kimi təsvir edilir:

1. Tədris plan və proqramları və ya təlimin məzmunu (nə öyrədilməli?);

2. Təlim metodları (necə öyrədilməli?);

3. Təlim- tərbiyə prosesinin təşkili (Hansı şəraitdə?);

4. Şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi (nəticələri necə qiymətləndirmək olar?).

Real təlim prosesində bu komponentlərin xüsusilə, bu sistemin təlim-tərbiyə prosesinin təşkili kimi mühüm tərkib hissəsinə adətən az əhəmiyyət verilir. Çünki təlimin təşkilinin ancaq formal cəhətləri nəzərə alınır. Müəllim işində də şagirdə çatdırmalı dərslərin məzmunu ( yəni hansı bilik öyrədilməlidir?) üstün tutulur. Lakin bununla müəllim təlim-tərbiyə prosesinin əsas tərkib hissəsinin yalnız birini nəzərdə tutur və təlim proseslərində əhəmiyyət daşıyan digər amilləri ( necə, hansı şəraitdə) nəzərdən qaçırır.

Bu nöqsanları aradan qaldırmaq məqsədi ilə xüsusi təlim modeli müəyyən edilmişdir. Təlim modelinin 4 əsas komponenti var: məqsəd, məzmun, öyrədici mühit, qiymətləndirmə.

Bu komponentlər arasında əlaqə yaradan ünsürlər təlim prosesinin 2 əsas istiqamətini göstərir:

1. Şagirdlərin idrak prosesinin, yəni təfəkkür, hafizə, diqqət, təxəyyül proseslərinin və bununla əlaqədar əsas bilik bacarıq və vərdişlərinin inkişafı.

2. Şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafı, yəni şagirdin sosial-psixoloji, emosional-iradi inkişafı.

Bu iki amil təlim-tərbiyə prosesinin uğurunun əsas meyarı olmalı və həmin prosesin qurulmasının istiqamətini müəyyən etməlidir. Fəal dərslərin planlaşdırılmasında məzmun xəttinin əsas standart və alt standartların seçilməsi də vacibdir. Dərslərin planlaşdırarkən müəllim dərslərin hansı növə aid olduğunu da müəyyən etməlidir.

Fəal ( interaktiv) dərslərin 2 əsas növü var: induktiv və deduktiv tədqiqat. İnduktiv tədqiqat xüsusi biliklərdən ümumi biliklərə doğru irəliləyir, deduktiv tədqiqat isə əksinə. İnduktiv tədqiqat daha çox yeni mövzunun keçirilməsi zamanı istifadə olunur. Deduktiv tədqiqat daha çox mövzunun möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədi ilə istifadə olunur.

Dərsin məqsədlərini, dərsin tipini müəyyənləşdirəndən sonra müəllim artıq fəal təlimin quruluşuna əsasən dərsi mərhələlər üzrə planlaşdırır. Müasir təlim metodlarından istifadədə fəal dərsin mərhələləri aşağıdakılardır:

1. Motivasiya (problem situasiyanın yaranması, fərziyyələrin irəli sürülməsi, tədqiqat sualı) – 5-10 dəq.
2. Tədqiqat işi (qrup işi) – 10-12 dəq.
3. Məlumat mübadiləsi (şagirdlərin cavabları, qrupların cavablarının bir-birinə təqdimatı) – 7-8 dəq.
4. Məlumatın müzakirəsi və nəticəsi (hər alınan cavabdan sonra) – 5 dəq.
5. Ümumiləşdirmə və nəticə – 5 dəq.
6. Qiymətləndirmə – 3 dəq
7. Yaradıcı tətbiqetmə (ev tapşırığının verilməsi) – 2 dəq.

Dərsin əhəmiyyəti təkcə onun məzmununu ilə deyil, həm də forması ilə şərtlənir. Dərs həm də düşünməyi öyrətdiyinə görə faydalıdır. Dərs o zaman fayda gətirir ki, şagirdlərdə canlı maraq, kəskin reaksiya doğursun, onları diskussiyaya girməyə, materiala uyğun hərəkətə sövq etsin. Bu cür dərs təkcə canlı və maraqlı keçməklə qalmaqacaq, o həm də şagirdlərə sərbəst düşüncə vərdişləri aşılayacaqdır.

Heç də hər cür material, xüsusən də məktəb dərsliklərində olan material yuxarıdakı kateqoriyalardan istifadəyə imkan vermir. Buna görə də nə qədər ki, dərslikdəki mətni qəzet məqaləsi ilə əvəz etməyə və ya mətn oxunuşu əvəzinə şagirdlərə hansısa bir hadisə danışmağa, fotosəkil və ya rəsm əsəri, təqdimat nümayiş etdirməyə, bilgisayar və proyektordan istifadə etsək, bir sözlə, onu daha rəngarəng etməyə hazırlaşsaq, dərs bir o qədər gözəl keçər.

İnteraktiv təlim üsullarından və dərsdə İKT-nin istifadəsindən alınan nəticə ilə tanış olaq. Şagirdlərə yuxarıda sadalanan metodlardan istifadə etməklə dərsləri keçdikdə, onlarda düşünmə qabiliyyəti artır və aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf gedir:

1. Şəxsilikdən ictimailiyə doğru
2. Asılılıqdan müstəqilliyə doğru
3. İKT-dən istifadə vərdişlərinə doğru
4. İntuisiyadan məntiqə doğru
5. Tək fikirlilikdən alternativliyə doğru
6. Yaradıcılığa və vizual effektlərə doğru
7. Müstəqil tədqiqat işlərinin aparılması vərdişləri təkmilləşir
8. Analiz etmək, araşdırmaq, dərk etmək və ümumiləşdirmək qabiliyyəti artır
9. Ətrafda mövcud olan hər hansı bir obyektin əlamətlərini xarakterizə etmək bacarığı formalaşır
10. Təbiətə sevgi və onun qorunması istəyi dərinləşir
11. Kompüter proqramları ilə tanış olurlar
12. Şəxsi araşdırmalarını təqdimat şəklində hazırlamaq bacarığı formalaşır
13. Auditoriya qarşısında sərbəst çıxış etmə qabiliyyəti yaranır.

Gəlin biraz fəal təlimin metodlarından – müxtəlif üsullarından danışsaq. Bildiyimiz kimi fəal təlim metodları çoxdur. Mən ən işlək fəal təlim metodları haqqında sizə məlumat vermək istəyirəm.

### Təqdimat

Fəal (interaktiv) təlim metodları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biri olan təqdimat şagirdin tədqiqat fəaliyyətinin göstəricisi sayılmalıdır. Bu metod şagirdlərə imkan verir ki, o, tədqiqatın nəticəsini müxtəlif yollarla təqdim edə bilsin, öz fikirlərini dəqiq ifadə etmək, mükəmməl nəticə çıxarmaq bacarığına yiyələnsin. Təqdimata hazırlaşan şagird qrup halında işləyəndə ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnir, fikir bölüşməyi bacarır. Belə olduqda isə onların hazırladıqları təqdimat dəqiq olur, yaxşı tərtibatı ilə diqqəti cəlb edir. Təqdimata hazırlaşan şagirdlər təqdimatın hansı formada keçirmək barədə qaydalara yiyələnirlər. Müəllim təqdimatın növü və onun keçirilməsi qaydaları barədə şagirdləri təlimatlandırmalıdır. Bu təlimatlara əməl edən şagird vaxtdan səmərəli istifadə etməyə, fikrini daha dəqiq və yığcam şəkildə ifadə etməyə əvvəlcədən hazır olur. Təqdimatı keçirərkən ona şərh verməyi bacarır. Təqdimat müzakirə olunur və meyar cədvəli əsasında qiymətləndirilir. Təqdimat fərdi və ya qrup şəklində həyata keçirilə bilər.

### Kublaşdırma

Bu, tədqiqat metodlarından biri olub mövzunun hərtərəfli öyrənilməsinə şərait yaradır. Kublaşdırma vasitəsilə şagird mövzunu təsvir və müqayisə etməyə, əlaqələndirməyə, təhlilə, tətbiq və mübahisəyə yönəlir. Bu zaman şagirdin tənqidi və məntiqi təfəkkürü inkişaf edir, mövzuya hərtərəfli baxışı, qiymətləndirmə bacarığı, əməkdaşlıq vərdisləri formalaşır. Bu metod müəllimə imkan verir ki, mövzunu, vəziyyəti ətraflı tədqiq etsin, şagirdlərin mürəkkəb və integrativ yanaşmalarına şərait yaratsın.

1. Kub düzəldilir.

2. Kubun hər üzünə verilən altı göstərişdən biri yazılır. (Bu barədə interaktiv iş vərəqləri haqqında verilmiş əlavələrdə yazılıb)

3. Müzakirə olunacaq mövzu müəyyən edilir.

4. Sınıf 6 qrupa bölünür və hər qrupa mövzu üzrə bir göstəriş verilir.

5. Şagirdlər təlimatlandırılır.

6. Şagirdlər təsvir, müqayisə, əlaqələndirmə, təhlil, tətbiq, mübahisə edirlər.

7. Təqdimat edirlər

8. Nəticə çıxarır, ümumiləşdirmə aparırlar.

9. Yekun lövhədən asılır.

### Ziqzaq

Nisbətən iri həcmli əsərlərin mətni üzərində aparılan işi ziqzaq üsulu ilə aparmaq vaxtdan səmərəli istifadəyə şərait yaradır, əməkdaşlıq vərdislərini inkişaf etdirir. İş tədqiq olunacaq mətni hissələrə bölünüb, nömrələnməklə başlanır. Qruplara bölünmüş şagirdlər 1-dən 4-ə qədər sayırlar. Qrupdakı şagirdlər (ekspertlər) müvafiq nömrələrlə işarələnir, sonra eyni nömrəli şagirdlər bir parta ətrafına toplanır, mətnin müvafiq hissəsini oxuyur, verilmiş tapşırıqları yerinə yetirirlər. İş başa çatdıqdan sonra ikinci mərhələ başlanır. Ekspertlər əvvəlki qrupa qayıdır, ekspert kimi əldə etdikləri informasiyanı bir-biri ilə bölüşür və mətn üzərində işi bütövləşdirirlər.

### Beyin həmləsi

Dərsdə 5-10 dəqiqə ərzində şagirdlərin öyrənilən mövzu, problemin həlli yolları üzrə müxtəlif ideyaları irəli sürməsi vasitəsi kimi istifadə olunur. Ədəbiyyat dərslərində problemlə

vəziyyətin yardılması üçün gərək olan ilkin ideyanın formalaşmasında beyin həmləsi əvəzsiz rol oynayır.

Beyin həmləsi şagirdlərin yeni bilikləri üzə çıxarmağa, müzakirə olunan məsələyə maraq oyadır.

Əqli hücum şagirdlərin yeni mövzu üzrə biliklərini sürətlə üzə çıxarmağa, onlarda müzakirə olunan məsələyə maraq oyatmağa imkan verir. Bu metodun tətbiqi şagirdləri fəallaşdırır, verilən suala tez və düzgün cavab tapmağa, müxtəlif ideyalar irəli sürməyə həvəs yaradır.

Əqli hücum tətbiq edilərkən müəllim həll olunmalı problemi elan edir. Sual lövhəyə yazılır və ya şifahi şəkildə verilir. Əqli hücum zamanı yeni mövzu ilə əlaqədar hər hansı bir fikrin, ifadənin tamamlanması üçün mümkün variantları müəyyənləşdirmək tapşırığı vermək də məqsədəuyğundur.

Müəllim mümkün qədər çox şagirdin fikir söyləməsinə nail olmalıdır. Şagirdlər vaxt itirmədən problemlə bağlı yığcam şəkildə müxtəlif ideyalar, təkliflər irəli sürürlər. Söylənilən bütün mülahizələr heç bir şərh verilmədən, tənqidi münasibət bildirilmədən lövhədə qeyd olunur. Sonra təhlil, müzakirə mərhələsi gəlir. Müxtəlif ideyalar qiymətləndirilir, lehinə və əleyhinə fikirlər söylənir. Şagirdlər müzakirə olunan problemin həlli üçün faydalı hesab etdikləri ideyaları seçirlər.

BİBÖ (nəyi bilirik, nəyi bilmək istəyirik, nəyi öyrəndik və nəyi öyrənməliyik) şagirdlərin əvvəlki biliyi, təcrübəsi ilə yeni biliklər arasında əlaqə yaratmağa imkan verir, mövzu, problem barədə düşünməsini təmin edir. Müəllim lövhədə 3 sütundan ibarət cədvəl qurur və aşağıdakı bölmələri qeyd edir: "Nəyi bilirik", "Nəyi bilmək istəyirik", "Nə öyrəndik və hələ nələr öyrənməliyik".

Şagirdlər əvvəl mənimsəmiş olduqları bilikləri bir daha nəzərdən keçirir və öyrənmək, cavabını tapmaq istədiyi məsələləri, sualları müəyyənləşdirir. Bu məqsədlə müəllim özü və ya şagirdlər cütlər, qruplar halında mətni oxuyur.

Cütlər və ya qruplar mövzu barəsində əvvəlki biliklərinə dair qeydlər aparırlar. Mətn oxunduqdan sonra müəllim ikinci sütundakı suallara qayıdır, əgər mətndə sualların cavabları verilərsə, onları üçüncü sütunda qeyd etməyi tapşırır. Şagirdlərin qeydləri dinlənilir, məqsədəuyğun sayılan cavablar müvafiq sütunda qeyd edilir. Şagirdlər əvvəlki biliklərini (birinci sütunda qeyd edilənləri) yeni öyrəndikləri biliklərlə (yeni öyrənilənlər sütunundakı məlumatla) müqayisə edir, nəticə çıxarırlar.

Ədəbiyyat dərslərində istifadə ediləcək təlim metod və texnika nümunələri sırasında auksion, anlayışın çıxarılması, rollu oyun, debat, şaxələndirmə və başqalarından səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün onları yalnız məqamında işlətmək tələb olunur.

#### **Akvarium**

Bu üsulun məqsədi diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Akvarium bir neçə variantda keçirilə bilər:

"Akvarium"un keçirilməsinin 1-ci variantı: Şagirdlərin köməyi ilə diskussiya aparmaq qaydaları (məsələn, reqlamentə əməl etmək, bir-birinin sözünü kəsməmək və.s) müəyyən edilir. Şagirdlər 2 qrupa bölünür. Bir qrup dairənin daxilindəki stullarda əyləşərək müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir. Dairədən kənardakı stullarda əyləşmiş digər qrup isə diskussiyanın müəyyən edilmiş qaydalara uyğun aparıldığını müşahidə edir.



Müəyyən olunmuş mövzu üzrə birinci qrup diskussiya aparır. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, "xarici dairənin" iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

"Akvarium" un keçirilməsinin 2-ci variantı: "Daxili dairənin" iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edir və birinci variantdan fərqli olaraq iştirakçılar bu zaman yalnız problemin "lehinə" olan dəlilləri söyləyirlər.

Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər, dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks dəlillərini hazırlayırlar. 15-20 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. Onlar əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etmək üçün diskussiya aparırlar. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil.

#### Auksion

Müəllim öyrənilən məsələni müəyyən edərək şagirdləri auksionun keçirilmə qaydaları haqqında təlimatlandırır. Öyrənilən əşya və ya hadisənin xüsusiyyətləri ardıcıl şəkildə adlandırılır. Hamı növbə ilə əşya və ya hadisə haqqında fikir söyləyir: hər bir fikirdən sonra müəllim sayır. "Bir, iki". Bu zaman başqa iştirakçı tez təklif verə bilər. Sonuncu təklif verən qalib sayılır. Fikirlər bir-birini təkrarlamamalıdır. Bunun üçün hamı bir-birini dinləyir. Nümunə: Riyaziyyat dərində müəllim 7 ədədinin tərkibini keçərkən sinfə "7 ədədini necə aldınız?" sualını verməklə auksion keçirir. Müəllim üçün məlumat. Mümkün olan cavablar:

- 1)  $6+1=7$
- 2)  $4+3=7$
- 3)  $2+5=7$
- 4)  $5+2=7$
- 5)  $3+4=7$
- 6)  $1+6=7$
- 7)  $1+1+1+1+1+1+1=7$

Oyunda axırncı mümkün cavabı verən şagird "Auksion"u qazanır.

#### Mühazirə

Mühazirə məlumatın müəllimdən şagirdə ötürülmə üsuludur. Bu üsuldan mövzu ilə bağlı məzmunun zənginləşdirilməsi, tamamlanması məqsədilə istifadə etmək məqsəduyğundur. Belə qısa mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır. Mühazirə ilə bağlı aşağıdakı məsələlərə nəzər yetirmək məqsədmüvafiqdir: Mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək, Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq). Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək. Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin sifətlərinin ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) tənzimləməlidir.

#### Karusel

Dərindən əvvəl iri ağ kağızlarda (vatman) mövzuya aid suallar yazılır. Müəllim qruplara müxtəlif sual yazılmış bir kağız verir. Qrup üzvləri sualı oxuyur və bir cavab yazır. Kağızlar saat əqrəbi istiqamətində müəllimin köməkliyi ilə qruplara ötürülür. "Karusel" kimi kağızlar bütün digər qruplardan keçərək axırda öz qrupuna qayıdır. Müəllim bu kağızları yazı lövhəsinə yapışdırır və bütün sinif cavabları müzakirə edir.

#### Klaster (şaxələndirmə)

Müəllim tərəfdən lövhədə və ya iş vərəqlərində dairə çəkilir və onun mərkəzində yazılmış anlayış ilə bağlı söz və ya ifadələr söyləmək şagirdlərə tapşırılır. Mərkəzdə yazılmış anlayışdan başlayaraq hər növbəti söz onunla əlaqəli sözlər xətlərlə birləşdirilir. Vaxt bitənə

qədər mümkün qədər çox fikir yazmaq və onları əlaqələndirmək tövsiyə olunur. Vaxt bitəndən sonra alınan klaster müzakirə edilir və ümumiləşdirmə aparılır.

#### Anlayışın çıxarılması

Bu üsul oyun- tapmaca formasında keçirilir və şagirdlərdə yüksək fəallıq yaradır. Müəllim lövhədə dairəvi kart asır, onun arxasında şagirdlərdən tələb olunan anlayışı yazır. Kartın yazı olmayan tərəfini şagirdlərə göstərir və gizlədilmiş anlayışların xüsusiyyətlərinə aid 2 və ya 3 yönəldici söz sadalayır və ya yazır. Şagirdlər həmin xüsusiyyətlərə uyğun olaraq gizlədilmiş anlayışı tapırlar.

Əgər şagirdlər anlayışı tapmaqda çətinlik çəksələr, müəllim əlavə olaraq yeni xüsusiyyətlər sadalayır. Şagirdlər öz fərziyyələrini dedikdən sonra müəllim bu tapmacanın tapilib-tapılmamasını hamıya çatdırır və kartoçkalarda yazılan sözləri açıqlayır. Bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır. Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları "+", və ya "-" işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür. Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

#### Müzakirə

Müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı "Bəli" və ya "xeyr" olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir. Müzakirədə mövzuya aid "Nə baş verdi? Nə üçün baş verdi? Bu başqa cür ola bilərdimi və necə? Siz bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Sizin fikrinizcə, həmin obraz nə hiss etdi? Siz bu şəraitdə nə hiss edərdiniz? Bu, düz idi mi? Nə üçün?" kimi suallardan istifadə olunur.

#### Söz assosiasiyaları

Bu üsuldən istifadə edilərkən öyrəniləcək mövzuya aid əsas söz (və ya söz birləşməsi) lövhəyə yazılır. Şagirdlər həmin söz ilə bağlı ilk xatırladıqları fikirləri söyləyir və həmin fikirlər müəllim tərəfindən lövhəyə yazılır. Mövzu ilə bağlı olan sözlər deyilən fikirlərin arasından seçilir və əlaqələndirilir, onlardan anlayış və yaxud ideya çıxarılır. Bu anlayış əsasında yeni materialın öyrənilməsinə başlanılır. Bu üsul həm də şifahi formada tətbiq edilə bilər.

#### Problemlə vəziyyət

Bu üsul tənqidi təfəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünür. Problemlə vəziyyət əks olunmuş iş vəzifələri uşaqlara paylanır. Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

#### Venn diaqramı

Əşya və ya hadisələri müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək üçün bu üsuldən istifadə olunur. Venn diaqramından istifadə prosesi aşağıdakı mərhələlər üzrə aparılır. Müqayisə olunacaq əşya və hadisələr müəyyənləşdirilir. Kəşifən dairələr çəkilir (ortada yazmaq üçün yer saxlanır) I və III dairədə müqayisə olunacaq obyektlər qeyd olunur. Şagirdlər təlimatlandırılır (təlimatda nəyin müqayisə olunacağı və dairələrdə oxşar və fərqli cəhətlərin necə qeyd olunacağı barədə danışılır). Müqayisə olunan obyektlər təsvir edilir: (fərqli cəhətlər sağ və sol tərəfdə, oxşar cəhətlər kəsişmə dairəsində qeyd olunur). Müqayisə nəticəsində fikirlər ümumiləşdirilir

#### Layihələrin hazırlanması

Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, onlara müstəqil şəkildə öz fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə öz vaxtını və işini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Bu üsul həmçinin şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənarında müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinləndirən anlamağa imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir. Layihələr hazırlayarkən müəllim mövzu və ya problemi müəyyən edir və sinfə bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem həmçinin sinif tərəfindən "əqli hücum" üsulu ilə seçilə bilər. Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər birlikdə layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.) bunları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi yoxsa, qrup şəklində) müəyyən edirlər. İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İşin icrasına isə şagirdlər özü cavabdehdir. Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotosəkillər cədvəllər, qrafiklər, formasında ifadə oluna bilər.

Sorğu vərəqləri və müsahibə. Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə aparılır. Sorğu vərəqi araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil doldurur.

Bu qeyd etdiyim təlim metodlarından bütün dərslərdə istifadə etmək olmaz. Məsələn, kublaşdırma, ziqzaq metodlarından böyük bir mətni mənimsəmək üçün istifadə olunur. Venn diaqramı metodundan iki varlığı müqayisə etmək üçün istifadə olunur və s.

Biz bu metodlardan dərslərimizdə istifadə etsək dərslərimiz şagirdlərə həm maraqlı olur, həm sinifdəki bütün şagirdlər dərslərin mənimsənilməsində iştirak edir.

Biz müasir müəllimlər İKT və müasir təlim metodlarından düzgün və yerində istifadə edərək istədiyimiz nəticələrə nail və cəmiyyət üçün yararlı vətəndaşlar yetişdirə bilərik.

#### Ədəbiyyat siyahısı

1. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: Ənənə və müasirlik. Bakı: Adiloğlu, 2006, 138 s.
2. Allahverdiyev C. Milli təhsil sistemi və peşəkar kadr hazırlığı problemləri / "Respublika" qəzeti, Bakı, 20 aprel 2005.

3. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. Müasir təhsilə innovativ yanaşmalar. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Təhsil Texnologiyaları Mərkəzi, 2016, 250 s.

4. Məcidova L. Müasir dövrdə şəxsiyyətin formalaşdırılmasının aktual problemləri / Azərbaycan Təhsilində strateji hədəflər və pedaqoji elmlərin qarşısında duran vəzifələr mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun Təhsil Texnologiyaları Mərkəzi, 2015, s. 29-31.

5. Məmmədova S. KİV-in böyüyən nəslin şəxsiyyətinin formalaşmasına təsiri // Pedaqoji universitet xəbərləri. Pedaqoji-psixoloji elmlər bölməsi. 2014, №2, s. 407-413.

6. <http://nurlan-bagirli.blogspot.com/2012/11/azrbaycanda-thsil-sistemi-v-onun.html>

7. [http://www.anl.az/down/meqale/az\\_muellimi/2010/dekabr/145271.htm](http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/dekabr/145271.htm)

8. <https://aztehsil.com/kurikulum/136-fal-tlimin-sullar-tqdimat-kubladrnaziqzaqbeyin-hmlsi.html>

**DOĞAL TAŞLARIN ŞİFA KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASINDA EĞİTİM DÜZEYİNİN ETKİSİ VE PLASEBO**

THE EFFECT OF EDUCATIONAL LEVEL IN THE USE OF HEALING GEMSTONES AND PLACEBO

**Yusuf Arif KUTLU**

ÇOMÜ, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Çanakkale/Türkiye  
ORCID: 0000-0002-9393-7710

**Ayten ÇALIK**

ÇOMÜ, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Çanakkale/Türkiye  
ORCID: 0000-0002-7295-1011

**Emin Uğur ULUGERGERLİ**

ÇOMÜ, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Çanakkale/Türkiye  
ORCID: 0000-0001-5639-1109

**Özet**

Eğitim düzeyi ile bireysel yaşam kültürü arasındaki etkileşim araştırma konusu olmaya devam etmektedir. İyi yaşam arzusu ve doğal-şifalı taşlara bağlı sağlık algısı eğitim seviyesine bağlı olarak değişim gösterebilir. Antik çağlardan günümüze bu taşlar bir sosyal statü göstergesi olmalarının yanı sıra alternatif tıbbın da bir parçası olmuşlardır. Ancak, son yıllarda pazarın genişlemesi nedeniyle doğal taşlar pazarında yapay üretilen imitasyon taşların oranı hızla artmaktadır. Bu olumsuz durumun; şifalı olarak bilinen doğal taşların insanlar üzerindeki olumlu etkilerini plasebo temelli araştırabilmek için uygun bir sosyokültürel zemini yarattığı söylenebilir. Plasebo kavramı; insanın kendi-kendini iyileştirme gücünü tetikleyen dış etmen olarak tanımlanabilir. Bu çalışmanın amacı; doğal-şifalı taşların insanlar üzerindeki plasebo kaynaklı etkilerini eğitim seviyesine duyarlı olarak araştırmaktır. Doğal taşlara yönelik uygulamalar küresel ölçekte benzerlik göstermektedir. Bir örneklem üzerinde anket yöntemi ile bu etkileri araştırmak doğru bir yaklaşım olabilir. Bu amaçla, eğitim düzeyine göre iki farklı katılımcı grubu tanımlanmıştır. İlk-orta-lise eğitim düzeyindeki katılımcılar Üniversite Öncesi (ÜÖ) ve ön lisans-lisans-lisansüstü eğitim düzeyindeki katılımcılar ise Üniversite Sonrası (ÜS) olarak adlandırılmıştır. Yürütülen anket çalışmasının dar kapsamlı istatistiksel sonuçları ise yüzde oranı ile verilmiştir. Her iki katılımcı grup %85 oranında doğal taşlardan şifa arama uygulamalarının (çoğunlukla üzerinde taşıma, yaşam alanlarında bulundurma, tene temas ettirme vs.) zararsız olduğunu düşünmektedir. Ancak, doğal-şifalı taşlarla ilgili; yaklaşık %76 oranında ÜÖ ve %93 oranında ÜS ticari amaçlı yanıltıcı bilgiler verildiğini, satılan taşların ise %73 oranında ÜÖ ve %78 oranında ÜS sahte olabileceğini düşünmektedir. Alternatif tıpta uygulanan yöntemde duyulan güven; %58 oranında ÜÖ ve %66 oranında ÜS katılımcı tarafından önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun

yanı sıra katılımcılar; %56 oranında ÜÖ ve ÜS her insanın kendi kendini iyileştirebilme gücü olduğunu, %54 oranında ÜÖ ve %66 oranında ÜS modern tıp dışında bir yöntemi iyi geleceği ümidiyle deneyebileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca, bazı doğal taşların şifalı olabileceği %62 oranında ÜÖ ve %58 oranında ÜS katılımcı tarafından desteklenmektedir. Tüm katılımcılar arasında; şifalı olarak sunulmaları halinde sıradan bir doğal taşın %90 oranında tedaviye yönelik olarak tercih edilebileceği görüşü yaygındır. Katılımcılar için insanların doğal taşlardan şifa aramaya yönelmelerinin ortak nedenleri; şifalı taş olarak tanıtılmaları, iyi geleceği ümidi, çaresizlik, yakın çevre etkisi ve alternatif tıba ilgi olarak sıralanabilir. Sonuç olarak, “Plasebo” çok az bilinse de anlaşılabilir bir şekilde ifade edildiğinde doğal taşlardan şifa aramanın %75 oranda plasebo kaynaklı olabileceği kabul edilmektedir. Ayrıca, eğitim seviyesinin doğal taşlarda şifa arama algısını büyük oranda etkilediği de söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Plasebo, Doğal-Şifalı Taşlar, Alternatif Tıp, Anket Yöntemi

### **Abstract**

The interaction between education level and individual life style continues to be a subject of research. Both the desire for a better life and the perception of health due to natural-healing gemstones may vary depending on the education level. Since ancient times, these stones have been a part of alternative medicine as well as being an indicator of social status. However, owing to the expansion of the market in recent years, the rate of artificially produced imitation stones in the natural stones market is increasing rapidly. This negative situation has also created a suitable socio-cultural basis to investigate the positive effects of natural stones known as healing stones. Placebo can be basically defined as the external effects that activate the self-healing power of people if they wish. The aim of this study is to survey the placebo-induced effects of natural-healing gemstones on people by educational level. The daily practices of the stones among to people show the similarities on a global scale. Therefore, the questionnaire technique as a survey method is to be an appropriate approach to study these effects on a representative social group. For the survey, two groups are actually defined according to their educational level. Herein, UO defines the attendees graduated from the primary-secondary-high school and, the US from the undergraduate-graduate-post graduate. Primary statistical results of the survey study are given in percentage. At the rate of 85% of UO and US put forward that the healing practices related to the natural-healing gemstones (mostly carrying them on, having them at living spaces, and touching them their skin, etc.) are extremely harmless. On the other hand, according to the seventy-six percent of UO and the ninety-three percent of US, the advertising information for commercial purposes about the stones is fallacious, and also the seventy-three percent of UO and the seventy-eight percent of US, the sold stones through e-commerce may be fake. It is stated that the confidence in alternative medicine is to be considered quite important by 58% of UO and 66% of US participants. Moreover, the 56% of UO and US believe in that the human body has self-healing. The 54% of UO and 66% of US stated that they could experiment an alternative



healing method other than the modern medicine hoping that it will do good. The 62% of UO and 58% of US support that some natural stones can be also healing them. If the stones are advertised as healing, the subjects at the rate of 90% UO and US accept that an ordinary stone may be used for the treatment purposes. According to both groups, common reasons why people tend to seek healing from natural stones are as follows; to be advertised as healing stones, to have a hope it will do good, to be desperate for a cure, the influence of the immediate relatives or friends and to interest in alternative medicine. As a result, it shows that in spite of the less knowledge on Placebo, it is accepted at a rate of 75% that the action of healing from the natural gemstones is associated with the placebo effect when the case is clearly explained. However, it can also be said that the educational level changes significantly the perception of seeking healing in natural stones.

**Keywords:** Placebo, Natural-Healing Gemstones, Alternative Medicine, Questionnaire Technique

## GİRİŞ

Antik çağlardan günümüze doğa-şifalı taşlar bir sosyal statü göstergesi olmalarının yanı sıra alternatif tıbbın da bir parçası olmuşlardır (Kırbıyık, 2007; Ishaque ve diğ., 2009; Kılıç, 2011; Micke ve diğ., 2010; Hatipoğlu ve diğ., 2018; Çalık ve diğ., 2018; Çalık, 2020). Ancak, son yıllarda pazarın genişlemesi nedeniyle doğal taşlar pazarında yapay üretilen imitasyon taşların oranı hızla artmaktadır (Renfro ve diğ., 2010; Çalık ve diğ., 2019). Bu ticari pazara alt yapı oluşturmak amacıyla bilimsel temeli olmayan birçok kitap, materyal ve uygulama bilinçsizce insanların kullanımına sunulmaktadır. Bu olumsuz durumun; şifalı olarak bilinen doğal taşların insanlar üzerindeki olumlu etkilerini plasebo temelli araştırabilmek için uygun bir sosyokültürel zemini yarattığı söylenebilir (Kutlu ve diğ., 2018). Plasebo; Latince kökenli bir kelime olup “hoşnut etmek” anlamına gelir. Plasebo etkisi ise farmakolojik olarak etkisiz bir ilacın telkine dayalı bir etki ortaya çıkarma halidir. Aslında plasebonun fiziksel anlamda tedaviye yönelik bir gücü yoktur. Tedavi gücünü tamamen hastanın verilen ilacın işe yarayacak ilaç olduğunu düşünmesinden alır. Plasebo yanıtının teorik modellemesinde en yaygın kabul gören teoriler bilinçli ve bilinçsiz bilgi işlemeyi içeren beklenti ve koşullanmadır (Beecher, 1955; Shepherd, 1993; Göka, 2002; Ayvaşık & Yorulmaz, 2007; Jütte, 2013).

Eğitim düzeyi ile bireysel yaşam kültürü arasındaki etkileşim araştırma konusu olmaya devam etmektedir (Russell, 1988; Dinçer, 2003; Ladson-Billings, 2014; Gay, 2018; Ergün & Çoban, 2019).

İyi yaşam arzusu ve doğal-şifalı taşlara bağlı sağlık algısı eğitim seviyesine bağlı olarak değişim gösterebilir. Bu çalışmanın amacı; doğal-şifalı taşların insanlar üzerindeki plasebo kaynaklı etkilerini eğitim seviyesine duyarlı olarak araştırmaktır.

## YÖNTEM

Doğal taşlara yönelik uygulamalar küresel ölçekte benzerlik göstermektedir. Anket yöntemi kullanılarak şifalı taşların ve uygulamalarının insanlar üzerindeki olumlu etkileri arasında doğrusal bir ilişki kurulabilir. Dolayısıyla, bir örneklem üzerinde anket yöntemi ile bu etkileri araştırmak doğru bir yaklaşım olabilir (Kutlu ve diğ., 2018). Sosyal konularla ilgili bilimsel araştırmalarda anketler çok farklı türde ve özellikle bilginin toplanması için önemli bir araçtır. İlk olarak Gallup (1947) tarafından insanların fikrini öğrenmek amacıyla anket tekniği kullanıldı. Veri toplama sürecinde soruların olası iletişim, algılama, yorumlama problemlerini ortadan kaldıracak ve katılımcının zorlanmasını önleyecek şekilde tasarlanması gerekir. Ayrıca, çalışma öncesi, esnası ve sonrasında karşılaşılabilecek kapsam, örnekleme, ölçüm ve yanıtlama hataları en aza indirgenmelidir (Converse & Presser, 1986; Salant & Dillman, 1994; Fowler, 2002; Alreck & Settle, 2004; Fink, 2017). Uygulama şekli itibarıyla farklı anket türlerinden söz edilebilir. Bunlar yüz-yüze görüşme türü anket, gözlem altında anket, posta yoluyla anket, telefonla anket ve internet aracılığıyla ankettir (Moser & Kalton, 1971; Chadwick ve diğ., 1984; Neuman, 2006; Groves ve diğ., 2009).

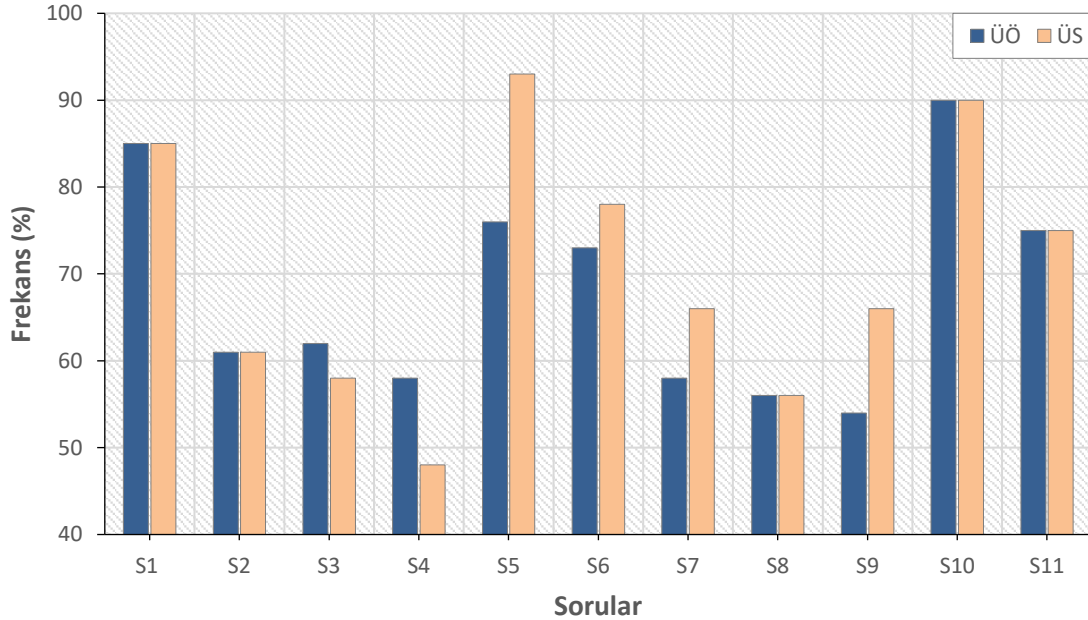
Bu çalışmada; doğal-şifalı taşların insanlar üzerindeki plasebo kaynaklı etkilerini eğitim seviyesine duyarlı olarak araştırabilmek için nitel araştırma yöntemi olarak yüz-yüze anket tekniği tercih edilmiştir.

## SAHA ÇALIŞMASI

Bu çalışmada kullanılan anket 14 ön-deneme anketi sonucunda tasarlanmıştır. Anket hazırlanması aşamasında ilgi alanlarına göre farklı dallardaki uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Anket; 43 farklı soru tipinden oluşmaktadır. Sadece konu ile ilgili 13 soru üzerinden değerlendirme yapılmıştır. İlk 11 soruya verilen yanıtların grafiksel gösterimi Şekil 1'de sunulmuştur. Anketin saha çalışması kapsamında ÇOMÜ-Yer Bilimleri ve Doğa Tarihi Müzesi ziyaretçileri arasından seçilen gönüllü katılımcıların da olduğu 1243 kişiye ulaşılmıştır. Demografik olarak bakıldığında katılımcıların dağılımı; 18-70 yaşları arasında olduğu ve öğrenim seviyeleri ilkokul ile lisansüstü arasında değişen farklı sosyokültürel toplum katmanlarını kapsadığı söylenebilir. Eğitim düzeyine göre iki farklı katılımcı grubu tanımlanmıştır. İlk-orta-lise eğitim düzeyindeki katılımcılar Üniversite Öncesi (ÜÖ) ve ön lisans-lisans-lisansüstü eğitim düzeyindeki katılımcılar ise Üniversite Sonrası (ÜS) olarak adlandırılmıştır. Anket sonuçlarını yorumlamanın en basit ve etkin yollarından birisi de yüzde ifade kullanmaktır (Deming, 1950; Cochran, 1977; Barnett, 2002). Yürütülen anket çalışmasının dar kapsamlı istatistiki sonuçları ise yüzde oranı ile verilmiştir.

**BULGULAR**

Her iki katılımcı grup %85 oranında doğal taşlardan şifa arama uygulamalarının (çoğunlukla üzerinde taşıma, yaşam alanlarında bulundurma, tene temas ettirme vs.) zararsız olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca, doğal taşların göz alıcı renklerinin %61 oranında şifalı olabilecekleri algısını güçlendirdiği düşünülmektedir (Şekil 1).

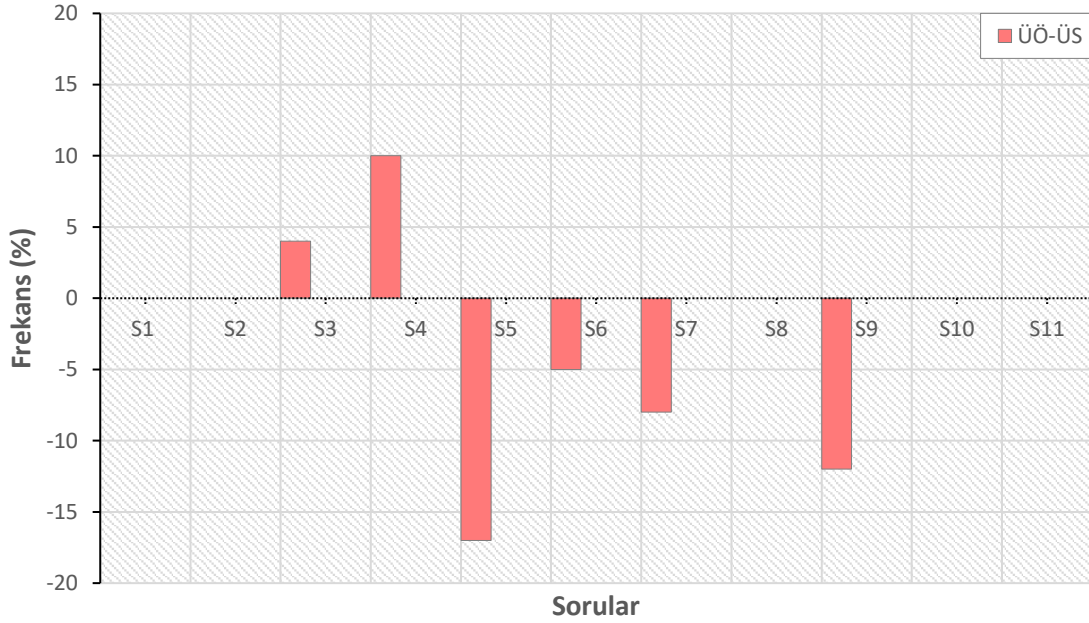


Şekil 1. Her iki grubun sorulara verdiği yanıtların karşılaştırmalı gösterimi.

Bu taşların süs eşyası olmaları dışında şifalı olabileceği %62 oranında ÜÖ ve %58 oranında ÜS katılımcı tarafından ifade edilmektedir. Bazı rahatsızlıkların iyileşmesinde ise %58 oranında ÜÖ ve %48 oranında ÜS katılımcı bu taşların işe yarayabileceğini düşünmektedir. Ancak, doğal-şifalı taşlarla ilgili yaklaşık %76 oranında ÜÖ ve %93 oranında ÜS ticari amaçlı yanıltıcı bilgiler verildiğini, satılan taşların ise %73 oranında ÜÖ ve %78 oranında ÜS sahte olabileceğini kabul etmektedir. Alternatif tıpta uygulanan yöntemle duyulan güven; %58 oranında ÜÖ ve %66 oranında ÜS katılımcı tarafından önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcılar %56 oranında ÜÖ ve ÜS her insanın kendi kendini iyileştirebilme gücü olduğunu, %54 oranında ÜÖ ve %66 oranında ÜS modern tıp dışında bir yöntemi iyi geleceği ümidiyle deneyebileceklerini ifade etmektedir. Tüm katılımcılar arasında; şifalı olarak sunulmaları halinde sıradan bir doğal taşın %90 oranında tedaviye yönelik olarak tercih edilebileceği görüşü yaygındır. Katılımcılar için insanların doğal taşlardan şifa aramaya yönelmelerinin ortak nedenleri; şifalı taş olarak tanıtılmaları, iyi geleceği ümidi, çaresizlik, yakın çevre etkisi ve alternatif tıba ilgi olarak sıralanabilir. “Plasebo” çok az bilirse de anlaşılabilir bir şekilde ifade edildiğinde doğal taşlardan şifa aramanın %75 oranda plasebo kaynaklı olabileceği kabul edilmektedir (Şekil 1).

## SONUÇLAR

Tüm katılımcılar arasında; doğal taşlardan şifa arama uygulamalarının zararsız olduğu, şifalı olarak sunulmaları halinde sıradan bir doğal taşın iyi geleceği ümidiyle tedaviye yönelik olarak tercih edilebileceği ve doğal taşlardan şifa bulma durumunun plasebo kaynaklı olabileceği görüşleri kabul görmektedir.



Şekil 2. Her iki grubun sorulara verdiği yanıtların farklarının gösterimi.

Eğitim seviyesinin doğal taşlardan şifa arama algısını doğrusal olarak etkilediği söylenebilir. Eğitim seviyesi arttıkça; artan bir oranla doğal-şifalı taşlarla ilgili olarak ticari amaçlı yanıltıcı bilgiler verildiği düşünülmektedir. Ayrıca, doğal taşlardan şifa arama eğilimi ve bu taşların işe yarayabileceği algısı azalmaktadır. Alternatif tıp alanında kullanılan yöntemlere karşı güvenilirlik arayışı da güçlenmektedir. Ancak, modern tıp dışında bir yöntemin denenme olasılığının eğitim düzeyi arttıkça azalması beklenirken arttığı gözlemlenmiştir (Şekil 2).

## TEŞEKKÜR

Bu çalışma ÇOMÜ, FBA-2019-2783 kodlu proje tarafından desteklenmiştir.

## KAYNAKLAR

Alreck, P. L. & Settle, R. B. (2004). The Survey Research Handbook, 3rd ed., McGraw-NHill.

Ayvaşık, H. B. & Yorulmaz, O. (2007). Plasebo Etkisi: Kuramsal Yaklaşımlar ve Fizyolojik, Nörolojik ve Psikolojik Bozuklukların Tedavisindeki Rolü, Türk Psikoloji Yazıları, 10(19), 33-54.

Barnett, V. (2002). Sample Survey Principles and Methods, 3rd ed., London: Arnold.

- Beecher, H. K. (1955). The Powerful Placebo, *J. Am. Med. Assoc.*, 159(17), 1602–1606.
- Chadwick, B. A., Bahr, H. M. and Albrecht, S. L. (1984). *Social Science Research Methods*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Çalık, A., Deniz, O., Yaşar, C. ve Ulugergerli, E. (2018). Umut Kaynağı olarak Doğal Kaynaklar ve Yerbilimleri, Yaşam Bilimlerinde Risk, Kaygı ve Umut Üzerine Yazılar, *Rating Academy Yayınları*, Çanakkale, Türkiye, 11-28.
- Calik, A., Karaca, O., Yasar, C., and Ulugergerli, E. U. (2019). Fake and Synthetic Minerals; A Way to Sustain the Gem Supply. In *Environmental Geotechnology* (pp. 319-328). Springer, Singapore.
- Çalık, A. (2020). Antik Çağlardan Günümüze Süs Taşlarının Şifa Kaynağı (İyileştirme-Koruma) Olarak Kullanım Şekilleri ve Nedenleri, *Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih*, *Rating Academy Yayınları*, Editor Dr. Öğr. Üyesi Hasan Erbay, sf. 75- 85, Aralık 2020.
- Cochran, W. G. (1977). *Sampling Techniques*, 3rd ed., New Jersey, John Willey & Sons.
- Converse, J. M. & Presser, S. (1986). *Survey Questions: Handcrafting the Standardized Questionnaire*, Beverly Hills, CA: Sage.
- Deming, W. E., (1950). *Some Theory of Sampling*, New York, Dover.
- Diñçer, M. (2003). Eğitimin Toplumsal Değişme Sürecindeki Gücü, *Ege Eğitim Dergisi*, (3) 1, 102-112.
- Ergün, M & Çoban, A. (2019). *Eğitim Felsefesi*, 1. Baskı, Pagem Akademi Yayıncılık.
- Fink, A. (2017). *How to Conduct Surveys: A Step-By-Step Guide*, 6th ed., California, Sage Publications.
- Fowler, F. J. (2002). *Survey Research Methods*, 3rd ed., Newbury Park, CA:Sage.
- Gallup, G. (1947). *The Quintamensional Plan of Question Design*, *Public Opinion Quarterly*.
- Gay, G. (2018). *Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice*. 3rd Ed., Teachers College Press.
- Göka, E. (2002). Plasebo Kavramı ve Plasebo Etkisi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 58-64.
- Groves, R. M., Fowler, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E. and Tourangeau, R. (2009). *Survey Methodology*, 2nd ed., New York, Willey.
- Hatipoğlu, M., Kılıç, S., Babalık, H., Güner, E. and Güney, H. (2018). Healing-Therapy (Protective and Treatment) Effects on the Human Life of the Gemstones (Having Nodular and Crystalline Appearances); Some Samples Used in the Ancient and Medieval Times, *International Journal of Scientific and Technological Research*, 4, 7.

Ishaque, S., Saleem, T. and Qidwai, W. (2009). Knowledge, Attitudes and Practices Regarding Gemstone Therapeutics in A Selected Adult Population in Pakistan, *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 9 (32), 1-17.

Jütte, R. (2013). The Early History of the Placebo, *Complementary Therapies in Medicine*, 21, 94-97.

Kılıç, S. (2011). Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri, *Karadeniz Araştırmaları*, 29,119-132.

Kırbyık, M. (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18, 61-75.

Kutlu, Y. A., Çalık, A. ve Ulugergerli, E. U. (2018). Şifalı Taşların Plasebo Etkisi Üzerine Bir Anket Çalışmasının İlk Sonuçları, *Journal of Awareness*, 3, 199-208.

Ladson-Billings, G. (2014). Culturally Relevant Pedagogy 2.0: The Remix. *Harvard Educational Review*, 84(1), 74-84.

Micke, O., Schonekaes, K., Mucke, R., Kisters, K. and Buntzel, J. (2010). Mystical Stones in Oncology: Crystal Healing Power or Perfect Nonsense?, *Trace Elements and Electrolytes*, 27, 73-79.

Moser, C. A. & Kalton, G. (1971). *Survey Methods in Social Investigation*, 1st ed., London, Heinemann Educational.

Neuman, W. L. (2006). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, 6th ed., Boston, Pearson Education.

Renfro, N., Koivula, J. I., Wang, W. and Roskin, G. (2010). Synthetic Gem Materials in the 2000s: A Decade in Review, *Gems&Gemology*, 46(4), 260-273.

Russell, B. (1988), *Education and the Social Order*, 1st Ed., Routledge.

Salant, P. & Dillman, D. A. (1994). *How To Conduct Your Own Survey*, New York, Wiley.

Shepherd, M. (1993). The Placebo: From Specificity to the Nonspecific and Back, *Psychol. Med.*, 23, 569-578.



**DOĞAL TAŞLARIN ŞİFA KAYNAĞI OLARAK KULLANILMASINDA  
EKONOMİK GELİR DÜZEYİNİN ETKİSİ VE PLASEBO**

THE EFFECT OF INCOME RATE IN THE USE OF HEALING GEMSTONES AND  
PLACEBO

**Yusuf Arif KUTLU**

ÇOMÜ, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Çanakkale/Türkiye  
ORCID: 0000-0002-9393-7710

**Ayten ÇALIK**

ÇOMÜ, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Çanakkale/Türkiye  
ORCID: 0000-0002-7295-1011

**Emin Uğur ULUGERGERLİ**

ÇOMÜ, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü, Çanakkale/Türkiye  
ORCID: 0000-0001-5639-1109

**Özet**

Ekonomik sistem ve buna bağlı satın alma gücü, geçmişten günümüze medeniyete ve toplumsal yaşam kültürüne yön veren en önemli araç olmaya devam etmektedir. Birinci ve ikinci sanayi devrimi, çoğu zaman belirli bir zümrenin elinde tuttuğu satın alma gücünün tabana yayılmasına neden olmuştur. İkinci dünya savaşı sonrasındaki süreçte gelişen teknolojiye dayalı üçüncü sanayi devrimi içinden gelen ve belirli düzeyde satın alma gücüne erişen günümüz insanı genç kalmak ve uzun yaşamak adına her türden ürünü satın alma eğilimindedir. Antik çağlardan günümüze satın alma gücü ile çoğu zaman şekillenen sosyal statünün-bolluğun-doğurganlığın-gücün bir göstergesi olarak görülen doğal-şifalı taşlar alternatif tıbbın da önemli bir parçasıdır. Sosyal statü simgelerinden olan bu türden taşlara belirli bir zümrenin dışındaki geniş tabanlı halk kitlelerinin de ulaşma arzusu; doğal taşlar pazarında sentetik ve/veya imitasyon şeklinde üretilen sahte taşların oranının büyük bir hızla artmasına neden olmuştur. Bu olumsuz durumun, şifalı olarak bilinen doğal taşların insanlar üzerindeki olumlu etkilerini plasebo temelli araştırabilmek için uygun bir sosyokültürel zemini yarattığı söylenebilir. Ekonomik gelir düzeyine göre gerçek doğal taşların ve sahte doğal taşların farklı toplumsal kesimler tarafından satın alındığı gözlemlenmektedir. Doğal taşlar pazarındaki sentetik ve/veya imitasyon taşların varlığı araştırmacılara; bu taşların plasebo olarak kullanılmaları olanağını sunabilir. Plasebo kavramı; insanın kendi-kendini iyileştirme gücünü tetikleyen dış etmen olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bu sosyal alan; gerçek veya sahte doğal taşların insanlar üzerindeki olumlu etkilerini ekonomik satın alma gücüne bağlı olarak karşılaştırmalı gözleme olanağını sağlayabilir. Bu çalışmanın amacı; doğal-şifalı taşların insanlar üzerindeki plasebo kaynaklı etkilerini ekonomik gelir düzeyine duyarlı olarak araştırmaktır. Doğal taşlara yönelik uygulamalar küresel ölçekte benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, bir örneklem üzerinde anket yöntemi ile bu etkileri araştırmak

doğru bir yaklaşım olabilir. Bu amaçla, ekonomik gelir düzeyine göre iki farklı katılımcı grubu tanımlanmıştır. Birinci grup yoksulluk sınırı altında aylık geliri olanlar (YSA) ve ikinci grup ise yoksulluk sınırı üstünde aylık geliri olanlar (YSÜ) olarak ifade edilebilir. Yürütülen anket çalışmasının dar kapsamlı istatistiki sonuçları yüzde oranı ile verilmiştir. Her iki katılımcı grup %85 oranında doğal taşlardan şifa arama uygulamalarının (çoğunlukla üzerinde taşıma, yaşam alanlarında bulundurma, tene temas ettirme vs.) zararsız olduğunu düşünmektedir. Ancak, doğal-şifalı taşlarla ilgili; yaklaşık %86 oranında YSA ve %94 oranında YSÜ ticari amaçlı yanıltıcı bilgiler verildiğini, satılan taşların ise %77 oranında YSA ve YSÜ sahte olabileceğini düşünmektedir. Alternatif tıpta uygulanan yöntemle duyulan güven; %66 oranında YSA ve YSÜ katılımcı tarafından önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcılar; %58 oranında YSA ve YSÜ her insanın kendi kendini iyileştirebilme gücü olduğunu, %62 oranında YSA ve %67 oranında YSÜ modern tıp dışında bir yöntemi iyi geleceği ümidiyle deneyebileceklerini ifade etmektedir. Ayrıca, bazı doğal taşların şifalı olabileceği %51 oranında YSA ve YSÜ katılımcı tarafından desteklenmektedir. Tüm katılımcılar arasında şifalı olarak sunulmaları halinde sıradan bir doğal taşın %90 oranında tedaviye yönelik olarak tercih edilebileceği görüşü yaygındır. Katılımcılar için insanların doğal taşlardan şifa aramaya yönelmelerinin ortak nedenleri; şifalı taş olarak tanıtılmaları, iyi geleceği ümidi ve alternatif tıbbı ilgi olarak sıralanabilir. Sonuç olarak, “Plasebo” çok az bilirse de anlaşılabilir bir şekilde ifade edildiğinde doğal taşlardan şifa aramanın %75 oranda plasebo kaynaklı olabileceği kabul edilmektedir. Ancak, ekonomik satın alma gücünün doğal taşlarda şifa arama algısını büyük oranda değiştirmedeği söylenebilir.

**Anahtar Kelimeler:** Plasebo, Doğal-Şifalı Taşlar, Alternatif Tıp, Anket Yöntemi

### **Abstract**

The economic system and its associated the purchasing power continues to be the most important tool that guides the civilization and social life style from past to present. First and Second Industrial Revolutions have caused the purchasing power of a privileged group to spread widely. Today's people coming from within the Third Industrial Revolution based on technology and reaching a certain level of purchasing power tend to buy all kinds of products in order to not to age physically and live longer. The natural-healing gemstones seen as an indicator of social status-abundance-fertility-power, which has been shaped by the purchasing power of people since ancient times, are also an important part of alternative medicine. Because of the desire to reach the stones, which are symbols of social status, by people outside the privileged community, the rate of artificially produced fake-imitation stones in the natural stones market is increased rapidly. It can be said that this negative situation has created a suitable socio-cultural basis to investigate the positive effects of natural stones known as healing. It is observed that the genuine stones and the imitation stones are purchased by different social groups according to the economic income rate. The presence of the imitation stones in the natural stones market may offer researchers the opportunity to use these stones as placebos. The concept of placebo can be defined as an external factor that

triggers a person's self-healing power. Therefore, this social area provides the opportunity to comparatively observe the positive effects of the genuine or the imitation natural stones on people depending on their economic purchasing power. The aim of this study is to survey the placebo-induced effects of natural-healing gemstones on people by economical income rate. The daily practices of the stones among to people show the similarities on a global scale. Therefore, the questionnaire technique as a survey method is to be an appropriate approach to study these effects on a representative social group. For the survey, two groups are actually defined according to their income rate. Herein, the first group can be expressed as those with a monthly income below the poverty threshold (YSA) and the second group as those with a monthly income above the poverty threshold (YSU). Primary statistical results of the survey study are given in percentage. At the rate of 85% of YSA and YSU put forward that the healing practices related to the natural gemstones (mostly carrying them on, having them at living spaces, and touching them their skin, etc.) are extremely harmless. On the other hand, according to the eighty-six percent of YSA and the ninety-four percent of YSU, the advertising information for commercial purposes about the stones is fallacious, and also the seventy-seven percent of them, the sold stones through e-commerce may be fake. It is stated that the confidence in alternative medicine is to be considered quite important by 66% of YSA and YSU participants. Moreover, the 58% of YSA and YSU believes that the human body has self-healing. The 62% of YSA and 67% of YSU stated that they could experiment an alternative healing method other than the modern medicine hoping that it will do good. The 51% of YSA and YSU support that some natural stones can be also healing them. If the stones are advertised as healing, the subjects at the rate of 90% YSA and YSU accept that an ordinary stone may be used for the treatment purposes. According to both groups, common reasons why people tend to seek healing from natural stones are as follows; to be advertised as healing stones, to have a hope it will do good and to interest in alternative medicine. As a result, it shows that in spite of the less knowledge on Placebo, it is accepted at a rate of 75% that the action of healing from the natural gemstones is associated with the placebo effect when the case is clearly explained. However, it can also be said that the economic purchasing power does not change the perception of seeking healing in natural stones on a large scale.

**Keywords:** Placebo, Natural-Healing Gemstones, Alternative Medicine, Questionnaire Technique

## GİRİŞ

Ekonomik sistem ve buna bağlı satın alma gücü, geçmişten günümüze medeniyete ve toplumsal yaşam kültürüne yön veren en önemli araç olmaya devam etmektedir (Zeytinoğlu, 1992; DiMaggio, 1994; Jones, 1995; Akerlof & Kranton, 2000; Pryor, 2007; Özdemir, 2009; Uskul & Oishi 2020). Birinci ve ikinci sanayi devrimi çoğu zaman belirli bir zümrenin elinde tuttuğu satın alma gücünün tabana yayılmasına neden olmuştur (Toffler, 1981; Braudel, 1992; Donovan, 1997; Ashton, 1998; Deane, 2010). İkinci dünya savaşı sonrasındaki süreçte gelişen teknolojiye dayalı üçüncü sanayi devrimi içinden gelen ve belirli düzeyde satın alma

gücüne erişen günümüz insanı genç kalmak ve uzun yaşamak adına her türden ürünü satın alma eğilimindedir (Hanlon & Carlisle, 2008; Rifkin, 2011; Liu & Grusky, 2013; Koç & Teker, 2019). Antik çağlardan günümüze satın alma gücü ile çoğu zaman şekillenen sosyal statünün-bolluğun-doğurganlığın-gücün bir göstergesi olarak görülen doğal-şifalı taşlar alternatif tıbbın da önemli bir parçasıdır (Kırbiyık, 2007; Ishaque ve diğ., 2009; Kılıç, 2011; Micke ve diğ., 2010; Hatipoğlu ve diğ., 2018; Çalık ve diğ., 2018; Çalık, 2020). Sosyal statü simgelerinden olan bu türden taşlara belirli bir zümrenin dışındaki geniş tabanlı halk kitlelerinin de ulaşma arzusu; doğal taşlar pazarında sentetik ve/veya imitasyon şeklinde üretilen sahte taşların oranının büyük bir hızla artmasına neden olmuştur (Renfro ve diğ., 2010; Çalık ve diğ., 2019). Bu ticari pazara alt yapı oluşturmak amacıyla bilimsel temeli olmayan birçok kitap, materyal ve uygulama bilinçsizce insanların kullanımına sunulmaktadır. Bu olumsuz durumun; şifalı olarak bilinen doğal taşların insanlar üzerindeki olumlu etkilerini plasebo temelli araştırabilmek için uygun bir sosyokültürel zemini yarattığı söylenebilir (Kutlu ve diğ., 2018). Plasebo; Latince kökenli bir kelime olup “hoşnut etmek” anlamına gelir. Plasebo etkisi ise farmakolojik olarak etkisiz bir ilacın telkine dayalı bir etki ortaya çıkarma halidir. Aslında plasebonun fiziksel anlamda tedaviye yönelik bir gücü yoktur. Tedavi gücünü tamamen hastanın verilen ilacın işe yarayacak ilaç olduğunu düşünmesinden alır. Plasebo yanıtının teorik modellemesinde en yaygın kabul gören teoriler bilinçli ve bilinçsiz bilgi işlemeyi içeren beklenti ve koşullanmadır (Beecher, 1955; Shepherd, 1993; Göka, 2002; Ayvaşık & Yorulmaz, 2007; Jütte, 2013).

Ekonomik gelir düzeyine göre gerçek doğal taşların ve sahte doğal taşların farklı toplumsal kesimler tarafından satın alındığı gözlemlenmektedir. Doğal taşlar pazarındaki sentetik ve/veya imitasyon taşların varlığı araştırmacılara; bu taşların plasebo olarak kullanılabilir olanağını sunabilir. Dolayısıyla bu sosyal alan; gerçek veya sahte doğal taşların insanlar üzerindeki olumlu etkilerini ekonomik satın alma gücüne bağlı olarak karşılaştırmalı gözleme olanağını sağlayabilir. Bu çalışmanın amacı; doğal-şifalı taşların insanlar üzerindeki plasebo kaynaklı etkilerini ekonomik gelir düzeyine duyarlı olarak araştırmaktır.

## YÖNTEM

Doğal taşlara yönelik uygulamalar küresel ölçekte benzerlik göstermektedir. Anket yöntemi kullanılarak şifalı taşların ve uygulamalarının insanlar üzerindeki olumlu etkileri arasında doğrusal bir ilişki kurulabilir. Dolayısıyla, bir örneklem üzerinde anket yöntemi ile bu etkileri araştırmak doğru bir yaklaşım olabilir (Kutlu ve diğ., 2018). Sosyal konularla ilgili bilimsel araştırmalarda anketler çok farklı türde ve özellikte bilginin toplanması için önemli bir araçtır. İlk olarak Gallup (1947) tarafından insanların fikrini öğrenmek amacıyla anket tekniği kullanıldı. Veri toplama sürecinde soruların olası iletişim, algılama, yorumlama problemlerini ortadan kaldıracak ve katılımcının zorlanmasını önleyecek şekilde tasarlanması gerekir. Ayrıca, çalışma öncesi, esnası ve sonrasında karşılaşılabilecek kapsam, örnekleme, ölçüm ve yanıtlama hataları en aza indirgenmelidir (Converse & Presser, 1986; Salant &

Dillman, 1994; Fowler, 2002; Alreck & Settle, 2004; Fink, 2017). Uygulama şekli itibariyle farklı anket türlerinden söz edilebilir. Bunlar yüz-yüze görüşme türü anket, gözlem altında anket, posta yoluyla anket, telefonla anket ve internet aracılığıyla ankettir (Moser & Kalton, 1971; Chadwick ve diğ., 1984; Neuman, 2006; Groves ve diğ., 2009).

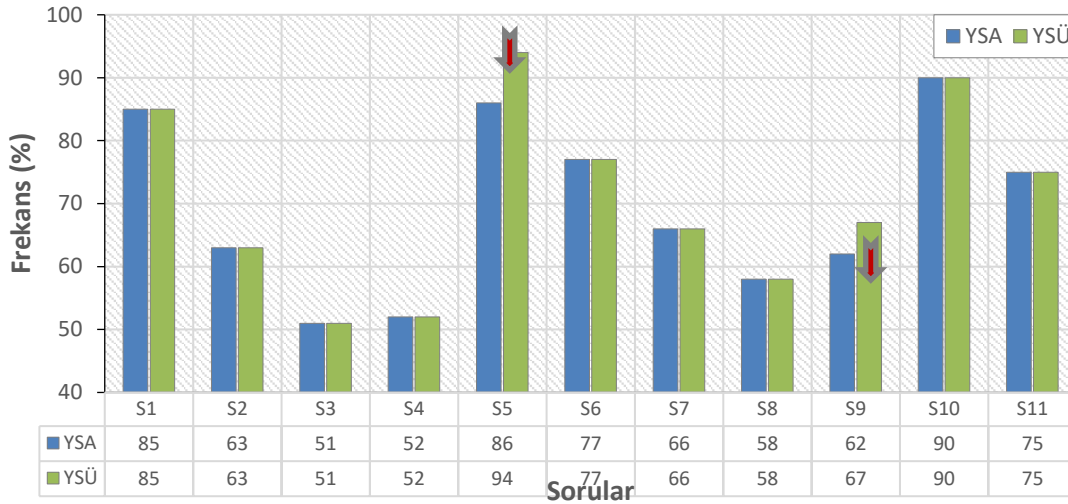
Bu çalışmada; doğal-şifalı taşların insanlar üzerindeki plasebo kaynaklı etkilerini ekonomik gelir düzeyine duyarlı olarak araştırabilmek için nitel araştırma yöntemi olarak yüz-yüze anket tekniği tercih edilmiştir.

### SAHA ÇALIŞMASI

Bu çalışmada kullanılan anket 14 ön-deneme anketi sonucunda tasarlanmıştır. Anket hazırlanması aşamasında ilgi alanlarına göre farklı alanlarda çalışan uzmanların görüşlerinden yararlanılmıştır. Anket; 43 farklı soru tipinden oluşmaktadır. Sadece konu ile ilgili 13 soru üzerinden değerlendirme yapılmıştır. İlk 11 soruya verilen yanıtların grafiksel gösterimi Şekil 1’de sunulmuştur. Anketin saha çalışması kapsamında ÇOMÜ-Yer Bilimleri ve Doğa Tarihi Müzesi ziyaretçileri arasından seçilen gönüllü katılımcıların da olduğu 1243 kişiye ulaşılmıştır. Demografik olarak bakıldığında katılımcıların dağılımı; 18-70 yaşları arasında olduğu ve ekonomik gelir düzeylerinin 1000 TL altından başlayıp 10000 TL üstüne kadar değişen farklı sosyokültürel toplum katmanlarını kapsadığı söylenebilir. Ekonomik gelir düzeyine göre iki farklı katılımcı grubu tanımlanmıştır. Birinci grup yoksulluk sınırı altında aylık geliri olanlar (YSA) ve ikinci grup ise yoksulluk sınırı üstünde aylık geliri olanlar (YSÜ) olarak ifade edilebilir. Anket sonuçlarını yorumlamanın en basit ve etkin yollarından birisi de yüzde ifade kullanmaktır (Deming, 1950; Cochran, 1977; Barnett, 2002). Yürütülen anket çalışmasının dar kapsamlı istatistiksel sonuçları ise yüzde oranı ile verilmiştir.

### BULGULAR

Her iki katılımcı grup %85 oranında doğal taşlardan şifa arama uygulamalarının (çoğunlukla üzerinde taşıma, yaşam alanlarında bulundurma, tene temas ettirme vs.) zararsız olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca, doğal taşların göz alıcı renklerinin %63 oranında şifalı olabilecekleri algısını güçlendirdiği düşünülmektedir (Şekil 1).



Şekil 1. Her iki grubun sorulara verdiği yanıtların karşılaştırmalı gösterimi.

Bu taşların süs eşyası olmaları dışında şifalı olabileceği %51 oranında YSA ve YSÜ katılımcı tarafından ifade edilmektedir. Bazı rahatsızlıkların iyileşmesinde ise %52 oranında YSA ve YSÜ katılımcı bu taşların işe yarayabileceğini düşünmektedir. Ancak, doğal-şifalı taşlarla ilgili; yaklaşık %86 oranında YSA ve %94 oranında YSÜ ticari amaçlı yanıltıcı bilgiler verildiğini, satılan taşların ise %77 oranında YSA ve YSÜ sahte olabileceğini kabul etmektedir. Alternatif tıpta uygulanan yöntemde duyulan güven; %66 oranında YSA ve YSÜ katılımcı tarafından önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcılar; %58 oranında YSA ve YSÜ her insanın kendi kendini iyileştirebilme gücü olduğunu, %62 oranında YSA ve %67 oranında YSÜ modern tıp dışında bir yöntemi iyi geleceği ümidiyle deneyebileceklerini ifade etmektedir. Tüm katılımcılar arasında; şifalı olarak sunulmaları halinde sıradan bir doğal taşın %90 oranında tedaviye yönelik olarak tercih edilebileceği görüşü yaygındır. Katılımcılar için insanların doğal taşlardan şifa aramaya yönelmelerinin ortak nedenleri; şifalı taş olarak tanıtılmaları, iyi geleceği ümidi ve alternatif tıba ilgi olarak sıralanabilir. “Plasebo” çok az bilirse de anlaşılabilir bir şekilde ifade edildiğinde doğal taşlardan şifa aramanın %75 oranda plasebo kaynaklı olabileceği kabul edilmektedir.

## SONUÇLAR

Tüm katılımcılar arasında doğal taşlardan şifa arama uygulamalarının zararsız olduğu, şifalı olarak sunulmaları halinde sıradan bir doğal taşın iyi geleceği ümidiyle tedaviye yönelik olarak tercih edilebileceği ve doğal taşlardan şifa bulma durumunun plasebo kaynaklı olabileceği görüşleri kabul görmektedir. Ekonomik satın alma gücünün doğal taşlarda şifa arama algısını büyük oranda değiştirmedeği söylenebilir. Ancak, piyasada satılan taşların



sahte olabileceğine ve insan bedeninin kendi kendini iyileştirebilme gücüne yönelik inanç; gelir düzeyi ile doğru orantılı olarak arttığı gözlemlenmiştir

### TEŞEKKÜR

Bu çalışma ÇOMÜ, FBA-2019-2783 kodlu proje tarafından desteklenmiştir.

### KAYNAKLAR

Akerlof, G. & Kranton, R. E. (2000). Economics and Identity, *Quarterly Journal of Economics*, (3), 715-733.

Alreck, P. L. & Settle, R. B. (2004). *The Survey Research Handbook*, 3rd ed., McGraw-NHill.

Ashton, T. S. (1998). *The Industrial Revolution*, 2nd edition, Oxford University Press.

Ayvaşık, H. B. & Yorulmaz, O. (2007). Plasebo Etkisi: Kuramsal Yaklaşımlar ve Fizyolojik, Nörolojik ve Psikolojik Bozuklukların Tedavisindeki Rolü, *Türk Psikoloji Yazıları*, 10(19), 33-54.

Barnett, V. (2002). *Sample Survey Principles and Methods*, 3rd ed., London: Arnold.

Beecher, H. K. (1955). The Powerful Placebo, *J. Am. Med. Assoc.*, 159(17), 1602–1606.

Braudel, F. (1992). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century: The Structure of Everyday Life*, University of California Press.

Chadwick, B. A., Bahr, H. M. and Albrecht, S. L. (1984). *Social Science Research Methods*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Çalık, A., Deniz, O., Yaşar, C. ve Ulugergerli, E. (2018). Umut Kaynağı olarak Doğal Kaynaklar ve Yerbilimleri, *Yaşam Bilimlerinde Risk, Kaygı ve Umut Üzerine Yazılar*, Rating Academy Yayınları, Çanakkale, Türkiye, 11-28.

Calik, A., Karaca, O., Yasar, C., and Ulugergerli, E. U. (2019). Fake and Synthetic Minerals; A Way to Sustain the Gem Supply. In *Environmental Geotechnology* (pp. 319-328). Springer, Singapore.

Çalık, A. (2020). Antik Çağlardan Günümüze Süs Taşlarının Şifa Kaynağı (İyileştirme-Koruma) Olarak Kullanım Şekilleri ve Nedenleri, *Sağlık Bağlamında Edebiyat, Sanat ve Tarih*, Rating Academy Yayınları, Editor Dr. Öğr. Üyesi Hasan Erbay, sf. 75- 85, Aralık 2020.

Cochran, W. G. (1977). *Sampling Techniques*, 3rd ed., New Jersey, John Willey & Sons.

Converse, J. M. & Presser, S. (1986). *Survey Questions: Handcrafting the Standardized Questionnaire*, Beverly Hills, CA: Sage.

Deane, P. M. (2010). *The First Industrial Revolution*, 2nd edition, Cambridge University Press.

Deming, W. E., (1950). *Some Theory of Sampling*, New York, Dover.

DiMaggio, P. (1994). Culture and Economy, *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press: Princeton.

Donovan, J. J. (1997). *The Second Industrial Revolution: Business Strategy and Internet Technology*, 3rd, Prentice Hall.

Fink, A. (2017). *How to Conduct Surveys: A Step-By-Step Guide*, 6th ed., California, Sage Publications.

Fowler, F. J. (2002). *Survey Research Methods*, 3rd ed., Newbury Park, CA:Sage.

Gallup, G. (1947). *The Quintamensional Plan of Question Design*, *Public Opinion Quarterly*.

Göka, E. (2002). Plasebo Kavramı ve Plasebo Etkisi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13(1), 58-64.

Groves, R. M., Fowler, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E. and Tourangeau, R. (2009). *Survey Methodology*, 2nd ed., New York, Willey.

Hanlon, P & Carlisle, S. (2008). Do We Face a Third Revolution in Human History? If So, How Will Public Health Respond?, *J Public Health (Oxf)*, 30(4), 355–361.

Hatipoglu, M., Kılıç, S., Babalık, H., Guner, E. and Güney, H. (2018). Healing-Therapy (Protective and Treatment) Effects on the Human Life of the Gemstones (Having Nodular and Crystalline Appearances); Some Samples Used in the Ancient and Medieval Times, *International Journal of Scientific and Technological Research*, 4, 7.

Ishaque, S., Saleem, T. and Qidwai, W. (2009). Knowledge, Attitudes and Practices Regarding Gemstone Therapeutics in A Selected Adult Population in Pakistan, *BMC Complementary and Alternative Medicine*, 9 (32), 1-17.

Jones, E. L. (1995). Culture and its Relationship to Economic Change, *JITE*, (151)2, 269-285.

Jütte, R. (2013). The Early History of the Placebo, *Complementary Therapies in Medicine*, 21, 94-97.

Kılıç, S. (2011). Takılarda Kullanılan Organik ve Mineral Taşların İnsan Üzerine Etkileri, *Karadeniz Araştırmaları*, 29,119-132.

Kırbyık, M. (2007). Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 18, 61-75.

Koç, T. Ç. & Teker, S. (2019). Industrial Revolutions and Its Effects nn Quality of Life, *5th Global Business Research Congress*, 9, 304-311.

Kutlu, Y. A., Çalık, A. ve Ulugergerli, E. U. (2018). Şifalı Taşların Plasebo Etkisi Üzerine Bir Anket Çalışmasının İlk Sonuçları, *Journal of Awareness*, 3, 199-208.

Liu, Y. & Grusky, D. B. (2013). The Payoff to Skill in the Third Industrial Revolution, *American Journal of Sociology*, (118)5, 1330-1374.

Micke, O., Schonekaes, K., Mucke, R., Kisters, K. And Buntzel, J. (2010). Mystical Stones in Oncology: Crystal Healing Power or Perfect Nonsense?, *Trace Elements and Electrolytes*, 27, 73-79.

Moser, C. A. & Kalton, G. (1971). *Survey Methods in Social Investigation*, 1st ed., London, Heinemann Educational.

Neuman, W. L. (2006). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, 6th ed., Boston, Pearson Education.

Özdemir, N. (2009). Kültür Ekonomisi ve Endüstri ile Kültür Mirası Yönetimi İlişkisi, *Milli Folklor Dergisi*, (21)84, 73-86.

Pryor, F. L. (2007). Culture and Economic Systems, *The American Journal of Economics and Sociology*, (66)4, 817-855.

Renfro, N., Koivula, J. I., Wang, W. and Roskin, G. (2010). Synthetic Gem Materials in the 2000s: A Decade in Review, *Gems&Gemology*, 46(4), 260-273.

Rifkin, J. (2011). *Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and The World*, St. Martin's Press.

Salant, P. & Dillman, D. A. (1994). *How To Conduct Your Own Survey*, New York, Wiley.

Shepherd, M. (1993). The Placebo: From Specificity to the Nonspecific and Back, *Psychol. Med.*, 23, 569-578.

Toffler, A. (1981). *The Third Wave*, London: Pan Books Ltd.

Uskul, A., & Oishi, S. (2020). What is socio-ecological psychology?, *Current Opinion in Psychology*, 32, 181-184.

Zeytinoğlu, E. (1992). *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler*, Mim Matbaacılık.

## ÖĞRETMEN ADAYLARININ UZAKTAN EĞİTİM SÜRECİNDEKİ ÖĞRETİMLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: ADDIE MODELİ ÖRNEĞİ

VIEWS OF TEACHER CANDIDATES ABOUT THEIR TEACHING IN THE DISTANCE EDUCATION PROCESS: EXAMPLE OF THE ADDIE MODEL

**Doç. Dr. Sevda KOÇ AKRAN**

Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, Siirt, Türkiye.

ORCID NO: 0000-0003-4205-0148

### Özet

4D modeli, tanımlama, tasarlama, geliştirme ve yayma aşamalarından oluşmaktadır. Semmel ve Thiagarajan tarafından geliştirilen 4D modelinin *tanımlama* aşamasında herhangi bir dersin ve programın amaçları, davranışları açıkça belirtilmektedir. Öğretmen bunun için öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerini belirlemeye yönelik çalışmalar yapmakta ve ya çeşitli araçları öğretim sürecinde kullanmaktadır. *Tasarım* aşamasına gelindiğinde, öğretmen öğrencilerin derse ilişkin bir fikir edinmesi için bir-iki örnek ders yapmaktadır. *Geliştirme* aşamasında, öğretmen hazırlamış olduğu derse yönelik uygulamaları ve çalışmalarını gözden geçirmektedir. Gerekliğinde dersin öğretimi konusunda uzmanların görüşlerine başvurmaktadır. Son olarak *yayma* aşamasında, süreç genel olarak değerlendirilmektedir. Bu dört basamağın daha sonra genişletilmesiyle, ADDIE (analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme) modeli oluşturulmaktadır. Modelde; analiz (analysis), tasarım (design), geliştirme (development), uygulama (implementation) ve değerlendirme (evaluation) olmak üzere beş aşama bulunmaktadır.

*Analizde*, öğretmen öğretim yapılacak grubun genel karakteristik özelliklerini dikkate almaktadır. Öğrencilerin ön bilgileri, öğrenme ortamı ve bu ortamın sınırlılıkları, kazanımları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. *Tasarımda*, kullanılacak ölçme ve değerlendirme araçları, öğrenme modelleri, yöntem ve teknikler, içeriklerin oluşturulması gibi süreçler öğretmen tarafından büyük bir titizlikle gözden geçirilmektedir. Aynı zamanda öğretim sonunda kazanılması planlanan davranışların analizi yapılmaktadır. *Geliştirmede*, tasarım basamağında yapılan çalışmalar, karşılaşılan problemler, yapılan incelemeler tekrardan kontrol edilmekte ve gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. *Uygulamada*, öğretmen öğretim süreci boyunca belirlenen kazanımların, araç-gereçlerin vb. çalışmaların bir planını hazırlamaktadır. Daha sonra belirlenen plan çerçevesinde uygulamalar yapılmaktadır. Başka bir deyişle bu aşamada artık öğrenci için planlanan faaliyetler uygulamaya dönüşmektedir. Son olarak *değerlendirmede*, her basamağın sonunda yapılan çalışmalar belirli kriterler çerçevesinde ele alınmaktadır. Böylelikle başta öğretmen eğitim sistemin girdisi olan öğrenciler ve uygulanan program hakkında bir fikir sahibi olmaktadır. Eğitim-öğretim sürecinin her aşamasını planlı yöneterek öğrencilere, uzmanlara ve velilere dönütler vermektedir. Bu sebeple öğretmenin süreç hakkındaki deneyimi, öğretmenlik mesleğini icra etme yöntemi ADDIE modeli aşamalarının başarılı olmasında en önemli nokta olarak

görülmektedir. Hatta her aşamanın ne? anlama geldiğini ve bu aşamalarda belirtilen süreçlerini nasıl? yöneteceğini bilmesi beklenmektedir. Böyle bir beklentinin gerçekleşmesi için de öğretmenin, özellikle öğretmen adayları iken, bu tür konularda ön bilgilerinin olması gerektiği vurgulanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada, öğretmen adaylarının uzaktan eğitim sürecindeki öğretimlerine ilişkin görüşleri ADDIE modeli çerçevesinde ele alınarak incelenmiştir. Olgu bilim deseni kullanıldığı çalışmanın çalışma grubunu Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Çalışmada araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu anket formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Buradan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular tablolar halinde gösterilerek yorumlanmış ve elde edilen sonuçlar tartışma bölümünde sunulmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** Uzaktan Eğitim, 4D modeli, ADDIE Modeli

### **Abstract**

The 4D model consists of the stages of definition, design, development and dissemination. In the definition phase of the 4D model developed by Semmel and Thiagarajan, the goals and behaviors of any course and program are clearly stated. For this, the teacher works to determine the readiness levels of the students and uses various tools in the teaching process. When it comes to the design phase, the teacher does one or two sample lessons for students to get an idea of the lesson. During the development phase, the teacher reviews the practices and studies for the lesson he/she has prepared. When necessary, he/she consults experts on teaching the course. Finally, in the dissemination phase, the process is generally evaluated. By expanding these four steps later, the ADDIE (analysis, design, development, implementation and evaluation) model is formed. There are five stages in the model: analysis, design, development, implementation and evaluation.

In the analysis, the teacher takes into account the general characteristics of the group to be taught. He/she acquires knowledge on the students' prior knowledge, learning environment, the limitations of this environment and achievements. In design, processes such as measurement and evaluation tools, learning models, methods and techniques, and content creation are carefully reviewed by the teacher. At the same time, the behaviors planned to be acquired at the end of the instruction are analyzed. In development, the work done at the design stage, the problems encountered, the examinations made are checked again and the necessary arrangements are made. In implementation, during the teaching process, a plan of studies such as the acquisitions, tools, etc. is being prepared by the teacher. Then, implementations are made within the framework of the determined plan. In other words, at this stage, the activities planned for the student turn into practice. Finally, in the evaluation, the studies conducted at the end of each step are handled within the framework of certain criteria. In this way, the teacher has an idea about the students who are the inputs of the education system and the applied program. He/she provides feedback to students, experts and parents by managing every stage of the education process in a planned manner. For this reason, the experience of the teacher about the process, the method of performing the teaching profession is seen as the most important point in the success of the ADDIE model stages. In fact, he/she is expected to know what each stage means and how to manage the

processes specified in these stages. In order for such an expectation to be realized, it is emphasized that the teacher should have prior knowledge on such issues, especially when he is a teacher candidate. Based on this, in this study, the views of teacher candidates about their teaching in the distance education process were examined within the framework of the ADDIE model. The study group of the research, in which the phenomenology was used, consists of teacher candidates studying at Faculty of Education in Siirt University. In the research, data were collected using an open-ended questionnaire developed by the researcher. The data obtained here were subjected to content analysis. The findings obtained as a result of the analysis are shown in tables and are interpreted, the results obtained are presented in the discussion section.

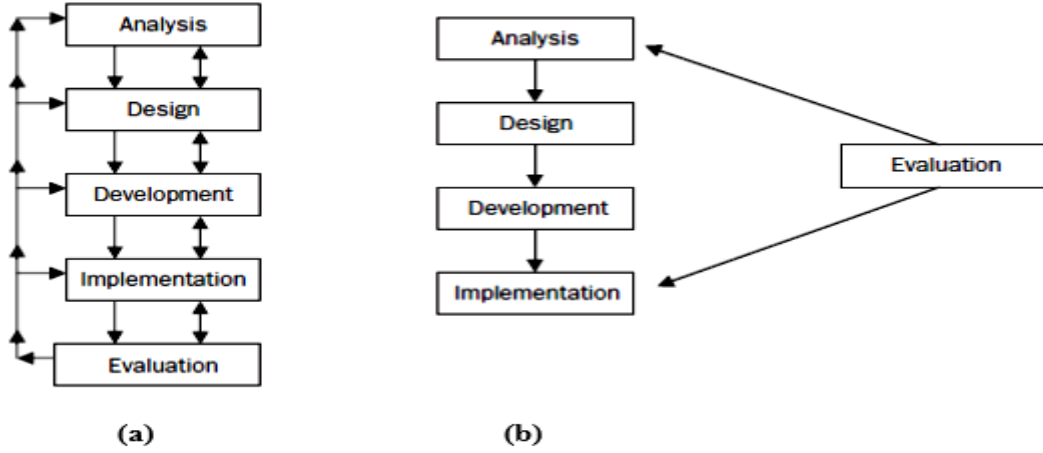
**Keywords:** Distance Education, 4D model, ADDIE Model.

## GİRİŞ

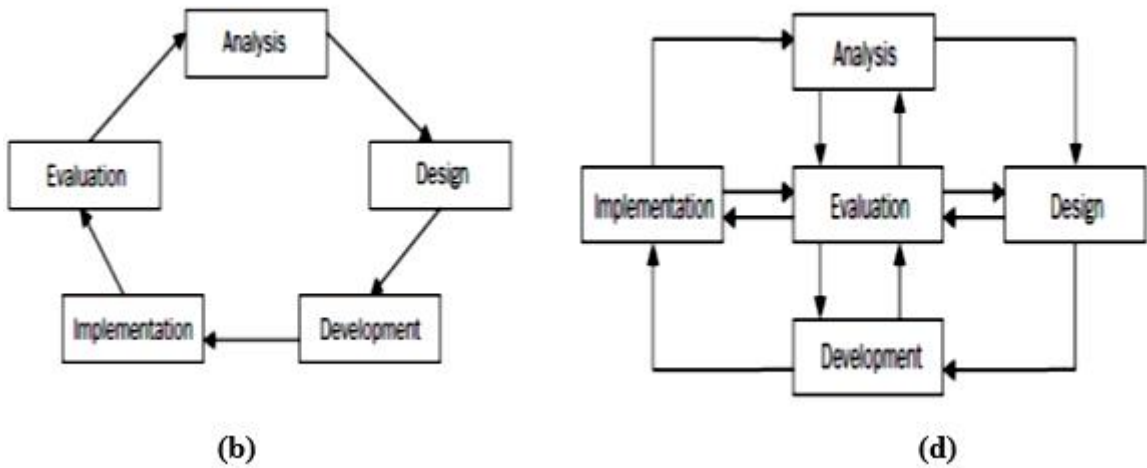
Öğretim tasarımı, bireyde kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyin performansını artırmak için öğretim sürecinin planlı-programlı olması, geliştirilmesi ve değerlendirilmesidir (Fer, 2015). Öğretim tasarımı, öğretim kalitesinin artırılmasıdır. Öğretimin sistematik bir şekilde ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Eğitim sisteminin girdisi ve çıktısı hakkında öğreten ve öğrenen bilgi sunmaktadır. Bunu yaparken, öğretim tasarım modellerinden yararlanmaktadır (Kıyak, Budakoğlu ve Coşkun, 2020). *Peki öğretim tasarım modelleri nedir?* Öğretim tasarımı modelleri, öğrenme-öğretme sürecinin planlanması, eğitim sistemi hakkında dönütler sağlanması, materyallerin belirlenmesi ve sürecin değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle öğretim tasarım modelleri, kullanıldıkları ortam ve belirlenen hedeflere göre farklılık göstermekte ve çeşitli teknolojik araçları sürece katmaktadır. Öğrenen birey için uygun öğrenme koşullarını yapılandırmaktadır. Öğretim ilkeleri dikkate almakta, öğrenen bireyin gelişimsel ve bireysel farklılıklarını göz önünde tutmaktadır. Böylelikle kurumlar çeşitli öğretim tasarım modellerini kendi amaçları çerçevesinde tercih etmektedir. Örneğin “Briggs”, “Dick ve Carey”, “Kemp, Morrison ve Ross”, “ASSURE”, “Amerikan Hava Kuvvetleri”, “Hızlı Prototipleme” ve “ADDIE” bu modellerden bazılarıdır (Göksu, Özcan, Çakır ve Göktaş, 2014). Belirtilen modellerin basamakları, kullanım alanları ve bireye kazandırdığı beceriler bazen birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılıklar beraberinde modellerin araştırmacılar tarafından ele alınma sıklığını etkilemektedir. Özerbaş ve Kaya ‘ya (2017) göre 2009-2015 yılları arasında üzerinde en fazla çalışma yapılan ve 1970 yılında ortaya çıkan (Wegener, 2006) ADDIE modelidir. Özerbaş ve Kaya’nın (2017) yanı sıra Khodabandelou ve Abu Samah (2012) “ADDIE”, “Gagne ve Briggs” ve “Kemp, Morrison ve Ross”; Li (2003) “ADDIE”, “Dick ve Carey” ve “Gagne ve Briggs”; Royal (2007) “ADDIE”, “Gagne ve Briggs” ile “Dick ve Carey” modelleri arasında ortak olarak ADDIE’ye çok vurgu yapıldığını belirtmektedir. Çünkü ADDIE modeli; öğretmen ve öğrencinin iş yükünü azaltmaktadır. Öğretimi kapsamlı bir şekilde ele alıp incelemektedir. Teknolojik ortamlarda öğrenciye çoklu öğrenme ortamı sunmaktadır. Derslerin sistemli bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır. Anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirmektedir. Öğretmenlere ders tasarımı hakkında bilgiler sunmaktadır. Çevrim içi ve yüz yüze eğitimlerde kullanılmaktadır. Bu eğitimler, her zaman analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme olmak üzere beş basamağa göre yapılandırılmaktadır.



ADDIE modelinde yer alan basamaklar; analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme şeklinde bir sıralamayla ele alınmıştır. Buna karşın, Molenda (2003), Brandt (2002), Texas A&M University (2001) ve Clark (1995) çalışmalarında bunları farklı versiyonlarda kullanmıştır (Bakınız: Şekil 1 ve Şekil 2) (Wegener, 2006).



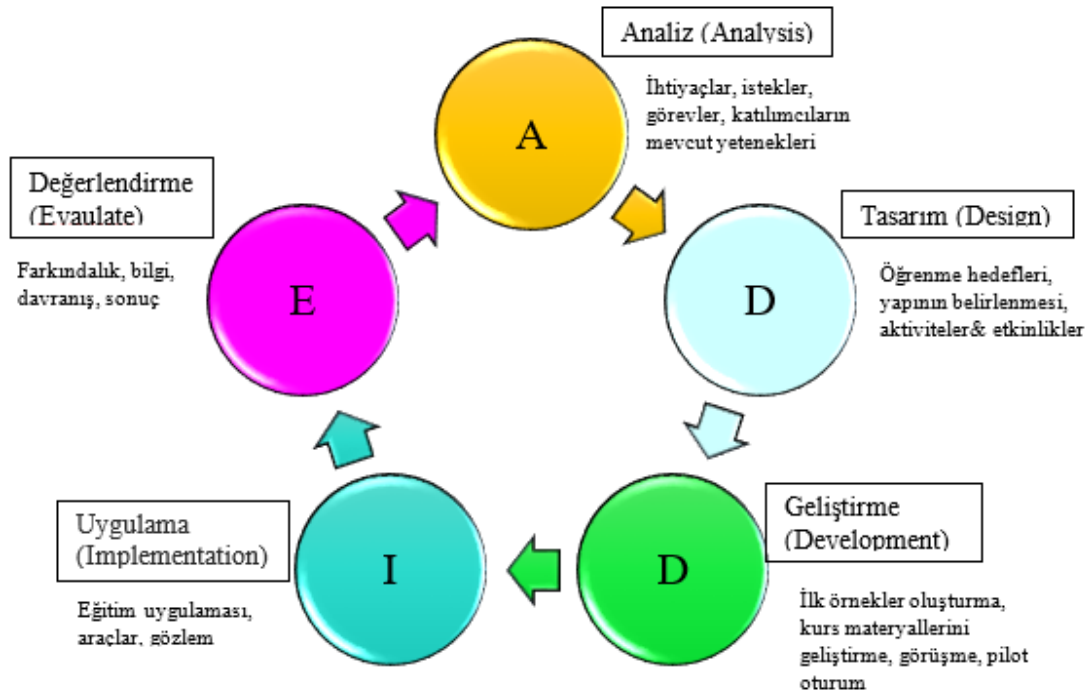
Şekil 1. Molenda'nın (a) ve Brandt'in (b) ADDIE modeli versiyonu (Wegener, 2006).



Şekil 2. The Texas A&M University (c) ve Clark'ın (d) ADDIE modeli versiyonu (Wegener, 2006).

Şekil 1 ve Şekil 2'de görüldüğü üzere, Molenda'nın (2003), Brandt'in (2002), Texas A&M University (2001), Clark'ın (1995) ADDIE modelindeki ilk basamak analiz ve son basamak ise değerlendirmedir. Her basamakta gerektiğinde geri dönüşler yapılmakta ve basamaklar arasında bütün ilişkiler önemli görülmektedir. Fakat ADDIE modeliyle ilgili oluşturulan versiyonlarda değerlendirme basamağının ele alınışı ve kullanımında farklılıklar bulunmaktadır. Başka bir deyişle Molenda'nın (2003) ADDIE modelinde değerlendirme sürekli yapılmakta, buna karşın Brandt'in (2002) modelinde genel bir değerlendirme süreci bulunmaktadır (Wegener, 2006). Bu yönüyle ele alındığında Wegener (2006) Clark'ın (1995) diğer modellere göre daha esnek olduğunu ifade etmektedir.

ADDIE modeli her ne kadar farklı yorumlansa da genel olarak ilk basamağı analizle başlamakta değerlendirmeye bitmektedir (Bakınız: Şekil 3).



Şekil 3. ADDIE model (Ab Latif ve Mat Nor, 2020).

Şekil 3’de görüldüğü üzere, ADDIE modeli **analizle** başlamaktadır. Analiz basamağında (Analysis) ilk olarak ihtiyaçlar belirlenmektedir. Yani, öğrenci, iş, kurum analizi, öğretim amaçlarının listesi, uzak-yakın hedefler, gerekli kaynaklar, sürecin planlanması, eğiticilerin görev tanımları, öğrenenlerin beklentileri, bilgi ve becerileri, öğrenme ortamları ve bunların önündeki engeller bu aşamanın kapsamı içinde yer almaktadır. Aynı zamanda analiz yapılırken; eğiticiler kimler?, ne öğrenmeleri gerekiyor?, performans ölçütleriniz nelerdir?, herhangi bir kısıtlama var mı?, bütçe var mı? , zaman sınırınız nedir? öğrenmeye karşı motivasyonları nedir? ve öğrenme stilleri nedir? gibi sorulara yanıt aranmaktadır (Wegener, 2006).

**Tasarım** (Design) aşamasında; öğretim planlanmaktadır. Ders planı hazırlanmaktadır. Kazanımlar ve ders içerikleri için araç-gereçler, öğretim stratejileri, materyaller, etkinlikler, alıştırmalar ve diğer dokümanlar belirlenmektedir. Değerlendirme kriterleri oluşturulmaktadır. Öğrenme ve öğretim modellerinin hangisinin belirlenen hedefleri kazandırmada etkili olacağına karar verilmektedir. **Geliştirme** aşamasında (Development) tasarım aşamasında belirlenen planlanan ve hazırlanan faaliyetler, araç-gereçler, öğretim stratejileri vb. hayata geçirilmektedir. Bunun için öğrenme ortamı düzenlenmekte, öğrenenlere farklı bilgi kaynakları sunulmakta ve öğrenenlerin işbirliği içinde çalışması için teşvik edilmektedir. Bu aşamada öğretimin küçük bir denemesi yapılmakta ve ardından uygulama aşamasına geçilmektedir. **Uygulama** basamağında (Implementation) ders içerikleri, materyalin kullana birliği ve kazanımların beceriye dönüşmesine yönelik gözlemler yapılmaktadır. Kullanılan materyallerin uygunluğuna ve karşılaşılan problemlere yönelik ek planlar hazırlanmaktadır. **Değerlendirme** aşamasında (Evaluate) süreç hakkında dönütler verilmektedir. Hedefler, ders içerikleri, öğrenme-öğretme süreçleri gözden geçirilmektedir (Arkün, Baş, Avcı, Çevik, ve Gürcan, 2009; Aldoobie, 2015; Kıyak, Budakoğlu ve Coşkun, 2020; Yakut, 2020; Dwitiyanti, Kumala, ve Widiyatun, 2020).

Analiz (Analysis), Tasarım (Desing), Geliştirme (Development), Uygulama (Implementation) ve Değerlendirme (Evaluation) kelimelerinden oluşan ADDIE modelinin her basamağının çıktısı diğer basamağın girdisini oluşturmaktadır. Bu yönleriyle öğretim sürecinin eksik ve artıları sistemli bir şekilde ele alınmaktadır. Buna karşın modelin eleştirilen yönleri de bulunmaktadır. Örneğin model tasarım ve geliştirme aşamalarına daha çok dikkat çekmektedir. İçeklerin yoğun uygulanmaya konulduğu aşamalarda öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim eksik kalmaktadır. Programda yer alan içeriklerin verilmesi ve daha sonra başka bir içeriğin sunulması ön planda olduğu için “esneklik” ilkesi göz ardı edilebilmektedir. Yani konuların doğrusal bir şekilde işlenmesi programın esnek olmasını engellemektedir. Ayrıca, basamaklarda ne tür? teknolojik araçların kullanılacağı, hangi? öğretim stratejilerin devreye gireceği konusunda eksik bilgilendirmeler bulunmaktadır (Rossi ve Mustaro, 2013; Yakut, 2020). Tabii bu engeller modelin uygulanması önünde bir problem oluşturmamaktadır. Günümüzde yapılan çalışmalara bakıldığında, ADDIE modelinin hem yüz yüze hem de uzaktan eğitimde uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Özellikle 2019 yılında dünya genelinde yaygınlaşan Covid 19 salgınıyla uzaktan eğitim daha çok önem kazanmıştır. Eğitim faaliyetleri, öğretim ilkeleri artık uzaktan eğitim olanaklarıyla bireye sunulmuştur. Bütün çağdaş yaklaşımlar, modeller, öğretim programları ve stratejiler uzaktan eğitime uygun bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle, ADDIE modelinde bireyler sürekli bir sorgulama süreci içinde kendini bulmaktadır. Modelde yeni tasarımlar, yeni kazanımlar, beceriler ve materyaller teknolojik ortamlarda ulaşılmakta ve geliştirme aşamasında elde edilen bilgilere yeni bir bakış açısı sunulmaktadır. Yeni bakış açısıyla farklı uygulamalar ortaya konulmaktadır. Bütün bu aşamalar sonucunda bilgiler parça-bütün ilişkisiyle değerlendirme imkânı bulmaktadır. Kısaca, ADDIE de dünya genelinde görülen salgın sürecinde eğitim ortamlarında kullanılmaya uygun bir model olarak görülmektedir.

Görüldüğü üzere, ADDIE modelin olumlu olduğu kadar olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu farklı yönlerine karşın modelle ilgili ulusal ve uluslar arası alanda bilim insanları çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Rossi ve Mustaro (2013) ölçme ve değerlendirmede sürecinde ADDIE modelinden yararlanmış; Aldoobie (2015) modelin kavramsal boyutunu ele almış; Hanafi, Murtadho, Ikhsan ve Diyana (2020) Devlet Üniversitesinde öğrencilerin bazı değerlerini kazandırmada ADDIE modelinden hareketle mobil öğrenme yönetim sistemini geliştirmiş; Yakut (2020) ilkokul ikinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi düzeylerinde ADDIE öğretim tasarımı modelini tercih etmiş; Salas-Rueda (2020) Web oyununun analizinde ADDIE modelinin etkililiğini incelemiş; Dwitiyanti, Kumala ve Widiyatun (2020) araştırmalarında fizik ünitesinin geliştirilmesinde ADDIE modelini kullanmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak belirli bir disiplinde ADDIE modeli ele alınmıştır. Buna karşın gelecekte bu modelin kullanılmasında ve her basamağının başarılı bir şekilde işlevsel olmasında rehber olan öğretmen adaylarının görüşlerine yönelik bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Buradan hareketle, analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarında öğrenciye uygun öğrenme ortamları sunan ve onları yakından gözleme imkânı bulan, onlarla iletişim halinde olan ve onların birçok özelliğini bilen öğretmenlerin hizmet öncesinde ADDIE modeli hakkındaki düşünceleri, uygulamadaki avantaj ve dezavantajlarını bilmeleri önemli görülmektedir. Bu araştırmada belirtilen önem özellikler dikkate alınarak,

öğretmen adaylarının uzaktan eğitim sürecindeki öğretimlerine ilişkin görüşleri ADDIE modeli ele alınarak incelenmiştir.

#### **Araştırmanın Amacı**

Bu araştırmanın temel amacı, öğretmen adaylarının uzaktan eğitim sürecindeki öğretimlerine ilişkin görüşleri ADDIE modeliyle ele alınarak incelenmiş ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Öğretmen adaylarının ADDIE modeli hakkındaki görüşleri nedir?
- Öğretmen adaylarının uzaktan öğretim sürecine ilişkin görüşleri nedir?
- ADDIE modelinin öğretmen adaylarının uzaktan öğretim sürecine katkıları nedir?

#### **YÖNTEM**

Araştırmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim deseni, olaylar, durumlar, deneyimler ve kavramlar hakkında araştırma zemini hazırlamakta ve bunlar hakkında çok yönlü bakış açısı sunmaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Bu araştırmada da öğretmen adaylarının uzaktan öğretim süreçleri ADDIE modeli doğrultusunda ele alınarak incelenmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılının güz döneminde Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 40, 2. sınıf öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarından 18'i kız, 22'si erkektir. Bunlardan 10'u Sınıf, 8'i Matematik, 6'sı Sosyal Bilgiler, 8'i Fen Bilgisi ve 8'i Türkçe bölümlerindeki öğretmen adaylarıdır.

Veri toplama aracı olarak araştırmada, araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu anket formu kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öğretmen adaylarına ait demografik özellikler, ikinci bölümde ise açık uçlu sorular bulunmaktadır. Anket formunda yer alan sorular hazırlanırken, belirli aşamalar dikkate alınmıştır. Bu aşamalardan birincisi araştırma probleminin belirlenmesidir. İkincisi soruların hazırlanması ve soru havuzunun oluşturulmasıdır. Araştırmada ilk olarak 6 soru hazırlanmış, daha sonra uzman görüşü doğrultusunda soru sayısı dörde indirilmiştir. Formda iki sorunun çıkartılmasının nedeni, birinin dil ve ifade konusunda açık olmaması, diğerinin genel kapsamlı bir soru olmasıdır. Üçüncü aşamaya gelindiğinde anket formundaki soruların uygunluğu dil, ifade ve açıklık konusunu belirlemek amacıyla, 14 öğretmen adayına ön uygulama yapılmıştır. Son olarak dördüncü aşamada anket formunun son hali 40 öğretmen adayına uygulanmıştır.

Araştırmada açık uçlu anket formundan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, sözel/yazılı birçok belge ve dokümanları belirli kavramlarla kodlayıp sayılaştırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırmada da ADDIE modeliyle öğretmen adaylarının uzaktan öğretim süreçleri açıklanmaya çalışılmış ve açık uçlu anket formuyla ulaşılan veriler kodlanmış ve bunlar kod listesine yazılmıştır. Kod listesindeki veriler daha sonra bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayar ortamındaki kodlardan hareketle belirli temalar oluşturulmuştur. Temaların ulaşılan verilerin kendi içinde ve bütünüyle tutarlı olmasına dikkat edilmiştir. Burada amaç iç ve dış tutarlılığın sağlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Araştırmanın güvenilirliği içinde Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülü  $Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)$  kullanılmıştır. Hesaplama sonucunda güvenilirlik .88 olarak bulunmuştur.

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda açık uçlu anket formunda yer alan katılımcı görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Alıntılarda, katılımcılara (E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub>, E<sub>3</sub>, E<sub>4</sub>, ... ) şeklinde kodlar verilmiştir.

## BULGULAR ve YORUM

### Öğretmen Adaylarının ADDIE Modeli Hakkındaki Görüşleri

Öğretmen adaylarının ADDIE modeline ilişkin görüşlerinin betimsel analiz sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

**Tablo 1.** Öğretmen Adaylarının ADDIE Modeline İlişkin Görüşlerinin Betimsel Analiz Sonuçları

Soru	Tema	Kodlama		Kodlama Yoğunluğu	
		f	%	f	%
Sizce ADDIE modeli nedir?	Öğrenci merkezli model	20	50	26	49,06
	Sorgulama berisini ölçen model	10	25	14	26,42
	Bloom taksonomisine benzeyen model	10	25	13	24,52
<b>TOPLAM</b>		<b>40</b>	<b>100</b>	<b>53</b>	<b>100</b>

Tablo 1'de görüldüğü üzere, 40 katılımcının "ADDIE Modeline" ilişkin görüşlerinin betimsel analiz sonuçları yer almaktadır. Bu görüşlerden hareketle, öğrenci merkezli, sorgulama becerisini ölçen ve Bloom taksonomisine benzeyen bir model olmak üzere 3 tema oluşturulmuştur. Bu temalardan;

- Öğrenci merkezli model teması [etkin öğrenme (f=6), dönüt verme (f=4), olaylar arasında ilişkileri görme (f=3), süreci değerlendirme (f=3), kazanımlar hakkında bilgi sahibi olma (f=3), öğrenilecek içerikler konusunda bildirim alma (f=3), araç-gereçleri kullanma (f=2) ve model geliştirme (f=2)];

- Sorgulama berisini ölçen model teması [her aşamayı bilişsel yapısında değerlendirme (f=4), problemleri çözme (f=4), farklı kaynaklardan araştırma yapma (f=3) ve okuryazarlık becerisini kullanma (f=3)],

- Bloom taksonomisine benzeyen bir model teması [olayları analiz etme (f=4), öğrendiği bilgileri uygulama (f=4), bilgileri eleştirme (f=3) ve bilgileri rapor etme (f=2)] şeklinde alt temalardan oluşmaktadır.

Yukardaki temalar içerisinde en fazla vurgulanan "öğrenci merkezli bir model" başlığı altında yer alan "etkin öğrenme" alt temasının olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, katılımcılara göre ADDIE modeliyle bireyler öğrenme sürecinde pasif değil, aktif katılım göstermektedir. Aktif katılım sonucu öğrenme-öğretme süreci hakkında ön bilgiler ele alınmakta, eksik-hatalı kavramlar gözden geçirilmekte ve farklı kaynaklarla bilgiler pekiştirilmektedir. Katılımcıların etkin öğrenmeye yönelik görüşleri aşağıda yer almaktadır.

**E5:** *Bu modeli ilk defa duydum ama aslında bu modeli hep kullanıyoruz. Bence bu model bizi merkeze alıyor.*

**E19:** *Çağdaş eğitime uygun olduğunu gördüm. Süreçte bizim aktif olmamız isteniyor.*

**E26:**Yaparak-yaşayarak öğrenme var aynı zamanda her basamakta bizim etkin katılımız önemli...

**E34:** Anladığım kadarıyla belirli aşamalardan oluşmakta bu model...her aşamasında bizim birçok yöntenden katılımımız önemli görülmektedir.

**E37:**Öğrenci merkezli bir model. Çünkü bizimi merkeze alıyor bizim ihtiyaçlarımızı önemsiyor. Bizim sürece dahil olmamızı sağlıyor.

**E40:**...Elde ettiğimiz her bilginin bir süreci bu modelde ele alınmakta...sürece benim pasif değil aktif olmamı isteyen bir model...

### Öğretmen Adaylarının Uzaktan Öğretim Sürecine İlişkin Görüşleri

Öğretmen adaylarının uzaktan öğretim sürecine ilişkin görüşlerinin betimsel analiz sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

**Tablo 2.** Öğretmen Adaylarının Uzaktan Öğretim Sürecine İlişkin Görüşlerinin Betimsel Analiz Sonuçları

Soru	Tema	Kodlama		Kodlama Yoğunluğu	
		f	%	f	%
Uzaktan eğitim sürecinin olumlu yönü nedir?	Teknoloji etkin kullanma	18	45	22	44
	İşbirliği içinde çalışma	15	37,5	16	32
	Okuryazarlık becerisine sahip olma	7	17,5	12	24
<b>TOPLAM</b>		<b>40</b>	<b>100</b>	<b>50</b>	<b>100</b>
Soru	Tema	Kodlama		Kodlama Yoğunluğu	
		f	%	f	%
Uzaktan eğitim sürecinin olumsuz yönü nedir?	Teknolojik araçların olmaması	14	35	16	29,09
	Uzaktan eğitim sisteminin işlevsel olmaması	9	22,5	14	25,45
	Etkili iletişimin kurulmaması	9	22,5	12	21,82
	Yaparak-yaşayarak öğrenmenin gerçekleşmemesi	8	20	13	23,64
<b>TOPLAM</b>		<b>40</b>	<b>100</b>	<b>55</b>	<b>100</b>

Tablo 2’de görüldüğü üzere, 40 katılımcının “uzaktan eğitim sürecine” ilişkin görüşlerinin betimsel analiz sonuçları yer almaktadır. Uzaktan eğitim sürecinin olumlu yönüyle ilgili teknolojiyi kullanma, işbirliği içinde çalışma ve okuryazarlık becerisine sahip olmak üzere 3 tema; olumsuz yönüyle ilgili ise, teknolojik araçların ve uzaktan eğitim sisteminin işlevsel olmaması, etkili iletişimin kurulmaması, yaparak-yaşayarak öğrenmenin gerçekleşmemesi şeklinde 4 tema oluşturulmuştur. Bu temalardan;

- Teknolojiyi etkin kullanma teması [derslerin senkron işlenmesi (f=6), dersi yürütücüsü ile farklı iletişim kanallarının kullanılması (f=4), derslerin asenkron işlenmesi (f=4), farklı veri tabanların kullanılması (f=2), birçok kaynaktan bilgilere ulaşılması ve bunları değerlendirmesi (f=2), videoların sürekli izlenmesi (f=2) ve internet ortamında ödev hazırlama (f=2)];

- İşbirliği içinde çalışma teması [görüş alış-verişinde bulunması (f=4), konu paylaşımı yapması (f=4), uzman görüşü alması (f=4) ve görevlerde sorumluluk alması (f=4)];

- Okuryazarlık becerisinde sahip olma teması [bilgilere hızlı ulaşma (f=4), teknolojik araçları kullanma (f=3), bilgileri analiz etme (f=3) ve değerlendirme (f=2)];



- Teknolojik araçların olmaması teması [bilgisayarın olmaması (f=6), internetin olmaması (f=5) ve aile bireylerden birçok kişinin aynı bilgisayarı kullanması (f=5)];
- Uzaktan eğitim sisteminin işlevsel olmaması teması [videoların silinmesi (f=5), haftalık videoların yüklenmemesi (f=5), ses problemin yaşanması (f=2) ve sınav esnasında bağlantıların kopması (f=2)];
- Etkili iletişimin kurulmaması teması [ders yürütücünden dönütlerin alınmaması (f=4), arkadaşlarla iletişim kurulmaması (f=4), konularda belirtilmek istenen vurgunun anlaşılmasında (f=3) ve görüntülü anlatımın sağlanmaması (f=1)];
- Yapararak-yaşayarak öğrenmenin gerçekleşmemesi teması [senkron derslerde pasif olma (f=5), öğrendiği bilgileri uygulamama (f=5) ve bilgileri ezberleme (f=3)] şeklinde alt temalardan oluşmaktadır.

Yukardaki temalar içerisinde en fazla vurgulanan “teknolojiyi etkin kullanma” başlığı altında yer alan “derslerin senkron işlenmesi” ve “teknolojik araçların olmaması teması” başlığı altında yer alan “bilgisayarın olmaması” alt temasının olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, katılımcılar uzaktan öğretim süreciyle teknolojiyi etkin kullanmakta, tek bilgi kaynağından bilgiye ulaşmamakta ve çevrim içi derslere katılım göstermektedir. Buna karşın uzaktan öğretim sürecinde bilgisayarlarının olmaması başta öğrenme süreçlerini olumsuz etkilediği ve bilgiler arasında ilişki kurulmasını engellediği görülmektedir. Katılımcıların bu konudaki görüşleri aşağıda yer almaktadır.

**E3:** *Bu senede dersler yüz yüze işlenmedi. Benim açımdan uzaktan eğitim bu senede verimli geçti.*

**E13:** *Covid 19 sürecinden bu yana kullanılan uzaktan eğitimle teknoloji okuryazarlığım gelişti.*

**E23:** *Uzaktan eğitimle bir çok bilgiye ulaşma imkanı buldum.*

**E30:** *Derslerin senkron işlenmesi uzaktan eğitimin olumlu yönü olarak görüyorum.*

**E35:** *Senkron derslerin işlenmesiyle derslerimi sürekli tekrar etme imkanı buldum.*

**E39:** *Uzaktan eğitimin en olumlu devamların alınmaması ve derslerin çevrim içi yapılmasıdır.*

**E1:** *Uzaktan eğitim sürecinde çok zorlandım. Çünkü bilgisayarım yoktu.*

**E8:** *Bir evde üç kardeş bir bilgisayarı kullandık. Böyle olunca bir çok dersi dinleyemedim.*

**E27:** *Çoğu zaman dersleri telefondan dinledim ama internet kotam o kadar yeterli değildi.*

**E29:** *Yüz yüze eğitimin yerini hiçbir şey tutmaz. İletişim kurmayı unuttum. Uzaktan eğitimle beş duyu organımızı kullanamıyoruz. Onuda bıraktım ama asıl problem bilgisayarımın olmaması...*

**E36:** *Teknoloji çağındayız. Salgın ortaya çıktı birden. Sonra dersler uzaktan yapılmaya başlandı. Ben kaç dönemdir dersleri uzaktan dinlemeye çalışıyorum. Ama en çok bilgisayarımın olmaması bu sürecin verimsiz olmasına neden oldu.*

**E38:** *Ablamın bilgisayarını kullanıyorum ama onunda ders dinlemesi gerekiyor. Çok zorlanıyoruz.*

**ADDIE Modelinin Öğretmen Adaylarının Uzaktan Öğretim Sürecine Katkılarına İlişkin Görüşleri**

ADDIE modelinin öğretmen adaylarının uzaktan öğretim sürecine katkılarına ilişkin görüşleri Tablo 3’de yer almaktadır.

**Tablo 3.** ADDIE Modelinin Öğretmen Adaylarının Uzaktan Öğretim Sürecine Katkılarına İlişkin Görüşlerinin Betimsel Analiz Sonuçları

Soru	Tema	Kodlama		Kodlama Yoğunluğu	
		f	%	f	%
ADDIE Modeli Uzaktan Öğretim Sürecine katkılarına nedir?	Ders programına katkıları	37	92,5	41	69,49
	Öğrenciye katkıları	13	7,5	18	30,51
<b>TOPLAM</b>		<b>40</b>	<b>100</b>	<b>59</b>	<b>100</b>

Tablo 3’de görüldüğü üzere, 40 katılımcının “ADDIE modelinin öğretmen adaylarının öğretim sürecine katkılarına” ilişkin görüşlerinin betimsel analiz sonuçları yer almaktadır. Bu görüşlerden hareketle, ders programlarına ve öğrenciye katkıları olmak üzere iki tema oluşturulmuştur. Bu temalardan;

- Ders programlarına katkıları teması [öğretimi basamaklar halinde verme (f=7), öğretim sürecini planlama (f=6), kazanımlara yönelik materyal sunma (f=6), öğrenme içerikliklerini düzenleme (f=5), içeriklere uygun materyal hazırlama (f=4), ders izlencesinin uzaktan eğitim sistemine yüklenmesi (f=4), bir sonraki ders içerikleri belirlenmesi (f=4), ders içeriklerin çevrim içi-dışı sunulması (f=3), içeriklere uygun öğretim stratejilerini belirleme (f=2)];

- Öğrenciye katkıları teması [öğrenme stillerini dikkate alma (f=5), ön bilgilerini belirleme (f=5), işbirliği becerisi kazandırma (f=4), eleştirel düşünme (f=2) ve problem çözme becerisi kazandırma (f=2)] şeklinde alt temalardan oluşmaktadır.

Yukardaki temalar içerisinde en fazla vurgulanan “ders programlarına katkıları” başlığı altında yer alan “öğretimi basamaklar halinde verme” alt temasının olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, ADDIE modeli uzaktan öğretim sürecinde analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme basamaklarıyla ders programının uygulanmasına katkı sağladığı söylenebilir. Katılımcıların bu konudaki görüşleri aşağıda yer almaktadır.

**E9:** İlk haftalar hocalar bize ders izlencesini gönderdiler. Tıpkı bu modelin analiz basamağında belirtilen özelliklerde olduğu gibi her hafta ne işleyeceğimiz belliydi.

**E22:** Süreçte ödevlerle değerlendirildik.

**E24:** Süreç ve sonuç değerlendirme yaptık.

**E27:** Derslerde yeri geldi, etkinlikler yaptık, ben mesela geçen dönem tahta kaşıktan kukla yapmıştım.

**E30:** Uzaktan eğitim sürecinde çeşitli hikayeler, oyunlar yazdık. Ben ders içerğine uygun bir şekilde bir kukla bebek tasarlamıştım. Sonra hocamız bana dönüt verdi. Aynı zamanda değerlendirdi.

**E37:** Derste bize bir konu verildi. Bu konuya uygun bir drama tasarladım. Sonrasında dramada geçen karakterler için resimler, karikatürler çizdim. Hoca bu konuda bana dönüt verdi.

**E39:** *İlk ödevde bir etkinlik yapmıştım. Bu etkinliklerin en güzel yanı konu sınırlamamsının olmamasıydı. Bu da bana konuları özgür seçme hakkı vermişti. Sonra hoca etkinliğimi değerlendirdi. Ben bana verilen dönütlerle etkinliğimi düzenledim.*

### **TARTIŞMA ve SONUÇ**

Öğretmen adaylarına göre, ADDIE modelinin genel özelliklerine ve tanımlamalarına bakıldığında, öğrenci merkezli eğitim anlayışını benimsediği görülmektedir. Çünkü ADDIE modeli, öğrenene birçok öğrenme ortamı ve materyali sunarak, öğrenenin süreçte aktif olmasını sağlamaktadır. Modelde, öğrencinin beklentileri, ihtiyaçları belirlenmekte, bireysel ve kurumsal politikalar hedefler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, kurumun bütçesi, eksik yönleri, öğrenci yetenekleri gözlemlenerek uygun öğrenme ortamı tasarlanmakta, dersin içeriğine uygun teknolojik araçlar seçilmekte, kullanılmakta, uygulanmakta ve süreç detaylı bir şekilde incelenmektedir. Sürecin bu şekilde incelenmesinin amacı, sentez düzeyinde davranışlar gösterilerek performansa dayalı orijinal ürünlerin ortaya konulmasıdır. Performansa dayalı ürün konulma aşamasında birey sürekli olarak bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerini kullanmaktadır. Becerilerini kullanırken, öğretmen ona rehber olmaktadır. Uygun öğrenme koşullarını öğrenciye sunmak için planlar yapmaktadır. Farklı kaynakları öğrencinin öğrenmesi için sunmaktadır. Öğrencinin bilgiyi inşa etmesi için basamaklar arasında dönütler vermektedir. Girdi-süreç-çıkıtı anlayışıyla hedeflerin gerçekleşme düzeylerini belirlemektedir. Branch (2009) öğrenci öğrenmesi, hedefleri kısaca öğretim programlarının amaca hizmet etmesinde ve başarılı olmasında ADDIE modelinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu sebeple model, günümüzde farklı disiplinlerde kullanım alanı bulmaktadır. Özellikle e-öğrenmenin yaygınlaşması, Covid-19 salgınının başta eğitim kurumlarını olumsuz etkilemesi, bunun sonucunda uzaktan eğitim anlayışının benimsenmesi ve teknolojik gelişmelerin eğitim alanına entegre edilmesi, ADDIE modelinin kullanım alanını genişletmektedir. Modelin eğitimde bu şekilde kullanılmasıyla, çoklu öğrenmeler gerçekleşmektedir. Bireyler öğrenme-öğretme sürecinde öğrenme stillerine uygun materyalleri seçmektedir. Seçilen materyallerle sürece yaparak-yaşayarak katılım göstermektedir. Widyastuti ve Susiana'nın (2019) yapmış oldukları araştırma, bu görüşü destekler niteliktedir. Widyastuti ve Susiana (2019) matematik dersinde ADDIE modelini kullanmış ve öğrencilerin derste birçok materyalle geldiğini belirtmiştir. Ayrıca modelin her aşamasında kullanılan araçlar dersin planlı bir şekilde ilerlemesini ve öğrencilerin ilgilerinin derse yoğunlaşmasını sağlamıştır. Marzal, Saputra, Suratno, Mauladi, Saharudin ve Elisa'ya (2019) göre ADDIE modeli, öğrencilerin derse yönelik motivasyonlarını arttırmakta, olumlu tutum geliştirmelerini sağlamakta ve etkin öğrenmeyle bilgilerini yapılandırmaktadır.

Çekirdek modellerden biri olan ADDIE, öğretim sürecini belirli aşamalarla değerlendirmektedir. Arkün, Baş, Avcı, Çevik, ve Gürcan'a (2009) göre bu model diğer öğretim tasarım modellerin bileşenlerini barındırmakta ve basit bir şekilde bireyin kullanımına sunmaktadır. Başka bir deyişle modelde, öğrenme sistemleri tasarlanmakta, öğrenme içeriği geliştirilmekte, öğretmenler verimli ve etkili öğretim tasarımları yapmaktadır (Aldoobie, 2015). Bu değerlendirmeye model, öğrenciler arasındaki bireysel farklılıkları, öğrenme stilleri, öğretmen rehberliği gibi temel özellikleri beş temel aşamada ele almaktadır. İlk aşama olarak gösterilen *analizde*, öğrencilerin gereksinimleri, genel özellikleri ve kurumun ihtiyaç

analizi yapılmaktadır (Yakut, 2020). Bu aşamada görev alan bireyler, ihtiyaç analizi yapmadan önce, çok büyük miktarda kurs, emek ve zaman harcamaktadır. Çünkü analiz aşamasının iyi yapılandırılması diğer aşamaların başarılı olmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı öğrencilerin, hedeflerin, öğretimin ve öğrenme hedeflerinin geliştirilmesi analiz aşamasında dört önemli boyut olarak görülmektedir. Öğrenci boyutunda, onların neyi? bilip bilmedikleri önemlidir. Böyle bir bilgi öğretmenin öğrenci hakkında fikir edinmesini, öncelikli ihtiyaçlarının ne? olduğu konusunda görüş edinmesini sağlamaktadır. Örneğin Tarih dersinde Antik medeniyetler konusunu işleyen bir öğretmen analiz aşamasında öğrencilerin ön bilgilerini belirlemek istediğinde, bu konuyla ilgili bir dünya haritası getirebilir. Sonra harita üzerinde öğrencilere eski uygarlık konusu hakkında sorular sorabilir. Amaç, öğrencilerin genel bilgi birikimlerini ve bunu kullanma şekillerini, hazır bulunuşluklarını belirlemektir. Nitekim bu boyutta elde edilen veriler öğretmenin öğretim ve hedeflerin belirlenmesi boyutlarına yol göstermektedir. Yani öğretmen belirlediği hedefleri, öğrenci hakkında ulaştığı bilgiler çerçevesinde ele almaktadır. Bu durum öğretmene zaman konusunda ekonomiklik kazandırmaktadır. Tabi öğretmenin burada dikkat etmesi gereken nokta hedeflerin ne kadarının davranışa dönüştüğüdür. Bunun için bir takım ölçme ve değerlendirme araçları kullanılmalıdır. Öğrenciler tek bir ölçme aracıyla değerlendirilmeden, hangi? hedeflerin gerçekleştiği ya da gerçekleşmediğini not alınmalıdır (Aldoobie, 2015; Rossi ve Mustaro, 2013).

ADDIE modelin ikinci aşaması olan *tasarımda*, analizde ulaşılan bilgiler burada öğretmenlere nasıl? bir süreç izleyecekleri konusunda rehberlik etmektedir. Öğretmen öğrencinin öğrenme yollarını, süreçte kullanmak istediği araçlar ve öğretim stratejilerini bu aşamada planlamaktadır (Stapa ve Mohammad, 2019). Bu planlamayla üçüncü aşama olan geliştirmeye geçilmektedir. *Geliştirme* aşamasında hedefler ve ders planı gözden geçirilmektedir. Bu aşamada bir önceki aşama olan tasarımda oluşturulan içerik ve konular, etkinlikler, alıştırmalar, sınıf düzeni, materyaller ve ölçme-değerlendirme araçları tekrardan kontrol edilmekte, gerekli iyileştirme ve düzeltmeler yapılmaktadır (Wegener, 2006). Yapılan düzeltmeler dördüncü aşama olan uygulamaya kolaylık sağlamaktadır. *Uygulama* aşamasında tasarımı tamamlanan araçların-materyallerin uygulama süreci gerçekleşmektedir. Uygulama sürecinde öğrenen, öğretici ve tasarımcının karşılıklı görüş alışverişleri olmaktadır. Aynı zamanda tasarlanan materyalin kullanışlı olması, içeriğe uygunluğu ve belirlenen hedeflerin öğrenen tarafından gösterilmesi bu aşamada gözlemlerle ortaya konulmaktadır. Yapılan gözlemlerde başarılı ve başarısız olan durumlar belirlenmekte, yapılacak değişiklikler tespit edilmekte ve farklı etkinliklerin kullanılıp kullanılmayacağına karar verilmektedir. Bütün bu aşamalardan sonra elde edilen bilgiler değerlendirilmektedir. *Değerlendirme* aşamasında, tasarımın verimliliği ve etkililiğine bakılmaktadır. Başka bir deyişle, süreç ve sonuç değerlendirme bir bütün olarak gözden geçirilmektedir (Wegener, 2006; Branch, 2009).

*Öneriler;*

- ADDIE modelinin farklı disiplinlerde kullanılmasının öğrenci başarısına etkisi araştırılabilir.
- ADDIE modelinin basamaklarında öğrencinin kazanmış olduğu üst düzey beceriler hakkında karma çalışmalar yapılabilir.

• ADDIE modelinin uzaktan eğitimde kullanılmasının öğrencilerin öğrenme tercihlerine etkisi araştırılabilir.

### KAYNAKÇA

Ab Latif, R, Mat Nor MZ. (2020). Using the ADDIE model to develop a Rusnani concept mapping guideline for nursing students. *Malays J Med Sci.* 27(6):115–127.

Aldoobie, N. (2015). ADDIE Model. *American International Journal of Contemporary Research*, 5(63):68-72.

Arkün, S., Baş, T., Avcı, Ü., Çevik, V. & Gürcan, T. (2009). *ADDIE tasarım modeline göre web tabanlı bir öğrenme ortamı geliştirilmesi*. Eğitim Değişen Yüzü: Yeni Paradigmalar 25.Yıl Konferansı, 14 Mart, Ankara.

Branch, R.M. (2009). *Instructional Design: The ADDIE Approach*. Springer New York Dordrecht Heidelberg London. DOI 10.1007/978-0-387-09506-6\_3.

Dwitiyanti, N., Kumala, S.A. & Widiyatun, F. (2020). Using the ADDIE model in the development of physics unit conversion application based on android as learning media. *Formatif: Jurnal Ilmiah Pendidikan MIPA*, 10(2): 125-132. <http://dx.doi.org/10.30998/formatif.v10i2.5933>

Göksu, İ., Özcan, K.V., Çakır, R. & Göktepe, Y. (2014). Studies related to instructional design models in Turkey. *İlköğretim Online*, 13(2), 694-709, 2014. [Online]: <http://ilkogretim-online.org.tr>.

Fer, S. (2015). *Öğretim tasarımı*. (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Hanafi, Y., Murtadho, N., Ikhsan, M.A & Diyana, T.N. (2020). Reinforcing public university student's worship education by developing and implementing mobile learning management system in the ADDIE instructional design model. *iJIM*, 14(2):215-241.

Khodabandelou, R. ve Abu Samah, S. A. (2012). Instructional design models for online instruction: From the perspective of Iranian higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 67(2012): 545-552.

Kıyak, Y.S., Budakoğlu, I.I. & Coşkun Ö. (2020). Öğretim tasarımı, modelleri ve program geliştirme ile ilişkisi. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 19(58):5-23.

Li, H. (2003). *An investigation of a new instructional design procedure for Web-based instruction (WBI). A Delphi study*. Dissertation Abstracts International, 64 (07).(UMI No. AAT 3097823).

Marzal, J., Saputra, E., Suratno, T., Mauladi, Saharudin & Elisa, E. (2019). *The use of ADDIE model to re-create academic information systems to improve user satisfaction*. Journal of Physics: Conference Series, 1567 (2020) 032033, IOP Publishing, doi:10.1088/1742-6596/1567/3/032033

Özerbaş, M.A. & Kaya, A.B. (2017). Öğretim tasarımı çalışmalarının içerik analizi: ADDIE Modeli örnekleme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(1):26-42.

Rossi, R., & Mustaro, P. (2013). *Quality evaluation of online courses through rubrics and ADDIE model*. International Conference on E-Learning and E-Technologies in Education (ICEEE), 234–238.

Royal, C. (2007). *Exploring the use of Instructional Design Models for Web-based Instruction in Higher Education: A Modified Delphi Study*. Dissertation Abstracts International. (UMI No. AAT 3274760).

Salas-Rueda, R. A., Salas-Rueda, E. P., & Salas-Rueda, R. D. (2020). Analysis and design of the web game on descriptive statistics through the ADDIE model, data science and machine learning. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology, (IJEMST)*, 8(3):245-260.

Sönmez, V. & Alacapınar, G. F. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Stapa, M. A. & Mohammad, N. (2019). The use of ADDIE model for designing blended learning application at vocational colleges in Malaysia. *Asia-Pacific Journal of Information Technology and Multimedia*, 8(1), 49–62.

Wegener, D. R. (2006). *Training library patrons the ADDIE way*. Oxford, UK: Chandos.

Widyastuti, E. & Susiana (2019). *Using the ADDIE model to develop learning material for actuarial mathematics*. Journal of Physics: Conference Series, 1188(1). doi:10.1088/1742-6596/1188/1/012052

Yakut, M. (2020). *İlkokul ikinci sınıf öğrencilerinin sayı hissi düzeylerinin ADDIE öğretim tasarımı temelinde geliştirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yozgat.

Yıldırım, H. & Yıldırım, A. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.



## TEKSTİL SANATINA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA BİR BAKIŞ

**Dr. Öğr. Üyesi Özge Usluca ERİM**  
Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi  
Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

### Özet

Günümüzde birçok alanı etkileyen sürdürülebilirlik kavramı, sosyal ve çevresel sorunlara çözüm önerisi olarak gelişen ve oldukça tartışılan bir kavram olarak tanımlanabilir.

Gelişen teknoloji ve artan ihtiyaçlar, doğal kaynakların hızla tükenmesine neden olmaktadır. Bu durum kaynakların korunması ve tüketimin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu çalışmalar sırasında 'sürdürülebilirlik' kavramı üzerinde özellikle durulduğu gözlenmiştir. İnsan hayatının ve doğal dengenin devamlılığı açısından önemli olan sürdürülebilirlik kavramı, doğadaki kaynakların doğru kullanımıyla faydalı sonucu elde edebilir.

İnsanın çevresiyle yaşadığı ilişkiyi geliştirerek değişime uğratması, pek çok sanatsal ifade biçimini ortaya çıkarmıştır. Bu hızlı değişim içinde 20.yüzyılda ortaya çıkan teknolojik gelişmeler sanatta yeni yönelimlere yol açmıştır. 1960'lardan günümüze uzanan süreçte üretilen sanatsal çalışmaların doğada kendine yer edinmesi ve çevre sorunlarına odaklanmış olması, sürdürülebilirlik konusuna dikkat çekmektedir.

Çalışma, ortaya konmuş bu yaklaşımların ve kavramların incelenmesini içermekte, sözü edilen konuların çevrede tekstil sanatına etkileri sürdürülebilirlik bağlamında, görsel örneklerle açıklanmasını kapsamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Sürdürülebilirlik, Disiplinlerarası Sanat, Tekstil Sanatı, Lif Sanatı, Doğa,

### AN OVERVIEW OF TEXTILE ART IN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY

#### Abstract

Today, the concept of sustainability, which affects many areas, can be defined as a developing and highly discussed concept as a solution proposal to social and environmental problems.

Developing technology and increasing needs cause rapid depletion of natural resources. This situation has made it necessary to carry out studies to protect resources and reduce consumption. During these studies, it was observed that the concept of 'sustainability' was especially emphasized. The concept of sustainability, which is important for the continuity of human life and natural balance, can achieve beneficial results with the correct use of resources in nature.

The development and change of the relationship between people and their environment has revealed many forms of artistic expression. Technological developments that emerged in the 20th century within this rapid change led to new trends in art. The fact that the artistic works produced during the period from the 1960s

to the present day have a place in nature and focused on environmental problems draw attention to the issue of sustainability.

The study includes the examination of these approaches and concepts, and the effects of the mentioned issues on textile art in the environment in the context of sustainability, with visual examples.

**Keywords:** Sustainability, Interdisciplinary Art, Textile Art, Fiber Art, Nature,

## GİRİŞ

İnsanlık, özellikle son yüzyılda geliştirdiği endüstri ile dünyanın neredeyse tüm ekosistemlerinde bir çöküşe sebep olmuştur. Günümüzde toplumlar, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve insanca yaşayabilmek için yeni stratejiler ile sanatsal ve felsefik yaklaşımlar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu yaklaşımların “özünde ise çevreye/ekolojiye verilen zarar ve bu zarara karşı çözüm olarak sürdürülebilirlik kavramı yer almaktadır” (Özmehmet, 2008, s. 1).

20. Yüzyıl’ın ikinci yarısından itibaren tüm dünyada sanatçılar, tüketim odaklı yaşam ve ekonomik olarak sürekli büyüme anlayışına sahip yaklaşımlardan etkilenmişlerdir. Hem çevre hem de insanın varlığı için risk oluşturan bu çevre sorunlarını disiplinlerarası yaklaşımlarla eserlerine yansıtmışlardır.

Birçok ekolojik sanatçı çevresel aktivitelerinde genellikle insanlara odaklanarak, insanları uyarmaya çalışmışlardır (Stankiewicz ve Krug, 1997).

Yaşamın her alanında yer alan tekstil, sanatsal üretimden ve sanatçının anlatım biçiminden uzak kalmamış, sanatsal anlatımın ifade edilmesinde yeniden biçimlenmiştir.

Temelde sürdürülebilirlik kavramı bulunan çevre sanatı örneklerinden, tekstil malzemesi kullanılarak yapılan uygulamalara yer verilen bu çalışmada, güncel sanatla birlikte tekstil sanatı; disiplinlerarası yeni bir anlatım dili ile karşımıza çıkmaktadır.

## Sürdürülebilirlik Kavramı ve Sanatsal Yaklaşımlar

“Sürdürülebilirlik, temelde ekoloji ve ekolojik sistemlerin fonksiyonlarını, süreçlerini ve üretkenliğini gelecekte de devam ettirebilme yeteneği olarak algılanmaktadır.” (Chapin, Torn ve Tateno, 1996, s. 1017).

Sürdürülebilirlik kavramı, 1987 yılında yayınlanan Brundtland Raporu’nda “şu anki gereksinimleri, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama becerilerini tehlikeye atmaksızın karşılamak” olarak tanımlanmıştır. (1987:39)

Sürdürülebilirlik konusunun vazgeçilmez kavramı olan doğa ve bilim, sanatı etkileyerek sanatın oluşumunda önemli bir kaynak olmuştur. Her dönemin kendine ait teknolojik gelişimi, sanatta köklü değişimleri meydana getirmiştir. Başka bir deyişle; doğa, sanatçıyı etkileyerek sanatın konusunu oluşturmuştur.

“60’lı yıllardan itibaren konu olarak doğa daha yoğun ortaya çıkar ve çevre kirliliğinin neden olduğu sorunlar, yeni bir sanatsal yaklaşımı da beraberinde getirir. Çevre meselelerine karşı daha büyük bir değişim ve bilinç başlar. Bu değişimle birlikte

sanat çalışmalarının anlamı, yer ve araçlar, yöntemler de değişir” (Aydın ve Zümrüt, 2011, s.55).

1960’lardan bu yana sanatçıların büyük bir çoğunluğu, yaşadıkları çevrenin sorunlarını gündeme taşımak ve bu konuda farkındalık yaratmak için çevresel sanatı bir araç olarak kullanmışlar ve konuya yönelik uygulamalar gerçekleştirmişlerdir.

Çevresel Sanat ana başlığı altında; doğa sanatı, yeryüzü sanatı, arazi sanatı, toprak sanatı, ekolojik sanat olarak adlandırılan sanat hareketlerinin “amacı, hasarlı alanları geri almak, çevresel konular ve çözümlerle ilgili olarak toplumu eğitmek ve doğaya saygıyı teşvik etmek suretiyle çevresel sağlığa katkı sağlamaktır.” (Aydın, İ. ve Zümrüt, Y. 2011, s.60)

20. yüzyıla bakıldığında ise daha önce de bahsedildiği gibi plastik sanatlarda da farklı arayışlar olduğu gözlenmektedir. Nancy Atakan sanatsal üretimde farklı materyallerin kullanılması ile oluşmaya başlayan bu yönelimleri aşağıdaki cümleleri ile ifade etmektedir;

“1960’ların sanatçıları estetik bir çözüm gerçekleştirmek için her türlü anlamı kullanmalıydı. Ustalar ve öğrenciler yeni metotların yaratımcı olasılıklarını ve fiziksel olanaklarını birleştirerek uzaya ve forma farklı yönelimler kazandırabilmek için çeşitli malzeme ve teknikleri denediler. Parçalar uçabilir, yüzebilir, havada asılı durabilir, koku yayabilir. Sanatçının sınırları kendisidir.”(Atakan, Nancy, 2013,s.10.)

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan sanat akımlarında hacim oluşturabildiği için; tekstil ve tekstil üretimine ait teknikler, yapıtlarda sıkça tercih edilip, uygulamalarda kullanılmıştır.

### **Tekstilin Çevresel Sanattaki Rolü**

Tekstil, yaşamın bir gereksinimi olmanın dışında, güncel sanatla birlikte disiplinlerarası uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmalarını tekstilin tekniği ve malzemesi ile bir sanat nesnesine dönüştürerek çevresel sanat örnekleri arasında olan sanatçılar bulunmaktadır.

Görselliğin ön planda tutulduğu sanatsal uygulamalarda tekstil malzemesi yapı üzerine örterek ya da cephe yüzeylerinde hareket ve boyut kazandırılarak kullanılmıştır.

Christo - Jeanne Claude çifti adına Paketleme dedikleri işlerinde sadece küçük nesnelere değil anıtlara, büyük binalara, arazilere müdahalelerde bulunarak yapıları kumaşlarla paketlemişlerdir. Bu uygulamaları yaparken Christo ve Jean Claude’un özellikle anlatmaya çalıştıkları durum sanat disiplinleri arasındaki çizginin kayboluşudur. Paketleme projeleri sınırlı süreler içerisinde sergilenmiş, kumaşlarla sarmalanan nesnelere yarattığı etkiyle toplumun farkındalığının artırılması amaçlanmıştır. (Keser, Oskay,2015:77)

Çiftin ilk büyük boyutlu çalışmaları olan “Wrapped Coast” (Paketlenmiş Sahil Şeridi), (Resim:1) 1969 yılında Avustralya’nın Sidney kentinde bir koyda uygulanmıştır. Çift bu uygulama ile birlikte o zamana kadar yapılmış “en büyük” sanat eserini yaratmıştır. (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/wrapped-coast/>)



Resim1. Wrapped Coast (Paketlenmiş Sahil), Avustralya, 1969

Çiftin ikinci büyük boyutlu çalışmaları, Amerika Birleşik Devletlerinin Colorado Eyaletinde bulunan bir vadide uygulanmıştır.(Resim:2) Parlak turuncu renkteki kumaşın kullanılmasıyla dağların arasında bir kanyon görünümü oluşturulmuştur. (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/valley-curtain/>)



Resim2. Valley Curtain (Vadi Perdesi), Colorado, ABD, 1972

Christo ve Jean- Claude çifti tepeleri, gökyüzünü ve okyanus üçlüsünü bir araya getirerek gerçekleştirdikleri bu sanatsal çalışmada, tepelerin birleşim yerlerinde çizgisel bir etki yaratan kumaşı tercih etmişlerdir. (Resim:3) (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/running-fence/>)



Resim 3. Running Fence (Boylu boyunca Giden Çit), California, 1972-76

Çift, bir başka çalışmaları olan Florida Eyaletinin Maima Kentinde bulunan Biscayne Koyu'ndaki "Surrounded Islands" (Çevrilmiş Adalar) (Resim:4) isimli projesini 1983 yılında gerçekleştirebilmiştir. Bu çalışmada, Florida'da bulunan 11



adanın üzeri, batmayan ve suya dayanıklı polipropilen kumaşla örtülmüştür. (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/surrounded-islands/>)



Resim 4. Surrounded Islands (Çevrilmiş Adalar), Biscayne Koyu, Miami, Florida, 1983  
Çift, 1985'te ise Paris'teki Pont Neuf Köprü'sünün kemerlerini altın rengi plastik kumaşla kaplamıştır.(Resim:5) Tekstil malzemesini kullanarak paketleme çalışmalarına bir yenisini ekleyen çift, köprüye heykelsi bir boyut kazandırmıştır. (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/the-pont-neuf-wrapped/>)



Resim 5. Pont-Neuf Köprüsü, Paris, 1985

1997 yılında gerçekleştirilen bu projede, İsviçre'nin Berower Park'ında sentetik kumaşlarla paketlenen ağaçlar, kumaşın saydamlığı ile ışık ve gölge etkisini arttırmıştır.(Resim:6) Rüzgârın esmesiyle yeni bir form kazanan ağaçlar, kumaşın üzerindeki iplerin etkisiyle yeni bir biçim ve hacim kazanmışlardır. (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/wrapped-trees/>)



Resim 6. Wrapped Trees (Paketlenmiş ağaçlar), Fondation Beyeler and Berower Park, Riehen, Switzerland, 1997-98

Christo - Jeanne Claude çiftinin yapmış oldukları uygulamalardan biri de çizimlerini 1979 yılında yaptıkları “The Gates” (Kapılar) adlı çalışmadır. (Resim:7) Proje kamusal bir alan olan New York Central Park’ta 2005’te tamamlanmıştır. 96,5 km safran renkli vinil kumaş kullanılan proje; parktaki asfalt yollar üzerinde yerleştirilen dikey direkler üzerine kumaş monte edilerek tamamlanmıştır. (<https://www.christojeanneclaude.net/artworks/the-gates/>)



Resim 7. “The Gates” (Kapılar), New York City,2005

Tekstil malzemeyi değişik ölçekteki çalışmalarında kullanan başka bir sanatçı da Orly Genger’dir. Kullandığı ipin büyük bölümünü deniz kıyılarından topladığı denizci halatı oluşturmaktadır. Kimi alanlarda da dağ-kaya tırmanma sporunda kullanılan halatı tercih etmiştir. Sanatçı, kullanılan malzemenin yapısına uygun olarak örme tekniğini de ekleyerek kullanım amacına tasarımlar yapmıştır. Tekstilin kolay şekil alabilmesi ve aldığı şekli koruyabilmesi özelliği ile heykelin fiziksel büyüklüğünü bütünleştirerek yığın yapılarını oluşturmuştur. (<http://www.museomagazine.com/ORLY-GENGER>)

Yarım metreyi geçen yığınların altında çelik destek sütunları bulunmaktadır. (Resim:8) Bu yerleştirme uzaktan bakıldığında lav akıntılarını, dalgalanan duvarları çağrıştırırken, yanına gidildiğinde de devasa blok birikimler şeklinde görülmektedir. (<https://orlygenger.com/2013-madison-square-park/>)





Resim 8. Orly Genger, 'Red, Yellow and Blue', Örne Enstalasyon, Madison Square Park, Manhattan, 2013

Fransız Tekstil ve çevre sanatçısı, Edith Meusnier, kamusal alanı kullanan ve uygulamalarında sürdürülebilirlik ve çevre ile ilgili konuları ele almaktadır. Yerleştirmelerinde esnek, hafif ve şeffaf malzemeleri tercih eden sanatçı, çalışmalarının çevrede noktasal filtre görevi gördüğünü belirtmektedir. (Resim:9) İnsanlar tarafından şekillendirilen çevrede, yaptığı modüler yapıların, doğal ve yapay arasındaki etkileşimin gösterdiği sınırlara dikkat çekmektedir. (<https://www.edithmeusnier.fr/installations-in-situ/>)



Resim 9. Edith Meusnier, ARTEC Festivali, Mayıs 2010, Tema: Su ve Ateş

Binalar ve şehir blokları ölçeğinde heykeller yapan Janet Echelman'ın sanatı rüzgar ve ışıkla dönüşerek, "bakılan bir nesne" olmaktan çıkıp "kaybolabilen bir deneyime" dönüşmektedir. Rüzgar heykelleri tasarlayan sanatçı, iplerden ve çelikten oluşan çok büyük yapıları kent koşullarında kurma amacını taşımaktadır. Bu heykeller, bulunduğu manzarayla sonsuza dek birleştiren yerleşimleri, rüzgar ve yağmurla hareket etmek üzere tasarlanarak çevrelerine yanıt vermektedirler. Bölgenin bir balıkçılık ve sanayi merkezi olarak tarihinin anısını canlandırmak için, bu üç boyutlu çok katmanlı ağ oluşturulmuştur. (Resim:10)Rüzgarda, yumuşak ve akıcı bir şekilde hareket eden bu yapı, anıtsal bir heykel olarak kabul edilmektedir. (<https://www.echelman.com/#/project/she-changes/>)



Resim 10. "She Changes", Porto, Portekiz, 2005

**Sonuç**

Son yıllarda sanat araştırmalarında ve sanat üretimlerinde çevre bilinci ile sanatın keşiştiği görölmektedir Dünyadaki değişimleri, insanların haklarına karşı olarak gören sanatçılar, toplumsal farkındalığı yaratabilmek için çevresel problemler ve zarar görmekte olan doğayı sanatın nesnesi haline getirmişlerdir. Bu sanatçılar, doğada gerçekleştirmiş oldukları disiplinlerarası uygulamalarla, doğanın, doğal olanın ve insanlığın önemini vurgulamışlardır.

20. yüzyıl sanatı incelendiğinde, bazı sanatçılar çevresel sorunlar konusunda eleştirel yaklaşımlar yapmakta bazıları da yaratıcılıklarını kullanarak çözüm önerileri sunmaktadır. Çevresel sanat üretimlerine paralel olarak sanat eğitimcilerinin sürdürülebilirlik bağlamında çevresel konulara odaklandıkları görölmektedir

Güncel sanatla birlikte gelişen malzeme arayışı, tekstili birçok farklı disipline ait uygulamalarda karşımıza çıkarmaktadır. Böylece sanatsal anlatımın ifade edilmesinde; tekstilin yeniden biçimlendiğini söylemek mümkündür.

Tekstil sanatı, 1960'lı yıllardan itibaren biçim, malzeme, renk ve doku açısından yeniden yapılanarak ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak disiplinlerarası işbirlikleri içinde görölmektedir.

Çok çeşitli uygulama alanlarında görölen tekstil, kolay şekil alması, dönüştürülebilir olması, kullanışlı ve çevre dostu olabilecek alternatifleriyle sürdürülebilirlik ve yaratıcılık kavramlarına uygun olan bir malzemedir.

Son söz olarak; güncel üretim alanına ilişkin araştırmalardan ve incelenen örneklerden elde edilen sonuç; Hem sanatsal hem de işlevsel tekstil enstalasyonlar ile tekstilin sürdürülebilirlik bağlamında, çok boyutlu bir tasarım ve sanat malzemesi olarak değer gördüğü gerçeğidir.

#### **KAYNAKÇA**

- Atakan, Nancy, (2013) "Sanatta Alternatif Arayışlar", Karakalem Kitapevi, İzmir.
- Aydın, İ. ve Zümrüt, Y. (2011). Doğa ve sanat ekseninde farklı yaklaşımlar, Sanat ve Tasarım Dergisi, 42, 53-76.
- Chapin III, F.S., Torn, M.S. ve Tateno, M. (1996). "Principles of Ecosystem Sustainability", American Naturalist, 148(6), 1016-1037.
- Keser, S. ve Oskay, N. (2015). Çevresel Sanat Bağlamında Christo-Jeanne Claude Çiftinin Disiplinlerarası Üç Boyutlu Tasarım Uygulamalarında Tekstil Kullanımı, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/14, Fall, 71-88
- Özmehmet, E. (2008). "Dünyada ve Tükiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları", Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 3,1-23.
- Stankiewicz, M. A. ve Krug, D. H. (1997). Art and ecology, Art Education, 50(6), 4-5.

#### **İnternet Kaynakları**

(1987). “Our common future”, The World Commission on Environment and Development Komisyon Raporu, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (14.02.2021)

<http://www.christojeanneclaude.net/> (14.02.2021)

<https://christojeanneclaude.net/artworks/realized-projects/>(14.02.2021)

<http://www.museomagazine.com/ORLY-GENGER> (14.02.2021)

### **Görsel Kaynaklar**

Resim1. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/wrapped-coast/>(14.02.2021)

Resim2. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/valley-curtain/>(14.02.2021)

Resim3. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/running-fence/>(14.02.2021)

Resim4. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/surrounded-islands/>(14.02.2021)

Resim5. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/the-pont-neuf-wrapped/>(14.02.2021)

Resim6. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/wrapped-trees/>(14.02.2021)

Resim7. <https://www.christojeanneclaude.net/artworks/the-gates/>(14.02.2021)

Resim8. <https://orlygenger.com/2013-madison-square-park/>(14.02.2021)

Resim9. <https://www.edithmeusnier.fr/installations-in-situ>(14.02.2021)

Resim10. <https://www.echelman.com/#/project/she-changes/>(14.02.2021)

## RUS KONSTRÜKTİVİZMİNDE VLADİMİR TATLIN VE KÖŞE RÖLYEFLERİ

**Dr. Öğr. Üyesi Zekiye Aslıhan ÖZTÜRK**

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi  
Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi  
Resim Bölümü  
<https://orcid.org/0000-0002-6837-4995>

### Özet

20.yüzyılın, biçim araştırmalarında birbirini aşan sanat akımları içinde geçen bir dönem olduğu bilinmektedir. Resim ve heykelin artık görüneni yansıtmaya işlevini aşan bir şekilde yaratma eyleminin devreye girdiği, teknik ve materyal kullanımında yeni arayışların ön plana çıktığı bu yeni yüzyıl, avangard sanatçıların araştıran doğasının önderliğinde farklı perspektifler geliştirmekteydi. Dönemin siyasi çalkantılarla dolu, savaş ve rejim değişikliklerini de öngören koşulları ile bu özgün biçim arayışları, aynı zamanda toplumsal olanın yoğun bir ifadesi için de bir araç haline gelmekteydi.

1915 ile 1930 yılları arasında Rusya’da etkin olan iki akımdan biri olan Konstrüktivizm akımı da bu yoğun biçimsel merak ile güdülenen Vladimir Tatlin gibi sanatçıların önderliğinde gelişiyordu. Tatlin’in Pablo Picasso’nun rölyef tekniği karşısında etkilenecek tamamen soyut ve daha önce kullanılmamış materyallerden rölyefler üretme fikri ile özgün bir başlangıç noktası bulan akım, El Lissitzky, Naum Gabo, Anton Pevsner gibi vizyon sahibi sanatçıların farklı bir üç boyut algısı yaratan çalışmalarıyla desteklenmekteydi. 1917 Ekim Devrimi ile yeni bir toplum inşa etme ülküsünü de bünyesine katarak eserlerini oluştırmaya devam eden Konstrüktivizm’in soyut estetiği, Vladimir Tatlin’in tasarladığı III.Uluslararası İçin Anıt gibi büyük çaplı projelerle de adından söz ettirerek bu yetkinliğini dünya çapında sergileme fırsatı buluyordu. Özellikle Tatlin’in köşe rölyeflerinde kullandığı; materyal çeşitliliği, biçimsel özgünlük ve mekân kurgusunun da devreye girdiği yeni bir soyut estetik, zaman içerisinde Avrupa’da da karşılığını bularak sanatçının geniş bir hayran kitlesine sahip olmasına ve Konstrüktivizm’in kıtada yayılmasına sebep olacaktı.

Bu araştırmada, Vladimir Tatlin’in başta köşe rölyefleri olmak üzere Konstrüktivizm akımı çerçevesinde oluşturduğu sanat eserleri incelenmiş, bu eserlerin özgün ve öncü nitelikleri ile bunları oluşturan etmenler araştırılmış, bağlı bulunduğu akım ile olan ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca dönemin küresel ve ülke içi toplumsal koşulları da incelenerek sanatçının yapıtlarına olan etkileri de değerlendirilmiştir.

**Anahtar kelimeler:** Tatlin, Konstrüktivizm, Rölyef, Rus Devrimi, soyut

### Abstract

It’s known that the 20th century is a period that goes along to the art movements that surpassed each other in form studies. This new century, in which the act of creating stepped in by exceeding the function of reflecting the visible in painting and sculpture, new searches in the use of techniques and materials came to forefront, different perspectives were developed under leadership of querent nature of avant-garde artists. With the conditions of

the period full of political turmoil and foreseeing war and regime changes, this search for a unique form also became a tool for an intense expression of the social.

Constructivism, one of the two active movements Russia between 1915 and 1930, also developed under the leadership of artists such as Vladimir Tatlin , motivated by this intense formal curiosity . The movement, which found a unique starting point with the idea of Tatlin to produce reliefs from completely abstract and previously unused materials by being influenced by Pablo Picasso's relief technique, was supported by the works of visionary artists such as El Lissitzky, Naum Gabo, Anton Pevsner that created a different three-dimensional perception . The abstract aesthetics of Constructivism, which continued to create its works by incorporating the ideal of building a new society with the October Revolution of 1917, had the opportunity to exhibit this competence worldwide by making its name with large scale projects such as the Monument for the Third International designed by Vladimir Tatlin. Especially the variety of materials, formal originality and a new abstract aesthetics in which space fiction came into play used in the corner counter reliefs of Tatlin, would find its counterpart in Europe over time, causing the artist to have a large fan base and to spread Constructivism across the continent.

In this research, the works of art created by Vladimir Tatlin in the framework of Constructivism, especially the corner reliefs, were examined, the original and pioneering qualities of these works and factors forming them were investigated, and their relationship with the movement to which he was connected was examined. In addition, the global and domestic social conditions of the period were also examined and their effects on the artist's works were evaluated.

**Keywords:** Tatlin, Constructivism, Relief, Russian Revolution, abstract

## GİRİŞ

20.yüzyılın ilk yarısı, sanatta biçim ve estetiğin en fazla sorgulandığı dönemlerin başında gelmektedir . Modern sanatların başından beri süregelen biçim tartışmaları ve özgün sanatçıların soyutlamaya giden öncü yaklaşımları doğrultusunda özellikle 1910'lar ve sonrası kritik bir konumdadır . Bu dönemi bu kadar özel yapan, bahsi geçen biçimsel araştırmaların soyutlama basamağına varmış olmasının ve estetik hakkında yeni düşüncelerin ortaya konuyor olmasının yanında yeni yüzyılın getirdiği kavramların da toplumların hayatını değiştiriyor olmasıdır. Endüstrinin son hızla yol aldığı ve bilimsel gelişmelerin bunun lokomotif olduğu 20. Yüzyılın ilk yarısı, toplumda bıraktığı etkinin bir yansıması olarak sanatta da hız, hareket, enerji, güç odaklı ilerliyordu. Farklı bakış açılarının bir arada kullanımı, hareketin çizgilerle vurgulanması, renk kullanımında coşkunluk ve biçim bozma gibi yollarla, bu değişimlere gebe yüzyılın ruhu ortaya konmaktaydı. Özellikle Fütürizm ve Kübizm gibi akımlar, biçim ve dönemin özü olan kavramlar konusunda Avrupa genelinde etkili oluyordu.

Araştırmamızda incelenen Vladimir Tatlin ve bağlı olduğu akım olan Konstruktivizm, Rusya'da etkinliğini ortaya koymuş olmasına rağmen, başlangıcındaki bu reform niteliğindeki etkilerden ayrı düşünülemez. Özellikle sanatçının oluşturduğu soyut estetiğin Sentetik Kübizm evresinin bıraktığı yerden filizlenerek tamamen kendine özgülüğü yakaladığı açıktır. Pablo Picasso'nun rölyeflerindeki malzeme çeşitliliğini baş döndürücü



bularak malzemenin kendisini yepyeni bir soyut estetikle ön plana çıkarma düşüncesi, Tatlin'in Kübizm'de bulunduğu bir ışıktır. Yine dönemin ruhu olan güç ve hareket, İtalyan Fütürizminin ve onun sanatı ve ayrıca toplumu dönüştürme maksatlı manifestolarının genel içeriğiydi. Bu da dönemi, içinde bulunulan ve ilham alınan kavramları daha iyi anlamamızı sağlar. Bütün bu akımların ise kendilerini bu biçimsel yollarla ifade etmelerinin sebebi salt sanatsal araştırma güdüsü olmanın çok dışında dönemin çalkantılı atmosferinin, yükselmekte olan siyasi gerilimlerin etkisinde gelişmeleriydi. İki dünya savaşı ve Rusya'da olduğu gibi bir rejim değişikliği ise Konstrüktivizm akımını şekillendirmiş, Vladimir Tatlin gibi öncü sanatçıların özgünlüğün yanı sıra toplumsal yarar gözeten işler ortaya çıkarmasına sebep olmuştur.

1917 yılında Rusya'da yaşanan devrim, önce Çarlık yönetiminin yıkılıp yerine bir geçici hükümetin getirilmesi, daha sonra ise Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonlanacak bir süreç olarak bilinir. Bu çalkantılı ve siyasi belirsizliklerle dolu sürecin ardından gelen yeni rejimin toplumun her alanında düzenleyici yeni politikalarının olduğu görülmekteydi. Uzun süren mücadeleler sonucu yıpranmış halk için öncelikle eğitim, sağlık, şehir planlama ve sosyal devleti ilgilendiren düzenlemeler, daha sonra ise kültür ve sanat politikaları devreye girmiş, bu konulardaki politikalar genellikle Lenin'in konuşmaları doğrultusunda oluşturulmuştur. 1921 yılında *kültürün*, devrimci hareketin üçüncü cephesi olarak tanımlanması, Lenin'in bir yazısında yeni rejimde kültür devrimini Sosyalizme geçişin önemli bir parçası olarak göstermesi, bu alandaki gelişimi hızlandıracaktı (Smith, 2010). Dönemin Rus avangard sanatçılarının, rejimin toplumu eğitip dönüştürmeye yönelik bu ilgisi ile destek görmeleri, sanatlarına yepyeni bir akış kazandırmaktaydı. Sanatın yaşamı ve toplumu dönüştüreceğine ilişkin rejimin beslediği inanç çerçevesinde, devrime hizmet eden bir sanat düşüncesi ile Rusya'da dönemin en belirgin iki yönelimi olan Konstrüktivist ve Süprematist sanatçılar, önemli mevkilere gelerek öne çıkıyordu (Smith, 2010).

### KONSTRÜKTİVİZM VE VLADİMİR TATLİN

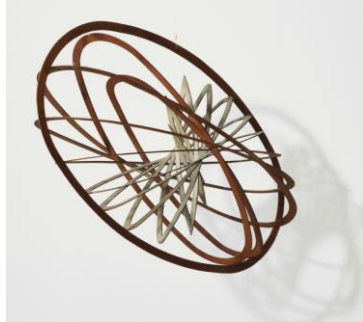
20.yüzyılın başında, yaklaşık olarak 1914 tarihi ile başlatılan Konstrüktivizm yani İnşacılık akımı, özünü; geometrik soyutlama, kinetik, teknoloji, toplumsal yarar ve ilerleme gibi kavramlarla ifade eden, farklı ve denenmemiş materyal kullanımı ve mekan algısı üzerinde yapılan araştırmaları ve çalışmalarıyla dünya sanatında etkili olan bir akımdır. Konstrüktivist sanatı benimseyen sanatçı grubu, Kübizm ve Fütürizm'in biçim üzerinde köklü değişimler yaratan ve analitik arayışlarla soyutlamaya varan ilerlemesinden etkilenmekte, ayrıca çağın ve yine özellikle Fütürizm başta olmak üzere bu iki akımın hızı ve bilimsel ilerlemeye olan tutkusunu paylaşmaktaydı. Bu dönemseller ve akımsal etkilenmeler, Konstrüktivizmin biçimsel açıdan öncü yönünü ve bir toplum oluşturmadaki işlevini ortaya koyacaktı. Nitekim 1917 Ekim Devrimi ile dönüşüm geçiren Rus toplumunun yeniden inşasında etkin rol oynayan iki akımdan biri olan İnşacılık, malzemeye verdiği form gibi topluma form verme misyonuyla da eserlerini meydana getirmiştir. Yeni düzenin getirdiği kolektivizmle sanatsal yaratıya yeni yollar bulan akım, Vladimir Tatlin çevresinde şekilleniyordu (Prette, 2008).

*Konstrüksiyon* sanatta, zihinsel tasarım süreci olarak tanımlanmaktadır. Tasarımcı ve kuramcı Aleksei Gan'ın açıklamasıyla, Konstrüktivizmin meydana gelmesini sağlayan üç



temel yoldan biri olan bu zihinsel tasarım, Konstrüktivizm'in birleştirici işlevidir. Diğer iki yol; *tektonik* ve *faktura*, yine Gan'ın tanımlaması doğrultusunda malzemenin tanınması ve daha sonra da işlenmiş malzeme aracılığıyla tasarımın ortaya konmasıdır (Öndin, 2019). Bu tanım ile konstrüksiyon, zihinsel tasarım basamağında oluşu ile yapının oluşmasındaki en temel eleman durumundadır. 20.yüzyılın başında, iki dünya savaşı arasında kalan zaman diliminde bu *konstrüksiyon* sözcüğü, dönemin sanatında sıkça kullanılan bir terim haline gelmiştir. Sürekli haldeki değişimlerle kendini yenileyen ve özellikle *ilerleme* olgusunun toplum ve sanatın temelinde kendine yer edindiği bu dönemde konstrüksiyon, bu ilerleme ve modernizmin sanatçılar tarafından nasıl algılanıp ortaya konduğunu da ifade etmektedir (Antmen, 2018).

Konstrüktivizmin temel yolları, bir başka deyişle işlenmiş, elde edilmiş endüstriyel malzemenin bu üç yolla var olması, akımı gerçek bir inşa süreci haline getirir. Aleksandr Rodçenko ve eşi Varvara Stepanova'nın 1922'de kaleme aldığı Birinci Konstrüktivistler Çalışma Grubu Programı'nda ifade edildiği gibi; konstrüksiyon bir yapılanma süreci, faktura onun malzemesi ve tektonik de pratik bir tasarımı elde etmek için bu fikir ve biçimin buluşması anlamına gelmektedir (Öndin, 2019). Konstrüktivist sanatçıların çalışmalarında bu üç yol ve aşamanın da izlendiği belirgindir. Sadece cetvel ya da pergelle yapılmış sade geometrik tasarımlardan, farklı ve endüstriyel materyal kullanımına kadar bu denemeler sistemli şekilde akımın ve yeni sistemin üretim simgesi olmuştur.



Ek 1: Aleksandr Rodçenko, "Uzamsal Yapı No:12", 1920 civarı

Temel biçimlere indirgenen bir sadelikte iki ya da üç boyutlu çalışmalar ve endüstriyel malzemelerin kullanımı ile dönemin bilim ve teknolojisini sanata dahil etmek isteyen sanatçıların bu tasarıma sahip çıkmasının sebeplerinden biri de, eski tarz sanatlarındaki biçim ve materyal kullanımını, eski dünyayı, düzeni hatırlatan alışlageldik, yeni ve özgün olmayan bir tekrar olarak görmeleri ve çağın modern sanatsal yaratısının konstrüksiyonda olduğunu düşünmeleridir (Antmen, 2018).

Aynı zamanda kendi tabirleri ile *yaratıcı tasarımcı* olan Konstrüktivist sanatçılar, yapılarının süsten ve gösterişten arındırılması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Saf formların olduğu gibi endüstriyel formların da kendine özgü bir çekiciliği olduğunu savundukları bir estetik anlayışı üzerinde geometrik formlar ve saf renkler temel değerlerdir (Öndin, 2019). Naum Gabo ve Antoine Pevsner'in 1920'de açıkladıkları Gerçekçi Bildiri'de Konstrüktivizmin plastik sanatlar açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair kendi bakış açılarını ortaya koymuşlardır. Nesnelere özleriyle ilgilendiklerini, bu özde renk gibi bir

kavramın mevcut olmadığını ve bu sebeple resimde rengi kullanmadıklarını ifade eden sanatçılar, yine gerçek yaşamda çizgilerin var olmadığından bahseder ve kullandıkları çizgilerin sadece hareket yönünü vurgulama amacını anlatır. Hacim kullanma konusunda da benzer düşünceleri vardır ve özellikle heykel sanatında kütleyle heykelin elemanı olarak kabul etmediklerini açıklamışlardır. Bildiride kendi sanatlarını ifade eden en net tanımlardan biri de sanatta gerçek zamanı algılayışlarının temel formları olarak kinetik ritmi yeni bir eleman olarak benimsemeleridir (Öndin, 2019). Bu bildiriye göre renkte sadelik, malzemenin kendi renginin ortaya çıkarılmasıdır. Yine çizginin kinetiğe destek amaçlı kullanımı, akımı sosyal misyonu olan ilerleme ve gelişim ile uyumlu hale getirmiştir. Heykelde kütleyle bu yeni bakış açısı ile artık geçmişle tamamen bağını koparmış bir heykel sanatının başlangıcından söz edilebilir. Konstrüktivistlerin bu yaklaşımı, uzay ve yüzeyin enerjik ilişkisini vurgulamaktadır. Bunu yaparken çalışmalarında zıt formlar, renkler, tonlar veya malzemelerin kullanımı bu ilişkiye destek vermektedir (Bocola, 1999). Vladimir Tatlin'in üçüncü boyut ve mekan üzerindeki araştırma, rölyef ve heykelleri akım içerisinde, Gabo, Rodçenko gibi sanatçıların eserlerinde karşılığını bulmuştur.



Ek 2: Antoine Pevsner, "Ruhun özgürleşmesini Sembolize Eden Anıtın Maketi", 1952.



Ek 3: Naum Gabo, "Kolon", 1923.

Rus Konstrüksivizmini, döneminin diğer soyut eğilimli akımlarından ayıran özelliklerden birisi de devrim düşüncesiyle birlikte gelişen "*biçimi belirleyen işlemdir*" düşüncesi olmuştur. Yeni bir toplum yaratma ülküsüyle yola çıkan ve çalışmalarını bu ekseninde sürdüren Konstrüktivistler, sanatın da işlevselleştirilmesi gerektiğini düşünmekteydiler (Antmen, 2018). Bu amaçla yeni topluma yeni görünümünü kazandırma çabasıyla kentlerin

çehresini değiştirmek, mimari içerikli üç boyutlu projelere imza atmak ya da topluma mesaj verecek, çoğunlukla propaganda amaçlı grafiksel tasarımlar oluşturmak gibi yollarla sanatlarını ortaya koymuşlardır.

Geleneksel olarak *sanat* tanımı bile bu dönemde Rus Konstrüktivistleri tarafından sorgulanıp yeniden farklı bir şekilde tanımlanmıştır. Rusya'nın 20.yüzyılın başında bilim ve teknolojiye gelişmemiş ve avantajsız konumuna zıt şekilde topluma ilham verip onu yönlendirecek eylemler içerisinde olan topluluğun en sıra dışı hareketlerinden biri 1921 yılında Moskova'da düzenlenen sergide yer alan soyut metal heykellerini *sanat eseri* yerine *laboratuvar nesnesi* olarak sunmalarındadır. Yeni malzeme kullanımlarını adeta bir deney yaklaşımıyla gösteren sanatçı topluluğu, bununla toplumu bilim ve teknikte bir arayışa yönlendirme misyonunu yerine getirmektedir (Antmen, 2018).

Bu toplumcu yaklaşım, sanatın gitgide tasarım olarak varlığına devam etmesine neden olacaktır. Mobilya üretimi, üniforma tasarımı gibi tasarım faaliyetleri, toplumsal yarar ilkesi doğrultusunda kalkındırılan alanlar olmuştur ve Vladimir Tatlin, Aleksandr Rodçenko, El Lissitzky, Antoine Pevsner, Varvara Stepanova gibi akımın önde gelen sanatçıları toplumu şekillendirecek bu tasarımları bizzat oluşturmakla kalmıyor, aynı zamanda yeni kurulan okul ve atölyelerde gençleri bu yeni sanat çerçevesinde eğitiyorlar, dönüşüme katkıda bulunuyorlardı (Antmen, 2018). Vladimir Tatlin'in bu dönemde özellikle metal üretimi, seramik ve endüstri tasarımı gibi çalışmalara yoğunlaştığını görmekteyiz. Letatlin gibi öncü teknik fikirleriyle oluşturduğu planör tasarımı gibi mühendislik projeleriyle de ilgilenen sanatçının aynı zamanda sinema ve tiyatro ile de ilgili faaliyetleri olduğunu, ayrıca proletarya için giysi tasarımları yaptığı da bilinmektedir (Öndin, 2019). Tabi ki onun bütün bu işlevsel ve toplum hayatında etkin rol üstlenen projeleri arasında III.Uluslararası İçin Anıt gibi hem dönemin her türlü sosyal ihtiyacını karşılayabilecek donanıma sahip alanları olan hem de geleceğe dönük yaratıcı çizgisi ve materyal kullanımı ile öncü projeleri öne çıkıyordu. Gerek bu tarz büyük çaplı ve çok işlevli yapılar gerekse farklı materyallerin birleşiminden doğan soyut heykeller olsun bu yeni tekniklerin hayata geçişi, Sovyet bağlamında, yeni toplumu inşa etmede proleteryanın emeğine gösterilen bir saygı çerçevesinde neredeyse kutsal bir anlam kazanmaktaydı (Goulding, 2005). Gerek Letatlin gerekse III.Uluslararası İçin Anıt, amaçlandığı gibi hayata geçirilememiş projeler olsa da dönemi çerçevesinde düşünüldüğünde son derece vizyoner çalışmalardır.



Ek 4: Vladimir Tatlin, “III.Uluslararası İçin Anıt”, (Tatlin’in tasarımı ve direktifleri doğrultusunda öğrencileri tarafından yapılmış gerçekleştirilmiş maket), 1920.



Ek 5: Vladimir Tatlin, “Letatlin”, ahşap iskelet, çelik kablolar, tüy ve paraşüt ipeği. 1932.

Bütün bu kolektivizm ve toplum yararına işleyen sanatın, bir yerde sanatın kendi bireysel özgünlüğünü, estetiğe olan tutku ve arayışını tamamen üretim ve toplumun dönüşümüne yönlendirmesi, sanatçıları zaman içerisinde zorlamıştır. Daha da etkili olan ise daha sonra başa geçen Stalin önderliğinde sanatın devlet desteğiyle daha gerçekçi olmaya itilmesi, Konstrüktivizm akımının 1920’lerde Rusya’da yavaş yavaş düşüşe geçmesine sebep olmuştur. Ancak Rusya’daki ilhamı Avrupa’da devam ettiren bir sanatçı grubu ile 1950’lere kadar uzanan bir Uluslararası Konstrüktivizm dönemi başlayacaktı (Vladimir Tatlin). Daha da sonraları ise Postmodern süreçte, özellikle Kinetik Sanat ve Minimalizm akımlarında Konstrüktivizm akımının yoğun bir etkisi olduğundan söz edebiliriz.

### VLADIMIR TATLIN VE KARŞIT KÖŞE RÖLYEFLERİ

Konstrüktivist sanatçılar içinde akımı belirleyerek adeta bir ideoloji olarak şekillenmesini sağlayan kişi Vladimir Tatlin olmuştur (Antmen, 2018). 1885 yılında şu anda Ukrayna’da bulunan fakat döneminde Rusya İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan Harkov’da doğan Vladimir Yevgrafovich Tatlin, Moskova Güzel Sanatlar Akademisi’nde gördüğü eğitimin ardından 1910 yılında mezun olur (Vladimir Tatlin).

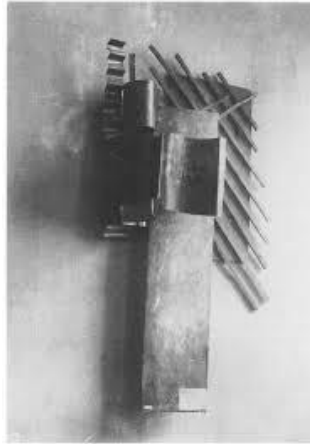
Tatlin’in 1914 yılında Ukrayna’ya özgü bir yerel müzik enstrümanı olan bandura müzisyeni olarak çıktığı Avrupa yolculuğundan dönüşü ile başlayan süreç, esasında Tatlin’in ve genel olarak Konstrüktivizm akımının en yaratıcı çalışmalarını içine alır. Tatlin’in bu yolculuğa çıkmasının tek amacının İspanyol Kübist sanatçı Pablo Picasso ile tanışıp atölyesinde onun eserlerini görmek olduğu bilinmektedir. Sonunda atölyesinde Picasso’yu ziyaret etme fırsatını bulduğunda sanatçının rölyepleri karşısında çok etkilenmiştir ve Rusya’ya aklında *karşit rölyepler* fikri ile döner (Begicheva, Kurchanova, Nagel, 2013). Tatlin’in karşıt rölyeplerinin çıkış noktası olarak Picasso’nun rölyeplerinde gördüğü zengin materyal çeşitliliğinden etkilendiği açıktır. Kimi kaynaklar da bu etkiye Fütürist sanatçı Umberto Boccioni’nin heykelde farklı ve denenmemiş malzemeler öneren Fütürist Manifestosunu ekler. Çıkış noktasından bağımsız olarak düşünülmesi gereken bu karşıt

rölyeflerin materyal kullanımını konusundaki özgünlüğünün yanı sıra geleneksel heykelin küteselliğinden ayrılarak mekan içinde genişlemeye doğru gitmesi, izleyiciyi gerçek malzemeye yan yana getirmesidir. Mekanı bu şekilde kullanmak, geleneksel resimsel mekanın dışına çıkmak, daha sonra özellikle Minimalistler başta olmak üzere birçok sanatçıyı da etkilemiştir (Antmen, 2018).

Oluşturduğu bu yeni tarz rölyefler, kendi deyimiyle *sentetik-statik kompozisyonlar*, Picasso'nun rölyefleriyle kıyaslandığında çok daha farklı, özellikle endüstriyel malzemelerden oluşturulan üç boyutlu projelerdi (Begicheva, Kurchanova, Nagel, 2013). 1915'te Moskova'ya dönüşünde Petrograd'da (St.Petersburg) düzenlenen Fütürist sergide bu rölyeflerin ilk örneklerini sergilemeye başlamıştı ve resimden gelişen bu eserlere başlangıçta bu sebeple *resim rölyefleri* de denmişti (Vladimir Tatlin). Zaman içerisinde iki boyuttan ve duvarın desteğinden gittikçe bağımsız hale gelen rölyefler, sanatçının mekanı tam anlamıyla kullandığı heykellerine ve nihayetinde III.Uluslararası İçin Anıt gibi büyük projelerindeki özerkliğe giden yolu açacaktı (Begicheva, Kurchanova, Nagel, 2013). Tasarlanan boyutta hiçbir zaman gerçekleştirememesine ve sadece küçük bir üç boyutlu maket olarak ortaya konmasına karşın simge bir yapı ve tasarım olan III. Uluslararası İçin Anıt, resim, heykel ve mimarinin bir birleşimi olarak hem endüstriyel malzeme kullanımı hem de oluşturduğu mekân kurgusuyla büyük bir etki yaratmıştır (Antmen, 2018).



Ek 6: Pablo Picasso, "Gitar", sac metal ve tel, 1914.



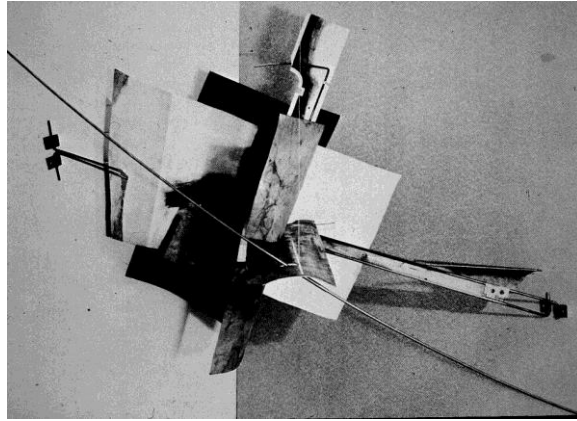
Ek 7: Vladimir Tatlin, "Karşıt Köşe Rölyefi", sac metal, bakır, ahşap, metal tutturma elemanları, 1914.



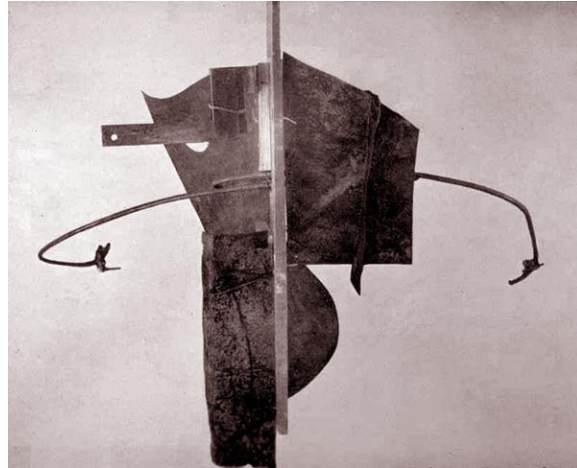
Tatlin'in bu malzemeyi ön plana çıkaran yaklaşımı, malzemenin kendine özgü özelliklerinin endüstriyel bir süreç sonunda kendini göstermesi, daha önce açıkladığımız *fakturanın* bir yansımasıdır (Antmen, 2018). Sanatçı hem zihinsel tasarımı yani *konstrüksiyonu* hem de *fakturayı* yaratımlarında kullanarak Konstrüktivizmin temel yollarını göz önüne sermekteydi.



Ecu 8: Vladimir Tatlin, "Karşı Rölyef", ahşap ve metal, 1916.



Ek 9: Vladimir Tatlin , "Köşe Rölyefi", 1915.



Ek 10: Vladimir Tatlin, "Köşe Rölyefi".



Çalışmaları kısa zamanda Konstrüktivist akımın merkezine oturan Tatlin'in karşıt rölyeflerinde ya da köşe rölyeflerinde, resimden heykele aşamalı bir geçiş olduğu gözlemlenmektedir. Toplum dönüşürme amaçlı her projenin içinde yer alan sanatçı, buna rağmen yeni bir soyut estetiği araştırıp ortaya koymaktan geri durmamıştır. Ahşap, metal, tel gibi genelde endüstriyel ya da saf haldeki malzemeleri düzenlerken oluşturduğu mekan ve hareket algısı, saf ve gösterişten uzak olmasına karşın etkileyicidir. Gerek boyut algısı, gerek malzeme kullanımı gerekse soyut estetik yönünden Picasso'nun rölyeflerinden esinlenmiş fakat yepyeni bir çizgi oluşturmuştur.

Dönemin devlet rejiminin zaman içerisinde gerçekçi sanatı benimseyerek sanatçıları bu tarzda çalışmaya zorlaması ile Konstrüktivizm akımının sönmesi gibi Vladimir Tatlin'in sanat yaşamı da düşüşe geçer (Vladimir Tatlin). 1953 yılında Rusya'da ölen sanatçı, sanatın ve tekniğin neredeyse her alanında ortaya koyduğu öncü fikirleri ile kendisinden sonra gelen birçok akım ve sanatçıyı da etkilemiştir. Bunlardan en bilinen örnek Minimalist sanatçı Dan Flavin'in *Vladimir Tatlin İçin Anıt I* adlı çalışmasıdır ve hem sanatçının rölyeflerinin hem de unutulmaz projesi olan III.Uluslararası İçin Anıt projesinin özellikle Minimalist sanatçıları için ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır.



Ek 11: Dan Flavin, "Vladimir Tatlin İçin Anıt I", 1964.

## SONUÇ

20.yüzyılın en öncü sanatçılarından biri olan Vladimir Tatlin, müzikten plastik sanatlara, mühendislikten giysi tasarımına hemen her alanda etkileyici çalışmalar ortaya koymuş bir sanatçı olarak dönemine damga vurmuştur. Devrimin öncesinde, kendi estetik idealleri peşinde çıktığı bir yolculuktan Picasso gibi bir ustanın ilhamını alarak dönmüş fakat bunu tamamen aşarak yepyeni ve ilham alınacak bir noktada eserler üretmiştir. Oluşturduğu rölyefler Picasso'nun farklı malzemeleri ile oluşturduğu soyutlamalarından tamamen farklı, gittikçe boyut kazanan, tamamen soyut bir estetiğe ait ve malzemenin kendisinin ön plana çıktığı bir yapıdadır. Dönemin ruhu olan hareket ve güç, hem çizgilerde hem de ham ya da endüstriyel malzemenin kendisinde hissedilir. Aşamalar halinde boyut kazanarak yepyeni bir

heykel sanatının doğmasına da öncülük etmiş, çevresinde toplanan diğer Konstrüktivist sanatçılarla birlikte geleneksel yapıyı yıkmaya önyak olmuştur.

Devrimin sonrasında Tatlin'i, toplumun yararı için bireyselliğin ötesinde işler çıkarmaya başlamış, bir yandan yeni kuşağın eğitiminde rol oynarken diğer taraftan da rejimi güçlü kılabilen Letatlin gibi icatlar ya da III.Uluslararası İçin Anıt gibi görkemli kompleks projelere imza atan çok etkili bir isim olarak görmekteyiz. Dönemine göre bilimsel açıdan gelişmeye muhtaç toplumu için yönlendirici etkisi ile bu projeler ve genel olarak Konstrüktivist bakış açısı, rejimin Sosyalist Gerçekçilik akımını benimseyerek sanatçılara dayatmasına kadar önemini sürdürmüştür.

Vladimir Tatlin, öncü kişiliği ve sanat eserleriyle kendinden sonra gelen birçok akım ve sanatçıyı kendine hayran bırakmış ve bırakmaya devam etmektedir.

### KAYNAKÇA

Antmen, A. (2018). Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, Sel, İstanbul, pp.105-106.

Begicheva, A., Kurchanova, N., & Nagel, A. (2013). How I remember Tatlin. RES: Anthropology and Aesthetics, (63/64), 299-313. Retrieved January 27, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/23647773>.

Bocola, S. (1999). The Art of Modernism, Prestel, pp.312-315.

Goulding, S. (2005). Modern Art, Flame Tree Publishing, pp.32, 96,252.

Öndin, N. (2019). Modern Sanat, Hayalperest, İstanbul, pp.225-234.

Prette, M.C. (2008). Capire L'arte, Giunti, Milano, pp.331.

Smith, S. A. (2010). Rus Devrimi, Dost Kitabevi, Ankara, pp.193.

Vladimir Tatlin. (27 Ocak 2021). Artnet.

<http://www.artnet.com/artists/vladimir-tatlin/>

Vladimir Tatlin. (27 Ocak 2021). Britannica.

<https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Yevgrafovich-Tatlin>

### GÖRSEL MALZEME KAYNAKLARI

**Ek1:** <https://www.moma.org/collection/works/81043>

**Ek2:** <https://www.tate.org.uk/art/artists/antoine-pevsner-1761>

**Ek3:** <https://www.guggenheim.org/artwork/1379>

**Ek4:**

<https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2012/inventingabstraction/?work=226>

**Ek5:** <http://www.sanatatak.com/view/sovyetlerin-hic-ucamayan-metal-kusu>

**Ek6:** <https://www.khanacademy.org/humanities/art-1010/cubism-early-abstraction/cubism/a/cubist-sculpture-i>

**Ek7:** [https://www.jstor.org/stable/23647773?seq=3#metadata\\_info\\_tab\\_contents](https://www.jstor.org/stable/23647773?seq=3#metadata_info_tab_contents)

**Ek8:** <https://thesketchline.com/en/pictures/corner-counter-relief/>

**Ek9:** [http://www.all-art.org/art\\_20th\\_century/tatlin1.html](http://www.all-art.org/art_20th_century/tatlin1.html)

**Ek10:** [http://www.all-art.org/art\\_20th\\_century/tatlin1.html](http://www.all-art.org/art_20th_century/tatlin1.html)

**Ek11:** [https://www.moma.org/learn/moma\\_learning/dan-flavin-monument-1-for-v-tatlin-1964/](https://www.moma.org/learn/moma_learning/dan-flavin-monument-1-for-v-tatlin-1964/)

## COVID-19 PANDEMİSİNDE YAŞANAN KARANTİNA ÖNLEMLERİNİN MÜZİK YORUMCULARINA OLAN ETKİLERİ

**Doç. Dr. Mihalis Kuyucu**  
Alanya HEP Üniversitesi

### Özet

2020 yılının başında yaygınlaşan Covid-19 pandemisi tüm dünyada çok derin ekonomik etkiler yaratmıştır. Yaşanan kısıtlamalar ve karantina önlemleri hemen hemen tüm sektörlerin çalışmasını sekteye uğratmıştır. Kapanmak zorunda olan işletmelerin çalışanlarının işine ya son vermek ya da ücretsiz izne çıkartmak zorunda kalmıştır. Covid-19 pandemisi nedeniyle ekonomik anlamda sıkıntı yaşayan sektörlerden biri de müzik sektörü olmuştur. Albüm satışlarının düşmesi ve telif sistemindeki aksaklıklar nedeniyle müzik insanlarının tek gelir kaynağı konser ve sahnelerdeki performansları olmuştur. Pandemi döneminde karantina önlemleri nedeniyle yasaklanan konserler ve kapanmak zorunda kalan sahneler müzisyenlerin gelirlerini durdurmuştur. Bu çalışmada Covid-19 pandemisi boyunca yaşanan karantina önlemleri sonucunda evlerinde kalan müzik yorumcularının pandemi dönemini nasıl geçirdikleri araştırılmıştır. Bu kapsamda 2020 yılının Nisan ile Ağustos ayları arasında müzik endüstrisinde yorumcu – şarkıcı olarak faaliyet gösteren 33 müzik insanı ile mülakatlar yapılmış ve pandeminin kendilerine olan etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Covid-19 pandemisinin Türkiye ve Dünya ekonomisine olan etkileri üzerine bir kavramsal araştırma yapılmıştır. İkinci bölümünde ise mülakata katılan müzik yorumcularının pandemi döneminde müzik sektörünün yaşadığı sorunlara yönelik düşünceleri derlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Müzik, Covid-19, Karantina, Müzik Endüstrisi, Ekonomi

### EFFECTS OF QUARANTINE MEASURES EXPERIENCED IN COVID-19 PANDEMIC ON MUSIC SINGERS AND GROUPS

#### Abstract

The Covid-19 pandemic, which spread at the beginning of 2020, had profound economic effects all over the World. Restrictions and quarantine measures have disrupted the operation of almost all sectors. The employees of enterprises that had to close had to either terminate their jobs or take unpaid leave. One of the sectors that experienced economic difficulties due to the Covid-19 pandemic was the music industry. Due to the decrease in album sales and the problems in the royalty system, the only source of income for musicians was their performances in concerts and stages. During the pandemic period, the concerts that were banned due to quarantine measures and the scenes that had to be closed stopped the income of the musicians. In this study, it was investigated how the musicians and music singer who stayed in their homes as a result of the quarantine measures experienced during the Covid-19 pandemic passed the pandemic period. In this context, interviews were conducted with 33 music people who were active as singers and performers in the music industry between April and August 2020 and the effects of the pandemic on them were investigated. Covid-19 in the first part of the study of the effects of Turkey and the world economy has made a conceptual

research on pandemic. In the second part, the thoughts of the music singers who participated in the interviews about the problems experienced by the music industry during the pandemic period were compiled.

**Key Words:** Music, Covid-19, Quarantine, Music Industry, Economy

### 1.Giriş

2019 yılı aralık ayı içerisinde Çin'in Wuhan kentinde deniz ürünleri ve hayvan satışlarının yapıldığı bir pazar yerinde görülen 2019-nCov, bilinen yaygın adıyla Koronavirüs, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Şubat 2020 tarihinde tanımlanmış ve Covid-19 olarak isimlendirilmiştir (Demir, Günaydın, & Demir, 2020: 81).

2019 yılının sonunda ortaya çıkan koronavirüs salgınında virüsün genetik yapısı da dahil olmak üzere, bu hastalığın yeni tip bir koronavirüsten kaynaklandığını ortaya koyan ilk rapor 24.01.2020 tarihinde Zhu ve diğerleri (2020) tarafından sunulmuştur. Aynı gün Huang ve diğerleri (2020) tarafından yayınlanan başka bir çalışmada ise laboratuvar onaylı 41 hastanın 27'sinin Huanan Deniz Ürünleri Pazarı ile temaslı oldukları ve en sık görülen belirtinin yüksek ateş olduğu (vakaların %98'i) belirlenmiştir. Bu çalışma, Covid-19'un çıkış noktasının belirlendiği ilk çalışmadır. Chan ve diğerleri (2020) ise Covid-19'un insandan insana yayılımını gösteren ilk çalışmayı yayınlamıştır. Salgının insandan insana bulaşması ile ilgili kapsamlı ilk çalışma Li ve diğerleri (2020) tarafından 29 Ocak 2020'de yayınlanmıştır. Covid-19 salgını, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde "Pandemi", yani "küresel salgın" olarak sınıflandırılmıştır.

Salgın, ilk çıkış noktası Wuhan'dan Uzakdoğu ve Güney Asya ülkelerine sıçramış, sonrasında hızlı bir yayılım göstererek Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'da görülmüştür. Salgının merkezi, Çin'de başlamış, sonrasında Avrupa'da ilk durakları İtalya ve İspanya olmuştur. İtalya ve İspanya'nın ardından salgın tüm Avrupa ülkelerinde görülmeye başlamıştır. Salgının ülkelerdeki yayılma hızı hemen her ülkede farklı şekilde gerçekleşmiştir. Dünyanın en kalabalık ülkelerinden Hindistan ve Brezilya'ya salgın nispeten geç ulaşmışsa da çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Türkiye'deki ilk vaka ise Dünya Sağlık Örgütü'nün hastalığı pandemi olarak tanımladığı 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Şekil 1'de salgının tüm dünyadaki gelişimi (toplam vaka sayısı) görülmektedir. 16 Ocak 2021 itibariyle tüm dünyada 94 milyon 724 bin 871 vaka ve 2 milyon 26 bin 103 ölüm bildirilmiştir.

### 2. COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİYE OLAN GENEL ETKİSİ

İnsanlığın gördüğü en son küresel salgının üzerinden 100 yıl geçtiği ve bu salgının ulaşım imkanlarının çok kısıtlı olduğu bir dönemde görüldüğü düşünüldüğünde, modern dünyada, 2. Dünya Savaşı'nı göz ardı edersek 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran'dan bu yana hem gündelik hayatı hem de ekonomik hayatı böylesine felç eden küresel çapta bir olay ile karşılaşılmaştır. Bu da Covid-19 pandemisinin dünya tarihi açısından ne denli etkili bir olay olduğunu göstermektedir.

Böylesine etkili bir olayın dünya ekonomisini sarsmaması düşünülemezdi, ki öyle de olmuştur. IMF dahi, hükümetlerin hane halklarının ve firmaların hayatta kalmasına yardım etmesi gerektiğini, çünkü salgının genel olarak şiddetli ve benzeri görülmemiş bir olay

olduğunu dile getirmiştir. IMF, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin büyümesinin keskin bir düşüş yaşayacağını, özellikle ağır borçlu ekonomilerin aşağı doğru bir çapa gibi düşeceğini belirtmiştir.

COVID-19 salgınının neden olduğu ekonomik zarar, büyük ölçüde talepteki düşüşten kaynaklanmaktadır. Bu da küresel ekonomide mevcut mal ve hizmetleri satın alacak tüketicilerin olmadığı anlamına gelmektedir. Bu dinamik, seyahat ve turizm gibi ağır etkilenen sektörlerde açıkça görülmektedir. Virüsün yayılmasını yavaşlatmak için devletler, hem ülke içerisinde hem de yurt dışından kendi ülkelerine yapılan seyahatlere kısıtlamalar getirmiş, bu da birçok insanın tatil veya iş gezileri için uçak bileti satın alamaması anlamına gelmiştir. Tüketim talebindeki bu azalma, havayollarının planlanan gelirlerini kaybetmesine neden olmuş, bu da daha sonra yaptıkları uçuş sayısını azaltarak harcamalarını kısımları gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Ortaya çıkan bu tablo, şirketlerin maliyetlerini azaltabilmek için personelleri işten çıkartmasını gerektirmiştir.

Aynı dinamik tüm endüstriler için de geçerlidir. Örneğin günlük işe gidiş gelişler, sosyal etkinlikler ve tatillerin durması nedeniyle petrol ve yeni otomobile olan talep düşmüştür. Şirketler, gelir kaybını telafi etmek için personel çıkarmaya başladıkça kaygı artmış, yeni işsiz olan çalışanların da mal ve hizmetleri satın almaya gücü yetmemesi, bir tür sarmal etkisiyle ekonominin geneline yayılmıştır. Bu da COVID-19 salgınının Büyük Buhran ölçeğinde küresel bir durgunluğa yol açıp açmayacağı konusunda hem endişeleri hem de tartışmaları doğurmuştur.

Mart ayı itibarıyla tüm dünyaya yayılan ve devletlerin, karantinalar ile enfeksiyonun yayılmasını önleme amacıyla hayata geçirdiği tedbirler, tüm dünyada ekonomik göstergeler üzerinde derin etkilere yol açmıştır. Bugüne kadar küresel salgın, genel olarak hizmetlerden turizme, tıbbi malzemelerden ve diğer küresel değer zincirlerine, tüketici elektroniğinden ve finans piyasalarından enerji, ulaşım, gıda ve bir dizi alana kadar geniş bir yelpazede uluslararası ekonomik ve ticari faaliyetleri etkilemiştir. Salgın nedeniyle piyasalarda arz yönü bozulurken, talep açısından farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre temel ihtiyaç maddelerini stoklamak normal karşılanırken, diğer mal ve hizmetlerin terkedilmesi ile finans piyasalarında küresel bir belirsizlik ortaya çıkmıştır (Öztürk vd. 2020: 58). Bu nedenle Covid-19 salgını yalnızca halk sağlığı krizine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda küresel bir durgunlukla birleşerek, dünya çapında siyaseti ve gücü değiştirme potansiyeline sahip bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Açıkgöz ve Günay, 2020: 524).

Küresel pandemi sonucunda sektörel bazda birçok alanda olumsuz sonuç ortaya çıkmıştır. Covid 19 salgını sürecinde turizm sektörü de durma noktasına gelmiş, dışarıda yeme içme alışkanlıkları değiştiği için yüzde 80'e talep azalması ortaya çıkmıştır. Bu durum tarımsal gıda talebinde düşüşe neden olurken, tarım sektöründe esnekliğin düşük olması dolayısıyla salgının tarımsal gıda talebindeki etkisinin diğer birçok sektöre göre daha düşük olacağını göstermektedir. Enerji, turizm, eğitim ve finans gibi alanlarındaki daralmaların yüzde 50'lerin üzerinde olması da dolaylı olarak tarımsal daralmanın daha düşük olacağını doğrulamaktadır (Duran ve Acar, 2020: 57-58).

Çin'in ardından Avrupa'da sanayi üretiminde de toparlanma sinyallerinin başlaması ile hizmet sektörünün normalleşmeye başlayacağı ve işsizliği azaltan sektörler olarak ekonomiye katkı yapacağı kabul edilmektedir.

Covid-19 salgının etkilediği sektörlerden biri de havacılık olmuştur. Ülkelerin sınırları kapatması ve ülke içerisinde seyahat yasakları, sivil havacılık açısından daha önce görülmemiş boyutlarda durgunluğa neden olmuştur. Uçak seferlerinin yapılamaması havayolu şirketlerine büyük zarar vermiştir. Uluslararası Sivil Havacılık Organizasyonu tahminlerine göre sektörde daralma bölgesel çapta yüzde 5 ile yüzde 9'luk daralmayı da beraberinde getirecektir (Duran ve Acar, 2020: 59-60).

### **3. COVID-19 PANDEMİSİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Covid-19 pandemisi ilk ortaya çıkışından bu yana geçen sürede, 200'den fazla ülkeye yayılmıştır. Pek çok makroekonomik gösterge ise Covid-19 nedeniyle bozulmuş durumdadır. Salgın özellikle karantina süreçlerinde ve sonrasında, ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, ihracat ve ithalat düzeyleri üzerinde etkili olmuştur. Covid-19'un etkili olduğu makroekonomik göstergelerin başında işsizlik rakamları gelmiştir.

#### **1.1 3.1. Pandeminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi**

Şu ana kadar yapılan tahminler, virüsün 2021'de yüzde 2,5 ile yüzde 5,2'lik bir kısmı toparlanma ile 2020'de küresel ekonomik büyümede yıllık-%4,5 ile -%6,0 küçülme yaratacağını göstermektedir. Ancak bununla beraber özellikle ABD ve Avrupa'da Eylül ve Ekim itibariyle ortaya çıkan ikinci dalga ve uygulamaya yeniden geçilen kısıtlamalar, bu ekonomik iyileşmelerin de zayıflayabileceğini göstermektedir (CRS, 2020).

Covid-19 salgınının başından bu yana yapılan değerlendirmeler, ekonomik etkilerin beklenilenden çok daha yüksek olabileceğini de göstermiştir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), Covid-19'un 2020'de küresel ekonomiye en az 2 trilyon dolara mal olacağını açıklamıştır (Açıkgöz ve Günay, 2020: 524). Sonrasında bu tahminler revize edilmek zorunda kalmıştır. Tablo 1'de Covid-19 salgını doğrultusunda ekonomik büyüme tahminleri görülmektedir.



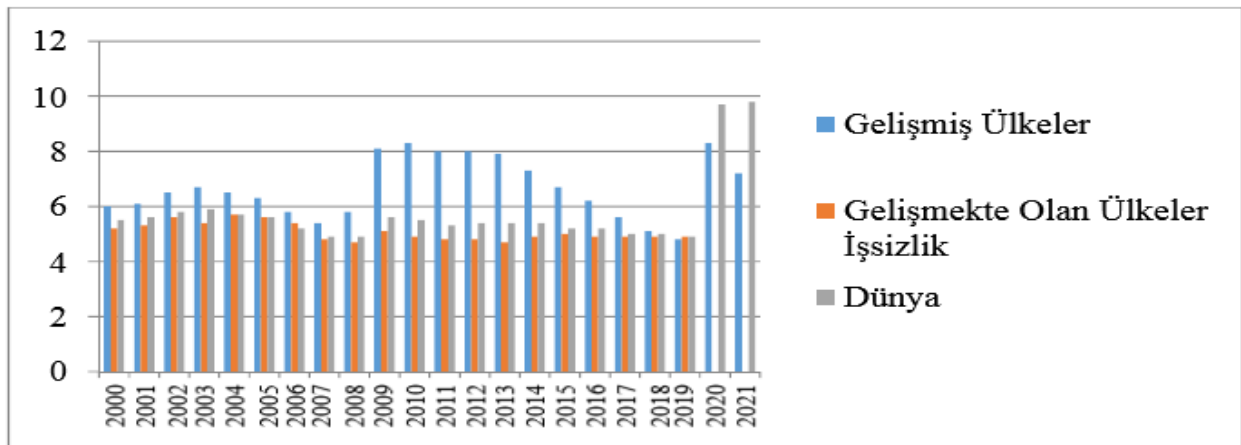
Tablo 1. Ekonomik Büyüme Tahminleri (Mamusevich, 2020)

	2020 Mart sonuna kadar yapılan tahminler					2020 Mart sonrası tahminler				
	2019 Büyüme (IMF)	Dünya Bankası (Ocak 2020)	S&P Global Ratings	Moody's	IIF	IMF	Economist Intelligence Unit	Oxford Economics	AVG (Nisan)	IMF 2021 Büyüme Tahmini
Dünya	2,9	2,5	0,4	0,5	0,4	-3,0	-2,5	-2,8	-2,8	5,8
ABD	2,3	1,8	-1,3	-2,0	-0,4	-5,9	-2,9	-3,8	-4,2	4,7
Euro Bölgesi	1,2	1,0	-2,0	-2,2	-2,8	-7,5	-6,0	-5,5	-6,3	4,7
Çin	6,1	5,9	2,9	3,3	3,5	1,2	1,0	-0,7	0,5	9,2
		2,3 (Mart)								

### 1.2 3.2. Pandeminin İşsizlik Üzerindeki Etkisi

Özellikle iki haneli işsizlik rakamlarına sahip ülkelerde işsizlik oranının artış eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. 2020'nin üçüncü çeyreği itibariyle G-20 ülkeleri arasında ABD, Arjantin, Brezilya, Güney Afrika, Suudi Arabistan, Şili ve Türkiye için artan işsizlik oranlarının işgücü piyasasını tedirgin etme potansiyeli taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Şekil 2'de işsizlik oranları ülke grupları bazında, Tablo 2'de ise ülkeler bazında görülmektedir.

Şekil 1. İşsizlik Oranları (%)



Tablo 2'de görüldüğü üzere IMF, ABD için 2019 yılında yaptığı tahminlerde 2020 için %3,5'lik bir işsizlik oranı öngörmüş, ancak bu tahmini Nisan 2020'de %10,4 olarak revize etmek zorunda kalmıştır. Nisan 2020'de yapılan revize tahminlerde en yüksek farklılık ise İspanya ve Türkiye'de gerçekleşmiştir. İspanya için 2020 tahmini %13,2'den %20,8'e çıkarılmış, Türkiye için ise %12,8'den %17,2'ye yükseltilmiştir.

Tablo 2. Ülkelere Göre İşsizlik Oranı Tahminleri (Köse, 2020: 53)

Ülkeler	2019	2020 Tahmin	Nisan 2020 Tahmini
ABD	3,7	3,5	10,4
Çin	3,6	3,8	4,3
Japonya	2,4	2,4	3
Almanya	3,2	3,3	3,9
Birleşik Krallık	3,8	3,8	4,8
Fransa	8,5	8,4	10,4
İtalya	10	10,3	12,7
Brezilya	11,9	10,8	14,7
Rusya	4,6	4,8	4,9
Kanada	5,7	6	7,5
Güney Kore	3,8	4,2	4,5
İspanya	14,1	13,2	20,8
Avustralya	5,2	5,1	7,6
Meksika	3,3	3,4	5,3
Endonezya	5,3	5	7,5
Hollanda	3,4	3,3	6,5
Türkiye	13,7	12,8	17,2

### 1.3 3.3. Pandeminin Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Salgının ilk başladığı günlerde insanların panikle işlenmiş ve paket gıdaları stoklama ihtiyacı hissetmesi nedeniyle konserve ve paketli gıdalara olan talepte patlama yaşanmış, ayrıca kişisel hijyenin sağlanması için gerekli olan temizlik malzemeleri, kolonya, dezenfektan ve tuvalet kağıdı, havlu, peçete gibi ürünlere de ciddi bir talep artışı görülmüştür. Ülkeler de artan talep doğrultusunda ihracat kısıtlamalarına gitmiş, bu durum başta işlenmiş ve paketli gıdalar ile temizlik ürünlerinde ciddi bir fiyat artışına neden olmuştur. Bu durum enflasyon tahminlerini de alt üst etmiştir. Tablo 3'te ülkelere göre enflasyon tahminleri görülmektedir. 2020 yılı tahminlerinde Nisan 2020'de revizeler yapılmıştır. Gıda ve temizlik ürünlerindeki talep artışı ve artan enflasyona karşılık, enflasyon sepetinde yer alan diğer ürünlere olan talebin durma noktasına gelmesiyle genel enflasyon oranlarındaki tahminler aşırı farklılık göstermemekle birlikte, 2021 yılında genel enflasyon düzeyinin domino etkisi ile artacağını tahmin etmek zor değildir.

Tablo 3. Ülkelere Göre Enflasyon Tahmini (Köse, 2020: 55)

Ülkeler	2019	2020 Tahmin	Nisan 2020 Tahmini
ABD	1,8	2,3	0,6
Çin	2,9	2,4	3,0
Japonya	0,5	1,3	0,2
Almanya	1,3	1,7	0,3
Birleşik Krallık	1,8	1,9	1,2
Fransa	1,3	1,3	0,3
Hindistan	4,5	4,1	3,3
İtalya	0,6	1,0	0,2
Brezilya	3,7	3,5	3,6
Rusya	4,5	3,5	3,1
Kanada	1,9	2,0	0,6
Güney Kore	0,4	0,9	0,3
İspanya	0,7	1,0	-0,3
Avustralya	1,6	1,8	1,4
Meksika	3,6	3,1	2,7
Endonezya	2,8	3,3	2,9
Hollanda	2,7	1,6	0,5
S. Arabistan	-1,2	2,2	0,9
Türkiye	15,2	12,6	12,0
İsviçre	1,7	0,6	0,5

#### 1.4 3.4. Salgının Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Dünya ticaretinde dev bir yeri olan, tek başına küresel imalatın neredeyse üçte birini yapan, makine ve otomotiv gibi sanayi sektöründe üretilen mallarda kullanılan ara malların neredeyse beşte birini tek başına üretilip ihraç eden Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgınından en fazla etkilenen sektörlerden biri de şüphesiz dış ticaret sektörüdür. Çin’de salgın kaynaklı olarak yaşanan arz şoku, domino etkisi ile dünyadaki hemen her sektördeki üreticilerin üretim yapamamasına neden olmaktadır. Üretimin gecikmesi, küresel tedarik zincirinin aksamına, üretim yapamayan şirketlerin hisse senetlerinin fiyatlarında çöküşe neden olmaktadır. Çin’in dünyanın üretim merkezi olduğu düşünüldüğünde, Çin’in üretiminde yaşanacak en ufak bir aksamının küresel üretim ve tedarik zincirini bozmaması imkansızdır.

Dünyanın en büyük ihracat ekonomileri olan Çin, ABD ve Almanya için toplam aylık ihracata bakıldığında, Çin’in Şubat 2020’de ihracatta keskin bir düşüş yaşadığını ancak hızla toparlandığını, Mart 2020’de ise normale döndüğünü söylemek mümkündür. Ancak aynı şeyi ABD ve Almanya için söylemek mümkün değildir. ABD ve Almanya, Nisan 2020’de ihracatta bir düşüş yaşamış, ancak Çin kadar hızlı toparlanamamıştır.

#### 4. COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA EKONOMİSİNE SEKTÖREL ETKİLERİ

Salgın, hizmet sektörünü çok ciddi etkilemiştir. Özellikle turizm sektörü başta olmak üzere yeme / içme, bu sektörlerle iş yapan diğer sektörler ve ulaşım hizmetleri ciddi yara almıştır. Salgının başladığı günlerden itibaren panikle yapılan gıda ve temizlik ürünleri alışverişleri doğrultusunda yaşanan talep patlamasına karşılık diğer sektörlerdeki harcamaları

bıçak gibi kesmeleri sonucunda yaşanan arz şoku, ekonominin ciddi bir darboğaza girmesine neden olmuştur. Bu da ekonominin çarklarının daha yavaş dönmesi anlamına gelmektedir.

Küresel karantina, en ciddi zararı havayolu şirketlerine vermiştir. Bu şirketlerin kilometre başına yolcu gelirlerinde (RPK) Aralık 2019'dan bu yana %40 düşüş yaşanmıştır. Düşen hisse senedi fiyatları, özellikle borçlu ve kârsız (düşük maliyetli) havayollarını da tehlikeye atmıştır. Öte yandan salgın, otomotiv sektörünün problemlerini de büyütülmektedir. Küresel otomotiv piyasasının 2020 yılında %10'dan fazla daralma yaşadığı düşünülmektedir. Otomotiv sektöründeki bu daralmadan öncelikle ön saflarda yer alan otomotiv perakendecileri ve toptan satıcıları etkilenmiş olmakla birlikte tedarikçilerin de olumsuz etkilendiği aşıkardır.

Tablo 4'te salgından iyi ya da kötü etkilenen sektörler ve etkilenme dereceleri görülmektedir. Buna göre toptan ve perakende ticaret, imalat, emlak ve konaklama ve yiyecek içecek hizmetleri salgından en çok etkilenen sektörlerdir. Sanat, eğlence ve spor ile ulaşım, depolama ve haberleşme sektörleri üst orta düzeyde salgından etkilenmiştir.

Tablo 4. Covid-19 Pandemisinden Etkilenen Sektörler (Köse, 2020: 59)

Sektörler	Sektörün Salgından Etkilenme Derecesi
Toptan ve Perakende Ticaret	Yüksek
İmalat	Yüksek
Emlak, İdari ve Destek Hizmetleri Faaliyeti	Yüksek
Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri	Yüksek
Sanat, Eğlence, Dinlenme, Spor Hizmetleri	Orta Yüksek
Ulaşım, Depolama ve Haberleşme	Orta Yüksek
İnşaat	Orta
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	Orta
Madencilik ve Taş Ocağı	Orta
Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık	Orta Düşük
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmetler	Düşük
Eğitim	Düşük
Kamu Yönetimi ve Savunma Hizmetleri	Düşük
Kamusal Hizmetler(Elektrik, Doğalgaz Vb.)	Düşük

Tablo 5'te sektörlerin salgından etkilenme şekilleri görülmektedir. Buna göre otomotiv sektörü, bireysel kullanım alanında ciddi ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Dünyanın en önemli otomobil ihracatçısı konumundaki ülkelerde dahi otomotiv ihracatı büyük düşüş yaşamıştır. Ancak otomotiv sektörü, küresel ticaretin e-ticarete kayması, insanların ihtiyaçlarını internet üzerinden sipariş vermesi nedeniyle bu iş hacmini karşılayacak yeni araçlara ve/veya var olan araçların bakımına ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda da otomotiv sektörü salgından olumlu etkilenmiştir.

İnşaat ve emlak sektörü salgından koşulsuz olumsuz etkilenen bir sektör olmuştur. İnsanların temel ihtiyaçlara yönelmesi ile inşaatlar durmuş, üretimin durması ile imalat sektörü yara almış, insanların belirsizlikler nedeniyle yüksek kredi talebine karşılık, verilen kredilerin geri dönmemesi nedeniyle finansal servisler, okulların ve üniversitelerin kapalı olması nedeniyle eğitim sektörü ve eğitim sektörüne hizmet sunan tüm yan sektörler, şehirler ve ülkeler arası ulaşımın kısıtlanması nedeniyle havacılık, kara yolu, demir yolu ve deniz yolu

ulaşımları, seyahat kısıtlamalarının yanında sektörel faaliyet yasakları nedeniyle turizm, genel olarak ekonominin olumsuz etkilenmesi ve üretimin azalması ile petrole ve enerjiye olan ihtiyacın azalması ile petrol / gaz sektörleri salgından olumsuz etkilenmiştir.

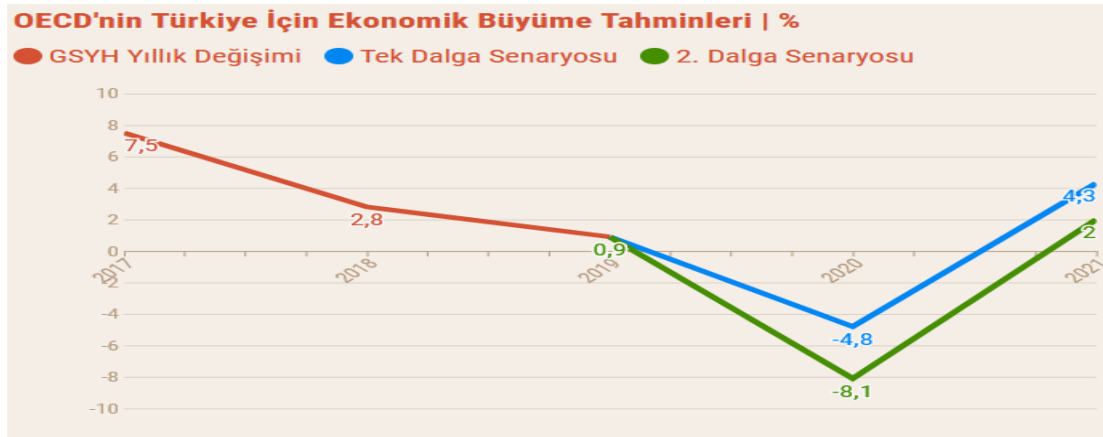
Salgından olumlu yönde etkilenen sektörler de bulunmaktadır. Her şeyden önce salgında gelirlerini artıran en temel sektör, gıda işleme ve perakende sektörü olmuştur. İnsanların temel ihtiyaçlara yönelmesi bu etkinin temel sebebidir. Ayrıca sağlık sektörü de salgından gelir artışı anlamında olumlu etkilenmiştir. Temizlik ve hijyene olan ilginin artması ile kişisel bakım ve sağlık sektörü, uzaktan çalışma ve ihtiyaçların internet üzerinden karşılanması ile bilgi işlem teknolojileri sektörü ve e-ticaret ve tarım sektörleri salgından olumlu anlamda etkilenen sektörler olmuştur.

## 5. COVID-19 PANDEMİSİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Türkiye’de ekonomi, salgın önlemlerinin en üst düzeyde uygulandığı 2020’nin ikinci çeyreğinde %9,9 küçülmüştür. 1 Haziran itibariyle başlayan ‘Kontrollü Sosyal Hayat’ dönemi ve ekonomiyi canlandırmaya yönelik açılan kredi muslukları ile üçüncü çeyrekte ekonomi %6,7’lik büyüme göstermiş, bu performans, Türkiye’ye OECD ülkeleri arasında üçüncü çeyrek büyümesi bazında en hızlı büyüyen ülke olmuştur. Buna karşılık 2021 yılı için Yeni Ekonomi Programı’nda (YEP) hedeflenen %5,8’lik büyümeye ulaşılması zor gözükmektedir. OECD ve IMF de Türkiye’nin 2021 büyümesini %3 ile %5 aralığında tahmin etmektedir.

OECD tahminlerine göre Türkiye ekonomisinin, olası COVID-19 salgının 2. dalgası önlendiği takdirde 2020’de %4,8 daralacağı, 2021’de ise %4,3 büyüyeceği tahmin edilmektedir. COVID-19 salgının 2. dalgasının yaşanması durumunda ise 2020 yılında Türkiye ekonomisinin GSYH’sinin %8,1 düşeceği, 2021’de de sadece %2 büyüyeceği öngörülmüştür.

Şekil 2. OECD’nin Türkiye Ekonomisi Büyüme Tahminleri



Bunun yanında IMF’nin ekim ayında yayınladığı raporda ise 2020’de Türkiye ekonomisinin %5 daralacağı, 2021’de de milli gelirin %5 artacağı tahmin edilmiştir.

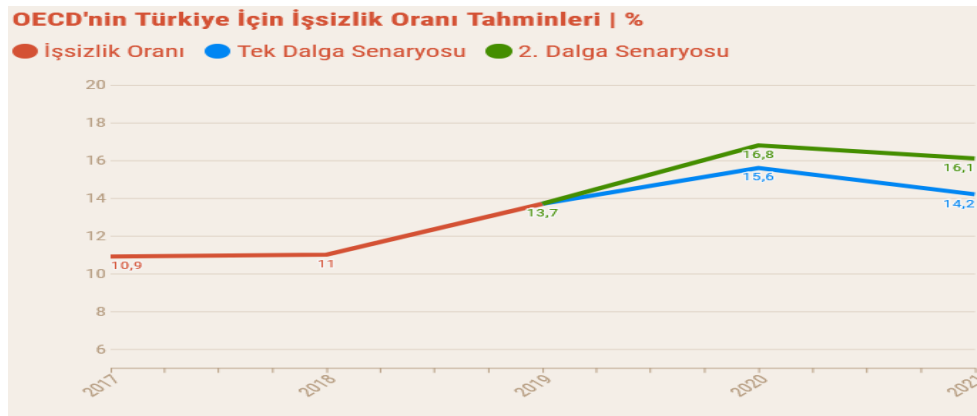
Tablo 5. IMF’nin Türkiye Tahminleri (IMF, 2020)

Gösterge	2019	2020	2021
Ekonomik Büyüme	0,9	-5	5
Enflasyon	15,2	11,9	11,9
Cari Açık / GSYH	1,2	-3,7	-0,9
İşsizlik Oranı	13,7	14,6	12,4

Türk ekonomisinin en önemli problemlerinden biri olan kronik işsizlik sorununa salgın koşulları da eklenince milyonlarca hanede geçim sıkıntısı baş göstermiş durumdadır. İşsizliğin artışı engellemek için alınan işten çıkarma yasağı gibi polisiye tedbirlerin yanında kısa çalışma ödeneği devreye alınıp işsizlik sorununa çare üretilmeye çalışılmışsa da pandemi önlemlerinin kalkması durumunda resmi işsizlik oranının %17-18'lere ulaşması beklenmektedir.

OECD'nin tek dalga senaryosunda Türkiye'deki işsizlik oranının 2020 sonunda %15,6 olacağı, 2021 sonunda ise %14,2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiştir. 2. dalga senaryosunda ise 2020 yıl sonundaki işsizlik tahmini %16,8, 2021 yıl sonu için ise %16,1'dir. IMF Raporlarındaki işsizlik oranı tahminleri ise 2020 yılı için %14,6, 2021 yılı için ise %12,4 düzeyindedir.

Şekil 3. OECD'nin İşsizlik Tahminleri



TÜİK ise Ekim 2020'de yayınladığı İşgücü İstatistikleri'nde Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsiz sayısının Ekim 2020 itibariyle bir önceki yılın aynı dönemine göre 391 bin kişi azalarak 4 milyon 5 bin kişi olduğunu, işsizlik oranının 0,7 puanlık azalış ile %12,7 seviyesinde gerçekleştiğini, tarım dışı işsizlik oranının ise 0,9 puanlık azalış ile %14,8 olduğunu açıklamıştır.

Şekil 4. İşsizlik ve İstihdam Oranları (TÜİK)

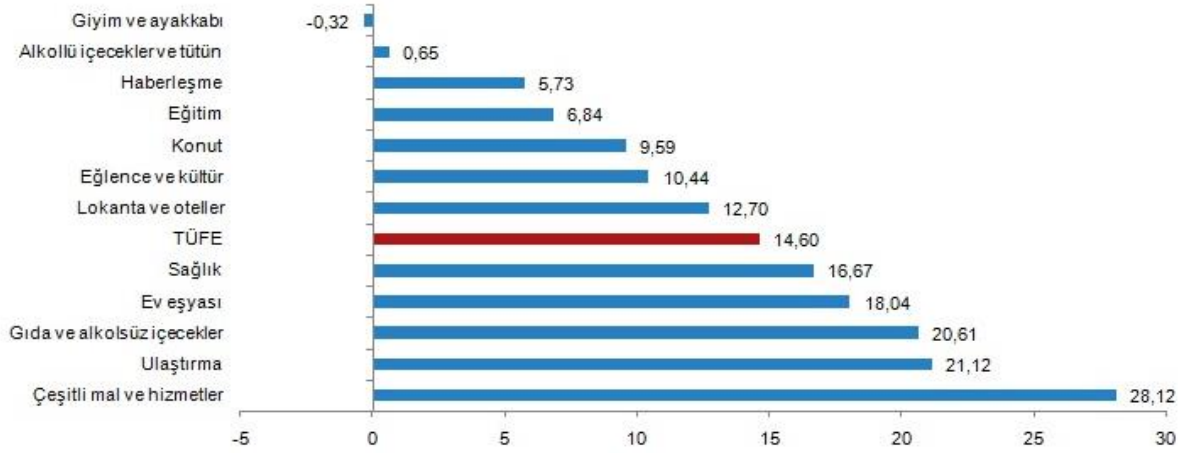




Öte yandan Türkiye, enflasyon oranı en yüksek OECD ülkelerinden biridir. TÜİK'in Aralık 2020 verilerine göre Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), yıllık %14,60, aylık ise %1,25 düzeyindedir. TÜFE, 2020 yılı aralık ayında bir önceki aya göre %1,25, bir önceki yılın aralık ayına göre %14,60, bir önceki yılın aynı ayına göre %14,60 ve on iki aylık ortalamalara göre %12,28 artış gerçekleşti.

Şekil 5. TÜFE'deki Değişim (TÜİK)

TÜFE ana harcama gruplarına göre yıllık değişim oranları (%), Aralık 2020



## 6. Araştırmanın Amacı Yöntemi ve Önemi

Çalışmanın bu bölümünde Covid-19 pandemisinin birinci dalgasının yaşandığı dönemde müzik sektöründe yorumcu (şarkıcı) olarak faaliyette bulunan sanatçıların pandemi dönemine yönelik düşünceleri araştırılmıştır. Bu kapsamda rassal olarak seçilen Türkçe sözlü müzik üretiminde bulunan 33 müzik yorumcusu ile mülakatlar yapılmış ve covid-19 döneminin birinci dönemi olan 2020 yılının Mart-Nisan-Mayıs aylarını nasıl geçirdiği ve bu döneme yönelik düşünceleri sorulmuştur. Nitel bir araştırma olan çalışmada yapılandırılmış on dakikalık telefon mülakatları yapılmıştır. Yapılandırılmış mülakatlarda araştırmacı sorulacak soruları önceden hazırlar ve sadece o sorular çerçevesi içinde kalır. Araştırmacı kapalı-açık uçlu olarak nitelenen tercihli sorularla yetinmez, açık-uçlu olarak nitelenen ve deneğin kendini kendi cümleleriyle anlatmasına izin veren sorular hazırlar (Erdoğan,2012:221).

Araştırmanın üç temel sorusu vardır bunlar: “Müzik endüstrisi yorumcuları covid-19 pandemisi hakkında neler düşünüyor? Bu dönemi nasıl geçirdiler?” ve “Covid-19 pandemisi müzik endüstrisinde yorumcu olarak faaliyet gösteren sanatçılara etkisi ne olmuştur? Araştırma 1 Haziran – 31 Temmuz 2020 tarihleri arasında yapılmış, mülakatlar kayıt altına alınmış ve sonrasında analiz edilmiştir.

**6.1 Bulgular:** Araştırmada elde edilen bulgular içerik analizine tabi tutulmuş ve içinde “covid-19” , “pandemi” , “korona” kavramları ilişkili olarak kategorize edilmiş ve derlenmiştir. Bulgular analiz edilirken müzik sanatçılarının vermek istediği mesajlar ve yaşadıkları kısıtlamalara yönelik tepki ve görüşleri kategorileştirilmiştir. Tablo 6’da araştırmaya katılan ve pandemi dönemine yönelik görüşlerini aktaran sanatçıların yaptığı açıklamaların özeti sunulmuştur.

Tablo 6. Müzik Yorumcuları Covid-19 Pandemi Döneminde Neler Yaptılar? Bu dönem ile ilgili Neler Düşündüler?

Sanatçı	Açıklamaları ve Yorumları
Nur Yoldaş	Konserlerim iptal oldu. Bu arada bol bol kitaplar okundu, filmler seyredildi, diziler seyredildi, kediler köpeklerle oynandı böyle bir süreç yaşadım
Buzuki Orhan Osman	Ben pandemi döneminde yani 2020 yılında mesleğimi değiştirdim. Mesleğim müzik ama çiftçilik yapıyorum şu an Yunanistan'da. Benim pandemi döneminde en çok içime sindiremediğim şey, Türkiye'de 60 sanatçıyla konserler yapıldı. Yeditepe İstanbul Konserine devletin 30 milyon lira para ayırdığı söylendi. O 30 milyon lira ile 5 bin tane aileye bakabilirdi devlet. 60 tane adama sen böyle konser nasıl yapabilirsin? Ben de vergi mükellefi bir adamım, sanatçıyım, profesyonelim. Sanatçılar evde oturdular ve hala oturuyorlar. Madem bir şey yapacaksınız geniş kapsamlı yapın! Devlet istese 100 bin müzisyene bakar. Bunu ben açıkçası hiç içime sindiremedim.
Burcu Güneş	Pandemi döneminde ben hiç sosyal medyadan canlı yayım kafasında olamadım. Instagram'dan yapılan canlı yayınların o dönem birazcık suyu çıktı. Herkes canlı yayında. Herkes aynı saatlerde canlı yayında olunca server da çöktü. Doğru düzgün konuşmalar akıcı olmamaya başladı, kesildi. "Benim de yapmam gerekir" mantığıyla o işlere girmek bana göre değil.
Melek Mosso	Karantina döneminde herkes gibi hemen hemen üretebildiğim kadar bir şeyler üretmeye yoğunlaştım.. Kitap okudum, yazılarımı, hayatımı ve düşüncelerimi düzenledim diyebilirim. Onun dışında yeni tabii ki şarkılar besteledim ve en azından önümüzdeki günler için bu kötü günler aradan çekildiğinde nasıl bir plan, yol haritası izleyeceğimi düşündüm, hayal ettim. Bu şekilde hayal kurarak geçiyor benim için
Aşkın Nur Yengi	3 ay ben de hiç çıkmadan ve çocuğum olduğu için de maksimum dikkat ve gayretle geçirdim o zamanı. Ama belli bir süreden sonra hem ekonomik olarak, hem psikolojik olarak hayata katılmak gerekiyor
Zeynep Dizdar	Pandemi olayında ben bir şok yaşadım. "Ne oluyoruz" dedim "ne oluyoruz, ne oluyoruz?"... Eve kapandık. Evdeyim, spor yapıyorum, İnterneti karıştırdım, kayıtlara baktım ve gerçekten fırsat bulamadığımı anladım. Çünkü gün içerisinde o kadar çok şeye koşturuyoruz ki. Korona pandemisinde sadece parasal anlamda, maddi anlamda endişe uzadıkça, zaman uzadıkça, "Hay Allah biz nasıl para kazanacağız?" demeye başladım. Çünkü bizim işimiz eğlence işi, bizim işimiz topluluk işi. "Biz şimdi ne yapacağız?" kara kara bunu düşünüyorduk. Nereden para kazanacağız, nasıl para kazanacağız? Çünkü hiçbir şekilde destek görmüyoruz
Yeşim Salkım	Ben kendi adıma, mesleğim adına, müzisyenler adına burada bir şey gördüm ki bu insanlar iki, üç aydır aç oturuyorlar arkadaşım bu kadar basit yani. Ve bu insanların bir an önce kendileri adına bir oluşumun içerisine girmesi lazım. Ne sigortaları var, ne gelecek şeyleri var bunu oluşturmaları lazım. Yani bu Popsav'dı efendim Mesam'dı öbürüydü berikiydi bunları da düşünsün rica edeceğim. Bunların da düşünülmesi lazım, bunların da bir masaya yatırılması lazım diye düşünüyorum yani benim şahsi düşüncem
Ferhat Göçer	Pandemi sürecinde gerçekten en çok etkilenen sektörlerden bir tanesi müzik sektörü oldu. En çok etkilenen diyebilirim. Tamamen çünkü durdu. Yani kalp atışları durdu, öyle söyleyeyim. Tam bir koma dönemi yaşandı
Cenk Eren	Ben ve benim tarzımdaki arkadaşlarım orkestralarını her zaman korur kollarız ki öyle yaptık. Fakat bunun dışında kayıt dışı çalışan ve herhangi bir solisti olmayan çok müzisyen, sanatçı arkadaşlarımız var. Belki isim olmamış bir sürü, yüzlerce, binlerce müzisyen arkadaşımız var, onlar çok zor durumda kaldılar. Bizler tabii ki çalışmadan durabiliriz, orkestralarımıza da bakabiliriz, baktık da zaten ama diğer müzisyenler için çok bir şey yapılamadı. Onlar sigortasız çok çalışan olduğu için devlet yardımlarından da faydalanamadılar.
Berksan	Ben daha Wuhan'da bu işler patladığında "inşallah bu bir salgına dönüşmez" diyenlerden biriydim. Türkiye'ye ve Avrupa'ya yayılmadan hemen önce İtalya'daydık çekim için gitmiştik Milano'daydık Hande Yener, ben ve ekip

	arkadaşlarımız hep beraberdik. Biz yolculuğumuzu maskelerle, eldivenlerle yaptık ve bize havaalanında gülüyorlardı.
Yalın	Evde oturdukça insan zaten karantina ortamında üretken olmaya çalışıyor, zaten bir şeyler üretmezsen kafayı yersin. Dolayısıyla evde sabah kalkıyorum elimde gitar, akşam yatıyorum elimde gitar, devamlı şarkı yazmaya, bir şeyler üretmeye gayret ediyorum. O da bana iyi geliyor. Daha önce Instagram'da hiç canlı yayın yapmamıştım. Aklımda da vardı yani bir gün bir konserden, işte bir provadan bir canlı yayın açayım da yapayım bu işi diye bir şey de vardı aklımda. Bu salgın döneminde bir gün 'evde gitar çalıp şarkı söyleyebiliyorum, açayım hem ben mutlu olayım, hem izleyenler, dinleyenler mutlu olsun' dedim. Yola çıktım çok enteresan rakamlara gitti iş. Bayağı milyonlarca insana gitti Instagram'dan yaptığım o canlı yayınlar. Bu dönem babam dahil herkes canlı yayın yapar hale geldi
Simge	Pandemi döneminde evde birazcık daralıyordum. Ama onun dışında kendime meşgaleler yaratıyorum, resim yapıyorum, spor yapıyorum. Bu süreci iyi değerlendirmeye krizi avantaja çevirmeye çalışıyorum. Tabi her gün oturup masanın başında şarkı yapmak gelmiyor insanın içinden çünkü yavaş yavaş psikolojim bozuluyor. Devletten yardım alamıyoruz zaten biz, biz müzisyenler hiçbir zaman yardım almadık. Kendi sigortamızı bile dışarıdan kendimiz ödüyoruz. Çok zor bir süreç, hani biz şarkıcıyız bizim belki maddi durumumuz yanımızda çalışanlardan biraz daha iyi olabilir, ki öyle, ama benim şu an gitaristimin durumu ortada. Benim müzisyenim sadece sahneden para kazanıyor ve çok zor bir süreçten geçiyor. Eminim evine ekmek götürmeye zorlanan insanlar var aramızda ve birbirimize yardım ediyoruz.
Barış Kömürcüoğlu	Ben bu süreci daha ziyade hep ertelediğim şeylerle değerlendirdim diyebilirim. Yani kendi adıma bir bakıma faydaya çevirdim. Evi bu anlamda hem bir stüdyo hem de bir kütüphane gibi kullandım.
Funda Arar	Sahne çalışmalarımız tamamen durdu. Evlerimizdeyiz malum çocuklarda artık evdeler. Eğitimleri başladı. Onlarla ilgileniyoruz, o biraz bize iyi geldi. Sabahtan belli bir saate kadar onun ödevleri, dersleriyle ilgileniyoruz. Kitap okuyoruz, bol bol yemek yapıp yiyoruz. Evin içerisinde herkes kendi işini kendi yapmak zorunda artık. Bu günlerde herkes biraz daha basit yaşamaya başladı. Kuaför yok. Bu dönemde ben kendi saçımı kendim kestim. Çocuk ilkokul birinci sınıfa başladı. Bilgisayarı tek başına idare edemiyor şu an. Bir öğretmen gibi başındayız hep. Önce konu anlatımları var, konu anlatımlarından sonra onunla ilgili alıştırmalar var. Hayat Bilgisi, Türkçe, İngilizce, Matematik oğlumla beraber böyle geçiriyoruz günleri.
Linet	Şu an maalesef böyle bir savaş içerisindeyiz sağlık açısından. Hani bu taraftan da güçlenmemiz gereken, anlamamız gereken bir süreçteyiz. Top tüfekle olmuyor. Bütün yatırımları maalesef dünya topa tüfeğe yatırmış ama sağlığa yatırmamış. Hani biz gerçekten sağlığımıza yatırım yapalım top tüfeğe değil, artık top tüfekli bir dünya istemiyor, hiç kimse, hiç birimiz istemiyoruz
Barbaros	Bu dönemde herkes dijital ve online konserlere dönmek zorunda kaldı, birbirimizle bire bir temasta olamayacağımız için. Bende evden konserler verdim. Bu fikir tamamen benim menajerimden çıktı. Menajerlik şirketimin çalıştığı uluslararası dünyanın dört bir tarafındaki sanatçılarla beraber online görüşmeler, canlı konserler yapabilir miyiz diye düşündük. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Yunanca dillerine hakimim, tabi ki hani İspanyolcayı yakın olduğu için de çok iyi anlıyorum. İstanbul'da evimden katıldım bu dinletilere.
Soner Sarıkabadayı	Hep evdeydim. Pandemi döneminde online olarak "Evdeki Ses" diye bir ses yarışması yaptım ve çok yetenekli gençlere ulaşım onlarla tanışıp single yapma şansım oldu. Gençlere yaptığım single'ları da kendi şirketim olan PDND Müzik'ten yayımlandı. Artist aramakla ilgili kısmı biz pandemi sürecinde atlatmış olduk.
Hande Yener	İşimizi nasıl yapacağız diye karamsarlık içine girdik. Müzik sektörünü ayakta tutmamız lazım. İnternette bedava dinleme olduğu için zaten büyük bir yara var, canlı konserler de bitince ülkenin müziği ve sesi kapanmış oluyor

Onur Akın	Bir kitle var ki çok büyük darbe aldı. Dijital konserler yapılabilirdi, devletin kültür sanat bütçesi var zaten. Yaptıkları dijital konserle de, 2 yıllık binlerce müzisyene dağıtılan parayı, yine çok para kazanan müzisyenlere para dağıttılar. Gerçek anlamda ihtiyacı olan müzisyenlere para kazandırmadı devlet.
Erdem Kınay	Konserlerim iptal oldu. Bu süreyi kapanarak proje üreterek devam ettim. En hızlı bu dönemde çalıştım ve oturdum 10 beste yaptım. Kişilere de seslendirdim ve albümü bitirdim.
Lara	İnsanlar kendi özüne döndü, her şeyi sorguladı. Çok fazla şarkı yaptım besteledim. Spora başladım.
Yaşar İpek	Albümü hazırladım, şarkıları okudum fakat sahnede sevenlerimle buluşmamak, sahneye çıkamamak çok, üzdü beni. Allah yardımcımız olsun bekleyeceğiz
Öykü Gürman	İlk başlarda biraz kafayı yedim sürekli çamaşır, bulaşık yemek... Her gün aynı tempoda evle ilgilenmek bir hayli zor olmaya başladı
Göksel	Pandemi başlangıcında ruh sağlığım için Fethiye'ye gittim. Olağanüstü bir durumdu ve yıpranacağımı düşünüp İstanbul'da kalmak istemedim
Ege	Biz millet olarak mizah duygumuzu kaybettik. Bu da bizdeki mutsuzluğu artırdı. Gülmek dünyanın en güzel duygusu, ağlamak kolay da... Mizah amaçlı kitap yazdım ben de pandemi döneminde.
Buray	Konserler durunca biz de otomatik olarak üretime geçtik. Yarım kalan projeleri bitirme imkanım oldu. Kafa dinledim, resim yaptım, kitap okudum, güzel beslendim. Olaya iyi tarafından bakmaya çalıştım
Alex Tataryan	Bence koronayla bizi bir şeye hazırlıyorlar. Gidin evde oturun deseler kimse oturmazdı. Her zaman korkuyla yönetiyorlar insanları. Bir alt yapıya hazırlıyorlar insanları. Bu stratejik bir şey. Bunların detaylarını halk hiçbir zaman bilemeyecek
Sertab Erener	İlk iki hafta şok oldum sindirip kavramak iki haftamı aldı. Daha sonra toparlanmaya çalıştım ve sanki hiçbir şey olmamış gibi albüme devam ettim
Mustafa Ceceli	Pandemi döneminde tamamen ev yapımı olan "Ki Sen"i yaptık ve sonra evde kalıp ardından 4 tane daha şarkı yayınladık. Üreterek geçirdim. Bir daha Allah böyle bir deneyim yaşatmasın. Sektörü durdurmamaya çalıştık
Tuğba Yurt	Salgın döneminde gerekli tedbirleri alarak klip çektik. Boş durmak istemedim. Üretmemek tarzım değil.
Gökhan Akar	Sahneye çıkamadık, işler durdu. Ev konserleri yaptım o biraz bizi mutlu etti.
Hande Ünsal	İnsanlar sosyal mesafeye birbirlerini görebiliyorlardı, ben de bu duruma özel "İyi misin" şarkısını yaptım. Karantinaya üç kişi başladık biz. Birisi fotoğrafçı arkadaşımı ve evimde klip çektik. Bu dönemi evde çalışarak geçirdik.
Gökhan Türkmen	Sağlık çalışanları için online 8 saatlik konser verdim. Bu da Türkiye'nin online en uzun konseri olmuş oldu

Covid-19 pandemisinin birinci dalgasının yaşandığı Mart-Nisan-Mayıs aylarında müzik yorumcularının yaptığı açıklamalarda en çok ekonomik kaygılarla bir dönem geçirdiklerini, bu ekonomik kaygıların daha çok ekiplerinde yer alan ve tek geçim kaynakları sahne/konser ve benzeri etkinlikler olan müzisyenlere yönelik olduğunu görüyoruz.

Sanatçılar bu dönemi evlerinde ev işleri ile uğraşmanın yanı sıra yüzde 26.92 oranında üreterek geçirmişlerdir. Beste yapmak, evlerinde teknolojik imkanlarla şarkı kayıtları yaparak ve hatta yine evlerinde klip çekerek pandemi dönemindeki zamanlarını daha fazla üreterek geçirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda "home made" kavramı da yaygınlaşmıştır. Mustafa Ceceli evindeki stüdyosunda hazırladığı "Ki Sen" adlı şarkıyı yine evindeki teknolojik avantajlarla kliplendirmiş ve kurgulayarak dijital müzik platformları aracılığı ile müzikseverle paylaşmıştır.

Covid-19 pandemisinde sanatçılar geçmişlerinde hiç olmadığı kadar evlerinde zaman geçirdiklerini ve bunun sonucunda kişisel anlamda spor yaparak, yemek pişirerek,

çocuklarına bakarak zaman geçirmişlerdir. Bunların içinde yüzde 15,38'i ise bir süre pandemi ve kısıtlamalardan dolayı psikolojik anlamda rahatsız olduğuna vurgu yaparken, zamanla bu psikolojik gerginliklerini geçirecek teknoloji aracılığıyla müziğin mutfak bölümünde üretmeye başlamışlardır.

Covid-19 pandemisi diğer tüm sektörlerde olduğu gibi müzik endüstrisinde de teknolojinin ön plana çıktığı bir dönemi başlatmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde sanatçılar evlerinde müzik üretebilmiş ve müzik çalışmalarına hiçbir aksaklık yaşamadan devam etmişlerdir. Teknolojinin ortaya çıkarttığı bir mecra olan sosyal medya sayesinde dijital konserler vererek kitleleri ile buluşmuşlardır. Pandemi döneminde sanatçılar sosyal medya aracılığı özellikle akşamları tek bir enstrüman veya birkaç enstrümanla evlerinden kısa dinletiler sunmuştur. Burada en çok kullanılan sosyal medya mecrası ise Instagram olmuştur. Türkiye'de Instagram mecrasının yaygınlaşmasının doğal bir sonucu olarak sanatçılarda bu dinletilerini Instagram hesapları üzerinden yapmışlardır. Bu dijital dinletilerin en büyük özelliği ise bedava olması ve sanatçılara herhangi bir gelir sağlamaması olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde sanatçılar sahneden kazandıkları ekonomik geliri hiçbir şekilde kazanmamışlardır. Yaptıkları bu Instagram dinletileri ile kitleleriyle buluşarak bir halkla ilişkiler çalışması yapmışlardır.

Bazı sanatçılar Covid-19 pandemisinin insanlara ders vermek için ortaya çıkan bir küresel olay olduğunu savunurken bazıları ise bu pandeminin küresel güçlerin insanları yönetmek adına bilerek ortaya çıkarttığı bir virüs olduğunu iddia etmişlerdir. Alex Tataryan pandeminin küresel güçler tarafından teknoloji aracılığı insanları kontrol etmek ve insanları diledikleri gibi yönlendirmek için çıkartıldığını savunmuştur. Linet ise bu pandemi döneminden dünyanın sağlık konusuna yeteri kadar yatırım yapmadığı için gafil avlandığını savunmuş ve dünyanın topa, tüfeğe yaptığı yatırım ve harcamaların yerine sağlığa daha fazla önem vermesi gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 7. Covid-19 Pandemisinde Müzik Sanatçıları Zamanını Nasıl Geçirdi?

Eylem	(n)	Yüzde (%)
Ekonomik Etkiden Duyulan Kaygı Yaşayarak	13	25,00
Bireysel Sosyalleşme Yönelik Aktiviteler Yaparak	9	17,30
Psikolojik Gerginlik Yaşayarak	8	15,38
Üreterek/ Daha Fazla Çalışarak	14	26,92
Pandemiye toplumsal / sosyal bir açıdan yorumlayarak	2	3,84
Sahne Çalışmalarını Dijitale Taşıyarak	6	11,56
Birden çok yanıt alındığından "n" denek sayısından daha fazladır:	52	% 100

### **Sonuç**

Çin'in Wuhan bölgesinden dünyaya yayılan ve kısa sürede bir küresel salgına dönüşerek Dünya sağlık örgütü tarafından pandemi olarak adlandırılan Covid-19 virüsü tüm dünyaya sosyal ve ekonomik açıdan zor günler geçirtmiştir. Başlangıçta fazla ciddiye alınmayan ama gerek tedavisinin olmaması gerekse çok ölümcül bir virüs olması nedeniyle



bir anda yüzbinlerce insana yayılan pandemi tüm ülkelerde zorunlu karantina tedbirlerinin alınmasına neden olmuştur.

Pandemi nedeniyle alınan karantina önlemleri sonucunda hemen hemen tüm sektörler küresel çapta faaliyetlerini ya tamamen durdurmak zorunda kalmış ya da kısıtlamak zorunda kalmıştır. Müzik endüstrisinin en büyük ekonomik gelir kalemi olan konser ve sahneler, kalabalık kitleler önünde icra edildiği için karantina uygulamalarında durdurulmuştur. Sinema, konser alanları gibi geniş kitlelerin bulunduğu tüm etkinlikler iptal edilmiştir. Bu yasaklar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en büyük ekonomik gelirleri sahne kazancı olan müzik sanatçıları olumsuz etkilemiştir. Müzik yorumcularının solo konser, festivaller ve tüm etkinlikler iptal edilince hem şarkı söyleyenlerin hem de bu şarkılarını sahnelerde icra eden müzisyenlerin cirolarında düşüşler yaşanmıştır. Sektör aylar boyunca sahne ve benzeri kitlesel etkinliklerden para kazanamamış bir ekonomik darboğaza girmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de değişik müzik türlerinde solist olarak müziğin daha çok vitrininde faaliyet gösteren müzik sanatçıları Covid-19 pandemisi ile ilgili görüşleri araştırılmıştır. Yapılan mülakatlar sonucunda şarkıcı olarak müziğin vitrininde dahi olan sanatçıların müzik sektörünün covid-19 karantina ve kısıtlamaları yüzünden durma noktasına gelmesi nedeniyle ortaya çıkan ekonomik kayıptan dolayı endişeli oldukları görülmüştür. Müziğin solist ayağında olan bu sanatçılar hem kendileri adına hem de beraberinde çalıştıkları müzisyenler, orkestra üyeleri adına çok büyük bir kaygıya girmişlerdir.

Sanatçıların ekonomik kaygılarla dolu günler geçirdikleri bir dönemde önce bir psikolojik şok yaşadıkları daha sonra ise evlerinde gündelik hayatlarını yaşarken teknoloji sayesinde müzik üretimlerine devam ettikleri görülmüştür. Bu aşamada diğer pek çok sektörde olduğu gibi müzik sektöründe de teknoloji önemli bir rol oynamıştır. Teknoloji sayesinde evlerinde ekipleriyle iletişim kuran sanatçılar şarkılarını, demolarını ve hatta video kliplerini dahi üreterek bu dönemi çalışarak verimli hale getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde “home made” (ev yapımı) olarak adlandırılan tamamen teknoloji sayesinde üretilen ev yapımı müzikler de yaygınlaşmıştır. Bunun en somut ve en önemli, ilk sayılacak örneği Mustafa Ceceli tarafından tamamen evde hazırlanan “Ki Sen” adlı şarkı olmuştur. Ceceli bu şarkısının tüm kayıtlarını ve video klibini ev teknolojisiyle hazırladığını belirtmiştir.

Şarkıcıların ekonomik durumlarının müzisyenlere göre daha iyi olması, onların müzisyenler ve gelirlerini sahneden kazanan müzik emekçilerine göre daha rahat bir dönem geçirmesine neden olmuştur. Ancak buna rağmen mülakat yapılan tüm şarkıcılar özellikle müzik emekçilerine yönelik ciddi ekonomik kaygılar taşıdıklarını belirterek özellikle devletin onlara yardımcı olması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Onur Akın devletin müzik emekçilerinin bu dönemde yaşadığı ekonomik sıkıntılara karşı duyarsız olduğunu iddia ederken, Buzuki Orhan lakaplı Orhan Osman, İletişim Başkanlığı tarafından yapılan Covid-19 pandemisi döneminde işsiz kalan müzisyenlere yönelik düzenlenen İstanbul Yeditepe Konserlerinde harcanan bütçenin adil dağıtılmadığını ve bu bütçe ile binlerce müzisyene destek olma imkanının yok edildiğini savunmuştur.

Covid-19 pandemisinde adeta yıldızı parlayan mecrası olan sosyal medya müzik sektörüne de etki etmiştir. Bu dönemde solistler daha çok Instagram aracılığı ile bireysel dinletiler sunarak bu kısa konserler aracılığı ile evde karantina döneminde adeta hapsolan



kitleleriyle buluşmuşlardır. Bu kısa sosyal medya konserleri sanatçılara herhangi bir ekonomik getiri sağlamasa da kitleleri ile buluşmasına ve çevrim içi halkla ilişkiler faaliyetlerini sürdürmelerine fırsat tanımıştır.

Covid-19 pandemisi popüler şarkıcıların dahi psikolojik anlamda kaygı yaşamasına neden olması, pandeminin toplumsal etkilerinin tüm sosyolojik segmentlerde ne kadar şiddetli olduğunun göstergelerinden biri olmuştur. 2020 yılı boyunca yaşanan karantina ve kısıtlamalardan en fazla payını alan konser ve müzik etkinliklerinin iptal olması sektör çalışanlarının ekonomik krize girmesinin yanı sıra endüstrinin gelişmesi adına da kayıp bir yıl olmuştur. Dünya savaşlarında yaşanan ekonomik buhranları aratmayan bu kayıp yılın telafisi için, devletlerin müzik endüstrisine yönelik sübvansiyonlar yaparak sektörün bu yaralarının sarmasına destek olması gerekliliği bir kez daha gündeme gelmiştir.

### KAYNAKÇA

Açıkgöz, Ö., & Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 520-526.

Chan, J. F., Yuan, S., Kok, K. H., To, K. K., Chu, H., Yang, J., & ... & Tsoi, H. W. (2020). A familial cluster of pneumonia associated with the 2019 novel coronavirus indicating person-to-person transmission: a study of a family cluster. *The Lancet*, 395(10223), 514-523.

CRS. (2020). *Global economic effects of COVID-19. CRS Report.* <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf> adresinden alındı

Demir, M., Günaydın, Y., & Demir, Ş. Ş. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Türkiye'de Turizm Üzerindeki Öncülleri, Etkileri ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1).

Duran, M. S., & Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid 19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.

Erdoğan, İ. (2012). Pozitivist Metodoloji ve Ötesi. Geliştirilmiş 3.Baskı. Ankara: ERK Yayınları.

Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., & ... & Cheng, Z. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The lancet*, 395(10223), 497-506.

IMF (2020). <https://www.imf.org/en/Home> Erişim Tarihi: 14.02.2021

Köse Z. (2020). Covid-19'un Küresel Ekonomiye Etkileri. Ankara: Gazi Kitabevi.

Li, Q., Guan, X., Wu, P., Wang, X., Zhou, L., Tong, Y., & ... & Xing, X. (2020). Early transmission dynamics in Wuhan, China, of novel coronavirus-infected pneumonia. *New England Journal of Medicine*(382), 1199-1207.

Mamusevich, S. (2020). The Global Economic Impact of Covid-19. [https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/245665/1/marmusevich\\_sbornik24.pdf](https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/245665/1/marmusevich_sbornik24.pdf) adresinden alındı

TÜİK (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ekim-2020-37485> (Erişim Tarihi: 21.02.2021)

Öztürk, Ö., Şişman, M. Y., Uslu, H., & Çıtak, F. (2020). Effects of COVID-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 56-68.

Zhu, N., Zhang, D., Wang, W., Li, X., Yang, B., & Song, J. (2020). A Novel coronavirus from patients with pneumonia in China. *New England Journal of Medicine*.(382), 727-733.

**Yapılan Mülakatlar:**

- Nur Yoldaş / 19 Haziran 2020  
Buzuki Orhan Osman / 26 Haziran 2020  
Burcu Güneş / 12 Haziran 2020  
Melek Mosso / 21 Mayıs 2020  
Aşkın Nur Yengi / 23 Haziran 2020  
Zeynep Dizdar / 25 Haziran 2020  
Yeşim Salkım / 14 Mayıs 2020  
Ferhat Göçer / 08 Temmuz 2020  
Cenk Eren / 29 Mayıs 2020  
Berksan / 26 Mayıs 2020  
Yalın / 17 Nisan 2020  
Simge / 01 Nisan 2020  
Barış Kömürcüoğlu / 07 Mayıs 2020  
Funda Arar / 27 Mart 2020  
Linet / 20 Mart 2020  
Barbaros / 16 Nisan 2020  
Soner Sarıkabadayı / 10 Temmuz 2020  
Hande Yener / 17 Temmuz 2020  
Onur Akın / 16 Temmuz 2020  
Erdem Kınay / 25 Ağustos 2020  
Lara / 14 Temmuz 2020  
Yaşar İpek / 15 Temmuz 2020  
Öykü Gürman / 01 Eylül 2020  
Göksel / 29 Temmuz 2020  
Ege / 28 Ağustos 2020  
Buray / 28 Temmuz 2020  
Alex Tataryan / 09 Temmuz 2020  
Sertab Erener / 22 Mayıs 2020  
Mustafa Ceceli / 15 Nisan 2020  
Tuğba Yurt / 15 Mayıs 2020  
Gökhan Akar / 29 Nisan 2020  
Hande Ünsal / 21 Nisan 2020  
Gökhan Türkmen / 08 Ağustos 2020

## MAURITS CORNELIS ESCHER SİMETRİ VE METAMORFOZLARI

### MAURITS CORNELIS ESCHER SYMMETRY AND METAMORPHOSES

**Öğr. Gör. Kifayet ÖZKUL**

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa  
ORCID ID 0000-0001-5778-9557

**Dr. Öğr. Üyesi Süreyya OSKAY**

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa  
ORCID iD 0000-0002-6986-1891

**Ece ÖZKUL**

Seramik ve Çini Sanatçısı  
ORCID ID 0000-0002-5284-1034

#### Özet

"Bilimin eğitiminden eksik olmama rağmen, kendimi sanatçı arkadaşlarımdan daha ziyade matematikle uğraşan kesime yakın hissettim" diyen M.C. Escher, matematiksel sanat alanında çalışmış öncü sanatçılardandır. Bilimle, sanatla, matematikle ilgilenen ve yayınları takip edenler Escher'i ve onun yapmış olduğu eserlerini yakından tanımaktadırlar. Matematik ve sanat ilk bakışta birbiriyle bağdaşmayan ve birbirinden uzak iki alan olarak görünseler de, gerçekte iç içe geçmiş ve birbirini tamamlamaktadır. Her iki alanda insana hizmet etmektedir. Matematik doğayı; semboller, sayılar, denklemler ve geometrik ölçülerle zarifçe soyutlamakta ve yorumlamaktadır. Sanatta da sanatçı aynı şeyi matematiği gizlice kullanarak; şekiller, kompozisyonlar, oranlar, ölçüler aracılığıyla yapmaktadır. Bu makalede Matematikten esinlenerek simetrik bölünmeler uygulayan, farklı bakış açısıyla ve sanat eserleriyle gerek matematikçiler ve gerekse sanatçılar çevresinde bir ikon olarak görülen M. Cornelis Escher'in hayatı, eserleri, simetri ve metamorfozlarının diğer sanat tasarım akımlarındaki yeri incelenecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Matematik, Simetri, Sanat, Tasarım, Paradoks, M. Cornelis Escher.

#### Abstract

"Although I was not lacking in the education of science, I felt closer to the part of the math group than my artist friends." he said. C. Escher was one of the pioneering artists who worked in the field of Mathematical Art. Those who are interested in science, art, mathematics and follow publications are well acquainted with Escher and his works. Although mathematics and art may at first appear as two incompatible and distant fields, they are actually intertwined and complement each other. It serves people in both areas. Mathematical nature; he elegantly abstracts and interprets symbols, numbers, equations and geometric measures. In art, the artist does the same thing by secretly using mathematics; through shapes, compositions, proportions, measures. In this article, M., who applies symmetrical divisions inspired by mathematics, is seen as an icon around both mathematicians and artists with his different points of view and works of art. The life, works,

symmetry and metamorphoses of Cornelis Escher in other art design movements will be examined.

**Keywords:** Mathematics, Symmetry, Art, Design, Paradox, M. Cornelis Escher.

### Giriş

Matematik ve sanat arasında yüzyıllar evveline dayanan bir bağlantı bulunmaktadır. Eski Yunanlılar ve Romalılar heykellerinde ve binalarında, Büyük Selçuklular Dönemi ve Anadolu Selçuklu Dönemi mimari yapılarında, taş işlemeciliğinde ve çini bezemelerinde matematiği oldukça başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Avrupa’da Gotik katedrallerinde, gül pencerelerinde, mozaiklerde ve döşemelerde de yaygın olarak kullanılmış olan Matematik için Leonardo da Vinci, "*Matematikçi olmayan kimse beni okumasın*" demiştir. Dürer, matematiği kullanarak çizimlere perspektif kazandırmıştır. Matematik, 20. yüzyılda da birçok soyut dışavurumcular için temel teşkil etmiştir. Matematiği son yıllarda en iyi kullanan ve El-Hamra sarayından çok etkilenmiş olan Hollandalı sanatçı M. C. Escher çalışmalarında; matematiksel fikirler, sonsuzluk, Möbius bantları, mozaiklemeler, deformasyonlar, yansımalar, Platonik katılar, spiraller, simetri ve hiperbolik düzleme yer vermiştir.<sup>1</sup>

"*We adore chaos because e love to produce order - Kaosa bayılıyoruz çünkü düzen üretmeyi seviyoruz*"<sup>2</sup> diyen ve bilmece gibi resimlere imza atan Escher, resim ve matematik gibi disiplinleri, mimariyle ve grafik tasarımı ile birleştiren bir dahi bir sanatçıdır. Eserlerinde alışlagelmişin dışında çalışan, imkânsız gibi görünen yapılarıyla, görünenin ardındaki gerçekliği farklı bir biçimde sorgulayan ve izleyicisine sorgulatan bir sanatçıdır. Boyutlar arası geçişte sanatsal bir bakış açısı arandığında Escher ile karşılaşmaktadır. Sonsuzluğu iki boyuta taşımış, matematik ve geometrinin sanatla olan birlikteliğini gözler önüne sermiştir.

Escher, bir eseri oluştururken o eserin bir resimden daha çok çözülmeyi bekleyen bir soru olduğunu ve bu yüzden yarattığı eserleri dikkatlice ve mümkün olan en güzel halinde yapmaya çalıştığını söylemiştir. Escher’in eserleri, bu düşüncesinin somut kanıtıdır, çünkü eserlerinde sonsuzluk, iki boyutlu bir düzlemde de olsa, keskin detaylarla, gerçekçi gölgelendirme ve karartmalarla resmedilmiştir. Eserleri başlangıç veya bitiş olmayan bir döngüsel genişlemedir (Smit and Lenstra, 2003). Bu makalede farklı bakış açısıyla bir ikon olarak kabul edilen M. C. Escher’in hayatı, eserleri, simetri ve metamorfozlarının diğer sanat tasarım akımlarındaki yeri incelenecektir.

### Maurits Cornelis Escher

Maurits Cornelis Escher, babası George Arnold Escher ve annesi Sarah Gleichman Escherdir. 17.06.1898 yılında Leewarden Hollanda’da doğmuştur. Lise eğitimini bitirdikten sonra Haarlem’de bulunan Mimarlık ve Dekoratif Sanatlar Okulu’na kaydolmuştur, matematiği hiç sevmeyen, matematikte iyi olmayan Escher’in taslaklar ve yapmış olduğu çizimleri grafik öğretmeni Samuel Jessurun de Mesquita gördükten sonra onu grafik sanatına yönlendirmiştir. Grafik eğitimini bittikten sonra İtalya’ya gitmiş ve burada çizimler yapmaya devam etmiştir (Kocalan, 2019). Gençliğinde alışılmışın dışında bir perspektif kullanarak

<sup>1</sup> <http://sections.maa.org/pnw/history/newsletters/2003-1/mam.htm>

<sup>2</sup> <https://dwssa.wordpress.com/2018/08/05/m-c-escher-we-adore-chaos-because-we-love-to-produce-order/>

çizmiş olduğu manzara çalışmaları, hayvan resimleri, bitkiler ve böcekleri konu alan oldukça fazla taslağı bulunmaktadır. 1922 yılında İspanya'ya gitmiş, birkaç yıl kaldıktan sonra İtalya'ya dönmüştür. 1924 yılında İtalya'da tanıştığı Jetta Umiker ile evlenmiştir (Yazıcı, 2011).

Escher İtalya'nın manzaralarını ve mimarisini incelemiş; Abruzzi dağlarının dik yamaçları, Amalfi sahili ve küme küme konutlar, perspektifin ve mekânsal olarak yapının yanlısalarını keşfetmesi açısından ona ilham kaynağı olmuştur. Ailesiyle birlikte 1935 yılında İtalya'dan, siyasi hareketler yüzünden, İsviçre'ye taşınmıştır. 1937 yılında kardeşi Berend, Escher'i matematikle tanıştıran ve matematiğe yönlendiren kişi olmuştur. 1937 yılının sonlarına doğru Belçika'ya taşınmışlardır. 1941 yılında Alman işgali sebebiyle Belçika'dan Hollanda'ya taşınmak zorunda kalmışlardır. İsviçre'de iken Akdeniz gezilerine çıkan ve bu gezilerin etkilediği Escher, İspanya'ya gittiği sırada El-Hamra Sarayı'nı ziyaret etmiştir. İslam mimarisinde uygulanmış olan yer ve duvar mozaik çalışmaları, iç içe geçen formları, düz bir zemin üzerindeki yayılımları ve renklerdeki yaklaşımlar Escher'e ilham kaynağı olmuştur (İlter, 2003). Moor seramiklerinin üzerindeki geometrik bezemelerden etkilenerek bu bezemeleri ve soyut tasarımları çalışmalarında kullanmıştır (Stewart). O andan itibaren hayatının büyük bir kısmında matematiğin tessalasyon ve mozaik formları alanında denemeler ve eserler yaparak geçirmiştir.<sup>3</sup> El-Hamra ve Cordoba'da bulunan La Mezquita camisinin ayrıntılı biçimde taslaklarını hazırlamıştır. İnsan ve hayvan figürleri içermeyen, bir merkezden dışarı doğru devam eden motifler ve İslami tasarımın soyut kalıplarını gördükten sonra, hayatının ilerleyen kısmını bir düzlemin düzenli biçimde bölünmesi fikrini araştırmaya ve uygulamaya adanmıştır. Bu andan itibaren, eserlerinin yönü doğada bulunan matematiksel ilkelere dönmüştür. M.C. Escher hayatı boyunca 2000 üzerinde çizim ve 448 litografi yapmıştır. Eserleri beş dönemde incelenmektedir;

• 1925 yılına kadar erken dönemde yapmış olduğu çalışmaları ilerleyen yıllarda yapacağı eserlere göre daha fazla ilkel ve perspektif açısından da oldukça basittir.

• 1925 yılından 1935 yılına kadar çalışmaları daha karmaşık bir biçimdedir ve ilerleyen yıllarda ünlü olacak litografilerini ve bazı baskı eşitlerini bu dönemde yapmıştır. "1928-Tower of Babel", "1930-Atrani", "1931-Coast of Amalfi", "1935-Hand with Reflecting Sphere" bu döneme örnek olarak verilebilir.

• 1941 yılına kadar olan dönemi İsviçre ve Belçika'da yaptığı eserler oluşturmaktadır. Bu dönem eserlerinde Akdeniz gezilerinin etkisi olduğu görülmektedir ve daha sonra önemli olacak simetrik çalışmaları bu dönem üretilmiştir. "1937-Metamorphosis I", "1938-Day and Night", "1938-Sky and Water I" ve "1940-Metamorphosis II" bu döneme örnek verilebilir.

- 1950 yılının ortalarında, 2 boyutlu bir düzlemde sonsuzluğun tasvirine ilgisi kaymıştır. 1958 yılında tanıştığı Coxeter'in çalışmaları Escher'in eserlerine ilham kaynağı olmuştur. Bu dönemde aynı anda iki boyut ve üç boyut içeren birçok çalışmaya imza atmıştır.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> <https://evrimagaci.org/mc-escherin-matematiksel-sanati-uzayin-yapisina-isik-tutuyor-8160>

<sup>4</sup> <http://web.iku.edu.tr/~eguzel/is.edu.tr-1//Resmin%20Matematikcisi.pdf>

1950 yılında çalışmaları, bilim insanları ve halkın ilgisini çekmiş olsa da sanat eleştirmenleri tarafından ne gariptir ki görmezden gelinmiştir. Bu dönemde Eserleri hakkında makaleler yayımlanmıştır ve eserleri galerilerde sergilenmeye başlamıştır. Daha sonraları sanat dünyasında da tanınmaya başlayan Escher, 1951 yılında yayınlanan bir makalede; çarpıcı bir şekilde nesnelere matematiksel yönünü şiirsel bir tasvir ile anlatan özgün bir sanatçı diye tanımlanmıştır.<sup>5</sup>

Hollanda'da yaşadığı dönemde 1954 yılına kadar iki ve üç boyutlu öğelerin kusursuz bir şekilde bağlantılı olduğu birçok eser yapmıştır. Aynı zamanda, sonsuzluk mefhumu üzerine yapmış olduğu ilk eserleri de yine bu dönemde ortaya çıkarmıştır. “1943-Reptiles”, “1947-Up and Down”, “1948-Drawing Hands”, “1951-House of Stairs” ve gelmiş geçmiş belki de en ünlü ve önemli eseri olan “1953-Relativity” bu döneme örnek olarak verilebilmektedir. Bir eseri 1954 yılında Amsterdam’da yapılan Uluslararası Matematik Konferansı’nın bir parçası olarak sergilenmiştir.<sup>6</sup>

1960 yılında Escher’in görsel imgeleri ve paradoksları, alternatif ve farklı algı arayışında bulunan yeni sanat eleştirmenleri tarafından kabul edilmiştir. 1968 yılında Lahey’de retrospektif sergisi yapılmıştır ve 1970 yılında Hollanda hükümeti hakkında bir film hazırlamıştır. 1969 yılında “Yılanlar” adlı son büyük eserini yapmış ve 1970 yılında sağlığı bozulduğundan dolayı Hollanda Laren’de de bulunan ve sanatçılar için açılmış olan bir huzurevine geçmek zorunda kalmıştır (İlter, 2003).

1972 yılından ölümüne kadarki son dönemde ününün zirvesindedir. Bu dönemdeki eserleri hayatı boyunca belki de yapmış olduğu en karmaşık ve en başarılı eserleridir. Bu dönem eserlerinden “1955-Convex and Concave”, “1955-Rind”, “1956-Bond of Union”, “1961-Waterfall”, “1963-Moebius Strip II”, “1967-1968-Metamorphosis III”, en son yapmış olduğu eseri “1969-Snakes” ile dikkati çekmektedir. İlk çalışması olan ve Abruzzi bölgesinde bulunan küçük bir kasaba için yapmış olduğu “Castrovalva” adlı litografisi ile ilk kez dikkat çeken Escher, 27.03.1972 yılında Hilversum’da vefat etmiştir (Resim 1), (ISIS, 1994).

<sup>5</sup> <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-e/escher-mc/maurits-cornelis-escher-1898-1972/>

<sup>6</sup> <https://www.herkesebilimteknoloji.com/slider/unlu-ressam-escher-resmin-de-matematikcisi>





**Resim 1:** Maurits Cornelis Escher.

### **Maurits Cornelis Escher Ve Matematik**

Sanat alanı ve matematik alanı kullanılan yöntemler, malzemeler ve teknikler açısından birbirinden oldukça farklı ve ayrı iki alan olarak görünmektedir. M. C. Escher, matematikten ilham alarak düzlemin simetrik uygulamaları ve bölünmesiyle oluşturmuş olduğu eserlerinde alışık olunmayan imkânsız yapılarında görünenin ardındaki gerçekliği sorgularken; gerek matematikçiler ve gerekse sanatçılar arasında bir ikon olarak kabul edilmektedir (Parchegani, 2015). Matematiğin; permütasyon teorisi, geometri, gibi alt dallarını çeşitli baskı teknikleri kullanarak uyguladığı eserlerinde, evrene bakış açısını izlediğimiz Escher, baskı alanındaki ressamların ve matematikçilerin ekolü olmuştur (İlter, 2003).

*“Arnhem’de bulunan lisede, rakamlar ve harflerle yapılmış olan işlemlerde, çok zorlandığımdan dolayı aritmetik ve cebir derslerinde yeterli değildim. Daha sonraları, stereometri [katı geometrisi] benim yaratıcı düşüncemi ortaya çıkarmak için bir fırsat oluşturdu...Hayat çizgimiz, böyle ilginç dönüm noktalarıyla şekilleniyor.”*

diyen M. C. Escher (İlter, 2003), matematik kullanarak simetrinin 17 farklı türünü hesaplamış ve bunların tamamını çalışmalarında uygulamış tek sanatçı olarak literatürde yer almıştır (Parchegani, 2015). Escher'in imkânsız görünen dünyaları kurabilmek için matematikten faydalanmıştır. Bu bağlamda Escher'in eserlerini üç grupta ele alabiliriz:

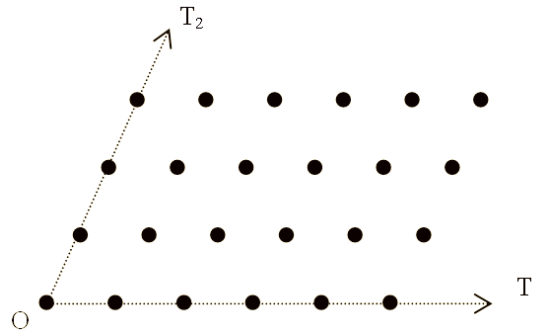
- **Düzlemi düzenli olarak bölmek:** Bu teknikte motiflerin üst üstüne binmeyecek ve aralarında mesafe kalmayacak biçimde birbirlerini nasıl çevreleyebilecekleri anlatılmıştır. Escher bu işlemi farklı hayvan figürlerini fantastik bir şekilde kullanarak

icra etmiştir. Bu gruptaki çalışmaları arasında en etkileyici olanlar “Çember Limiti” serisidir, bu seride hiperbolik düzlem kullanmıştır (İlter, 2003).

- **Metamorfozlar:** Doğada var olan düzenliliği bozmadan, sürekli deforme edilen şekillerle birbirine dönüşmekte olan uygulamalardır. Burada yüzey ve figür ilişkisi vurgulanırken, imkânsız gibi görünen boyutlar arası yolculuklar da resmedilmiştir. “Gecenin gündüz” de, balıkların kuşa çevrilmesini örnek olarak gösterilebilir (İlter, 2003). Yeryüzünde bulunan düz bir yüzey, şekil değiştirerek yansıyan görüntülere dönüşmektedir ve izleyiciler üç boyutlu gibi duran iki boyutlu görüntü ile karşılaşmaktadır (Avcı, 2018).
- **Paradokslar:** Escher’in paradoks ve sonsuzluk kavramını işlediği resimleri en vurucu eserleridir. İmkânsız olarak inşa ettiği dünyaları bizi paradoksa götürmektedir. Döngüsel paradokslarında kurduğu hiyerarşik düzenlemelerde sürekli yukarıya ya da aşağıya hareket edilse dahi, yine başlangıç noktasına getirmektedir (İlter, 2003).

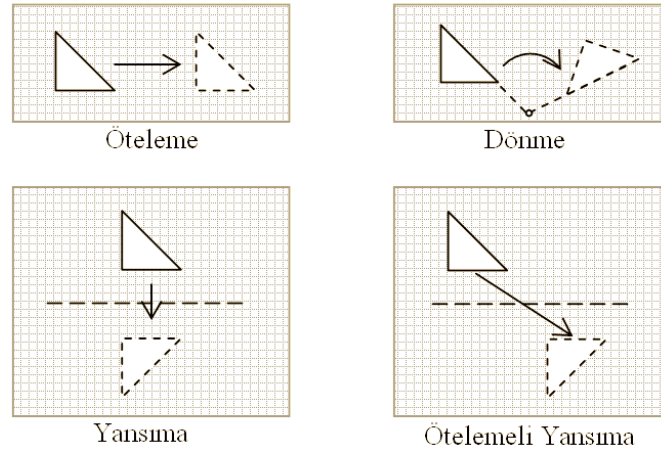
Escher’in yapıtlarının açık, kolay okunur olması, akıcı anlatımı ve güçlü kurgusu iz bırakmıştır. Escher detaycı işçilik ve matematik örgüsüyle oldukça karmaşık olarak çalışmıştır. Matematikçi olmamasına rağmen çalışmaları pek çok matematikçiyi etkilemiştir, yaşamı boyunca ve sonrasında da tartışılan bir sanatçı olmuştur. Yüzyılın matematik üzerine yazılmış en önemli makalelerinden birinin yazarı Gödelin, matematiği simgeleştirme işleminin sonuç vermeyeceğini, kendinden çıkıp yine kendine dönen bir paradoksun varlığı söylemini; Escher’in “Resim Galerisi” adlı eseri görsel olarak kanıtlamıştır (Yazıcı, 2011).

Matematikte öteleme, dönme, yansıma(simetri) sonucunda, bir nesne diğeri ya da tersi ile aynı şekilde elde edilebiliyorsa, iki nesnenin birbirine simetrik olduğu söylenebilmektedir. Simetride nesnenin ve görünüşünün değişmemesi gerekmektedir (Mainzer, 2005). Sanatta simetri, bir muntazamlık veya orantı ve denge, matematikte simetri; kesin ve net olarak tanımlanmış biçimsel sistemin kurallarına uyan bir denge ve orantı olarak tanımlanmaktadır (Yazıcı, 2011). Simetri düzenli aralıklarla birden çok yönde tekrar edebilen motiflerden oluşmaktadır. Bu tekrarlarının kurulduğu yapıya “ağ” denilmektedir. Ağın, başlangıç noktası ve farklı yönlerde giden T1 ve T2 gibi öteleme vektörleri bulunmaktadır (Resim 2), (Lockwook ve Macmillan, 1978).

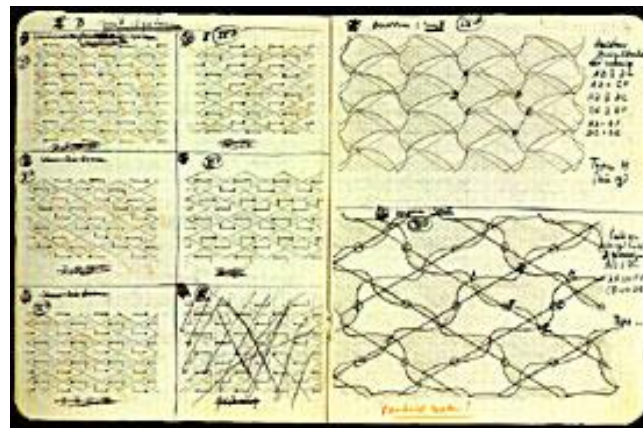


Resim 2: Simetri Grubu Ağı ve Öteleme sistemi.

Öteleme, yansıma(simetri), dönme ve ötelemeli yansıma işlemlerle bir motif örüntü içerisinde başka bir konuma getirilebilmektedir. Öteleme işleminde motif, aynı ve eşit aralıkta, aynı istikamete doğru hareket ederek kaydırılmaktadır (Britton and Seymour,1989). Dönme işleminde motif, düz yüzey üzerinde bir nokta etrafında hareketlendirilerek döndürülmektedir. Simetri işleminde motif, düz yüzey üzerinde tanımlanmış olan bir doğrultuya göre düzenlenmektedir. Ötelemeli yansıma işleminde ise motife aynı anda düzlem boyunca kaydırılmakta ve bir doğrultuya göre yansıtılma işlemleri uygulanmaktadır (Resim 3-4), (Tarı, 2017). Simetri ayrıca bir süsleme özelliğidir, süslemelerin altında gizli olarak bulunan desenleri, tasarımları keşfetmek; simetrisini belirlemede yardımcı olmaktadır (Britton and Seymour, 1989). Bu olay Escher'in sanatsal eserlerinde çalışmış olduğu süslemelerde görülmektedir (Resim 5), (Schattschneider, 1978: 447)



**Resim 3:** Öteleme, Dönme, Yansıma(Simetri) ve Öteleme Yansıma(Simetri).



**Resim 4:** Düz Yüzeyin Düzenli Bölünmesi Üzerine Yaptığı Araştırmaları ve Kullandığı Yöntemleri Gösteren Defterden Bir Sayfa.

Simetri Grubu	Ağ Tipleri	Simetritler	Türetimde kullanılan bölge
1	p1	Paralelkenar, Kare, Dikdörtgen, Altıgen, Eşkenar dörtgen	1 Birim
2	p2	Paralelkenar, Kare, Dikdörtgen, Altıgen, Eşkenar dörtgen	1/2 Birim
3	pm	Dikdörtgen, Kare	1/2 Birim
4	pg	Dikdörtgen, Kare	1/2 Birim
5	cm	Eşkenar dörtgen, Kare, Altıgen	1/4 Birim
6	pmm	Dikdörtgen, Kare	1/4 Birim
7	pmg	Dikdörtgen, Kare	1/4 Birim
8	pgg	Dikdörtgen, Kare	1/4 Birim
9	cmm	Eşkenar dörtgen, Kare, Altıgen	1/4 Birim
10	p4	Kare	1/4 Birim
11	p4m	Kare	1/8 Birim
12	p4g	Kare	1/8 Birim
13	p3	Altıgen	1/3 Birim
14	p3m1	Altıgen	1/6 Birim
15	p31m	Altıgen	1/6 Birim
16	p6	Altıgen	1/6 Birim
17	p6m	Altıgen	1/12 Birim

Resim 5: Simetri Gurupları.

### Maurits Cornelis Escher'in Eserleri

Escher 1937 yılına kadar sıklıkla seyahat eden ve gördüğünü çizen bir sanatçı iken, Güney İtalya ve İspanya'da gördüğü manzaralar ve mimari çizimlerden etkilenmiştir. Bu dönemde yaptığı çizimler daha sonraki çizimlerine içerik sağlamıştır (Resim 6). 1937 yılından sonra gerçekliği gözlemlenmiştir. Daha fazla hayal gücü ve zekâsı devreye girmiştir. Hayal gücünü harekete geçiren El Hamra sarayında gördüğü mozaik eserlerdir. Not defterlerine kopyalamış olduğu bu desenleri üzerinde çalışmaya başlamıştır (Resim 7). Karşı koyamadığı mozaiklerdeki düzen ve simetrinin çekiciliği birleşince somut doğal figürlerle mozaik yapma fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikirden doğan ilk çalışmalardan biri "91" adlı simetrik bir böcek ile yapılmış mozaiktir. Bu çalışma aynı zamanda Escher'in düzlemin düzenle bölünmesi diye adlandırdığı en zengin temasının da başlangıcı olmuştur<sup>7</sup> (Resim 8-9).

Doğadan figürlerle mozaik yapma konusunda ilerleyince daha yeni şeyler denemeye başlamıştır. Bunlardan en önemli adım üçüncü boyutun resimlere dâhil olmasıdır. Evvela üç boyutlu bir kurdele üzerine iki boyutlu mozaik yapmıştır. Ardından soyutlayarak figürleri üçüncü boyuta taşımıştır (Resim 10-11). Figürlerin üçüncü boyutta doğal olarak kullanılmaları keşfedilmeyi bekleyen birçok kapı açmıştır. Escher öğrendiği her şeyi hiç bir figürün birbirini tekrar etmediği üç boyutlu hayvanlardan bir insan figüründen oluşan bir mozaik eserle noktalamıştır (Resim 12). Escher bir başka eserlerinde figürlerin bir birlerine dönüşmelerini uygulamıştır. Özgürlük adlı eserinde (Resim 13), en altta siyah ve beyaz üçgenlerle başlamış, onları distort ederek yukarıya doğru çıktıkça siyah ve beyaz kus

<sup>7</sup> <http://www.prensesemektuplar.com/2010/01/m-c-escher-kalbi-ve-ruhuyula-bir-grafiker-kontrastlara-takintili.html>



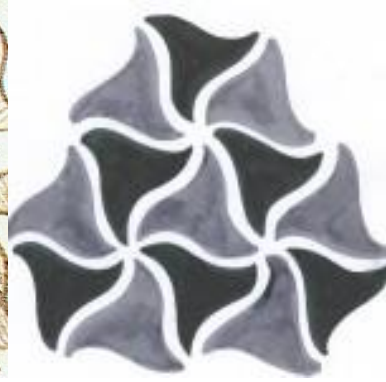
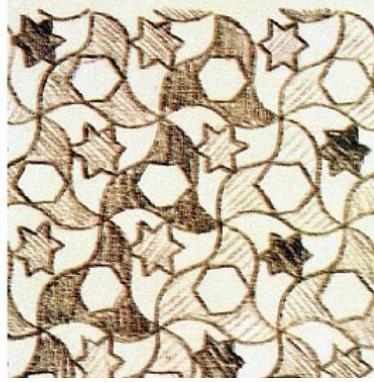
figürlerinden bir mozaik ortaya çıkarmaya başlamıştır. Kuşlar burada iki boyutlu düzlemde kurtulup üç boyutlu kus figürlerine dönüşmüştür (Resim 14).<sup>8</sup>



Resim 6: Castrovalva, 1930.



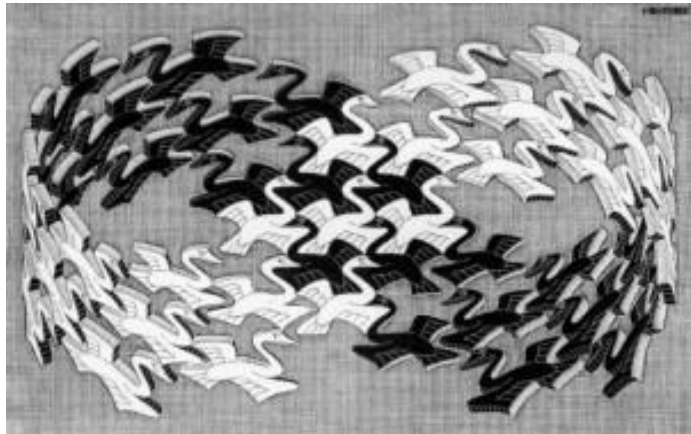
Resim 7: Yaşam Sitali ve Sokak, 1937.



Resim 8-9: El Hamra'da Etkilendiği Mozaik Bezemeler ve Örnek Çalışmaları.



Resim 10: Düzlemin Düzenli Bölünmesi, 1938.



Resim 11: Sonsuzluk ve Kus Figürleri, 1963.

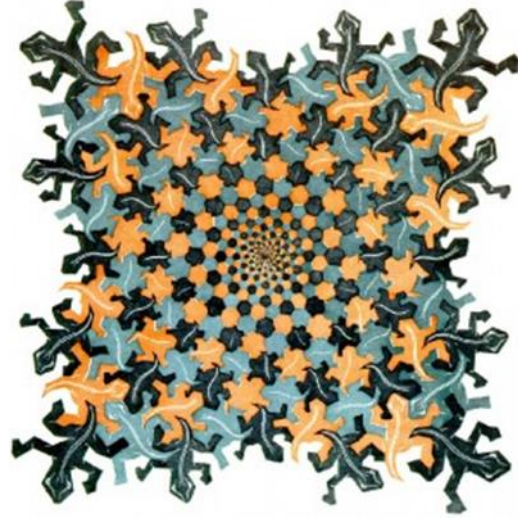
<sup>8</sup> <http://www.prensesemektuplar.com/2010/01/m-c-escher-kalbi-ve-ruhuyula-bir-grafiker-kontrastlara-takintili.html>



**Resim 12:** Üç Boyutlu Hayvanlardan ve Bir İnsan Figüründen Oluşan Mozaik Eser, 1958.



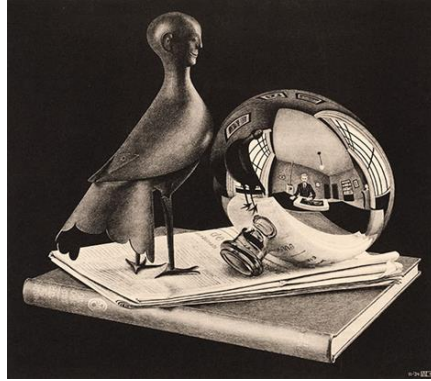
**Resim 13:** Özgürlük, 1955.



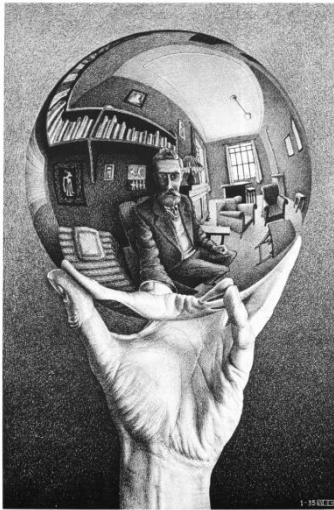
**Resim 14:** Heksagonlar ve Kertenkeleler.

Escher matematikle simetrinin 17 farklı türünü hesaplamış ve bunları çalışmalarında kullanmış olan tek sanatçıdır. Düzlem simetri gruplarını kullanarak oluşturmuş olduğu eserleriyle sanat alanındaki neredeyse matematiksel bütün çalışmalara öncülük etmiştir. İç içe geçmiş olan bezemeli çizim örnekleri, simetri grupları alanında çalışmakta olan matematikçi ve kristalogların çalışmalarına ilham kaynağı olmaktadır (Resim 15-31), (Yazıcı, 2003).

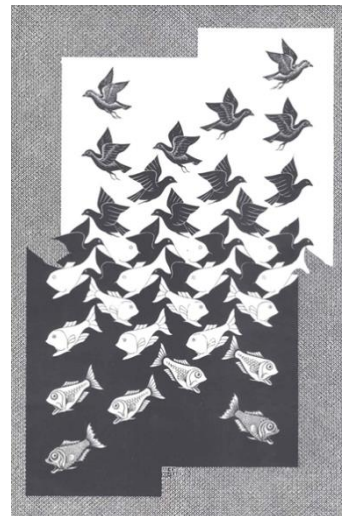




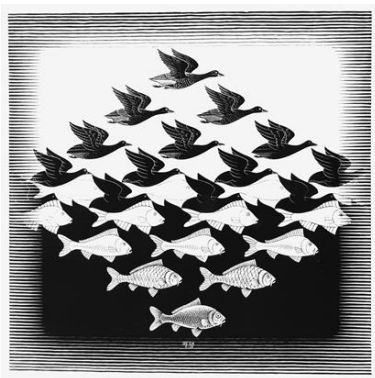
**Resim 15:** Still Life With Spherical Mirror,1934.



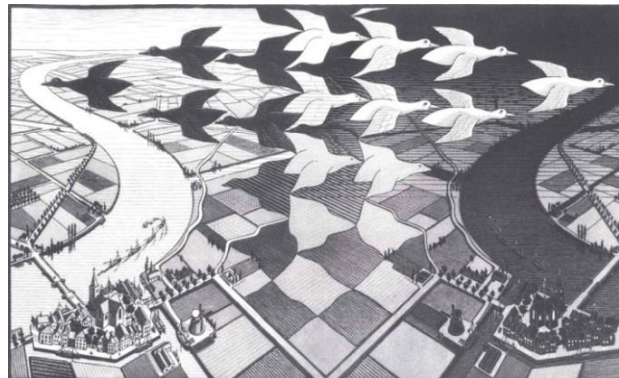
**Resim 16:** Hand with Reflecting Sphere, 1935.



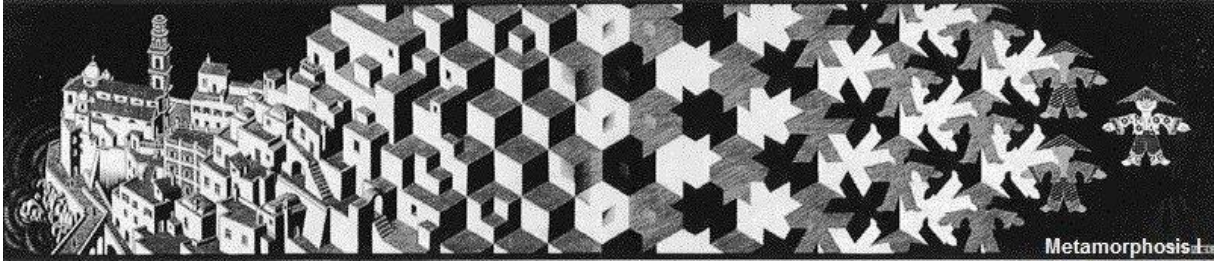
**Resim 17:** Sky and Water I, 1938.



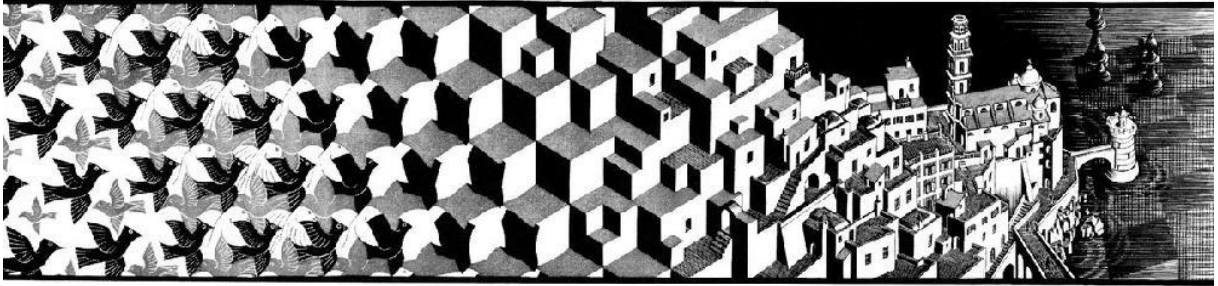
**Resim 18:** Sky and Water I, Escher, 1938.



**Resim 19:** Gündüz ve Gece, 1938.



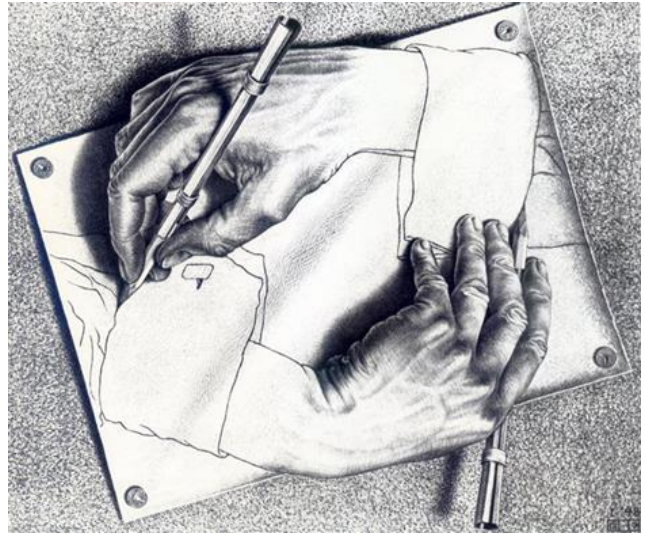
Resim 20: Metamorphosis I, 1939.



Resim 21: Metamorphosis II, 1940.

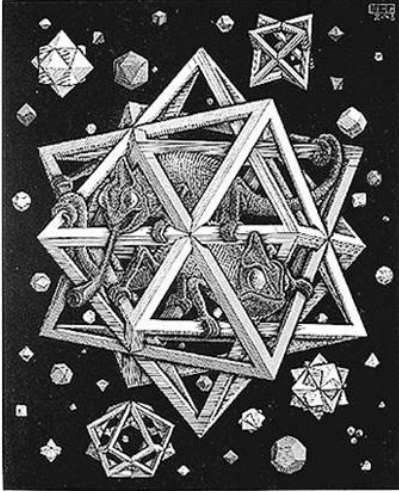


Resim 22: Yukarı ve Aşağı, 1947.

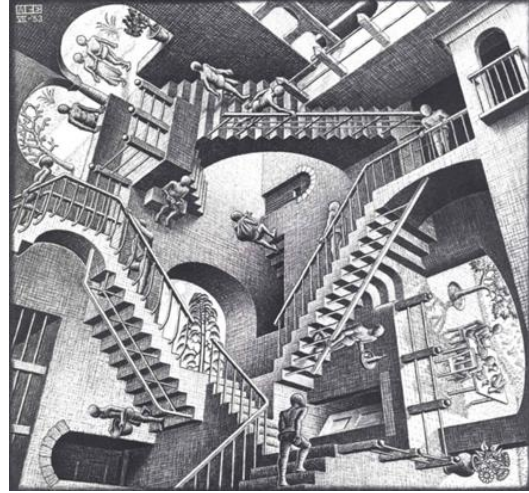


Resim 23: Birbirini Çizen Eller, 1948.





Resim 24: Yıldızlar, 1948.



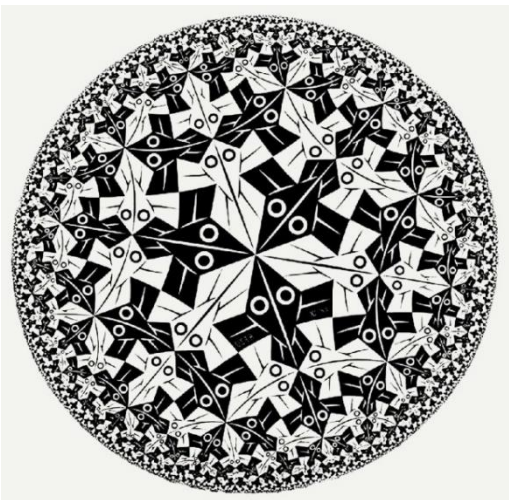
Resim 25: Görecelik, 1953.



Resim 26: Uzay, 1956.



Resim 27: Bağlılık Bandı, 1956.



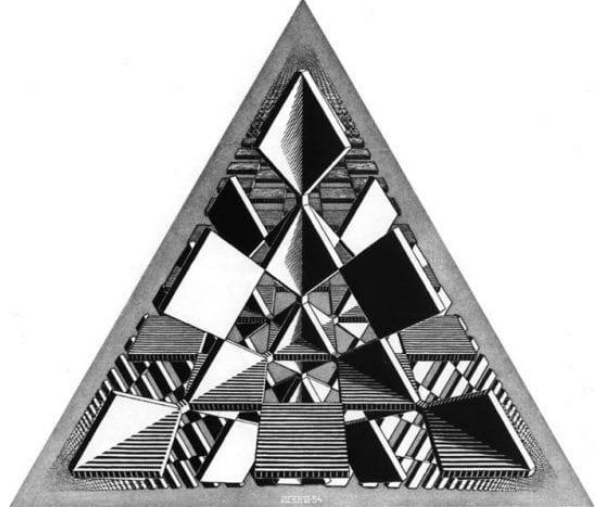
Resim 28: Çember Limiti I, 1958.



Resim 29: Çember Limiti II, 1959.



**Resim 30:** Yılanlar, 1969.



**Resim 31:** Keşisen Üç Düzlem.

### **Maurits Cornelis Escher' in Tasarımlarının Günümüzde Kullanım Alanları**

M. C. Escher' in yapmış olduğu çizimler ve tasarımlar günümüzde tekstilden metale kadar birçok alanda baskı yöntemiyle kullanılmaktadır, simetrik ve geometrik etkileri binalarda da kullanılırken, karmaşada uygulamış olduğu düzenden etkilenecek yapılmış yollarda bulunmaktadır (Resim 32-47).

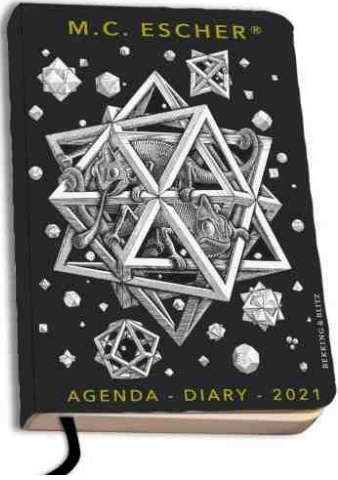


**Resim 32:** Tişört Baskı.

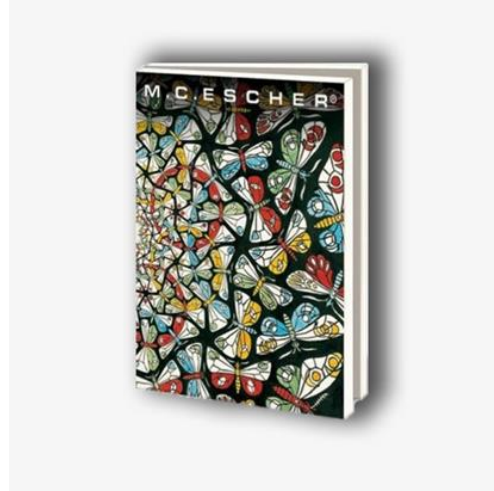


**Resim 33:** Tişört Baskı.





Resim 34: Ajanda Kapağı.



Resim 35: Kitap Kapağı.



Resim 36: Bardak.



Resim 37: Puzzle.



Resim 38: Seramik.



Resim 39: Aynalık.



Resim 40: Tepsi.



Resim 41: Şal.



Resim 42: Saat.



Resim 43: Saat.



Resim 44: Mimari, Polonya.



Resim 45: Mimari, İtalya.





Resim 46: Mimari, Polonya.



Resim 47: Mimari.

## SONUÇ

Matematiği sevmeyen fakat neredeyse matematiğin her alanını eserlerinin oluşumunda kullanmış olan M. C. Escher günümüzde incelenen ve kendi döneminin ekolü olan önemli bir sanatçıdır. El-Hamra sarayı ziyareti sırasında tanışmış olduğu İslami eserlerden ve onların yüzeyi kaplama düzeninden etkilenerek kendi yapıtlarında kullanmıştır. Hayal gücünü de ekleyerek yapmış olduğu eserler zamanla boyutlu hale gelmiştir. Hatta bazı iki boyutlu çalışmaları daha sonra çeşitli sanatçılar tarafından üçüncü boyuta geçirilmiş ve Escher'in çizimlerindeki sonsuzluğun mükemmeliyeti bu sayede sürekli hatırlanmıştır. Üç boyutlu eserler de çıkaran Escher'in çalışmaları yaşamış olduğu şehirlerin sokaklarında ve önemli yerlerde de bulunmaktadır. Eserleri, günümüzde kumaştan metale kadar baskı yapılmakta iken, binalarda ve yollarda dahi hayal gününün etkisi, asimetrik düzeni, karmaşadaki düzeni kullanılmaktadır. Eserlerine bakıldıkça ve incelendikçe daha birçok sır barındıran Escher, günümüzde sanatçılara ilham kaynağı olmaktadır.

## KAYNAKLAR

Avcı, U. (2018). Polar Panoramanın Resim Sanatına Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Ana Sanat Dalı Resim Sanat Dalı*. Konya.

Britton, J., Seymour, D. (1989). *Introduction to Tessellations*. Dale Seymour Publications, Canada.

E.H., Lockwood and R.H., Macmillan (1978). *Geometric Symmetry*, Cambridge University Press, New York.

Hilmi, Hacıyev, A., Kalantarov, V., Sabuncuoğlu, Arif, Brown, L.M., İbikli, E., Brown S., Matematik Terimleri Sözlüğü, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, 2009.

İlter, H. K. (2003) *Sanatsal Matematik: Bir Biyografi, Pivolka*, s. 5, 1-9.

İSİS Verlag, A.G. (1994). *Meistererke Der Kunst Malerei Von A-Z*, Koninklijke Smeets Offset B.V. Schweiz.

Kocalan, M. (2019). Maurits Cornelis Escher'in Eserlerinde İmkânsız Yapılar Ve Çözümlemeleri. Karabük Üniversitesi Fuat Sezgin Safranbolu Bilim ve Sanat Akademisi, *Econder I. Uluslararası İktisat, İşletme ve Sosyal Bilimler Kongresi*, s.56-66. Karabük.

Mainzer, Klaus (2005). *Symmetry and Complexity: The Spirit and Beauty of Nonlinear Science*. World Scientific. Singapur.

Parchegani, Rahman (2015). Soyut Resimde Simetri, *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi*, Ankara.

Schattschneider, Doris (2004). *M.C. Escher Visions of Symmetry Second Edition*, Thames & Hudson, London, UK.

Tarı, A. (2017). Escher Tarzı Bezemelerde, Hesaplamalı Simetriye Özgün Bir Bakışla, Otomatik Stil/İçerik Ayrışımı ve İlgili Matematiksel Görüntü Analizi Problemlerinin Adreslenmesi. *Program Kodu: 1001, Proje No: 114E204*. Ankara

Yazıcı, Erkan, Yasemin (2011). Matematikten Sanata Yansımalar: M.C. Escher. *İstanbul Kültür Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Sanat ve Tasarım Dergisi*, s.59-75.

### İnternet Kaynakları

Escher, Maurits Cornelis. 10.11.2020 tarihinde <https://mcescher.com/gallery/> adresinden erişilmiştir.

Escher, M. C. The Official Website, 10 11.2020 tarihinde <http://www.mcescher.com> adresinden erişilmiştir.

Escher, Metamorfoz, Paradoks Ve Matematiksel Sanat, 10.11.2020 tarihinde <http://akifaltundal.net/tur/content/view/380/345/> adresinden erişilmiştir.

Ünlü Ressam Escher, Resmin De Matematikçisi, 10.11.2020 tarihinde <https://www.herkesebilimteknoloji.com/slider/unlu-ressam-escher-resmin-de-matematikcisi> adresinden erişilmiştir.

Maurits Cornelis Escher hayatı ve eserleri (1898 – 1972). 10.11.2020 tarihinde <https://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-e/escher-mc/maurits-cornelis-escher-1898-1972/> adresinden erişilmiştir.

Maurits Cornelis Escher 10.11.2020 tarihinde <https://mcescher.com/> adresinden erişilmiştir.

Matematiğin Zaman Çizelgesi, 10.11.2020 tarihinde <https://tr.mathigon.org/timeline> adresinden erişilmiştir.

M.C.Escher: Kalbi Ve Ruhuyla Bir Grafiker, Kontrastlara Takintili, 26.11.2020 tarihinde <http://www.prensesemektuplar.com/2010/01/m-c-escher-kalbi-ve-ruhuyla-bir-grafiker-kontrastlara-takintili.html> adresinden erişilmiştir.

M. C. Escher. The Graphic Work - Taschen - 2009(1989), 26.11.2020 tarihinde [https://doku.pub/documents/m-c-escher-the-graphic-work-taschen-20091989pdf-o0mz16pm72ld#google\\_vignette](https://doku.pub/documents/m-c-escher-the-graphic-work-taschen-20091989pdf-o0mz16pm72ld#google_vignette) adresinden erişilmiştir.

M.C. Escher (Short Film). 03.12.2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=2cjU5LQgu7M> adresinden erişilmiştir.

M. C. Escher'in matematiksel yönü. 07.12.2020 tarihinde <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2015/06/01/m-c-escherin-matematiksel-yonu/> adresinden erişilmiştir.

MC Escher - Metamorfoz II. 03.12.2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=ZFwoinhJj-c> adresinden erişilmiştir.

Maurits Cornelis Escher, 26.11.2020 tarihinde <https://www.windham-schools.org/userfiles/1010/Classes/6947/Maurits%20Cornelis%20Escher.pdf> adresinden erişilmiştir.

PENROSE, L. S., PENROSE, R. Impossible objects: a special type of visual illusion 03.12.2020 tarihinde <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.2044-8295.1958.tb00634.x> adresinden erişilmiştir.

Sanatsal Matematik: Bir Biyografi, 10.11.2020 tarihinde [http://hkilter.com/index.php?title=Sanatsal\\_Matematik:\\_Bir\\_Biyografi](http://hkilter.com/index.php?title=Sanatsal_Matematik:_Bir_Biyografi) adresinden erişilmiştir.

Stewart, Ian. (Prof. Dr.) M.C. Escher'in Matematiksel Sanatı. University of Warwick / BBC. 26.11.2020 tarihinde <https://evrimagaci.org/mc-escherin-matematiksel-sanati-uzayin-yapisina-isik-tutuyor-8160> adresinden erişilmiştir.

The Mathematical Art Of M.C. Escher. 03.12.2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=Kcc56fRtrKU> adresinden erişilmiştir.

26.11.2020 tarihinde <https://pubhtml5.com/yunn/ior> adresinden erişilmiştir.

26.11.2020 tarihinde <https://emreander.wordpress.com/2017/01/24/sanat-ve-tasarimda-denge-cesitleri-ve-neden-bunlari-istiyorsunuz/> adresinden erişilmiştir.

26.11.2020 tarihinde <https://mcescher.com/> adresinden erişilmiştir.

26.11.2020 tarihinde <https://www.escherinhetpaleis.nl/escher-today/waterfall/?lang=en> adresinden erişilmiştir.

26.11.2020 tarihinde <https://www.matematiksel.org/matematigi-resmeden-sanatci-escher/> adresinden erişilmiştir.

1/ 2 The Art of the Impossible: MC Escher and Me - Secret Knowledge. 03.12.2020 tarihinde

<https://www.youtube.com/watch?v=f7kW8xd8p4s> adresinden erişilmiştir.

03.12.2020 tarihinde <https://blog.hemington.com.tr/hayata-farkli-gozlerle-bakan-ressam-maurits-cornelis-escher/> adresinden erişilmiştir.

06.12.2020 tarihinde <https://dwssa.wordpress.com/2018/08/05/m-c-escher-we-adore-chaos-because-we-love-to-produce-order/> adresinden erişilmiştir.

26.11.2020 tarihinde <http://web.iku.edu.tr/~eguzel/is.edu.tr-1/Resmin%20Matematikcisi.pdf> adresinden erişilmiştir.

## ENGELSİZ TURİZM KAPSAMINDA ÇANAKKALE MÜZELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

**Murat Balcı**

Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi  
ORCID NO: 0000-0003-4567-5290

**Doğa Yalçın**

Çanakkale Doğa Koleji  
ORCID NO: 0000-0002-0006-2821

**İlayda Işık**

Çanakkale Doğa Koleji,  
ORCID NO: 0000-0002-8211-4102

**Başak Kurt**

Çanakkale Doğa Koleji  
ORCID NO: 0000-0001-9372-2034

### Özet

Engelsiz turizm olgusu, toplumu oluşturan tüm bireylerin bir engelleri olsun ya da olmasın turizmi meydana getiren tüm paydaşlardan dolayısıyla da destinasyon bölgesinin çekiciliğini ve ziyaret edilebilirliğini artırmada önemli bir potansiyel olarak karşımıza çıkan müzelerden eşit koşullar altında yararlanılmasını ve kullanılmasını hedeflemektedir.

Müzeler tarihi ve kültürel eserleri bir sonraki nesillere aktarmada, toplumun gelişimsel çizgisini göstermede önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu sebeple tüm müzelerin engelli olsun ya da olmasın tüm bireylerin eşit şartlar altında yararlanabileceği, ziyaret edebileceği yapılara dönüştürülmesi önemlidir. Müzeler toplumu oluşturan bireylerin ortak malıdır. Dolayısı ile “Herkes için Müzeler” düşüncesi sadece teoride değil aynı zamanda da pratikte de yaşama yansıtılmalı ve müzelerin herkes tarafından rahatlıkla ziyaret edebileceği, dolaşabileceği ve yararlanabileceği yapılara dönüştürülmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bu aynı zamanda sosyal devlet olmanın ve toplumu oluşturan bireylerin devletin imkânlarından eşit şartlar altında yararlanabilmesinin gereğidir.

Bu düşünceden hareketle gerçekleştirilen çalışmada amaç Çanakkale il merkezinde bulunan 12 adet özel ve resmi müzenin bedensel, görme ve işitme engelli bireyler açısından ulaşılabilirlik-erişilebilirlik yönünden değerlendirilmesidir. Bu sorunsaldan hareketle araştırma kapsamında değerlendirilen müzelerin bedensel, görme ve işitme engelli bireylerin ziyaretleri açısından uygunlukları, bedensel, işitme ve görme engelli bireylerin müzelerde karşılaştıkları yapısal-fiziksel problemler ve ziyaret motivasyonlarını etkileyen unsurlarının belirlenerek bu unsurların giderilmesine yönelik olarak çözüm önerilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda öncelikli olarak Çanakkale il merkezinde yer alan 12 adet müze bedensel, görme ve işitme engelli bireylerin ulaşılabilirliği-erişilebilirliği açısından incelenmiş olup, ikinci adımda 140 engelli bireye müze ziyaretlerini etkileyen unsurların belirlenmesine yönelik olarak anket çalışması yapılmış ve üçüncü adımda ise 52 müze yöneticisi ile bedensel,

işitme ve görme engelli bireyin müze ziyaretlerinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin algılarını ortaya koymak amacıyla anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen çalışma sonucunda, Çanakkale il merkezinde yer alan müzelerden hiç birinin bedensel, işitme ve görme engelli bireylerin ziyaretlerine yönelik olarak ulaşılabilirlik-erişilebilirlik açısından sahip olması gereken kriterleri tam olarak karşılamadıkları belirlenmiştir. Ayrıca görme, işitme ve bedensel engellilere yönelik olarak müzelerde gerçekleştirilen uygulamalarının yetersiz olduğu, bedensel, görme ve işitme engelli bireylerin müze ziyaret motivasyonlarını etkileyen unsurların ekonomik olmaktan öte müzelerin yapısal-fiziksel ile ulaşılabilirlik-erişilebilirlik sorunlarından kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Engelli Turizmi, Çanakkale, Müzeler, Engelli Bireyler

## EVALUATION OF ÇANAKKALE MUSEUMS WITHIN THE SCOPE OF ACCESSIBLE TOURISM

### Abstract

Accessible tourism aims to benefit from and use museums, which are among the stakeholders that make up tourism and therefore an important potential in increasing the attractiveness and visibility of the destination region, under equal conditions for individuals with or without disabilities that make up the society. Museums play an important role in transmitting historical and cultural artifacts to the next generations and showing the developmental line of the society. For this reason, it is important to transform all museums into buildings that all individuals, whether disabled or not, can benefit and visit under equal conditions. Museums are the common property of individuals that make up the society. Therefore, the idea of "Museums for Everyone" should be reflected in life not only in theory but also in practice, and necessary work should be done to transform museums into structures that everyone can visit, walk around and benefit from. At the same time, this is the necessity of being a social state in which individuals who make up the society can benefit from the state's opportunities under equal conditions. The aim of the study, which is based on this idea, is to evaluate twelve private and public museums in Çanakkale city center in terms of accessibility for individuals with physical, visual and hearing impairments. Based on this problematic, this study aims to determine the suitability of the museums evaluated within the scope of the research in terms of whether they are suitable for individuals with physical, visual and hearing impairments, to articulate the structural and physical problems of the museums which might be faced by individuals with physical, visual and hearing impairments, and to suggest solutions to eliminate these factors. In this direction, 12 museums in the city center of Çanakkale were examined in terms of accessibility for individuals with physical, visual and hearing impairments, and a survey was conducted to 140 disabled individuals to determine the factors affecting museum visits. In the third step, a survey was conducted to 52 museum administrators to reveal their perceptions of individuals with physical, visual and hearing impairments regarding the problems they might encounter during their museum visits. As a result of the study, it was determined that none of the museums located in the city center of Çanakkale fully met the criteria for accessibility for the visits of individuals with physical, hearing and visual impairments. In addition, it was determined that the practices carried out in the museums for individuals with physical, hearing and visual impairments were insufficient



and that the factors affecting the museum visit motivation of individuals with physical, visual and hearing impairments were due to the structural-physical and accessibility problems of the museums rather than economic reasons.

**Keywords:** Accessible Tourism, Çanakkale, Museums, Individuals with a disability



## YAŞLI BİREYLERDE ÖZNEL MUTLULUK VE YAŞAM DOYUMUNUN YORDAYICISI OLARAK PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK

**Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Gümüş Demir**

Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

ORCID NO: 0000-0003-4474-4813

### Özet

Bu araştırmanın temel amacı yaşlı bireylerde psikolojik sağlamlık düzeyinin öznel mutluluk ve yaşam doyumunu anlamlı biçimde yordayıp yordamadığını tespit etmektir. Korelatif desen kullanılan araştırmanın bağımlı değişkenleri öznel mutluluk ve yaşam doyumunu iken bağımsız değişkeni psikolojik sağlamlıktır. Araştırmanın örneklemini İstanbul'da yaşayan 60 yaş ve üstünde olan 110 yaşlı bireyden oluşmaktadır. Katılımcıların %60'ı kadın, %40'ı erkektir. Uygun örneklem büyüklüğünü elde etmek için veriler çevrimiçi olarak anket portalı zincir e-postalar ve ortak sosyal medya platformları aracılığı ile toplanmıştır. Katılımcıların sosyodemografik bilgileri *Sosyodemografik Bilgi Formu*, mutluluk düzeyleri *Öznel Mutluluk Ölçeği*, psikolojik dayanıklılık düzeyleri *Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)* ve yaşam doyumunu düzeyleri ise *Yaşam Doyumu Ölçeği* ile belirlenmiştir. Verilerin analizinde, bağımsız gruplar t testi, Pearson Korelasyonu ve Basit Doğrusal Regresyon uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda, psikolojik sağlamlığın ayrı ayrı mutluluğu ( $r=,258$ ;  $p<0,05$ ) ve yaşam doyumunu ( $r=,260$ ;  $p<0,01$ ) anlamlı biçimde ve pozitif yönde yordadıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularının yaşlı bireylerde psikolojik sağlamlığın öznel mutluluk ve yaşam doyumunu düzeylerini etkilemesi bakımından literatüre katkı sunabileceği ve ileri çalışmalarla geliştirilecek müdahale yöntemleriyle desteklenebileceği düşünülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Öznel Mutluluk, Yaşam Doyumu, Psikolojik Sağlamlık, Yaşlı Birey

## PSYCHOLOGICAL STABILITY AS A PREDICTOR OF SUBJECTIVE HAPPINESS AND LIFE SATISFACTION IN ELDERLY INDIVIDUALS

### Abstract

The main purpose of this study is to determine whether psychological resilience level significantly predicts subjective happiness and life satisfaction in elderly individuals. The dependent variables of the study in which the correlative design was used is subjective happiness and life satisfaction, while the independent variable is psychological resilience. The sample of the study consists of 110 elderly individuals living in Istanbul, aged 60 and over. 60% of the participants are women and 40% are men. Data were collected online via survey portal chain e-mails and common social media platforms to obtain the appropriate sample size. Sociodemographic information of the participants was determined using the Sociodemographic Information Form, their happiness levels were determined using the Subjective Happiness Scale, their psychological resilience levels were determined using the Brief Psychological Resilience Scale (PSS) and life satisfaction levels with the Life

Satisfaction Scale. Independent groups t test, Pearson Correlation and Simple Linear Regression were used to analyze the data. In line with the findings obtained in the study, it was determined that psychological resilience separately predicted happiness ( $r = .258$ ;  $p < 0.05$ ) and life satisfaction ( $r = .260$ ;  $p < 0.01$ ) significantly and positively. It is thought that the findings of the study can contribute to the literature in terms of affecting the subjective happiness and life satisfaction levels of psychological resilience in elderly individuals and can be supported by intervention methods that will be developed with further studies.

**Keywords:** Subjective Happiness, Life Satisfaction, Psychological Resilience, Elderly Individual

## ANTAKYA NÜFUS İCMAL DEFTERİ

### ANTAKYA POPULATION IMPLEMENTATION BOOK

**Doç. Dr. Adem KARA**

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi,  
Bolu-Türkiye  
ORCID:0000-0002-2042-4199

#### ÖZET

Nüfus sayımında amaç, vergi mükelleflerinin ve askere alınacakların sayısını belirlemek olduğu için memurların çok dikkatli davranması gerekiyordu. Yetkililer, uzun bir süreden beri nüfus sayımı yapılmamış olduğu için halkın endişeleneceğini göz önüne alarak halkın güvenini sağlamak üzere sayım işine şer'i memurlar görevlendirmişlerdir.

Sayım memurları görev bölgelerine gittikten sonra, merkeze gönderecekleri defterleri derlemek ve sonuçları değerlendirmek için İstanbul'da "*Ceride Nezareti*" kurulmuştur.

Kazalardan gelen ve Defter Nazırlığında toplanan defterler incelendikten sonra birkaç tanesi bir araya getirilerek "*Nüfus Yoklama Defteri*" başlığı altında İstanbul'a Ceride Nezareti'ne gönderiliyordu.

Osmanlı topraklarında yapılmış olan nüfus sayımlarında hazırlanmış olan Nüfus Defterleri Başbakanlık arşivinde korunmaktadır. 20.000 civarında olan Nüfus defterlerinin fişleme ve kataloglama işlemleri henüz tamamlanmadığı için araştırmacılar bunlardan istifade edememektedir. Osmanlı Devleti'nin gerçek nüfusu bunların tamamen gün ışığına çıkarılmasından sonra anlaşılacaktır.

Bu bilgiler ışığında Antakya'nın nüfus durumu nedir? Her şeyden önce, belirttiğimiz nedenlerden dolayı Antakya'nın ilk nüfus verilerine ulaşmamız mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Çünkü Başbakanlık Arşivinde yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz üç belge de H.1265 (1848) tarihine işaret etmektedir.

Bu konudaki bir diğer gerçek ise Antakya'nın bağlı bulunduğu Halep Eyaletinin Arabistan Seraskerliğine bağlı olması ve Arabistan Seraskerliğine bağlı yerlerden asker alınmaması idi. İlk nüfus sayımının yapılma nedenleri düşünüldüğünde bu konu da bize ışık tutabilmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında sayımın geç yapıldığını fakat tarihini tespit edemediğimiz Antakya nüfusuna ilişkin bilgiler içermektedir. Doktora tezimde ve makalelerimde 1850 yıllarına kadar nüfus sayımının yapılmadığını tespit etmiş olmakla birlikte varsayımlarla bazı rakamlar oluşturmaktan öteye gitmeyen süreçte yeni bir bilgiye ulaşmış durumdayız.

Daha önceki çalışmalarım esnasında tasnif edilmediği için istifade edemediğimiz bu defterin, Antakya'nın ilk nüfus bilgilerine dair bize önemli bilgiler sunacağı düşüncesindeyiz.

**Anahtar Kelimeler:** Antakya, Osmanlı Devleti, Halep, Nüfus

#### SUMMARY

Since the goal of the census was to determine the number of taxpayers and conscripts, the officers had to be very careful. Considering that the public would be worried as the census

had not been carried out for a long time, the authorities assigned religious officers to the census to ensure the public's confidence.

After the enumerators went to their areas of duty, "Ceride Ministry" was established in Istanbul to compile the books they would send to the center and to evaluate the results.

After examining the books from the accidents and collected by the Ministry of Registry, a few of them were brought together and sent to the Ceride Ministry to Istanbul under the heading "Population Checkbook".

The Population Registers prepared in the censuses made in the Ottoman lands are preserved in the Prime Ministry archive. Since the registration and cataloging of Population Registers, which are around 20,000, has not been completed yet, researchers cannot benefit from them. The real population of the Ottoman Empire will be understood after they are completely brought to light.

What is the population status of Antakya in the light of this information? First of all, we should state that it is not possible to reach the first population data of Antakya due to the reasons we have stated. Because all three documents we obtained as a result of our research in the Prime Ministry Archive point to the date H.1265 (1848).

Another fact on this subject is that the Aleppo State to which Antakya is affiliated is affiliated to the Arabian Seership and that soldiers were not recruited from places affiliated to the Arabian Secretariat. Considering the reasons for the first census, this issue can shed light on us.

This study contains information about the population of Antakya, whose date we could not determine, although the census was made late in the first census in the Ottoman Empire in 1831. In my doctoral dissertation and articles, we have determined that the census was not carried out until 1850, but we have reached a new information in a process that does not go beyond creating some numbers with assumptions.

We think that this book, which we could not use as it was not classified during my previous studies, will provide us with important information about the first population information of Antakya.

**Keywords:** Antakya, Ottoman State, Aleppo, Population

### **Nüfus Sayımı, Amacı ve Esasları**

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımını Ahmet Lütü Efendi şu şekilde ifade etmektedir. "... Osmanlı-Rus harbinden sonra, 1830 yılında kurulan Meclis-i Şûra, imparatorluk içerisindeki erkek nüfusu tespit etmek ve mali kaynakları yeniden belirleyebilmek amacıyla bir nüfus sayımı yapılmasına karar vermiştir. Daha sonra sayım yapılacak yerler belirlenerek sayım memuruna gönderilmiştir..."<sup>1</sup>

Nüfus sayımında amaç, vergi mükelleflerinin ve askere alınacakların sayısını belirlemek olduğu için memurların çok dikkatli davranması gerekiyordu. Yetkililer, uzun bir süreden beri nüfus sayımı yapılmamış olduğu için halkın endişeleneceğini göz önüne alarak halkın güvenini sağlamak üzere sayım işine şer'i memurlar görevlendirdiler.<sup>2</sup> Bab-ı âlî, memurlar görev yerlerine gitmeden önce onları tekrar uyarıp askere alınacakların isimlerinin yanına bunun açıkça yazılmayıp bir şifre ile işaretlenmesini istedi. "*Mâtlûb-u âliye muvafık*" kelimesinin baş harfi olan " م " şifre olarak benimsendi.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Ahmet Lütü Efendi; Tarih-i Lütüfi, c.III, Dersaadet 1292, s. 143.

<sup>2</sup> Ahmet Lütü Efendi; Tarih-i Lütüfi, c.III, Dersaadet 1292, s. 143; Enver Z. Karal, Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı-1831,Ank.1943, s.12.

<sup>3</sup> Enver Z. Karal, Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı- 1831, Ank. 1943, s.9.

Sayım memurları görev bölgelerine gittikten sonra, merkeze gönderecekleri defterleri derlemek ve sonuçları değerlendirmek için İstanbul'da "*Ceride Nezareti*" kuruldu.<sup>4</sup> Ceride Nezareti, bütün hesaplamalar yapıldıktan sonra sonucu II. Mahmud'a bildirmekle sorumlu idi.

Anadolu ve Rumeli'ye dağılan sayım memurlarının çalışmaları en küçük idari birimlerde yaşayanlar kayd edildikten sonra tamamlanacaktı. Klasik dönemden itibaren çok az değişiklik göstermiş olan idari taksimat sancak, kaza, kasaba, nahiye, köy, mezra esasına dayanıyordu.<sup>5</sup>

Memurlar, Nüfus Defterlerini belli bir şemaya göre hazırlamışlardır. Ehl-i İslam ve Gayr-i Müslimler için ayrı ayrı defterler düzenlenmiştir. Defterin giriş kısmında sayımın yapıldığı yer, sayımı yapacak olan şer'i memur ve kâtabın adı yer almıştır.

İslam nüfusu "*Matlûba muvafık*" ve "*Matluba gayr-i muvafık*" başlıkları altında toplanmıştır. Matluba muvafık olanlar vergi mükellefleri ve askerlik yapabilecek kişilerden, matluba gayr-i muvafık olanlar ise ihtiyar, sakat, çocuk ve amelmande<sup>6</sup> kişilerden oluşmuştur. Bazı kayıtlarda çocuklar "*sabi*" başlığı altında yazılmıştır. Bir kısım kayıtlar ise erkeklerin yaşına göre hazırlanmıştır. 1-16 yaş arası, 16-40 yaş arası ve 40 yaş yukarı olanlar ayrı ayrı gruplandırılmışlardır.<sup>7</sup> Ayrıca bazı kaza ve köylerde fiziksel özellikler ön plana alınmıştır. Erkekler boy, saç ve sakallarının rengi ile tarif edilmişlerdir.

1826 yılında Yeniçeri ordusu kaldırıldıktan sonra İstanbul'da nüfus sayımı yapılmıştır. 1829'da sayımın sonuçlarına göre sınırları yeniden belirlenen İstanbul'da mahallelerinin sorumluluğu yeni kurulan "*muhtarlık*" örgütüne verildi. 1831 yılından sonra ise muhtarlık örgütü bütün Osmanlı sınırları içerisinde yaygınlaşmıştır. Bundan sonra bütün ülkede, mahalle ve köylerin sorumluluğu muhtarlara bırakıldı.<sup>8</sup>

Muhtarlık örgütünün kurulmasında amaç ülkede iç güvenliğin sağlanmasını kolaylaştırmak ve halkı a'yân baskısından kurtarmaktır. Muhtarlar, köy ve mahallelerdeki her türlü nüfus hareketini günü gününe kaydetmek zorundaydı. Doğanlar, mahalle veya köyün dışından gelip yerleşenler deftere yazılmaktadır. Ölenler, kaybolanlar, mahalleden ayrılanlar ise haklarında açıklama yapıldıktan sonra defterden silinmekteydi. Muhtarlar günü gününe hazırlamış oldukları bu kayıtları kazadaki "*Mukâyyed Memurlarına*" gönderiyorlar, onlar bu kayıtları kazadaki defterde topluyorlardı. Kazada toplanan kayıtlar her ay, sancak merkezinde bulunan "*Defter Nazırlığına*" ulaştırılıyordu. Defter Nazırları, 1831 'den sonra göreve başlamışlar ve günümüz nüfus müdürlerinin vazifesini ifa etmişlerdir.<sup>9</sup>

Kazalardan gelen ve Defter Nazırlığında toplanan defterler incelendikten sonra birkaç tanesi bir araya getirilerek "*Nüfus Yoklama Defteri*" başlığı altında İstanbul'a Ceride Nezareti'ne gönderiliyordu. Bölgenin özelliğine göre yılda iki veya üç kez bu defterler İstanbul'a gönderilmekte idi.

1831 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre, ülkede 4 milyona yakın erkek nüfusu bulunmakta, bunun iki buçuk milyonu Anadolu'da yaşamaktadır.<sup>10</sup>

<sup>4</sup> Ahmet Lütfi Efendi; a.g.e., s. 145; Enver Z. Karal, Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı-1831, Ank. 1943, s. 12.

<sup>5</sup> Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari taksimat ve Nüfus", Belleten, c. XV, Ank. 1951, s.617-628.

<sup>6</sup> vergi veremeyecek ve askerlik yapamayacak durumda olanlar.

<sup>7</sup> 1852 yılında yapılmış olan askeri amaçlı Rumeli sayımında 18-35 yaşlan arasındaki erkekler kaydedilmiştir. Bkz. BOA, Kamil Kepeci, Nüfus Defteri, Rumeli İcmali, Genel No:6578, özel No:294, Tarih H.1269 (1852).

<sup>8</sup> Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine bir İnceleme", Belleten, c.XXXIV, s.409-420.

<sup>9</sup> Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", Belleten, c.LI, sa:201, s.1240.

<sup>10</sup> Enver Z.Karal, Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı- 1831, Ank. 1943, s.21

Osmanlı topraklarında yapılmış olan nüfus sayımlarında hazırlanmış olan Nüfus Defterleri Başbakanlık arşivinde korunmaktadır. Yirmi bin civarında olan Nüfus defterlerinin fişleme ve kataloglama işlemleri henüz tamamlanmadığı için araştırmacılar bunlardan istifade edememektedir. Osmanlı Devleti'nin gerçek nüfusu bunların tamamen gün ışığına çıkarılmasından sonra anlaşılacaktır.

Bu bilgiler ışığında Antakya'nın nüfus durumu nedir? Her şeyden önce, belirttiğimiz nedenlerden dolayı Antakya'nın ilk nüfus verilerine ulaşmamız mümkün olmadığını belirtmemiz gerekir. Çünkü Başbakanlık Arşivinde yaptığımız araştırmalar neticesinde elde ettiğimiz üç belge de H.1265 (1848) tarihine işaret etmektedir.

Bu konudaki bir diğer gerçek ise Antakya'nın bağlı bulunduğu Halep Eyaletinin Arabistan Seraskerliğine bağlı olması ve Arabistan Seraskerliğine bağlı yerlerden asker alınmaması idi. İlk nüfus sayımının yapılma nedenleri düşünüldüğünde bu konu da bize ışık tutabilmektedir.

Görüşümüze dayanak olan ilk belge H. 19 Ca.1265<sup>11</sup> tarihli Sadaret Mühimme Kalemi Evrakından çıkan belgedir.<sup>12</sup> Belgede Urfa sancağında nüfus sayımının yapıldığı belirtilmektedir. Bilindiği üzere bahsi geçen tarihte Urfa Sancağı Antakya ile birlikte Halep Eyaletine bağlı bulunmakta idi.

Diğer iki belgede H. 1265 tarihine aittir. Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri'nden çıkan birinci belgemizde<sup>13</sup> Haleb eyaletinde yapılan nüfus sayımı hususunda Halep valisinin şukkası bulunmaktadır. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakından çıkan ikinci belgemizde ise<sup>14</sup>, Aneze Araplarının Urfa ve civarına gelerek eşkıyalık yapmalarının engellenmesi bölgede yaşayanların asayişinin sağlanması için gönderilen askeri kuvvetlerin yanı sıra bölgede asayişin devamlı olmasını sağlamak için nüfus sayımının bir an önce tamamlanması istenmektedir. Her üç belgeden Antakya'nın da bağlı bulunduğu Halep eyaletinde 1265 yılında sayımın gerçekleştirilmiş olduğudur. Osmanlı Devleti'nin gerçek nüfusu gibi Antakya'nın da nüfusu hakkında bilgi edinmemiz 1265 tarihi ve sonrasına ait ceride defterlerinin yapılacak olan tasnif işlemlerine bağlı gözükmektedir.<sup>15</sup>

### **Antakya Nüfus İcmâl Defteri'nin Tanıtımı**

1850 öncesi Antakya nüfusuna dair elde edebildiğimiz bir veri olmadığını ifade etmiştik. Bu aşamada yeni tasnif edilmiş Antakya Nüfus icmal defteri başkaca bir veri olmadığı için şimdilik önemlidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan defter, H. 1265 tarihli Hatay nüfus icmal defteri 96 sayfa olmakla birlikte 1-5 ve 57-95 sayfaları arası boştur. Ciltli ve ebrusuzdur.<sup>16</sup>

Haleb Nüfus İcmâl defterindeki bilgilerden hareketle Antakya hakkındaki bilgileri şu şekilde toparlayabiliriz.

Antakya'nın 38 mahallesinden on sekizinde sadece Müslümanlar ikamet ederken, sekiz mahallede müslim ve reaya, iki mahallede müslim ve Yahudi, iki mahallede sadece Yahudi, beş mahallede müslim, reaya ve Yahudiler ikamet etmekte olduğu görülmektedir. Bugün halen farklı unsurların bir arada yaşadığı coğrafya geçmişte de bu zenginliğe sahip olarak görülmektedir.

<sup>11</sup> 12 Nisan 1849.

<sup>12</sup> A } MKT.MHM, DosyaNo:12, Gömlek No.43.

<sup>13</sup> A }AMD, Dosya No: 10, Gömlek No.100.

<sup>14</sup> A }MKT.MHM, Dosya No: 16, Gömlek No.41.

<sup>15</sup> Adem Kara, "Osmanlı Devletinde Nüfus Sayımı ve Antakya", Güneyde Kültür, c.14, sa:142, Hatay Eylül-Ekim 2003, s.10.

<sup>16</sup> BOA, NFS.d., Sıra no:3727, 1265, s.96.



1936 hane Müslüman, 237 hane reaya ve 33 yahudi hanesi olmak üzere 2206 hane tespit edilmektedir. Yaşlı 872, çocuk olarak 17 yabancı ve 1928 yerli, güçlü kuvvetli olarakta 2904 yerli, biri yabancı mahalden ve 44 yabancı belirtilmişken, bilinmeyen olarakta 141 yerli, başka mahalden 3, nizamiyeden 3 ve askerliği biten dört kişi belirtilmektedir.

Reaya ile alakalı verilere baktığımızda ise, gelir bakımından aşağı sınıftan 25 yerli ve 27 yahudi, orta sınıf olarak 160 yerli 27 yahudi, büyük sınıfta ise 13 yerli reaya ve bir Yahudi belirtilmiştir. Reayadan 335 ve 46 yahudi çocuk, iş göremez halde ise 25 yerli reaya ve 3 yahudi belirtilmiştir.

Büluğ çağına yaklaşmış genç nüfus ise 41 reaya, bir yabancı ve üç Yahudi bulunduğu kayda geçirilmişken, 4 yahudi ve 12 yerli reayanın yaşı bilinmediği görülmektedir. Himayeye ihtiyacı olduğu ifade edilen 15 yerli reaya ve bir Yahudi gözükmektedir. Bir reayadan birde Yahudi olmak üzere iki Avrupalı tüccar görülmektedir. Ayrıca 42 büyük ve 17 küçük Kıpti olduğu da kayıtlardan anlaşılmaktadır. Rakka sınırında ise 14 yerli reaya, 2 yerli Yahudi ve 15 yabancı ile birlikte bilinmeyen 4 reaya belirtilmiştir.

Müslüman nüfusa ait iki han ve iki medrese bulunurken müslim ve reaya ait ise iki han bulunmaktadır.

Antakya Kazasının köy, mezra ve çiftlik bilgilerine de yer verilmiş olup, Müslümanlara ait 6 çiftlik, 2 bağçe, 33 köy, 1 hassa ve 871 haneha kaydı görülmektedir. Buralarda ise 1655 kuvvetli er, 1220 çocuk er, 332 yaşlı er bilgisi mevcuttur. 2 nizamiye eri ve 9 bilinmeyen er bilgisi de kayda geçirilmiştir.

## Antakya Nüfus İcmâl Defteri Tam Metin

NFS\_d\_03727\_00001, 00027

### EYALET-İ HALEP

Kazâhâ-i nefis-i Halep tâbi-i eyâlet-i mezbûr ve nevâhi ki bâ-ma'rifet-i âmedîn-i askerîn ve me'mûrîn-i sâire der-mahalleş müceddeden tahrîr ve deftereş takdîm şude el-vâki der-sene 1265 ber-mûceb-i 2 kıt'a defâtir ve müfredât-ı tahrîr-i vâride ve derkenâr ve hülâsa ve bâ-fermân-ı sâmi kayd-şud.

Hânehâ	Mahallât	[Mülâhazât]
7969	40	Sâkin-i Müslim
---	35	Sâkin-i müslim ve re'âyâ
---	5	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ ve Yahûdi
---	2	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ ve Yahûdi ve yabancı Müslim
---	1	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim ve yabancı re'âyâ
---	8	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim
---	1	Sâkin-i Müslim ve Yahûdi
371	2	Sâkin-i Yahûdi
1651	6	Sâkin-i re'âyâ
---	4	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ ve yabancı Müslim
9991	104	[Yekün]

[Hâne ve iş yeri miktarı]											
Hâne	Furun	Sabunhane	Değirmen	Kahvehane	Medrese	Câmi	Kâthâne	Melevihâne	Hannam	Hânkâh	Sâkinleri
7	1	2	4	2	7	16	-	1	1	1	Sâkin-i Müslim
15	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
23	31	6	1	-	-	-	-	-	-	-	Sâkin-i re'âyâ
1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	Sâkin-i himâye iddiâ eden
46	32	8	6	2	7	16	1	1	1	1	Yekün

Tüvânâ			
Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âharda neferen	
10577	384	17	
Sibyân			
Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âharda neferen	
7725	16	---	
Müsin (yaşlı)			
Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âharda neferen	
3104	76	3	
Nizâmiye neferen	İstibdâl neferen	Sipâhî neferen	Nâ-ma'lûm sin yabancı neferen: 39
81	6	2	

(v 9)

### Re'âyâ

A'lâ				Evsat			
Re'âyâ		Yahûdi		Re'âyâ		Yahûdi	
Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen
191	11	19	-	1516	179	250	-

Ednâ				Sibyân			
Re'âyâ		Yahûdi		Re'âyâ		Yahûdi	
Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen
2630	189	635	-	3038	17	624	-

Amel-mânde				Mürâhik			
Re'âyâ		Yahûdi		Re'âyâ		Yahûdi	
Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen
227	3	64	-	464	32	138	-

Nâ-ma'lûm sin				Bilâd-ı Rakka			
Re'âyâ		Yahûdi		Re'âyâ		Yahûdi	
Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen
127	1	46	-	277	16	44	-

(v 11)

Himâye-i Devlet				Himâye iddiâ eden			
Re'âyâ		Yahûdi		Re'âyâ		Yahûdi	
Yarli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen	Yerli Neferen	Yabancı Neferen
221	24	8	-	1	9	65	-

Tüccâr-ı Avrupa		Mahall-i âharda	
Re'âyâ	Yahûdi	Re'âyâ	Yahûdi
Yarli Neferen	Yerli Neferen	Bilâd-ı Rakka Neferen:	-
60	7	4	

Nâhiye-i Cebel-i Şem'an  
Tâbi-i Kazâ-i Haleb

Hânehâ	Kurâhâ	Mahalle	(Mülâhazât)
1880	84	1	Sâkin-i Müslim
---	10	---	Sâkin-i Müslim ve gayrihi
---	4	---	Hâlî
75	--	--	Sâkin-i aşiret
1955	98	1	[yekün]
Müslim			

Tüvânâ			Sıbyân	
Yerli neferen	Aşiret neferen	Mahall-i âharda neferen: 2	Yerli neferen	Aşiret neferen
3540	180		2703	98

Müsin		Nizâmiye
Yerli neferen	Aşiret neferen	Yerli Neferen
1203	61	5

(v 13)

Nâhiye-i Cebel-i Ma'denmısrîn  
Tâbi-i Kazâ-i Haleb

Hânehâ	Kale	Mahalle	Kurâhâ	(Mülâhazât)
1128	-	2	25	Sâkin-i Müslim
--	1	--	--	Sâkin-i re'âyâ
1128	1	2	25	[yekün]
Müslim				

Tüvânâ		Sıbyân	
Yerli neferen		Yerli neferen	
1777		1229	
Müsin yerli Neferen			
562			
Re'âyâ			
Evsat neferen	Ednâ neferen	Sabî neferen	
2	1	5	

Nâhiye-i Sermîn  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
929	27	Sâkin-i Müslim
---	1	Sâkin-i Müslim ve yabancı müslim
929	28	[yekün]
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân	
Yerli neferen 1647	Aşiret neferen 92	Yerli neferen 940	Yabancı neferen 5

(v 15)

Müsin		Nâ-ma'lûm sin		Nizâmiye
Yerli neferen 476	Yabancı neferen -	Yerli neferen 75	Yabancı neferen 1	Neferen 1

Nâhiye-i Çadma  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
1127	32	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân	
Yerli neferen 1714		Yerli neferen 1057	
Müsin Yerli neferen 567	Nizâmiye Neferen 1	İstibdâl Neferen 2	Nâ-ma'lûm sin neferen 173

Nâhiye-i İlbevlü  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
560	49	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân	
Yerli neferen 972		Yerli neferen 493	
(v 17) Müsin Yerli neferen 271		Nâ-ma'lûm sin neferen 23	

Kazâ-i Dikenlü  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
548	8	Sâkin-i Aşîret
Aşîret		

Tüvânâ	Sıbyân
Yerli neferen 1071	Yerli neferen 514
Müsin yerli Neferen 328	

Nâhiye-i Barişa  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	Mezârî'	(Mülâhazât)
1013	26	9	Sâkin-i Müslim
Müslim			

Tüvânâ	Sıbyân	
Yerli neferen 1672	Yerli neferen 1094	
(v 19)		
Müsin yerli Neferen 659	Nizâmiye Neferen 1	Nâ-ma'lûm sin neferen 198

Nâhiye-i Bâb ve Cubbul  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Mahalle	Kurâhâ	(Mülâhazât)
1329	4	46	Sâkin-i Müslim
Müslim			

Tüvânâ	Sıbyân	
Yerli neferen 1942	Yerli neferen 933	
Müsin yerli Neferen 635	İsbtibdâl Neferen 6	Nâ-ma'lûm sin neferen 46

Nâhiye-i Cısr-i Şugur  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kale	Kurâhâ	Mezra‘a	(Mülâhazât)
---	1	2	1	Sâkin-i Müslim ve re‘âyâ ve yabancı Müslim
1791	-	57	1	Sâkin-i Müslim
168	-	5	--	Sâkin-i re‘âyâ
---	---	4	---	Sâkin-i re‘âyâ ve Nusayrî
1959	1	65	2	(Yekün)
Müslim				

Tüvânâ		Sıbyân	
Yerli neferen 3015	Yabancı Neferen 38	Yerli neferen 1924	Yabancı neferen ---

(v 21)

Müsin						
Yerli Neferen 1034			Yabancı Neferen 2			
Nizâmiye neferen 1	İstibdâl neferen 8		Nâ-ma‘lûm sin neferen 81	Mahall-i âharda nâ-ma‘lûm sin neferen 2		
Re‘âyâ						
Evsat neferen 49	Ednâ neferen 285	Sıbyân neferen 201	Mânde Neferen 3	Mürâhik Neferen 22	Bilâd reft Neferen 1	Nâ-ma‘lûm sin neferen 1

Kazâ-i Eriha  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Mezra‘a	Mahalle	Kurâhâ	(Mülâhazât)
---	---	2	3	Sâkin-i Müslim ve re‘âyâ
1790	7	--	50	Sâkin-i Müslim
82	1	--	--	Sâkin-i Aşîret
25	--	--	--	Sâkin-i re‘âyâ
1897	8	2	53	(Yekün)
Müslim				

Tüvânâ			Sıbyân		
Yerli neferen 2694	Aşîret neferen 96	Yabancı Neferen 50	Yerli neferen 2275	Aşîret neferen 79	Yabancı neferen 19
Müsin					
Yerli Neferen 1046		Aşîret Neferen 39		Yabancı Neferen 19	
Nâ-ma‘lûm sin					
Yerli neferen 325		Aşîret neferen 5		Yabancı Neferen 9	
Nizâmiye yerli neferen 3					
Mahall-i âharda nâ-ma‘lûm sin yerli neferen 6					

(v 23)

Re‘âyâ

Evsat Neferen	Ednâ Neferen	Sabî Neferen	Mürâhik Neferen	Mânde Neferen	Bilâd-ı Rakka	Nâ-ma‘lûm sin neferen
---------------	--------------	--------------	-----------------	---------------	---------------	-----------------------



1	33	24	8	1	Neferen 25	2
---	----	----	---	---	---------------	---

Kazâ-i İdlib  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kale	Mahallât	(Mülâhazât)
1482	--	4	Sâkin-i Müslim
106	1	---	Sâkin-i re'âyâ ve yabancı ve Yahûdi
1	---	---	Yahûdi
1589	1	4	(Yekün)
Müslim			

Tüvânâ	Sıbyân	Müsin	Nâ-ma'lûm sin
Neferen 2108	Neferen 1249	Neferen 733	Neferen 117

Re'âyâ

Evsat Neferen	Ednâ Neferen	Sıbyân Neferen	Mânde Neferen	Mürâhik Neferen	Bilâd-ı Rakka Neferen	Nâ- ma'lûm sin Neferen	Bilâd-ı Rakka yabancı Yahûdi Neferen
21	110	99	7	16	5	35	13

Kazâ-i Reyhaniye  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
2130	98	Sâkin-i Müslim
7	1	Sâkin-i Aşiret
2137	99	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân	
Yerli neferen 3215	Aşiret neferen 15	Yerli neferen 1839	Aşiret neferen 2
Müsin		Nâ-ma'lûm sin	Mahall-i âharda nâ-ma'lûm sin
Yerli neferen 775	Aşiret neferen 1	Yerli neferen 68	Yerli neferen 68

(v 25)

Nâhiye-i Çekde  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
784	26	Sâkin-i Müslim

Tüvânâ Neferen	Sabî Neferen	Müsin Neferen	Nizâmiye Neferen	İstibdâl Neferen	Nâ-ma'lûm Sin neferen
1152	823	360	3	5	25

Kazâ-i Kilis  
Tâbi-i Kazâ-i Halep  
Ber-müceb-i tahrîr sene 1265

Mahallât	(Mülâhazât)
----------	-------------

11	Sâkin-i Müslim
1	Sâkin-i re'âyâ
5	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim
8	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
2	Sâkin-i Müslim ve Yahûdi
2	Sâkin-i Müslim ve Yahûdi ve re'âyâ ve yabancı Müslim
1	Sâkin-i Müslim ve Yahûdi ve yabancı Müslim
3	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ ve yabancı Müslim
33	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
1620	Müslim
203	Re'âyâ
43	Yahûdi
31	Aşiret
1897	(Yekün)
Müslim	

Tüvânâ			Sıbyân			Müsin		
Yerli neferen	Aşiret neferen	Yabancı neferen	Yerli neferen	Aşiret neferen	Yabancı neferen	Yerli neferen	Aşiret neferen	Yabancı neferen
3202	41	60	2085	11	12	1084	11	18
Nizâmiye Neferen					İstibdâl Neferen			
18					3			
Nâ-ma'lûm sin								
Yerli Neferen					Yabancı Neferen			
211					3			

(v 27)

Re'âyâ

A'lâ	Evsat			Ednâ		
Re'âyâ neferen	Yerli re'âyâ neferen	Yabancı re'âyâ neferen	Yerli Yahûdi neferen	Yerli re'âyâ neferen	Yabancı re'âyâ neferen	Yerli Yahûdi neferen
1	151	4	15	456	88	53
Sıybân						
Yerli re'âyâ neferen		Yabancı re'âyâ neferen		Yerli Yahûdi neferen		
488		4		55		
Amel mânde						
Yerli re'âyâ neferen		Yabancı re'âyâ neferen		Yerli Yahûdi neferen		
104		1		21		
Mürâhik						
Yerli re'âyâ neferen		Yabancı re'âyâ neferen		Yerli Yahûdi neferen		
123		1		18		
Bilâd-ı Rakka						
Yerli re'âyâ neferen		Yabancı re'âyâ neferen		Yerli Yahûdi neferen		
14		2		6		
Himâye iddi'â eden						
Yerli re'âyâ neferen			Yerli Yahûdi neferen			
1			1			
Nâ-ma'lûm sin						
Yerli re'âyâ neferen			Yerli Yahûdi neferen			
22			11			

Nâhiye-i Cum  
Tâbi-i Kazâ-i Kilis

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
--------	--------	-------------

706	77	Sâkin-i Müslim
8	2	Sâkin-i Müslim ve Kıptî Müslim
714	79	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ Neferen 983	Sabî Neferen 545	Müsin neferen 365	Nizâmiye Neferen 1	Nâ-ma'lûm Sin neferen 7
Kıptiyân-ı Müslim Kilis				
Kebîr neferen 16			Sağîr neferen 10	

(v 29)

Nâhiye-i A'zâzîn Türkmen  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	(Mülâhazât)
33	Sâkin-i Müslim
9	Sâkin-i Müslim ve Aşîret
1	Sâkin-i Aşîret
43	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
459	Müslim
22	Aşîret
481	(Yekün)
Müslim	

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli Müslim neferen 625	Aşîret neferen 57	Yerli neferen 461	Aşîret neferen 35	Yerli neferen 349	Aşîret neferen 28
Nizâmiye neferen 1			Nâ-ma'lûm sin yerli neferen 1		

Nâhiye-i A'zâz  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
1574	107	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ neferen	Sıbyân neferen	Müsin neferen	Nizâmiye neferen	Nâ-ma'lûm Sin neferen
3001	1829	934	4	127

(v 31)

Kazâ-i Menbic ve Amîk  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
778	78	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ Neferen	Sabî Neferen	Müsin Neferen	Nizâmiye Neferen	İstibdâl Neferen	Nâ-ma'lûm Sin neferen
1496	823	433	1	4	15

Kazâ-i Şakafî ve Şeyhler  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
688	69	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ neferen	Sıbyân neferen	Müsin neferen	Nâ-ma'lûm sin neferen
978	426	355	13

Kazâ-i Okçî İzzeddinlü ve Musabeyli  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
781	73	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ neferen	Sabî neferen	Müsin neferen	Nizâmiye neferen	Nâ-ma'lûm sin neferen
1468	679	209	2	2

Kazâ-i Musabeyli ve aşâir-i livâ-i mezbûr  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
432	51	Sâkin-i Müslim
513	44	Sâkin-i Aşîret
---	23	Sâkinci yabancı Müslim
---	1	Sâkin-i Kıptiyân-ı Müslim
755	119	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ			Sıbyân		
Yerli neferen 551	Aşîret neferen 810	Yabancı neferen 90	Yerli neferen 301	Aşîret neferen 399	Yabancı neferen 47
Müsin			Nâ-ma'lûm sin		
Yerli neferen 134	Aşîret neferen 215	Yabancı neferen 18	Yerli neferen 13	Aşîret neferen 12	Yabancı neferen 1
Yerli nizâmiye neferen 5			Kıptiyân-ı Müslim kebîr neferen 7		

(v 33)

Kazâ-i Okçî İzzeddinli Aşîretine tâbi Gavurdağı kenârı  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
241	18	Sâkin-i Müslim
18	3	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
259	21	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ neferen 534	Sıbyân neferen 282	Müsin neferen 84
-----------------------	-----------------------	---------------------

Re'âyâ

Ednâ neferen 54	Sıbyân neferen 23	Mürâhik neferen 2
--------------------	----------------------	----------------------

Kazâ-i Antakiye (Antakya)  
Tâbi-i Kazâ-i Halep  
Ber-mûceb-i tahrîr sene 1265

Mahallât	(Mülâhazât)
18	Sâkin-i Müslim
8	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
2	Sâkin-i Müslim ve Yahûdi
2	Sâkin-i Re'âyâ
5	Sâkin-i Müslim ve Re'âyâ ve Yahûdi
3	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim
38	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
1936	Müslim
237	Re'âyâ
33	Yahûdi
2206	(Yekün)

hân	Medrese	(Mülâhazâtâ)
2	2	Sâkin-i Müslim
2	--	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
4	2	(Yekün)

Tüvânâ			Sıbyân			Müsin
Yerli neferene	Yabancı neferen	Mahall-i âhârda Neferen	Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âhârda Neferen	Yerli neferen 872
2904	44	1	1928	17	-	
Nâ-ma'lûm sin						
Yerli neferen 141			Mahall-i âhârda neferen 3			
Nizâmiye neferen 3			İstibdâl neferen 4			

Re'âyâ

A'lâ		Evsat		Ednâ	
Yerli re'âyâ neferen	Yerli Yahûdi neferen	Yerli re'âyâ neferen	Yerli Yahûdi neferen	Yerli re'âyâ neferen	Yerli Yahûdi neferen
13	1	160	27	255	27
Sıbyân			Amel mânde		
Yerli re'âyâ neferen 335	Yerli Yahûdi neferen 46	Yerli re'âyâ Neferen 25	Yerli Yahûdi Neferen 3		



(v 35)

Mürâhik			Nâ-ma'lûm sin	
Yerli re'âyâ Neferen 41	Yabancı re'âyâ neferen 1	Yerli Yahûdi neferen 3	Yerli re'âyâ neferen 12	Yerli Yahûdi neferen 4
Himâye iddi'â eden		Bilâd-ı Rakka		
Yerli re'âyâ neferen 15	Yerli Yahûdi neferen 1	Yerli re'âyâ neferen 14	Yerli Yahûdi neferen 2	Yabancı re'âyâ neferen 15
Tüccâr-ı Avrupa		Mahall-i âharda bilâd-ı Rakka		
Re'âyâ neferen 1	Yahûdi neferen 1		Re'âyâ neferen 4	
Kıptiyân-ı Müslim				
Kebîr neferen 42			Sağır neferen 17	

Kurâhâ ve Mezârî' ve Çiftlikât  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Hâssa	Kurâhâ	Bağçe	Çiftlik	(Mülâhazât)
871	1	33	2	6	Sâkin-i Müslim
Müslim					

Tüvânâ neferen 1655	Sıbyân neferen 1220	Müsin neferen 332	Nizâmiye neferen: 2	Nâ-ma'lûm sin neferen 9
------------------------	------------------------	----------------------	------------------------	-------------------------------

Nâhiye-i Cebel-i Akra'  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
908	24	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ neferen 1554	Sıbyân neferen 1186	Müsin neferen 289	Nâ-ma'lûm sin neferen: 61
------------------------	------------------------	----------------------	------------------------------

(v 37)

Nâhiye-i Kusayr  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	(Mülâhazât)
63	Sâkin-i Müslim
14	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim
4	Sâkin-i yabancı Müslim
81	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
2459	Müslim

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli neferen 3147	Yabancı Neferen 46	Yerli neferen 2522	Yabancı Neferen 17	Yerli neferen 1276	Yabancı neferen 8
Nizâmiye		İstibdâl		Nâ-ma'lûm sin	
Neferen 5		Neferen 8		Yerli neferen: 18	Yabancı neferen: 13

Nâhiye-i Süveydiye  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	(Mülâhazât)
9	Sâkin-i Müslim
3	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
7	Sâkin-i re'âyâ
19	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
779	Müslim
1049	Re'âyâ
1828	(Yekün)

Tüvânâ Neferen 1268	Sıbyân Neferen 1088	Müsin Neferen 304	İbtibdâl Neferen 1
---------------------------	---------------------------	-------------------------	--------------------------

Re'âyâ

A'lâ neferen 1	Evsat neferen 940	Ednâ neferen 688	Sabî neferen 1392
Mürâhik neferen 240	Mânde neferen 173	Bilâd-ı Rakka neferen: 58	Himâye-i düvel neferen: 2
Himâye iddi'â eden neferen 20	Nâ-ma'lûm sin neferen 8		Mahall-i âharda bilâd-ı Rakka neferen 1

Nâhiye-i Karaören  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
836	30	Sâkin-i Müslim

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli neferen 1132	Mahall-i âharda Neferen 1	Yerli neferen 856	Mahall-i âharda neferen 1	Yerli neferen 243	Mahall-i âharda neferen 1

(v 39)

Kazâ-i Ayıntab (Antep)  
Der-Livâ-i Halep  
Ber-müceb-i tahrîr sene 1265

Mahallât	(Mülâhazât)					
62	Sâkin-i Müslim					
19	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ					
1	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim					
82	(Yekün)					
Hânehâ	(Mülâhazât)					
4134	Müslim					
1082	Re'âyâ					
67	Yahûdi					
22	Kıptî Müslim					
5305	(Yekün)					
Hân 7 aded	Memlaha 1 aded	Medrese 1 aded	Tekye 1 aded	Câmi 2 aded	Aşiret 1	Sâkin-i Müslim
Müslim						

Tüvânâ			
Yerli neferen 4945	Yabancı Neferen 32	Aşiret neferen 13	Mahall-i âharda neferen 5
Sıbyân			
Yerli neferen 3146	Yabancı neferen 3	Aşiret neferen 9	Mahall-i âharda neferen -
Müsin			
Yerli neferen 1720	Yabancı neferen 9	Aşiret neferen 1	Mahall-i âharda neferen: -

Nâ-ma'lûm sin		
Yerli neferen 513	Yabancı neferen 3	Mahall-i âharda neferen 29
Nizâmiye neferen 51		İstibdâl neferen 23

Re'âyâ

A'lâ		Evsat		Ednâ	
Re'âyâ neferen 32	Yahûdi neferen 3	Re'âyâ neferen 670	Yahûdi neferen 26	Re'âyâ neferen 1514	Yahûdi neferen 94
Sıbyân			Amel mânde		
Re'âyâ neferen 1461	Yahûdi neferen 99	Re'âyâ neferen 99	Yahûdi neferen 3		
Mürâhik		Bilâd-ı Rakka		Himâye-i devlet	
Re'âyâ neferen 253	Yahûdi neferen 19	Re'âyâ neferen 47	Yahûdi neferen 9	Re'âyâ neferen -	Yahûdi neferen 1
Nâ-ma'lûm sin		Fermânlı		Himâye iddi'â eden	
Re'âyâ neferen 22	Yahûdi neferen 2	Re'âyâ neferen 1	Yahûdi neferen -	Re'âyâ neferen 1	Yahûdi neferen -
Kıptiyân-ı Müslim					
Kebîr neferen 61			Sağîr neferen 34		

(v 41)

Nâhiye-i Hezek  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	Hânehâ	(Mülâhazât)
31	648	Sâkin-i Müslim
Müslim		

Tüvânâ Neferen 1005	Sıbyân Neferen 667	Müsin Neferen 375	Nâ-ma'lûm sin neferen 19	İstibdâl Neferen 1
---------------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------------	--------------------------

Nâhiye-i Kızıllıhisar  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
460	11	Sâkin-i Müslim
5	2	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
465	13	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ Neferen 883	Sıbyân Neferen 552	Müsin Neferen 247	Nizâmiye neferen 4	İstibdâl Neferen 4	Nâ-ma'lûm sin neferen 23
Re'âyâ					
Evsat neferen 1		Ednâ neferen 7		Sıbyân neferen 9	

Nâhiye-i Edrel (?)  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
1107	20	Sâkin-i Müslim
28	3	Sâkin-i Aşîret
49	5	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
1184	28	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli neferen 1636	Aşîret Neferen 55	Yerli neferen 895	Aşîret Neferen 17	Yerli neferen 582	Aşîret Neferen 15
Nizâmiye neferen 8			Nâ-ma'lûm sin neferen 31		

(v 43)

Re'âyâ

Evsat neferen 25	Ednâ neferen 51	Sabî neferen 42	Mürâhik neferen 11
Mânde neferen 1	Bilâd-ı Rakka neferen 3	Nâ-ma'lûm sin neferen 1	

Nâhiye-i Tilbeşar  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
850	70	Sâkin-i Müslim
2	2	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
-	2	hâlî
Müslim		

Tüvânâ Neferen 1325	Sıbyân Neferen 686	Müsin Neferen 301	Nizâmiye neferen 2	İstibdâl Neferen 2	Nâ-ma'lûm sin neferen: 1
Re'âyâ					
Ednâ neferen 3					

Nâhiye-i Çadpin (?)  
Tâbi-i Kazâ-i mezbûr

Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
639	31	Sâkin-i Müslim
56	1	Sâkin-i Aşîret
11	1	Sâkin-i re'âyâ
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli neferen 968	Aşîret neferen 86	Yerli neferen 726	Aşîret neferen 65	Yerli neferen 287	Aşîret neferen 26
Nâ-ma'lûm sin Yerli neferen: 59 Aşîret neferen: 14		Nizâmiye neferen 2		İstibdâl neferen 2	
Re'âyâ Ednâ neferen: 1					

(v 45)

Eyâlet-i Rakka

Kazâ-i Urfa tâbi'-i eyâlet-i mezbûr  
Ber-müceb-i tahriene 1265

Hânehâ	Kale	Mahallât	(Mülâhazât)
2604	1	46	Sâkin-i Müslim
817	--	8	Sâkin-i re'âyâ
12	--	--	Sâkin-i Kıptî yabancı
3433	1	54	(Yekün)

Câmi	Tekye	Medrese	Dâire	Hân	Değirmen	Furun	Sergerde ve sâire	Mülâhazât
3	2	1	-	-	-	-	5	Sâkin-i Müslim yabancı
-	-	-	2	1	-	-	-	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ yabancı
-	-	-	-	1	-	-	-	Sâkin-i Kıptî-i Müslim yabancı
-	-	-	-	5	23	6	-	Sâkin-i re'âyâ yabancı
3	2	1	2	7	23	6	5	(Yekün)
Müslim								



Tüvânâ			Sıbyân			Müsin		
Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âhar	Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âhar	Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âhar
4415	428	45	3057	--	3	1638	29	4
Nâ-ma'lûm sin								
Yerli neferen 77			Yabancı neferen 1			Mahall-i âhar 75		
Nizâmiye neferen 301					İstibdâl neferen 1			

Kibâr Mevcûdu				
Yerli Neferen	Mahall-i âhar Neferen	Yabancı neferen	Nizâmiye neferen	Redif Neferen
6130	124	458	301	1
1332	3	-	9	1
4798	121	458	292	.
1793	.	.	105	105
6591	121	458	397	105
Tenzîl an-ibtidâ-yı Eylül sene 1265 ilâ Nisan sene 1270 Kayıd şud fi sene minhü				

Sıgâr Mevcûdu			
Yerli Neferen	Mahall-i âhar Neferen	Yabancı neferen	(Mülâhazât)
3057	3	.	
1378	.	.	Tenzîl an-ibtidâ-yı Eylül sene 1265 ilâ Nisan sene 1270
1679	3	.	
1562	.	.	Kayıd şud fi sene minhü
3241	3	.	

Mikdâr-ı nüfus neferen	Asâkir-i Nizâmiye neferen	Asâkir-i Redîfe neferen	Kıptî neferen
9954	397	105	25
58	.	.	.
10012	397	105	25
37	.	.	.
9975	397	105	25
Kayd şud ber-mûceb-i yoklama vâcib ibtidâ-yı Mayıs sene 1270 ilâ Kânunusâni 1274 Tenzîl şud ber-mûceb-i yoklama-i mezbûr			

(v 47)

Re'âyâ

A'lâ			Evsat		Ednâ	
Yerli neferen 15	Yabancı neferen 2	Mahall-i âhar neferen 1	Yerli neferen 857	Yabancı neferen 11	Yerli neferen 1146	Yabancı neferen 20
Sıbyân			Amel mânde		Mürâhik	
Yerli neferen 1492	Yabancı neferen ...		Yerli neferen 57	Yabancı neferen ...	Yerli neferen 131	Yabancı neferen ...

Bilâd-ı Rakka			Nâ-ma'lûm sin			Mu'âf		
Yerli neferen 113	Yabancı neferen 68	Mahall-i âhar neferen 1	Yerli neferen 289	Yabancı neferen --	Mahall-i âhar neferen 43	Yerli neferen 41	Yabancı neferen .	Mahall-i âhar neferen ..
Himâye iddi'â eden				Kıptiyân-ı Müslim				
Yerli neferen 3	Yabancı neferen ...	Mahall-i âhar neferen ...	Kebîr neferen 23	Sağîr neferen ...	Nâ-ma'lûm sin neferen 2			
Millet-i Yahûdi kibâr mevcûdu								
Yerli neferen			Yabancı neferen			Mahall-i âhar neferen		
2649			101			45		
161			...			...		
2488			101			45		
486			...			...		
2974			101			45		
Millet-i Yahûdi sıgâr mevcûdu								
Yerli neferen	Yabancı neferen	Mahall-i âhar neferen	Kebîr neferen	Sağîr neferen	Nâ-ma'lûm sin neferen			
1492	..	..	25	..	..			
611	.	.	.	.	..			
881	..	..	25	..	..			
639	..	..	..	..	..			
1520	..	..	25	..	..			
Tenzîl an-ibtidâ-yı Eylül sene 1265 ilâ Nisan sene 1270 kayd şud fî sene minhü								

Ermeni Milleti Kebîr sağîr neferen

4539

55 kayd şud ber-mûceb-i Yoklama vâcib Mayıs sene 1270 ilâ Kânunusâni sene 1274

4594 (Yekün)

24 tenzîl şud ber-mûceb-i yoklama-i mezbûr

4570 (Mevcud)

Kıptî Müslim

Neferen: 25

Nâhiye-i Bozabâd tâbi'-i kazâ-i mezbûr

Mahalle	Kurâhâ	Aşîret	(Mülâhazât)
.	84	32	Sâkin-i Müslim
.	3	..	Sâkin-i Müslim ve yabancı Müslim

..	..	..	Sâkin-i yabancı Müslim
2	..	..	Sâkin-i re'âyâ
..	5	..	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
2	92	32	(Yekün)
Hânehâ			(Mülâhazât)
1414			Müslim
235			Aşîret
9			Yabancı
182			Re'âyâ
1840			(Yekün)
Müslim			

Tüvânâ			
Yerli neferen 2389	Aşîret neferen 370	Yabancı neferen 8	Mahall-i âhar neferen: 3
Sıbyân			
Yerli neferen 1371	Aşîret neferen 203	Yabancı neferen 7	Mahall-i âhar neferen: ..
Müsin			
Yerli neferen 731	Aşîret neferen 111	Yabancı neferen 7	
Nâ-ma'lûm sin			
Yerli neferen 27	Aşîret neferen ..	Yabancı neferen 2	
Nizâmiye			
Yerli neferen 52	Aşîret neferen 7		
Asâkir			
Yerli Mikdâr-ı Nüfus	Aşâir Mikdâr-ı Nüfus	Yerli neferen	Aşâir neferen
4521	683	52	7
67	...	..	..
4588	683	52	7
17	.	.	.
4571	683	52	7
Kayd şud ber-müceb-i yoklama an-ibtidâ-yı Mayıs sene 1270 ilâ Kânunusâni sene 1274 Tenzil şud yoklama-i mezbûr			

Re'âyâ		
A'lâ neferen	Evsat neferen	Ednâ neferen
2	Yerli: 170 Mahall-i âhar: 6	Yerli: 301 Mahall-i âhar: 4
Sıbyân		
Yerli neferen 224	Mahall-i âhar neferen 1	Mânde yerli neferen 21
Mürâhik yerli neferen 25	Bilâd-ı Rakka Yerli neferen: 18 Mahall-i âhar neferen: 5	Nâ-ma'lûm sin Yerli neferen: 5 Mahall-i âhar neferen: 3
Ermeni Milleti Mikdâr-ı Nüfusu Neferen 685		

(v 49)

Nâhiye-i Suruç tâbi' -i kazâ-i mezbûr		
Hânehâ	Kurâhâ	(Mülâhazât)
1424	181	Sâkin-i Müslim
103	14	Sâkin-i Aşîret
1527	195	(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli neferen 2651	Aşîret neferen 251	Yerli neferen 1856	Aşîret neferen 117	Yerli neferen 918	Aşîret neferen 59
Nizâmiye			Nâ-ma'lûm sin		
Yerli neferen 47	Aşîret neferen 2	Yerli neferen 48	Aşîret neferen 1	Mahall-i âhar neferen 5	
Yerli Mikdâr-ı Nüfus neiferen	Aşâir Mikdâr-ı Nüfus neferen	Asâkir Yerli neferen Aşâir neferen			
5208	428	48	2		
113	.	1	.		
5321	428	49	2		
36	.	2	.		
5285	428	47	2		
Kayd şud ber-mûceb-i yoklama vâcib Mayıs sene 1270 ilâ Kânunusâni 1274 Tenzil şud ber-mûceb-i yoklama-i mezbûr					

Nâhiye-i Düğerli ve Oymağaç tâbi'-i kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	(Mülâhazât)
85	Sâkin-i Müslim
2	Sâkin-i Müslim ve Aşîret
3	Sâkin-i Müslim ve yabancı
2	Sâkin-i Müslim ve Kıptî Müslim
92	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
887	Müslim
11	Aşîret
8	Yabancı
2	Kıptiyân
908	(Yekün)
Müslim	

Tüvânâ			
Yerli neferen 1792	Yabancı Neferen 14	Aşîret neferen 31	Mahall-i âhar neferen 1
Sıbyân			
Yerli neferen 1184	Yabancı Neferen 11	Aşîret neferen 14	Mahall-i âhar neferen ..
Müsin			
Yerli neferen 632	Yabancı Neferen 7	Aşîret neferen 5	Mahall-i âhar neferen ..
Nâ-ma'lûm sin			
Yerli neferen 15	Yabancı Neferen .	Aşîret neferen .	Mahall-i âhar neferen 2
Nizâmiye neferen 33			
Yerli Mikdâr-ı Nüfus neferen	Aşâir Mikdâr-ı Nüfus neferen	Yerli neferen	Asâkir Aşâir neferen
3626	50	33	..
33	.	.	.
3659	50	33	..
33	.	.	.
3626	50	33	.
Kayd şud ber-mûceb-i yoklama sene minhü Tenzil şud ber-mûceb-i yoklama sene minhü			

Kıptiyân-ı Müslim  
Kebîr neferen: 3  
Sağîr neferen: 3

(v 51)

Nâhiye-i Harran ve Çaykuyu tâbi'-i kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	Aşîret	(Mülâhazât)
81	14	Sâkin-i Müslim
Hânehâ		(Mülâhazât)
758		Müslim
187		Aşîret
945		(Yekün)
Müslim		

Tüvânâ			
Yerli neferen 1980	Aşîret neferen 789	Aşîret Mahall-i âhar neferen 1	
Sıbyân			
Yerli neferen 1189	Aşîret neferen 333	Mahall-i âhar neferen ..	
Müsin			
Yerli neferen 444	Aşîret neferen 122	Mahall-i âhar neferen ..	
Nizâmiye			
Yerli neferen 11	Aşîret neferen 2		
Nâ-ma'lûm sin			
Yerli neferen 14	Aşîret neferen 12	Mahall-i âhar Aşîret neferen 26	
Yerli Mikdâr-ı Nüfus neferen	Aşâir Mikdâr-ı Nüfus neferen	Asâkir Yerli neferen Aşâir neferen	
3627	1283	11	1
31	.	.	.
3658	1283	11	1
11	.	.	.
3647	1283	11	1
Kayd şud ber-mûceb-i yoklama an-ibtidâ-i Mayıs sene 1270 ilâ Kânunusâni 1274 Tenzil şud ber-mûceb-i yoklama sene minhü			

Nâhiye-i Birecik tâbi'-i kazâ-i Urfa



Ber-mûceb-i tahrîr sene 1265

Mahallât	(Mülâhazât)
6	Sâkin-i Müslim
2	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
1	Sâkin-i re'âyâ
9	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
882	Müslim
97	Re'âyâ
979	(Yekün)
Hân	Sâkin-i re'âyâ
1	
Müslim	

Tüvânâ		Sıbyân		Müsin	
Yerli neferen	Mahall-i âhar neferen	Yerli neferen	Mahall-i âhar neferen	Yerli neferen	Mahall-i âhar neferen
1068	1	797	-	424	1
Nâ-ma'lûm sin					
Yerli neferen 98			Mahall-i âhar neferen 10		
Nizâmiye neferen 53					

(v 53)

Re'âyâ				
A'lâ neferen	Evsat neferen	Ednâ neferen	Sabî neferen	Mânde neferen
1	27	117	104	14
Mürâhik				
Yerli neferen 18			Yabancı neferen 1	
Nâ-ma'lûm sin neferen 1				
Bilâd-ı Rakka				
Yerli neferen 20			Yabancı neferen 1	

Nâhiye-i Ternisa (?) tâbi'-i kazâ-i Birecik

Kurâhâ	(Mülâhazât)
47	Sâkin-i Müslim
6	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
53	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
907	Müslim
19	Re'âyâ
926	(Yekün)
Müslim	

Tüvânâ	Sıbyân	Müsin
--------	--------	-------

Yerli neferen 1487	Mahall-i âhar neferen -	Yerli neferen 871	Mahall-i âhar neferen 1	Yerli neferen 498	Mahall-i âhar neferen -
Nâ-ma'lûm sin					
Yerli neferen 16			Mahall-i âhar neferen 11		
Nizâmiye neferen 52			İstibdâl neferen 1		

Re'âyâ

Evsat Neferen 8	Ednâ Neferen 25	Sabî Neferen 13	Mürâhik Neferen 6	Bilâd-ı Rakka Neferen 2
--------------------	--------------------	--------------------	----------------------	----------------------------

Nâhiye-i Barak tâbi'-i kazâ-i mezbûr

Kurâhâ	(Mülâhazât)
63	Sâkin-i Müslim
2	Sâkin-i Müslim ve re'âyâ
12	Sâkin-i Aşîret
1	Sâkin-i re'âyâ
78	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
873	Müslim
127	Aşîret
7	Re'âyâ
907 [1007]	(Yekün)
Müslim	

Tüvânâ		
Yerli neferen 1671	Aşîret neferen 259	Mahall-i âhar neferen 1
Sıbyân		
Yerli neferen 709	Aşîret neferen 145	Mahall-i âhar neferen -
Müsin		
Yerli neferen 354	Aşîret neferen 55	Mahall-i âhar neferen -
Nâ-ma'lûm sin		
Yerli neferen 4	Aşîret neferen 9	Mahall-i âhar neferen 1

Nizâmiye neferen	
Yerli neferen 20	Aşîret neferen 2

Re'âyâ		
Evsat Neferen 8	Ednâ Neferen 6	Sabî Neferen 3

Nâhiye-i Rumkale tâbi'-i kazâ-i Urfa  
Ber-mûceb-i tahrîr sene 1265

Kurâhâ	(Mülâhazât)
139	Yerli Müslim
23	Aşîret
1	Müslim ve re'âyâ
163	(Yekün)
Hânehâ	(Mülâhazât)
2400	Müslim
316	Aşîret
51	Re'âyâ
2767	(Yekün)
Müslim	

Tüvânâ				
Yerli neferen 4091	Yabancı Neferen 59	Aşîret Neferen 536	Mahall-i âhar neferen 4	
Sıbyân				
Yerli neferen 2863	Yabancı Neferen 24	Aşîret Neferen 220	Mahall-i âhar neferen -	
Müsin				
Yerli neferen 1229	Yabancı Neferen 6	Aşîret Neferen 107	Mahall-i âhar neferen -	
Nâ-ma'lûm sin				
Yerli neferen 83	Yabancı Neferen 2	Aşîret Neferen 27	Mahall-i âhar Aşîret neferen 2	Mahall-i âhar yerli neferen 4
Nizâmiye				
Yerli neferen 110		Aşîret neferen 1		

Ra'âyâ

Evsat Neferen 24	Ednâ Neferen 44	Sabî Neferen Yerli: 51 Yabancı: 1	Mânde Neferen 5
Mürâhik		Bilâd-ı Rakka	
Yerli neferen 12	Yabancı neferen 1	Yerli neferen 5	Yabancı neferen 2
Nâ-ma'lûm sin neferen 2			
Kıptiyân-ı Müslim			
Kebîr neferen 37	Sağîr neferen 23	Nâ-ma'lûm sin neferen ...	

### Sonuç

Antakya tarih boyunca pek çok medeniyete tanıklık etmiş ve halende bu renkliliği muhafaza eden özel bir yerdir. Antakya'nın sosyal, kültürel, ekonomik yapısı konusunda yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Çalışmamızda Nüfus İcmal Defterinde yer alan bilgilerde görüleceği gibi, bölge sahip olduğu değerleri ve kozmopolit yapısı ile farklıdır. Gayrimüslim unsurların birlikte aynı mahallede yaşamadığını görmekle birlikte, Müslüman nüfusun diğer tüm unsurlarla birlikte aynı mahalleyi paylaştığını ve toplumu kaynaştırdığına şahit oluyoruz.

### Kaynakça

#### Başbakanlı Osmanlı Arşivi

A} MKT.MHM, DosyaNo:12, Gömlek No.43

A}AMD, Dosya No: 10, Gömlek No.100

A}MKT. MHM, Dosya No: 16, Gömlek No.41

BOA, Kamil Kepeci, Nüfus Defteri, Rumeli İcmali, Genel No:6578, özel no;294, Tarih H.1269 (1852).

#### Kitap ve Makaleler

Ahmet Lütfi Efendi. **Tarih-i Lütfi**, c.III, Dersaadet 1292.

Akbal, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, c. XV, Ank. 1951.

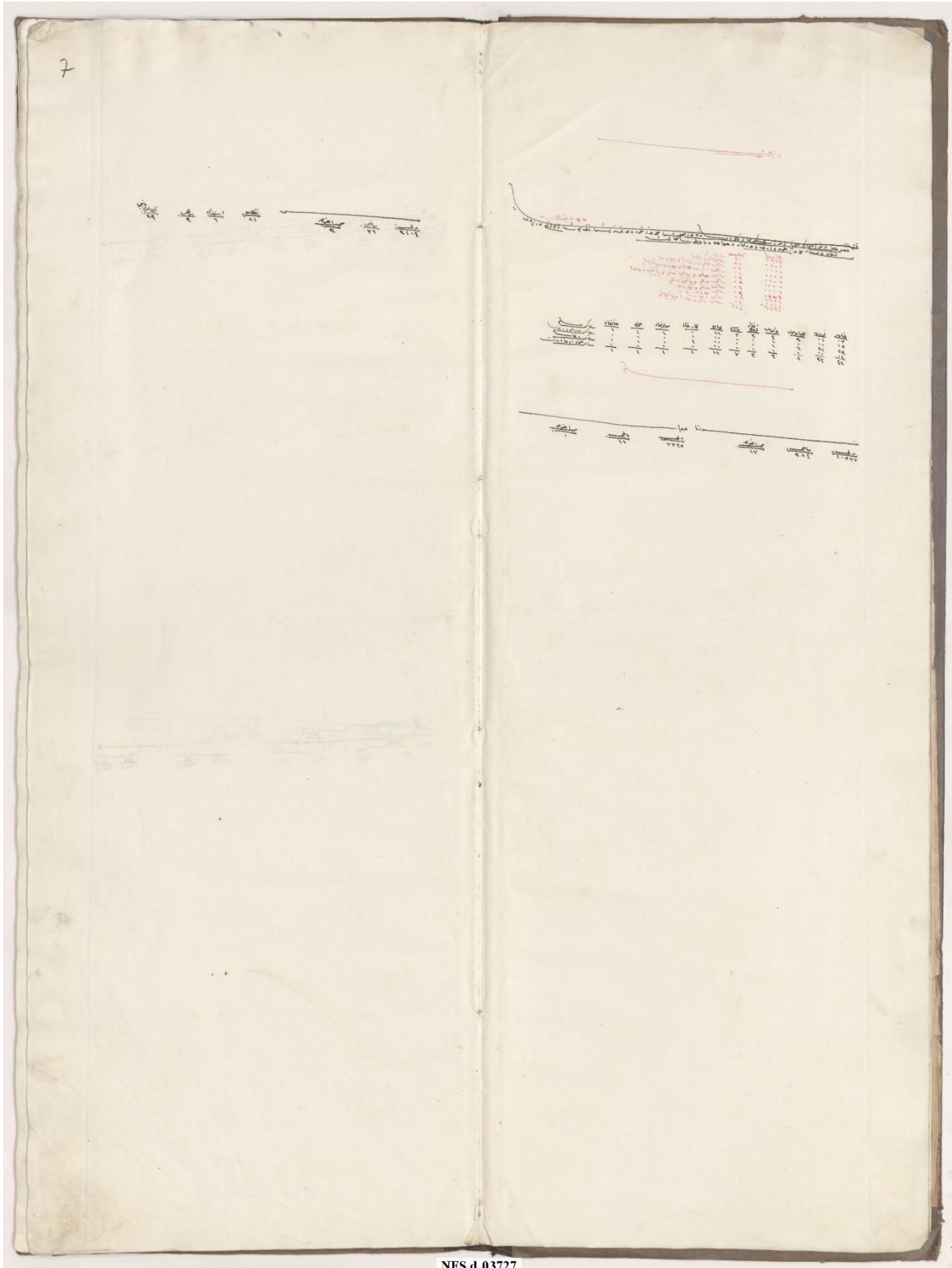
Çadircı, Musa. "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Bellekten*, Ankara c.LI, sa:201. ss. 1240.

Çadircı, Musa. "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine bir İnceleme", *Bellekten*, c.XXXIV, ss.409-420.

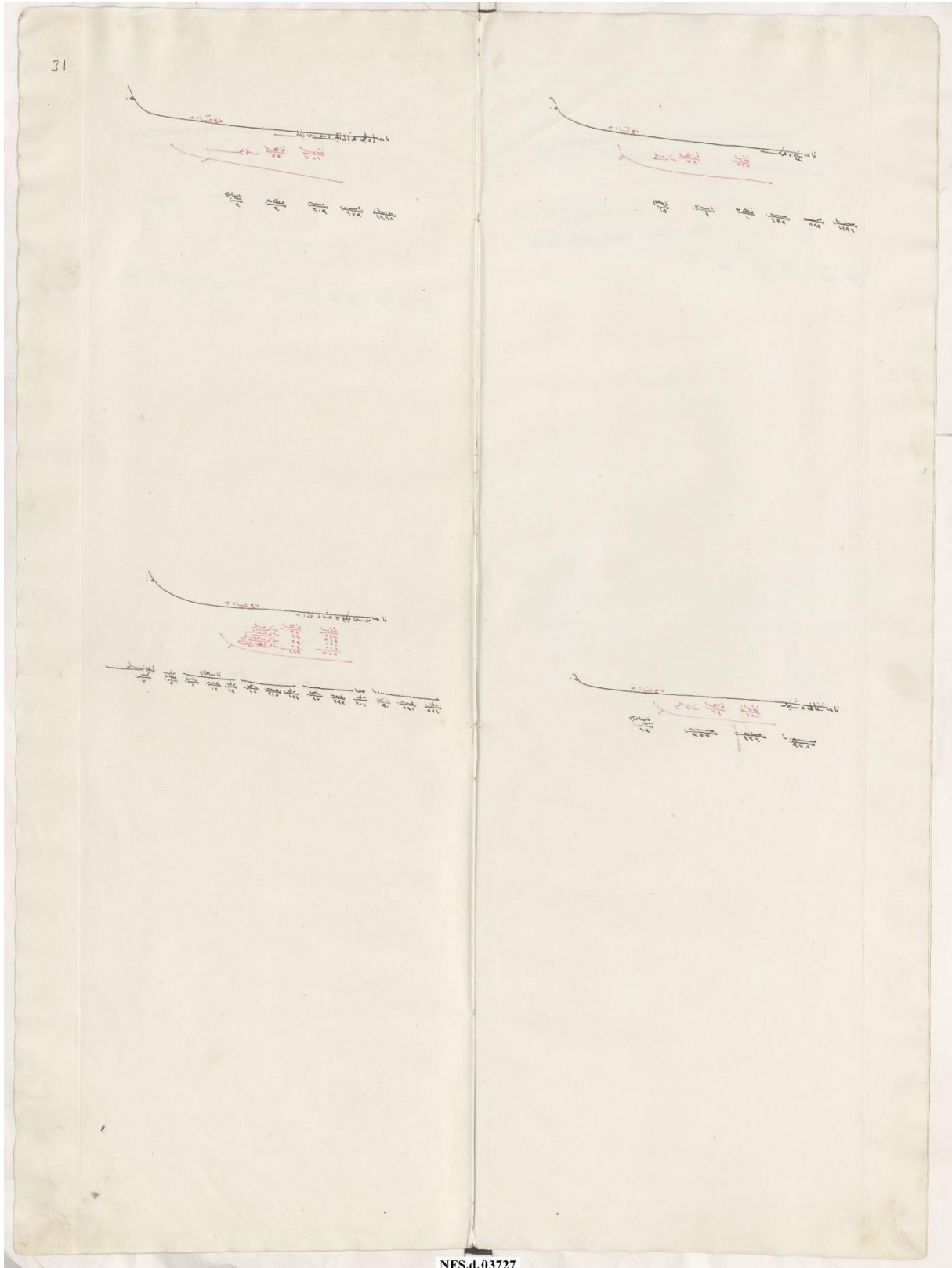
Kara, Adem. "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımı ve Antakya", *Güneyde Kültür*, c.14, sa:142, Hatay Eylül-Ekim 2003, s. 7-12.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı İmparatorluğunda ilk Nüfus Sayımı-1831**, Ank.1943.

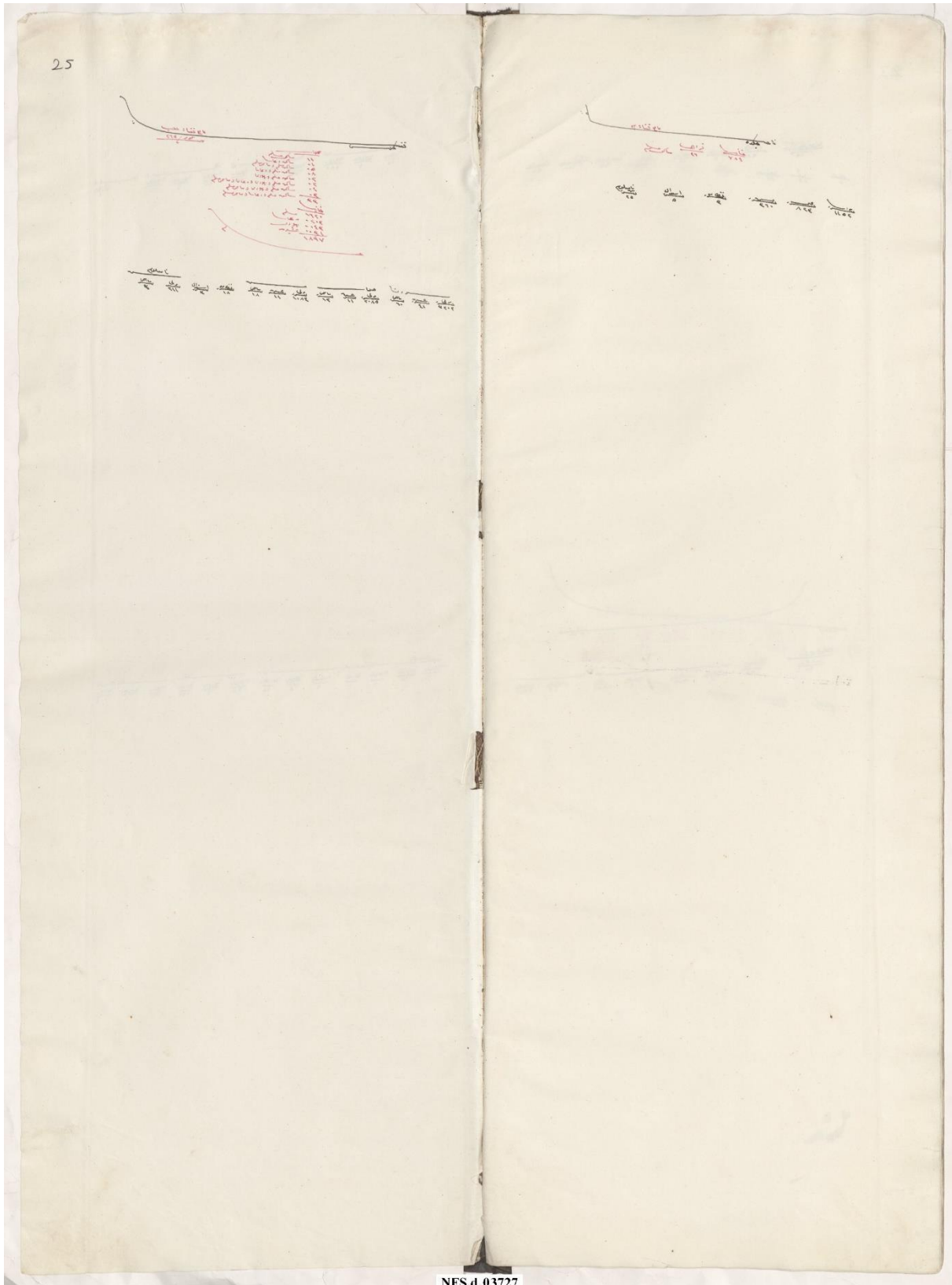
### Antakya Nüfus İcmâl Defteri Orijinal Sayfa Örnekleri



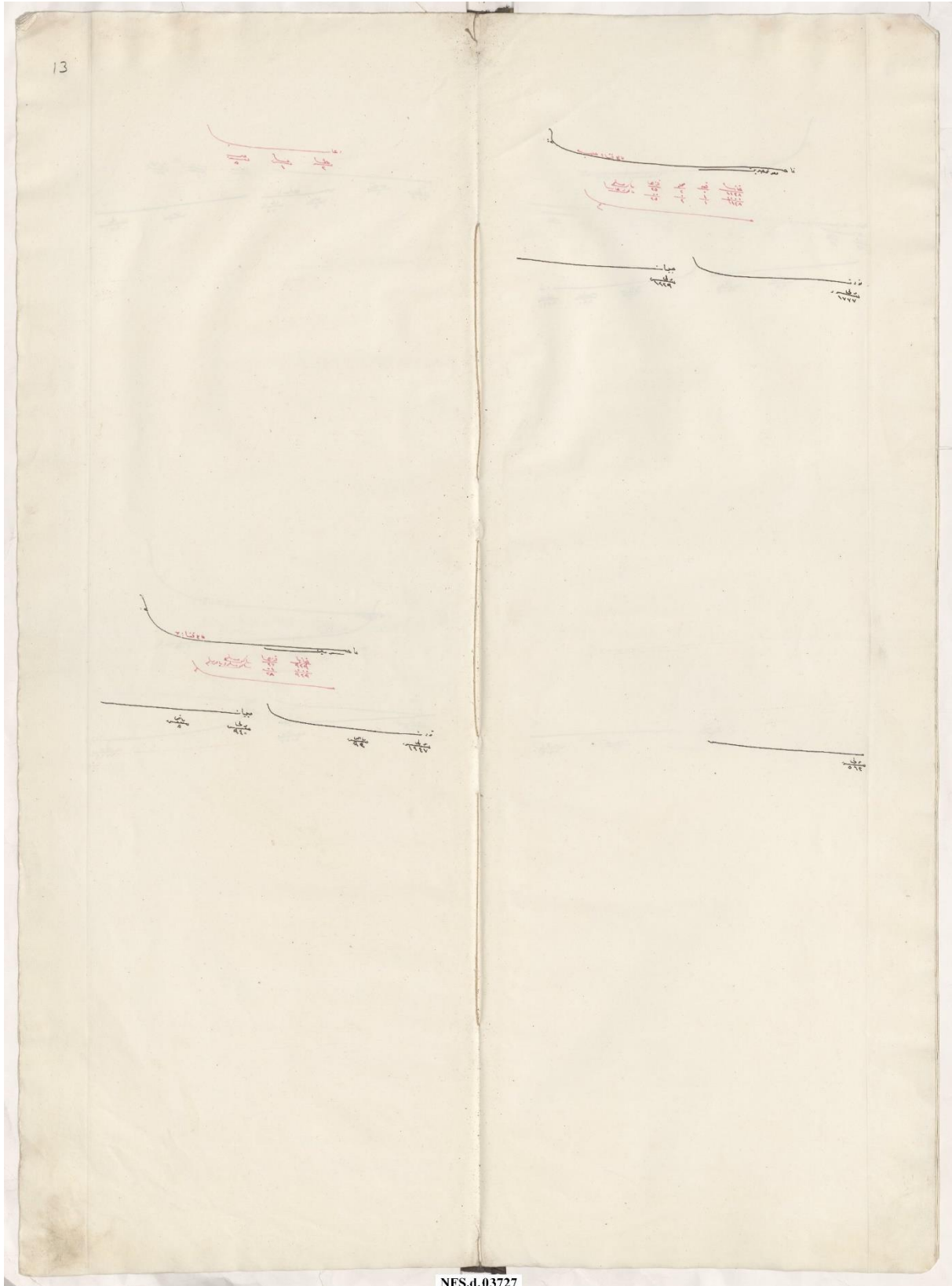
NFS.d.03727

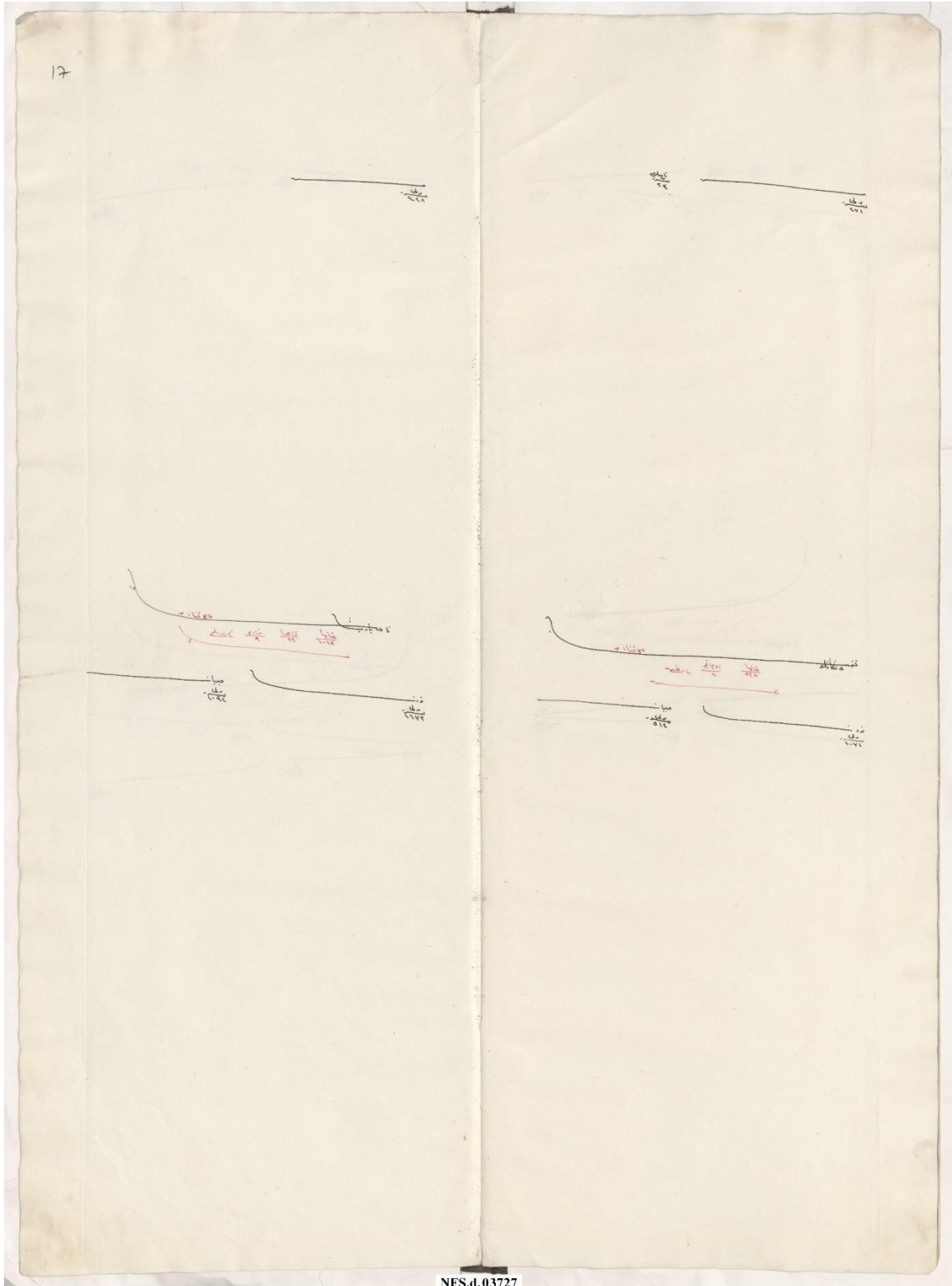






NFS.d.03727





## KIBRISTA ASAYİŞ SORUNU (1820-1830)

**Doç. Dr. Adem KARA**

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Bolu-Türkiye  
ORCID:0000-0002-2042-4199

### Özet

Bugün, Ortadoğu'nun ve bilhassa Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz'deki varlığı açısından önemli olan Kıbrıs, 1571'den 1878'e kadar üç yüz yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında kaldı. İmparatorluğun doğudan gelen ticaret yollarının üzerinde bulunması ve bilhassa doğu Akdeniz çevresinin korunması hususunda önemli rolü oldu. Osmanlı hükümetinin merkezi idaresinin bozulması ile buradaki teşkilat da zayıflamış, bölgede türeyen eşkıya zaman zaman ayaklanarak düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Bilhassa bölgede yaşayan yerli Hristiyanların ve dışardan gelen Rusların ve Fransızların teşviki ile ortaya çıkan ayaklanmalar vuku bulmuştur.

Tarihi olarak değerlendirdiğimizde, Ege Denizi kıyıları ile Mısır ve Suriye sahilleri arasında deniz seferlerinin başladığı dönemden itibaren Kıbrıs her daim önem arzeden ve bir şekilde hakim olunmak istenen bir bölge olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı toprakları üzerinde büyük devletlerin tasarruf ve hayalleri, Kıbrıs Adasının nüfus yapısının çeşitliliği sebebiyle önemli sorunları da beraberinde getirecektir.

Aslında Osmanlı coğrafyasında birlikte yaşama sanatını becerebilmiş farklı grupların 19. Yüzyılda daha da belirginleşen ayrılıkları ve bunun sebepleri mutlaka irdelenmelidir. Ada'da bulunan farklı unsurların aralarında çıkan problemlerin ayrılıkçı hareketlere dönüşmesindeki etmenler ortaya çıkarılarak değerlendirildiğinde mutlaka günümüz içinde değerli bilgilere erişilmiş olacaktır.

Çalışmamızda, 1820-1830 yılları arasında Kıbrıs Adasında meydana gelen asayişsizlikleri ifade ederek, sorunlar ve devletin bu durum karşısında aldığı tedbirler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Konumuzu ortaya koyma boyutunda Osmanlı arşivinde bulunan belgelerin yanı sıra Kıbrıs Şer'iyye Sicillerinden istifade edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Kıbrıs, Osmanlı Devleti, Rum.

## THE PUBLIC PROBLEM IN CYPRUS (1820-1830)

### Abstract

Today, the important presence in the Mediterranean and the Middle East, in particular the Republic of Cyprus, Turkey, three hundred years from 1571 until 1878 was under the domination of the Ottoman Empire. The empire played an important role in being on the trade routes from the east and especially in protecting the eastern Mediterranean environment. With the deterioration of the central administration of the Ottoman government, the organization here also weakened, and the bandits who emerged in the region revolted from time to time and caused the order to deteriorate. Especially, uprisings took place with the encouragement of local Christians living in the region and the Russians and French from abroad.

Historically, Cyprus has always been an important and desired region to be dominated since the sea voyages began between the Aegean and the coasts of Egypt and Syria. In the 19th century, the savings and dreams of the great states on the Ottoman lands will bring important problems due to the diversity of the population structure of the Cyprus Island.

In fact, the differences of the different groups who were able to manage the art of living together in the Ottoman geography, which became more evident in the 19th century, and the reasons for this should definitely be examined. When the factors in the transformation of the

problems between the different elements in the island into separatist movements are revealed and evaluated, valuable information will certainly have been reached today.

In our study, it will be tried to reveal the problems and the measures taken by the state against this situation by expressing the disorder that occurred in the Island of Cyprus between 1820-1830. In addition to the documents in the Ottoman archive, the Cyprus Sharia Registers have been used to reveal our position.

**Keywords: Cyprus, Ottoman State, Greek.**

## Giriş

Asayiş ve güvenlik konusu devlet olmanın en önde gelen hususiyetlerindedir. Vatandaşının güvenliğini sağlamak devlet için hem ülke sathındaki huzurun temini hem de kendi dinamiklerinin devamı için büyük önem arzeder. Devletin varlığının devamı mutlak surette intizam altına alınmış, belli kurallar içerisinde işleyen kaidelerin muntazaman devamının sağlanması ile sağlıklı olarak devam edecektir.

Devlet, ülke genelinde atamış olduğu görevliler aracılığı ile bu görevin ifasını gerçekleştirmiştir. Kadılar ve subaşılar bu yetki ile donanmış görevliler olarak öne çıkmaktadır. Devletin tımar sistemi vasıtası ile kurduğu düzen ile bu noktada oluşabilecek zafiyetlerin önüne geçmeye çalıştığını da görebilmekteyiz.

Fransız Devrimi'nin etkisiyle yaygınlaşan milliyetçilik kavramı, 19. yüzyılda başta Avrupa devletleri olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında etkisini göstermiştir. Tabi ki Kıbrıs özelinde de adanın etnik yapısını ve jeopolitik önemini dikkate aldığımızda bu sürecin etkilerini görmemiz kaçınılmazdır. Yunan isyanının adada bu süreci tetiklemiş olduğu da başka bir gerçek olarak karşımızdadır.

Bu çalışma 1820-1830 yıllarıyla sınırlandırılmış olup, Kıbrıs'ta ortaya çıkan asayiş sorunlarını Kıbrıs Şerhiye sicilleri ve Osmanlı arşivlerinden elde edilen belgeler ışığında izah edilmiştir.

## Kıbrıs'ta Asayiş Sorunu

Kıbrıs Adasında 1820'li yılların başında, yüzyılın başında da şahit olduğumuz bazı asayişsizliklerin tekrara ortaya çıktığını görmekteyiz. Hemen 1821'de Kaptan-ı Derya'nın, görevine devam ettirilmesinden dolayı Kıbrıs'ta bulunan a'yân, muhassıl, alaybeyileri, yeniçeri zâbitleri, eşrâf ve vilâyette bulunan piskoposlar, gamnoslar ve kocabaşılara hitaben halkın emniyet ve asayişinin korunmasında gerekli titizliğin gösterilmesi hususunda göndermiş olduğu buyruldu yayınlamış olduğu buyrulduyu görmekteyiz.<sup>1</sup>

Osmanlı Devleti'nin Adadaki Rumların hareketleri noktasında bazı istihbaratları olduğu belgelere yansımıştır. İstanbul'dan Kıbrıs'a, Kıbrıs'tan İstanbul'a ve diğer mahallerden isyancı Rumlar tarafından yazılan Rumca mektuplar ele geçirilmiştir.<sup>2</sup> Tuzla kazasından olup hapsedilen ve tazyik altında bulunan Yanaki oğlu Mihaili adında bir Rum'un gönderdiği takrirde<sup>3</sup>, "*Maktûl divân ve derya tercümanları ve Rum patriği ve Derssadet'de mütemekkin Tûr-ı Sina piskoposu beherleri birer kuta Rumiyü'l-ibâre mektublarını cezîre-i Kıbrıs'ın Başpiskoposu Kibriyanos nâm rahib tarafına göndermek meram etmişler velakin husus-ı sâireye makîs olmadığından acaba kim ile gönderelim deyü mülâhazalarında ben dahi o aralık cezîre-i mezbûreye gelmek üzere olduğumu haber almış olduklarından mersûmun beni maktûl Sakızlı Çukacı Cire Anton zimmî vesâtatıyla getirüp suâllerinde azîmetimi ifade*

<sup>1</sup> KŞS, Defter No:30, sf.56, Hüküm no:202, Tarih 20 Ramazan 1234/13 Temmuz 1819.

<sup>2</sup> BOA, Hat, Dosya No:837, Gömlek No:37750-P, Tarih:9 Ca 1236 / 12 Şubat 1821.

<sup>3</sup> BOA, HAT, Dosya No:837Gömlek No:37750 F Tarih:11 N 1236/12 Haziran 1821.



eylediğimde "Sen Kıbrısü'l-asl olduğundan cezîre-i mezkûrede bir iltizâm istedi, seni vesîle eyledik, gidersin ve işbu dört kıta mektublarımızı yed-i âhara vermeksizin başpiskoposun yedine verir ve lisânen dahi şöyle cevabımızı ifade edersin ki işbu paskalya günü hâzır ve âmâde bulunsun. Şöyle ki; hemen tarafımıza ve etrafına muntazır olsun, ne vechile hareket olunur ise o dahi ol vechile hareket eylesün" deyü şifâhen ifade ve tenbih ve bana bin kuruş da harcırâh verüp gönderdiler. Ben dahi zikrolunan dört kıta mektubları getirüp başpiskopos-ı mersûmun yedine teslim eyledim. Mersûm bana bir kaç gün ikrâm ve riayet edüp sonra istiskâl ederek beni def eyledi o hâl ile kaldım. Ve bunlar dahi mezkûr mektubların meâlleri ve benim şifâhen verdiğim takrîrim üzere hâzır u âmâde oldular ise de tertib ve tedbirleri perîşân ve Deraliyye'de milletimizin ser-nigûn olduklarını istimâ' eylediklerinde bunlar da kıyâma mecâlleri kalmayarak uyuşup kaldılar." ifadeleri ile süreci izah ederek suçsuzluğunu anlatmaya çabalamıştır. Belgenin devamı Adada yaşananları ve bu süreçte dahli olanların çalışma ve amaçlarını izah etme noktasında önemlidir.

"Bir buçuk mâh mukaddem başpiskopos-ı mersûm Tuzla'da mütemekkin Rusya konsolosunun konağına geldi, Markoni ve Mihail Havva ve Kocabaşı Ebkeraci ve eski Kocabaşı Yanaki nâmûn zimmîler dahi piskopos-ı mersûm ile beraber olup konsolos-ı mesfûrun konağında katî vâfir istişâre eylediler. Ba'dehû Tuzla piskoposu[nun] konağına gelerek onda mersûmûn başpiskoposa suâl etmişler ki bu sikletler daha çok sürecek mi ve yetişmez mi deyü suâllerinde bir kaç güne kadar cümlesi olur biter ve güzel olur deyü başpiskopos-ı mersûmun cevab vermiş olduğu.

Rum milletinin cezîre-i Sakız'da İskolya tabir olunan mahalleri kapanmış ve ekserî reâyâ firâr etmiş olduğundan derûnundan bir nefer keşîş ve bir nefer dahi işbu Kıbrıs'da Lefkoşa'da olan maslahatgüzâr kocabaşı ki Masavri Yorgi nâm Kıbrıs vekîlinin akrabâsı kocabaşı-i mersûmun oğlu zimmî dahi keşîş-i mesfûr ile maan İzmir'den kalkup paskalyaya üç gün kalarak Tuzla'ya gelmiş ve keşîş-i mesfûr Rusya konsolosunun yanında kalmış ve "Ortalık karışıkdır, Eflâk ve Boğdan reâyâları ayağa kalkdı, biz de hayf edüp geldik demişler ve dahi ne söylediler vâkıf değilim ve kocabaşı-i mersûmun oğlu bilmem nereye? Gitdi. Bunları bir efrenc tâifesinden işitdim deyü ifade eylediği.

Başpiskoposun dâimâ maktûl kapu ve deryâ tercümanlarına gidüp gelür ve Tûr-ı Sina piskoposuna ve dersaadet'de hânesi Fener'de ve yalısı Arnavudköyü'nde olan Logofti nâm boyara dahi gider gelür ancak benim getirdiğim mezkûr mektublardan mâadâ bunların me'âllerine âşinâ değilim deya cevab verdiği.

Başpiskopos-ı mersûm maiyyetinde müstahdem ve kâffe-i ahvâline vâkıf Kıbrıs tercümânı olan Anderya nâm zimmînin Tuzla'da mütemekkin İngilterelü konsolosuna emsiksiz mektubları gitdi ve geldi ve hattâ bir iki mâh mukaddem mersûm tercümân Anderya eşyasını ber-vech-i hafî konsolos-ı mesfûrun konağına nakleyledi deyü ifade eylediği.

Cezîre-i mezkûrenin vekîl ve maslahatgüzârı olup mukaddemce Dersaadet'den Kıbrıs'a gelerek el-hâletü hâzîhî bu tarafda bulunan bend-i sâlisde ismi muharrer Masavri Yorgi nâm zimmînin dahi mektubları topdan Asitane'de olan kaynı Yanko zimmîye gider ve Valide Hanı'nda mütemekkin Eflak Voyvodasının sarrafıdır ki Fener'de hânesi ve Baltalimanı'nda yalısı olan Dimitraki Digaboli? Moralı nâm zimmîye dahi gider ve gelür olduğunu bilürüm deyü söylediği.

Eflak Voyvodası'nın maslahatgüzârı olan İstavraki ile mersûm Masavri zimmî be-gâyet dost olup hânesi Kuruçeşme'de patrikhâneye muttasıldır. Ve ona dahi mektubu gider gelür ve ben Asitane'de iken gayet sıkı görüşürler idi deyü takrîr eylediği.

Mersûm Masavri Yorgi nâm zimmînin karındaşı olup Leymosun Kazası Kocabaşısı olan Anderya nâm zimmînin Mosko içerüsüne kağıdları gider ve gelür ve



*ahz u itası vardır. Ve Deraliyye'de Havyar Hanı'nda bâzergânda dahi mektubları gider ve gelir olduğu malûmumdur deyü ifade eylediği.*

*Bundan bir buçuk mâh mukaddem Leymosun'dan reâyâ kalkup tuzla'ya gelmeği beynlerinde merâm etdiler ve hattâ Dimitri nâm zimmî geldi ve Rusya konsolosunun konağına muttasıl hânededir. Ve Leymosun kocabaşısı mersûm Anderya zimmî dahi keyifsizliğe vurup Tuzla'ya gelecek oldu. Ol tarafda bir ehl-i İslam karyesi olup ondan havf eylediklerinden ve ortalık fesad ve ihtilâl üzere olduğundan Leymosun açık bir mahal olması mülâbesesiyle Tuzla'ya gelmek merâm eylediklerini istimâ' eyledim. Amma sonra hâlleri ve tedbîrleri nede kaldığını bilmem deyü söylediği*

*Tuzlalı Eci Denini oğlu Kostanti nâm zimmînin Asitane'de mukîm Tur-ı Sina piskoposunun yanında karındaşı olup daimâ havâdisleri gelüp gitdiğini söylüyor. Ve mersûm piskoposun yanında olan keşîş karındaşı Kostanti zimmîyi İskele'den kaldırıp Mosko içerüsüne ahz u ita bahanesiyle gönderdiğini ve el-hâletü hâzihî Mosko içerüsünde olduğunu haber verdiği.*

*Ve Tuzla İskeleli Vanceli ve Patista ve Sarıoğlu nâmûn zimmîlerin Asitane'ye mektubları gidüp gelir ve ahz u itaları olduğunu bilirüm deyü takrîr eylediği.*

*Başpiskoposun Kahyası sağırın dahi Kamnari tesmiye olunur boyar ile ahz u itası olup her bâr mektubları gelir olduğunu zimmî-i mersûmun birer birer ifade ve takrîr eylediği malûm-ı âlî buyrulmak zimmînde iş 'âr olunmuştur."*

Balkanlarda başlayan bağımsızlık hareketlerinin Kıbrıs'a sirayet etmesi endişesi devleti Ada için tedbirler almaya sevk etmiştir. Nitekim, Eflak voyvodasının ölümünü fırsat bilen İpsilandi ve oğlu Aleksandr'ın bölgede karışıklık çıkararak ihtilale kalkışıp Boğdan Voyvodası Mihal'in de bunlara iştirak ettiğinden ve bu ihtilalin Kıbrıs'a da sirayet etme ihtimali bulunduğundan Sayda ve Trablusşam Valisi Abdullah Paşa'ya Kıbrıs'a üç-dört bin asker göndermesi için emir verilmiş, bu askerlerin Adaya ulaşmasına kadar geçen zamanda gerekli tedbirlerin alınarak asayişin sağlanması istenmiştir.<sup>4</sup>

Akdeniz ve civarında izbandid gemilerinin müslüman ahaliye saldırıp, katliam yaptıkları gibi bölgedeki Rum ahalinin de onlara yardımcı olarak bu katliama iştirak ettiklerinden bunlara savaş açılarak hadlerinin bildirilmesi ancak bu eylemlere dahil olmayan kendi hallerine yaşamlarına devam eden Rum ahaliye, çocuklara, kadınlara ve yaşlılara kesinlikle dokunulmaması emredilmiştir.<sup>5</sup> Devamında, Bahr-ı Sefid Boğazı'nda korsanlık yapan Rum izbandid gemileriyle, Rus bandıralı gemilerin mürettebatının da bu şekilde eşkıyalık yaptıkları tespit edildiğinden Rus bandıralı gemilerin dikkatlice aranarak en ufak bir şüphede geminin tevkif edilip durumun İstanbul'a bildirilmesi istenmektedir.<sup>6</sup>

Gönderilen emirlere bakıldığında sert tedbirlere başvurulduğu da dikkat çekmektedir. Kıbrıs'ta kilise, manastır ve evlerde silah ve cephane olması muhtemel olduğundan gerekli aramaların yapılarak bunların ele geçirilmesi ve kimin evinde silah bulunursa idam edilmeleri ve bu konuda dikkatli davranılarak ahalinin asayişinin temin edilmesi emredilmiştir.<sup>7</sup> Bu bağlamda da Rumları kıskırtan ve fesat çıkartan Kıbrıs Başpiskoposu Kiryanos ile Baf, Tuzla

<sup>4</sup> KŞS, Defter No:30, sf.157, Hüküm no:437, Tarih 15 Receb 1236/18 Nisan 1821. BOA, C.DH. Dosya No:81 Gömlek No:4009 Tarih:29 B 1236 / 2 Mayıs 1821.

<sup>5</sup> KŞS, Defter No:30, sf.155, Hüküm no:431, Tarih 29 Şaban 1236/1 Haziran 1821.

<sup>6</sup> KŞS, Defter No:30, sf.84, Hüküm no:271, Tarih 1 Ramazan 1236/2 Haziran 1821.

<sup>7</sup> KŞS, Defter No:30, sf.158, Hüküm no:438, Tarih 29 Ramazan 1236/30 Haziran 1821.

ve Girne metropolitlerinin idam edilmeleri kararının gönderildiğini görüyoruz.<sup>8</sup> İdam edilen Başpiskopos ve üç nefer metropolidin ve firar edenlerin deftere işlenen mal ve eşyasının aynen İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.<sup>9</sup> Kıbrıs Başpiskoposu ve üç nefer metropolidin ve olaylara karıştığı belirlenen elli kadar Rum'un idam ve azadlarıyla eşya ve sahip oldukları mallarının temhir edilmiş olduğuna dair Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa tarafından gönderilen malumat ve Lefke'de yıkılması teklif edilen kiliseye dair bilgi merkeze gönderilmiştir.<sup>10</sup>

Fesad ve suikastları sabit olan Rumlardan on altı kişiyi katleden, Sayda'dan Kıbrıs'a asker ve mühimmat sevk eden, müsfid başpiskopos ve üç metropolidin idamını halkın istediğine dair Kıbrıs Muhassılı Mehmet Ağa'nın tahrirâtı merkeze gönderilmiştir. Söz konusu belgede Muhassılın tahrirâtı sadaret makamı tarafından özetlenerek padişaha karar için arzedilmiştir. Padişahında onayı belgede yer almaktadır. *"Manzûrum olmuştur. Sürhde beyan olunduğu vechile cümlesinin icrâ olunmasıyçün iktizâ eden evâmir ve tahrîrât serian irsâl olunsun. Bu tarafda nefyolunacak reayalar nasıl oldu ve dahi siyaset olunacak hapisde ne makûle kefare kaldı. Geçen gün dahi suâl eyledim hâlâ cevap arz olunmadı"*<sup>11</sup>

Baş gösteren olayların teskini sürecinde Rum ahâlisinden isyan edip bozgunculuk çıkaranlara fırsat verilmemesi, bunlara gereken cezanın verilmesi, kendi halinde bulunan kişilere dokunulmaması ve bu hususta her türlü tedbirin alınması ısrarla tenbih edilerek yerel idarecilerin dikkatleri çekilmektedir.<sup>12</sup>

Kıbrıs'ta emniyet ve asayişin sağlanması, fukarânın şefkatle korunması, emvâl-i mîriyenin toplanması ve diğer hususlarda kanun ve nizamlara uygun şekilde hareket edilmesini hususunda Kıbrıs Muhassılı Mehmed'in Kıbrıs'a ataması gerçekleştirilmiş, ada yetkililerine de bu konuda buyruldu gönderilmiştir.<sup>13</sup> Kıbrıs Muhassılı Mehmed Ağa, memleketin asayişini ihlal ve ihtilal çıkarmak istedikleri sabit olan Rumların ileri gelenlerinin idam ettiğini ve adanın muhafazasına dikkat ve ihtimam gösterdiğine dair dair bir tahrirâtı merkeze yollamıştır.<sup>14</sup>

Sayda ve Trablusşam Valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen emirde, Kıbrıs'ta o tarihe kadar isyana teşebbüs hadisesi görülmemiş ise de Akdeniz'de olan adalardan ekserisinin reayası içinde isyan etmiş olan yada olmayan ama fırsat kolladığı düşünülen gruplar olduğu, Devletin ihtiyatlı davranması gerektiğini düşüncesi ifade edilmekte bu yüzdende daha önce bu bölgeye gönderilmiş olan kuvvetler bir kat daha arttırılmış ve valinin dikkatli olması istenmiştir.<sup>15</sup>

Akdeniz'de ki korsanlık faaliyetleri bu süreçte devleti devamlı tedbir almak durumunda bırakmaktadır. Adalarda Rum eşkıyasının yağmacılık yaparak İslam beldelerine zarar vermesi üzerine, Akdeniz'e donanma gönderilmiş ve bu donanmaya katılmak üzere Kıbrıs'daki kazalardan üç yüz adet kalyoncunun alemdar ve ağalarıyla tedarik edilerek

<sup>8</sup> KŞS, Defter No:30, sf.157, Hüküm no:435, Tarih 29 Ramazan 1236/30 Haziran 1821.

<sup>9</sup> BOA, C.ML., Dosya No:592, Gömlek No:24413, Tarih:29 Za 1237(16 Eylül 1822)

<sup>10</sup> BOA, HAT Dosya No:1317 Gömlek No:51331 Tarih:29 Z 1236 / 28 Ağustos 1821.

<sup>11</sup> BOA, HAT Dosya No:837 Gömlek No:37750 1236 / 16 Temmuz 1821.

<sup>12</sup> KŞS, Defter No:30, sf.148, Hüküm no:417, Tarih 15 Zilkade 1236/14 Ağustos 1821.

<sup>13</sup> KŞS, Defter No:30, sf.87, Hüküm no:280, Tarih 17 Zilhicce 1236/15 Eylül 1821.

<sup>14</sup> BOA, HAT, Dosya No:837, Gömlek No:37750B, Tarih:29 Z 1236 / 28 Ağustos 1821.

<sup>15</sup> BOA, C.HR. DN:15, GN:750, 20 Za 1236 (18 Eylül 1821)

donanmaya gönderilmeleri emredilmiştir.<sup>16</sup> Rumların isyanlarından dolayı Akdeniz'deki adaların emniyetinin sağlanması ve isyancı Rumların temizlenmesi için hazırlanacak donanmada görevlendirilmek üzere Kıbrıs'tan üç yüz adet kalyoncunun silahlı ve işe yarar kişilerden seçilerek ilkbahardan önce Tersâne-i Âmire'de hazır bulunacak şekilde gönderilmelerine istenmektedir.<sup>17</sup>

Adada görev yapan konsoloslarında isyanları teşvik ettiğine dair bilgilerimiz bulunmaktadır. 1822 tarihli kayıta, Kıbrıs Prusya Konsolosu Yakomo Mato'nun Kıbrıs'ta ikâmet eden Tüccâr Mardiros'dan satın aldığı pamuğu teslim etmeden Rumların isyanına karışmasından dolayı idam edildiği, şahsın terekesinden pamuk bedelinin tahsil edilip kendisine teslim edilmesine dair ferman gönderilmiştir.<sup>18</sup>

Rum eşkıyasının bölgedeki faaliyetleri nedeniyle Kıbrıs'ta bulunan kalelerin ihtiyaç duyduğu gereksinimler gönderilecektir. Belgede kaydı olan bu mühimmatlar şu şekildedir.<sup>19</sup>

Alâiyeli Ali Re'îs'den dört def'ada alınan barut-ı siyâh. 997 kıyye, fi 3,5 3489,5 guruş	Alâiyeli Hacı Hasan Re'îs'den iki def'ada alınan barut-ı siyâh. 1231 kıyye, fi 3,5 4308,5 guruş	Alâiyeli Abdullah Bâzergân'dan iki def'ada alınan barut-ı siyâh. 796 kıyye, fi 3,5 2786 guruş
Sekbân alemdârî nâm bâzergândan alınan barut-ı siyâh. 2442 kıyye, fi 3,5 8547 guruş	Alâiyeli Hacı Mustafa'dan alınan barut-ı siyâh. 2121 kıyye, fi 3,5 7423,5 guruş	Tuzla'da mukîm İngiliz konsolosundan alınan barut-ı siyâh. 1282 kıyye, fi 6,5 8333 guruş
Konsolos-ı mersûmdan alınan barut-ı siyâh 563,5 kıyye, fi 6 3381 guruş	Alâiye gümrükçüsünden iki def'ada alınan barut-ı siyâh. 5386 kıyye, fi 3,5 18851 guruş	

Cem'an barut-ı siyâh: 14818,5 kıyye, 57119 guruş.

Rusya konsolosundan iki def'ada alınan kurşun. 1297 kıyye, fi 2 2594 guruş	Alâiyelilerden beş def'ada alınan kurşun. 2500 kıyye, fi 2 5000 guruş
--	---

Cem'an: 3797 kıyye, 7594 guruş

Bir buçuk kıyyelik yuvarlak 1009 aded	Yarım kıyyelik yuvarlık 1250 aded	Üçer yüzdirehlik yuvarlık 486 aded	Yüzer dirhemlik yuvarlak 2350 aded	Üçer kıyyelik yuvarlak 600 aded
Bir kıyyelik yuvarlak 2524 aded	Bir buçuk kıyyelik salkım 200 aded	Bir kıyyelik salkım 200 aded	Yüzer dirhemlik salkım 450 aded	Yarım kıyyelik salkım 342 aded

Yuvarlak ve salkım-ı mezkûrlara sarf olunan demir-bahâ ve ücret: 9800 guruş.

Cebehânelere vaz' ve tertîb olunup beher destesi onar fişenk olarak rabt olunan elli beş bin deste fişenkle Tuzla İskelesi gümrükçüsü ve İngiliz konsolosu ma'rifetleriyle alınıp sarf olunan kâğıd üzerine 124 aded	Gümrükçü-i merkûm ma'rifetiyle pala usturalalık halat 1035 guruş, 30 para
---	--

<sup>16</sup> KŞS, Defter No:30, sf.145, Hüküm no:412, Tarih 11 Rebiulevvel 1237/6 Aralık 1821.

<sup>17</sup> KŞS, Defter No:31, sf.58, Hüküm no:93, Tarih 1 Cemaziyelevvel 1239/3 Ocak 1824. KŞS, Defter No:31, sf.10, Hüküm no:22, Tarih 20 Rebiulahir 1238/4 Ocak 1823. KŞS, Defter No:31, sf.10, Hüküm no:21, Tarih 21 Rebiulahir 1238/5 Ocak 1823.

<sup>18</sup> KŞS, Defter No:31, sf.13, Hüküm no:26, Tarih 20 Rebiulevvel 1238/5 Aralık 1822.

<sup>19</sup> KŞS, Defter No:30, sf.178, Hüküm no:473, Tarih 19 Rebiulevvel 1238/4 Aralık 1822.

3784,5 guruş	
Toplara hartuçluk şalı ve bez ve sicim ve fişenklere kinnâb ve iki bin beş yüz aded mâhtâba sarf olunan eczâ bahâları 2786 guruş	Cebehânelere vaz' olunan ağaç kürek 500 aded, fî 15 para Zenbil 350 aded, fî 20 para 2050 guruş
Barut vaz'ına üçer zirâ' tûlu ve ikişer zirâ' arzı bir buçuk zirâ' kaddı sandık 8 aded 400 guruş	Fişenklar vaz'ına sandık 180 aded 540 guruş
Beş bin aded fûnyeye ve salkımlara gümrükçi-i merkûm ve İngiliz konsolosu ma'rifetiyle alınan teneke sandık 9 aded 1100 guruş	Magosa Kal'ası'na iştirâ olunan üçer çapında demir top 2 aded 500 guruş

Min haysü'l-mecmû': 86709 guruş, 10 para.

Lefkoşa Kalesi ile diğer kalelere gönderilen cephe ve mühimmat ile kalelerde yapılan tamirat masraflarının Rum isyanına karışıp idam edilen ve firar edenlerin satılan tereke ve mallarının bedelinden karşılanması ve bu paranın Kıbrıs muhassılının devlette olan alacağına mahsup edilmesine dairde bir ferman kayıtlara yansımıştır.<sup>20</sup>

İstanbulda bulunan Kıbrıslı Ketenbezî Yorgaki'nin Kıbrıs'da mukîm Başpiskoposun baş keşişi Arakdi Yokameldiyo nâm rahibe gönderdiği mektupta ilginçtir.<sup>21</sup> Mektup şöyledir: *"Birkaç gün evvel mektubunuzu aldım sağlığınızdandan hazz etdim ki yeğenimi başpiskoposun himmetiyle nişân etdiniz. Vaktim yok ki başpiskoposo da başka mektub yazayım. Bu hususda himmet etdiğini ve damadıma yazmadım sonra yazarım. Altun ve kalem parası çokdan verilmişdir ve yanımda saklıdır. Emin adam ile evvel be evvel göndereceğim. Gelinime ve kız karındaşlarıma cümlesine selam ederim. Oğullarından mahsus mektub yoktur göndereyim. İşte bana gönderdikleri mektubları gönderiyorum. Gösteresiz ki râhat etsünler. Bir kaç gün evvel bu tarafa tatar geldi, senden mektub alamadım fakat Mansura'dan zevcesine mektub geldi. Ve başpiskoposdan Apostol papaya mektub var idi ancak verilmedi, soruyor niçün? mersûm Apostol papa gâibdedir başpiskoposa haber ver. Mansura'nın mektublarını okudum sanırım ki yoldadır. Bu hususdan karısı da mektub yazmadı. Me'mûl etdim Kıbrıs'da olduğunu lâkin anda ise çok selâm eyle ve hem söyle bütün bütün hânesinde eğlenirim. Niçün, kaynı çok hasta oldu, zannededirm firâr etdi. Havâyı tebdil etsün deyü. Ve nereye gitdiğini bilmem bu kadar bilirim. Sağ mı ölü mü malûm değil. Kimsesi yoktur bunda. Kendü maslahatları için iktizâ eder ki bir saat evvel ya kendi gelsün yahud bir adam göndersün. Yahud birine yazsun, işlerini görsün ve bir saat evvel eyü para göndersün hem çok para göndersün. Borçlular gece ve gündüz rahatsız ederler gelürler cümlesi haklarını isterler karısından. Bu iş bir rezillik oldu kendüzi yazar ki söyleyelim sabretsünler. Bunlar sabretmeğe istemezler haklarını isterler. Hak sahipleri kapuya gelürler, nizâ' ederler ve söverler. Gayrı Allah'ı seversen memleketimizin ırzı ve memleketin de vekîlidir çaresini bulsun da para göndersün ya kendüsü gelsün ya adam göndersün. Başka dürlü eyü olmaz. Yalvarırım söyleyesin; tarafımdan, hânesi tarafi ve çocukları sağ salimdir. Evvel de şimdi de eyüdürlükler, işte haremi de kendü yazısıyla selam yazar.*

*Mansure'nin karısı tarafından tahrîr olunandır. Ben de sana selam ederim senin marifetin ile başpiskoposa da selam ederim, kocama da selam eder eğer anda ise, me'mûl etmem ki andadır. Çoluk çocuklarımızın cümlesi eyücedirler."* Mektupta görüleceği üzere bu ve buna benzer diğer mektuplardan<sup>22</sup> yola çıkarak Kıbrıs'ta bir kalkışmayı İstanbul'un

<sup>20</sup> KŞS, Defter No:31, sf.14, Hüküm no:27, Tarih 19 Cemaziyelevvel 1238/1 Şubat 1823.

<sup>21</sup> BOA, HAT Dosya No:837Gömlek No:37750E Tarih:29 Z 1236.

<sup>22</sup> BOA, HAT, Dosya No:837Gömlek No:37750 L Tarih:29 Z 1236 / 28 Ağustos 1821.



örgütlemeye ve destek olmaya çalıştığı apaçık ortadadır. Bir diğer kayıtlara geçen mektup ise yine aynı Rum'a ait olup şu şekildedir.<sup>23</sup>

*“Geçen şehir-i Mayısın sekizi tarihinde Asitane'de mukîm Yorgi Ketenbezi nâm Bâzergânın tarafından Kıbrıs Arhi Piskoposu Arhi? Mandirinis'in'e tahrîr ve irsâl olunan bir kıta mektubun hülâsa-i tercümesidir*

*Arhimarrit mersûm bâzergân-ı merkûmun mukaddemâ tarafına tahrîr eylediği bir kıta mektubunu ahz eyledikde azm ve niyet olunan bir nefer hısmının tezevvücüne haberdar olup olmadığını iş'âr birle gerek arhipiskoposa, gerek damadına bir kıta tehniyenâme tahrîr edemediğine i'tizâr ederek sipariş eylediği bazı eşya adem-i tesâdüf münâsebet hasebiyle irsâl olunamadığı ve gelini ve kız karındaşlarına selâm iblâğıyla mukaddemâ bir nefer tatar vürûd etmiş ise de mektubuna destres olmayup arhipiskopos tarafından Apostol papa cânibine tahrîr ve irsâl olunan bir kıta mektub mersûm nâ-bûd ve nâ-bedîd olduğundan teslim olunmayup Mansurun hânesi tarafına olan mektubundan mersûm esnâ-yı râhda bulunduğu ihsâs olunduğu ve oğlu Yanko hasta olduğundan tebdîl-i hava için mahall-i âhara varup ancak ne tarafa vardığı gayr-ı malûm olmakla bu tarafda masâlihinin rüyetine bir kimesnesi olmadığından gerek düyûnunu edâ ve gerek sâir masâlihini tesviye için ya kendisi bu tarafa avdet veyahud bir mutemed adam tayin eylemek muktezî olduğundan başka dâyinlerinin ısrârından zevcesini halâs ve vilâyetinin itibarını vikâye etmek bir an akdem nukûd irsâline menût idüğü ve Mansur mersûmun bu cânibde olan zevcesi dahi kağıd-ı mezkûrun kenarında suâl hâtır eylediği muharrerdir.*

*Alikorna'da mukîm Hirisanto nâm zimmînin Asitane'de ammisi Yorgi Ketenbezi'ne geçen şehir-i Nisan'ın yirmisinde tahrîr eylediği bir kıta kağıdın hülâsa-i tercümesidir*

*Mektubunuz kenarında tahrîr eylediğiniz fasîh ve belîğ kelimâtî kemâl-i sürûr ve ibtihâc ile kıraat edüp hâsıl olan sürûrun dümû-ı câriyelerini iskâ ve irvâ eylediğini ifade birle ahvâlinin keyfiyet-i ahvâli sebeb-i hüznü olmakla acaba ne zaman bir haber-i sürûr-eler tarafından zuhûr ile kendisini müsterîhü'l-bâl edüp Menastazyo nâm müellifin kelâmı üzere cümlelerin sînesinde hayf ve emel mevcûd ve işbu iki hâlet beraber tevellüd ve neşet ve beraber fenâ-pezîr olduğu ayân olmakla fiile getirilmesi ehvâ teşne misillü aksâ-yı âmâli olduğu beyan ile işbu âmâli bir mektubuyla husûl-pezîr olacağı ve vakt ü hâl akmişenin bahâlarını dûn ve tenzîl ve ticarete dâir sâir mevâdd tahrîr ve der-pîş olunarak ehl-i İslam tarafından (boşluk var) şehri ihrâkbi'n-nâr olduğu haber-i melâlet-eseri ol tarafa vürûdünden kemâl-i hüzüün ve teessüf ile işaret ederek bir töhmete giriftâr olunmamak üzere bu kadarca tahrîr ile iktifâ olunduğu mastûrdur.*

*Yine mersûm tarafından geçen şehir-i Martın yirmi üçü tarihiyle müverrah Dersaadet'de mukîm muallimi İkonomoz nâm râhibe tahrîr olunan bir kıta kağıdın tercümesidir*

*Muallim-i merkûm tarafından Kanun-ı Evvelin on dokuzunda mersûma tahrîr olunan bir kıta kağıdın vusûl bulunduğu ve mukaddemâ mersûm Hirisanto tarafından muallim-i mersûma takdîm olunan kağıdda hebt ve hata bulunduğu iş'âr olunmakla hatâ-yı merkûme rabt ve terkîbde ise tashîhe himmet olundukda be-gâyet memnun ve mahcub olacağı ve hata lafzında cinâs olmakla şâyed Alikorna'ya azîmetinde tedîl-i etvâr ve tahvîl-i ahlâk ve siyâk etmiş zannolunmuş ise mulallim-i mersûmdan tahsîl eylediği ahlâk-ı hasene ve edebden ser-i mü inhirâf etmediği ve bundan sonra dahi etvâr-ı hasene ve sadakat-i merğûbeden istinkâf etmeyeceğini bast-ı me'âzîr-i adîde ve serd-i ebyât ve temsîlât-ı gayr-ı ma'dûde ederek her ne emreder ise ifasına dâmen der-miyân edeceği muharrer ve mastûrdur.*

*Sakız Cezîresi'nde mukîm Ketenbezi Polidoros nâm zimmî pederine tahrîr eylediği bir kıta kağıdın me'âlinde; Cezîre-i merkûmede kâin ulûm ve edebiyat mektebinde imtihan olup muallim tarafından imtihan scroll nâmıyla verilen tezkireyi pederine göndermeğe vadetmiş*

<sup>23</sup> BOA, HAT, Dosya No:842Gömlek No:37880Tarih:29 Z 1236.

*olmakla bu defa tezkire-i merkûmeyi gönderdiği ve pederi geçen şubatın on beşinde tahrîr eylediği mektub mersûmun tarafına vâsıl olduğu ve ilm-i ahlak ve fenn-i edebiyatda sa'y ü ihtimâm eylediği ve hânesinin levâzımında mukayyed olduğu mastûrdur.*

*Mekteb muallimi tarafından verilen imtihan ekrolü tezkiresi tercümesidir*

*"Yorgi Ketenci nâm zimminin kızı Lora nâm nasrâniye ilm-i coğrafya ve fenn-i edebiyatda imtihan olunup iktizâsı vechile verdi" deyü mastûrdur."*

İsyanın bastırılması sonrasında firar eden bazı isimlerin Adaya tekrar dönmek için devlete başvurduklarını görüyoruz. Bir örnek vermek gerekirse, Kıbrıs'ta meydana gelen Rum isyanı nedeniyle Marsilya'ya firar eden Eci Petrosizyo, Hırstodolo Eftoro, Hırstodolo Viki, Kostantin Corcari, Covannis Viki, Migeli Viki, Eci Corcos Kostanti Belendi ve ölen Evangelî'nin hanımı Despino ile beş çocuğunun geri dönme taleplerinin tahkik edilmesi, gerçekten isyana karışmayıp sırf korkuları sebebiyle firar ettikleri tespit edilirse Kıbrıs'a dönmelerine izin verileceğinden araştırma sonucunun Dersâadet'e bildirmesi istenmektedir.<sup>24</sup>

Zaman zaman teskin edilse de gerekli önlemlerin alınması noktasındaki gayretlerin kifayet etmediğini görmekteyiz. Nihayet Muhassıl Mehmed Emin Ağa, Devletin Adada ortaya çıkan sorunların bertaraf edilmesi noktasında beklentileri karşılayamamış ve 1827'de yerine Ali Ruhi Efendi tayin edilmiştir. Bu atamanın akabinde de Ada'da eksiklik görülen asker ve teçhizatın temini noktasında gerekli emirlerin gönderilmiş olduğunu görmekteyiz.<sup>25</sup>

Aslında Kıbrıs özelinde çok fazla eylem olmasa da Akdeniz'de cereyan eden hadiseler devleti ada konusunda tedbirler almaya yöneltmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın takviye kuvvetleri ile adanın güvenliği sağlanıyor olsa da bu konuda da bazı huzursuzlukların peyda olduğu gerçeği bu önlemlerin asıl sebebinin teşkil etmektedir.

Akdeniz'de var olan olağanüstü durum sebebiyle İstanbul'dan ve çevre karakollardan Kıbrıs'a istihbarat akışı devam etmekteydi. 1827 yılı sonlarına doğru Kıbrıs'ın etrafında demirleyen yabancı devlet gemilerinin aniden ve haber vermeksizin uzaklaşmaya başlamasını adaya yönelik bir saldırı hazırlığı olarak değerlendiren muhassıl, durumu İstanbul'a bildirdi ve bazı yeni taleplerde bulundu. Muhassıla göre uzun savaşlar sebebiyle ada nüfusu azalmış, muhafaza için gerekli askerin temini zorlaşmıştı. İstanbul'un talepleri doğrultusunda adada varlığı devam ettirilen Mısır askeri ise savunma konusunda isteksiz tavırlar sergilemekteydi. Bu da adayı tehditlere açık hale getirmekte ve halkın direncini kırmaktaydı<sup>26</sup>

Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki son kalesi olan Kıbrıs'ın muhafazasına büyük önem vermiştir. Muhassıl Ali Ruhi Efendi adada alınması gereken tedbirlerle ilgili raporlarını sürekli olarak İstanbul'a iletmiştir. Avrupa'da meydana gelen olaylarında etkisi ile Akdeniz'de sükûnetin az da olsa sağlanmış olması üzerine Babîâli, gönderilmiş olan raporlar doğrultusunda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan acil olarak Kıbrıs'a bir miktar zahire ve asker göndermesi isteyecektir.<sup>26</sup>

Mehmed Ali Paşa, İstanbul'a yazdığı 12 Ocak 1828 tarihli bir mektupla Kıbrıs'ın muhafazası için gerekli zahirenin en kısa zamanda temin edileceğini, ancak asker meselesiyle ilgili olarak bir şey yapılamayacağını bildirdi. Muhassılın Mısır askeriyle ilgili verdiği bilgilere itiraz eden vali, adada bulunan askerlerinin dağıldığına dair çıkarılan dedikoduların asılsız olduğunu söyleme gereği duydu. Paşa iddiaların aksine Mısır askerinin hala Kıbrıs'ın muhafazasında olduklarına işaret etti. Asker talebiyle ilgili verdiği bilgilerin yanlış anlaşılması için yaptığı açıklamada; Mısır askerinin büyük bölümünün Kıbrıs, Mekke, Medine, Mora ve Girit gibi önemli mevkilere dağılmış olduğunu, yeterli zaman olmaması

<sup>24</sup> KŞS, Defter No:31, sf.94, Hüküm no:166, Tarih 1 Cemaziyelevvel 1240/22 Aralık 1824.

<sup>25</sup> Haydar Çoruh, (2018). *Moralî Korsanların Kıbrıs Çevresindeki Faaliyetleri (1821-1828)*, TAED,61,307.

<sup>26</sup> BOA, HAT., Dosya no: 39885-B, 23 Rebiü'l-ahîr 1243 (13 Kasım 1827).



sebebiyle yeni bir asker tahriri yapılamayacağını, bu yüzden 5-6 ay boyunca Mısır'dan asker talep edilmesinin doğru olmayacağını ifade etti.<sup>27</sup>

Bu noktada bir diğer önemli etken, Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında süregelen gerginliktir. Kavalalı bu ilişkileri iyileştirmek için İstanbul'dan gönderilen talimatlara daha titiz hassasiyet göstermektedir. Nihayet, 23 Temmuz 1828'de İstanbul'u bilgilendiren Mehmed Ali Paşa, Kıbrıs'a gönderilmek üzere 1.000 kantar barutun yanı sıra 10.000 adet de güllenin İskenderiye limanında bekletildiğini, Kıbrıs muhassılı tarafından güllelerin çaplarıyla ilgili bilgi verilmesi halinde Adaya sevkiyatın hemen yapılabileceğini bildirecektir.<sup>28</sup>

### Sonuç

19 yüzyıl artık Akdeniz'in öneminin tekrar kazanmaya başladığı bir yüzyıl olmakla birlikte, Adalar ve özellikle Kıbrıs fazlası ile ehemmiyet kazanmış görünmektedir. Osmanlı Devleti'nde başlayan ayrılıkçı ayaklanmalara paralel Kıbrıs adasında yaşayan reyanında birtakım eylemleri peyda olmuştur. Yüzyılın başında başlayan hareketlenmenin çalışmamıza bahse dönemde geldiği noktayı sonraki yıllarda da başka süreçler izleyecektir.

Çalışmamıza ait dönemde Kıbrıslı Rumların İstanbul ve Avrupalı devletle ile ilişkileri ve aldıkları sözlü desteklerle başlattıkları eylemler irdelenmeye çalışılmıştır.

### Kaynakça

- BOA, C.DH. Dosya No:81 Gömlek No:4009 Tarih:29 B 1236 / 2 Mayıs 1821.  
BOA, C.HR. DN:15, GN:750, 20 Za 1236 (18 Eylül 1821)  
BOA, C.ML., Dosya No:592, Gömlek No:24413, Tarih:29 Za 1237(16 Eylül 1822)  
BOA, HAT Dosya No:1317 Gömlek No:51331 Tarih:29 Z 1236 / 28 Ağustos 1821.  
BOA, HAT Dosya No:837Gömlek No:37750E Tarih:29 Z 1236.  
BOA, HAT Dosya No:837 Gömlek No:37750 1236 / 16 Temmuz 1821.  
BOA, HAT, Dosya No:837, Gömlek No:37750B, Tarih:29 Z 1236 / 28 Ağustos 1821.  
BOA, Hat, Dosya No:837, Gömlek No:37750-P, Tarih:9 Ca 1236 / 12 Şubat 1821.  
BOA, HAT, Dosya No:837Gömlek No:37750 F Tarih:11 N 1236/12 Haziran 1821.  
BOA, HAT, Dosya No:837Gömlek No:37750 L Tarih:29 Z 1236 / 28 Ağustos 1821.  
BOA, HAT, Dosya No:842Gömlek No:37880Tarih:29 Z 1236.  
BOA, HAT., Dosya no: 39885-B, 23 Rebiü'l-ahîr 1243 (13 Kasım 1827).  
BOA, HAT., Dosya no: 43621, 11 Muharrem 1244 (24 Temmuz 1828).  
KŞS, Defter No:30, sf.145, Hüküm no:412, Tarih 11 Rebiulevvel 1237/6 Aralık 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.148, Hüküm no:417, Tarih 15 Zilkade 1236/14 Ağustos 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.155, Hüküm no:431, Tarih 29 Şaban 1236/1 Haziran 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.157, Hüküm no:435, Tarih 29 Ramazan 1236/30 Haziran 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.157, Hüküm no:437, Tarih 15 Receb 1236/18 Nisan 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.158, Hüküm no:438, Tarih 29 Ramazan 1236/30 Haziran 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.178, Hüküm no:473, Tarih 19 Rebiulevvel 1238/4 Aralık 1822.  
KŞS, Defter No:30, sf.56, Hüküm no:202, Tarih 20 Ramazan 1234/13 Temmuz 1819.  
KŞS, Defter No:30, sf.84, Hüküm no:271, Tarih 1 Ramazan 1236/2 Haziran 1821.  
KŞS, Defter No:30, sf.87, Hüküm no:280, Tarih 17 Zilhicce 1236/15 Eylül 1821.  
KŞS, Defter No:31, sf.10, Hüküm no:21, Tarih 21 Rebiulahir 1238/5 Ocak 1823.  
KŞS, Defter No:31, sf.10, Hüküm no:22, Tarih 20 Rebiulahir 1238/4 Ocak 1823.  
KŞS, Defter No:31, sf.13, Hüküm no:26, Tarih 20 Rebiulevvel 1238/5 Aralık 1822.  
KŞS, Defter No:31, sf.14, Hüküm no:27, Tarih 19 Cemaziyelevvel 1238/1 Şubat 1823.

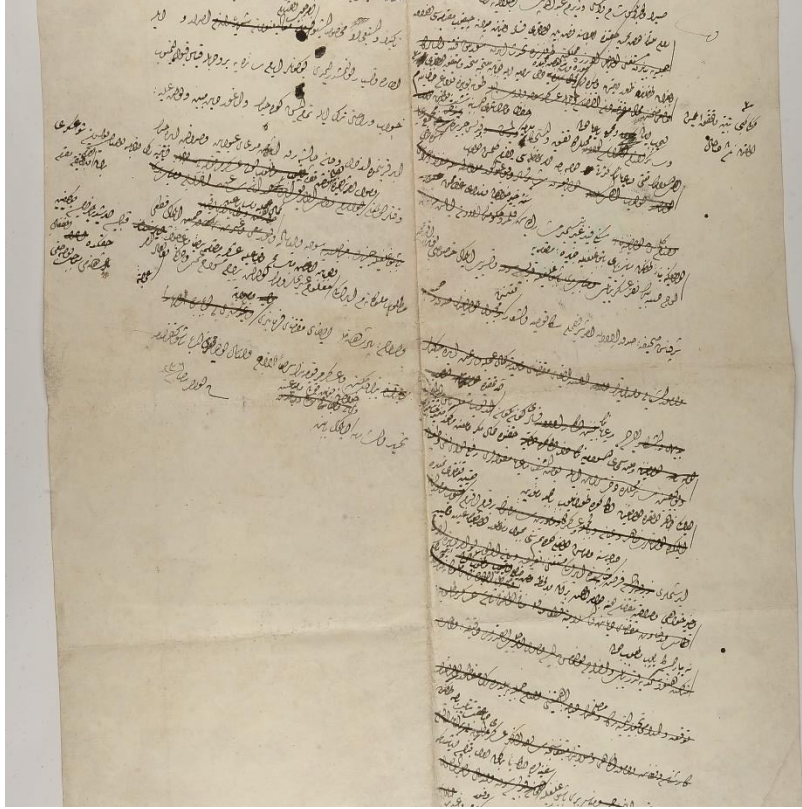
<sup>27</sup> Çoruh, Agm, s.309. BOA, HAT., Dosya no: 43447, 24 Cemaziye'l-ahîr 1243 (12 Ocak 1828).

<sup>28</sup> BOA, HAT., Dosya no: 43621, 11 Muharrem 1244 (24 Temmuz 1828).

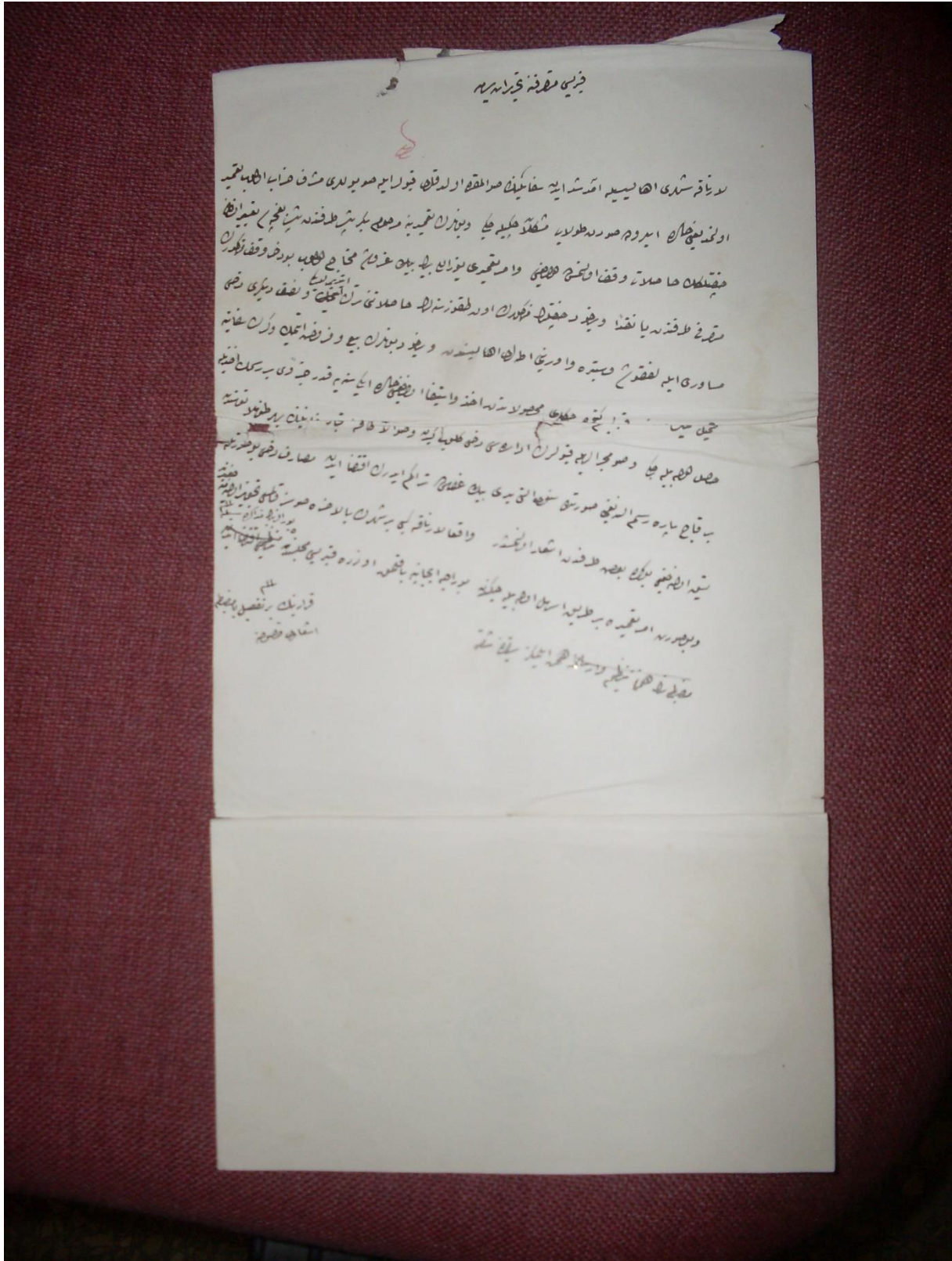
KŞS, Defter No:31, sf.58, Hüküm no:93, Tarih 1 Cemaziyevvel 1239/3 Ocak 1824.  
KŞS, Defter No:31, sf.94, Hüküm no:166, Tarih 1 Cemaziyevvel 1240/22 Aralık 1824.

Çoruh, Haydar. (2018). *Moralî Korsanların Kıbrıs Çevresindeki Faaliyetleri (1821-1828)*, TAED,61,307.

## Ekler

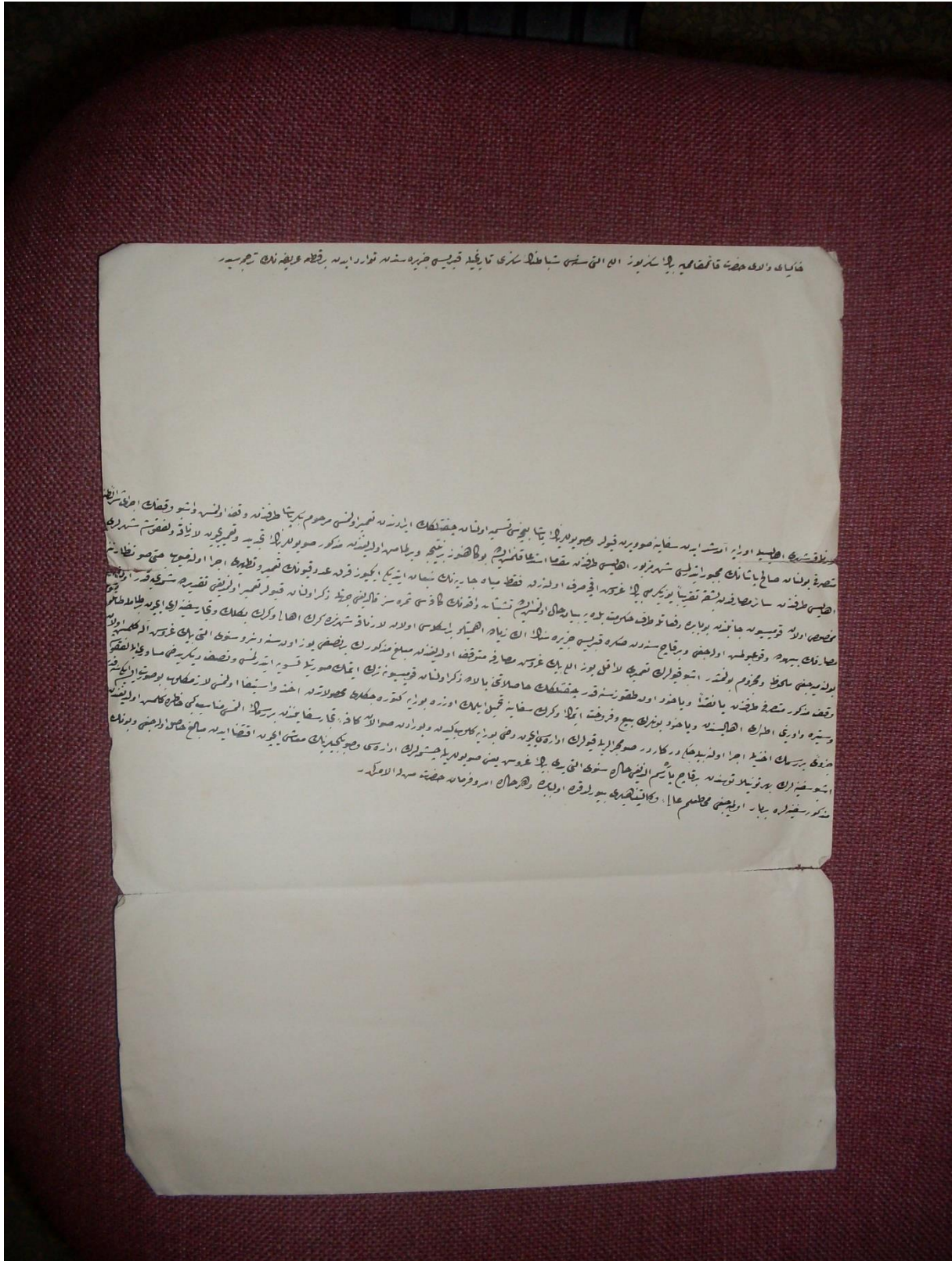


CDH\_814009



HRMKT\_142\_1





HRMKT\_142\_2



SAFEVÎ DÖNEMİNDE AZERBAJCAN'DA DÜZENLENEN  
MUHARREM RİTÜELLERİNE DAİR

ON THE MUHARRAM RITUALS HELD IN AZERBAIJAN  
DURING THE SAFAVİD PERIOD

Doç, Dr. Tural ŞİRİYEV

Milli Azərbaycan Tarihi Müzesi, Etnoqrafiya Bölümü,  
Bakü, Azərbaycan, <https://orcid.org/0000-0002-9867-4649>

**Özet**

Kerbela Olayı, yüzyıllardır müslüman hafızasında etkisini sürdüren önemli tarihf olaylardan birisidir. Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, hem dini hem de tarihi literatürün çeşitli türlerinde ele alınmış ve ele alınmaya devam edilmektedir. Bu çalışmanın da konusunu, Safevî döneminde yeni bir içerik kazanmış ve milli kültüre özgü bir forma dönüşmüş Kerbela hikâyesini anımsatan Muharrem ritüelleri oluşturmaktadır.

Büveyhiler ve Fatimilerden Safevîlere kadar geçen süreçte, Müslüman ülkelerdeki elverişsiz siyasi ve ideolojik durum nedeniyle Kerbela hadiselerinin anılmasına tarihi kaynaklarda rast gelinmemektedir. Ancak Safevî devletinin ortaya çıkışı ve Şî mezhebinin hâkim ideolojiye dönüşmesi, ülkede Kerbela olayı ile ilgili taziye merasimlerinin yaygınlaşmasına yol açmış ve hanedanlığın himayesinde bir etkinlik haline gelmiştir. Bu nedenle, Safevî ülkesinde dini törenler, özellikle Aşura törenleri, genellikle yönetici sınıf tarafından organize edilmekle beraber üstelik merasimlere bizzat devlet yetkilileri katılmıştır. Safevî hanedanı dışında bazı memurlar tarafından da bu destek sağlanmıştır. Toplumun farklı tabakalarından insanlar ise maddî olarak veya organizasyonlara beden güçleriyle katılarak dâhil olmuşlardır. Bu durum taziyeyi insanları bir araya getiren muazzam bir dayanışma projesine dönüştürmüştür.

Ağıtlar yakılarak ve göğüsler dövülerek gerçekleştirilen bu anma yöntemi, daha sonra Şîiler tarafından bir ritüele dönüştürülerek zamanla daha yaygın bir hale getirilmiş olan Muharrem törenleri, Şîliği Safevîlerin resmî dini olarak ülkede çoğunluğun kabul etmesini sağlamıştır. Merasimlerin merkezinde, gösterinin kahramanı ile özdeşleşerek Hz. Hüseyin'in çektiği acıyı ve şehit olmasını hissetmeye çalışmak yer almaktaydı. Tüm bunlar, bir yandan toplumun birlik duygusunun artmasına ve Safevî kimliğinin yerleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

**Anahtar kelime:** Safevîler, Muharrem Ritüelleri, Aşura, Taziye

**Abstract**

The event of Karbala is one of the most important historical event, that has remained in the memory of Muslims for centuries. Hussein's martyrdom in Karbala has been discussed and debated in various genres in both religious and historical literature. The subject of this study is the Muharram (month in the Muslim calendar), rituals reminiscent of the event of Karbala, which gained a new meaning during the Safavid empire period and became a form of national culture.



From Buwayhids and Fatimids to the Safavids, the commemoration of Karbala is not found its interpretation in the historical sources due to the unfavorable political and ideological situation in Muslim countries. However, the emergence of the Safavid state and the transformation of the Shiite sect into a dominant ideology led to the spread of condolences related to the events of Karbala in the country and became effective under the auspices of the dynasty.

Therefore, in the Safavid country, religious ceremonies, especially Ashura (tenth day of the Muharram month) ceremonies, were organized mainly by the ruling class, and state officials themselves attended the ceremonies. Some officials who do not belong to the Safavid dynasty also provided this support. People from different sections of society, attended the ceremony financially or physically. This situation turned the condolence ceremony into a great solidarity project that brought people together.

This ritual of mourning and beating of the chest later became a ritual among the Shiites, and the Muharram ceremonies, which became more widespread over time, allowed the majority of the country to adopt Shiism as the official religion of the Safavids. The main part of the ceremony was to try to feel the pain and martyrdom of Hussein, the protagonist of the play. All this has significantly contributed to the growth of a sense of unity in society and the establishment of the Safavid identity.

**Key words:** Safavids, Muharram rituals, Ashura, Taziya

## GİRİŞ

Kerbela olayı ile ilgili gerçekler zaman zaman Müslümanlar arasında propaganda edilerek nesilden nesile aktarılmış ve bu “destan” yeni akımların ve kültürel sistemlerin etkisiyle oluşmuştur. İmam Hüseyin'in katledilmesi Şiîler arasında birlik için güçlü bir ideolojik temel oluşturmayı başardı. Tüm dini ve siyasi zulme rağmen, bu trajik olayın anısını mümkün olan her şekilde canlandırmaya büyük önem verildi. İmam'a taziyeler ve daha geniş anlamda Peygamber ailesinin acılarını paylaşmak, imanın gerçek anlamı haline geldi. İmamlara duyulan sevgi tüm taziye ritüellerinde dile getirildi.

Muharrem ayında Kerbela şehitleri için ilk taziyeler, Büveyhi hükümdarı Muizüddeve'nin emriyle 963 yılında Bağdat'ta resmen düzenlendi. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Muharrem törenleri Hamdani döneminde Suriye'de ve Fatimiler döneminde ise Mısır, Irak ve Lübnan'da yaygın olarak düzenlendi. Büveyhiler ve Fatimilerden Safevîlere kadar geçen süreçte, Müslüman ülkelerdeki elverişsiz siyasal ve ideolojik durum nedeniyle Kerbela hadisesinin anılmasına tarihi kaynaklarda rast gelinmemektedir. Ancak Safevî devletinin ortaya çıkışı ve Şiî mezhebinin hâkim ideolojiye dönüşmesi, ülkede Kerbela olayı ile ilgili taziye merasimlerinin yaygınlaşmasına yol açmış ve hanedanlığın himayesinde bir etkinlik haline gelmiştir.

XVI-XVII. yüzyıllarda Azerbaycan'a yaptıkları ziyaretlerde Muharrem törenlerine tanıklık eden J. Şarden, Y. Streys, K. Bran, F. Kotov, M. Membre gibi yazarlara göre Safevîler'de taziye törenleri Muharrem'in ilk on gününde icra edilirdi. Aynı zamanda, adı geçen kaynaklar “katl sınan gün” veya “Aşura” olarak bilinen Muharrem ayının onuncu gününde ezadarlığın daha yaygın hale geldiğini ve çeşitli ihsanlar verildiğini belirtiyor. Evliya Çelebi bu konuda görece doğru bilgiler veriyor. Seyyah yazıyor ki, “Üç gün üç gece

çok güzel zikirler yapıldı, Kербela şehitlerinin ruhları için yüzbinlerce tencere Aşure pişirildi ve bunlar zenginlere, fakirlere, ünlülere veya sıradan insanlara dağıtıldı. Seyyhın Tebriz'de iştirak etdiği bu törende “yüzbinlerce tencere Aşure” dağıtılması hakda verdiği melumat Aşure törenlerinin ne kadar büyük ölçüde icra edildiğini göstermektedir.

### 1. SAFEVÎ DÖNEMİNDE MUHARREM TÖRENLERİ

Safevî devletinin ortaya çıkışı ve Şîî mezhebinin hâkim ideolojiye dönüşmesi (Daftari, 2014: 108-109), ülkede Kербela olayı ile ilgili taziye merasimlerinin yaygınlaşmasına yol açmış ve hanedanlığın himayesinde bir etkinlik haline gelmiştir. 1501 yılında Safevî devletini kuran Şah İsmail'in en önemli adımlarından biri din reformu yapmak oldu. Tebriz'e dahil olmasının ilk günlerinden itibaren, İslam'ın Şîî mezhebi (on iki imam - "isna eş'ariyya") resmi devlet dini ilan edildi (Efendiyev, 2007: 58).

Safevî hanedanlığı tarafından, Şîî mezhebinin doktrin temellerinden doğan “velaye” ilkesine göre Ehl-i Beyt imamlarının mücadele yolunun yayılmasına devletin ideolojik politikasında geniş yer verildi (Mir Caferi, 1972: 1-15). Bu nedenle, Safevî ülkesinde dini törenler, özellikle Aşura törenleri, genellikle yönetici sınıf tarafından organize edilmekle beraber üstelik merasimlere bizzat devlet yetkilileri katılmıştır. Safevî hanedanı dışında bazı memurlar tarafından da bu destek sağlanmıştır. Toplumun farklı tabakalarından insanlar ise maddî olarak veya organizasyonlara bizzat katılarak dâhil olmuşlardır. Bu durum taziye insanları bir araya getiren muazzam bir dayanışma projesine dönüştürmüştür. Bu anma yöntemi, daha sonra Şîîler tarafından bir ritüele dönüştürülerek zamanla daha yaygın bir hale getirilmiş olan Muharrem törenleri, Şîîliği Safevîlerin resmî dini olarak ülkede çoğunluğun kabul etmesini sağlamıştır. Merasimlerin genel amacında Hz. Hüseyin'in mazlumiyetini ve çektiği acıyı hissettirmeye çalışmak yer almaktaydı. Tüm bunlar, bir yandan toplumun birlik duygusunun artmasına ve aynı zamanda Safevî kimliğinin yerleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

İskender Münşi, hükümdarın da katıldığı taziye törenlerini şöyle anlatır: “Bu hanedanın böyle bir kuralı vardır ki, Aşura gününde hükümdar, tüm emir ve komutanlar Seyyidüş-Şühada'nın ve Kербela'da tüm katledilenlerin taziye törenini oluştururlar. [Ezadarlar] hükümdarın yanında eza hendamesi kurur ve gözyaşı döküyor” (Münşi, 2010: 543).

Muharrem törenlerinin en ilginç yönlerinden biri de, mensubiyetinden bağımsız olarak herkesin bu törenlere katılması ve çeşitli ritüelleri icra etme sürecinde eşit davranmasıydı. 1646-1648 yıllarında Azerbaycan'a ilk ziyaretinde Tebriz'de tanık olduğu mahrem törenine sosyal hayatın her kesiminden insanların katılması ve herkesin birbirine olan şefkatli tavrı Evliya Çelebi'nin de dikkatini çekmiştir: “Her yıl Muharrem ayı Aşura gününde tüm önde gelen insanlar, yetişkinler ve çocuklar, kısacası herkes Cevgan Meydanı'nda toplanır. Ve bugün, birçok ünlü şahıslar tuluğlarını boyunlarına astı ve Hüseyin'in ruhu için tereddüt etmeden su dağıttı” (Çelebi, 2005: 293).

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Safevî ülkesini defalarca ziyaret eden Fransız seyyah Jan Şarden de burada düzenlenen bazı bayram törenlerinden başka Maharram hakkında da ilginç bilgiler kayd etmiştir. Yazar, Safevî eyaletinde yılın Hicri takvimine ve Muharrem ayının başlangıcına dayanarak, o aya denk gelirse şenliklerin yasaklandığını ve bu bağlamda ülkedeki bayram geleneklerinin giderek zayıfladığını belirtiyor (Şarden, 1994: 47). Çıkaço

Üniversitesi'nin profesörü Hodgson da benzer bir hata yaparak bazı dini bayramların bile Muharrem merasimleri nedeniyle Safevîler ülkesinde zayıfladığını iddia etmektedir (Hodgson, 1995: 39). Ancak, Safevî döneminin birçok kaynağına, mesela İ.Münşi Türkman ve H.Rumlu gibi Safevî tarihçilerine göre halk, Nevruz şenliklerinin asırlık geleneğine uygun olarak XVI-XVII. yüzyıllarda baharın gelişini yeni yılın başlangıcı olarak görüyordu.

Safevî döneminin kaynakları, taziye törenlerinin çoğunlukla başkent ve çevredeki alanların açık meydanlarında yapıldığını, Safevî hanedanının ise bu törenleri ülkenin daha geniş bölgelerinde düzenlemeye çalıştığını göstermektedir.

## 2. MUHARREM RİTÜELLERİNDE MAKTEL ESERLERİN ROLÜ

Doğu'da, özellikle Azerbaycan edebiyatında henüz erken dönemlerden yaygın Kerbela vakasının özel etkili üslupla tavsif edildiği ve genellikle Arap, Fars, daha sonra Türk dilinde çeşitli janrlarda yazılmış eserler Maktel veya Maktel'i-Hüseyn adlandırılıyordu (Buttanrı, 2010: 254).

Azerbaycan edebiyatında şimdilik belli olduğu üzere ilk Maktel 1502 yılında Hüseyin Vaiz Kaşifinin (öl. 1504) Rövizetü's-Süheda adlı Farsça yazdığı, I Şah Tehmaspın emri ve Şiraz hakimi Serhan Zülkadirin talimatı üzerine Muhammed Nişatinin Şühedaname adı ile ana dilimize tercüme ettiği eserdir (Fuzuli, 2005: 10). Türk dilinde yazılmış ilk Maktel ise M.Fuzulinin ünlü Hadikatü's-Süeda (Mutlular Bahçesi) adlı eseridir (Buttanrı, 2010: 254). Bazıları bu eseri Rövizetü's-Süheda'nın tercümesi de kabul ederler (Nağisoğlu, 2002: 28).

Azerbaycan bedii nasrının en klasik örneği sayılan Hadikatü's-Süeda müellifin dini düşünce, iman ve inanç duygularının sanat eksi açısından çok tipiktir (Fuzuli, 2005: 10-11). Eserde yer alan Mah-i Muharrem Oldu şiiri şairin derin kederinin ifadesi olarak halk arasında daha yaygındı:

Mahi-muharrem oldu, meserret haramdır,  
Matem bu gün şariata bir ehtiramdır...  
Her meddi-ah kim çekilir Ehli-beyt için  
Miftahi-babi-rövizeyi-darüs-salamdır.  
Şad olmasın bu vaqeadan şad olan könül!

Bir dem melalü quşseden azad olan könül! (Fuzuli, 1993: 312).

Hadikatü's-Süeda eseri sadece Azerbaycan'ın değil, bir çok Müslüman halkların edebiyet-i fikri tarihinde çeşitli Maktel romanı gibi şöhret bulmuş (Nebiyev, 2009: 380) ve taziye törenlerinde de geniş kullanılmıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Alevi-Bektaşî topluluklarının geçirdiği muharremlik törenlerinden bahseden M.Beşe yazıyor ki, derviş Hadikatü's-Süeda'nı avazla okuyup anlatıyor ve daha sonra meclis katılımcıları aynı Makteli birlikte okuyorlar (Beşe, 1941: 159-160).

Azerbaycan'da da sözleri genellikle Maktel şiirlerden alınan mersiye on gün boyunca taziye törenlerinde özel sesi ve avazı olan mersiyehanlar tarafından okunurdu. Arap dilinde رثی (Resa) kökünden olup, ölüye acımak ve ağlamak anlamlarını taşıyan Mersiye sözü Farsça'ya, daha sonra Türkçe'ye geçmiştir (Turgut, 2010: 509). Daha önce taziye meclislerinde, esasen, mersiye okunduğuna göre onu okuyanlara Mersiyehan deniliyordu. Sonraları muharrem ayının ilk on gününde okunan mersiyelerin yerini büyük hacimli Rövizeler aldığı için böyle eserleri okuyanlara Rövizehan denilmiştir (Mizyev, 2001: 26).

Yazar Rövzehan istilahının oluşumunu ise doğrudan Kaşifinin Rövzetü's-Süheda eserinin adı ile ilişkilendirir (Mizyev, 2001: 26).

Azerbaycan edebiyatında Maktel yazmak geleneği sonraki yüzyıllarda da devam etmiş ve daha fazla Muhammed Fuzuli yaratıcılığının etkisi altında gelişmiştir.

## SONUÇ

Nitekim çeşitli kaynaklara göre, Safevî döneminde Muharrem törenlerinin ülke halkı tarafından dini bir gelenek olarak kabul edildiği ve kutsal değer etrafında halkın manevi birliğinin bir ifadesi olarak hareket ettiği açıktır.

Kerbela musibeti Ehl-i Bey'te yüksek saygı besleyen Müslüman ülkelerde keskin itirazlar doğurdu. Bu bakımdan, Müslüman toplumunda sosyal-felsefi düşüncüyü ciddi etkileyen Kerbela hadisesi imam Hüseyin'in şahsında zulme karşı mücadele sembolüne dönüştü. Müslüman-doğu edebiyatında yeni dini-felsefi konunun meydana gelmesi de fikrimizce işte bununla ilgiliydi. Bazı araştırmalara göre, Müslüman ülkelerde esasen Sefevîlerden beri edebi geleneğin oluşmasına zemin yaratan faktör Kerbela şehitleri için eza tutmanın sevap kazanmaya sebep olacağı inancı ile ilgili olmuştur. Bu dönemin edebi dilinde, özellikle, dini içerikli sanatsal eserlerde folklorun etkisi altında gözlenen sadeleşme ve aynı zamanda nezdin ön plana geçmesi ise Kızılbaş ideolojisi altında kitleleri birleştirmek amacı taşıyordu.

## KAYNAKÇA

- Beşe, M.E. (1941). Anadolu Bektaşî Köylerinde Muharrem Ayini. HBH, Mayıs.
- Buttanrı, M. (2010). Kerbela Olayının Azerbaycan ve Türk Tiyatrosuna Yansıması, Çeşitli Yönleriyle Kerbela. Başbakanlık Tanıtma Fonu ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla 20-22 Mayıs 2010 tarihinde Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu bildirileri. Editör: Dr. A.Yıldız – A.Aksu, Sivas. II. Cilt.
- Daftary F. Şii İslam Tarihi. (2014). İstanbul, İngilizceden çeviren: Ahmet Fethi. "ALFA" Basım Yayını.
- Efendiyev O.Ə. (2007). Azerbaycan Safevîler devleti. Bakü, "Şərq-Qərb" Yayınları.
- Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım – Girit. (2005). 2. Cilt, 1. Kitap. Hazırlayanlar: Y.Dağlı – S.A.Kahraman. İstanbul, YKY.
- Hodgson M.G.S. (1995). İslam'ın Serüveni. Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, Türkçe tercüme için redaksiyon, yayına hazırlama ve tashih: Metin Karabaşoğlu, Cilt 3, İstanbul, "Yeni Şafak" İz Yayıncılık.
- İskender Münşi Türkman. (2010). Dünyayı bezeyen Abbasın tarihi (Tarixe-aləmaraye-Abbasi). Bakü, "Şərq-Qərb" Yayınları.
- Jan Şarden. (1994). Seyahatname ("Parisden İsfahana seyahat"). Bakü, "Elm" Yayınları.
- Mir Caferi Hüseyin. (1972). Şiilik ve Safevî Şiiliği, İstanbul.
- Mizyev, A. (2001). Fuzulinin Hadikatü's-Süeda Eseri Orta Asırlar Tercüme Abidesi Gibi, Bakü.

Muhammed, Fuzuli. (1993). Hadikatü's-Süeda (tertibçiler: Elyar Seferli, Muhsin Nağısoylu, Nasib Göyüşov; izahlar Muhsin Nağısoyluya aittir). Bakü. "Gençlik" Yayınları.

Nağısoylu, M. (2002). Fuzulinin Hadikatü's-Süeda Eseri., Bakü, "Nurlan" Yayın Evi.

Nebiyev, B. (2009). Musibetnamenin Kamilliyi. Seçilmiş Eserleri. Beş Ciltte, I c., Klasikleri Okurken, Bakü, "Çınar-Çap" Yayınları.

Turğut, K. (2010). Türk Edebiyatında Farsça Yazılmış Kerbela Mersiyeleri. Çeşitli Yönleriyle Kerbela. Başbakanlık Tanıtma Fonu ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla 20-22 Mayıs 2010 tarihinde Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu bildirileri. Editör: Dr. A.Yıldız – A.Aksu, Sivas. II. Cilt.

## BALONIYA PROSESİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ ALİ TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏT AMİLİ

### QUALITY FACTOR IN HIGHER EDUCATION WITHIN THE BOLOGNA PROCESS

**Dr. İlahə ŞIXƏLİYEVƏ**

Bakı Dövlət Universiteti Pedaqogika kafedrası  
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

#### **Xülasə**

Elmi məqalədə Boloniya Bəyannaməsinin əsas müddəaları: iki pilləli ali təhsilə keçid, kredit sisteminin tətbiqi, mobilliyin genişləndirilməsi, ixtisasların və diplomların qarşılıqlı tanınması, diplomlara əlavənin Avropa ölkələrinin ali təhsil haqqında müvafiq sənədlərinə uyğunlaşdırılması, məzunların işlə təminatına nail olunması, Avropa təhsil sisteminin cəlbədiciyinin təmin edilməsi kimi məsələlər araşdırılmışdır. Eyni zamanda burada ali təhsilin Avropa məkanına inteqrasiyasını sürətləndirən sərəncamlara, müvafiq normativ hüquqi sənədlərə istinad olunaraq Boloniya deklarasiyasının imzalanmasının önəmliliyi aşkara çıxarılmışdır. Bu prosesə nəzarət edən xüsusi beynəlxalq qurumlar, onların fəaliyyət dairələri və ali təhsilin keyfiyyətinə təsiri istiqamətləri araşdırılmışdır. Ali təhsil müəssisələrinin inkişafına təsir edən amillər və bu inkişafın keyfiyyət göstəriciləri müəyyən olunmuşdur. Tələbə və müəllim mübadiləsinin həyata keçirilməsi, onların birgə proqramlara cəlb edilməsindən ötrü respublikada həyata keçirilən tədbirlər gözünə gətirilmiş, keyfiyyətə nəzarət mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması aktual bir problem olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Bu zaman proqramların məzmunu və onun necə həyata keçirilməsi, məzunların fərdi hazırlıq səviyyəsi, onların işlə təmin edilməsindəki nailiyyətlərə diqqət yetirilməsi əhəmiyyətli məsələlərdən biri olaraq irəli sürülmüşdür.

Elmi məqalədə yalnız müəyyən olunmuş bilik və bacarıqlar toplusunu şagirdlərə öyrətməklə məşğul olan orta məktəblərdən fərqli olaraq ali təhsilin vəzifələrindən biri olan tələblərə elmi tədqiqat vərdişlərinin aşılınması və onlarda elmi təfəkkürün formalaşmasına nail olma, digər tərəfdən isə ali təhsil müəssisələri, xüsusən, kafedralar, laboratoriyalar və digər elmi strukturların elmi potensialını özündə cəmləşdirən və ona istiqamət verən mərkəzlərin daha da sayının və keyfiyyətinin artırılması bir tələb olaraq irəli sürülmüşdür. Elmi məqalədə bütün bunlarla yanaşı olaraq Akkreditasiya Şöbəsinin hazırkı missiyası, ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin əsas mərhələlərini əhatə edən qiymətləndirmə və yoxlama prosedurlarının təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsində əsas amillər olması, bu səbəbdən də akkreditasiya qaydalarına və tələblərinə düzəlişlərin edilməsi mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan məsələlərdən biri kimi ortaya qoyulmuşdur. Kompleks bir proses olaraq təhsil xidmətinin qəbul edilməsi, bu prosesin xammalının (proses şagird-abituriyent, təhsil prosesindən keçən tələbə, təhsil prosesini icra edənlərin elmi tədqiqatları və s.) və məhsulunun (müəyyən dəyərləri qazanmış, yetişmiş və bacarıqlı məzun və s.) proses başlamadan müəyyən edilməsi, standartlaşdırılmış infrastrukturun qoşulması, əvvəlcədən müəyyən edilən hədəflər əsasında idarəetmə sisteminin tətbiqi və s. kimi istiqamətdə qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olaraq elmi məqalədə irəli sürülmüşdür.



**Açar sözlər:** Boloniya, ali təhsil, keyfiyyət, mobillik, Avropa, Bəyannamə

### **Abstract**

The main provisions of the Bologna Declaration are: transition to two-level higher education, introduction of credit system, expansion of mobility, mutual recognition of specialties and diplomas, harmonization of diploma supplements with relevant documents on higher education in European countries, employment of graduates, ensuring attractiveness of European education system. issues were investigated. At the same time, the importance of signing the Bologna Declaration was revealed here, referring to the decrees accelerating the integration of higher education into the European space, the relevant normative legal documents. The special international organizations that control this process, their spheres of activity and the directions of their impact on the quality of higher education have been studied. Factors influencing the development of higher education institutions and quality indicators of this development have been identified. The implementation of student and teacher exchanges, the measures taken in the country to involve them in joint programs, the development of quality control mechanisms have been identified as an urgent problem. At the same time, one of the important issues was the content of the programs and how to implement them, the level of individual training of graduates, attention to their achievements in employment. In contrast to secondary schools, which teach only a certain set of knowledge and skills in a scientific article, one of the tasks of higher education is to inculcate scientific research skills and achieve the formation of scientific thinking, while higher education institutions, especially departments, laboratories and other scientific It was demanded to increase the number and quality of the centers that concentrate and direct the scientific potential of the structures. In addition, the current mission of the Accreditation Department, assessment and inspection procedures covering the main stages of the higher education institution are the main factors in ensuring the quality of education, and therefore the adjustment of accreditation rules and requirements is one of the strategically important issues. Acceptance of educational services as a complex process, without starting the process of raw materials of this process (student-applicant, student undergoing educational process, scientific researches of executors of educational process, etc.) and product (gaining certain values, mature and capable graduates, etc.). The implementation of the above-mentioned measures in the direction of identification, connection of standardized infrastructure, application of management system on the basis of predetermined goals, etc. was put forward in the scientific article.

**Keywords:** Bologna, higher education, quality, mobility, Europe, Declaration

Hazırda Boloniya prosesinə qoşulan ölkələrin sayı 49-dur. Ölkəmiz Boloniya prosesinə qoşulmaq üçün ilk addımlarını 2004-cü ildə atmış, 19 may 2005-ci ildə isə Norveçin Berqen şəhərində keçirilən konfransda Azərbaycan Boloniya prosesinə qoşulmuşdur. Azərbaycanın bu prosesə qoşulmaqda əsas məqsədi Avropa təhsil məkanına inteqrasiya olmaqla kredit sisteminə keçməni, müasir attestasiya və akkreditasiya sisteminin qurulmasını təmin etməkdir. Ölkəmizdə elə mütəxəssislər hazırlanmalıdır ki, onlar Avropanın istənilən universitetində müvafiq ixtisas üzrə təhsilini davam etdirə bilsinlər. Son illər Avropa universitetlərinin

inkışafı Boloniya prosesi adı ilə özünü əks etdirir. Təhsil sahəsində dünyada, xüsusən Avropada gedən proseslərin təhlili göstərir ki, Avropa ali təhsil sisteminə inteqrasiya Boloniya Bəyannaməsinin aşağıdakı əsas müddəalarını həyata keçirməklə mümkündür:

- iki pilləli ali təhsilə keçid;
- kredit sisteminin tətbiqi;
- təhsilin keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- mobilliyin genişləndirilməsi;
- ixtisasların və diplomların qarşılıqlı tanınması;
- diplomlara əlavənin Avropa ölkələrinin ali təhsil haqqında müvafiq sənədlərinə uyğunlaşdırılması;
- məzunların işlə təminatına nail olunması;
- Avropa təhsil sisteminin cəlbediciliyinin təmin edilməsi.

A. Abbasov, S. Əliyev, T. Paşayevin qənaətinə görə “Avropa ölkələrinin təhsil sisteminin inteqrasiyası və Ümumavropa ali təhsil məkanının yaradılması göstərir ki, Avropa təhsil sisteminin digər ölkələrin təhsil sisteminə inteqrasiyanın əsas yolu Boloniya prosesidir. Ona görə bu prosesin müddəalarını ali təhsilə tətbiq etmədən təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi mümkün deyildir.”(4, s.7)

Ümumavropa zonasının intellektual, mədəni, sosial və texniki bazasını yaratmaq və gücləndirmək yolunda “Boloniya prosesi” nin əhəmiyyəti böyükdür.

Ümumilikdə, Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini və suverenliyini bərpa etdiyi zamandan bu günə kimi ölkəmizdə bir çox sahələrin-siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni həyatın, həmçinin də təhsilin inkişafına xidmət edən mühüm sərəncamlar verilmişdir. Onlardan biri də təhsilimizin Avropa təhsil məkanına inteqrasiyasını nəzərdə tutan “Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiya ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” 31 yanvar 2008-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış sərəncamdır. Sərəncamda deyilir ki, “2001-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına üzv olması ölkəmizin Avropa məkanına inteqrasiyasını sürətləndirmişdir. Bu proseslərin tərkib hissəsi kimi Azərbaycan Respublikası Avropa ölkələrinin təhsil nazirləri tərəfindən qəbul edilmiş Boloniya deklarasiyasını imzalamaqla respublikanın ali təhsil müəssisələrinin Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyası yolunda mühüm addım atmışdır.”(7)

Avropa ölkələrinin təhsil sistemində bu gün dinamik inkişaf mövcuddur. Deməli, Boloniya sisteminə qoşulan digər ölkələrin də çevik təhsil sistemi olmalıdır ki, bu inkişafı ayaqlaşa bilsinlər. Boloniya prosesinin tələbləri daim artır. Bu prosesə yeni qoşulan dövlətlər öz milli təhsil sistemlərini yenidən qurmaqla, bu istiqamətdə islahatlar aparmaqla paralel, Boloniya prosesinin daim artan tələblərini öyrənməli və nəzərə almalıdır. Bu prosesə nəzarət edən xüsusi beynəlxalq qurumlar mövcuddur ( məsələn, Avropa Təhsilin Keyfiyyətinə Nəzarət Assosiasiyası). Bu qurumlar konvensiyaya yeni qoşulan ölkələrin təhsil sistemində mütəmadi monitorinqlər aparır. Bu qurumun universitetlər qarşısında qoyduğu mühüm tələblərdən biri təhsilin keyfiyyətinin proses yanaşma əsasında daim yüksəldilməsi və bu məqsədlə “Universitetdaxili keyfiyyətin menecmenti sistemi” nin qurulmasıdır. İ. Əliyev, N. Nəsirli, İ. Əhmədov, G. Məmmədova, T. İmanov, G. Qafarovanın gəldikləri qənaətə görə “ölkələrin ictimai-iqtisadi inkişaf səviyyəsində olan müxtəliflik, onlarda mövcud olan

çoxsaylı obyektiv və subyektiv səbəbdən irəli gələn problemlər, qanunvericilikdə olan fərqlər təhsilin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərən amillərdir. Ümumi sənədə imza ataraq ümumi ali təhsil məkanına qoşulmağı bəyan etmək azdır və bu işin yalnız başlanğıcıdır.”(5, s. 46)

İnkişaf etmiş bir ölkənin və ya ölkələr qrupunun ali təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq etmək, onlarla eyni hüquqa malik olaraq birgə proqram çərçivəsində fəaliyyət göstərmək üçün keyfiyyət göstəricilərinə görə ən azı ona yaxın bir vəziyyətdə olmaq lazımdır. Ali təhsilin də fərqli keyfiyyət səviyyəsinə malik olan ölkələr arasında, şübhəsiz, bərabər səviyyəli tələbə mobilliyindən, birgə proqramların həyata keçirilməsindən söhbət gedə bilməz. Avropanın özündə öz sambalına, maddi texniki imkanlarına, elmi potensialına görə zəif olan ali təhsil müəssisələri də az deyildir. Əslində, Boloniya prosesinin hədəflərindən biri də həmin ali məktəblərə kömək edərək müvafiq yüksək səviyyəyə qaldırmaqdır. Tələbə və müəllim mübadiləsinin həyata keçirilməsi, onların birgə proqramlara cəlb edilməsi güclü bir rıçaq kimi istifadə olunur. Lakin bu məsələdə də keyfiyyət meyarlarının və standartlarının müəyyən edilməsi, keyfiyyətə nəzarət mexanizmlərinin işlənilməsi hazırlanması aktual problem olaraq qalmaqdadır.

Keyfiyyətə nəzarət zamanı proqramların məzmununu və onun necə həyata keçirilməsinə, məzunların fərdi hazırlıq səviyyəsinə, onların işlə təmin edilməsindəki nailiyyətlərinə diqqət yetirilməsi əhəmiyyətlidir. Bütün bu məsələlər YUNESKO-nun 1995-ci ildə qəbul etdiyi “Ali təhsilin islahatı və onun inkişafı” sənədində öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropada bir sıra qurumlar yaranmışdır ki, onlar ali təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi işində Boloniya prosesi qurumları ilə əməkdaşlıq edirlər. Onlardan ali təhsildə keyfiyyətin təmin edilməsinin Avropa şəbəkəsini (ENQA) xüsusi göstərmək lazımdır. Bu şəbəkəyə Avropa ölkələrində müxtəlif sahələr üzrə ali təhsilin keyfiyyətini qiymətləndirməklə məşğul olan 42 agentlik (assosiasiya) daxildir. Ali təhsildə keyfiyyətin təmin edilməsində akkreditasiya prosedurlarının xüsusi yeri vardır. Akkreditasiya səlahiyyətli orqan tərəfindən ali təhsil müəssisəsində tədris edilən proqram üzrə hazırlığın tələb olunan keyfiyyət səviyyəsinə uyğunluğunun təsdiq edilməsidir.

Boloniya prosesində vacib məqamlardan biri vahid məkana daxil olan ölkələrin və onların ali təhsil müəssisələrinin qarşılıqlı şəkildə ali təhsil ixtisaslarının, dərəcələrinin və tədris dövr mərhələlərinin, digər vacib sənədlərin tanınmasıdır. Məsələ burdadır ki, bu məsələ Boloniya prosesinin tələbi kimi üzə çıxmamışdır. Tanınmaya ehtiyac ictimai-iqtisadi inteqrasiya prosesinin gedişində onun inkişaf qanunauyğunluqlarının diktəsi ilə hələ xeyli əvvəllər mövcud olmuş və müxtəlif beynəlxalq görüşlərin və müqavilələrin predmeti olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, Boloniya prosesinin vacib sənədlərindən biri olan və ali təhsil ixtisaslarının, dərəcələrinin və digər mühüm sənədlərin Avropa dövlətlərinin və onların ali təhsil müəssisələri tərəfindən tanınması haqqında Lissabon Konvensiyası Boloniya Deklarasiyasının qəbul edilməsindən bir il əvvəl-1998-ci ildə 43 Avropa dövləti tərəfindən qəbul edilmişdi. Lakin ilk vaxtlar Lissabon Konvensiyasının ali təhsil sənədlərinin qarşılıqlı şəkildə tanınması çərçivə sənədi olaraq yalnız tövsiyə xarakteri daşıyırdısa, Boloniya prosesinin başlaması ilə onun digər normativ sənədlərlə dəstəklənməsi onu gücləndirdi. Xüsusilə 2002-ci ildə Lissabonda Boloniya prosesi çərçivəsində keçirilən seminarla qəbul edilmiş bir sıra tövsiyələr daha samballı gücə və təsirə malik idi. Vahid ali təhsil məkanına daxil olan Avropa ali təhsil müəssisələrinin ali təhsil ixtisasları və sənədlərinin qarşılıqlı

olaraq tanınmaları məqamında qarşıya çıxan problemlər əsasən, keyfiyyət səviyyələrinin, tədris müddətlərini və mərhələlərinin, proqramların və bir sözlə, təhsilə aid standartların müxtəlifliyindən irəli gəlir. Son illər akademik əməkdaşlığın ən yüksək zirvəsi bütün dünyada öz müsbət cəhətini əks etdirmiş, hətta Avropada get-gedə geniş yayılan beynəlxalq ikili və ya müştərək diplomların reallaşmasına nail olmuşdur. Tədris prosesində üst-üstə düşmə aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa imkan verir:

- tədris prosesinin (tədris planı, təlim və qiymətləndirmə metodları, kursların məzmununa və müəllimlərə tələblər və s.) bütün əsas elementlərinin razılaşdırılmış proqramlarının formalaşdırılması;

- tərəfdaş universitetdə təhsilin nəticələrinin tərəfdaşların bütün iştirakçıları arasında avtomatik tanınmasıdır ki, bu da mobillik elementinin təhsil prosesinə qoşulacağına təminat verir;

- proqramların ümumi idarəetmə orqanının yaradılması;

- tədris başa çatdıqda müştərək (proqram iştirakçıları adından) diplomun və ya iştirakçı universitetlərin diplomunun verilməsi.

Tarix boyu ali təhsil müəssisələrində tədrisin bilavasitə elmi tədqiqatlarla vəhdəti hamı tərəfindən şərtsiz qəbul edilən bir realıq olmuşdur. Yalnız müəyyən olunmuş bilik və bacarıqlar toplusunu şagirdlərə öyrətməklə məşğul olan orta məktəblərdən fərqli olaraq ali təhsilin vəzifələrindən biri də tələblərə elmi tədqiqat vərdişlərinin aşılması və onlarda elmi təfəkkürün formalaşmasına nail olmaqdır. Digər tərəfdən isə ali təhsil müəssisələri, xüsusən, kafedralar laboratoriyalar və digər elmi strukturlar cəmiyyətin elmi potensialını özündə cəmləşdirən və ona istiqamət verən mərkəzlər olmuşlar. Buna görə də, Avropa ali təhsil sistemində əsaslı dəyişiklikləri nəzərdə tutan Boloniya prosesinin elmə, onun daşıyıcıları olan strukturların bu prosesdə oynadığı rola təsiri mühüm əhəmiyyətə malikdir. Boloniya prosesinə qoşulan hər bir ölkəni də maraqlandıran və narahat edən sualların xeyli hissəsi bu məsələlərlə bağlı olmuşdur.

Məsələ bundadır ki, ümumilikdə ali təhsilin özü harada olmasından asılı olmayaraq tədrisin yüksək elmi səviyyədə olmasını tələb edir. Elmi təminatın təşkili isə bir-birindən fərqlənə bilər. Boloniya prosesi müəllimlərin seçilməsi, fənlərin seçilməsi, tədrisin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsi məsələlərini rəqabət zəmininə qoyduğundan yeni sistem nəinki elmi cəhətin azalmasına təhlükə yaratmır, əksinə, onun daha da gücləndirilməsi üçün şərait yaradır. Digər tərəfdən tələbələrin mobilliyi ilə yanaşı müəllim və tədqiqatçıların sərbəst hərəkətinin təmin edilməsi və onun stimullaşdırılması vahid elmi-tədqiqat məkanının formalaşmasına, onun çərçivəsində informasiya və təcrübə mübadiləsinin intensivləşdirilməsi bu sahədə geniş perspektivlər açır.

Boloniya prosesinin çərçivəsində mobilliyin təmin edilməsi, tələbələrin seçim hüququnun genişlənməsi, elmi-pedaqoji kadrların rəqabət mühitinin formalaşdırılması ümumilikdə elmin inkişafını stimullaşdıran amillərdir. Eyni zamanda keyfiyyətin yüksəldilməsinə xüsusi diqqətin yetirilməsi və onun təmin edilməsi mexanizmlərinin işlənilməsi bu prosesdə elmin, alimlərin əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı onun məsuliyyətini də artırır.

Avropa ölkələrində Rektorlar Konfransı adlanan və ali məktəb rektorlarını birləşdirən qurumlar fəaliyyət göstərir, onlar təhsilin keyfiyyəti, araşdırma, tələbə və mütəxəssis

mübadiləsi kimi sahələrdə və ümumiyyətlə ali təhsil siyasətinin düzgün formalaşmasında fəal iştirak edirlər.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Avropada ali təhsil sistemində Boloniya prosesi çərçivəsində aparılan islahatlar tələbə kontingentinin tutduğu yerə, oynadığı rola əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Bu sahədə görülən işlər hər şeydən öncə tələbənin hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmişdir. Bu anda tələbə təhsil prosesinin obyekt kimi çıxış edir. Lakin onun daha aktiv elementə çevrilməsi prosesi uzun bir tarixə malikdir və müasir dövrdə onlar təhsilin ən aktiv subyektlərindən biri olduqlarını günbəgün daha çox sübut edirlər. Hamı üçün artıq aydındır ki, tələbələr aktiv mövqeyi və iştirakı olmadan bu sahədə heç bir ciddi islahatdan söhbət gedə bilməz. Bu reallıq tədricən ölkələrin təbii qanunvericiliyində də öz əksini tapmaqdadır. Təsadüfi deyildir ki, təhsili müasir dövrün tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq məqsədinə yönəlmiş Boloniya prosesində də tələbə amilinin gücləndirilməsi bütün qəbul edilən qərarlarda öz əksini tapmaqdadır. Bu prosesin vacib komponenti kimi tələbə mobilliyinin ön plana çəkilməsi, ixtisasların formalaşdırılması üçün fənlərin və onu tədris edən müəllimlərin seçilməsində tələbənin fikrinin əsas amillərindən biri kimi qəbul edilməsi, hər bir digər məsələlərdə tələbənin istəklərinin nəzərə alınması və s. müəllimiyönümlü ali məktəbdən tələbəyönümlü ali məktəbə keçidin göstəricisi kimi dəyərləndirilməlidir. Xüsusən, onların ali məktəblərin Elmi Şuralarında təmsil olunması, tədrisin keyfiyyətinin və hər bir müəllimlərin fərdi keyfiyyətlərinin qiymətləndirilməsində tələbələr rəyinin əsas kimi götürülməsi bu istiqamətdə gedən tendensiyanı nümayiş etdirir. Prosesə qoşulmuş hər bir ölkənin təhsilə məsul olan orqanları nəzərə almalıdırlar ki, bu istiqamətdə görülən işlərin taleyi həm də tələbələr və müəllimlərin onların dərindən dərk edilməsindən və aktiv şəkildə onu dəstəkləməsindən asılıdır. Tələbələr Boloniya prosesinin uğurlarında maraqlı olmaları özünü onda göstərir ki, Avropada ona dəstək verən tələbə təşkilatları təşəkkül tapmaqda və güclənməkdədir. Hətta onların bütün Avropanı əhatə edən ittifaqları da fəaliyyət göstərir. “Avropa tələbələrinin Milli İttifaqı” (ESİB) bu gün 37 ölkənin 50-dən çox milli tələbə təşkilatını özündə birləşdirir və Boloniya prosesi üzrə keçirilən görüşlərdə, mühüm sənədlərin qəbul edilməsində aktiv iştirak edirlər. Boloniya prosesinin üzvü olan Azərbaycanda da tələbələr bu məqsəd ətrafında təşkilatlanması qarşısında duran vacib məsələlərdən biridir.

H.İsaxanlı göstərir ki, “ali təhsilin həyata keçirilməsində bir-biri ilə sıx əlaqədə olan dörd amil iştirak edir, əslində isə onlar ali məktəbdə keyfiyyəti təmin etməli olan tərəflərdir, qaynaqlar və ideyalardır”. ( 6, s.37) O, bu amillərə kimləri və nələri aid etmişdir? Əlbəttə ki, öyrənənləri, öyrədənləri, öyrədənlərlə öyrənənlərin fəaliyyət göstərdiyi şərait və mühiti, yəni ali məktəbdəki mənəvi mühiti, idarəetmə və maddi-texniki qaynaqlar-şərait. Müəllimlərin tələbələrə dərs deyərəkən əsaslandığı ideyalar və proqramlar, yəni müasir və dinamik təhsil modeli, proqramlar və tədris planları. Bu amillər bir-birinə qovuşuq şəkildədir, onların əmələ gətirdiyi harmoniya ali məktəbin qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaq yolunun ciddiliyinə və səlistəliliyinə işarədir. Ali təhsil müəssisəsinin müstəqilliyi onun muxtar hüquqlara malik olması ideyasında öz əksini tapmışdır. Muxtariyyət ali təhsil müəssisəsinin bir sıra başlıca problemlərin həllində sərbəst olmasını nəzərdə tutur. Boloniya prosesində bu məsələyə xüsusi diqqət ayrılır. Belə ki, onlar bu prosesin başlıca subyektləri olaraq sərbəst qərar çıxarmaq səlahiyyəti olmadan üzərilərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək imkanından



məhrum olardılar. Düzdür, bu sərbəstliyi hüdudsuz hesab etmək də düzgün deyildir. Buna görə də onun çərçivələri hər bir ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir və tənzimlənir. İlk baxışda ali təhsil müəssisələrinin müstəqilləşməsi, fərdi tədris proqramlarına üstünlük verilməsi ilə onların vahid ali təhsil məkanında bir araya gəlməsi, ümumi standartların qəbul edilməsi arasında ziddiyyətin olduğu müşahidə oluna bilər. Əslində isə sərbəstlik bu ümumi məkan çərçivəsində onların sərbəstliyi tədrisin təşkilinə, proqrama, idarəetmə formalarına daha yaradıcı ümumi məkana daha optimal təkliflərlə çıxmaq, təcrübələrlə bölüşmək imkanı verir. Boloniya prosesində diqqət mərkəzinə gətirilmiş məsələlərdən biri də ali təhsilin əhalinin bütün kateqoriyaları, xüsusən maddi cəhətdən imkansız hissəsinin əhatə olunması məsələsidir. Ali təhsil müəssisələri təkcə tədris prosesi ilə məşğul olmur, onların gördüyü iş cəmiyyətin bütün cəhətlərinə təsir edir və onun yaşamasında, təkamülündə, onun yüksək ziyalı kadrlarının yetişdirilməsində əvəzsiz rol oynayır. Buna görə də cəmiyyət bütün təbəqələri üçün ali təhsilin əlyətən olması Boloniya prosesinin normativ sənədlərində öz əksini tapmışdır. Bunun üçün hər bir dövlətin beynəlxalq donor təşkilatlarının imkanlarından istifadə edilməsi aktual bir problem kimi dəfələrlə müzakirə olunmuşdur. 2015-ci ildə Tətbiqi Tədqiqatlar Fondunun Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirdiyi “Azərbaycanda ali təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi mövzusunda maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi” layihəsi çərçivəsində problem üzrə tədqiqatlar aparılmış sorğu keçirilmiş, müzakirələr təşkil edilmiş, seminarlar, dəyirmi masalar və konfrans keçirilmişdir.

Təsadüfi deyildir ki, elm və alimlərin əsasən universitetlərdə cəmləşdiyi Avropada Boloniya prosesinin özünün təkamülü təhsil məkanını təhsil və tədqiqat məkanına çevirmək ideyasının formalaşmasına gətirib çıxardı. Bəzi ümumavropa keyfiyyət agentliklərinin rolunun artacağı və ya yenilərinin yaradılacağı istisna olunmasa da, təəssüf ki, keyfiyyətin ölçülməsi məsələsində Avropa hələ yekdil bir qərara gələ bilmir. Boloniyanın normativ sənədlərində də ali təhsil müəssisələrinin öz funksiyalarını uğurla həyata keçirməsi üçün onun kifayət qədər hüquqi və maliyyə müstəqilliyinə malik olmasının vacibliyi vurğulanır. Bir sözlə, ideal olaraq ali təhsil müəssisələri lazım olan maliyyə və digər təminatlarını alaraq, tədrisin keyfiyyəti, proqramların məzmunu, daxili idarəçilik və sair məsələlərdə tam sərbəstlik əldə edir. Şübhəsiz, totalitar sovet rejimindən çıxmış ölkələrdə bu işləri qısa müddətdə həll etmək mümkün deyildir, bunun üçün müəyyən zaman tələb olunur. Lakin onu da unutmamaq olmaz ki, bu məsələlərin obyektiv səbəbdən olsa, ləngiməsi çox böyük zərər verə bilər.

Təhsili, o cümlədən ali təhsilin bu gün üçün aktual problemi keyfiyyətin yüksəldilməsi, Avropa iqtisadi məkanında hazırlanmış kadrların rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi problemdir. Əgər son illərə qədər ali təhsildə əsas diqqət yenidənqurma və quruculuq işlərinə verilirdisə, indi təhsilin keyfiyyəti ön plana çıxır.

Düzdür, keyfiyyət təhsildə həmişə vacib amillərdən biridir. Lakin cəmiyyətin digər problemləri həll edildikcə keyfiyyət amili daha çox önəm kəsb edir. Əvvəl-əvvəl ölkənin daxili əmək bazarının keyfiyyətli mütəxəssislərlə təmin edilməsinə olan ehtiyac təhsil keyfiyyətini diqqət mərkəzinə çəkir. Zaman keçdikcə isə ölkənin Avropaya və dünyaya inteqrasiyasının dərəcəsinə uyğun olaraq bu miqyasda kadr hazırlığının tələbləri yeni keyfiyyət hədəfləri müəyyənləşdirir. Bu proses, yekun olaraq, Azərbaycanın dünya təhsil məkanında rəqabət qabiliyyətinin davamlı olaraq təmin edilməsini günün vəzifəsinə çevirir.



Əsas etibarilə Akkreditasiya Şöbəsinin hazırkı missiyası dövlət standartları əsasında, ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin əsas mərhələlərini əhatə edən qiymətləndirmə və yoxlama prosedurlarının zəruri kompleksi vasitəsilə təhsilin keyfiyyətinin təmin edilməsindən ibarətdir. Akkreditasiyanın hazırkı formatının beşillik təsir qüvvəsi olan birdəfəlik əməliyyat olduğunu nəzərə alsaq, onda akkreditasiya qaydalarına və tələblərinə elə düzəlişlərin edilməsi barədə sual ortaya çıxır ki, ali məktəbdəki təhsilin keyfiyyəti daim təkmilləşən prosesə çevrilsin. Beləliklə də, yeni missiya akkreditasiyanın bu xüsusiyyətini əks etdirməlidir. Akkreditasiya prosesinin tələblərində təhsilin keyfiyyətini aşağı salan ən mühüm səbəblərin hamısı nəzərə alınmalıdır. Qlobal iqtisadi yarış və informasiya texnologiyaları sahəsində yaşanan əhəmiyyətli inkişaf ali təhsil qurumlarından daha keyfiyyətli xidmət gözlənilməsinə səbəb olmuşdur. Bu da öz növbəsində, ali təhsil sistemlərində keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi və ümumi qəbul edilən müəyyən ortaq standartlarda keyfiyyətə nəzarət sistemlərinin tətbiqini ən əhəmiyyətli aktual məsələ olaraq qarşıya qoymuşdur. Bu istiqamətdə aşağıda qeyd edilən bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edərdik:

1. Kompleks bir proses olaraq təhsil xidmətinin qəbul edilməsi, bu prosesin xammalının (proses şagird-abituriyent, təhsil prosesindən keçən tələbə, təhsil prosesini icra edənlərin elmi tədqiqatları və s.) və məhsulunun (müəyyən dəyərləri qazanmış, yetişmiş və bacarıqlı məzun və s.) proses başlamadan müəyyən edilməsi;

2. Standartlaşdırılmış infrastrukturun qoşulması;

3. Əvvəlcədən müəyyənləşdirilən hədəflər əsasında idarəetmə sisteminin tətbiqi;

4. Daxili yoxlamalar və rəhbərliyin nəzərdən keçirilməsi yığıncaqları vasitəsilə müəssisədaxili özünüqiymətləndirmənin effektiv işlədilməsi;

5. Əməkdaşların idarəetmə prosesində aktiv iştirakının təmin edilməsi;

6. Müştəri (professor-müəllim heyəti, tələbə, valideyn və başda iş dünyası olmaqla cəmiyyət) məmnunluğunun ön planda tutulması;

7. İdarəetmə şəffaflığının təmin edilməsi.

8. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi və effektiv fəaliyyətin təmin edilə bilməsi üçün lazımi maddi-texniki bazanın qurulması və inkişaf etdirilməsi, professor-müəllim heyəti üçün müəssisədaxili təlimlərin təşkili, universitet əməkdaşlarının (professor-müəllim heyətinin) maddi təminatının yaxşılaşdırılması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (Web sayt, E-idarəetmə və s.) təşkili və səmərəli tətbiqinə ehtiyac vardır.

Ümumiyyətlə, ali təhsil müəssisəsində təhsilin keyfiyyətinin təminatı üzrə strukturun fəaliyyəti sahəsində prioritetlər aşağıdakı dörd ən vacib sahəni əhatə etməlidir:

- Təhsil proqramları və müvafiq dərs vəsaitləri;

- Müəllim kadrları və onların peşəkarlığını fasiləsiz təkmilləşdirmək mexanizmi;

- Təhsil prosesində geniş istifadə olunan müasir İT avadanlıqları;

- Menecment və hesabatların şəffaflığı.

Dörd istiqamətin hər biri üzrə müvafiq qiymətləndirmə tədbirləri və monitorinqin aparılması zəruridir. Qeyd etmək lazımdır ki, İT avadanlıqlarının geniş yayılması sayəsində elektron təhsil vasitələri artıq əlçatan və ucuzdur; dünya təcrübəsi göstərir ki, orta hesabla hər 5-7 ildən bir dərs vəsaitləri əhəmiyyətli dərəcədə yenidən işlənir və onların yenidən nəşr etmək lazım gəlir ki, o da çox bahadır, dərs vəsaitlərinin elektron formatı üçün isə yalnız

onların məzmununu yeniləşdirmək lazım olur. Keyfiyyətin təminatı üzrə strukturun fəaliyyətinin effektivliyi müvafiq ölçülən parametrlərdə əks olunmalıdır.

Sxematik olaraq ali təhsil müəssisəsində təhsilin keyfiyyətinin təminatına cavabdehlik daşıyan strukturun praktik fəaliyyəti aşağıdakılar üzərində cəmlənmişdir:

- ali təhsil müəssisəsinin təhsilin keyfiyyətinin təminatı üçün vacib olan siyasət və məqsədlərin hazırlanması;

- keyfiyyətin təminatı prosesinin planlaşdırılması, idarə edilməsi və müntəzəm olaraq qiymətləndirilməsi;

- təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün təklifin hazırlanması.

Aydındır ki, hər bir konkret ali təhsil müəssisəsi özünün spesifikasını nəzərə alan keyfiyyətin təminatı üzrə strukturun fəaliyyəti üçün öz siyasətini müəyyənləşdirməlidir. Bununla belə, bu siyasət Boloniya prosesinin ali təhsilin keyfiyyətinə münasibətdə irəli sürdüyü əsas tələblərinə və Ümumavropa Ali Təhsil Zonasında Keyfiyyətin Təminatı üzrə Standart və Təlimatların tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

### **Ədəbiyyat siyahısı**

1. Ağayev Ə., Hüseynli S., İbadova M., Qəribov Ş., Məmmədova İ. Təhsilin konseptual problemləri. Bakı, 2008, 190 səh.

2. Abutalıbov R., Məmmədov S., Quliyev S., İsayev O., Yusifov M. İdarəetmənin əsasları. Bakı, Nurlan, 2009, 140 səh.

3. Ağamalıyev R. Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru : idarəetmə, prioritetlər, islahatlar. Bakı, Təhsil -1999, 376 səh.

4. Abbasova A., Əliyev S., Paşayev T. Avropa kredit transfer sistemi və onun ali təhsilə tətbiqi. // Elmi əsərlər, ARTPI, 2011, №3, s.3-8

5. Əliyev İ., Nəsirli N., Əhmədov İ., Məmmədova G., İmanov T., Qafarova G. Ali təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsi günün tələbidir. Bakı, QHT, 2015, 108 səh.

6. İsaخانlı H. Yaxşı nədir, pis nədir? Ali təhsilin inkişaf səviyyəsi, keyfiyyət göstəriciləri və akkreditasiya haqqında. Bakı, Xəzər Universiteti, 2007, 54 səh.

7. Azərbaycan Respublikasının ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında. .”[http://www.portal.edu/ .az](http://www.portal.edu/.az)

## ÇƏTİN TƏRBIYƏ OLUNAN YENİYETMƏLƏRİN DAVRANIŞLARINDA ƏMƏLƏ GƏLƏN QÜSURLARIN SƏBƏBLƏRİ

### CAUSES OF BEHAVIORAL DISORDERS IN DIFFICULT ADOLESCENTS

**Şəhla HÜSEYNOVA**

Bakı Dövlət Universiteti

Pedaqogika kafedrasının müəllimi

#### **Xülasə**

Elmi məqalədə “çətin” yeniyetmələr anlayışının mahiyyətinə bir çox psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatlara istinad edilərək aydınlıq gətirilir. Araşdırmalar nəticəsində çətin yeniyetmələrin yaranma səbəbləri: irsi, ailədə və ailə tərbiyəsindəki nöqsanlar, KİV-nin, təsadüfi kitab, televiziya verilişləri və internet saytlarının mənfi təsiri, məktəbdə təlim-tərbiyə işinin lazımı səviyyədə qurulmaması, uşaq və yeniyetmələrlə düzgün münasibətin yaradılmaması, onlara qarşı haqsızlıq, kobudluq göstərilməsi olduğu bir daha təsdiqlənir. “Çətin” yeniyetmələrdə özünü göstərən daha bir cəhət onların neqativ vərdişlərə: siqaret, içki, narkotik və s. olduğu üzə çıxarılır. Yeniyetməlik dövründə qarşıçixma, dağıdıcı, hiperaktiv, antisosial və ya cinayət tərkibli davranışlardan olan deviant və delinkvant davranışların mahiyyətinə də burada aydınlıq gətirilir. Məlum olur ki, yeniyetməlik dövründə qarşıçixma, dağıdıcı, hiperaktiv, antisosial və ya cinayət tərkibli davranışlar deviant və delinkvant davranışlar kimi qarşımıza çıxma bilərlər. Digər tərəfdən, aqressiya bir bərabərləşdirmə ehtiyacını, yaxud çatışmazlıq hissələrini təmsil edir. Həddindən artıq aqressiv olan uşağın məqsədi vəziyyətə hakim olmaq, özünə qoyulan maneəyə qalib gəlmək, yaxud nəyisə xarab etməkdir. Fərdləri aqressivliyə sövq edən hirs, nifrət onlarda qışqarıqlıqda, hücumda, müdafiədə, itaətsizlikdə, narahatçılıqda olduğu kimi xoş olmayan gərginliklərlə əlaqədar ola bilər. Yeniyetmələrin cinayət işlətməsinin iki başlıca səbəbləri: birincisi, yeniyetmənin şəxsi keyfiyyətlərindən, yəni psixoloji xüsusiyyətlərindən irəli gələn səbəblər, ikincisi, xarici mühitin mənfi təsirindən yaranan səbəblər araşdırılmışdır. Qanunpozan, “çətin” uşaqlarda ümumi cəhətlər-bu uşaqların, xüsusən, yeniyetmələrin həm ümumi və həm də idrak maraqlarının aşağı səviyyədə olması, onların şəxsiyyətinin təşəkkülünə, həyat ideyalarının formalaşmasına təcrübəli, yaşlı cinayətkarların böyük təsiri olması ortaya çıxarılmışdır. “Çətin” uşaqların və yeniyetmələrin şəxsi keyfiyyətləri içərisində: tənbellik, iradəsizlik, məsuliyyətsizlik, konformizm-başqalarının təsirinə düşmək, kobudluq, nəzakətsizlik, aqressivlik və s. kimi mənfi xüsusiyyətlərin olduğu da öyrənilmişdir. “Çətin” yeniyetmələrin uğur və uğursuzluq şəraitinin də təlim fəaliyyətinə özünəməxsus təsir göstərdiyi burada konkret misallarla sübuta yetirilmişdir. Burada eyni zamanda “Çətin” yeniyetmənin təlimdə geri qalmasının psixoloji səbəbləri öyrənilmişdir. “Çətin” yeniyetmələrin peşə maraqları, təlimə münasibəti, təhsil aldığı sınıfdə münasibətlərin uğursuzluğu aşkara çıxarılmışdır. Müəllim, yeniyetmə və şagird arasında konfliktli situasiyalar, onların baş vermə səbəbləri, yeniyetmənin mənfi-emosional halı öyrənilmişdir. Burada yeniyetmələrin, xüsusən də “çətin” yeniyetmələrin psixoloqlara müraciətləri təhlil edildikdə, məlum olmuşdur ki, onların həyatında ən çox yaşanan problem müəllim-şagird

münasibətləridir. Müəllimin təcrübəsi, onun dəyərlər sistemi, simpatiyası və antipatiyası, düzgün olan və düzgün olmayan haqqında fikirləri, onun ünsiyyət qurmaq səviyyəsi, psixoloji mədəniyyəti və s keyfiyyətlər yeniyetməyə təsir göstərən amillər olaraq göstərilmişdir. Bu uşaq və yeniyetmənin davranışındakı əyintilərin qarşısının alınması və ya onların dəf edilməsindən ötrü yenidəntərbiyə işlərinin düzgün təşkil olunması vacib bir tələb olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Sosial pedaqoqun çətin yeniyetmələrlə işinin məqsəd və məzmununa aydınlıq gətirilmişdir.

**Açar sözlər:** çətin yeniyetmə, davranış, ailə, neqativ, deviant, tərbiyəçi

### **Abstract**

The scientific article clarifies the essence of the concept of "difficult" adolescents by referring to many psychological and pedagogical literature. The causes of difficult adolescents as a result of research: heredity, shortcomings in the family and family upbringing, the negative impact of the media, casual books, television programs and websites, inadequate educational work at school, improper treatment of children and adolescents, injustice against them, is once again confirmed to be showing rudeness. Another aspect of "difficult" adolescents is that they are exposed to negative habits: smoking, drinking, drugs, etc. The nature of deviant and delinquent behaviors, such as confrontational, destructive, hyperactive, antisocial, or criminal behaviors during adolescence, is also clarified. It turns out that confrontational, destructive, hyperactive, antisocial, or criminal behaviors during adolescence can be seen as deviant and delinquent behaviors. Aggression, on the other hand, represents a need for equalization or a sense of inadequacy. The goal of a child who is overly aggressive is to control the situation, to overcome an obstacle, or to spoil something. Anger and hatred that drive individuals to aggression may be related to unpleasant tensions, such as jealousy, attack, defense, disobedience, and anxiety. Two main reasons for juvenile delinquency were investigated: first, the reasons arising from the personal qualities of the adolescent, ie psychological characteristics, and second, the reasons arising from the negative impact of the external environment. Common features of law-abiding, "difficult" children are the low level of both general and cognitive interests of these children, especially adolescents, and the great influence of experienced, older offenders on the formation of their personality and the formation of life ideas. Among the personal qualities of "difficult" children and adolescents: laziness, lack of will, irresponsibility, conformism - being influenced by others, rudeness, aggression, etc. It has also been studied that there are negative features such as It is proved by concrete examples that the conditions of success and failure of "difficult" teenagers also have a specific impact on learning activities. At the same time, the psychological reasons for the "difficult" teenager's lag in training were studied here. The professional interests of "difficult" teenagers, their attitude to training, the failure of relationships in the classroom where they study were revealed.

Conflict situations between teacher, teenager and student, their causes, negative-emotional state of the teenager were studied. When analyzing the appeals of adolescents, especially "difficult" adolescents to psychologists, it became clear that the most common problem in their lives is the teacher-student relationship. The teacher's experience, his or her value system, his or her likes and dislikes, his or her views on what is right and wrong, his or

her level of communication, his or her psychological culture, and other qualities are all factors influencing the adolescent. Proper organization of re-education work is an important requirement for the prevention or suppression of behavioral disorders in children and adolescents. The purpose and content of the social pedagogue's work with difficult adolescents were clarified.

**Keywords:** difficult teenager, behavior, family, negative, deviant, educator

”Çətin” yeniyetmələr ifadəsinə psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda tez-tez rast gəlinir. S. İ. Seyidov, M.Ə.Həmzəyev, T. Ə. Mustafayev kimi pedaqoqların qənaətinə görə “Xarakter və davranışında çatışmazlıqlar olan uşaq və yeniyetmələr “çətin” hesab edirlər. “ Çətin” uşaqlar həm özləri, həm də başqaları ilə münasibətdə çətinlik hiss edirlər. Əksər halda “çətin” uşaqların sırasına sözbə baxmayan, şiltaq, tərs, intizamsız, kor-kobud, tənbel, yalançı və s. uşaqları daxil edir və bunları assosial uşaqlar kimi xarakterizə edirlər. Bu cür uşaqların pedaqoji baxımsızlıqdan irəli gəldiyini xüsusilə qeyd edirlər. Adətən, “ çətin” uşaqların xüsusiyyətləri ən çox yeniyetməlik dövründə özünü göstərir. Bu dövr uşaqlarda “ çətinliyin” yaranmasına təkan verir. (8, s.520)

Ümumiyyətlə götürdükdə isə “Çətin tərbiyə olunan” termini tərbiyə olunan şəxsin pedaqoji və psixoloji təsirə qarşı qabiliyyətsizlik və müqavimət göstərməsi deməkdir. Bu müqavimətin səbəbi çox vaxt həmin şəxsin müsbət inkişafdan geridə qalması ilə bağlıdır və nəticədə nöqsanlar, xarakterdə mənfi xüsusiyyətlər, davranışda yanlış məqsədlər, qeyri-normal tələbatlar və s. əmələ gəlir. Bunun ən qorxulu yekunu isə “çətin” uşaqların, məktəblilərin sabit mənfi xüsusiyyətlərə və davranış pozuntularına malik olan böyüklərin çoxalmasıdır.

XX əsrin 20-30-cu illərinə aid pedaqoji-psixoloji araşdırmalarda həmin termin praktiki olaraq tədrisi və tərbiyəsi çətin gedən bütün uşaqlara şamil edilirdi. Çətin uşaqlar dedikdə faktiki olaraq bütün anormal uşaqlar nəzərdə tutulurdu, hansılar ki indi xüsusi kateqoriyaya aid edirlər. Kimsəsiz, azyaşlı cinayətkar, “əxlaqi baxımdan qüsurlu” kimi xarakterizə olunan uşaqlar həmçinin bu qrupa daxil idi.

“Çətin uşaq” anlayışı hələ kifayət qədər aydınlaşdırılmamışdır. Bəziləri bunu tərbiyəçilər üçün çətinliklər və problemlər yaradan uşaq mənasında, digərləri isə konkret uşaq ilə işləməyin çətinlikləri mənasında başa düşürlər. Birinci anlayış psixoloji ölçülərə, ikinci anlayış isə daha çox pedaqoji ölçülərə əsaslanır. Əslində, çətinlik fəaliyyətlə bağlıdır: fəaliyyətin tələbləri ilə insanların imkanları arasında uyğunsuzluğun yaşanması və ya başa düşülməsi deməkdir. Fəaliyyətdəki çətinlik isə fəaliyyətin mürəkkəbliyini əks etdirən onun subyektiv atributudur. Bu mənada “çətinlik” uşağın təbiəti ilə yox, daha çox onunla tərbiyəçi arasındakı münasibətlə, pedaqoji fəaliyyətlə bağlıdır. Başqa sözlə, bəzi psixoloq və pedaqoqların dedikləri kimi, çətin uşaq yoxdur, böyüklərlə uşaqların münasibətlərində çətinlik vardır, çətin həyat şəraitinə düşmüş uşaqlar vardır. Necə deyərlər, çətin uşaqlar yoxdur, “çətin”uşaqlar vardır. Biz də onu ikinci mənada işlədirik. “Çətin” uşaqların yaranması bir çox səbəblərlə bağlıdır:

- irsi amillər: orqanizmin psixofizioloji xüsusiyyətləri; psixi əyintilər və deformasiyalar, xəstəliklər, zehni inkişafda ləngimələr və s.



- ailədə və ailə tərbiyəsindəki nöqsanlar: uşağa qarşı kobudluq, laqeydlik, haqsızlıq, uşağa hədsiz sərbəstlik verilməsi, nəzarətsizlik, uşağın yanlış həyat mövqeyi, maraq və adətlərin formalaşdırılması, uşağın ətraf aləmdən, sosial əhatədən təcrid edilməsi, aqressivlik, ailədə intizam və qayda-qanunun, vacib tələblərin olmaması, natamam ailədə uşağın ata və ya ana tərbiyəsindən məhrum olması, ailədə lazımi ünsiyyət mühitinin olmaması və s.

- küçənin, KİV-nin, təsadüfi kitab, televiziya verilişləri və internet saytlarının mənfi təsiri

- məktəbdə təlim-tərbiyə işinin lazımi səviyyədə qurulmaması, uşaq və yeniyetmələrlə düzgün münasibətin yaradılmaması, onlara qarşı haqsızlıq, kobudluq göstərilməsi və s.

“Çətin” yeniyetmələrdə özünü göstərən daha bir cəhət onların neqativ vərdişlərə yiyələnmələridir. Bunların sırasında siqaret, içki, narkotik və s göstərmək olar. Buna səbəblər isə bu vərdişlərə maraq, sıxıntı, anlaşılmama, toplumdan uzaqlaşmaq, əsəb, təcavüzkar hərəkətlərini cilovlama cəhdi, təqlid, böyük görünmək istəyi, böyüklərə bənzəmək istəyi, düşdüyü mühitin təsiri, əyləncə vasitəsi kimi qəbul etmək, ailə daxilində məşhur adamların siqaret çəkməsi və s. a. Bütün bu və ya digər səbəblər üzündən mənfi vərdişlər qazanmaq mümkündür, bu səbəbdən də valideynlər ehtiyatlı davranmalıdırlar. Onlar küçə mühitinə münasibətinə görə 2 qrupa bölünürlər. Birinci qrupa daxil olan uşaq və yeniyetmələr məktəbdə intizamsızlıq edir, müəllimlərə yerli-yersiz cavab qaytarır, təlimdən geri qalır, yalan danışır, yoldaşlarını aldadır, lakin küçə qruplarına qoşulurlar. İkinci qrupa aid olan uşaqlar isə küçə qruplarına qoşulan və onların qaydaları ilə oturub-duran şagirdlərdir. Təcrübə göstərir ki, şagird qeyri formal qruplara qoşulanda, sözün əsl mənasında “çətin” uşağa çevrilir.

”Çətin” yeniyetmələrin yaranma səbəbi- yeniyetmələr kimi çox müxtəlifdir. Yeniyetməlik dövrünün əsas problemlərini müəyyən etmək lazımdır ki, ”çətin” yeniyetmələrə onları həll etməkdə individual kömək etmək mümkün olsun. Hər bir “çətin” yeniyetmənin bu dövrdə yaşadığı problemlərin əsas cəhətlərini bildikdən sonra “çətin” yeniyetmələr, valideynlər, məktəb kollektivinin birgə səyi ilə “çətin” yeniyetmələrin qarşılaşdığı problemləri dəf etməyə və onların yaranma səbəblərini aşkara çıxarmaq mümkün olacaqdır. Ə.Ə.Ağayev, Y.T. Rzayeva, T.M.Hüseynova və T.Ə. Vahabovanın qənaətinə görə” Davranışında əyintilərin olması uşaqlar üçün təhlükə yaradır, onlar qəsdə cəhd edir, təlimdən uzaqlaşır, öz gələcəklərini düşünmürlər. Onların həyat tərzini sağlamlıqları üçün təhlükəyə çevrilir; erkən cinsi əlaqələr qızlar və oğlanlar üçün təhlükə olub cinsi davranışda pozğunluğa gətirib çıxarır.”(2, s.149)

Göründüyü kimi, “çətin” uşaqların tərbiyəsinə təsir edən amillər çoxdur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir uşaq özünə görə “çətin”dir”, hər bir konkret halda bunun öz səbəbləri var. Müasir elmi və pedaqoji ədəbiyyatın təhlilinə əsasən, “çətin” uşaqlar konsepsiyasının məzmununu təşkil edən üç əsas xüsusiyyətləri ayırmaq olar:

Birinci əlamət uşaqlarda və yeniyetmələrdə normadan kənara çıxan davranışların olmasıdır. Bu davranışı xarakterizə etmək üçün xüsusi terminlərdən istifadə olunur: deviant və delinkvant. Yeniyetməlik dövründə qarşıçıxma, dağıdıcı, hiperaktiv, antisosial və ya cinayət tərkibli davranışlar deviant və delinkvant davranışlar kimi qarşımıza çıxır bilirlər. Deviant davranışlı yeniyetmələrin davranışında aqressiya mühüm yer tutur. Bəzi uşaqlarda tez-tez rast gəlinən aqressiya təcavüz reaksiyaları güclü sosial problemləri əks etdirir. Digər



tərəfdən, aqressiya bir bərabərləşdirmə ehtiyacını, yaxud çatışmazlıq hisslərini təmsil edir. Həddindən artıq aqressiv olan uşağın məqsədi vəziyyətə hakim olmaq, özünə qoyulan maneəyə qalib gəlmək, yaxud nəyisə xarab etməkdir. Fərdləri aqressivliyə sövq edən hirs, nifrət onlarda qışqançılıqda, hücumda, müdafiədə, itaətsizlikdə, narahatçılıqda olduğu kimi xoş olmayan gərginliklərlə əlaqədar ola bilər. Deviant davranışlı yeniyetmələrin digər bir xüsusiyyəti isə özünü təsdiqə meyillilikdir. Təlim uğurları və digər nailiyyətlərlə özünü təsdiq edə bilməyən yeniyetmə bacardığı tərzdə bunu etməyə cəhd edir. Deviant davranışlı yeniyetmələrin tez-tez sinifdə özündən zəif olanlara, müəllimlərə qarşı kobud davranmaları ilə diqqəti cəlb edirlər. Həmin yeniyetmələr özünü təsdiqə daha çox meyillidirlər. Xüsusi ilə müasir dövrdə deviant davranışlı yeniyetmələrin davranışında konfliktə meyillilik daha geniş yayılmışdır. Yeniyetmələr səbrsiz və aqressiv olduqlarından sinif yoldaşları, müəllimlər və hətta rəhbər işçilərlə konfliktə girirlər. Bu yeniyetmələr tez-tez sinifdə münasibətləri gərginləşdirən tərəf kimi çıxış edərək, münaqişələrin yaranmasının başlıca sahibkarı kimi çıxış edirlər. Onlar müəllimlərin tələblərini yerinə yetirmir və bir çox hallarda isə dərsləri pozmağa və dərsi əyləncəyə çevirməyə cəhd edirlər. Valideynlər çox vaxt qeyd edirlər ki, belə yeniyetmələr ailədə valideynlərlə, bacı-qardaşları ilə, qonşularla və s. tez-tez münaqişəyə girirlər. Belə hallar olduqdan sonra isə həmin yeniyetmələr çox vaxt evdən qaçırırlar. Bu hal valideynlər üçün daha acınacaqlıdır. Valideynlər qeyd edirlər ki, onları daha çox narahat edən fakt məhz uşaqların evdən qaçmalarıdır. Bir çox hallarda yeniyetmələr sosial, ictimai, ailə və nəhayət təlim, tədris normalarını pozurlar. H. Xəlilov belə hesab edir ki, “Deviant davranışlı yeniyetmələr ətraf mühit normalarını nəzərə almırlar. Çox zaman ailədə valideynləri ilə konflikt yaradır və kobudluq göstərilir. Sərbəst olmağa, çoxlu asudə vaxt keçirməyə və əlavə tələbatlar tələb edirlər.”(7, s.152 )

Psixi inkişaf mərhələsi keçən hər bir uşaq müəyyən müddət “çətin” olur. Lakin bu müəyyən dərəcədə və qısa müddət ərzində müşahidə oluna bilər. 10 yaşdan aşağı uşaqlarda deviant davranışlar (ərköynlük, aqressivlik, dalaşqanlıq, kobudluq və s. ) olsa da, çox hallarda ailədə aparılan düzgün yönümlü tərbiyə, sonda həmin uşaqların yeniyetməlik dövründə heç bir problem yaratmır. Necə deyirlər ailə bu problemin öhdəsindən özü gəlir. Buna görə tədqiqatda uşaqlarda yaranan problemlərə 10-11 yaşdan-yeniyetməliyə qədər qoyduğu vaxtdan baxmalıyıq. Qanunu pozan “çətin” uşaqlar özlərini məktəbə, kollektivə qarşı qoyurlar. Onların maraqları qeyri-sağlam, məqsədləri cəmiyyət üçün təhlükəli olur. Cəmiyyətə zidd davranış formalarının, yeniyetməni əhatə edən mühit, onun şəxsiyyətinin fərdi xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Törətdiyi cinayət münasibətlərinə görə, 4 qrupa bölünürlər:

1. Birinci qrupa qanun pozan yeniyetmələrin təxminən 25-35%-i aiddir. Bu qrupa aid qanun pozanların cinayəti bir növ təsadüfi xarakter daşıyır. Çünki bu cinayətkarın şəxsiyyəti ilə əlaqədar deyildir. Daha doğrusu, onun şəxsiyyətinin məzmunu və istiqamətindən doğmur. Törədilmiş cinayət yetkinlik yaşına çatmayan yeniyetmənin şəxsiyyətinə ziddir və bu baxımdan təsadüfi səciyyə daşıyır.

2. İkinci qrupa qanun pozan yeniyetmələrin 25-30%-i aid edilir. Bu qrupa aid olan qanun pozanların şəxsiyyəti özünün qeyri-sabitliyi ilə səciyyəli olur. Belə yeniyetmələr şərait yarandıqda cinayətə meyl göstərilir. Yəni, onların cinayətkar davranışına konkret şəraitin böyük təsiri vardır.

3.Üçüncü qrupa qanun pozan yeniyetmələrin təxminən 30-40%-i aiddir. Bu qrupdan olan yeniyetmələrin cinayətkar davranışı onların şəxsiyyətinin ümumi mənfi istiqaməti ilə sıx surətdə əlaqədardır, daha doğrusu onun nəticəsidir. Burada kənar mənfi təsirlərin də rolu olduqca böyükdür.

4.Dördüncü qrupa qanun pozan yeniyetmələrin 10-15 %aid edilir. Bu qrupa aid edilənlərdə cinayətkarlar meyillər formalaşır. Onlarda davamlı antisosial davranış tərzı və münasibətlər yaranır. Ona görə də belə qanun pozan yeniyetmələr cinayətkar fəaliyyət göstərmək, cinayət törətmək üçün bəhanə və şərait axtarırlar. Belə yeniyetmələrdə cinayətkar davranış onların məhz cinayətkar psixologiyasından irəli gəlir. Qanun “hansı halda uşaqların azadlıqdan məhrum edilməsini mümkün sayır” sualına aydınlıq gətirək:

Cinayət Məcəlləsinə görə, uşaqlar 16 yaşından cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilər. Lakin ağır cinayətlərdə uşaqlar üçün cinayət məsuliyyəti 14 yaşdan başlayır.

Psixoloji mahiyyətinə görə, uşaqlarla böyüklərin cinayəti arasında xeyli fərq vardır. Bu fərq birinci növbədə cinayətin motivinə aiddir. Yeniyetmələrin cinayət işlətməsinin iki başlıca səbəbi vardır:

- Birincisi, yeniyetmənin şəxsi keyfiyyətlərindən, yəni psixoloji xüsusiyyətlərindən irəli gələn səbəblər;

- İkincisi, xarici mühitin mənfi təsiri-sosial səbəbləri ilə əlaqədardır.

Qanunpozan, “çətin” uşaqlarda aşağıdakı ümumi cəhətlər nəzərə çarpır:

1.Bu uşaqların, xüsusən, yeniyetmələrin həm ümumi və həm də idrak maraqları aşağı səviyyədədir.

2. Onların şəxsiyyətinin təşəkkülünə, həyat ideyalarının formalaşmasına təcrübəli, yaşlı cinayətkarların böyük təsiri olmasındır.

3. “Çətin” uşaqların və yeniyetmələrin şəxsi keyfiyyətləri içərisində:

a) tənbellik;

b) iradəsizlik;

c) məsuliyyətsizlik;

ç) konformizm-başqalarının təsirinə düşmək;

d) kobudluq, nəzakətsizlik;

e) aqressivlik və s. kimi mənfi xüsusiyyətlər üstünlük təşkil edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların davranışlarının istiqamətlənməsində təhsil müəssisələrinin də rolu danılmazdır. Onlar burada yüksək mənəvi dəyərlər haqqında biliklər əldə edir, ailə, cəmiyyət və dövlət qarşısında bir vətəndaş kimi məsuliyyətini dərk etmiş olurlar. Bununla belə “çətin” yeniyetmələr qrupunun təlim fəaliyyətinə göstərdiyi maraq sadaladıqlarımızdan kəskin şəkildə fərqlənə bilər. Müasir məktəb, xüsusilə şəhər məktəbləri “çətin yeniyetmələr” problemi ilə rastlaşıb. Bu problem artıq adi bir psixoloji və ya pədaqoji problem çərçivəsindən kənara çıxıb köklü sosial-siyasi problemə çevrilib.Tərbiyə işində xüsusi diqqət cəlb edən məsələlərdən biri də məhz “çətin” uşaq hesab olunan uşaq və yeniyetmələrlə aparılan işdir. Çətin uşaqlara münasibətdə tərbiyəçi və sosial pədaqoqdan səbr, təmkin, xeyirxah və qayğıkeş münasibət, hər birinə fərdi yanaşma bacarığı tələb olunur.

“Çətin” yeniyetmələrin uğur və uğursuzluq şəraiti də təlim fəaliyyətinə özünəməxsus təsir edir. Əksər zaman “çətin” yeniyetmələr təlim fəaliyyətini və onun zəruriliyini əsasən

dərk edirlər, lakin məktəb və təlim onlardan hər birinin həyatında eyni dərəcədə böyük rol oynamır.

“Çətin” yeniyetmələrdə özünəməxsus ziddiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, yeniyetmə biliklərə yiyələnməyə səy etsə də, bəzən məktəb təliminə, xüsusi ilə qiymətə laqeyd münasibət bəsləyir. O, yaxşı qiymət almada qanı qaralır, əsəbləşir, lakin özünü zahirən sakit aparır, müəllim və yoldaşlarına özünü elə göstərir ki, guya aldığı iki və ya üç qiymətin onun üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Belə ki, ”çətin” yeniyetmə çox vaxt özünün zahiri laqeydliyi ilə təlimdə müvəffəqiyyətsizliyinə əsl münasibətini pərdələyir, bununla da o, uşaq olmadığını müəllim və yoldaşlarına hiss etdirmək istəyir.

“Çətin” yeniyetmənin təlimdə geri qalmasının psixoloji səbəbləri öyrənilməlidir. “Çətin” yeniyetmələrin peşə maraqları formalaşdıqca təlimə münasibəti dəyişməyə başlayır. Onlar fənləri nəinki “maraqlı” və ya “maraqsız”, həm də “zəruri” və ya “qeyri-zəruri” olmasına görə təsnif edirlər. “Çətin” yeniyetmələrin təlim fəaliyyətinə münasibəti əksər hallarda mənfi olur. Bunu, onlar çox zaman təhsil aldığı sınıfdə münasibətlərin uğursuzluğu ilə izah edirlər.

”Çətin” yeniyetmələr çox vaxt həm sinif yoldaşları, həm də müəllimlərlə münasibətlərinin pis olduğunu söyləyirlər. Ümumiyyətlə, müəllim, yeniyetmə və şagird arasında konfliktli situasiyalar tez-tez baş verir. Bu konfliktlər həm müəllim, həm də yeniyetmə üçün mənfi-emosional hal kimi özünü təzahür etdirir. Lakin yeniyetmənin emosional cəhətdən tam “bərəkəmədiyinə” görə onun üçün bu hal daha da çətinləşir. Bu sxem adətən belə olur. Müəllim “çətin” yeniyetməyə təsir etmək istəyir, ”çətin” yeniyetmə isə cavab olaraq əksinə reaksiya verir. Belə situasiya baş verdikdə artıq “çətin” yeniyetmələr konfliktlərdə olduğu müəllimlə xoş münasibətləri kəsir. “Çətin” yeniyetmələr müəllimləri çox zaman haqsızlıqda, savadsızlıqda və s-də günahlandırır, müəllimlər isə əksər hallar “çətin” yeniyetmələr ilə rastlaşdıqda onu dərslərini pis oxuyan, tənbel, “xuliqan” bir sözlə çətin tərbiyə olunan kimi qələmə verir. Bu da yeniyetmələrin çətin dövründə ümumiyyətlə vəziyyəti pisləşdirir. ”Çətin” yeniyetmələr bir növ insanlardan müdafiə olunmağa çalışırlar.

Təlim fəaliyyətində müəllimlə “çətin” tərbiyə olunan yeniyetmə arasında münasibətlərin pozulmasına kim daha çox səbəbkar olur? Müəllimlər bu vəziyyətdən çıxmaq üçün nə edə bilərlər? Yeniyetmələrin, xüsusən də “çətin” yeniyetmələrin psixoloqlara müraciətləri təhlil edildikdə, məlum olub ki, onların həyatında ən çox yaşanan problem müəllim-şagird münasibətləridir. Yeniyetmələr ən çox belə faktlar gətirirlər: “O, mənim qiymətimi bilə-bilə aşağı salır”, ”O, mənə həmişə düzgün olmayan iradlar tutur”. Müəllimlər isə “şagird dərsimi mütəmadi olaraq pozmağa çalışır”, “şagird dərsimdə səs salır, mən artıq onunla özüm bacara bilmirəm” və s fikirlər söyləyir. Normada müəllimlərin təlim fəaliyyətində məqsəd və vəzifələri şagirdlərə sistemli bilik, bacarıq vermək, onların cəmiyyət üçün faydalı ola biləcək şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır. Onu qeyd etməliyik ki, təlim prosesi-ancaq bilik vermək (müəllim) və onu qəbul etmək (şagird) deyildir. Müəllimin təcrübəsi, onun dəyərlər sistemi, simpatiyası və antipatiyası, düzgün olan və düzgün olmayan haqqında fikirləri, onun ünsiyyət qurmaq səviyyəsi, psixoloji mədəniyyəti və s keyfiyyətlər, onun kimi canlı bir şəxsiyyət olan yeniyetməyə ilə münasibətinə öz təsirini göstərməyə bilməz. Bəzi yeniyetmələr “çətin” yeniyetmə qrupuna aid edilməsinə baxmayaraq onlar da həmyaşıdları, valideynləri, müəllim kollektivi ilə ünsiyyət tələbatını ödəmək, qayğı və diqqət istəyir. Əks halda bu “çətin”

yeniyetmənin özü haqqında neqativ fikir formalaşır. O, özündə heç bir müsbət keyfiyyət görə bilmir, özünü prespektivsiz bir insan sayır. Özünü bu cür qiymətləndirən “çətin” yeniyetmədən təlim fəaliyyətində nə yüksək qiymət, nə də nizamlı davranış gözləmək olmaz. O, artıq pis göstəricilər və pis davranış tərzinə “proqramlaşdırılmışdır”. Tədqiqatların nəticələrinə əsasən belə göstəricilər alınmışdır. Pedaqoji mühtdə şagirdləri akademik göstəricilərinə görə şəxsiyyətinin göstəricilərini qiymətləndirmək steriotipi yaranmışdır. Akademik qiymətləri yüksək olan şagirdlərlə müəllimlər arasında əksər vaxtlar münasibət yaxşı olur. Müəllimlər adətən onları tərifləyir, həmişə nümunə gətirir və s. Müəllimin şagirdlərə bu cür seçici münasibət bəsləməsi şagirdlərdə müəllimə və ümumiyyətlə təlim fəaliyyətinə marağı azaldır. “Çətin” yeniyetmələr isə özünə qapılır, insanlardan bir növ uzaqlaşmağa çalışır.

Müəllim şagird arasında təlim zamanı yaranan münasibətləri şərti olaraq belə qruplaşdırmaq olar: Birinci tip. Əlaçı şagirdlər, müəllimlərlə müsbət qarşılıqlı əlaqədədirlər. Müəllimlər onlara inanır, güvənir və hər şeyi belə şagirdlərə etibar edir. Müəllim onları öz keyfiyyətli pedaqoji fəaliyyətinin nəticəsi kimi görür.

İkinci tip. Müəllim şagirdləri qabiliyyətli, bacarıqlı hesab edir, ancaq müəyyən qədər “çətin” şagirdlər olduğunu bilir. Bu “çətinlik” özünü davranışlarında, malik olduğu qabiliyyətləri istifadə etməməsində özünü göstərir. Müəllimlərin çox vaxt belə şagirdlər ilə konfliktli olur, lakin onlar şagirdlərin qabiliyyətlərini yüksək qiymətləndirirlər.

Üçüncü tip. Müəllimə qulaq asan, onlara belə təhsil verdikləri üçün minnətdar olan, ancaq az qabiliyyətli şagirdlərdir. Müəllimlər çox zaman onlardan yüksək nəaliyyət gözləyir, lakin dərslər prosesində zamanı onlara yaxşı münasibət bəsləyir.

Dördüncü tip. Bu şagirdlər “çətin”, problemlə şagirdlərdi və adətən müəllimlərlə münasibət pis olur. Müəllimin mənfi nümunələri, cəzalandırma, yaxşı qiymətləndirilməmə, tənqid və s bu kimi keyfiyyətlər məhz bu şagirdlər haqqındadır. Onların davranışı pis davranış tərzinə nümunə olaraq gətirilir.

Beşinci tip. Bu şagirdlər adətən özünə müəllimin diqqətini cəlb etməyən şagirdlərdir. Belə şagirdləri lövhəyə az çağırır və tez-tez müəllim onların ad və soy adlarını da xatırlaya bilmir. Çox zaman onların şəxsiyyətinə olan bu qədər aşağı diqqət onların təlimdə müvəffəqiyyət qazanmasına əngəl olur. Gördüyümüz kimi təlimdə müvəffəqiyyət qazanmaq bir növ yaradılmış uğur və uğursuzluq şəraitindən asılıdır.

Şagird qeyd etdiyimiz bu beş tip münasibətlər sisteminin əlbəttə ki, hər birində özünü bir cür göstərəcək. “Çətin” yeniyetmələrin də çox vaxt təlimdə uğur qazanmamasının səbəbi bu faktlardan biləvasitə asılıdır. Bu yaş dövründə sosiallaşma, ünsiyyətə girmək tələbatı daha da aktuallaşır. Problem ondadır ki, yeniyetmələrin bu tələbatını ödəyə biləcək strukturlar demək olar ki, yox vəziyyətindədir. Beləcə qeyri-formal qruplar yaranır və ya canlı ünsiyyət internetlə əvəz olunur. Digər narahatçılıq yaradan məsələlərdən biri də nəsillər arasında anlaşılmaqlığın artmasıdır. Bunun səbəblərindən biri də müəllimlərin kompyuterdən istifadədə, sosial şəbəkələrə qoşulmaqda, virtual aləmdə şagirdlərindən geridə qalmalarıdır. Valideynlərin məktəbə münasibətində kəskin dəyişiklik açıq-aydın hiss olunur. Valideynlər demək olar uşaqları yalnız ibtidai sinifdə oxuyan dövrdə məktəblə əlaqə saxlayırlar. Uşaqlar yuxarı siniflərdə oxuduqca çox az valideyn məktəblə əlaqə saxlayır.

Çətin uşaq və yeniyetmələrlə iş hökmən yenidəntərbiyə kimi pedaqoji proses tələb edir. Yenidəntərbiyə nədir? Bu uşaq və yeniyetmənin davranışındakı əyintilərin qarşısının alınması və ya onların dəf edilməsi, aradan qaldırılmasıdır. Yenidəntərbiyə-həm tərbiyə olunan, həm də tərbiyəçi üçün çox çətin bir prosesdir. Tərbiyə olunan yeni yolun perspektivləri ilə maraqlandırılmalıdır. Tərbiyəçi isə insana inanmalı, onun keçmişini xatırlamadan bu gününü təhlil etməli, gələcəyini təsəvvür etməlidir.

Sosial pedaqoqun çətin yeniyetmələrlə işində məqsəd ondan ibarətdir ki, yaranmış böhrandan “çıxmaqda” və öz həyatını müstəqil surətdə dəyişməkdə onlara kömək etsin. Bu prosesdə tərbiyə olunanlar öz hərəkətlərinə, müsbət və mənfi cəhətlərinə qiymət verməyi, onların səbəblərini araşdırmağı, sonrakı davranışın müstəqil yollarını tapmağı bacarmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu prosesə həm də tərbiyə olunan yeniyetmənin düşdüyü kollektiv də qoşulur. Bu zaman tərbiyəçi koordinator rolunda çıxış edir ki, kollektiv öz yoldaşlarının tərbiyəsini istiqamətləndirir. Yuvenal ədliyyə prosesinin əsas iştirakçı tərəfləri olan hüquqşünaslar, vəkillər, psixoloqlar, pedaqoqlarla yanaşı, məsuliyyət daşıyan əsas səlahiyyət sahiblərindən biri olan sosial işçilərin əsas məqsədi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların problemlərinin həllində köməkçi olmaq, onların cəmiyyətdə inteqrasiyasını bərpa etmək, qrup və icmaların sosial və psixoloji ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və sosial siyasətin hazırlanmasında iştirak etməkdir. Sosial işin etik qaydaları 4 təməl prinsipinə söykənir: xidmət etmək, sosial ədalət, dəyərlərə hörmət, dürüstlük. Məhz bu baxımdan yuvenal ədliyyə sistemində sosial işçilərin əsas rol oynadığı şübhəsizdir.

### **Ədəbiyyat siyahısı**

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu. Bakı, Hüquq, 2010, 80 səh.
2. Ağayev Ə.Ə., Rzayeva Y.T., Hüseynova T.M., Vahabova. Sosial pedaqogika. Bakı, ADPU, 177 səh.-2
3. Ağayev Ə. Ə. Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində şəxsiyyətin formalaşması problemi. Bakı, Avropa, 2005, 288 səh.
4. Abbasov A. N., Əlizadə H.Ə. Pedaqogika. Bakı, Renessans, 2000, 202 səh.
5. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı, Mütərcim, 2008, 296 səh.
6. Xəlilov N.Ə. Ailə tərbiyəsini bəzi məsələləri. Bakı, Maarif, 1985, 125 səh.
7. Xəlilov H. Uşaq və yeniyetmələrin inkişafının sosial-psixoloji məsələləri. Bakı, 2012, 152 səh.-35
8. Seyidov S.İ., Həmzəyev M.Ə. Psixologiya., Mustafayev T.Ə. Psixologiya. Bakı, 2007, 662 səh.



## TÜRK SİGORTA HUKUKUNDA HALEFİYET İLKESİ VE SİGORTACININ RÜCU HAKKI

### THE PRINCIPLE OF SUBROGATION IN TURKISH INSURANCE LAW AND THE INSURER'S RIGHT TO RECOURSE

**Arş. Gör. Gökhan GÜNCAN**

Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku Anabilim Dalı,  
Yalova/ TURKEY, ORCID No: 0000-0001-5055-1001

#### Özet

Arapça kökenli olan “halef” sözcüğü kelime anlamı ile “birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse”yi ifade etmektedir. Hukuki bir terim olarak “halefiyet”, alacaklıya ödemede bulunan üçüncü kişinin yaptığı ödeme nispetinde alacaklının yerine geçmesi ve onun yerini alması; başka bir ifadeyle, ödeme yapan veya ifade bulunan üçüncü kişinin hukuken alacaklının sahip olduğu haklara sahip olmasını ifade etmektedir.

Halefiyete ilişkin genel düzenleme 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (Kısaca: TBK) m. 127 hükmünde yer almaktadır. Hükümde, borçlu tarafından alacaklıya ifade bulunacak üçüncü kişinin kendisine halef olacağını ifadan önce alacaklıya bildirmesi ve malikin veya mülkiyet dışında başka bir aynı hak sahibinin üçüncü kişinin borcu için rehin kurulmuş bir şeyi rehinden kurtarması olmak üzere iki halden bahsedilmiştir. Ayrıca, hükümde diğer halefiyet hallerine ilişkin hükümler ise saklı tutulmuştur (TBK 127/2)

Türk hukukunda düzenlenen halefiyet hallerinden birisi de sigorta hukukuna hakim olan halefiyet ilkesidir. Sigorta hukukunda halefiyet ilkesine ilişkin düzenlemeler 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununda (Kısaca: TTK) mal sigortaları ve sorumluluk sigortalarına ilişkin TTK 1472 ve TTK 1481 hükümlerinde yer almaktadır. Anılan hükümlerde sigortacının sigorta tazminatını ödedikten sonra hukuken sigortalının yerine geçeceği, sigortalının gerçekleşen zarardan dolayı sorumlulara karşı elde ettiği dava veya takip hakkının da tazmin ettiği oranda sigortacıya geçeceği açıkça düzenlenmiştir. Anılan hükümler ayrıca sigortacının halefiyete ilişkin haklarını ihlal edecek şekilde davranışı halinde sigortalının sigortacıya karşı sorumluluğunu da düzenlemiştir (TTK 1472/2, 1481/3).

Anılan düzenlemeler incelendiğinde, halefiyet ilkesinin zarar sigortaları için düzenlendiği, meblağ sigortaları açısından ise bu ilkenin uygulanamayacağı görülecektir. Nitekim meblağ sigortalarında esas olan bir zararın tazmini değil, karşılaştırılan rizikonun gerçekleşmesi halinde sözleşmede öngörülen meblağın ödenmesi olduğu için, meblağ sigortalarının niteliği itibariyle halefiyet ilkesi için uygun olmadığı söylenebilir. Ayrıca, halefiyet ilkesi sigorta hukukuna hakim olan bir diğer ilkeyi, zenginleşme yasağını da desteklemektedir. Nitekim, halefiyet ilkesi sayesinde sigortalının, zararını hem sigortacıdan hem de zarara yol açan kimselerden alarak sigortayı bir zenginleşme aracı olarak kullanabilmesi engellenmektedir. Sigorta tazminatı, oluşan zararın tamamını karşılamadığı takdirde, sigortalının sigorta tazminatı ile karşılanmayan zararı için zarar sorumlusuna başvurma olanağı devam eder. Ancak, halefiyet ilkesi gereği ödenen sigorta tazminatı miktarınca sigortalının zarar sorumlusuna başvurma hakkı ortadan kalkar. Bu imkan halef



sıfatıyla sigortacıya geçer. Sigortacı, ödediği sigorta tazminatı miktarınca zarar sorumlusuna rücu edebilir. Sigortacının zarar sorumlusuna rücu edebilmesi için, sigorta tazminatının tamamen veya kısmen sigortalıya ödenmiş olması ve sigortalının zarar sorumlusuna karşı dava veya takip yetkisine sahip olması gerekir. Sigortacının rücu hakkının zamanaşımı süresi, sigortalının zarar sorumlusuna başvururken tabi olduğu zamanaşımı süresi ile aynıdır.

Bu çalışmada, Türk sigorta hukukunda halefiyet ilkesi ve sigortacının zarar sorumlularına rücu hakkı incelenmiştir. Bu çerçevede, çalışmada halefiyet ilkesine ilişkin Türk hukukundaki temel düzenlemeler, sigortacının halefiyet ve rücu hakkı, ve sigortacının sigortalının halefi olmasının şartları ve sonuçları ele alınmış ve uygulama örnekleriyle değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Halefiyet ilkesi, sigortacının rücu hakkı, zarar sorumlusu, mal ve sorumluluk sigortaları.

### Abstract

The word "successor", which is of Arabic origin, literally means "the person who comes after someone and takes his position". As a legal term, "subrogation" means the substitution and replacement of the creditor in proportion to the payment made by the third party acting to the creditor. In other words, it means that the third person who makes the payment or performs has the rights that the creditor has legally.

The general regulation on subrogation is included in article 127 of the Turkish Obligations Code No. 6098 (In short: TOC). In the provision, two cases are mentioned, namely, the debtor informs the creditor that the third party who will perform the performance to the creditor will be his successor to the creditor and the owner or the owner of another real right other than the property rescues something pledged for the debt of the third party. In addition, the provisions regarding other cases of succession are reserved (TOC 127/2).

One of the cases of subrogation regulated in Turkish law is the principle of subrogation that prevails in insurance law. Regulations regarding the principle of subrogation in insurance law are included in the provisions of TCC 1472 and TCC 1481 regarding property insurances and liability insurances in the Turkish Commercial Code No. 6102 (in short: TCC). In the aforementioned provisions, it is clearly regulated that the insurer will legally replace the insured after paying the insurance indemnity, and the insured will pass to the insurer to the extent compensated by the right of action or prosecution against those responsible for the damage incurred. The aforementioned provisions also regulate the liability of the insured to the insurer in the event that the insurer acts in a way that violates the rights of subrogation (TCC 1472/2, 1481/3).

When the aforementioned regulations are examined, it will be seen that the principle of subrogation is regulated for loss insurances, and this principle cannot be applied in terms of sums insurances. As a matter of fact, it can be said that sums insurances are not suitable for the principle of subrogation in terms of their nature, since the basis in sum insurances is not the compensation of a loss, but the payment of the amount stipulated in the contract in the event of the agreed risk. In addition, the principle of subrogation supports another principle that dominates insurance law, the prohibition of enrichment. As a matter of fact, the principle of subrogation prevents the insured from using the insurance as a means of enrichment by

taking the damage from both the insurer and the persons causing the loss. If the insurance indemnity does not cover the entire loss, the opportunity to apply to the the persons causing the loss for the damage of the insured not covered by the insurance indemnity continues. However, in accordance with the principle of subrogation, the insured's right to apply to the liability responsible for the amount of insurance indemnity is terminated. This possibility passes to the insurer as a successor. The insurer may recourse to the persons causing the loss in the amount of the insurance indemnity paid. In order for the insurer to recourse to the damage liability, the insurance indemnity must be fully or partially paid to the insured and the insured must have the power to sue or pursue the damage liability. The period of limitations of the insurer's right of recourse is the same as the period of limitations that the insured is subject to when applying to the persons causing the loss.

In this study, the principle of subrogation in Turkish insurance law and the insurer's right of recourse to loss-liabilities are examined. In this framework, the basic regulations in Turkish law regarding the principle of subrogation, the insurer's right of subrogation and recourse, and the conditions and consequences of the insurer's subrogation of the insurer will be discussed and evaluated with practical examples.

**Keywords:** The principle of subrogation, the insurer's right of recourse, the person responsible for loss, property and liability insurances.

## GENEL OLARAK HALEFİYET İLKESİ

### 1.TANIM

Arapça kökenli olan “halef” sözcüğü kelime anlamı ile “birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse”yi ifade etmektedir<sup>1</sup>. Halefiyet ise bir kimsenin ardından gelip, onun yerine geçme olgusunu ifade etmek için için kullanılır.

Hukuki terim olarak ise halefiyet, “alacaklıya ifada bulunan bir kimsenin, onun bütün hak ve yetkilerine sahip olarak sorumlu olan bir başka kimseye başvurması” şeklinde tanımlanabilir<sup>2</sup>. Bir başka açıdan bakılırsa, halefiyette bir kimse bir başkasının bir hakkına veya bütün olarak malvarlığına sahip olmak suretiyle o kimsenin yerine geçmektir<sup>3</sup>.

Sigortacının halefiyeti de hukuki anlamda, genel olarak ifade ettiğimiz tanımla uyumlu biçimde tarif edilebilir. Sigorta Hukuku bakımından halefiyet; sigorta sözleşmesinde öngörülen rizikonun gerçekleşmesi sonucunda zarar gören sigorta ettirenin sahip olduğu tazminat alacağı hakkına; sigorta tazminatını ödeyen sigortacının yapmış olduğu ödeme nispetinde kanunen halef olmasını ifade etmektedir<sup>4</sup>. Buna göre sigortacının halefiyeti, “zarar gören sıfatıyla “sigorta ettiren” rizikonun gerçekleşmesi sebebiyle meydana gelen zararlar için üçüncü şahsa karşı herhangi bir hukuki sebebe dayanarak sahip olduğu tazminat alacağının

<sup>1</sup> TDK tanımı için bkz. <https://sozluk.gov.tr/>.

<sup>2</sup> Tanıma ilişkini bkz. Ahmet Mithat KILIÇOĞLU, Özel ve Sosyal Sigortalarda Halefiyet ve Rücu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,1974, s. 1-4 s.397.

<sup>3</sup> Haluk NOMER. Halefiyet ile Rücu Arasındaki İlişki, Özellikle Sosyal Sigortalar ile Özel Sigortaların Rücu Hakları Bakımından Halefiyetin Rolü., İÜHF C. LV, İSTANBUL, 1997, s 243.

<sup>4</sup> Benzer tanımlar için bkz. Işıl ULAŞ, Uygulamalı Zarar Sigortaları Hukuku, 8. Baskı, Ankara 2012, s.224 (Sigorta Hukuku) ; Merih Kemal OMAĞ, Türk Hukukunda Sigortacının Kanuni Halefiyeti, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 37; Mustafa ÇEKER, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku, 17. Baskı, Adana 2017 (Sigorta Hukuku) s. 167 ; OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 37.

ödenen sigorta tazminatı miktarınca kanun gereği sigortacıya geçmesi halidir<sup>5</sup>. Burada dikkatimizi çeken husus, halefiyetin her hangi bir bildirim veya kabul şartına bağlı olmaksızın veya bir mahkeme kararına ihtiyaç duyulmaksızın, kanun gereği gerçekleşmesidir<sup>6</sup>. Tazminat alacağına sebep olan hukuki olayın, hukuki kaynağı da önemli değildir. Söz konusu alacak sözleşmeden doğabileceği gibi, kanun veya haksız fiilden de kaynaklanabilir<sup>7</sup>.

### 1.1 HUKUKİ NİTELİK

Sigortacının halefiyetinde üçüncü kişinin sebebiyet verdiği bir rizikonunu gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan zarar, sigortacı tarafından karşılanmakta ve sigortacı ödediği tazminat miktarınca sigortalıya halef olmaktadır. Ödenen sigorta tazminatı miktarınca sigortalının zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu talep hakkının, ödenen sigorta tazminatı miktarınca sigortacıya geçmesi nedeniyle, sigorta hukuku anlamında halefiyet hakkının “kanuni temlik” niteliğinde olduğu savunulmaktadır<sup>8</sup>. Bu anlamda, borcun ifa ile sona ermesi kuralının bir istisnası niteliğinde olduğu, sigortalının zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu talep hakkının sona ermeyip, halefiyet ilkesi sigortacıya geçtiği söylenebilir<sup>9</sup>.

Sigortacının halefiyeti kanun gereği gerçekleştiğinden “kanuni”, ödemiş olduğu sigorta tazminatı ile sınırlı olarak zarar sorumlusuna başvuru hakkı verdiği için de cüz’i niteliktedir<sup>10</sup>.

Rücu hakkı ve halefiyet çoğunlukla birbirine karıştırılabilen veya birbiri yerine kullanılabilen terimlerdir. Ne var ki, bu iki kavram birbirinden farklıdır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu bir kararında bu iki kavram arasındaki farkı açıkça ortaya koymuştur<sup>11</sup>. Karara göre, rücu hakkı başkasına ait bir borcu yerine getiren kişinin mal varlığında meydana gelen kaybı gidermeye yönelen, tazminat niteliğinde bir talep hakkı niteliğindedir. Alacaklıyı tatmin eden kişi, alacaklının hakkından bağımsız kendi şahsında doğan bir hak elde etmekte ve bu nedenle rücu hakkı bu hakka sahip olan kişinin şahsında doğduğu anda muaccel olmakta ve rücu hakkı için hakkın doğduğu andan itibaren zamanaşımı süresi işlemeye başlamaktadır. Halefiyette halef olan kişi alacaklıyı tatmin ettiği anda yeni bir hak elde etmemekte, alacaklıya ait olan hakkı kanundan dolayı olduğu gibi devralmaktadır. Bu nedenle, böyle bir alacak için de daha önce zamanaşımı işlemeye başlamış ise, alacak halef olan kişiye intikal etmesine rağmen işlemeye devam edecektir.

### 1.2 HALEFİYET İLKESİNİN İŞLEVLERİ

#### 1.2.1 Zenginleşme Yasağını Desteklemesi

Zenginleşme yasağı, zarar sigortalarında uygulama alanı bulan bir yasak olup, sigorta kurumunun sigorta ettiren/sigortalı için bir kazanç/kar aracı olarak görülmesini yasaklamaktadır<sup>12</sup>. Sigortacılıkta temel amaç, toplum içerisinde doğan zararların toplum içerisinde dağıtılmasına hizmet etmektir. Bir kimsenin uğradığı zarardan daha fazlasını tazmin

<sup>5</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 37.

<sup>6</sup> Bu yönde bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s 46

<sup>7</sup> Bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 37.

<sup>8</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s.66

<sup>9</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s.66

<sup>10</sup> KILIÇOĞLU, Halefiyet ve Rücu, s. 408; OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 68.

<sup>11</sup> YHGK, E. 2012/4-426, K. 2012/639, T. 28.09.2012.

<sup>12</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Omağ, Merih Kemal; “Sigorta Hukukunda Zenginleşme Yasağı”, Prof. Dr. Ergun Önen’e Armağan, Sayfa:253- 263, İstanbul, 2003, s.253 vd.

etmesi, o kimsenin kar elde etmesi ve bu karın bedelini tüm topluma ödettirmesi anlamına gelmekte ve sigortacılığın amacına ve tekniğine aykırı düşmektedir<sup>13</sup>.

Halefiyet ilkesi, esasen sigorta hukukunda geçerli olan zenginleşme yasağını destekleyen bir ilkedir. Halefiyet ilkesinin uygulanmasıyla sigorta sözleşmesinde belirlenen rizikonun gerçekleşmesiyle birlikte, ödeme yaptığı sigorta tazminatı miktarınca sigortacı, hukuken sigortalının halefi haline gelmektedir. Diğer taraftan, sigortalı da sigorta sözleşmesi kapsamında sigorta tazminatı ile zararı karşılandığı oranda zarar sorumlusuna başvurma hakkını kaybetmektedir. Bu açıdan bakılırsa, halefiyet ilkesi sayesinde, sigortalının uğradığı zararı hem sigorta tazminatından, hem de zarar sorumlusundan temin ederek zenginleşmesinin ve bunu sağlamak için sigortalının kasten zarara sebebiyet verebilmesi ihtimalinin önüne geçilmektedir<sup>14</sup>.

### 1.2.2 Sigorta Primlerini Düşürmesi

Sigortacının, halefiyet ilkesi gereği ödeyeceği tazminat miktarınca sigortalının halefi olacağı ve zarar sorumlusuna başvurabileceği olgusu sigortacı bakımından riski ve maliyeti düşürme sonucu doğurabilmektedir. Nitekim, sigortacı sigorta sözleşmelerini aktederken sigortalının halefi olma hakkını ve zarar sorumlusuna başvurabilme imkanını da göze alacak ve sigorta primini de buna göre belirleyecektir. Dolayısıyla, bu açıdan bakılırsa halefiyet ilkesi ile sigorta primlerin daha düşük seviyede tutulmasını sağladığı da söylenebilir<sup>15</sup>.

### 1.2.3 Zarar Sorumlusunun Cezalandırması

Sigortalının, rizikonun gerçekleşmesi ile uğradığı zarara ilişkin hem sigortacıya başvurarak sigorta tazminatını alması, hem de zarar sorumlusuna başvurabilme imkânı olsaydı bu durum sigorta hukukunda cari olan zenginleşme yasağına aykırı bir sonuç doğuracaktı. Ayrıca, böyle bir uygulama sigortanın bir zenginleşme aracı olarak görülmesine ve amacı dışında kullanılmasına yol açacaktı. Sigortalının, sigorta sözleşmesi kapsamında uğradığı zarar nedeniyle sadece sigortacıya başvurabilmesi ve hem sigortalının hem de sigorta şirketinin zarar sorumlusuna başvurabilme imkânının bulunmaması varsayımında ise kusuruyla zarara yol açan zarar sorumlusunun tamamen cezasız kalması sonucu doğacaktı. İşte halefiyet ilkesi bu çatışan menfaatler arasında denge sağlamakta ve bir yandan zenginleşme yasağına aykırı bir uygulama oluşmasını önlemekte, diğer yandan da failin cezasız kalmasına da izin vermemektedir. Nitekim, halefiyet ilkesi sayesinde, sigortacı dava ve takip hakkına sahip olan sigortalı yerine geçmekte ve zarara sebebiyet veren zarar sorumlusuna başvurabilmektedir<sup>16</sup>. Böylece, sigortalının zararı sigortacı tarafından karşılanmış olsa da; zarar sorumlusu, kusuru ile vermiş olduğu zarar sebebiyle sorumluluktan kurtulamamakta ve kusurlu davranışının hukuki sonucuna katlanmaktadır.

## 1.3 HALEFİYETİN KAPSAMI

Sigortacının halefiyet ilkesi ile zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu talep hakkı sadece ödeme yapılan sigorta tazminatı ile sınırlıdır. Bu anlamda zarar sorumlusunun verdiği zarar veya kendisine yüklenen sorumluluk daha fazla olsa bile sigortacı sigorta tazminatını aşan zarar için zarar sorumlusuna başvuramaz. Aynı şekilde, sigorta kapsamında ortaya çıkan

<sup>13</sup> Bu yönde bkz. OMAĞ, Zenginleşme Yasağı, s. 253.

<sup>14</sup> ÇEKER, Sigorta Hukuku, s. 166.

<sup>15</sup> Aynı yönde bkz. Rayegân Kender, Türkiye’de Hususi Sigorta Hukuku (“Hususi Sigorta”), Güncelleştirilmiş 16. Baskı, İstanbul, 2017, s. 371; ULAŞ, s. 224, 225; OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 47.

<sup>16</sup> KARASU, a.g.e., s. 699.

zararın sigorta tazminatı ile karşılanmayan kısmı için sigortalının zarar sorumlusuna başvuru hakkı da ortadan kalkmamaktadır. Bu anlamda, sigorta tazminatını alan sigortalı, sigorta tazminatını aşan bir zararın varlığı halinde, bu aşan kısım için zarar sorumlusuna başvurabilecektir.

Halefiyetin kapsamını belirleyen diğer bir olgu ise, zararın gerçek karşılığıdır. Sigortacı, sigortalının uğradığı gerçek zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Başka bir ifade ile sigortacı ancak gerçek zarara ilişkin yapmış olduğu ödeme miktarınca halefiyet hakkını kullanarak zarar veren üçüncü kişilere karşı talep hakkını kullanabilir<sup>17</sup> Sigortalı gerçek zarardan daha fazla sigorta tazminatı ödemişse, sigorta tazminatının gerçek zararı aşan kısmı için zarar sorumlusuna başvuramaz.

### HALEFİYETİN DÜZENLENİŞ BİÇİMİ

Hukuki anlamda halefiyete ilişkin farklı Kanunlarda, örneğin, Türk Medeni Kanununda mirasçının mirasçısına halef olması gibi farklı hukuki düzenlemeler mevcuttur<sup>18</sup>. Konumuzu ilgilendiren halefiyete ilişkin genel hüküm niteliğindeki düzenleme ise Türk Borçlar Kanununun 127. Maddesinde bulunmaktadır. TBK 127 hükmü diğer halefiyet hallerine ilişkin kanun hükümlerini saklı tutmuştur. Bunlardan birisi de sigorta hukuku anlamında, sigortacının halefiyetidir.

Sigorta Hukuku'nda halefiyet ilkesi zarar sigortaları için düzenlenmiş olup can sigortaları bakımından halefiyet ilkesi uygulanmaz. Zarar sigortalarından mal sigortaları için TTK md. 1472 ve sorumluluk sigortaları için TTK md 1481'de halefiyet ilkesine ilişkin düzenlemelere rastlamaktayız.

#### 1.4 TÜRK BORÇLAR KANUNUNDA

6098 sayılı Türk Borçlar Kanununda “alacaklıya halef olma” başlıklı 127. Madde hükmü şu şekildedir:

*“Alacaklıya ifada bulunan üçüncü kişi, aşağıdaki hâllerde ifası ölçüsünde alacaklının haklarına halef olur:*

*1. Başkasının borcu için rehnedilen bir şeyi rehinden kurtardığı ve bu şey üzerinde mülkiyet veya başka bir aynı hakkı bulunduğu takdirde.*

*2. Alacaklıya ifada bulunan üçüncü kişinin ona halef olacağı, borçlu tarafından ifadan önce alacaklıya bildirildiği takdirde.*

*Diğer halefiyet hâllerine ilişkin kanun hükümleri saklıdır.”*

Kural olarak bir borç ilişkisinde bizzat ifa etmesinde alacaklının menfaati bulunmadığı müddetçe borçlu borcunu şahsen ifa etmek zorunda değildir (TBK 83). Başka bir deyişle, şahsen ifada alacaklının bir menfaati yoksa sözleşmenin tarafı olmayan kimseler de borcu ifa edebilir. Bu takdirde, üçüncü kişinin borcu eda etmesi ile borç sona erecektir. Ancak, halefiyet söz konusu olduğunda borcun üçüncü şahıslarca ifa edilmiş olmasına rağmen borç sona ermemekte, alacak hakkı üçüncü şahıslara geçmektedir<sup>19</sup>. Bu açıdan bakılırsa, halefiyetin

<sup>17</sup> Mustafa ÇEKER, 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku, Adana 2011, s. 86. ; KORKMAZ, a.g.e., s. 332.

<sup>18</sup> Örneğin, müteselsil borçlulukta da ifayı yapan borçlulardan her biri, ifa ettiği miktar oranında alacaklının haklarına halef olacağına dair TBK 168. Maddesi de bu anlamda örnek olarak verilebilir.

<sup>19</sup> OĞUZMAN/ÖZ, a.g.e., s.206.



geçerli olduğu durumları, borcun üçüncü kişilerce ifa edilmesi halinde sona ereceği kuralının birer istisnası olarak değerlendirilebilir.

### 1.5 SİGORTA MEVZUATINDA

Sigorta Hukuku bakımından halefiyet ilkesini düzenleme altına alan hükümler TTK 1472 ve TTK 1486'dır. Düzenleniş biçimi olarak baktığımızda halefiyet ilkesinin sadece zarar sigortası niteliğinde olan mal ve sorumluluk sigortaları bakımından hükme bağlandığını, yani can sigortaları için uygulama alanı bulmadığını görmekteyiz.

#### 1.5.1 Mal Sigortalarında

Zarar sigortalarından olan mal sigortaları açısından halefiyet ilkesi, "halefiyet" başlıklı TTK md 1472'de düzenlenmiştir:

*" (1) Sigortacı, sigorta tazminatını ödediğinde, hukuken sigortalının yerine geçer. Sigortalının, gerçekleşen zarardan dolayı sorumlulara karşı dava hakkı varsa bu hak, tazmin ettiği bedel kadar, sigortacıya intikal eder. Sorumlulara karşı bir dava veya takip başlatılmışsa, sigortacı, mahkemenin veya diğer tarafın onayı gerekmeksizin, halefiyet kuralı uyarınca, sigortalısına yaptığı ödemeyi ispat ederek, dava veya takibi kaldığı yerden devam ettirebilir.*

*(2) Sigortalı, birinci fıkraya göre sigortacıya geçen haklarını ihlal edici şekilde davranırsa, sigortacıya karşı sorumlu olur. Sigortacı zararı kısmen tazmin etmişse, sigortalı kalan kısımdan dolayı sorumlulara karşı sahip olduğu başvurma hakkını korur."*

#### 1.5.2 Sorumluluk Sigortalarında

Türk Ticaret Kanunumuzda sorumluluk sigortaları açısından halefiyet ilkesi yine "halefiyet" başlıklı TTK 1481 maddesinde düzenlenmiştir:

*" (1) Sigortacı, sigorta tazminatını ödedikten sonra hukuken sigortalı yerine geçer. Sigortalının gerçekleşen zarardan dolayı sorumlulara karşı dava hakkı varsa bu hak, tazmin ettiği bedel tutarında sigortacıya ait olur.*

*(2) Sorumlulara karşı bir dava veya takip başlatılmışsa, sigortacı, mahkemenin veya diğer tarafın onayı gerekmeksizin, halefiyet kuralı gereğince, sigortalısına yaptığı ödemeyi ispat ederek, dava veya takibi kaldığı yerden devam ettirebilir.*

*(3) Sigortalı veya zarar gören, birinci fıkra gereğince sigortacıya geçen haklarını ihlal edici şekilde davranırsa, sigortacıya karşı sorumlu olur."*

#### 1.5.3 Can Sigortalarında

Halefiyet ilkesi gerçek zararın karşılanması söz konusu olduğu tazminat sigortalarında geçerli iken, bu niteliği olmayan can sigortalarında geçerli değildir<sup>20</sup>. Can sigortalarında rizikonun sigortalının hayatı veya vücut bütünlüğü üzerinde gerçekleşmesi ve oluşan zarara malvarlığında oluşan zararda olduğu gibi değer biçmenin mümkün olmaması nedeniyle bu tür sigortalarda halefiyet ilkesine yer verilmemiştir. Can sigortalarında esas olan oluşan zararın tazmin edilmesi değil, zarardan bağımsız olarak sigorta sözleşmesinde kararlaştırılan meblağın sigortalıya ödenmesidir.

<sup>20</sup> Bkz. TTK 1472 madde gerekçesi. (Bkz. <http://www.ticaretkanunu.net/ttpk-madde-1472/> (Çevrimiçi 03.01.2021)).



Can sigortalarında sigortalı, riziko gerçekleştiğinde hem sigorta sözleşmesinde kararlaştırılan meblağı alıp, hem de zarar sorumlusuna başvurarak zararını tazmin ettirebilir<sup>21</sup>. Can sigortalarında halefiyet ilkesinin uygulanmamasına paralel olarak, tazmin ilkesi ve zenginleşme yasağı ilkesi de uygulanmamaktadır<sup>22</sup>. Nitekim can sigortalarında teknik anlamda bir zararın karşılanması değil, poliçede yazılı rizikonun gerçekleşmesi halinde belirli bir meblağın ödenmesi esastır.

Can sigortaları bakımından, kural olarak halefiyet ilkesi geçerli olmamakla birlikte can sigortalarına ilişkin tazmin ilkesinin geçerli olabileceği bazı kalemlerin olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Örneğin, sağlık sigortası, zorunlu koltuk ferdi kaza sigortası gibi sigorta türlerinde hastane, bakım ve ilaç masrafları gibi masrafların zarar sigortası kapsamına girdiği ve bu nedenle tazmin ilkesinin geçerli olduğu kabul edilmektedir<sup>23</sup>. Bu nedenle, söz konusu sigorta kalemlerinde zenginleşme yasağı ve halefiyet ilkesi de geçerli olacak ve zararını sigorta tazminatı ile karşılayan sigortalının zarar sorumlusuna başvuru hakkı ortadan kalkacaktır.

#### 1.5.4 Zorunlu Trafik Sigortalarında

2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu m.85 hükmü gereğince, *“bir motorlu aracın işletilmesi bir kimsenin ölümüne veya yaralanmasına yahut bir şeyin zarara uğramasına sebep olursa, motorlu aracın bir teşebbüsün unvanı veya işletme adı altında veya bu teşebbüs tarafından kesilen biletle işletilmesi halinde, motorlu aracın işleteni ve bağlı olduğu teşebbüsün sahibi, doğan zarardan müştereken ve müteselsilen sorumlu olurlar”*. Mezkur Kanunun 91. Maddesi uyarınca da işletenlerin bu sorumluluklarını karşılamak üzere mali sorumluluk sigortası yaptırımları zorunlu kılınmıştır.

“Sigortacının Halefiyeti” başlıklı “Zorunlu Mali Mesuliyet Sigortası Genel Şartları”nın B.3. maddesine göre sigortacı ödediği tazminat miktarınca hukuken hak sahibi yerine geçer. Karayolları Trafik Kanunu 95/2 fıkrası hükmüne göre ise zorunlu trafik sigortalarında ödemede bulunan sigortacı, sigorta sözleşmesine ve bu sözleşmeye ilişkin kanun hükümlerine göre, tazminatın kaldırılmasını veya azaltılmasını sağlayabileceği oranda sigorta ettirene başvurabilir.

Zorunlu Mali Mesuliyet Sigortası Genel Şartları B.4./1 fıkrası ise sigortacının sigortalıya karşı rücu hakkını kazanabileceği başlıca durumları şu şekilde sıralamıştır:

- a) *Tazminatı gerektiren olay, sigortalının veya eylemlerinden sorumlu olduğu kişilerin kasti bir hareketi veya ağır kusuru sonucunda meydana gelmiş ise,*
- b) *Tazminatı gerektiren olay, aracın ilgili mevzuat hükümlerine göre gereken ehliyetnameye sahip olmayan veya geçerliliğini yitirmiş sürücü sertifikasına sahip ya da ehliyetine geçici/sürekli el konulmuş kişiler tarafından sevk edilmesi veya trafik kurallarının ağır kusur ile ihlali sonucunda meydana gelmiş ise*
- c) *Aracın, uyuşturucu madde veya ilgili mevzuatta belirlenen seviyenin üzerinde alkollü içki almış kişilerce veya aynı mevzuatta alkollü içki alamayacağı belirtilen kişilerce alkollü içki alınmak suretiyle kullanılması sırasında meydana gelen zararlar*

<sup>21</sup> Bu yönde bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 105 ; BOZER, a.g.e. , s. 107 ; Şaban KAYIHAN, “Zarar Sigortalarında Sigortacının Halefiyeti”,Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 3, Ocak 2016, s. 1600.

<sup>22</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet s. 104-108 ; ÇEKER, Sigorta Hukuku, s. 168.

<sup>23</sup> KAYIHAN,a.g.e. , s.1600. ; BOZER,a.g.e., s.102.

ç) Tazminatı gerektiren olay, yolcu taşımaya ruhsatlı olmayan araçlarda yolcu taşınması veya yetkili makamlarca tespit edilmiş olan istiap haddinden fazla yolcu veya yük taşınması veya patlayıcı, parlayıcı ve tehlikeli maddeleri taşıma ruhsatı bulunmayan araçlarda, bu maddelerin parlama, tutuşma ve infilakı yüzünden meydana gelmiş ise,

d) Sigortalının rizikonun gerçekleşmesi halinde bu genel şartların B.1. maddesinde belirtilen yükümlülükleri yerine getirmemesinden dolayı zarar ve ziyan miktarında bir artış olursa,

e) Tazminatı gerektiren olayın aracın çalınması veya gasp edilmesi sonucunda olması halinde, çalınma veya gasp edilme olayında sigortalının kendisinin veya eylemlerinden sorumlu olduğu kişilerin kusurlu olduğu tespit edilirse,

f) Bedeni hasara neden olan trafik kazalarında sigortalının veya eylemlerinden sorumlu olduğu kişilerin, tedavi veya yardım amaçlı sağlık kuruluşuna gitme, can güvenliği nedeniyle uzaklaşma gibi zorunlu haller hariç olmak üzere, olay yerini terk etmesi veya kaza tutanağı, alkol raporu vb. kazanın oluş koşullarına ilişkin gereken belgelerin düzenlenmesi yükümlülüğüne aykırı davranması halinde.

Söz konusu hükümler ele alındığında tam olarak halefiyet ilkesinin uygulanabileceğini söylemek oldukça güçtür. Burada sigorta tazminatını ödeyen sigortacının ödeme yaptığı (trafik kazasında zarar gören) üçüncü kişinin haklarına halef olmasından ziyade, bazı hallerde sigortalıyı sorumlu tutma imkânı söz konusudur<sup>24</sup>.

## HALEFİYETİN ŞARTLARI

Halefiyetten bahsedebilmek için mevcut ve hukuken geçerli bir sigorta sözleşmesinin var olması, sigortacının teminat kapsamında sigorta tazminatını ödemiş olması ve sigortalının da zarar sorumlusuna karşı dava veya talep hakkına sahip olması gerekir<sup>25</sup>. Sigortacının sigortalıya halef olabilmesi için bu şartın gerçekleşmesi gerekli ve yeterli olup, bu şartların varlığı halinde halefiyet kanun gereği kendiliğinden, tarafların iradelerinden bağımsız bir biçimde gerçekleşecek ve hüküm ve sonuç doğuracaktır<sup>26</sup>.

### 1.6 MEVCUT VE GEÇERLİ BİR SİGORTA SÖZLEŞMESİNİN VARLIĞI

Sigorta Hukuku'nda halefiyet ilkesinden bahsedebilmek için her şeyden önce mevcut ve hukuken geçerli bir sigorta sözleşmesinin varlığı gerekir. Ayrıca, sigorta sözleşmesinin öngördüğü sigorta himayesinin de başlamış olması şarttır. Riziko, sözleşme başlayıp, sigorta himayesi başladıktan sonra meydana gelmelidir.

### 1.7 SİGORTACININ TEMİNAT KAPSAMINDA ZARARI ÖDEMESİ

Halefiyet ilkesinin uygulanabilmesi için gereken bir diğer şart ise poliçede öngörülen rizikonun gerçekleşmesi sonucu sigortacının sigorta tazminatını ödemiş olmasıdır<sup>27</sup>. Halefiyetin gerçekleşebilmesi için ödemenin hak sahibine, yani sigortalı veya yetkili temsilcisine yapılmış olması gerekir. Bu anlamda başkası lehine yapılan sigortalarda sigorta ettirene yapılan ödeme sigortacıya halefiyet hakkını kazandırmayacaktır<sup>28</sup>. Sigortacının sigorta

<sup>24</sup> Bu yönde bkz. KAYIHAN ,a.g.e., s.1608 ; KILIÇOĞLU, Halefiyet ve Rücu, s. 424.

<sup>25</sup> Bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 70 vd.; Ulaş, s. 226.

<sup>26</sup> OMAĞ,Kanuni Halefiyet, s. 70.

<sup>27</sup> BOZER, a.g.e., s.110.; KAYIHAN,a.g.e.,s.1596.

<sup>28</sup> Örnek için bkz. KAYIHAN, a.g.e, s. 1602.

poliçesinde teminat altına alınmamış zararları ödemesi halinde halefiyet ilkesi geçerli olmayacaktır<sup>29</sup>.

### 1.8 SİGORTALININ DAVA HAKKININ BULUNMASI

Halefiyet ilkesinin uygulanabilmesi için sigortalının zarar sorumlularına karşı dava hakkına sahip olması da gerekir. Nitekim, halefiyet ilkesi gereği sigortalının zarar sorumlularına karşı sahip olduğu haklar sigortacıya geçmektedir. Sigortalının zarar sorumlusuna karşı ileri sürebileceği bir hakkı veya talep yetkisi yoksa halefiyet de gerçekleşmiş olmayacaktır<sup>30</sup>.

## HALEFİYET İLKESİNİN HÜKÜM VE SONUÇLARI

### 1.9 ZENGİNLEŞME YASAĞI

Zarar sigortalarında sigorta poliçesindeki rizikonun gerçekleşmesi nedeniyle sigortalının uğramış olduğu gerçek zararın tazmini esası benimsenmiştir<sup>31</sup>. Bu nedenle, zarar sigortalarında zenginleşme yasağı kabul edilmiştir. Böylece, sigortalının sigorta kurumunu bir zenginleşme aracı olarak görmesinin önüne geçilmiştir. Halefiyet ilkesi de zenginleşme yasağını destekleyen kurallar getirmiştir. Sigortacının halefiyeti sayesinde, sigortalının haksız olarak zenginleşmesi önlenmekte, diğer yandan zarar sorumlusunun da sorumluluğu devam ettiğinden verdiği zararın hukuki sonuçlarına katlanmaktadır<sup>32</sup>. TTK 1472 hükmünün madde gerekçesinde de amacın hem sigortalının rizikonun gerçekleşmesi sonunda maruz kaldığı zarardan fazla bir tazminat alarak zenginleşmesine mani olmak hem de zarar sorumlusunun verdiği zarardan dolayı sorumluluğunu devam ettirebilmek olduğu vurgulanmıştır<sup>33</sup>.

### 1.10 SİGORTACI AÇISINDAN

Sigortalısına sigorta tazminatı ödeyen sigortacı halefiyet ilkesi gereği kanunun gereği, kendiliğinden sigortalı yerine geçer ve sigortalının zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu haklara sahip olur. Sigortacı, halefiyet ilkesi gereği sigortalının sahip olduğu tazminat alacağı dışında bu hakkın ferileri niteliğindeki faiz, teminat ve ana borca bağlanmış olan imtiyaz haklarını da elde eder<sup>34</sup>. Sigortacının halef olduğu alacak hakkının kaynağı, yani sigortalı ve zarar sorumlusu arasındaki hukuki ilişki halefiyet ilkesinin varlığı açısından önem arz etmese de, bazı hallerde farklılık yaratabilmektedir. Nitekim, sigortalının ve zarar sorumlusu arasındaki hukuki ilişkinin tabi olduğu zamanaşımı veya ispat yükü kuralları halefiyet hakkını kullanan sigortacı için de aynen geçerli olmaktadır.

<sup>29</sup> Örneğin, sigortacının sadece müşteriyi iyi ilişkiler kurmak, müşterisine iyi görünmek amacıyla yapmış olduğu lütfü ödemeleri bu kapsamdadır. Bu yönde bkz. ULAŞ, Sigorta Hukuku, s. 229-230 ; KAYIHAN, a.g.e., s.1602 ; OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 86; Böyle bir ödeme söz konusu olduğunda sigortalının uğradığı zarar dolayısıyla oluşan alacak hakkını Borçlar Kanunu hükümleri çerçevesinde sigortacıya devredebileceği yönünde bkz. KENDER, Sigorta Hukuku, s. 374 ; OMAĞ, Kanuni Halefiyet s. 73-78.

<sup>30</sup> ÇEKER, Sigorta Hukuku, s. 81. ; ULAŞ, Mal ve Sorumluluk Sigortaları, s.157 ; OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 88 ; BOZER, a.g.e., s.113.

<sup>31</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 4 vd.

<sup>32</sup> Bu yönde bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 43-45 Rauf Karasu, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun Sorumluluk Sigortalarına İlişkin Hükümlerinin Değerlendirilmesi, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayı, Cilt:2, Yıl: 2015, s. 698, 699; Mustafa Çeker, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku ("Sigorta Hukuku"), 17. Baskı, Adana, 2017, s. 166, 167. Kılıçoğlu, Halefiyet ve Rücu, s. 406, 407; Mustafa Çeker, Sigortacının Rücu Hakkı, Legal Hukuk Dergisi, 2006, Yıl: 4, Sayı: 48, s. 3710.

<sup>33</sup> Gerekçe için bkz. <http://www.ticaretkanunu.net/ttk-madde-1472/> (Çevrimiçi 03.01.2021).

<sup>34</sup> KAYIHAN, a.g.e. , s.1604.

### 1.11 SİGORTALI VEYA SİGORTA ETTİREN AÇISINDAN

Halefiyet ilkesi ile sigortacı ödeme yaptığı sigorta tazminatı miktarınca sigortalısının yerine geçerek zarar sorumlularına rücu etme hakkı olduğuna göre sigortalının da sigortacının rücu hakkını ihlal eden veya sigortacısına zarar verebilecek davranışlardan kaçınması; aksi halde sigortalının sigortacıya karşı sorumlu tutulması gerekir<sup>35</sup>. Bu anlamda Kanun koyucu sigortalı için bir takım yükümlülükler düzenlemiştir. Örnek olarak sigorta ettirenin sözleşmenin yapılmasından sonra, sigortacının izni olmadan rizikoyu veya mevcut durumu ağırlaştırarak tazminat tutarının artmasını etkileyici davranış ve işlemlerde bulunmasını yasaklayan ve sigorta ettirene rizikonun gerçekleşme ihtimalini artırıcı veya mevcut durumu ağırlaştırıcı işlemlerin varlığı halinde sigortacıya durumu bildirme yükümlülüğü yükleyen TTK 1444 hükmü gösterilebilir. Benzer şekilde TTK 1447 uyarınca sigorta ettiren, rizikonun gerçekleşmesinden sonra, sözleşme uyarınca veya sigortacının istemi üzerine, rizikonun veya tazminatın kapsamının belirlenmesinde gerekli ve sigorta ettirenden beklenebilecek olan her türlü bilgi ile belgeyi sigortacıya makul bir süre içinde sağlamak zorundadır.

Sigortalının kanunda düzenlenen bu yükümlülüklerine uyararak sigortacısına zarar veren veya halefiyet hakkını ihlal eden davranışlardan kaçınması gerekir<sup>36</sup>. TTK 1472/2 hükmü gereği sigortalı bu yükümlülüklerine aykırı davranarak sigortacıya geçen haklarını ihlal ederse, sigortacıya karşı sorumlu olacaktır<sup>37</sup>.

Halefiyet ilkesinin uygulanmasıyla sigortalının zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu alacak hakkı sigortacıya geçmekte ve ödenen sigorta tazminatı miktarınca sigortalının zarar sorumlusuna karşı dava ve alacak hakları sona ermektedir<sup>38</sup>. Ancak, sigortalının uğradığı zararın, sigortacı tarafından giderilmeyen kısmı için sigortalının zarar sorumlusuna karşı dava ve talep hakkı devam edecektir. Aynı durum, sigorta teminatı dışında kalan zararlar için de söz geçerlidir.

### 1.12 ZARAR SORUMLUSU AÇISINDAN

Halefiyet hakkı, sigortacıya ancak sigortalının zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu hakları verir. Sigortacı sigortalının zarar sorumlusuna karşı sahip olduğu haklardan daha fazlasına sahip değildir. Bu nedenle, halefiyet ilkesinin zarar sorumlusunun durumunu ağırlaştırmaması gerekir<sup>39</sup>. Böylece, halefiyetten haberi olmaksızın iyi niyetle sigortalıya ödeme yapan zarar sorumlusunun borcundan kurtulacağı kabul edilir<sup>40</sup>. Aynı prensip, ödeme dışında sulh, ibra, takas, tahkim gibi zarar sorumlusunun iyi niyetle yapacağı bütün işlemler için de geçerli olacaktır<sup>41</sup>. Zarar sorumlusu zarar gören –alacaklı- sigortalıya karşı ileri sürebileceği tüm defî ve itirazları sigortacıya karşı da ileri sürebilecektir<sup>42</sup>. Bunun yanında

<sup>35</sup> Bkz. TTK 1472 madde gerekçesi. (<http://www.ticaretkanunu.net/ttpk-madde-1472/> (Çevrimiçi 03.01.2021)).

<sup>36</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s.130, s.138, KILIÇOĞLU, Halefiyet ve Rücu, s. 401.

<sup>37</sup> Sigortalının sigortacının halefiyet hakkını ihlal etmeme yükümlülüğünün yanında, bu hakkı koruma borcunun da olduğu yönünde bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 131, KILIÇOĞLU, Halefiyet ve Rücu, s.419; bu borcun ilgili hükmün amaçsal yorumu ve dürüstlük kuralı çerçevesinde doğduğuna ilişkin bkz. OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s. 132.

<sup>38</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s.12.

<sup>39</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s.134.

<sup>40</sup> ULAŞ, Sigorta Hukuku, s.243.

<sup>41</sup> OMAĞ, Kanuni Halefiyet, s.142.

<sup>42</sup> ULAŞ, Sigorta Hukuku, s.243; KAYIHAN, a.g.e. , s.1606-1607.

zarar sorumlusu sigorta ilişkisine dayanarak sigorta sözleşmesinin geçerli olmadığına veya halefiyet şartlarının gerçekleşmediğine dair savunmaları da sigortacıya karşı ileri sürebilir<sup>43</sup>.

## SONUÇ

Sigortacının, ödediği sigorta tazminatı miktarınca sigortalıya halef olabilmesi için öncelikle mevcut ve hukuken geçerli bir sigorta sözleşmesinin var olması, sigorta sözleşmesinin öngördüğü sigorta himayesinin de başlamış olması, sigortacının teminat kapsamında sigorta tazminatını ödemiş olması ve sigortalının da zarar sorumlusuna karşı dava veya talep hakkına sahip olması gerekir. Bu şartların varlığı halinde halefiyet, kanun gereği kendiliğinden tarafların iradelerinden bağımsız bir biçimde gerçekleşecek ve hüküm ve sonuç doğuracaktır.

Sigorta hukukunda halefiyet ilkesinin esas amacı, yine sigorta hukukunda cari başka bir yasak olan “zenginleşme yasağı”nı desteklemek ve sigortalının riziko gerçekleştiğinde hem zarar sorumlusuna, hem de sigortacıya başvurarak haksız olarak zenginleşmesinin önüne geçmektir. Zira, zarar sigortalarında esas olan sadece sigorta kapsamında riziko gerçekleştiğinde oluşan zararın karşılanmasıdır. Böylece sigorta kurumunun bir zenginleşme aracı olarak kullanılmasının önüne geçilmektedir. Bu açıdan halefiyet ilkesi aynı zamanda sigortalının kasıtlı olarak zarara sebebiyet vererek usulsüz yapmasını da önlemektedir.

Halefiyet ilkesi, dolaylı olarak sigorta primlerinin de düşmesi anlamında işleve sahip olabilir. Nitekim, sigortacının sigortalıya halef olarak zarar sorumlusuna başvurma imkanına sahip olması, sigorta sözleşmesi yaparken bu imkanı bilerek sigorta primlerini daha düşük tutması sonucu doğurabilecektir. Böylece zarar riskinin dağıtılması, sigorta priminin düşük tutulması ve sigortanın daha az maliyetli hale gelmesi sonucunu doğurur.

Sigortacı bu ilke sayesinde, üçüncü kişinin kusuru sebebiyle dava hakkına sahip olan sigortalının yerine geçerek zarara sebep olan üçüncü kişinin sorumluluğuna gidebilmektedir<sup>44</sup> Halefiyet ilkesi sayesinde sigortalıya yapılan ödeme borç ilişkisini sona erdirmemekte, başka bir ifadeyle zarar sorumlusunun sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Böylece, zarar sorumlusu da cezасız kalmamakta ve halefiyet ilkesi sayesinde sorumluluğu devam ettiğinden, vermiş olduğu zararın yol açtığı hukuki sonuca katlanmaktadır.

## KAYNAKÇA

BOZER, Ali: Sigorta Hukuku Genel Hükümler – Bazı Sigorta Türleri, Bankalar Ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1999.

ÇEKER, Mustafa: 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Sigorta Hukuku, 17. Baskı, Adana 2017 (Sigorta Hukuku).

ÇEKER, Mustafa: “Sigortacının Rücu Hakkı”, Legal Hukuk Dergisi, 2006, Yıl: 4, Sayı: 48, s. 3710 vd. (Rücu hakkı).

KAYIHAN Şaban: “Zarar Sigortalarında Sigortacının Halefiyeti”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 3, Ocak, 2016.

KENDER, Rayegân: Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, 16. Baskı, İstanbul, 2017.

KILIÇOĞLU, Ahmet Mithat: Özel ve Sosyal Sigortalarda Halefiyet ve Rücu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1974, S. 1-4.

<sup>43</sup> BOZER, a.g.e., s.113.

<sup>44</sup> KARASU, a.g.e., s.699.

NOMER. Haluk: “Halefiyet ile Rücu Arasındaki ilişki, Özellikle Sosyal Sigortalar ile Özel Sigortaların Rücu Hakları Bakımından Halefiyetin Rolü”, İÜHFM, C. 55, 1997.

OMAĞ, Merih Kemal: Türk Hukukunda Sigortacının Kanuni Halefiyeti, 2. Baskı, Ankara 2011.

ULAŞ, Işıl: Uygulamalı Zarar Sigortaları Hukuku, 8. Baskı, Ankara 2012.



**TERÖR EYLEMLERİ DOLAYISIYLA VATANDAŞLIĞIN KAYBETTİRİLMESİ:  
GHOUMID VE DİĞERLERİ V. FRANSA DAVASI**

DEPRIVATION OF CITIZENSHIP DEPENDING ON TERRORIST ACTS: THE CASE OF  
GHOUMID AND OTHERS V. FRANCE

**Yrd. Doç. Dr. Arzu ALİBABA**

Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Gazimağusa, KKTC

ORCID NO:0000-0002-4101-5554

**Özet**

Uluslararası toplumun eşit ve egemen üyeleri olan devletlerin, vatandaşlık konusunda egemenlik güçlerinden kaynaklanan mahfuz yetkileri vardır. Buna göre, her devlet kendi vatandaşı olacak kişileri kanunlarla belirleyebilmektedir. Elbette ki devletler, vatandaşlığın kazanılması yanında vatandaşlığın kaybını da vatandaşlık kanunlarında düzenlemektedirler. Diğer bir ifadeyle, her devletin kimleri hangi gerekçeyle vatandaşlığından mahrum bırakacağı da yine mahfuz yetkinin bir parçasıdır. Uluslararası teamül hukukuna ait olan bu kural, Vatandaşlık Kanunları İhtilâflarına İlişkin Bazı Sorular La Haye Sözleşmesi ve Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi gibi uluslararası metinlerde de düzenlenmiştir. Her ne kadar vatandaşlık konusunda devletlerin mahfuz yetkileri olduğu kabul edilse de, bu yetkinin uluslararası sözleşmeler, uluslararası teamül ve vatandaşlığa ilişkin hukukun genel prensipleriyle sınırlı olduğu da uluslararası sözleşmelerde hüküm altına alınmıştır. Bahse konu kuralların devletlerce dikkate alınmaması, vatandaşlık kanunlarının diğer devletlerce tanınmaması sonucuna yol açacaktır. Devletlerin vatandaşlık konusundaki yetkilerinden ödün vermek istemeyişleri, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 15. maddesinde yer alan herkesin vatandaşlığa sahip olma hakkının bir insan hakkı olarak bağlayıcı nitelikteki uluslararası sözleşmelere, bazı bölgesel metinler ve çocuklara ilişkin düzenlemeler hariç, yansımaya engel olmuştur. Günümüzde insan haklarının en etkili garantisi olarak kabul edilebilecek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de söz konusu hak insan hakkı olarak düzenlenmemiştir. Buna rağmen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çalışmanın konusunu oluşturan Ghoumid ve Diğerleri v. Fransa Davası'nda olduğu gibi, Sözleşme kapsamındaki haklarla, özellikle özel hayat ve aile hayatına saygı hakkıyla, ilişkilendirmek suretiyle devletlerin vatandaşlığa ilişkin kararlarını da değerlendirmektedir. Bu çalışmada, terör eylemleri dolayısıyla vatandaşlığın kaybettirilmesi konusu irdelenecektir. Kişilerin iradeleri dışında vatandaşlıklarından mahrum bırakılmalarına ilişkin uluslararası hukuktaki düzenlemeler ele alındıktan sonra, vatandaşlık kanunlarında terör nedeniyle vatandaşlığın kaybettirilebileceğini düzenleyen Hollanda, Türkiye ve Fransa örnekleri üzerinde durulacaktır. Son olarak da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 25 Haziran 2020 tarihli Ghoumid kararı analiz edilecek ve Mahkeme'nin konuya ilişkin yaklaşımı ortaya konmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Vatandaşlığın kaybettirilmesi, terör eylemleri, mahfuz yetki, Ghoumid kararı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi.

### ABSTRACT

States which are equal and sovereign members of international society, have exclusive jurisdiction regarding citizenship based on their sovereignty. This means each State shall determine under its own law who are its citizens. Obviously States not only regulate acquisition of citizenship under their citizenship laws but loss of citizenship as well. In other words, it is part of States exclusive jurisdiction to determine the grounds for deprivation of citizenship. This rule is not just a rule of international customary law, but it is also a rule regulated under international conventions like the Convention on Certain Questions Relating to the Conflict of Nationality Laws and the European Convention on Nationality. Although exclusive jurisdiction of States regarding nationality is a generally accepted principle, citizenship laws of States must be in conformity with international conventions, international custom and the general principles of law related to citizenship. If aforementioned rules and principles are not taken into consideration by States while adopting citizenship laws, the consequence will be non-recognition of the adopted citizenship law by other States. The fact that the States do not want to compromise their powers regarding citizenship, has prevented the regulation of the right to a citizenship as a human right. That is why, although the right to a citizenship is regulated under the article 15 of the UN Universal Declaration of Human Rights, it is not included to international conventions that, unlike the Declaration, are binding, except for some regional texts and regulations regarding children. The right in question is not regulated as a human right in the European Convention on Human Rights, which can be accepted as the most effective guarantee of human rights today. Despite this, the European Court of Human Rights, as in the case of *Ghoumid and Others v. France*, considers the decisions of the States regarding citizenship by relating them with the rights under the Convention, especially with the right to respect for private and family life. In this study, the issue of loss of citizenship due to terrorist acts will be examined. After discussing regulations in international law relating to deprivation of citizenship, terrorist act as a ground for deprivation in citizenship laws of Turkey, Netherlands and France will be studied. Finally, the *Ghoumid* decision of the European Court of Human Rights dated June 25, 2020 will be analyzed and the Court's approach to the issue will be discussed.

**Keywords:** Deprivation of citizenship, terrorist acts, exclusive jurisdiction, *Ghoumid* decision, European Court of Human Rights.

## KKTC HUKUKUNDA COVID-19 SALGINININ ÖZEL HUKUK SÖZLEŞMELERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF THE COVID-19 EPIDEMIC ON PRIVATE LAW CONTRACTS IN THE TRNC LAW

**Yrd. Doç. Dr. Emine KOÇANO RODOSLU**

Doğu Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı, Gazimağusa,  
ORCID NO: 0000-0003-2891-7147

### Özet

31 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020'de Pandemi olarak ilân edilen Covid-19 salgını, sosyal felaket olarak nitelendirilmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) de bu salgın nedeniyle sosyal ve ekonomik hayatta birtakım olumsuzluklar yaşanmaktadır. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler salgın sürerken hukukî ilişkiler açısından bazı sonuçlar doğururken, hiç şüphesiz salgın sona erdikten sonra da hukukî ilişkiler açısından olumsuz sonuçlar doğurmaya devam edecektir. Diğer tüm ülkelerde olduğu gibi KKTC'de de, idari kararlarla ve yasal düzenlemelerle tam ve kısmî sokağa çıkma yasağının ilân edilmesi, birçok işyerinin kapatılması, okullarda ve üniversitelerde eğitime ara verilmesi, uçuşların durdurulması gibi birtakım tedbirler alınmıştır. Ancak Covid-19 salgını nedeniyle, yaşanan olumsuzlukları en aza indirgeyebilmek için alınan bu tedbirlere rağmen, hukukî açıdan bazı olumsuz sonuçların doğmasının engellenmesi mümkün değildir. Bu salgın nedeniyle, bazı sözleşmelerin yerine getirilme imkânı ortadan kalkmış veya güçleşmiştir. Bu bağlamda sözleşmeler açısından ahde vefa (sözleşmeye bağlılık, *pacta sunt servanda*) kuralının tartışılması gerekmekte ve salgın hastalık nedeniyle bozulan sözleşme adaletinin yeniden tesis edilebilmesi için hukukî çareler üretmek zorunlu hâle gelmektedir. Çalışma kapsamında, KKTC Hukukunda Covid-19 salgınının özel hukuk sözleşmelerine etkisi incelenecektir. Bu bağlamda Fasıllık 149 Sözleşmeler Yasası hükümleri çerçevesinde, aynen ifa, ifanın zamanında yerine getirilmemesi, kötü ifa, imkânsızlık nedeniyle sözleşmenin yerine geirilmemesi, ödemezlik def'i kavramları değerlendirilecektir. Ayrıca Covid-19 salgınının mücbir sebep olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği ve mücbir sebebin sözleşmeler açısından doğuracağı sonuçlar ele alınacaktır. Son olarak, KKTC Hukukunda imkânsızlık kavramının yorumuna ilişkin Yargıtay kararlarına yer verilecek ve imkânsızlık nedeniyle sözleşmelerin geçersizliği ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

**Anahtar kelimeler:** Covid-19 salgını, mücbir sebep, imkânsızlık, sözleşmenin ihlâli.

### Abstract

The Covid-19 epidemic, which emerged in Wuhan, China on 31 December 2019 and declared as a pandemic by the World Health Organization on 11 March 2020, is considered as a social disaster. As in the whole world, negative effects of the pandemic is also experienced in social and economic life of the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC). While these negative developments have some consequences in terms of legal relations as the epidemic

continues, it will undoubtedly continue to have negative consequences in terms of legal relations after the epidemic ends. As in all other countries, a number of measures have been taken in the TRNC, such as the declaration of curfew, closing many workplaces, interrupting education in schools and universities, and stopping flights with administrative decisions and legal regulations. However, despite these measures taken to minimize the adversities experienced due to the Covid-19 epidemic, it is not possible to prevent the emergence of negative consequences regarding legal issues. Due to this epidemic, the possibility of performance of some contracts has become impossible or difficult. Within this framework, it is necessary to discuss the principle of *pacta sunt servanda* (contractual commitment) in terms of contracts, and it becomes necessary to produce legal remedies in order to restore the contractual justice that has been violated due to the epidemic. Within the scope of the study, the effect of the Covid-19 epidemic on private law contracts in law of the TRNC will be examined. In this context, within the framework of the provisions of Chapter 149 Contracts Law, the concepts of exact performance, delay, defective performance, nonperformance due to impossibility and insolvency contest will be analysed. In addition, whether the Covid-19 epidemic can be considered as a compelling reason (*force majeure*) and the consequences of compelling reason in terms of contracts will be discussed. Finally, the Court of Cassation decisions regarding the interpretation of the concept of impossibility in the TRNC Law will be studied and the nullity of contracts and its consequences due to impossibility will be examined.

**Keywords:** COVID-19 epidemic, compelling reason, impossibility, breach of contract.

## THE LIABILITY OF THE ADMINISTRATION FROM THE PRINCIPLE OF THE SOCIAL RISK

**Burcu ERDİNÇ**

Asst., Inonu University, Faculty of Law, Department of Administrative Law, Malatya, Turkey. <https://orcid.org/0000-0003-4103-0321>

### **Abstract**

According to the Article 125 of the Constitution, the administration is liable to pay the damages from its action and act. This is the basis of the liability of the administration. Another constitutional regulation regarding liability of the administration is Article 129. According to this article, claims for damages caused by defects they committed by public officials while using their powers can only be raised against the administration provided that they are recourse to public officials. Under these regulations, the principal liability principle of the administration is the principle of liability with fault. Historically, the first type of liability that emerged with the discussion of the liability of the administration is the principle of liability with fault. However, it has been understood in time that fault is not to be required for the liability of action and act of administration. Some of the activities of the administration create the liability without fault of the administration due to its features. Generally, the liability of the administration is based on these two principles: Liability with fault and liability without fault. While the liability with fault has developed within the framework of the rule of law, the liability without fault has developed with the principle of the rule of law as well as the principle of social state. The liability without fault has two types: "The principle of risk" and "The principle of equality against public burdens". The principle of social risk which is classified as a liability without fault is another source of liability. This classification is debatable. The principle of social risk is a case-law used in terms of terrorist damages. The liability without fault is a principle of liability that there is no fault but there is a causation between activity and damage. Whereas, both fault and causation are not sought in the principle of social risk. Because of the causation which is the basis of liability without fault is not sought in the principle of social risk, it is not right that the principle of social risk is one type of liability without fault. In our opinion, if the principle of social risk is desired to be used in judicial decisions, it should be expressed as a principle of liability in which the causation is interpreted flexibly.

**Keywords:** Liability of administrative, Liability with fault, Liability without fault, Principle of social risk, Causation.

### İDARENİN SOSYAL RİSK İLKESİNDEN KAYNAKLANAN SORUMLULUĞU

#### **Özet**

Anayasanın 125. maddesine göre; idare, kendisine ait eylem ve işlemlerinden doğan zararları ödemekle yükümlüdür. İdarenin sorumluluğunun temeli bu maddedir. Sorumluluğa ilişkin bir başka Anayasal düzenleme 129. maddedir. İlgili maddeye göre, kamu görevlilerinin yetkilerini kullanırken işledikleri kusurlardan doğan tazminat davaları, kamu görevlilerine rücu edilmek kaydıyla ancak idare aleyhine açılabilir. Bu düzenlemeler kapsamında, idarenin

esas sorumluluk ilkesi kusur sorumluluğu ilkesidir. Tarihsel olarak idarenin sorumluluğunun tartışılmaya başlanmasıyla ortaya çıkan ilk sorumluluk türü kusur sorumluluğu ilkesidir. Ancak zamanla anlaşılmıştır ki idarenin bir işlem veya eyleminden sorumlu olabilmesi için kusurunun olması şart değildir. İdareye ait bazı faaliyetler özellikleri gereği idarenin kusursuz sorumluluğunu doğurmaktadır. Genel olarak idarenin sorumluluğunun bu iki ilkeye dayanmaktadır: Kusur sorumluluğu ve kusursuz sorumluluk. Kusur sorumluluğu hukuk devleti ilkesi çerçevesinde gelişmişken, kusursuz sorumluluk ilkesi ise hukuk devleti ilkesi yanında sosyal devlet ilkesiyle birlikte gelişmiştir. Kusursuz sorumluluk “tehlike (risk) ilkesi” ve “fedakârlığın denkleştirilmesi (kamu külfetleri karşısında eşitlik) ilkesi” olarak ikiye ayrılmaktadır. Kusursuz sorumluluk türleri içerisinde sınıflandırılan sosyal risk ilkesi sorumluluğun bir diğer kaynağıdır. Ancak kusursuz sorumluluk içerisinde yer alıp almadığı tartışmalıdır. Sosyal risk, terör zararları bakımından kullanılmış içtihatî bir ilkedir. Kusursuz sorumluluk kusurun olmadığı ancak faaliyet ve ortaya çıkan zarar arasında bir illiyet bağının var olduğu bir sorumluluk ilkesidir. Oysaki sosyal risk ilkesinde kusur aranmadığı gibi illiyet bağı da aranmamaktadır. Kusursuz sorumluluğun dayanağı olan illiyet bağının aranmadığı sosyal risk ilkesini içtihatlarda kullanıldığı haliyle kusursuz sorumluluğun bir türü olarak değerlendirmek doğru değildir. Yargı kararlarında sosyal risk ilkesi kullanılmak isteniyorsa, kanaatimizce nedensellik bağının aranmadığı kendine özgü bir sorumluluk ilkesi değil, nedensellik bağının esnek yorumlandığı bir sorumluluk ilkesi olarak ifade edilmelidir.

**Anahtar Kelimeler:** İdarenin sorumluluğu, Kusurlu sorumluluk, Kusursuz sorumluluk, Sosyal risk ilkesi, İlliyet bağı.



## WARRANT OBLIGATIONS OF FOREIGN PERSONS ACCORDING TO TURKISH LAW

**Barış KÜÇÜK**

Asst. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Law, Law of Civil Procedure  
and Enforcement and Bankruptcy Law of Religion  
ORCID NO: 0000-0002-8488-7096

### **Abstract**

The obligation to show warrant is included in the Civil Procedure Law No. 6100 in Turkish law. The warrant clauses in the relevant law text are applied in civil cases. Warranty obligations are clearly defined in the law. In this law, the warranty is regulated only for Turkish citizens. Sue foreigners in Turkey, to take part in the proceedings as a civil party, to initiate enforcement proceedings, there is a separate law for such cases to put up warranty in case. In Article 48 of the Law on International Private Law and Procedural Law, the rules of providing guarantee for foreigners are regulated. In Article 48 of the Law on International Private Law and Civil Procedure, the rules of providing warranty for foreigners are regulated. If the person is a foreigner, the liability of warrant is covered by MÖHUK. Foreign persons must demonstrate warrant using some legal rights in Turkey. The situations where the foreign person is exempt from coverage are included in the Law. The lack of foreign person's habitual residence or place of residence is in Turkey is not important. If the population is registered with a foreign state where there is reciprocity between the Republic of Turkey will not warranty obligation in question. In both Laws, there are different regulations on the issues related to the warranty. For example, according to the Code of Civil Procedure, only real persons can show warranty. However, in the Law on International Private Law and Procedural Law, real person or legal person can show the warrant. Warrant is a cause of action in the civil procedure law. Due to the cause of action, the parties can put forward at any stage of the trial. At the same time, the judge may reject the case on procedural grounds due to the lack of warrant at every stage of the trial. Warrant is required not only to cover the damages of the parties, but also to cover legal expenses and follow-up costs. The issues of what can be shown as warrant, the form and scope of the warrant are not regulated in MÖHUK. For this reason, the provisions of the HMK numbered 6100 will also be applied here. The regulations in MÖHUK do not give the judge the discretion. In our study, we will explain the regulations regarding foreigners in the light of judicial decisions. We will also provide information on persons such as stateless persons and refugees. We will also touch on the obligation of blue card holders to provide warrant.

**Keywords:** Warrant, Foreign, Citizenship, Stateless Person, Reciprocity

### TÜRK HUKUKU'NA GÖRE YABANCILARIN TEMİNAT GÖSTERME YÜKÜMLÜLÜĞÜ

#### **Özet**

Teminat gösterme yükümlülüğü Türk hukukunda 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yer almaktadır. İlgili kanun metninde yer alan teminat maddeleri hukuk

davalarında uygulanır. Teminat gösterme yükümlülüğü bu kanunda açıkça belirtilmiştir. Bu kanunda teminat sadece Türk vatandaşları için düzenlenmiştir. Yabancıların Türkiye’de dava açması, davada fer’i müdahil olarak yer alması, icra takibi başlatması, davada teminat göstermesi gibi durumlar için ayrı bir Kanun vardır. Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun’un 48. Maddesinde yabancıların teminat gösterme şartları düzenlenmektedir. Kişinin yabancı olması hâlinde teminat yükümlülüğü MÖHUK kapsamına girmektedir. Yabancı kişiler Türkiye’de bazı hukuki haklarını kullanırken teminat göstermek zorundadır. Yabancı kişinin teminattan muaf olduğu haller Kanunda yer almaktadır. Yabancı kişinin mutad meskeninin ya da yerleşim yerinin Türkiye’de olup olmaması önemli değildir. Yabancıların nüfusa kayıtlı olduğu devlet ile Türkiye Cumhuriyeti arasında teminat konusunda karşılıklı ilişki varsa teminat yükümlülüğü söz konusu olmayacaktır. Her iki Kanun’da da teminata ilişkin konularda farklı düzenlemeler mevcuttur. Örneğin Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na göre sadece gerçek kişiler teminat gösterebilir. Ancak Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanunu’nda ise teminatı gerçek kişi de tüzel kişi de gösterebilir. Teminat medeni usul kanununda dava şartıdır. Dava şartı olması nedeniyle taraflar yargılamanın her aşamasında bunu ileri sürebilirler. Aynı zamanda hakim de yargılamanın her aşamasında teminat eksikliği nedeniyle davayı usulden reddedebilir. Teminat sadece tarafların zararını karşılamak için değil, aynı zamanda yargılama giderleri ile takip masraflarını da karşılamak amacıyla istenmektedir. Teminat olarak nelerin gösterilebileceği, teminatın şekli, kapsamı konuları MÖHUK’da düzenlenmemiştir. Bu nedenle, 6100 sayılı HMK’da yer alan hükümler burada da uygulanacaktır. MÖHUK’da yer alan düzenlemeler hakime takdir hakkı vermemektedir. Çalışmamızda yabancılar ile ilgili düzenlemeleri yargı kararları ışığında açıklayacağız. Ayrıca vatansızlar, mülteciler gibi kişilere ilişkin de bilgiler vereceğiz. Mavi kart sahibi kişilerin teminat gösterme yükümlülüğüne de değineceğiz.

**Anahtar Kelimeler:** Teminat, Yabancı, Vatandaşlık, Vatansızlar, Karşılıklık.

## ƏRƏB BAHARININ BAŞLANMASINDA ƏRƏB ÖLKƏLƏRİNDƏKİ DEMOQRAFİK ŞƏRAİTİN ROLU

### THE ROLE OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE ARAB COUNTRIES IN THE BEGINNING OF THE ARAB SPRING

**Doktorant Allahverdiyeva Fəridə**

Bakı Dövlət Universiteti, Tarix fakultəsi

ORCID NO: 0000-0001-5141-2900

#### **Xülasə**

Ərəb Baharının baş verdiyi ölkələri Ərəb Baharı coğrafiyası kimi xarakterizə etmək mümkündür. Bu coğrafiyanın sərhədləri Tunisdən Şama, Tripolidən Sana, Qahirədən Manamaya qədər uzanır. Ərəb Baharı coğrafiyasında oxşar məqsədlər, şüarlar və hərəkətlərlə ortaya çıxan və inkişaf edən hadisələr, ilk növbədə hadisələrin baş verdiyi ölkələrə birbaşa təsir edən milli nəticələrə səbəb oldu. Regional olaraq təyin edilə bilən bu nəticələr birbaşa və ya dolay yolla təsnif edilə bilər. Milli və regional təsirlərə əlavə olaraq qlobal miqyasda təsirlər də olmuşdur. Ərəb baharı üçün yeganə səbəbin iqtisadi səbəblər olduğunu söyləmək çox məhdudlaşdırıcı olardı. Ərəb baharı fonunda iqtisadi səbəblərdən başqa sosial, siyasi və demoqrafik səbəblərin olduğu bildirilməlidir. Ərəb Baharı hərəkətləri ilk olaraq Tunisdə Məhəmməd Buəzizinin özünü yandırması ilə başladı. Ərəb dünyasında işsizlik, qida çatışmazlığı, inflyasiya, siyasi korrupsiya, söz azadlığının olmaması, qanun pozuntuları və aşağı həyat şərtləri kimi bir çox problem bu ölkələrdə domino təsiri göstərərək bu hərəkətlərin və hərəkətlərin yayılmasına səbəb oldu. Bu hadisədə fərdi və sosial kodların olduğunu söyləmək mümkündür. Bu hadisəyə insani davranış, insan ləyaqətinə xələl gətirmə, vətəndaşların mərkəzi və yerli rəhbərliklərlə münasibətləri səviyyəsi kimi sosial və siyasi amillərin də iqtisadi səbəblərin daxil olduğu görülür. Bu hadisə daxilində insani davranış, insan ləyaqətinə xələl gətirmə, vətəndaşların mərkəzi və yerli rəhbərliklərlə münasibətləri səviyyəsi kimi sosial və siyasi amillərlə yanaşı iqtisadi səbəblərin daxil olduğu görülür. Buna görə səbəblər yalnız iqtisadi deyil, siyasi və sosial səbəblərdən ibarətdir. Tək bir fərdin həyatında əks olunan bu mənfi vəziyyətin sosial, milli və hətta regional çərçivədə sahiblənilməsi, bütün Ərəb Baharı coğrafiyasının ümumi xüsusiyyəti olduğunu göstərir. Bütün bölgədəki meydanları yandıran atəşi alovlandıran Tunisdəki hadisəyə əlavə olaraq, hər ölkədə kütləvi nümayişləri sürətləndirən başqa fərdi hadisələr də oldu. Tunisdəki hadisələr bu hadisələrin bu qədər kütləvi şəkildə yayılmasında ilham mənbəyi olmuşdur.

19-cu əsrin qabaqcıl siyasi filosoflarından biri olan Fridrix Engels, yüz il əvvəl baş tutan inqilabların gözlənilməz istiqamətlərdə irəliləmək kimi pis bir vərdişə sahib olduğunu vurğulamışdı. Engels, edilən inqilabların əslində nəzərdə tutulan məqsədlərlə tam əlaqəli olmadığına diqqət çəkirdi. Engelsin bu müşahidələri, Ərəb Baharı qiyamlarını ifadə etmək üçün xüsusilə yararlıdır. Orta Şərqi və Şimali Afrikanı ələ keçirən, bu bölgələri alt-üst edən etiraz dalğasından illər sonra belə korrupsiyadan qurtulmağın yolunu axtaran adi ərəblərin başladığı inqilabın gözlənilən nəticəni vermədiyi müşahidə olunur. Digər tərəfdən, Orta Şərqdəki demoqrafik quruluşa nəzər saldıqda, Ərəb Baharı qiyamlarının səbəblərindən biri

olan gənclər arasındakı işsizliyin daha uzun müddət davam edəcəyi müşahidə edilir. Qiyamların təsirli olduğu bütün ölkələrin əsas iki xüsusiyyəti; daha çox gənc əhaliyə sahib olmaları və bu gənclər üçün məşğulluq yaratmağı bacarmamalarıdır.

**Açar sözlər:** Ərəb baharı, Orta şərq, Demografik şərait, Tunis, Demokratiya

### **Abstract**

The countries where the Arab Spring took place can be characterized as the geography of the Arab Spring. The borders of this geography extend from Tunisia to Damascus, from Tripoli to Sana'a, from Cairo to Manama. Events that have emerged and developed in the Arab Spring geography with similar goals, slogans and actions have led to national consequences that directly affect the countries where the events took place in the first place. These results, which can be determined regionally, can be classified directly or indirectly. In addition to national and regional impacts, there have been global impacts. It would be very restrictive to say that the only reason for the Arab Spring is economic. In addition to economic reasons, there should be social, political and demographic reasons for the Arab Spring. The Arab Spring movement began with the self-immolation of Mohamed Bouazizi in Tunisia. Many problems in the Arab world, such as unemployment, food shortages, inflation, political corruption, lack of freedom of speech, lawlessness, and poor living conditions, have led to the spread of these movements and actions in these countries. It is possible to say that there are personal and social codes in this case. It is seen that social and political factors such as human behavior, damage to human dignity, the level of relations of citizens with the central and local authorities are also included in this event for economic reasons. This phenomenon includes economic reasons as well as social and political factors such as human behavior, damage to human dignity, and the level of citizens' relations with central and local authorities. Therefore, the reasons are not only economic, but also political and social. The fact that this negative situation is reflected in the life of a single individual in the social, national and even regional context shows that it is a common feature of the entire geography of the Arab Spring. In addition to the incident in Tunisia, which set fire to squares throughout the region, there were other individual incidents that accelerated mass demonstrations in each country. The events in Tunisia have been the source of inspiration for such widespread coverage.

Friedrich Engels, one of the leading political philosophers of the 19th century, pointed out that revolutions that took place a hundred years ago had a bad habit of moving in unexpected directions. Engels pointed out that the revolutions were not really related to the intended goals. Engels's observations are particularly useful in describing the Arab Spring uprisings. Even years after the wave of protests that engulfed the Middle East and North Africa and overthrew those regions, the revolution launched by ordinary Arabs seeking a way out of corruption has not yielded the expected results. On the other hand, if we look at the demographic structure in the Middle East, it is observed that youth unemployment, which is one of the causes of the Arab Spring uprisings, will continue for a long time. Two main features of all countries where uprisings are effective; that they have a more young population and are unable to create employment for these young people.

**Keywords:** Arab Spring, Middle East, Demographic conditions, Tunisia, Democracy

## **GİRİŞ**

Dünyanın çox əlverişli geosiyasi və hərbi strateji mövqeyində yerləşən Yaxın və Orta Şərq regionu XX əsrin əvvəllərindən, yəni böyük ehtiyatları olan neft yataqlarının kəşfindən sonra beynəlxalq aləmin siyasi və iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Üç qitənin «yol ayrıcında» qərarlaşmış qədim tarix və sivilizasiyaya malik olan bu region həmişə Qərbi dövlətlərinin maraq dairəsində olmuş və indi də olmaqdadır. Asiyanın qərbində yerləşmiş Yaxın və Orta Şərq regionuna Bəhreyn, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qətər, Əfqanıstan, Ürdün, İraq, İran, İsrail, Yəmən, Kipr, Küveyt, Livan, Misir, Oman, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, Türkiyə və hələ müstəqil dövlət kimi tam formalaşmamış Fələstin daxildir. İran və Əfqanıstan Orta Şərqa, digər dövlətlər isə Yaxın Şərqa aid edilir. Geosiyasi, mədəni və coğrafi termin olan Yaxın və Orta Şərq anlayışını ilk dəfə ingilis dilində ABŞ dəniz donanmasının admiralı olmuş, politoloq Alfred Mehen (1840-1914) işlətməmişdir. Yaxın və Orta Şərqi dünya mədəniyyəti, siyasəti və iqtisadiyyatında mühüm rol oynaması onun geosiyasi mövqeyinin üstünlüyü, maye yanacaq gətirən sərvətlərlə zəngin olması ilə izah olunur. Yaxın və Orta Şərq regionunun Aralıq, Xəzər, Qara və Qırmızı dənizlərə çıxışı vardır. Bu isə bir tərəfdən onun Cənubi Qafqaz bölgəsinə, Rusiyanın daxili rayonlarına təsirinin artmasına imkan yaradır, digər tərəfdən regionu Rusiyanın geosiyasi marağının «hədəfinə» çevirir. Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (BƏƏ) Ərəbistan yarımadasının şərq hissəsində, İran və Oman körfəzləri sahillərində yerləşir. Şimali Afrika və Orta Şərq ölkələrinin əksəriyyətində Ərəb Baharı adlandırılan üsyanlar baş vermişdir. Əvvəlcə, demokratik tələblərin ifadə edildiyi və totalitar rejimlərin çökməsi ilə bu ölkələrdə daha demokratik rejimlərin qurulacağı və ədalətli inkişaf prosesinin başlanacağı gözləntiləri sonradan yerini pessimizmə və ümitsizliyə buraxdı. Ərəb Baharı 17 noyabr 2010-cu ildə Tunisdə başlayan, Orta Şərq və Şimali Afrikadakı bir çox ərəb ölkəsinə dalğa-dalğa yayılan bir prosesdir. Həm iqtisadi çətinliklərdən, həm siyasi təzyiqlərdən və korrupsiyadan bezən bölgə xalqları daha demokratik, azad və yaxşı şəraitdə yaşamaq üçün müxtəlif etiraz və qiyamlarla səslərini eşitdirmək istədi. Ərəb Baharı Bəhreyn, Əlcəzair, Fas, İraq, İran, Liviya, Livan, Mavritaniya, Misir, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı, Tunis, Oman, İordaniya və Yəmən kimi ölkələrdə görülmüşdür. Bununla birlikdə, xüsusən, Misir, Liviya, Tunis və Suriya kimi ölkələrdə rejim dəyişikliyi və daxili müharibə kimi güclü nəticələr əldə edərək, digər ölkələrdə fərqli üsyan və etiraz hərəkətləri ilə davam etmişdir. Ərəb Baharı geniş coğrafiyadakı bir çox ölkəyə qarşılıqlı olaraq təsir etmişdir.

## **ƏSAS MATERIALIN TƏQDİMƏTİ.**

Ərəb Baharının başlanmasında, bu ölkələrdə inflyasiya, işsizlik, çətin həyat şərtləri, qida çatışmazlığı və neft qiymətlərindəki artım və azalma müəyyənədicə amillər idi. Neft qiymətlərinin artmasıyla bərabər rifahın yaxşılaşmaması və xüsusilə gəlir bölgüsündə ədalətsizliyin olması xalqlar arasında narahatlığı artırmışdı. İnsanların maddi vəziyyətinin pisləşməsi, özəl sektorun zəifliyi, xüsusilə gənclər arasında işsizliyin artmasına səbəb oldu. Xüsusən, Ərəb ölkələrinin demografik quruluşu da gənclər arasında işsizliyin artmasına imkan verirdi. Ərəb dünyası quruluş və inkişaf baxımından fərqli ölkələri və siyasi sistemləri əhatə edir. Misirdə və Tunisdə yerli xalq avtoritar gücə qarşı çıxarkən, Liviyada isə qəbilələrarası qarşıdurma varıydı. Bəhreynədə də, əhli sünənə ilə şiiələr arasında mübahisə



varıydı. Rusiya Elmi Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru V. Naumkinin sözlərinə görə, "ərəb ölkələrində baş verən hadisələrin 100 faizi sosial xarakter daşıyır".Ərəb üsyanlarının daxili və beynəlxalq ölçüləri, ortaq səbəbləri və hər birinin milli xüsusiyyətləri var. Şübhəsiz deyə bilərik ki, əsas amillər bölgədəki sosial və iqtisadi problemlər, demoqrafik vəziyyət, siyasi durğunluq, korrupsiya, daxili - siyasi qarşıdurmalarlardır. Bu kimi iqtisadi problemlər, korrupsiya problemləri ilə birlikdə bölgədəki alovun yayılması çətin olmamışdır

Ərəb dünyası insanların yüzdə 50-si gənclərdən ibarətdir. İşsizlik, evlənməyin mümkünsüzlüyü kimi reallaşmayan gözləntilər və həll olunmamış sosial, iqtisadi problemlər gənclərin küçələrə çıxmasının əsas səbəblərindən bir olmuşdur. Misirdə və Tunisdə hakimiyyətin yuxarı hissəsi dəyişdirilsə də, quruluşda ciddi bir dəyişikliyə səbəb olmamış və bölgədə nəzərə çarpacaq dərəcədə sosial-iqtisadi islahatlar həll edilməmişdir. Bunlara əlavə olaraq, diktatura və ya mütləq monarxiya, insan hüquqlarının pozulması, iqtisadi tənəzzül, işsizlik, bahalaşan qiymətlər, həddindən artıq yoxsulluq, təhsil alan, lakin razı olmayan gənclərin sayı kritik nöqtəni aşdı. Bəzi mütəxəssislər 2009-cu ildə baş verən İran hadisələrini Ərəb Baharı səbəblərindən biri hesab edirlər. Bundan əlavə, diktatorların on illər boyu hakimiyyətdə qalmasına və bütün sərvətlərə sahib olmalarına qarşılıq olaraq, xüsusən gənclər bu vəziyyəti qəbul etməkdən imtina etdilər. Qida məhsullarının qiymətinin sürətlə artması və global ərzaq təhlükəsizliyinin zəifləməsi də ən vacib amillərdən oldu. Qərbi mütəxəssislərinin fikrincə isə, bölgədəki yaşayış səviyyəsindəki artım və eyni zamanda ali təhsilin asanlıqla əldə edilə bilməsi insan inkişafı indeksinin son illərdə artmasına səbəb olub. Beləliklə, insanların artan tələbləri ilə yerli hökumətlərin lazımi islahatları həyata keçirməməsi arasındakı uçurum daha da artdı. Qərbdə təhsil alaraq qayıdan gənclər, Facebook kimi sosial şəbəkələrdən istifadə edərək qiyamlara ciddi töhfə verdilər. Rusiyalı mütəxəssis M.Hazinin sözlərinə görə, "İslam dünyası qida məhsullarının bahalaşmasına cavab olaraq neft və qaz qiymətlərini artırmaq istəyə bilər. Bu inqilabların səbəbi ərzaq qiymətləri deyil, bəhanəsidir".

Üsyanların iqtisadi səbəbləri çox dərin köklüdür. Yanlış fəaliyyət göstərən ərəb sosializmində istehlak çox vaxt neft sayəsində təşviq edilib. Sözünl əsl mənasında ciddi iqtisadi islahatlar olmamışdır. Ancaq pis işləyən sosializmdən pis işləyən liberalizmə keçid var idi. Liberalizasiya istehlak olunan malların çeşidini artırdı, lakin iş yerləri və davamlı investisiya yaratmadı. Sosial bərabərsizlik və ərəb ölkələrində baş verən ərzaq böhranı sosial və iqtisadi vəziyyətə böyük təsir göstərmişdir. Ərəb sosializmi 1980-ci illərdə Orta və Şərqi Avropanın siyasi rejimlərini xatırladır. Avropa bazarına daxil olan post-sosialist ölkələrdə siyasi islahatlar uğurla həyata keçirilmişdir. Ərəb dünyasında siyasi dəyişikliklər baş vermədi, əksinə, hakimiyyətdə qalmaq istəyi korrupsiyanı artırdı. Tarixə nəzər salsaq, ərəb dövlətləri həmişə qidaya möhtac olmuşlar. Çünki, əhalinin orta təbəqəsinin gəlirləri nə qədər az olubsa, yemək xərcləri o qədər artmışdır. Nəticədə, bu çətin iqtisadi vəziyyət rəhbərliyin zəifliyindən qaynaqlanmışdı.

İordaniyalı tədqiqatçı Dr. Sarı Hənəfiyə görə, Facebook kimi yeni sosial şəbəkələrin rolu qiymətləndirilməlidir. Çünki, internet əlaqəsi təhlükəsizlik qüvvələrinin nəzarəti xaricindədir və qiyam qəhrəmanlarının bir-birlərinə mənəvi dəstək verməsi üçün çox əlverişlidir. Nümayişlərin dini ölçüsü şişirdilməməlidir. Daha doğrusu, ədalət və bərabərlik naminə ayağa qalxan nümayişçilərin cəmiyyət ruhuna və ya icma psixologiyasına diqqət



yetirilməlidir. Üsyanlarda, deoloji şüarlardan daha çox, sivil və siyasi insan hüquqları olmuşdur. Məscidlərin və cümə günlərinin bu hadisələrdə gəncləri birləşdirən amil olması isə danılmazdır.

Ərəb ölkələrinin iqtisadiyyatını araşdıran mütəxəssislər dörd makroiqtisadi problemə işarə edirlər: iqlim, enerji təhlükəsizliyi, yoxsulluq və ərzaq təhlükəsizliyi. İqtisadi baxımdan da, ərəb dünyası sərbəst bazar islahatlarına ehtiyac duyur. Ərəb dövlətlərində siyasi islahatların əvvəlcə aparılması vacibdir. Sonra iqtisadi gündəliyə baxmaq lazımdır. Bu isə, qısa müddətdə görüləcək iş deyil.

Bölgədəki enerji mənbələri, tarix boyunca bir-biri ilə anlaşıbilməyən üç qonşu ölkə arasında əlaqələndirilmişdir: İran, İraq və Səudiyyə Ərəbistanı. Bu üç ölkə arasındakı gərginlik, ABŞ-ın nəhəng enerji idxalçısı kimi illərdə yaxından maraqlandığı bir mövzudur. Məlum olduğu kimi, ABŞ 1980-ci illərdə İran-İraq müharibəsində İrana qarşı və 1990-cı illərdə İraq Küveytə hücum edəndə İraqa qarşı durdu. Bu mənada Səudiyyə Ərəbistanını təhdid etdi, ancaq İraqa qarşı Səudiyyə Ərəbistanını dəstəklədi. Yaxın Şərqdəki neft, tək başına Avropa və Asiyanın enerji ehtiyaclarını ödəyə biləcək səviyyədədir.

Orta Şərq tarixi boyunca Osmanlı, İngiltərə və son olaraq ABŞ-ın hədəf bölgəsi olmuşdur. Digər tərəfdən, bölgə xalqı bu xarici müdaxilələrə layiqincə müqavimət göstərə bilməmiş və ağır itkilər vermişdir. Dünyəvi, dini və siyasi qruplar birlikdə ərəb siyasətinə təsir etdilər. Bu fərqli qrupları bir araya gətirən ortaq cəhət iqtisadi uğursuzluqdur. Bu baxımdan Ərəb Baharı, 1979-cu ildəki İran İnqilabı kimi tək başına dini və ya ideoloji bir hadisə deyil. Bu hadisələr cəmiyyətin daha çox yoxsullaşmasına, demoqrafik quruluşa görə gənclər arasında işsizliyin artmasına və dövlətin müdaxiləsi nəticəsində özəl bazarların inkişaf etməməsinə səbəb oldu. Bütün bu çatışmazlıqlar korrupsiya kimi problemlər ilə birləşdirildikdə, bu ölkələrdə üsyanların başlaması qaçınılmaz oldu.

## NƏTİCƏ

Ərəb Baharı 21-ci əsrin ən əhəmiyyətli tarixi səhifəsini açdı. Bu, dünyada baş verən sosial və siyasi dəyişikliklərin başlanğıcıdır. Rusiyanın keçmiş baş naziri, şərqşünas Y. Primakovun sözlərinə görə, ərəb ölkələrindəki hadisələr Rusiyanın Şimali Qafqazdakı siyasi vəziyyətinə birbaşa təsir göstərməyəcək. Ərəb ölkələri üzrə tədqiqatçı V. Naumkin, Yaxın Şərqdəki hadisələrin Rusiya müsəlmanlarına təsir etməyəcəyi qənaətindədir. Onun sözlərinə görə, problem sosial ədalətsizliklərdədir. Özbəkistan Prezidenti İ. Kərimovun fikrincə, kütləvi nizamsızlığın səbəbi xarici siyasi qüvvələrin qarışması və bölgədəki təbii sərvət bolluğu ilə bağlıdır. Qazaxıstan Prezidenti N. Nazarbayevin sözlərinə görə isə, problemlər dünya iqtisadi və maliyyə böhranından qaynaqlanır. Mütəxəssislərin əksəriyyəti bu pozuntuların, xüsusilə Orta Asiyada təkrarlanacağını təxmin etmişdilər. Türkiyə və İran kimi qonşu ölkələrin də ərəb xalqlarının etirazlarından dərin təsirləndiyini açıq deyə bilərik. Bu təsirin nəticələrini yaxın gələcəkdə görə bilərik. Bundan əlavə, bu etiraz dalğası Ermənistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Albaniya, Xorvatiya, İspaniya, Yunanıstan, Cibuti, Burkina Faso, Uqanda, Maldiv, Çin Xalq Respublikası kimi bir çox ölkəni təsir altına aldı. Türkiyə NATO-nun Liviyaya qarışmasını qınadı. Qazaxıstan isə, ölkədə oxşar hadisələrin baş verməməsi üçün ciddi şəkildə təhlükəsizlik tədbirləri gördü.

**İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:**

1. ATACAN, F. Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften “Arap Baharı”, (Ed.) KOR, Z. T. Mısır’da 25 Ocak Devrimi’nin Arka Planı: “Ekmek, Hürriyet, Adalet”, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, ss.103-133.
2. ALLANSSON, M., J. Baumann, S. Taub, L. Themner ve Wallenstein, P. (2012) “The First Year of the Arab Spring”, SIPRI Yearbook 2012: Armaments, Disarmament and International Security. Stockholm International Peace Research Institute, pp.45-56.
3. GERGES. F. Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften “Arap Baharı” (Ed.) KOR, Z. T. Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye, KüreYayınları, İstanbul, 2014, 25-57
4. MALİK, A. ve Awadallah, B. “The Economics of the Arab Spring”, World Development, 2013, 45: 296-313.
5. MASETTİ, O., Körner, K., Forster, M. ve Friedman, J. “Two Years of Arab Spring: Where are we now? What’s next?” M. L. Lanzeni (Ed.). Current Issues Emerging Markets. Deutsche Bank Research Management, Frankfurt am Main/Germany. 2013
6. SZAJKOWSKI, B. “Sosyal Medya Araçları ve Arap Baharı”, Alternatif Politika, 2011, 3 (3): 420–432.
7. WILLIAMS, P.D. Alex J. B. (2012). Principles, politics, and prudence Libya, the responsibility to protect, and the use of military force. Global Governance 18, 273-297.

## ALMANLARIN AZƏRBAYCANDA İNŞA ETDİKLƏRİ DİNİ BİNALAR VƏ DİNİ BAXIŞLARI

**PİRİYEVA AFAQ YUSİF qızı**

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

### **Xülasə**

Məqalə 1819-1941-ci illərdə Azərbaycanda mövcud olmuş alman məskənlərinin tarixinə həsr olunmuşdur. Məqələdə Azərbaycanda alman mühacirlərinin dini baxışları və inşa etdikləri dini binalar, kilsələr, məktəblərin fəaliyyəti tədqiq edilmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində Almaniyadan əhali Şərqi mühacirət etməyə başladı. 1817-ci ildə General Yermolov almanların ilk dəstələrinin Azərbaycana yerləşdirilməsi barədə göstəriş vermişdir. Azərbaycana yerləşdirilmiş ilk almanların çoxu Vürtemburq krallığının sakinləri olmuşdular. 1817-1818-ci illərdə Qafqazda təşkil olunmuş 8 alman koloniyasından ikisi Yelenendorf və Annenfeld Şimali Azərbaycanda yerləşirdi.

Almanların Azərbaycana ilk kütləvi köçü 1819-cu ilə təsadüf edir. Həmin ilin yayında Tiflisdən Azərbaycanın Yelizavetpol qəzasına (indiki Gəncə) köçən 194 alman ailəsi Annenfeld (indiki Şəmkir) və Yelenendorf (indiki Göygöl rayonu) adlı iki koloniya saldılar.

Almanların Qafqaza köçürülməsi ilə bağlı müxtəlif və təzadlı versiyalar mövcuddur. Onlar arasında almanların Napoleonun Qərbi Avropada apardığı müharibədən qaçmasından tutmuş, alman hökumətinin protestantlığın lüteran və yevangelist qoluna inanan təbəqədən can qurtarmaq üçün sıxışdırılması versiyası da vardır.

XIX əsrin ortalarına qədər alman koloniyalarında təhsil sistemi ənənəvi alman məktəblərinə xas olan xüsusiyyətlərə malik idi, yəni daha çox dini xarakter daşıyırdı və icma ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərirdi.

XIX əsrin sonu –XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda yaşayan almanların əksəriyyəti protestantlığa etiqad edirdilər. Ölkəmizdə protestant kilsəsi 1857-ci ildə məhz Yelenendorfda (Göygöl ərazisində) tikilmişdir. Sonralar Gədəbəy, Şamaxı, Bakı, Şəmkir ərazisində də alman lüteran kilsələri tikilib istifadəyə verildi.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda alman koloniyalarının inkişafının ikinci mərhələsi başlayır: iqtisadi inkişaf və yüksəliş.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (1918-1920-ci illər) almanlar ilk koloniyanın salınmasının 100 illiyini qeyd etdilər. 1919-cu ilin iyun ayında Yelenendorfun 100 illiyi təntənə ilə qeyd olunurdu.

1941-ci ilin sentyabrında Stalinin əmri və Mikoyanın təşəbbüsü ilə təqribən 20 mindən çox Azərbaycan vətəndaşı olan almanlar Sibirə və Qazaxıstana sürgün edilmişlər. SSRİ-nin dağılmasından sonra almanların çox hissəsi AFR-ə emiqrasiya edilmişlər. Yalnız bəzi alman ailələri əvvəl yaşadıkları yerə - Azərbaycana, Bakıya qayıtmışlar.

Tarixən öz tolerantlığı, qonaqpərvərliyi ilə seçilən xalqımız “..Azərbaycandakı alman koloniyaları ilə çox mehriban və səmimi yaşamışdır. Yüz il ərzində almanlarla azərbaycanlılar arasında heç vaxt dini və etnik qarşıdurma olmamışdır. Xalqımız almanlara məxsus olan mədəni irsi olduğu kimi qoruyub saxlamışdır.

**Açar sözlər:** alman məskənləri, Annenfeld, Yelenendorf, Gəncədə alman kilsəsi, Bakıda alman kirkxası.

## RELIGIOUS BUILDINGS BUILT BY GERMANS IN AZERBAIJAN AND THEIR RELIGIOUS VIEW

### Summary

The article is dedicated to the history of German settlements in Azerbaijan in 1819-1941. The article examines the religious views of German immigrants in Azerbaijan and the activities of religious buildings, churches and schools built by them.

At the beginning of the 19th century, people began to emigrate from Germany to the East. In 1817, General Yermolov ordered the deployment of the first German troops in Azerbaijan. Most of the first Germans settled in Azerbaijan were residents of the Kingdom of Württemberg. Two of the eight German colonies established in the Caucasus in 1817-1818, Helenendorf and Annenfeld, were located in northern Azerbaijan.

The first mass migration of Germans to Azerbaijan took place in 1819. In the summer of that year, 194 German families who had moved from Tbilissi (Tbilisi) to Azerbaijan Elisabethpol district (now Ganja) established two colonies, Annenfeld (now Shamkir) and Helenendorf (now Goygol). There are different and contradictory versions about the resettlement of Germans in the Caucasus. These include the Germans' escape from Napoleon's war in Western Europe, and the German government's crackdown on Protestants in order to escape the Lutheran and evangelical armies.

Until the middle of the 19th century, the education system in the German colonies had the characteristics of traditional German schools, ie it was more religious in nature and operated in close contact with the community.

In the late 19th and early 20th centuries, the majority of Germans living in Azerbaijan were Protestants. The Protestant Church in our country was built in 1857 in Helenendorf (Goygol region). Later, German Lutheran churches were built and put into operation in Gadabay, Shamakhi, Baku and Shamkir.

In the second half of the 19th century, the second stage of development of German colonies began in Azerbaijan: economic development and growth.

During the Democratic Republic of Azerbaijan (1918-1920), the Germans celebrated the 100th anniversary of the establishment of the first colony. In June 1919, Helenendorf celebrated its 100th anniversary.

In September 1941, at Stalin's behest and on Mikoyan's initiative, more than 20,000 Germans with Azerbaijani citizenship were deported to Siberia and Kazakhstan. After the collapse of the USSR, most Germans emigrated to Germany. Only some German families returned to their former place of residence - Azerbaijan, Baku. Historically, our people, distinguished by their tolerance and hospitality, "... lived very kindly and sincerely with the German colonies in Azerbaijan. For a hundred years, there has never been a religious or ethnic conflict between Germans and Azerbaijanis. Our people have preserved the cultural heritage of the Germans.

**Keywords:** German settlements, Annenfeld, Helenendorf, German church in Ganja, German church in Baku.

Qərbi Avropada Napoleon müharibələri nəticəsində Almaniyanın cənub torpaqlarında, ilk növbədə Vürtemberg Krallığında vəziyyət xüsusilə ağır idi. 1816-cı ildə baş vermiş aclıq əhali üçün ciddi sınaq oldu. Bunun da nəticəsində kütləvi şəkildə Almaniya köçkünlük başladı və əhali şərqli mühacirət etməyə məcbur oldu [7, s.1].

1817-ci ildə General Yermolov almanların ilk dəstələrinin Azərbaycana yerləşdirilməsi barədə göstəriş vermişdir. Azərbaycana yerləşdirilmiş ilk almanların çoxu Vürtemberg krallığının sakinləri olmuşdular. 1817-1818-ci illərdə Qafqazda təşkil olunmuş 8 alman koloniyasından ikisi Yelenendorf və Annenfeld Şimali Azərbaycanda yerləşirdi.

Almanların Azərbaycana ilk kütləvi köçü 1819-cu ilə təsadüf edir. Həmin ilin yayında Tiflisdən Azərbaycanın Yelizavetpol qəzasına (indiki Gəncə) köçən 194 alman ailəsi Annenfeld (indiki Şəmkir) və Yelenendorf (indiki Göygöl rayonu) adlı iki koloniya saldılar.

XVIII-XIX əsrlərdə Almaniya əhalinin mühacirətinə təsir göstərən amillər sırasında dini amillər çox böyük rol oynamışdır. Bir sıra mühacir axını üçün dini amil əsas olmuşdur.

Almanların Qafqaza köçürülməsi ilə bağlı müxtəlif və təzadlı versiyalar mövcuddur. Onlar arasında almanların Napoleonun Qərbi Avropada apardığı müharibədən qaçmasından tutmuş, alman hökumətinin protestantlığın lüteran və yevangelist qoluna inanan təbəqədən can qurtarmaq üçün sıxışdırılması versiyası da vardır.

Azərbaycana ilk gəlişləri 200 il öncəyə təsadüf edən bu xalqın ilk iki koloniyasından biri Şəmkiyədəki Annenfeld qəsəbəsi olubdur. Sonralar Gəncə və Qazax qəzalarında almanların yeni koloniyaları-Georgsfeld (indi Şəmkiyə Çinarlı qəsəbəsidir), Alekseyevka, Qrünfeld (indi Ağstafanın Həsənsu kəndidir), Ayxenfeld (indi Şəmkiyə İrmaşlı kəndidir), Traubenfeld (indi Tovuz şəhəri), Yelizavetinka (indi Ağstafa şəhəri), Marksovka və Kirovka yarandı [4, s.17].

Köçkünlər çoxdan boş qalmış Qonaqlar kəndini yenidən bərpa etməyə başladılar. İlk günlər burada həyat çox dözülməz idi. Köçkünlərin sayının kəskin şəkildə azalması nəticəsində ilk evlər də çox çətinliklə tikilirdi. Şimali Azərbaycanda ilk alman koloniyası Yelenendorf yaradıldı [3, s. 16].

Bu Azərbaycan ərazisində ilk böyük alman icması idi. Burada 1821-ci ildə ilk dəfə olaraq İsveçrə missionerlərinin köməyi ilə Sinod çağırıldı. 1821-ci ildə köçkünlərin dini xadimi olan JohanJakobKraus ilk ibadət xana acmağa cəhd göstərdi. 1834-cü ildə artıq belə bir ibadət xana hazır olur və dərslər burada keçirilməyə başladı. Şagirdlərin hamısı dua evinə sığışmadığından dərslər, həmçinin, Yelenendorfun ilk müəllimi və dini rəhbəri YohanKrausun evində keçirilirdi.

1820-1830-cu illərdə koloniyalarda təhsilin vəziyyətinə nisbətən almanların dini həyatında cərəyan edən hadisələr çar hökumətini daha çox maraqlandırır. 1834-cü ildə Yelenendorfda dövlət hesabına pastorat inşa edilsə də, məktəb üçün müvəqqəti olaraq pristavın mənzili təyin edilmişdi. 1842-ci ilə qədər, yəni məktəb binası inşa olunana qədər- Yelenendorf məktəbi kilsə-prixod xarakteri daşmışdır. Qızların və oğlanların birgə təhsil aldığı bu məktəbdə tədris alman dilində aparılırdı.

1890-cı il noyabrın 22-də Yelennendorf məktəbi peşə məktəbinə çevrildi. Yazı və oxu bacarığına burada xüsusi fikir verilirdi, çünki onlar başa düşürdülər ki, bu hər bir xalqın həyatında həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Məktəb və kilsə fərqli institutlar olsalar da, pastorun şəxsində onlar bir-birinə bağlanırdı və hər ikisində pastor tərbiyəvi funksiya yerinə yetirirdi. Yelenendorfda təhsilin, elmin



inkışafında pastor İ.Y.Ştuber xüsusi rol oynamışdır. Onun təşəbbüsü ilə koloniya gəncləri üçün din və dünya tarixinə aid mühazirələr oxunur, gənclərə rus dilinin öyrənilməsinin əhəmiyyəti izah olunurdu. Uzun illər Yelenendorfda müəllim vəzifəsində X.Q.Kraus və Q.H.Hummel çalışmışlar. Koloniya məktəbinin ilk ixtisaslı müəllimi AlbertKirxhof olmuşdur və o xüsusi pedaqoji təhsil alan ixtisasçı kimi Yelenendorf məktəbində dünyəvi ənənələrin əsasını qoymuşdu. Eyni zamanda bu məktəbdə MaysterMüller də 23 il müəllimlik etmiş, burada ilk uşaq bağçasını da açmışdır.

Alman məktəbi kolonist icmasının kilsə həyatı ilə sıx bağlı idi. Kolonist icması məktəbin fəaliyyəti üçün vəsait ayırırdı və onun daxili fəaliyyət planına təsir edirdi. XVIII əsrin sonu-XIX əsrin I yarısında alman məktəbləri xaçaçəkmə ilə konfirmasiya arasında keçici mərhələ rolunu oynayırdı, yəni uşağı dinin əsasları ilə tanış edir, onun icmaya, cəmiyyətə daxil olması üçün şərait yaradırdı. Kilsə-prixod məktəblərində şagirdlər İncildən parçalar oxuyur, yazmaq, hesablamaq öyrənir, İncildə və Yeni Zavetdə (“Əhdi cədid”) əks olunan tarixi hadisələrin mahiyyəti ilə tanış olurdular. Onların əsas məşğuliyyəti katexizisin, duaların, kilsə himnlərinin, İncildən ayrı-ayrı mətnlərin, dəyərli kəlamların əzbər öyrənilməsi idi.

Rusiyada, o cümlədən Qafqazda mövcud olan alman məktəblərində müşahidə olunan ən qabarıq xüsusiyyət ondan ibarət idi ki, əgər XIX əsrin ortalarında alman dövlətlərində məktəbin kilsədən ayrılması, məktəbin daha çox dünyəvi və milli xarakter alması prosesi gedirdisə, Rusiyada əksinə, alman məktəbləri kilsə təşkilatlarının tam nəzarətində fəaliyyət göstərirdi.

Beləliklə, Qafqazın alman kolonistləri üçün məktəb və kilsə sinonim, eyni mənalı anlayış rolunu oynayırdılar. Buna baxmayaraq kilsə-prixod məktəblərində uşaqlara həm də alman və rus dillərindən, hesabdan, coğrafiyadan dərslər keçirilirdi. Tədris planında kolonist uşaqlarını yaşadıkları regionun iqlim, təsərrüfat və mədəni şəraiti ilə tanış etmək məqsədi ilə ekskursiyaların keçirilməsi də nəzərdə tutulurdu. Dilin, adət-ənənələrin, dini dəyərlərin saxlanılmasında oynadığı müsbət rol qeyd etməklə yanaşı Qafqazın alman məktəblərinin mənfi xüsusiyyəti kimi onların çoxunda dərslərin gessen, şvab, bavarvə.s dialektlərdə aparılmasını göstərmək olar. Məktəb və kilsəni bir-birinə bağlayan amillərdən biri də məktəb binasının ibadət evi kimi və yaxud əksinə, ibadət evinin məktəb kimi istifadə olunması idi.

XIX əsrin ortalarına qədər alman koloniyalarında təhsil sistemi ənənəvi alman məktəblərinə xas olan xüsusiyyətlərə malik idi, yəni daha çox dini xarakter daşıyırdı və icma ilə sıx əlaqədə fəaliyyət göstərirdi.

XIX əsrin sonu –XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda yaşayan almanların əksəriyyəti protestantlığa etiqad edirdilər. Ölkəmizdə protestant kilsəsi 1857-ci ildə məhz Yelenendorfda (Göygöl ərazisində) tikilmişdir. Sonralar Gədəbəy, Şamaxı, Bakı, Şəmkir ərazisində də alman lüteran kilsələri tikilib istifadəyə verildi. Yelenendorf (həm də Annenfeld) pastorları ildə 700 rubl məvacib alsalar da, əlavə olaraq kolonist icması tərəfindən mənzil, torpaq sahəsi, odun, buğda, quru ot və şərəblə təmin olunurdular. Rəsmi dövlət orqanlarını narahat edən məsələlərdən biri də “koloniyalarda kilsənin necə tikilməsi və onların lazımı sayda pastorlarla təmin olunması idi”.

Bir çox koloniyalarda kolonistlər daxili sərbəstliyi saxlamaq məqsədilə kilsə tikintisində dövlətin köməyindən imtina edir və kilsəni kolonist icmasının hesabına inşa edilməsinə



üstünlük verirdilər. Buna görə Tiflis hərbi qubernatoru üçün çox vacib idi ki, “pastorlar və koloniya starşinaları kilsə tikintisinə icazə versinlər”.

Artıq 1829-cu ildə koloniyalarda kirkxaların tikintisi məsələsi gündəmə gətirildi və inşa ediləcək kirkxaların planının smetasının tərtib olunması məqsədilə memar Demidov Tiflisə dəvət olundu. Gürcüstanda məskunlaşan kolonistləri idarə Kontorunun Gürcüstan mülki Qubernatoruna 23 avqust 1829-cu il tarixdə göndərdiyi raportda “tezliklə memar Demidovdan alınan tikinti planlarının Gürcüstan mülki Qubernatoruna təqdim olunacağı” göstərilir.

Koloniyalarda kilsələrin, dua evlərinin və pastoratların inşası üçün 1830-cu ildə xəzinədən 27,839 rubl 55 qəpik vəsait ayrılmışdı. Bu vəsait hesabına 1830-cu illərdə Yelizavettal, Yekaterinenfeld, Marienfeld, Yelenendorf və Tiflis koloniyalarında kilsələr və pastoratlar tikildi (1, s. 137).

Çarizm Qafqazda mürtəcə milli və dini siyasət aparırdı. Avropada siyasi hakimiyyət, ümumiyyətlə cəmiyyət üçün müəyyən təhlükə mənbəyi kimi qiymətləndirilən separatçıların və s. sektant qrupların xristian olmayan xalqların xristianlaşdırılması məqsədilə Şotland, sonra isə Bazel missionerlərinin hökumət xəttilə Rusiyaya dəvət edilərək Şimali və Cənubi Qafqazda yerləşdirilməsi nəinki xristianlarla başqa din tərəfdarları arasında, hətta xristian dininə aid olan müxtəlif cərəyanlar arasında ixtilaflara, konfliktlərə səbəb oldu, dini radikalizmin daha da güclənməsinə gətirdi.

XIX əsrin ortalarında uzun müddət koloniyaların inkişafını ləngidən dini çəkişmələrin başa çatması XIX əsrin II yarısından onların inkişafı və möhkəmlənməsi üçün zəmin yaratdı.

XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda alman koloniyalarının inkişafının ikinci mərhələsi başlayır: iqtisadi inkişaf və yüksəliş (6, s.215).

1914-cü ildə –I Dünya müharibəsi başlayanda rus çarı I Nikolay Krım, Moldova, Şimali Qafqaz və Volqaboyunda yaşayan almanların Sibirə köçürülməsini əmr etdi. Bu zaman yalnız Gəncə quberniyasındakı almanlar köçürülmədi. O zaman Gəncə ictimaiyyəti, xüsusən də Rəfibəyov qardaşları Qafqaz canişinin yanına gedərək almanlara zəmin durub və onların köçürülməsinə imkan verməmişdilər.

1915-ci ildə Rusiya dövləti rus himayəçiliyini qəbul edən almanların xüsusi torpaq icmalarının ləğvi haqqında qanun qəbul etdi. Minlərlə alman köçkünlərinə şübhəli şəxslər kimi baxdılar və onları Sibirə sürgün etdilər. Yalnız 1917-ci ildə Rusiyada baş verən hadisələr köçkünləri təhlükədən xilas etdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (1918-1920-ci illər) almanlar ilk koloniyanın salınmasının 100 illiyini qeyd etdilər. 1919-cu ilin iyun ayında Yelenendorfun 100 illiyi təntənə ilə qeyd olunurdu. Bu ideya Azərbaycan parlamentində geniş əks-səda doğurdu və almanlar bu yubileyi təntənəli surətdə bayram etdilər. Azərbaycan parlamentinin sədri köçkünlərin ünvanına təbrik teleqramı göndərdi. Şənliyin kulminasiya nöqtəsini LorentsKun tərəfindən qonaqların Yelenendorfun tarixi ilə tanışlığı təşkil etdi (2, s.21).

1918-ci ilin 7 dekabr tarixində AXC parlamenti öz işinə başlayanda azsaylı millətlərin nümayəndələri kimi LorentsKun parlamentin üzvü seçildi. O eyni zamanda parlamentdə aqrar komissiyanın tərkibinə də seçildi (5, s. 69).

1915-ci ildə Yelenendorf rusların göstərişi ilə Yelenina, 1938-ci ildə isə Xanlar adlandırıldı. Sonralar Xanlar rayon mərkəzinə çevrildi. 2008-ci ildə Milli Məclis Xanların

Göygöl adlandırılması barədə qərar qəbul edib. Bu rayonda alman icması azərbaycanlılarla mehribanlıq şəraitində yaşayıb, bölgənin təsərrüfat həyatında birgə çalışmışdılar.

Xanlarda yaşamış və 2007-ci il martın 29-da vəfat etmiş sonuncu alman Viktor Klaynsövetləşmədən sonra «antisovetçi» damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilənlərin qətlinin canlı şahidlərindən olmuşdur. Almanyanın Azərbaycandakı səfirliyi Viktor Klaynın Xanlardakı evini muzeyə çevrilmişdir.

Göygöldə diqqət çəkən tikililərdən biri alman Lüteran kilsəsidir. Onun tikintisində hər bir alman ailəsi iştirak etmişdir. Kilsənin inşasına 1854-cü ildə başlanılıb və tikinti işləri 1857-də başa çatmışdır. Sonralar kilsənin qarşısında böyük bağ da salınmışdır. Kilsənin üstündə almanlardan qalma 3 böyük saat 2009-cu ildə Almaniyadan dəvət edilmiş usta tərəfindən bərpa edilmişdir. Kilsə 2008-ci ildə Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyəti tərəfindən əsaslı şəkildə təmir edilən kilsənin təmiri üçün 250 min avro xərclənmişdir. Göygöl rayonunda almanların dini mərkəzləri olmuş, hazırda Tarix Diyarşünaslıq muzeyi kimi fəaliyyət göstərən Müqəddəs Yelena kilsəsi Göygölün tarixi rəmzinə çevrilmişdir.

Almanların Azərbaycanda yaratdığı unikal memarlıq abidələrindən biri olan Alman Lüteran kilsəsi Vaxtilə Yelenendorf adlanan, hazırda isə Şəmkirin Həzi Aslanov küçəsində ucalan abidə, 1909-cu ildə lüteran almanların dini ibadətlərini həyata keçirməsi üçün tikilib, 1941-ci ilədək təyinatı üzrə istifadə edilmişdir. Heç bir sübut olmasa da, onların faşist Almaniyasına xəbər ötürə biləcəyi ehtimalı ilə A. Mikoyanın təşəbbüsü və Stalinin göstərişi ilə almanlar Qazaxıstan çöllərinə sürgün ediləblər. Bu sürgündən sonra Azərbaycanda alman koloniyalarının 122 illik tarixi başa çatdı. Amma qoyub getdikləri maddi mədəniyyət abidələri daim onları xatırladır.

Almanların sürgünündən sonra, kilsə olaraq istifadəsinə ehtiyac qalmayan abidə, bir müddət Mədəniyyət Evi, sonra Müəllimlər Evi kimi fəaliyyət göstərib. Ötən əsrin 80-ci illərində isə Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi bu tikiliyə köçürülmüşdür. Kilsədə növbəti təmir işləri 2011-2012-ci illərdə aparılıb və tarixi abidə yalnız bundan sonra öz əzəmətini geri qaytarmışdır.

Kilsəkompleksinin 4 hektar ərazisi var. Burada dördmüxtəbəli zəng qülləsi, böyük və 2-ci müxtəbədə yerləşən kiçik ibadət zalı və bir neçə xidməti otaq daxildir. Təmtəraqlı Katolik kilsəsindən fərqli olaraq, kifayət qədər hündür divarları olan Protestant kilsəsi şəkilsiz və ikonasızdır. Amma bina yenedə öz əzəmətini qoruyur.

Kilsənin ən hündür və görkəmli yerində isə, ən böyük musiqi aləti olan orqan quraşdırılmışdır. Onun materialları Almaniyadan sifariş edilib və İtaliyada yığılmışdır.

Kilsənin daha bir unikal hissəsi isə taxtadan hazırlanmış böyük giriş qapısıdır. Qapının açar hissəsinin təmirə ehtiyac olduğu üçün bir neçə ustaya müraciət olunub. Lakin sonda, daha keyfiyyətli təmir üçün Almaniyaya göndərilib və orada təmir etdirilib. Maraqlıdır ki, bu qapıların 100 ildən artıq yaşı olmasına baxmayaraq, ağır kilsə qapıları bu gündə bir toxunuşla açılıb, bağlanır .

Alman lüteran kilsəsinin bu qədim nümunəsi Şəmkirdə demək olar ki, əvvəlki görkəmini qoruyub saxlayıb. Kilsə 1909-cu ildə burada məskunlaşmış almanlar tərəfindən tikilmişdir. Bina neocotik üslubda inşa olunmuşdur. Kilsə 1941-ci ilədək təyinatı üzrə fəaliyyət göstərmişdir. 2012-13-cü illərdə Azərbaycanın Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşəbbüsü ilə kilsədə bərpa işləri aparılmışdır.

Gəncədəki məşhur alman kilsəsi XIX əsrdə tikilmişdir. Tikintidə əsasən tuf daşından istifadə edilmişdir. 1915-ci ildə almanlar Gəncə şəhərindən köçən zaman bina Pravoslav kilsəsinin istifadəsinə verilmişdir. Hazırda burada Gəncə Dövlət Kukla Teatrı fəaliyyət göstərir.

Sovetləşmədən sonra ermənilər Azərbaycandakı almanlara «antisovetçi» damğası vuraraq onların bir hissəsinin güllələnməsinə nail olmuşdular. Sovet İttifaqı ilə Almaniya arasında müharibənin başlamasından sonra isə alman icması bütünlüklə Qazaxıstana sürgün edilmişdir.

Həmin vaxt Stalin hökumətində deportasiya məsələlərinə erməni Mikoyan rəhbərlik edirdi və məhz onun xüsusi səyləri ilə Azərbaycandakı alman yaşayış məskənlərinə sonradan ermənilər köçürülmüşdür.

1941-ci ilin sentyabrında Stalinin əmri və Mikoyanın təşəbbüsü ilə təqribən 20 mindən çox Azərbaycan vətəndaşı olan almanlar heç bir tutarlı dəlil olmadan Sibirə və Qazaxıstana sürgün edilmişlər. Onların abad evlərinin çoxuna Mikoyanın havadarlığı ilə isə ermənilər yerləşdirilmişdir.

1941-ci ildə almanları Xanlardan sürgün edilənədək rayon ərazisində bir nəfər də erməni yaşamamışdır. Almanlar sürgün olunduqdan sonra azərbaycanlılar onların evlərində yaşamağı özlərinə sığışdırmayıblar. Ermənilər isə bütün evləri zəbt etmişdilər. Ölkəmizdə alman arxitekturların layihələri əsasında inşa olunan tikililər çoxdur. Xanlar, Şəmkir, Daşkəsən, Gədəbəy rayonlarında xeyli yaşayış məntəqəsi onlar tərəfindən alınmışdır.

Koloniyaaların ictimai-mədəni həyatında onların yaratdığı müxtəlif ittifaqlar, cəmiyyətlər, yığıncaqlar mühüm rol oynayırdı. 1893-cü ildə Yelenendorfdə yaradılan İctimai yığıncaq əhali arasında mədəni-maarif işi aparırdı: tez-tez bədii gecələr keçirir, teatr səhnələri nümayiş etdirir, rus və alman dillərində çap olunan qəzet və jurnallar alır, ölkədə və dünyada baş verən hadisə ər haqqında müəhazirələr təşkil edirdilər. 1909-cu ildə Yelenendorfdə “Qadın Xeyriyyəçilik Cəmiyyəti” yaradılmışdı və cəmiyyət xeyriyyəçiliklə yanaşı, həmçinin, mədəni-maarif işi ilə də məşğul olurdu.

Xilaskar kilsəsi (alm. Erlöserkirche) 1896-cı ilin martında Bakıda protestant-lüteran kilsəsinin təməli qoyulmuş və 1899-cu ildə istifadəyə verilmişdir. 24 yaşlı alman AdolfEyxlerin memarı olduğu bina o dövrdə Bakının ən nadir arxitektura inciləri sırasına daxil olur. Azərbaycanda almanlarının inşa etdikləri məşhur tikililərin bəziləri Bakıda yerləşir. Bakıda 28 may küçəsində yerləşən alman kilsəsi-kirxa onlardan biridir. Azərbaycanda yaşayan alman icması hər bazar günü bu kilsəyə gəlib, öz dualarını oxuyur, ibadət edir və söhbət aparırlar. Kirxanın yanında daha bir bina var. Kapellhauz adlanan bu bina Alman mədəniyyət mərkəzidir.

Bu bina Almaniya hökuməti tərəfindən 99 illiyə icarəyə götürülüb. Hazırda Azərbaycanda çox ax alman yaşayır. Onların böyük əksəriyyəti yaşlıdır və demək olar ki, alman dilini bilmirlər.

Memarlar AdolfEixler və NikolausvonderNonnen Bakının şəhər simasında Lüteran kilsəsi (Eixler) və bugünkü Azərbaycan İncəsənət muzeyinin (v.d. Nonne) binası ilə öz izlərinizi qoymuşdurlar. NikolausvonderNonne memar olmaqla yanaşı həmçinin 1898-ci ildən 1901-ci sonunadək paytaxtın burqomistri və şəhərsalma üzrə direktoru olmuşdur. Bu vəzifəsində o İçəri Şəhərin simasını əsaslı şəkildə dəyişmişdir.

Həmçinin sovet hökuməti tərəfindən sökülən AleksanderNevskiKatedrali o zaman Moskvanın Xilaskar Məsihin Katedralından sonra dünyanın ən böyük ortodoks kilsəsi idi və alman memarı RobertMarfeldin layihəsi üzrə tikilmişdir.

Azərbaycan multikultural ənənələrə malik çoxəsrlik tolerantlıq məkanı olduğundan bir birinin dəyərlərinə qarşılıqlı hörmət və ehtiram Azərbaycan və alman xalqlarına mədəni əlaqələrini səciyyələndirən başlıca cəhətdir. Alman memarları Azərbaycanda şəhərsalma mədəniyyətinə dəyərli töhfələr vermiş, Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyətində dərin iz qoymuşlar.

### ƏDƏBİYYAT

1. Ağasıyev,İ. XVIII əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Qafqazda almanların məskunlaşması./ İ.Ağasıyev.– Bakı:– 2009
2. Abdullayev, Z. , Quliyeva,B. Almanlar Azərbaycanda./ Z.Abdullayev, B.Quliyev.– Bakı:– 1992
3. Вердиева, Х.Ю.Немцы в СеверномАзербайджане. / Х.Ю.Вердиева.– Баку:– 2009
4. Джафарли,М.Ш.Политическийтеррор и судьбыазербайджанскихнемцев. /М.Ш.Джафарли. – Баку: 1998
5. Ибрагимов,Н.А. Немецкие страницы истории Азербайджана. /Н.А.Ибрагимов. – Баку:– 1995
- 6.Зейналова,С.М.Немецкиекolonии в Азербайджане: 1919-1941 годы./С.М.Зейналова.– Баку: – 2002
7. <http://www.ksam.org/index.php?mtype=news1&mid=413>

## ENVIRONMENTAL LAWS : EXAMINING THE SITUATION IN NIGERIA

<sup>1</sup>Rafiu Sunday Ishola <sup>2</sup>Bukola Babajide Atobatele <sup>3</sup>Ajibola Isaac Arowosegbe

<sup>1</sup>Department of Agricultural Extension, Faculty of Agricultural Science University of Abuja,  
P.M.B.117 FCT Abuja Nigeria

<sup>2</sup>Department of Agricultural Extension, Faculty of Agricultural Extension University of  
Abuja, P.M.B.117 FCT Abuja Nigeria

<sup>3</sup>Department of Agricultural Extension, Faculty of Agricultural Extension University of  
Abuja, P.M.B.117 FCT Abuja Nigeria

### Abstract

The earth faces environmental concerns. Harmful activities of humans on the environment has to be controlled, so the planet earth will continue to be supportive of becoming a dwelling place for humans and other species. The paper analyses and articulates the effects of environmental governance in the most populous black nation. It identifies a number of environmental challenges facing Nigeria, and offers valid reasons for regulation. It draws from the economic analysis of legal regulations and points at normative reasons for the poor formulation and implementation of environmental law in the country that has experienced an increase in environmental injustice and pollution. In conclusion, the paper offers practical regulatory techniques which challenge policy makers to improve environmental governance. Environmental crises in Nigeria leave unpleasant challenges for health and economic development, threatening food security, force humans and animals from their homes and endangers livelihood. In spite of environmental laws, and policies aimed at reducing these challenges, the situation seems to be getting worse due to the fact that laws are ineffectively enforced. The paper examines the use of environmental laws of various law enforcement agencies. The enforcement methods invoked by the agencies and the challenges they encounter. These include low-level constitutional provision; environmental protection; undue adherence to legalism by the courts ; and absence of mandatory disclosure of information, roles and conflicts in environmental management. Some environmental crimes get administrative instead of remedial measures of criminal punishments. The author advocates for the encouragement of private and public interest litigation, provision of environmental courts among others

**Keywords:** Nigeria, Environment, Law, Humans, Species

## KÜRESELLEŞME VE DÜNYA KENTİ KAPSAMINDA İSTANBUL

Öğr. Gör. Selin ENGİN

Adıyaman Üniversitesi, Dış İlişkiler Birimi, Bologna Kurum Koordinatörlüğü

### Özet

Çağımızın en popüler ve en çok tartışılan kavramlarından biri olan Küreselleşme, mesafelerin ortadan kalkarak, uzak yerlerin birbirleri ile etkileşime geçebildiği, yerel olayların ve toplumsal ilişkilerin dünya genelinde etkileşime geçerek yoğunlaşmasıdır. Küreselleşme ekonomik temelli olmakla beraber siyaset, yönetim ve sosyal yaşam açısından tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Küreselleşmenin etkilerinin en yoğun gözlemlendiği mekanlar olan kentler küresel dünyayla eklemlenen rekabet merkezleri haline gelmişlerdir. Küreselleşmenin yaygınlaşmasıyla beraber, hem kentin anlamı ve küresel düzlemdeki rolü hem de kentlerin ekonomik, sosyal ve kültürel, mekansal, çevresel, yönetsel ve siyasal yapısı değişime uğrayarak yeni bir kent tipi ortaya çıkmıştır. Sermaye gelişen dünya karşısında artık bağımsız ve hızlı şekilde yer değiştirebilir olduğundan kentlerin, bu sermayenin varış noktası olarak ele alınması gerekmektedir. Bu durum “Dünya Kenti” kavramını ortaya çıkarmıştır. Dünya kenti küresel ekonomide önemli bir merkez haline gelmiş kent demektir. Dünya kentlerinin diğer şehirlerden ayrılan en belirgin özelliği dünya ekonomisinin ayrılmaz parçalarından biri olmalarıdır.

Çalışma “Küreselleşme koşullarında sermayenin birikim arayışları, kentsel mekanda ‘dünya kenti’ adı altında bir örnek kentin oluşmasını amaçlamaktadır” hipotezinden yola çıkmıştır. Bu çalışmada 1980’li yıllarda neo-liberal politikalarla gelişen küreselleşmenin kentler üzerine olan etkileri ortaya konulmaya çalışılmış, dünya kenti kavramı üzerinde durulmuş ve Dünya kenti kapsamında 1996 yılında gerçekleşen HABİTAT zirvesinde bir dünya kenti olarak dile getirilen İstanbul örneği incelenmiştir. Dolaylı ve alıntısız araştırma yöntemine dayanan bu çalışmada İstanbul, küreselleşmenin etkilerinin gözlenebildiği, küreselleşmeyi yansıtan bir kent olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışma sonunda Türkiye’nin Dünya’ya açılma politikasında lokomotif olan kenti İstanbul’da küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel, mekansal, çevresel, yönetsel ve siyasal değişimler hakkında değerlendirmede bulunulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Küreselleşme, Kent, Dünya Kenti, Dünya Kenti İstanbul

### GLOBALIZATION AND ISTANBUL WITHIN THE SCOPE OF A WORLD CITY

#### Abstract

Globalization, one of the most popular and most discussed concepts of our time, is the innification of local events and social relations by interacting around the world, where distances can disappear and remote places can interact with each other. Although globalization is economically based, it has affected all countries in terms of politics, administration and social life. Cities, where the effects of globalization are most heavily observed, have become competitive centers that are articulated with the global world. With the proliferation of globalization, both the meaning of the city and its role on the global plane and the economic, social and cultural, spatial, environmental, administrative and political



structure of the cities have changed and a new type of city has emerged. Since capital can now move independently and rapidly in the developing world, cities should be considered as the destination of this capital. This situation has revealed the concept of "World City". A world city means a city that has become an important center in the global economy. The most distinctive feature of world cities that distinguish them from other cities is that they are an integral part of the world economy.

The study is based on the hypothesis "The quest for the accumulation of capital under the conditions of globalization aims to create an exemplary city under the name of" world city "in urban space. In this study, the effects of globalization that developed with neo-liberal policies in the 1980s on the cities were tried to be put forward, the concept of the world city was emphasized and the example of Istanbul, which was mentioned as a world city in the HABITAT summit in 1996, was examined. In this study, which is based on indirect and citational research methods, Istanbul has emerged as a city reflecting globalization, where the effects of globalization can be observed. At the end of the study, economic, social and cultural, spatial, environmental, managerial and political changes that emerged due to globalization were evaluated in Istanbul, Turkey's city, which is a locomotive in its policy of opening up to the world.

**Keywords:** Globalization, City, World City, World City Istanbul

## 1. GİRİŞ

Keynesyen ve ithal ikameci gelişme stratejilerinin yaşadıkları bunalım sonucu yerini neo-liberal politikalara bırakmasıyla olgunlaşan küreselleşme, ekonomik etkinliklerin, sermaye, mal ve hizmetlerin, insan ve fikirlerin belirli bir coğrafik mekana ve o mekânın yerleşik kurallarına bağımlılığının giderek azalması sürecidir (Keleş, 2001:564). Küreselleşme, aynı zamanda, kapitalizmin başta ekonomik olmak üzere ideolojik, yönetsel ve kültürel bağlamda dünyada başat kılınması çabası olarak görülebilir. Bu süreçte kentler, artık coğrafi sınırlarla bağlı olmayan uluslararası üretim, ticaret ve finansman etkinliklerinin mekânsal örgütlenmesinin birer parçası durumuna getirilmektedir (Kiper, 2007:78). Giderek küreselleşen ve ortadan kalkan sınırlarla beraber toplumsal yaşamın da değişime uğradığı günümüzde, zaman ve mekân algılamalarındaki değişim kentsel düzeyde de yaşanmaktadır. Küreselleşmeyle mekânın geri dönüşsüz bir dönüşüm yaşadığının altını çizen Giddens'e göre;

Küreselleşme yalnızca hatta birincil olarak ekonomik bir olgu değildir: ayrıca bir dünya sisteminin ortaya çıkmasıyla da bir tutulamaz. Küreselleşme gerçekte mekânın ve zamanın dönüştürülmesiyle ilgilidir (Giddens,1994).

Küreselleşme sürecinde yeni bir mekân ve toplum ilişkisi oluşmaktadır. Bu ilişkinin ürünü kentler de değişmektedir. Bir boyutta mekân ve toplum ilişkisinin ürünü olan bir kent; diğer boyutta içinde bulunduğu bölge ile girdiği etkileşimin ürünüdür. Bugün kentlerin etkileşime girdiği bölge dünyadır ve bu etkileşim yersel değil, ağsal gerçekleşir. Etkileşimin yersel değil ağsal gerçekleşmesi değişimi, artık kentlerin yakın ve uzak çevresi ile kurduğu yersel ilişki yerine düğüm noktaları olarak tarif edilen kentlerde kurduğu farklılaşan ilişki ağlarıyla anlaşılmasını gerektirir. Küreselleşme mekânsal boyutta 'yerlerin mekânı' yerine 'akımların mekânını' ortaya çıkarmıştır (Castells, 2000).

Kiper (2007:84) çalışmasında Saskia Sassen'in, küresel ekonomik ilişkilerin küresel kentleri yarattığı düşüncesinden ve John Friedman'ın, kentlerde yaşanan yapısal değişikliklerin, onların dünya ekonomisine eklemlenme biçimine ve bu süreçte yer alan işgücünün mekandaki farklılaşmasına göre belirlendiğini savunma fikrinden ve dünya kenti için önermelerde bulunduğundan bahsetmiştir. Bu kavramlarla dünyadaki kentler, küresel ekonomik sistem içindeki uluslararası iş bölümüne ya da rollerine göre üstlenmeleri öngörülen yeni işlevlerle bir hiyerarşiye sokulmaktadır.

“Küreselleşme koşullarında sermayenin birikim arayışları, kentsel mekanda ‘dünya kenti’ adı altında bir örnek kentin oluşmasını amaçlamaktadır” hipotezinden hareketle bu çalışmada 1980’li yıllarda neo-liberal politikalarla gelişen küreselleşmenin kentler üzerine olan etkileri ortaya konulmaya çalışılacak ve dünya kenti kapsamında 1996 yılında gerçekleşen HABİTAT zirvesinde bir dünya kenti olarak dile getirilen İstanbul örneği üzerinde durulacaktır.

## 2. KÜRESELLEŞME VE KENT

Küreselleşme, zaman içerisinde canlı bir organizma gibi evrimleşen toplumsal değişimi tanımlamada kullanılan kavramlardan bir tanesidir ve görüşler çeşitli açılardan değişmektedir. “Küreselleşme kavramının gündeme gelmesi, modernleşme süreci içerisinde zorunlu olarak gerçekleşen toplumsal değişimin sonuçlarına ilişkin ortaya çıkan tartışmaların bir sonucudur” (Yetim, 2002:129). Bir diğer tanım ise küreselleşmeyi; mesafelerin ortadan kalkarak, uzak yerlerin birbirleri ile etkileşime geçebildiği, yerel olayların ve toplumsal ilişkilerin dünya genelinde etkileşime geçerek yoğunlaşması şeklinde tanımlar (Giddens, 1994: 78). Sungur’a göre küreselleşme;

... dünya toplumlarının kapitalizmin endüstriyel genişlemesine ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına paralel olarak ekonomik, politik ve kültürel düzeyde çok yönlü olarak iç içe girdiği ve dünyanın bir ucunda oluşmakta olan olayların, kararların, çalışmaların ve etkinliklerin yöresel ve ulusal sınırlar ötesinde toplumları etkileyebilmesidir (Sungur, 1995: 56).

Literatür çalışmalarının belirli bir kısmında küreselleşmenin ulus devlet kavramına karşı bir tehdit olduğu varsayımı da geçmektedir (Armstrong, 1998: 461; Short ve ark., 2000: 318). Farazmond, duruma daha ideolojik olarak yaklaşmış ve küreselleşmenin global güçler tarafından geliştirilen bir ‘sermaye biriktirme’ stratejisi olduğunu iddia etmiştir (Farazmond, 2001: 443). Bu argümana göre küreselleşme, ulus devlet önünde bir engel olmayıp, ulus devletin sermaye birikimini daha efektif olarak hızlandırabilmesi amacıyla küresel boyutta bir organizasyon ağını yapılandırması için fırsattır. Bu durum aslında ulus devletin form değiştirerek, politik sınırlarını ulus- altı ve ulus- üstü olarak yeniden ölçeklemesi gerekliliğini getirmektedir (re-scaling). Bu şekilde ulus devlet yeniden ve çok daha büyük düzeyde bir mekansallaşmaya gitmektedir (reterritorialisation).

Ulus devletin bu form içerisinde ekonomik olarak hareket edebilmesi için ulus altı denilen parçalara yani kentlere ihtiyacı vardır. Çünkü ekonomik göstergeler günümüzde ‘Uluslararası Ekonomi’ den, direkt kentlerin müdahili olduğu ‘Global Ekonomi’ ye doğru kaymaktadır (Knox, 1995: 3; Yeung, 1996: 25). Ulus devlet, küreselleşmenin getirdiği avantajları en iyi şekilde kullanabilmek ve maksimum sermaye birikimi elde edebilmek

amacıyla yerel birimler seviyesinde çalışmak zorundadır. Bu yüzden büyük kentler, ulus devlet için temel ölçektir. Sermaye gelişen dünya karşısında artık bağımsız ve hızlı şekilde yer değiştirebilir olduğundan kentlerin, bu sermayenin varış noktası olarak ele alınması gerekmektedir. Bu durum “Dünya Kenti” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Dünya kenti kavramına geçmeden önce küreselleşmenin kent üzerine olan etkilerinin kısaca incelenmesi gerekmektedir.

### 2.1. Küreselleşmenin Kent Üzerine Etkileri

Gelişen teknoloji insan hayatına dair birçok şeyi ve anlayışı değiştirmiştir. Bu durum kentler içinde pek farklı değildir. Özellikle 20. yüzyılın sonuna doğru mekân ve devlet konusundaki anlayışlar değişmeye başlamış ve kentler artık ulusal kültürün bir ürünü olmaktan çıkıp, dünya sistemi içerisinde sosyal ve ekonomik olarak dinamik katkıları bulunan, uluslararası süreçlere müdahil mekânlar haline gelmişlerdir (Herzog, 1991: 519).

Bu değişim, kentleri nüfusun yoğun olarak odaklandığı yerler olarak (geleneksel yöntem) ele almak yerine, daha geniş perspektif de bir bütünün parçası olarak düşünmeyi (fonksiyonel yöntem) daha ağırlıklı hale getirmiştir (Beaverstock ve ark.,1999: 445).

Kentler esas olarak ele alındığında aslında küreselleşmenin iki yönlü olarak yaşandığı yerlerdir. Küreselleşme kentleri değiştirmekte, bu değişim küreselleşmeyi daha belirgin olarak yaymakta ve somutlaştırmaktadır. Bu yüzden küreselleşmenin dinamiklerinin anlaşılması için kentlerin incelenmesi gerekmektedir (Taylor ve Walker, 2001: 23).

Küreselleşmenin kentler üzerine etkisi en temel düzeyde 3 sınıfta toplanabilir;

- Kent yaşantısı,
- Kentin fiziksel mekânı,
- Kent yönetim sistemi.

#### 2.1.1. Kent Yaşantısı

Kent yaşantısı, küreselleşmenin en somut kanıtlarıyla görülebileceği alan konumundadır. Toplumların ve kentlerin kendine özgü özellikleri küreselleşme sonucunda hareket eder ve yer değiştirir konuma gelirken, yerel kültür sembollerinin takası hızlanarak, yerel-ulusal kültürlerin temel düzeyde değişmesine neden olmaktadır (Ökmen, 2003).

Küreselleşmenin kent hayatı üzerine bir diğer etkisinin ‘tek tipleşme’ olduğunu söylemekte çok yanlış olmaz. Küreselleşmenin, dünyanın ayrıcalıklı kesimi olarak tanımlanabilecek ‘sermayeyi elinde tutanlar’ tarafından yeni pazar payı bulacakları alanlara doğru açılım yapmasını desteklemesi, şüphesiz ekonomik ilişkileri de değiştirmektedir. Bu değişimin sonucu olarak tüketim alışkanlıkları çeşitlendirilmekte, yeni dış ihtiyaçlar icat edilmekte ve farklı bölgelerin kültürel ya da yaşantısal alışkanlıkları topluma empoze edilmektedir. Böylece ‘tüketim toplumu’ denilen kavram içinde yaşayan bireylerin önüne daha fazla elde edilecek sözde ‘ihtiyaç’ konulmakta, daha fazla para harcamaya, daha fazla elde etmeye, daha fazla tüketmeye, daha fazla tek tipleşmeye teşvik edilmektedirler. Dünyanın neresinde olursa olsun, bireyler aynı tip moda akımlarını takip etmekte ve dış görüşlerini bu akımlara göre şekillendirmekte, aynı tarz müzikleri dinlemekte, aynı zincir lokantalarda yemek yemekte, aynı tarz bir hayatın içerisinde ‘tek tipleşerek’ var olmaktadır.

Sonuç olarak; küreselleşme sonucu meydana gelen tek tip kültür milli ve yöresel kıymetlerin yıpranarak ortadan kalkmasıyla sonuçlanabilecek bir sürece sokmaktadır. Bu

süreç sonucunda tarihsel kökleri olmayan ve global boyutta tek tipleşen yeni kültürlerin ortaya çıkması olasıdır.

### 2.1.2. Kentin Fiziksel Mekanı

Küreselleşme ile akışkan hale gelen yerel sermaye hareket etmeye başlayarak uygun yerlerde kendine yeni kazanç ve yatırım yolları aramaktadır. Mal ve ham maddenin kolay elde edilebilir ve taşınabilir olması kentlerin fiziksel yapılarının bu bağlamda giderek makinalaşma eğilimine girmesine ve kazanç elde edilmesi sürecinde yapaylaşıp, geleneksel ve kültürel yapısından koparak tek tipleşmesine neden olmaktadır. Kentin yapılanması daha önceki çevresel özellikleri, doğal kaynakları ve endüstriyel birikimlerinden daha ziyade, yaratılan bu yapay çevreye adapte olabilecek şekilde ilerlemektedir.

Gökdelenler, yüksek hızda iletişim sağlayabilecek yapılar, yüksek hızda iletişim hizmeti alabilen ofis alanları, güvenli su ve elektrik şebekeleri, bilgisayar sunucu terminaleri, konferans salonları, üniversiteler genel olarak küreselleşmenin etkisi sonucunda oluşan yapay çevreye ait elemanlardır (Douglass, 2000: 2318).

Kentlerdeki bir diğer etki; yaşayan insanların belirli sınıflara ayrımının daha keskin hale gelmesidir. Zenginler birçok kentte şehrin dışında belirli standartlara sahip özel alanlarda yaşarken, daha fakir kesim ya kent merkezlerinin arka mahallelerinde ya da gecekondu bölgesi denilebilecek mekânlarda yaşamlarına devam etmektedirler. Şüphesiz küreselleşmenin negatif etkisi olarak ele alınabilecek kentlerin fiziksel yapısındaki bu kaçınılmaz değişimin, kentlerin doğal ve eski yapısına zarar vermeden, mevcut çevreyi yok etmeyecek bir uyum içerisinde gerçekleşmesi çok daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

### 2.1.3. Kent Yönetim Sistemi

Küreselleşmenin mevcut yönetim anlayışları üzerine etkisi gerçekten büyüktür. Küreselleşmenin sömürgecilik anlayışıyla yoğrulmuş olmasının bir etkisi olarak ulus devletin hegemonyası kırılarak, uluslararası finans kurumlarının politikalarına, manipülasyonlarına ve yaptırımlarına maruz kalmasına sebep olmuştur. Devletin sermayeyi tek elden kontrol etme durumunun daha lokal alt birimlere inmeye başlamasıyla beraber, kentlerin ekonomik kalkınmada söz hakkı artmış hatta toplumun kalkınması için temel blok haline gelmişlerdir.

Devletin daha alt temel birimlere inerek fiili olarak küçülmesi hareketi, kamusal alanın da küçülerek, kamu hizmetinin özel sektör kuruluşları vasıtasıyla gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Yapılması gereken hizmetlerin özel sektör kuruluşlarına devredilmesi sonucunda negatif ve pozitif bazı durumlar ortaya çıkmaktadır. Devletin kendi öz kaynaklarını kullanarak gerçekleştirmesi durumunda büyük külfetlerin altına gireceği tesis ve yapıların “yap, işlet, devret” modeli kullanılarak inşa edilmesi, belirli bir süre boyunca inşayı gerçekleştiren kuruluşa işletme hakkının tahsis edilip aynı zamanda vergi alındıktan sonra tüm haklarının devlete devredilmesi, belirli açılardan mantıklı ve pozitif bir etki olarak algılanabilir. Aynı zamanda vasıfsız yerel yöneticilerden kaynaklanan hizmet eksikliği ya da hizmet kalitesindeki noksanlıkların giderilmesi hususunda yetki devrinin, özel sektörün o alanda var olmak için mecburi olarak çalışmak zorunda kalacağından dolayı, pozitif bir kazanç olarak devletin hanesine yazılması durumu da olasıdır.

Ancak pozitif etkilerin yanında atlanılmaması gereken en büyük nokta özel sektör tarafından verilen hizmetin “kar” odaklı olarak ele alınmasıdır. Kapitalist düzenin bir aracı olan küreselleşmenin en baskın yönü maddi kazancın elde edilmesi konusunda sınırları

zorlaması ve bu amaçta her yolu ‘doğru’ olarak algılamasıdır. Bu durum bireylerin, sermaye sahiplerinin, uluslararası şirketlerin ve özel sektörün çıkarlarını ve karını maksimum derecede ön planda tutan yeni bir kamu hizmeti anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Kamu kuruluşlarını birer özel şirket, hizmet ettikleri vatandaşları da müşteri olarak gören ve tüm düzenlemeleri bu taban üstüne oturtan yaklaşım, çoğu zaman düşük kalitedeki hizmeti olduğundan daha fazla bir ücret karşılığında sunan, maddi güce sahip olanların yararlanabildiği, kamu yararı gözetmeyen, çoğu alanda adaletsizlik ve eşitsizlik tohumları ekerek toplum huzurunu zedeleyen bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca sadece dönemsel karla ve kar sınırlarını genişletmekle ilgilenen özel sektör kuruluşları, kentin ileriki dönemlerinde karşılaşılabileceği iyi ya da kötü durumlar karşısında bir eylem ya da kalkındırma planı yapmamakta ve sadece parazitik bir organizma gibi elde edebildiği karla ilgilenmektedir. Toplumsal alanda ortaya konulan bu süreç seçimle başa gelen ve ödenen vergiler karşılığında hizmet etmekle yükümlü olan yöneticilerle halkın arasını açarak zamanla demokratikleşme önünde bir engel olabilecektir. Bunlardan ayrı olarak özellikle iletişim, enerji, altyapı gibi kilit noktaların yabancı menşeli özel sektör kuruluşlarına devredilmesi sonucunda ise herhangi bir iç güvenlik ihlali konusunda ulus devlet en ana ihtiyaçlarından mahrum olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilecektir.

## 2.2. Dünya Kenti

Küreselleşmenin, getirdiği ekonomik baskıların ve hızlı teknolojik gelişimin ulus devletin daha alt birimleri olan kentler üzerine olan etkilerinin sonucu olarak kentler, fiziksel manada büyük bir değişim içerisindedir. Bu hızlı değişimin sonucunda üretim olanakları geniş, ürettiği ürünü küresel boyutta pazarlayabilen, mal ve sermaye hareketlerini izleyebilen, yönlendirebilen, bu şekilde kendisine yeni sermaye çekebilen, hizmet sektöründe söz sahibi ve ileri hizmet olanakları sağlayan, aynı zamanda kültür ve turizm alanında da çekiciliğini maksimum derecede koruyabilen kentler ortaya çıkmıştır. Bu noktada bahsi geçen kentlerin etkileri ve bilinirlikleri artık yerel sınırları aşmakta ve ‘dünya kenti’ sıfatıyla tanımlanan bir konuma çıkmaktadır.

Friedman’a göre dünya kenti; “uluslararası sermayenin toplandığı, küresel finans piyasalarının, ulaşım ve iletişim faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar ve iç ve dış göç akımlarının başlıca hedefi olan merkezler, ekonomik ve siyasal gelişime yön veren kentler dünya kentleridir” (Friedman, 1986: 70). Keleş, ‘*Kent Bilimleri Sözlüğünde*’ dünya kentini şu şekilde açıklamaktadır;

Ekonomik, ekinsel, yönetkil (siyasal) etkileri açısından, etkileme ve etkilenme alanı ülke sınırlarını aşan, özellikle küresel ölçekte örgütlenmiş anamalin yönetimi, denetimi ve dağıtımını işlevlerini yerine getirmede uluslararası ölçünlere ulaşmış kurumları içinde bulunduran, sıradüzensel (hiyerarşik) yerleşim dizgeleri içinde üstün konumda bulunan büyük kent, “küresel kenttir”. New York, Tokyo, Londra, Frankfurt, Paris gibi (Keleş, 1998).

Ross ve Trachte’e göre dünya kentleri; maddi ve hiyerarşik düzende birbirine görünmeyen bağlarla bağlı olan ve kapitalizmin etkilerine global düzeyde yön veren, komuta ve karar merkezleridir (Ross ve Trachte, 1990: 148). Kapitalizme kaynak sağlamada en büyük katkıyı dünya kentleri yapmaktadır. Dünya kentleri ile ilgili bir başka tanım şu şekildedir; Dünya kentleri, ekonomik hareketleri küresel boyutta kontrol eden ve bu hareketlerin kontrolünü sağlayan enstrümanlar olan finans kuruluşlarını içlerinde barındıran yönetim



başkentleridir. Dünya kentlerinin en ana işlevi, dünyada hareket eden akışkan haldeki sermayeyi kontrol edip, yönlendirmek ve bu kontrol ile ilgili gereken düzenleme ve fonksiyonları öngörerek, planlamaktır (Boddewyn ve Brewer, 1994: 120).

Görüldüğü üzere dünya kentinin en önemli özelliği stratejik bir bağlantı noktası, bir köprü görevi görmesidir. Özellikle ekonomik alanda kontrol ve merkez noktalarına sahip, sermayeye yönelik en ivedi tepkiyi vererek kendisine çekmeyi becerebilen, uluslararası fon akışlarını elinde tutup yönlendiren ve denetleyen finans kurumları, şirketler ve bankalara ya da bunlara ait ofislere ev sahipliği yapan, bilgi işlem, iletişim ve telekomünikasyon konusunda ileri hizmet sunabilen, hukuk, medya, reklam, pazar araştırma, danışmanlık ve muhasebe gibi hizmetleri global boyutta sunabilen birer üs konumundadırlar.

### 2.2.1. Dünya Kentinin Özellikleri

1980’li yıllardan itibaren neo liberal politikalar sonucu sermayenin küreselleşmesiyle gelişen Dünya kentinin ekonomik, sosyal ve kültürel, mekânsal, çevresel, yönetsel ve siyasal özellikleri vardır.

#### 2.2.1.1. Dünya Kentinin Ekonomik Özellikleri

“Dünya kentleri küresel birikimlerin yoğunlaştığı, bölgesel ve ulusal ekonomilere ev sahipliği yapmaktadır” (Hammet, 1994: 401). Dünya kentleri ekonominin ve yönetsel kurumların merkezileştiği, uluslararası pazarları içeren eylem planlarının hazırlandığı, yine bu pazarlara yönelik ithalat ve ihracatın yönetilip, yönlendirildiği, mal ve hizmetlerin ticari ürünlere dönüştürülerek küresel düzeyde reklam ve etkinliklerinin yapıldığı, teknolojik ürünlerin imalatının yapıldığı ve iş olanakları açısından gayet geniş bir portföy sunan lokasyonlardır.

Dünya kentlerinde yabancı finans kuruluşlarının ve bankaların şubeleri ya da ofisleri yer almakta, çok uluslu şirketlere ev sahipliği yaparak, ekonomik girişimlere ve finans hareketlerine ev sahipliği yapan yerlerdir.

“Küresel yeniden yapılanmanın hızlanması ile kentler, üretim merkezi olma işlevlerini ikinci plana atarak, hizmet ve iletişim olanaklarını ön plana çıkarmaya başlamışlardır” (Parlak, 1999: 74). İmalatın geri plana atılarak hizmet piyasasının ön plana çıkması yeni iş sorunları doğurmuştur. Gelişen teknoloji ve otomasyon sistemleri sayesinde bir dönem uzmanlık isteyen işler giderek daha az kalifiye elemanla yürütülebilir hale gelmiştir. Özel sektörün işin içine girmesi ile de daha az ücrete daha yüksek bir yoğunlukta iş yüküne maruz kalan çalışanlar grubu oluşmaktadır. Finansal uzmanlık hizmetleri konusunda ise durum ters şekilde işlemektedir. Ticaret ve sermaye akışını profesyonel düzeyde öngörüp, idare edebilecek nitelikte elemanlara ve yöneticilere olan ihtiyaç artmaktadır ve gerek içinde bulunduğu ülkeden gerekse dünyanın çeşitli yerlerinden bu kentlere beyin göçü yaşanmaktadır. “İleri hizmet sektörünün gelişmesine paralel olarak daha alt hizmet grupları gelişmekte, diğer kentlerde ve kırsal alanda yaşayan insanların bu pazardan faydalanmak istemesi sonucunda göçler gerçekleşmektedir” (Sassen, 1996:102).

Elbette kentlerin hizmet sektörü ile ilgili farklılıkları da bulunmaktadır. Bu farklılıklar kentin sosyal ve ekonomik olarak hangi alanda ilerleyeceğinin de bir göstergesi olabilmektedir. “Japonya’nın başkenti Tokyo’da imalat ve imalat servislerine yönelik hizmetler gelişirken, İngiltere’nin başkenti Londra ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yer alan New York’ta, servis sektörü büyük bir hızla gelişmektedir” (Ercan, 1996: 40).



Küreselleşme her daim rekabet ortamını körükleyici bir etkiye sahiptir. Bu durum kentlerin mevcut avantajlarının farkına varıp, sermayeyi, kalifiye iş gücünü ve karı kendisine çekmek suretiyle, içinde bulunduğu pazarda sahip olduğu payı korumaya çalışması ile sonuçlanmakta ve küresel rekabet içinde her daim önemli ve etkili bir yere sahip olması için zorlamaktadır.

### 2.2.1.2. Dünya Kentinin Sosyal ve Kültürel Özellikleri

Gelişen teknoloji ve iletişim araçları ile ortaya çıkan internet ve sanal ortam, insanların yüz yüze olan ilişkilerini büyük derecede azaltmakta, birbirine yabancılaştırmakta, hatta kişiyi olduğu gibi yalnızlaştırmaktadır. Küreselleşmenin kar amacıyla ortaya çıkardığı 'tüketim toplumu' kavramı ile kişiler tamamen tüketime odaklandırılmaktadır. Bu durum kentlerde üretimin daha az seviyede yapılmasına, ama çeşitli zincir mağazalar, mekânlar, alışveriş merkezleri sayesinde tüketimin maksimum dereceye çıkmasına sebep olmaktadır. Sadece 'al-belirli bir kar koy-sat' düşüncesiyle yapılan ticaret faaliyetler ileriki dönemlerde gerek kentin gerekse devletin sadece ticaret yapabilen, ama ortaya yeni bir ürün çıkaramayan, teknik yönden vasıfsız yurttaşlarla dolu bir pozisyona düşmesine sebep olma ihtimali vardır.

Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi dünya kentlerinde yaşayan kişilerin ağır şekilde maruz kaldığı 'karma kültür' sonucunda bireyler tek tipleşmektedir. Aynı tarz müzikleri dinleyen, aynı tarz yemekler yiyen, aynı şekilde giyinen ve olabildiğince yalnız, sabırsız ve doyumsuz bu bireylere mutluluğun anahtarı 'daha fazla tüket, her şeye sahip ol! Tükettikçe mutlu ol!' şeklinde sunulmaktadır. Oysa sahip olduğu şeylerden bir süre sonra bıkmaya kodlanmış kişi, bir süre sonra yine kendini kötü hissetmekte, yeni bir şeyler ya da daha önceden sahip olduğu şeylerin farklı ya da bir üst versiyonunu almakta, böylece alış-veriş hiç bitmeyerek global düzeyde ticareti devam ettirecek bir döngü oluşturup, her haliyle kapitalizme maksimum düzeyde hizmet etmektedir.

Eşitsiz ilişkilerin mekanda ortaya çıktığı düşünüldüğünde bu kentlerdeki sosyal sınıflardan bir taraf finansal trafiği belirlerken diğer taraf ise trafiğin sonuçlarına maruz kalmaktadır (Ercan,1996:73). Bu durum sosyal ve gelir düzeyinde haksızlıklara, eşitsizliklere maruz kalan toplumu giderek yıpratmakta ve bölünmenin eşiğine getirmektedir. Çınar, bu durumu şöyle belirtmiştir;

Öncelikle uluslararası seçkinler ile nitelikli olmayan işçiler arasında gelir dağılımında önemli düzeyde eşitsizlikler oluşurken, niteliksiz emekçilerle, dünya standartlarında çalışan nitelikli profesyoneller arasında sınıfsal kutuplaşma keskinleşmektedir. Değişen üretim biçimlerine bağlı olarak zenginler daha da zenginleşirken, orta sınıfların ve yoksulların koşulları daha da kötüleşmektedir. Toplumsal sınıfların bazıları kapitalist üretim ve tüketim ilişkisini belirleyecek konumda iken, bazıları bu ilişkinin ağır bedelini ödemek zorundadır. Bu anlamda dünya kentlerinde sosyal ilişkiler oldukça eşitsiz ve kırılabilir bir yapı göstermektedir. Belirgin olarak görülen sosyal eşitsizlikler ve kutuplaşmalar, kent ekonomisindeki sanayisizleşmeye eş olarak hizmet sektörünün ön plana geçmesiyle oluşmuş, gelir dağılımında oluşan eşitsizlikler, üst ile alt ve orta sınıflar arasında kutuplaşmaya neden olmuştur. Kısaca, dünya kentleri toplumsal çelişkilerin, eşitsizliklerin, kutuplaşmanın olduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çınar, 1998: 82-96).

Adaletsiz gelir dağılımı ve ikili olarak devam eden emek yapısı sonucunda fakir kesim daha da fakirleşmeye, insanlar suça ve ahlaksızlığa itilmektedirler. Bu da dünya kentlerinde suç oranının büyük bir hızla artmasına neden olmaktadır.

Özetle, dünya kentlerinde yaşayan insanların sosyal ve kültürel yaşayışları açısından ağır şekilde kapitalizmin ve küreselleşmenin negatif etkileri ile karşı karşıya kaldığı söylenebilir.

### **2.2.1.3. Dünya Kentinin Mekansal Özellikleri**

Dünya kentlerinin ana teması finansal getiri üzerine kurulu olduğundan arazilerin dağılımı kent merkezlerine, ana ulaşım yollarına yakınlığı içeren ve bir prestij göstergesi olan yüksek, lüks yapılardan meydana gelmektedir. Yüksek yapılar gerek mimarisi gerekse barındırdıkları güvenlik, yüksek hızlı iletişim ve yaşam alanları ile normal bir yapıdan çok daha fazlasına sahip olmakta, özellikle finansal gücü yüksek birey ve şirketlere pazarlanacak ürünler olarak tasarlanmaktadır. En lüks hizmeti sunacak ve en merkezi konumda bulunan araziler yüksek meblağlar ile alınmakta, kentin silueti ya da çevresel özellikleri düşünülmeden yapılaşmaya gidilmektedir. Bu durum kentin geçmişten gelen tarihi ve görsel özellikleri ile çakışmakta, kültürel mirasın giderek aynı tarz yapım teknikleri ile ortaya çıkmış gökdelenlerin, lüks konutların, konferans salonlarının, fuarların, alışveriş ve eğlence merkezlerinin altında ezilmesine neden olmaktadır. Ayrıca artan konut ve arsa fiyatları rant kapısı oluşturmakta ve kentsel yaşam maliyetlerde sıçrama şeklinde artışlara neden olmaktadır.

Küreselleşmenin daha önce de belirtilen negatif özelliklerinden biri olan gelir düzeyindeki adaletsiz dağılımı sonucunda, dünya kentlerinde çoğunluğu oluşturan üst düzey gelir grubunun yaşam alanları farklılaşmış, alt gelir grubu ile arasında olan ayırım daha da artmıştır. Kentlerin belirli bölümü finansal işlerin yapıldığı prestijli alanlara dönüşmektedir. Ayrıca kentin doğal zenginliklerinin, güzelliklerinin olduğu bölgeler üst gelir grubunun yaşadığı lüks konut ve yaşam alanları olarak parsellenip çok yüksek ücretlerle alıcı bulurken, alt gelir grubuna mensup bireyler gecekondular mahallelerinde bakımsız ve sağlıksız koşullar altında yaşamak zorunda kalmaktadır (Friedman ve Wolff, 1982: 313).

### **2.2.1.4. Dünya Kentinin Yönetimsel ve Siyasal Özellikleri**

Küreselleşme sonucu hareket etmeye başlayan sermayeyi çekmek için dünya kentleri büyük bir çaba içerisinde girmişlerdir. Uluslararası sermaye odaklarının baskın etkileri sonucunda devletin ekonomik etkisinin giderek azaldığı ve kentlerin bağımsız ekonomik savaşlarının arttığı bu dönemde, dünya kenti olmak uğruna yapılan çabalar şüphesiz siyasal ve kamusal alanı da etkilemektedir.

Yerel yönetimler dünya kenti olabilmek ve daha çok sermayeyi bünyelerine çekebilmek için çok katlı ofisler, gökdelenler, alışveriş merkezleri, lüks oteller vb. yapıları hızla inşa etmeye çalışmaktadırlar. Bu etki finansmandan, eğitim ve sağlığa kadar geniş bir portföyde gerçekleşmektedir. Ancak bu durum uluslararası sermayenin etkisini kent üzerinde arttırarak bir tür işgale dönüşmekte, yerel yönetimi ise vereceği hizmetleri özel sektöre devretmiş içi boş bir yapı haline büründürmektedir. Yerel kamu hizmetleri daha önce de belirtildiği gibi sadece kar amaçlı olarak yapılan ve kamu yararı gözetmeyen faaliyetler bütünü olarak devam etmekte, özel sektör-kamu kurumu ortaklığı hegemonyası altında toplumsal gelir ayrımı daha da belirginleşmektedir. Bu şekilde yatırımın yükü zenginlerden fakirlere doğru hareket

etmekte ve sermaye odakları kentin yoksul kesimini daha da fazla sömürebilmektedir (Keleş, 1998: 508).

Yapılan özelleştirmeler sonucunda kamuda çalışan ve belirli haklara sahip olan kişiler işsiz kalmakta, özel sektörün boyunduruğu altında çalışanlar ise düşük ücret ve acımasız iş koşullarına maruz kalmaktadır. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi özel sektörün tek amacı kar olduğundan, ileriye dönük projelere ya da hedeflere odaklanmayarak sadece elde ettiği maksimum kar ile ilgilenmektedir. Bu yüzden üstlenebileceği tüm kamu hizmeti görevlerine talip olmakta ve bir alanda zarar ederse, diğer alanda kar ederek varlığını ve etkisi devam ettirmektedir.

#### 2.2.1.5. Dünya Kentinin Çevresel Özellikleri

Küreselleşmenin etkisi altında dönüşen dünya kentlerinde tek amaç sermayeyi ve gücü kente çekmek olduğundan, kentin sahip olduğu koşullar ve çevre tamamen ikinci plana atılmış, yıkılabilir, yok edilebilir pozisyondadır. Kurallar ve kanunlar sermayeyi elinde tutanların buyruğu altında esnetilip, değiştirilebilmektedir (Çınar, 1998: 98).

Dünya kentlerinin en büyük sorunlarından bir tanesi hızla artan nüfusedir. İş olanakları doğrultusunda göç alan kentte yaşayan insan sayıları milyonları bulmakta, bu durum da su, konut, altyapı, enerji gibi temel yaşam ihtiyaçlarının temininde büyük sorunları beraberinde getirmektedir. Ayrıca sanayiden, ısınmadan ve taşımadan kaynaklanan atık egzoz gazları sonucunda kent içerisinde hava kirliliği artmaktadır. Belirli bir yerden sonra çığırından çıkan nüfusun ihtiyacı olan altyapıyı sağlayamayan kentte atık yönetimi büyük sorun haline gelmekte ve insan hayatını tehdit edecek boyutta bir sağlık sorunsalı ortaya çıkmaktadır (Knox, 1995: 235).

Bir kenti dünya kenti yapmanın en temel değerlerinden bir tanesinin kentin kültürel bütünlüğünü ve geleneksel yapısını bozmamak olduğu iddia edilse de, gerçekte bu durum tamamen tersidir. Daha fazla yapılaşma, daha fazla kazanç ve kar uğruna tüm değerler ayaklar altına alınmakta, pastadan ne kadar büyük bir pay kapacağına hesabını yapan sermaye odaklarının istekleri doğrultusunda her türlü engel ortadan kaldırılmakta, tarih ve çevre yok edilmektedir. Bu durum dünya kentlerinin hemen hemen hepsinde görülen yüksek, lüks, tek tipleşmenin örneği olan yapıların her yanı doldurması ile sonuçlanmaktadır.

Sonuç olarak dünya kentleri, tarih ve kültürünü kar uğruna feda eden, havası kirli, tarımsal ürünü olmayan, toprağı verimsiz, suyu yetersiz, toprak kaymalarına ve sellere maruz kalan, altyapı eksiklikleri sonucunda içinde yaşayan vatandaşlarına yetemeyerek gün ve gün fiziksel ve ruhen zehirleyen bir yapıya doğru hızla ilerlemektedir.

İfade edilen açıklamalar sonucunda küresel kentin özelliklerinin özeti Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1.Dünya kentinin özellikleri (Batmaz, 2010: 47-48)

<i><b>Ekonomik Özellikler</b></i>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Hizmet sektörü ön plandadır.</li><li>• İmalat sektörü büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır.</li><li>• Enformel sektörde istihdam artmaktadır.</li><li>• Uzmanlaşmış iş gücü potansiyeli yüksektir.</li><li>• Kentler arasındaki rekabet yaşanmaktadır.</li><li>• Tüketim kültürü yaygındır.</li><li>• Kentler üretim merkezi olmaktan çıkarak tüketim merkezlerine dönüşmektedir.</li><li>• Emek piyasasında ikili yapı hâkimdir.</li></ul>
<i><b>Sosyal ve Kültürel Özellikler</b></i>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Emek yapısında ikili yapının hâkim olması, sosyal kutuplaşmaları artırmaktadır.</li><li>• Zayıf sosyal ve kültürel ilişkiler artmakta, yabancılaşma yaşanmaktadır,</li><li>• Tek tipleşme yaygınlaşmaktadır.</li><li>• Öz kültürden uzaklaşmaktadır.</li><li>• Kentsel mekânda kutuplaşmalar artmakta, bölünmeler ve gelir dağılımında adaletsizlikler görülmektedir.</li><li>• Suç ve şiddet artmaktadır.</li><li>• İç ve dış göç çekmekte, uluslararası ve bölgeler arası göçmenlere rastlanmaktadır,</li><li>• Kentsel topraklarının fiyatları ve buna bağlı olarak da kentsel yaşam maliyetleri artmaktadır.</li></ul>
<i><b>Mekânsal Özellikler</b></i>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Çok katlı plazalar, gökdelenler, lüks konut siteleri inşa edilmektedir.</li><li>• Çağdaş yapı teknolojileri yaygın olarak kullanılmaktadır.</li><li>• Aynılan kentler, benzer yapılar görülmektedir.</li><li>• Gelir dağılımındaki dengesizlik fiziksel mekânlara da yansımaktadır (gecekondu-lüks konut).</li><li>• Kentsel yeniden yapılanma ile yeni kentsel rantlar oluşturulmaktadır.</li><li>• Kentsel ulaşımı kolaylaştırmak için çok katlı kavşaklar, yollar yapılmaktadır.</li><li>• Araştırma merkezleri, teknoloji enstitüleri ve güzel sanatlar akademileri yer almaktadır.</li></ul>
<i><b>Yönetimsel ve Siyasal Özellikler</b></i>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Devletin ekonomide etkisi azalmakta, kamu hizmetleri özel sektöre gördürülmektedir.</li><li>• Küresel ve yerel birimler önem kazanmakta, kentsel yönetim önem kazanmaktadır.</li><li>• Kentler arası rekabet görülmektedir.</li></ul>
<i><b>Çevresel Özellikler</b></i>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Çevre ve korumaya ilişkin kurallar, sermaye tercihleri doğrultusunda yapılmaktadır.</li><li>• Tarihi ve kültürel değerler, ekonomik çıkarlar doğrultusunda göz ardı edilmektedir</li></ul>

### 3. DÜNYA KENTİ KAPSAMINDA İSTANBUL

İstanbul yaklaşık 3000 yıllık bir kentsel tarihe sahiptir. Başkentlik tarihi 1600 yıla uzanan ve bir dünya kenti olan İstanbul, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktadadır. Aynı zamanda İstanbul Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde de başkentlik yapmış ve bu üç imparatorluk için en önemli kent haline gelmiştir (<http://www.nirvanasosyal.com/h-340-dunya-kenti-kapsaminda-istanbul.html>).

İstanbul konumuyla kara ve deniz ulaşımının odak noktasında yer almakta olup, kültürel özellikleri ve doğal güzellikleriyle de dünyanın sayılı kentleri arasındadır (Üstünişik, 1999: 35).

Çelik, İstanbul'u şu şekilde tanımlamıştır;

Türkiye’de metropol kültürü geliştirebilen, kültürel anlamda çeşitliliği, farklılıklara ifade fırsatı sağlayabilmeyi ve her tür kültürel tercihe hoşgörü gösterebilmeyi başaran, her tür sanatsal ifadenin üretildiği, her türlü marjinal duruşun yaşanabildiği, çoğullaşmadan, çeşitlenmeden korkmayan, kültürel üretim odağı, Türkiye’nin tüm entelektüel, sanatsal enerjisini, kendinde toplayan, her üretkenlik odağını paralize eden ülkesindeki diğer kentlerden her alanda öne çıkan yaklaşık 13 milyonluk nüfusuyla dev bir yaşam alanı, küreselleşmenin etkilerinin açıkça görüldüğü bir laboratuvar aynı zamanda küresel sermayenin yuvalandığı, küresel dünya ile eklemlenebilen, Türkiye’nin küresel kent olarak nitelendirilen, küreselleşmeyi içselleştirip yansıtan tek kent olarak kabul edilmektedir (Çelik, 2010: 17, 35).

İstanbul’un bir dünya kenti olduğu ilk defa 1996 yılında gerçekleşen HABITAT Zirvesinde dile getirilmiştir. Zirvede, küreselleşmenin kaçınılmaz ve arzu edilmesi gereken bir olgu olduğu belirtilmiştir (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1999).

İstanbul, mevcut haliyle küresel ekonomi içerisinde yer alabilecek özellikleri içeren ve ülkemizin global bir aktör olma yolunda elindeki en büyük potansiyele sahip olan kentidir. Dünya genelinde gerçekleşen küresel süreçler ve etkileri en baskın şekilde burada görülmektedir (Karakurt,2004:325). Ayrıca yeni yapılan İstanbul Havalimanı, konumu itibarıyla Asya ve Avrupa’yı birleştiren bir geçiş noktası görevi görmektedir. İstanbul diğer ulaşım imkanları sayesinde dünyadaki en önemli 7. aktarma merkezlerinden biridir (Sayın, 2020:122).

Her ne kadar sanayi bakımından gelişim, 1950’lerden sonra ivme kazanmış olsa da, İstanbul’un küresel boyutta bilinirliğinin artması 1980 yılları ve sonrasında gerçekleşmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde; devletçi politikaların terk edilerek, döviz ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması, pazar ekonomisine hızlı bir geçişin sağlanması ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)’nin kurularak, hisse senedi işlemlerinin yapılabilmesine olanak sağlanmasının etkilerinin olduğu söylenebilir. Ekonomik alanda yapılan bu atılımların etkileri diğer dünya kentlerinde görüldüğü şekliyle ilerlemiş ve imalat sektöründen daha ziyade finansal hizmetler öne çıkmaya başlamıştır. Bu durum, küresel ekonomi ile olan senkronizasyonu hızlandırıcı bir etki göstermiştir. En başta turizm olmak üzere danışmanlık, bankacılık gibi hizmet sektörüne yönelik uluslararası firmalar İstanbul’a gelmeye başlamıştır. 1980’li yıllardan itibaren Chase Manhattan, Citibank vb. gibi küresel ölçekte hizmet veren bankalar İstanbul’da şube açmaya başlamışlardır (Ercan, 1996: 40).

İş imkanı olanaklarının fazlalaşması, Anadolu’dan göçü hızla arttırarak kent nüfusunun katlanarak artmasına sebep olmuştur. “Taşı, toprağı altın” olan İstanbul’da mevcut olarak yaşayan kişilerin en az %80’inin kökeni, Anadolu’dan göç etmiş bireylere dayanmaktadır (Kaypak, 2013: 346). İş imkanlarının çeşitliliği veya aynı sektöre ait işler için dahi alternatif çokluğu sebebiyle, çoğu kişinin bir gelir elde edebilmek amacıyla ilk gittiği şehir olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir.

Ancak, hızlı nüfus artışının getirmiş olduğu altyapı ve yerel hizmetlerin yetersizliği, aynı zamanda artan iş arzı talebine cevap veremeyen yatırımların yapılması sonucunda kent genelinde gecekondü bölgeleri oluşmuştur. İşsizliğin artması aynı zamanda suç oranlarının da artması, marjinal iş kollarının ortaya çıkması ve özellikle kayıt dışı çalışma ortamının oluşmasını hızlandırmıştır (Geray, 2001: 53-54).

Oluşan bu durum küreselleşmenin en karanlık tarafını oluşturmaktadır. Yeterli imkanların kent içi nüfusa sağlanamaması ve gelir dağılımındaki eşitsizlik, bir tarafta sürekli zenginleşen, diğer tarafta ise sürekli fakirleşerek fraksiyonlara bölünen (dil, din, ırk vb.), kümeleşen, kültürel manada çözünen ve kutuplaşan insan topluluklarına sebebiyet vermiştir. İstanbul, küresel bir aktör olarak etki eden değil; direkt etki altında kalarak, kapitalizmin temsilciliğini yapan sosyal ve iktisadi politikaların altında ezilen bir kent durumuna düşmüştür (Öncü ve Weyland, 2005: 10).

Özellikle 1980 yılında başlayarak hala da devam etmekte olan inşaat yapılanması sonucunda kent büyük bir şantiye sahasına dönüşmüştür. Özellikle konumu itibariyle değerli olan yeşil sahaların neredeyse tamamı rantta açılmış, yeşil alanlar ve özellikle de tarihi yapılar, restore edilecekleri yerde yıkılarak şehrin kültürel mirasının büyük kısmı yapılan plazalar, apartmanlar, oteller ve yollar için yok edilmiştir. Sadece Haliç'te, çok yıldızlı otel ve plazaların yapımı için toplamda yaklaşık 30.000 adet imalathane ve eski yapı yıkılmıştır (Kaygalak, 2001: 550).

Büyük hızla artan nüfus, altyapı eksiklikleri, denetim azlığı ve buna bağlı olarak gerçekleşen kontrolsüz yapılaşma ve sanayileşme, kentin doğal güzelliklerini, ekolojik dengesini ve tarihsel dokusunu tamamen bozmuştur. Hava, su ve özellikle gürültü kirliliği çoğu uluslararası standardın üstündedir. Çevresel yaşam alanları ise hızla azalmaktadır (Üstünişik, 1999: 43).

#### 4. SONUÇ

Küreselleşmenin kentler üzerine olan etkileri incelendiğinde aşağıdaki bulgular göze çarpmaktadır;

- Küreselleşme kaçınılmaz bir son ve gerekli bir düzen olarak lanse edilse de büyük miktarda negatif etkilere sahiptir. Kapitalist düzenin bir ürünü olan küreselleşmenin ipleri tamamen sermaye odaklarının elinde olup, ele geçirdiği kentlerin ve ülkelerin nimetlerinden yine aynı sermaye odaklarının faydalanmasını sağlamaktadır.

- Kentlerin, yerel hizmetleri özelleştirme yoluyla almasına teşvik eden bu düzen sonucunda dış borçlanma hızla artmakta, sahip olunan tüm kaynaklar yerli, yabancı özel sermayeye sunulmaktadır. Aynı şekilde demokratik bir yönetimin en temel özelliklerinden olan ve seçim sonucu başa gelen yönetim tarafından alınan vergiler vasıtasıyla sunulan hizmetlerin özel sektöre devredilmesi sonucu, halk ve yerel yönetim arasındaki bağ giderek zayıflamaktadır. Sunulan hizmetler sadece kar amaçlı yapılan ve kar etmek adına kamu yararı gözetmeyen bir yapıda olup, vatandaşlar sadece müşteri olarak görülmektedir.

- Sermaye odaklarını, özellikle de yabancı sermaye odaklarını kente çekmek amacıyla yapılan iş plazaları, gökdelenler, çok yıldızlı oteller, alışveriş merkezleri vb. yapılar sayesinde şehrin geleneksel silueti bozulmaktadır. Yerel yönetim tarafından plansızca izin verilen inşaat sahaları sayesinde çevresel etmenler ve yeşil alanlar hiçe sayılarak, maddi kazanç uğruna kentin tarihi yapıları ve doğal güzellikleri katledilmektedir.

- İş olanakları imalattan, hizmet sektörüne kaymaktadır. Belirli bir kısım uzmanlıkları sayesinde çok iyi derecede para kazanırken, diğer kesim uzmanlık gerektirmeyen işlerde uzun saatler boyunca çalışmakta ve ancak hayatını idame ettirecek bir ücret almaktadır. Bu ikili



yapı toplum içerisinde adaletsiz gelir dağılımının vermiş olduğu tüm negatif eylemlerin temelini oluşturmakta, bireyleri birbirinden keskin çizgilerle ayırarak, sınıflara sokmaktadır.

• Adaletsiz gelir dağılımına rağmen, kentler iş bulma umuduyla hem yurtiçinden hem de yurtdışından büyük miktarda göç almaktadır. Şehrin yapılanması bu agresif nüfus artışı karşısında çaresiz kalmakta, yeterli istihdamın sağlanamaması üzerine işsizlik artmakta, insanlar kayıt dışı olarak çalışmakta ve ağırlıklı olarak suça yönelmektedirler. Yeterli ve elde edilebilir alt yapının sağlanamaması üzerine maddi durumu düşük olanlar tarafından gecekondu bölgeleri oluşturulmakta, zengin kesim kendini lüks sitelerde, güvenli duvarlar arkasına gizlemekte ve kent içinde toplumsal bir ayrışma meydana gelmektedir. Nüfus sayısı doğru orantılı olarak artan konut ve taşıt sayısı beraberinde su, atık yönetimi, enerji ve hava kirliliği gibi sorunları getirmektedir. Artan araç sayısı sonucunda yollar yetersiz kalmakta, trafik her geçen gün daha da bunaltan bir sorun olarak bireylerin karşısına çıkmaktadır.

• Artan teknoloji ve iletişim olanakları sayesinde bireyler dünya kentlerinde karma bir kültür bombardımanına tutulmakta, kendi kültürlerinden uzaklaşarak sermaye odakları tarafından kendilerine dayatılan bir kültür akımına kapılmaktadırlar. Bu şekilde tek tipleşen ve geçmişle bağları olmayan bir neslin sürekliliği sağlanmaktadır.

Dünya kenti olarak nitelenen İstanbul'un ve dünya kentlerinin karşılaştığı tehlikeler küreselleşmenin kentler üzerine yarattığı etkilerle aynıdır. Stratejik önemini arttırmak adına dünya mekanizmalarında söz sahibi olmak veya belli düzeyde ev sahipliği yapmak şüphesiz önemlidir. Fakat dünya kenti veya küresel kent olma hedefi büyük bir bozulmaya da neden olmaktadır. Aynı zamanda dünya kentlerinin buldukları ülkeyi refaha kavuşturacağı ve küresel kent olması gerekliliği düşüncesi, her şeyi yok ederek plansız atılan adımlar çok da doğru olmamaktadır. Hem yerel yönetim hem de ulusal yönetim çerçevesinde katılımcı, etkin ve akılcı gerçekleştirilecek adımlar ve yatırımlar vasıtasıyla İstanbul ve dünya kentleri daha yaşanabilir yerler olacaktır.

#### KAYNAKÇA

Armstrong, D., "Globalization and the Social State", *Review of International Studies*, 1998, (24), ss. 461-478.

Beaverstock, J.V., P. J Taylor., R. G. Smith, "A Roster of World Cities", *Cities*, 1999/16 (6), ss. 445-458.

Boddeyn, D. J., L. T. Brewer, "International-Business Political Behavior: New Theoretical Directions", *Academy of Management Review*, 1994 (19), ss. 119-143.

Castells, M., (2000). The information age: economy, society and culture, (1. Baskı), Blackwell yayınları, İngiltere.

Çınar, T., "Dünya Kenti ve Toplumsal Kutuplaşma (İstanbul Dünya Kenti Olmalı mı?), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Tartışma Metinleri*, 1998(12), ss. 73-98.

Douglass, M., "Mega-Urban Regions and World City Formation: Globalisation, the Economic Crisis and Urban Policy Issues in Pacific Asia", *Urban Studies*, 2000/37 (12), ss. 2315-2335.

Ercan, F., "Kriz ve Yeniden Yapılanma sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul", *Toplum ve Bilim*, 1996, ss. 61-93.

Farazmand, A., "Globalization, The State and Public Administration: A Theoretical Analysis with Policy Implications for Developmental States", *Public Organization Review: A Global Journal* (Kluwer Academic Publishers, Netherlands), 2001(1), ss. 437-463.

Friedman, J., "The World Hypothesis", *Development and Change*, 1986/17(1), ss. 69-83.

Friedman, J., G, Wolff., "World City Formation: An Agenda for Research and Action", *International Journal of Urban and Regional Research*, 1982/6 (3), ss. 313-314.

Geray, C. "İstanbul İçin Yönetim Biçimi." *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 1999/8 (4), ss. 60-99.

Giddens, A., (1994), *The Transformation of Intimacy* Oxford: Basil Blackwell, İngiltere.

Hammett, C., "Social Polarisation in Global Cities", *Urban Studies*, 1994/31(3), ss. 401.

Herzog, L. A., "Cross-national Urban Structure in the Era of Global Cities: The US-Mexico Transfrontier Metropolis", *Urban Studies*, 1991/28(4), ss. 519-533.

<http://www.nirvanasosyal.com/h-340-dunya-kenti-kapsaminda-istanbul.html>  
(25.01.2021).

Karakurt, E., "Dünya Kenti", Kavramına Alternatif Bir Bakış", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, 2004, ss.320-336.

Kaygalak, S., "Sembolik Sermaye, Yoksulluk ve Kent", *Ankara Mülkiyeliler Birliği Yayınları*, 2001 (25), ss. 550.

Kaypak, Ş. "Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Markalaşması ve Marka Kentler" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2013/14(1).

Keleş, R., (1998), "Kentbilim Terimleri Sözlüğü", (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.

Keleş, R., "Küreselleşme ve Yerel Yönetimler," *Mülkiyeliler Birliği Yayınları*, 2001(25), ss. 563-574

Kiper, P., "Küreselleşme Sürecinde Değişen Kentler Yitirilen Değerler", *Kent ve Politika*, 2007, ss.78

Knox, P. L. (1995), "World Cities in a World System", Cambridge Publications, İngiltere.

Knox, P. L., "World Cities and the Organization of Global Space", *Geographies of Global Change: Remapping the World in the Late Twentieth Century*, 1995, ss. 235.

Ökmen, M., (2003), *Globalleşme- Yerelleşme Dinamikleri ve Bir insan Hakkı Olarak Yerel Haklar*, Çizgi Kitabevi, Konya.

Öncü, A., P. Weyland, (2005). *Mekân Kültür İktidar: Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler, İletişim Yayınları*, İstanbul.

Parlak, Z., "Tarihsel Süreç İçinde Kentsel Dönüşüm", *Kent Yönetimi İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu'99*, İstanbul Büyükşehir Yayınları, *Cilt:1 Kent ve İnsan*, İstanbul, 1999, s. 69-79.

Ross, R. J., K. C. Trachte, (1990), *Global Capitalism; The New Leviathan*, (I. Baskı), State University of New York Press, New York:, Amerika.

Sassen, S. (1996). *Rebuilding the global city: economy, ethnicity and space* (2. Baskı), Macmillan Education, İngiltere.

Sayın, Ö. Bir Küresel Kent Olarak İstanbul'un Küresel Ekonomideki Konumu ve İşlevlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246), 109-128.

Short, J. R., C., Breitbach, S., Buckman, J., Essex, "From World Cities to Gateway Cities", *City*, 2000/4 (3), ss. 317-340.

Sungur, N. "Küreselleşme Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme", *Birikim Dergisi*, 1995(73), ss.56-65.

Taylor, P. J., D. R. F., Walker, "World Cities: A First Multivariate Analysis of Their Service Complexes", *Urban Studies*, 2001/38 (1), ss. 23-47.

T.C. Başbakanlık, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (1999), HABİTAT Gündemi ve İstanbul Deklarasyonu, Ankara.

Üstünişik, B., "İstanbul ve Yönetimi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1999/8,1, ss. 35- 53.

Yetim, N., "Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal, Yerel?" *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2002(18), ss.129-140.

Yeung, Y., "An Asian Perspective on the Global City", *International Social Science Journal*, 1996(14), ss. 25-32.

## GELENEKSEL UŞAK HALISININ DEĞERİNİ YENİDEN YARATMAK

**Dr. Öğr. Üyesi Salimeh AMANJANI**  
Uşak Üniversitesi, Moda Tasarım Bölümü

### Özet

Uşak ili milattan önce 4000 yılından beri Frigya, Lidya, Pers, Roma ve Osmanlı medeniyet ve devletlerini topraklarında barındırmıştır, bu devletlerin kültürel etkileri nedeniyle “Medeniyetler Beşiği” adını almıştır. Bölge Karun hazineleri, Blaundus Antik kenti, Ulubey kanyonları, Clandras Köprüsü gibi tarihi, coğrafi yapıların yanı sıra Uşak halısı ve Eşme Kilimleri gibi birçok el sanatlarına sahiptir. Tarihi süreç içerisinde insan kullandığı malzemelerine; düşüncelerini, geleneklerini kavimine ait olan mühürlerini ve sembolik el sanatlarını ekleyerek kullanmıştır. Uşak halısı da semboller ile dolu halılara bir örnektir.

Medeniyetler ve kültürlerin ışığında, zaman içinde halı dokuma kültürü gelişmiş ve daha belirginleşmiştir. 15. yüzyılda Osmanlı döneminde Uşak halısı kalitesi, doğal yollarla boyanmış malzemesi ve renkleri, kendine özgü motifleri ile değerli bir halı grubu olarak tanınmıştır. Halı dokumacılığı Uşak’ta en önemli el sanatlarından biri olmasının yanı sıra dokum yapan kişilerin bu konuda özel yeteneğe sahiptir.

Fabrika üretimi halıların ortaya çıkması ile Uşak halkı yaklaşık 30-40 yıl boyunca bu değeri hatırlamadan, Uşak halısını unutmaya başlamıştır. Bu sebepten Uşak Belediyesi Uşak halısı konusunu ele alarak, korumak ve yeniden canlandırmak adına Uşak Dokur Evi’ni 2010 yılında açarak 2011 yılında Uşak halı üretimine başlamıştır. Uşak Dokur Evi yönetimi ilk hitapta 20 halı dokuma tezgâhı ile atölyesini kurmuş, halı dokuma eğitimleri verilmiştir. Eğitilenler sınava tabii tutularak, aralarından dikkatli ve hızlı dokuyan 20 dokuma ustası kadın seçilmiş, istihdam edilmiştir. Uşak Belediyesinden sonra Uşak Valiliği 8 Mart 2019 yılında “Dokuyan eller Halı Kilim” merkezini açmıştır.

Bu bildiriye 30-40 yıl unutulmuş olan geleneksel bir değer geçmişte olduğu gibi teknik, renk, motif ve kalitesine sadık kalarak yeniden üretilip canlandırılması için uygulananlar ve benzer el sanatlarını unutulmaktan kurtarmak için örnek yöntem sunulması amaçlanmaktadır.

**Anahtar Kelimeleri:** Uşak Halısı, Uşak Dokur Evi, Türk Halısı.

### RECREATING THE VALUE OF TRADITIONAL UŞAK CARPET

#### Abstract

Since 4000 BC, the province of Uşak has housed Phrygian, Lydian, Persian, Roman, and Ottoman civilizations and states and been named "Cradle of Civilizations" by virtue of the cultural effects of these states. The region has several handicrafts such as Uşak carpets and Eşme rugs as well as historical and geographical structures such as Karun treasures, the ancient city of Blaundus, Ulubey canyons, Clandras Bridge. Throughout history, humanity has used their materials by adding to them their thoughts, traditions, seals belonging to his their and symbolic handicrafts. The Uşak carpet is an example of a carpet full of symbols.

In the light of civilizations and cultures, carpet weaving culture developed and came into focus over time. In the 15th century, in the Ottoman period, the quality of Uşak carpet was known as a valuable carpet group with its naturally dyed material and colors, and unique

motifs. As well as carpet weaving is one of the most important handicrafts in Uşak, the weavers have a special talent in this regard.

With the emergence of factory-manufactured carpets, the people of Uşak started to forget the Uşak carpet for about 30-40 years without remembering this value. For this reason, Uşak Municipality started Uşak carpet manufacture in 2011 by opening the Uşak Dokur House in 2010 to protect and revive the Uşak carpet matter. The management of Uşak Dokur House established its atelier with 20 carpet weaving looms in the first call, and carpet weaving training was given. After subjecting the trainees to an exam, 20 women who weave carefully and fast were selected and employed. After the Uşak Municipality, the Governorship of Uşak opened the "Dokuyan Eller Carpet-Rug" center on March 8, 2019.

In this paper, it is aimed to present an exemplary method for reproducing and reviving a traditional value that was forgotten for 30-40 years by remaining loyal to its technique, color, motif, and quality as in the past, and to save similar handicrafts from sinking into oblivion.

**Keywords:** Uşak Carpet, Uşak Dokur House, Turkish Carpet.

### Giriş

Halı ve Halı dokumacılığının Türk kültüründe önemli bir değer olduğu bilinmektedir. Tarihi zaman dilimlerinde bu el sanatına olan ilgi, daha görkemli ve kaliteli halıları ortaya çıkmasına sebep oluşturulmuştur.

Osmanlı döneminde ünlenmeye başlayan Uşak halıları son 30-40 yılda geri plana itilmiş, halk tarafından kullanılmamaya başlamıştır. Bu değer azalması Uşak Belediyesinin; Uşak halı zanaatı ve zanaatçıları kaybetme korkusunu ortaya çıkarmış ve önlem alma zorunlulukları oluşturulmuştur.

El dokuması halılara olan talebin azalmasının sebepleri arasında; kimyasal boya ile ortaya çıkan çok renkli halılar, fabrikalarda üretilen endüstriyel halıların maliyet uygunluğu, yıkama kolaylığı, taşıma hafifliği gibi etkenlerden söz edilebilir.

Uşak Belediyesinin Uşak halılarını yaşatabilmek için 2010 yılında kurduğu Dokur Evi ünlü Uşak halısını geleneksel ham maddeler kullanarak, doğal boya ile boyayarak, orijinal desenlere sadık kalarak yeniden üretme misyonu ile, bu zanaatı yok olmaktan kurtarmayı hedeflemiş ve Uşak halısını yeniden canlandırmayı görev olarak ele almıştır.



Resim 1: Uşak Dokur evi.

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/gezilecekyer/dokur-evi>



Uşak Belediyesinden sonra Uşak Valiliği 8 Mart 2019 yılında “Dokuyan eller Halı Kilim” merkezini kurmuştur.

Bu bildiri de el dokuması Uşak halı sanatımızın Türk kültürünün içindeki yeri ve unutulmaması, yaşatılması için yapılan çalışmalara değinecektir.

### 1. Uşak Halısının kısa Tarihçesi

Uşakta halı dokuma zanaatı; göç yoluyla Orta Asya’dan gelen Yörükler vasıtasıyla başlamıştır. Uşak halı dokumacılığını, bölgede yaşayan aşiretler; Kaçar, Kara keçeli, Kızıl keçeli, Tekeli, Kınalı gibi Türkmen boyundan gelen dokumacılar başlatmıştır. Bu dönemlerde yaklaşık her aile kendi evinde halı dokurdu. Yün ipliği evin kadını tarafından hazırlanırdı, boyama işlemi yazın kırlardan toplanan çiçekler, ot, kök, tohum ve kabuk gibi bitkilerin farklı kısımlarından yapılırdı. (Sumak, Gonca. Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü, Türk Dünyası Araştırmaları, 32. Sayı, Ekim 1984. s.111)

Türk halı tarihinde Selçuklu ve Osmanlı dönemi halıları iki büyük ve önemli süreci oluşturur. Osmanlı döneminde üretilen değerli halıların önemli bir bölümü 16. yüzyılda Uşak ve yöresinde dokunan halılardır. Uşak halıları Türk halılarının arasında en önemli ve dünyaca tanınmış olan halı grubudur. (Aslanapa, Oktay. Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İnkılap Yayınları, İstanbul 2005.s.159)

Geçmişte Uşak bölgesinde büyük boyutlu halıların üretilmesi için Murat dağında yetişen uzun çam ağaçlarından yararlanılmış, büyük halı tezgâhları bu sayede bölgede üretilmiştir.

Uşak halısı Sultan Süleyman’ın padişahlık döneminde çok önem kazanmıştır. Azerbaycan’dan ustalar getirilmiş ve Uşak halıları yeni tarzlarla dokunmaya başlanmıştır. O dönemde Anadolu halısının kendine özgü özelliklerini yitirmemesi için Anadolu müftüleri dokumaları kontrol etmiştir. Dokumalar; doğal boyalarla renklendirilmiş yün ipliklerle zengin renk çeşitliğinde ve harika motifler ile Avrupalı tüccarı Uşak’a çekmiştir. Zengin Avrupalı aileler halıları satın almış ve onları evlerinde resim gibi duvar süslemelerinde, zemin ve masa örtüsü gibi çeşitli işlevlerde kullanmıştır. Uşak halıları “Hans Holbein” ve “Lorenzo Lotto” gibi Avrupalı ünlü ressamın resimlerinde kendini göstermiştir. Bu halılar “Holbein” ve “Lotto” halıları olarak tanımlanmıştır. (Ceran Uçar, Ayşe. Geçmişten Günümüze Uşak Halısı, Uşak Belediyesinin 2014 Kataloğu, S.10.)





**Resim 2:** Dokur Evinde dokunan halılar.

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/gezilecekyer/dokur-evi>

18. yüzyıllarda Avrupalı ressamın resimlerinde yer alan Uşak halısı, Türk halısı olarak adlandırıldığı için envanter kayıtlarda ismi geçmez.

Uşak halısı Dünya 'da farklı müzelerde yer almaktadır. Bunlardan; Paris Louvre Müzesi Floransa Bardini Müzesi, New York Metropolitan Sanat Müzesi, Philadelphia Müzesi Londra'daki Victoria ve Albert Müzesi, National Gallery of Art Müzesi, Budapeşte Milli Müzesi, Berlin İslami Sanatları Müzesi, Metropolitan Ulusal Kuveyt Müzesi, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi, Konya Mevlâna Müzesinden söz edilebilir. (Öğr. Gör. Saliha GÜLLÜ, Yrd. Doç. Dr. Ozan ÇATIR. Uşak Halı Dokuma Sanatının Gelişimi, Özellikleri ve Turizme Etkilerine Yönelik Nitel Bir Araştırma. S.1288.)

## **2. Uşak Belediye Projesi Olarak Hayata Geçen Dokur Evi**

Uşak halısı konusunu gündeme getirerek geçmişteki geleneksel teknikleri önemseyerek, Uşak halısını yeniden üretmek amacıyla Dokur Evinin açılma fikri geliştirildi. Dokur evi 2010 yılında Uşak Belediye Başkanı Ali Erdoğan'ın döneminde açıldı. Geçmişte de olduğu gibi bu halı grubunu, halı pazarında eski kaliteye uygun yeni üretimlerle gündemde tutmak hedeflendi.

Araştırmalar ve alt yapı tamamlanınca Dokur Evi Merkezi 2010 yılında açılmış ve 2011 yılı Ekim ayında faaliyete başlamıştır. Merkezin faaliyete geçmesi için bu zanaatı iyi bilen usta niteliğinde halı dokuyan kadınları bulmak ve onların tecrübelerini paylaşmasını sağlamak önemli bir başlangıç olmuştur.

Eski Uşak halısında kullanılan ham maddeleri aynı kalitede üretmek önemli bir konudur. Uşak halı kalitesini arttıran faktörler; yün ve doğal boyanmış yün iplik kullanılmasıdır. Elde dilen yün ve doğal boyanmış yün ipliğin geçmişteki kalitede olması çok önemlidir. Bu iki konu üzerinde çalışılarak aşılacak yöntemlerdir.

Dokur Evi Müdürü Ayşe Ceran Uçar'a göre: "O dönemde bu araştırmalar güzel bir şekilde sonuçlandı ve program doğrultusunda merkez istenilen işlevi ile çalışmaya başladı."

### **2.1. Dokumacı Bulunması ve Eğitimi**

Dokur Evini faaliyete geçirmek için İş-kur ile iş birliği ve yapılan protokol sayesinde ilk kursta 50 kadına halı dokuma eğitimi verilmiştir. Eğitimler 4,5 ay sürmüş, kurs bittikten sonra kursiyerler sınava tabii tutularak en güzel ve hızlı dokuyan 20 dokumacı kadın istihdam edilmiştir. Bu kurslar hala senede 2 kere eğitim vermekte olup bir yılda toplam 50 kişiye halı dokuması öğretilmektedir.



**Resim 3:** Halı çözüğü hazırlayan dokumacı kadınlar. **Kaynak:** Dr. Öğr. Üyesi Salimeh Amanjani

Başlangıçta Dokur Evi Merkezi 20 tezgâh ile işe başlamıştır. Zaman içerisinde talebin artması ile yeni tezgahlar eklenmiştir. Hâlihazırda merkezde 20 kadın dokumacı çalışmaktadır.

Her bir dokumacı ustacı kadın 8 saat çalışma sürecinde yaklaşık 7000 ilmek dokumaktadır. Bu yaklaşık 1 metre en için 70 Cm. uzunluğa denk gelmektedir. Şu anda dokunmakta olan kalitede yatay olarak 10 cm. ende 28 ilmek ve dikey olarak 10 cm. boyde 32 sıra bulunmaktadır.



**Resim 4:** Halı dokuyan kadın. **Kaynak:** Dr. Öğr. Üyesi Salimeh Amanjani

## 2.2. Dokur Evinde Kullanılan Ham maddeler:

Uşak Halısının dayanıklılığı ve yıllardan sonra günümüze kadar ulaşmasının sebeplerinden birinin kullanılan yün ipliğinin kalitesi olduğundan söz edebiliriz. Bu kalite Orta Anadolu'da yetişen koyun yünün kalitesine bağlıdır.

Ayrıca geçmişte dokunan Uşak halısındaki ilmeklerin boyu uzun ve yüksek kesildiği için halılar iyi korunmuştur. Uşak halılarının çözüğü ve atkı ilmekleri yün ipliğinden

yapılmaktadır. Pamuk iplik ile dokunan çok az Uşak halısı vardır. Bu yünler Anadolu'da yer alan Aksaray şehrinde üretilip Uşağa getirilmektedir. Kullanılan yün iplikler fabrika da endüstriyel olarak üretilmektedir.

### 2.3. Dokur Evinde Kullanılan Renkler

Dokur Evi Merkezinde Uşak halısı üretiminde; koyu kırmızı, Türk kırmızısı, lacivert, Ördek başı yeşil, krem renklerin kullanımı oldukça fazladır. Geçmişte yörede yetişen endemik bitkilerden elde edilen renkler kullanılmıştır. Hala devam eden ve bitkilerden elde edilen bu renklerden; açık sarı renk papatyadan, kahve rengi tonları Çehri bitkisinden, kahverengi Piynar bitkisi ve ceviz kabuğundan, mavi tonları Çivit otu veya indigo bitkisinden, krem rengi Dil Kanatan otunun kökünden temin edilmektedir.



**Resim 5:** Simav'da boyanmış yün iplikler. **Kaynak:** Dr. Öğr. Üyesi Salimeh Amanjani

Merkezde doğal boyama işlemi yapılmamaktadır. Yün boyama işlemi Simav şehrinde yapılmakta, renk verilmiş yünler- boyanıp merkeze getirilmektedir.

### 2.4. Dokur Evinde Kullanılan Motifler

Uşak halısının dünyaca bilinen bir marka olma sebeplerinden biri kullanılan motifler ve bu motifler ile yıllar boyunca yapılmış olan tasarımlardır.

Bu motiflerden; Yıldızlı, Dört Köşeli yıldız, Madalyon, Köşeli Madalyon, Kuşlu, Lotto, 1. Ve 2. Tip Holbein, Çintemani, Çiçekli Uşak halısı, Göbekli Uşak halısı, Bulutlu Uşak halısı, Serpme Uşak halısı, Yöresel Uşak halısı, Sapanlı Uşak halısı, Seccade (Mihraplı Uşak halıları) ve Yaprak Uşak halısından söz edebiliriz. Diğer yörelerin motifleri de kullanılmaktadır.





**Resim 6:** Madalyon halı, **Kaynak:** Uşak Dokur evi arşivi.

**Resim 7:** Lotto Bordür halı, **Kaynak:** Uşak Dokur evi arşivi.

**Resim 8:** Kuşlu halı, **Kaynak:** Uşak Dokur evi arşivi.

Dokur Evinde geçmişten gelen motifler eski tasarım geleneklerine göre kullanılmaktadır. Fakat müşteri zevkine ve talebine göre bazı detaylar için tasarımlarda değişiklik yapılabilmektedir.

2011'den beri Dokur Evinde elle dokunmuş olan halıların sayısının binden fazla olması, merkezin iyi bir arşive sahip olduğunu gösterir. Arşivde yaklaşık 1000 adet tasarım bulunmaktadır. Arşivler hem kâğıt hem de dijital ortamlarda muhafıza edilmektedir.

Tasarımlar Dokur Evi müdürü "Ayşe Ceran Uçar" Tarafından yapılmakta olup genelde eski Uşak halıların üzerinden tasarlanmaktadır. Bu halıyı sipariş veren kişiler genelde orta yaş grubunu teşkil etmektedir.

### 3. Dokur Evi'nin Binası

Eski el sanatlarını canlandırmak için binanın çok önemli olduğu düşünülmektedir. Geçmişte yaşayan Uşak dokumacı halkı bu tip evlerde halı dokumuş ve binaların dokumaya elverişli olması göz önünde bulundurulmuştur. Geçmişte halı dokuma işlemi genelde evin alt kısmında özel bölümde yapılmıştır. Dokur Evi için seçilen bu bina geçmişte mutaf tekstil üretimi için kullanılmıştır. (Yem torbası gibi keçi kılından dokunmuş veya örülmüş çul, çuval, yem torbası gibi eşya). Dokur evi binası eskiden amcasına ait olup çocukluğu bu evde geçen Ümran Dokur "Geçmişte bu evin alt katında çuval dokuma tezgâhları olduğundan ve üst katında ev sahibinin bazı geceler dini eğitimler verdiğiinden" söz etmiştir.



**Resim 9:** Dokur evi binası.

**Kaynak:** <http://www.aydin24haber.com/dunya-zenginleri-usak-halisi-icin-siraya-giriyor-289424h.htm>

Ayrıca bu dönemde elle dokunan halıları geleneksel ve otantik ortamda dokumak geçmişe yaşatmak adına da önemlidir. Bu yüzden Dokur Evi binası için, kullanılmayan eski bir Uşak evi bulunması bu proje için önemsenmiştir. Restorasyon işlemi orijinal binaya sadık kalınarak yapılmıştır. Ümran Dokur 'a göre az değişiklikle beraber restorasyonun büyük bir kısmı aslına göre yapılmıştır.

Dokur Evi binası, Okkalar ailesi tarafından yaptırılmış, devamında Tomas ve Dokur aileleri tarafından satın alınmıştır, Dokur ailesi tarafından kullanılmıştır.

Mevcut durumda, Dokur Evi Merkezinin binası, dokumacıktan başka galeri ve TV. program çekimleri gibi birçok sanatsal ve kültürel etkinliklerde kullanılmaktadır.

## SONUÇ

15. Yüzyılda adından söz ettirmeye başlayan Uşak halısı çağımız için bir dünya markası olmuştur. Uşak halısı geçmişte olduğu gibi günümüzde de aynı kaliteyi sürdürmektedir.

2011'de Uşak Belediyesinin gerçekleştirdiği Dokur Evi projesi sayesinde Uşak halıları yurt içi ve yurt dışına ihraç edilmektedir. Uşakta el dokuması halı üretimi alanında faaliyet gösteren Dokur Evinin satışta ve kalitede sürekliliğini devam ettirebilmesi önemli bir beklentidir.

Geleneksel el sanatları için geçmişte kullanılan metotların ve ham maddenin değiştirilmeden aynı niteliklerde devam ettirilmesi önemli diğer özelliğdir.

Dünyanın herhangi bir coğrafi bölgesine gidersek her kavim veya yörenin kendine özgü özel el sanatları olduğunu görürüz. Bu zanaatların her biri; bir tarih, hikâye, sembol ve ustalık ile emekle oluşmaktadır. Bir el sanatını incelerken önemini daha çok vurgulayabilmek için dikkat dilmesi gereken, Tarihini iyi bilmek, yaşandığı dönemde geçirdiği savaş, ekonomik sıkıntılar, afetler gibi olayları bilmek önemlidir.

Bunun dışında usta ve zanaatçının morali hep aynı değildir, bu moral değişiklikleri onların çalışmalarına yansımaktadır. Bu sıkıntılar; maddi manevi sıkıntılar olabilir, bunun dışında ham madde bitmesi ve aynı kalitenin temin edilmemesi çalışma yapılan esere yansımaktadır. Zanaatçı yaşadıklarını, başından geçen olayları, renkler, motifler ile anlatarak duygu ve düşüncelerini göstermektedir.

Uşak halıları üzerine birçok yerli ve yabancı kitap, makale ve araştırma mevcuttur. Bu bildirinin amacı uluslararası sempozyumda Uşak şehrinde olan Dokur Evini tanıtmayı amaçlamakla beraber Uşak halısı ile ilgili farkındalığı uluslararası alanda da hatırlatmaktır.

Dokur Evinde çalışanlar bir halıyı ortaya çıkarmak için aylarca çalışmaktadır. El dokuması halı ve kilimin dokunması oldukça zor bir işlem ve uzun bir süreçtir. Bu yüzden halının bir metre karesinin fiyatı 756 Türk lirasıdır. Diğer halılarla kıyaslandığında bu fiyat yüksektir ve kendine göre özel bir müşteri kitlesi vardır.

Bu tip projeler, kadın istihdamını arttırmakla beraber kadınlara özgüven vererek otantik ve huzurlu ortamda çalışmalarını sağlamakta, onlara sosyal rehabilitasyon olarak da destek vermektedir. Kazandıkları paranın yanı sıra birbirleri ile konuşarak kurmuş oldukları sosyal ortam, mutlu ve huzurlu aile sürdürülebilirliği içinde pozitif etki yaratmaktadırlar.

Bu merkezde halı dokuma dışında kilim dokumaya da başlanmış ve halen halı dokuma kursları devam etmektedir.

#### **KAYNAKLAR**

Aslanapa, Oktay. Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İnkılap Yayınları, İstanbul 2005.

Sumak, Gonca. Uşak Halılarının Dünü ve Bugünü, Türk Dünyası Araştırmaları, 32. Sayı, Ekim 1984.

Geçmişten Günümüze Uşak Halısı, Uşak Belediyesinin 2014 Kataloğu.

Dünya Markası Uşak Halıları, Uşak Belediyesinin 2016 kataloğu.

Öğr. Gör. Saliha GÜLLÜ, Yrd. Doç. Dr. Ozan ÇATIR. Uşak Halı Dokuma Sanatının Gelişimi, Özellikleri ve Turizme Etkilerine Yönelik Nitel Bir Araştırma.

#### **CANLI KAYNAKLAR**

Ayşe Ceran Uçar, Dokur Evi Müdürü.

Ümran Dokur.



## SOSYAL HAREKET OLARAK KADIN HAREKETLERİ

Öğr. Gör. Selin ENGİN

Adıyaman Üniversitesi, Dış İlişkiler Birimi, Bologna Kurum Koordinatörlüğü

### Özet

Yüzyıllardan beri konu olan cinsler arasındaki eşitsizliğin ana nedeni aslında yaratım farklarıdır. Erkeğe verilmiş olan fiziksel güç, onu yok edici, fethedici ve kadın üzerinde tasarruf sağlayıcı bir konuma yerleştirmiştir. Bu durum erkek egemenliğinin altında olan ataerkil toplum yapısının temelini oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Ataerkil toplumda erkekler avcı, asker, yönetici, sanatçı gibi roller üstlenirken, kadınlar anne, toplayıcı, ev kadını, köle, fahişe, bakıcı gibi toplumsal cinsiyet rolleri üstlenmişlerdir. Ancak zaman geçtikçe kadınlar daha bilinçli, bir şeyleri başarabilecek kapasitede, daha eğitilmiş ve güçlü bir duruma gelmişlerdir. Böylece toplum içerisindeki yerlerini sorgulamaya başlamışlardır. Bu sorgulama bir araya toplanma algısı yaratmış ve sonuç olarak erkek egemenliğine karşı bir başkaldırıya dönüşmüştür. Zamanla bu başkaldırı feminizm denilen bir harekete dönüşmüştür. Feminizm, kitle örgütlerinden, muhtelif ideolojilerden ve toplumsal hareketlerden oluşmuştur. Amaç kadınların haklarını tanımaları ve bu hakların korunması için eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır. Kadın hareketi kültürümüzü ilgilendiren konularda bilinç uyandırırken doğrudan kadınları ilgilendirmektedir. Feminizmin temel ilkeleri çocuk bakımı, iş, eğitim gibi alanlarda eşit hak elde etmek, yasal kürtaj hakkı, kadın sağlığında ilerleme, tecavüzün ve tacizin engellenmesi ve lezbiyen hakkına kadar uzanmaktadır.

Dolaylı ve alıntısız araştırma yöntemine dayanan bu çalışmada 19.Yüzyıl Kadın Hakları Hareketi: Birinci Dalga, Çağdaş Feminist Hareket: İkinci Dalga, Post Modern Feminizm: Üçüncü Dalga Kadın Hareketleri, feminist kuramlardan Liberal Feminizm, Marksist Feminizm, Radikal Feminizm, Sosyalist Feminizm, Pop Feminizm, İslamcı Feminizm, Kültürel Feminizm, Varoluşçu Feminizm, Anarko Feminizm ve ülkemizdeki kadın hareketleri İslamiyet Öncesi, İslamiyet Sonrası, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi zamanını kapsayacak şekilde incelenmiştir. Sonuç olarak bu eşitsizliğin ana nedenleri, feminist hareketlerin farklı formları ve düşünce akımlarının feminizm üzerine olan etkileri ortaya konulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Feminizm, Kadın Hareketleri, Feminist Kuramlar.

### WOMAN MOVEMENTS AS A SOCIAL MOVEMENT

#### Abstract

The main reason for the disparity between the breeds that have been the subject for centuries is actually the differences in creation. The physical strength given to the male has placed him in a position of destroyer, conqueror and saver on the woman. This resulted in the formation of the basis of the patriarchal society structure under male domination. In patriarchal society, men played roles such as hunters, soldiers, managers, artists, while women assumed gender roles such as mothers, gatherers, housewives, slaves, prostitutes,

caregivers. However, as time went on, women beed more conscious, capable of achieving things, more educated and strong. Thus, they began to question their place in society. This questioning created the perception of gathering together and as a result becoming a descension against male domination. Over time, this rivolt has evolved into a movement called feminism. Feminism is made up of mass organizations, various ideologies and social movements. The aim is to recognize women's rights and eliminate inequalities in order to protect them. While the women's movement raises awareness about issues concerning our culture, it directly concerns women. The basic principles of feminism extend to equal rights in areas such as childcare, work, education, the right to legal abortion, progress in women's health, prevention of rape and harassment, and the right to lesbians.

In this study based on indirect and citation research method, 19th Century Women's Rights Movement: First Wave, Contemporary Feminist Movement: Second Wave, Post Modern Feminism: Third Wave Women's Movements, Liberal Feminism from feminist theories, Marxist Feminism, Radical Feminism, Socialist Feminism Pop Feminism, Islamist Feminism, Cultural Feminism, Existentialist Feminism, Anarchic Feminism and women's movements in our country have been studied to cover the time of Pre-Islamic, Post-Islamic, Ottoman and Republican Periods. As a result, the main causes of this inequality, the different forms of feminist movements and the effects of thought movements on feminism have been revealed.

**Keywords:** Feminism, Woman Movements, Feminist Theories.

## GİRİŞ

İnsanoğlunun dünya üzerinde ilk varoluşundan itibaren süregelen bir realite vardır. Her canlı gibi insanlarda çiftler halinde yaratılmıştır ve hem buldukları bölgedeki çevresel faktörlere karşı yaşam savaşı verirken, hem de soyun devamlılığı için bu çiftlerin bir bütün halinde ve koordineli olarak çalışmaları gerekmektedir. Ancak kadın ve erkek arasında geçmişten gelen ve günümüzde dahi var olan statü farklılığı gözden kaçmamaktadır. Kadın ve erkeğin fiziksel farklılıklarından dolayı toplum içerisinde üzerlerine aldıkları roller aslında bugün ortada olan 'eşitsizlik' kavramının da temelini oluşturmaktadır. Erkeğin fiziksel kuvvet olarak güçlü ve üstün olması, onu toplum içinde avcı, koruyucu, savaşçı ve yok edici pozisyonuna konumlandırmış, güçlü olanın hayatta kaldığı vahşi ortamda rakiplerini yok ederek hayatta kalan erkek en güçlü olarak tanımlanarak, istediği her şeyi elde etme hakkını kazanmıştır. Neslin devamı konusunda anahtar olan kadının en büyük eksikliği olan fiziksel güç düşüklüğü, onu savaşçı değil toplayıcı konumuna getirmiş ve hayatta kalmak için direkt daha büyük bir gücün koruması altına girmeye zorlamıştır. Evrimsel bir ayrımın sonucu olan bu durum erkeklerin kadınlar üzerinde mutlak hâkimiyet kurmalarına ve sınırsız tasarrufları olmasına sebep olarak, erkek idaresi altında bir toplum anlayışı olan "ataerkil toplum" yapısının temellerini oluşturmuştur.

Ancak geçen zaman içinde değişen olgular, değişen anlayış tarzı, gelişen eğitim teknikleri, gelişen teknoloji ve iletişim teknikleri, özellikle de günümüz ele alındığında küreselleşme sonucunda karma bir kültürün altında kalan ve bir kadın olarak Dünya'nın

başka yerlerinde yaşayan kadınları, onların yaşam tarzlarını gören kadınlar buldukları konumu sorgulamaya başlamışlardır. Bu sorgulama geçmişten günümüze kadınların giderek örgütlenmesine, yeni hareketlerin ortaya çıkmasına ve bir başkaldırıya dönüşmüştür.

Bu çalışmada kadın hareketlerinin tarihsel izleri, feminist kuramlar ve ülkemizde kadın hareketleri başlıkları incelenecektir.

## 1. KADIN HAREKETLERİ

### 1.1. 19.Yüzyıl Kadın Hakları Hareketi: Birinci Dalga

Kadınların erkek egemen topluma karşı tepkileri Rönesans'la beraber başlamıştır. Rönesans öncesine kadar mülkiyet, miras, oy kullanma gibi hakları olmayan kadınların bu dönemlerde buldukları konuma karşı olan tepkileri ilk olarak kraliçelerden ve soylu kadınlardan gelmiştir. Gerek siyasi ve politik alanda (devlet kurmak, ittifaklar yapmak, barış anlaşmaları imzalamak), gerekse yönetici vasıflarıyla (insan yönetimi, feodal direnişlerin bertaraf edilmesi) krallarla baş edebilecek boyutta başarılı olduklarını ispat etmişlerdir (Michell, 1993: 37-38). Rönesans döneminde topluma yayılan özgürlük fikri, kadınlar arasında erkeğin ve kadının eşitliğinin meydana gelmesi beklentisini oluşturmuştur. Fakat bu eşitlik düşüncesi kadınların hukuki temelde haklarına bir etki etmemiş ve içinde buldukları mevcut konumları çok da değiştirmemiştir. Dönemin düşünürlerinden olan Voltaire ve Montesquieu'a göre kadın ve erkek bazı konularda eşit olabilmeye muktedir olmalarına rağmen kadının yerinin esasıyla kocasının yanı olduğu, kadınların devlet işleri ile ilgilenmemelerinin ve tek sorumluluklarının evde kocalarına hizmet ederek, ev işlerini görmek olduğunu belirtmişlerdir (Barnett, 1998: 98). Zamanın aydın görüşlü kimseleri olarak tarihe geçen düşünürlerinin hala eşitlik ve kadın kavramını küçümsemeleri ilginçtir. Elbette buna karşın kadınları baskılayan töre, adet ve geleneklerde Rönesans ile belirli bir oranda değişme olduğunu da söylemek yanlış olmaz.

Kadın haklarına yönelik faaliyetler Rönesans sonrasında da gerilememiş, kadın hareketlerinde yaşanan gelişmeler ile kadının toplum içerisinde üzerine biçilen rol sorgulanmaya başlamış ve ilerleyen zaman içerisinde toplumlarda oluşan özgürlük söylemlerinden kendine düşen payı da almıştır.

Özgürlük bağlamında kadın hareketlerinin ilk kitlesel eylemi Fransız ihtilali esnasında yaşanmıştır. 1789-1799 yılları arasında gerçekleşen ve Fransa'da mutlak monarşinin yıkılarak, cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan bu durum aynı zamanda Roma Katolik kilisesini de etkilemiştir. Ortaya atılan özgürlükçü, eşitlikçi anlayıştan yararlanmak isteyen kadınlar, ihtilal zamanında örgütlü şekilde ve bilinçli olarak haklarını aramışlardır. Ancak bu dönem içerisinde de kadınlara çeşitli engellemeler gerçekleşmiş; toplantı yapmaları, dernek kurmaları yasaklanarak, faaliyet gösteren kadın kulüpleri de kapatılmak suretiyle sistematik olarak bu hareketler engellenmiştir (Çakır, 1994: 21).

Kilisenin ihtilalden almış olduğu darbelere rağmen yapmış olduğu politika mutlak suretle işe yaramış, o dönemin önemli düşünürlerinin de destekleriyle kadın hareketleri gerekli etkiyi gösteremeden baskılanmıştır. Dönemin ünlü düşünürlerinden Bossuet'ye göre; erkekten sonra yaratılan kadın, erkeğin nitelik olarak belirli oranda küçülmüş bir

versiyonudur ve bu durum ruhen de geçerlidir. Doğanın esas arzusu kadının erkeğe her zaman bağımlı olmasıdır. Jean-Jacques Rousseau gibi düşünürler ise eşitsizlik olgusunun mantıki çerçevede gerekli olduğunu, kadınlar için bağımlılığın gayet normal olduğunu ileri sürmüştür (Caporal, 1999: 21). Bu söylemlerden, döneme ilişkin; düşünürlerin sosyal konular üzerinde çalışmalarına ve kült eserlere sahip olmalarına rağmen, hala kiliseye yönelik ve skolastik düşünce kalıplarında hareket ettiklerini, kadının ikincil ve daha aşağı bir yaratım olarak algılanması dolayısıyla din etkisinin ne kadar büyük bir güç olduğu ve en aydınların bile bunu sorgulayamadığı bir algı yapısının olduğu görülmektedir.

Ancak Fransız ihtilali esnasında kadın hareketlerinin baskılanmasına ve ataerkil düşünce sisteminin yaygın bir şekilde devam etmesine rağmen, döneme hâkim olan özgürlükçü ve eşitlikçi yaklaşım, kadın hakları konularının sorgulanmaya başlanmasına sebep olmuştur.

Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan özgürlükçü akım, feodal düzeni sarsmaya başlamış ve monarşilerin yıkılarak yerlerine cumhuriyetlerin kurulduğu bir sürece girilmiştir. Cumhuriyet'in sağlandığı ülkelerde her alanda kabul edilen eşitlik düşüncesi yönetime de yansıtılmıştır (Üste, 1999: 87-90).

19. yüzyılda başlayan sanayi devrimi ve kapitalizmin giderek yayılması toplumsal algıları değiştirirken, kadınların da mevcut pozisyonlarında farklılaşmalar meydana getirmiştir. Makineleşmenin hızlı bir biçimde artmasıyla beraber yoksul kadınlar ucuz iş gücü olarak madenlerde, üretim yapılan fabrikalarda ve işyerlerinde çalışmaya başlamış ve yeni kuşak emekçiler doğmuştur. Bu durum çalışma hayatına aktif olarak katılmaya başlayan kadınların hak ve taleplerini kapsayan işçi sınıfı kadın hareketlerinin de temelini oluşturmaktadır. Yoksul kadınlar çalışırken, daha iyi maddi durumu olan kadınlar ise geçmişten beri kendilerine biçilen rolü oynamaya devam etmiş ve evde kalarak çocuk büyütme görevlerine devam etmişlerdir. Bu düzenin dışına çıkmak isteyen kadınlar ise toplum tarafından dışlanmışlardır (Bhasin ve Khan, 2003: 4). Bu dönemde özellikle elit kadınların çalışma ihtiyacı ya da ekonomik bağımsızlığı gibi konulara girilmediği anlaşılmaktadır. Kadının çalışması günümüzde dahi bazı uç muhafazakâr çevrelerce aşağılayıcı, lekeleyici, sadece kötü ve gözü dışarda kadınların yapacağı bir fiiliyat olarak kabul edilmekte, esasında 18. yüzyıldan beri bazı algıların hiç değişmediği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına doğru kadın hareketleri genel çerçevede seçme ve seçilme hakkı üzerine yoğunlaşmakta ve bu paralelde örgütlenme eğilimine girmiştir. “Feminist kuramın hazırlık aşaması olarak kabul edilen bu dönem ile birlikte kadınlar, ciddi anlamda seslerini ilk defa duyurmaya başlamışlardır”(Epstein, 2002:2). Özellikle I. Dünya Savaşı döneminde erkekler savaşırken kadınlar onlardan boşalan işlerde çalışmaya başlamış, teknolojik ve mekanik gelişmeler içerisinde ortaya çıkan yeni aletleri kullanmayı öğrenmiş ve birçok saygın meslek alanında söz sahibi olmaya başlamışlardır (Thebaud, 2005: 46).

Ancak kadınlar mevcut düzen içinde var olmanın ve söz sahibi olmanın altyapısını oluşturmaya çalışırken gereğinden fazla odaklandıkları oy hakları dışında bir amacın olmadığı, bütüncül planlardan uzak ve ileriye dönük eylemlerin eksik bulunduğu bir hareket tarzı içerisine girmişlerdir. Bu durum sonucunda muhafazakâr kesim, özellikle de güçlü oldukları 1920’li yıllarda feminizm denen hareketi kolayca bertaraf ederek,

konusulmayan bir konu haline getirmişlerdir (Epstein, 2002: 2). Bu durum geçmişten beri belirli bir düzeyde hak arayışında olan kadınların tamamen feminist düşünce modelinin altında mücadele edeceği ortamı oluşturmuştur.

1939-1945 yılları arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı kadınların daha çok hak elde edebildiği bir dönem olmuştur. Tıpkı ilk savaşta olduğu gibi, cepheye giden erkeklerin bıraktığı iş kollarına kadınlar devam etmiş özellikle Fransa, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde ekonomik özgürlüklerini ellerine alan kadınlar, bu özgürlüklerle beraber hak arayışlarında da daha güçlü konuma gelmişlerdir (Yanarocak, 1998: 48). Ancak savaşın bitmesiyle beraber eski düzene hızla geri dönmeye çalışan devletler savaş esnasında kadınlara yardımcı olmak amacıyla yaptıkları faaliyetlerden hızla vazgeçmeye başlamış (açılan kreşler ve çocuk yuvalarının kapatılmaları, işleri bıraksınlar diye ücretlerin düşürülmesi), savaş sonrasında erkekler eski işlerine dönebilsinler diye kadınların tekrar eve kapanmaları amaçlanmıştır (Michell, 1993: 99-101).

Bu döneme kadar yapılmış olan feminist kadın hareketleri *I. Dalga* olarak kabul edilmektedir.

### 1.2. Çağdaş Feminist Hareket: İkinci Dalga

II. Dünya Savaşı sonrasında devletler büyük bir buhrana girmiş, maddi, ekonomik ve insan kayıpları ile uğraşan hükümetler ve toplum, ana büyük sorun karşısında kadın hakları ve feminizm hareketlerini arka plana atmışlardır. Kadınlar bu dönemlerde yine çalışmak ve iş hayatına girmek durumunda kalmış, nitelikli ya da niteliksiz işlerde çalışarak ekonomik olarak dar boğazda olan ev ekonomilerini düzeltmeye çalışmışlardır. Her ne kadar kadın hareketleri faaliyetleri azalmış olsa da bu durgun dönemi feminizm düşüncesinin daha da olgunlaşp, kendine kuramsal boyutta yenilikler kattığı bir kuluçka dönemi olarak ele almakta yanlış olmaz (Alkan, 1998: 4).

II. Dalga kadın hareketlerinin tam anlamıyla başladığı tarih 1968 yılıdır. Bu dönemde özellikle Fransa'da üniversitelerde ortaya çıkan ve işçi kesiminin desteğiyle hükümetin devrilmesine (her ne kadar sonradan hükümet daha da güçlenerek kısa süreliğine gelmiş olsa da), sonrasında da siyasi ve kültürel bir harekete dönüşen 68 olayları sonucunda toplumların kültürel yapısını etkileyecek, geleneksel olarak gelen kuralların ortadan kalkması yönünde bir sorgulamaya neden olan "birey olmak ve kişisel gelişim", "yaratıcılık", "özgürlük" ve "özerklik" kavramları toplum tabanına yayılmıştır. Özellikle 1970-1975 yıllarında ahlaki kavramların sorgulanması ile cinsel özgürlük ve feminizm kavramlarının daha bilinir ve destek görür bir pozisyona geldiği görülmektedir. Birinci dalga hareketi genel olarak hak elde etmek üzerine bir eylem planı izlerken, ikinci dalga içerisinde -68 olaylarından da etkilenen kültür yapısı nedeniyle- özgürlük teması daha baskın olarak gözükmektedir (Alkan, 1998: 5).

Bu dönemdeki kadınlar, birinci dalga hareketinin aksine yükseköğrenim görmüş ve daha bilinçli, geleneksel kalıpları yenilikçi çözümlerle kırmayı hedefleyen, konuşan, sorgulayan bireyler olup, birinci dalganın ileriye dönük olmayan, sadece beyaz kadınları hedef alan dar alanını geliştiren bir anlayışla hareket etmişlerdir. Bu anlayış dil, din, ırk ve cinsel tercihi de içine alan bütünleştirici bir kadın hareketi ekseninde konumlandırılmıştır. Bu durum ilerleyen yıllar içerisinde feminizmin daha alt kollarının ve değişik



yaklaşımlarının bulunduğu konseptler oluşturmuştur (Epstein, 2002: 6). Kadınların gerek iş gerekse siyasi ve eğitim hayatı içerisinde var olmasının, kadının fark edilmesini ve kabul görürlüğünü arttırdığı söylemek yanlış olmaz. Özellikle kilit karar mekanizmalarının olduğu yerlerde görev almaya başlayan kadınlar sayesinde kadın örgütlerinin istedikleri hak ve özgürlüklerin daha hızlı ve kalıcı olarak elde edildiği anlaşılmaktadır.

Bu dönem içerisinde birçok siyasi ve farklı dünya görüşlerini içeren feminist akımlarda ortaya çıkmıştır. 2. Dalga hareketinin en belirgin özelliği olan bütünleştirici tavır lezbiyen feministler ve siyahi feministler şeklinde daha önce hiç görülmemiş alt kolların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle daha önceden öğrenci kesimi ve serbest meslek erbabı kadınların katıldığı feminist faaliyetlere işçi kadınlarda katılım sağlamış ve kitlesel hareketin tabanı genişlemiştir (Epstein, 2002: 7-8).

1970 yılı sonrasında kadın örgütlerinin 2. Dalga'nın temel felsefesini oluşturan "her koşulda eşitlik düşüncesi" doğrultusunda gerçekleştirdikleri faaliyetler sonrasında, Dünya'nın birçok ülkesinde kadınlara yeni haklar verilmiştir. Bu haklar kadınların toplum içerisinde saygınlıklarını arttıracak ve bir birey olarak görülmelerini sağlayacak haklardır. Oy kullanma hakkı (Kongo 1970, İsviçre 1971, San Marino 1973, Zimbabwe 1978...vb.), kürtaj hakkı (ABD 1973, İsveç ve Fransa 1975...vb.), evli kadınlar için velayet ve serbest ekonomi hakkı (Ekvator 1970, Bolivya 1972, Şili 1979...vb.), evli kadınların kocalarının izni dışında adli işlemleri gerçekleştirebilmesi, kocaların izni olmadan çalışabilme, mal sahibi olabilme hakkı (Fransa 1970, ABD 1971, İspanya 1975, Avusturya 1975, Zimbabwe 1982)[https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline\\_of\\_women%27s\\_legal\\_rights\\_\(other\\_than\\_voting\)\\_in\\_the\\_20th\\_century](https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_women%27s_legal_rights_(other_than_voting)_in_the_20th_century)).

Şüphesiz kadınlarla ilgili hakların sadece 1970'li yıllarda alındığını söylemek yanlış olur. 1700'lerden beri süregelen kadın haklarının gelişimi sürecinde çağdaş bir toplum çerçevesine uyan hakların alınması ve kadının birey olarak bazı şeyleri yapabilecek kudrete sahip olduğunun tasdik edilmesi düzleminde elde edilen hakların bu dönemde alındığını söylemek daha doğru olacaktır. Ancak 1700 ve 1900 yılları arasında yani 200 yıllık bir süreç sonucunda kadının ekonomik olarak, bedensel olarak ve kocalarının hegemonyasından özerk bir hayat sürme hakkını elde etmesi, yani özgür ve insana yaraşır bir hayat sürmesine izin verilmesi, kadının geçmişten günümüze ne kadar aşağı bir varlık olarak görüldüğünün en büyük kanıtıdır.

### 1.3. Post Modern Feminizm: Üçüncü Dalga

3. dalga feminizm hareketlerinin başlangıç tarihi 1990'ların başı olarak kabul edilebilir. Kadınların bu dalga içerisinde sorgulamaya başladıkları olgu ise "farklılıklar ve kadın kimliği" olmuştur. Elbette öncesinde bu farklılaşmanın nereden geldiği irdelenmelidir.

3. dalganın temelinde yatan sebeplerden bir tanesi 1970 sonrasında doğan kadınların feminizm ile ilgili dalgalı düşüncelerinin olmasıydı. Kadın hakları temelinde feminizmin etkileri devam etmekte ama aynı zamanda feminist kadınların lezbiyen/ erkek düşkünü/erkek düşmanı kadınların politik ve siyasi amaçlarını elde etmeye çalıştığı bir oluşum olduğu düşüncesi de hakim olmaktaydı. Birçok hak kazanılmıştı ama kadın hareketlerinde zamanla başlayan bir düşüşünde olduğu gözden kaçmıyordu.



Diğer bir neden ise 2. Dalga feminizm hareketinin temelinde yatan ana fikirdi. Irk, cinsel eğilim, statü ve ekonomik farklılıkları önemsemeden tüm kadınların ortak düşüncelerini ve haklarını savunan 2. Dalga'nın temel dayanağı salt olarak kadın olmaktı.

Örneğin; taciz her kadının başına gelebilecek bir şeydi. 2. Dalga, feminen yaklaşımlara çoğu açıdan kapalıydı çünkü ana amaç toplumda var olan cinsiyet farklılığının tamamen ortadan kaldırılmasıydı. Kadınlığın ve erkekliğin herhangi bir şekilde yüceltilmesini değil, hepsinin aynı düzlemde eşitlenmesini arzuluyorlardı (Orr, 1997: 20-30).

3. dalga ise, farklılıkların zenginlik olduğunu ve kadınların olduğu gibi kabul edilmesi temelinde bir düşünce sistemine sahipti. Mesela, toplumsal yaşayış içerisinde lezbiyen ve heteroseksüel kadınların yaşadığı zorluklar tamamen farklıydı ve bu durumun 2. Dalga'nın temel felsefesi ile çözülmesi kompleks bir sorundu. 3. Dalga düşüncesinde; önce farklılıkların anlaşılması sonra da bu farklılıklardan ayrı kalan ortak noktalar üzerinde çalışılarak, eylem planının bu doğrultuda hazırlanması gerekliliği savunulmaktaydı. İşte bu noktada 2. Dalga'nın cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırma hareketi ile çakışmalar başladı. Kadın olmak hem bir cinsi farklılık, hem de onur duyulması gereken bir kimlikti. 3. Dalga feministleri, 2. Dalgayı gereğinden fazla evrenselci, farklılıkları hiçe sayan ve her ne kadar cinsel eğilimleri desteklese dahi yine de heteroseksist olmakla itham ediyorlardı. Modernleşme sürecinde kurulacak düzende mutlak olarak farklılıkların olması ve muhafaza edilmesi gereği ortaya konuluyordu (Bailey, 1997: 19-23).

Sonuç olarak feminizm hareketi bu 3 dalga ekseninde temel hak ve özgürlüklerden başlayarak, kadının kadın olarak saygı duyulması gereken ve her şeyiyle insanca yaşamaya hakkı olan, erkekle eşit bir varlık olduğu düşüncesiyle büyüyerek gelişmiş ve değişik siyasi akımlardan ve ideolojilerden etkilenmiştir.

## 2. FEMİNİST KURAMLAR

Her eylemin ve örgütlenmenin temelinde yatan düşünce sistemlerinin zaman içerisinde ortaya çıkan fikirlerden ve akımlardan etkilenmemesi şüphesiz mümkün değildir. İdealler, günün gerekliliklerine göre, ana fikri kaybetmeden ama gerekliliği sağlayacak şekilde form değiştirir ve yeni eylem planlarının temelini oluşturur. Feminizmin aldığı yol içerisinde de bu değişimleri fark etmek mümkündür. Ana çatı sabit kalmakla beraber, feminizmin zaman içerisinde değişik alt kollarının çıktığı görülmektedir. Feminist akımın alt kollarına dair genel bilgiler aşağıda verilmiştir.

### 2.1. Liberal Feminizm

Liberal feminist düşüncesi, 18. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bir düşünce akımı olup kadınların bireysel olarak kendilerini geliştirebilecekleri potansiyele sahip olduklarını ve kamusal alanda bu potansiyellerin ortaya çıkarılmasını sağlayacak koşulların (haklar, gelenekler ve değerler) sağlanması gerektiğini savunur. Kadın doğum esnasında cinsiyetini belirleyemediği için, ileriki yaşamında nasıl yaşayacağını belirleyebilmelidir. Bu yüzden geçmişten beri gelen baskıların ortadan kalkmasını, kadınlara siyasal temsil hakkının verilmesini, ekonomik özgürlüklerinin olmasını, vergi mükellefi olmalarını ve erkeklerin hegemonyası altında yaşayan ve onun izni olmadan herhangi bir fiil (mülk hakkı,

ekonomik özgürlük vb.) gerçekleştiremeyen kadınların üzerinden bu engellemelerin kaldırılmasını amaçlamaktadır (Robinson ve Richardson, 1997: 8-9).

## 2.2. Marksist Feminizm

Marksist feminizm en basit haliyle Marksizm ve feminizmin ortak bir sentezidir. Bu düşüncenin temelini sosyalist hareketin başlamasında büyük etkisi olan Marks ve Engels'in görüşlerinin büyük etkisi görülür. Bu görüş; maddeci determinizm ilkesine dayanarak, kültür ve toplumun köklerinin maddi ve ekonomik koşullar tarafından oluşturulduğunu iddia eder (Donovan, 1997: 129). Bu görüşün feminizm kanadı ise kadınların ev içine hapsolarak emeklerinin önemsiz değerlere dönüştürüldüğünü ve kadınların aktif olarak üretime katılması gerektiğini savunur. Özellikle 2. Dünya savaşından sonra çalışan kadınların, tekrardan eve kapatılması yolundaki çalışmalar ve SSCB' nin komünist devlet anlayışıyla beraber kadınlara getirmiş oldukları haklar (kürtaj ve boşanma hakkı, kadınların eğitime önem verilerek okuryazarlığın %100 oranında artırılması, kadınları çalışabileceği alanların yaratılarak istihdamın %88'e çıkarılması, kadınların devlet denetim kurumlarındaki oranının büyük miktarda artırılması) Marksist feminizmin kadınlar arasında yayılmasına yol açmıştır (MacKinnon, 1982: 524).

## 2.3. Radikal Feminizm

1970'li yılların başında ortaya çıkan radikal feminizmin ana savunduğu nokta; sınıf farkı gözetmeksizin tüm kadınları kapsayan toplumun ataerkil (patriyarka) kurallara göre inşa edildiği ve bu sistem içerisinde kadınlar lehine ne kadar hak kazanılırsa kazanılsın ne kadar değişiklik yapılırsa yapılsın, sistemden ötürü kadınlar üzerindeki ayrımcılığın asla değişmeyeceği şeklindedir ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Radikal\\_feminizm](https://tr.wikipedia.org/wiki/Radikal_feminizm)).

Radikal feminizm ile ilgili bir karikatür Şekil 1'de görülmektedir.



Şekil 1. İtalya'da yayınlanan ve Radikal feminizmi ti'ye alan bir karikatür

(<http://escrevalolaescreva.blogspot.com.tr/2015/03/guest-post-uzomi-na-esquerda.html>).

Radikal feministlere göre biyolojik etmenlerin veyahut yaratılışın kadının ezilmesi ile alakası yoktur. İlkel toplumlarda anaerkil bir yapı hâkimken, zamanla erkeğin tüm alanları ele geçirmesi sonucunda anaerkillik, yerini ataerkilliğe bırakmış ve toplumun şekillendirilmesi bu eksen ve ideoloji altında gerçekleşmiştir. Bu yüzden kadınların üzerindeki baskı mekanizmalarının kalkması için ideolojik bazda ataerkil düşünce yapısının kırılarak sistemde köklü değişikliklerin yapılması gerekmektedir.

## 2.4. Sosyalist Feminizm

Sosyalist feminizmin tam olarak bulunduğu yer radikal feminizm ve Marksist feminizm arasındadır. Hatta ikisinin ortak sentezidir demek de yanlış olmaz. Marksist feminizm kuramı kadını emek açısından ele alırken, erkeğin her türlü alanda görülen üstünlüğünü açıklamakta biraz eksik kalmaktadır. Radikal feminizm ise tamamen cinsiyet ve ataerkillik anlayışına takılmış durumdadır. Bu iki düşünce tarzının ortası olan sosyalist feminizm ise “kapitalist ataerkillik” kavramı üzerinde yoğunlaşarak kadınları ezilmişliğini bu kavram paralelinde açıklamaya çalışmışlardır. Yani, bir taraftan cinsi ve sınıfsal farklılıklara vurgu yapmışlar, diğer yandan kadınların ev içi emeklerinin ve sömürmelerine karşı olarak hem kamusal alanda hem de özel alanda yapılabilecek çözüm önerileri arayışlarına girmişlerdir (Erdoğan, 2014: 1-20).

### 2.5. Pop Feminizm

Pop feminizm günümüzde geçerli olan bir feminist akım olup, “Girl Power (Kız Gücü)” sloganı altında toplanılan bir anlayışa sahiptir. Günümüzün globalleşen ve giderek bireyselleşen toplum hayatında “benim bedenim, benim kararım” sloganıyla kendilerini kolektif olmayan bir şekilde ifade eden (1970’li yıllarda “bedenimiz bizindir” şeklinde kolektif bir slogan yaygındı.) ve dünyaca ünlü kadınların destek verdiği (biraz da ticari sömürü ve ekstra popülerlik elde etmek amacıyla yapıldığı bariz belli olmaktadır.) bir akım olarak öne çıkmaktadır. Örnek olarak; 2014 MTV müzik ödüllerinde Beyonce’un Feminist yazan bir stand önünde ‘*Flawless* (Kusursuz)’ adlı şarkısını seslendirmesi verilebilir. Kendi ayakları üzerinde durabilen, para kazanan ve ekonomik özgürlüğü hat safhada olan, cinselliğini istediği şekilde yaşayabilen, bedeni ve ruhi kusurlardan olabildiğince arınmış, özgür iradeye sahip, erkeği gerektiğinde istediği şekilde yönetebilen güçlü kadınları ifade eden bir tarzı temsil etmektedir. Özellikle dikkat edilmesi gereken şey pop feminizmin bir feminist akımdan daha ziyade, bahsedilen özelliklerin ve kusursuz kadının ortaya çıkmasına çalışan bir yaşam tarzı/ felsefesi olarak empoze edilmesidir. Bu yüzden kolektif bir ideolojik akım çerçevesinde değerlendirilmesi yanlış olabilir. Bu akımın ne kadar süreceğini veya nasıl form değiştireceğini şüphesiz zaman gösterecektir ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Pop\\_feminizm](https://tr.wikipedia.org/wiki/Pop_feminizm)).

Şekil 2’ de Beyonce’un vermiş olduğu konserden bir fotoğraf görülmektedir.



Şekil 2. Beyonce' un Ağustos 2014 Mtv müzik Ödüllerinde verdiği konserden bir Fotoğraf(<https://www.elle.com/culture/a35492/beyonce-and-feminism-essay/>)

### 2.6. İslamcı Feminizm

İslamcı feminizm, 1990'lı yılların başında ortaya çıkan ve entelektüel Müslüman kadınların bir birey olarak toplum içerisinde yer almalarına atıfta bulunan bir düşünce biçimidir (Güç, 2008: 654). Bu akım 1980 sonrasında, eğitilmiş orta ve üst sınıf Müslüman kadınlarda ilk olarak şehirlerden başlayarak çıkmıştır. Bu kadınlar kendi dini inanç sistemlerini terk etmemekte ve İslam'ı kültürel, etik ve ulusal kültürlerinin korunması bağlamında korumaktadırlar. Bu düşünce sistemi kadın ve erkeğin eşit pozisyonda olarak aynı hak ve hürriyetlerden yararlanması gerektiğini ve bunun dini ilkelerle uyumlu olduğunu ileri sürer.

İslamcı feminizm' in sembolü Şekil 3 'te görülmektedir. Ay ve yıldız figürü, feminizm 'in evrensel simgesi ile kullanılmıştır.



Şekil 3.İslamcı feminizmin sembolü ([https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slami\\_feminizm](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slami_feminizm)).

### 2.7. Kültürel Feminizm

Liberal feminizmin akılcı ve yasal temelli duruşundan farklı olarak kadının konumunda siyasal bir değişimden ziyade geniş bir toplumsal ve kültürel dönüşümü hedefleyen düşünceler kültürel feminizm olarak nitelendirilir. Kadınların eşitliğine ilişkin alternatif bir yaklaşım olarak kültürel feminizm kadınların fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak farklılıklarının benimsenmesine dayanır. Kültürel feminizm eleştirel bakışın ve kendini geliştirmenin önemini yadsımamakla birlikte yaşamın sezgisel ve kolektif yönü üzerinde durur. Kadınlar ve erkekler arasında kabul edilen farklılıklara dayanan kültürel feminizm kadınların fiziksel ve psikolojik farklılıkları üzerine odaklanır. Dolayısıyla kültürel feminizmin siyasi bir amacı yoktur (Barnett, 1998: 143).

### 2.8. Varoluşçu Feminizm

Varoluşçu düşünce sisteminin temeli doğanın insanların çevresinde, onları sınırlayan bir etmen olduğu ve insanın doğayı aşabildiği ölçüde insan olabildiğidir. İnsan olmak hayvani düzeyde yaşamak ya da hayatta kalmak değil, yaşama değer katacak proje ve olgular üretmek, yeni ve insanların işine yarayacak araçlar icat ederek geleceğin şekillendirilmesinde emeğinin bulunmasıdır.

Varoluşçu feminizm düşüncesinde kadınların kendilerinin gerek akılcı gerekse eleştirel yönlerini ve genel manada kendilerini maksimum düzeyde geliştirebilecekleri seviyeye çıkmalarını ve toplumu şekillendirecek seviyede bir gerçeklik oluşturarak, ataerkil düşünce sisteminin karşısına çıkacak öteki bir kültürün oluşturulmasından bahseder. “Feministlerin de kendi doğrularının değerlendirileceği karşı bir gelenek yaratmaları gerekmektedir, çünkü “gerçekliğin toplumsal inşası” ortak bir çaba gerektirmektedir” (İmançer, 2002:162).

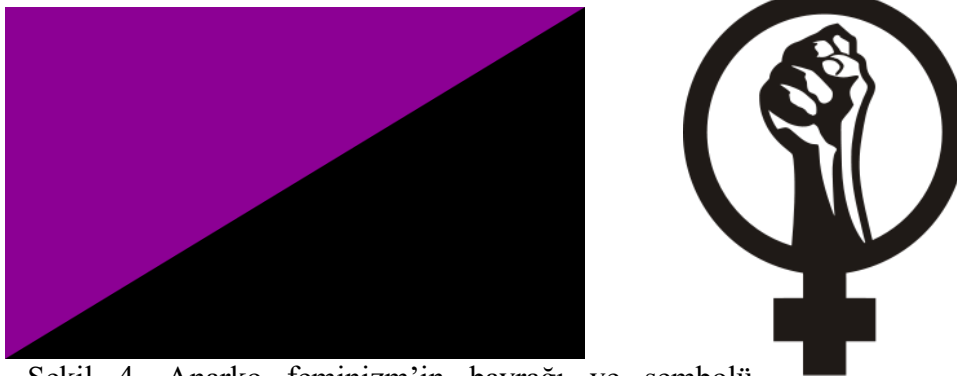
### 2.9. Anarko Feminizm

Anarşizm, toplumsal otorite ve hiyerarşinin mutlak suretle ortadan kaldırılmasını savunan ideolojik bir düşünce biçimidir. 1960 yıllarında otoriteye karşı çıkma eğiliminin bir ürünü olan anarşist düşünce, etkisini feminizm üzerinde de göstermiş ve ortaya anarko feminizm düşüncesi çıkmıştır. Bu düşüncenin temel felsefesi ataerkilliğin, en az devlet ve kapitalizm otoritesi kadar tehlikeli olduğunu ve mutlak suretle buna karşı savaşılmasının gerekliliğine inanır.

Ünlü anarşist kadın hakları savunucusu Louise Michel’e göre (Thomas, 2009):

Değişmesi gereken ilk şey cinsler arasındaki ilişkidir. İnsanlık iki parçadan oluşuyor, erkekler ve kadınlar. El ele yürümemiz gerekirken ortada bir düşmanlığın olduğu aşikârdır ve ‘daha güçlü’ olan bölüm, daha ‘zayıf’ olanı kontrol ettiği veya öyle yaptığını düşündüğü sürece bu düşmanlık devam edecektir.

Anarko Feminizm’in sembolü ve bayrağı Şekil 4 ‘de görülmektedir.



Şekil 4. Anarko feminizm’in bayrağı ve sembolü  
(<http://tr.wikipedia.org/wiki/Anarka-feminizm>).

### 3. ÜLKEMİZDE KADIN HAREKETLERİ

Geçmişten günümüze kadar gelen süre içerisinde medeniyetlerin beşiği, çok sayıda kültürün ve inancın buluşma noktası olan Anadolu topraklarında var olan kadınların toplum içerisinde aldığı konum ve hakları, zaman içerisinde değişiklik göstermiştir.

Bu bölümde aşağıda bahsedilen süreçlerde genel itibari ile kadınların durumu ele alınacaktır.

#### 3.1. İslamiyet Öncesi

Eski kavimlere bakıldığında kadının yerinin neredeyse erkeklerle eşit olduğu görülmektedir. Arkan bu durum için; “Bütün kaynaklar, İslamiyet’i benimsemeden önceki Türk kadınının son derece özgür, erkeği ile eşit düzeyde bir kişi olduğunu gösteriyor”

demektedir (Arkan, 1981: 7). Kadının eski kavimlerdeki konumunun o dönemin tek eşli yapısı ile alakalı olduğu da söylenebilir. Ayrıca kadınlar günlük hayat içerisinde erkeklerle beraber ata binmekte, kılıç kullanmakta, hayvancılık, tarım ile ilgili işleri yürütmekte ve hayatın tehlikelerine karşı erkekler ile aynı koşullar altında savaşmaktadır. Bu durum karşısında şüphesiz kadının eş seçme hakkı, tüm mallar üzerinde ortaklığı ve çocukların üzerinde de erkeklerle beraber eşit hakları bulunmaktadır. Kadınların statüsü hukuken ve devlet yönetimi bazında da erkeklerle eşittir. Kadınlar kale muhafızı, vali ya da elçi gibi pozisyonlara gelebilmekte, ayrıca direkt olarak üretime katıldığı için ekonomik özgürlükleri de bulunmaktadır. Devlet yönetiminde ise buyrukların uygulanabilmesi için “Hakan ve Hatun buyuruyor ki” ibaresinin başta geçmesi gerekmektedir (Abadan, 1982: 74). Bu belirteç İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadının yerinin ne kadar önemli olduğunun ve yönetimin kadın ve erkeğin iradesi altında, beraber ortak olarak aldıkları kararlar çerçevesinde sağlandığının en büyük kanıtıdır.

### 3.2. İslamiyet Sonrası

İslamiyet öncesinde erkeklerle eşit seviyede olan kadınların toplum içerisindeki yeri, İslamiyet’in kabulü döneminde Arap toplumunun etkisinde kalarak bir anda alışı olmuştur; kadınlar kendilerini ev içine hapsedilmiş, sadece annelik yapmak ve kocasına hizmet etmek yükümlülüğü olan, Arap toplumunun kız çocuklarına önem vermemesi dolayısıyla İslamiyet öncesi haklarından olduğu gibi arındırılmış bireylere dönüştürülmüş olarak bulmuşlardır.

İslamiyet’in Türkler tarafında kabulü 10. Yüzyılda gerçekleşmiştir, ama 14. Yüzyıla kadar kadınların konumunda büyük değişiklikler olmamıştır. Kadınlar bu döneme kadar mevcut durumlarını korumuş, yine erkekler ile at binmiş, silah kuşanmış ve önemli pozisyonlarda yer almışlardır. “Kadınlar toplumda ikinci plana atılmamış; bir zevk ve süs aracı konumuna düşmemişlerdir” (Canbar, 1967: 96).

Selçuklu dönemine kadar göçebe hayattan, yerleşik düzene geçmeye çalışan Türkler için, çok uzun bir zamandan beri yerleşik hayata alışkın olan Araplara ait bir kültürü benimsemek çok da zor olmamıştır (Erten, 1985: 73). Haklarını kaybetmemek için uğraşan kadınların mücadelesi ortadan kalkmış ve Arap kültürünün etkisi altında, Türk kadınları ikinci sınıf vatandaşlar olarak hayatlarına devam etmek zorunda kalmışlardır.

Bu dönemin ilgi çekici noktası Türk kadınlarının din mefhumu olmadan önce daha saygın bir yaşam sürmeleridir. Şüphesiz buradaki sorun İslamiyet’in evrensel mesajı ve o dönem Arap kadınlarına karşı olan devrimsel nitelikteki iyileştirmeleri değil, Arapların neredeyse barbarca olarak tanımlanabilecek cahiliye adetlerinin kültür altyapısı olarak alt girdiler yaratması ve toplum tabanına yayılmasıdır, denilebilir.

### 3.3. Osmanlı Dönemi (1299-1922)

Selçuklu ile başlayan tam yerleşik hayat ve sonrasında Osmanlı Devleti’nin kuruluşu kadınları toplumsal hayatta daha da geriye gitmelerine sebebiyet vermiştir. Selçuklu gibi Osmanlı’da İslamiyet’i benimsemiştir. İlk kez bu dönemde kadınlar başlarını örtmek zorunda kalmış ve hemen akabinde dini kuralların devlet yönetimine implementesi olan şeriat kuralları doğrultusunda kadınlar tamamen örtünmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra gelen ‘hepsine eşit davranmak’ suretiyle birden fazla kadınla evlenme kuralı ve akabinde



oraya çıkan harem oluşumu ile kadınlar her geçen gün daha eve kapanarak, değersizleştirilmiştir.

“Günden güne geri kalan ve hakları ellerinden alınarak, engellenen kadınların dış dünya ile ilişkileri maksimum derecede kısıtlanmıştır” (Erten, 1985: 75).

Kadınların bu kötü gidişatının değişmeye başladığı dönem ancak 19. Yüzyılda Osmanlı'nın batılılaşma hareketlerinin bir ürünü olan Tanzimat hareketi zamanına denk gelmektedir. Birçok aydın, Osmanlıda meydana gelen mevcut gerilemenin temelinde kadınların eğitimsiz ve geri planda tutulmasının etkisinin çok büyük olduğunu iddia etmişler, bu yönde çalışmaların yapılması konusunda kararlar almışlardır (Tekeli, 1992: 121). Bu dönemde batılılaşma hareketinin bir sonucu olarak; özellikle Fransa'nın da sanatsal, yazınsal ve eğitimsel değişimlerinden de etkilenilerek, kadınların da eğitim görmeleri sağlanmıştır. Resmi olarak kadınların eğitilmeleri sonucu ortaya kadın öğretmenler çıkmıştır. Ayrıca yayıncılık ve basım konusunda meydana gelen teknolojik gelişmeler ve bu tekniklerin Osmanlı topraklarında da yayılması sayesinde kadınlar, batıdaki hemcinslerini de örnek alarak dergi, gazete gibi yayınlar yapmışlar ve çeşitli dernekler çatısı altında toplanarak buldukları konumun değişmesi adına örgütlenmişlerdir. 1856 yılında kadınların cariye ya da köle olarak satılmalarının Osmanlı toprakları içerisinde yasaklanması bu girişimlerin bir ürünüdür, denilebilir (Göle, 1992: 18).

Kadınların hakları ile ilgili ikinci dalga değişim II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında gerçekleşmeye başlamıştır. Sosyal ve toplumsal hayatta yapılan birçok düzenleme ile evlenme, boşanma ve çok eşlilik konusunda birçok yeni kanun ve düzenleme yapılmıştır. Bu dönemde kadınlar dernekler vasıtasıyla kendi hak ve özgürlükleri konusunda taleplerde bulunmaya devam etmiş, dergi ve gazetelerle kadınları bilinçlendirmeye çalışmıştır. Kız rüştiyelerinde ve öğretmen okullarında öğrenim görmeye başlayan kız öğrenciler dolayısıyla da toplumda eğitilmiş kadın sayısı artmıştır (Kurnaz, 1997:147).

Eğitilmiş kadın sayısının artması kadınların kendi haklarını bilmelerini ve dernekler vasıtası ile daha da yeni taleplerde bulunmalarını da beraberinde getirmiştir. Böylece Osmanlı topraklarında feminizm hareketleri de belirli bir düzeyde gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle yayımlanan dergiler vasıtası ile Batılı kadınların feminizm konusunda yaptıkları ve yaygınlaşan düşünce akımları, Osmanlı kadınlarınca da takip edilmeye başlanmış ve kadınlar giderek daha da bilinçli olarak toplumsal hayata katılmışlardır (Gönenç, 2006).

Bu dönemin genel manada ilgi çekici özelliklerinden biri kadınların yaklaşık 5 asırlık bir gerilemeden sonra, hem de kendilerini ilk başta bu duruma sokan İslam kurallarının altında tekrar belirli haklara sahip olmalarıdır. Her ne kadar siyasi içerikli olmasa da, toplumsal hayata getirilen yenilikler kadının yerini değiştirmiş ve yukarı taşımıştır. Burada sorulması gereken soru şu olmalıdır; madem kadınlar İslami kurallar altında belirli haklara sahip olabiliyorken, neden bu haklar en başta verilmemiştir?

#### **3.4. Cumhuriyet Dönemi**

Osmanlı'nın giderek 'hasta adam' pozisyonuna düşmesi ve akabinde gelen 1. Dünya savaşı ve kurtuluş savaşı esnasında kadınlar, o güne kadar görmüş oldukları baskı ve

dışlanmaya rağmen erkeklerle beraber omuz omuza savaşmış, cepheye silah ve mühimmat taşımış, yaralılara müdahale etmiş, erkeklerden kalan işlerin devrini alarak mevcut iş düzenlerinin devamını sağlamıştır. Ayrıca istilaya karşı insanları bilinçlendirme ve direnişe katılmaya ikna etme konusunda da kadınların büyük çabaları olmuştur. Özellikle Halide Edip Adivar düzenlediği mitingler ve yazdığı yazılar ile ulusal savaşın kazanılmasına büyük katkı sağlamıştır. Caporal, Türk kadınlarının durumu ile ilgili olarak şunları söylemiştir; “Türk kadınları bu savaşa tüm benlikleriyle katıldılar. Onlar, ordunun yardımcı hizmetlerine katkıda bulunmakla yetinmediler, bununla sınırlı kalamazlardı, kalmamalıydılar. Sık sık, kavganın tam ortasında ve içinde yer aldılar” (Caporal, 1999: 21).

İlk kadın partisi olması planlanan Kadınlar Halk Fırkası'nın kurulması amacıyla Nezihe Muhittin başkanlığında 1923 yılında başvurulmuş fakat, valilik tarafından 1909 yılında kabul edilen Seçim kanununa dayanılarak (bu kanuna göre kadınlara oy hakkı verilmemiştir) valilik tarafından bu başvuru reddedilmiştir. Bunun akabinde Cumhuriyetin ilanı ile kadın hakları ve kadınların kamusal alanda var olmaları ile ilgili düzenlemeler hız kazanmıştır. 1924'te izin verilmeyen parti yerine Türk Kadınlar Birliği (TKB) örgütü Nezihe Muhittin ve arkadaşları tarafından kurulmuştur (Tekeli, 1998: 340-343).

Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün kadınlarla alakalı ilk icraatı kılık kıyafet konusunda getirdiği düzenleme ile peçenin atılması ve kadınların daha çağdaş bir görünüme kavuşması olmuştur. 1926 yılında çıkan medeni kanun ile çok eşlilik kaldırılmış ve her alanda kadın erkek eşitliğine dair somut adımlar atılmıştır. Ayrıca evlilikler, resmi nikah ile devlet güvencesi altına alınarak kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı ve mirastan eşit şekilde pay alabilme hakkı verilmiştir (Gönenç, 2006).

Bu yenileşme hareketlerinin akabinde 3 Nisan 1930 yılında kadınlara belediye kanunu vasıtasıyla belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bu haktan kısa bir süre sonra ise (Aralık 1934) kadınlar Türkiye Büyük Millet Meclisine üye olma ve genel seçimlere katılma hakkı kazanmıştır. Bu şekilde Türk kadını birçok Batılı hemcinsinden önce siyasal yaşama katılma hakkı kazanmıştır. 1935 yılında yapılan genel seçimlerde ise 18 kadın milletvekili meclise girmeye hak kazanmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, 2002:141).

Zaman içinde kadınların elde ettikleri haklar ve 1930-1950 yılları arasında basın yoluyla kadının toplum içerisine daha fazla katılım sağlamasına yönelik yayınlar yapılmasına karşın bu seferde kadınlar -basın temelinde- zaman içerisinde giderek cinsel bir nesneye dönüşmüştür. Daha da kötüsü yüzyıllardan beri devam eden dogmatik kültür, her ne kadar yeniliklerle ya da kanunlarla kadının hakları ve toplum içerisindeki yeri korunsun da, toplumda kadınlara karşı kırılması zor bir cehalet duvarı oluşturmuştur (Gönenç, 2006).

Türkiye'de kadın hareketlerinin başlangıç yılları 1960-1970 yılları olup, esas hızlanma 1980'li yıllarda gerçekleşmiştir. 1982 anayasası ile dinin toplumda etkinliğinin artması ve İslamcı kadınların varlığı, bir karşı etki olarak modernleşme, çağdaşlaşma ve kadınlarla alakalı haklar ve iyileştirmeler konularını ortaya çıkarmıştır (Kili,1996: 15). Bu

gelişmeler sonucunda kadınlar kendi haklarını kendileri savunmaya başlamış ve yayınsal alanda bu konuda girişimlerde bulunularak kadın sorunlarına olan duyarlılık artmıştır.

Ancak günümüzde dahi bunca gelişmeye ve kadınların artık sadece anne ya da ev hanımı olabilmenin ötesinde başarılı birer iş kadını olmalarına karşın hala algılarda büyük bir değişim sağlanamamıştır. Bu aslında global düzeyde bir sıkıntıdır ama özellikle siyasi alanda çalışan kadınların sayısı, her ne kadar Türk kadınlarının siyasete katılma hakları Batılı hemcinslerinden önce verilmiş olsa da Avrupa ülkelerinin gerisindedir. Ayrıca ülke içerisinde hala kültürel temelde devam eden dogmatik ve ataerkil yapı, kadınların özgür bir birey olarak hayatlarına devam etmelerini zorlaştırmaktadır.

## SONUÇ

Varoluştan günümüze kadar kadınların toplum içerisindeki konumları genel olarak ikincil bir düzlemde ilerlemiş ve erkek egemenliği altında bir ötekileştirmeye maruz kalmıştır. Genel süreç içerisinde yapılabilecek çıkarımlar şu şekildedir;

- Kadın ve erkek, her türlü canlı varlık gibi birbirlerine eş olsunlar diye çiftler halinde yaratılmıştır. Soyun devamlılığı ve hayatta kalma savaşı koordinasyon içeren bir çalışma gerektirmektedir ve her cinsin kendine özgü ortaya çıkan özellikleri vardır. Erkeğin gücü ve kadının kıvrak zekası, erkeğin analitik ve kadının duygusal yaklaşımı, erkeğin yok etme ve kadının canlı üretebilme kapasitesi gibi örnekler temel olarak bir bütünün iki ayrı bedende can bulmasıdır. Bu denli farklı ama aslında tamamlayıcı ve eşit olarak yaratılmış iki canlının sosyal hayat içerisinde de aynı eşitliğe ve saygı çerçevesinde var olmaya şüphesiz hakkı olmalıdır. Ancak bu durum ne yazık ki mümkün olmamaktadır. Eşitsizliği ortaya çıkaran nokta aslında var oluş süreci içerisinde ortaya çıkan ‘güçlü olanın hayatta kalması ve her şeyi elde etmesi’ kuralıdır. Fiziki güç erkeğin elinde olduğundan dolayı, bu ayrıcalığı maksimum derecede kullanmaya çalışmakta ve karşı cinsi maksimum derecede domine etme güdüsüyle hareket etmektedir. Kısacası bu durum evrimsel bir süreç ve olgu olarak da ele alınabilir.

- Dinin toplumsal hayat girmesiyle beraber kadının pozisyonunda da bir gerileme olmuştur. Gerek Fransız ihtilali öncesinde ve esnasında Katolik kilisesinin tutumları, gerekse Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinin ardından gelinen durum, kadınlar açısından olumlu olmamıştır. Burada sorgulanması gereken durum; aslında yaratıcının mükemmel yaratımının ardından gönderdiği kurallar vasıtasıyla, erkekten sonra yaratılan kadına karşı erkeğin sorumluluklarını belirtmesine rağmen, bu kuralların nasıl yorumlandığı ve ne kadar erkek lehine kullanıldığıdır. Din gibi büyük bir kuvvetin desteğini alarak gücünü maksimum düzeye çıkarabilen erkek, kadın varlığını yine maksimum derecede baskılayarak sadece kendi iradesine bağlı köle haline getirmeye ve tasarrufunun asla sorgulanamaz, kırılmaz, değiştirilemez bir emirler bütününe dönüştürmeye meyillidir. Bu davranış stili toplumsal bir kültür haline gelmekte ve jenerasyonlar boyunca devam eden bir üstünlük savaşına dönüşmektedir. Kadın haklarının çoğunun kadınlar yerine erkekler tarafından sorgulanıyor, savunuluyor ve veriliyor olması hatta “kadınlara özgürlük verilmeli” diyenlerin bile kadından fazla erkek olması aslında gayet ironik bir durumdur.

• Sonuç olarak erkekler ve kadınların toplumsal hayat içerisinde kendine düşen görevlerini yapmaları ve insanı bir düzeyde, saygıyla karşılıklı iletişime geçmeleri ile aslında bu farklılığın önüne rahatlıkla geçilebilir. Elbette bu durumun gerçekleşmesi için aile de başlayacak ve bireyin eğitim hayatı boyunca sürecektir eşitlikçi bir eğitim sisteminin varlığı şarttır. Eğitim sistemi ve insanların kültür seviyesinin ve maddi imkânlarının artması ile beraber tüm sorunların aşılabacağı şüphesizdir. Ayrıca demokrasi ilerledikçe kadınların hakları da ilerleyecek, kadın hakları ilerledikçe de demokrasi kuvvetlenecektir. Bu da devlet yönetiminin kendini ona göre ayarlaması ile olur.

### KAYNAKÇA

- Abadan, U. N. (1982). *Türk Toplumunda Kadın*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Alkan, A. (1998), *Dünya'da ve Türkiye'de Kadın Hareketi ve Feminist Kuram*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arkan, T. (1981). *Kadın-Erkek Eşitliği Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Bailey, C. (1997). "Making Waves and Drawing Lines: The Politics of Defining the Vicissitudes of Feminism". [Dalgalar Yaratmak ve Çizgiler Çekmek: Feminizmin İniş Çıkışlarını Tanımlama Politikası]. *Hypatia*, 12, 17-28.
- Barnett, H. B. A. (1998). *Introduction to Feminist Jurisprudence*. London: Verso Press.
- Bhasin, K. ve Khan, N. S. (2003). *Feminizm Üzerine Bazı Sorular*. (Çev. Mine Yalçın Fuller). İstanbul: KADAV. (1986).
- Canbar, M. (1967). *Dede Korkut Oğuznamelerinde Kadının Sosyal Durumu*. Ankara: Ay Yıldız Matbaası.
- Caporal, B. (1999). *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*. (Çev. I. Ercan Eyüboğlu). İstanbul: Cumhuriyet Yayınları. (1982).
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*. (2002). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Donovan, J. (1997). *Feminist Teori*. (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağtuk Gevrek, Fevziye Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları. (1987).
- Epstein, B. (Nisan 2002). "Kadın Hareketine Ne Oldu?". *İşçi Mücadelesi Dergisi*, 2, 57-62.
- Erdoğan, D. (2014). *Marksist Feminizm ve Sosyalist Feminizm*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erten, Ö. (1985). *Yüzyılımızda Kadın ve Kadınlarımız*. İstanbul: Çağla Matbaası.
- Göle, N. (1992). *Madeni Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönenç, A.Y. (2006). "Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 27, 63-84.
- Guest Post: Uzomi Na Esquerda*. (t.y.). Erişim: 24 Nisan 2015, <http://escrevalolaescreva.blogspot.com.tr/2015/03/guest-post-uzomi-na-esquerda.html>
- Güç, A. (2008). "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 649-673.

[https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline\\_of\\_women%27s\\_legal\\_rights\\_\(other\\_than\\_voting\)\\_in\\_the\\_20th\\_century](https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_women%27s_legal_rights_(other_than_voting)_in_the_20th_century) (25.01.2021).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Radikal\\_feminizm](https://tr.wikipedia.org/wiki/Radikal_feminizm) (25.01.2021).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Pop\\_feminizm](https://tr.wikipedia.org/wiki/Pop_feminizm) (25.01.2021).

<https://www.elle.com/culture/a35492/beyonce-and-feminism-essay/> (25.01.2021).

[https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slami\\_feminizm](https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slami_feminizm) (25.01.2021).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Anarko-feminizm> (25.01.2021).

Kili, S. (1996). *Modernleşme ve Kadın. Türkiye'de Kadın Olmak*. İstanbul: Say Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

MacKinnon, C. A. (1982). "Feminism, Marxism, Method, and the State: An Agenda for Theory". [Feminizm, Marksizm, Metot ve Devlet: Bir Teori Ajandası]. *Signs*, 7 (3), 515-544.

Michell, A. (1993). *Feminizm*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: İletişim Yayınları. (1989).

Orr, C. M. (1997). "Charting the Currents of the Third Wave". *Hypatia* 12 (3),20-45.

Robinson, V. and Richardson, D. (1997). *Introducing Women's Studies-Feminist Theory and Practice*. London: Macmillan.

Tekeli, Ş. (1992). *Kadınların Belleği*. İstanbul: Metis Yayınları.

Tekeli, Ş. (1998). *Kısa Kronoloji*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Thebaud, F. (2005). *Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi. Kadınların Tarihi*. (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. (1992).

Thomas, E. (2009). *The Women Incendiaries: The Inspiring Story of the Women of the Paris Commune*. Chicago: Haymarket Books.

Üste, R. B. (1999). "Temsil Hakkında Eşitliğe Doğru: Kadınların Temsil Hakkı Mücadelelerinin Tarihi Gelişimi ve Genel Oy". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (3), 87-100.

Yanarocak, S. (1998). *Biz Kadınlar*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

## MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN LEKSİK SİSTEMİNDƏ BAŞ VERƏN DƏYİŞİKLİKLƏR

**MƏMMƏDOVA SEVİNC YUSİF qızı**  
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent  
AMEA İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

### Xülasə

Məqalədə müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin leksik sistemində baş verən dəyişikliklərdən bəhs olunur. Həm də mətbuatın linqvistik təhlili ilə bağlı tədqiqatlara dair ümumi məlumat verir.

Məqalədə göstərilir ki, mətbuat ictimai və siyasi həyatın bir aynasıdır. İnsanların mənəvi tələbləri ilə əlaqəsi hər bir sözün müəyyən bir dövründə formalaşmışdır. Vaxt keçdikcə köhnəlmiş və yenisi ilə əvəzlənmişdir. Bu proses hər dövrün mətbuat dilində müəyyənləşdirilir. Mətbuat dili davamlı sosial-siyasi proseslərdən təsirlənir. Ümumiyyətlə, mətbuat ədəbi dil üslublarının fərqləndirilməsində, qrammatikanın düzəldilməsində, sözlə zənginləşdirilməsində və mənimsəmə prosesində mühüm rol oynayır.

Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası ölkənin iqtisadi, siyasi və ictimai həyatında əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxardı, inkişaf dövrü başlandı, ana dilimizin inkişafında bu dönüş nöqtəsi oldu. Yeni dil mühitində Azərbaycan dili rus təsirindən azad edildi.

Azərbaycan dili tarixinin sovet dövrü sona çatdı və yeni müstəqil inkişaf dövrü başladı. Yeni mərhələdə daxili və xarici faktorların təsiri altında leksik sistemdə dəyişikliklərin sürətlənməsi zamanı gəldi. Azərbaycan dilinin leksik sistemində dəyişmələrin aparılmasında rus, ərəb-fars və digər dillərdən əvvəlki alınma sözlərin dilin öz sözləri, dilin daxili imkanları hesabına yaradılan sözlərlə əvəzlənməsi, türk dilindən sözlərin alınması kimi meyillər üzə çıxmışdır. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin tətbiq sahəsi genişlənməmişdir.

**Açar sözlər:** mətbuat, norma, ədəbi dil, ana dili, leksika, dil faktları

### THE CHANGABILITIES HAPPENING IN THE LEXICAL SISTEM OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE DURING INDEPENDENCE YEARS

#### Abstract

This article deals with the processes taking place in our press nowadays. The violation of the norms and the problem of the attitude to mother tongue are studied in this article. When using accent, intonation, pause in visual speech one must be especially careful. Observance of literary norms is a primary task, as it is very important to preserve purity of the Azerbaijanian language.

The article shows that the press is a mirror of public and political life. The connection of people's moral requirements was formed in a certain epoch of each word. Over time, it is outdated and replaced by a new one. This process is determined by the language of the press of each epoch. The language of the press is constantly influenced by social and political processes. In general, the media play an important role in



differentiating literary language styles, correcting grammar, enriching vocabulary and the process of appropriation.

The restoration of independence of Azerbaijan led to significant changes in the economic, political and social life of the country, the period of its development began, the language of new independent development began, this turning point in the development of our native language. In the new language environment, the Azerbaijani language was liberated from Russian influence.

The Soviet period of the history of the Azerbaijani language has come to an end, and the language of the new independent development has begun. The new stage has led to an acceleration of changes in the lexical system under the influence of internal and irritating factors. Changes in the lexical system of the Azerbaijani language led to changes in Russian, Arabic-Persian and other languages, such as replacing the language with his own words, embedded words of the language and acquiring words from the Turkish language. The scope of the Azerbaijani language has expanded over the years of independence.

**Key words:** press, norm, the literary language, mother tongue, the leksikal, language facts

#### MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN LEKSİK SİSTEMİNDƏ BAŞ VERƏN DƏYİŞİKLİKLƏR

Dilə təsir cəmiyyət həyatının müəyyən mərhələlərində baş verir. Yeni anlayışlardan, ifadə və sözlərdən istifadə ictimai-siyasi həyatda meydana gələn dəyişikliklər dildə öz əksini tapır. İnformasiyanın yayılmasında kütləvi informasiya vasitələrinin rolu böyükdür. Mətbuat yaranan dəyişmələrə çevik reaksiya verir və bu reaksiya yayılan informasiyanın həm xarakterində, həm də deyilişində özünü göstərir.

Bu gün müstəqillik dövründə XXI əsrin əvvəllərində - siyasi-iqtisadi, hərbi, mədəni sosial və başqa sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyatda da konkret olaraq dildə qəbul olunan yeniliklər göz qabağındadır. Qəzetlər müxtəlif ictimai biliklərə mənsub olduğu və fərqli, müxtəlif əqidə, məslək və səviyyəli insanların tribunası olduğu üçün ayrı-ayrı mövqe və maraqları əks etdirir.

“Mətbuat polemikaya geniş imkan açan sahədir və məhz bu baxımdan burada çeşidli əqidələr, emosiyalar qarşılaşır. Bir tərəfdən, mətbuatda müxtəlif təbəqələrin çıxış etməsi, ikinci tərəfdən, fikirləri dinləyici və oxucuya daha asan çatdırmaq marağı publisistik üslubun kütləvililiyinə, ümumxalq dilinə daha yaxın olmasına yol açır. Məhz buna görə də, sözsüz ki, ümumxalq dilində gedən proseslər publisistik üsluba təsir etməlidir. Belə dəyişmələr-yeniləşmələr mətbuat dilində də bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmalıdır. Ya da əksinə mətbuat təsiredici sahələrdən olduğuna görə onun dilində özünü göstərən yeniləşmələr tezliklə ümumxalq dilinə sirayət edir.”[2,s. 87]

Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində ciddi dəyişikliklər baş vermiş, nəticədə dilimizin leksik normaları daha da möhkəmlənmiş, sabitləşmiş, terminologiyada normalaşma və unifikasiya sistem şəklində düşmüş, aydın seçilən yeni leksik normalaşma meyilləri yaranmışdır. Bu prosesin əhəmiyyəti ondadır ki, bir tərəfdən mürəkkəb formalar sadə formalarla əvəz edilir, digər tərəfdən isə yeni sözlər yaranır.

Dövrü mətbuatda, qəzet və jurnallarda kifayət qədər çağdaş Azərbaycan dilinə yeni daxil olmuş və daxil olmaq imkanına malik vahidlərə rast gəlirik: "Televiziya baxırsan, Azərbaycançılığa yad, **mentalitetimizə** uyarız xarici filmlər, çılpaq səhnələr, insanlığa mənəviyyətsizlik, ailə tərbiyəsinə əxlaqsız dəyərlər gətirən **teleseanslar, teleseriallar** gözümüzü qabar eləyib" (19-26.06.2001 "Təzadlar" qəz.).

Dilimizin müasir inkişaf səviyyəsində meydana çıxmış yeni sözlər cəmiyyətin indiki həyatına dair anlayışların, ictimai-siyasi reallıqların daha düzgün əks etdirməsi baxımından mükəmməl və dolğundur. Müstəqillik illərinin mətbuat dilində gedən dil proseslərini, xüsusilə sözyaratmanın müxtəlif üsullarını diqqətlə izlədikcə bu qənaətə gəlmək olar: **Birincisi**, rəsmi və müstəqil mətbuat cəmiyyətin bütün sosial təbəqələrinin həyatın dolğun, ətraflı və anlaşılıqlı əks etdirmək üçün dilin daxili imkanlarından geniş istifadə etmək yolunu tutmuşdur;

**İkincisi**, mətbuatda gedən dil prosesləri dilimizin daxili zənginliyi hətərətli şəkildə ortaya çıxarır, bu dilin mükəmməlliyini əyani olaraq göstərir.

Azərbaycanın müstəqilliyi bərpa etməsi ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial həyatında əhəmiyyətli dəyişmələrə, yeniləşmələrə səbəb olmuşdur. Bu proses ana dilimizin inkişafında yeni dönüş nöqtəsidir. Yeni dil mühitində Azərbaycan dili rus dilinin təsirindən azad olmuş, Azərbaycan dilinin tarixinin sovet dövrü başa çatmış, dilin yeni müstəqil inkişaf tarixi başlamışdır. Yeni mərhələ həm dildaxili, həm də dilxarici amillərin təsiri ilə leksik sistemdə dəyişmələrin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan dilinin leksik sistemində dəyişmələrin aparılmasında rus, ərəb-fars və digər dillərdən əvvəlki alınma sözlərin dilin öz sözləri, dilin daxili imkanları hesabına yaradılan sözlərlə əvəzlənməsi, türk dilindən sözlərin alınması kimi meyillər üzə çıxmışdır. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin tətbiq sahəsi genişlənməmişdir. [3,s.32].

Dilə təsir cəmiyyət həyatının müəyyən mərhələlərində baş verir. İctimai-siyasi həyatda meydana gələn dəyişmələr dildə təzahür tapdığından informasiyanın hazırlanıb yayılmasında yeni anlayışlardan, ifadə və sözlərdən istifadə ön plana keçir. İnformasiyanın ötürülməsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu böyükdür və bu rol get-gedə artır. KİV meydana çıxan dəyişmələrə çevik reaksiya verir və bu reaksiya yayılan informasiyanın həm xarakterində, həm də deyim tərzində özünü göstərir.

Dilin leksikası özünü mühafizə qabiliyyətinə malik açıq sistemdir. Bura yeni sözlər daxil olur, sözlərin mənalarında da müəyyən dəyişmələr baş verir. Yeni dövr dilin leksik sistemində bir çox dəyişiklərlə xarakterizə olunur 1) əvvəlki dövrə məxsus bir sıra anlayışları ifadə edən sözlərin aktuallığını itirməsi ilə bağlı dildən çıxması; 2) əvvəlki dövr üçün köhnəlmiş və ya arxaikləşmiş bir sıra sözlərin yenidən aktiv lüğət fonduna keçməsi; 3) yeni dövrə məxsus anlayışları bildirən sözlərin yaranması; 4) söz yaradıcılığına meylin artması; 5) yeni yaranan sözlərin normalaşma prosesini getməsi.

Müasir dövrdə çıxan qəzetlərin dilini ədəbi dilin digər üslublarından fərqləndirən cəhət odur ki, onlar ictimai-siyasi həyatda, iqtisadiyyatda, baş verən sığrayışları, dönüşləri, yenilikləri gecikdirmədən xalq kütləsinə çatdırır. Mətbuat bir yazılı mənbə kimi əksər hallarda, böyük ehtiyac duyulan söz və ifadələri qeydə qalır, müəyyən edir, yayır.

Qəzet dilinin leksikasının spesifik cəhətlərindən biri terminlərdir. Bu terminlərin mühüm hissəsi daxili imkanlar hesabına əmələ gəlmiş, müstəqillik illərində dünyaya inteqrasiya gücləndiyi üçün çoxlu beynəlxalq terminlər də dilimizə keçmişdir. Məsələn, “Barselona” yeni Modriçi transfer etdi. (“Ədalət” qəz.01.03.17); Etnik və dini tolerantlıq ölkəmizin əldə etdiyi ən yüksək nailiyyətlərindəndir. (“Respublika” qəz.25.12.18); Filmdə Qarabağla bağlı elektron kitab resurslarından istifadə etməklə elektron kitabxana fəaliyyət göstərdiyi diqqətə çatdırılır. (“Xalq” qəz.17.12.18). Avtobuslara pos-terminal qoyulur. (“525-ci qəzet”).

Mətbuatın sistemli təşkilinin ilkin şərtləri funksional üslubları sistemli xarakterə malik olmasının qəbul edilməsidir. Zaslavskiy “Sistemlərin sistemi” ifadəsilə dili “ümumi sistem” adlandırır. Dilin üslubu ümumi sistemə daxil olan xüsusi sistemlərdən biridir. Funksional üslubların leksikasının ardıcıl sistemli öyrənilməsi ədəbi dilin leksikasının sistemli təhlilini aramağın mümkün yollarından biridir. [9].

Qəzet-publisistik üslubun sistemli tədqiqi linqvistika üçün yeni vəzifədir. Çoxsaylı leksikoloji araşdırmalara baxmayaraq, ədəbiyyatdan hər hansı bir funksional üslubun leksikasının xüsusi şəkildə (üslubdaxili amillər və qanunauyğunluqlara müvafiq olaraq) sistem qismində təsviri yoxdur.

“Qəzet-publisistik üslubun leksikasının tədqiqi zamanı söz, ilk növbədə, təbliğati-kommunikativ funksiyada təhlil obyektinə çevrilir və bu da leksikanın təhlilinə, təsnifinə xüsusi yanaşma tələb edir. Bu istənilən funksional üslub üçün doğrudur.”[4,s.99].

Mətbuat üslubunun leksikasının sistemli tədqiqinin vəzifəsi, ilk növbədə, bu üslubun funksiyalarına müvafiq olan və məcmu halında özünəməxsus sistem təşkil edən leksik qrup və dərəcələrin fərqləndirilməsidir.

Qəzet-publisistik üslubun sistemli tədqiqi linqvistika üçün yeni vəzifədir. Çoxsaylı leksikoloji araşdırmalara baxmayaraq, ədəbiyyatdan hər hansı bir funksional üslubun leksikasının xüsusi şəkildə (üslubdaxili amillər və qanunauyğunluqlara müvafiq olaraq) sistem qismində təsviri yoxdur.

Qəzet-publisistik üslubun leksikasının tədqiqi zamanı söz, ilk növbədə, təbliğati-kommunikativ funksiyada təhlil obyektinə çevrilir və bu da leksikanın təhlilinə, təsnifinə xüsusi yanaşma tələb edir. Bu istənilən funksional üslub üçün doğrudur.

“Mətbuat üslubun leksikasının sistemli tədqiqinin vəzifəsi, ilk növbədə, bu üslubunun funksiyalarına müvafiq olan və məcmu halında özünəməxsus sistem təşkil edən leksik qrup və dərəcələrin fərqləndirilməsidir.”[8].

Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, mətbuat səhifəsində ədəbi dil və normaları pozulur. Məsələn, Həlak olanların cənazələri ailəsinə təqdim olundu. (“Gündəm” qəz. 01.03.15). Bu cümlədə “təqdim olundu” əvəzinə “verildi” olmalı idi. Əsgərlər ordudan təlxiyyə edildi. (“Respublika” qəz. 08.02.14). “Təlxiyyə olunmaq” türk dilindən yeni dilimizə keçib. İnsanların ölümündən gəlir götürən dövlətlər var bu gün. (“Gün” qəz.01.07.16). Bu cümlədə söz sırası pozulub.

Mətbuatda leksik normanın pozuntularını müəyyənləşdirərkən alınma sözlərin neologizmlərin yaradılması ilə bağlı pozuntulara fikir verilməlidir. Aşağıda göstərilən nümunələrdə dilimizi korlayan faktlar verilir:

Zakir Qaralov təhsil nazirini bitirir. (“Gündəm” qəz. 05.02.13); Abituriyentlərin böyük bir kəsimi məktəb proqramlarını mənimsəyə bilmir. (“Azərbaycan müəllimi” qəz.30.03.18); Mən onun dörd tamaşasında uğurlu ifa sərgiləmişəm. (“Respublika” qəz. 31.01.16); H.Bağirov vaxtilə keçmiş iqtisadi inkişaf naziri ilə çox sıcaq əlaqələrə malik olub. (“Gündəm” qəz.17.08.17); Türkiyə Qərb tüləyini dəyişir. (“Ədalət” qəz. 17.08.17); Türkiyədə liderlərin göməlmə davası oldu. (“Ədalət” qəz. 03.07.18)

Azərbaycan dilinin inkişafında və irəliləməsində müasir mətbuatın rolu danılmazdır. Azərbaycan dilinin daha işlək olması, onun yad ünsürlərdən təmizlənməsi prosesində mətbuat öndə getməlidir.

Ana dilimizin saflığı uğrunda mübarizə ulu öndərimiz Heydər Əliyevin də daim diqqətində olmuşdur. O böyük şəxsiyyət hələ keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, Azərbaycanda gedən milliləşmə prosesinə, 90-cı illərdən isə milli və müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasına rəhbərlik etməklə yanaşı, dil məsələsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. O, “Azərbaycan dilini unutmayın, onu yaşadın və inkişaf etdirin” deyirdi.

Ana dilimizdə yazdığımız cümlələr yalnız o zaman səlis, aydın, mənalı və təsirli olur ki, bu cümlələr rabitəsiz, təsadüfi və eyni sözlər yığımından ibarət olmayıb, haqqında yazılan obyektlərdəki həyatı, işi aydın və canlı bir şəkildə ifadə edə bilsin. Bir neçə kəlmə ilə ifadə edilməsi mümkün olan qısa bir fikri yersiz sözlər və təkrarlarla uzatdıqda oxucu darıxır, onu axıradək oxumaq istəmir, fikir nə qədər qısa ifadə edilərsə, bir o qədər dolğun və maraqlı olar.

Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müstəqil Azərbaycanın dil siyasətinin təkmilləşməsində, inkişafında imzalandığı fərman və sərəncamlar dilimizi yaşadacaq və inkişaf etdirəcək.

“Ədəbi dili inkişaf etdirmək, onun normalarını qorumaq mətbuatın əsas vəzifələrindəndir. Çünki mətbuat cəmiyyətdə baş verən bütün yenilikləri işıqlandırmğa çalışır. Mətbuatda sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələri canlandırılır. Mətbuatın dilində işlənən sözlər, terminlər ictimai-siyasi durumu, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Son zamanlar ictimai həyatımızda baş verən mürəkkəb proseslər mətbuatda da izini qoymuşlar. Əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq mətbuatda söz, termin yaradıcılığı meyli və təşəbbüsü daha da artmışdır ki, bu da dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsinə təkan verir.”[1; 12]

Hər bir xalqın mədəni irsinin, milli dəyərlərinin əsasını onun doğma dili təşkil edir. Azərbaycan xalqının da mədəni milli irsinin əsası Azərbaycan dilidir. Azərbaycan dili ümummilli dəyərlərimizin əsas faktlardır. Bu gün dünyada gedən qloballaşma prosesi yalnız Azərbaycanın iqtisadi sahələrində deyil, həm də mədəni sahələrində ciddi dönüş yaratmaqdır.

Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamında deyilir: “Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinin başlıca rəmzlərindəndir. Azərbaycan dilinin qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.” (“Respublika” qəz. 24.05.12).

“Müstəqillik illərində dil siyasətinin ana xəttini təşkil edən məsələlərdən biri mətbuatda ana dili problemlərinin işıqlandırılmasıdır. Azərbaycan dilinin keşiyində, ilk növbədə Kütləvi İnformasiya Vasitələri dayanır. Ana dilinin təmizliyi, saflığı uğrunda mübarizə aparan müstəqil mətbuat orqanları onun yazı və tələffüz mədəniyyətini inkişaf etdirir, amma bir çox hallarda ciddi nöqsanlara yol verilir.”[1, s.134]

Ana dilimiz - ədəbi dilimiz xalqımızın tarixən təşəkkül tapmış əvəzsiz sərvətidir. Bu milli sərvətə heç kəsin soyuqqanlı yanaşmasına yol vermək olmaz. Milli sərvətimizi qorumaq, onun keşiyində durmaq hamımızın borcudur.

Ümummilli liderin ideyalarını layiqincə yetirən Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev də ana dilimizə, milli adət-ənənələrimizə, qədim mədəniyyətimizə böyük həssaslıqla yanaşır.

### **Ədəbiyyat:**

1. Məmmədov, M.B. Ana dili və nitq mədəniyyəti məsələləri./ M.B.Məmmədov. – Bakı: “Nurlan”, – 2004, – 269 s.
2. Məmmədov, M.B. Filoloji düşüncələr. / M.B.Məmmədov. – Bakı: “Nurlan”, – 2005, – 305 s.
3. Həbibova, S.Y. Mətbuat leksikası (1970-1990)/ S.Y.Həbibova – Bakı: “Nurlan”, – 2002, – 116 s.
4. Məmmədova, S.Y. Kütləvi informasiya vasitələrinin dili. / S.Y.Məmmədova. – Bakı: “Elm və Təhsil”, – 2009, – 128 s.
5. Quliyev, N. Nitq mədəniyyəti və ədəbi dilin normaları (KİV materialları əsasında). Fil.üzrə fə.l.dok. avtoferatı. Bakı: – 2012, – 21 s.
6. Kütləvi informasiya vasitələrinin dili. Respublika elmi konfransının materialları (25 iyun 2010). – Bakı: “Elm və Təhsil”, – 2010. – 64 s.
- 7.Xudiyev, N. Radio, televiziya və ədəbi dil./ N.Xudiyev. – Bakı: “Elm”, – 2001. – 660 s.
- 8.Караулов, Ю.Н. Язык СМИ. / Ю.Н.Караулов. – М.: – 2001.
- 9.Заславский, Д.О. О газетном языке. // «Литература и жизнь». – 1979.
- 10.Язык и стиль средств массовой информации. – 1980. – 12 с.
- 11.Adilov, M. Əsərləri, 1-ci cild, / M.Adilov. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2010. – 308 s.
- 12.Məmmədli, İ. Qəzet dilinin leksikası. / İ.Məmmədli. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2009. – 192 s.
13. Məmmədli, N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. / N.Məmmədli. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2017, – 488 s.
- 14.Məhərrəmli, Q. Televiziya dili. Spesifika: funksiya və struktur. / Q.Məhərrəmli. – Bakı: “Elm”, – 2002. – 304 s.

### **Mənbələr:**

- “Respublika” qəzeti
- “Azərbaycan müəllimi” qəzeti
- “Gündəm” qəzeti
- “Gün” qəzeti, “525-ci qəzet”



## EĞİTİMDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

### RESEARCH METHODS IN EDUCATION

**PHD. Dr. Günel MAMMADOVA**

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

#### **Abstract**

Scientific knowledge is information obtained through scientific research conducted within a certain systematic. The fact that they are based on scientific methods ensures that this information is generally valid and accepted as correct by everyone unless proven otherwise. In educational sciences, as in many other fields of science, scientific knowledge is obtained by using scientific methods. Researches are carried out using scientific research methods in many different fields of study, from the problems experienced in educational environments, to the examination of students' learning experiences, from assessment activities to approaches to be used in education, from the effectiveness of technology-supported education to teacher education. Science, the most reliable way of obtaining reliable and valid information about the natural world, describes systematic and organized knowledge in any field of inquiry using the scientific method, and although it cannot be described as a unique activity, it can be considered as a special combination of common practices and assumptions. Science is a methodological approach to studying the natural world and, with the available evidence, determining the most likely situation for the time being. Scientific explanations must be repeatable and verifiable, consisting of reliable data, extracted from observations and experiments. In this respect, the educated are expected to reach knowledge by approaching events like a scientist. However, perceiving scientific research as a difficult process by people can distract people from doing scientific work. In this respect, it is important to know the conceptual relationship between science and scientific knowledge and to reveal the way in which information is obtained. It is a desired and expected behavior for students to make scientific inquiry in the teaching environment. According to Lederman, Lederman, and Antink (2013), scientific inquiry covers a process beyond the process skills such as observing, classifying, predicting, interrogating, interpreting and analyzing data. Scientific inquiry involves scientific processes in the traditional sense, but it also involves combining this knowledge with scientific knowledge, scientific reasoning, and critical thinking.

**Key words:** education, research, method, proof, scientific

Bilimsel bilgiler, belli bir sistematik içerisinde yürütülen bilimsel araştırmalar yoluyla elde edilmiş bilgilerdir. Bilimsel yöntemlere dayandırılmış olmaları, bu bilgilerin genel geçer olmasını ve aksi ispatlanmadıkça herkes tarafından aynı şekilde doğru kabul edilmesini sağlar. Diğer birçok bilim alanında olduğu gibi eğitim bilimlerinde de bilimsel nitelikteki bilgiler bilimsel yöntemler kullanılarak elde edilir. Eğitim ortamlarında yaşanan sorunlardan, öğrencilerin öğrenme yaşantılarının incelenmesine, ölçme değerlendirme faaliyetlerinden eğitimde kullanılacak yaklaşımlara, teknoloji destekli eğitimin etkililiğinden öğretmen



eğitimine kadar birçok farklı çalışma alanında bilimsel araştırma yöntemleri kullanılarak araştırmalar yürütölmekte ve bilimsel bilgiler ortaya konulmaktadır. Doğal dünya hakkında güvenilir ve geçerli bilgiler edinmenin en güvenilir yolu olan bilim, bilimsel yöntem kullanılarak elde edilen herhangi bir sorgulama alanındaki sistematik ve organize bilgi birikimini anlatır ve benzersiz bir faaliyet olarak tanımlanamasa da ortak uygulamaların ve varsayımların özel bir kombinasyonu olarak düşünölebilir. Bilim, doğal dünyayı incelemek için metodolojik bir yaklaşımdır ve mevcut kanıtlarla, şu an için en muhtemel durumun belirlenmesidir. Bilimsel açıklamalar, gözlem ve deneylerden çıkarılan, güvenilir verilerden oluşan, tekrarlanabilir ve doğrulanabilir olmalıdır Öğretim ortamında yapılan, çalışmalarda ve öğretim amaçlı etkinliklerde öğrencilerin bilimsel çalışmalara katılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan, eğitim görenlerin bir bilim adamı gibi olaylara yaklaşıp bilgiye ulaşması beklenmektedir. Ancak, bilimsel araştırma yapmanın kişiler tarafından zor bir süreç olarak algılanması, kişileri bilimsel çalışma yapmaktan uzaklaştırabilmektedir. Bu bakımdan, bilim ve bilimsel bilgi arasındaki kavramsal ilişkinin bilinmesi ve bilginin elde edilif biçiminin ortaya konulması önem kazanmaktadır. Öğrencilerin öğretim ortamında bilimsel sorgulama yapması istenen ve beklenen bir davranıştır. Lederman, Lederman ve Antink (2013)'e göre bilimsel sorgulama, verilerin gözlemlenmesi, sınıflandırılması, öngörölmesi, sorgulanması, yorumlanması ve analiz edilmesi gibi süreç becerilerinin daha ilerisinde bir süreci kapsamaktadır. Bilimsel sorgulama geleneksel anlamda bilimsel süreçleri içermekte, ancak aynı zamanda bu bilgilerin bilimsel bilgi ile birleştirilmesi, bilimsel akıl yürütme ve eleştirel düşünmeyi de içermektedir.

Bilim Doğal dünya hakkında güvenilir ve geçerli bilgiler edinmenin en güvenilir yolu olan bilim, bilimsel yöntem kullanılarak elde edilen herhangi bir sorgulama alanındaki sistematik ve organize bilgi birikimini anlatır (Nayak & Singh, 2005) ve benzersiz bir faaliyet olarak tanımlanamasa da ortak uygulamaların ve varsayımların özel bir kombinasyonu olarak düşünölebilir (Allen & Baker, 2017). Bilim, doğal dünyayı incelemek için metodolojik bir yaklaşımdır ve mevcut kanıtlarla, şu an için en muhtemel durumun belirlenmesidir. Bilimsel açıklamalar, gözlem ve deneylerden çıkarılan, güvenilir verilerden oluşan, tekrarlanabilir ve doğrulanabilir olmalıdır (McLelland, t.y.). 4 Eğitimde Araştırma Yöntemleri Bilim, doğal dünyadaki tüm evreni ve her türlü olguyu, yalnızca mevcut fiziksel ve boyutsal sınırlamalar dikkate alındığında, araştırmanın mümkün olduğu durumla sınırlı olarak, kendi görüşü altında ele alır (National Academy of Science, 1998, akt. McLelland, t.y.). Bilimin amacı bilimsel bilgiyi oluşturmaktır. Bilimsel bilgi, bilimsel yöntem kullanılarak edinilen bir olgu veya ilgilenilen davranışı açıklamak için genelleştirilmiş bilgiyi ifade eder (Nayak & Singh, 2005). Bilim bir insan çabasıdır ve ön yargılara, yanlış anlamalara maruz kalabilir (McLelland, t.y.). Bilimin genel özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Allen & Baker, 2017; McLelland, t.y.). Bilim; • Ampirik bilgilere dayanır. • Akılcılığa dayanır. • Tekrarlanabilir bilgiler içerir. • Test edilebilir özelliklere sahiptir. • Deneysel alışmalar içerir. • Doğal dünyada var olan genel ilkelerin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapar (Allen & Baker, 2017). • Doğal dünyadan elde edilen kanıtlara dayanır. • İnsan çabasının ürünüdür. • Hipotezleri desteklemek için kanıtlar toplar. • Dogmatik değildir (McLelland, t.y.). • İçeriğindeki yöntemler farklı bilim adamlarının çalışmalarında farklılaşabilir. Bilim, doğa bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Doğa bilimi, doğal ortamda ortaya çıkan nesnelere ve

olgularla ilgilenir. Sosyal bilimler ise insanları, toplumu ve onların bireysel veya toplumsal davranışlarını inceler. Ayrıca bilim amaçlarına göre de sınıflandırılabilir. Temel bilimler, en temel nesnelere, bunlar arasındaki ilişkileri ve onların ait olduğu yasaları açıklamaya çalışır. Uygulamalı bilimler, temel bilimlerden elde edilen bilimsel bilgileri fiziksel bir ortamda uygulayan bilimlerdir (Nayak & Singh, 2005). Bilimin doğası ifadesi, bilimin epistemolojisine, bilmenin bir yolu olarak bilim veya bilimsel bilginin gelişimine özgü değer ve inançlara atıfta bulunmaktadır (Lederman, 1992; akt. Abd-El-Khalick & Lederman, 2000). Bilimsel yasalara veya teorilere bir mantık ve kanıt süreci ile ulaşılabilir. Bilimde teoriler ve gözlemler birbiri ile ilişkilidir. Teoriler, gözlemlere anlam kazandırırken gözlemler, mevcut teoriyi açıklamaya ve yeni teorilerin oluşturulmasına Bilim ve Bilimsel Araştırma 5 yardımcı olur (Nayak & Singh, 2005). Bu nedenle bilimsel çalışmalar yapılırken, bilimsel bilgilere ulaşmak temel amaç olarak belirlenmektedir. Bilim ve bilimsel bilginin yapısı, bilimin doğasının kişiler tarafından kapsamlı bir şekilde anlaşılması yapılan araştırmalar açısından önem taşımaktadır. Bundan sonraki kısımda, bilimsel bilgi, bilimsel bilginin özellikleri, bilimsel yöntem konuları ele alınmaktadır. Bilim - Bilimsel Bilgi İlişkisi Öğretim ortamında yapılan, çalışmalarda ve öğretim amaçlı etkinliklerde öğrencilerin bilimsel çalışmalara katılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan, eğitim görenlerin bir bilim adamı gibi olaylara yaklaşarak bilgiye ulaşması beklenmektedir. Ancak, bilimsel araştırma yapmanın kişiler tarafından zor bir süreç olarak algılanması, kişileri bilimsel çalışma yapmaktan uzaklaştırabilmektedir. Bu bakımdan, bilim ve bilimsel bilgi arasındaki kavramsal ilişkinin bilinmesi ve bilginin elde edilme biçiminin ortaya konulması önem kazanmaktadır. Öğrencilerin öğretim ortamında bilimsel sorgulama yapması istenen ve beklenen bir davranıştır. Lederman, Lederman ve Antink (2013)'e göre bilimsel sorgulama, verilerin gözlemlenmesi, sınıflandırılması, öngörülmesi, sorgulanması, yorumlanması ve analiz edilmesi gibi süreç becerilerinin daha ilerisinde bir süreci kapsamaktadır. Bilimsel sorgulama geleneksel anlamda bilimsel süreçleri içermekte, ancak aynı zamanda bu bilgilerin bilimsel bilgi ile birleştirilmesi, bilimsel akıl yürütme ve eleştirel düşünmeyi de içermektedir. Kişiler bilimsel çalışmaları yürütürken veya doğal ortam ile etkileşim içinde bulurken pek çok bilgiye ulaşabilmektedir. Nayak ve Singh (2005), bilgilerin kazanılmasının aşağıdaki biçimlerde olabileceğini ifade etmektedir: • Sezgi: Bilinen bir muhakeme sürecine dayanmayan, bilgi edinmeye yönelik bir yaklaşımdır. • Otorite: Başka bir kişi tarafından belirtilen bilgilerin veya gerçeklerin kabulünü temsil eder. • Akılcılık: Bilgiye ulaşmak için muhakeme kullanılır ve doğru muhakeme süreci ile geçerli bilgiler edinilebilir. • Ampirizm: Bilimde en açık kullanılan yaklaşım olup, deneyim yolu ile bilgilerin kazanımını ifade eder. • Elde edilen bilimsel bilgilerin kişiler tarafından kavramsallaştırılmış olması beklenir. Oluşturulan bilimsel bilgilerin aşağıdaki gibi kavramsallaştırılabileceği söylenebilir (Allen & Baker, 2017):

Araştırma, saptanan problemlere güvenilir çözümler aramak amacı ile planlı ve sistemli olarak verilerin toplanması, çözümlenmesi, yorumlanarak değerlendirilmesi ve rapor edilme sürecidir. Araştırma bir arama, öğrenme, bilinmeyenini bilinir hale getirilme çabasıdır (Karasar, 2000, s. 22). Sosyal bilimlerde de fen bilimlerinde olduğu gibi en yaygın biçimde kullanılmakta olan araştırma yöntemleri “nicel araştırma yöntemleri” olmuştur. (Yıldırım, 2000, s.19). Biyoloji,

kimya, fizik, mühendislik gibi doğa bilimleri alanlarında araştırmalar gözlem ve ölçmeye dayanır. Gözlem ve ölçmelerin tekrarlanabildiği ve objektif yapıldığı araştırmalara niceliksel, sayısal (“quantitative”) araştırma denir (Ergün,2005). Zamanla nicel araştırmaların eğitim olgularını ve olaylarını açıklamadaki yetersizlikler ve bu araştırmaların sonuçlarının eğitim alanında yeterince yönlendirici olmaması gibi sınırlılıklar nitel araştırma yöntemlerinin eğitim alanında kullanılmasına neden oluşturmuştur. İnsan davranışı esnek ve bütüncül bir yaklaşımla araştırılabilir ve bu yaklaşımla araştırmaya dahil olan bireylerin görüşleri ve deneyimleri büyük önem taşır (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.14).

Psikoloji, sosyoloji, antropoloji, eğitim gibi sosyal bilim alanlarında insan ve toplum davranışları incelenmektedir. Bu davranışları sayılarla açıklamak zordur. Ölçümler bize kaç kişinin nasıl davrandığını gösterir, ama “niçin?” sorusuna cevap veremez. İnsan ve grup davranışlarının “niçin”ini anlamaya yönelik araştırmalara niteliksel (“qualitative”) araştırma denir (Ergün, 2005).Nitel araştırma, gözlem görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanır. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır. (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.19).

Nitel araştırma, bireylerin yaşamlarındaki rutin ve problemlematik anları ve anlamları tanımlayan çalışmalarını ve çeşitli empirik materyal setini-vaka incelemesi, kişisel deneyim, içebakış, yaşam öyküsü, görüşme gözlemsel, tarihsel ve görsel metinler içermektedir. Nitel araştırmalarda yaygın kullanıma sahip teknikler, katılımlı gözlem ve görüşmedir. (Kuş, 2003, s.77.)

#### **Kaynaklar**

Yıldırım ve Şimşek, 2000, s.19

Allen & Baker, 2017

## FOLKLORDA KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİ

### COMPARISON METHOD IN FOLKLOR

**Doç. Dr. Melahat BABAYEVA**

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

#### **Abstract**

Comparative descriptive study of national folklore in the entire XX century experience of Azerbaijani folklore studies has formed a great theoretical and methodological basis in this direction. With this experience, which also includes the study of folklore, Azerbaijani folklore descends to the genetics, synergistic structure of national folklore ("synergistic" - a complex cognitive development system), autopoietic essence ("autopoiesis" - self-creation) on the verge of learning the mechanisms of self-creation. It is a comparative method-specific research method in folklore, and the dependence of the results of its application on the theory of the objects under study is its concrete confirmation. As a way of summarizing phenomenal material, a comparative method can contribute to the development of theory. But such development is determined by many other equally important factors: internal and external factors. The theory that makes up the comparative research program embodies the entire arsenal of scientific research tools used in this field of knowledge. The comparative method is just one of the factors. Therefore, it cannot be objected to authors who warn against its absolutization and its departure from other more universal methods of scientific knowledge. The historical basis of the methodological practice of Azerbaijani folklore is characterized by the application of the comparative-historical method in the mass. There is a rich theoretical basis for the study of historical and comparative methods in Azerbaijani folklore. It is this fundamental aspect that today allows us to construct a more complex synthesis of the methodological analysis model. Comparative-historical and structural-semiotic methods of analysis essentially solve different problems and hence investigations treat the object in a completely different way. For example, considering the origin and history of the epic monument, the comparative-historical analysis then selects layers with different stages chronologically and identifies geographically incompatible displays of different historical events, various anachronisms, and other "contradictions". Since the modeling of folklore structure is based on the semiotic method, this method requires synthesis by the comparative historical method. The main idea of the comparators was to abandon the principle of the comparative study of the folklore of the peoples concerned, which was the main principle of the mythology school. They explained that the main purpose was to study the folklore of uninterested people, and said that the more literary facts a scientist participated in the research, the more important scientific conclusions he could reach. The school of mythology saw the roots of similar fields in the common roots of the nations. Comparators found their roots in Indian fairy tales. Therefore, the latter wanted to transform the method of comparison into a universal science of comparison not only of folklore, but of all plots. However, most of the comparators were also folklorists, and they also conducted research based on the plans of most folktales. Therefore, the call to avoid comparing myths did not fundamentally alienate

them from the mythological school, and the distance between fairy tales and myths is not so great.

**Keywords:** method, history, comparison, folklore, material

Azerbaycan folklor çalışmalarının tüm XX yüzyıl deneyimindeki ulusal folklorun karşılaştırmalı tanımlayıcı çalışması bu doğrultuda çok büyük bir teorik ve metodolojik temel oluşturmuştur. Aynı zamanda folklor çalışmasını da içeren bu deneyim ile, Azerbaycan folkloru kendini yaratma mekanizmalarını öğrenme eşiğinde bugün ulusal folklorun genetiğine, sinerjik yapısına ("sinerjik" - karmaşık bir bilişsel gelişim sistemi), otopoetik öze ("otopoez" - kendini yaratma) iner. Folklorlarda karşılaştırmalı yöntem-özel bir araştırma yöntemidir ve uygulama sonuçlarının incelenen nesnelere teorisine bağımlılığı bunun somut doğrulamasıdır. Olgusal materyali özetlemenin bir yolu olarak, karşılaştırmalı bir yöntem katkıda bulunabilir teorinin gelişimi. Ancak böyle bir gelişme, diğer birçok eşit derecede önemli tarafından belirlenir: iç ve dış faktörler. Karşılaştırmalı araştırma programını oluşturan teori, bu bilgi alanında kullanılan bilimsel araştırma araçlarının tüm cephaneliğini somutlaştırır. Karşılaştırmalı yöntem, etmenlerden sadece biridir. Bu nedenle, mutlaklaştırılması ve diğer daha evrensel bilimsel bilgi yöntemlerinden ayrılmasına karşı uyarıcı yazarlara itiraz edilemez. Azerbaycan folklorunun metodolojik pratiğinin tarihi temeli kütüde karşılaştırmalı-tarihsel yöntemin uygulanması ile karakterizedir. Azerbaycan folklorunda tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemlerin incelenmesi için zengin bir teorik temel vardır. Bugün, metodolojik analiz modelinin daha karmaşık bir sentezini oluşturmamıza izin veren bu temel husustur. Karşılaştırmalı-tarihsel ve yapısal-göstergebilimsel analiz yöntemleri esasen farklı sorunları ve dolayısıyla araştırmaları çözer nesneyi tamamen farklı bir şekilde işler. Örneğin, destansı anıtın kökeni ve tarihi düşünüldüğünde karşılaştırmalı-tarihsel analiz daha sonra kronolojik olarak farklı aşamalara sahip katmanları seçer ve coğrafi olarak birbiriyle uyumsuz farklı tarihsel olaylar gösterileri, çeşitli anakronizmler ve diğer "çelişkiler" belirlemektedir. Folklor yapısının modellenmesi semiyotik yöntemle dayandığı için, bu yöntemin karşılaştırmalı-tarihsel yöntemle sentezlenmesini gerektirir. Karşılaştırmacıların ana fikri, mitoloji okulunun ana ilkesi olan ilgili halkların folklorunun karşılaştırmalı çalışması ilkesini terk etmektir. Asıl amacın ilgisiz insanların folklorunu incelemek olduğunu açıkladılar ve bir bilim adamının araştırmaya ne kadar çok edebi gerçek katıldığını, daha önemli bilimsel sonuçlara ulaşabileceğini söylediler. Mitoloji okulu, ulusların ortak köklerinde benzer alanların köklerini gördü. Karşılaştırmacılar, köklerini Hint masallarında buldular. Bu nedenle, ikincisi karşılaştırma yöntemini sadece folklorun değil, tüm parsellerin evrensel bir karşılaştırma bilimine dönüştürmek istedi. Ancak, karşılaştırmacıların çoğu aynı zamanda folkloristti ve çoğu halk masalının planlarına dayanan araştırmalar da yaptılar. Bu nedenle, mitleri karşılaştırmaktan kaçınma çağrısı, onları mitolojik okuldan temel olarak yabancılaştırmadı ve masal ve mit arasındaki mesafe çok büyük değil. Karşılaştırmalı analizin kurucusu Alman bilim adamı H. Herder'dir. Daha sonra İngiliz folkloristi J. Benfey ve Rus folkloristi F. Buslayev de bu yönde çalıştı. Hizmetlerinden biri edebiyat ve sanatın kökeni sorunuyla uğraşmaktı. Benfey'in kapsamlı dönüşüm teorisi, arsa, edebi form ve türlerin edebiyata geçiş yasaları da önemliydi. Edebî kültürlerin karşılıklı

bağımlılık ve etki yoluyla gelişmesine ilişkin hükümler, edebi gelişim yasalarını doğru bir şekilde yorumlamış ve bugün hala geçerli olmaya devam etmektedir.

Özellikle bilimsel metodoloji, belirli bir bilimdeki bir dizi yöntem, form ve araştırma ilkesidir. Folklor ve folklorizm fenomenlerinin sistematikleştirilmesi için analitik bir yaklaşım kullanır. Bu yapısal-tipolojik bir yöntem, yapısal-karşılaştırmalı analiz, anlam katmanlarını ölçmek için bir yöntem, soyutlama ve modelleme tekniğini kullanarak yapısal-işlevsel bir yönün analitik bir yöntemidir.

Herhangi bir deney hem doğrudan bir nesne ile hem de bu nesnenin bir "ikamesi" ile - bir model ile gerçekleştirilebilir.

Modellerin kullanımı, deneysel araştırma yöntemini bu tür nesnelere uygulamayı mümkün kılar, doğrudan işlem zor ve hatta imkansızdır. Bu nedenle modelleme özel bir yöntemdir ve bilimde yaygındır.

Soyutlamanın evrensel bir karakteri vardır, çünkü düşüncenin her adımı bu süreçle veya sonucunun kullanımıyla ilişkilidir. Bu yöntemin özü, önemsiz özelliklerden, bağlantılardan, ilişkilerden, nesnelere zihinsel soyutlama ve bu ilgilenilen nesnelere bir veya birkaç yönünün eşzamanlı seçimi, araştırmacıya sabitlenmesidir.

Soyutlama ve soyutlama süreci arasında ayırım yapın. Soyutlama süreci, bir sonuca, yani soyutlamaya götüren bir dizi işlemdir. Soyutlama örnekleri, bir kişinin yalnızca bilimde değil, aynı zamanda günlük yaşamda da işlediği sayısız kavramdır: bir ağaç, bir ev, bir yol, bir sıvı, vb. Mantıksal düşünme sistemindeki soyutlama süreci, diğer araştırma yöntemleriyle ve hepsinden önemlisi, analiz ve sentez.

2. Folklor çalışmasının temel yönleri: gözlem, deney, analiz ve sentez.

Metodolojik temel, nesnellik, gerçeğe ve tarihsel gerçeğe uygunluk, ahlaki kriterlere dayanır.

Araştırma süreci boyunca genel bilimsel bilgi yöntemleri kullanılır: 1 - ampirik araştırma yöntemleri (gözlem, karşılaştırma, ölçüm, deney); 2 - hem deneysel hem de teorik araştırma düzeyinde kullanılan yöntemler (soyutlama, analiz ve sentez, tümevarım ve tümdengelim, modelleme, vb.); 3 - teorik araştırma yöntemleri (soyuttan somuta yükselme, vb.).

Gözlem, insan duyu organlarının çalışmasına ve onun nesnel maddi faaliyetine dayanan aktif bir bilişsel süreçtir ve aşağıdaki gereksinimleri karşılamalıdır: 1) planlama; 2) amaçlılık; 3) aktivite; 4) tutarlılık. Bir dizi deneysel ifade biçimindeki bir biliş aracı olarak gözlem, dünya hakkında temel bilgiler sağlar.

Karşılaştırma, nesnelere ve fenomenler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirlemenizi sağlar. İki temel gereksinimi karşılamalıdır. İlk olarak, yalnızca aralarında belirli bir nesnel ortaklığın var olabileceği bu tür fenomenler karşılaştırılmalıdır. İkincisi: nesnelere kavranması için, karşılaştırmaları en önemli, temel (belirli bir bilişsel görev açısından) işaretlere göre yapılmalıdır.

Bir deney, nesnelere ve fenomenlerin varlığının doğal koşullarına müdahaleyi veya bunların belirli yönlerinin özel olarak yaratılmış koşullarda yeniden üretilmesini içerir: 1) deney sırasında, şu veya bu fenomeni "saf haliyle" çalışmak mümkün hale gelir; 2) deney, aşırı koşullarda gerçeklik nesnelere özelliklerini incelemenizi sağlar; 3) Deneyin tekrarlanabilirlik miktarı önemlidir.



Analiz, bir nesneyi bileşen parçalarına ayırma sürecine dayanan bir yöntemdir. Sentez, analiz sırasında elde edilen parçaların bir bütün halinde birleşimidir. Bilimsel yaratıcılıkta analiz ve sentez yöntemleri organik olarak bağlantılıdır ve incelenen nesnenin özelliklerine ve çalışmanın amacına bağlı olarak çeşitli biçimler alabilir. Nesne ile yüzeysel tanışma aşamasında doğrudan (deneysel) analiz ve sentez kullanılır. Bu durumda, nesnenin tek tek parçalarının seçimi, özelliklerinin keşfi, en basit ölçümler, derhal verilenin sabitlenmesi, genel yüzeyde yatarken gerçekleştirilir. Yapısal-genetik analiz ve sentez, içlerindeki en önemli şeyi temsil eden unsurların, nesnenin özünün diğer tüm yönleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan "hücrelerinin" karmaşık bir fenomeni içinde izole edilmesini gerektirir.

### **Kaynaklar**

1. Методы и концепции в фольклористике и культурной антропологии (конец XX — начало XXI века): материалы XVI Междунар. школы-конференции по фольклористике, социолингвистике и культурной антропологии / Сост.: А.С. Архипова, С.Ю. Н

## THE ROLES OF MATHEMATICS AND MATHEMATICIANS

**Tadesse Walegn**

Department of Mathematics, Debre Tabor University, Ethiopia  
Mob: +251913220296, E-mail: [tadelenyosy@gmail.com](mailto:tadelenyosy@gmail.com) P.O.Box: 272

### Overview

Nowadays, no nation can make any significant economic development without having technological advancements. On top of this, adequate supply of young people with strong mathematical skill, talent and creativity is needed to effectively understand and exploit advances in science, technology and industry. Many of the global challenges and the needs for civilization are multi-disciplinary. Overcoming these challenges and satisfying the needs through scientific discoveries and technological advancements require mathematicians to collaborate with other professionals. Mathematics is one of the great achievements of humankind to give innovative solutions to many of our current and future challenges. It provides people with powerful theoretical and computational skills to capture complexity of real life problems. However, many of us were not able to comprehend the roles of mathematics and mathematicians beyond calculating numbers and practicing rules. Moreover, as mathematics has been taught in schools no effort has been made to show its real significance in our social civilization. This leads students, teachers and the wider community to build negative attitude towards the subject and several studies show that there is a declining performance of students in mathematics. As a nation, without having interested and competent individuals in mathematics, it is impossible to produce scientists and engineers that will contribute in the advancements of science and technology in Ethiopia. Thus, this article attempts to discuss the general roles and contributions that mathematics and mathematicians had played and will continue to play in the development of human personality and in the advancements of science and technology. This will help the public, the stakeholders and policy makers to better recognize the roles of mathematics and mathematicians in our community development efforts. This in turn will lead them to examine whether mathematics curriculum is developed and being implemented in a way that encourage students' active learning and problem solving skills. Moreover, mathematicians will also be more aware of their course delivery and research activities to expose their students to a variety of mathematical modes of thinking and problem solving skills.

### Introduction

Many of the global challenges and the needs for civilization are multi-disciplinary. Overcoming these challenges and satisfying the needs through scientific discoveries and technological advancements require mathematicians to collaborate with other professionals.

Mathematics is one of the great achievements of humankind. Its development parallels the human attempt to understand the surrounding environment. Now, it is the most widely taught school subject. At least some aspect of it is required in almost every other subject. It finds useful applications in construction, business, industry, medicine, agriculture, engineering, music, history, politics, sports, and the social and natural sciences. It is possible

to apply mathematics in almost every attempts of human struggle for a better life. Bridges are built using mathematics and steel; mobile phone signals are encoded using mathematics; our credit card is encrypted using mathematical models; automobiles are designed by using laws of geometry. Because of Mathematics, we reached the moon; create and transmit electricity; and gave rise to computers and all that they do for the world. Mathematical analysis can be used to predict the future population, climate and economy of a country in the years to come without waiting till then. Mathematical models and their computer simulations can also be used to design and test the efficiency before being manufactured and estimate the lifetime of various technological devices and industrial products. It is much easier and much cheaper to solve the mathematical equations on paper or computers than to work directly on the actual real problem. Also sometimes, it becomes the only way to solve real problems. For instance, to measure the volume of blood in a human body or estimate the life span of a light bulb, the direct methods are impossible to use and mathematical modeling becomes the only alternative. The great Napoleon 'The progress and improvement of Mathematics are linked to the prosperity of the state'. So it is no exaggeration to say that the history of Mathematics is the history of civilization. Without mathematics the understanding of national problems would be superficial. Technological advancement of any country depends on the volume and quality of mathematics offered in its school system. There are still many extraordinary problems in science and engineering that need to be solved using appropriate, often innovative, mathematical techniques.

Some of the recent needs of the world such as advanced medical devices and materials, artificial intelligence, Bio-technology, high density data storage and high performance computing, super conductors, optimization and control, uncertainty and risk management, food and health related demands indicate the growing importance of Mathematics and they are going to be the meeting places for mathematicians, scientists and policy makers. As a result of this, mathematical science contributes a lot in the development of human civilization, and is the foundation of much of the modern technology we have been using today. However, the achievements of mathematics and mathematicians are often unknown or misunderstood. People forget or fail to realize the real applications of mathematics and so they underestimate its significant roles behind the advancements of science and technology. Perceptions on the nature and role of mathematics held by our society have a major influence on the development of school mathematics curriculum, instruction, and research. According to Professor Chris Budd (2017), we still have a problem with the image of mathematics, which is perceived, widely, to be useless and irrelevant to the modern world. Indeed Mathematics lies at the heart of our civilization and nearly at all the modern technology. So a lot is expected of us to aware the public and the stakeholders about the significance applications of Mathematics for human civilization and create new educational pathways (new contents, courses, program, partnerships) for training in mathematics and its applications. My teaching experience and research on Students' Mathematical Competency motivates me to write this review article which introduces some of the many roles of Mathematics for the development of human personality, for advancements in science and technology, and hence for social civilization. This aims at changing social expectations and attitudes towards Mathematics as it is impossible to produce mathematically skillful human

power and improve the scientific and technological capacity of Ethiopia without having interested and competent individuals in Mathematics. In particular, the stakeholders will better recognize and give support to advance Mathematics; teachers will be more aware of their curriculum, course delivery, and research activities; and above all students at all levels will be more interested to be mathematically competent.

### **The Essence of Mathematics**

There are different views about what constitutes mathematics. Some think of mathematics as a collection of rules and procedures to be learned and applied for basic living. Others perceive mathematics as a basis for developing critical thinking and problem solving skills. The definition of Mathematics also depends on how we view and use it. Thus, one way to answer the question “What is mathematics?” is to name some of its sub disciplines. Even though it is impossible to give a single definition for Mathematics that could satisfy all mathematicians, since so many fields in Mathematics are so different from each other, we can describe Mathematics as *the logical (and abstract) study of patterns (of quantity, structure, space, change) and their relationship*. Mathematics is also an applied science used to solve problems that originate in the world of experience. The many branches of mathematics are not mutually exclusive. Often times applied projects raise questions that form the basis for theory and result in a need for proof. Other times theory develops and later applications are formed or discovered for the theory. Mathematics may be studied in its own right (pure mathematics), or as it is applied to other disciplines such as physics and engineering (applied mathematics). Applied mathematicians construct theories and pure mathematicians prove theorems.

*Mathematical fluency* is the ability to read, write, speak, listen, think, and understand communications in the language of mathematics.

*Mathematical maturity* is being able to make effective use of the Mathematics that one has studied. It is the ability to recognize, represent, clarify, and solve math-related problems using the Mathematics one has studied.

Mathematics is both a way of doing (an art) and a way of learning (a science). Mathematics is also interesting. As to Russell, Mathematics, rightly viewed, possesses not only truth, but supreme beauty. Alfred Renyi also said “If I feel unhappy, I do mathematics to become happy. If I am happy, I do mathematics to keep happy.” Mathematics assumes a few things (such as Euclid's five postulates), defines terms, and sees what follows logically from those assumptions. Mathematical discoveries have come both from the attempt to describe the natural world and from the desire to arrive at a form of inescapable truth from careful reasoning. These remain fruitful and important motivations for mathematical thinking, but in the last century mathematics has been successfully applied to many other aspects of the human world and today, mathematics as a mode of thought and expression is more valuable than ever before. Using Algebra, we recognize the world of formal logics from the perspectives of truth, proof, and arguments; this helps to develop computer algorithms for manipulating systems of polynomial equations. Functions were invented to express the dependence of one quantity on another; and calculus was primarily an outgrowth of an attempt to understand the rate at which a variable quantity changes. The concept of

derivatives was developed from the need to solve physical problems such as slope of tangent lines, instantaneous rate of change, and optimization problems.

It is much easier, cheaper and accurate to solve mathematical equations on paper (computers) than to try guess works on the actual problem. Also sometimes, Math becomes the only way to examine real problems; finding the volume of blood in a human body, measuring the life span of a light bulb, determining population at some time in the future directly is impossible. The US Food and Drug Administration is considering that it is mandatory to make before making any clinical trials.

### **Mathematics for Science**

Nature seems to be aware of Mathematics. The more carefully we look our universe, the more Mathematics we seem to find. Bees, masters of geometry, use hexagons to build their honeycombs. The Fibonacci sequence of numbers is found throughout pinecones, seashells, trees, flowers, and leaves. Physicist Richard Feynman said “Nature talks to us in the language of mathematics.” Galileo Galilei also wrote that the great book of nature can be read only by those who know the language in which it was written...and that language is Mathematics. Many of the natural phenomena can be better understood by expressing them using various physical laws and scientific theories. These principles can also be described by using mathematical models. Professor Hewitt claimed that “When the findings in nature are expressed mathematically, they are easier to verify or disprove by experiment; when the ideas of science are expressed in mathematical terms, they are unambiguous”. A science is also exact in so far as it uses Mathematics. Mathematics forms the basis of most scientific and industrial research and development. Scientific theories are always expressed in mathematical language. Mathematics provides scientists with powerful theoretical and computational techniques to advance their understanding of Science. After observations and physical experiments, scientists use mathematical techniques of abstraction, generalization and logical deduction to explain the observed behavior or to predict its past and future trends.

Much of the information in the physical and social world is mathematical in nature. Learning science and mathematics at school is the first step to becoming a scientist or engineer. Science and Mathematics are intimately connected; their alliance has a long history, dating back many centuries and their relationship is especially strong. Science provides mathematics with interesting problems to investigate, and mathematics provides science with powerful tools to use in analyzing data. Often, abstract patterns that have been studied for their own sake by mathematicians have turned out much later to be very useful in science. One of my respondents in my research work explained that “Since science is the study of physical problems, we use mathematical methods to solve them.”

Mathematics is the language of Science and a system of reasoning that mirrors how the universe works. The symbolic language of mathematics has turned out to be extremely valuable for expressing scientific ideas unambiguously. It can replace a lot of words and a great deal of information with just a few symbols or very concise statements. Numbers are not only symbols; graphs are not only pictures; they carry a lot of information to tell us and information gives us the power to make the right decisions!

For example, the mathematical expression

$$\vec{a} = \frac{\vec{F}_{net}}{m}$$

is not simply a shorthand way of saying that the acceleration of an object depends on the net force applied to it and its mass; rather, it is a precise statement of the quantitative relationship among those variables. It represents the Newton's Second Law of motion stating that the *magnitude of the acceleration of an object is directly proportional to the net force applied to the object and inversely proportional to the object's mass; the direction of the acceleration is the same as the direction of the net force.* Mathematical equations tell scientists how concepts are linked together. Furthermore, Mathematics is one of the main driving forces behind scientific discoveries. Because of its leading role in science, Mathematics can be regarded as the language of science. Carl Friedrich Gauss (1777–1855) also described Mathematics as the queen of the sciences.

Consequently, various mathematical concepts form the basis of several scientific disciplines. Computers are fundamentally connected to mathematics in their physical design, in the way they organize and process information and in their very history. Students may have to solve mathematical equations when writing computer programs and figuring out algorithms. Using mathematics, physicists can discover new relationships among physical quantities. Many of the theories in chemistry require sophisticated mathematical techniques. Since biology becomes more quantitative, the use of mathematics in biology is important.

### **Mathematics for Engineering and Technology**

Much of our economic growth stems from technological advancements that demand high mathematical competence. Thus, no nation can make any significant economic development without having technological advancements. The design and control of many of the technologies and innovations that we use today developed from the results of mathematical research. The ease and convenience people enjoy today from the discoveries of computers, cellphones, automobiles, satellites, aircraft, trains, telecommunications, and many other forms of technology would never have happened if it were not for this essential tool used in technology. Behind each major achievement, may it be landing at moon; invention of television, fax machine, computers and their various variants; planning and determining strategies of war, manufacturing of powerful telescope; weather forecasting; prediction of stock markets and so on, there is mathematical technology and a mathematical brain.

Increasingly, many complex systems and structures in the modern world can only be understood using mathematics and much of the design and control of high-technology systems and engineering process depends on mathematical inputs and outputs. Mathematics has played an important role in the development of mechanical, civil, and chemical engineering through its contributions to mechanics of rigid bodies, hydro-dynamics, aerodynamics, heat transfer, lubrication, turbulence, elasticity, etc. It has become of great interest to electrical engineers through its applications to information theory, analysis and synthesis of networks, automatic control systems, design of digital computers etc. Scientific theories will guide and experiments will decide investigations in engineering and industrial processes. The principles can also be best described by using mathematical models and employing appropriate mathematical techniques and algorithms along with computational softwares,



numerical or graphical findings will be examined to explain the observed behavior of the process over a certain period of time or to predict the future behavior of the process at a specific instant of time. In this regard, Mathematics will help to point out the behavior of a process without doing guess works or time consuming, costly and risky physical experiments. A small error will cause a huge cost and complexity as long as the age of the project. For instance, guess works in material manufacturing will cause huge costs and a small error in road networking will cause huge complexities.

As we are living in the technological age, some of the mathematics is of course automated for us in the form of computers and other devices or machineries. For instance, much of the assembly of cars now is done with the help of robots and other technologies. However, the robots are controlled by specialized computer programs, and these programs must specify exact parameters for operation. The components, shapes, energy transformations and many other properties of the materials can be described, analyzed and predicted by using mathematical techniques. By using mathematics, we can choose optimal locations for building hydropower dams, wind and solar farms and the most profitable places to drill for oil. Mathematical techniques such as solving differential equations are required to model, analyze and predict weather conditions.

### **Roles of Mathematicians**

*Mathematicians* are peoples of all age with extensive knowledge of Mathematics. They show why some ways of thinking are right; explore intuitions and make them more precise; do calculations to reveal the consequences of theories. Mathematicians can involve in different activities and responsibilities where rigorous thoughts, simplification, logical reasoning, precision and careful decision making skills are required. Designing and analyzing the efficiency of computer algorithms are largely mathematical tasks. They can also involve in the efforts to make computers more responsive to user. Mathematicians can work on air force projects by producing computer models and simulations to evaluate competing fighter aircraft designs; monitor the development and testing of new weapons and work in the area of signal and image processing on many other defense-related projects. Mathematicians can work in telecommunication industry and information security. They can also develop financial plans and risk management system in investment banks, insurance companies and other business organizations.

### **Summery**

Mathematics is more than just the science of numbers taught by teachers in schools and either enjoyed or feared by many students; it has played and will continue to play significant roles in improving the lives of individuals and the world of society as a whole. Mathematics is a gateway but not a barrier for a number of development opportunities. The teaching learning and research activities in mathematics is very cheap with huge outputs. As a nation, adequate supply of young citizens with strong mathematical skill talent and creativity is required to build advanced scientific and technological capacities; and as an individual, a solid foundation in mathematics is an essential skill either to pursue any academic degree in science and technology or to make a better decision and succeed in life. Mathematicians can

involve in different activities and responsibilities where rigorous thoughts, simplification, logical reasoning, precision and careful decision making skills are required.

### References

1. American Association for the Advancement of Science, 1990, *The Nature Of Mathematics, Science for all Americans* online <http://www.project2061.org/publications/sfaa/online/chap2.htm>
2. Macau, 2000, *Mathematics and its Role in Civilisation*
3. Smith, 2002, *The Importance of Mathematics*
4. P. G. Thomas kutty and Mary George, 2005, *Mathematics and Civil Society*
5. Abul Hasan Siddiqi, 2006, *Role of Mathematics for Economic and Scientific Development*
6. Christine M. Matthews, 2007, *CRS Report for Congress-Science, Engineering, and Mathematics Education: Status and Issues*
7. Lawrence I. Aguele and Kolawole O. Usman, 2007, *Mathematics Education for Dynamic Economy in Nigeria in the 21st Century*
8. Education, 2011, Audiovisual and Culture Executive Agency, *Mathematic Education in Europe: Common Challenges and National Policies*, Brussels: Eurydice. Accessed online on 28 May 2015 at: <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/132EN.pdf>
9. Bill Owen, 2012, *Why Do We Study Mathematics?*, *Online learning Tips*, <https://onlinelearningtips.com/2012/07/why-do-we-study-mathematics/>
10. P. Elango, 2015, *The Role of Mathematics in Biology*, 5th International Symposium 2015 – IntSym, SEUSL
11. Tom and Paula, 2016, <https://granthaminstitute.com/2016/05/31/seven-ways-maths-can-save-the-world/>
12. Chris Budd, 2016, <https://www.gresham.ac.uk/lectures-and-events>
13. Roderick Melnik, Roman Makarov and Jacques Belair, 2017, *Recent Progress and Modern Challenges in Applied Mathematics, Modeling and Computational Science*, Fields Institute for Research in Mathematical Sciences, Springer, Volume 79
14. Chris Budd, 2017, *Eight Great Reasons to Do Mathematics*, *Recent Progress and Modern Challenges in Applied Mathematics, Modeling and Computational Science*, Fields Institute for Research in Mathematical Sciences, Springer, Volume 79
15. Van Thompson, 2018, *How Is Mathematics Used in Other Subjects?* <https://sciencing.com/goals-objectives-6th-grade-math-7927664.html>
16. The Math Forum at NCTM, 2019, *What is Math? Ask Dr. Math*, <http://mathforum.org/library/drmath/view/52309.html>
17. Anne Marie Helmenstine, 2019, *Why Mathematics Is a Language*, <https://www.thoughtco.com/why-mathematics-is-a-language-4158142>
18. David Moursund and Gene Maier, 2018, [https://iaepedia.org/What\\_is\\_Mathematics](https://iaepedia.org/What_is_Mathematics)

---

19. Reasons Why Math Is Important In Life, <https://www.piday.org/2018/10-reasons-why-math-is-important-in-life/>

---

## HOW TO DIMINISH THE RISK OF PANDEMIC FROM ISLAMIC PERSPECTIVE IN THE CURRENT SITUATION

**Muhammad Suleman Nasir**

Department of Islamic Studies and Arabic,  
Gomal University, Dera Ismail Khan, KPK, Pakistan  
ORCID id: <https://orcid.org/0000-0003-3384-6814>

### **Abstract**

Health is a blessing of Allah. Therefore it is the responsibility of every human being to protect it. Allah Almighty has revealed every disease, as well as its cure. Prophet Muhammad (SAW) said that Allah has sent down a cure for every disease. Pandemic is a disease that disturbs a huge number of populations in a community, or an area. It can be limited to one place and can spread to other places, affecting a large number of people. Pandemic sometimes overwhelms an area which increases the number of deaths. Some diseases are transmitted from one person to another. Most of the pandemic diseases are contagious. Islam advocates the prevention of diseases. Hadiths prove that some diseases are contagious, so it is necessary to be careful. The descriptive and analytical methodology will be used in this research to attain the result and recommendations. Islamic teachings have a set of spiritual and apparent precautions and preventions to lessen the pandemic. It is concluded that during the pandemic, praying for health and protection is essential for peace of mind and health. The Holy Quran and Hadith mentioned many prayers which are better to recite in case of pandemics. Ablution five times a day can protect one against diseases. To get rid of necessities before going to bed, to take a bath after sexual intercourse, to trim hair and nails, to clean the mouth, nose and ears, wearing clean clothes and washing hands are an integral part in Islam and the principles of modern hygiene also encourage it.

**Keywords:** COVID-19, infectious diseases, causes, precautions, Islamic teachings

## PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT TEXNOLOGİYASI

### PEDAGOGICAL COMMUNICATION TECHNOLOGY

**Assoc. Prof. Dr. Kamala Guliyeva**

Azerbaijan State Pedagogical University, Department of General Pedagogy

#### **Hülasa**

Ünsiyyət insanların fəaliyyət prosesində biri-birinə olan münasibətləridir. Pedaqoji proses də fəaliyyətdir və bu fəaliyyət müəllim-şagird, tərbiyəçi və tərbiyə olunan, müəllim-valideyn münasibətlərinin fonunda həyata keçirilir. Pedaqoji ünsiyyətin səmərəliliyi müəllimin bu və ya digər bacarığa nə dərəcədə yiyələnməsindən çox asılıdır. Müəllimin ən mühüm kompetensiyası onun kommunikativliyidir. Müəllimin kommunikativ bacarığına psixoloji planda öz nitqini optimal qura bilmək, nitq mədəniyyətinə malik olmaq, şagirdlərlə qeyri-verbal ünsiyyətə girmək qabiliyyəti aid edilir.

Sosial-persepsiya - yəni şagirdin zahiri əlamətlərinə görə onun psixi vəziyyətini modelləşdirə bilmək də müəllimin kommunikativ bacarığının mühüm tərkib hissəsidir

Sosial-psixoloji proses kimi pedaqoji ünsiyyət zamanı bir sıra vəzifələr və texnoloji əməliyyatlar yerinə yetirilir:

1. Şagirdin ünsiyyət üçün “ kəşf edilməsi”. Bu, sinifdə, məktəbdə, sinifdən kənar tədbirlərdə şagird üçün rahat şərait yaratmağı tələb edir. Psixoloji gərginlikdən azad olan uşaqlar hər hansı fəaliyyət növündə özünün bütün qabiliyyətlərini daha cəsarətlə nümayiş etdirir. Bu vəzifə aşağıdakı texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsini tələb edir:

a) plastik vəziyyətin seçilməsi. Alimlərin fikrincə, qeyri-verbal ünsiyyət (plastika, mimika, jestlər) vasitəsi ilə informasiyanın 55%-ə qədər ötürülür;

b) birbaşa təmasın yaradılması. Verbal, vizual və taktil üsullarla həyata keçirilə bilər.

2. Şagirdin pedaqoji ünsiyyətdə iştirak etməsi. Əsasən müəllimin şagirdlərlə qarşılıqlı fəaliyyətinin təhlili zamanı müşahidə edilir. Bu vəzifəni həyata keçirərkən müəllim həm də qarşıya çıxan çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə şagirdə kömək edir. Bu zaman aşağıdakı texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur: a) rəğbət nümayiş etdirilməsi. Bu, müsahibi üçün

rahat psixoloji iqlim yaratmaqdan ötrü ona rəğbət nümayiş etdirən plastik-mimik ifadədir. Yalnız belə şəraitdə uşaqlar özlərini sosial-psixoloji və etik baxımdan müdafiə olunmuş hesab edir, özlərinin bütün qabiliyyətlərini nümayiş etdirməyə və yüksək nəticələrə nail olmağa çalışırlar.

b) maraq oyadılması. Birbaşa ünsiyyət prosesində bu texnologiya dinləmək və sual vermək bacarığında özünü göstərir. c) kömək göstərilməsi. Bu texnoloji əməliyyat uşağın psixi vəziyyətini, yaranmış situasiyanı nəzərə alaraq onunla ünsiyyətə girməyin konkret variantını seçməyi asanlaşdırır.

3. Pedaqoji ünsiyyət prosesində uşağın yüksəldilməsi. Bu vəzifə aşağıdakı texnoloji əməliyyatlar vasitəsilə həyata keçirilir:

a) uşağın olduğu kimi qəbul edilməsi. Bu əməliyyatı yerinə yetirərkən müəllim şəxsiyyətin inkişafının müsbət meyillərinə və pozitiv keyfiyyətlərinə istinad edir;

b) kömək üçün xahiş edilməsi.Şagirdlərdə öz qüvvə və bacarıqlarına inam yaratmaq üçün müəllim kömək üçün onlara müraciət edir və bununla da ünsiyyət prosesində uşağı, həqiqətən, yüksəldir.

c)optimist sərhəddin saxlanması.Yalnız şagirdlərinin gələcəyinə nikbin nəzərlərlə baxan, qarşısındakı şagirdin timsalında gələcəyin böyük adamını görməyi bacaran müəllim pedaqoji ünsiyyət prosesində səmərəli nəticələrə nail ola bilər.

**Açar sözlər:** pedaqoji ünsiyyət, texnologiya, verbal. vizual,taktil

### **Abstract**

Communication is the relationship between people in the process of action. The pedagogical process is also an activity, and this activity is carried out against the background of teacher-student, educator and foster, teacher-parent relations. The effectiveness of pedagogical communication depends on the degree to which the teacher has mastered one or another skill. The most important competence of a teacher is his communicativeness. A teacher's communicative ability includes the ability to psychologically organize his / her speech optimally, to have a speech culture, and to communicate non-verbally with students.

Socio-perception - that is, the ability to model a student's mental state according to his / her appearance is also an important part of a teacher's communicative ability.

As a socio-psychological process, a number of tasks and technological operations are performed during pedagogical communication:

1. "Discovery" of the student for communication. This requires creating a comfortable environment for the student in the classroom, school, and extracurricular activities. Children who are free from psychological stress are more courageous in demonstrating all their abilities in any activity. This task requires the following technological operations: a) selection of plastic case; According to scientists, up to 55% of information is transmitted through non-verbal communication (plastic, facial expressions, gestures); b) establishing direct contact. It can be done verbally, visually and tactilely.

2. Participation of the student in pedagogical communication. It is mainly observed during the analysis of the teacher's interaction with students. In carrying out this task, the teacher also helps the student to cope with the difficulties encountered. In this case, the following technological operations are planned to be performed:

a) Demonstration of sympathy. This is a plastic-mimic expression that sympathizes with the interviewer in order to create a comfortable psychological climate for him. Only in such conditions children consider themselves socially, psychologically and ethically protected, try to demonstrate all their abilities and achieve high results;

b) arousal of interest. In the process of direct communication, this technology manifests itself in the ability to listen and ask questions. c) providing assistance. This technological operation makes it easier to choose a specific option to communicate with the child, taking into account his mental state and the situation.

3. Raising a child in the process of pedagogical communication. This task is performed through the following technological operations:

a) acceptance of the child as he/she is. In performing this operation, the teacher refers to the positive tendencies and positive qualities of personality development;



b) asking for help. In order to build students' confidence in their own strengths and abilities, the teacher turns to them for help, and thus really raises the child in the process of communication;

c) maintaining an optimistic border. Only a teacher who is optimistic about the future of his students, who is able to see the great man of the future in the example of the student in front of him, can achieve effective results in the process of pedagogical communication.

**Key words:** pedagogical communication, technology, verbal, visual, tactile

İnsanın inkişafını, fərd kimi mövcudluğunu, cəmiyyətdə fəal həyat mövqeyi tutub şəxsiyyətə çevrilməsini ünsiyyətsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bioloji varlıq kimi insanın mövcudluğunda hava nə qədər əhəmiyyətlidirsə, ictimai varlıq və şəxsiyyət kimi formalaşmasında ünsiyyətin rolu o qədər böyükdür.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində ünsiyyət sözünün mənası “qarşılıqlı münasibət”, “xoş münasibət”, “əlaqə, ülfət, yaxınlıq, rabitə, məhribanlıq” kimi izah edilir və ünsiyyətə belə bir tərif verilir: “Ünsiyyət insanların qarşılıqlı anlaşmaları, işgüzar və dostluq əlaqələridir”.

Ünsiyyət problemi üzrə sanballı tədqiqatların müəllifi olan A.V.Mudrik ünsiyyətin mahiyyətini aşağıdakı kimi ifadə edir: “Ünsiyyət insanlar arasında fikir və emosiyaların qarşılıqlı mübadilə prosesi, başqa cür ifadə etsək, fərdlər və qruplar kontekstində birbaşa informasiya mübadiləsidir”.

Bəşər cəmiyyətinin ilkin mərhələsində təfəkkürü ifadə edən dilin meydana gəlməsi, insanları narahat edən hadisələrin işarələrlə deyil, danışmaq formasında biri-birinə ötürülməsi qarşılıqlı düşünmə, fikir tərzini imkanlarını daha da artırır. Dil tək-cə təfəkkürü ifadə edən alət deyil, eyni zamanda ünsiyyət prosesində onu cilalalayan, modelləşdirən vasitəyə çevirir. Cəmiyyətdə insanların biri-birini qiymətləndirməsi üçün bəşəriyyət uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmişdir. İnsanın insana verdiyi həqiqi qiymət dostluq və məhəbbət kimi zərif hisslərin formalaşması ilə bağlıdır.

Qədim Çində geniş yayılan Konfusi təlimində məhəbbət anlayışı tək-cə insana deyil, bütün ətraf aləmə aid edilirdi. Sonrakı inkişaf mərhələsində isə artıq insan konkret dostluq və məhəbbətin obyektinə çevrilir.

Qədim Şərqdə insan mənəviyyətinə bu cür yüksək qiymət verilməsi, ünsiyyətə xidmət edən əməlin, danışığın, mənəviyyətin saflığı etik, hüquqi, sosial-əlaqi normaların daha da təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Bu sahədə dinin rolu, bütün insanların bərabərliyi ideyasının ilk dəfə dində ifadə olunması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Xalqın təfəkkürü və həyat tərzini ilə əlaqədar hələ ulu Zərdüşün “Avesta”-sında “yaxşı düşüncə, yaxşı söz və yaxşı əməl” ilə bağlı aforizm yaranıb.

İslamda bu fikir bir qədər də təkmilləşir. Peyğəmbər kəlamlarında deyilir: “Özün üçün nəyi istəyirsənsə, başqaları üçün bunu arzu elə”, “Biri-birinizdən üz döndərməyin. Biri-birinizə kin bəsləməyin, əmr etməyin, qardaş olun. Biri-birinizə hədiyyə verin, biri-birinizi sevin”.

Nizami yaradıcılığında insan artıq ali rütbəyə çataraq yer üzünün əşrəfinə çevrilir, yüksək mənəvi keyfiyyətlər kəsb edir:

Şirinsə birinin sözü-söhbəti

Başqa şey istəmə, bəsdir ülfəti.

Sonralar “Qabusnamə”, “Əxlaqi-Nasiri”, “Gülüstan”, “Bustan” kimi sənət incilərində ünsiyyətlə bağlı şərq təfəkkürünün ifadəsi öz əksini tapmışdır. İnsanlararası münasibətlərin saflığı, davranış və ünsiyyət qaydaları bu əsərlərin məzmununda başlıca yer tutur.

Şərqin böyük mütəfəkkiri N.Tusi “Əxlaqi-Nasir” əsərində yazırdı: “Təbii ünsiyyət insanın xassələrindəndir. Hər şey kamalını öz xassələrində təzahür etdirir. Deməli, bu növün də kamalı özünü öz növünə aid olan bu xüsusiyyətdə əks etdirir. Həqiqi hikmət sahibləri bu xüsusiyyətlərin şərəfətli olduğunu nəzərə alaraq onu inkişaf etdirmək üçün bir sıra faydalı tədbirlər də düşünmüşlər, məs. müxtəlif qayda-qanun, ədəb-ənənə icad etmişlər, camaata ibadətə məşğul olmağı, ziyafətlər təşkil etməyi məsləhət görmüşlər. Bunların hamısı ünsiyyəti qüvvədən hərəkətə keçirmək, əməl etmək üçündür”(3.səh.67).

Ünsiyyət insanların bir-birinə fəaliyyətdə və fəaliyyət prosesində olan münasibətləridir. Pedaqoji proses də fəaliyyətdir və bu fəaliyyət müəllim-şagird, tərbiyə edən-tərbiyə olunan, müəllim-valideyn münasibətlərinin fonunda həyata keçirilir. Bu baxımdan ünsiyyət pedaqoji fəaliyyətdə də əsas yerlərdən birini tutur və şagirdlərin təlim-tərbiyəsi işində müəllimin əlində başlıca peşəkarlıq alətinə çevrilir.

Pedaqoji ünsiyyət tərbiyənin təsirli vasitələrindən biri olub, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm yer tutur. “Müəllim-şagird” cütlüyündə ünsiyyətin istənilən növü, situasiyadan asılı olmayaraq tərbiyəvi xarakter daşıyır. Lakin müəllim-şagird ünsiyyəti yalnız o zaman şəxsiyyətin formalaşması vasitəsinə çevrilə bilər ki, onun əsasında qarşılıqlı hörmət və humanist münasibət dayanmış olsun (3,səh.154). Təcrübə göstərir ki, uşaqlarla ünsiyyətə girmək qabiliyyəti müəllimin onlara məhəbbətinə əsaslanmalıdır. Respublikamızın görkəmli psixoloqu prof. Ə.Əlizadə yazır: “Şagirdlər müəllimi sayırlar, lakin onlar səmimi, xeyirxah, qılıqlı, həssas, qəlbini uşaqlara verən və onlarla söhbət etməyi bacaran, hətta sinifdənkənar vaxtlarda da onlarla həvəslə məşğul olan müəllimi sevirlər”. Deməli, uşaqları sevməyən və ya sevə bilməyən müəllimin onlarla ünsiyyəti də alınmır. Buna görə də, pedaqoji ünsiyyət üçün müəllimdən xüsusi bacarıq və qabiliyyətlər tələb olunur. Görkəmli psixoloq A.N.Leontyev müəllimin kommunikativ bacarıqlarını aşağıdakı kimi təsnif edir:

1.Sosial persepsiya bacarığı – yəni üzdən oxumaq bacarığına malik olmaq, şagirdin zahiri əlamətlərinə görə onun psixi vəziyyətini modelləşdirə bilmək;

2.Psixoloji planda öz nitqini optimal qurmaq, nitq mədəniyyətinə malik olmaq, şagirdlərlə verbal və qeyri-verbal ünsiyyətə girmək bacarığı.

Pedaqoji ünsiyyətin səmərəliliyi müəllimin bu və ya digər bacarığa nə dərəcədə yiyələnməsindən çox asılıdır. Müəllim heç bir şagirdini diqqətdən kənar saxlamamalı, onlarla “dil tapmalı”, hər birinin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməli onlarla ünsiyyətə girə bilmək üçün “açar” tapmalıdır. Bu iş olduqca çətin, mürəkkəb olmaqla müəllimdən səbr, təmkin, yaradıcı axtarış və diaqnostik bilik tələb edir.

Pedaqoji ünsiyyət sosial-psixoloji proses kimi aşağıdakı bir sıra vəzifələri yerinə yetirir:

1. *Şagirdin ünsiyyət üçün kəşf edilməsi (dərk edilməsi)*. Bu, bir tərəfdən dərstdə, sinifdə, məktəbdə, sinifdənxaric tədbirlərdə şagird üçün rahat şərait yaratmağı tələb edir. Psixoloji gərginlikdən azad olan uşaqlar daha fəal olur, hər hansı fəaliyyət növündə özünün bütün qabiliyyətlərini daha cəsarətlə nümayiş etdirir, gülünc vəziyyətdə qalmaqdan və ya müəllimin

gözündən düşməkdən qorxmur. Digər tərəfdən bu vəzifəni həyata keçirmədən şagirdin münasibətini müəyyənləşdirmək mümkün olmur və müəllim yalnız onun davranış reaksiyaları ilə qənaətlənməli olur. Məsələn, zahirən qaydasında görünən müəllim-şagird münasibətləri bəzən müəllimə həqiqi hörmətə və ya onun nüfuzuna deyil, şagirdin sadəcə xoşa gəlmək arzusuna əsaslanı bilər. Şagirdin əsl münasibətini bilmək, sosial-mədəni dəyərləri mənimsəmək üçün müəllimin öz gələcək birgə işini planlaşdırmağa kömək edir.

Pedaqoji ünsiyyətin *ikinci vəzifəsi uşağın pedaqoji ünsiyyətdə iştirak etməsidir*. Əsasən, müəllimin şagirdlərlə qarşılıqlı fəaliyyəti prosesinin təhlili zamanı müşahidə edilir. Şagird yaşından asılı olaraq sinifdən-sinfə keçir. Cədvələ uyğun olaraq dərslərdə iştirak edir. Dərsdə müəllimin ona təklif etdiyi tədris materialını mənimsəyir və müxtəlif iş formalarına qoşulur. Müəllim sanki şagirdi zorla ünsiyyətə təhrik edir ki, bu da bəzən şagirdi çətin vəziyyətdə qoyur, çünki onun üçün xarakterik deyil, onun xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmir. Uşağın pedaqoji ünsiyyətdə iştirakçı olması vəzifəsini həyata keçirərək müəllim həm də qarşıya çıxan çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə ona kömək edir.

*Üçüncü vəzifə pedaqoji ünsiyyət prosesində uşağın "yüksəldilməsi"dir*. Bu, qiymətin yüksəldilməsi deyil, hərəkətlərin, fəaliyyətin stimullaşdırılmasını nəzərdə tutur. Hətta pedaqoji təhsili olmayan valideynlər arasında da eləsinə tapmaq olmaz ki, uşaqları ilə ünsiyyət prosesində bu vəzifədən istifadə etməsin. Körpə həyatda ilk xırda, inamsız addımlarını atır, valideyn onu həvəsləndirir. Uşaq ilk hərfi, sözü yazmağı öyrənir, onunla fəxr edirlər: "Gör nə gözəl yazmısan!" Qız ilk dəfə piroq bişirib. Bütün ailə üzvləri sevinc içərisindədir: "Belə dadlı piroqu ömrümüzə yeməmişik".

Elə müəllim tapmaq olarmı ki, o hətta başqalarına nisbətən onun fənnini çətin mənimsəyən uşaqları belə ünsiyyət prosesində yüksəltməsin. Nəzəri cəhətdən – yox, praktik cəhətdən hə!

...VI sinifdə coğrafiya dərside. Sinif müəllimə tanış deyil, ona görə də o adları jurnaldan oxuyur. Üzündən inciklik yağan qız uşağı təəssüflə bildirir: "Bilirsiz, ilk dəfədir ki, məni adımla yox, soyadımla çağırıdılar". Gəlin, özümüzsə sual verək: Bu balaca qızçıqaz sinifdə hansı həyəcanları yaşadı və müəllimə nəyi bağışlaya bilmədi?

Heç fikirləşmişikmi, nəyə görə gözəl, səliqəli geyimli, olduqca şən görünən, sentyabrda böyük həvəslə məktəbə gələn I sinif şagirdləri bir azdan sonra məktəbə getmək istəmir? Bəlkə elə ona görə ki, uşaqlarla ünsiyyətdə müəllim bu üç vəzifəni yerinə yetirmir? Halbuki pedaqoji ünsiyyət zamanı bu vəzifələrin həyata keçirilməsi müəllimin şagirdlər haqqında ətraflı məlumatlar almasına, onlarla səmimi fikir mübadiləsi etməsinə, dialoqa girməsinə, əməkdaşlıq şəraitində çalışmasına, şagirdlərin fəaliyyətini düzgün təşkil edə bilməsinə şərait yaradır.

Pedaqoji ünsiyyətin vəzifələri bir çox texnoloji əməliyyatların yerinə yetirilməsini tələb edir. Uşağın ünsiyyət üçün kəşf edilməsi vəzifəsi – yəni pedaqoji ünsiyyətin **birinci vəzifəsi** aşağıdakı texnoloji əməliyyatların həyata keçirilməsini tələb edir:

1. Plastik vəziyyətin seçilməsi. İnsanın plastik dilinin öyrənilməsinə yaxın zamanlarda başlanılmışdır. Tədqiqatlar və təcrübə göstərir ki, insanın ünsiyyət prosesində qəbul etdiyi vəziyyət özündə çoxlu informasiyanı cəmləşdirir ki, bunu uşaqlar da çox aydın oxuya bilirlər. Alimlər müəyyən etmişlər ki, ünsiyyətin qeyri-verbal dili (plastika, mimika, jestlər)

vasitəsilə informasiyanın 55-80%-i, verbal ünsiyyət (nitq) vasitəsilə isə 20-40%-i ötürülür ki, bunun da çox hissəsi səs tonunun, intonasiyanın üzərinə düşür.

2. Birbaşa təmasın yaradılması. Verbal, vizual və taktik üsullarla həyata keçirilə bilər. Verbal ünsiyyət sözlə həyata keçirilir. Çünki müəllimin şagirdlərlə canlı ünsiyyətdə başlıca silahı sözdür. İfadəli söz pedaqoji təsir metodlarını daha yaxşı tətbiq etməyə imkan verdiyindən müəllimin nitq mədəniyyətinə xüsusi tələblər verilir. A.S.Makarenko yazır: “bura gəl” sözünü 15-20 çalarda deməyi öyrənəndən və səsmin qoyuluşunda 20 incəliyi biləndən sonra yaxşı müəllim oldum”.

Vizual əlaqə - gözlərin, baxışların əlaqəsidir. İnsan öz əhval-ruhiyyəsini hüsn-rəbətini və tələblərini baxışları vasitəsilə həyata keçirə bilər. Təsadüfi deyil ki, dərslərin əvvəlində uşaqlar müəllimlə salamlamaq üçün ayağa qalxırlar. Həmin anda baxışlar eyni səviyyədə toqquşur və bu, vizual əlaqəyə imkan yaradır.

Taktil əlaqə - kommunikasiyanın ən incə növüdür. Xüsusilə, məktəbəqədər və ibtidai məktəb yaşlı uşaqlara nəvaziş göstərmək, başlarını sığallamaq kimi vasitələrlə həyata keçirilir.

Ünsiyyətin **ikinci vəzifəsi** aşağıdakı texnoloji əməliyyatları yerinə yetirməyi nəzərdə tutur:

1. *Rəğbət nümayiş etdirilməsi*. Bu, müsahibi üçün rahat psixoloji iqlim yaratmaqdan ötrü ona rəğbəti nümayiş etdirən plastik-mimik ifadədir. Yalnız belə şəraitdə uşaqlar özlərini psixoloji, sosial və etik baxımdan müdafiə olunmuş hiss edir, öz imkanlarını göstərməyə, onlar üçün yeni olan fəaliyyət növündə belə yaradıcılıqlarını nümayiş etdirməyə və yüksək nəticələrə nail olmağa çalışırlar. (Ə.Əlizadə. Müəllimin rəğbətə görə uşaqları 4 qrupa bölməsi.)

2. *Maraq oyadılması*. Birbaşa ünsiyyət prosesində bu texnologiya 2 bacarıqda – dinləmək və sual vermək bacarığında özünü göstərir. Sual vermək bacarığı müsahiblərin sərbəst, normadan kənar ünsiyyətində, aparılan söhbətin mövzusu üzrə informasiya mübadiləsində özünü göstərir. Bu zaman tərəflər müzakirə olunan problem üzrə nəşə yeni bir məlumat eşitmək məqsədi ilə biri-birinə müraciət edirlər. Bu da dinləmək bacarığına əsaslanır. Müəllim üçün dinləmə yalnız şagirdin verdiyi informasiyanı dinləmək deyil, həmçinin, onun hiss və həyəcanlarını, narahatlığının səbəbini duymaqdır. Sual vermək həm də “Səni düzgünmə başa düşdüm” ifadəsini də dəqiqləşdirməyə imkan verir.

3. *Kömək göstərilməsi*. Bu əməliyyat uşağın psixi vəziyyətini, yaranmış situasiyanı nəzərə alaraq uşağın qəlbinə nüfuz etməyin, onunla ünsiyyətə girməyin konkret variantını seçməyi asanlaşdırır: “Gəl kömək edim”, “İcazə ver, kömək edim”, “Mən sənə kömək etmək istərdim”, “Sənə kömək etməyə şad olardım” və s.

Pedagoji ünsiyyətin **üçüncü vəzifəsi** aşağıdakı texnoloji əməliyyatlar vasitəsilə həyata keçirilir:

1. *Uşağın olduğu kimi qəbul edilməsi*. Öz təxəyyülündə şagirdin real mənzərəsini canlandıran müəllim həkim kimi diaqnoz qoyur, lakin bu diaqnoz xəstəliyə deyil, inkişaf və tərbiyənin səviyyəsinə aiddir. Həmin diaqnoz müəllimin ünsiyyət prosesində rastlaşdığı reallığı əks etdirdiyindən çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Həkimin diaqnozu xəstəliyin, müəllimin diaqnozu isə uşaqla qarşılıqlı təsirin xarakterini və gedişini müəyyən edir. Xəstəyə dərman təyin edərkən həkim zəifləmiş orqanın vəzifəsini öz üzərinə götürən, onu

kompensasiya edən sağlam orqanların fəaliyyətinə əsaslanır və bütün gücünü ona yönəldir ki, orqanizmə zərər yetirməsin. Müəllim də bu əməliyyatı yerinə yetirərkən şəxsiyyətin inkişafının müsbət meyillərinə və mövcud pozitiv keyfiyyətlərə istinad edir. Bu fəaliyyəti stimullaşdırmaq üçün həmişə uşağın müvəffəqiyyətlərini xüsusi qeyd edir və onun neqativ keyfiyyətlərini üzə vurmamağa çalışır.

*2.Kömək üçün xahiş edilməsi.* Uşaqda özünə, öz qüvvə və bacarığına, qabiliyyətlərinə inam yaratmaqdan ötrü müəllim kömək üçün ona müraciət edir və bununla da onu ünsiyyət prosesində həqiqətən yüksəldir. Bu zaman 4 şərtə əməl olunmalıdır:

- a. Şagirddən xahiş edilən kömək onun gücünə müvafiq olmalıdır;
- b. Kömək real şəkildə yerinə yetirilməlidir;
- c. Kömək üçün şagirdə müraciət edilərkən etik qaydalar gözlənilməlidir.

*3.Optimal sərhəddin saxlanması.* Optimizm – gələcəyə ümidlə, inamla baxmaqdır. Məntiqə, fakta, inkişafın qanunauyğunluqlarını dərk etməyə əsaslanan optimizm (nikbinlik) olmadan insan öz həyatının məqsədini və perspektivlərini dərk edə bilməz. Optimizmdən, nikbinlikdən məhrum olan məktəb məhvə məhkumdur. Təsadüfi deyil ki, tərbiyə prinsiplərindən biri məhz nikbinlik adlanır. Uşaqlarla ünsiyyətinin perspektivlərini görməyən, onların qabiliyyətlərinə inanmayan müəllim onlara heç vurma cədvəlini də öyrədə bilməz.

Optimist sərhəddin saxlanması texnoloji əməliyyat kimi uşağı öz problemləri üzərində yüksəldir və bu zaman həmin problemlər ona elə kiçik görünür ki, şagird özünə və çətinliklərin öhdəsindən gələ biləcəyinə inanır.

**Pedaqoji ünsiyyətin quruluşu.** Pedaqoji ünsiyyət müəyyən quruluşa malik olan bir prosesdir. Pedaqoji ünsiyyət problemi üzrə bir sıra maraqlı və məzmunlu tədqiqatların müəllifi olan V.A.Kan-Kalik pedaqoji ünsiyyətin quruluşunu aşağıdakı kimi təsnif edir(5.səh.67):

*1.Siniflə qarşılıqlı ünsiyyətin müəllim tərəfindən modelləşdirilməsi* (proqnozlaşdırma mərhələsi). Müəllimin əvvəlcədən şagirdlərlə qarşılıqlı ünsiyyət yaratmağı proqnozlaşdırması bir tərəfdən onun öz ünsiyyətinin necə qura bilməsi, digər tərəfdən isə ünsiyyət mədəniyyətində olan çatışmazlıqların ləğv edilməsi üzərində düşünməsinə şərait yaradır.

*2.İlk qarşılıqlı təsir anında səmimi ünsiyyətin təşkili (kommunikativ hücum).* Özünü səmimi ünsiyyətə hazır hesab edən müəllim şagirdlərlə ilk görüşündən onlarla səmimi, mehriban, qayğıkeş və nəvazişli rəftar etməklə səmimi qarşılıqlı ünsiyyətə nail olur, bir növ kommunikativ hücumu keçir ki, bu da müəllim-şagird münasibətlərinin ilk vaxtlardan səmimiyyət və nəzakət üzərində qurulmasına səbəb olur.

*3.Pedaqoji prosesdə ünsiyyətin idarə edilməsi.* Pedaqoji prosesdə-dərsdə, sinifdən xaric tərbiyəvi tədbirlərdə müəllimin ünsiyyət üzərindəki nəzarəti, ünsiyyəti idarə edə bilməsi, münasibətlərə xələl gətirə biləcək yad ünsürlərdən – qaba sözlərdən, sərt davranışlardan, avtoritar iş üslubundan istifadə etməyə imkan vermir.

*4.Yaranmış ünsiyyət sisteminin təhlili və gələcək fəaliyyət üçün onun modelləşdirilməsi.* Bu mərhələ müəllimin malik olduğu ünsiyyət mədəniyyətinin özü tərəfindən təhlil edilməsi, müəllim-şagird münasibətlərində buraxdığı nöqsanlar, nail ola bilmədiyi nəticələr barədə düşünməsinə, gələcək fəaliyyətini modelləşdirməsinə zəmin yaradır.

Beləliklə, nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, məktəb maddi-texniki baxımdan nə qədər yüksək səviyyədə təchiz olunsa da, orada sağlam mənəvi-psixoloji mühit yoxdursa, müəllim-



şagird münasibətləri humanist əsaslar üzərində qurulmayıbsa ,təlim-tərbiyənin də səmərəsi aşağı düşür.

### **İstifadə Edilmiş Ədəbiyyat**

- 1.Əlizadə Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. B: Pedagogika. 2004. -432 s.
- 2.Tusi N. Əxlaqi-Nasiri. B: Lider, 2005, -280 s.
- 3.İbrahimov X. Ünsiyyət mədəniyyəti və şagird kollektivində onun formalaşdırılması yolları. B: 1991. -159 s.
- 4.İlyasov M. Müəllim peşəkarlığı və pedaqoji səriştəliliyin müasir problemləri. B: Elm və Təhsil, 2018. -208 s.
- 5.Кан-Калик В.Учителю о педагогическом общении. М: Просвещение, 1987. -190 с.
- 6.Кулаченко М. Педагогическое общение. М: изд. Юрайт, 2020. -152 с.



**KULT OF A TREE IN THE SYSTEM OF MYTHOPOETIC IMAGES  
(THE CYCLE OF POEMS BY SAHAND)**

**Esmira S. Fuad**

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan National  
Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan

**Abstract**

One of the most relevant topics of modern literary science is the study of archetypes in fiction. The summarized article, for the first time, used the materials of the cycle of poems by the South Azerbaijani poet Sahand who put into verse six fights (legends) of the Azerbaijani dastan «Kitabi-Dede Korkud» to analyze the artistic and philosophical interpretation of the image (archetype) of the Tree in the context of sacred and divine roots associated with spiritual history, world of beliefs, and mythical consciousness of the people. The topic under study is mainly dealt with using the materials of Sahand's poems, based on both content and artistic expression. At the same time, natural parallels in the context of continuity with the source of the poems, the dastan «Kitabi-Dede Korkud», reveal the stability and certain dynamics in the interpretation of meanings associated with the images of the Tree, the forms of its personification in semantic and poetic contexts. An analysis of the mentioned artistic texts by the comparative historical and typological methods brought us to a general conclusion about the cult-related and mythopoetic content of the image of the Tree, through which Sahand expressed his thoughts, theosophical views, and attitude to the Creator. The article contains plots from the Holy Books, relevant in the context of the declared subject. It seems logical to draw a parallel with the poetry of the prominent Sufi poet Yunus Emre, who also used the Tree archetype to express high spiritual and moral problems and values. However, along with traditional views of the nature, new trends, such as modernism and postmodern, have also formed among literary genres. While the tree had been regarded before as a cult and worshiped, today the tree is not a cult, but it is one of the conditions of human existence, a source of oxygen. It can be argued that the poet has reached his goal: He used the artistic display of the Tree archetype, to revive poetic traditions, returned to mythology, traditions, promoting them, and managed to reach his readers.

**Keywords:** Sahand, Yunus Emre, Dede Korkud, Quran, tree cult, mythology, Sufi literature

**КУЛЬТ ДЕРЕВА В СИСТЕМЕ МИТОПОЭТИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ  
(ПО МОТИВАМ СТИХОВ БУЛУДА ГАРАЧУРЛУ САХАНДА)**

**Аннотация**

В современной литературоведческой науке одной из наиболее актуальных проблем является исследование архетипов в художественной литературе. В статье впервые на материале цикла поэм южноазербайджанского поэта Саханда, являющихся переложением шести боев (сказаний) азербайджанского эпоса «Китаби-Деде Коркуд», прослежена художественно-философская интерпретация образа (архетипа) Дерева в контексте сакрально-божественных корней, связанных с духовной историей, миром

верований, мифическим сознанием народа. Исследованная тема рассматривается, в основном, на материалах поэм Саханда в параллельных планах содержания и художественного выражения. В то же время естественные параллели в контексте преемственности с источником поэм – эпосом «Китаби-Деде Коркуд» выявляют устойчивость и своеобразную динамику в интерпретации смыслов, связанных с образами Дерева, формами его олицетворения в семантико-поэтических контекстах. Анализ приводимых художественных текстов с использованием сравнительно-исторического и типологического методов приводит к общему выводу о культово-мифопоэтическом содержании образа Дерева, посредством которого поэт Саханд выражает свои думы и мысли, теософские представления, отношение к Творцу. В статье в контексте заявленной темы приводятся соответствующие сюжеты из Священных книг. Закономерным представляется проведение параллели с поэзией видного суфийского поэта Юнуса Эмре, который также обращался к архетипу Дерева для выражения высоких духовно-нравственных проблем и ценностей. Однако, вместе с традиционными взглядами на природу в литературных жанрах также формируются новые течения, такие как модернизм и постмодерн. Если раньше на дерево смотрели как на культ и поклонялись ему, сегодня дерево не является культом, но оно является одним из условий существования человека, источником кислорода. Можно утверждать, что Саханд достиг поставленной цели: через художественное отображение архетипа Дерева он возродил поэтические традиции, вернулся к мифологии, традициям, пропагандируя их, сумел дойти до читателя.

Ключевые слова: Саханд, Юнус Эмре, «Деде Коркуд», Коран, культ дерева, мифология, суфийская литература

Информация об авторе: Эсмира Сейфал к. Fuad — кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник, Институт литературы им. Низами Гянджеви Национальной Академии Наук Азербайджана, пр. Г.Джавида, д. 115, AZ1073 Баку, Азербайджан, E-mail: esmirafuad@mail.ru

It is known that oldest archetypes are close to modern man. One of them is the “tree”. Man has always felt a kinship with plants and trees. As the study shows, this archetype is widely used in modern poetry and prose. In this function, the archetype “tree” serves to symbolically convey the vital force of a person. A comparison of a person with a healthy, flowering tree indicates the health of the well-being of the person himself. And, on the contrary, a comparison of a person with a sick, damaged tree, or with a log indicates illness or fatigue.

The tree of life is the most common motif in the art of Turkic peoples. The tree of life is an important object of Turkic culture and is mentioned in Turkic mythology. The roots of this tree are in the underworld, the tree itself, its trunk - in the earthly, and the crown - in the heavenly.

The objective of this study is to identify and analyze archetypal representations in the works of the Azerbaijani poet Sahand . In this regard, it is extremely important to refer to the

sources, to the cultural soil, from which the images, ideas, motives, and plots originate. The knowledge of mythology by the poet did not mean a simple repetition, reproduction of these myths in his work. There was an objective need to return to life an ancient symbolic form of thinking, thinking by archetypes.

Since ancient times, the Azerbaijani people watched cosmogonic cults as a whole, the sun, moon, earth, mountains, stones, rocks, forest, and other natural phenomena and started believing in their magic power. They took some animals as safekeeping totems and eventually created a system of mythological beliefs. According to the religious beliefs of the Oghuz Turks of the pre-Islamic period, the forces and elements of nature, such as fire, water, earth, tree, forest, mountains, stone, as well as some animals, including snakes, wolves, lions, bulls, etc. were considered sacred. The ancient beliefs of Oghuz Turks derived from worshiping the forces of nature and living creatures after adopting Islam were somewhat changed, transformed, depending on the new circumstances. But the belief maintained its original holiness as the people were its genetic carrier. "The fact that the tree in Turks' cosmogony was one of the main creative elements determined its conversion to a cult in their ritual and mythological traditions. From this viewpoint, legends associated with trees in the Azerbaijani folklore reflect both the adoration of the tree and the system of a tree cult" [21, p. 68]. According to the famous mythologist Mirali Seidov, "some Turk peoples, particularly tribes, considered mountains to be their ancestors – great grandfather or, sometimes, great grandmother– as the origin, foundation of their family" [22, p. 253].

Bulud Qarachurlu Sahand (1926-1979), a poet who knew his origins and his past well, aimed at familiarizing his readers with the folk culture through his works. He wanted to show an ancient folklore to ill-wishers of his people, who did not respect them. He never gave up struggling for this with his pen and thought. His works vividly and impressively unveil the folklore traditions of his people, their history, language, literature, culture, myths, ancient customs and their originality. Bulud Abdulmutallib oglu Garachurlu, who wrote under the pseudonym Sahand, is a famous folk poet of both - North and South Azerbaijan, divided along the River Araks between Iran and Russia, who waged war in 1828. Belonging to the "tribe of the ancient Caspians *Garachurlu*", Bulud Garachurlu was born in the spring of 1926 in one of the ancient centers of science and culture of Azerbaijan - Maraga in an ordinary working family. Because that day the sky was cloudy, his parents called him Bulud (translation in English "Cloud"). However, the chauvinist state official, who was the executor of the policy of forced assimilation of Reza Shah Pahlevi in Iran, does not write in the identity card the name of the child in Turkish, but "Bahlud". But B.Garachurlu "became known not by this meaningless official name written by a state official, but by the national name given by his parents, created immortal works under the pseudonym, which he took from the name of one of the highest mountains of the motherland – Sahand" (28).

The establishment of the National Government in South Azerbaijan in Iran in 1945 had a strong influence on the literature of this period. The successful completion of socio-political events, the liberation of the people also inspires the dream of B.G.Sahand, and he reflects his thoughts on national independence and sovereignty in his new works. But a year later, in 1946, The National Government was defeated by the imperialist forces and their local patrons with unimaginable atrocities and particular cruelty. This event upsets the spiritual world of

B.G.Sahand, hurts his heart, which has turned into a nest of dreams for a free, happy future. Like other penpals, he was arrested and imprisoned for joining the national liberation movement, resolute protest against the monarchy and Persian chauvinism and the struggle for national identity, native language and freedom.

The poems "Araz" and "Khatira" written in 1946-50 are a poetic reflection of the poet's bitter memories, suffering of dungeons, a realistic description of the Azerbaijan National Democratic Movement. These two poems, to which he later make some updates, represent B.G.Sahand as a powerful national poet of South Azerbaijan. Both poems are considered the most successful works of art of that period. The main goal of these optimistic works is to introduce the people to himself.

In the poem "Araz", which emphasizes the free world - the Soviet Union and then Soviet Azerbaijan, which became the ideal of happiness for all of humanity, realist poet expresses feelings of protest and rebellion against the fundamental difference between the new life built in the North of the Motherland from the South, born from the non-influence of the external freedom given to the people by socialism on the life that existed on the other side of Araks.

Three-volume trilogy of the 34-year-old poet "The word of my saz" ("Sazımın sözü"), "The book of my grandfather" ("Dədəmin kitabı") and "Oath of the brother" ("Qardaş andı"), written in the 1960s on the basis of the epic "Kitabi Dada Gorgud", a monument of the Renaissance of Azerbaijan, "Fully and comprehensively reveals his lyrical talent" and it is considered the second literary event in South Azerbaijan after the work of the poet-master Mahammadhuseyn Shahriyar (1905-1988) "Hello, Heydar Baba ("Heydərbabaya salam" (1953))".

In his "The word of my Saz" he presented in full the versification of twelve legends of the epic, which he wrote with legends in 350-439 stanzas, in total 4154 stanzas (64% of the epic), as well as in his "Beginning" and "End" he expressed his feelings and thoughts for historical events, he showed his attitude to events and his position as a skilled craftsman. A series of poems by Sahand, which he presented with versifications in twelve legends, he called his whole work, as we have already noted, "The book of my grandfather", was published in three volumes: In the first volume ("The Word of My Saz" (1965)) he was praised in a very high poetic language based on the artistic and aesthetic norms of modern poetry.

B.G.Sahand versified six fights (legends) of our great epic monument "Kitabi-Dede Korkud" ("The Book of My Grandfather Korkud"), based on which he wrote the poem "Sazımın sözü" ("The Word of My Saz"), "Dədəmin kitabı" ("The Book of My Grandfather") and "Qardaş andı" ("The Fraternal Oath"), showing the national identity of the people to whom he belonged in these works. "In general, the basic spirit of such poems, can be regarded as a poetic expression of returning to one's roots, a creative attitude towards one's history and folklore" [10, p. 13].

Just as the tree receives the blood of life from its roots, "Kitabi-Dede Korkud" throughout history has fed our literature as an ancestor of national literary and aesthetic thought. That is why we believe that "the unknown to the scientific literature aesthetic features of the image of Dede Korkud and his poetic semantics decorated with artistic

imagination are directly related to the Korkud roots (archetypes) of our national memory” [26, p. 170].

The mythical relationship that humanity has established with nature since ancient times still maintains its power today. This accumulation with symbols has found itself in tree cults, especially in terms of cosmogony myths (universe birth). The tree of life is one of the oldest beliefs of humanity. The first traces are found in Lower Mesopotamia 3000 years ago and later. It lived in many cultures such as Sumer, Babylon, Hurri, Hittite, Late Hittite, Assyrian, Phrygian, Mitanni and Urartu. The tree has always described existence and creation.

Sumerian mythology is one of the narratives in which the tree of life motif appeared early. One of the prominent heroes of Sumerian mythology, Ethana sets out to search for this plant to have children and succeed. But he falls from a height without seeing the result of his success. In the Epic of Gilgamesh, the most common Sumerian myth known, Gilgamesh, who was destroyed by the death of his friend Enkidu, set out on a long and difficult journey to find the secret of eternal life and finally succeed.

The tree is completely sacred in the Hittites and it is called “eya” in the Hittite texts. This motif, which is common in Hittite art, is mentioned as “it does not shed its leaves”. It is a tree that lives a lot, is always green and does not shed its leaves.

The civilization in which the tree of life is used the most is the Assyrian civilization. Assyrians' belief in immortality makes the tree of life a national god. The tree was used in the Assyrian art as an element of decoration on the palace walls. We see it as a cult in the king seal or reliefs.

The Turkic experience of verbal poetry shows that the archetype of the Tree, the image of the Tree with sacred and divine roots, is closely connected with the spiritual history, world of beliefs, and mythological thinking of the Azerbaijani people. In the myth memory of the people, as well as in written literature, the image of the Tree is also represented in the form of the “Tree of Life” (“Həyat ağacı”), also referred to as “Nəsil ağacı Tuba” (“Genealogical Tree of the Tuba”). This view of the Tree expresses meanings such as abundance, fertility, connection with life, the source of life and eternity. Referring in his writings to the archetype of the Tree, Sahand expressed his thoughts through this mythopoetic image. These traditions were strong in the literary process at all times, starting from the Middle Ages. On the other hand, “word-painters in many cases created not only within similar, close, and common subjects and plots, but also within similar, close, and common artistic forms, stylistic techniques, images and pictures of the imagination, produced new, artistic and aesthetic patterns and subtleties of meaning. Such commonality and closeness are most evident in Sufi literature, which attaches the greatest importance to the moral and spiritual values that give beauty and flexibility to artistic thought and sufficiently enrich its content” [17, p. 11]. Sahand's appeal to these values is not of random nature. At the heart of his philosophical works is great love for God, divine love. The culture that shaped the world of feelings and thoughts of the poet's beloved people is also based on Islamic tasawwuf, theosophical concepts and beliefs. The poet's individual views of life and mysticism are reflected at the end of the epic about the release of the hero Deli Domrul “Duxa Qocaoğlu Dəli Domrul” (“Mad Domrul, Son of the Spirit of Goji”), from the poem “The Word of my Saz”. The poet was convinced that everything created, arising from one exclamation “Let it be!” — the earth, the



sky, the universe, etc. — is a manifestation of divine love, and this, in accordance with his main purpose, comes to the fore in the epic About Delhi Domrul:

*You are above all the highest ones,  
No one can know what you are  
Some ignoramuses seek you in heaven, on earth,  
They do not know that you are neither in heaven nor on earth  
You are in the heart of believers, in their soul,  
Eternal, almighty God!  
Unalterable God who eliminates deficiencies!* [23, p. 89].

In ancient Iran, it was believed that the sacred tree grows near the sources of Ardvī Sura. Allegedly, the king of birds Simurgh, who scattered seeds on the ground, lived in it. Another bird took the seeds to the source, from which the star, which rained the earth, drank. With the rain, the seeds returned into the ground [3].

That is why for many centuries people treated the tree as a source of heating in winter and coolness in summer. At the same time, the tree was also a charm for people. There is more than the term hugger, than it seems at first glance, and the same can be said about trees. Or, as the metaphorical tree, not by chance, the German writer and philosopher Hermann Hesse said: “The world roars in their higher boughs, their roots rest in infinity; but they do not get lost there, they struggle with all the power of their lives for only one thing: to fulfill themselves according to their own laws, create their own form, present themselves... Nothing is more exemplary than a beautiful, strong tree, trees are shelters” [8].

It is also interesting that the appeal of Allah to the prophet in the surah Ikhlas of the Holy Quran: “Qul huwa Allahu ahad Allahu-s-samad! Lam yalid lam yulad, wa lam yakun lahu kufuwan ahad” (“Say: “He-Allah-is one! Allah is eternal! He did not give birth and was not born, and not one was equal to Him!”) [16, p. 354] is also mentioned in the dastan “Kitabi-Dede Korkud” by Eynak from the epic “Qazılıq Qoca o Yelu Yegnək” (Eynak, Son of Gazylyk Goji):

*You were not born by a mother,  
You were not created by a father,  
You are one!  
You are Eternal Allah!  
There is no limit to your greatness,  
Your height and stature are unlimited,  
You have no corporeal ancestors* [14, p.354].

Sahand, filled with great love for the Creator, as wisely as a philosopher subtly felt everything he saw and deeply comprehended what he felt, he trusted these thoughts with his heart, managed to express everything he believed with extremely great love and in a simple, understandable language. It is not by chance that this peculiarity caused the cycles of poems, “The Word of My Saz”, “The Book of My Grandfather”, and “The Fraternal Oath”, become a remarkable event in the literary world, the readers’ most read and favorite works.



According to the Quran, “*Tuba* is a tree in *Paradise*, which spreads out as much as a distance that can be covered in a *hundred years*. Robes for the dwellers of *Paradise* will sprout from *its buds* (30, p.313/7).

The Quran contains hadith on Tuba as a Blessed tree in Paradise to clothe the righteous: “Abu Amina Elias Blessing البركة Clothing الملابس Hereafter الآخرة Paradise الجنة Reward الأجر Surat al-Ra'd سورة الرعد Travel السفر Trees الأشجار

Abu Sa'id al-Khudri reported: A man said to the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, “What is Tuba (13:29)?” The Prophet said, “It is a tree in Paradise as wide as a hundred years of travel. The clothes of the people of Paradise will come from its leaves.” Source: *Ṣaḥīḥ Ibn Ḥibbān* 7573” (29).

“Although Yunus Emre has a certain artistic solution to the topic of gardens and trees, it should be noted that in theosophical literature, the images of the tree, water, earth, flower, and garden are highly elaborated Sufi symbols, like images such as eyes, eyebrows, moles, etc., and Yunus Emre used this topic at the level of symbols in many of his epics devoted to God” [13, p. 58]. The poet described the location of the roots of the Tuba tree in the sky, and the branches, on which nightingales sing, are located below, between the perishable material and spiritual worlds:

*In paradise, the Tuba tree's branches are,  
Its root is in the heaven, and in the lower reaches,  
Nightingales sing...  
How beautiful their singing is... [11]*

Another divine tribute describes chants in the Quran verses to the branches of this paradise tree and the spreading of fragrances carrying the name of Allah by paradise flowers, mentioning this high name with each their breath:

*The branches of the Tuba tree hang,  
The Quran is sung in the Draï language  
Flowers of the Garden of Eden  
Whisper with their fragrance: “Allah” [11].*

Only angels sit on cedar branches, ascend heavenward. And Ustad Shahriar, who knew the Quran very well, equaled being in the shade of a cedar tree, walking under its shadow to happiness for a person. According to the poet, this happiness is a reflection of martyrdom. Only shahids reach this time, only they live through this blessing to feel the insight, and it is they who having turned into birds of paradise –angels - can ascend to the branches of the sacred cedar, “Sidravi Tuba”.

*Its shadow is the crown of happiness, reflection of the shahids,  
It is the bird of happiness, soaring to the head,  
the crown of Sidravi Tuba [25, p.172].*

As can be seen, the poetry of Shahriar interprets being a shahid as happiness, the desire to embrace the angel of death; in essence, it is the man's abandonment of any earthly goods for the sake of merging with Allah. "Only shahids achieve high happiness." This is what the poet believed, as he elevated shahids as pure and holy creatures who sacrifice their lives for the sake of the Motherland, for the sake of their faith, to the high level of angels, to the level of a legend [12, p. 149].

According to Sahand who admired the high beauty of the Quran only angels sit on the branches of the Tuba and soar onto the sky. According to a religious legend, the Jewish prophet Moses had two miracles, one of which was associated with the archetype of the tree. According to the legend, when the Egyptian Pharaoh judged him, he struck the ground with his wooden staff, which turned into a dragon and destroyed the Pharaoh. According to another legend, Moses divided the river Nile into two parts with the power of that staff; its flowing waters froze, so it became possible to move from one side of the river to the other [12, p. 364]. Sahand used the biblical legend of the staff of the prophet Moses and the Quranic story about the staff of the prophet Musa, who destroyed a tyrant, in the poem to express his belief that the world ruled by oppression, despotism, and injustice would come to an end; that the groans of the oppressed and poor people would once turn into dragons and snakes and destroy the oppressors who appropriated their labor and sucked their blood. The poet dreamed of destroying the villains who rejoiced over the death of the brave men who sacrificed their lives to restore justice, sought to erase the sorrow and grief that had entrenched in the hearts of the people for years:

*Scoundrels celebrate the death of brave men,  
They have lost shame and conscience.  
My soul will not get free from the rust of sorrow and grief,  
The tree is the staff of Moses* [23, p. 186].

Sahand used the expression "Əl ağacı" (The tree of the hand, i.e. the staff) in the poem in the sense of support for man:

*Son, son, my soul! The clear light of my eyes,  
My staff, my blood is the son... [23, p. 214]  
If you become the earth,  
Do not feed scoundrels, the pests,  
Should you become a tree, do not forget about the truth,  
If they hang me on you, do not take me, Tree!  
And if you accept me,  
Wish you turned yellow, fade, Tree,  
So they would cut you down to pieces, Tree,  
Do not tear my mother's heart, Tree!* [23, p. 109]

People took care of trees, worshiped them, even consulted with them, telling them about their troubles and problems and asking for their help. In the early Middle Ages, the

Albanian historian Movses Kaghankatvatsi figuratively described in his History of the Albans (Istoriya Agvan) how people had protected trees even in the pre-Islamic time: “Then the Prince of the Huns answered the sorcerers, fortune-tellers, and priests, and temple and tree custodians: “We have trusted this man, and we believe and worship the God he preaches about. And we will not forbid him to destroy temples, to tear out, cut down, and burn that tree with fire. And if now, with the help of chapels and temples, or trees..., you manage to frighten him or plunge him into serious illness, or even send him death, [then] we will believe you and order to build chapels and temples, and erect idols right away. We will worship the trees, offer to them sacrifices and gifts, as before” [5].

However, in the legend Dirsə xanoğlu Buğac (Bugach, son of Dirse Khan), the poet also used the expression “Əl ağacı” in the form of “Əl düləyim.” Dirse Khan, addressing his wife, listed the qualities of his spouse and uses both of these expressions in the sense of the necessary means that helped him to stand and move:

*My soul, with a gentle mouth,  
That does not fit in even two almonds,  
With cheeks pink, like autumn apples,  
The support of my house, my staff!  
(Ev dirəyim, əl düləyim) [23, p. 97].*

In the dastan “Kitabi Dede Korkud”, Shoklu Melik, who plundered the house of Gazan-Khan, “the glorious brave man of the Oghuz,” set fire to his land after having taken all his property and wealth, impinged upon Khan's honor, and seized Burla-Khatun with forty beautiful girls, intended to lay her in his bed, and, delivering the final blow to the enemy, accomplish his dirty goal. But the intelligent and decent wife of Khan, who understood the intentions of the enemy, instructed the girls to answer altogether “I am” when they were asked who of them was Burla-Khatun. After the girls fulfilled this instruction, Shoklu Melik ordered to cook roast from Uruz’ meat to see who would not eat the food, which would mean she was Burla- Khatun. Before his death, Uruz shared his grief with the tree which would be used to make a stake he would be impaled on and roasted, spoke to it as to a living person, talked about honor, hoping for the help of the tree at the difficult moment of his life [14, p. 16]: *If they hang me on you, do not take me, Tree!* [14, p. 26].

In this story, Sahand emphasized another point. He expresses an opinion that “at the times when complaints and groans of the oppressed people rise to heaven, brave people are in a tight corner, and freedom is given to villains, the fox’s lair turns into a shelter for lions, and brave men are forced to bow their heads to the villains, a bad brother is better than thousands of strangers” (of course, by a brother here, the poet implied his blood fellowmen, his own people). If the enemy of a brave man, his enemy is also a brave person, it is only half the trouble, since he will not forget about conscience and honor, his cruelty will not cross the limits.

*If the enemy of a courageous brave man is also a brave man,  
He will not forget shame, conscience, and honor,*

*A single one from the family  
Is worth all strangers,  
The tree is the door of the Kaaba's house!* [23, p. 186]

Here, the expression “Kəbə evinin qapısı” (Tree is the door of the house of Kaaba) is used. The dastan “Kitabi-Dede Korkud” determines the role of the tree that has risen to the rank of the Door of Kaaba in the life of the prophet, imams, as well as people, and the place it occupies in everyday life:

*The tree is the staff of Moses!  
The tree is a ship in the Black Sea!  
The tree is the saddle of Duldul for Ali!  
The tree is the hilt of the sword of Ali!  
The tree is the cradle of Hasan and Hussein!  
The tree is a bridge through foamy waters* [14, p. 186].

The image of the World Tree was imitated during funeral rites. In ancient times, people were buried in tree branches [2].

In the poem “The Book of My Grandfather”, Sahand revealed each definitive line in separate verses, in which he indicated the role and place of the tree in human everyday life and work, reflecting his thoughts and feelings in them. However, in the book, the poet did not place sufficient focus on the mother, such a distinctly prominent function of the tree as raising offspring and child-bearing. In prologues and epilogues of the six stories, the poet seemed to forget about this feature of the tree, and only the following expressions from passages of the dastan, conveyed by him in a poetic language, were reflected in the text: *Kölgəlicə Qaba ağacın kəsilməsin!* (Let the Kaaba Ağach tree not be cut out!) [23, p. 119], (Let the branches of shady trees not break!) [23, p. 223], (Let the shady trees not be cut out!) [23, p. 117], etc.

The poet also represented “shady trees” as the trees that bring in crops and give fruits; he wanted the Almighty to prevent the branches of these trees from breaking and their roots from withering. These lines are the poet's prayer that the branches of the people, the brave men, their future, should not be exterminated, so that the genealogical tree does not wither:

*Trees that bring in crop,  
Let their branches not be cut down, not be withered!* [23, p. 149].

It should be noted that there is an invisible energy exchange between trees and people, “trees impact all senses...” [7].

Sahand, as a poet, living the life of his people, their problems and troubles, trying to alleviate their burden with his pen and thoughts and become a healing balm for them, was shocked and alarmed that the order of the people's life was violated, “the roots of shady trees and springs are withering, the place of brave men is taken by scoundrels and vagabonds,” he was experiencing a deep moral pain and sadness about it:

*The trees have dried to their roots,  
The springs have been spoiled,  
kahrezes have been waterlogged,  
The wings of fast birds have been broken,  
Lions sleep in foxes' lairs [23, p. 159].*

In “Kitabi-Dede Korkud”, the woman among the Turks is represented as a holy creature meant for procreation. The love for the mother, her tenderness and mercy, loyalty and kindness, convincingly represented in the poetic stories of the poet, wisely and skillfully reflect this meaning, which is associated with the image of a woman in the dastan. In the epic “Uşun Qocaoğlu Səgrək” (Segrek, the son of Ushun Goja), during the offensive of the enemy, the Ich Oghuz (the inner Oghuz) of Kara Tehra with a cross on their chests, one of two brothers, Agri, was captured. The mother, having learned about the health of her son, told the other son: “Qaba ağacda qol-budağın qurımışdı, yaşarıb göyərdi axır!” [14, p. 121] (“The branches of the Kaba agach tree were broken and have finally revived; they have turned green”). These and other words spoken by Banu Chichek when telling parents about the return of Beyrek in the epic Baybörəninöglü Bamsı Beyrək (Bamsy Beyrek, son of Bayborak): “Qaba ağacın qurımışdı, yaşardı axır” [14, p. 66] (Your Kaba agach tree has been withered; now, it has turned green again”), unequivocally refer to the kind. As can be seen, the expression “shady, crop yielding tree” is also used in the dastan in the form “Qaba ağac” (Kaba agach tree), which is an unambiguous indicator of Kaganism (Haganism). The word “Kaba”, in the expression «Kabaagach», is also used in the meaning of “great, mighty”:

*As Kazan was leaving,  
Courageous Choban, Lion Choban,  
His shoulder arched,  
The living tree Kaba agach  
Was twisted and pulled out by him like by a buffalo,  
Entirely, with its roots [23, p. 181].*

As the researcher noted, one of the multivariate formulations of the World Tree in the Turkic system of myths and epic tradition is the Kabaagach tree. According to A. Hajila, “Kabaagach”, found in the phraseology of the dastan “Kitabi-Dede Korkud”, is undoubtedly connected with the myth of the World Tree of the Oghuz-Kipchak peoples. The roots of the Kabaagach tree imply the underworld and the past, and its branches are the sky and the future” [18, p. 10].

According to M. Seid Salamat, the hero Basat in the dastan, who had extraordinary power, killed Tepeghez, who had become famous as a wild cannibal, robber taking life from brave Oghuz men, was “the first seed thrown by Jamshid on the ground at the gates of paradise, the first man fed by the Kabaagach tree, or by Adam” [19, p. 145]. A confirmation of this can be found in the epic about the murder of Tepeghez by Basat in the dastan “Kitabi-Dede Korkud”, in which Basat, when introducing himself to Tepeghez, said: “If you ask my mother's name, it's Kabaagach! If you ask my father's name, it's Kagan Aslan” [14, p. 15].

The powerful hero Basat who killed Tepeghez was “the first person to be nested by the Kaba Tree...” [15, p. 145].

The prominent Sufi poet Yunus Emre who was convinced that “there is no confidence in the term of life,” was always interested to know the dreams and aspirations of the tender, elegant Tree dressed in emerald veils, looking upwards to Heaven, to the Truth, and established by its roots in the ground. The poet reminded this beautiful natural phenomenon, which was a decoration of nature, whose branches were always full of bird songs, not to attach tightly to the material world with this beauty and not to forget that the world is transient. “The senseless scattering of branches is a sign of verbosity; it is much better to be a dervish going his own way, taking the path to Allah. Even without that, years go by, the Tree grows old and will one day become senile, its trunk rising to the heavens, having broken, will fall to the ground. Giving beauty to the world, feeding people with its crop, animals with leaves, and birds with fruits, this tree, once cut, will warm the hearth and fulfill a new duty: to heat homes and people with its heat... to cook food and bread.” The philosopher used the words “The bird only sits on a branch once” to emphasize that this tree, as well as the man, comes into the world just once, and having looked at this world out of the window, leaves it:

*The tree is aging, time is spinning,  
The bird sits on a paradise tree once:  
No bird, neither a pigeon, nor even a francolin, has sat on you,  
One day trouble will come upon you,  
Your higher soul will fall down,  
Your branches will be dipped into fire,  
They will be dipped into a boiling cauldron [9].*

People's ozan deepens his thought in the subsequent beit, hinting at the hidden presence of great secrets in the content of the symbol of the Tree and at its true place in Heaven. According to Yunus Emre, who considered himself a humble creation of the Creator and a traveler on the road leading to Allah, the morality of every person striving for Allah must be perfect, free from any vices, an epitome of virtue; otherwise “with your face, you have neither the right nor the power to approach the mill,” said the poet.

*Your secret is a man's secret, your place is a man's place,  
Where is your place, I ask you, tree,  
Yunus Emre, how many hundreds of shortcomings do you have?  
Rather than asking a dry tree for a road, find it with your mind [13].*

In general, these expressions used in the meaning of “unfold, expand” mean the spiritual elevation of the traveler, his ascension as an eternal Sufi on the path of comprehending all worlds. For Y.Emre, this moment has a price worth a lifetime.

*Either I will collapse there or die on the gallows,  
I must strive to reach Him till the very end [27].*



Nasimi scholar Saadat Shikhiyeva, referring to the issue of sacred trees that occupy a special place in the world of poetic ideas of Nasimi, emphasized another nuance in this topic: “Unlike his Murshid Fazlullah, Nasimi paid special attention to the verse of the Quran regarding the reflection of Allah in the tree and repeatedly used it in his poetry” [20, p. 264].

The people of Azerbaijan, observing the gifts of nature, such as land, mountains, forests, stones, rivers, etc., believed in their magical power, magical power, totemized some animals, thus forming their own system of mythical beliefs. According to the beliefs of the Oghuz Turks in the pre-Islamic period, as noted above, many natural phenomena and some animals were considered sacred. These beliefs partially transformed after their conversion to Islam, but the preservation of primary holiness and immunity in some of them is due to their function as carriers of gene memory [22, p. 253].

The Turkish scientist M.Uraz wrote: “According to the Yakuts, shamans are born from eagle eggs, but their soul is born from the holy tree” [24, p. 244].

The Holy Quran includes verses [6, p. 354], hadiths, and legends about various natural phenomena, about living and non-living creatures: inanimate nature, flora, fauna, forests, trees, mountains, stones, earthquake, lightning, clouds, rain, water, sea, etc. According to Imam Ali, “the second tree created on earth was a persimmon.” The Prophet Muhammad also considered persimmon a paradise fruit and rated it as the best remedy against poison [16, p. 150]. Abu Hurairah, one of the Companions of the Prophet, conveyed such a hadith about a tree from paradise:

“There is a tree in paradise, the inhabitants of paradise can walk under its shadow for a hundred years, but the shadow is endless” [1].

Kara Agach (ebony) is also a mythological archetype. The tree can be referred to as a symbol of the world in the mythologies of all the peoples of the world. At the same time, it is the Tree of Life, and it is not by chance that people represent their ancestry, seven generations of their own kind in the form of a genealogical tree: the roots are their parents, the trunk is their children, and the branches are their grandchildren, great grandchildren, etc. The tree symbolizes and embodies the inception that goes deep into the roots, the middle, the visible part — the trunk — means the real life between the inception and the end, and finally, the branches are its growing part, reaching to the sky. In general, the image of the tree transformed by the Turks into a cult called “Bai Terek,” “Temir Kavak,” “Hayat (Dunya) Agachy” (the Tree of Life, the World Tree) in the Turkic mythological thinking is the link connecting the man and Tanry (the Creator), Earth and Heaven. A similar connection is present in the space model of the world. Even in ancient Chinese mythology, the Tree was considered one of the images of the divine order. In the poems “The Word of my Saz” and “The Book of my Grandfather”, Sahand, while keeping to all the revealed sacral meanings of the image, addressed the tree through the mouth of the hero, calling it by the names used in the ancient Turkic mythology: “Həyat ağacı” (Tree of Life) and “Qaraağac” (Ebony). Widely using the myth memory of his native people, its rich literary heritage, and introducing new figurative expressions into literature, Sahand completed his poems, as in folk tales and dastans, with the victory of the hero: Gantural in “The Word of my Saz” and Basat in “The Book of my Grandfather”. The words of the American poet of Lebanese descent Gibran

Khalil Gibran are very relevant: “Trees are poems that the earth writes in heaven. We cut them down and turn them into paper to write our emptiness on it...” [4].

In his work, based on theosophy, philosophy, and oral folk literature, imbued with divine love, Saahand spoke with the people in their native language, showed them the right path, and, as a master of poetry, managed to reach the very top of the art of writing. The poet managed to substantiate his thoughts about the role and importance of the Tree in human life, to cover this subject from various artistic angles, without imposing his thoughts and feelings on the reader. At the same time, he managed, by the power of the word and artistic image, to skillfully return the reader to the historical roots, traditions and customs of his ancestors.

The study of this subject allowed concluding that the archetype of the Tree, despite the huge periods of time, neither loses its relevance nor becomes obsolete. For example, despite the everyday life of people, their worldview and public consciousness are changing and so are the world, spheres of human life and activity, globalization processes are taking place and new trends are forming even in traditions; however, this topic does not become obsolete, being reflected in literary works. Based on the archetype of the Tree, the poet revived traditions and mythology.

It should be noted that the problem of the archetype of the Tree does not become obsolete in our days. In many literary genres, we can find scenes of nature, where the tree and description of forests play the key role.

### Список литературы

1. Абдуллах М. Ад и Рай в живых картинках [электронный ресурс]: Духовное управление мусульман Санкт-Петербурга и Северо-Западного региона России. URL: [dum-spb.ru/ad-i-raj-v-zhivyx-kartinkax](http://dum-spb.ru/ad-i-raj-v-zhivyx-kartinkax) (дата обращения 12.11.2019).

2. *Арбат* Мировое дерево в легендах и мифах народов мира // Точка зрения – группа аналитиков. 2016. URL: [https://rgdn.info/mirovloe\\_derevo](https://rgdn.info/mirovloe_derevo) (дата обращения 12.11.2019).

3. Даринова А. Описание мифологии мирового дерева в культурах // ВЕДГАРД: экологическая социальная сеть. 2018. URL: <https://vedgard.com/ru/node/2807> (дата обращения 12.11.2019).

4. Джебран Халиль Джебран: цитаты о деревьях [электронный ресурс]: Цитаты известных личностей. URL: <https://ru.citaty.net/avtory/dzhebran-khalil-dzhebran/tsitaty-o-dereviakh> (дата обращения 12.11.2019).

5. Каланкатуаци М. История страны Алуанк [электронный ресурс]: Восточная литература. 2010. URL: [www.vostlit.info/Texts/rus5/Kalank/frametext22.htm](http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Kalank/frametext22.htm) (дата обращения 12.11.2019).

6. Коран. Баку: Нурлар, 2010.

7. У деревьев тоже есть чувства [электронный ресурс]: Пикабу. 2016. URL: [https://pikabu.ru/story/uderevevtozheestchuvstva\\_4045821](https://pikabu.ru/story/uderevevtozheestchuvstva_4045821) (дата обращения 12.11.2019).

8. Чему нас учат деревья [электронный ресурс]: Golos. 2017. URL: <https://golos.io/ru--kulxtura/@slon21veka/chemu-nas-uchat-derevya> (дата обращения 12.11.2019).

9. Ağaç Şiiri. Yunus Emre/Antoloji.com (15.10.2000). Available at <https://www.antoloji.com/agac-2-siiri/> (Accessed:12.11.2019)
10. Ələkbərli N. «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ədəbiyyatında // «Azərbaycan», 1999.
11. cevaplar/sorular–tuba– ağacıhttp://www.mynet.com/ 06.06.2019
12. Esmira Fuad. Söz sərrafı Şəhriyar. Bakı: Avrasiya Press, 2010. 304 s. <https://turuz.com/book/title/soz+Serrafi+sh%C9%99hriyar++Esmira+Fuad>
13. Giderim Ben Yol Sıra yavlak uzanmış bir ağaç – Yunus Emre Şiirleri Yunus/Antoloji.com (15.12.2000). Available at <https://www.antoloji.com/agac-2-siiri/> (Accessed 12.11.2019)
14. Kitabi-Dədə Qorqud: Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər /tərt. ed. S.Əlizadə; red. T. Hacıyev.- Bakı: Öndər, 2004. 376 s.
15. M.Seyyed Salamat. An introduction to the review of the book of "Dede Korkut". Tabriz: Ashina Publications, 1999. 145 s. [https://media.turuz.com/Turkologi/Dedekorkut/2014/77-Dede\\_Qorqud\\_Kitabi\\_Dede\\_Qorqud\\_Ve\\_Beovulf\\_Dastanlarinda\\_Mifik\\_Olumsuzluk\\_Anlatimi\\_Abbaseli\\_Ehmedoghlu\\_Urnu\\_Turuz\\_2014.rtf](https://media.turuz.com/Turkologi/Dedekorkut/2014/77-Dede_Qorqud_Kitabi_Dede_Qorqud_Ve_Beovulf_Dastanlarinda_Mifik_Olumsuzluk_Anlatimi_Abbaseli_Ehmedoghlu_Urnu_Turuz_2014.rtf)
16. Nəriman Qasımoğlu. Quran açıqlaması: qayıdış qaygılarımız// «Azərbaycan», 1993.
17. Nəsim Göyüşov. Üç arif sənətkarın bədii anlamında ortaq paralellər/"Hikmət", № 14, 2009.
18. Qafarov R. O. Azərbaycan türklərinin mifologiyası (qaynaqları, təsnifatı, obrazları, genezisi, evolyusiyası və poetikası). Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı. 2010. 60 s. <https://is.gd/WNH60S>
19. Ramin Allahverdiyev. Mifik təfəkkürdə zamanın dünya ağacı modelində qavranılması // "DədəQorqud", III, 2011.
20. Şixiyeva S. Nəsiminin düşüncə aləmində mifopoetik obrazların yeri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2011, Vol. 4, no 8. s. 335-353. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/28395/302022> (Accessed 12.11.2019) (In Azerbaijani)
21. Seyfəddin Rzasoy. Mifologiya və folklor: Nəzəri-metodoloji kontekst. Bakı: Nurlan, 2008. S. 175 Available at: <http://folklor.az/arasdirmalar/S.RZASOY.pdf> (Accessed 12.11.2019)
22. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989.
23. Səhənd. Sazımın sözü / Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1984.
24. Uraz M. Türk mitolojisi. İstanbul, Hüsnühat Matbaası, 1967.
25. Ustad Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Divani-türki. Bakı: "Əlhuda–Sabah", 1993.
26. Yeganə İsmayılova. «Dədə Qorqud kitabı» və müasir. Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Bakı, "Elm", 2011; 368 səh. (In Azerbaijani)
27. Yunus Emre tarihi kiyicilik – kiyici ocağı Karaman yazan Hakan Turkmen [https://issuu.com/najart/does/yunus\\_emre\\_tarihi\\_kiyicilik\\_kiyici.06.06.2019](https://issuu.com/najart/does/yunus_emre_tarihi_kiyicilik_kiyici.06.06.2019)

28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/978251?fbclid=IwAR14sgHeBRhpI-evwKJ1ct1HNIFHQOqEOCkbRiaNdSDFZUnjLML4fnKozeE>
29. <https://abuaminaelias.com/dailyhadithonline/2019/09/12/blessed-tree-in-jannah/>
30. <https://www.slideshare.net/HarunyahyaEnglish/jannah-paradise-in-the-words-of-our-prophet-saas-pbuh-1-english>; Ramiz al-Ahadith-2, p.313/7.

### References

1. Abdullakh M. Ad i Rai v zhiviykh kartinkakh. Dukhovnoe upravlenie musul'man Sankt-Peterburga i Severo-Zapadnogo regiona Rossii [Spiritual administration of Muslims of St. Petersburg and the North-Western Russia]. Available at: [dum-spb.ru/ad-i-raj-v-zhivykh-kartinkax](http://dum-spb.ru/ad-i-raj-v-zhivykh-kartinkax) (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
2. *Arbat. Mirovoe derevo v legendakh i mifakh narodov mira. Tochka zreniia – gruppa analitikov* [Point of view – the group of analysts]. 2016. Available at: [https://rgdn.info/mirovoe\\_derevo](https://rgdn.info/mirovoe_derevo) (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
3. Darinova A. Opisanie mifologii mirovogo dereva v kul'turakh. *VEDGARD: ekologicheskaiia sotsial'naia set'* [VEDGARD: environmental social network]. 2018. Available at: <https://vedgard.com/ru/node/2807> (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
4. Dzhebran Khalil' Dzhebran: tsitaty o derev'iakh. *Tsitaty izvestnykh lichnostei* [Quotes of famous personalities]. Available at: <https://ru.citaty.net/avtory/dzhebran-khalil-dzhebran/tsitaty-o-dereviakh> (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
5. Kalankatuatsi M. Istoriia strany Aluank. *Vostochnaia literatura* [Eastern literature]. 2010. Available at: [www.vostlit.info/Texts/rus5/Kalank/frameset22.htm](http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Kalank/frameset22.htm) (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
6. Коран. Баку: Нурлар, 2010. (In Russ.)
7. U derev'ev tozhe est' chuvstva. *Pikabu* [Pikabu]. 2016. Available at: [https://pikabu.ru/story/u\\_derevev\\_tozhe\\_est\\_chuvstva\\_4045821](https://pikabu.ru/story/u_derevev_tozhe_est_chuvstva_4045821) (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
8. Chemu nas uchat derev'ia. *Golos* [Voice]. 2017. Available at: <https://golos.io/ru--kulxtura/@slon21veka/chemu-nas-uchat-derevya> (Accessed 12.11.2019). (In Russ.)
9. Ağaç Şiiri. Yunus Emre / Antoloji.com (15.10.2000). Available at <https://www.antoloji.com/agac-2-siiri/> (Available at:12.11.2019) (In Azerbaijani)
10. Ələkbərli N. «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ədəbiyyatında // «Azərbaycan», 1999. (In Azerbaijani)
11. cevaplar/sorular–tuba– ağacı<http://www.mynet.com/> 06.06.2019 (In Azerbaijani)
12. Esmira Fuad. Söz sərrafı Şəhriyar. Bakı: Avrasiya Press, 2010. 304 s. <https://turuz.com/book/title/> (In Azerbaijani)
13. Giderim Ben Yol Sıra yavlak uzanmış bir ağaç – Yunus Emre Şiirleri Yunus / Antoloji.com (15.12.2000). Available at <https://www.antoloji.com/agac-2-siiri/> (Accessed 12.11.2019)
14. Kitabi-Dədə Qorqud: əsil və sadələşdirilmiş mətnlər /tərt. ed. S.Əlizadə; red. T. Hacıyev.- Bakı: Öndər, 2004. 376 s. (In Azerbaijani)

15. M.Seyyed Salamat. An introduction to the review of the book of "Dede Korkut". Tabriz: Ashina Publications, 1999. 145 s. (In English)
16. Nəriman Qasımoğlu. Quranaçıqlaması: qayıdışqayğılarımız// «Azərbaycan», 1993. (In Azerbaijani)
17. Nəsim Göyüşov. Üç arif sənətkarın bədii anlamında ortağ paralellər// "Hikmət", № 14, 2009. (In Azerbaijani)
18. Qafarov R.O. Azərbaycan türklərinin mifologiyası (qaynaqları, təsnifatı, obrazları, genezisi, evolyusiyası və poetikası). Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı. 2010. 60 s. Available at: <https://is.gd/WNH60S> (Accessed 12.11.2019) (In Azerbaijani)
19. Ramin Allahverdiyev. Mifik təfəkkürdə zamanın dünya ağacı modelində qavranılması// "Dədə Qorqud", III, 2011. (In Azerbaijani)
20. Şixiyeva S. Nəsiminin düşüncə aləmində mifopoetik obrazların yeri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 2011, Vol. 4, no 8. ss. 335-353. Available at: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mahder/issue/28395/302022> (Accessed 12.11.2019) (In Azerbaijani)
21. Seyfəddin Rzasoy. Mifologiya və folklor: Nəzəri-metodoloji kontekst. Bakı: Nurlan, 2008. S. 175 Available at: <http://folklor.az/arasdirmalar/S.RZASOY.pdf> (Accessed 12.11.2019) (In Azerbaijani)
22. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı: Yazıçı, 1989. S. 442 (In Azerbaijani)
23. Səhənd. Sazımın sözü / Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1984. (In Azerbaijani)
24. Uraz M. Türkmitolojisi. İstanbul, Hüsnuhat Matbaası, 1967. (In Azerbaijani)
25. Ustad Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyar. Divani-türki. Bakı: Əlhuda-Sabah, 1993. (In Azerbaijani)
26. Yeganə İsmayılova. «Dədə Qorqud kitabı» və müasir Azərbaycan ədəbi düşüncəsi. Bakı, "Elm", 2011; 368 səh. (In Azerbaijani)
27. Yunus Emre tarihi kiyicilik-kiyici ocağı Karaman yazan Hakan Turkmen (In Azerbaijani) [https://issuu.com/najart/does/yunus\\_emre\\_tarihi\\_kiyicilik\\_kiyici.06.06.2019](https://issuu.com/najart/does/yunus_emre_tarihi_kiyicilik_kiyici.06.06.2019)
28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/978251?fbclid=IwAR14sgHeBRhpl>
29. <https://abuaminaelias.com/dailyhadithonline/2019/09/12/blessed-tree-in-jannah/>
30. <https://www.slideshare.net/HarunyahyaEnglish/jannah-paradise-in-the-words-of-our-prophet-saas-pbuh-1-english>; Ramiz al-Ahadith-2, p.313/7.

## ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞİRDƏLƏRİN BİLİK VƏ BACARIQLARININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Abdullayeva Təranə Qeyis qızı**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

**Süleymanlı Aytac İsrail qızı**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

### Özet

Pedaqoji prosesdə qiymətləndirmə xüsusi yeri olan, həm də mübahisəli bir sahədir. Həm ədalətli olmayan aşağı, həm də düzgün verilməyən yuxarı qiymət şagirdlərə psixoloji təsir edir. Yuxarı qiymət yersiz özündən razılığa, aşağı qiymət isə ruh düşkünlüyünə və hətta depressiyaya gətirib çıxarar. Deməli, qiymətləndirilmədə yol verilmiş hər bir neqativ hal qiymətləndirilənlərin psixologiyasına mənfi təsir etdiyindən qəbul edilmiş təlimat bütün neqativ hallardan sığortalanmış olmalıdır.

Qiymətləndirmənin tam və əhatəli olması, möhkəm pedaqoji əsaslar üzrə qurulması təhsil sisteminin mükəmməlliyinə dəlalət edir. Öyrənən üzərində müntəzəm müşahidə aparmaq, qiymətin ədalətli olmasına təminat verir. Verilən ədalətli qiymətin isə şagirdlər üçün əhəmiyyəti böyükdür. Qiymətləndirilmədə yol verilmiş hər bir neqativ hal qiymətləndirilənlərin psixologiyasına mənfi təsir etdiyindən qəbul edilmiş təlimat bütün neqativ hallardan sığortalanmış olmalıdır. Qiymətdən düzgün, yerində və obyektiv istifadə edilməlidir. Əgər qiymət ədalətli olarsa, onda daha çox obyektivlik və humanistlik əldə edilər.

Qiymətdən düzgün, yerində və obyektiv istifadə edilməlidir. Əgər qiymət ədalətli olarsa, onda daha çox obyektivlik və humanistlik əldə edilər.

Bu gün ümumtəhsil məktəblərində düzgün və obyektiv qiymətləndirmənin aparılması dövlət siyasəti olub, həmçinin gələcəyimizin düzgün təminatıdır. Bu halda şagirdlər gələcəkdə öz işlərində də obyektiv olacaq, nəticədə təhsilin səmərəliliyi artar, baş verəcək neqativ hallar aradan qalxar və demokratik quruculuğumuz üçün yüksək effekt əldə edilər.

Məqalədə biologiyanın tədrisində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi problemi və onun həlli yolları qeyd edilir.

**Anahtar kelimələr:** təhsilin keyfiyyəti, bilik, qiymətləndirmə, qiymət vermə, obyektivlik, müvəffəqiyyət.

### FEATURES OF THE ASSESSMENT OF KNOWLEDGE AND SKILLS OF STUDENTS IN TEACHING BIOLOGY IN SECONDARY SCHOOL

#### Abstract

Assessment has a special place in the pedagogical process, but it is also a controversial area. Both unfair low and incorrect high grades have a psychological effect on students. A high price leads to inappropriate self-satisfaction, and a low price leads to depression and even depression. Therefore, the guideline adopted must be insured against all negative



circumstances, as any negative situation allowed in the assessment has a negative impact on the psychology of the assessed.

Complete and comprehensive assessment, and solid pedagogical reasoning are evidence of the perfection of the education system. Regular monitoring of the student will ensure that the price is fair. The fair value given to the students is of great importance. Since any negative assessment of the assessment has a negative impact on the psychology of evaluators, the guidelines must be insured against all adverse conditions. The price should be used correctly, in place and in the objective. If the price is fair, then more objectivity and humanism will be achieved.

The price must be used correctly, on the spot and objectively. If the price is fair, then more objectivity and humanism will be achieved.

Today, the conduct of accurate and objective assessment in secondary schools has become a state policy, as well as a correct guarantee of our future. In this case, students will be objective in their work in the future, as a result, the effectiveness of education will increase, the negative situations that will occur will be eliminated and a high effect will be achieved for our democratic construction.

The article highlights the problem of assessing students' knowledge and skills in teaching biology and ways to solve it.

**Keywords:** quality of education, knowledge, assessment, pricing, objectivity, success

## 1. GİRİŞ

Müvəffəqiyyətli inkişafın əsasını təşkil edən vasitə bilik, onun daşıyıcısı və həyata keçirəni isə insandır. İnsanın yaşayış inkişaf etdiyi cəmiyyətdə qazandığı bilik əlverişli və uyğun mühit formalaşdırmağa kömək edir. Məhz buna görə də təhsil biliklərin əldə edilməsi və fəaliyyətdə tətbiqi üçün vacib amil hesab edilir. Azərbaycanda təhsil sahəsinə hər zaman diqqət yetirən və ona qayğı göstərən ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir: "Təhsil millətin gələcəyidir. Təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu cəmiyyətin xüsusi sistemə çox diqqətli yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır". Son illərdə Azərbaycanda təhsildə keyfiyyət və onun ölçülməsi ilə bağlı problemlərin tədqiqatına başlanılmışdır. Bu problemlərə təhsil sisteminin demokratik idarə olunması, təhsildə monitorinq və qiymətləndirmə, yeni yanaşmalar və s. göstərmək olar.

Təhsilin keyfiyyəti dedikdə onun qarşıya qoyduğu məqsədə hansı səviyyədə nail olması başa düşülür. Biologiyanın tədrisində-təlim və tərbiyə prosesində keyfiyyət əslində təhsil alanlara verilən bilik, bacarıq və vərdişlərin bu inkişafa xidmət edən başlıca vasitəsidir. Yüksək keyfiyyətə nail olmaq üçün təhsildə görüləcək işlər planlaşdırılmalı, onun monitorinqi və qiymətləndirilməsi yerinə yetirilməlidir. Bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsinə və bu qiymətləndirmənin gedişinə bizdən ciddi nəzarət etmək tələb olunur.

## 2. QIYMƏTLƏNDİRMƏ METODLARI

Qiymətləndirmə təlimin müəyyən mərhələsində təhsil alanların bilik və bacarıqlarının necəliyini üzə çıxarma, onları səciyyələndirmə və hesaba alma prosesidir. Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin müasir inkişafa xidmət etməsi və təlim-tərbiyə prosesində

keyfiyyətin əldə edilməsi üçün düzgün qiymətləndirmə siyasətinin təşkili böyük əhəmiyyət daşıyır. Təhsil alanların bilik səviyyəsinin, həmçinin təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsir edən amilləri öyrənmək və onları düzgün qiymətləndirmək aktual problem olaraq qarşıya qoyulur. Bu zaman belə bir sual ortaya çıxır: qiymətləndirmənin anlamı nədir?

- Qiymətləndirmə - çoxmənalı məfhumdur.
- Qiymətləndirmə - təhsilin ən global problemlərindən biridir.
- Qiymətləndirmə - tədris prosesinin ən mühüm hissəsidir.
- Qiymətləndirmə - pedaqoji prosesin son mərhələsidir.
- Qiymətləndirmə - təhsilin bir komponenti olub, digər komponentləri ilə də sıx əlaqədədir.

Qiymətləndirməyə təlim fəaliyyəti prosesi kimi baxsaq, belə bir sual yaranır: qiymətləndirmənin hansı funksiyaları vardır? Təlim fəaliyyəti prosesində qiymətləndirilmənin funksiyaları aşağıdakılardır:

## Qiymətləndirmənin funksiyaları

**Nəzarətəddici-**  
təhsilalanların bilik, bacarıqlarını, mənəvi keyfiyyətlərini n səviyyəsinə qiymətləndirir.

**İstiqamətləndirici-**  
təhsilalanları mükəmməlliyə və tamlığa istiqamətləndirir.

**Yönəldici-**  
təhsilalanları müvəffəqiyyətə yönəldir.

**Formalaşdırıcı-**  
təhsil alanları çalışqanlıq üçün formalaşdırır.

**Öyrəddici-**  
təhsil alanlara lazım olan bilik və bacarıqları öyrədir.

**İnkişafətdirici-**  
təhsil alanların bilik və bacarıqlarını bir qiymətləndirmədən digər qiymətləndirməyə inkişaf etdirir.

**Tərbiyəddici-**  
təhsil alanlara öz biliklərindən yerli-yerində istifadə etmə bacarıqları tərbiyə edir.

**Düşündürücü-**  
təhsil alanları öz səhvləri və nailiyyətləri haqqında düşünməyə təhrik edir.

**Həvəsləndirici-**  
təhsil alanları yeni-yeni müvəffəqiyyətlərə ruhlandırır.

**Təşkiləddici-**  
təhsil alanların biliklərinin tətbiqini təşkil edir.

Qiymətləndirmə texnologiyalarının müxtəlif növ və metodlarından istifadəsi təlimdə şəxsiyyətyönümlü yanaşma zamanı xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu, şagirdlərə bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirməyə və gələcək addımlarını planlaşdırmağa imkan yaradır, müəllimlər isə şagirdləri dərslərin məzmununu daha yaxşı başa düşmək və təlimdə müstəqil fəaliyyət göstərmək üçün zəruri məlumat və resurslarla təmin edirlər. Bu baxımdan, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsində informasiya texnologiyalarından

geniş istifadə edilməlidir. Belə ki, şagirdlərin biliklərinin qiymətləndirilməsində test tapşırıqları, təqdimatlar, laboratoriya işləri və müstəqil tapşırıqlardan hərtərəfli istifadə olunmalıdır. Müəllim tərəfindən verilən yaradıcı tapşırıqlar şagirdlərin bilik və bacarıqlarını genişləndirir.

Qiymətləndirmə şagird nailiyyətlərinin əldə olunması və təhlili prosesidir. Beləliklə, müasir təhsildə qiymətləndirmə - şagirdlərin təlim nəticəsində bildiklərini, dərk etdiklərini və bu bilikləri anlamalarını, necə tətbiq edəcəklərini dərindən başa düşmək üçün müxtəlif mənbələrdən informasiyanın yığılması və təhlili prosesidir.

Qiymətləndirmənin müxtəlif növ metod və texnikalarından məharətlə istifadə etmək mövzunun başa düşülməsi, şagirdlərdə formalaşan vərdişlərin səviyyəsi haqqında məlumatın toplanması üçün müəllimlərə təlimdə diferensiaslaşmanı tətbiq etməyə əsas verir. Şagirdlərə isə öz təlimlərinə nəzarət etməyə və onlara təlim prosesində və gələcək həyatlarında zəruri sənədlərin formalaşdırılmasına imkan verir. Hal-hazırda təhsildə “**qiymətləndirmə**”, “**qiymət vermə**” və “**qiymət**” kimi anlayışlar bir-birinə eyni mənalı, yəni sinonim kimi istifadə edilir. Lakin bu belə deyil.

**Qiymətləndirmə** - şagirdlərin təlim və idrak fəaliyyətinin müşahidəsidir. Bu zaman təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə şagird haqqında məlumatın təsviri, toplanması, qeyd və şərh edilməsi həyata keçirilir.

**Qiymət vermə**- qiymətləndirmə prosesinin nəticəsi olaraq qiymətləndirmə üzrə fəaliyyət və əks əlaqədən əldə edilən faydalı məlumatdır.

**Qiymət**-rəmzidir, şagirdlərin təlim nəticələrinin, nailiyyətlərinin hər hansı bir vasitə ilə (rəqəm hərf və s.) qiymətləndirilməsinin şərti-formal kəmiyyət ifadəsidir.

Təlim prosesində şagirdlərin keyfiyyətli nəticələr əldə etmələri üçün müasir qiymətləndirmənin bu aspektlərini göstərmək olar:

- obyektiv
- əsaslı
- təlim prosesinin bütün iştirakçılara aydın
- dəqiq
- çevik
- psixoloji cəhətdən komfortlu və s.

Qiymətləndirmə müvəffəqiyyət dərəcəsi olsa da, qiymət və dəyər anlamında da işlədilir. Qiymətləndirmənin düzgün təşkil olunması vacib məsələdir. Öyrənən üzərində müntəzəm olaraq müşahidə aparmaq, nəzarət etmək qiymətin ədalətli olmasına təminat verir. Verilən ədalətli qiymətin isə şagirdlər üçün əhəmiyyəti böyükdür. Qiymətləndirmə olduqca “incə” bir prosesdir, amma psixoloji təsirləri də az deyildir.

Qiymətləndirmə təkə təhsil alanların necə oxumasının müəyyənlişməsi vasitəsi kimi deyil, qeyd etdik ki, eyni zamanda bu anlayış geniş bir məfhum olub, cəmiyyətin inkişafının bütün sahələrində bu və ya digər şəkildə işlədilir. Məsələn, tibbdə xəstənin müalicəsini təyin etməzdən əvvəl çoxlu ölçmələr aparılır, indikatorların qiyməti müəyyən edilir, diaqnoz qoyulur (ölçmələr yolu ilə) və müalicə aparılır. Diaqnoz xəstənin vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir. O cümlədən, iqtisadiyyatda işçinin çəkdiyi zəhmətin qarşılığı olaraq

aldığı əmək haqqı qiymətləndirməyə kobud nümunə ola bilər. Bu zaman işçinin çəkdiyi zəhmətin qiymətləndirilməsi ona verilən əməkhaqqı hesab edilir.

Pedaqoji prosesdə qiymətləndirmə xüsusi yeri olan, həm də mübahisəli bir sahədir. Həm ədalətli olmayan aşağı, həm də düzgün verilməyən yuxarı qiymət şagirdlərə psixoloji təsir edir. Yuxarı qiymət yersiz özündən razılığa, aşağı qiymət isə ruh düşkünlüyünə və hətta depressiyaya gətirib çıxarar. Deməli, qiymətləndirilmədə yol verilmiş hər bir neqativ hal qiymətləndirilənlərin psixologiyasına mənfi təsir etdiyindən qəbul edilmiş təlimat bütün neqativ hallardan sığortalannmış olmalıdır.

Qiymətdən düzgün, yerində və obyektiv istifadə edilməlidir. Əgər qiymət ədalətli olarsa, onda daha çox obyektivlik və humanistlik əldə edilir.

Orta məktəb şagirdlərinin hazırlıq səviyyəsi onların dünya təhsil sistemində çevik inteqrasiyasına imkan verməlidir. K.D.Uşinski demişdir: "Əxlaqsız savadlılıq donuzun burnuna taxılmış qızıl halqaya bənzəyir". Deməli, təhsil alanların təkə savadlı, bacarıqlı və bilikli olması ilə kifayətlənmək olmaz. Fikrimcə təhsildə təkə ədalətli, humanist, düzgün, təmənnaş, bərabərlik gözlənilməklə qiymətləndirmə aparılırsa, təhsil alanların şəxsiyyətinə müsbət istiqamətdə güclü təsir etmək olar. Bu qiymətləndirmə keyfiyyətlərinin hər hansı biri pozulduqda isə insan psixologiyasını mənfi yönə yönləndirə bilər. Ona görə də qiymətləndirməyə "dırnaqarası" baxmaq, ona səthi yanaşmaq olmaz.

Müəllimi şagirdin gözündən salan və şagirdi həyata küsdürən hadisələrdən biri də ona verilmiş "qeyri-kafi" qiymətdir (Bildiyimiz kimi, bu hallar intihara və qisasda da zəmin yarada bilər). Ona görə də müəllimlər təhsil alanları qiymətləndirərkən "qeyri-kafi"ni soyuqqanlılıqla deyil, vacib hallarda, yəni başqa çıxış yolu olmadıqda yazmalıdırlar. Şagird "aşağı qiymət" alarkən narahat olduğu halda, "artıq qiymət"dən də digər şagirdlər narazı qalır. Başqa sözlə, qiymətləndirmə müəllimin nüfuzuna təsir etdiyi qədər də şagirdlərin formalaşmasına təsir edə bilər. Odur ki, həmişə şagirdin mənafeyi gözlənilməlidir.

**Məqalənin aktuallığı.** Bu gün ümumtəhsil məktəblərində düzgün və obyektiv qiymətləndirmənin aparılması dövlət siyasəti olub, həmçinin gələcəyimizin düzgün təminatıdır. Bu halda şagirdlər gələcəkdə öz işlərində də obyektiv olacaq, nəticədə təhsilin səmərəliliyi artar, baş verəcək neqativ hallar aradan qalxar və demokratik quruculuğumuz üçün yüksək effekt əldə edilir.

**Məqalənin elmi yeniliyi.** Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə biologiyanın tədrisində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsi problemi və onun həlli yolları təklif edilir.

**Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi.** Məqalədən orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, eləcə də tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

### ƏDƏBİYYAT

1. Cavadov İ.A. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi. “Azərbaycan müəllimi”, 2014.
2. Greaney V., Kellaghan T. Assessing national achievement levels in education. Washington, 2008.
3. Məmmədova S.K. Ali məktəblərdə tələbələrin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsində çoxballı sistemin tətbiq edilməsi təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi vasitəsi kimi. Naxçıvan, 2010.
4. Nəsbli G. Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üsulları. “Elm, təhsil və həyat”, 2010.
5. Zeynalova N.E., Mehdiyeva R.Z. Şəxsiyyətyönlü təlimdə şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2016.

## AİLƏLƏRİN SOSIAL MÜDAFİƏSİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HÜQUQ PSIXOLOGİYASININ ROLU

**KƏMALƏ ABBASOVA**

Hüquq və Sosial iş ixtisası

Azərbaycan Universiteti

ORCID No: 0000-0001-9503-8164

### **Özet**

Ailə, insan dəyərlərini formalaşdıran, insan ləyaqətini təkamül etdirən və insan hüququnun başlanğıc qüvvəsini təşkil edən sosial instituttur. Belə ki, insan hüquqlarının təməli məhz ailədən qoyulur. Ona görə də ailədəki mühitin dinamikası, valideynlərin uşaqları üzərindəki bağlılığı və rolu buna xüsusi təsir edir. Çünki, insanın öz dəyər və ləyaqətinə sahib çıxması, onu müdafiə etməsi onun bilavasitə psixi inkişafı ilə əlaqədardır. (Məsələn, ailədə daima atası tərəfindən şiddətə məruz qalan bir qız, öz həyat yoldaşı tərəfindən də belə şiddətə və təzyiqa məruz qalacaqdır.) Bu təməl də elə məhz ailədən başlayır..

Hər kəsin onun şəxsiyyətinin azad və tam şəkildə reallaşmasının mümkün olduğu icmaya münasibətdə öhdəlikləri var.

Ailədə uşaqların rolu xüsusidir. Uşaqlar bizim gələcəyimizə keçmişimizdən əmanətdir. Onların da hüquq və dəyərlərinin qorunması, təmin edilməsi və müdafiə olunması haqları vardır. Bu da valideynlərinin səriştəsindən asılıdır. Uşaq hüquqlarından danışarkən əlilliyi olan uşaqların da hüquq və dəyərlərindən bəhs etməliyik. Valideynlər hər zaman sağlam, ideal bir uşağın xəyalını qurarlar. Əlilliyi olan uşağın anadan olması ilə ailələr ideal uşaqlarının itkisini yaşayarlar. Bununla da ailədə bir sıra problemlər özünü göstərir. Amma bu, heç bir halda onların hüquq və ləyaqətinin pozulmasına və alçaldılmasına gətirib çıxartmaz.

Beləliklə, biz dörd fundamental dəyərə istinad edərək daha mübahisəli məsələlərlə bağlı öz fikirlərimizi irəli sürə bilərik: hüquq, ədalət, bərabərlik və insan ləyaqəti. Əgər hər hansı bir fəaliyyət fərdlə rəftarda onun insan ləyaqətini nəzərə almırsa, bu halda, insan hüquqları pozulur. Ancaq, hüquq elminin hədəfi ədaləti bərpa etmək olduğundan, ilk növbədə biz öz hüquqlarımızı bilməli, ədaləti görməli, bərabərliyi qoruyub müdafiə etməli və ləyaqətimizin alçaldılmasına heç zaman şərait və imkan yaratmamalıyıq.. Çünki, *“Azad olub ac qalmaq kök bir kölə olmaqdan daha yaxşıdır”*. Ezop

**Anahtar kelimələr:** Ailə, Hüquq psixologiyası, valideynlər, uşaqlar və sosial mühit.

### IN PROVIDING SOCIAL PROTECTION OF FAMILIES THE ROLE OF LEGAL PSYCHOLOGY

#### **Abstract**

The family is the social institution that shapes human values, evolves human dignity and is the primary force of human rights. Thus, the foundation of human rights is laid in the family. Therefore, the dynamics of the family environment, the attachment and role of parents to their children have a special impact on this. Because, a person's possession and protection of his values and dignity is directly related to his mental development. (For



example, a girl who is constantly abused by her father in the family will be subjected to the same violence and pressure by her husband.) This foundation begins in the family.

Everyone has obligations to the community in which his or her identity is freely and fully realized.

The role of children in the family is special. Children are a gift from our past to our future. They also have the right to protection, provision and protection of their rights and values. It also depends on the competence of the parents. When we talk about children's rights, we must also talk about the rights and values of children with disabilities. Parents always dream of a healthy, ideal child. With the birth of a child with a disability, families experience the loss of their ideal children. However, there are a number of problems in the family. But this in no way leads to the violation and humiliation of their rights and dignity.

Thus, we can put forward our views on more controversial issues, referring to four fundamental values: law, justice, equality and human dignity. If any activity does not take into account the human dignity of the individual, then human rights are violated. However, since the goal of jurisprudence is to restore justice, we must first know our rights, see justice, protect equality, and never allow our dignity to be degraded. Because, "It is better to be free and hungry than to be a slave." Ezop

**Keywords:** Family, Legal Psychology, parents, children and social environment.

## 1.GİRİŞ

Ailə sosial anlayış olaraq yaşadığımız cəmiyyətin təməli olaraq bəşər tarixinin başlanğıcından bəri mövcudluğunu davam etdirən, quruluşunu və əhatə dairəsini zamana və cəmiyyətin mədəni quruluşuna görə dəyişdirir. Ailə cəmiyyəti təşkil edən insanların tərbiyəsində, qayğısında, fiziki və mənəvi inkişafında, sosial və ya fərdi dəyərlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Cəmiyyət inkişaf edir və davamlılığını yalnız formalaşmış və ixtisaslı insanlardan ibarət olduğu müddətdə qoruyur. Ailə kiçik dövlət sayıldığından bu dövlətdə hər kəsin öz hüquq və vəzifələri olur. Hətta bəzən ailənin kiçik üzvləri sayılan uşaqların belə ən xırda yanlış hərəkəti ailədəki tarazlığı alt-üst edir.

Ümumiyyətlə ailə hüququ şəxsiyyətlərarası münasibətləri tənzimlədiyindən, eyni funksiyanı öz üzərinə götürən mülki hüququn başqa bir sahəsi olan öhdəlik qanununa bənzəyir.

Bununla birlikdə, ailə hüququnda, ticari maraqlardan daha çox əxlaqi məqsədlər güdürək, öhdəliklər qanunu ilə müqayisədə davamlı münasibətlərin tənzimlənməsi və öhdəliklər qanununda, xarici insanların bir-birlərinə olan münasibətləri tənzimlənilir və birlikdə yaşayan insanların münasibətləri ailə hüququnda tənzimlənilir və kollektiv bir yanaşma olduğuna görə ailə hüququnun öhdəliklər qanunu ilə müqayisədə fərqli cəhətləri ön plana çıxır

Bakı Hüquq Mərkəzi (BHM) hüquq şirkətinin hüquq məsləhətçisi Aqil Layıcov deyir ki, sivil ölkələrdə ailə münasibətləri spesifik qanunvericiliklərlə, yəni ailə-nikah qanunvericiliyi ilə tənzimlənilir. Onun sözlərinə görə, bu münasibətləri tənzimləyən qaydalar isə ölkələrin inkişaf səviyyəsinə, sosial ehtiyaca görə fərqlənir: "Əslində ailə münasibətlərinin tarixi inkişaf mərhələsinə baxdıqda bu münasibətlərin ən klassik nümunəsi məhz Roma hüququ üçün xarakterikdir. Roma hüququnda ailə münasibətlərini tənzimləyən normalar olsa

da, ancaq uzun müddət ərzində ailə rəisi məhz ata sayılırdı. O öz himayəsində olanlar üzərində sərhədsiz hakimiyyətə malik idi. Bu hakimiyyət patria potestas (atanın gücü) adlanırdı. Lakin sonralar klassik Roma hüququnda dəyişiklik olmağa başladı. Bu isə tədricən ailə xanımının da hüquqlarının yaranması və eyni zamanda, ər-arvadın bir birilərinə qarşı və həmçinin övladlarına qarşı hüquq və vəzifələrinin əmələ gəlməsi ilə nəticələndi. Bu gün hüquq ailə hüquq sistemimizin tərkibinə daxil olan aliment institutu məhz Roma ailə hüquq münasibətlərində baş verən dəyişiklik nəticəsində əmələ gəlib. Azərbaycanda da ailə münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazası mövcuddur". [32]

## 2.HÜQUQ PSIXOLOGİYASININ İNSAN HÜQUQUNDA ROLU

Hüquq psixologiyası sosial, inkişaf və pedaqoji psixologiya, deviant davranış psixologiyası, inkişaf psixologiyası və digər sahələrlə əlaqəli şəkildə fəaliyyət sahələrini əhatə etməkdə olan çox geniş bir elmdir.

*Bu elm çərçivəsində konkret problemləri həll edən bir neçə istiqamət ayırmaq mümkün olar:*

- **Cinayət psixologiyası** qanunu pozmuş və ya buna meyli olan şəxsin şəxsiyyətini, cinayətin törədilməsinin səbəblərini öyrənir və onların qarşısının alınması üçün tövsiyələr hazırlayır.

- **Məhkəmə psixologiyası** istintaq məmurlarının fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini öyrənməyə, müxtəlif prosessual hərəkətlər üçün effektiv metodlar hazırlamağa yönəlib. Həm də bu istiqamət yalan oxuların müəyyənəşdirilməsi ilə məşğuldur.

- **Əməliyyat-axtarış psixologiyası** cinayətkarların axtarışı, tutulması və müxtəlif növ cinayətlərin açılması ilə bağlı psixoloji qanunauyğunluqları təhlil edir. Buraya detektiv və təhlükəsizlik fəaliyyətləri metodlarının öyrənilməsi və inkişafı daxildir.

- **Penitensiar psixologiya** azadlıqdan məhrumetmə və ya məhdudlaşdırma yerlərində cəza çəkməyin xüsusiyyətlərini araşdırır, məhkumlar üçün iş və asudə vaxtların təşkili ilə bağlı tövsiyələr verir və cəza sistemi orqanlarında kadr idarəçiliyini yaxşılaşdırır. [34]

- **Ailə psixologiyası** fərd, yoldaş və ailələrin əlaqələrində yaşadığı duyğu, düşüncə və davranışlara diqqət və bu sahələrdəki problemləri ələ alır. Sistem nəzəriyyəsi ilə ailəni kavramlaşdırır. Ailə fərdlərinin psixoloji funksiyalarında; ailə dinamikası həyatı rol oynadığını ancaq, ailənin keçmişdə yaşadıklarının və indiki ekoloji faktorların də əhəmiyyətli olduğunu vurğulayır. Ailə cəmiyyətin ən kiçik həyat vahididir. Sağlam bir cəmiyyət, ruhi istiqamətdən sağlam fərdlərin yetişdiyi ailələr ilə mümkündür. Bu mənada ailə fərdlərinin məlumatlandırılması və təhsili əhəmiyyət daşımaqdadır. [33]

Cəmiyyət mövcud olduğu müddətcə hər zaman cinayətlər törədiləcəkdir. Bu o deməkdir ki, hüquq psixologiyası daim inkişaf edəcək, öz metodlarını təkmilləşdirəcək və qanun pozuntularının qarşısının alınmasında problemlərin həlli üçün mümkün qədər yeni yollar tapacaqdır.

## 2. İNSAN HÜQUQLARI

*“Biz nəyəsə insan hüququ dedikdə, cəmiyyətdən bu hüququ hüquqi vasitələr, eləcə də təhsil və ictimai fikir vasitəsilə qorumağı tələb edə bilməyimiz nəzərdə tutulur.” Con Stüart Mil*

Beynəlxalq ictimaiyyət 1948-ci ildə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsini qəbul etməklə insan hüquqlarının təmin olunması üzrə diqqətəlayiq öhdəlik götürməyə başlamışdır. Həmin vaxtdan bəri beynəlxalq ictimaiyyət bir çox beynəlxalq, regional və ölkədaxili hüquqi vasitələrə ÜİHB-in güclü anlayışlarının daxil edilməsinə nail olmuşdur. ÜİHB-in hüquqi cəhətdən öhdəlik yaratması nəzərdə tutulmamışdı, lakin sonradan bir çox hüquqi öhdəlik yaradan müqavilələrdə (digər adı ilə “konvensiyalar” və ya “paktlar”) ÜİHB normalarının əks olunması hazırda onun malik olduğu hüquqi qüvvəni danılmaz edir. Aşağıdakı prinsiplər əsas götürülür:

### **3.1 İnsan hüquqları alına bilməz.**

Bu, o deməkdir ki, siz onları itirə bilməzsiniz, çünki onlar sizin insan olduğunuz faktı ilə yaxından bağlıdır və anadangəlmə bütün insanlara xasdır. Fövqəladə hallarda onlardan bəziləri – hamısı deyil – dayandırıla və ya məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, bir şəxs cinayət törətməkdə təqsirli bilinərsə, onun azadlıq hüququ əlindən alınır; yaxud milli fəvqəladə halla bağlı hökumət ictimai şəkildə bəyan etməklə müəyyən hüquqların təmin olunmasını dayandıra bilər, məsələn, komendant saati tətbiq etməklə hərəkət azadlığını məhdudlaşdırmaq kimi.

### **3.2 İnsan hüquqları bölünməz, qarşılıqlı asılı və əlaqəlidir.**

Bu, o deməkdir ki, müxtəlif insan hüquqları daxilən bir-biri ilə əlaqəlidir və bir-birindən ayrı nəzərdən keçirilə bilməz. Bir hüququn təmin olunması bir çox digər hüquqlardan asılıdır və heç bir insan hüququ digərlərindən daha əhəmiyyətli deyil.

### **3.3 İnsan hüquqları universaldır.**

Bu o deməkdir ki, onlar dünyadakı bütün insanlara vaxt məhdudiyyəti qoyulmadan bərabər şəkildə şamil olunur. Hər bir insanın “ırqı” və ya etnik mənşəyi, dərisinin rəngi, cinsi, əliliyi, dili, dini, siyasi və ya digər baxışları, milli və ya sosial mənşəyi, anadanolma və ya digər statusuna görə fərq qoyulmadan öz hüquqlarından istifadə etmək haqqı vardır və bu haqq kimsə tərəfindən məhdudlaşdırıla və ya insanın əlindən alınır bilməz.

İnsan hüquqları qoruyucu təbəqə kimidir: onlar bizi daima müdafiə və mühafizə edir. Onlar qaydalar kimidir, çünki bizə necə davranmalı olduğumuzu deyirlər. Və onlar hakimlər kimidir, çünki onlara hər an müraciət edə bilərik. Onlar mücərrəddir – hislər kimi, həmçinin, hislər kimi onlar hamıya məxsusdur və nəyin baş verməsindən asılı olmayaraq mövcuddur. Onlar təbiət kimidir, çünki onlar bir qədər pozula bilər. Həmçinin, ruh kimidir, çünki onlar heç zaman məhv edilə bilməz. Zaman kimi onlar hamımızla eyni cür rəftar edirlər – varlı və kasıb, qoca və cavan, bilikli və biliksiz, ağ və qara, hündür və alçaqboylu olduğumuzdan asılı olmayaraq. Onlar bizə hörməti təklif edir və bizdən də başqalarına hörmətlə yanaşmağı tələb edir. Yaxşılıq, həqiqət və ədalət kimi biz bəzən onların tərifi ilə razılaşmaya bilərik, lakin onlar pozulduqda biz bunu başa düşə bilirik.

Hüquq bizim haqlı olaraq irəli sürdüyümüz tələbdir.. Əgər bir məhsul üçün ödəniş etmişəmsə, onu istifadə etməyə hüququm çatır. Əgər uşağın valideynləri ona söz veriblərsə, onun parka aparılmaq hüququ var. Bütün bunlar qarşı tərəf vəd etdiyi və ya zəmanət verdiyi təqdirdə insanların gözləyə biləcəyi təminatlardır. İnsan hüquqları isə daha fərqli və üstün

tələblərdir. Onlar qarşı tərəfin vədləri və ya zəmanətlərindən asılı deyillər. Şəxsin yaşamaq hüququ başqasının onu öldürməmək vədindən asılı deyildir: onların həyatı ola bilər, yaşamaq hüquqları deyil. Onların yaşamaq hüququ yalnız bir məsələdən asılıdır: onların insan olmasından!

İnsan hüquqlarını qəbul etmək hər kəsin bu iddiaları irəli sürə bilməsini qəbul etmək deməkdir: Sizin nə deməyinizdən və ya nə etməyinizdən asılı olmayaraq mənim hüquqlarım var, çünki mən də sizin kimi insanam. İnsan hüquqları bütün insanların dünyaya gəldiyi andan etibarən malik olduğu hüquqlardır. Nəyə görə bu tələbin hər hansı xüsusi davranışla dəstəklənməsinə ehtiyac yoxdur? Nəyə görə insanlardan öz hüquqlarına layiq olmasını tələb etməməliyik?! İnsan hüquqları iddiası mənəvi bir tələbdir və mənəvi dəyərlərə əsaslanır. Mənim yaşamaq hüququm heç kəsin mənim həyatımı mənim əlimdən almamalı olduğu deməkdir. Çünki, bunu etmək yanlışdır. Belə ifadə edildikdə tələbin dəstəyə ehtiyacı qalmır. Çox güman ki, hər kəs bununla razılaşar, çünki bizim hamımız həyatımızın və mövcudluğumuzun özümüzə bağlı müəyyən aspektlərinin bizim kimliyimiz və şəxsiyyətimiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq onların toxunulmaz olmalı olduğunu və başqaları tərəfindən pozulmamalı olduğunu başa düşürük. Onlar bizim insanlığımız və ləyaqətimiz üçün önəmlidir. İnsan hüquqları olmadan biz öz potensialımızı tam reallaşdıra bilmərik. İnsan hüquqları sadəcə bu anlayışı fərdi səviyyədə planetdəki hər bir insana şamil edir. Əgər mən bu tələbləri irəli sürə bilərəmsə, deməli, hər kəs bunu edə bilər.

*Deyilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını rəhbər tutaraq, qeyd etməliyik ki:*

- Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.
- Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.
- Dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

- Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır. [4]

*“İnsan olmaq... təbiətən tam azad, bərabər və müstəqil olmaqdır, heç kim razılığı olmadan digərinin siyasi gücünə tabe olmağa məcbur edilə bilməz.” Con Lok*

#### 4. İNSAN LƏYAQƏTİ VƏ DƏYƏRİ

*“Dəyərlər külək kimi görünməzdir. Yarpaqların dalğalanmasından küləyin əsdiyini müəyyən edirsiniz. Dəyərləri isə insanların hərəkətlərindən anlayırsınız.” Eva Anksel*

İnsan hüquqları ideyasının əsasında dayanan iki başlıca dəyər **insan ləyaqəti və bərabərlikdir**. İnsan hüquqları layiqli həyat üçün vacib olan əsas standartlar və normativlər kimi başa düşülə bilər. Onların universallığı isə, ən azından bu sahədə, bütün insanların bərabər və bircə olması ilə bağlıdır. Biz onlar arasında ayrı-seçkilik etməməliyik və edə bilmərik. Bu iki inam və ya dəyər, həqiqətən də, özünü insan hüquqları ideyasına həsr etmək üçün tələb olunan hər şeyi əhatə edir və onlar mübahisəli deyil. Buna görə də, insan

hüquqları dünyadakı hər mədəniyyət, hər sivil hökumət və hər əsas dindən dəstək alır. Demək olar ki, universal olaraq dövlət gücünü məhdudiyət qoyulmadan və ya birtərəfli qaydada tətbiq edilə bilməz; dövlətin yurisdikasiyası altında olan bütün insanların müəyyən minimum insan ləyaqəti tələblərinə uyğun şəkildə yaşaya bilməsi üçün dövlətin gücünə müvafiq səviyyədə məhdudiyət qoyulmalıdır.

Bu iki fundamental dəyərdən bir çox digər dəyərlər çıxarılır və onlar insanlar və cəmiyyətlərin praktikada necə birgə mövcud olmasını daha dəqiq şəkildə müəyyən etməyə kömək ola bilər. *Məsələn:*

• **Azadlıq:** çünki insan iradəsi insan ləyaqətinin mühüm hissəsidir. İradəmizin əksinə nəyisə etməyə məcbur olunmaq bizi ruhdan salır. *"Azadlıq özümüz üzərində olan gücümüzdür."* Hüqo Qrotsi

• **Digərlərinə hörmət:** çünki istənilən şəxsə qarşı hörmətin çatışmazlığı onun fərdiliyi və ləyaqətinin dəyərləndirilməməsinə səbəb olur. Bununla da, insan ləyaqəti alqılır.

• **Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi:** çünki insan ləyaqəti ilə bağlı bərabərlik o deməkdir ki, biz digər insanların hüquq və imkanlarını onların xüsusiyyətləri əsasında mühakimə etməməliyik.

• **Dözümlülük:** çünki dözümsüzlük fərqliliyə hörmətin çatışmaması deməkdir; bərabərlik eynilik demək deyil.

• **Ədalət:** çünki bərabər və bərbər hüquqa sahib insanlar ədalətli rəftara layiqdir.

• **Məsuliyyət:** çünki digərlərinin hüquqlarına hörmət şəxsin hərəkətlərində bütün hüquqların təmin edilməsinə səy göstərilməsi ilə bağlı məsuliyyət doğurur.

*İstənilən assosiasiyanın məqsədi insanların təbii və ayrılmaz hüquqlarını qorumaqdır. Buraya azadlıq, mülkiyyət, təhlükəsizlik hüquqları və istismara qarşı müqavimət daxildir. [12]*

Göründüyü kimi, insan haqlarının əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün insanlar eyni hüquqa malik olmalıdırlar və bu hüquqlar hər kəsə şamil edilir. Əsasən də, vətəndaşın hüquqları şəxsin müəyyən dövlətə məxsusluğu ilə bağlıdır. Onlar dövlət tərəfindən hər zaman müdafiə olunur.

*Dövlət suverenliyi məsuliyyət yaradır və vətəndaşlarının qorunması üzrə ilkin məsuliyyət dövlətin üzərinə düşür. [16]*

İnsan haqları çox hallarda bütün insanların eyni haqqa və hüquqa malik olması ideyasına uyğun olaraq bu cür ifadə olunur: "Hər bir insan onun mənsub olduğu irqdən, cinsiyyətdən, dildən, dindən, siyasi və digər baxışlardan, milli və sosial mənşədən, mülkiyyətdən, doğum və başqa hallardan asılı olmayaraq təmin olunmuş insan haqlarına və azad olmaq hüququna malikdir".[10]

İnsan haqları, demək olar ki, dünyanın bütün ölkələri tərəfindən qəbul edilir. Bu məsələnin universallığından çox vaxt bu və ya digər dövlətlərdə insan haqlarından sui-istifadə halları əsas götürülərək onlara qarşı hərbi və iqtisadi təzyiq göstərmək üçün istifadə edilir. Konstitusiyalarda əsas hüquqların və beynəlxalq razılaşmaların köməyi ilə insan haqları inkar olunmaz bir hüquq kimi qəbul edilmişdir.

*"Tarixin hər bir mərhələsində istismara qarşı etiraz səsləri eşidilib. Həmçinin, hər dövrdə insanların azad olunması ilə bağlı baxışlar qarşıdurmaya məruz qalıb. Müasir*



*dövrə gəldikdə bu səsələr və baxışlar sosial fəaliyyət proqramlarına çevrilib, bəzi hallarda isə dövlətlərin konstitusiyalarına daxil edilib". Micheline R. Ishay*

*Deyilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını rəhbər tutaraq, qeyd etməliyik ki:*

- Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır.
- İnsan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir.
- Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.
- Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilmir.
- Hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.
- Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz. [4]

*"Mən ölüm hökmünü cəmiyyətin mənəvi və hüquqi əsaslarını təhlükə altında qoyan qəddar və mənəviyyətsiz bir addım hesab edirəm. Mən inanıram ki, qəddarlıq yalnız qəddarlığa təkan verir". Andrey Saxrov*

## 5 .AİLƏ HÜQUQU

Ailə hüququ – ər-arvadın, uşaqların və ailənin digər üzvlərinin şəxsi və əmlak münasibətlərini tənzimləyən hüquq sahəsidir. Ailə hüquq sisteminin əsas institutları nikah, ailə, ər-arvadın hüquq və vəzifələri, valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri, nikahın xitamı, övladlığagötürmə, həddibüluğa çatmamışlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik kimi məsələləri tənzimləyir.

Ailə hüququ hüquq elminin bir qoludur. Hər bir hüquq sahəsi kimi ailə hüququ özünün predmeti və hüquqi tənzimləmə metodu ilə səciyyələnir. Hüquq elmində hüquqi tənzimləmə dedikdə, hüquq normalarının (yuridik normaların) köməyi ilə dövlətin ictimai münasibətlərə təsiri prosesi başa düşülür. Hüquqi tənzimləmənin predmetini hüquq normalarının müvafiq qrupu ilə təsbit edilən ictimai münasibətlərin müəyyən formasını təşkil edir. Hüquqi tənzimləmə metodu imperativ və dispozitiv tənzimləmə metodlarına bölünür. İmperativ metod hüquq normaları ilə tənzim edilən ictimai münasibətlərin iştirakçısına hakimiyyətin təsir üsuludur. Dispozitiv metod isə bərabərhüquqlu tərəflər olan ictimai münasibətlər iştirakçıları arasında münasibətləri tənzimləmə üsuludur.

Hüquq sahəsi olaraq ailə hüquq ictimai münasibətlərin müəyyən növünü – ailə münasibətlərini, yəni nikah faktından meydana gələn və ailəyə mənsub olan münasibətləri tənzim edir. Bununla əlaqədar, ailə hüquqi-tənzimləmə predmeti, birincisi, öz məcmusunda həmin predmeti təşkil edən ictimai münasibətlərin ən mühüm xüsusiyyətləri və mahiyyətini açıqlamalı və ikincisi, göstərilmiş münasibətlərin iştirakçılarının ümumi xarakteristikasını özünə daxil etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 2-ci maddəsində ailədə hüquqla tənzimlənən münasibətlərin dəqiq dairəsi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin əhatə etdiyi ailə münasibətlərini şərti olaraq dörd əsas qrupa bölmək olar:



• Birinci qrup münasibətlərə nikahın bağlanması və nikaha xitam verilməsi, nikahın etibarsız sayılması aiddir. Bu qrup münasibətlərə nikah münasibətləri deyilir.

• İkinci qrupa ər-arvadın əmlakının hüquqi recimi, onların mülkiyyətinin müqavilə recimi, öhdəlikləri üzrə məsuliyyəti;

• Üçüncü qrupa valideynlərini və uşaqların hüquq və cəzifələri və ailə üzvlərinin öhdəliklərini;

• Dördüncü qrupa valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları övladlığa götürmə, qəyyumluq və himayə, onların digər tərbiyə formalarını daxil etmək olar. [35]

### **5.1. Ailə hüququnun predmeti**

Əsasən ailə üzvlərinin münasibətlərinin tənzim olunan tərəfini təşkil edən, əsas mənasını və məzmununu müəyyən edən amil – ailə üzvlərinin qarşılıqlı məhəbbəti, dostluq və hörmət hissləri təşkil edir.

Yuxarıda qeyd edilən məqamlar ailə hüququnun, başqa hüquq sahələrinin (xüsusən mülki hüququn) predmetindən fərqli özünün müstəqil tənzimləmə predmetinin olduğunu təsdiq edir. Alimlərin araşdırma və tədqiqatları ailə qanunvericiliyində tənzimlənən münasibətlərin aşağıdakı spesifik əlamətlərini aşkar etmişdir:

• Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri yalnız vətəndaşlar ola bilər, Mülki Məcəllənin şərafət və ləyaqəti müdafiəsinə yönəldilmiş maddəsindən əmələ gələn hüquq münasibətlərinin subyektləri isə həm vətəndaşlar, həm də təşkilatlar ola bilər; [3]

• Ailə münasibətlərini (şəxsi və əmlak) özünəməxsus hüquqi faktlardan: nikah, qohumluq, analıq, atalıq, övladlığa götürmə, uşağı tərbiyə etmək üçün ailəyə qəbul etmə hüquqi faktlardan əmələ gəlir; mülki hüquqa isə müqavilələr və digər sənədlər, deliktlər, məhkəmə qərarları, dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının aktları kimi hüquqi faktlar səciyyəvidir.[1]

### **5.2 Ailə münasibətləri, ailə Qanunu hansı vacib məsələləri əhatə edir?**

Ailə münasibətləri bir müqavilə ilə meydana gələ bilər ancaq qanuni sifarişlə qəbul edilməsindən asılıdır. Məhz ər-arvad arasında qanuni mülkiyyət rejimi xaricində fərqli bir mülkiyyət rejiminin qəbulu bunun qanunla qəbul edilməsindən asılıdır.

Ailənin əsasını evlilik yaşına çatan iki əks cinsin evlənmə (ailə qurma) məsələsi təşkil edir. Bu ikisinin üzərinə düşən ən birinci vəzifə bir-biri ilə uyğunlaşmaqdır. ər-arvadın oxşarlığı onları şərikli həyat qurmağa sövq etsə də, onlar iki müxtəlif xarakter sahibidir və hər birinin özünə xas xasiyyəti, duyğuları, şəxsi dəyərləri vardır. ər-arvad bir-birilərinə uyğunlaşmaq naminə, zaman keçdikcə bəzi şəxsi maraqlarını, zövqlərini kənara qoymalı və hər iki tərəf də ayrı-ayrılıqda qarşı tərəfin bir sıra müstəqil hüquqlarını qəbul etməlidirlər (Salvador Minuçin, “Ailə və onun əlacları”).

İslam təlimlərində ər-arvad münasibətlərinin tənzimi üçün hər birinin öz psixologiyasına uyğun tövsiyələr verilmişdir. Din övlialarının kəlamlarında qadınla bağlı iki mühüm psixoloji nöqtəyə toxunulmuşdur:

*Birincisi* qadın psixologiyasının kişi psixologiyasından fərqli olması ilə əlaqədardır.

Qadının xarakter və psixologiyası kişinin xarakter və psixologiyasından fərqləndiyi üçün kişi qadını özündə və ya digər kişilərdə olan xüsusiyyətlərlə ölçməməlidir, yəni qadının psixoloji yöndən onunla uyğunlaşacağını gözləməməlidir. Əgər kişi bu sahədə israr etsə,

qadının psixologiyasına zərbə vurur. Kişi qadını onun özünə xas xüsusiyyətləri ilə qəbul etməyi bacarmalıdır.

*İkinci* nöqtə: Din övliyaları qadınları reyhana bənzədərək, onların lətif, həssas tez sınaq olduqlarını nəzərə çəkmək istəmişlər. Beləliklə, rəhbərlik, igidlik, pəhləvanlıq və sair kimi xüsusiyyətlərin qadına yad olduğunu bildirmişlər. Deməli, qadınlarda incəlik, sakitləşdiricilik ünsürləri, həssaslıq daha güclüdür və onlardan möhkəm, yenilməz olmalarını çox tələb etmək olmaz.

*Digər* tərəfdən kişilər ictimailiyə xas şərtlərə əsasən qadınlardan daha çox sıxıntıda olurlar, çünki ailənin müxtəlif yönərdən, o cümlədən iqtisadi yöndən idarə olunması kişilərin öhdəsindədir. Kişilər cəmiyyətdə daha çox çətinliklər və təzyiqlərlə üzləşirlər ki, bu onların səbr kasasının dolub-daşmasına səbəb olur. Elə buna görə də onlar çox tez hirsəlirlər. Kişiyə xas harmonlar da onlarda bəzi rəftarların, o cümlədən hər şeyin yaxşısını tələb etmək, qəzəblənmək və s. kimi xüsusiyyətlərin özünü göstərməsinə səbəb olur. Qadın kişidə olan bu psixoloji reallıqla ayaqlaşmalıdır və bacardığı qədər onu normallaşdırmalıdır. Qadın çətinliklər qarşısında kişiyə psixoloji himayədarlıq etməli və dayaq olmalıdır.

Beləliklə, həm qadının və həm kişinin tərəf müqabilinə xas xüsusiyyətlərə diqqət etmələri onların bir-birilə uyğunlaşmalarına kömək edir. Onların hər biri digərində bəzən qapalı qalan xüsusiyyətləri fəallaşdırmalı, biri digərinin xarakterində olan mənfi yönələri tədricən islah etməlidir. Əksinə, əgər onların hər biri digərini olduğu kimi qəbul etmək əvəzinə, mənfi cəhətləri üzərində ısrarla dayanıb, ona öz qanunlarını yürütsə aralarındakı narazılıq daha da artacaq.

Beləliklə, ər-arvad bir-birilə uyğunlaşmaları üçün aşağıdakı məqamlara diqqət etməlidirlər:

- Onlar bir-birilərinin müxtəlif psixologiyalara malik iki müstəqil insan olduqlarını qəbul etməlidirlər.

- Daha sonra isə bir-birilərinin zəif və güclü cəhətlərini öyrənib, onlara uyğun məqamları bir-birilərinə tələb etməlidirlər.

## 6. VALİDEYNLƏRİN VƏ UŞAQLARIN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Uşağın həyata göz açması, uşağın doğulması ona həyat vermiş qadın və kişinin həyatında mühüm hadisədir. Uşaqlar valideynlərin nikahda olub-olmamasından asılı olmayaraq onların arasında hüquqi münasibətlərin yaranması üçün əsasdır. Uşaqlarla valideynlərin və ya valideynlərin birgə və ya ayrı yaşamalarından asılı olmayan bu qan qohumluğu “uşaqların mənşəyi” termini ilə əhatə olunur. Lakin valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada uşağın mənşəyinin təsdiq olunmasına əsaslanır.

Azərbaycan Respublikasında ailə qanunvericiliyi beynəlxalq hüquq normalarına və ümumbəşəri prinsiplərə söykənərək ailədə uşaqlara keçmişdən miras qalmış valideyn qayğısının passiv obyekt kimi münasibətdən əl çəkmiş, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların ailədə hüquqi statusunu konkretləşdirən normalar təsbit etmişdir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya uşağı özünün hüquqlarının müəyyən mənada həyata keçirilməsi və müdafiəsinə malik olduğu müstəqil şəxsiyyət gözündə görür.

1989-cu ildə BMT tərəfindən qəbul edilmiş və 1990-cı ilin 2 sentyabr tarixində qüvvəyə minmiş Uşaq Hüquqları Konvensiyasına görə, insan hüquqları qanunu 18 yaşdan aşağı olan hər bir insanı uşaq kimi müəyyən edir. Uşaqlar da insandır, buna görə də onların da böyüklər kimi eyni insan hüquqları vardır. Lakin uşaqlar xüsusi qayğı və yardıma ehtiyacı olan biriləri kimi tanınırlar və bu səbəbdən onların "öz şəxsi" insan hüquqları üzrə sazişi - Uşaq Hüquqları Konvensiyası (UHK) vardır. Bu konvensiya xüsusilə uşaqların hüquqlarını qorumaq üçün qəbul edilən əsas baza sənədidir. Demək olar ki, bütün ölkələr bu sənədi qəbul etmişdir. [7]

Konvensiyada təsbit olunmuş normalara əsalanaraq və bu sənədin prinsiplərini rəhbər tutaraq Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi ailədə uşaqların hüquqlarına həsr edilmiş müddələrdə uşağın hüquqlarının və mənafələrinin hərtərəfli müdafiəsinə təminat vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində Azərbaycanda ailənin ümumbəşəri prinsiplər əsasında qurulmasına təminat verilir.

Uşağın hüquqları və qanuni mənafələri pozulduqda, o cümlədən valideynləri (və yaxud onlardan biri) uşağın təhsili, tərbiyəsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə, uşaq öz hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına, 14 yaşına çatdıqda isə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir. Ailə qanunvericiliyində uşağın öz fikrini bildirmək hüququ onu göstərir ki, qanunvericilik uşağı şəxsiyyət kimi qəbul edir, onun maraqlarına, qanuni mənafələrinə toxunan məsələlərə dair fikrini bildirmək hüququna hörmətlə yanaşır. Bu hüquqların yerinə yetirilməsi üçün Qanun uşağa təminat verir.

BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyasının 8-ci maddəsinə uyğun olaraq hər bir uşaq özünün fərdiliyini qoruyub saxlamaq hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin II bəndində göstərilmişdir: "Uşaq qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir." [4]

Valideynlərin hüquq və vəzifələrinin bərabərliyi prinsipi onların nikahda olub-olmamasından asılı olmayaraq həyata keçməlidir. Ona görə də valideynlər arasında bu və ya digər məsələnin həllində fikir müxtəlifliyi əmələ gələrsə onlar (onlardan biri) mübahisənin həlli üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına və ya məhkəməyə müraciət edə bilərlər (Ailə Məcəlləsinin 60.3-cü maddəsi).

Qeyd etmək lazımdır ki, valideynlər öz hüquqlarını qanunla müəyyən olunmuş qaydada və istənilən şəraitdə uşaqlarının mənafələrinə uyğun şəkildə həyata keçirməlidirlər. Valideynlər özbaşına valideynlik hüquqlarının başqa şəxslərə ötürülməsinə dair qərar qəbul edə bilməzlər. Valideynlik hüququ özgəninkiləşdirilə bilməz. Valideynlərin öz uşaqlarından imtina etməsi, yəni valideynlik hüquqlarından imtina etmələri yalnız müstəsna hallarda və qanunla müəyyən olunmuş qaydada mümkündür. [1, maddə 122-123]

Valideyn hüquqlarından məhrumətmə və valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması da yalnız qanunla müəyyən olunmuş əsaslar üzrə mümkündür (Ailə Məcəlləsinin 64, 68-ci maddələri). Valideynlik hüquqları müddətlidir, yəni müvəqqəti xarakter daşıyır. Bu hüquqlar uşaq doğulan andan yaranır.

"İlk dəfə uşaq əməyindən istifadəni qadağan edən qanun 1833-cü ildə Böyük Britaniyada qəbul edilib. Hazırda 12 İyun - Beynəlxalq Uşaq Əməyinə Qarşı Mübarizə günü

kimi qeyd olunur. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 1970-ci il yanvarın 1-də qəbul olunan konvensiyası 15 yaşdan aşağı uşaqların iş qəbulunu qadağan edir”. [6]

“Avropa təşəbbüsləri nəticəsində Avropa şurası və onun üzv dövlətləri xüsusilə uşaqların üzləşdikləri bəzi problemləri həll etmək üçün bir sıra hüquqi sənədlər, proqramlar və tövsiyələr qəbul etmişdir: Uşaqların Cinsi İstismar və Seksual Xarakterli Hərəkətlərdən Müdafiəsinə dair Avropa Şurası Konvensiyası (2007) – uşaqların cinsi istismarını cinayət hesab edən ilk beynəlxalq hüquqi sənəddir və uşaqların övladlığa götürülməsi haqqında (2008) Avropa Konvensiyası vardır”. [19]

Bu qanunlara əsasən, hər bir uşağın qanunvericilik əsasında öz hüquqlarından istifadə edərək qorunmaq, müdafiə edilmək və sağlam şəraitdə yaşamaq hüququ vardır. Əlbəttə ki, insan hüquqları ilə bağlı olan bütün hüquqi sənədlər də uşaqlara aid edilir.

### **6.1. Uşağın şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi hüququ**

Hər bir uşağın şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ var. Təhsil müəssisələrində, məktəbəqədər və məktəbdənkənar müəssisələrdə intizam qaydaları ədalət prinsipinə əsaslanmalı, tərbiyəedici və qarşılıqlı hörmət ruhunda olmalıdır. Uşaqların təhqir edilməsi, şəxsiyyətlərinin alçaldılması yolverilməzdir. Dövlət sosial, hüquqi, iqtisadi, tibbi və tərbiyəvi vasitələrlə uşaqları istismarın bütün növlərindən, ağır, zərərli və təhlükəli əməkdən və təsirlərdən mühafizə edir. Uşaqlara qarşı fiziki və psixi zorakılıq, uşaqların cinsi istismarı, onların alkoqolizmə, dilənçiliyə, qumara, fahişəliyə, narkomaniyaya, toksikomaniyaya cəlb edilməsi, cinayətkar məqsədlər üçün onlardan istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş müvafiq məsuliyyətə səbəb olur.

## **7. ƏLİLLİYİ OLAN UŞAQLARIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ**

Uşaq hüquqlarından danışıarkən əlilliyi olan uşaqların da hüquq və dəyərlərindən yan keçmək olmaz. Uzun müddət məlumdur ki, əlilliyi olan şəxslərə qarşı tibbi yanaşma modeli mövcud olmuşdur və bunun mahiyyəti də ondan ibarətdir ki, əlilliyi olan insanlar evdə yalnız müalicə almalı, evdən çölə çıxmamalı yəni, bir növ evə məhkum edilməlidir. Və onların cəmiyyətə inteqrasiyasından söhbət belə gedə bilməzdi. Bununla da, onlar cəmiyyətdən təcrid olunmuş, inkişafdan, təhsildən uzaqlaşdırılmış, onların hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılmış, insani dəyərləri göz ardı edilirdi. Lakin, müasir dövrün tələbləri, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının ratifikasiya etdiyi əlillərin hüquqlarına dair Konvensiyanın tələbindən irəli gələrək sosial yanaşma modeli formalaşmağa başlamışdır. Bunun da mahiyyəti ondan ibarətdir ki, artıq əlilliyi olan şəxslər cəmiyyətdə tam və səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməli və bütövlükdə cəmiyyətə inteqrasiya olunmalıdır. Onlara olan bu yanaşma dəyişilməlidir.

Müasir dövrdə beynəlxalq və yerli hüquqi sənədlər əlilliyi olan insanlara xəstə kimi deyil, sadəcə fərqli insan kimi baxmağı tələb edir. Bu, əlilliyə sosial yaşamanı formalaşdırır. Sosial model əlilliyi olan uşaqların bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün onların bütün hüquqlardan lazımınca yararlanmasına şərait yaradır. Həmin hüquqlar ilə əlilliyi olan uşaqların bilik və bacarıqları inkişaf etdiriləcək, digər yaşadlarından geri qalmayacaq, sosial mühitdən və ünsiyyətdən təcrid olunmayacaq və cəmiyyətdə öz doğru mövqelərini tapacaqlar. Onların bu yolda ünsiyyətə cəlb olunaraq, cəmiyyətə adaptasiyası onların təhsilindən keçir. Təhsil almaq hər bir uşağın fundamental haqqıdır. Eləcə də, əlilliyi olan

uşaqların həyatında təhsilin xüsusi yeri vardır. Bunu nəzərə alaraq, son illər dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərini düşündürən məsələlərdən biri əlilliyi olan şəxslərin təhsilidir. Cəmiyyətin hər bir üzvünün bərabər hüquqlu şəxsiyyət kimi formalaşması, əqli, fiziki imkanlarının məhdudluğundan asılı olmayaraq, hər bir şəxsin təhsil almaq hüququna malik olması qabaqcıl məsələlərdən biridir.

Bu gün təhsil sahəsində dövriyyədə olan anlayışlardan biri də “İnklüziya” terminidir. Bu termin daxiletmə mənasını verib, bütün insanların, əvvəla əlilliyi olan bütün şəxslərin cəmiyyətdə iştirak səviyyəsinin və inkişafının artırılmasını nəzərdə tutur.

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin elə inkişaf mərhələsidir ki, burada hər bir uşaqların, əsasən da əlilliyi olan uşaqların təhsilə ehtiyacı təmin edilir. Bu zaman əlilliyi olan uşaqlar ümumtəhsil müəssisələrində tipik uşaqlarla eyni siniflərdə təhsil alırlar. İnklüziv təhsilin əsas prinsipi kimi birgə təhsil alan uşaqların cəmiyyətdə də birgə yaşaması çıxış edir. Bu təhsil sistemi ilə cəmiyyətin əlilliyi olan şəxslərə münasibətin dəyişdirilməsi, təkcə hüquqlarının tanınması deyil, təhsil də daxil olmaqla, həyatın müxtəlif sahələrində onlara digər insanlarla bərabər imkanların yaradılmasını xarakterizə edir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, 2004-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin tətbiqi ilə bağlı təşəbbüslər qeyd olunmuş, SİM uşaqların digər uşaqlarla birgə təhsilə (inklüziv təhsilə) cəlb olunması üçün “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş və bunun həyata keçirilməsinin zəruriliyi göstərilmişdir”. [5]

Dövlət Proqramının məqsədi əlilliyi olan uşaqların təhsil hüququnu təmin edərək xüsusi dəstək xidmətləri göstərilməklə inkişaf etmələrinə və öz yaşlıları ilə bərabər səviyyədə təhsil almalarına şərait yaradılmasından, ünsiyyətə girməsindən, cəmiyyətdə kollektivə inteqrasiya olunmasından ibarətdir. Bununla da, əlilliyi olan uşaqlarla birlikdə onların yaşlıları da vicdan sahibi olmaq, başqalarına təmənnəsiz kömək etmək, onların qayğısına qalaraq onları cəmiyyətdən ayırmamaq kimi mühüm dəyərləri hələ uşaqkən öyrənməyə başlayırlar.

Düşünürəm ki, bu yeni təhsil sistemi ilə cəmiyyətimizə yeni işıq, yeni bir baxış gəldi, vicdan anlayışı, mərhəmət duyğusu formalaşaraq ayrı-seçkilik, ədalətsizlik və bərabərsizlik kimi hallar tədricən azalmağa başladı və əlilliyi olan uşaqların hüquqları təmin olundu. Artıq bir çox ailələr deyirlər ki, əlilliyi olan və inkişaf geriliyi olan uşaqlar gözlədiklərindən daha çox irəliləmiş əldə ediblər. Onların hamısı uşaqlarına digər uşaqlarla eyni imkanlara malik olmalarını, onlar üçün təhlükəsiz bir mühitdə, heç kimdən asılı olmayaraq müstəqil şəkildə yaşamalarını, geniş ətrafa və dostlara sahib olmalarını, bir sözlə xoşbəxt bir gələcək arzulaşırlar.

### **7.1.Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların müdafiəsinə diqqətin yetirilməsi**

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların növbədənəkənər, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada tibbi, defektoloji və psixoloji yardım almaq hüququ var. Dövlət bu uşaqların sosial və psixoloji reabilitasiyasına, imkanlarına uyğun təhsil almalarına, peşə seçmələrinə, əməyə cəlb olunmalarına köməklik göstərir, uşaq sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısını almaq üçün müvafiq tədbirlər görür. 58 Sağlamlıq imkanları məhdud uşağa qulluq edən şəxslərə verilən güzəştlər Sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşağa qulluq dövrü pensiya hüququ verən iş stajına daxil edilir və uşağa qulluq



edən şəxsə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş məbləğdə müavinət ödənilir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs postvaksinal fəsadla əlaqədar xəstəliyə tutulduqda ona qanunvericilikdə müəyyən edilən qaydada sağlamlıq imkanlarının məhdudluğu müəyyən edilənədək onun valideynlərindən biri və ya qanuni nümayəndəsi fasiləsiz iş stajından asılı olmayaraq, orta əmək haqqının 100 faizi miqdarında müavinət almaq hüququna malikdir.

Ölkəmizdə 620 min nəfərdən çox əlilliyi olan şəxs, o cümlədən 72 min sağlamlıq imkanları məhdud uşaq var. Onların hər birinin sağlamlığına, taleyinə və yaşam tərzinə qayğı ilə yanaşmaq, üzləşdiyi çətinlik və problemləri yüngülləşdirmək təkcə dövlətin yox, həm də hər kəsin vəzifəsi olmalıdır. Bunun üçün inklüziv dəyərlərdən başlamaq lazımdır. Dahi mütəfəkkir Mahatma Qandinin də qeyd etdiyi kimi dəyərlərdən başlamaq, həmin dəyərlərə sahib çıxma bilmək və dünyada istədiyini dəyişikliyi görə bilmək üçün ilk öncə özündən başlamalı və insan dəyərlərini heç zaman unutmamalısan! Çünki, insanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı deyildir. Bütün insanların inkişafı onların bilik və bacarıqlarından asılıdır və hər bir kəs hiss etmək və düşünmək qabiliyyətinə malikdir.

Uşaqlar bizim gələcəyimizə keçmişimizdən əmanətdir. Onların da hüquq və dəyərlərinin qorunması, təmin edilməsi və müdafiə olunması haqları vardır. Çünki, *“Hər bir uşaq özəldir! Hər bir uşaq bir möcüzə olduğunu və dünya yaranandan bəri və dünyanın sonuna qədər onun kimi başqa bir uşaq olmayacağını bilməlidir..!” Pablo Kasalz [7]*

## 8. EVLİLİYƏ ZƏRBƏ VURAN XƏTALAR

Hazırda bütün dünyada, eləcə də Azərbaycanda boşanan ailələrin sayı olduqca artıb. Hətta, elə olur ki, evlənən cütlüklər bir neçə aydan, hətta həftədən sonra boşanma ilə bağlı qərar verirlər. Evlilik zamanı cütlüklər arasında yaranan hər hansısa anlaşılmazlıq sonda boşanma kimi böyük problemə gətirib çıxarır.

- Həyat yoldaşını mütəmadi olaraq başqaları ilə müqayisə etmək
- Daim özünü yox, həyat yoldaşını günahlandırmaq
- Başqalarının yanında həyat yoldaşını təhqir etmək
- Sevgisini bəlli edə bilməmək
- Lazımlı, lazımsız daim danışmaq
- Ünsiyyət yetərsizliyi

## 9. NƏTİCƏ

Ailə sosiologiya baxımından evlənmək, ya da qohumluq xətti ilə gələn bir həyat birliyidir. Ailə sözü qərbdə əsasən ana-ata və uşaqlar anlayışını verir. Şərqi xalqlarında ailə daha çox eyni evdə yaşayan, ya da eyni nəsilədən gələn insanların cəminə deyilir. 3 Hər bir ailə kiçik dövlətdir. Bu dövlət ailə üzvlərindən ibarətdir. Bu insanlar hər gün eyni mənzilə gəlir, bir qapıdan içəri girir, birlikdə yaşayır, sevinc və kədərlərini bir-birləri ilə bölüşürlər. Onlar bir yerdə yeyir, şirin söhbət edir, əylənirlər. Kimdir onlar? Əlbəttə, baba, nənə, ata, ana və uşaqlar. Ailədə hər kəsin öz yeri, öz hüququ var. Valideynlər uşaqlara qayğı göstərir, onları tərbiyəli, sağlam, vətənə layiqli övlad kimi böyüdürlər. Uşaqları boya-başa çatdırmaq üçün ata və ana çox zəhmət çəkirlər. Uşaqlar həmişə valideynlərinin zəhmətini



qiymətləndirməli, onların nəsihətlərinə qulaq asmalı, ailənin qayda və qanunlarına əməl etməlidirlər. Ailə sözü ərəbcədə “dayanmaq” mənasında olan (avl) kökündəndir. Bir-birlərinə dayanan, etimad edən insanlar üçün işlədilir. Ailə sözü müştərək xüsusiyyətləri olan elmi, texniki və sosial qruplar üçün də işlədilir. Misal üçün, bir istehsalçının bir məhsul xəttindəki məhsullara o istehsalçının məhsul ailəsi də deyilə bilər.

Beləliklə, biz inanmalıyıq ki, hazırda müzakirə obyektinə olan məsələlərin bir çoxu öz həllini tapacaqdır. Bununla yanaşı, biz dörd fundamental dəyərə istinad edərək daha mübahisəli məsələlərlə bağlı öz fikirlərimizi irəli sürə bilərik: hüquq, ədalət, bərabərlik və insan ləyaqəti. Əgər hər hansı bir fəaliyyət fərdlə rəftarda onun insan ləyaqətini nəzərə almırsa, bu halda, insan hüquqları pozulur. Ancaq, hüquq elminin hədəfi ədaləti bərpa etmək olduğundan, ilk növbədə biz öz hüquqlarımızı bilməli, ədaləti görməli, bərabərliyi qoruyub müdafiə etməli və ləyaqətimizin alçaldılmasına heç zaman şərait və imkan yaratmamalıyıq.. Çünki, *“Azad olub ac qalmaq kök bir kölə olmaqdan daha yaxşıdır”*. Ezop

### ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsi, 2000-ci il 1 iyun tarixli
2. Ailə üçün dəyər. [http://cssn.gov.az/documents/aile-kit\(2\).pdf](http://cssn.gov.az/documents/aile-kit(2).pdf)
3. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995-ci il 12 noyabr tarixli.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 14 dekabr tarixli Sərəncamı
6. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT), 1970-ci il 1 yanvar tarixli Konvensiyası.
7. BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” 1989-cu il 20 noyabr tarixli Konvensiyası.
8. BMT-nin “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”, 1948-ci il 10 dekabr tarixli
9. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya, 2006
10. Gənc Hüquqşünasın stolüstü kitabçası, Bakı-2020, 408 səhifə.
11. Hüseyinov L.H. “Beynəlxalq Hüquq” adlı dərslik, Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2012, 368 səh.
12. İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsi, 1789. Fransa
13. İnküziv siniflərdə təlimin təşkili. Bakı, 2018
14. “İnsan Hüquqları Bəşəriyyətin Başlıca İdeyası”, “İnam” Plüralizm mərkəzi, Bakı-1999
15. Müasir təhsilin psixoloji problemləri. elmi red. A.Mehrabov; Bakı: Mütərcim, 2012.
16. Müdaxilə və Dövlət Suverenliyi üzrə Beynəlxalq Komissiyanın Hesabatı, 2001
17. Müdaxilə və Dövlət Suverenliyi üzrə Beynəlxalq Komissiyanın Hesabatı, 2001
18. SƏFİXANLI A. “İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasında İnsan Hüquq və Azadlıqları ilə bağlı Müddəaların Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Sistemində Təsbiti”, Bakı-2003
19. “Uşaqların Cinsi İstismar və Seksual Xarakterli Hərəkətlərdən Müdafiəsi” haqqında Avropa Şurası Konvensiyası, 2007
20. Abbasova K.M.// International European Conference on Interdisciplinary Scientific Researches-III// January 15-16, 2021/Comrat State University/ Comrat, Moldova.
21. CLAPHAM, Andrew, Human Rights Obligations of the Non State Actors, Oxford University Press, 2006.

22. CHASKALSON, Arthur, “Human Dignity as a Constitutional Value”, The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse (ed. D.K. Klein) Kluwer Law International, 2002.
23. Cop.es.(2016). Yasal Psikoloji// [www.cop.es/perfiles/contenido/juridica.htm](http://www.cop.es/perfiles/contenido/juridica.htm)
24. ÇELİK E.“İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü”, 2019
25. Jiménez, E.M., Bunce, D. (2010): Adli Psikolojinin Kavramları: Psikoloji ve Hukuk arasındaki ortak ve farklı bütçeler. Sierra, J.C., Jiménez, E.M., Buena-Casal, G, adli psikolojide: teknik ve uygulama el kitabı. (Pp.70-85). Madrid: Yeni Kütüphane.
26. KLEIN, Eckart, The Concept Of Human Dignity in Human Rights Discourse (ed. D. Kretzmer) Kluwer Law International, 2002.
27. KOÇAK, Orhan, “İlişmeyelim: Haysiyet Kavramı Çerçevesinde”, Defter Dergisi, Metis Yayınları, Yıl: 2001, Sayı: 40.
28. KUÇURADI, İoanna, İnsan Hakları Kavramı ve Sorunları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2007.
29. MATSUI, Scigenori, “Human Dignity in Japanese Law”, Cambridge Handbook on Human Dignity, 2014.
30. MCCRUDDEN, Cristopher, “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights”, The European Journal of International Law, Yıl: 2008, Cilt:19, Sayı: 4.
31. MCCRUDDEN, Cristopher (ed.) Understanding Human Dignity, Oxford University Press, 2013.
32. <https://news.day.az/azerinews/1083867.html>
33. <http://pcc.az/blog/?p=3286>
34. <https://timediff.ru/az/content/testovye-zadaniya-po-kursu-yuridicheskaya-psihologiya-testy-po.html>
35. [https://az.wikipedia.org/wiki/Ail%C9%99\\_h%C3%BCququ](https://az.wikipedia.org/wiki/Ail%C9%99_h%C3%BCququ)
36. [https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan\\_h%C3%BCquqlar%C4%B1](https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nsan_h%C3%BCquqlar%C4%B1)

## ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ YOLLARI VƏ FUNKSİYALARI

**Abbasova Almarə Əlisa qızı**

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

### **Özet**

Hazırda integrativ inkişaf fənlərin integrasiyasını zərurətə çevirmişdir. Fənlər sisteminin vahid metodoloji əsasını təmin etmək üçün fənlərarası əlaqələr mühüm əhəmiyyətə malikdir. Fənlərarası əlaqələr ümumi metodoloji prinsipin konkret forması kimi həm də sistemli fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yoludur.

Məqalədə riyaziyyat dərində tədris olunan riyazi fənlərlə riyaziyyatın tədrisi metodikasını fənni arasındakı əlaqələrin həyata keçirilməsi yollarına baxılmışdır.

Bu əlaqələrin reallaşdırılması üçün fəndaxili biliklərin aşkar edilməsində ciddi sistemlilik; bu biliklərin mənimsənilməsi üçün produktiv metodların düzgün seçilməsi; fənlərarası əlaqələrin aşkar edilməsi priyomları və tələbələrin müstəqil fəaliyyəti kimi bir sıra şərtlər müəyyənləşdirilmişdir.

Bir sistem kimi fənlərarası əlaqələrin funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. A.İ.Yeremkin fənlərarası əlaqələrin hansı aspektdə və hansı məqsədlərlə həyata keçirildiyinə görə nəzəri funksiyalarını aşağıdakı kimi göstərir:

- Dialektik funksiyası
- Məntiqi funksiyası
- Psixoloji funksiyası
- Didaktik funksiya

Qeyd olunmuş bu funksiyalar əlaqələrin spesifikasiyasını aşkar etməyə, hərəkətin, fəaliyyətin mexanizmini müəyyən etməyə imkan verir.

Aşkardır ki, ilk iki funksiya tədqiq olunan sistemin fəlsəfi, elmi-metodoloji əsaslarına, son iki funksiya isə tədrisin və öyrənmənin psixoloji və pedaqoji əsaslarına istinad edir.

**Açar sözlər:** Funksiya, fənlərin integrasiyası, riyazi fənlər, evristik əlaqələr, fənlərarası əlaqə

## WAYS AND FUNCTIONS OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS IN SECONDARY SCHOOLS

### **Abstract**

At present, integrative development has made the integration of disciplines a necessity. Interdisciplinary relations are important to provide a unified methodological basis for the system of disciplines. Interdisciplinary relations as a concrete form of the general methodological principle are also a way to develop systemic activity.

The article discusses the ways to implement the relationship between the subjects taught in mathematics and the subject of methodology of teaching mathematics.

Strict systematic in revealing interdisciplinary knowledge for the realization of these relations; correct choice of productive methods for mastering this knowledge; A number of

conditions have been identified, such as the methods of detecting interdisciplinary connections and the independent activity of students.

As a system, it is important to define the functions of interdisciplinary relationships. AI Yeremkin shows the theoretical functions of interdisciplinary relations in terms of the aspect and purpose for which they are carried out as follows:

- Dialectical function
- Logical function
- Psychological function
- Didactic function

These functions allow to determine the specifics of the relationship, to determine the mechanism of action.

It is obvious that the first two functions refer to the philosophical, scientific and methodological bases of the system under study, and the last two functions refer to the psychological and pedagogical bases of teaching and learning.

**Keywords:** Function, Integration of disciplines, Mathematical disciplines, heuristic relationships, interdisciplinary communication

## 1.GİRİŞ

Ümumtəhsil tədrisində bu və ya digər fənni (ali cəbri, analitik həndəsəni, riyazi analizi, ədədlər nəzəriyyəsinə və s.) öyrənərkən müəyyən biliklər sistemi qazanırlar və bu sistem ayrı-ayrı fənlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələri bir struktur şəklində ifadə edir. Əlaqələr tədris fənlərinin məzmun cəhətdən bağlı olan elementləri arasında yaradılır. Lakin bu halda tədris olunan fənnə bir sistem kimi baxmaq olar. Çünki fənnə aid olan elmin anlayışları, dili, nəzəri müddəaları, tətbiqi xarakteri, tədqiqat metodları və həmin fənnin öyrənilməsi nəticəsində qazanılan bilik, bacarıq və vərdişlər vahid halda onun sistemini təşkil edir. Deməli, fənlərarası əlaqələrə dair problemin həlli ilə məşğul olarkən, həmin sistemin elementləri arasındakı münasibətlər öyrənmə və ya tədqiqat predmeti olmalıdır. Belə hallarda fənlərarası əlaqələr əvəzinə sistemlərarası əlaqələrdən və ya sistem daxili əlaqələrdən danışmaq lazımdır.

Sistemlərarası əlaqələri nəzərdən keçirərkən aşağıdakıları:

- Sistemin elementlərinin xarakterini;
- Sistemin elementləri arasında münasibətlərin vəziyyətini;
- Sistemin spesifik (səciyyəvi) xüsusiyyətini aşkar etmək lazımdır.

Elmi-metodik ədəbiyyatda fənlərarası əlaqələrin iki aspekti qeyd olunur: nəzəri aspekt (əlaqələrin nəzəriyyəsinə işləyib hazırlamaq) və praktik aspekt (əlaqələrin tədris prosesində tətbiqi). Biz tədqiqatımıza uyğun olaraq ikinci aspekti nəzərdən keçirəcəyik. Yəni fənlərarası əlaqələrin praktik tətbiqlərinə aid məsələləri öyrənəcəyik.

- Fənnin məzmunu sistemi təşkil edən elementlərdir və ya təhsilin məzmunudur.
- Çünki tədris materialının məzmunu xüsusiyyəti – tədris prosesində fənlərarası əlaqələrin müəyyən edilməsinin didaktik və metodik üsulları və vasitələri ilə şərtlənir.
- Tədris prosesində fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi, bu əlaqələri əks etdirən əyaniliyin yaradılması (düzəldilməsi), sinfə gətirilməsi və tətbiq edilməsidir.

• Ayrı-ayrı fənlər arasında qarşılıqlı əlaqələri həyata keçirmək üçün təşkilati işlərinformasının hazırlanması. Belə iş forması təlim-tərbiyə prosesi iştirakçılarınınməqsədyönlü birgə fəaliyyəti zamanı tətbiq edilir.

Fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsində axırıncı element–həmin əlaqələrin həyata keçirilməsi yollarının müəyyən edilməsidir.

*Fənlərarası əlaqələrin əhəmiyyəti təlimin üç aparıcı məqsədi ilə müəyyən edilir.*

- Təhsil məqsədi;
- Tərbiyə məqsədi;
- İnkişaf məqsədi;

Bu məqsədləri konkret şəkildə nəzərdən keçirək.

Fənlərarası əlaqələrin tərbiyəvi məqsədi tədris olunan fənlərin məzmunundan, onların insan mənəviyyətinə nə dərəcədə təsirindən ayındır.

Fənlərarası əlaqələrin inkişafetdirici məqsədi tələbələrin müstəqilliyinin artmasında,onların yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etməsində, peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsində özünü göstərir.

Məlumdur ki, təhsilin məzmun strukturu onun komponentləri ilə müəyyən olunur.

Təhsilin məzmun strukturunu tədris fənninin məzmun strukturu müəyyən edir.

Fənlərarası sistemlə onun elementləri arasında vahidlik prinsipi imkan verir ki,sistemin komponentləri arasında mövcud olan münasibət və əlaqəyə onun struktur xüsusiyyətlərini şərtləndirən bir vasitə kimi baxaq.

Münasibət sistemin komponentləri arasında əlaqə səviyyəsində özünü göstərir.

«Hər bir əlaqə münasibətin tərəfidir, lakin hər bir münasibət əlaqə deyil» (İ.İ. Noviükün, Ponətiə svəzi v marksistkom filosofii. M., «Vıs. şkola, 1961, 98 s.).

Fənlərarası əlaqələr sisteminin səciyyəvi cəhəti – onun integrativ olmasıdır. Məhzfənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi onların qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsini təmin edir.

Fənlərarası əlaqələr sisteminin digər səciyyəvi cəhəti–onun idarəolunmakeyfiyyətidir. Bu da sistemin dayanıqlı və nizamiliyini təmin edir.

Fənlərarası əlaqələr sisteminin üçüncü səciyyəvi cəhəti-onun ziddiyyətli olmasıdır. Həqiqətən müəllim müxtəlif xarakterli fənlərə aid biliklərin oxşar əlaqələrini aşkar edərkən, tələbələrin şüurunda buna qarşı sanki «müqavimət» yaranır. Çünki, tələbələrdə hər fənnə dair biliklər ayrılıqda formalaşır, müxtəlif assosiasiyalar yaranır.

İndi müxtəlif sistemləri birləşdirmək cəhdi ortaya çıxanda onların beynində sanki,«itələmə» qüvvəsi yaranır. Lakin bu müvəqqətidir. Deməli, sistemin müxtəlif cinsli vəziddiyyətli olması onun inkişafı üçün lazım olan səbəblərdir.

Eyni bir anlayış müxtəlif fənlərdə nəzərdən keçirilsə, onun müxtəlif cəhəti aşkaredilir, müxtəlif formalı məzmun kəsb edilir, lakin mühüm əlamətləri dəyişməz qalır.

Beləliklə, fənlərarası əlaqələr əsasında öyrənilən anlayışın strukturunda olan əlamətlər müxtəlif fənlərin xüsusiyyətlərini özündə saxlayır. Yəni əvvəllər öyrənilmiş faktlara yeni faktlar əlavə olunur. Nəticədə eyni bir anlayış haqqında tələbədə (şagirddə) integrativ bilik yaranır. Bu cür biliyi tək cə bir fənni öyrənməklə əldə etmək olmazdı. Bu yeni biliyəbilyin fənlərarası strukturu deyilir. Məsələn: elementar həndəsədə düz xətt (obraz, fiqur kimi ) təsvir olunur və sonsuz uzunluq kimi (məsafə) qəbul olunur. Analitik həndəsədə düz xətt–model

(tənlik) ilə ifadə olunur. Çoxluqlar nəzəriyyəsində düz xətt sonsuz nöqtələr çoxluğu kimi qəbul edilir.

Göründüyü kimi, hər bir tədris fənnində eyni bir anlayışın müxtəlif cəhətləri aşkar edilir, lakin mühüm əlaməti olduğu kimi qalır. İfadə formaları müxtəlif olur.

## **2. FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ YOLLARI**

Təlim-tərbiyə prosesində fənlərarası əlaqələri həyata keçirmək üçün, qabaqcadan zəruri olan materialı öyrənmək lazımdır. Çünki əlaqələrin həyata keçirilməsi prosesi təşkilati metodik cəhətdən iki tərəfin – müəllim və tələbənin fəaliyyəti ilə əlaqədardır. İ.Y.Lerner hesab edir ki, fənlərarası əlaqələri reallaşdırmaq üçün aşağıdakı şərtlər olmalıdır:

- a) fəndaxili biliklərin aşkar edilməsində ciddi sistemlilik;
- b) dərslik və müəllim;
- c) fənlərarası bilik və bacarığın müəyyənləşdirilməsi;
- d) həmin biliklərin mənimsənilməsi üçün produktiv metodların seçilməsi;
- e) fənlərarası əlaqələrin aşkar edilməsi priyomları və ya tələbələrin müstəqil fəaliyyəti;
- ə) müxtəlif fənlərin kooperasiyası.

Fənlərarası əlaqələrin həyata keçirilməsi yolları dedikdə elə üsullar və vasitələr nəzərdə tutulur ki, onların köməyi ilə müəllim tədris fənləri arasında qarşılıqlı əlaqələri reallaşdırmaq üçün şərait yaradır və müvafiq qaydada tələbələrin təfəkkür fəaliyyəti təşkil olunur.

## **3. MƏLUMAT–ANALİTİK YOLU.**

Bu halda biliklərin mənimsənilməsi təfəkkür əməliyyatları vasitəsilə baş verir. Bilik o zaman mənimsənilir ki, o qabaqcadan hazırlanmış sistemə (biliklər sisteminə) daxil edilmişdir və həmin biliklərlə uyuşur. Onda məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı priyomlardan istifadə edilir:

-Tədris materialının xatırlanması, yada salınması və qismən təkrar edilməsi.

-Mühazirə, praktik məşğələ və seminar məşğələlərində tələbələrin tədris fəallığını artırmaq üçün keçilmiş materiallardan bünövrə kimi istifadə olunması. Bu cür yanaşmatələbədə yeni biliyə ciddi və maraqlı münasibət yaradır.

-Tədris materialının izahı: şərh olunan material üçün zəruri olan bilikləri tələbələr yadlarına sala bilmirlərsə, onda müəllim qonşu fənnin biliklərindən istifadə edir.

Məsələn: funksional asılılıq və müxtəlif funksiyalar öyrənilərkən, onların əyani təsviri-qrafiki də verilir. Bu cəhətdən şagirdlər parabola əyrisi və onunun qurulması yollarını kvadrat üçhəddli və onunun xassələri keçirilərkən öyrənmişlər:

ifadəsinin qrafiki paraboladır. Analitik həndəsədə həndəsi obrazların mühüm xassələri və ya mahiyyəti (tərif) cəbri tənliklə ifadə olunur. Deməli, cəbr və analitik həndəsə fənləri arasında yeni əlaqələri yaratmaq üçün əvvəlki biliklərdən istifadə edilir.

-tədris materialının yaxşı mənimsənilməsi üçün illüstrasiya və əyanilikdən istifadə edilir.

-ümumi biliklərdən yeni biliklər əldə etmək üçün konkretləşdirmədən istifadə edilir.

Müəllim növbəti məşğələyə hazırlaşmaq üçün əvvəlcə tədris proqramına uyğun materialı seçir və aşağıdakıları müəyyən edir: əsas nəzəri material, əlamət, qanun və nəticələr, nəzəri biliklərin praktik reallaşdırılması, məqsədə uyğun çalışmalar.



#### **4. FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN REPRODUKTİV YOLU**

Bu yolun bir sıra xüsusiyyətləri tələbələrin reproduktiv fəaliyyət növlərinin təşkilində nəzərdən keçirilmişdir: təkrar, biliklərin tətbiq edilməsi, müqayisə və biliyin başqa sahələrə keçirilməsi. Bu faktların üzərində ayrıca dayanaq:

Fənlərarası əlaqələri yaratmaq üçün bəzi hallarda məlum bilik və faktları yadasalmaq və ya yeni məlumatların verilməsi kifayət etmədiyi üçün digər fənlərin öyrənilməsində zəruri olan bilikləri təkrar etmək lazımdır. Tədris prosesində, məsələn, mühazirə zamanı müxtəlif fənlərə aid tədris materialına aid olan biliklərin, faktların təkrar edilməsi, qeyri-aşkar əlaqələrin aşkar edilməsi olduqca mühümdür. Məsələn: düzxətlərin və müstəvilərin qarşılıqlı vəziyyətlərinin modelləşdirilməsinə aid məşğələdə aydınlıq yaratmaq üçün orta məktəbin həndəsə kursuna dair biliklər: düz xətlərin müstəvi üzərində və fəzada qarşılıqlı vəziyyətləri, müstəvilərin qarşılıqlı vəziyyətləri təkrar edilir. Bundan sonra düz xətlər analitik şəkildə ifadə edilir və məlum üç hala–tənliklər sisteminin hələlinin araşdırılmasına gətirilir. Tədris prosesində dərkətməni fəallaşdırmaq üçün müqayisə priyomundan istifadə edilir. Bu priyom fənlərarası əlaqələr yaratmaqda səmərəlidir. Müxtəlif tədris fənlərinə dair biliklərdən müqayisə yolu ilə uyuşan biliklər götürülür və əlaqə yaradılır. Müqayisə təfəkkür əməliyyatı kimi, biliklərin əldə edilməsini və mənimsənilməsini təmin edir.

və praktik fəaliyyətlərində səriştəli surətdə tətbiq edirlər. Fənlərarası əlaqələrin köçürülməsi o zaman, səmərəli olur ki, yeni biliklər keçmiş biliklərlə sıx əlaqədə olsun.

##### **4.1 Tədqiqat metodu**

Fənlərarası əlaqələrdən istifadə etməklə təlimin səmərəşdirilməsi bir sıra metodiki imkanları da genişləndirir. Tədqiqat metodunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qarşıya yeni, problem xarakterli yaradıcılıq tələb edən məsələ qoyulur, onun həlli üçün müəllim və tələbənin fəaliyyəti qarşılıqlı əlaqədə olur. Tələbə bir sıra hallarda müstəqil surətdə axtarış aparır, təfəkkür əməliyyatlarını icra edir və həlli ona məlum olmayan məsələni tədqiq edir.

##### **4.2 Axtarış xarakterli müstəqil işlər**

Məlumdur ki, ali məktəb pedaqogikasında tələbələrin yaş və bilik səviyyələri imkan verir ki, müstəqil və tədqiqat işlərinin diapazonu genişləndirilsin. Bu məqsədlə, tədqiqatın müəyyən elementlərini özündə əks etdirən axtarış xarakterli tədris məsələləri tez-tez verilə bilər. Müxtəlif fənlər arasındakı əlaqələrin sintezindən əldə edilən biliklərin tətbiqilə həll edilən (əsasən müstəqil surətdə) məsələlər daha böyük təlim əhəmiyyətinə malikdir. Məsələn: məktəb kursunda şagirdlər  $y=kx$ , kimi funksional asılılıqlar, onların xassə və qrafikləri ilə tanışdırlar. Fizika kursunda bu kimi asılılığın araşdırılması, kəmiyyətlər arasındakı asılılıq növünün müəyyən edilməsi, qrafikin qurulması, müəyyən hazırlıq mərhələsindən sonra o qədər də çətinlik törətmir. Şagirdlərdə biliklərin «universallığı» ideyası yaranmağa başlayır. Onlar əmin olurlar ki, hər bir tədris fənninə aid biliklər tək-cə həmin fənnə xidmət etmir.

Ali məktəbin ədədlər nəzəriyyəsi kursunda Eyler və Ferma teoremləri haqqında məlumat verilir. Bu da məlumdur ki,  $m=p$ ,  $P$  sadə ədəd olduqda  $(m)=P-1$  olur (harada ki,  $(m)$ –Eyler funksiyasıdır).

##### **4.3 Fənlərarası əlaqələrin təşkilinin optimal şərtləri**

Fənlərarası əlaqələr yaradılarkən obyektiv şəraitə elə faktorlar daxil ola bilir ki, onlar müəllimdən asılı olmadan mövcud olur. Məsələn:

- tədris planı və proqramların uyğunluğu,
- müəllimin məqsədyönlü peşə hazırlığı,
- fənlərarası əlaqələr nəzəriyyəsinin yaradılması,
- əlaqələrin yaradılmasına dair metodiki işləmələrin hazırlanması,
- fənlərarası əlaqə vasitəsilə təlim prosesinin idarəetmə prinsipinin müəyyən edilməsi.

Aşkardır ki, fənlərarası əlaqə vasitəsilə təlimə dair tədris proqramı yaratmaq olar, lakin orada bəzi məsələlərin təkrar olunmasını aradan qaldırmaq olmaz. Fənlərarası əlaqə xarakterli yeni tədris fənni yaratmaq olar: bu, elmi biliklərin inteqrasiyası əsasında həmin fənlərin qovşağında yaranan yeni fənn olacaqdır. Onun məzmununu təşkil edən biliklər müəyyən sistemlə düzülməlidir. Fənlərarası əlaqələr prinsipi arasında yaradılan tədris planı, proqramı və dərslərləri fənlərarası situasiyanın yaradılması üçün zəruri şərtlərdir. Buraya müəllimin də məqsədyönlü hazırlığını əlavə etmək lazımdır.

### ***5.FƏNLƏRARASI ƏLAQƏLƏRİN FUNKSIYALARI***

Bir sistem kimi fənlərarası əlaqələrin funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. A.İ.Yeremkin fənlərarası əlaqələrin hansı aspektdə və hansı məqsədlərlə həyata keçirildiyinə görə nəzəri funksiyalarını aşağıdakı kimi göstərir:

- Dialektik funksiyası
- Məntiqi funksiyası
- Psixoloji funksiyası
- Didaktik funksiya

Qeyd olunmuş bu funksiyalar əlaqələrin spesifikasiyasını aşkar etməyə, hərəkətin, fəaliyyətin mexanizmini müəyyən etməyə imkan verir.

Aşkardır ki, ilk iki funksiya tədqiq olunan sistemin fəlsəfi, elmi-metodoloji əsaslarına, son iki funksiya isə tədrisin və öyrənmənin psixoloji və pedaqoji əsaslarına istinad edir.

***İndi fənlərarası əlaqələr aspektinin funksiyalarından bir neçəsini ayrılıqda nəzərdən keçirək:***

***Məntiqi funksiya***-Fənlərarası əlaqələr təhsilin məzmunu ilə bağlı bir sıra məsələləri əhatə edir. Məlumdur ki, xüsusi elmlərə aid biliklər sistemi (məsələn, fənlərin tədrisinin xüsusi metodikaları) strukturları etibarlı ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır

Strukturlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələri əyani şəkildə göstərmək olar. Fərz edək ki, iki müxtəlif tədris fənni var və A və B həmin fənlərin uyğun elementləridir (anlayışlar, informatik vahid və s. ola bilər). Bu fənlər arasında müəyyən əlaqə var və onun əsasında hər hansı C – yeni elementi (biliyi, məlumatı) formalaşır, yaranır. Riyazi dildə desək, A və B çoxluqlarının kəsişməsi nəticəsində C çoxluğu alınır (şəkil 1). Bunu həmfənlərarası, həm də fəndaxili əlaqələrlə izah etmək olar. Məsələn, çevrə həndəsi fiqur kimi elementar həndəsədə öyrənilir; tənliklər nəzəriyyəsinin elementləri məktəbin cəbr kursunda öyrənilir. Bu iki anlayışın qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində çevrə anlayışı yeni keyfiyyət kəsb edir və analitik həndəsə kimi yeni fəndə müəyyən bir tənliklə ifadə edilir:

$$x^2+y^2=R^2 \text{ və ya } (x-a)^2+(y-b)^2=R^2$$

Üç, dörd fənn arasında olan əlaqələrə aid də analoji misal göstərmək olar. Eyni qayda ilə fəndaxili əlaqəyə aid bir misal göstərək. N natural ədədlər çoxluğunda A ilə 2-yə bölünən ədədlər çoxluğunu, B ilə 3-ə bölünən ədədlər çoxluğunu göstərək. Aşkar ki,  $AN \cap BN$ , digər tərəfdən  $AV$ . Deməli,  $AV=C$  (C-çoxluğunun elementləri yeni keyfiyyətə malikdir, yəni həmin ədədlər 6-ya bölünür). C çoxluğu A və B çoxluqlarının sintezindən əmələ gəlmişdir. Buradakı simvollar ayrı-ayrı bilikləri və biliklər sistemini göstərir.

**Psixoloji funksiya-** Fənlərarası əlaqələrin mexanizmini müəyyən etmək üçün, hökmən təlimprosesində baş verən psixoloji momentləri, faktorları aşkar etmək lazımdır. Çünki tələbəyəni bilik əldə etmək üçün nitq, görmə, eşitmə, hissetmə analizatorlarından əlavə, təfəkkür əməliyyatları aparır, müxtəlif elm sahələrinə aid biliklər arasında əlaqə yaratmağa çalışır. Ona görə də ali məktəb müəllimi tədris etdiyi fənnin xüsusiyyətindən istifadə edərək, tələbə təfəkkürünün müxtəlif cəhətlərinə təsir etməyi bacarmalıdır. Bilikləri mənimsəmə prosesində tələbə faktları müqayisə etməyi, onların mühüm və mühüm olmayan əlamətlərini ayırd etməyi, obyektləri müxtəlif cəhətlərdən, müxtəlif məqsədlərlə nəzərdən keçirməyi bacarmalı və bunların nəticəsində oxşar və fərqli əlaqələri aşkar etməli, nəticə çıxarmalıdır. Son mərhələdə qazandığı yeni bilikləri praktikada tətbiq etməklə, onların əsaslı olduğunu yəqin etməlidir. Tələbədə belə rəy yaranmalıdır ki, riyaziyyat təkcə məntiqi və hesablama, ölçmə mahiyyəti daşımır, o həm də ümumi idraki xarakter daşıyır.

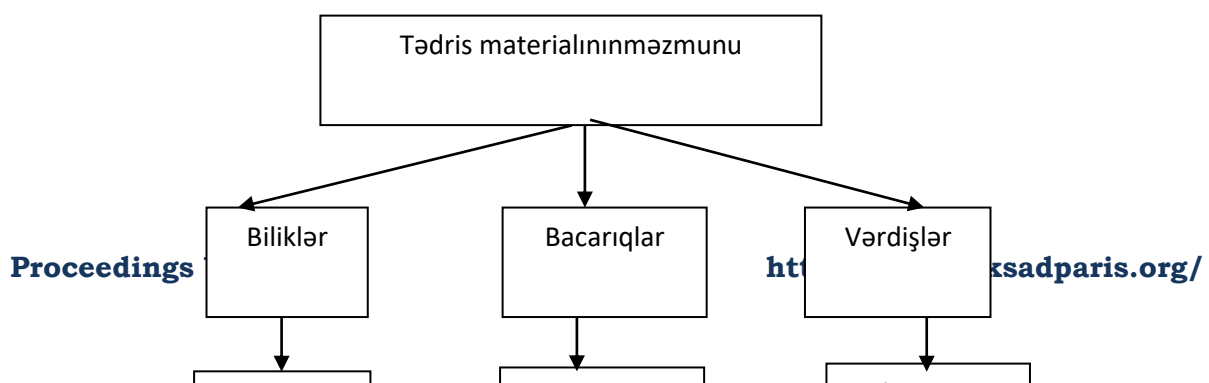
**Didaktik funksiya-** Məlum olduğu kimi riyaziyyatın tədrisi məsələləri müxtəlif aspektlərdə tədqiq olunmuşdur. Məs., riyaziyyat təliminin funksiyaları, məsələ həllinin funksiyaları və s.

Fənlərarası əlaqələrin didaktik funksiyaları həmin faktın bilavasitə mahiyyəti ilə əlaqədardır.

Fənlərarası əlaqələrə aid məsələlərə son onillikdə «biliklərin didaktik vahidinin» irigötürülməsi və ya eyni təbiətli biliklərin daha iri «paylarla verilməsi» kimi priyomlar tətbiq olunur.

Beləliklə, fənlərarası əlaqələrin didaktik funksiyasını əsas götürərək tədris materialı məzmununun modelini aşağıdakı sxemlə göstərmək olar:

Sxem 1.



*Sxemdə konkret anlayışlar–K, abstrakt anlayışlar–A, elmi anlayışlar–E, məişət anlayışları–M ilə göstərilmişdir.*

#### **ƏDƏBİYYAT**

1. Adıgözəlov A.S., Əliyeva T.M. Riyaziyyatın tədrisi prosesinə fənlərarası əlaqələrin tətbiqi, Bakı, “Maarif”, 1993.
2. Bayramov Ə, Əlizadə Ə., Psixologiya, Bakı, “Maarif”, 1989, 533 s.
3. Əliyeva T.M. Ali pedaqoji məktəblərdə riyazi fənlərlə riyaziyyatın tədrisi metodikası fənni arasındakı əlaqələrin reallaşdırılması məsələləri, Bakı, ADPU, 1996, 121 s.
4. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума, М., Изд.АПН РСФСР, 1962
5. Лошкарева Н.А. О понятии и видах межпредметных связей, «Сов.педагогика», 1979, № 6, 131-153 с.
6. Минченков Е.Е., Межпредметные связи в основе структур химии и физики, «Сов. Педагогика», 1971, №1, 47-55 с.
7. Леднев В.С. Соденжание общего среднего образования, М., «Педагогика», 1980, 264 с.
8. Еремкин А.И., Система межпредметных связей в высшей школе, Харьков, «Высшая школа», 1984.
9. Королев Ф.Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогике, (сб. статей), ч.1, М., 1974.
10. Новицкий И.И. Понятие связи марксистской философии, М., «Высшая школа», 1961, 98с.
11. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала, М., «Педагогика»,
12. Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы, М., «Просвещение», 1987, 160 с.
13. Максимова В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения, М., «Просвещение», 1984, 143 с.

14. Сидельников К.Д. Философские вопросы современной физики, Киев, 1956.
15. Федорова В.Н. Межпредметные связи в содержании естественно научных дисциплин / в кн: Совершенствование содержания и методов обучения в средней школе, Челябинск, 1971.

## AZERBAIJANI CASTLES ARE THE STONE MEMORY OF OUR PEOPLE

**Prof. Hajer Huseynova**

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty of Philology

<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>

### **Abstract**

It is not necessary to refer only to written sources to gain historical knowledge about the history, culture and ancestry of any nation. Because ancient buildings can contain information that reflects the dates before those writings. In this regard, it is important to study the ancient buildings in order to study the antiquity and historical past of each nation. For this purpose, we also decided to study the information about the castles in Azerbaijan, their history, purpose and other issues. Ancient buildings in Azerbaijan include castles, towers, temples, etc. we can show an example. There are many such buildings in Azerbaijan. Among these monuments, castles are more important. Because fortresses are both a symbol of greatness, invincibility, and have a defensive purpose. In our country, such monuments include Maiden Tower, Ramana, Mardakan Fortress, Koroglu, Alinja Fortress, Shusha Fortress and others. hundreds of others can be cited as examples. We consider it expedient to talk about some of them, about the formation of the names of these fortresses.

There is various information about the Azykh cave, which dates back to the early days of human society. It is the oldest residential cave inhabited by ancient people in the territory of Azerbaijan. A.Madatoglu called Azykh cave "the first address of our history". It is located in the territory of Karabakh-Fuzuli region. It was first discovered in 1960. The people living here are called Azykh people. In 1968, a Neanderthal human lower bone was found in a cave, and it was determined that the bone was 350,000-400,000 years old. Adding the age of the human bone found in the Azykh cave to 400 years, as well as the age of the rock paintings in Gobustan, we can say that Azerbaijan is one of the oldest human settlements in the world. It was from this area that people went to some European territories, settled there and later established a state. Tour Heyerdahl's research is the most accurate answer.

The etymology of the word Azykh was also studied and the cave was called "bear cave" in connection with the word "bear". Azykh is an ancient Turkish word. And its meaning is bear.

**Keywords:** castle, history, cave, defense, Turkish

### AZERBAYCAN KALELERİ HALKIMIZIN TAŞLAŞMIŞ BELLEGİDİR

#### **Özet**

Herhangi bir ulusun tarihi, kültürü ve ataları hakkında tarihsel bilgi edinmek için sadece yazılı kaynaklara başvurmak gerekli değildir. Çünkü eski binalar bu yazılardan önceki tarihleri yansıtan bilgiler içerebilir. Bu bağlamda, her milletin antik dönemini ve tarihi geçmişini incelemek için antik yapıları incelemek önemlidir. Bu amaçla Azerbaycan'daki kaleler, tarihçesi, amacı ve diğer konularla ilgili bilgileri de incelemeye karar verdik. Azerbaycan'daki eski binalar arasında kaleler, kuleler, tapınaklar vb. bir örnek gösterebiliriz. Azerbaycan'da bu tür birçok bina var. Bu anıtlar arasında kaleler daha önemlidir. Çünkü



kaleler hem büyüklük, yenilmezlik sembolü hem de savunma amaçlıdır. Ülkemizde bu tür anıtlar arasında Kız Kulesi, Ramana, Mardakan Kalesi, Koroğlu, Alınja Kalesi, Şuşa Kalesi ve diğerleri bulunmaktadır. diğer yüzlerce örnek örnek olarak gösterilebilir. Bazıları hakkında, bu kalelerin isimlerinin oluşumu hakkında konuşmanın uygun olduğunu düşünüyoruz.

İnsan toplumunun ilk günlerine kadar uzanan Azıh mağarası hakkında çeşitli bilgiler var. Azerbaycan topraklarında eski insanların yaşadığı en eski yerleşim mağarasıdır. A.Madatoğlu, Azıh mağarasını "tarihimizin ilk adresi" olarak adlandırmıştır. Karabağ-Füzuli bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. İlk olarak 1960 yılında keşfedildi. Burada yaşayanlara Azıh denir. 1968'de bir mağarada bir Neandertal insan kemiği bulundu ve kemiğin 350.000-400.000 yaşında olduğu belirlendi. Azıh mağarasında bulunan insan kemiğinin yaşını 400 yıla ekleyerek Gobustan'daki kaya resimlerinin yaşını da ekleyerek Azerbaycan'ın dünyanın en eski insan yerleşim yerlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bölgeden insanlar bazı Avrupa bölgelerine gitti, oraya yerleşti ve daha sonra bir devlet kurdu. Tour Heyerdahl'ın araştırması en doğru cevaptır.

Azıh kelimesinin etimolojisi de incelenmiş ve mağaraya "ayı" kelimesiyle bağlantılı olarak "ayı mağarası" adı verilmiştir. Azykh, ayı anlamına gelen eski bir Türkçe kelimedir.

**Anahtar kelimeler:** kale, tarih, mağara, savunma, Türk

## AZƏRBAYCAN QALALARI XALQIMIZIN DAŞ YADDAŞIDIR

### Xülasə

Hər hansı bir xalqın tarixi, mədəniyyəti, soykökü haqqında tarixi biliklər əldə etmək üçün yalnız yazılı mənbələrə müraciət etmək lazım gəlmir. Çünki həmin yazılardan daha öncəki tarixləri əks etdirən məlumatları qədim tikililər özündə ehtiva edə bilər. Buna görə də hər bir xalqın qədimliyini, tarixi keçmişini öyrənmək məqsədlə qədim tikililəri öyrənmək vacibdir. Bu məqsədlə biz də Azərbaycanın qalaları, onların tarixi, hansı məqsədlə tikildiyi və digər məsələlər haqqında məlumatları araşdırmağı qərara aldığımız. Azərbaycanda qədim tikililərə qalaları, bürcləri, ibadətgahları və s. nümunə göstərə bilərik. Belə tikililər Azərbaycanda çoxdur. Həmin abidələr arasında qalalar daha mühüm əhəmiyyətlidir. Çünki qalalar həm əzəmət, yenilməzlik rəmzidir, həm də müdafiə məqsədi daşmışdır. Ölkəmizdə belə abidələrə Qız qalasını, Ramana, Mərdəkan qalalarını, Koroğlu, Əlincə qalalarını, Şuşa qalasını və s. yüzlərlə qalanı nümunə göstərmək mümkündür. Onlardan bəziləri haqqında, bu qalaların adlarının formalaşması haqqında danışmağı məqsəduyğun hesab edirik.

İnsan cəmiyyətinin yaranmasının ilkin dövrlərinə aid edilən Azıx mağarası haqqında müxtəlif məlumatlar vardır. Azərbaycan ərazisində qədim insanların məskunlaşdığı ən qdim yaşayış mağarasıdır. Ə.Mədətoğlu Azıx mağarasını "tariximizin ilk ünvanı" adlandırmışdır. Qarabağda-Füzuli rayonu ərazisində yerləşir. İlk dəfə 1960-cı ildə kəşf edilmişdir. Burada yaşayan insanları Azıx adamı adlandırırlar. 1968-ci ildə mağarada neandertal insana məxsus insanın alt çını sümüyü tapılmış və həmin sümüyün 350-400 min il yaşı olduğu müəyyən edilmişdir. Azıx mağarasında tapılmış insan sümüyünün 400 yaşı olduğunu, eyni zamanda Qobustanda qayaüstü rəsmlərin yaşını əlavə edərək deyə bilərik ki, Azərbaycan dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Məhz bu ərazidən insanlar bəzi Avropa ərazilərinə

getmiş, orada məskunlaşmış və sonradan dövlət qurmuşlar. Tur Heyerdalın araşdırmaları buna ən doğru cavabdır.

Azıx sözünün etimologiyası da araşdırılmış və “ayı” sözü ilə əlaqələndirilərək mağara “ayı mağarası” adlandırılmışdır. Azıx qədim türk sözüdür, mənası ayı deməkdir.

**Açar sözlər:** qala, tarix, mağara, müdafiə, türk

## GİRİŞ

Çox vaxt müəyyən bir məsələ barəsində həqiqətləri öyrənmək istədikdə, yazılı mənbələrə müraciət edirik. Lakin hər zaman uğurlu nəticələr əldə edə bilmirik. Bu zaman həmmən xalqın ulu əcdadlarının qədim dövrdə tikib yaratdıqları qalalar, bürclər və digər abidələrə müraciət etmək lazım gəlir. Qalalar yer üzərində gözəllik, əzəmət mücəssəməsi olmaqla yanaşı, həm də daş kitablar, tarixi sənədlərdir. Azərbaycan ərazisi ulu babalarımızın miras qoyub getdiyi qalalarla zəngindir. Ölkəmizin ərazisindəki Qız qalaları, Əlincə qalası, Girdman qalası və digərləri dünyanın nadir sənət, memarlıq inciləridir.

Əsgəran qalası ən məşhur qalalardan biridir. Şuşanın iyirmi dörd kilometrliyində, Qarqarçayın sahilində yerləşir. Deyilənə görə, Qarabağın xanı İbrahim xan tərəfindən tikilmişdir. Ehtimala görə, Pənahəli xan oğlu İbrahimxəlil xana vəsiyyət etmişdir ki, Əsgəran dağının arasındakı keçiddə strateji əhəmiyyətli bir məkanda bir qala tikdirməsin. İbrahim xan atasının vəsiyyətinə əməl edib şərq və qərb istiqamətində iki qala tikdirmişdir. Şuşa qalasını isə Şuşa xanı Pənahəli xan tikdirmişdir. Əsasən, Şuşa şəhərini qorumaq məqsədilə tikilmişdir.

Məşhur qalalardan biri olan Əlincə qalası Naxçıvan-Culfa yolunun kənarında və Əlincə çayının sağ sahilində tikilmişdir. Qalanın adı qədim yazılı abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud”da da işlənmişdir. Tarixən Azərbaycan Atabəylərinin qalası kimi tanınmışdır. Qala çox möhkəm və strateji cəhətdən uğurlu olduğuna görə hətta Əmir Teymurun da marağına səbəb olmuşdur. Hətta deyilənə görə, Əmir Teymur qalanın sirrini öyrənmək məqsədilə özü Əlincəyə də qalsmış, ətrafı seyr etmişdir.

Azərbaycan Gülüstən adlı bir neçə qala olmuşdur. Biri Göranboyda, biri Şamaxıda və biri də Naxçıvanda yerləşir. Göranboydakı Şülüstən qalası Murovdağın ətəyində, İncəçayın sahilində yerləşir. Dəniz səviyyəsindən min yeddi yüz metr yüksəklikdə tikilmişdir. Qalanın gizli yolları da olmuşdur. Bu qalanın Qafqaz Albaniyası zamanında tikildiyi ehtimal edilir. Tarixi bir müqavilə olan, Azərbaycan xalqının və dövlətinin parçalanmasına səbəb olan “Gülüstən” müqaviləsi bu qalada imzalanmışdır.

Naxçıvandakı Gülüstən qalasının Hülakilərin dövründə tikilməsi ehtimal edilir. Müdafiə qalası kimi Əlincə çayının sahilində tikilmişdir.

Şamaxının Gülüstən qalası IX-XII minilliklərə aid edilir. Qala Şirvanşahların yaylaq yeri və müdafiə qalası kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycanda qalalar çoxdur. Həmin qalalarda xalq sənətkarları-memarlar öz arzu və istəklərini, sınıt təxəyyülünü, inam və etiqadlarını əks etdirmişlər. Bu qalaların çoxu sillop tikililər adlanır. Sillop tikililər iri qaya daşlarından yonulmuş və yapışdırıcı məlullar olmadan tikilmişdir. Təhlükəsizlik məqsədilə bircə yerdən giriş yeri olmuş, həmin giriş düşmən hücumları zamanı sal daşlarla bağlanmışdır. Bu qalalar dördbucaqlı, trapesiya və ya dairəvi formalarda tikilmişdir. Bu tipli qalalara dünyanın bir çox

yerlərində, İtaliyada, Mərkəzi və Cənubi Amerikada, keçmiş SSRİ-də Krımda, Sibirdə də rast gəlinmişdir.

Azərbaycanın ən məşhur qalalarından biri isə sirli Qız qalalarıdır. Türk etnosları tarixən məskunlaşdıqları ərazilərdə Qız qalaları tikmişlər. Nə üçün bu qalalar Qız qalaları adlanmışdır. Adın etimologiyası ilə bağlı müxtəlif fikirlər olmuşdur.

Doqquz rəqəmi formasında olan Qız qalası daxildən səkkiz mərtəbədə ibarətdir. Hündürlüyü 28 metrdir. Hər mərtəbənin tavanında dairəvi dəşik var. Yəni ən yuxarı səkkizinci mərtəbənin tavanındakı dəlikdən baxdıqda birinci mərtəbənin döşəməsini görmək mümkündür. Qalanın yeganə giriş qapısı vardır.

Qız qalasının XII əsrdə tikilməsini ehtimal edənlər var. Yəni Qala divarı üzərindəki lövhədə yazılmış “Davud oğlu Məsudun qülləsi” lövhəsinə əsasən, yazı XII əsr yazısına yaxın olduğu üçün belə bir fikir formalaşmışdır. Bəziləri isə kufi xəttə əsaslanaraq qalanın X-XII əsrlərə aid olduğunu söyləmişlər. Lakin biz bu fikirlərlə razılaşmırıq. Qalanın divarlarında istifadə edilmiş qatışıq məhluldan məlum olur ki, divarların tikilməsi daha öncəki tarixlərə aiddir. Arxeoloqların fikrincə, belə qarışıqlar vasitəsilə tikintilər antik dövrlərə aiddir. Eyni zamanda tədqiqatçı alim Sara Aşurbəyli də həmin fikri təsdiqləmişdir.

Funksiya etibarilə də qala barədə müxtəlif fikirlər formalaşmışdır. Bəziləri qalanı mühafizə qalası, gözətçi qalası, rəsədxana, atəşpərəstlik məbədi və s. kimi izah etmişlər.

Professor Cəfər Qiyasi qeyd edir ki, “Qız qalasının əvvəllər hansı məqsədlə inşa edilməsi üzərində dayanmadan demək olar ki, abidədə uzunmüddətli passiv müdafiə üçün tikilmiş qüllə tipli qalaların səciyyəvi cəhətləri var: divarları çox qalıdır (aşağıda 5 m, yuxarıda 4 m), qülləyə basqını çətinləşdirmək üçün birinci və ikinci mərtəbə arasında pilləkən quraşdırılmayıb, divarın içərisində ağzı üçüncü mərtəbəyə açılan su quyusu qurulub, gövdəsinə bitişik bürclü qala divarı gedir və s. Ən başlıcası isə iç məkan quruluşu baxımından Qız qalası Abşeron qəsrlərinin dairəvi qüllələri ilə bir olub, onlardan kəmiyyətcə – böyük hündürlüyü və mərtəbələrinin çoxluğu ilə seçilir”.

Qalanın strukturunu nəzərə alaraq onun daha qədimlərə Zərdüşt dövrünə aid olmasında düşünmək mümkündür. Məlumdur ki Zərdüştlük atəşpərəstliklə bağlı bir etiqad idi. Qız qalasının da bu dini-fəlsəfi görüşlə əlaqəsi vardır. Bu fikrə əsaslanan tədqiqatçıların fikrincə, Qız qalasının e.ə.VIII-VII əsrlərdə Kaspiana və Midiyanın bürclü məbədlərinin təsiri ilə Xəzərin sahilində, təbii yanar odların arasında, qədim od şəhəri Bakıda-Atəşi-Baquanda tikilməsi təbii və düzgün hadisə idi. Bəzi tədqiqatçılar Qız qalasının Çıraqqala müdafiə qalasına bənzəməsi fikrinə əsaslanaraq onun Gilgilçay müdafiə sisteminə mənsub olmasını da söyləmişlər.

Qalanın ümumi strukturunun Şimal-Şəərqi Albaniya müdafiə qalalarının elementlərini daşmasını nəzərə alaraq onun tarixini eramızın V-VI əsərlinə aid edənlər də vardır. Çünki həmin dövrdə Bakı Qafqaz Albaniyasının cənub şəhərlərindən biri idi və Qız qalası da Sasani imperiyasının tikdirdiyi qalalar sisteminə daxil ola bilərdi. Qız qalası Abşeronun digər qalaları ilə-Mərdəkan, Ramana, Şüvəlan, Nardaran qalaları ilə də olduqca bənzərdir.

Qala nəhəng qaya üzərində tikilmişdir, 9 rəqəmini və ya butanı xatırladır. Qalanın içərisində daşdan ovulub düzəldilmiş su quyusu vardır. Quyunun dənizlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Tərkibi təmiz və içməyə yaralıdır. Lakin həmin quyuya suyun haradan doldurulduğu sirr olaraq qalır. Quyunun ağzı qalanın 3-cü mərtəbəsinin döşəməsi ilə bərabərdir. Deməli,

quyunun gizliliyini təmin etmək məqsədilə onu qala divarı içində gizlətməmişlər. Hətta quyuya enib-qalxmaq üçün onun divarlarında ayaq yerləri də qoyulmuşdur. 10-12 metr dərinlikdən başlayaraq quyuya genişlənir. Ehtimala görə, həmin hissəsədən qaladan Şirvanşahlar sarayına və şəhərin Qərb hissəsinə gizli yeraltı yol gedir. 1982-ci ildə Bakıda aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış ilk gizli yeraltı yol hazırda Bakının mərkəzi ticarət küçəsi sayılan Şamaxı Qala qapısından başlayıb Salyan darvazasına doğru gedən daş küçənin şərqində yerləşir və XIV əsrdə tikilmiş Multanı karvansarasının altından keçməklə Qız qalasına doğru enir. Qız qalasının unikallığını təsdiqləyən faktlardan biri də onu başqa mühafizə tikililəri ilə birləşdirən yeraltı yollara malik olmasıdır. Bir çox alimlərin, xüsusən də Sara Aşurbəylinin tədqiqatlarında Qız qalasını Ramana, Mərdəkan qalaları ilə birləşdirən xüsusi yeraltı yollardan söhbət açılır.

Qalanın üzərində 14 m. yüksəklikdə qala divarındakı "Məsud oğlu Davudun qübbəsi" lövhəsi də sonradan yapışdırılmış hesab edilir. Çünki Bakı qalalarında onun tikdirən şəxslər Filankəs tikdirmişdir və ya shibi filankəsdir ifadələrini yazmışlar. Bu halda isə həmin ənənə özünü göstərmir.

Əgər Məsud Davud oğlu memar olaraq qalanı tikmiş olsaydı belə, o zaman adətə görə, onun qübbəsi deyil, onun əməlidir, ustasıdır ifadələri işlənmiş olardı. Başqa bir məsələ də ondan ibarətdir ki, XII əsrdə Şirvanşahların tikdirdiyi qalaların üzərində dəbdəbəli şəkildə hakimiyyətdə olan Şirvanşah haqqında məlumat verilirdi, lakin Qız qalası Abşeronun ən möhtəşəm və baş qalası olmasına rəğmən, belə bir lövhə, yazı yoxdur. Qalanın tarixi daha qədimdir və olsa-olsa Şirvanşahların dövründə təmir işləri aparıla bilərdi. Qalanın yerləşdiyi ərazidə ilk insanların poleolit dövründə məskunlaşdığını nəzərə alaraq qalanın da tarixinin daha qədimlərə dayandığını ehtimal etmək mümkündür.

Prof.Sara Aşurbəyli qalanın qaya üzərində tikilməsi və özülünün 15 metr dərinliyə qədər getdiyini, IV-V əsrlərdə inşa edildiyini, Ak.Bretanski isə V-VI əsrlərdə tikildiyini söyləmişlər.

Hesab etsək ki qalanın aşağı yarıya qədər olan hissəsi hamar, yarıdan sonrakı hissə isə girintili-çıxıntılıdır və fərqli tikinti materiallarından istifadə edilib, deyə bilərik ki, üst hissə sonradan, bəlkə də Şirvanşahların dövründə əlavə edilib. Həmin proses Məsud Davud oğlu tərəfindən icra edilib. Onun adını əks etdirən lövhə də bu zaman qoyulub.

1)Qalanın zərdüştilik abidəsi olması faktı XIX əsrin rus hərbi-mühəndis xəritələrində öz təsdiqini tapır. Onlar Qız qalasını "Xunsar" adlandıırıblar ki, bu da "Ansar Günəş" və ya "Günəş qəsri" mənasını verir.

2) İkinci tabloda Qız qalasının müdafiə məqsədli tikili olmasını təsdiqləyən animasiyalar nümayiş olunur. 1964-cü ildən bəri muzey kimi fəaliyyət göstərən Qız qalası, əsasən, hərbi məqsədli tikili kimi tanınılıb. Həqiqətən də, Qız qalası uzun müddət yerli əhalini düşmən hücumlarından qoruyub. Qalanın strukturu, divarların qalınlığı, xüsusi kanalizasiya sistemi, bu gün də suyu qurumayan quyuya, ən nəhayət, qala haqqında saysız əfsanələr də bu faktı təsdiqləyir.

Həmçinin 1960-cı illərin əvvəllərində qalada aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan silah qalıqları və taxta parçaları da onun hərbi məqsədlərlə istifadəsini təsdiqləyir. Həmin taxta qalıqlarını laboratoriyada tədqiq edən zaman məlum olub ki, qalada həddindən artıq qalın və hündür tirlərdən istifadə olunub.

3) *Rəsədxana*-Amma Qız qalasının rəsədxana kimi fəaliyyəti çox vaxt diqqətdən kənar qalıb. Üçüncü tabloda abidənin rəsədxana kimi istifadəsini təsdiqləyən görüntülər var. 2008-ci ilin 22 dekabrında alimlər Qız qalasında müşahidə apararkən qərribə halla rastlaşıblar: tikilinin səkkiz pəncərəsindən yuxarıdakı dördü elə yerləşib ki, dekabrın 22-də, yəni qış gündönümündə Günəşin şüaları bu pəncərələrdən düşərək qalanın içini işıqlandırır. Güman edilir ki, məhz qışın bu ən qısa günündə kahinlər günün yeni dövrətməsi üçün ayın icra ediblər. Günəş işığının həmin hissədən ildə cəmi bir dəfə Qız qalasına daxil olması, həqiqətən də, heyrətamiz faktdır.

"Qız qalası həm də Günəşin bir il ərzində fırlanmasını müşahidə etmək məqsədi ilə inşa edilib. Gecələr qaladan səmanı seyr edərmişlər. Qalanın pəncərələrindən üfün ən parlaq ulduzlarını, məsələn, Veqa bürcündəki Lira, Əqrəb bürcündəki Antares, Böyük Ayı bürcündəki Sirius ulduzlarını görmək olardı".

Bəzi versiyalara görə, Qalanın dördüncü mərtəbəsindən damına qədər yerləşən pəncərələri Günəşin trayektoriyasını təkrar edərək, xüsusi qövs yaradır. Eyni zamanda pəncərələr Günəşin çıxmasına və qış gündönümünə istiqamətlənib. Astrofiziki tədqiqatlar göstərir ki, qış gündönümündə Günəş şüaları pəncərələrdən içəri dolaraq, Qız qalasını bütünlüklə işıqlandırır.

*Qalanın sirləri bugünkü gündə də açılmamış olaraq qalmaqdadır. Üçüncü mərtəbədəki su quyusunda indi də çox təmiz su vardır.*

"Qədim zamanlardan bəri Abşeron yarımadasının sakinləri od və suya ehtiramla yanaşaraq, Günəşə və Aya sitayiş ediblər. 1960-cı ildə aparılan tədqiqatlar zamanı abidənin ətrafında od səcdəgahının qalıqları tapılıb. Tapıntıya əsaslanaraq Qız qalasının məhz bu səcdəgah üzərində inşa edildiyini demək olar".

Onu da qeyd etməliyəm ki, "Qız qalasının yuxarıdan görüntüsü Günəşi və odu bildirən, Azərbaycanda çox yayılan buta formasındadır". Eyni zamanda qalanın üzərində olan çıxıntılar da həmin nöqtələrdə alovun yandırıldığını əks etdirir.

### **NƏTİCƏ:**

Arxeoloji araşdırmalara əsaslanaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanda qalalar, əsasən, üç məqsədlə tikilmişdir:

1.Məbədlərin, din xadimlərinin əmlakını qoruyan qalalar: Qaxda Ləkit q., Ağdamda Yovur q.və s.

2.Şəhərtipli qalalar: Qəbələ,Dərbənd, Bakı qalaları və s.

3.Mühafizə və sığınacaq qalaları: Çıraqqala, Əlincə q., Qız qalası və s.

Qız qalası adının etimoloji izahı haqqında da müxtəlif fikirlər vardır.

1.Oğuz qalası

2.Od qalası-köz qala şəklində

3.Göz qalası-gözətçi qalası və s.

Lakin hansı məqsədlə, nə vaxt, kim tərəfindən tikilməsindən asılı olmayaraq bu qalalar bizim tariximizdir. Babalarımızın alın təri bu daşlarda qorunub saxlanılır. Uzaq keçmişimizi, mədəniyyətimizi, dini innc və etiqadlarımızı, milli dəyərlərimizi öyrənmək baxımından bu qalalar ən etibarlı mənbələrdir. Onları qorumaq, təbliğ etmək, gənc nəsli milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək, vətənin hər qarışını sevmək bizim borcumuzdur.

**QAYNAQLAR:**

1. Abdullayev K.M. "Gizli Dədə Qorqud" Bakı. Yazıçılar 1999
2. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. Bakı. 2007
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, 1964.
4. Bayramov İ. Kitabı Dədə Qorqudun izi ilə. Bakı. 2016
5. Ərəb və fars sözləri lüğəti (Azərbaycan klassik ədəbiyyatını oxumaq üçün), Bakı, "Yazıçı", 1985
6. Karşılaştırmalı türk ləhcələri sözlüyü. Ankara, 1993
7. H. Məmmədli. Qədim Qorqud gəzm yerdə bu yerlər. Bakı. 1999
8. Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri . Bakı: Sabah, 1997.
9. Vəliyev K. Dastan poetikası. Bakı. Yazıçılar: 1984



## LINGUISTIC FEATURES OF AZERBAIJANI DIALECTS

**Dos. Chinara Gahramanova**

Azerbaijan State University of Economics, Department of Azerbaijani language, Baku

### **Summary**

The article focuses on the problem of involving dialect lexicon, one of the current problems of modern Azerbaijani linguistics, in a wide, systematic study from different directions. The lexical-semantic features of the dialects of our language, some slang words, as well as the area, geographical distribution of those dialect words were discussed.

The use of dialectical units in other Turkic languages with the same or similar semantics, their parallelism, the development of the ancient, common, written monument of the Turkic peoples in the epos "The Book of Dede Korkut" and our classical literary examples are discussed.

We see the opposite, as well as the process of entering words from dialects into literary language and raising them to the level of literary language norms. That is, it is possible to transfer lexical units from literary language to dialects and dialects. Even in contrast to the previous process, the transition of words from literary language to dialects is a more intensive linguistic issue. This process is felt more strongly in modern times. Because the connection between literary language and dialects has strengthened.

The main reason for this is that young people from different regions receive higher education, and for this reason, many literary language units are transferred to dialects through their language and speech. At the same time, it should be noted that as literary language penetrates dialects and slangs, the range of dialects becomes increasingly limited. Changes occur in the structure of dialects. After the formation of the national literary language, dialectical elements continue to live within the relict literary language.

**Keywords:** dialect, slang, lexical, semantic, areal.

## AZERBAYCAN LEHÇELERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

### **Özet**

Makale, modern Azerbaycan dilbiliminin güncel sorunlarından biri olan lehçe sözlüğünün farklı yönlerden geniş ve sistematik bir çalışmaya dahil edilmesi sorununa odaklanıyor. Dilimizin lehçelerinin sözcüksel-anlamsal özellikleri, bazı argo sözcüklerin yanı sıra bu ağız sözcüklerinin alanı, coğrafi dağılımı tartışıldı.

Diğer Türk dillerinde diyalektik birimlerin aynı veya benzer anlamlarla kullanılması, paralellikleri, "Dede Korkut Kitabı" destanında Türk halklarının eski, ortak, yazılı anıtının gelişimi ve klasik edebi örneklerimiz tartışılmaktadır .

Tıpkı lehçelerden edebi dile sözcüklerin girilmesi ve edebi dil normları düzeyine çıkarılması süreci olduğu gibi, bunun tersini de görüyoruz. Başka bir deyişle, sözcük birimlerini edebi dilden lehçelere ve lehçelere aktarmak mümkündür. Önceki sürecin aksine, kelimelerin edebi dilden lehçelere geçişi daha yoğun bir dilbilimsel meseledir. Bu süreç modern zamanlarda daha güçlü hissedilir. Çünkü edebi dil ile lehçeler arasındaki bağ güçlendi.

Bunun temel nedeni, farklı bölgelerden gençlerin yüksek öğrenim görmesi ve bu nedenle birçok edebi dil biriminin kendi dili ve konuşması yoluyla lehçelere aktarılmasıdır. Aynı zamanda, yazınsal dil lehçelere ve lehçelere nüfuz ettikçe, lehçelerin alanının giderek daha sınırlı hale geldiğine dikkat edilmelidir. Ağızların yapısında değişiklikler meydana gelir. Ulusal edebi dilin oluşumundan sonra, diyalektik öğeler kalıntı edebi dil içinde yaşamaya devam eder.

**Anahtar sözcükler:** lehçe, argo, sözcüksel, anlamsal, alansal

## **INTRODUCTION**

Dialectisms do not match up to the norms of literary language, they are lexical units used by the population living in a certain area in the local spoken language. The existence of these units indicates that the boundary between words in a dialect and a literary language is not fully stabilized. V. Vinogradov writes about it: "We have little knowledge of the boundaries of literary words with dialect words. The methods of translating words of the vernacular into the literary language have not been determined" [4, 214].

The study of the dialect system of each language from different systems of language remains one of the important problems facing modern linguistics. From this point of view, various researches have been conducted to study the phonetic, lexical-semantic and grammatical features of dialects.

Our main goal is to generalize the views on the lexical-semantic and areal features of our dialects.

There are some words in the dialects of our language that have changed their semantic meaning. For example, the word "meşə//meshe"(forest) is used in the both literary language and dialects. In the Gagauz language, which belongs to the same Turkish language group as the Azerbaijani language, the word "meshe" (forest) is used to mean "palid" (oak). In our language, both the word "orman" (forest) and the word "meshe" (forest) are used in parallel. The word "orman"(forest) is probably of Kipchak origin. The word "orman" forest is also found in the monument " The Book of Dede Korkut ".

Presumably, the word "orman"(forest) came from the language of the Turkic tribes who came later to the territory of Azerbaijan. It is also developed in a limited way in our dialects.

The word "ağ//agh" (white) , which is intensively used in many dialects and slangs of our language, is used in the ancient times of our language. The basic meaning is "to go out, to rise, to ascend." In the same sense, the white verb is found in the dialects of Fuzuli region.

For example:

Qoyun dagha aghdı (Horadiz). In the form of "Aghmax olmax" is translated as "climb to one side, load".

The word al//al is used in ancient written monuments, dialects and slangs of our language in the sense of trickery. The word is found in the same sense in Barda and Gazakh dialects. For example; meni al dile tutma, ne sozun var deynen// mäni al dile tutma, nä sözün var de (Barda dial.).

In " The Book of Dede Korkut ": Namerd tayın al eylemiş// Namärd tayın al eylämish.

In Nasimi's language: Al ile ala gözlerin aldadı aldı konlumu// Al ile ala gözlerin aldadı aldı konlumu.

We can also pay attention to the word "aş//ash", which is actively used in our dialects and slangs. This word has historically been used in Turkish to mean "yemek, xorek" (food). Over time, its semantics narrowed, and now in our literary language it refers only to a type of food made from rice – pilav// pilav (brought to the Assembly).

But earlier all the dishes were called aş//ash. For example; sud ashi// sūd ashı (milky rice), erishte ashi// ärishtä ashı, evelik ashi// ävälük ashı, etc. Even the place where food is cooked is called a "aşxana//ashxana" (kitchen). That word In " The Book of Dede Korkut ": Ayghur atım boghazlayım aşum verdu// Ayğhur atım boğhazlayıb ashum verdü. Or; Yapaghlu qocayı Deregozə verun, aşın pişirsun//Yapağhu gojayı Dereğozä verun, ashın pishirsun and so on.

We have dialects and slangs, as well as classical literary examples. The word ay//ay - meaning "to say" is used in Kashgarli's "Dictionary", in ancient Turkic written monuments, in Fuzuli, Kurdamir, and other dialects of our language.

In the form of "aydır//aydır" this word is also used in the Kurdamir dialect to mean. For example;

Oghlan anasına aydırdı ki, qızı isseyir// Oğhlan anasına aydırdı ki, gızı isseyir. ( The boy said to his mother that he love a girl)

In "The Book of Dede Korkut": Ayıtdılar: Bu gün Bayandır xandan buyruq shoyledir// Ayıtdılar: Bu gün Bayandır khandan buyrug shoyledir; ; Oğlan aydır //oghlan aydır (boy said).

In the Fuzuli dialect: O ma: söz aydı// O ma: söz aydı and so on.

Ismayil Kazimov in his research on "Karaims and their language" came to the conclusion that this language is Kipchak. However, all systems of the Karaim language have different features from other Turkic languages. We would like to pay attention to a few words used in the dialects of our language and in the Karaim language.

As I. Kazimov pointed out, the lexicon and syntax of the Karaim language differs from the lexicon and syntax of most Turkic languages. Thus, new ideas on the influence of Indo-European languages, especially Slavic languages, on the true syntactic structure in the process of historical development, are good for studying proximity, formal, communicative, expressive, semantic and functional syntax in schemes. results were obtained. Verb conjugations differ from languages close to this sentence, for example, Kazakh (www.dilcilik.az ›pdf› Volume II).

The word ayitmaq//aydir mentioned above is also found in the language of the Karaims. For example; Ol uyqe barıp ayttı (Kazakh d.)- Ol uvqe bardı da ayitti // O, eve getdi və danishdi// O, eve getdi və danishdi (karaim d.)

Compared to other Turkic languages, the Karaim language has more frequent word order violations.

Uruğ//urugh- is used both in the language of ancient written monuments and in dialects in the sense of seed, tribe, generation. For example; urugh- turugh// urugh- turuğh used in Aghdam, Shusha, Shamakhi, Baku dialects in the meaning of "generation". For example; uruğcul// urughjul - meaning of "able to give birth".

Words that retain their original meaning and undergo phonetic changes are also found in the dialects and slangs of our language. As an example: Arkar//Arkar- This word in the

meaning of an mountain goat is used in Gazakh, Nakhchivan, Ordubad, Julfa, Zangilan dialects. As can be seen, the scope and geography of the word are very wide, and its area is not limited. In some cases, it also means "wild ram, goat."

For example:

Ovçu Mansır bir arğalı vurmüşdu//Ovchu Mansır bir arghalı vurmushdu (Gazakh).

However, in this example, we come across the argali variant of the word. This indicates a phonetic change in the word structure. In ancient Turkic languages, the substitution of r-l in word roots was considered a possible linguistic phenomenon.

Barmaq-varmaq//barmagh-varmagh - to go, to set off, this word is found in many dialects and slangs of our language. At the same time, this word also had a vowel change, passed to b-v (varmagh- to reach). It is used in the same form in modern Turkish. In the Western dialects of our language, in the dialects of Gazakh, Goygol, Shamkir, Borchali, Gadabay, Western Azerbaijan, in the dialect of separation, the word is used in the form of "varıf getmək//varıf ğetmāk" (to go).

For example: İşi vardı deyən varıf getdi// Ishi vardı deyän varıf ğetdi (Gazakh).

In literary language examples, the verb "varmagh" (to reach) is used as an independent verb. For example: Dede Korkut varsın//Dede Korkut varsun; Varmaq hevesin tek buldum, Qurtulmagha shimdi razi buldum//Varmag hevesin tek buldum, Gurtulmagha shimdi razi buldum (Khatai), Vara-vara artdi zulmu sitemin// Vara-vara artdi zulmu sitemin (Vagif) and so on.

The word "buğra//bughra" means a fertile camel. Its area is also very wide. That is, Gazakh, Borchali, Fuzuli, Imishli and others. in the form of "bughur" in dialects; It is used in Salyan dialect in the form of "bighir" meaning "male camel". In "The Book of Dede Korkut" the word "bughra" is again used in the sense of "male camel". For example;

*Atdan-ayghirdan, deveden bughra, qoyundan qoch oldurğil!//Atdan-ayğhirdan, deveden buğhra, goyundan gojh oldurğil! and so on.*

"Konek//konek" -dish, in the meaning of a bucket, was developed in the dialects of Western Azerbaijan, in the language of ancient Turkic written texts, in the Kumandi dialect of Altai. Kulek//kunek- külek//künek in the form of a bowl means "bucket, water bowl, (to hang a bucket on both sides)". In Turkish, it means "deep bowl with support" in the form of "kulek". In the Konok form, it is used in the Kumandi dialect of the Altai language to mean "vedre" (bucket).

The word "dışarı//dishari" (outside) consists of the word and the ancient morpheme *ari* // *qari*. It is a word intensively used in the Western group dialects and slangs of our language. The word "dishgari" (Borchali), *tishari* (Shusha), etc., used in the Aghdam dialect in the variant "dishgari". areas are used in the composition. In "The Book of Dede Korkut" there is also a variant of the word "tish" (outside). For example; "İch oghuzla Tish oghuz asi olub Beyrek oldugi boy// İjh oğhuzla Tış oğhuz asi olub Beyrek olduği boy" he said.

For our modern language, the archaic word *ənik//änik* is used in some dialects and slangs to mean the of any animal, especially a wolf or a dog. Areas of the word *Änik* are used in Gazakh, Barda, Megri, Zangilan, Tovuz, Chanbarak dialects in the sense of puppy. For example; Uşağları qoyma aniyinen oynasin// Uşağları goyma äniyinen oynasin (Don't Let the children play with puppy) (Zangilan) [1. s.174].

In the Oghuz inscriptions, the word ənik//änik means “wolf cub” [3.p.144]; “Lion cub” in “The Book of Kitabi Dede Korkut” [5.p.106]; In Abu Hayyan's "Dictionary", in general, "the cub of a predator" [2.p. 22].

### **THE RESULT:**

We see the opposite, as well as the process of entering words from dialects into literary language and raising them to the level of the norm of literary language. That is, it is possible to transfer lexical units from literary language to dialects and slangs. Even in contrast to the previous process, the transition of words from literary language to dialects is a more intensive linguistic issue. This process is felt more strongly in modern times. Because the connection between literary language and dialects has strengthened.

The main reason for this is that young people from different regions receive higher education, and for this reason, many literary language units are transferred to dialects through their language and speech. At the same time, it should be noted that as literary language penetrates dialects and slangs, the range of dialects becomes increasingly limited. Changes occur in the structure of dialects. After the formation of the national literary language, dialectical elements continue to live within the relict literary language.

### **Literature:**

- 1) Dialectological atlas of the Azerbaijani language, Baku, "Science", 1990, 284 p
- 2) Abu Hayyan Al-Andalusi. Kitab al-idrak li-lisan al-atrak. Baku: Azerneshr.1992. 115 p
- 3) Alizade S. Oguzname. Baku: Writer. 1987.227 p. S.144
- 4) Shiraliyev M. Fundamentals of Azerbaijani dialectology, Baku "East-West", 2008, 416 pages.
- 5) Zeynalov F. S. Alizade. "Kitabi-Dada Gorgud". Baku: Writer. 1988. 265 p
- 6) Yusifov Mubariz. Introduction to Turkology. Baku, "Nurlan", 2001
- 7) [www.kaspi.az](http://www.kaspi.az). -30. X.2018
- 8) [az.wikipedia.org ›wiki› Ceyhun\\_H ...](http://az.wikipedia.org/wiki/Ceyhun_H...)
- 9) [[http://www.gülsüm.hüseynova .....](http://www.gülsüm.hüseynova.....)]
- 10) [[http://www.garabagh.net/content\\_265\\_en.html](http://www.garabagh.net/content_265_en.html)].
- 11) [<http://www.freedom.az/news/95310/Karabakh-clothes-book-catalog-presentation-mati>].

## COVID -19 PANDEMIYA DÖVRÜNDƏ TƏHSİ

**Zamanova Nəzakət İbrahim**

ADPU –müəllim

Xəzər Universitetində doktorant

### **Xülasə**

Rəqəmsal dünyanın tələbləri baxımından təhsilin idarə edilməsi dövrün tələbidir. İnformasiya ilə idarəetmək pandemiya zamanı məqbul yol hesab edilir. Təhsil müəssisələrinə verilən müstəqil özünü idarəetmə, informasiya təhlükəsizliyi, Distant təhsilin yeni forma metodlarının işlənməsini zəruri edir. Fərdin sosiallaşması, dost qazanma, status qazanma və s. distant təhsilin imkanlarının yeterli olmamasından bəhs edilir.

**Açar sözlər:** təhsil, pandemiya, sinxron, Asinxron

### **Abstract**

In today's world, the management of education is the main requirement of our society to meet the demands of the digital world. The management with the help of information can be considered an acceptable way during a pandemic. Independent self-governance and information security provided to educational institutions necessitate the development of new forms of distance education. The inability to meet such aspirations as socializing, making friends, gaining status indicates that the opportunities for distance education are insufficient.

**Keywords:** education, pandemic, synchronous, asynchronous

İnformasiya cəmiyyətinin tələbatı doğrultusunda rəqəmsallaşma XXI əsrdə bütün həyatımızı dəyişirdi. Milli iqtisadiyyat dünya iqtisadiyyatının, milli təhsil qlobal təhsilin bir hissəsinə çevrildi. İnformasiya həyatın hər sahəsinə təsir etməklə tədqiqatçıların söylədiyi kimi “Artıq əzələ gücü və enerji deyil, informasiya əsas rol oynamağa başlayır”(5,) yaxud, “Doğru informasiya kimdədirsə o güclüdür”(3.)-deyərək İnformasiyanın gücünü əvvəlcədən uzaqgörənliklə xəbərdarlıq etmişdilər. İnformasiyanın gücünü, təsirini, onun tələbatını qarşılamaq və ondan inovativ istifadə etmək, ölkədə mövcud olan, ilk növbədə təhsilin gücündən asılıdır. Dövlətin Cəmiyyətin inkişafını təşkil edən təhsilin rəqəmsal tələbata uyğun olaraq yenilənməsi aktualdır. Sonsuz və geniş imkanlara sahib informasiya texnologiyalarının köməyi ilə təhsilə verdiyi imkanlar

- ✓ Ceviklik
- ✓ Modulluq
- ✓ Paralellik
- ✓ Əhatəlik
- ✓ Qənaətcillik
- ✓ Sosial bərabərlik
- ✓ Beynəlmilçilik və s. vastələri təhsilin, tədrisin yeni forma və metodlarının pedaqoji aspektdə işlənməsini prioritet etdi. Belə bir çətin dövrdə cəmiyyətin rəqəmsal dünyaya adaptasiyası dövründə Covid-19 pandemiyası bütün dünyanı bürüdü. Görülən tədbirlər istənilən



nəticəni vermirdi. Bir çox sahələrin məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq təhsil davam etməli idi. Bu dövrdə Pandemiya ilə mübarizə aparma sağlamlığı qorumaq təhsili padenemiyanın şərtləri daxilində idarəetmək çətin və məsuliyyətli idi. Distant təhsil formaları olan Sinxron, Asinxron tədrisin onlayn-oflayn imkanlarını genişləndirmək, təhsilin informasiyalarla idarəedilməsi forma–metodlarını, təlimin proqramlaşdırılıb planlaşdırılmasının zaman-zaman qarşıya çıxan çətinliklərinin müxtəlif həlli yollarının axtarılmasını təhsili qarşısında duran manelərin aradan qaldırılması təhsil müəssisələrinin bütöblükdə təsildə iştirak edən bütün obyekt,subyekti yeni axtarışlara cəlb edir. Üzbə-üz tədrisin onlayna çevrilməsi yaxud hər ikisinin hibrid: həm canlı, həm də onlayn-sinxron, oflayn-asinxron tədrisin idarəedilməsi yeni forma və metodların axtarılmasını təhsilin idarəedilməsinin daima yenilənməsini vacib edir. Klassik adituriya mühitindən fərqli olaraq virtual imkanlarla təhsilalanlar istifadə etdikləri təhsil materialları vastəsilə öz fərdi tədsidən gözləntilər təhsil verənin, təhsil alanın istəklərinin reallaşdırılması mümkün olmur. Texnologiyanın lazım olan infrosturukturun yetersizliyi texniki problemi əhatə edir. Təhsilin bir çox funksiyaları yerinə yetirilmir. Pandemiyanın şərtləri onu göstərir ki, informasiya ilə təhsilin idarəetmə sisteminin qurulması məlumat bazasına istinad edərək, hüququ baza sənədlərə dayanaraq, yeniliyi əks etdirən konseptual sənəd, qərarlara, ən əsası ona verilən müstəqill sərbəst, özünə məxsus idarəetmə, icraetmə mexanizmlərinə malik olmasından asılı olaraq köklü islahatların aparılmasını zəruri edir. İnformasiyanın təhlükəsizliyi təminatında da dövlət yaxından iştirak etməlidir.

Təhsil müəssisəsinə verilən müstəqillik, müstəqil idarəetmə və informasiya ilə idarəetmə sistemini yaratmaqla, bu sistem inovativ texnologiya nəticəsində informasiya cəmiyyətinin tələbi kimi obyektiv prosesə çevrilə və problemlərin həll edilməsinə kömək edə bilər.

Təhsil müddətində təhsilalanın status qazanma, dost qazanma, ictimailəşmə və s. təhsildə fərdin qazanacağı, məhz təhsil aditotiyasında, təhsil müəssisələrində və yaxud ictimai ortamlarda əldə edəcəyi dəyərləri distant təhsillə əldə etmək məqbul görünür. Təhsilin yerinə yetirdiyi açıq funksiyalarının, mədəniyyətin formalaşdırılması və digər nəsillərə ötürülməsi insana məxsus bir faktır, bu faktorun yaradılması, yeni nəsillərə ötürülməsi başqa vastələr lə yanaşı təhsilin birbaşa böyük əhəmiyyətli rola malikdir. İnsan əldə etdiyi etdiyi bilik, bacarıq və vərdişləri digər nəsillərin ötürülməsinə şərait yaradır. Onlayn təhsil informasiya daşıyıcısı rolunda çıxış edir. Təhsili bu funksiyası onlayn ,yaxud oflayn dərslərdə təhsilin bu funksiyasının həyata keçməsi baş vermir.

Təhsil mədəniyyətin ayrı-ayrı ünsürlərini bir-birinə bağladığı kimi onları fərdin inkişaf dövrlərinə uyğun olaraq sistemləşdirir, yəni sadədən mürəkkəbə, ümumidən xüsusiyyə doğru tənzimləmə apararaq təhsilin məzmunu meydana gətirir. Nəticə etibarilə təhsildə mədəniyyəti işləyərək gənc insanlara aşılamaq surətiylə ictimai formalaşmaya xidmət edir. Bütün cəmiyyətlərdə təhsilin funksiyası hər bir nəslin mədəniyyətini cəmləşdirmək və daimiliyini yaratmaqdır.

### **Fərdin ictimailəşməsinə şərait yaranan ən mükəmməl mühit təhsildir.**

Fərdin ictimailəşməsinə şərait yaradaraq, fərdə cəmiyyətdə olunması və olunmaması lazım olan dəyərlərin verilməsidir. Bir fərdin cəmiyyətin bir üzvü halına gələ bilməsi müddəti olaraq da ictimailəşmə, əslində cəmiyyətə adaptasiyası, fərdin bioloji varlıq olmaqdan, sosial varlıq olmağa doğru inkişaf müddətidir.

İctimailaşma saysız –hesabsız hadisərdən ibarət olan bir zamana alınmayan əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş yaxud hesablanmayan planlı-plansız, şüurlu, birbaşa və dolaylı olaraq bir çox təsirlər ictimailaşmaya təsir göstərir. Bu təsirlər nəticəsində insan bioloji varlıq olaraq fərdən öz cəmiyyətinə uyğun şəxsiyyət kimi formalaşır. Pandemiya şəraitində onlayn dərstdə və virtual tədrisdə bu formalaşma çox zəif baş verir. Fərdlərin bir birinə təsiri, sosiallaşması zəif olur.

İctimailaşma anlayışı içində yetişdiyi cəmiyyətin bir üzvü olaraq insanın qarşılaşdığı biləcəyi müxtəlif vəziyyətlərdə o cəmiyyətə uyğun davranış və bacarıqları, dəyərləri öyrənib, ona uyğun hərəkət etməyi ifadə edir.

Təhsil ocaqları fərdə mədəni mirasdan seçdiyi və cəmiyyətin üzvlərinin böyük bir qismi tərəfindən qəbul edilən dəyərləri şüurlu və məqsədli şəkildə qazandırır. Bu səbəbdən təhsilin fərdin sosiallaşmasında əvəzsiz rola malikdir.

Təhsil sosiallaşdırma vasitəsidir. Distant təhsildə fərdlər informasiya almaq bilik əldə etmək və s. virtual dərstdən əldə etdikləri bunlardır.

### **Yeniliyə açıq və dəyişməyə imkan yaradan işçilər yetişdirmək təhsilin əsas funksiyalarından biridir.**

Müasir və dəyişməyə hazır olan işçilər yetişdirmək, dövlətin və cəmiyyətin əsas məqsədlərindən biridir. Cəmiyyət daima yenilənmə və inkişaf halındadır. Mədəniyyət və ictimai qurumlar bilik, texnologiya, sənaye və iqtisadiyyatda meydana gələn dəyişmələrlə paralel olaraq dəyişirlər. Kütləvi informasiya vasitələrinin, sosial şəbəkələrin hər evə girməsi, kompyuterin yayılması və buna bağlı müxtəlif texnologiyaların sürətli inkişafı mədəni həyatda da yeni formaların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər hər zaman həyatda fərdə, mədəni həyatda xeyirli izlər qoymur. Yeniliyə uyğun adaptasiyanın cəmiyyətdə qoyduğu zərərli təsirlər, gənc nəslin düzgün yetişdirilməsində mənfi izlər də qoya bilər. Təhsilin vəzifəsi sadəcə mədəniyyəti ötürmək deyil, dəyişmə və inkişafa davam gətirə biləcək və eyni zamanda yeni dəyişmələrə başlanğıc verə biləcək insanlar yetişdirməkdir. ( 1. ) “Sənaye 4.0” konsepsiyası ilə tamamilə yeni bir istiqamətdə inkişaf etməklə, təhsil üzərinə düşən vəzifələr dünya iqtisadiyyatının gələcək inkişafı ilə bağlı istiqamətlərin müəyyən edilməsində başlıca rola malikdir. Rəqəmsal inqilab, həyatımızı və yaşadığımız cəmiyyətləri əvvəllər görülməmiş dərəcədə yüksək sürətlə və böyük miqyasda transformasiyaya məruz qoyaraq, bir tərəfdən çox geniş imkanlar, digər tərəfdən isə bir çox ciddi çağırışlar və təhdidlər yaradır.

### **İnformasiya təhlükəsizliyi kiber hücumlardan qorunmaq dövlətin cəmiyyətin prioritet məsələsidir.**

#### **Təhsilin siyasi funksiyası.**

Ölkələri və cəmiyyətləri idarəetmə sənəti olaraq bilinən siyasətin təhsil ilə olan əlaqəsi təhsilə siyasi funksiya yüklənmişdir. Ənənəvi cəmiyyətlərdə ailənin və xüsusi təhsil müəssisələrinin himayəsində olan təhsil, müasir hüquq dövlətində, rəsmi xüsusiyyətdə və rəsmi təşkilatlar tərəfindən icra edilən sosial bir təşkilat olmuşdur. Təbiəti etibarilə təhsilin cəmiyyətdəki funksiyası dövlətin digər sahələrdəki siyasətilə uyğunlaşmaq məcburiyyətindədir. Bir dövlət hər şeydən əvvəl siyasi sərhədləri içindəki birliyi və bərabərliyi qorumaq istəyir. Birlik və bərabərlik siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdəki bütövlüklə mümkün olur. Hamısından vacib olan isə siyasi birlikdir. Siyasi birlik isə fərdlərin dövlətə sdaqətidir.

Siyasi baxımdan təhsilin iki vəzifəsi var. Birincisi, mövcud siyasi sistemə sədaqəti yaratmaq. Bütün siyasi sistemlər uşaqlara və vətəndaşlara siyasi təhsil verərək cəmiyyətdə bütünləşmə və həmrəylik yaradırlar. Təhsilin vəzifəsi dövlətin siyasi quruluşuna, Konstitusiyasına bağlı vətəndaşlar yetişdirməkdir. İkincisi, öndərlərin seçimi və yetişdirilməsi ilə bağlıdır. Bu işdə məktəblərin rolu böyükdür. Məktəblər həm dövlətə bağlı vətəndaşlar yetişdirir, həm də gələcəkdə dövləti idarədə biləcək fərdlərin yetişməsinə imkan yaradır.

#### **Təhsilin seçmə və yerləşdirmə funksiyası.**

Bütün ölkələr öz fərdlərinə təhsil hüququ verirlər. Lakin burada təhsilin seçmə funksiyası vardır. Hər bir ölkədə fərqli istedadla malik fərdlər vardır. Təhsilin funksiyası isə istedadlı uşaqların seçilməsi və lazımı təhsilin verilməsidir. Distant təhsil təhsilin bu tələbatının təmin edilməsində effektiv rolunu nisbətən zəifdir.

#### **Təhsilin iqtisadi funksiyası.**

Təhsilin iqtisadi funksiyası cəmiyyətdəki fərdlərə öz istedadları istiqamətində bilik və bacarıqlar qazandıraraq onları istehsalçı halına gətirməkdir. Təhsil yetişdirmə vəzifəsini yerinə yetirərkən sənaye, səhiyyə, təhsil və başqa sahələrdə cəmiyyətin ehtiyaclarını nəzərə almaq məcburiyyətindədir.

Bir çox iqtisadçılara görə təhsil iqtisadi artımın əsas nöqtəsidir. 1960-cı illərdən sonra iqtisadiyyat və təhsil arasındakı əlaqə daha da artdı. Bunun səbəbini texnologiyanın inkişafı ilə əlaqələndirirlər. Texnologiyanın səviyyəsinin artması bu sahədə yaxşı hazırlanmış işçilərin olmasına, insan beyninin gücünə ehtiyac yaratdı.

Eyni zamanda dövlətlər beynəlxalq arenada təhsili yaymaqla və əlçatan olmasına imkan yaratmaqla həm beynəlxalq gəlirin artmasına, digər bir yandan ölkə daxilində gəlir paylanmasının nizamlanmasına imkan yaradır.

Bundan başqa peşə və ixtisas təhsilin məqsədi işçi gücü yetişdirməkdir. İnsan gücünün kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yetişməsinə məqsəd qoyar. Keyfiyyət baxımından fərdə əsas təhsillə birlikdə sənaye bacarıqlarının da verilməsi nəzərdə tutulur. Kəmiyyət baxımından yanaşdıqda isə cəmiyyətə lazım olan miqdarda kadrların hazırlanmasını nəzərdə tutur. Onlayn tədris peşə təhsilinin verilməsində effektiv rolunun müəyyənləşdirilməsi üçün yeni təlim texnologiyaların tədrisdə innovativ forma metodların işlənməsini gərəkdir.

**Distant təhsildə təhsilin gizli funksiyası olan həyat yoldaşı seçmə, dost qazanma demək olar ki, baş vermir.**

Təhsil insanın dost və tanış mühitinin formalaşmasına və genişlənməsinə imkan yaradır. İnsanın aldığı təhsil mühitində səviyyəsi yüksəldikcə bu çevrə genişlənir. və bu insanlar gələcəkdə iş ya da ixtisas baxımından bir-birləri ilə əlaqə quracaq və köməklik göstərəcəklər. Canlı tədrisdə təhsilənlər bir-birlərinin gələcək həyatlarında iş kömək etdikləri halda onlayn tədrisdə dəfələrlə üzbə-üz tədrisdən aşağı olur.

Təhsil bir status qazandırma vasitəsi olaraq da bilinir. Bu hər bir cəmiyyətdə belədir. Aparılan araşdırmalarda ABŞ, İngiltərə və Skandinaviya ölkələrində təhsil yüksək status qazanmaqda birinci gələn bir "Hərəkətlilik Nərdivanı"dır. (1. Eğitim bilimine giriş. Dr. Çağatay Özdemir. 2011.)

Nəcə etibarlı ilə təhsil cəmiyyətin dövlətin və iqtisadiyyatın inkişafını təmin edir. Distant təhsilin rəqəmsal iqtisadiyyatda üstün cəhətləri ols da ən vacib amil fərdin içtimailəşməsi, sosiallaşması, status qazanma, dost qazanma vəs. texnologiyanın təsiri altında baş vermir.

**Ədəbiyyat:**

1. Eytim bilimine giriş. Dr. Çağatay Özdemir. 2011 345s.
2. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasının multidisiplinar elmi-nəzəri problemləri // İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2016, № 2, s. 3-17
3. Əliquliyev R.M., Ələkbərov R.Q., Fətəliyev T.X. Elektron elm: cari vəziyyəti, problemləri və perspektivləri//İnformasiya texnologiyaları problemləri, 2015, №2, səh. 4-15.
4. Əliquliyev R.M., Fətəliyev T.X. Elektron elmin formalaşdırılmasının bəzi məsələləri//“Bakı Universitetinin Xəbərləri”, Fizika-riyaziyyat elmləri seryası, 2008, № 4, s.77-83.
5. Тоффлер Э.-Революционное богатство ,Элвин Тоффлер,Хейди- Тоффле-М.,АСТ;АСТ Москва, 2008.-569с
- 6.. Zamanova N.İ. “”Rəqəmsal dünyada təhsil”Rəqəmsal iqtisadiyyat: müasir çağırışlar və real imkanlar”Beynəlxalq konfransın Bakı: UNEC-2020, 542s

## THE ROLE OF STUDENTS' ACCOMPLISHMENTS FOR ACHIEVING QUALITY DURING PEDAGOGICAL PRACTICE IN PRIMARY SCHOOLS

**Gulshan Faxraddin gizi Novruzova**

ASPU, SRC, Senior Researcher of Applied Research Department,  
Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education  
<https://orcid.org/0000-0002-1765-0996>

### Abstract

As science develops, methodological work is carried out at all levels of the education system to develop the professional skills of educators and students. These works also cover the development of requirements of the knowledge era. Definitely, innovations are the essence of the modernization process. The topicality of the concept of innovation today is due to the incomparable strengthening of the capabilities of science and technology.

The main purpose of this process is to identify the approaches to the problem of pedagogical innovations, as well as to disclose usage of active learning methods and the topicality of the students' accomplishments in the context of pedagogical practice to ensure innovation. The topicality of the piece of work is to further improve the organization of pedagogical practice and raise the quality of education by revealing the essence of the features of evaluation based on the analysis. The samples used in the article are studied on the basis of observations, as well as presented practically. As society develops, theoretical and practical insights about the nature and content of pedagogical innovations, as we have already noted, find their application, meeting new requirements in the field of pedagogy. This forces us to modernize the pedagogical process and apply new forms, content and methods.

Undoubtedly, the rapid reforms have affected the progress of pedagogical practice in universities. Each of the activities carried out by students during the pedagogical practice is regulated by official documents

It is recommended to consider the following in the evaluation of knowledge and skills that students can gain during pedagogical practice:

- Find out interests and needs of the students to assess how they are learning,
- Assess the potential of students to select teaching aids that may be useful,
- Identify students' ability to approach them individually,
- Determine the stages of the lesson,
- Develop children's interest in learning outside the school environment,
- Be able to evaluate students' learning achievements,
- Build a useful learning and teaching process, manage the class,
- Systematically register students' learning achievements,
- Create a favorable environment and interactive lessons, achieve educator-learner cooperation during the training,
- Ensure the provision of life skills, results-oriented and personality-oriented characteristics.

Demonstration of trial lessons, moral conversations, organization of various events, demonstration of psychological characteristics, as well as research work on problematic topics during the pedagogical practice carried out in secondary schools will allow students to develop high skills in pedagogical preparation.

**Keywords:** teaching, quality, pedagogical practice, monitoring, evaluation, management

## İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ PEDAQOJİ TƏCRÜBƏ ZAMANI KEYFİYYƏTİN ƏLDƏ EDİLMƏSİNDƏ TƏLƏBƏLƏRİN NAILİYYƏTLƏRİNİN ROLU

### Hülasə

Elm inkişaf etdikcə, təhsil sisteminin bütün pillələrində təhsilverən və təhsilalanların peşəkarlıq qabiliyyətlərinin həmçinin, bilik dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirilməsi yönündə metodiki işlər aparılır. Əlbəttə, innovasiyalar müasirləşmə prosesinin mahiyyətini təşkil edir. Hazırkı dövrümüzdə innovasiya anlayışının daha aktualıq kəsb etməsi elmin və texnikanın imkanlarının müqayisə edilməz səviyyədə güclənməsi ilə əlaqədardır.

Bu prosədə əsas məqsəd pedaqoji innovasiyalar probleminə yanaşmaları aşkarlamaq, həmçinin innovativliyi təmin etmək üçün fəal təlim metodlarından istifadəni və pedaqoji təcrübə fonunda tələbələrin qazandıqları nailiyyətlərin aktuallığını meydana çıxarmaqdır. Hazırlanan işin aktuallığı təhlillərə istinadən qiymətləndirmənin xüsusiyyətlərinin mahiyyətini üzə çıxarmaqla pedaqoji təcrübənin təşkilini daha da təkmilləşdirmək və təhsilin keyfiyyətini yüksəltməkdir. Məqalədə məqsədəuyğun olaraq verilmiş nümunələr müşahidə əsasında öyrənilmiş həmçinin praktik olaraq təqdim olunmuşdur. Pedaqoji innovasiyaların, qeyd etdiyimiz kimi mahiyyəti və məzmunu haqqında nəzəri və praktiki təsəvvürlər cəmiyyət inkişaf etdikcə, pedaqoji sahədə irəli sürülən yeni tələbləri ödəyərək öz tətbiq sahəsini tapır. Bu işə pedaqoji prosesi müasirləşdirməyə, yeni forma, məzmun və metodların tətbiq olunmasını zəruri edir.

Sürətlə həyata keçirilən islahatlar sözsüz ki, universitetlərdə pedaqoji təcrübənin gedişinə də sirayət etmişdir. Tələbələrin pedaqoji təcrübə zamanı həyata keçirdikləri tədbirlərin hər biri rəsmi sənədlərlə tənzimlənir

Pedaqoji təcrübə zamanı tələbələrin qazana biləcəkləri bilik və bacarıqlara dair qiymətləndirmədə aşağıdakıların nəzərə alınması tövsiyə edilir: Tələbə şagirdlərin necə öyrənmələrini dəyərləndirmək üçün onların maraq və ehtiyaclarını öyrənməli,

–şagirdlərə faydalı ola biləcək dərslər vəsaitlərini seçmək üçün onların potensiallarını dəyərləndirməli,

–şagirdlərə fərdi yanaşmaq üçün qabiliyyətlərini müəyyənləşdirməli,

–dərslərin mərhələlərini müəyyənləşdirməli,

–uşaqların məktəbdənkənar mühitdə də öyrənmə bilmək maraqlarını inkişaf etdirməli,

–şagirdlərin təlim nailiyyətlərini qiymətləndirə bilməli,

–faydalı təlim və tədrisi prosesi qurmaq, sinifi idarə edə bilməli,

–şagirdlərin təlim nailiyyətinin sistemli olaraq qeydiyyatını aparmalı,

–əlvərişli mühit yaradaraq, maraqlı dərslər aparmalı, Təlim zamanı oyrədən-öyrənən əməkdaşlığının inkişafına nail olmalı,

–həyatı bacarıqların, nəticəyönümlülüyün və şəxsiyyət yönümlülüyün təmin olunmasını həyata keçirməlidir.

Orta ümumtəhsil məktəblərində həyata keçirilən pedaqoji təcrübə zamanı sınaq dərslərin nümayişi, əxlaqi söhbətlərin aparılması, müxtəlif tədbirlərin təşkili, psixoloji xarakteristikaların təqdimatlarının nümayişi ilə yanaşı, problem mövzulara dair tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinin aparılması müəllim hazırlığında yüksək bacarıqların formalaşmasına imkan yaradar.

**Açar sözlər:** tədris, keyfiyyət, pedaqoji təcrübə, monitoring, qiymətləndirmə, idarəetmə

Elm inkişaf etdikcə, təhsil sisteminin bütün pillələrində təhsilverən və təhsilalanların peşəkarlıq qabiliyyətlərinin həmçinin, bilik dövrün tələblərinə uyğun inkişaf etdirilməsi



yönündə metodiki işlər aparılır. Əlbəttə, innovasiyalar müasirləşmə prosesinin mahiyyətini təşkil edir. Hazırkı dövrümüzdə innovasiya anlayışının daha aktualıq kəsb etməsi elmin və texnikanın imkanlarının müqayisə edilməz səviyyədə güclənməsi ilə əlaqədardır.

Müasir dövrümüzdə elmi və texnoloji innovasiyalar həm praktiki, həm də nəzəri əhəmiyyət kəsb edir. Elmin sürətli inkişafı zamanın tələblərinə cavab verən təhsilli mütəxəssislərin yetişdirilməsi zəminində təhsil sistemində yaranan innovasiyalara yiyələnmənin təmin edilməsini aktual edir. Buna görə də təhsilin əsasını təşkil edən pedaqoji proses yeniləşən cəmiyyətdir.

Bu prosesdə əsas məqsəd pedaqoji innovasiyalar probleminə yanaşmaları aşkarlamaq, həmçinin innovativliyi təmin etmək üçün fəal təlim metodlarından istifadəni və pedaqoji təcrübə fonunda tələbələrin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin aktuallığını meydana çıxarmaqdır. Hazırlanan elmi-tədqiqat işinin aktuallığı təhlillərə istinadən qiymətləndirmənin xüsusiyyətlərinin mahiyyətini üzə çıxarmaqla pedaqoji təcrübənin təşkilini daha da təkmilləşdirmək və təhsilin keyfiyyətini yüksəltməkdir. Məqalədə məqsədəuyğun olaraq verilmiş nümunələr müşahidə əsasında öyrənilmiş həmçinin praktik olaraq təqdim olunmuşdur. Pedaqoji innovasiyaların, qeyd etdiyimiz kimi mahiyyəti və məzmunu haqqında nəzəri və praktiki təsəvvürlər cəmiyyət inkişaf etdikcə, pedaqoji sahədə irəli sürülən yeni tələbləri ödəyərək öz tətbiq sahəsini tapır. Bu isə pedaqoji prosesi müasirləşdirməyə, yeni forma, məzmun və metodların tətbiq olunmasını zəruri edir.

Sürətlə həyata keçirilən islahatlar sözsüz ki, universitetlərdə pedaqoji təcrübənin gedişinə də sirayət etmişdir. Tələbələrin pedaqoji təcrübə zamanı həyata keçirdikləri tədbirlərin hər biri rəsmi sənədlərlə tənzimlənir

Bakalavr səviyyəsini bitirən tələbələrin keçdiyi pedaqoji təcrübənin məqsədi onların müəllim şəxsiyyəti kimi formalaşdırılması, qazandıqları bilik və bacarıqları tətbiq edərək möhkəmləndirilməsi imkanlarının yaradılması, tələbə-müəllim-şagird münasibətlərinin qurularaq müəllimliyin sirlərinin yiyələnməsinə praktik imkanların yaradılmasıdır.

Təcrübənin əsas növlərindən biri olan tədris təcrübəsi aşağıdakı sadalanan

- təcrübəçi təhsilənlərin universitetdə qazandığı bilik və bacarıqları möhkəmləndirmək. Gələcək iş fəaliyyəti dövründə bundan istifadəni təmin etmək;
- təhsilənlərin seçdiyi ixtisasına dair xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, yeni təlim üsulları və elmi-tədqiqat işləri ilə bilikləndirmək;
- təhsilənlərdə təşəbbüskarlıq, əməksevərlik və əməkdaşlıq etmək bacarıqlarını formalaşdırmaq;
- təhsilənlərə İKT-yə dair bilik və bacarıqların dərinlən mənimsənilmələrinə təkan vermək;

kimi vəzifələrin həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir.

Üç ay müddət ərzində keçən pedaqoji təcrübə haqqında fikir söyləyərkən ilk öncə tələbələrin xüsusi olaraq aktiv fəaliyyətlərinin müşahidə olunacağı bir mühitin olduğunu qeyd etmək lazımdır. 17sınaq dərsi nümayiş etdirən tələbələr bakalavr təhsilində öyrəndiklərini praktik olaraq həyata keçirirlər. (Cədvəl 2) Bakalavr səviyyəsinin "İbtidai sinif müəllimliyi" ixtisasını bitirən tələbələr üçün 14 həftə ərzində müəyyənləşdirilmiş pedaqoji təcrübə onların özlərini tam ifadə etməsi üçün vacib proses olaraq dəyərləndirilə bilər və gələcək müəllimliyə doğru atılan ciddi addımların bünövrəsini qoymuş olur. Pedaqoji təcrübə zamanı görülməli olan işlər pedaqoji təcrübəyə dair yaddaşda öz əksini tapır.

Sınaq dərslərinin həyata keçirilməsi, qiymətləndirilməsi və orta müvəffəqiyyət göstəricisinin hesablanma qaydası (Cədvəl 1) kimidir.

Qiymətləndirmə 100 ballı sistemlə aparılır və aşağıda qeyd olunan cədvəldəki qaydada bölünür.

Cədvəl 1 .

No	Qiymətləndirilən sahələr	Verilən bal
1.	Davamiyyətə görə (maksimum)	10 bal
2.	Metodikalar üzrə (Sınaq dərslərinə görə, maksimum)	40 bal
3.	Pedaqoji iş üzrə (maksimum)	20 bal
1. 4.	Psixoloji iş üzrə (maksimum)	20 bal
2. 5.	Tələbənin hesabatı üzrə (maksimum)	10 bal
Cəmi:		100 bal

1. Pedaqoji təcrübə zamanı planlaşdırılmış fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi baxımından təcrübəçi tələbələr bəlli müddət üçün siniflərə yerləşdirilirlər. Onlar məktəb və sinfin mövcud vəziyyətini araşdıraraq məlumatları toplayırlar. Sinif müəllimi və şagirdlərlə tanışlığı həyata keçirib ünsiyyət yaradırlar. İlk altı gün ərzində təcrübəçi tələbələr əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş siniflərdə iş aparmaqlarına dair tapşırıqları yerinə yetirmək üçün sinif mühiti ilə tanışlıqdan başlayırlar. Burada onlar sınaq dərslərini icra edəcəkləri üçün sinifdə onun maddi texniki bazası, didaktik resurslar və tədris metodiki işləri öyrənirlər. Onlar rəsmi olan “İşçi proqramı” və həyata keçirəcəkləri sınaq dərslərinin cədvəllərini tərtib edirlər. İşçi proqramı sənədi məktəb rəhbərliyi, pedaqoq, metodist və psixoloq tərəfindən iki nüsxə olmaqla imzalanır. Bir nüsxə jurnalda saxlanılır, digəri dekanlığa verilir.

2. Tərtib olunan sənədlər tələbələri təcrübə fəaliyyətinə istiqamətləndirərək hansı ardıcılıqla işlərinə davam edəcəklərini müəyyənləşdirmiş olurlar. “İşçi proqramı” məktəb rəhbərliyinin fəaliyyət planlarının araşdıraraq idarəetməyə dair məsələlərin öyrənilməsinə yol açır və tələbələrin bu yolda formalaşmalarına imkan yaradır.

Cədvəl 1-ə əsasən müəyyənləşdirilmiş sınaq dərsləri hazırlanarkən burada tələbə-müəllim, tələbə-metodist, tələbə-pedaqoq və tələbə-psixoloq əməkdaşlığının həyata keçirilməsi önəmlidir. Belə ki, tələbələrə tövsiyə olunan mənbələrə istinad etməklə dərsliyə dair mövzuların mənimsənilməsi, onun metodiki baxımdan təşkil edilməsi və bu zaman şagirdlərin pedaqoji-psixoloji durumunun nəzərə alınması əsas faktorlardandır. Sinifdə öyrənilənlərin tərkibi və dərk etmə səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi sınaq dərslərinin uğurlu olmasına şərait yarada bilər.

3. Müasir dövrün tələblərini nəzərə alsaq, təlim texnologiyalarından istifadə mövzunun xarakterinə görə müəyyənləşdirilir. Tələbələrin İKT bacarıqları dərslin maraqlı və səmərəli təşkil olunmasına imkan yaradır, integrativ tapşırıqların tətbiqini asanlaşdırır. Şagirdlərin daha çox yaradıcılığa yönəldilməsi əsas fikirlərdən olmalı, bu imkanları yaratmaq üçün isə təcrübəçi tələbələrin idrakı fəallaşdıran sual və tapşırıqlara daha çox istinad olunmalıdır. Fərdi yanaşma nəzərə alınaraq müxtəlif iş formalarından istifadə olunmalı, mövzu baxımından müxtəlif təlim üsulları tətbiq olmalıdır. Bu şagirdlərin təfəkkür və təxəyyülünün formalaşdırılmasına geniş imkanlar açır.

4. Bəzi prosedural qaydalar vardır ki, onlara əməl olunmalıdır. Fənn metodistlərinin tələbələrin sınaq dərslərinin cari planlaşması və icmalarını bir gün dərstdən əvvəl yoxlayıb imzalaması tələbdir. Bu o baxımdan həyata keçirilir ki, ehtiyac yarandıqda metodik dəstək göstərmək mümkün olsun. Dərslin izlənilməsinin, eyni zamanda metodist tərəfindən həyata keçirilməsi çox vacib və əhəmiyyətlidir. Pedaqoq və psixoloqun da iştirakına şərait yaradılmalı, zaman baxımından razılaşdırılmalıdır. Sınaq dərsləri qaydaya görə 10 balla

qiymətləndirilir və dərhal jurnalda qeyd olunur və təsdiqlənir. Obyektiv səbəbdən fənn metodisti iştirak etmirsə, bu zaman sinif müəllimi, pedaqoq və ya psixoloq rəy verir

5. Təcrübəçi tələbələrin öz qrup yoldaşlarının sınaq dərslərini müşahidə etməsi arzu olunandır. Bir sinif daxilində təcrübə keçən tələbələrin dərslərini müşahidələri və müzakirələrində iştirakı təbii ki, mütləqdir. Çünki bu zaman onun izlədiyi dərslər haqqında tam fikirləri olur və mütəxəssislər tərəfindən deyilənlərin növbəti sınaq dərslərinin təşkilində nəzərə alınması imkanı yaranır. Müşahidə və müzakirə zamanı tələbələrin qeyd aparmaqları da gərəklidir. Bu onlarda həm öz işlərinə daha diqqətlə yanaşmalarını, həm də təhlil etmək bacarıqlarının formalaşdırılmasına zəmin yaratmış olur.

6. İbtidai siniflərdə fənlərin xarakterinə görə metodik yanaşma müxtəlif olur. Bu baxımından tələbələrin sınaq dərslərinin dəyərləndirilməsi bu qiymətləndirmənin xüsusiyyətlərini önə çıxarmağa imkan yaradır və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə öz təsirini göstərir. Buna görə də dərslərin təşkilində bir neçə istiqamət baxımından yanaşma nəzərə alınır və dəyərləndirilir. Təcrübə zamanı tələbələr, eyni zamanda əxlaqi söhbət dərsləri də təşkil edirlər, xüsusi tarixlərə dair tədbirlər keçirirlər. Əxlaqi söhbətlərin təşkili şagirdlərin ibtidai siniflərdə bünövrələrinin qoyulduğu zamanda diqqətlərinin belə məsələlərə yönəldilməsinin əlverişli olduğunu bir daha təsdiqləyir. Tədbirlərin keçirilməsi isə daha çox öyrənmələrin dünyagörüşlərinin formalaşmasında və təcrübəçi tələbələrlə ünsiyyətin artırılmasına dəstək olur, tələbələrdə isə təşkilatçılıq bacarığının yaranmasına və inkişafına təkan olur.

7. Sonda hesabatların hazırlanması və təqdimatı tələbələrdə öz fəaliyyətlərini refleksiya etmək, təqdimat bacarıqlarını nümayiş etdirmək və düşüncələrini ifadə etmək imkanlarını yaradır. Hesabat yazılı formada da ola bilər.

Hesabatların qiymətləndirilməsində rəhbərlik dəvət oluna bilər. Lakin pedaqoji təcrübə rəhbərləri, pedaqoq və psixoloq təqdimatları dinləməlidirlər.

Təcrübəçi tələbələr öz sınaq dərslərinin yarısından çoxunda iştirak etmirsə, həmin tələbəyə bal verilmir və tələbə pedaqoji təcrübəni yenidən keçməli olur.

8. Tələbələrin pedaqoji təcrübə prosesində yekun balının hesablanması və jurnalda qeydə alınması qaydasına əsasən onların qazandığı yekun bal davamiyyət, sınaq dərsləri zamanı aldıkları vahid balın, eyni zamanda, pedaqoqun, psixoloqun və tələbənin hesabatına görə aldığı balların cəmi əsasında yazılır.

Pedaqoji təcrübə zamanı tələbələrin qazana biləcəkləri bilik və bacarıqlara dair qiymətləndirmədə aşağıdakıların nəzərə alınması tövsiyə edilir: Tələbə şagirdlərin necə öyrənmələrini dəyərləndirmək üçün onların maraq və ehtiyaclarını öyrənməli,

– Şagirdlərə faydalı ola biləcək dərslər vəsaitlərini seçmək üçün onların potensiallarını dəyərləndirməli,

– Şagirdlərə fərdi yanaşmaq üçün qabiliyyətlərini müəyyənləşdirməli,

– Dərslərin mərhələlərini müəyyənləşdirməli,

– Uşaqların məktəbdənkənar mühitdə də öyrənmə bilmək maraqlarını inkişaf etdirməli,

– Şagirdlərin təlim nailiyyətlərini qiymətləndirə bilməli,

– Faydalı təlim və tədris prosesi qurmaq, sinifi idarə edə bilməli,

– Şagirdlərin təlim nailiyyətinin sistematik olaraq qeydiyyatını aparmalı,

–Əlverişli mühit yaradaraq, maraqlı dərslər aparmalı, Təlim zamanı öyrəndən-öyrənən əməkdaşlığının inkişafına nail olmalı,

–Həyati bacarıqların, nəticəyönümlülüyün və şəxsiyyətyönümlülüyün təmin olunmasını həyata keçirməlidir.

Təhsilin müasir tələblər baxımından formalaşdırılması, müəllim hazırlığına dair keyfiyyətin artırılması və respublika üzrə təhsilalanların nəticələri haqqında informasiyanın əldə olunması *fənn kurikulumları tətbiq olunan ibtidai siniflərdə təlimin təşkili və müasir tələblər baxımından həyata keçirilməsi vəziyyətinin yerlərdə araşdırılması məqsədmüvafiq hesab olunur*. Belə ki, Fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə təlimin keyfiyyətinin idarə edilməsi, ona nəzarət olunması məqsədilə *qabaqcıl mütəxəssislərin iştirakı olmaqla monitoring və qiymətləndirmənin aparılması təşkil edilir*.

Tədrisin yüksəlişinin müəyyən edilməsində öyrənənlərin bacarıqlarının nümayişi və onların bu nəticələrinin obyektiv dəyərləndirilməsi keyfiyyəti aşkara çıxaran əsas mənbə hesab edilir.

*Fənn kurikulumları tətbiq edilən ibtidai siniflərdə təlimin təşkili və müasir tələblər baxımından həyata keçirilməsi vəziyyəti araşdırılarkən* xüsusi parametrlərə əsasən qiymətləndirilmə faktlarına əsaslanaraq aparılır. Məqsəd alınan nəticələrin mütəxəssislər tərəfindən araşdırılması, problemlərin səbəblərinin aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi üçün təkliflərin hazırlanmasıdır. Hazırlanmış təkliflər həyata keçirildikdən sonra yenidən monitoring və qiymətləndirmə aparılır.

Dünya ölkələrinin təhsilinə inteqrasiyada yüksək nəticələr əldə etmək üçün bəzi araşdırmalar aparılır. **Ekspertlər hesab edirlər ki, irəliləyişin olması üçün obyektiv qiymətləndirmənin aparılması vacibdir.** Dövlət tərəfindən qoyulan standartların yerinə yetirilməsi əlbəttə ki, yüksək keyfiyyət deməkdir. Təbii ki, bu qanunauyğunluq tədrisdə də belə olacaqdır. Tədrisin inkişafının əldə edilməsində əsas faktor olaraq bildiyimiz kimi, öyrənənin bacarığıdır. Təlim zamanı öyrənənlərin əldə etdikləri müvəffəqiyyətlər, eyni zamanda dəyərləndirilməyə əsaslanır. Öyrənənlərin əldə edilməsi tələb olunan təlim nəticələrinin mənimsənilmə səviyyəsindən çıxış edərək öyrəndənin təlim metodikasına dair fəaliyyətini, idarəetməsini, bütövlükdə ölkədəki təhsil sisteminin fəaliyyətini də qiymətləndirmək mümkündür. Təhsil sahəsində hədəflərin düzgün müəyyənləşdirilməsi təhsilalanların keyfiyyətli təhsiləmə tələbinin yerinə yetirilməsi üçün vacib şərt sayılır.

Bunun üçün monitoring vacib faktor kimi dəyərləndirmək olar. Belə olan halda öyrənənlərin təlim fəaliyyətlərinin nəticələri vasitəsilə orta ümumtəhsil məktəblərinin mövcud vəziyyətini öncədən müəyyənləşdirmək olar. Daha sonra isə tədbirlər planı hazırlayaraq səmərələşdirici təkliflər vermək, növbəti dərslərin illərinin yaxşılaşdırılması üçün tətbiq etmək olar. Monitoring hazırdakı nəticənin müəyyənləşdirilməsində istifadə edilən prosesdir. Qiymətləndirmə isə planlaşdırılmış nəticənin əldə edilməsidir. Bu zaman bir çox prinsiplər gözlənilir: obyektivlik, tamlıq, dəqiqlik və s.

Tədqiqatlar fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə həyata keçirilən islahatın keyfiyyət səviyyəsini müəyyənləşdirərkən keçirilən monitoring zamanı təcrübəçi tələbələrin orta ümumtəhsil məktəblərində fəaliyyətini araşdırmaqdan ibarət olmuşdur. Aparılan tədqiqatlar təcrübəçi tələbələrin dərslər dinləmələri əsasında olmuşdur.

Səmərəli təşkil edilən monitorinqlər vasitəsilə pedaqoji təhsilin keyfiyyətini idarə etmək və inkişaf etdirmək mümkündür. Belə ki, monitorinqlər zamanı planlaşmanın tərtib edilməsində, dərslərin təşkilində və qiymətləndirilməsində metodiki işin düzgün həyata keçirilməsi müəyyənləşdirilir. Problemlər araşdırılaraq üzə çıxarılır. Problemlərin həlli yolları ilə bağlı müəyyənləşdirilən təkliflər və onların tətbiqi üçün tədbirlər planı hazırlanır.

Şəxsiyyətyönümlü təhsilin inkişaf etdirilməsi, fənlərin praktik əsaslarla işlənilib tədqiqata əsaslanan xarakterdə tətbiqi nəticəyönümlüüü özündə ehtiva etmiş olar. Yalnız məlumatlara əsaslanan nəzəri biliklərin qəbul etdirilməsi öyrənlərin ehtiyac duyulan bacarıqlara sahib olmasının qarşısını alar və onların yaradıcı təfəkkürünün inkişafını ləngidər.

2016-cı ildə “İbtidai sinif müəllimliyi” ixtisası üzrə təlim alan tələbələrin müasir dövrümüzün tələblərinə uyğun bacarıqlara sahib olmalarının araşdırılması məqsədilə “İbtidai təhsil” fakültəsinin pedaqoji təcrübə keçən III kurs tələbələrinin 18, 42 və 44 nömrəli tam orta məktəblərində dərslər müşahidələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı arayışımızı daxil edirik: Arayış “Fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə təlimin keyfiyyətinə nəzarət və keyfiyyətin idarə edilməsində ibtidai sinif müəllimliyi ixtisası üzrə pedaqoji təcrübə keçən tələbələrin dərslər müşahidələrinin həyata keçirilməsi” komponentini nəzərə alaraq aparılan monitorinq müddətində dərslər dinlənilmələri olmuşdur. Tələbələrin bilik və bacarıqlarının izlənilməsilə fənn kurikulumlarının tətbiqinin müəyyənləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Bu monitorinq və qiymətləndirmə orta ümumtəhsil məktəblərinin *ibtidai siniflərində təlimin təşkili və müasir tələblər baxımından həyata keçirilməsi vəziyyətinin araşdırılması məqsədilə təşkil olunmuşdur. Araşdırmalar aşağıdakı kimi həyata keçirilmişdir:*

- I-IV siniflərdə “Ana dili”, “Riyaziyyat” və “Həyat bilgisi”, “Musiqi” fənləri və “Əxlaqi söhbət” üzrə dərslərin müşahidə edilməsi, vəziyyətlə bağlı müşahidə vərəqində qeydlərin aparılması;

- Məktəbdə mövcud vəziyyətin araşdırılması zamanı göstərilən parametrlər üzrə təhlillərin, müşahidələrin və müsahibələrin aparılması;

İnteraktiv təlimə əsaslanaraq I-IV siniflərdə dərslərdə müşahidələrin keçirilməsi zamanı vəziyyətlə bağlı müşahidə əsasında mühüm parametrlərə əsaslanan dərslər dinlənilməsi 132 və 8 nömrəli tam orta ümumtəhsil məktəblərinin I-IV ibtidai siniflərində aparılmışdır.

Müşahidədən əvvəl tələbələrin mövzuya aid gündəlik planlaşmaları yoxlanılır və sonra dərslər dinlənmələrinə başlanılır.

Pedaqoji təcrübə zamanı tələbə fəaliyyətinin istiqamətlərinə görə qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri belə müəyyənləşdirilir:

1. Pedaqoji təcrübə zamanı tələbə fəaliyyətinin pedaqoji baxımdan qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri:

- məktəb sənədləri və onlarla iş metodikasını;
- sinifdən xaric tədbirlərin aparılması metodikasını;
- tərbiyə işlərinin metodikasını;
- tərbiyəvi işlər aparmağı;
- sinifdən xaric işlərin aparılması üsullarına;

2. Pedaqoji təcrübə zamanı tələbə fəaliyyətinin psixoloji baxımdan qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri:

- təlim prosesindəki qabiliyyətlərə yanaşma;



- təlim prosesindəki davranışlara yanaşma ;
- sinifdən xaric davranışlarına yanaşma.

3. Pedaqoji təcrübə zamanı tələbə fəaliyyətinin fənnə dair sınaq dərslərinin planlaşmasının (metodik baxımdan) qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətləri:

- fənnin ümumi nəzəri əsaslarını və tədrisi metodikasını, fənn üzrə təlimin məzmunu və təşkili prinsiplərini;
- tədris prosesində istifadə etmək üçün elmi-metodik və didaktik vəsaitlər hazırlamaq bacarığına;

Nəticədə yenilik olaraq aşağıda sadaladıqlarımızın tətbiqə təklif olunur. Belə ki, ibtidai təhsilin keyfiyyətli təşkili üçün pedaqoji təcrübə zamanı tələbə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsindəki xüsusiyyətlərin təhsilçilərin bir neçə istiqamət baxımından həyata keçirdikləri fəaliyyətlərlə yanaşı, tədqiqatlara əsaslanaraq nəticələnməsinin müəyyənləşdirilməsi təklif olunur:

- Mövcud vəziyyətə dair tədqiqat mövzularının müəyyənləşdirilməsi və icrası ;
- Şagirdlərin psixoloji xarakteristikasının ilk həftədə müəyyənləşdirilməsi və metodiki baxımdan dərslərin təşkilində istifadəsi;
- Digər müşahidə parametrlərinin tətbiqinə dair dərslərin təşkilində pedaqoji yanaşmaların müəyyənləşdirilməsi;
- Pedaqoji və psixoloji baxımdan inkişaf dinamikasına dair nəticələrə əsaslanaraq dərslərin təşkili.

Orta ümumtəhsil məktəblərində həyata keçirilən pedaqoji təcrübə zamanı sınaq dərslərin nümayişi, əxlaqi söhbətlərin aparılması, müxtəlif tədbirlərin təşkili, psixoloji xarakteristikaların təqdimatlarının nümayişi ilə yanaşı, problem mövzulara dair tələbələrin elmi-tədqiqat işlərinin aparılması müəllim hazırlığında yüksək bacarıqların formalaşmasına imkan yaradar.

### **Ədəbiyyat siyahısı.**

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016. 92 s
2. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat Proqramı” 15 iyun 1999-cu il tarixli qərar.
3. “Ali (orta ixtisas) təhsili müəssisələri tələbələrinin ixtisas üzrə təcrübəsinin keçirilməsi haqqında Əsasnamə” (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 sentyabr 2008-ci il, 221 №-li qərarı ilə təsdiq edilmişdir)
4. “Pedaqoji təcrübə saatlarının bölgüsü və aparılacaq dərslərin (məşğələlərin sayı ilə bağlı) təlimat” və “Pedaqoji təcrübəyə dair yaddaş” ADPU-nun Elmi Şurasının təsdiq etdiyi (31 may 2017-ci il, protokol №4)
5. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 740 s
6. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Kurikulum, 2013, № 4, s. 107-113.
7. “Azərbaycan Respublikasında Ümumtəhsil Sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası”. Azərbaycan Respublikasının NK-nın 13 yanvar 2009-cu ildə təsdiq edilmiş qərarı. Bakı, 2009, 20 s.
8. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum).



Kurikulum, № 1, s. 131-150.

9. Bəylərov E. Məktəbdaxili qiymətləndirmə: Problemlər və vəzifələr. Kurikulum, 2014, № 2, s. 47-58.

10. Ümumtəhsil məktəblərində I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı:Təhsil, 2008,480s.

11. Mərdanov M.,MehrabovA., Qardaşov T.,Təlim-tərbiyə prosesinin və nəticələrinin qiymətləndirilməsi islahatın mühüm amili kimi. Azərbaycan məktəbi. Bakı, №1, 2002, 7-31 s.

12. Mərdanov M. Azərbaycan təhsilinin yeni inkişaf mərhələləri. Bakı: Çarşıoğlu, 2009, 526 s.

13. Novruzova G.F. Müəllim hazırlığında pedaqoji təcrübə üçün innovativ sistemin yaradılması zəruriliyi. ADPU Mütərcim. 2018,N6. Məqalə Səh.181-185

14. Novruzova G.F, İbtidai siniflərdə SABAH qrupunun tələbələrinin pedaqoji təcrübə zamanı innovativ dərslərin təşkilində mentor dəstəyi. Ali məktəb müəllimlərinin I FORUMU. ADPU. Bakı ,19.05. 2017. Səh. 145,146

15. The Ontario Curriculum. Mathematics -2005.

16. [www.edu.gov.on.ca](http://www.edu.gov.on.ca)-Ministry of Education.

## MONETARY ASPECTS OF MONETARY REGULATION OF THE ECONOMY

**Nusret Salman ogluy Babayev**

teacher of the Department of Finance  
and Financial Institutions of the Azerbaijan State University of Economics

**Habil Huseyn oglu Aslanov**

Associate Professor of the Baku state University

**Sanan Babazade**

Master of Khazar University

### Abstract

It is related to monetary policy, which is one of the most important and leading directions of the state's economic policy and at the same time the basis of monetary regulation. The monetary policy pursued by the state at each specific stage ultimately depends on the emergence of the financial market and the formation and realization of the money market and capital markets, which are its components. It is known from the economic literature and experience that the money market consists of the accounting market, the interbank market and the foreign exchange market. The accounting market is usually understood as short-term securities of government and commercial bills. In other words, large-scale short-term securities circulate in the accounting market, and the main problem is their collection and mobilization.

When studying the problem of monetary regulation, the factors that determine the analysis, the current state of the balance of payments and its dynamics must not be overlooked. In addition, the current fiscal policies in the country, as well as the current economic situation should be included in the study when assessing monetary policy. All this shows once again that the policy of monetary regulation in the country is closely linked with the policy of macroeconomic regulation in the country as a whole. Thus, along with the existing problems of economic development in the country, the rate of solution of social problems, the dynamics of inflation and employment are closely linked with the monetary mechanism. It is clear that the monetary policy pursued in the country is implemented by the Central Bank, which is the main regulatory body in this area. The Central Bank should determine the nature and mechanisms of monetary policy, taking into account the international economic processes, the degree of integration of the country into the world economy, the state of the balance of payments, as well as economic processes that may be observed in the near future.

Another important component of the money market is the interbank market. This usually involves the temporary use of free cash in the form of debt capital. In recent years, government regulators have also used long-term assets to regulate the money market. In the modern period when our country is integrated into the international financial and monetary system, the currency market actively influences the activity of the money market. Typically, the foreign exchange market is the core of the balance of payments, but the scale of international lending also has a significant impact. Thus, the resources of the money market

in each country are ultimately formed depending on the movement of stock and foreign exchange resources.

At the same time, the nature of this process as a whole is strongly influenced by the existing monetary mechanism in the country. Experience shows that the effectiveness of monetary policy in the country depends on the effectiveness of money market management. Of course, in recent years, due to the implementation of Azerbaijan's oil strategy, large-scale investment in the country in the form of loans has made this problem even more urgent. In general, in order to rationalize the role of the monetary mechanism in the development of the national economy, it is necessary to correctly determine the demand and supply of money.

Thus, if the means of payment for the process of normal circulation in the country are less than the normal need, it will disrupt the process of circulation as a whole, causing delays. No, if the money supply is in excess of demand, it can accelerate inflation. In general, the Central Bank, the main regulatory body, should regulate these processes through its optimal monetary policy. However, experience shows that monetary factors are not enough to regulate this process, and there is a need to improve fiscal policy through the Ministry of Finance in accordance with changing circumstances and demand. From this point of view, in order to increase the effectiveness of the monetary regulation policy implemented in the country, it is necessary to solve all the problems related to the financial sphere, production, foreign economic relations and improving the balance of payments. It is clear that in order to carry out this process effectively, the state must also work to minimize the shadow economy, eliminate corruption, and ensure transparency in the financial and credit system as a whole.

It is known that the formation of monetary policy in the country is determined entirely by the regulatory model and system implemented in the country, but the control over its practical implementation is entrusted to the Central Bank. The Law of the Republic of Azerbaijan on the Central Bank specifies the functions, goals and objectives of this institution. In general, the bank must provide a system of measures necessary to adjust the interest rate on money supply, as well as the amount of money needed for circulation, to ensure the liquidity of the local currency (manat) at all levels. As mentioned above, the credit policy pursued in the country is of exceptional importance in the system of macroeconomic regulation. Because, in the end, both foreign investment in the country, as well as loans to the national economy from domestic sources determine the trends of monetary policy in the country as a whole.

If we take into account that over the past 25 years, more than \$ 200 billion US has been invested in the Azerbaijani economy, most of which consists of credit resources. However, if we take into account that in the first years of independence, loans to the Azerbaijani economy generally fluctuated between 70-80% in some years, then it is clear how much the impact of credit policy on the nature of monetary regulation as a whole. As a result of the practical implementation of the oil strategy in our country, domestic financial sources have sharply surpassed foreign investment in the structure of investments in the economy since 2008. As a logical consequence of all this, today Azerbaijan has changed from a borrowing country to a lending country.

It is known that the global financial crisis has changed the value of the currencies of individual countries in one direction or another. Taking this into account, the Central Bank

keeps some of its resources in US dollars, some in Euros, as well as in the currencies of other countries. At this point, another dilemma emerges. We have to use foreign exchange reserves, or we have to send it abroad for a certain interest rate, or we have to borrow from abroad. The experience of recent years shows that the Azerbaijani state and the Central Bank have the optimal policy in this direction. The resilience of Azerbaijan's financial system to the global financial crisis shows this. In general, state regulation of credit policy can be implemented in two ways.

First, directly or administratively;

Second, economically or indirectly.

Usually, administrative methods in the field of finance and credit mean, first of all, the volume and interest rate of loans provided by the Central Bank to commercial banks. At the same time, the Central Bank regulates this process by limiting or increasing the amount of credit. For this, the Central Bank uses various tools.

First, it limits the interest rates paid by commercial banks, regulating their ability to lend and attract credit. The Central Bank issues licenses or has the right to revoke them in order to effectively influence the activities of commercial banks. In accordance with the requirements of these licenses, the Central Bank determines the actual regulatory framework for the activities of parent and branch credit institutions.

Experience shows that commercial banks are often not interested in providing long-term loans to the real sector. To solve this problem, the Central Bank recommends allocating more funds to its terms in the structure of total credit investments. It makes extensive use of the inspection and control mechanism for the effective implementation of monetary policy. Through this function, the Central Bank performs the function of periodic control to protect the liquidity of other banks, especially commercial banks, and to ensure its efficient operation as a whole. In the conditions of the formed market economy, it is impossible for any country to be left out of the financial and credit system in the event of periodic ups and downs and crises. In this regard, the long-term effectiveness of monetary regulation in the country requires a significantly better insurance system.

The insurance system covers the insurance of real estate, savings of the population, and even human activity itself. In this regard, both the ordinary insurance system and the compulsory insurance system are widely used in all developed countries. Adequate executive bodies implement the relevant rules for the establishment of insurance funds in the country and their performance of their functions. World experience shows that risk management, observance of security principles, ensuring the liquidity problem in the monetary regulation system is one of the most important elements of the regulatory system. As part of monetary regulation, the Central Bank and relevant financial institutions have a strict control over the interest rate on bank loans, interest rates paid by banks on deposits, and the level of dividends paid on securities. In general, in the modern world, the indirect means of economic regulation are more extensive than those mentioned. Most importantly, indirect and direct regulation are conditioned by a number of interdependent internal and external objective and subjective factors.

It is known that bank interest is an economic way of macroeconomic regulation. However, changing the interest rate requires the adoption of an appropriate law, which is also

an administrative way. Thus, indirect regulation is also implemented as a process directly related to administrative regulation. Experience shows that the Central Bank indirectly influences banks and non-banking organizations through a market mechanism to implement monetary regulation. In other words, to change the principles of lending and borrowing. Favorable competition can increase the efficiency of monetary regulation as a whole by creating a business environment. Improving the lending mechanism for individuals and legal entities in Azerbaijan, as well as optimizing interest rates on deposits and savings is carried out by regulations defined and adopted by the Central Bank of the country. The Central Bank sets mandatory reserve requirements for each bank and credit institution to monitor these processes.

- Carries out deposit operations;
- Finances interest rate;
- Conducts open market operations;
- Re-refinances banks.

Ultimately, the Central Bank regulates these processes by ensuring the liquidity of banks, determining the amount of money needed for circulation, directing credit resources to banks and actively participating in the money market, financial market and credit market. Today, the financial system of each country is actively integrated into the world market. In line with this process, the monetary policy pursued by the International Monetary Fund and the World Bank will inevitably have an impact on the nature and effectiveness of the country's monetary policy. Thus, monetary regulation instruments try to effectively carry out the processes associated with the creation, use, distribution and exchange of monetary resources as a whole. In this case, the Central Bank, according to Keynes, determines the monetary policy, taking into account the multiplier effect. In the current economic literature, the money multiplier is determined on the basis of the following form.

The money multiplier, ie the indicator of banks' ability to generate money, is determined by the following ratio:

$$M = \frac{M_s}{M_b} = \frac{\text{cash} + \text{deposits}}{\text{cash} + \text{bank reserves}} = \frac{\text{cash} \setminus \text{deposits} + \text{deposits} / \text{deposits}}{\text{cash} \setminus \text{deposits} + \text{bank reserves}} = \frac{(q + 1)}{(q + z)}$$

Here  $m$  is the money multiplier

$M_b$  - monetary base (reserve money)

$M_s$  - mass of money

$M_b$  - aggregate covers the outside cash and reserves of the commercial banks.

The reserves of commercial banks include cash in their cash desks and funds placed in their accounts with the Central Bank. Part of the funds in the account of the Central Bank is required reserves (funds in correspondent accounts), and the rest is additional reserves. Note that the structure of  $M_b$  reflects the liabilities of the Central Bank. In terms of the Central Bank's assets,  $M_b$  includes net foreign assets and net domestic assets (loans to commercial banks and the government).

$M_s$ -aggregate includes cash outside banks, demand deposits, time deposits, other deposits and securities. The number and type of components included in the  $M_s$  may vary by

country. It depends on the level of development of the financial and banking sector. The higher the level of development, the higher the quality of  $M_s$  ( $M_2$ ,  $M_3$ ,  $M_4$ , etc.)

Similarly, as in the monetary base, the structure shown here shows only the passive (liability) side of  $M_s$ . However, there is also an active (asset) part of the consolidated balance sheet, ie the money supply, which includes the total net foreign assets and net domestic assets of the banking system.

At the same time, if the Central Bank buys securities, then commercial banks have additional reserves by selling government securities they own. This increases the lending capacity of these banks. The securities market in our country is almost not formed. While there is a first-tier securities market, the second-tier market is almost non-existent. Despite the fact that the government is interested in the development of the securities market, the work done in this area is unsatisfactory. Here it must be determined the first direction.

1) As the privatization process progressed, hundreds of joint stock companies began to emerge. It must be conducted the purchase and sale of shares and securities belonging to these enterprises;

2) It must be organized the purchase and sale of securities to enterprises and firms by issuing securities as a source of additional government funding;

By issuing securities, the government both obtains an additional source of funding and through this affects the ability of banks to generate money. The following conditions are important for the establishment of the securities market.

- Stability of the economy at the macro level.
- Reduction of the difference between the purchasing power of AZN and the purchasing power of other currencies.
- Adaptation of domestic price structure to world prices.
- Low inflation rate.
- Application of credit rates that will accelerate economic activity.
- Government securities have a strong position among economic instruments.
- Completion of the process of privatization of large enterprises.
- Establishment of large investment institutions (commercial banks play a leading role here).
- Availability of tax legislation that creates favorable conditions for investment activities.

All the above shows that the principles and forms of monetary regulation may differ in each country depending on the level of development of the country, the level of formation of the monetary system, the country's integration into the world economy and the maturity of market relations as a whole.

By order of the president of the country, the coordinated implementation of fiscal and monetary policy on the strategic road map for the development of the national economy and its main sectors underlines the need for harmonious application of fiscal system by floating currency system principle and it is noted that the fiscal and monetary principles can be applied in different proportions, depending on the country's financial capabilities, currency



rates, in particular, the change in the price of crude oil on the world market, in each concrete situation.

It is known that after the global financial crisis, the devaluation AZN took place in our country, budget opportunities changed, the purchasing power and liquidity of our currency was different from previous years. In this regard, the Azerbaijani government has recently set an important goal for the near future to increase the objectivity and transparency of taxation, expand its object by keeping the tax rate stable, increase the budget by reducing the dependence of our budget on oil revenues as much as possible. For this purpose, the need for superior development of the non-oil sector, implementation of effective regional policies, innovative development of industry, diversification of agricultural sectors, especially cotton, tobacco, tea, hazelnut, fruit and viticulture was emphasized. Special emphasis was placed on the establishment of industrial districts in the regions.

The main goal in all this is to reduce the country's dependence on imports. As we know, the nature of monetary regulation in Azerbaijan is strongly influenced by the high prices for imported goods and the nature of monetary policy in the country as a whole. Thus, the main goal is to reduce the negative effects of globalization on the nature of monetary policy in the country. World experience shows that in addition to ensuring an effective monetary policy in ensuring the economic security of each country, the application of fiscal regulation in its interaction and dependence is of exceptional importance.

This problem is especially relevant for countries undergoing a period of transformation. Because, if market relations are not sufficiently formed, the country's "security cushion" is not fully provided financially, it is impossible to effectively regulate socio-economic problems and ensure the country's financial security only through monetary means. On the other hand, the global financial crisis of 2008 unequivocally proved this thesis that fiscal monetary regulation must be applied in an interconnected and interdependent manner in the long run. The discovery of this dependence requires a number of monetary policy efforts to be evaluated in terms of macroeconomic security. We already know that the demand for money in each country and the regulation of this process can be carried out on different principles and methods. It is also known that the demand for money supply in each country as a whole requires, first of all, the regulation and management of aggregate demand and the analysis of the factors that determine the demand for money as a whole. In this case, it should not be overlooked that the money supply can be circulated in different ways. Thus, the demand for money in the country can change the money supply by changing the interest rate by the Central Bank. For example, the Central Bank may change its interest rate by actively participating in the securities trading process, in other words, by including open market transactions.

Alternatively, the Central Bank has a strong influence on the nature of monetary regulation by changing its lending policy, in other words, by changing its volume and the Central Bank's discount rate to commercial banks as well as market participants. It should be noted that the demand and supply to the mass of money significantly depends on the strategy of economic development in the country, the main goals and objectives set by it, as well as the social, investment-oriented or all-oriented ways of the Central Bank to solve the mass of money released into circulation in different proportions. For example, the Central Bank is

able to change the exchange rate by actively participating in the process of buying and selling foreign currency..

Secondly, the Central Bank is able to change the demand for the money in circulation by increasing and decreasing the volume of loans to commercial banks, as well as concrete projects and programs, or the Central Bank is able to change the ratio of demand and supply by exchanging foreign currencies for the National currency (manat) to close the deficit of the state. Therefore, in order to ensure the financial security of the country, in each case, the Central Bank can intervene in this process by analyzing the financial situation of the country, the channels of formation and use of budget revenues and expenditures.

It is true that in developed countries, especially in the late twentieth century, the world economic literature preferred the application of monetary theory in economic development and financial security in policies such as "Regonomics", "Thatcherism". It should be noted that in general, in accordance with the above-mentioned principles of monetary policy, a tough or moderate monetary policy can be applied in the country. Mild monetary policy means that the implementation of monetary policy in the country is carried out at a more macroeconomic level, and as little as possible the state interferes in this process. In contrast, in accordance with the principles of macroeconomic regulation applied in the country in a tight monetary policy, the Central Bank seeks to limit the amount of money in circulation. Of course, in order to more objectively assess the impact of these processes on the country's financial security, it is possible to make more objective decisions based on the money multiplier, as well as on the analysis and evaluation of the structure of monetary aggregates. It is known that this process should be assessed on the one hand, depending on the volume of deposits in banks, the volume and interest rate of loans, as well as the reserve ratio of the Central Bank. Because it is very important to take into account the multiplier effect in terms of financial security of the national economy.

In recent years, monetary policy has been implemented in Azerbaijan, taking into account all these processes. After the global financial crisis of 2008, the Central Bank actively intervened in these processes and kept the exchange rate of the national currency at the required level by selling a fairly large amount of dollars in circulation. However, the fall in world oil prices more than three times in two years, respectively, the reduction of our foreign exchange reserves from \$ 50 billion to about \$ 40 billion, led to the effective implementation of monetary regulation by protecting the country's foreign exchange reserves by devaluing the manat. In this regard, the Government of Azerbaijan, through the Tariff Council, has begun to apply monetary regulation in a more perfect form by regulating the prices of products of monopolistic companies and enterprises, as well as electricity, water, gas and other resources. As we have noted, economic instruments of monetary regulation do not always have the necessary effect to ensure the country's financial security.

Taking this into account, the Central Bank seeks to implement financial security more effectively by regulating the volume and issuance of bank loans and interest rates through the direct means of monetary policy. In order to ensure transparency and objectivity in the effective solution of all these processes, the Financial Supervision Council was established by the order of the President, which takes necessary measures to ensure the movement, use of financial and monetary resources in the country, more objectivity, especially liquidity. All

this gives us reason to conclude that in order to ensure the financial security of the country, monetary policy must be applied in optimal proportion to fiscal policy, depending on the specific reality and circumstances. Because, in practice, increasing investments by ensuring the national economic, including financial security of the country, strengthening their innovative nature, improving business opportunities and environment, adapting the structure of the economy to changing conditions, depends crucially on fiscal policy, ie the budget-tax policy.

It was possible to determine the nature of fiscal policy and the direction of economic development in the country as a whole, with the "Strategic Roadmap for the National Economy and Key Sectors of the Economy" prepared in accordance with the Presidential Decree dated March 16, 2016, and then with the "Strategic Development Plan in 11 Areas" prepared on December 6, 2016 in accordance with this decree. This was because the possibility and nature of fiscal policy depended crucially on the scale and dynamics of the macroeconomic parameters envisaged in the country's economic development strategy.

The strategic roadmap for the near future, ie the strategic roadmap for 2016-2020 and 2016-2025, envisages the following as priorities:

1. Advantages of the national economy based on GIZIT analysis.
2. Weaknesses
3. Opportunities
4. Development parameters are forecasted taking into account threats and threats.

Second: Based on the 360-degree diagnosis of the national economy, the processes of economic development, production, distribution, exchange and consumption as a whole should be analyzed in accordance with the stages of reproduction and evaluated in terms of sustainable development.

Third: Improving the competitiveness of the national economy is set as a priority for the near future. It is clear that improving competitiveness requires, in addition to subjective factors, a decisive inflow of investment and their innovation orientation.

Fourth: increasing efficiency in the strategic roadmap is a special direction.

Fifth: development of the non-oil sector and increase in exports of non-oil products;

Sixth: to sharply increase the inclusion of the economy, in other words, to strengthen its social orientation, to create a favorable environment for the effective use of the country's independence and its potential by all social institutions in society.

Seventh: in general, the roadmap envisages intensive development of 8 leading areas, including 4 production, 2 social and 2 service spheres.

Eighth: privatization will be carried out in the near future, in return for which the budget will receive funds and the development of small and medium enterprises.

In accordance with these principles, 11 programs developed by another presidential decree dated December 6, 2016 were approved. In total, more than 27 billion USD will be invested in the economy for this purpose in the near future, with the current 170 USD per capita projected to increase to 450 USD over the next 10 years.

The implementation of all these measures will ensure the diversification of the economy, increase budget opportunities, which will ultimately dramatically increase the

opportunities for fiscal regulation. Of course, it is important to make full use of the potential of the Oil Fund in the fiscal regulation system.

However, in recent years, about 1/3 of the budget in Azerbaijan is directed to social purposes. Despite the sharp drop in oil prices on the world market, the Azerbaijani state ensures the balance of the budget by making the necessary transfers from the Oil Fund. It is true that in recent years there has been a certain budget deficit. However, when we analyze the implementation of the budget in 2015, we will see that the state is fulfilling its obligations in full.

All this gives us reason to conclude that the optimal application of monetary and fiscal policy in the process of regulating socio-economic processes is very important to ensure the dynamic and sustainable development of our country. At the same time, it is crucial in ensuring the economic and financial security of our country. The economic potential and normative-legal base recently created in our country make it an objective necessity to improve the monetary policy of our country in accordance with the changing conditions and demand for the near future.

#### **REFERENCES**

1. The Constitution of the Republic of Azerbaijan
2. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan "On strengthening anti-inflation measures in the Republic of Azerbaijan", May 31, 2005
3. State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, "Statistical Indicators of Azerbaijan", Baku 2015
4. "Azerbaijan 2020: vision and development concept". Baku 2012
5. "Khalq" newspaper March 18, 2017 "Strategic road map for the national economy and key sectors of the economy"
6. "Respublika" newspaper "Strategic road map on the prospects of the national economy of the Republic of Azerbaijan" dated 9.12.2016
7. Abdullayev Kh. Macroeconomic stability and sustainable development: Oil revenues dictate a new management philosophy. Journal of Finance and Accounting, 2006, VIII (36)
8. T. Guliyev "Anatomy of inflation", Baku 2016
9. "Economic modernization" V.Gasimli, Baku 2014
10. A.G Alirzayev "Economy of socio-cultural spheres: development and regulation", Baku 2016
11. Lamakin V.K. "World Economy", Baku 2015
12. A.Shakaraliyev, G.Shakaraliyev "Azerbaijan's economy: realities and prospects", Baku 2016
13. T. Huseynov "Azerbaijan's national economic development model: theory
14. A.Muradov. Materials of the scientific-practical conference "Ilham Aliyev strategy of the post-oil period in Azerbaijan", "Heydar Aliyev Azerbaijan: Yesterday, today and tomorrow", Baku 2016
15. M.A. Ahmadov "Globalization and the formation of the national economy", Baku 2005
16. "Regulation of the economy", prof. G.A. Azizova, Textbook, Baku 2015

17. "Economic policy of the state", prof. M.A. Ahmadov, associate professor A.J. Huseyn, Textbook. Baku 2011
18. "Fundamentals of economic regulation", prof. M.A. Ahmadov, associate professor, A.J.Huseyn, Textbook, Baku 2011
19. "State regulation of the national economy". H.B. Allahverdiyev, A. Ahmadov, K. Gafarov, Baku 2012, Textbook
20. "State regulation of market economy" translated by V.I. Kushli. Baku 2008
21. Kuzik, Kushlin, Yakoves "Strategic planning, forecasting and programming", Baku 2010
22. Gradov A. "National economy". Baku 2010
23. "Regulation of socio-economic development of the regions" Associate professor M.M.Mahmudov, Associate professor I.M.Mahmudova, Baku 2012

**COMPARATIVE ANALYSIS OF AZERBAIJANI AND NORTH AMERICAN HINDU TRIBE'S FOLK RELIGIOUS IDEAS AND VIEWS**

**Ph.D. Dosent, Murshudova Ulduz Bashir**

1. Leading researcher of "Folklore and folk arts" department of Azerbaijan National Academy of Sciences, Sheki Regional Scientific Center
2. Azerbaijan State Pedagogical University, Sheki branch  
UOT 78.08:801.81  
ORCID:orcid.org/0000-0001-6106-7100

**Abstract**

Folk religion consists of beliefs, superstitions and rituals passed down from generation to generation in a certain culture. Folk religion, as opposed to the main religion, or historical religion and has the founders, creators, theologians, religious organizations of the major religions. Beliefs are performed through the memory of the people, they do not have a special temple or priest. These rituals and ideas, preserved in the form of folklore, have lived for centuries, enabled future generations to make accurate analyzes of the nation and people, have been valuable as a means of discovering its essence, consciousness, intelligence, biological and social existence. Several parallels have been found in the comparative study of the popular religious ideas and views of the Azerbaijan and North America Indian. There are beliefs and convictions in Azerbaijan that are not used by Islamic clerics, but people hope to improve their lives, cure diseases, protect themselves from evil eyes, demons, demons, mothers, devils by applying these beliefs in everyday life. They perform rituals and ceremonies to protect themselves from possible failure. In this case, they turn to fortune tellers and magicians, to objects, symbols, talismans, which they consider sacred. There are several similarities in the beliefs of both nations regarding agriculture, hunting and animistic views. There are some parallels have been found in the comparative study of the popular religious ideas and views of the Azerbaijan and North America Indian: The pre-religions of both nations were polytheistic. Spirits can take the form of all animals and plants and transform. Every individual has a protective spirit. Dead spirits can travel the world and living lands, and that time person transform to the sleeping. The human is generous and compassionate to the mother Earth. Lightning and thunder are gods with the same spirit. In the religious-animistic views of both nations are: believes that the spirits of trees, rocks, rivers, plants and animals are alive. The spirit of nature both helps and harms man. Animists worship these spirits and make sacrifices. In the hunting beliefs of both peoples are: The hunters were important and significant people for the tribe. There is both practical and religious experience in hunting. Hunters prayed for the spirits of animals before they went hunting. They hunted only enough animals and asked for forgiveness for killing them. They used all parts of hunted animals as the tools and elements of rituals. There are several similarities in the beliefs of both nations regarding agriculture: They respect the land, the plants, and the trees. The earth is the Motherland, considers it sacred, and believes that it is important to respect and honor it. Before cutting down the trees they sacrifice. For Both peoples, farming is a sacred and religious activity.



**Keywords:** Beliefs, Superstitions, Rituals, Engravings, Comparing, Sacred marks

### Özət

Xalq dini nəsil-dən-nəslə ötürülən inanclar, xurafatlar və mərasimlərdən ibarət mədəniyyətdir. Xalq dini, ölkədə mövcud olan əsas dinin və ya tarixi dindən fərqlidir və özünəməxsus qurucuları, yaradıcıları, ilahiyyətçiləri, dini təşkilatları yoxdur.

İnanclar insanların yaddaşında yaşayır və həyata keçirilir, xüsusi məbədi və ya dini alimi yoxdur. Folklor şəklində qorunub saxlanılan bu mərasimlər və fikirlər əsrlər boyu yaşamış, gələcək nəsillərə millət və xalq haqqında doğru təhlillər aparmaq imkanı vermiş, onun mahiyyətini, şüurunu, zəkasını, bioloji və sosial varlığını kəşf etmək üçün bir vasitə kimi dəyərləndirilmişdir. Azərbaycan xalqı və Şimali Amerika Hindu mədəniyyətlərində məşhur dini fikir və baxışlarının müqayisəli tədqiqatı zamanı bir neçə paralellik aşkar edilmişdir. Azərbaycanda İslam din xadimləri tərəfindən qəbul olunmayan inanclar vardır ki, bunlar hələ də insanlar tərəfindən istifadə edilir. İnsanlar bu inancları gündəlik məişətində tətbiq edərək həyatlarını yaxşılaşdırmağa, xəstəlikləri müalicə etməyə, pis gözlərdən, cinlərdən, şeytandan qorunmağa ümid edirlər. Özlərini mümkün uğursuzluqlardan qorumaq üçün ayin və mərasimlər edirlər. Bu vəziyyətdə falçılara və sehrbazlara, müqəddəs hesab etdikləri əşyalara, simvollara, tilsimlərə müraciət edirlər. Hər iki xalqın əkinçilik, ovçuluq və animistik baxışlarla bağlı inanclarında bir neçə oxşarlıq var. Azərbaycan xalqı və Şimali Amerika Hindu mədəniyyətinə xas ən vacib dini fikir və baxışlarının müqayisəli tədqiqində bəzi paralellərin olduğu qənaətinə gəlinmişdir: Hər iki xalqın inancları müasir dindən əvvəl mövcud olan şəriətin yaddaşlarda yaşayan formalarıdır. Ruhlar bütün heyvanların və bitkilərin şəklini alıb dəyişə bilər. Hər fərdin qoruyucu ruhu var. Ölmüş insanın ruhu yer üzündə dünyanı gəzə bilər. İnsan, Ana Yerə səxavətli və mərhəmətlidir. Şimşək və ildırım eyni ruha sahib olan tanrılardır. Hər iki xalqın dini-animistik baxışlarında bunlar var: ağacların, qayaların, çayların, bitkilərin və heyvanların ruhlarının canlı olduğuna inanırlar. Təbiətin ruhu insana həm kömək edir, həm də zərər verir. Heyvandarlar bu ruhlara ibadət edir və qurban verirlər. Hər iki xalqın ov inanclarında bunlar var: Ovçular qəbilə üçün əhəmiyyətli və mühüm insanlar idi. Ovçuluqda həm praktik, həm də dini təcrübə var. Ovçular ova çıxmadan əvvəl heyvanların ruhları üçün dua edirdilər. Yalnız kifayət qədər heyvan ovlayır və öldürdükləri heyvanların ruhlarından bağışlanmalarını diləyirdilər. Ovlanan heyvanların bütün hissələrindən ayin vasitələri və elementləri kimi istifadə edirdilər. Hər iki xalqın əkinçiliklə bağlı inanclarında bir neçə oxşarlıq var: Torpağa, bitkilərə və ağaclara hörmət edirlər. Yer Vətəndir, onu müqəddəs hesab edir, hörmət və ehtiram göstərməyin vacib olduğuna inanırdılar. Ağacları kəsməzdən əvvəl ayin keçirir, dua edir, qurban verirdilər. Hər iki xalq üçün əkinçilik müqəddəs və dini bir fəaliyyətdir.

**Açar sözlər:** İnanclar, xurafatlar, ayinlər, qravürlər, müqayisə, müqəddəs işarələr

Beliefs that existed in Azerbaijan and inherited from ancient ancestors are called folk religion because they are not in Modern religion. The myths and stories created by the people about the elements consider sacred are religious folklore because they do not conform to the Islamic configuration and are considered by Muslims "non-religious" superstitions. For this reason, it is referred to these examples as "folklore".

The faith places and sacred temples of worship of the ancient Azerbaijani and Hindu tribes ancestors teach us through the paintings on stones, reflecting the spiritual connection between heaven and earth, man and earth.

Creation of people have left their mark on the landscape in the form of thousands of boulder alignments, pictographs, painted onto rock surfaces, and petroglyphs pecked into rock-such as these rows of figures made by the North American Anasazi (above) which can still be seen today on the Navajo Reservation. Rocks with unusual shapes, colors, or positions were especially revered. Rocks with usually depicts sacred experiences-such as human-like beings (left, right, and opposite)-or stylized frenditions of the everyday-such as animals (above, left, right). Many of these sites are still used by native people for expressing their spiritual connections to the Earth. [1.10]

Anazasi depicts astral human figures, sacred turtles, bison, and people with zoomorphic signs. In Hindu paintings, the left, right, and opposite sides are sacred in humans, and the upper, left, and right directions are sacred in animals.

Paintings and pictographs crafted and painted on rocks and stones in Azerbaijan are the ancient representatives of the people who left their traces on the rocks of Gobustan (40-20,000 years BC) and Gamigaya (8-7 millennia BC).

Gobustan has outstanding universal value for the quality and density of its rock art engravings, for the substantial evidence the collection of rock art images presents for hunting, fauna, flora and lifestyles in pre-historic times and for the cultural continuity between prehistoric and mediaeval times that the site reflects.

Gobustan rock art cultural landscape covers three areas of a plateau of rocky boulders rising out of the semi-desert of central Azerbaijan, with an outstanding collection of more than 6,000 rock engravings bearing testimony to 40,000 years of rock art during the wet period that followed the last ice age, from the upper paleolithic to the middle ages. The site, which covers an area of 537 ha, is part of the larger protected Gobustan reservation.

Gamigaya (Shiprock) where according to a local legend during a flood myth Noah's Ark pulled in to and turned to a stone in due course. There have been found about 1500 punched out and carved rock images of deer, goats, bulls, dogs, snakes, birds, fantastic beings, and also people, carriages and various symbols. [2] Chaotically drawn images of dancing people can be also met among the images.

Gamigaya's paintings differ from each other in the simplicity and complexity of their compositions, as well as in their plots. Animal drawings are depicted individually, in groups, and in conjunction with astral symbols. [4] Among these images, the scene of the struggle of animals is especially noteworthy. Bull drawings are in a realistic style, with long and curved horns. There are also images of a cart with a bull.

The totem painted on the doors and walls of the houses represents the animal or bird as an honorary relative of its clan through drawings of animals, birds and, in some cases, plants. They used red, black, orange in Hindu paintings, and green, blue, red, and orange in Azerbaijani paintings. It is used red, black, orange in Indian paintings, and green, blue, red, and orange in Azerbaijani paintings. The red color symbolized the sun, green nature, blue sky. Sometimes pictures of plants were also depicted. These pictures were not real, they were

depicted with a certain design. Birds of prey predominated in the paintings, with their heads, beaks, wings, and claws, as well as small bird's heads below the left and above the right.

Outsiders cannot tell if the image is an eagle, a pigeon, or a lightning bird, but it did not matter to the locals because they knew the name of the clan and could distinguish the image of a bird. These pictures were taken on the door of a house made of cedar, which the clan called the "Great House", and rituals were performed. These images and creations reflected the history and strength of the family. (4. 18)

Sacred Gamigaya rock is called "winged rock". According to legend, it was once a giant bird, and when the enemy attacked, the bird took them on its wings, took them to safety and saved them from death. Then the bird returned to the desert and turned to stone.

There is a legend about the Beshbarmak rock in Azerbaijan, and this rock belongs to sacred Khizir Nabi. He was the Savior of mankind. Later, he becomes invisible, and his five-fingered hand is forever stoned in that area. Fingers symbolically represent the safety of people. Today Beshbarmak rock is famous in the region and people respect it as the guardian angel of the people.

The Indian priests said, "All religions are the stones we bury on the way back to God." They think that all Indians should dance non-stop everywhere. The coming of spring is a sign of coming back of Great Spirit. Great Spirit will bring back all the animals with his coming. All the dead Indians will return and live again one day.

Religion, which is the most powerful tool in human psychology, has been governed by words that limit human activity, control feelings, emotions and desires, and create and perpetuate halal and haram concepts. These words are created in the form of stories, and governed the society and the community within a certain framework of behavior.

Folk religious beliefs have been and remain a powerful force in the lives of Azerbaijanis and Indians, and this belief regulates almost everything. The ancient priests were considered the highest class in the country and even ruled over the rulers. Only priests could communicate with God, organize worship and ceremonies, and were educated people who governed the laws of society. Ordinary people were not allowed to enter the temples.

Great Spirit and secondary gods were the creator of the universe. The most important secondary gods were The Sun, The Moon, The Wind, The Rain, and The Thunder and Lightning, which the people feared. The god who gave the grain was worshiped, rituals were performed, prayers were performed, rituals were performed, because he was considered responsible for the bountiful harvest..

The folk tales and myths of both nations provide the researchers with information to explore the belief culture of these peoples and its sublime civilization. Rituals were performed with the intention of overcoming difficult life, hardship, pain and sorrow, and were considered a means of finding food. Various symbols were used in such ceremonies. The prayers, rituals, and food offerings offered at each stage of the special worship gave people hope for a better life. Divine grace is addressed through mystical names, and people felt the need to understand the mysteries of the world in which they lived in myths, legends, and folk tales,.

It is possible to study the folk religious laws of different times through oral folklore and traditions. In myths, tales and legends, which are the creative products of the Azerbaijani

people, the negative and positive effects of the earth, the sun and the moon govern the lives of living beings:

- The sun is the best god: it is the basis of life, without which living beings perish, and it is also a worst god: it creates drought, causes hunger and death.

- The earth always favors those who worship it, and punishes those who disobey and forget it.

- The forest is difficult, whimsical and mysterious: on the one hand, it is rich in food, able to meet the needs of living things, on the other hand, it is able to destroy people.

- The roots of trees and plants are fuel for humans, furniture, medicine, strong drinks and clothing, but they can also be poisonous and kill them.

Folk religions of both nations are classified as follows:

- The ancestors worshiped their saints

- Beliefs about the protective properties of amulets, talismans and objects that are considered to be carriers of protective qualities are widespread

- Abundant harvest customs, animal protection rituals, rituals to protect against diseases, were used in fairy tales and legends, as well as household customs.

- The traditional systems of witchcraft and folk medicine, were an integral part of both peoples' societies.

- Both nations believed in power of blessings, curses, superstitions.

Light has a sacred life-giving feature in Azerbaijani Turk folklore. Women who enter the lives of the heroes of the saga and are the mothers of their children are a divine light. According to shamanistic beliefs, there is a world of light that shines from the earth to the sky, Turkish God sits with all the dazzling light on the seventeenth floor of the sky.

The Good spirits transform to the bird and fly to the world of light. The rainbow around the moon was considered good news for those who saw it. The sky was a radiant world, inhabited only by good spirits.

They saw from above all the dangers that could occur on earth and saved good people from suffering. The moon was the god's eye that saw everything in the dark. The absence of the moon and stars in the sky was a sign of danger, meaning that the devil was walking around.

North American Indians had different beliefs about light. The Inuit and Arctic natives believed that the lights in winter showed that dead spirits playing with the walrus skulls in the sky. The Inuit believers on the island of Nutnivak in the Bering Sea believed that light embodied walrus spirits playing with human skulls. Indigenous of Greenland presented the lights as a dance of the spirits of children who died at birth. Wisconsin Fox Indians considered aurora-light a bad omen; they believed that the enemies they had killed were preparing for revenge. Alaskan Inuit groups saw these lights as the spirits of the animals they hunted: whitefish, whales, seals, salmon, and deer. Some tribes considered these lights to be the devil.

The North American Indians believed that whistling to the light is dangerous because it would pull you away. Hudson Bay Inuit people considered light is a lamp of the Demon, which guided the lost souls. When the Great Desert Indians saw the lights, they thought that the northern tribes were cooking their killed enemies heart and celebrating it. (5. 22)

Indigenous tribes of both nations lived in harmony with nature and enjoyed its benefits. Every day was a holiday for them, except war and famine. Food was not easily available. Hunting with a bow and arrow and bringing food to the tribe was a difficult process. People were always afraid of hunger, and when they came across a herd of buffalo, they performed rituals of thanksgiving to their gods. The production of grain increased their gratitude, and they thanked Great Spirit's mercy with their ceremonies. They believed that being close to nature, they could feel the spirits of animals.

Even if people live together, they are always in danger. There were frequent wars between the tribes, and they fought to seize wealth and food. The priests had to perform rituals and ceremonies in order for the tribe to win the battle and succeed in the hunt. In their religion, Paradise is like a place, only the weather is better there, and the animals do not run away. Going to heaven was the happiest time of the year.

Belief in the sun was one of the oldest beliefs of the Oghuz Turks in Azerbaijan. The sun was a sacred element, and houses were built facing the sun. They believed that "evil forces live in a house where the sun does not set, which are also the causes of sickness, hunger and misery.

There are similar beliefs about the Sun and its eclipse in both nation folklore:

Azerbaijani believed that when the sun is eclipsed, there will be misfortune in the world. It is said that a giant dragon in the sky trying to swallow the sun because it wants to plunge the world into darkness. Cherokee say it is a giant frog in the sky trying to eat the sun. Azerbaijani and Indian are supposed to go outside and make a big noise with drums, whistles, and voices to scare the dragon, or frog away. If the person looks at a solar eclipse he will be blind. Solar eclipses can only be looked through dark glass. Taos Pueblo (New Mexico) says that people must stay inside and keep babies away from the windows, to be mindful. They have to wear something sharp. Nakoda (Alberta, Canada) tribes says: "Our elders have said that Lunar and solar eclipses have deeper representations. This activity represents some natural occurrence to happen on earth." Ho-Chunk (Wisconsin): "Was told to respect both sun and moon eclipses. Time of transformation." Crow (Montana) says: "We believe it's a new beginning. The sun dies and is rejuvenated."

It is also believed that the Sun and the Moon married during the eclipse. After the eclipse, when the sun or moon is completely bright again, it is believed that the birth has just taken place. It is believed that mating is the birth or renewal of the universe and all creation. During this process of birth/ renewal, the universe and all creation are reborn, rebuilt, and there is growth and development between all creation.

Both nations pray and reverence during the eclipse. Prayers should focus on the concept of an end of the eclipse of the Sun or the Moon, and we should pray for the end of evil, or the end of life. In addition, our prayers should be directed to future birth and renewal when the eclipse is over. Moreover, prayers should be about a better future. We often pray for and about ourselves and our loved ones. It is stated that those who pray during the eclipse should be primarily concerned with this creation: the end, renewal, and future of this creation, and the divine being. If we know the songs that will be used during the eclipse, then those songs can be sung.

Pregnant women cannot look at the sun during eclipse. They use red color to paint red spots on various parts of the body except for the face. Mothers hide babies less than a year old, but they do not use paint for them. Girls from one year to until puberty they paint with dots using white paint because the ancestors say that if they do not do that during the eclipse when the girls are older they might not have children or never marry. To older girls who already have puberty nothing happens because their blood is active and there is strength to protect them.

The ancient Mayans created the doors and windows of their houses to look at the stars, especially Venus. All the houses were built in the same direction. Surprisingly, the Mayans knew the trajectory of Venus perfectly. Venus, the Morning star is the patron of war. There were many suggestions about the Sun and Venus. We know from history that people closed the chimneys of their houses so that the light of Venus would not fall on the house and harm it. Venus was considered the star of war, so sacrifices were made to Venus and the Sun.

It is amazing how peoples know something will happen without technology, with prayers, songs and belief systems. We must trust the media to tell when the natural events will take place today. Our prayers and songs are very strong to stop the destruction of the world.

**References:**

1. Larry J. Zimmerman. American Indians. The First Nations. Life, Myth, and Art. Watkins publishing London. 2003, p. 144
2. <http://gemiqaya.nakhchivan.az/gemienglish/>
3. V. H. Əliyev – Gəmiqaya abidələri, Bakı, 1993, s. 156
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cild. cild, Elm, Bakı, 2004, s. 760
5. Weigle, Marta. Creation and Procreation: Feminist Reflections on Mythologies of Cosmogony and Parturition. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989. P. 134



## ТРУДНОСТИ У ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ

**Мамедова Рена Октаедр гызы**

Доцент кафедры «Социальная работа»  
Бакинского Государственного Университета,  
доктор философии по философским наукам.

Пандемическое распространение Коронавируса представляет собой огромную угрозу жизни. Коронавирусная инфекция оказала влияние на многие сферы жизнедеятельности Азербайджанского социума. Карантинный режим, система смс-разрешений повлияли и на общее состояние людей с различной степенью инвалидности.

Лицо, у которого наблюдается нарушение здоровья со стойким расстройством функций организма, причинами которого являются различные заболевания, травмы или дефекты, приводящее к ограничению жизнедеятельности и вызывающее необходимость его социальной защиты является человеком с ограниченными возможностями здоровья или лицом с инвалидностью. Люди с инвалидностью имеют такие же потребности, как и все другие люди.

Целеполагание. Основной целью данной научной статьи является выявление трудностей, с которыми сталкиваются люди с ограниченными возможностями здоровья (люди с инвалидностью) в Азербайджане в период Пандемии COVID – 19.

Методы. В ходе написания статьи использовались такие научно-исследовательские методы, как метод наблюдения, метод анализа статистической информации, связанные с Пандемией.

Результаты. В результате анализа сложившейся ситуации в связи с распространением Коронавирусной инфекции было выявлено, что в период пандемии в Азербайджане люди с ограниченными возможностями здоровья сталкиваются с рядом трудностей. Эти трудности связаны как с самочувствием людей с различной степенью инвалидности (физическим и психологическим), так и с их будущим положением в обществе.

**Ключевые слова:** Пандемия, Коронавирус, ограниченные возможности здоровья, инвалидность, Азербайджан, ТƏVİВ.

Лицо, у которого наблюдается нарушение здоровья со стойким расстройством функций организма, причинами которого являются различные заболевания, травмы или дефекты, приводящее к ограничению жизнедеятельности и вызывающее необходимость его социальной защиты, является человеком с ограниченными возможностями здоровья или лицом с инвалидностью. Люди с инвалидностью имеют такие же потребности, как и все другие.

Современные представления об инвалидности можно подразделить на медицинские и социальные. Медицинская модель инвалидности акцентирует диагноз

органической патологии или дисфункции, приписывая инвалидам статус больных или девиантов, и предполагает их изоляцию от мира «нормальных». Социальная модель рассматривает инвалидность как следствие несправедливого социального устройства (в частности, набора стигматизирующих определений): она берет свое начало в публикациях британских ученых – активистов организаций инвалидов (1970-е годы), а также в работах ряда американских социологов, доказывавших несостоятельность патерналистских установок традиционной социальной политики XX века.

На Западе уже не одно десятилетие широко практикуется концепция (и даже философия) независимой жизни. Такая философия предполагает возможность для инвалидов полностью контролировать свою жизнь на основе приемлемого выбора, который сводит к минимуму их зависимость от других людей в принятии решений и осуществлении повседневной жизнедеятельности. Это понятие подразумевает контроль над собственными делами, участие в общественной жизни, исполнение некоторых социальных ролей и принятие решений, ведущих к самоопределению личности. Организации, занимающиеся пропагандой подобной жизненной установки для лиц с ограниченными возможностями, носят название «центров независимой жизни».

Я бы хотела перейти к освещению вопросов, связанных с воздействием инфекции COVID-19 на жизнь людей с ограниченными возможностями здоровья и с различной степенью инвалидности в Азербайджане.

Пандемическое распространение Коронавируса представляет собой огромную угрозу жизни. Вспышка инфекции COVID-19 тем или иным образом затронула все слои населения и одним из негативных ее последствий является эмоциональная подавленность людей, которая может перерасти в стресс и депрессию. Вне зависимости от возраста, пола и социального статуса люди могут испытывать беспокойство, тревогу, страх, панические атаки и др. В таком состоянии человек нуждается как в поддержке родных и друзей, так и в профессиональной помощи психотерапевта или клинического психолога (3).

В настоящее время предметом серьезной озабоченности в странах и регионах, которые уже значительно пострадали от пандемии, как, например, регион Ломбардия в Италии, становятся вопросы обеспечения бесперебойного доступа к услугам для людей с развивающимися или уже имеющимися нарушениями психического здоровья, наряду с вопросами поддержания психического здоровья и благополучия работников здравоохранения, находящихся на переднем крае борьбы с пандемией (5).

Коронавирусная инфекция оказала влияние на многие сферы жизнедеятельности Азербайджанского социума. Карантинный режим, система смс-разрешений повлияли и на общее состояние людей с различной степенью инвалидности. Больше всего влиянию социальной изоляции подвергается психика пожилых и молодых, в случае возникновения тех или иных психологических проблем надо сразу же обращаться к специалистам. Отечественный клинический психолог Рамин Гаджиев, комментируя вопрос о влиянии карантинного режима на душевное состояние человека, отметил, что психологическое состояние людей, которые ранее переживали психические проблемы, в последнее время заметно ухудшилось (4). Речь

конечно идет не обо всех, но у некоторых людей, имеющих соответствующие заболевания, пандемия и жесткий карантинный режим могут усугубить имеющиеся проблемы, продолжил он. При этом ухудшение способно возникать независимо от возраста и пола. «К сожалению, среди них есть даже десятилетние дети», - сказал врач, добавив, что в целом карантин для многих протекает тяжело. После окончания карантина у психологически слабых людей может развиваться страх перед выходом из дома, отметил в свою очередь отечественный психиатр Икрам Рустамли. При этом больше всего стрессовые состояния сегодня наблюдаются у молодых в возрасте 16-24 лет (4).

В апреле 2020-го года в Министерстве труда и социальной защиты населения Азербайджанской Республики предупредили о том, что решение о продлении сроков инвалидности позволит обеспечить пособиями и пенсиями в период особого режима карантина 14 тысяч человек. Если особый режим карантина в связи с коронавирусом будет отменен в республике 4 мая (информация на 2020-ый год), граждане с инвалидностью смогут обратиться для перерегистрации в соответствующие медицинские учреждения в июне. Об этом сообщил заведующий отделом политики социального обеспечения Министерства труда и социальной защиты населения Бабек Гусейнов (7). В рамках мер социальной поддержки в связи с пандемией было принято решение продлить истекший срок инвалидности до первого числа следующего после отмены карантина месяца. Речь идет о лицах с инвалидностью, сроки права получения социальных пособий и трудовых пенсий которых истекли в период карантина, то есть с 1 марта 2020-го года, но которые ввиду карантинного режима не имели возможности пройти соответствующее обследование и продлить срок инвалидности (7). За этот период детям с ограниченными физическими возможностями и ухаживающим за инвалидами первой группы лицам планировалась выплата президентской пенсии в размере 50 манатов (7). В целом на данные социальные меры средства выделяются из ресурсов Государственного фонда социальной защиты.

Глава Центра психического здоровья Министерства здравоохранения Азербайджанской Республики, доктор медицинских наук, профессор Фуад Исмаилов комментируя вопросы воздействия пандемии коронавируса на психологическое состояние людей, отметил, что режим самоизоляции изменил повседневный образ жизни людей и выявил их психологическую нестабильность. Он отметил, что пандемия COVID-19 не только поставила под угрозу жизнь и здоровье людей, но и повергла всех в очень тяжелую психологическую ситуацию (6). «Тревога и страхи, вызванные вирусом COVID-19, негативно повлияли на психическое здоровье миллионов людей, а отсутствие социального взаимодействия из-за пандемии оказало крайне негативное влияние на человеческую психику. Сейчас очень часто у пациентов с коронавирусом встречаются различные психопатологические симптомы», - сказал Ф. Исмаилов (6). По его словам, число людей, обращающихся за психологической помощью в центр, который он в настоящее время возглавляет, растет и у пациентов наблюдаются различные психологические и психические расстройства. «К примеру, пациенты, страдающие острыми стрессовыми реакциями и депрессивными синдромами, боятся умереть, постоянно пребывая «в состоянии стресса». Из-за

повышенного страха заражения среди поступающих наблюдается рост обсессивно-компульсивных расстройств», - подчеркнул Фуад Исмаилов (6). Профессор также рассказал о пациентах, у которых наблюдаются панические атаки и генерализованные тревожные расстройства, отсутствие социализации, семейные конфликты и опасения за будущее. Он отметил, что, немало пациентов, страдающих посттравматическим стрессовым расстройством. По словам руководителя центра, наиболее остро переносящими эти заболевания становятся люди, инфицированные COVID-19, а также их родственники.

Касаясь лиц старше 65 лет, Фуад Исмаилов отметил, что у них наблюдается депрессия и чувство одиночества, поскольку они чувствовали себя изолированными в условиях строгого карантина и не могли видеться с родственниками. Самая многочисленная группа людей, перенесших психологическое потрясение - это врачи и медицинский персонал (6).

По словам профессора, Центр психического здоровья по всем нарушениям оказывает населению специализированные амбулаторные услуги: диагностическая, психиатрическая, психологическая и психосоциальная помощь. Руководитель центра также рассказал об отделениях, действующих в учреждении для оказания этих услуг по четырем различным направлениям (6). «Основная функция медицинского консультационного отделения - это диагностика, лечение и профилактика психических заболеваний. Сюда обращаются в связи с органическими расстройствами, шизофренией и расстройствами личности. В отделение неотложной психологической помощи обращаются люди с психологическими проблемами, острыми стрессовыми реакциями, депрессией, посттравматическим стрессовым расстройством (ПТСР), тревожными расстройствами, обсессивно-компульсивными расстройствами», - отметил Фуад Исмаилов (6). По словам профессора, основная задача Отделения психосоциальной реабилитации - помочь людям, страдающим психическими заболеваниями, нормально работать в обществе.

В Центре функционирует служба горячей линии. «Телефон доверия» - (012) 566 50 61, (012) 566 39 36 создан для оказания бесплатной помощи людям для преодоления психологических трудностей. Ежедневно по этой линии поступают многочисленные обращения. Обратившимся лицам оказывается психологическая помощь, им указываются пути выхода из сложившейся ситуации, а также оказывается общая психологическая поддержка.

Руководитель отделения экстренной психологической помощи Центра психического здоровья при Министерстве здравоохранения Гюнель Алиева рассказала о том, как следует управлять стрессом в период пандемии COVID-19 (3). Об этом АЗЕРТАДЖ сообщили в пресс-службе министерства. В рамках интервью Гюнель Алиева затронула ряд важных вопросов, связанных с преодолением подобных трудностей. Врач-психиатр отметила, что стресс – это реакция организма на воздействие различных стрессоров: «Существуют как положительная, так отрицательная формы стресса. Положительный стресс является защитной реакцией, которая мобилизует организм к адаптации измененной среды. В свою очередь, отрицательный стресс (дистресс) может стать причиной различных психологических

расстройств. Психика человека способна сопротивляться разным негативным факторам. Наша стрессоустойчивость готова ко многому и может вынести определенный уровень стресса и внешних изменений, к которым мы можем адаптироваться самостоятельно. Но нередко встречаются случаи, когда человек не в силах справиться с дистрессом, что негативно влияет на повседневную жизнь. На фоне дистресса могут проявляться агрессия, бессонница, подавленное настроение, тревожность. В свою очередь, такие состояния могут способствовать злоупотреблению алкоголем, курению и др. Если эти симптомы продолжаются более двух недель, то настоятельно рекомендуется проконсультироваться со специалистом». По ее словам, существует ряд методов для повышения стрессоустойчивости, такие как полноценный сон, здоровое питание, регулярные физические нагрузки, прогулки и общение с позитивными людьми. «Все эти факторы снижают дистресс и способствуют восстановлению психического состояния», - отметила Гюнель Алиева (3). На вопрос о том, как можно помочь близкому человеку при стрессе, Гюнель Алиева ответила, что прежде всего важно уделять больше внимания и много общаться, чтобы помочь выявить причины, приводящие к эмоциональному дисбалансу: «На самом деле самостоятельно справиться со стрессом не так трудно, как кажется. Просто надо самоорганизоваться и целенаправленно повышать уровень стрессоустойчивости разными способами. Самыми эффективными способами являются: физический (полноценный сон по 8 часов в день, здоровое питание, ежедневные физические нагрузки по 20-30 мин, прогулки на свежем воздухе, йога), ментальный (развитие в себе позитивного мышления и оптимизма, поиск путей развития данной ситуации) и эмоциональный (музыка, беседы с близкими, помощь другим в трудной ситуации)» (3).

На фоне распространения пандемии коронавирусной инфекции на все большее число стран мира, люди начинают испытывать повышенный страх, волнение и беспокойство. Это касается как населения в целом, так и отдельных групп граждан, например, лиц старшего возраста, поставщиков услуг здравоохранения и лиц с сопутствующими нарушениями здоровья (5).

По мнению специалистов, говоря терминами общественного здравоохранения, используемыми в контексте охраны психического здоровья, главные психологические последствия пандемии сегодня выражаются в повышенном уровне стресса и тревожности. При этом по мере введения новых противоэпидемических мер и связанных с ними изменений (в первую очередь карантина, который сказывается на привычных для людей видах деятельности, повседневном укладе и основных источниках средств к существованию) также может расти распространенность одиночества, депрессии, пагубного употребления алкоголя и употребления наркотиков, равно как и распространенность самоповреждений или суицидального поведения (5).

В рамках принятия ответных мер общественного здравоохранения, ВОЗ совместно со своими партнерами работает над созданием комплекта новых материалов по вопросам психического здоровья и психосоциальной поддержки в условиях вспышки COVID-19 (5).

Боязнь заразиться, опасения за здоровье близких, карантин, безработица, финансовые проблемы, социальная изоляция - последствия пандемии COVID-19 для



психического здоровья населения будут ощущаться еще долго. Об этом заявил глава Европейского бюро Всемирной организации здравоохранения Ханс К्लюге, сообщается на сайте Центр новостей ООН (2). Ханс К्लюге напомнил: согласно проведенным Международной организацией труда опросам, каждый второй молодой человек в возрасте 19-29 лет испытывает тревожность или депрессию. По словам представителя ВОЗ, эта тенденция касается и других возрастных групп. В зимние месяцы подобные недуги вообще часто обостряются, а на фоне пандемии могут стать еще большей угрозой для здоровья населения (2).

На основании Указа Президента Азербайджанской Республики от 20-го декабря 2018-го года было создано публичное юридическое лицо “Tibbi Ərazi Bölmələrini İdarəetmə Birliyi” (ТӘВİВ). Основной задачей данной организации является организация управления медицинскими учреждениями, а также осуществление контроля в этой сфере. Основная цель ТӘВİВ – обеспечение организации медицинских услуг в медицинских учреждениях, находящихся в ее ведомстве, для охраны здоровья населения (1).

Согласно информации Оперативного Штаба при Кабинете Министров Азербайджанской Республики власти Азербайджана продлили карантин до 1-го апреля 2021-го года, с 18-го января 2021-го года смягчается ряд ограничений.

Ежедневные новости о распространении и особенностях вируса, цифры заболеваемости и показатели смертности надолго останутся в памяти людей даже после карантина. Тем самым, как утверждают специалисты, в период пандемии необходимо держаться подальше от социальных сетей и меньше смотреть телевизионные и радиопрограммы, транслирующие новости об этой глобальной угрозе (4).

В результате анализа сложившейся ситуации в связи с распространением Коронавирусной инфекции было выявлено, что в период пандемии в Азербайджане большая часть населения, и, в особенности люди с ограниченными возможностями здоровья сталкиваются с рядом трудностей. Эти трудности связаны как с самочувствием людей с различной степенью инвалидности (физическим и психологическим), так и с их будущим положением в обществе. Карантин хуже всего действует на молодых и пожилых людей. Эти люди входят в группу риска. Поэтому родные должны быть к ним более внимательными, почувствовав разницу в их поведении, следует обратиться к специалисту. Психические проблемы могут возникнуть даже у людей психологически сильных и устойчивых. В таких случаях следует без колебаний обращаться к врачам, которые специализируются в данном направлении - психологам, психиатрам.

#### **Использованная литература**

1. ТӘВİВ. <https://its.gov.az/page/tebib-1>
2. Влияние пандемии COVID-19 на психическое здоровье людей будет ощущаться еще долго. <https://www.belta.by/world/view/vlijanie-pandemii-covid-19-na-psihicheskoe-zdorovje-ljudej-budet-oschuschatsja-esche-dolgo-voz-421050-2020/>



3. Как управлять стрессом в период пандемии COVID-19.  
<https://azertag.az/ru/xeber/Kak upravlyat stressom v period pandemii COVID 19-1541669>
4. Последствия пандемии: как карантин влияет на психику человека.  
<https://az.sputniknews.ru/health/20200628/424306501/psihicheskoe-sostojanie-karantin.html>
5. Психическое здоровье и COVID-19. <https://www.euro.who.int/ru/health-topics/noncommunicable-diseases/mental-health/data-and-resources/mental-health-and-covid-19>
6. Режим самоизоляции изменил повседневный образ жизни людей в Азербайджане - профессор медицины.  
<https://www.trend.az/azerbaijan/karabakh/3300082.html>
7. Хорошая новость для граждан с инвалидностью.  
<https://az.sputniknews.ru/life/20200422/423723847/srok-invalidnost-karantin-posobija.html>

**МЕЖПОКОЛЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ  
КЫРГЫЗСКОМ ОБЩЕСТВЕ**

**Асылгүл Жуматаева**

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына  
Бишкек, Кыргызстан

**Айсаткын Дүйшөбаева**

КГУ им. И.Арабаева  
Бишкек, Кыргызстан

**Аннотация**

В данной статье исследуется трансформация межпоколенческих отношений в современном кыргызском обществе. Поскольку сегодняшний процесс глобализации глубоко изменил отношения между поколениями в кыргызском обществе, уважение к старшим, уважение к младшим, отношение к женщинам, сыновьям и дочерям вышло из традиций. Основная идея статьи заключается в том, что, несмотря на изменения и нововведения в современном обществе, некоторые традиционные социальные ценности соответствуют принципам исламизации, пришедшим в Кыргызстан с глобализацией, и традиции живы и сегодня. Другими словами, некоторые национальные и культурные ценности в рамках традиции совместимы с исламом с точки зрения идей и обычаев, и они по-прежнему широко распространены в обществе, не теряя своей актуальности. Традиционная форма межпоколенческих отношений, положенная в основу статьи, проанализирована на основе пяти социокультурных концепций: социальной, фольклорной, традиционной, экономической и семейной. Было проведено эмпирическое исследование современного состояния отношений между поколениями, фольклорной литературы, местных эпосов и генеалогий, пословиц, обычаев и ритуалов, обычно используемых в повседневной жизни.

**Ключевые слова:** Межпоколенные Отношения, Кыргызское Общество

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ШОК ПРИ ПОХИЩЕНИИ НЕВЕСТ  
(НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ Ч. АЙТМАТОВА «ДЖАМИЛЯ»)**

**Айсаткын Дүйшөбаева**

Кыргызский Государственный Университет  
имени И. Арабаева,  
Бишкек-Кыргызстан

**Гүлжан Алымкулова**

Жалалабатский Государственный Университет  
Жалалабат-Кыргызстан

**Аннотация**

В статье делается психологический анализ судьбы главной героини повести Чынгыза Айтматова «Джамилия». Произведение освещает события во время войны 1941-1945 годов прошлого века, где молодой человек по имени Сыдык похищает и женится на девушке 12-14 лет по имени Джамиля. После женитбы Сыдык уедет на войну и его молодая жена избегает из деревни с одним молодым человеком. Судьба Джамили уже широко критиковалась многими писателями и учеными игнорируя тот факт, что она была очень молода, и ее заставили выйти замуж. Эта статья существенно отличается от предыдущих исследований и мнений, высказанных учеными и рассматривается тот факт, что в то время Джамиля была очень молодой, вышла замуж по похищению, и в результате у нее было много психологических проблем. При написании статьи, использовалась метод контент-анализа и был создан психологический портрет молодую Джамилю, использованы повесть «Джамиля», и научные труды в области психологии.

**Ключевые слова:** Психологический Шок, Похищении Невест, Повести Ч. Айтматова «Джамиля»

## КОНЦЕПТ “ДАСТОРКОН ” В КЫРГЫЗСКОЙ КУЛЬТУРЕ И СПОСОБЫ ЕГО ВЫРАЖЕНИЯ

**Алымкулова Гулжан**

Жалал- Абадский Государственный Университет им. Б.Осмонова  
Жалалабат, Кыргызстан

**Асылгүл Жуматаева**

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына  
Бишкек, Кыргызстан

### **Аннотация**

В данной статье исследуются традиционные представления современного кыргызского общества относительно дасторкона. В частности, в данной статье изучаются такие вопросы как: традиционное представление кыргызского народа о смысле дасторкона? Как в нынешнее время кыргызы воспринимают традиционную практику угощения гостя хлебом, даже если это совсем не знакомый человек, или угощение новорождённого маслом. Основная идея статьи заключается в том, что, несмотря на то, что традиционное кыргызское гостеприимство все еще существует, в обществе делятся две категорий восприятия: кыргызы нового поколения и кыргызы старого поколения.

При написании статьи использовались литературная и художественная литература, местные этнические и национальные художественные фильмы. Кроме того, было проведено специальное этнографическое интервью о восприятии концепции дасторкон современным обществом, результаты которого подробно описаны в статье.

**Ключевые слова:** Концепт “Дасторкон”, Кыргызской Культура, Способы Выращения

## **TURKEY'S METHODS OF COMBATING DAESH AND ITS CONSEQUENCES**

**Huseyn Huseynli**

Baku State University, Faculty of History,  
Department of the New and Modern History of the Countries of Europe and America, Baku,  
Azerbaijan

### **Abstract**

In the fight against international terrorism, Turkey's activities as a member of NATO against the terrorist group Daesh are of particular importance. The rapid rise of terrorism and terrorist organizations in recent years, and the complex situations that accompany these processes, have reached their peak with the emergence of Daesh. In this study the area of Daesh's influence, its source of funding and Turkey's fight against this terrorist organization have been researched. Definite scientific outcomes of the study have been analyzed.

**Keywords:** Turkey, Daesh, NATO, terrorist, fight

### **Introduction**

Processes such as the political vacuum, resistance, ideological divisions, and coups in Iraq led to the emergence of Daesh. Daesh has seized control of large swathes of territory in Iraq and Syria, using the power vacuum created by the Arab Spring to undermine the influence of existing states in the Middle East and its erratic warfare strategies. The conditions that led to the Daesh's occupation of Iraq took on a new form, including the Syrian civil war. Thus, the concept of war and terrorism formed by the organization has become the number one security problem not only for the Middle East, but also for the international community. The different form of this terrorist organization made it difficult to fight against it. Unlike other terrorist organizations, Daesh had a state-like organizational structure, a policy of fear and violence, the proclamation of the so-called caliphate, and the ability to take the armed religious struggle to the global level. The organization was also trying to control certain areas of land, which was another factor complicating the fight against it [1, 7].

### **The activity area of Daesh and Turkey's strategy to fight this terrorist organization.**

The fact that Daesh operates in areas close to the Turkish border, "declaring Turkey as one of the target countries" [2] made it necessary to act against this terrorist group. Assuming Daesh's security threats against Turkey in general, we can group these threats as follows:

- Involvement of foreign terrorist fighters;
- Bombard assassination operations;
- Border security;
- Cross-border attacks on Turkey;
- Radicalization.

This situation makes Turkey's large-scale struggle with Daesh. Turkey's strategy to fight this terrorist organization has six directions:

- Fight against foreign terrorist fighters;

- Security operations against centers within Turkey that support or have the potential to assist or initiate Daesh;
- Cross-border military operations;
- International in order to prevent the financial sources of terrorism cooperation;
- Measures to ensure the physical security of borders;
- Expansion of anti-Daesh propaganda [3, 8-9]

Turkey has launched a two-pronged national and international strategy against ISIS, which targets Turkey for "being on the same front with the NATO crusaders" [4, 6] in the "Dabig" newspaper. Following a policy of counterterrorism in the fight against Daesh at the national level, Turkey has played an active role in providing international military and political support to the anti-Daesh coalition. The diversity of threats against Turkey by ISIS has led to a wide-ranging strategy to combat this terrorist organization. Turkey, which initially fought foreign terrorist fighters, sought to take precautionary measures in the source countries, which it identified as a destination, to prevent their influx. Second, Turkey strengthened border security measures and compiled a list of people barred from entering the country and worked to repatriate those who entered the country by other means. Third, it organizes operations in areas identified as an internal threat. In the fourth stage, it is working to further strengthen the physical border security. These measures include the fight against foreign terrorist fighters trying to use Turkish territory as a transit country to join Daesh's military operations in Syria and Iraq. This work is complicated by the fact that the citizens of the countries often do not provide the necessary intelligence and ignore this threat where potential foreign terrorists [5, 52-55]. In 2014, Turkey, in cooperation with the Security Intelligence, Counterterrorism and Smuggling Departments, established "Risk Analysis Unions" at airports and intercity terminals that are considered risky, and activated the entry ban to Turkey [6]. During the period from 2011 to 2016, the number of people banned from entering the country reached 38,624. During this time, about 3,335 people from 95 countries were deported according to the list [7]. As part of the operations, 2,433 people suspected of having links with ISIS were detained and 808 were arrested [8]. Preventive operations were also carried out as a measure against Daesh. These events, which became more widespread in 2015, were mainly held in Kilis, Gaziantep and Istanbul. In particular, the location of Kilis and Gaziantep on the Syrian border shows the level of threat. It has been determined that Kilis will be used as a transit point for more foreign terrorists, while Gaziantep will be used as a warehouse and base [9].

Turkey has been taking more serious measures since 2015 to strengthen security measures on the border with Syria in the fight against Daesh. For this purpose, 4 Turkish border regiments, 12 border battalions, 37 border units and 139 border police units operated on the border with Syria. Personnel serving on the Syrian border accounted for 30% of the Land Forces Command personnel serving on the Turkish border [10]. In addition, the Border Physical Security System project with a budget of 300 million TL on the Syrian border, the service of unmanned aerial vehicles was also used. On March 16, 2016, NATO Secretary General Jens Stoltenberg stated that he had reached an agreement with Turkey to intensify and surveillance activities on the Turkish-Syrian border, and that steps were being taken to implement this step in the best possible way [11, 63].



### **Turkey's cross-border operation**

The preventive measures taken by Turkey against Daesh across the border were carried out in two directions. The first is the measures taken by Turkey against the terror organization in accordance with the capabilities and capabilities of its military potential, which are mainly self-defense and preventive. The second is the measures taken by Turkey as an active party in the US-led international coalition to fight Daesh. These measures are based on the strategy of weakening and destroying the organization, which is accepted by the international community. Turkey's active participation in the anti-Daesh coalition since its inception shows that it has mastered this strategy as well as fighting terrorism. In response to the Daesh terrorist attacks on Turkey's border areas and missile strikes, Turkey not only fired artillery, hail, and artillery batteries at the firing points, but also took other measures to clear its borders of Daesh. In January-March 2016 alone, 487 Daesh targets were hit and at least 86 terrorists were killed. In addition, the military forces on the border were further strengthened and air operations were carried out [12].

Turkey's traditionally one of the world's leading countries in the fight against terrorism has also influenced the formation of a strategy to fight Daesh. For example, for five years, Turkey co-chaired the Global Counter-Terrorism Forum, established on September 22, 2011, by 29 members, including the United States and the European Union [13]. Together with the Netherlands, a member of NATO, on April 7, 2015, it established the Foreign Terrorist Fighters Working Group of the anti-Daesh coalition. The working group had developed an action plan to fight against foreign fighters.

In order to further strengthen the fight against terrorism, Turkey was able to legitimize the organization of cross-border air operations by a decision adopted by the Parliament on October 2, 2014. Turkey, which has been more active in joint operations with the United States since 2015, has allowed the US Armed Forces to use the Incirlik base in the fight against Daesh. During his visit to Turkey on January 22, 2016, US Vice President Joe Biden discussed increasing cooperation between the two countries in the fight against Daesh. In particular, the main topic of discussion was the exchange of technology and technical support, which will be useful for the United States to increase border security in Turkey [14]. On February 2, 2016, Turkey also participated in the meeting of the international coalition of 60 countries in Rome to discuss the fight against the Daesh terrorist organization. In addition to Syria and Iraq, it was stated at the meeting that Turkey would contribute to the fight against the growing influence of this terrorist organization in Libya and its possible threat [15].

In its fight against Daesh, Turkey not only carried out direct attacks on the terrorist organization during its cross-border operations, but also provided various forms of support to the forces operating in this direction. For example, during the siege of Kobane by Daesh, Iraqi peshmerga, that is, Kurdish militants, could cross from Turkey and into Kobane in Syria. In addition, Iraq has provided direct weapons and training support to the Kurdish Regional Administration's fight against terrorist organizations inside Iraq [16].

One of the most important places in Turkey's fight against the Daesh terrorist organization is the prevention of its financing [17, 48]. According to a report co-chaired by

the United States and Turkey entitled "Funding of the Daesh terrorist organization", Daesh received revenue from five sources:

1. Illegal income from occupied lands (bank robberies, usurpation, control and management of oil fields, looting of other economic objects, cash in the sphere of influence of Daesh and illegal collection of taxes from individual objects);
2. Kidnapping for ransom;
3. Gifts given by or obtained from non-profit organizations;
4. Gifts received through modern communication networks;
5. Financial support obtained through foreign terrorist militants.

According to a report by the UN Security Council, Daesh was the richest terrorist organization in the world. According to the report, Daesh's revenue in 2015 amounted to \$ 1 billion [18, 6]. As a result of operations carried out by the Turkish Armed Forces to prevent this financial support, 6,000 different weapons, 5.5 million liters of fuel, 4 tons of marijuana and 1.6 million pills have been seized in the last 5 years. As former Minister of National Security Fikri Ishik stated in an interview on November 17, 2016, Turkey has "reached the level of one of the world's leading countries in the fight against terrorism and is determined to continue the fight against terrorism until the end" [19]. However, until the ongoing unrest in the Middle East is resolved, this decision and the struggle will make it difficult to maintain order within Turkey.

### **Conclusion**

The destruction of Daesh, the PKK and other terrorist organizations to resolve the crisis in the region cannot be considered satisfactory for solving such a problem. Because the struggle against specific organizations will pave the way for the continuation of new, different forms of conflict after the destruction of an organization. The struggles could further shake Turkey's economic power. In order to solve the problem, Turkey should not commit itself to solving the problem alone, the EU, NATO, the UN and so on. Efforts should be made to show the intention of international organizations to solve the problem not only at the table, but also on the ground.

### **References**

1. Sınırdaki Düşman: Türkiye'nin DAİŞ ile mücadelesi/ M.Yeşiltaş, Ö.B.Özdemir, R.Öncel, S.Düz, B.Öztürkün redaktesiyle. İstanbul: SETA, 2016
2. <https://www.haber7.com/ortadogu/haber/1926730-isid-hutbelerinde-hedef-turkiye>
3. <https://setav.org/assets/uploads/2016/06/sinirdaki-dusman-turkiyenin-dais-ile-mucadelesi-pdf.pdf> p.8-9
4. From The Battle of al-Ahزاب to The War Coalitions/ Dabiq magazine, 1436, issue 11, Dhul-qa'dah.
5. <https://setav.org/assets/uploads/2016/06/sinirdaki-dusman-turkiyenin-dais-ile-mucadelesi-pdf.pdf> p.52-55
6. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/turkiyeden-iside-gecit-yok-2048089>

7. “İçişleri Bakanı Ala: 125 Ülkeden 37 bin Kişiyi Türkiye’ye Giriş Yasağı Konulmuştur”, Anadolu Ajansı, 5 Şubat 2016; "Yabancı Savaşçılar İstatistikleri", T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel
8. “Türkiye’nin Yabancı Terörist Savaşçılarla Mücadelesi”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, [http://www.mfa.gov.tr/turkiye\\_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa), (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2016).
9. <https://setav.org/assets/uploads/2016/06/sinirdaki-dusman-turkiyenin-dais-ile-mucadelesi-pdf.pdf> p.58
10. “TSK Sınır Güvenliği Tedbirlerinin Bilançosunu Çıkardı”, Hürriyet, 8 Aralık 2015
11. “NATO to Boost Surveillance on Turkey-Syria Border”, Hurriyet Daily News, 11 Mart 2016.
12. T.C. Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, [http://www.mfa.gov.tr/turkiye\\_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yabanci-terorist-savascilarla-mucadelesi.tr.mfa) Erişim tarihi: 6 Mayıs 2016
13. Terörizmle Mücadele Küresel Forumu Hakkında Bilgi Notu, 28 Eylül 2013/[http://www.mfa.gov.tr/terorizmle-mucadele-kuresel-forumu-hakkinda-bilgi-notu\\_-28-eylul-2013.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/terorizmle-mucadele-kuresel-forumu-hakkinda-bilgi-notu_-28-eylul-2013.tr.mfa)
14. “Joe Biden Presses for Expansion of Turkey’s Role in Fighting ISIS”, The Wall Street Journal, 24 Ocak 2016; “Biden, Türkiye ile Dört Başlıkta Pazarlık Yaptı”, Sabah gazetesi, 24 Ocak 2016.
15. "Roma'da IŞİD Toplantısı", Al Jazeera Turk dergisi, 2 Şubat 2016.
16. “Ankara-Erbil Hattında Askeri Destek”, Rudaw dergisi, 15 Kasım 2015.
17. Financing of the Terrorist Organisation Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL). 2015.
18. Report of the Secretary General on the Threat Posed by ISIL (Da’esh) to International Peace and Security an the Range of United Nations Efforts in Support of Member States in Countering the Threat. United Nation Security Council, 2016.
19. Savunma Bakanı Fikri Işık, terörle mücadele kapsamında 30 adet F-35 savaş uçağı alınacağını açıkladı/ <http://www.kokpit.aero/turkiyenin-f35leri-2018-de-geliyor>

SOLTAN MEJID GANIZADE AND  
ISSUES OF TEACHING AZERBAIJANI LITERATURE

**Nazile Abdullazadeh**

associate professor

Azerbaijan State Pedagogical University

Head of Technology Teaching Literature Department

ORCID/0000-0002-1829-7178

**Abstract**

Soltan Majid Ganizade is one of the well-known figures in the history of pedagogical thought in Azerbaijan. Born into a merchant family, Sultan Majid's grandfather Aga Masih was one of the famous poets of Shirvan. Receiving his first education from his father, Ganizade studied at various schools in the city and learned several languages. When he worked at the Gori Teachers' Seminary, S.M.Ganizadeh carried the weight of Azerbaijani education and was a member of various scientific societies and commissions. Fluent in Russian, he worked as a teacher at the Alexandrovsky Teachers' Institute in Tbilisi (Georgia) and trained teachers for urban schools. One of the founders of the first Russian-Muslim school in Azerbaijan was S.M.Ganizade.

S.M.Ganizadeh was well aware of the great need for textbooks in his time. The task of the reader - to create works to meet the spiritual needs of children, to develop children's literature - placed serious responsibilities on the owners of pens. The pedagogue-writer understood that in order to teach in the native language, the student first of all studied the national life and life of the native people, morality, spirituality, ideals and aspirations, ethical thoughts and so on. should know. It was not without reason that he called himself "National figure Sheyda Masihzadeh" after the protagonist in his 1998 book "Teachers' Pride". With each of his writings, he served the nation, trying to convey to readers in an interesting way what others could not say.

S.M.Ganizadeh's contribution to the development of Azerbaijani literature is especially great. He focused on providing schools with textbooks and worked hard to solve these problems. One after another, "Istilahi-Azerbaijan" (Parts I and II, 1889), "Dictionary of Russian and Turkic" (1890), "Dilmanci of the Russian language" (1896), "Teacher of the Russian language" (1896), "Alphabet". He wrote and published the textbooks "Mutaharriki" (together with Alisgender Jafarzadeh in 1900), "Dictionary of Turkic and Russian" (1903), and saved the schools of that time from textbook needs.

**Keywords:** Azerbaijani literature, teaching, manual, S.M.Ganizade.

SULTAN MƏCİD QƏNİZADƏ VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDRİSİ  
MƏSƏLƏLƏRİ

*"..Qənizadə Azərbaycan maarifinin ağırlığını çiyində daşıyan görkəmli ziyalılarımızdan biri olmuşdur. Azərbaycan müəllimlərinin bir neçə nəslə Qənizadəyə "Mirzə Məcid" deyə yüksək ehtiram hissi ilə müraciət etmiş, ondan öyrənmiş, ondan göstəriş almışlar".*

*Abbas Zamanov*

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin tanınmış simalarından biri də Sultan Məcid Qənizadədir. Tacir ailəsində dünyaya gələn Sultan Məcidin ulu babası Ağa Məsih Şirvanın tanınmış şairlərindən olub. İlk təhsilini atasından alan Qənizadə sonralar şəhərin müxtəlif məktəblərində təhsil alıb, bir neçə dil öyrənib. Qori Müəllimlər Seminariyasında işlədiyi müddətdə Sultan Məcid Azərbaycan maarifinin ağırlığını çiyinlərində daşımış, müxtəlif elmi cəmiyyətlərin, komissiyaların üzvü olmuşdur. Rus dilini gözəl bildiyindən o, Tiflisdə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunda pedaqoji kadr hazırlığı sahəsində fəaliyyət göstərmiş, şəhər məktəbləri üçün müəllim hazırlamışdır. Azərbaycanda ilk rus-müsəlman məktəbinin yaradıcılarından biri də S.M.Qənizadə olmuşdur.

S.M.Qənizadə öz dövründə məktəblərin dərsliyə böyük ehtiyacı olduğunu gözəl bilirdi. Oxucunun – uşaqların mənəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün əsərlər yaratmaq, uşaq ədəbiyyatını inkişaf etdirmək vəzifəsi qələm sahiblərinin üzərinə ciddi vəzifələr qoyurdu. Pedaqoq-ədib başa düşürdü ki, ana dilində təhsil vermək üçün şagird ilk növbədə doğma xalqın milli həyat və məişətini, əxlaq, mənəviyyat, ideal və arzularını, etik düşüncələrini və s. bilməlidir. 1998-ci ildə çap etdirdiyi "Müəllimlər iftxarı" əsərində özünü baş qəhrəmanın adı ilə "Millətixadim Şeyda Məsihzadə" adlandırması da səbəbsiz deyildi. O hər bir yazısı ilə millətə xidmət edir, başqalarının deyər bilmədiklərini maraqlı şəkildə oxuculara çatdırmağa çalışırdı.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında S.M.Qənizadənin xidmətləri xüsusilə böyükdür. O, ilk diqqətini məktəblərin dərsliklərlə təmin edilməsinə yönəlmiş, bu problemlərin həlli üçün ciddi əmək sərf etmişdir. Bir-birinin ardınca "İstilahı-Azərbaycan" ( I və II hissə, 1889), "Lügəti-rusi və türki" (1890), "Rus dilinin dilmancı" (1896), "Rus dilinin müəllimi" (1896), "Əlifbaya-mütəhərriki" (Əlisgəndər Cəfərzadə ilə birlikdə 1900), "Lügəti-türki və rusi" (1903) dərsliklərini yazıb nəşr etdirmiş, o zamankı məktəbləri dərslik ehtiyacından xilas etmişdir.

**Açar sözlər:** Azərbaycan ədəbiyyatı, tədris, dərslik, S.M.Qənizadə.

## **GİRİŞ**

1866-cı ildə Şamaxıda dünyaya göz açan Sultan Məcid Qənizadə ilk təhsilini Şamaxıda görkəmli şair Seyid Əzim Şirvaninin "Məclis" adlı məhəlli məktəbində almış, gələcəyin böyük satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabir və sonralar görkəmli pedaqoqlar kimi tanınmış Həbib bəy Mahmudbəyov, Məmməd Əfəndiyevlə bir sinifdə oxumuş, həmin məktəbdə ərəb, fars, və rus dillərini mükəmməl öyrənmişdir.

Dövrünün tanınmış şəxsiyyəti olan ədib yaradıcılığı boyu vətən və millət, əxlaq və mənəviyyat mübarizəsi aparmış, islam dininə tapınan, Allaha inanan bir iman sahibi olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, onun haqqında araşdırmalar zamanı yazıçı gah "mütərəqqi fikirli", gah da Allaha inandığı üçün "ziddiyyətli adam" kimi səciyyələndirilmişdir. Sovet quruluşunun "diktə"si onun həyat və yaradıcılığı ilə bağlı əsl həqiqətin üstünə qara xətt çəkib. Yazıcının "Seçilmiş əsərlər"inə ön sözdə A.Zamanov onun elmi-pedaqoji, ədəbi fəaliyyətini hərtərəfli təhlil edir və sovet tendensiyasına uyğun olaraq, "qaranlıq" məqamlarını da göstərir. Təbii ki, ədəbiyyatşünas alim A.Zamanovun bu təhlili sovet

hakimiyyətinin istəyinə, “diktəsinə” uyğun idi. Bu gün müstəqillik dövrü ədəbi tənqidi S.M.Qənizadənin mütərəqqi pedaqoji ideyalarının layiqli qiymətini vermişdir.

1877-ci ildən etibarən maarif carçısı Sultan Məcid Qənizadənin pedaqoji fəaliyyəti ana dilində “üsuli-cədid” məktəblərinin yarandığı dövrə düşür. Müəllimlik fəaliyyətinin ilk günündən həyatını və yaradıcılığını millətin oyanışına, tərəqqisinə, təhsilinə, işıqlı gələcəyinə həsr edən S.M.Qənizadə dünyəvi elmləri yorulmadan təbliğ etməklə yanaşı, hər kəsi insan olmağa, insaniyyətə, milliyyətə, Vətənə xidmətə səsləyirdi. O, bütün öyüdlərində vətəndaş olduğunu, Vətənə bağlılığını ifadə edirdi.

S.M.Qənizadə yalnız müəllimlik etməmiş, Azərbaycanda milli teatrın, milli mətbuatın, qıraətxana və kitabxanaların, xeyriyyə hərəkətinin canlanmasında, ziyalı birliyinin yaranmasında və s. sahələrdə də tarixi əhəmiyyət kəsb edən işlər görmüşdür. 1906-cı ildə Qoridə işləyərkən o, müsəlman uşaqlarının milli dildə oxu materiallarının olmamasını, bu sahədə ciddi boşluğu nəzərə alaraq, “Övraqi-tərbiyə” adlı bir uşaq jurnalı nəşr etmək qərarına gəlir. Lakin Qafqaz Təhsil İdarəsi jurnal nəşr edilərsə, bu zaman hər ay məqalə yazmaq, onu redaktə etmək, yaymaq işi şagirdləri ikinci plana keçirər deyər, razı olmadı. Ədib yalnız sovet dövründə “Maarif” jurnalını nəşr edə bildi.

Məktəblərin dərsliyə ehtiyacı S.M.Qənizadəni bir pedaqoq kimi narahat etdiyindən o bu ehtiyacı əməli işi ilə ödəməyi qərara alır. Şəxsi yaradıcılıq məharəti və düşüncəsi, elmi-nəzəri biliyi nəticədə dərslük və lüğətlərinin yaranmasına səbəb olur. Ana dilini öyrənmək istəyənlər üçün yazdığı dərslük və lüğətlərlə yanaşı, pedaqoqun “Kilidi-ədəbiyyat”, “Əlifbaya-mütəhərrik”, “Azərbaycan dilinin müstəqil öyrədilməsi”, “Lüğəti-türki və rusi”, “Самочитель русского языка”, “Самочитель татарского языка” dərslükləri ədəbiyyatın öyrədilməsində dəyərli mənbələrdən sayılır. Məktəblərdə ana dili və onun tədrisində, tədrisin milli dildə aparılmasında Qənizadə bir vətəndaş ziyalı, milli təəssübkeş kimi böyük rol oynamışdır.

Cəfəkeş pedaqoq 1922-ci ildə “Qafqaz-Azərbaycan ləhcəsində türk dilinin qrammatikası” və “Rusca-türkcə lüğət” kitablarını təkmilləşdirərək nəşr etdirir. Onun yazdığı dərslüklərin səciyyəvi xüsusiyyəti metodik cəhətdən tərtibində sistemliliyin gözlənilməsi, sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə, yaxından uzağa prinsipi ilə yazılmasıdır. Gördüyümüz kimi, 1920-25-ci illərdə S.M.Qənizadə pedaqoq, müəllim, metodist, jurnalist, alim, islahatçı, teatr həvəskarı, yazıçı, leksikoqraf, dilçi, təşkilatçı rəhbər və s. kimi öz bacarıq və enerjisindən maksimum həddə yararlanır [3, s.66].

### **S.M.QƏNİZADƏ VƏ ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ.**

Azərbaycanda həmçinin uşaq mətbuatı yaratmaq uğrunda mübarizənin ilk təşəbbüsçülərindən biri kimi tanınan ədib 1921-ci ildə həmkarları Ə.Cəfərzadə və M.Mahmudbəyovla birlikdə “Maarif” adlı bir uşaq jurnalı nəşr etdirir. Jurnalın cəmi bir neçə nömrəsi çap olunur. Eyni zamanda, “Qırmızı günəş” jurnalı ilə əməkdaşlıq edərək rus ədəbiyyatından tərcümələrlə yamaşı, uşaqlar üçün xalq nağılları əsasında yazdığı mənzum hekayələri də yazıçı bu jurnalda nəşr etdirir.

Oxucunun – uşaqların mənəvi ehtiyaclarını ödəmək üçün əsərlər yaratmaq, uşaq ədəbiyyatını inkişaf etdirmək vəzifəsi qələm sahiblərinin üzərinə ciddi vəzifələr qoyurdu. Pedaqoq-ədib başa düşürdü ki, ana dilində təhsil vermək üçün şagird ilk növbədə doğma



xalqın milli həyat və məişətini, əxlaq, mənəviyyat, ideal və arzularını, etik düşüncələrini və s. bilməlidir. M.T.Sidqiyə ünvanladığı məktubda S.M.Qənizadə Şirvan şairləri onu dinləmədikdə “milli xalq nağılı əsasında “Tülkü və Çaq-çaq bəy” mənşüməsini qələmə aldım ki, başqaları üçün nümunə olsun”: “Sidqi-qəlb ilə iqrar edirəm ki, “Çaq-çaq bəy” hekayəsi ilə özümə ərs-sər verməkdən murad həmin bu mətləb idi ki, özgələ əbrət olsun və illa o qədər biar deyiləm ki, hülyeyi-təbdən özümü bilmərrə üryan gördüyümdə şairlik iddiasına düşüb xirqeyi-Çaq-çaq ilə iftixar edirəm” [3, s.101].

S.M.Qənizadə Şərq folkloru və klassiklərdən bəhrələnərək əxlaqi-tərbiyəvi məzmunlu hekayələr yazmış, ədəbiyyatın tədrisi istiqamətində oxuya olan tələbatı nəzərə alıb orijinal və təbdil xarakterli əsərlər yaratmışdır.

Qori Müəllimlər Seminariyasının digər məzunları kimi, S.M.Qənizadə ədəbiyyata meyil güclü idi. S.M.Qənizadənin ədəbiyyata münasibəti barədə A.Zamanov yazırdı: “Başqa maarifçi yazıçılarımız kimi, Sultanməcid Qənizadə ədəbiyyata müəllim gözü ilə baxmış, onu qüvvətli tərbiyə vasitəsi hesab etmişdir. Əldə olan bəzi məktublarında və bədii əsərlərində o, özünün ədəbi-bədii görüşlərini ifadə etmiş, yazıcının həyata münasibəti, ədəbiyyatın hyatda ictimai rolu, əhəmiyyəti, əsas vəzifələri haqqında maraqlı mülahizələr söyləmişdir”

[6, s.7]. Dostu M.T.Sidqiyə ünvanladığı bir məktubda o yazırdı: “İmdiki bu mədəniyyət əsrində Xacə Hafizin xətm etdiyi qəzəliyyat yolu ilə gedib, zülf və kakilə mədh və rəcəz oxumaq hünər deyil, məsxərəbazlıqdır”, indi “hekayənəvisliyə” meyil etmək, oxucunu əxlaqına, tərbiyəsinə müsbət təsir göstərən həyati nəsr əsərləri yazmaq lazımdır [2, s.279].

Təlim və tədris işlərində ədib xalq ədəbiyyatı nümunələrindən istifadəni yüksək qiymətləndirirdi. Onun fikrincə, xalq nağıllarının artıq dildən qələmə düşmək vaxtı çatmışdır. Hər əsrin öz tələbi olduğunu bilən yazıçı gənc qələm dostlarını – Xaqanilik iddiası ilə şöhrət arayanları “zülf və kakilə mədh oxumaqdan” çəkindirir: S.M.Qənizadə yazırdı: “Məlumü-ümumidir ki, hər bir əsrin öz təqzasına müvafiq əməl etmək şərti-əqlidir. Hala bu əsrdə əbnayi-ruzigar milhi-mədəniyyət ilə tömələndikdə daha əşari-məcəzi xönçəsinin gülü mül şəhdü şəkarinə xəridar olmazlar. ...Bəs bu əsrin şairləri üçün hekayənəvislik qəzəlxanlıqdan müstəfid və vacibraqdır” [2, s.279].

Məsləkdaşları kimi, o da daha çox epik əsərlər yazıb xalqı tərəqqiyə çağırırdı. Onun fikrincə, “hərgah şeir yazmaqla bir nəfər mənzur şöhrət olmuş olsa da, bişəkk ki, yenə öz əsrinə xidmət etməklə məradına nail ola bilər”. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan ədəbiyyatında S.M.Qənizadə “ilk”lər müəllifidir: hərtərəfli istedadla malik yazıçı ilk tarixi dramın (“Qönçə xanım”), ilk romanın (“Gəlinlər həmayili”), ilk publisist hekayənin (“Müəllimlər iftixarı”), ilk yumoristik mənşüm uşaq hekayəsinin (“Tülkü və Çaq-çaqbəy”) yaradıcılarından (X.Məmmədov), həmçinin ilk didaktik məzmunlu roman müəllifidir.

### **“MƏKTUBATİ-ŞEYDA BƏY ROMANI”**

S.M.Qənizadənin “Məktubati-Şeyda bəy” romanı N.Nərimanovun “Bahadır və Sona” romanından sonra ikinci roman olmaqla yanaşı, həm də ikinci dilogiyadır. F.Köçərli yazırdı: “Məktubati-Şeyda bəy sərlövhesi ilə yazdığı “Müəllimlər iftixarı” və “Gəlinlər həmayili” adlı kitabçalar Qənizadənin iqtidarlı bir ədib olduğunu bildirir. Bu əsərlərin hər birində təzə

fikirlər, vüsətli xəyallar, dərin mənalar, nazik işarələr, gözəl əqidələr var ki, hər kəsə onları oxumağı tövsiyə edirik”.

“Müəllimlər iftixarı” adlanan hissədə ən böyük zənginliyin “mərifət dövlətinin” olması vurğulanır. Şeyda bəy müəllim sənətinə müqəddəs sənət kimi baxır. Onun fikrincə, müəllim ticarətlə məşğul olmamalıdır: “Müəllimin mal və mətai dərslər və təlimdir. Müəllimin kəsb və uğrəti millətin məhəbbət və iradətidir”. Şeyda bəyin xatirə məktubları əslində S.Qənizadənin müəllimliklə bağlı fikirləridir. Bu məktublarda Şeyda bəyin əməlləri ilə yazdıqları tərs mütənəsinə olsa da, onun saflığı, insaniyyəti duyulur. Şeyda bəyin yüksək əxlaqi keyfiyyətləri “Gəlinlər həmayili”ndə Sofiya Mixaylovna ilə tanışlığında özünü göstərir. Gömrük məmuru Pavel Petroviçlə tanışlıq Şeyda bəyi onun həyat yoldaşı Sofiyanın gözəlliyi qarşısında mat qoyur. Şeyda bəylə münasibət qurmaq istəyən Sofiyaya o, əmanət kimi baxır, öz nəfsini sınağa çəkir. Yazıçı burada türk əxlaqını, türk dünyagörüşünü əcnəbi millətin əxlaqına qarşı qoyur. O, Sofiyanın və Şeyda bəyin timsalında Şərqi-Qərbi tənqidini, əxlaqını, ailə münasibətlərini qarşılaşdırır.

“Məktubati-Şeyda bəy” romanında müəllim və məktəb haqqında söylədiyi müdrik fikirlər bütün dövrlər üçün aktualdır. Onun fikrincə, müəllimlik dünyanın ən nəcib peşələrindən biri, bəlkə də birincisidir, bağ bağbansız keçinə bilmədiyi kimi, bəşəriyyət də müəllimsiz keçinə bilməz; həqiqi müəllim var-dövlət, cah-cəal, şan-şöhrət haqqında düşünməməlidir, əgər düşünərsə, “nəsihi lənət olar”, müəllimin “evi kitabxanadır, dövləti kiçik şagirdləridir, müəlləfatı qara məktəb mizləridir, sözü, nəğməsi şagirdlərinin sədasıdır, istirahəti dəftərlərin təshihisi, qazancı isə millətin məhəbbəti və etimadıdır”. Müəllim “nicat yolunun rəhbəridir, millətin cəhalətindən həzər edən müəllim öz balasına nifrət edən ata kimidir, hünərli ustad dəmirdən səbr ilə misri qılınc yona bilərsə, yaxşı müəllim məktəb millətdən xoşəxlaq cəmiyyət hazırlaya bilər.

Sultanməcid Qənizadənin adı milli mədəniyyət və dövlətçilik tariximizə böyük maarifçi, bənzərsiz pedaqoq, əsl xalq müəllimi, məktəb və ədəbiyyat fədaisi, görkəmli maarif xadimi və təşkilatçısı, dilçi-metodist alim, tanınmış ədib, yazıçı, mühərrir, mütərcim, nəhayət, milli istiqlal mücahidi, ictimai-siyasi və dövlət xadimi kimi daxil olmuşdur.

### **ƏDƏBİYYAT**

1. Qənizadə S.M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Avrasiya Press”, 2006, 200 s.
2. Qənizadə S. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Azərənər”, 1965, 327 s.
3. Məmmədova G. Görkəmli maarifçi S.M.Qənizadənin dərsləkləri və lüğətləri. // Pedaqoji Universitet Xəbərləri, AMİ, № 2 2015, s.306-308.
4. Mərdanov M., Quliyev Ə. Görkəmli maarif xadimi: Sultan Məcid Qənizadə. // Azərbaycan məktəbi, 2011 N 6, s. 6-15.
5. Talıbov Y.R., Sadiqov F.B., Quliyev S.M. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: “Ünsiyyət”, 1999, 516 s.
6. Zamanov A. Ön söz. Qənizadə Sultan Məcid. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Avrasiya Press”, 2006, 200 s.
7. Антология педагогической мысли Азербайджанской ССР. Составитель А.А.Агаев, А.Ш.Гашимов. Москва: Педагогика, 1989, 270 стр.

## АРХИТЕКТУРНАЯ ТЕМАТИКА В КОВРАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Доктор архитектуры  
профессор Райха Амензаде

### Abstract

Azerbaijani carpets, embodying the centuries-old artistic memory of the people, date back to ancient times; the very art of carpet weaving, its techniques and methods have traditionally been passed down from generation to generation. In every home, women since childhood have mastered the art of carpet weaving, carpets have become indispensable household items for families of all social strata. The study of themed carpets and their scientific analysis, as well as the study of miniature painting is of "outstanding interest to clarify the overall picture of architecture and related areas of creativity," notes [1, p.209] Architectural subjects of Azerbaijani themed carpets.

**Keywords:** architecture, themed carpets, "Four-season" carpets

### Аннотация

Азербайджанские ковры, воплощающие вековую художественную память народа уходят корнями в седую древность, само искусство ковроткачества, его техника и приемы традиционно передавались из поколения в поколение. В каждом доме женщины с детских лет владели искусством ковроткачества, ковры стали неотъемлемыми предметами обихода семей самых разных социальных стратов общества. Изучение «сюжетных» ковров, их научный анализ, также как и изучение миниатюрной живописи представляет «выдающийся интерес для выяснения общей картины архитектуры и связанных с ней областей творчества» отмечает А. Салам [1, с.209]

**Ключевые слова:** архитектура, сюжетные ковры, ковры «дёрдфесил»

Коврами неизменно любят, они имеют богатое разнообразие орнаментального решения, тончайшие нюансы цветового ряда. Ковры- исключительной значимости компонент, и как функциональный, и как арт-объект – для помещений любой величины, любого интерьера - от бедной лачужки до роскошных гостевых апартаментов



Караван-сарай в Гяндже. Фото XIX в.



Ковры неизменно устилали полы интерьеров культовых и мемориальных строений, становясь, таким образом, связанными уже с самим замыслом архитектуры, здесь весьма выразителен пример великолепного ковра, сотканного для мечети Гандилхана в культовом комплексе Шейха Сефи ед-Дина в Ардебиле (ковер «Шейх Сефи», 1539 г., Музей Виктории и Альберта, Лондон). Исключительное развитие торговли, тесные взаимосвязи с ближними и дальними странами способствовали широкому импорту ковров как в восточные так и в западные страны. Ковры и всевозможные ковровые изделия Азербайджана мы видим в музеях и в частных коллекциях,



на полотнах (картинах) крупных художников западных стран. География производства ковров охватывала десятки городов. Для каждой ковроткаческой школы Азербайджана характерен четкий композиционный строй, ритм, колорит, орнаменты (геометрические, растительные), особенности декора, технические приемы - и, все это способствовало появлению высококачественных неповторимых произведений декоративно-прикладного искусства. Табриз (Юж. Азербайджан), огромный город, оставшийся в течении веков блистательной столицей был одним из центров ковроткачества на Востоке, известным издавна производством безворсовых ковров, в том числе паласов, килимов, а также превосходных шелковых ковров, затканых драгоценными камнями, с золотыми и серебряными нитями. В музеях мира хорошо известны ковры Табризской ковроткаческой школы : Табриз, Гереджи, Горавап, Хериз Бахшайыш, Лечектурундж, Агаджалы , Овчулуг ( 4)

Так называемые «сюжетные» ковры имеют древнюю историю, а тематика их неисчерпаема[3,с.21,36]. Представленный на них нескончаемый визуальный ряд сценок реальной жизни: картинки быта, мотивы восточной литературы, сюжеты произведений средневековых классиков, портреты правителей, ландшафты страны, сценки трудовых

свершений народа, создавшего замечательные произведения зодческого искусства - ярки и многообразны. Одними из наиболее интересных, композиционно сложных, насыщенных познавательным смыслом и изображениями замечательных произведений средневекового зодчества являются ковры ««ДОРДФЕСИЛ», «Сюжетные» ковры с архитектурной тематикой возможно подразделить на следующие группы: 1. Ковры с архитектурными объектами, 2. Ковры с архитектурными элементами. Ковры первой группы в свою очередь можно подразделить на а) ковры с четким обозначением композиционных осей, т.е. с симметричным расположением архитектурных объектов и б) ковры с живописным расположением архитектурных строений, в частности дворцовые комплексы. Ковры второй группы содержат элементы и мотивы архитектурных строений, в том числе арки всевозможных очертаний (ковры «намазлыг»), колонны. Архитектоническая разбивка сюжетных ковров 1-ой группы представлена следующим образом: ковры по периметру, обведенные лентами (как правило тремя) заключают всю композицию; из них средняя шире чем симметричные две, орнаментированные и отличные по цвету. Все поле ковра, четко разбитое на четыре увитые орнаментами части центрировалось более или менее большим медальоном, заключенным в декоративный веночек, где обычной была картинка целомудренного рандеву девушки и юноши, нередко группы девушек одетых в красочные костюмы. Основное поле подобных ковров, чаще всего обозначаемых как «Времена года» строится на осях композиции, с местом пересечения, отмеченным крупным медальоном разных конфигураций и четырех самостоятельных, хотя в общем - то идентичных (композиционно) части, объединенных общей сюжетной линией. В каждой части сюжетной композиции заглавная роль принадлежит монументальному строению, будь то культовое, мемориальное или дворцовое строение. Они заполнены деревьями, кустами и цветами, речками, и водоемами, домашними животными пасущимися здесь же, а также людьми в одеждах, соответствующих сезону - весне, лету, зиме или осени. По существу, в подобных коврах изначален принцип чахарбага, с архитектурно распланированными садами, покрытыми в разное время года снегом или изумрудным травяным покровом жаркого лета, просыпающейся весенней природы или же золотой осени, с ведущимися сельскохозяйственными работами. Изображение живописного ландшафта, разнообразная пышная растительность, птицы, домашние животные и рыбы определенного времени года составляют контекст для монументальных строений, приобретающих в них особую, стержневую роль и место. Наиболее часты в этих коврах Гей – мечеть (Табриз, 1465г.), мавзолей Ольджайту (Султание, нач. XIV в.) [2, с.159-162, 214-219], а также доисламские монументальные строения - дворец Ктесифон (Ирак), сакральный город Персеполь (Иран). Эти и другие произведения монументального зодчества, возведенные в разные временные отрезки яркие, зрелые образцы типологически общих групп архитектурных строений. Как истинные произведения архитектуры они обладают эстетической ценностью, выходящей далеко за рамки эпохи и страны, в них прослеживаются опережавшие свое время новаторские разработки, раскрывшиеся в последующие эпохи, традиции, отвечавшие поставленным задачам.





Табриз. Базар



## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Азербайджанские ковры, воплощающие вековую художественную память уходят корнями в седую древность. Ковры были неотъемлемыми предметами обихода самых разных социальных слоев общества. В каждом доме были специальные станки («хана»), на котором ткался ковер, а члены семьи с детских лет владели искусством



ковроткачества. Само искусство ковроткачества, его технологические особенности традиционно передавались из поколения в поколение.

Изучение ‘сюжетных’ ковров убеждает зрителя о глубокой осведомленности и ясном представлении талантливых ковроделов на восприятие явлений как единого целого, об их знаниях об основах зодческого искусства, средствах гармонизации композиции монументальных строений, в том числе пропорциях, метре и ритме, масштабности, цвете. В то же время ковры - это эмоционально насыщенные величественные полотна созидательного коллективного труда безвестных героев, создававших гениальные произведения искусства.

#### ЛИТЕРАТУРА

- 1) Саламзаде А.В. Архитектура Азербайджана XVI-XIXвв. Баку, 1964
- 2) Усейнов М., Бретаницкий Л., Саламзаде А. История архитектуры Азербайджана. М., 1963
- 3) The International Simposium on Azerbaijani Carpets . Baku, 2017,
- 4) WikipediA , TABRIZ

**ПАРИЖ КАК ЦЕНТР МИРОВОЙ КУЛЬТУРНОЙ, ПОЛИТИЧЕСКОЙ,  
ФИНАНСОВОЙ ЖИЗНИ И МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОЙ ДЕГРАДАЦИИ В  
«ФРАНЦУЗСКИХ ПИСЬМАХ» ИСМАИЛА ГАСПРИНСКОГО**

**Николай Васькив**

доктор филологических наук, профессор,  
Киевский университет имени Бориса Гринченко (Киев, Украина)

В статье интерпретируется идеологическое содержание «Французских писем» (1887–1889; другие названия – «Молла Аббас», «Письма моллы Аббаса Франсови» и др.) выдающегося крымскотатарского и общетюркского просветителя, писателя и издателя Исмаила Гаспринского в контексте пребывания писателя в Париже (1871–1874) и сформированной им теории джадидизма. Для этого используются биографический, культурно-исторический, компаративистский и филологический методы.

«Французские письма» написаны с использованием приема остранения – как письма наивного, но образованного узбекского купца моллы Аббаса, отправившегося в Европу. Они стали художественно-публицистической формой для выражения взглядов И. Гаспринского на современное для него состояние тюркского и – шире – исламского мира на фоне бурного политического, экономического и культурного развития европейских стран. Олицетворением Запада, концентрацией его достижений и недостатков в произведении предстает Париж, очень хорошо знакомый для писателя. Исмаил Гаспринский, исходя из основных положений его теории джадидизма, постоянно отмечает высокий уровень развития образования во Франции. Следствием этого становится высокоразвитая культура, начиная от повседневной межличностной коммуникации и заканчивая архитектурой, мощная экономика, финансовое могущество (биржа со многомиллионными оборотами, роскошь и разнообразие ювелирного дела), социальная защита (доступность образования всем слоям населения, детские сады, отсутствие нищих), четкость работы правоохранительной системы, правовая защищенность всех граждан, равноправие женщины в обществе и т. д. Многие из этого Париж, Европа заимствовали у мусульман Востока и Испании, теперь настал черед все это внедрить тюркам в собственную общественную жизнь.

Но писатель обращает внимание и на недостатки парижского (западного) способа жизни: индивидуализм, стяжательство, имущественная пропасть между богатыми и бедными, равнодушие к проблемам ближнего, развращающее влияние богатства, продажность женщин и т. п. Избежать этих пороков при заимствовании достижений Запада, считает писатель, поможет высокий духовный потенциал ислама с его идеями взаимопомощи, единения уммы, заката, высокой оценки науки и образованности.

«Французские письма» после публикации в газете «Тарджиман» стали весомой формой пропаганды джадидизма Гаспринского, а Париж – обобщающим образом западного мира с его достижениями, которые необходимо творчески привить исламскому миру во избежание пороков Запада.

**Ключевые слова:** Исмаил Гаспринский; «Французские письма»; джадидизм; Париж; Запад и Восток.

**PARIS AS A CENTER OF WORLD CULTURAL, POLITICAL, FINANCIAL LIFE AND MORAL AND ETHICAL DEGRADATION IN THE “FRENCH LETTERS” OF ISMAIL GASPRINSKY**

The article interprets the ideological content of “French Letters” (1887–1889; other names – “Molla Abbas”, “Letters of Molla Abbas Fransovi” and others) of the outstanding Crimean Tatar and common Turkic educator, writer and publisher Ismail Gasprinsky in the context of the writer’s stay in Paris (1871–1874) and the theory of Jadidism formed by him. For this, biographical, cultural-historical, comparative and philological methods are used.

“French Letters” are written using the method of defamiliarisation – like the letters of a naive but educated Uzbek merchant, Molla Abbas, who went to Europe. They have become an artistic and publicistic form for expressing I. Gasprinski’s views on the current state of the Turkic and, more broadly, the Islamic world for him against the background of the rapid political, economical and cultural development of European countries. The personification of the West, the concentration of its achievements and shortcomings in the work is Paris, which is very familiar to the writer. Ismail Gasprinsky, proceeding from the main provisions of this theory of Jadidism, constantly notes the high level of development of education in France. The consequence of this is a highly developed culture, ranging from everyday interpersonal communication to architecture, a powerful economy, financial power (stock exchange with multimillion-dollar turnover, luxury and variety of jewelry), social protection (accessibility of education to all segments of the population, kindergartens, absence of beggars), clarity work of the law enforcement system, the legal protection of all citizens, the equality of women in society, etc. Paris and Europe borrowed much of this from the Muslims of the East and Spain, now it was the turn of the Turks to introduce all this into their own public life.

But the writer also draws attention to the shortcomings of the Parisian (Western) way of life: individualism, money-grubbing, the property gap between rich and poor, indifference to the problems of others, the corrupting influence of wealth, venality of women, etc. To avoid these vices when borrowing the achievements of the West, believes the writer will help the high spiritual potential of Islam with its ideas of mutual aid, unity of the Ummah, zakat, high appreciation of science and education.

After being published in the Tarjiman newspaper, “French Letters” became a significant form of propaganda of Gasprinsky’s Jadidism, and Paris – a generalizing image of the Western world with its achievements, which must be creatively instilled in the Islamic world in order to avoid the vices of the West.

В 1871–74 гг. Исмаил Гаспринский, после путешествия через Венгрию и Австрию, живет в столице Франции, обучаясь в Сорбонне. Впечатления от того путешествия и лет пребывания в Париже легли в основу его произведения «Французские письма». Это произведение – полижанровое, одна из доминантных разновидностей в его структуре – путевые очерки [2]. Но есть одна его существенная

особенность, дающая основание выделять «Французские письма» из всего ряда путевых очерков и рассматривать их также как идеологический роман, роман-программу.

Обычно путевые зарисовки публикуют в как можно более короткий срок после завершения путешествия или даже во время самого путешествия. «Французские письма» же начали печататься в газете «Терджиман» из номера в номер через 13 лет после отъезда писателя из Франции, с января 1887 года. Можно было бы предположить, что произведение ждало возможности опубликовать его, что во все времена не так просто сделать. Но с 1879 года И. Гаспринский делает попытки издавать собственную газету, а с 1883 г. – его известнейшую газету «Терджиман», т. е. у него появилась собственная трибуна для публикации произведений, в том числе собственных. Но замысел «Французских писем», очевидно, вызрел окончательно, как уже отмечалось, к январю 1887 года. Писателя интересовало не столько воспроизвести, пересказать читателю удивительные впечатления от европейских государств, городов и людей, сколько осмыслить недостатки и достижения тюркского Востока Российской империи через сравнение с увиденным и услышанным в Европе. Поскольку писатель больше всего времени среди европейских городов провел в Париже, то именно столица Франции стала центром, олицетворением Запада, теперь уже с его достижениями и недостатками, как их видел крымский татарин Исмаил Гаспринский.

Писатель избирает беллетризованную форму изложения собственных впечатлений от Европы и их осмысления, вкладывая их в уста состоятельного жителя Ташкента, бая Моллы Аббаса. Именно он в произведении И. Гаспринского отправляется посмотреть мир и едва ли не случайно, вследствие любовной интрижки, попадает на Запад. Увиденное изображается преимущественно сквозь призму приема остранения: неискушенный, наивный узбек воспринимает и оценивает невиданные ранее явления и вещи с высоты собственных познаний и религиозных представлений. «Весь стиль, легкая повествовательная манера изложения также не могут не привлекать читателя. Помогает восприятию и удивительная образность письма: текст читается легко, живо и увлекательно. Очевидно, что автор обладает даром талантливого писателя» [1]. Восточный взгляд на Запад определяет сравнение столиц двух разных миров, когда Аббас наконец-то добирается «<...> до европейской Бухары, т.е. до Парижа <...>» (1 февраля 1887. – № 5) [4] (далее в тексте будем указывать только дату и номер газеты «Терджиман», в котором печаталось очередное «письмо»). Иногда автор «забывает» о наивном взгляде Моллы на все изображаемое как об основном нарративном ключе, но по большинству его придерживается, а потом отступления от него можно объяснять тем, что после долгого пребывания во Франции он освоился с местными обычаями и общественными взаимоотношениями.

Контрастное видение Аббаса восточного, мусульманского и западного, христианско-атеистического миров стало очень продуктивным способом изложения джадидистской теории, на то время уже сформировавшейся в мировоззрении Исмаила Гаспринского. «Наиболее действенным способом распространения джадидистских идей среди тюрко-мусульманских народов, безусловно, было печатное слово. Но еще более влиятельным фактором была художественная литература. Ведь

литературные образы могли ярче отразить негативные и позитивные качества того или иного социального явления. Традиционно художественное слово среди мусульманских народов было очень распространенным и высоким искусством. Для анализа общественной нагрузки художественных текстов знаменитой газеты “Терджиман” – рупора обновленчества (джадидизма) в исламской умме Российской империи конца XIX – начала XX в. необходимо обратить особое внимание на произведение, которое опубликовано под названием “Французские письма” под авторством некоего Моллы Аббаса Франсови. (Общеизвестно, что этим псевдонимом пользовался лидер джадидизма Исмаил Гаспринский). Так он стремился внести внутрь исламской уммы страны свои просветительские, общественные и реформаторские идеи» [3]. Это теория предстает как синтез достижений западной цивилизации и мусульманской этики и морали. А Париж, столица западного мира, предстает средоточием цивилизационных свершений и морально-общественного упадка.

О Париже Молла узнает еще до прибытия в Европу от своей любовницы: «<...> этот город служил мировой столицей, красавицей среди всех городов, школой всех времен и племен; источником искусств и мод, распространяющихся отсюда по всему миру, как лучи от весеннего солнца» (30 мая 1887. – № 15). Поначалу европейские города (не только Париж) поражают воображение узбека своим богатством и разумной обустроенностью, упорядоченностью. «<...> чудесный город; постройки царские, базары выше слов и удивления, порядки – безупречны, летом улицы без пыли, после дождя нет грязи...» (9 июня 1887. – № 17). «<...> путешествие по френгским землям совершенно безопасно и удобно: ни разбойников, ни безводных пустынь тут нет. Здесь женщины и девушки совершают далекие переезды и никто их не смеет обидеть. Таковы порядки во всех френгских землях» (1 февраля 1887. – № 5). «Надо удивляться только результатам человеческого старания и знания! Вот яблоня, которая родит плоды величиною в арбуз среднего размера; вот громадная откормленная корова, которая дает два ведра молока в день! И эта яблоня, и эта корова путем ухода и знаний выращены из простой кислицы и обыкновенной, маломолочной коровы!» (20 февраля 1887. – № 7). «Чистота и порядок венских улиц, правда, довольно узких и кривых, производят самое лучшее впечатление, а целые горы красивых и капитальных построек, нависших над улицами, невольно возбуждали мою зависть, когда я вспоминал мизерные лачужки родного Ташкента» (28 февраля 1887. – № 8). «<...> столь хорошее помещение в отеле <...> стоило в сутки всего три рубля. Как френги умудряются соединять столько богатства и удобства с дешевизной – положительно не понимаю!» (28 февраля 1887. – № 8). «<...> я исходил порядочно улиц и базаров, удивляясь баснословному богатству и роскоши торговли и жизни» (28 февраля 1887. – № 8). «Железные дороги почти повсеместны, конки и omnibusы во все стороны, а обыкновенных извозчиков до ста тысяч, т.е. столько, сколько жителей в моем Ташкенте. Когда мы прибыли в намеченную деревню, я был удивлен: какая же это деревня, думаю, целый город! Великолепные лавки, кофейни, шоссированные улицы, красивые дома и несколько тысяч постоянных жителей» (28 июля 1887. – № 22).

И даже европейские (парижские) тюрьма и суд восхищают своей гуманностью и уважением к личности потенциального преступника. «Французская тюрьма не то что китайская. Здесь содержат обвиняемых и обвиненных весьма прилично. Помещения чистые, пища хорошая, обращение вежливое, хотя и строгое. Если бы человек не дорожил честью и свободой, французские тюрьмы могли бы считаться лучшими-караван-сараями и убежищами, где кормят, чистят и прислуживают совершенно даром! <...> Оказалось, что французские тюрьмы служат также школой ... Поистине удивительный народ – френги. Они из камня хотят выжать воду! Воришку они не казнят, не мучают, но сытно кормят, учат и выпускают из тюрьмы исправившимся человеком и знающим мастером» (14 сентября 1887. – № 27). «Комната суда была столь обширна, что в ней могли уместиться четыре или пять туркестанских саклей с двориками. Вся обстановка напоминала приемную великого хана. Меня должны были судить присяжные. Это судьи, избираемые из среды общества. Это лучшая форма суда, да и вообще лучшая выдумка френгов. Присяжные судят независимо от различных формальностей, руководствуясь лишь разумом и совестью» (1 октября 1887. – № 29).

Такое общественное обустройство и отношение к каждому человеку без различия заслуживают заимствования и распространения во все страны, в тому числе на родной для Моллы узбекской земле, шире – на всех населенных тюрками землях. «Народы, стоящие позади Европы, должны учиться у европейцев и воспользоваться их опытом и ошибками, чтобы прогрессировать в лучшем направлении и создавать лучшие формы жизни и людских отношений, чем те, кои мы видим здесь» (13 ноября 1887. – № 34). Тем более что Париж также предстает во «Французских письмах» и как финансовый центр мира, воплощение всех мыслимых и немыслимых богатств.

«Действительно, искусство и знания современных европейцев делают их господами мирового базара и мировой торговли. Все прочие народы, как чернорабочие, работают для них! Правда, что знающий есть повелитель незнающего./ Не очень далеко от биржи есть базар драгоценностей Пале-Рояль. Это тоже площадь, но с цветниками, окруженная со всех сторон великолепными ювелирными магазинами. Глазам не поверишь, если осмотреть один из этих магазинов. Сколько тут золотых вещей, алмазов и бриллиантов! Сколько искусства, тонкости в отделке! Есть кольца, стоящие десятки тысяч рублей. Есть женские украшения, стоящие сотни тысяч, и эти вещи покупаются и дарятся не царями, не ханами, а простыми французами!» (6 ноября 1877. – № 33). «<...> о парижской бирже и о прекрасном базаре драгоценностей, именуемом Пале-Рояль <...> Денежные знаки покупаются и продаются целыми выюками сразу, на целые десятки миллионов рублей! Сделки на сотни тысяч считаются ничтожными <...> У нас в хлебной лавке не найдешь столько мешков с хлебом, сколько тут золота! <...> Люди, имеющие миллион, тут вовсе не редкость, их считают просто богатыми людьми. Состояния в десятки миллионов тоже не редкость» (6 ноября 1887. – № 33). Все произведение И. Гаспринского переполнено еще многими восхищенными описаниями европейских, прежде всего парижских, дворцов, общественных строений, отелей, учебных заведений и т. д., их богатства, роскоши и комфортности.



Закономерно возникает вопрос, за счет чего создаются эти богатство, роскошь и комфорт. И здесь подходим к ключевому моменту джадидизма – образованию, просветительству. К этой мысли приходит Молла Аббас, а значит, и автор, ее повторяют в разных вариантах европейцы, в том числе и те, кто, как Арминий Вамбери, мог сравнивать мусульманские и европейские учебные заведения. «Надо удивляться любознательности г[оспод] френгов: и стар, и млад с рвением и постоянством ищут знаний; все им хочется знать; стараются говорить на всех языках. Удивительный народ!» (9 июня 1887. – № 17). «У нас в Туркестане говорят, что френги – шайтаны и колдуны, но это не верно; это такие же люди, как мы, но они умеют трудиться и знают много более нас из науки» (20 февраля 1887. – № 7). «Знание – бесконечно; оно всегда кажется нам недостаточным. Знание и наука – это святой луч и золото <...> Мы почерпнули много знаний из мусульманских книг; ми усвоили много искусств и ремесел, созданных мусульманами. Наука, истина и искусство – это солнце. Солнце одинаково светит всему миру; так и знания: составляют общее достояние всех стран и племен» (24 марта 1887. – № 11). «<...> у френгов, кроме религии, девушки и мальчики обучаются многим другим наукам и знают все, что делается и что есть на свете» (30 мая 1887. – № 15).

Именно благодаря знаниям и науке Запад, Франция, Париж предоставляют возможность заработать достойную жизнь каждому, кто захочет их приобрести. «Любовь и преданность науке и школе позволила французам занять первое место во всех сферах жизни. Назвать француза “невеждой”, “неучем” – значит нанести ему кровную обиду» (30 июня 1887. – № 19). «Смотритель убеждал меня, что большая часть преступлений есть прямое следствие невежества и нужды. А потому люди опыта и совести нашли полезным за время заключения преступника в тюрьме обучать его чему можно, чтобы, возвратясь в среду общества, он явился грамотным и знающим какое-либо ремесло для честного приискания себе куска хлеба» (14 сентября 1887. – № 27). Это прекрасно осознает европейская элита, определяя пути дальнейшего развития мира.

«Знание – бесконечно; оно всегда кажется нам недостаточным. Знание и наука – это святой луч и золото <...> Мы почерпнули много знаний из мусульманских книг; ми усвоили много искусств и ремесел, созданных мусульманами. Наука, истина и искусство – это солнце. Солнце одинаково светит всему миру; так и знания: составляют общее достояние всех стран и племен» (24 марта 1887. – № 11). Западное знание на фоне восточной малограмотности формирует основы открытых или латентных (экономических) имперско-колониальных взаимоотношений. «За искусство и знание наше из всех стран и от всех народов текут к нам золотые ручьи и образуют золотое море <...> Богатство француза в его руке и его голове; рука умело делает, а голова умно соображает <...> Только полудикие народы копают золото, искусные получают его легче и готовым <...> Действительно, искусство и знания современных европейцев делают их господами мирового базара и мировой торговли. Все прочие народы, как чернорабочие, работают для них! Правда, что знающий есть повелитель незнающего» (6 ноября 1887. – № 33). Закономерно читателя подводят к мысли: чтобы

жители Центральной Азии не жили в нищете и не были «рабами» образованного Запада, им необходимо тоже стать образованными.

Эту мысль формирует и А. Вамбери. «Я (Вамбери. – *H.B.*) пробрался из Пешта в Самарканд с целью на месте слышать и изучить тюркские наречия. Ничему другому выучиться в тех странах я не мог. Вас же Аллах послал в Европу, где вы можете выучиться многому такому, чего и во сне не видят ваши почтенные муллы. Сын мой, ты еще молод и попал в такие страны, где учатся истинам, следуя Аристотелю, Платону, Ибн-Сине, Фараби и другим светилам знаний, позабытым у вас на Востоке. Судьба дает тебе возможность сделаться великим ученым. Учиться у нас не так трудно, как у вас; в наших школах в два-три года ты узнаешь столько сведений и истин, что станешь первым улемом Туркестана! Ты едешь в Париж. Это лучший город для учения» (12 апреля 1887. – № 13). Здесь же сформулированы также необходимость и сущность новометодного обучения как основы джадидизма. Проблема не только в том, что сеть учебных заведений очень слаба на Востоке, но и в том, что система обучения, базирующаяся на запоминании, часто – бессмысленном заучивании текстов на непонятном арабском языке. Поэтому учиться в европейских заведениях «не так трудно, как у вас», где год обучения стоит несколько лет обучения в мектебе.

Осмотревшись в Париже, постепенно Аббас, однако, начинает сомневаться во всестороннем совершенстве жизни в нем. Он все больше приходит к убеждению, что за внешним «блеском» материального достатка и благополучия скрывается «нищета» духовно-морального мира парижан. Поначалу это личные сомнения «наивного» Моллы: «В Европе жизнь открытая, общая, бурная. Хочешь – не хочешь, а соприкасаешься с ней. Имеешь много удовольствий, развлечений, но зато очень легко попасть и в беду» (25 октября 1887. – № 32). Его разрозненные впечатления и мысли потом обобщает один из руководителей утопической мусульманской общины, вроде бы сохранившейся среди испанских горных хребтов со времен Средневековья. «<...> внешняя, показная сторона европейской жизни блестяща, восхитительна, но не все то золото, что блестит <...> степень достоинства цивилизации имеет одно мерило – это сумма довольства и счастья, обеспечиваемых ею для людей. Как позднейшая, цивилизация Европы много выше римской и греческой, но, увы, она столь же далека от своих истинных задач, как и ее старшие сестры <...> Великие успехи в сфере знаний, чудовищное развитие промышленности, о коих не мог мечтать ни один древний, дали возможность Европе казаться совершенно новой и отличной от других стран и времен, но тем хуже для нее, что при этом, соответственно, не возросло людское счастье, и людские слезы теперь так же горько льются, как в древности <...> И в древности, и теперь человек стремится лишь к личному благу, побуждаемый своей животной природой. Как в древности, так [и] теперь человек движим лишь “пользой”. Деятельность, цели и нравственность прикреплены к “пользе” и вертятся вокруг нее... Но не все полезное справедливо. Поэтому цивилизация Европы если не породила, то широко развила различные секты протестантов, именуемых здесь социалистами, анархистами, которые готовы ввергнуть человечество в еще большие несчастья; это слепцы, желающие найти дорогу для заблудившихся зрячих <...> здесь в каждой стране ежегодно тратят миллионы на обучение людей – с “пользой” применять свои

силы и способности; каждый европеец вооружается всеми средствами науки и индустрии, чтобы урвать себе побольше “пользы”, но, увы, совершенно упущено из виду приучать их быть “справедливыми” и давать им силы оставаться всегда и везде таковыми. Образование господствует над воспитанием; ум – над сердцем; эгоизм – над справедливостью. Ни богатства, ни промышленный прогресс [не] дадут счастья людям, а справедливость и науки, укрепляющие ее <...> человек Европы недалеко ушел от людей древности и человека других частей света» (13 ноября 1887. – № 34). Индивидуализм, эгоизм, атеизм парижанина, европейцев ведут западный мир к деградации, и это те черты, которые должны исключаться при заимствовании достижений Запада.

В противовес аморальному европейцу XIX века, повернутому на материальном обогащении, накоплении больших капиталов, восточная жизнь предстает образцом справедливости и моральной чистоты, покоящихся на строгом соблюдении предписаний ислама. «<...> мусульмане строго и неуклонно следуют повелениям своего закона, и многие пороки, пустившие глубокие корни в европейских странах, не ведомы на Востоке» (30 июня 1887. – № 19). Кстати, уважительное отношение к образованию, знаниям также согласовываются с исламом, только мусульмане со временем забыли об этом. «Всеобщее и даровое обучение – это одно из оснований ислама, установленное Кораном, хадисами и практикой древнемусульманской жизни. Это положение всецело усвоено французами» (30 июня 1887. – № 19). Поэтому необходимо вернуть Востоку ту славу ученого мира, которой он отличался на протяжении долгих столетий.

Когда-то европейцы позаимствовали от арабов множество знаний и навыков. «Мощение и освещение улиц, устройство фонтанов и водопроводов, цветников и садов заимствовано нами от мусульман, господствовавших в прежнее время в Испании. У мастеров и мудеррисов Кордовы, Севильи и Гренады мы выучились много чему <...> цивилизация мусульман Испании много содействовала преуспеванию западной Европы. Брать добрые примеры и хорошие образцы хоть от чужого народа – дело разума и достоинства» (9 июня 1887. – № 17). Теперь пришло время обратного процесса – заимствования знаний и широкой образовательной системы у Европы. Но – с непременным сохранением мусульманского морально-духовного облика. «<...> европейцы стоят ныне во главе человечества и внесли много хорошего в общее достояние поколения Адама и Евы. Но грядущее откроет людям иные, более широкие горизонты и лучшие формы жизни. Народы, стоящие позади Европы, должны учиться у европейцев и воспользоваться их опытом и ошибками, чтобы прогрессировать в лучшем направлении и создавать лучшие формы жизни и людских отношений, чем те, кои мы видим здесь». (13 ноября 1887. – № 34). Даже более того: Западу непременно необходимо также позаимствовать эту духовно-этическую основу ради создания гармоничного, совершенного общества. «Исповедуй френги ислам, они были бы лучшими мусульманами» (14 сентября 1887. – № 27). Как можно бы сказать и обратное: если мусульмане позаимствуют образованность Запада, стремление его жителей к познаниям, достижения западной цивилизации на исламский духовный базис, то они тоже создадут совершенное общество.

Наука, образование в романе «Французские письма» пребывают в центре внимания персонажей и, соответственно, автора. На периферии остается также очень важный для джадидизма так называемый «женский» вопрос. Решение его, как и решение проблемы европейского обучения в мусульманском обществе, решается в произведении на примере утопического арабского государства на Пиренейском полуострове. Поскольку в центре нашего внимания Париж и его общественное устройство, то об утопическом государстве пока умолчим, а сосредоточимся на том, какие женщины и каково отношение к ним главного героя и автора.

С первых строк произведения, с момента знакомства Аббаса с Жозефиной постоянно звучит скрытая ирония по отношению к европейским женщинам, к их легкомысленности. Но их умение дарить телесные и эстетические удовольствия мужчине даром или за вознаграждение и, как следствие, слабость мужчины, нарушающего установления ислама, вызывают разве легкие уколы совести снисходительное отношение к человеческим слабостям. ««О, женщины, женщины», – сказал один знаменитый френг, и он был прав <...> Велик Аллах! Он женщинам позволяет делать очень многое» (25 января 1887. – № 4). «<...> все женщины любят подарки, а иногда и самих дарящих» (1 февраля 1887. – № 5). «<...> женщины, даже губя, уничтожая человека, совершают это погружая его в море удовольствий» (1 февраля 1887. – № 5). Все сказанное, понятно, относится к европейской женщине.

Но главный герой и автор осознают неприемлемость для восточной женщины обычаев и повадок женщины европейской. «<...> в жилах европейцев течет кровь, близкая к рыбьей, иначе у их женщин не вошло бы в обычай столь опасное отношение к мужчинам. От них не закрываются, их не избегают и остаются вместе как женщина с женщиной <...> Установись такое отношение мужчин и женщин в Ташкенте <...> праведный гнев Аллаха низвергнул бы весь город в бездну!» (1 февраля 1887. – № 5). Среди европейцев могут быть и положительные примеры женщин. Таковой является во «Французских письмах» парижанка Маргарита, в которую влюбляется Молла Аббас. Она тянется к знаниям, высокообразованна, интересуется общественной жизнью, но в то же время скромна, целомудренна, высокоморальна. Именно она предстает своеобразным идеалом «новой», джадидистской женщины, которая соединяет интеллектуальную европейскую развитость с заветами и предписаниями ислама, хотя Маргарита и не мусульманка.

Париж, шире – Франция, Европа, с их высоким уровнем образования, науки, промышленного, финансового развития, достижениями культуры, общественного равенства и социальной защиты, тотальной сетью государственно-общественных институтов, стали триггером для Исмаила Гаспринского в формировании теории джадидизма, направленной на коренные преобразования тюркского мусульманского сообщества. Прежде всего, считают Молла Аббас, другие персонажи и автор «Французских писем», необходимо сосредоточиться на развитии широкой образовательной сети по образцу европейских. Именно образование и наука, по их мнению, являются основой высокого уровня экономического развития, материального благополучия всех членов общества. Также важно сделать активным участником

общественных преобразований женщину как равноправного партнера и помощника мужчины.

Однако морально-нравственный облик Парижа, Европы вызывает у Моллы Аббаса (читай – у И. Гаспринского) скепсис. Для автора «Французских писем» неприемлем индивидуализм, эгоизм, стяжательство, атеизм, чрезмерная свобода отношений мужчины и женщины, развязность женщин в европейских государствах. Париж становится средоточием этих пороков западного мира точно так же, как и средоточием всех достижений и свершений европейской экономики и культуры. Поэтому преобразование тюркского Востока по западному образцу должно проводиться только в образовательной и материально-производственной сфере, формировании государственных институтов власти и сети общественных организаций, но всемерно отстраниться от морально-этических язв западного общества. Тюркский мусульманский мир имеет очень мощную нравственную основу, которой является ислам; для мусульман присуще острое чувство справедливости, проявляемое на бессознательном уровне. Вследствие этого заимствование достижений Запада должно проводиться исключительно при строгом соблюдении предписаний Корана и хадисов. Более того, морально-нравственная основа ислама должна быть главенствующей в соединении с цивилизационными достижениями западного мира, негласной столицей которого в то время был Париж.

#### ЛИТЕРАТУРА

1. Богданович Г. Предисловие / Г.Ю. Богданович // Гаспринский И. Французские письма. URL: <https://anart.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>
2. Васків М.С. «Французькі листи» Ісмаїла Гаспринського як мандрівні нариси // Літературний процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. праць (філол. науки). Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. № 13. С. 88–94.
3. Ганкевич Ю. О социальной значимости «Французских писем» Исмаила Гаспринского / Ю.В. Ганкевич // Гаспринский И. Французские письма. URL: <https://anart.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>
4. Гаспринский И. Французские письма / Исмаил Гаспринский / [Электронный ресурс]. URL: <https://anart.com/qrt/content/ismail-gasprinskiy-francuzskie-pisma>.
5. Гаспринський І. Французькі листи : уривок з роману / Ісмаїл Гаспринський // І народився день : кримськотатарська проза українською. К. : Кримський дім; Майстер Книг, 2018. С. 49–61.

ASPECTS OF INTERTEXTUALITY IN THE NOVEL “THE UNFINISHED MANUSCRIPT” BY KAMAL ABDULLA

Samira Gurbanova

Ganja State University. Ganja/Azerbaijan  
orcid.org/0000-0002-2580-0456

**Summary**

The paper provides a brief overview of the concept of intertextuality and a brief interpretation of issues related to its manifestation in various texts related to different genres, including literary genres, and explores the peculiarities of the intertextual use of information related to the eposes, which represent the samples of the oral traditions and folk arts, in contemporary literary samples. Intertextuality manifests itself in different forms and its expression in various literary works, created on the same plot, possesses specific features as well. One of the mentioned features is related to the use of intertextuality in the novels on ancient saga and eposes.

Kamal Abdulla’s novel “The Unfinished Manuscript” is a work of contemporary literature based upon the motifs of the ancient Turkic epos “Kitabi Dada Korkut and the life of the great Azerbaijani commander, statesman and poet Shah Ismail Khatai”. Due to the use of intertextuality, the writer establishes connections both with the epos and the works dedicated to Khatai in this novel.

Various intertextual markers were used in the novel “The Unfinished Manuscript”. The repetition of the anthroponomy, words, phrases, and sentences used in the language/speech of the characters in the novel and epos, the reincarnation of the events depicted in epos in the novel and the continuation of their representation in a similar and/or close narrative structure allowed the reader to maintain the focus of analysis on both samples of creativity as the parallel texts in the process of comprehension.

Intertextual openness and textual influence create a dialogue of the contentpositions. On one hand, the varying time-space relationship frames are drawn in the process of the creation of a new text. On the other hand, those drawntime-space relationship frames may be quite the same. The linguistic signals, used on the phonetic, lexical, grammatical, stylistic and compositional levels in the intertextual dialogue, ensure the marking and recording of the intertextual relationships.

**Keywords:** Epos, Intertextual, Anthroponomy, Composition



## THE INFLUENCE OF THE OBSERVATION OF LANGUAGE PHENOMENA IN PRIMARY SCHOOL READING MATERIALS ON THE QUALITY OF TEACHING

Aysel Balasultan Sheydayeva

The processes that take place in a language have a certain direction which is due to the leading influence of one or another universal language tradition at different stages of language development. The essence of these linguistic phenomena is the deviation from the normal laws of language. There is an explanation for the reason for deviations. The study of the features of generally spoken language is also of special importance for the study of literary language. The process of speech formation with the features of individual literary language begins in primary school. For this reason, it is important to study the laws, cases, and features of literary language on the basis of primary school materials. The explanation of why some words are pronounced differently in an easy way is to reveal the essence. Therefore, it is shown that the case is on the surface, the essence is deep. The essence of the case is the phenomenon that draws attention to the essence. In literary language, the meaning and tasks of both are studied. Phonetic phenomena are studied as the norm in literary language. The role of phonetic phenomena in cultural and fluent speech is undeniable. The orthographic rules of our language are mainly based on phonetic phenomena. The study and application of these cases and laws is an indicator of the development of our language. For this reason, the issue of speech development is given a special place in both mother tongue programs and mother tongue subject curricula. In general, based on observations in schools we can say that today the observation in this area is not carried out at the required level. Reading develops students' speech, their enriches and clarifies the vocabulary. {6 pg 252}

**Key words:** speech, critical reading , education , oral speech, innovation in education, educational politics .

Thus, the works of art read by primary school students, the feelings and emotions created by the natural landscapes they observe, have to refer to linguistic phenomena when they express any event they witness. Our methodists sometimes think that all school-age children understand everything as it is. However, this is not the case. Not all children understand the reason for adult observations. Language phenomena, whether lexical or phonetic, are not clear to children. Today live communication is becoming more and more virtual between people, even among school-age children. Even within the same space, people sometimes communicate via the Internet. This, of course, harms secondary and higher education. Often a student who writes "tshk" instead of "thank you", "slm" instead of "a" instead of "e" makes the same mistakes while writing an essay or spelling and sometimes has difficulty in writing and pronouncing the simplest word. In language lessons, students' vocabulary is enriched by the names of living and non-living things and events in the world around them. Students construct sentences using these words by grammatical rules and rules and coherently express their ideas. For this reason, it is important to work on reading materials in primary school, observe language phenomena, enrich the vocabulary. Students encounter language phenomena at different times. They observe grammatical changes in sentences, phonetic shifts, adaptations, and differences, words are studied in different

meanings depending on the situation, as well as stylistic-lexical, stylistic-grammatical meanings, and so on. These are either purposeful or other goals. In the learning process, each observation material begins with relevant texts. Just as a child's life is learned through observation, so learning begins with observation. Live watching is above all. However, this watch is purposeful and developmental. The fact that the teacher will be observed, the material must be identified. The word observation comes from what is seen. Language lessons develop speaking and writing skills based on observations. The observation of trees, the observation of the animate and inanimate world gives rise to imaginations and descriptions.

A student graduating from high school must know the theoretical aspects of his/her language and be proficient in practical and applied aspects. So content is not the goal. In order to implement this content in textbooks, the standards set by the state must be implemented in the form of subject standards. For this purpose, textbooks are prepared on the basis of standards. Methodical aids for the realization of subject standards are developed on the basis of textbooks. The teacher's task is to be able to work with these tools. Today's textbooks are teaching aids that work with the laws of cognition. In the learning process, each observation material begins with relevant texts. Just as a child's life is learned through observation, so learning begins with observation. Live watching is above all. However, this journey is purposeful, developmental and manageable. This management is under the control of the teacher. There is no teaching unit or training material in the Azerbaijani language that, for example, sounds, phonemes, word combinations, sentences, as well as parts of speech related to them, its main and auxiliary forms, or one of the situations directly or indirectly based on the sentence are overlooked. All that should be observed in the form of norms, rules, investigated for a role, and sought and evaluated in learning outcomes, including expected and final outcomes. Observation in language occurs during listening, reading, and analysis. These are language phenomena. For example, a word is capitalized in one place and is used in lowercase in another one. A word becomes a part of speech at one point and a separate part of speech at another point. The same sentence is sometimes given with a question mark, sometimes with a full stop or exclamation mark. Some of the words are written as they are said, and some are different. Sometimes two words are written in some places adjacent, in some places separately. Words that are close to the meaning are not always equivalent in one and the same sentence.

The geography of phonetic, lexical and grammatically significant language phenomena is wide and comprehensive. Observations should be made to explore the possibilities and ways of constructing a cultural discourse on the basis of their normative acts from the primary grades. Phonetic and syntactic language phenomena are of interest in the research. Phonetic cases that are widespread in the phonetic structure of our language and the form of manifestation of these cases are reflected in the research:

1. Cohesion-Assimilation phenomena
  - complete incompatibility
  - incomplete matching
  - Don't go back
2. Convulsions - Prosthetic event

- prosthesis
- anaphysis
- epenthesis
- lyezon
- 3. Soundtrack - Elesia phenomena
  - Absorption
  - Apakopa
  - Aphasis
  - Haplology
  - Diereza
  - Elezia
  - Syncope
  - Reduction
- 4. Sound differentiation - Dissimilation phenomena
  - complete differentiation
  - incomplete differentiation
  - forward differentiation
  - reverse differentiation
- 5. Displacement - the phenomena of metathesis
  - Quantitative metathesis
  - Remote metathesis
  - Simple metathesis

At present, the situation in the curriculum textbooks is the following: the textbooks are motivated to comprehensively understand the materials intended for reading, the transition to the content begins, the role and importance of these texts in speech are emphasized. It is believed that this text can be an example to build students' speech. Since the work on the text material is considered an indicator of the social function of the language and serves communication, it is now very accurately brought to the fore. Because this process is the process of transition from speech to language, from language to speech. Language rules should be the conclusions drawn from observations on that reading material. Thus, Azerbaijani language textbooks begin with relevant text materials by the state subject standards. Text material is an example of any speech. These materials can be artistic, journalistic, scientific, and other styles. Because man speaks in all styles. These pieces of speech are grouped by sections and topics. Reading materials with an introduction, main part, and conclusion allow students to observe and analyze the object of speech structure, to study and speak the content.

The subchapter substantiates the idea that the process of learning a language as a concept, norm, grammatical category begins in primary school. In such a situation, it is important for a primary school teacher to be trained and to have deep knowledge of the Azerbaijani language and a variety of learning and teaching methods. The teaching of young people with a broad outlook, intellectual ability, development of thinking, ability to cope with innovations is not possible only as a result of research but also application of this research. Doing this teachers must take responsibility to establish regular research, purposeful

observations, and obtain results. Due to the important role of primary education in the development of society, the first scientific and pedagogical practices were generalized on this basis, the first scientific and pedagogical ideas influenced the expansion of its content, methods, and learning technologies at the level of efficiency. Training has a teacher-student interaction is a purposeful process. {6 pg 257}

For this reason, the purposeful improvement of the quality of education in the primary grades has a direct impact on the grades above them and serves to achieve more successful learning outcomes. As it is known, in the current subject curriculum of primary school the results to be achieved by primary school children during 4 years are determined by 4 content lines, which represent all stages of training in each subject in general education:

- Listening comprehension and speaking
- Read
- Writing
- Language rules

These content lines are spirally connected.

That is, the student must be able to listen and understand the text he is read, to express his opinion through writing and orally, to master and apply the necessary language rules of the Azerbaijani language, to affirm and present himself as a person. This subchapter also covers research on syntactic events:

- o The series of opposite cases that are found in sentences
- o Parsing of sentence members or sentence as a whole
- o Adding various attachments to a sentence
- o A common transformation case in a sentence
- o Derivation of new members from sentence members
- o Ellipse of any member of the sentence, omission
- o Functional equivalence manifested in a sentence
- o Syntactic synonymy among sentence members
- o Syntactic assimilation among sentence members

The Azerbaijani language enriches the student's vocabulary with new words and expressions, develops the habit of constructing speech logically, consistently, and coherently. Through the native language, students develop memory, attention, critical thinking, thinking skills, then develop both creative imagination and cognitive abilities. To organize the observation of language phenomena in reading materials in primary school, of course, it will be more effective to resort to active learning methods, which are required by today. Before beginning to observe language phenomena in the reading process, the teacher must determine in advance the main idea of the topic, the goals of the lesson, and important concepts. This subchapter discusses the active learning methods, intellectual games that teachers can use to develop students' speech and thinking at the primary school stage and outlines their types:

- o Let's read and understand!
- o Who is smarter!
- o Dry texts that affect interoceptive emotions!
- o Express your illusions about space and time.
- o Am I smart?

- o I choose my teacher myself.
- o My favorite profession
- he is slow and stubborn
- o Polarity of feelings
- o Word game
- o Chapters game
- o Opened boxes
- o Pantomime
- o Signal

The Conclusion of the summary shows that the text itself is a structured scheme. Its comprehension is measured and evaluated by how the observations are made and how their significance is translated into the student's speech. Observation is a full-fledged method of both cognition and learning.

Its didactic potential has been further expanded in curriculum education. Effective use of group assignments, individual-level work, standard-level, differential types should be applied as effectively as possible to form students' ability to observe independently in Azerbaijani language lessons including reading materials. Research shows that in the methodological sense of the curriculum or didactics the pedagogy of observation of the reading text has neither been specifically researched, nor its importance been discussed. Therefore, there are no special standards on this issue.

However, what is discussed about the didactic significance is not about the reading strategy, but about the content line of language rules, in other words, the teaching of linguistic rules. In our research, we talk about the method of observing language phenomena in the reading material, and in this case, we did not consider the issues of ethical, aesthetic, word choice from the content of the text, but the induction of language phenomena, ie observation. We have studied the lexical-semantic, phonetic, lexical, grammatical and stylistic aspects of words and terms used in speech while speaking about language phenomena during reading. Being a kind of discovery taken from the observations of language events it is used to correct students. The obtained facts are intended to give an idea of the role of literary language norms in speech. The results of our diagnostic experiment give us reason to say:

The pedagogical process, which is based on observation and is not based on the student's cognition (thinking), is not calculated for cultural speech, and the pedagogical, psychological and methodological aspects of this work should be comprehensively studied and enriched in the form of theoretical generalizations.

One of the results is that if students' independent observations were based on reading, writing, and language rules, they would acquire speaking skills and habits by the norms of literary language. A teaching experiment has also been established based on this provision. To expand this hypothesis, we also included observation of students' speech and consideration of the results in the hypotheses. We tried to eliminate the difference between the dialectal defects in the students' speech and the norms of literary language, and this is the principle on which our work is based. During the experiment on teaching the principle of measurement with language norms were correctly established.

### References

1. "Teaching spelling in connection with orthoepy and problems in the modern learning process" NEWS. Scientific methodical journal. Baku. N 3. 7 October 2015.p. 76-78
2. "The importance of the formation of speech habits." LANGUAGE AND LITERATURE. International scientific-theoretical journal, Baku. N 4 \ 96. October 25, 2015. p. 240-242
3. "Language and speech" Caucasus and the world .International scientific journal. Tbilisi.N 16. 2016. P. 11-15
4. "The value of observation for linguistic processes in the acquisition of reading materials" Pedagogical sciences. Collection of scientific practices. Kherson. 30 July 2016.LXX 1. P. 64-68
5. "Observation of language events on reading materials" Philological issues. Baku 2018.N 4. P. 143-149
6. <http://anl.az/el/Kitab/2017/Azf-293715.pdf>



## LES CARACTERISTIQUES PRINCIPALES DES MONUMENTS CHRETIENS DE KARABAKH

**Prof. Dr. Kasım Hacıyev**

Académie nationale des sciences d'Azerbaïdjan, Institut du Caucase, chef du département «arménien»

Karabakh est une aire où vivaient les personnes du camp d'Azykh - Taglar qui est un des plus anciens établissements humains du monde. Le territoire de Karabakh est une colonie des continuateurs de la culture de la période paléolithique, plus tard de la culture de Khodjali-Gadabey.

A la période antique la territoriale de Karabakh couvrait les plus grandes régions au sein de l'Albanie. Les sources confirment que les tribus de la région de Karabakh étaient d'origine turque-albanaise. Autrement dire, Karabakh était situé entre les rivières Kura et Araz. Au Moyen Age en Albanie il y avait une écriture spéciale compliée (établie) de différents types de nombreux sons. L'écriture albanaise était établie sur la base de dialecte de gargar qui était riche de sons de gorge. L'alphabet albanais se composait de 52 symboles. Au début du V siècle il y avait une école à Barda- la capitale de l'Albanie. Dans les écoles spéciales ouvertes par l'ordre du Tsar Vatchagan III on enseignait l'écrit et les dogmes religieux pour les enfants.

1. On a étudié un grand nombre de monuments chrétiens dans le territoire de Karabakh
2. Malgré les revendications des arméniens, on a prouvé maintes fois, que ces monuments sont d'origine albanaise, n'ont aucune liaison avec les arméniens.
3. Les enquêtes historiques, archéologiques, anthropologiques et ainsi que l'étude d'Odontologie a prouvé sans équivoque que les arméniens sont, sans doute, des éléments étrangers dans le territoire de Karabakh.
4. À l'Ier- VIIIe siècle c'était l'écriture albanaise et la langue albanaise- d'arran (langue turque) qui était utilisée dans le territoire de l'Albanie.
5. Contrairement aux arméniens, la population principale de cette région étaient les diverses tribus d'origine, de langue et de culture turcs qui avaient vécu pendant les milliers d'années entre le Grand Caucase et l'Araz.
6. Les éléments arméniens se sont augmentés quantitativement significative à Karabakh quand 10 milliers d'arméniens étrangers y ont trouvé l'asile (au XIXe siècle), et quand le gouvernement Soviétique leur a donné l'autonomie plus tard.
7. Il est bien connu qu'il n'y avait jamais eu autant d'ethniques arméniennes à Karabakh de Montagne jusqu'au XIXe siècle.

**Mots clefs :** Azerbaïdjan, région de Karabakh, monuments chrétiens

## THE ROAD FROM THE PRAGUE PROCESS TO THE 44-DAY VICTORY WAR

Aydinli Farhad

Baku State University

### Abstract

The Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict has entered a more dangerous phase as a result of the collapse of the USSR, the reestablishment of the independence of the new states and the further encouragement of ethnic processes by the respective states in the region. In this period, the strengthening of Armenia's territorial demands against Azerbaijan, the proliferation of pro-Armenian forces under the Soviet leadership, the artificial settlement policy, the deportation policy of the Azerbaijanis changed the ethnic structure of the region and negatively affected the security environment. After gaining independence, the conflict entered a tenser phase, armed conflicts broke out, genocide was committed by the Armenians and internationally recognized territories of Azerbaijan were occupied. Although some organizations, the United Nations, the Organization for Security and Cooperation in Europe, the Organization of Islamic Cooperation, the European Economic and Political unions and the great powers have taken steps to resolve the conflict, the problem remains unsolved and partially frozen. After Ilham Aliyev came into power in the Presidential elections of the Azerbaijan Republic in 2003, the subject of the negotiation process changed, and successful diplomacy was realized. Until then, some plans were put forward to resolve the conflict, but the process could not be completed due to the insufficient steps taken by the Armenian side. Following the Prague process regarding the resolution of the conflict in 2002, a series of meetings were held between Armenia and Azerbaijan, and European countries and the USA were closely involved in this process. Then the basic principles of conflict, the principles of Madrid, were agreed. However, no progress has been made over the years as a result of Armenia's inefficient attitude. As of 2016, Ilham Aliyev's decisive armed intervention policy started to work. Despite suffering losses in the April wars, unreasonable Armenia is forced to make 44 days of peace in 2020. Thus, the military phase of the conflict comes to an end. The article analyzes the processes from the Prague process that started in 2002 to the 44-day Victory War and Azerbaijan's successful political course.

**Keywords:** Azerbaijan, Armenia, Nagorno-Karabakh, 44 days of the war, Iron Fist, Russia, France, Turkey, Prague process, Karabakh is Azerbaijan

### Introduction

In the late 1980s, as a result of the political and economic development in the world, the socialist system began to collapse, and the USSR government began to lose its power over the alliance. With the dissolution of the USSR, new formations emerged in the South Caucasus region. Azerbaijan, Armenia and Georgia declared their independence. This independence brought along ethnopolitical conflicts. If the Nagorno-Karabakh conflict before 1992 was considered an internal affair of the USSR and then Russia, the conflict became more international after this period. Thus, Azerbaijan's membership in the Conference on Security and Co-operation in Europe (OSCE since 1994) and the United Nations (UN)

became the subject of a major discussion of the Nagorno-Karabakh conflict by these organizations and member states. Although OSCE statements, UN resolutions and resolutions of European political institutions were adopted on this issue, non-conflict resolution was considered the main political aspect of some states. Thus, the resolution of the conflict in the region may lead to faster integration of Asia into the European region in the future, the formation of the Turkish society, and the more efficient delivery of hydrocarbon resources in the Caspian Basin to the European markets.

In general, we can briefly analyze the Nagorno-Karabakh issue in the modern period and divide it into periods:

1. Azerbaijan's independence and power crisis. Consequently, the occupation of the Nagorno-Karabakh region by Armenia;
2. Heydar Aliyev's coming to power in 1993 and return to the resolution of the dispute. The signing of the ceasefire agreement;
3. Increasing the economic power of Azerbaijan, active participation at the level of international organizations and a higher level of relations with the great powers;
4. Intense debates on the development of peace plans and conflict resolution since 1997;
5. To keep Armenia out of all processes with the coming to power of Ilham Aliyev in 2003, intensification of diplomatic negotiations, strengthening of Azerbaijan's international political image and increasing economic potential;
6. Improving relations with Russia and neutralizing Russia in the conflict resolution process;
7. The transfer of armed intervention policy to the Nagorno-Karabakh conflict to Armenia and the international arena with the April 2016 conflict;
8. Infighting in Armenia, coup through revolution, new hopes for conflict;
9. The political mistakes of the new Armenian leadership, the expression "Karabakh is Azerbaijan", the discussion of Ilham Aliyev and Nicole Pashinyan at the Munich conference, the events in Tovuz in August 2020;
10. The 44-day Victory War that started on 27 September 2020, the restoration of Azerbaijan's territorial integrity and the signing of a trilateral declaration by Armenia on 10 November;
11. Completing the armed intervention phase of the conflict, strengthening the economic potential of the region, restoration of transportation and communication lines, creating new political parameters in the region.

There are many ethnic and political conflicts in the world. These conflicts are based on the historical achievement of political independence or violence by the peoples and ethnic groups living in the region or region, and the violation of their rights. However, the situation in the Nagorno-Karabakh conflict is a bit different. First, it is wrong to call this conflict ethnic conflict, because this issue is directly related to the occupation of Azerbaijani lands by Armenia. The ethnic majority was changed by the resettlement policy of the Russians, and many concessions were made to the Armenians and their language and religion were respected during the Soviet period when they lived in Azerbaijan. In short, there has never been a compelling reason for the Armenians to create a conflict in Nagorno-Karabakh. The

main reason for the conflict is the desire of Armenians to create a greater Armenia. The creation of an artificial conflict in Nagorno-Karabakh and the annexation of the region to Armenia are also part of this plan. The proposal for the annexation of Karabakh to Armenia was first made in November 1987 by Abel Aganbekyan, the economic adviser of the last Soviet leader Gorbachev during his visit to France. [1, 16-17]. Although the statement about Karabakh "I think Karabakh is economically closer to Armenia than Azerbaijan" was published in many Armenian headlines and the French Humanite (L'Humanité) newspaper, the Soviet administration did not use a sentence about it. [2, 78] However, Gorbachev's coming to power in 1985 and his pro-Armenian attitude led to the escalation of the Karabakh conflict towards the end of the century and the formation of an armed conflict.

**Formulation of the first proposals for the solution of the Nagorno-Karabakh problem.**

The Nagorno-Karabakh conflict has entered into an active armed conflict phase since 1991, and in 1993, Nagorno-Karabakh and its surrounding 7 regions (Lachin, Kalbajar, Aghdam, Fuzuli, Ghubadli, Jabrayil, Zangilan) were occupied by Armenia. Military operations continued until the ceasefire was reached in 1994, and although the ceasefire was not fully observed in the following period, no major military conflicts took place. Since then, with the signing of the Century Treaty, Azerbaijan has begun to strengthen its economic potential, attract several large companies, strengthen its position in international organizations, and agree on all possible options for peaceful peace. The solution to the Nagorno-Karabakh problem. Following the appointment of Russia, France and the United States as OSCE Minsk Group co-chairs in 1997, new solution packages were launched to resolve the conflict. The co-chairs submitted three two-part proposals. The proposal is known as the "package settlement" consisting of the union of two agreements of 18 July 1997, which includes the liberation of 6 regions around Nagorno-Karabakh and the determination of the status of Nagorno-Karabakh, the "progressive settlement" of 2 December 1997 and the "common state" provision of 7 November 1998. [3, 99-118] Although the first two proposals were accepted by Azerbaijan, they were not accepted by Armenia. On the contrary, the general state proposal was not accepted because it did not meet the interests of Azerbaijan. The second proposal not only severely hampered the solution process, but also worsened differences between the parties in ways to resolve the conflict. As a result, the negotiation process stalled, and no positive progress was made in the solution process. [4, 71]

The Nagorno-Karabakh conflict was discussed at the OSCE Istanbul Summit on 18-19 November 1999. However, as a result of the non-constructive position of the Armenian side and the OSCE's unsuccessful decision-making, a clause was adopted that only reflects the negotiations on the conflict and the development of relations in this area. [5, 50] The intensity of the negotiations between the Presidents of Azerbaijan and Armenia has been observed since the beginning of 2001. It is no accident that 20 fruitless meetings of the Presidents of Azerbaijan and Armenia were held in 1999-2001. [6] Meetings in Paris are known as the Paris Principles. This version foresees the generalization of the parties' satisfaction points to the 3 proposals put forward in 1997-1998. The talks that took place in Key West, Florida on April 4-6 did not result in positive results as a result of the unconstructive steps taken by the Armenian side. In return for the transfer of the Mehri corridor to Azerbaijani control, the

Armenian side withdrew from the negotiations on the role of the Lachin corridor between Armenia and Nagorno-Karabakh and the generalization of the adopted principles. [7]

**The beginning of the Prague process, intensification of negotiations.**

The meeting of the Presidents' Personal Representatives, Deputy Foreign Minister of Armenia Tatoul Markaryan and Deputy Foreign Minister of Azerbaijan Araz Azimov, in May 2002 in Styria, near Prague, with the participation of OSCE Minsk Group Co-chairs, is considered the beginning of the multi-round Prague process. [8] Later, meetings at the level of foreign ministers were held in a new way, "free and mutual negotiations on all matters without negotiations, agreements, commitments". The presidential elections held in Azerbaijan and Armenia in 2003 changed the negotiation process and political landscape in the region. Thus, since this period, the negotiation process has become more concrete and the principles are generalized and presented to the parties. Meetings, originally organized by the president's representatives, have been held at the presidential level since 2004. It is no coincidence that Ilham Aliyev announced at the Security Council meeting in Baku in January 2005 that the negotiation process was carried out following the Prague process and a new phase had begun. [4, 74]

According to a statement made by the OSCE Council of Ministers in a 2005 meeting in Ljubljana, "we believe the parties will now move from the negotiation process to the decision-making process." [9] During this period, the OSCE research delegation visited the areas around the occupied Nagorno-Karabakh and prepared a relevant report highlighting illegal settlement and other incidents. [10] In 2005, the Presidents of Azerbaijan and Armenia were in Warsaw, Kazan, in 2006 Rambouillet, Bucharest, Minsk and 2007 in St. Met in St. Petersburg. As a result of these meetings, at the OSCE Summit held in Madrid in November 2007, new fundamental principles for conflict resolution were presented to the parties, later known as the Madrid Principles. In the period 2007-2020, the negotiation process was based on the Madrid Principles, but no agreement was reached.

**The updated version of the Madrid Document.**

The presidential elections held in Armenia in 2008, the rise of Serzh Sargsyan to power, the "five-day" war between Russia and Georgia in August, the presidential elections in Azerbaijan changed the situation in the South Caucasus and led to a new geopolitical reality. Especially after the intervention in Georgia, Russia's position in the solution of the Nagorno-Karabakh conflict was strengthened with the increasing influence of Russia in the South Caucasus. On 2 November 2008, the Presidents of Azerbaijan, Armenia and Russia signed a joint declaration in Moscow as a result of the discussion of the Nagorno-Karabakh conflict. According to the document signed by Dmitry Medvedev, Ilham Aliyev and Serzh Sargsyan, the parties agreed to resolve the Nagorno-Karabakh conflict through political means. Overall, the Moscow Declaration is the first document signed by both leaders since 1994. [11] According to the 5-point document, it was decided that the negotiations for the solution of the Nagorno-Karabakh conflict to improve peace and security in the South Caucasus will continue under the principles of international law and Madrid principles presented to the parties by the OSCE in Madrid in 2007. [12] They discussed the conflict in Zurich, Prague, St. Petersburg, Moscow, Chisinau, Munich in 2009, Sochi in 2010, and St.



Petersburg, Astrakhan in 2011. Sochi and Kazan in 2012, a total of 14 meetings were held in Sochi, 9 of which were mediated by Russia. [13]

At the G8 summit held in Aquileia on 10 July 2009, US President Barack Obama, French President Nicolas Sarkozy and Russian President Dmitry Medvedev issued a joint statement addressing the Azerbaijani and Armenian presidents to reach a final agreement on the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict. Basic Principles call for inter alia:

1. return of the territories surrounding Nagorno-Karabakh to Azerbaijani control
2. an interim status for Nagorno-Karabakh providing guarantees for security and self-governance,
3. a corridor linking Armenia to Nagorno-Karabakh;
4. future determination of the final legal status of Nagorno-Karabakh through a legally binding expression of will;
5. the right of all internally displaced persons and refugees to return to their former places of residence;
6. international security guarantees that would include a peacekeeping operation. [14]

Although the adoption of these principles and the signing of a new peace agreement were expected at the presidents of Russia, Azerbaijan and Armenia in March 2011 in Sochi and Kazan in June, no positive progress was achieved. The main reason for the failure was Armenia's destructive position trying to strengthen the current status quo. As a result of these meetings, a joint statement was accepted on the exchange of prisoners of war, resolution of disputes, and the continuation of the negotiation process. President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev had a trilateral meeting with President of the Russian Federation Dmitry Medvedev and President of Armenia Serzh Sargsyan at the reception building of the Sochi Grand Polyana Hotel on January 23, 2012. According to the statement made at the meeting, after the Moscow Declaration in 2008, some measures were taken to resolve the conflict and positive progress was made. [15]

#### **Stagnation in the negotiation process, increasing armed conflicts.**

Although the 2013 presidential elections in Armenia and Azerbaijan raised new hopes for a solution to the Nagorno-Karabakh conflict, the conflict was already preparing to escalate. Following the presidential election, Ilham Aliyev and Serzh Sargsyan met in Vienna on 19 November 2013. From this period on, the provocations of Armenian intelligence sabotage groups in the line of contact, regular ceasefire violations, and military exercises in the occupied territories began to intensify. Consequently, tensions in the line of contact resulted in the deaths of 25 soldiers in July-August 2014. Later in November, during a military exercise in the occupied Azerbaijani territories, a military helicopter belonging to the Armenian army was shot down by Azerbaijani soldiers on fighter flights and the clashes between the parties escalated further. [16] After the August events, a joint meeting was held on 10 August at the Bocharov Ruchey residence of Vladimir Putin, Ilham Aliyev and Serzh Sargsyan in Sochi. Then, on September 5, Ilham Aliyev and Serzh Sargsyan met in Wales with the participation of US Secretary of State John Kerry and with the participation of Minsk Group co-chairs. Overall, the meetings between the parties are becoming more formal after 2013. Therefore, the non-constructive position of Armenia in all cases proves that the steps taken to solve the Nagorno-Karabakh problem politically are meaningless. Although the



presidents met in Bern in 2015, Vienna and St. Petersburg in 2016 and Geneva in 2017, no progress was made.

The next escalation of the conflict between the parties took place in April 2016. As a result of the heavy artillery attacks on Azerbaijani positions and settlements since the beginning of April, the Azerbaijani Armed Forces launched a counter-attack that resulted in the success of the Azerbaijan Army. Some positions were saved from the enemy from the heights around the Talish village of Tartar region, the height of Lalatapa of the Cebrayil region and the Gülustan village of the Goranboy region and the Madagiz village of the Tartar region. In the April conflict, which saved 2,000 hectares of land, a total of 320 Armenian soldiers were killed, more than 500 soldiers were injured, nearly 30 tanks and other armoured vehicles, and over 25 artillery pieces were destroyed. It was possible to control the roads in Agdara-Madagiz and Jabrayil direction. [17] The "four-day war" ended on April 5 with a ceasefire agreement in Moscow.

**A new stage in the Nagorno-Karabakh conflict with the rise of Nicole Pashinyan to power.**

In 2015, a referendum was held in Armenia to turn the country into a parliamentary republic. The velvet revolution against Serzh Sargsyan, which started in Armenia under the leadership of Nicole Pashinyan on March 31, 2018, lasted until May 8. As a result of the revolution, Nicole Pashinyan was elected Prime Minister. Early parliamentary elections were held on December 9 and the party My Step won. It was hoped that his coming to power would solve the Nagorno-Karabakh conflict, strengthen the economic potential and ties in the South Caucasus, and create a new geopolitical reality in general. The first informal meeting between Nicole Pashinyan and Ilham Aliyev in 2018 took place in Dushanbe on September 29, within the framework of the CIS Summit, and on January 22, 2019, in Moscow as part of the Davos World Economic Forum. During the meeting, the parties agreed on several issues and expressed their determination to continue the negotiations. These meetings continued and on March 29, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev met with Armenian Prime Minister Nicole Pashinyan in Vienna to discuss the solution of the Armenia-Azerbaijan conflict.

Although the change of power and the strengthening of democratic tendencies in Armenia in 2018 are expected to contribute to the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict, the steps taken by Nicole Pashinyan have already begun to strengthen the option to resolve the conflict through military rather than political means. Pashinyan's visit to Shusha on the 27th anniversary of the invasion of Shusha, his non-political actions there, his illegal visits to the internationally recognized territories of Azerbaijan, and his use of the phrase "Karabakh is Armenia" in August in Khankendi can be regarded as a turning point. The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan made a statement about the elections and stated that the elections were held against the principles of international law. It was noted that he had no legal power. Overall, the so-called elections on 31 March were not recognized by the OSCE, the European Union, NATO, the Organization of Islamic Cooperation, GUAM, other organizations and states. [18]

The role of the United States in the solution of the Nagorno-Karabakh conflict has been growing since the beginning of 2019. Thus, the USA, which wants to take advantage of the

positive trend in the South Caucasus, organizes various meetings of the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia in Washington. The USA, which has seen its role in resolving the conflict for many years and does not want to lose its place in the South Caucasus, is once again taking an active role in these processes. However, the incompetence and non-political attitude of the Armenian leadership dealt a heavy blow to the solution process and show that a military solution to the problem is inevitable. Thus, in 2019, no results were obtained in the meetings held at the level of foreign ministers.

Since the beginning of 2020, the provocations of the Armenian armed forces in the line of contact have continued to increase and ceasefire violations have been observed day by day. The conflict has already shifted from political negotiations to post-negotiations. On February 16, Ilham Aliyev and Nicole Pashinyan discussed within the framework of the 55th Munich Security Conference. First of all, the Kurakchay Treaty, Gulustan and Turkmenchay Treaty, the decision of the Caucasus Bureau in 1921, the establishment of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region in 1923, the deportation of Azerbaijanis from Armenia and Nagorno-Karabakh, the implementation of the genocide policy against them, the UN Commenting on the decisions, Ilham Aliyev said that the status of Nagorno-Karabakh can be evaluated within the territorial integrity of Azerbaijan. [19] While the Azerbaijani side expressed its commitment to the policy of concessions during the negotiation process, it was emphasized that the status issue can be discussed after the evacuation of the occupied areas and the return of refugees and internally displaced persons. At the same time, they emphasized the importance of ending the occupation of Armenia to prepare the population for peace and to ensure coexistence. It was stated that the use of rights and freedoms will be recognized for Armenians in Azerbaijan according to the conditions established for other ethnic groups. On the other hand, Armenian Prime Minister Nicole Pashinyan tried to express his opinions with false historical facts. Speaking about micro revolutions, Pashinyan stated that there is no military solution to the conflict, adding that Nagorno-Karabakh Armenians should participate in the negotiation process as a party to the conflict, and then positive progress will be made in the solution of the problem. At the end of generally tense discussions, Ilham Aliyev proved his points against Pashinyan with all historical facts and political view.

Continuous breaches of the ceasefire since the beginning of 2020 have opened up the possibility of armed conflict and armed intervention since June. On 12 July, the Armenian armed forces tried to use artillery fire to capture our positions in the direction of Tovuz on the Azerbaijan-Armenia border. On July 14, Major General Polad Hashimov, Colonel Ilgar Mirzayev, Major Anar Novruzov, Major Namig Ahmadov and 3 soldiers were killed in the war zone. [20] This event should be seen as one of the most important turning points in the history of the conflict. As a result of the Tovuz battles, a total of 12 soldiers and 1 civilian were killed by the Armenian armed forces. On the night of July 14-15, Azerbaijani people marched for "Freedom to Karabakh" demanding the military solution of the Karabakh conflict and the revenge of the martyrs. These demonstrations continued not only in Azerbaijan but also in many countries.

The Tovuz battles completely stopped the political continuation of the Nagorno-Karabakh conflict. In particular, Pashinyan's provocative actions, 7 conditions against Azerbaijan, illegal resettlement of Lebanese Armenians in Nagorno-Karabakh, rewarding

soldiers who participated in Tovuz wars by attempting to move some administrative offices of the so-called regime to Shusha, military exercises in the occupied territories, The ongoing military provocations, the thoughts that expressed the claim that Karabakh was an Armenian land in the political arena and other facts made the military solution of the conflict inevitable. The neutralization of senior lieutenant Gurgen Alaverdyan, commander of the destructive-reconnaissance group of the Armenian Armed Forces in the direction of the Goranboy region by the Azerbaijani Army on 23 August caused the conflict to enter a more serious phase. Reserve officers in Armenia in the region called Nagorno-Karabakh have already been recalled and are actively preparing for war.

Since September, the description was made using a method of pressure on Armenia and Turkey's tough stance was clearly expressed. Ilham Aliyev, in his speech at the High-Level Meeting dedicated to the 75th anniversary of the UN on 21 September, in the plenary debate of the 75th session of the UN General Assembly on September 24, when the EU's Special Representative for the South Caucasus Toivo received the Klaar He said he was preparing for war to occupy the land and called for international pressure to prevent it. Despite all this, on September 27, during the next provocation of the armed forces of Armenia, the Azerbaijani army launched a counter-attack and initiated the glorious victory war, which goes down in history as the Second Karabakh War. As a result of the successful counter-attack launched by the Azerbaijan Army in Karabakh on September 27, 5 cities, 4 settlements and 286 villages were liberated from the occupation until 9 November. So far, the city of Cebrayil and 90 villages of the region, Fuzuli city and 53 villages of the region, Zangilan city, Minjivan, Agband, Bartaz settlements and 52 villages of the region, 35 villages of Hadrut town and Khojavend region, 3 village regions of Tartar district, Ghubadlı city and 41 villages, 9 villages in Khojaly district, Shusha city, 3 villages in Lachin district, various strategic heights in the direction of Agdara and Murovdag, as well as Bartaz, Sigirt, Shukurataz heights and 5 more unnamed heights. [21] Realizing that Shusha lost the war with the liberation of the Armenian occupation on 8 November, the Armenian side signed a capitulation act on 10 November in the presence of Russian President Vladimir Putin and Azerbaijani President Ilham Aliyev. According to the trilateral statement, a full ceasefire and all military operations in the Nagorno-Karabakh conflict area were based on 10 November 2020 at 00:00 Moscow time, and it was decided to return the regions of Aghdam, Kalbajar and Lachin to the Republic of Azerbaijan until 1 December. It was decided to deploy Russian peacekeepers along the line of contact in the Nagorno-Karabakh and Lachin corridor, to exchange prisoners of war, hostages and other prisoners, to restore transport and economic links in the region, and to construct new transport and communication lines connecting Naxchivan and the western regions of Azerbaijan. [22]

### **Conclusion**

The 44-day war of victory, which resulted with the surrender of Armenia, was marked as the first victory war in modern Azerbaijani history. This war has become an important event for Azerbaijan to realize itself, it strengthened the unity of the people's power and the self-confidence of the people. It proved that the Azerbaijani people are recognized as a victorious nation in the world. At the same time, the Second Karabakh War was able to differ

in terms of modern war strategy. Using modern technology, thanks to the courage of soldiers and officers, he was able to destroy the concrete defence lines that Armenia had formed over the years. During the war, a total of 2,855+ Azerbaijani soldiers were martyred and, according to the Armenian side, approximately 4,000 Armenian soldiers were killed. [23] As a result of Armenian vandalism, 100 Azerbaijani civilians were killed and 416 were injured. [24] Regarding the economic and military losses of Armenia, in his speech to the nation on December 1, İham Aliyev said, "The war is over and a new era is beginning. We destroyed the Armenian army, the total value of the destroyed weapons is more than 3 billion dollars. [25] Infrastructure projects are being implemented, but the situation of Russian peacekeepers, the situation of Armenians living in Nagorno-Karabakh, their rights, transport and communication problems will be resolved in the coming years. Now the South Caucasus region is the safest region between the East and the West. Azerbaijan has a key role in the region by using its political and economic potential. If Armenia follows the right policy, it can benefit from the processes and economic projects in the region. One of the most important points in the resolution of the conflict is the steps taken to unite the borders of Nakhchivan Autonomous Republic with Azerbaijan. Thus, Turkey, Azerbaijan are expected to accelerate the integration process of the Turkic World.

#### References:

1. Cavid Vəliyev, Araz Aslanlı, Güney Kafkasya, Toprak bütünlüğü, Jeopolitik mücadeleler ve enerji, Ankara, 2011
2. Firat Karabayram, Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya gerçeği, İstanbul, 2011
3. Elçin Əhmədov, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü (sənədlər və materiallar), Bakı, 2015, Elmin İnkişaf Fondu
4. Elçin Əhmədov, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınmasına dair aparılan danışıqların mərhələləri, Strateji Təhlil Jurnalı, say 6, Bakı 2013
5. OSCE, Istanbul Summit Declaration, Istanbul, 1999
6. Conflict settlement process, <https://mfa.gov.az/en/content/111/conflict-settlement-process>, Access date: 18.01.2021
7. Azerbaijani President says Armenia retreated from "Paris Principles"... // <https://reliefweb.int/report/armenia/azerbaijani-president-says-armenia-retreated-paris-principles>, Access date: 17.01.2021
8. Personal representatives of Armenian and Azeri Presidents hold Nagorno-Karabakh talks in Prague, <https://www.osce.org/mg/54337>
9. Ljubljana Ministerial Statement on the Conflict Dealt with by the OSCE Minsk Group, <https://www.osce.org/mc/17357>
10. Report of the OSCE Fact-Finding Mission (FFM) to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh, [https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004\\_2009/documents/fd/dsca20050413\\_08/dsca20050413\\_08en.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/dsca20050413_08/dsca20050413_08en.pdf)
11. Bakı və Yerevan Moskvada deklarasiya imzalayıblar, [https://www.bbc.com/azeri/news/story/2008/11/081102\\_karabakh\\_moscow](https://www.bbc.com/azeri/news/story/2008/11/081102_karabakh_moscow)

12. Joint Declaration between the Republic of Armenia, the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation, <https://peacemaker.un.org/azerbaijanarmeniarussia-declaration2008>

13. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xarici siyasət fəaliyyəti, <http://foreignpol.preslib.az/>

14. Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict, July 10, 2009, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/joint-statement-nagorno-karabakh-conflict>

15. Presidents of Azerbaijan, Armenia and Russia issued a joint statement on the Nagorno-Karabakh settlement, <https://m.reliefweb.int/report/472614?lang=es>

16. Azerbaijan launches large-scale military drills, <https://foreignpolicynews.org/2014/11/14/azerbaijan-launches-large-scale-military-drills/>

17. Aprel döyüşləri - böyük zəfərin başlanğıcı, <https://mod.gov.az/az/pre/21662.html>

18. Ermənistanın və separatçı rejimin növbəti “seçki” fiaskosu, [https://apa.az/az/siyasi\\_xeberler/Ermnistanin-v-separatci-rejimin-novbti-secki-fiaskosu-coloredTHLILcolor-579347](https://apa.az/az/siyasi_xeberler/Ermnistanin-v-separatci-rejimin-novbti-secki-fiaskosu-coloredTHLILcolor-579347)

19. Münxen Təhlükəsizlik Konfransı çərçivəsində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı panel müzakirələr keçirilib, <https://president.az/articles/35813>

20. Azərbaycan ordusunun generalı, polkovniki və beş hərçisi şəhid oldu, <https://sputnik.az/azerbaijan/20200714/424431339/Azrbaycan-ordusunun-general-hid-oldu.html>

21. İşğaldan azad olunan şəhər, qəsəbə və kəndlərimiz, <https://mod.gov.az/az/news/isgaldan-azad-olunan-seher-kend-ve-qesebelerimiz-28583.html>

22. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı, <https://president.az/articles/45923>

23. Yerevan says around 3,400 killed in hostilities in Nagorno-Karabakh, <https://tass.com/world/1247091>

24. Civilian death toll in Armenian attacks reaches 100, <https://www.azernews.az/aggression/173628.html>

25. Azərbaycan Prezidenti düşmənin məhv edilmiş və qənimət götürülmüş texnikalarını açıqlayıb // [https://apa.az/az/dagliq\\_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-dusmnin-mhv-edilmis-v-qnimt-goturulmus-texnikalarini-aciqlayib-617631](https://apa.az/az/dagliq_qarabag/Azrbaycan-Prezidenti-dusmnin-mhv-edilmis-v-qnimt-goturulmus-texnikalarini-aciqlayib-617631)



## THE ROLE OF E-COMMERCE IN COMPANIES' FINANCIAL FLOW DURING COVID-19 PANDEMIC

**Sameer Omar Abonwayer**  
Management Department,  
Human Resource Faculty- Zulten,  
University of Subarata - Libya

### Abstract

There are a number of companies benefitted from E-commerce to increase financial income during Covid-19 pandemic. The level of sales of these companies has been increased through online business sales due to lockdown regimes and store closure. Online and mobile shopping became the best method for people to fulfill their daily needs and wants from products and services. The increase of demand of these needs made a available opportunity for companies to rise their financial income level and to reduce expenses through employees downsizing. People pay for their purchases through electronic payments as credit cards and so forth, which increase the E-commerce processes. On the other side we should not forget the negative effect of Covid-19 on hacking and online piracy via viruses deployment to destroy or change the exchanged information of the transactions processes which exhausts both the seller and technology developer in terms of technical and faineance matters. The purpose of this study is to show the effect of covid-19 on e-commerce and consumers' purchasing behavior. Also, the study will discuss the challenges that face this developed technology.

**Keywords:** E-commerce, companies, finance, Covid-19 pandemic

### دور التجارة الالكترونية في التدفق المالي للشركات خلال فترة وباء كوفيد - 19

أ. سمير عمر الشيباني أبو النوير  
قسم الإدارة، كلية الموارد البشرية - زلطن، جامعة صبراتة - ليبيا

### المستخلص:

استفادت العديد من الشركات من التجارة الالكترونية في الدخل المالي خلال فترة كوفيد - 19 ، ارتفعت المبيعات بهذه الشركات المتعاملة عبر الشبكة الدولية (الانترنت) واستفادتها من الحجر الصحي الذي فرضته دول العالم على المواطنين. ولتلبية طلبات المواطنين فان الطريق الأفضل لسد احتياجاتهم اليومية من السلع والخدمات هو الشراء من خلال الانترنت. فان الزيادة في الطلب على هذه الاحتياجات جعلها فرصة سامحة أمام الشركات للرفع من مستوى الدخل المادي والتخفيض من المصروفات وذلك من خلال الاستغناء على عدد كبير من العاملين بهذه الشركات. ومن خلال وسائل الدفع الالكتروني كالبطاقات الائتمانية، وغيرها مما زاد من استخدام عمليات التجارة الالكترونية من خلال شركات التكنولوجيا والانترنت. ومن جانب آخر لا ننسى بان كوفيد-19 اثر بشكل سلبي على زيادة عمليات الاختراق والقرصنة الالكترونية من خلال نشر الفيروسات التي تدمر وتغير المعلومات المتبادلة لإجراء الصفقات بين الشركة البائعة من ناحية ويرهق القائمين على تطوير تكنولوجيا الانترنت من ناحية أخرى مالياً وفنياً. الهدف من هذه الدراسة توضيح أثر الجائحة على التجارة الالكترونية، وسلوك المستهلكين الشرائي، وكذلك التحديات التي تواجه هذه التقنية المتطورة.



## الكلمات المفتاحية: التجارة الإلكترونية، الشركات، المالية، جائحة كوفيد-19

### المقدمة:

أصبحت التجارة الإلكترونية تنافس التجارة التقليدية من حيث الحجم والمزايا التي يتوقع الخبراء أن تتجاوزها خلال السنوات القادمة في ظل نسب النمو العالية التي تسجلها التجارة الإلكترونية. ومع ظهور جائحة أصبحت الحياة التجارية عبر الإنترنت ذات أهمية أكبر للشركات الأفراد المتعاملين عبر "COVID-19" كورونا الإنترنت، وذلك لاقتناء الحاجيات عن بعد بدون تنقل لتفادي الإصابة بمرض كورونا، وذلك من خلال التطبيقات الإلكترونية أو وسائل الأداء الإلكترونية، مما زاد من الدخل المالي للعديد من الشركات. وظهرت لنا التكنولوجيا الحديثة كسلاح ذو حدين إما بمنفعة سهلت الكثير من الأمور مثل القدرة على التبادل ومناقشة الأفكار إلكترونياً أو قرصنة وتلاعب بالمعلومات، وبالرغم من الجهود المبذولة لمنع هذه الجرائم من خلال التطور والتقدم في العصر الحديث والانتقال من المقايضة إلى استخدام النقود والعملات الورقية إلى الشيكات والسندات والكمبيالات ومنها إلى النقود الإلكترونية ووسائل الدفع الإلكتروني كالفيزا والماستر كارد وغيرها.

وعرفت الدوي، 2010 التجارة الإلكترونية على أنها: "هي إجراء المعاملات البيعية والشرائية من إجراءات المراسلات الإلكترونية Online خلال شبكة الإنترنت، سواء كانت الخدمة المقدمة متصلة بالشبكة عن Off line والاستعلامات والتعرف على الأسعار من خلال الكتالوجات، أو غير متصلة بشبكة الإنترنت طريق المنتجات والخدمات أو التسويق دون الشراء من خلال الخط المباشر. بإصدار (Uncitral) بالقانون التجاري الدولي الأونسترال "UN" لقد اهتمت منظمة الأمم المتحدة القانون النموذجي للتجارة الإلكترونية في 16 ديسمبر 1996، ويعتبر هذا القانون حالياً القالب الذي اعتمده الدول التي أصدر قوانين خاصة بالتجارة الإلكترونية (الدوي، 2010).

لمواجهة التحديات الجديدة التي فرضتها واقع التجارة الإلكترونية، كان لا بد من إيجاد أنظمة إلكترونية متكاملة ومتنوعة تركز على التكنولوجيا الجديدة والمتطورة كقاعدة أساسية لتنفيذ التزامات عقود "COVID-19" التجارة الإلكترونية، الأمر الذي يثير إشكالية أساسية تتمثل في، ما مدى تأثير فيروس كورونا على التجارة الإلكترونية؟ ويتفرع منها الأسئلة التالية:

• هل COVID-19 ذا أثر إيجابي أم سلبي علي العلاقات التعاقدية بين الأطراف

في التجارة الإلكترونية؟

• هل التشريعات الدولية قامت بوضع قوانين لحماية مستخدمي التجارة

الإلكترونية؟

، والإجراءات COVID-19 وللإجابة عن هذه الأسئلة سيتم مناقشة تحديات التجارة الإلكترونية في ظل القانونية للتجارة الإلكترونية في ظل هذه الجائحة.

### تحديات التجارة الإلكترونية في ظل جائحة كورونا:

على التجارة الإلكترونية وعلاقتها بالدفع الإلكتروني والأثر الذي سببه في الزيادة على COVID-19 أثر التجارة عبر الإنترنت، وزيادة المبيعات للشركات المتعاملة عن طريق الإنترنت، بالإضافة إلى ذلك أن أهم التحديات التي تواجه التجارة الإلكترونية، تتمثل في الجوانب الأمنية التي من بينها إمكانية قيام قرصنة الكمبيوتر باختراق مواقع التجارة الإلكترونية في بعض الأحيان وسرقة المعلومات الموجودة بها والتي قد يكون من بينها أرقام بطاقات العملاء ويمكن تخريب هذه المواقع أو تدميرها عن طريق الفيروسات أو تغيير محتوياتها أو تعطيلها. وألان سوف نتطرق إلى أهم هذه التحديات:

### 1- المشكلات القانونية والتجارة الإلكترونية

تثير المرحلة الأولى وهي المرحلة السابقة للتعاقد مشكلات وتحديات عديدة، أولها تحري المستخدم عن الموقع وحقيقة وجود البضاعة أو الخدمة، و حماية المستهلك من أنشطة الاحتيال وعلى المواقع الوهمية أو المحتوى غير المشروع للخدمات والمنتجات المعروضة، والضرائب المقررة على عائدات التجارة الإلكترونية عبر الشبكة، ومعايير حسابها، ومدى اعتبارها قيدياً مانعاً وحاداً من ازدهار التجارة الإلكترونية. إن إبرام العقد

عبر الإنترنت، وتحديد هوية الشخص المتعاقد، والتحدي هنا هو أن العقد الذي يبرم عبر الإنترنت، لا ينعقد صحيحاً إلا إذا كان صادراً عن متعاقدين تتوافر فيهما الشروط، فتنفيذ كل طرف لالتزاماته القانونية والمالية رهين بمعرفة الطرف الآخر، أنه ليس من السهل التحقيق من هوية الشخص المتعاقد بسبب عدم وجود مكان للالتقاء بين طرفي العقد، مما قد ينتج عنه أن يبرم العقد قاصراً. ولحل هذا التحدي يتطلب إيجاد جهات محايدة تتوسط بين المتعاقدين لتأكد من وجود كل منهما وضمان أن المعلومات التي تتبادل بينهما حقيقية، وتمارس عملها على الشبكة من خلال إرسال رسائل التأكيد أو شهادات التوثيق لكل طرف تؤكد فيها صفة الطرف الآخر (مصري، 2010).

تظهر مشكلة أخرى في حجية العقد الإلكتروني أو القوة القانونية الإلزامية لوسيلة التعاقد، وهي توقيع الشخص على العقد المكتوب أو على طلب البضاعة أو نحوه أو البيئة الشخصية (الشهادة) في حالة العقود غير المكتوبة لمن شهد الوقائع المادية المتصلة بالتعاقد، فيكيف يتم التوقيع على الالتزامات بتنفيذ العقد؟، وما مدى تساعد على تحقيق Digital Signature مصداقيته إن تم بوسائل إلكترونية؟. لذلك فإن وسيلة التوقيع الرقمي وتحديد هوية الشخص المتعاقد من ناحية والتعبير عن الرضاء بمضمون ما تم التوقيع عليه من ناحية أخرى (دبالي، 2010).

هناك تحدي آخر يتمثل في التزام المتعاقدين بشروط العقد. البائع أو مورد الخدمة الملزم بتسليم البضاعة أو تنفيذ الخدمة، والزبون الملزم بدفع المبلغ المتفق عليه، ولكل التزام منها تحدي خاص به، فالالتزام بالتسليم يثير مشكلات التخلف عن التسليم أو تأخره، أو تسليم ناقص لا تتوفر فيه مواصفات الاتفاق، وهي تحديات مشابهة لتلك الحاصلة في ميدان الأنشطة التجارية التقليدية، أما دفع الثمن، فإنه يثير إشكالية وسائل الدفع التقنية كالدفع بموجب بطاقات الائتمان، أو تزويد رقم البطاقة على الموقع، وهو تحدي نشأ في بيئة التقنية ووليد لها، إذ يثير أسلوب الدفع هذا مشكلة أمن المعلومات المنقولة، وشهادات الجهات التي تتوسط عملية الوفاء من الغير الخارج عن علاقة التعاقد أصلاً، إلى جانب تحديات أنشطة الجريمة في ميدان إساءة استخدام بطاقات الائتمان وأنشطة الاستيلاء على رقمها وإعادة بناء البطاقة لغرض غير مشروع (دبالي، 2010).

فإذا كانت هذه المشكلات سابقة الحدوث أي قبل ظهور الجائحة، فإننا نعتقد أنه وبعد ظهور هذا الجائحة سوف يزداد حدوث هذه المشاكل وظهور مشاكل أخرى، خاصة أنه مع زيادة التعاملات التي تتم عبر الإنترنت وزيادة الأشخاص الطبيعية أو المعنوية التي تقوم بالبيع والشراء عبر الإنترنت، فإنه سوف تزيد الأعباء على الشركات وعلى الدول المنظمة لعمليات البيع والشراء عبر الإنترنت، أيضاً سوف تزيد عمليات التزوير والسرقة والقرصنة عبر الإنترنت، لذلك ومع الإقبال الكبير على التجارة الإلكترونية يجب الاهتمام بإدارة الأزمات لتنظيم المعاملات التي تتم عبر الإنترنت وتجنب حدوث المشاكل الغير متوقعة.

## 2. القرصنة الإلكترونية والعقوبات الناتجة عنها

رغم المحاسن التي توفرها التقنيات الرقمية فلا يجب التفاؤل كثيراً، فالمخاطر الإلكترونية قائمة حولها، وإن كان المجرم العادي تحت تدابير الحجر الصحي فإن المجرم السيبراني يتجول إلكترونياً، وسواء كان مخترقاً مبتدئاً "الهاكرز"، أو محترفاً "الكراكز"، فإن اعتدائه سواء على بيانات المقاولات، أو الأجهزة الحكومية، أو المعطيات والبيانات الشخصية للمواطنين أو اختراق الحسابات الإلكترونية بغرض السرقة أو التخريب، أو لغاية ، وينتج Covid-19 في نفس الجاني، سيكون تهديداً للأمن القومي المجتمعي ككل في هذه الظروف الحساسة من عنه آثار سلبية على الصعيد العالمي في شتى المجالات (رابح، 2020).

يقوم قرصنة الإنترنت بنشر الفيروسات التي تدمر وتغير المعلومات المتبادلة لإجراء الصفقات والتلاعب في المعلومات بما يضر الشركة البائعة، ثم إن التطور المتلاحق في تكنولوجيا الإنترنت يرهق كلاهما مالياً وفنياً، والفيروسات متعددة ولا حصر لها، فضلاً عن أن كل يوم تظهر فيروسات جديدة، ومن أشهر تلك الفيروسات: فيروس الدودة وفيروس حصان طروادة. كما أن من شأن خطر القرصنة الإلكترونية إضعاف جهود الدول في من خلال توجيه الهجمات وسرقة وتخريب الأبحاث الطبية في هذه الفترة Covid-19 القضاء على مرض العصبية عالمياً، وهو ما راج في الولايات المتحدة الأمريكية، بأن قرصنة يحاولون سرقة أبحاث وملكيات فكرية لها صلة بمرض كورونا ولقاحات لها، وجاء في بيان للتحقيقات الفيدرالية ولو كالة الأمن الإلكترونية أنه تم تنبيه

المنظمات التي تجري أبحاثاً حول الوباء من استهداف مرجح وخرق للشبكة من جانب قرصنة صينية، وأضاف (التهامي، 2016). Covid-19. البيان أن هذه الاعتداءات تشكل تهديداً كبيراً في مواجهة تحدث قرصنة الإنترنت عندما يُحمل برنامج من الإنترنت، إن القواعد التي يجب أن تطبق في شراء مثل عمليات الشراء التقليدية، حيث إن القرصنة عبر الإنترنت ممكن أن تأخذ Online البرامج وذلك عن طريق الأشكال التالية (هنانده، 2010):

- قرصنة ومهاجمة موقع كامل وبذلك يصبح تحميل البرامج مجاناً منها.
- إرسال البرامج غير القانونية التي تحمل رخصة بها عبر شبكة Peer-to-peer.

وقد يصعب تحديد الشخص الذي قام ببرمجة الفيروس الذي انتشر على شبكة الإنترنت، بحيث إن النظام المعلوماتي قد لا يصاب مباشرة من فعل المخطف الذي قام بتصنيع الفيروس، ولكن يمكن أن يصاب عن طريق شخص آخر قام بنقل الفيروس دون قصد، وهو ما يؤدي إلى تعدد من قام بالفعل الخاطيء، ومن ناحية أخرى هناك ضرر جسيم يلحق الأنظمة المعلوماتية لمستخدمي شبكة الإنترنت من جراء الفيروسات التي تصيب هذه الأنظمة (هنانده، 2010).

بناء على ما ذكر، تؤدي التجارة الإلكترونية والقرصنة التي تحدث عبرها إلى العديد من المشاكل، نتيجة لعدم وجود إطار تشريعي مناسب لهذا النظام من التجارة وخاصة في ظل انتشار الوباء، لذلك سوف نحاول التطرق لبعض الأحكام التي جاءت بها الاتفاقيات الدولية لمكافحة القرصنة الإلكترونية وإلى بعض التشريعات التي تناولت العقوبات التي من الممكن أن تردع القرصنة الإلكترونية لعلها تكون سبيل في التخفيف من هجوم القرصنة سواء على الأشخاص الطبيعيين أو المعنويين.

إن متطلبات تعزيز التعاون الدولي في مجال مكافحة الإجرام المعلوماتي أصبح الشغل الشاغل للمنظمات الدولية وأصحاب الحقوق على المصنفات الرقمية، وقد قامت الشركات المنتجة للبرمجيات بإيعاز من بعض الدول بإبرام أول اتفاقية متخصصة في مجال مكافحة جرائم الإنترنت، عرفت باتفاقية بودابست لمكافحة الإجرام المعلوماتي وقد أوردت الاتفاقية في فصلها المعنوي بالجرائم المتعلقة بانتهاك حقوق المؤلف والحقوق المجاورة، وتأكيداً لجهود التعاون الدولي ركزت على ضرورة إنشاء مركز للاتصال وجمع المعلومات بخصوص الجرائم الجنائية المتعلقة بالكمبيوتر، أيضاً فقد جاءت اتفاقية الجوانب المتصلة بالتجارة من حقوق حيث تبنت في المادة (69) "مبدأ التعاون الدولي" كحل لمكافحة الاعتداء على حقوق (TRIPS) الملكية الفكرية الملكية الفكرية بالطرق المستحدثة، مثل: تبادل المعلومات الإدارية بشأن السلع أو المواد التي تشكل انتهاك لحقوق الملكية الفكرية كالتقليد (عيساني، 2016).

فمن أمثلة عقوبات القرصنة الإلكترونية نجد أن القانون الليبي نص على "فإنه رغم ما يفهم من بعض النصوص الواردة في المواد من 377 وحتى 386 من القانون المدني بان هناك تلازماً بين الكتابة والورق، إلا أنه من المسلم به أن الورق ليس هو الدعامة الوحيدة للكتابة وليس هناك ما يمنع - قانوناً - من أن تكون دعامة في الكتابة من أية دعامة أخرى"، و مما يدل على ذلك نص المادة 97 من القانون رقم 1 لسنة 2005 بشأن المصارف، والتي جاء في فقرتها الثانية والثالثة "يعتد بالمستندات و التوقيعات الإلكترونية، التي تتم في إطار المعاملات المصرفية و ما يتصل بها من معاملات أخرى، وتكون لها الحجية في إثبات ما تتضمنه من بيانات" (المطردي، 2012).

ونجد أن القانون الأردني قد تحدث عن العقوبات في حالة حدوث القرصنة الإلكترونية والتي تتضمن العقوبات تحت القانون الخاص بحفظ حقوق الطبع والنشر غرامة قدرها ثلاث آلاف دينار أردني أو أكثر، والحكم بالسجن لمدة تتراوح ما بين ثلاثة أشهر إلى ثلاثة سنوات (هنانده، 2010).

بالإضافة إلى ذلك، فقد نص المشرع الفلسطيني من خلال قرار بقانون رقم (10) لسنة 2018 بشأن الجرائم الإلكترونية على العقوبة المقررة فيه للقرصنة الإلكترونية وذلك من خلال المادة (20) التي نصت على أنه: "كل من انتهك حق من حقوق الملكية الفكرية أو الأدبية أو الصناعية وفقاً للتشريعات النافذة، عن طريق الشبكة الإلكترونية أو إحدى وسائل تكنولوجيا المعلومات، يعاقب بالسجن مدة لا تزيد على ستة أشهر، أو بغرامة

لا تقل عن خمسمائة دينار أردني، ولا تزيد على ألف دينار أردني، أو ما يعادلها بالعملة المتداولة قانوناً أو بكلتا العقوبتين (مجلة الوقائع الفلسطينية، 2013).

### الإجراءات القانونية للتجارة الإلكترونية في ظل جائحة كورونا:

إن ما توصلت إليه تكنولوجيا الاتصالات والمعلومات من وسائل تقنية متطورة، أدت إلى استبدال معظم العمليات المصرفية التقليدية بعمليات مصرفية إلكترونية، ما أدى إلى شيوع التجارة الإلكترونية، والنمو المتسارع للاقتصاد العالمي من تحسين الدخل المالي للعديد من الشركات. ويمكن تلخيص الإجراءات القانونية للتجارة الإلكترونية كالآتي:

#### 1. طبيعة التجارة الإلكترونية

إن التجارة الإلكترونية هي اتجار بالخدمة لا بالبضائع وقد صنفت التجارة الإلكترونية عالمياً، في إلى توضيح طبيعتها وإطارها القانوني، ضمن مفهوم الخدمات، (WTO) إطار مسعى منظمة التجارة العالمية وقد تقرر ذلك في التقرير الصادر عن مجلس منظمة التجارة الدولية الخاص بالتجارة في الخدمات بتاريخ حيث نص هذا التقرير إلى أن "تزويد (WTO) 1993/3/17 والمقدم إلى المجلس العام لمنظمة التجارة الدولية ( باعتبار أن GATS الخدمات بالطرق التقنية يقع ضمن نطاق الاتفاقية العامة للتجارة في الخدمات (جاتس) - الاتفاقية تطبق على كافة الخدمات بغض النظر عن طريقة تقديمها، ولأن العوامل المؤثرة على تزويد الإلكتروني للخدمات هي نفسها التي تؤثر على تجارة الخدمات، ومن هنا تخضع عمليات تزويد الخدمة بالطرق التقنية، إلى كافة نصوص اتفاقية التجارة العامة في الخدمات (جاتس) سواء في ميدان المتطلبات أو الالتزامات، بما فيها الالتزام بالشفافية، التنظيم الداخلي، المنافسة، الدفع والتحويلات النقدية، دخول الأسواق، المعاملة الوطنية والالتزامات الإضافية" (كافي، 2009).

ساعد في ازدهار قطاعات Covid-19 عند حديثنا على عمليات الشراء عبر الإنترنت، فيبين أن اقتصادية مما ساهم في الرفع من التدفقات المالية للكثير من الشركات، حيث دفعت ملايين المستهلكين حول العالم إلى شراء مستلزماتهم الضرورية والاستهلاكية عبر الإنترنت للتأقلم مع إجراءات تقييد الحركة المفروضة بسبب نقشي الفيروس، وتشير بعض الإحصائيات إلى أن عدد مستخدمي الإنترنت في الوطن العربي لعام 2018 بلغ نحو 4 مليار مستهلك ويكون من المتوقع أن يبلغ حجم التجارة الإلكترونية 28.254 ترليون دولار، مما يدل على أن التجارة الإلكترونية في تزايد مقارنة بعام 2016 حيث وصل عدد مستخدمي الإنترنت إلى 3.5 مليار مستهلك وبلغ حجم التجارة الإلكترونية حوالي 27.7 ترليون دولار. في حين مازال لم يصدر أي تصريح عن مؤتمر الأمم المتحدة للتجارة (الأونكتاد) أو أي منظمة عالمية تحدد فيها حجم التجارة الإلكترونية لسنة 2020، وخاصة لأنه من الصعب التنبؤ به نتيجة لظهور فايروس كورونا وأثره على نمو حركة التجارة الإلكترونية، وأنه من المؤكد أن التجارة الإلكترونية على ارتفاع سريع مقارنة بالسنوات السابقة (شعبان، 2019).

كما أشار أحد الباحثين في المجال المتعلق بالتجارة الإلكترونية، يجب على الحكومات العربية في منظمة الشرق الأوسط أن تعطي التجارة الإلكترونية حيز مهم جداً فهو لا يساوي شيء حتى الآن في عمليات البيع، وأن تعطي الوزارات المعنية هذا القطاع المزيد، من حيث تسجيل بيانات الشركات تفادياً لعمليات النصب والاحتيال، ومع ضرورة معرفة هوية الشركات العاملة في القطاع.

فقد حققت التجارة الإلكترونية مكاسب عديدة في ظل وباء كورونا، إذ يلجأ الجميع إلى الخدمات الإلكترونية والأدوات الجديدة التي تسمح لهم بالتكيف مع الظروف الاستثنائية السائدة حالياً بسبب انتشار فايروس كورونا المستجد، الذي ألزم نحو مليار شخص حول العالم بالبقاء في منازلهم، فضلاً عن تسببه في انهيار البورصات ووضع الشركات الصعب، ما يترك أثراً اقتصادياً بالغ الشدة، قد ينتج عمهاعدة تحولات كبرى في العالم، سيكون المستفيد الأكبر منها- كما يبدو- بعض شركات قطاع التكنولوجيا والإنترنت (الهاشمي، 2020).

بينما سجلت المواقع الكبرى للتسوق الإلكتروني زيادة في الطلبات، حيث انتقل المستهلكون في ظل الحجر الصحي إلى شراء المواد الضرورية عبر الإنترنت، وشهدت البورصات العالمية تراجع أسهم عملاقي التوزيع الأمريكيين "أمازون" و"ولمارت"، غير أن الأخيرة عادت بعدها، ونهضت بنسبة 23%، كما انتعشت

أسهم "أمازون" مجدداً، وقالت الشركة: "نلاحظ زيادة المشتريات عبر الإنترنت، ما أدى إلى نفاذ مخزون بعض المواد المنزلية الأساسية والمستلزمات الطبية" (الهاشمي، 2020).  
تأخذ منحى Covid-19 لذلك وبناء على ما ذكر، نعتقد أن حجم التجارة الإلكترونية في ظل جائحة الصعود في الاستهلاك المتزايد على البيع والشراء عبر الإنترنت، وقد تشكل نقلة نوعية فاصلة في تاريخ التجارة الإلكترونية، خاصة مع اتجاه أعداد كبيرة من المستهلكين إلى المواقع التي يتم البيع من خلالها عن طريق الإنترنت. ولكن هل عملت التشريعات على وضع قوانين تساعد على حماية حقوق الأفراد وتنظيم عمليات البيع والشراء في ظل هذا التطور السريع والمدهش على التزايد المستمر على حركة التجارة الإلكترونية وذلك من أجل الحد من انتشار وباء كورونا. وماذا في حال ما استمرت الدول على اعتماد عمليات البيع والشراء عبر الإنترنت فهل ستلحق الدول وخاصة العربية منها على وضع قوانين تناسب حماية المعاملات التجارية التي تحدث عن طريق الإنترنت "التجارة الإلكترونية"؟

## 2. وسائل الدفع الإلكتروني كأساس لتنظيم إجراءات عملية التجارة الإلكترونية

تتميز وسائل الأداء الإلكتروني بأنها أحد وسائل الوفاء التي تتم عن بعد وذلك من خلال إعطاء أمر الدفع عبر شبكة الانترنت وفقاً لمعطيات الكترونية تسمح بالاتصال المباشر بين طرفي العقد، وبالتالي فإن الدفع الإلكتروني يعتبر وسيلة فعالة لتنفيذ الالتزام بالوفاء بالعقود الإلكترونية التي تقتضي تباعد أطراف العقد (شعبان، 2019).

من أهمية التعاملات Covid-19 فعند الحديث على أن الدفع يعتبر وسيلة وفاء تتم عن بعد، فقد زاد الإلكترونية، حيث تساهم هذه التعاملات في تقليل فرص الاحتكاك مع الوسائل الناقلة للفيروس، والمعاملات الإلكترونية بشكل عام كحل سريع للجميع لحماية أنفسهم وغيرهم، وإتمام معاملاتهم بسهولة وبسر. كما جاءت وسائل "الدفع الإلكتروني"، التي انتشرت بشكل كبير خلال السنوات الأخيرة، لتقديم حلاً سريعاً لهؤلاء الذين يقطنون مناطق ينتشر فيها الفيروس، ومن شأن الدفع الإلكتروني أن يساهم في الحد من انتشار كورونا، وعلى اعتبار أن الناس لن يضطروا إلى التعامل مع بعضهم البعض بالأوراق النقدية التي قد تكون "موبوءة". أشارت منظمة الصحة العالمية إلى أن أوراق البنكنوت قد تكون ناقلة للفيروس وأنه يفضل الاعتماد على أدوات التكنولوجيا المالية ومنها الدفع اللاتلامسية، وذلك في إطار الجهود المبذولة لتقليل فرص الإصابة بالعدوى (الحوثي، 2021).

إن التوجه نحو المعاملات الغير نقدية قد تزايد في العقود الأخيرة في العديد من الدول حول العالم، أي أنه لم يكن مرتبطاً في الأساس بتفشي فيروس كورونا، ولكن تفشي الفيروس أعطى دفعة كبيرة لهذا النوع من التعاملات، مما جعلها تنمو بشكل لم يحدث من قبل، حيث حذرت عدة دول من إمكان انتشار العدوى من خلال العملات الورقية، وأن التقدم في نظم الدفع الإلكترونية يتيح بديل أكثر أماناً في سداد الكثير من المعاملات، فقد تزايد خلال أزمة كورونا الإقبال المحلي في ليبيا على الأنظمة المالية الإلكترونية وخاصة في ظل عدم توفر الأوراق المالية بالمصارف من ناحية وجائحة كورونا من ناحية أخرى، ما يظهر الزيادة الكبيرة لفتح المحافظ الإلكترونية بالتعاملات المالية.

حيث تشير دراسة حديثة إلى أن نحو 26% من المستهلكين يفضلون تجنب النقود الورقية منذ تفشي جائحة كوفيد 19 ما تسبب في نهاية المطاف في تراجع بنسبة تبلغ نحو 30% في استخدام النقود الورقية في المعاملات النقدية والاتجاه نحو عمليات الدفع غير التلامسي التي تضمن منع تفشي الوباء (الحوثي، 2021).

## 3. السلوك الشرائي للمستهلك

المستهلك هو الشخص الذي يقوم بشراء السلع والخدمات من السوق، وذلك لإشباع حاجته وحاجات أفراد أسرته، ومن الممكن تعريف سلوك المستهلك على أنه التصرفات والأفعال المباشرة وغير المباشرة التي يقوم بها المستهلك وذلك للحصول على خدمة أو سلعة ما. أن سلوك المستهلك يتعلق بالتفاعل بين الذي يحدث بين البائع والمشتري لحظة الشراء وإتمام الصفقة، وأن سلوك المستهلك هو عملية مستمرة لا تتعلق فقط بمجرد قيام المشتري بإعطاء البائع النقود مقابل السلعة أو الخدمة التي قام بشرائها. وتجدر الإشارة إلى أن هناك العديد من العوامل التي تؤثر على هذا السلوك، وهذه العوامل تقسم إلى عوامل داخلية وأخرى خارجية

(www.mawdoo3.com:)



ومن العوامل الخارجية الثقافة، والقوة الشرائية للمستهلك وتمثل نمط للسلوك الاستهلاكي، ويعتمد رجال التسويق بخطة التسويق على هذا العامل بصورة كبيرة، كما أنّ أيّ تأثير في العوامل الثقافية يقابله تغيير في عملية التسويق. وكذلك الأسرة تؤثر الثقافة السائدة في الأسرة بصورة كبيرة على اتجاهات وقيم وأنماط الأفراد في الشراء، فغالباً ما يتبع الأفراد أسلوب ذوبهم في الشراء. الجماعات المرجعية، وتقسّم الجماعات إلى ثلاثة أقسام وهي، الجماعة التي تخدم نقاط المقارنة، ومفهوم الشراء لدى الفرد يختلف بناءً على الفئة الاجتماعية التي يقارن بها الفرد نفسه، والجماعة التي ينظر إليها الفرد، فغالباً أفراد هذه الجماعة يقدّون الفئة التي ينتمون إليها، والجماعة التي من المفروض أن ينتمي إليها الأفراد، فعندما يتبع الفرد جماعة معينة يتحتم عليه إتباع سلوكياتها. حيث أن لهذه العوامل أثر كبير في سلوك الفرد تجاه التجارة الإلكترونية.

والدوافع الداخلية هي عبارة عن أمور داخلية تميّز بين الفرد ولآخر، وبناءً على هذه الدوافع يتمّ تحديد توجهات الفرد لشراء سلعة أو خدمة معينة، كما أنّها تبيّن درجة الاختلاف في شراء السلع بين الأفراد. الإدراك وهو عبارة عن الانطباعات الذهنية بين الأفراد وذلك عندما يقوم بتفسير وتنظيم مؤثرات معينة، كما أنّ الإدراك هو أحد أسباب التفكير. التعليم، ويعني الحصول على المعلومات والخبرات وذلك من خلال المرور في العديد من المواقف، فالإنسان غالباً ما يشتري الخدمات والسلع من خبرته فيها. إضافة إلى العوامل والاعتبارات الشخصية.

أثر covid-19 وبشكل واضح على السلوك الشرائي للمستهلك. ففي الحجر الصحي التي فرضته حكومات العالم على المواطنين لتخفيف من انتشار الوباء زاد إقبال الكثير من المواطنين على التجارة الإلكترونية عبر الانترنت. فحتى الذين كانت لديهم مخاوف من عملية الشراء عن بعد زادت الثقة لديهم من عمليات الشراء اليومي الذي يمارسونه لسد احتياجاتهم من السلع والخدمات. ففي ليبيا على سبيل المثال زادت عمليات الشراء عن بعد بشكل كبير جداً وذلك لسبب عدم توفر المال النقدي بالبنوك المحلية من جانب و Covid-19 من جانب آخر حيث أثر ذلك على ثقافة سلوك المستهلك الليبي وجعله يلجأ إلى الشراء من خلال الانترنت، وأعتقد أن هذه الوسيلة ستصبح متداولة حتى بعد انتهاء الجائحة.

#### الخاتمة:

خلصت هذه الدراسة إلى أن التجارة الإلكترونية في ظل جائحة كورونا شهدت ارتفاع غير مسبوق، خاصة مع الحجر الصحي التي فرضته الدول على المواطنين، ومع إغلاق كافة القطاعات الاقتصادية، ففي هذه الحالة يلجأ الأفراد إلى السبيل الوحيد لشراء مقتنياتهم وذلك من خلال الإنترنت مما ساهم في زيادة التدفق المالي للعديد من الشركات على المستويين المحلي والعالمي، حيث أن أغلب الشركات الإلكترونية زاد الطلب على شراء بضاعتها وخدماتها ومنها شركة أمازون التي نفذ مخزونها من المواد المنزلية الأساسية والمستلزمات الطبية، إضافة إلى ذلك فإن وسائل الدفع الإلكتروني هي الطريقة الوحيدة لأداء ثمن البضائع التي يتم شراءها عبر الإنترنت وخاصة أنه عند دفع النقود لا يوجد تلامس مما يدفع ذلك إلى زيادة التعامل من خلال هذه الوسائل. حيث نتج عن ذلك الرفع من مستوى الثقة في التجارة الإلكترونية بين المستهلكين وخاصة الذين كانت لديهم مخاوف من عمليات الشراء عن بعد في السابق.

إلا أن التعامل بالطرق الإلكترونية محفوفة بالمخاطر خاصة ومع وجود العديد من المشاكل التي تعيق وتؤثر على عمليات التجارة الإلكترونية والدفع عبر الإنترنت، خاصة ومع قيام قرصنة الإنترنت بالاختراق للمعلومات الخاصة بالأفراد أو الشركات فإن يجب على الدول جميعها العمل على تنظيم قوانين تيسر عمليات التجارة الإلكترونية وتزيد من قوة تأثيرها والعقاب على القرصنة والمخترقين لنظم المعلوماتية. فتشر الوعي بين المستهلكين للتعامل بهذه الوسيلة أصبح ضرورة حتمية للاختصار في الوقت وسرعة وسهولة التعامل. وأن وضع القوانين للحد من القرصنة الإلكترونية سينتج عنه الاستغناء عن الطريقة التقليدية وانتشار أوسع وأسرع إلى استخدام أساليب الشراء الإلكتروني.



### المراجع:

- أيمن علي حسين الحوثي، الوفاء الإلكتروني وحمايته القانونية، أطروحة لنيل الدكتوراه، القانون الخاص، جامعة محمد الأول، كلية العلوم القانونية والاقتصادية والاجتماعية، وجدة، السنة الجامعية 2010-2011.
- الدوي إبراهيم أحمد عبد الخالق، (2010)، التجارة الإلكترونية "دراسة تطبيقية على المكتبات"، الطبعة الأولى، المملكة العربية السعودية- الرياض، مكتبة الملك فهد الوطنية.
- الهاشمي عذاب العزيز، الإضافة التي حققتها التجارة الإلكترونية في ظل كورونا، مقال منشور على الموقع الإلكتروني التالي:  
<https://www.a.mayadeen.net/articles/blog/1410931/>
- حنان دبالى، عقد التجارة الإلكترونية، رسالة لنيل دبلوم الماجستير في قانون التجارة والأعمال، شعبة القانون الخاص، جامعة محمد الأول، كلية العلوم القانونية والاقتصادية والاجتماعية، وجدة، السنة الجامعية 2010-2009.
- كافي مصطفى يوسف، (2009)، التجارة الإلكترونية، الطبعة الأولى، سوريا-دمشق، دار ومؤسسة رسلان للطباعة والنشر والتوزيع.
- مصري عبد الصبور عبد القوي علي، (2010)، التجارة الإلكترونية والقانون، الطبعة الأولى، مصر- القاهرة، دار العلوم للنشر والتوزيع.
- علوان أحمد محمد شعبان، واقع تطبيق أدوات الدفع الإلكترونية ودورها في تطوير الأداء المصرفي: دراسة حالة البنك فلسطين، بحث قدم استكمالاً لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في المحاسبة والتمويل، الجامعة الإسلامية، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، فلسطين- غزة، 2019.
- قانون رقم (10) لسنة 2018، بشأن الجرائم الإلكترونية، منشور بمجلة الوقائع الفلسطينية (الجريدة الرسمية)، عدد ممتاز 16، بتاريخ 2018/05/3.
- سامح عبد الواحد التهامي، (2016)، المسؤولية المدنية من فيرسة النظم المعلوماتية عبر الإنترنت، مقال منشور بمجلة الحقوق، العدد 3.
- عيساني طه، (2016)، القرصنة الإلكترونية؛ الضرر الاقتصادي والفكري، مقال منشور بمجلة جيل الأبحاث القانونية المعمقة، العدد 5.
- عصام سعيد صالح هنانيد، أثر تطبيق التشريعات والقوانين في الحد من قرصنة البرمجيات في الأردن، بحث مقدم للمؤتمر العلمي السنوي "العربي الخامس - الدولي الثاني" للاتجاهات الحديثة في تطوير الأداء المؤسسي والأكاديمي في مؤسسات التعليم العالي في مصر والعالم العربي، كلية التربية النوعية، جامعة الزرقاء الخاصة، مصر- المنصورة، 14-15 أبريل، ص 2010، ص 2256.
- رابع أيوب، (2020)، الحماية الجنائية من القرصنة الإلكترونية في ظل جائحة كورونا، مقال منشور في مجلة منازعات الأعمال، العدد 52.
- تاريخ الزيارة 2/3 /2021 العوامل المؤثرة في [www.mawdoo3.com/](http://www.mawdoo3.com/)
- سلوك المستهلك

## ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLU YARADICILIĞININ FORMALAŞMASINDA PARİS VƏ İSTANBUL İCTİMAİ MÜHİTİNİN ROLU

**Dos. Dr. Rəhilə QULİYEVA**

*Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası  
kafedrası*

### **Hülasə**

Dünya tarixində öz xalqını, vətənini tanıdan, onu dünya səviyyəsində uğurla təmsil edən elə görkəmli şəxsiyyətlər olmuşdur ki, onlar öz fədakar əməyi və əvəzolunmaz fəaliyyətləri ilə bu gün də böyük ehtiramla yad edilir və sevilirlər. Xalq şairi B.Vahabzadənin də qeyd etdiyi kimi, *“tarixdə elə böyük şəxsiyyətlər olmuşdur ki, onların adı mənsub olduğu xalqın tarixinin müəyyən bir dövrünü təmsil etmişdir”*. Bəşər tarixinə görkəmli şəxsiyyətlər bəxş etmiş Azərbaycan xalqının belə fədakar övladlarından biri - türk dünyasının yaddaşında əbədi ömür qazananmış, Şərqi təərəqqisi yolunda gərgin əmək sərf etmiş, türkoloq-alim, yazıçı-publisist və ictimai-siyasi xadim Əhməd bəy Ağaoğludur.

Ə.Ağaoğlu 1869-cu ildə Azərbaycanın qədim diyarında - Qarabağın incisi Şuşa şəhərində bəy ailəsində dünyaya gəlmişdir. Uşaqlıq və gənclik illəri Qarabağda keçmiş Ə.Ağaoğlunun açıq fikirli zadəgan ailəsində mükəmməl tərbiyə alması və ilk növbədə, mütərəqqi Şuşa mühiti onun gələcək həyatının təməlini qoyurdu. Belə ki, o dövrdə hər cəhətdən inkişaf edən Şuşada, Xankəndində və Ağdamda yaşayıb-yaradan *Xurşidbanu Natavan, Qasım bəy Zakir, Əhməd bəy Cavanşir, Mir Möhsün Nəvvab* və başqa sənətkarların şöhrəti nəinki Qarabağa, hətta dünyanın bir çox ölkələrinə yayılmışdı. Belə bir ədəbi-mədəni mühit Əhməd bəyi tərəqqiyə sövq edirdi.

Orta təhsilini Şuşa lisey-gimnaziyasında alan Ə.Ağaoğlu sonradan Avropaya meyil edir: mükəmməl təhsil almaq üçün daha böyük ölkələrə, şəhərlərə can atır. Ədəbiyyatşünas-alim Ə.Mirəhmədov Ə.Ağaoğlunun təhsil və fəaliyyət coğrafiyasını bu cür təsvir etmişdir: *“Şuşa – Tiflis – Sankt-Peterburq – Paris – Şuşa - Bakı – Ankara – İstanbul”*. Müəllifin qənaətinə, Ə.Ağaoğlu Avropapərəst idi, Avropa mədəniyyətinin mütərəqqi cəhətlərini təqdir edirdi və *“gizlətmək lazım deyil ki, o, Azərbaycanın, habelə bütün Şərqi avropavari tərəqqi yoluna düşməsi naminə nə az, nə də çox – tam əlli il qələm çalıb fəaliyyət göstərmişdir”*.

Təhsilini Tiflisdəki gimnaziyada davam etdirən Ə.Ağaoğlu 1884-cü ildə buranı əla qiymətlərlə bitirib, üç yüz manat mükafatla Şuşaya qayıdır. Sankt-Peterburqda ali təhsil almağa qərar versə də, imtahanda müəllimin aşağı qiymət verməsi ona mənfi təsir edir. İnstituta qəbul olunsada, ədalətsizliklə barışa bilmədiyi üçün fikrini dəyişərək, təhsil almaq niyyəti ilə Parisə yola düşür. 1888-ci ildə Sarbonna Universitetinin Hüquq fakültəsinə qəbul olunan Ə.Ağaoğlunun jurnalistika sahəsində ilk təcrübəsi də bu universitetdən başlanır. Məşhur alimlərin mühazirələri və Paris mühiti Ə.Ağaoğlunun dünyagörüşünün inkişafında mühüm rol oynayır. E.Rena, C.Darmster kimi professorların diqqətini cəlb edən Əhməd bəy müəllimi - filosof

E.Renanın təkidi ilə 1890-cı ildə Parisdə şərqşünaslığa dair “Jurnal de Deba”da ilk məqaləsini çap etdirir. Qərbin azad fikirliliyini təcəssüm etdirən - formasyonluq adlanan siyasi-fəlsəfi, estetik cərəyan onun dünyagörüşünün inkişafı üçün əhəmiyyətli ideya mənbəyinə çevrilir. “Jurnal de Deba”, “Revü Politik”, “Revü blö” və s. mətbu orqanlarında çap etdiridiyi məqalələri, müsəlman dünyası və islam tarixinə dair tədqiqatları Paris elmi ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

1897-ci ildə məşhur xeyriyyəçi Z.Tağıyevin dəvəti ilə Bakıya gələn Ə.Ağaoğlu realni məktəbdə fransız dili müəllimi işləyir, Ə.Hüseynzadə ilə birlikdə “Həyat” qəzetinə redaktorluq edir. Lakin çar hökumətinə və erməni vandallarına qarşı mübarizə apardığı, tənqidi əsərlər yazdığı üçün hökumət tərəfindən təqib olunur. Həbs və təqiblərdən qurtulmaq üçün 1908-ci ildə İstanbula mühacirət edir. Qısa müddətdə Türkiyənin məşhur ictimai-siyasi xadimlərindən biri olur: İstanbul Universitetində dərs deyir, “Türk yurdu” jurnalının redaktoru olur, Türkiyə Böyük Millət Məclisinə deputat seçilir, mətbuatda mütəmadi çıxışlar edir, məşhur əsərlərini yazır.

**Açar sözlər:** *Ə.Ağaoğlu, Şuşa, Paris, İstanbul, fikir dünyası.*

#### THE ROLE OF PARIS AND ISTANBUL PUBLIC ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF AHMED BEY AGHAOGLU'S CREATIVITY

##### **Abstract**

There have been such outstanding personalities in the world history who have successfully represented their people and homeland on the world stage, and who are still remembered with great respect and love for their selfless work and invaluable endeavours. As the national poet B.Vahabzadeh noted, "there were such great personalities in history that their names represented a certain period in the history of the people to whom they belonged." One of such selfless sons of the Azerbaijani people, who gave outstanding personalities to the history of mankind, is Ahmad Bey Aghaoghlu, a Turkologist-scientist, writer-publicist and public-political figure, who gained eternal life in the memory of the Turkic world and worked hard for the progress of the East.

A.Aghaoghlu was born in 1869 in the ancient land of Azerbaijan - in the city of Shusha, the pearl of Karabakh, in the family of a groom. A. Aghaoghlu, who spent his childhood and youth in Karabakh, was brought up in an open-minded noble family and, first of all, the progressive environment of Shusha which laid the foundation for his future life. Thus, the fame of Khurshidbanu Natavan, Gasim bey Zakir, Ahmad bey Javanshir, Mir Mohsun Navvab and other artists living and working in Shusha, Khankendi and Agdam, which were developing in all directions at that time, spread not only to Karabakh, but also to many countries of the world. Such a literary and cultural environment encouraged Ahmad bey to progress.

A.Aghaoghlu, who received his secondary education at the Shusha lyceum-gymnasium, later turned to Europe: he aspired to larger countries and cities to get a perfect education. Literary scholar A.Mirahmadov described A.Aghaoghlu's geography of education and activity as follows: "Shusha - Tbilisi - St. Petersburg -

Paris - Shusha - Baku - Ankara - Istanbul". According to the author, Aghaoghlu was a pro-European, appreciated the progressive aspects of European culture and "it should not be hidden that he worked for no less than fifty years for the European progress of Azerbaijan, as well as the whole East."

Continuing his education at the gymnasium in Tbilisi (Georgia), Aghaoghlu graduated with honors in 1884 and returned to Shusha with a prize of three hundred manat. Although he decided to pursue higher education in St. Petersburg, he was negatively affected by the teacher's low grade on the exam. Albeit his admission to the institute, he changed his mind and left for Paris with the intention of studying. Aghaoghlu, who was admitted to the Faculty of Law of the University of Sarbonna in 1888, had his first experience in the field of journalism at this university. Lectures by famous scientists and the Parisian environment played an important role in the development of Aghaoghlu's worldview. At the insistence of his teacher, philosopher E. Rena, who attracted the attention of professors such as E. Rena and J. Darmster, he published his first article on oriental studies in the Journal de Deba in Paris in 1890. The political-philosophical, aesthetic trend that embodies the free thinking of the West - the so-called formation - is becoming an important source of ideas for the development of its worldview. His articles published in the "Journal de Deba", "Revü Politik", "Revü blö" and others as well as his research on the Muslim world and Islamic history are highly valued by the Parisian scientific community.

A.Aghaoghlu, who came to Baku in 1897 at the invitation of the famous philanthropist Z.Taghiyev, worked as a French language teacher at a real school, and together with A.Huseynzadeh he was the editor of the Hayat newspaper. However, he was persecuted by the government for fighting against the tsarist government and Armenian vandals as well as writing critical works on this regard. He emigrated to Istanbul in 1908 to escape arrest and persecution. In a short time he became one of the famous socio-political figures of Turkey: he taught at Istanbul University, became the editor of "Turk Yurdu" magazine, was elected to the Turkish Grand National Assembly, made regular speeches in the press and wrote famous works.

**Keywords:** *A.Aghaoghlu, Shusha, Paris, Istanbul, world of ideas.*

### Giriş

Dünya tarixində öz xalqını, vətənini tanıdan, onu dünya səviyyəsində uğurla təmsil edən elə görkəmli şəxsiyyətlər olmuşdur ki, onlar öz fədakar əməyi və əvəzolunmaz fəaliyyətləri ilə bu gün də böyük ehtiramla yad edilir və sevilirlər. Xalq şairi B.Vahabzadənin də qeyd etdiyi kimi, "*tarixdə elə böyük şəxsiyyətlər olmuşdur ki, onların adı mənsub olduğu xalqın tarixinin müəyyən bir dövrünü təmsil etmişdir*" (5, s. 45). Bəşər tarixinə görkəmli şəxsiyyətlər bəxş etmiş Azərbaycan xalqının belə fədakar övladlarından biri - türk dünyasının yaddaşında əbədi ömür qazananmış, Şərqi tərəqqisi yolunda gərgin əmək sərf etmiş, türkoloq-alim, yazıçı-publisist və ictimai-siyasi xadim Əhməd bəy Ağaoğludur.

### **1. Şuşa ədəbi mühiti və Əhməd bəy Ağaoğlu**

Əhməd bəy Ağaoğlu 1869-cu ildə Azərbaycanın gözəl diyarı, döyünən ürəyi, Qarabağın incisi, tacı Şuşa şəhərində bəy ailəsində dünyaya göz açmışdır. Uşaqlıq və yeniyetməlik illəri Şuşada keçmiş Əhməd bəyin zadəgan ailəsində doğulması, açıqfikirli anası Nairə xanımın, o cümlədən mürəbbiyələrinin və müəllimlərinin mükəmməl tərbiyəsi, mütərəqqi Şuşa mühiti onun gələcək həyatının təməlini qoyurdu. O dövrdə hər cəhətdən inkişaf edən Şuşada yaşayıb-yaradan görkəmli şəxsiyyətlər: Xurşidbanu Natəvan, Qasım bəy Zakir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Mir Möhsün Nəvvab... kimi sənətkarların adları nəinki Azərbaycana, dünyanın bir çox ölkələrinə yayılırdı. Belə bir mühit ağıllı zadəgan oğlunu elmə, maarifə, mənəvi inkişafa təhrik edən əsas amil idi. Həmçinin orta təhsilini Şuşa lisey-gimnaziyasında almış gənc Ə.Ağaoğlunun dünyagörüşünün formalaşmasında Şineyevski, Polikarpov kimi açıqfikirli müəllimlərin də rolu az olmamışdır.

Şuşa nə qədər progressiv şəhər olsa da, elmə, biliyə can atan həssas bir gənc - Əhməd bəy Ağaoğlu sonradan Avropaya meyil edir: mükəmməl təhsil almaq üçün daha böyük ölkələrə, şəhərlərə can atır. Ədəbiyyatşünas-alim Ə.Mirəhmədov Ə.Ağaoğlunun təhsil və fəaliyyət coğrafiyasını bu cür təsvir etmişdir: “Şuşa – Tiflis – Sankt-Peterburq – Paris – Şuşa - Bakı – Ankara – İstanbul”. Müəllif bir məsələni də qeyd edir: “*Ə.Ağaoğlunun yazdığı əsərlərdən, xatirələrindən belə qənaətə gəlirik ki, o, avropapərəst idi, Avropa mədəniyyətinin mütərəqqi cəhətlərini təqdir edirdi. Gizlətmək lazım deyil ki, Əhməd bəy Ağaoğlu doğma Azərbaycanın, habelə bütün Şərqi avropavari tərəqqi yoluna düşməsi naminə nə az, nə çox tam əlli il qələm çalib, fəaliyyət göstərmişdir*” (4, s. 6).

### **2. Əhməd bəy Ağaoğlu yaradıcılığının formalaşmasında Paris ictimai mühitinin rolu**

Təhsilini Tiflisdəki gimnaziyada davam etdirən Ə.Ağaoğlu 1884-cü ildə buranı əla qiymətlərlə bitirib, üç yüz manat mükafatla Şuşaya qayıdır və Sankt-Peterburqda ali təhsil almağa qərar verir. Əhməd bəy “füsunkar bir məbəd” hesab etdiyi Sankt-Peterburqa gəlir. Texnologiya İnstitutunda əvvəlki uğurlu imtahanlardan sonra sonuncu imtahanda professor ona “3” qiymət yazır, “özünü “Min bir gecə” nağıllarındakı ecazkar bir dünyada hiss edən” gənc bu ədalətsizliyə dözmür, instituta qəbul olunsada, orada qalib oxumaq istəmir (“Peterburq xatirələri: 3). Bu hadisədən sonra o, təhsil almaq üçün birbaşa Parisə yola düşür. 1888-ci ildə Sarbonna Universitetinin Hüquq fakültəsinə qəbul olunan Ə.Ağaoğlunun jurnalistika sahəsində ilk təcrübəsi də bu universitetdən başlanır. Məşhur alimlərin mühazirələri və Paris mühiti Ə.Ağaoğlunun dünyagörüşünün inkişafına ciddi təsir göstərir. E.Rena, C.Darmster kimi professorların diqqətini cəlb edən Əhməd bəy müəllimi - filosof E.Renanın təkidi ilə 1890-cı ildə Parisdə şərqsünaslığa dair “Jurnal de Deba”da ilk məqaləsini (C.Darmsterin öz tələbəsi və onun tədqiqatı haqqında (“Parisə gəlmiş əfqanlı dərvişlə müsahibə”) giriş sözü ilə) çap etdirir. O, Sarbonna Universitetinin Hüquq fakültəsində təhsil almaqla bərabər, elə universitetin nəzdindəki “Əməli



yüksək tədqiqat məktəbi”nin Şərq xalqları tarixi və dilləri şöbəsində də oxuyur. Bu məktəbdə yuxarıda qeyd etdiyimiz məşhur şərqşünas Ceyms Darmster, Şefer, Fransa Akademiyasının üzvü Barbiye de Meynar kimi məşhur alimlər dərs deyirdi. Belə pedoqoqların ərəb, fars və türkcə dərsləri çox maraqlı keçirdi. Gənc tələbənin tarixə, xarici dillərə, ümumən, elmə olan həvəsi professorların diqqətindən yayınmırdı.

Parisin ictimai-mədəni həyatı, orada olan ibrətamiz hadisələr, Parisə gələn xarici qonaqlar, təşkil edilən beynəlxalq sərgilər və s. Əhməd bəyin dünyagörüşünün inkişafında son dərəcə mühüm rol oynayırdı. Qərbin azadfikirliliyini təcəssüm etdirən -formasyonluq adlanan siyasi-fəlsəfi, estetik cərəyanı da onun yaradıcılığının inkişafı üçün əhəmiyyətli ideya mənbəyi idi. Çox çəkmir ki, azərbaycanlı gənc tələbə öz elmi tədqiqat əsərləri ilə Paris ədəbi-ictimai mühitində böyük nüfuz qazanır. “Jurnal de Deba”, “Revü Politik”, “Revü blö” və s. mətbu orqanlarında çap etdirirdiyi məqalələri, müsəlman dünyası və islam tarixinə dair tədqiqatları Paris elmi ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilir (4, s. 17).

Ə. Ağaoğlunun Parisdə 1890-cı ildə çap etdirdiyi “İran cəmiyyəti” adlı əsəri çox böyük marağa səbəb olur. Altı hissədən - oçerklər silsiləsindən ibarət olan əsərdəki “İran” məfhumu geniş mənəni əhatə edir: belə ki, bu xüsusi ad bir növ bütün müsəlman aləmini, o cümlədən türk-Azərbaycan anlayışlarını əhatə edir.

“İran qadını” adlanan ilk oçerkdə qadınların islamaqədərki və islamın qəbulundan sonrakı həyatı, vəziyyəti təsvir olunur. Müəllif yazır ki, islamaqədərki dövrdə qadınlar kölə, qul kimi alınıb-satılırdı. Məhəmməd peyğəmbərə qədər qadınlara hörmət olunmur, onlara qiymət verilmirdi. Qız uşaqlarının doğulması bədbəxtlik hesab olunduğundan onlar diri-diri torpağa basdırılırdı. Lakin İslamda qadına böyük qiymət verilir, onların geniş hüquqlara malik olması və bu cəhətdən Avropa qadınlarından geri qalmadıqları göstərilir.

“Ruhanilər” adlanan ikinci oçerkdə ruhanilərin cəmiyyətdə rolu, təhsili, hüquq və vəzifələri, mənfəi və mübət xüsusiyyətləri geniş şərh edilir.

“Din və dini təriqətlər” adlı üçüncü oçerkdə dini təfəkkür, etiqadlar, dinin səciyyəvi xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır. İslamda bütün dinlərdən, məzhəblərdən olanlara yüksək hörmət, etimad olduğu göstərilir.

“Teatr və bayramlar” adlı dördüncü oçerkdə İran və Azərbaycanda teatrın, şəbihlərin mənşəyi, mahiyyəti, tərbiyəvi əhəmiyyəti və təşkilindən bəhs edilir.

Beşinci oçerk “Ədəbiyyat və təhsil” adlanır. Müəllif burada Firdovsinin “Şahnamə” epopeyasını əsas götürərək, Şərqin ədəbi mühiti haqqında icmal xarakterli məlumat vermiş və göstərmişdir ki, İrani (geniş mənada) hətta avropalılar da ədəbiyyat, təhsil sahəsində ən irəlidə gedən ölkə hesab edirlər.

Altıncı oçerkdə İranın, Azərbaycanın keçən əsrin sonlarındakı siyasi vəziyyətinə nəzər salınır. Bu ölkələri öz nüfuz dairələrinə salmaq istəyən İngiltərə və Rusiya arasındakı gərgin mübarizədən danışılır. Müəllif diqqətə çatdırır ki, I Pyotrun zəbt etdiyi torpaqlar Nadir şah tərəfindən geri qaytarılsa da, II Yekaterina taxta çıxdıqdan sonra müharibə apararaq torpaqları yenidən zəbt etmişdir. Buna



baxmayaraq, rus və Azərbaycan xalqları bir-birləri ilə daim qarşılıqlı mehriban münasibətdə olmuşlar.

İlk dəfə “Lya Nouvel Revü” jurnalında çap olunan “İran cəmiyyəti” oçerklər silsiləsi bir çox ictimai-siyasi problemləri özündə əks etdirmək baxımından Ə.Ağaoğlu yaradıcılığında mühüm yer tutur. Şərqsünas-tədqiqatçı Jorj Fransua Əhməd bəy Ağaoğlu haqqında yazdığı elmi məqalədə (“Le debuts et un intellectuel Azerbaidjanias: Ahmed Ağaoğlu en France”) deyirdi: “Azərbaycanlı alimin əsas məqsədi İran xalqı kimi böyük bir xalq haqqında təsəvvürləri yanlış olan bir cəmiyyətə həqiqəti anlatmaq idi” (François Georqeon “Le debuts et un intellectuel Azerbaidjanias: Ahmed Ağaoğlu en France”./ 1888-1894 Passe Turko-tatar Present Sovietique. Paris,1986, s.377-379) (4, s. 17).

Əhməd bəy Ağaoğlu Sarbonnada təhsil aldığı illərdə böyük uğurlara imza atmışdır. Belə ki, Ə.Ağaoğlu Parisdə şərqsünaslığa, islama, siyasətə, tarixə dair çox sayda əsərlər yazaraq hər sahədə geniş yaradıcılıq diapozonuna malik olduğunu sübut etməklə yanaşı, ictimai fəaliyyəti ilə də seçilmişdir. Əlbəttə, bunların hamısı haqqında bir məqalə çərçivəsində danışmaq imkan xaricindədir. Ancaq onun Parisdə gördüyü ən uğurlu işlər sırasında yer alan tərcüməçilik fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Müəllimi C.Darmsterlə birgə farscadan tərcümə etdiyi Zərdüştün “Avesta”sı da çox dəyərli araşdırmalar sırasındadır. Həmçinin əsərlərini fransız dilində yazıb-çap etdirməsi də onun beynəlxalq nüfuzunu və əhəmiyyətini artırır.

Bu dövrdə Ə.Ağaoğlu Parisdə yazdığı əsərləri, xüsusən rus dilində qələmə aldığı məqalələri Rusiya və Azərbaycanda yayımlanan mətbu orqanlarında çap etdirirdi. Bir çox dünya klassiklərini mütaliə edən və onların yaradıcılığına vəqif olan Ə.Ağaoğlu fransız filoloqu və ədibi Ş.L.Monteskyönün irsinə də xüsusi maraq göstərmişdir. Ş.L.Monteskyönün “İran məktubları”, “Qanunların ruhu”, “Romalıların böyüklüyü və süqutunun səbəbləri haqqında” və digər əsərləri Ə.Ağaoğlunun diqqətini cəlb etmiş, gənc tədqiqatçı bu böyük ədibin “təbii hüquq”, “dövlət quruluşu”, “ictimai inkişaf” kimi sosioloji görüşlərini yüksək qiymətləndirmiş, uzun illər bu ideyaları təbliğ etmişdir. Müəllifin bu əsərlərdən aldığı təəssüratlar: azadlıq, hüquq bərabərliyi, ədalət, vətəndaş həmrəyliyi, siyasi-mənəvi müstəqillik və s. haqqındakı görüşləri öz dəqiq ifadəsini onun 1930-cu ildə - ömrünün ahıl vaxtında İstanbulda çap etdirdiyi “Sərbəst insanlar ölkəsində” adlı əsərində tapmışdır.

Ə.Ağaoğlu Parisdə bir çox türkcü ziyalılarla da tanış olmuşdur. Bu ziyalılar arasında Türkiyə Böyük Millət Məclisinin üzvü, “Məşrutyyə” qəzetinin nəşiri Əhməd Rza bəyi, müstəmləkə əleyhinə mübarizə aparən ictimai-siyasi xadim C.Əfğanini qeyd etmək olar. Bu tanışlıqlar, eləcə də Paris ictimai-mədəni mühiti onun şərqsünaslıq sahəsindəki görüşlərinin, həmçinin türkcülük ideyalarının formalaşmasında mühüm rol oynayırdı. Parisdə islam təliminin yalnız fəlsəfi-etik aspektləri ilə məşğul olan Ə.Ağaoğlu artıq elmi və publisistik yaradıcılığında islam və siyasət problemləri ilə də məşğul olur. O, bir çox alim, yazıçı, din xadimi, dövlət başçıları ilə görüşdükdən, onların mütərəqqi fikirləri ilə tanış olduqdan sonra belə bir nəticəyə gəlir ki, Şərqi bütünü inkişafı, gələcəyi “Quran” ehkamına əməl etməkdən

asıdır. Bu fikri görkəmli alim Ə.Mirəhmədov daha dolğun şəkildə ifadə etmişdir: “...onun (Ə.Ağaoğlunun) fikrincə, “*Quran*” siyasi təsisatın, müxtəlif elmi biliklərin, ideal əxlaq əsaslarının qaynağı olub, eyni zamanda müsəlmanlar üçün davranış kodeksidir” (4, s. 20).

Parisdə təhsilini başa vurduqdan sonra Ə.Ağaoğlu Bakıya qayıdaraq jurnalistika, hüquq, siyasət və digər sahələrdə xalqına xidmət etmək arzusunda olur. Lakin üzleşdiyi çətinliklər ucbatından və ailəsinə dayaq olmaq məqsədilə doğma yurdu Şuşaya qayıdır. Burada üç ilə qədər realni məktəbdə fransız dili müəllimi işləyir, eyni zamanda xarici mətbu orqanlarına məqalələr göndərir. Xalqın tərəqqisi və maariflənməsi, təhsili uğrunda yorulmadan, əzmlə çalışan Ə.Ağaoğlu Şuşada zəngin fonda malik olan kitabxana - qiraətxana açmağa da müvəffəq olur.

### **3. Əhməd bəy Ağaoğlu yaradıcılığının formalaşmasında İstanbul ictimai mühitinin rolu**

1897-ci ildə Əhməd bəy məşhur neft maqnata, xeyriyyəçi, dövrün görkəmli şəxsiyyəti Hacı Zeynalabdin Tağıyevin dəvəti ilə Bakıya gəlir. Burada realni məktəbdə fransız dili müəllimi işləyir, bir çox yüksək vəzifələrdə çalışır, Əli bəy Hüseynzadə ilə birlikdə “Həyat” qəzetinə redaktorluq edir. Lakin çar hökumətinə və erməni vandallarına qarşı mübarizə apardığı, tənqidi əsərlər yazdığı üçün hökumət tərəfindən təqib olunur. Ə.Ağaoğlu həbs olunmaqdan, təqiblərdən qurtulmaq üçün 1908-ci ildə İstanbula mühacirət edir. İstanbul və Ankara həyatı bu böyük şəxsiyyətin çoxşaxəli yaradıcılığı üçün geniş üfüqlər açır. O, İstanbulda din, əxlaq, ailə, fərd, cəmiyyət, dövlət, hökumət mövzularında dərin məzmunlu bədii əsərlər və publisistik məqalələr yazır.

Çox çəkmir ki, Ə.Ağaoğlu Türkiyənin məşhur ictimai-siyasi xadimlərindən biri kimi tanınır. O, Türk Dərnəyi Cəmiyyətinin üzvü, 1911-ci ildə Türk Yurdu Cəmiyyətinin qurucularından biri, “Türk yurdu” jurnalının redaktoru olur. İstanbul Universitetində hüquq, türk-monqol tarixi, rus və fransız dillərindən dərs deyir. Fransız, ingilis, rus, türk, Azərbaycan mətbuatında mütəmadi çıxışlar edir. Qurucusu olduğu Ankara Yüksək Hüquq Məktəbində dərs deyir. İlk dəfə TBMM-nə millət vəkili seçilir. O, bir müddət M.K.Atatürkün xarici işlər üzrə müşaviri, “Türk ocağı” təşkilatının aparıcı siması olmuş, Süleymaniyyədə kitabxanada direktor vəzifəsində çalışmışdır. Həmçinin Ankaradakı Mətbuat İnformasiya İdarəsinin baş müdiri vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Ə.Ağaoğlunun bədii publisistikasında yer almış siyasi-iqtisadi, milli-mədəni məsələlərlə bağlı yazıları çox düşündürücüdür və müasir dövrümüzzlə də səsleşir. O, kapitalist dünyasının qanunlarından danışarkən diqqət çəkən və mübahisəli fikirlər irəli sürür. Qərb imperializminin dünyanı yenidən bölüşdürmək, zəbt etmək, inhisarçılıq siyasətini tənqid edən müəllif bildirirdi ki, “*avropaluların yer, torpaq məsələlərini öz aralarında həll edə bilməmələrinin zərərini “kürreyi-ərzini iki bədbəxt qitəsi - Afrika və Asiya çəkir. Onlar zəbt etdikləri yerlərdə yerli əhalini yavaş-yavaş məhv etməyə çalışırlar”* (“İrşad”, 1907, № 55).

Ə. Ağaoğlunun “Üç mədəniyyət”i də öz qayəsində, məzmununa görə çox maraqlı və bütün dövrlər üçün aktual əsərdir. Məqalənin əvvəlində biz Ə. Mirəhmədovun da münasibətini əsas götürərək, Ə. Ağaoğlunun avropapərəstliyindən, Avropa mədəniyyətini təqdir etməsindən söz açmışdıq. Ancaq “Üç mədəniyyət” əsərində müəllifin Avropa mədəniyyəti haqqındakı fikirlərini daha da aydın görmək olar. Ə. Ağaoğlu Avropa sivilizasiyasını öyrənməyi, ondan nəyi isə əxz etməyi sadə, adi bir iş hesab etmir. Bəzi mülahizəçilərin fikirlərinə görə, Avropa sivilizasiyasının yalnız bizə lazım olan cəhətlərini götürüb, bu mədəniyyətin nöqsanlı və mənfi cəhətlərindən qurtulmaq üçün onu süzgcdən keçirmək lazımdır. Ə. Ağaoğlunun fikrincə, mədəniyyətləri parçalamaq yox, onu bir küll halında götürmək lazımdır. Avropa mədəniyyəti əgər başqa mədəniyyətlərə qələbə çalmışsa, yalnız ülm (elmləri) və fəununu (mədəniyyəti) ilə deyil, bütün heyəti-ümumiyyəsi ilə, bütün ünsürləri, bütün nöqsanları və fəzilətləri ilə qələbə çalmışdır. Bu mədəniyyəti istəyənlər onu olduğu kimi qəbul etməlidirlər. Sosial-iqtisadi inkişafa uyğun olaraq cəmiyyətdə söz və fikir azadlığı da olmalıdır. Ə. Ağaoğlu bu fikirdədir ki, Avropa sənayesini alıb, sosializmə etiraz etmək doğru deyildir. O, üç mədəniyyət dedikdə Avropa, Şərqlə, Afrika ölkələri mədəniyyətlərini bütün fəzilətləri ilə qəbul etməyi tövsiyə edir. Həm Avropa, həm Şərqlə, eləcə də digər mədəniyyətlər bir-birindən üstün deyildir, inkişaf etmiş mədəniyyətlərdir. Mədəniyyətdən danışan alimlərin “irq” anlayışı Ə. Ağaoğluna görə, qeyri-elmidir. Onun fikrincə, *“dünən elm və tərəqqi cəhətdən heç vaxt yüksəlməyəcəyi fərz olunan bir çox qövmələr bu iddianın tamamilə əksini isbat etdilər. Amerika qaralarının müasir mədəniyyətə qovuşmaq xüsusiyyəti bu baxımdan çox səciyyəvidir. Demək ki, insan hər yerdə insandır, hər insani təzahür onun malıdır. Mədəniyyəti öyrənib kəsb etmək hər bir millət və irqə xas olan fitri özünəməxsusluqla sıx bağlıdır”*. Ə. Ağaoğlu elmi və mədəniyyəti millətin tərəqqisi üçün vacib olan şərt hesab edir və sahədə millətimizin çatışmayan cəhətlərini açıq söyləyir, ümumbəşəri mədəniyyətdən bəhrələnməyi məsləhət görür.

### Nəticə

Bütün bunlardan çıxış edərək demək olar ki, bu böyük şəxsiyyətin Türkiyədəki çoxkonsepsiyalı yaradıcılığının, fəaliyyətinin hələ də tədqiq edilməsinə ciddi ehtiyac duyulur. O, Avropa mədəniyyəti və elmi haqqında nə qədər müsbət fikirdə olsa da, Şərqlə mədəniyyətinin qədimliyini, Şərqlə bəşər mədəniyyətinin beşiyi olduğunu da öz yaradıcılığında daim vurğulayırdı. O, ömrünün sonuna qədər qəlbi, düşüncəsi, fəaliyyəti ilə öz elindən, doğma yurdu Şuşanın adətlərindən, dilindən, dinindən, canından çox sevdiyi Azərbaycandan və Türkiyədən ayrılmamışdı. Azərbaycan xalqının qürur mənbəyi, bütün türk dünyasının iftixarı, tarixin qızıl səhifələrində özünəməxsus ləyaqətli yer tutan Ə. Ağaoğlu ədəbiyaşarlıq qazanan şəxsiyyətlərdəndir.

### İstifadə Olunmuş Ədəbiyyat

1. Ağaoğlu Ə. Şərqsünaslıq konqresində / “Kavkaz” qəzeti, 15-16 dekabr 1892 / [https://az.wikisource.org/wiki/%C5%9E%C9%99rq%C5%9F%C3%BCnaslar%C4%B1n\\_konqresind%C9%99](https://az.wikisource.org/wiki/%C5%9E%C9%99rq%C5%9F%C3%BCnaslar%C4%B1n_konqresind%C9%99)
2. Ağaoğlu Ə. Vikipediya [https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8Fhm%C9%99d\\_b%C9%99y\\_A%C4%9Fao%C4%9Flu](https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8Fhm%C9%99d_b%C9%99y_A%C4%9Fao%C4%9Flu)
3. Quliyev V. Peterburq xatirələri - Əhməd bəy Ağaoğlu-150 / [http://525.az/site/?name=xeber&duzelis=0&news\\_id=126364#gsc.tab=0](http://525.az/site/?name=xeber&duzelis=0&news_id=126364#gsc.tab=0)
4. Mirəhmədov Ə. Əhməd bəy Ağaoğlu. Bakı: Örgünəş, 2014
5. Vahabzadə V. Sadəlikdə böyüklük. Bakı: Yazıçı, 1978

## THE DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF THE CROSS-BORDER TOURISM IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC REGION

**Hasanov Arzu Najaf**

Acting professor of “Management and tourism business” department, Ganja State University  
DSc(Econ)

**Gasimov Adil Samir**

Master of “Management and tourism business” department

### **Abstract**

Cross-border tourism is characterized as one of the types of tourism that plays an important role in the development of cooperation in political, economic, social, cultural, etc. directions of the bordering countries. It is noted that cross-border tourism implies the organization of routes to the border regions of the neighbour countries, the creation and development of tourism infrastructure, intensification of inter-country tourism exchange.

Mutually beneficial cooperation of transboundary regions of countries creates wide opportunities for stimulating tourist flows in new directions, production of new tourism products and offering them to the tourism market, development of inter-country relations. The factors listed provide the basis for the development and implementation of joint projects in order to increase the tourism potential in cross-border regions, to use the existing potential more efficiently, and to develop promising tourism destinations.

The design of cross-border tourism routes, the formation of an information base and carrying out tours on these routes is considered as an important step in the solution of the tourism development problems in the bordering regions, in the establishment of tourism destinations.

The geographical position of the Ganja-Gazakh economic region, tourism potential, the level of involvement of existing tourism resources in the production of tourism products and tourism services are analysed. Theoretical and practical aspects of the preparation and development of cross-border tourist routes in the region are considered, international experience in this area is summarized. The opportunities for cooperation in the development of cross-border tourism between the Ganja-Gazakh economic region and the Kvemo Kartli region of the Republic of Georgia are being investigated. The principles of approach to the design of tourism routes in the bordering region, the popularization of natural resources, historical and cultural potential and to the promotion of entrepreneurial activity are interpreted.

The prospects for the development of cross-border tourism routes in the economic district are justified and proposals are made to create favourable conditions for the organization of tours on these routes and for the development of cross-border tourism as a whole.

**Key words:** trans boundary regions, cross-border tourism, Ganja-Gazakh economic region, cross-border tourism routes

In modern age one of the areas of activity that is dynamically developing in the international economic system and playing an important role in solving socio-economic problems is tourism. In recent years, sustainably developing tourism plays a significant role in ensuring economic development at local, regional, national and international levels and acts as an important tool in improving the social and economic situation of many countries. Tourism, along with ensuring economic growth, as an important strategic element of overall economic development, also eliminates inequality between the development levels of the

regions, plays an essential role in improving and increasing the standard of living of the population.

In order to increase the role of tourism in the solution of socio-economic problems at the modern stage, to make more efficient use of its multiplicative effect, the issues of preparation of interregional and international tourism routes and implementation of various projects are becoming very relevant. Intensification of cooperation between regions and states in this direction gives an additional impetus to development of both the field of tourism-recreation and the areas of activity that are directly or indirectly related to tourism.

The implementation of various projects aimed at the growth of Regional tourism, the development of new cross-border tourism routes, including inter-regional and inter-state, and offering them to the tourism market creates basis for closer coordination of the activities of tourism enterprises operating in this area, more efficient use of the existing tourism potential, the production of new tourism products that satisfy the needs of various consumer audience groups, formation of modern tourism infrastructure. Therefore, any country with a certain potential for the development of tourism should pay special attention to the formation of transboundary tourism regions, the creation and popularization of cross-border tourist routes as one of the important directions of international cooperation in the field of tourism.

Cross-border tourism is one of the forms of social, cultural and economic cooperation that is currently widespread all over the world. Cross-border tourism involves the organization and realization of tourist trips on transboundary routes to the border areas of the bordering countries and the production of tourism products for this purpose. Organization of such routes and development of cross-border tourism are considered very effective for friendly bordering countries and contribute to the deepening and strengthening of relations between these countries in most areas of international relations, especially in the direction of economic cooperation.

The establishment of cross-border tourism coincides with the time of the formation of borders. In recent years, the integration and globalization processes in the world have led to the transparency of borders, which has created an interest in the development of tourism in transboundary regions as an area of activity [10]. After the second half of XX century, the expansion and institutionalization of cross-border cooperation began to form a special approach and attention to this type of tourism. In many regions of the world, especially in Europe, tours are organized on transboundary tourist routes, which are devoted to various topics, and these routes cover a fairly wide geography [5, 18, 20, 21]

Research works devoted to the essence, formation and development of cross-border tourism in scientific literature began to be published in the 70-80s of the last century [12, 13, 22]. Tourism facilities and their accommodation options in the bordering areas, principles of organization and development of cross-border tourism, compilation of routes in such areas, etc. issues are analysed in these studies.

Many authors characterize this type of tourism that is organized in the border zones as follows: “cross-border tourism is temporary displacement of people outside their usual place of residence to the boundary between two countries adjacent cities, originated by leisure, entertainment, efficient spend of free time, recreation, visits to relatives and/or friends, shopping etc.” [3].

Promotes development of tourism in the border regions, overall economic development and growth in the bordering area [11], enlarges the business opportunities [9], stipulates the creation of new recreational facilities, increase opportunities to attract investment in development of infrastructure [4], paves the way for the exchange of cultures between local communities and tourists [1].



The development of cross-border tourism also affects the behaviour of consumers when purchasing a tourism product and their functional motivations for buying transboundary routes. The active motivation of people to visit such areas affects the popularization of tourist flows, which, in addition to expanding tourism and hotel business in cross-border regions, expands the opportunities to generate income in other areas of activity [16].

1.1 The development of cross-border tourism in bordering areas also plays a certain role in the dissemination of scientific knowledge and innovations in the field of tourism. Increasing the mobility of tourists in the bordering areas accelerates the spread of innovations, ensures the exchange of achievements in the field of innovation activity. Allows the movement of the newly created innovative tourism products and services in the tourism market under more favourable conditions and prompt delivery to new consumer masses [24].

Cross-border tourism ensures the suitability of the territory for transport by stimulating the development of non-production areas, transportation systems, improving the infrastructure of the border areas of countries. Such territories are allowing to acquire additional currency by being used as transit territories for the implementation of various global projects [17].

The development of the tourism industry is considered one of the priority directions in the policy pursued in the field of ensuring general economic development in Azerbaijan and the balanced development of this sector is given special significance. In order to achieve a balanced development of the national tourism industry and its worthy place in the regional and international tourism markets, the effective use of the existing tourism potential, including the tourism potential in the regions, is considered one of the essential tasks. One of the directions of effective implementation of this task is the support of initiatives in the field of formation of regional tourism areas, including cross-border tourism areas and the execution of organizational, economic, technological and innovative activities.

Sometimes a certain part of the factors that ensure the complex development of any tourist area, including cross-border tourism, occurs outside of its territory, even in other countries. This condition requires that the activities carried out to ensure the development of the territory are coordinated with other territories, and sometimes with the territories of the other countries [15]. At the same time, it is necessary to use the tourism potential and resources of the territory of the country in order to organize routes, produce tourism products and ensure the fullness of the offered tourism services.

One of the methods of effective use of tourism potential and development of tourism in the regions is the creation of special tourism areas. The experience of many countries shows that, successful organisation of activity in the field of formation and development of regional and cross-border tourism areas which is geographical modification of special tourist areas, promotes the development of most agricultural fields in the region and provides the ground for balanced improvement of whole area, along with the elimination of existing problems in the field of tourism and ensuring development.

Cross-border tourism refers to the territory of two or more countries or regions of those countries that are mutually interested in the development of international tourism and the production of a single tourism product on the basis of the resources in their territories [14]. One of the main conditions in such areas is the availability of tourism resources that ensure the activities of the enterprises of the tourism industry whose activities are coordinated. It should be noted that the establishment of such territories that have good neighbourly relations, respect for the sovereignty and territorial integrity of neighbours, respect the norms of international law, have historical, cultural, ethnic, etc. ties and interests within the bordering countries is considered more promising for the development of tourism.

In general, opportunities for the creation of cross-border tourism areas should be analysed, diversified sources of finance for the implementation of organizational measures,

organizational-economic mechanisms, technologies and other important aspects for the realization of goals and objectives should be identified. Resources that create tourism interest in cross-border tourism area should be inventoried, the directions of their use should be agreed by tourism enterprises and tourism management structures.

One of the significant events in the establishment of cross-border tourism areas is the development of cross-border tourism routes and the production of new types of tourism products [19]. The cross-border tourist route implies a displacement route, provided that tourists travelling across the state border to visit hospitality facilities located in the transboundary area. Such routes are a displacement route designed by tourism enterprises and other tourism structures, covering the territories of the bordering countries and convenient for tourists' travel, and can also be characterized as a cross-border tourism product consumed in the territory of at least two states. Cross-border tourism products are formed directly from services and material products available in the bordering regions that satisfy tourism interests, meet tourism needs, have consumer value.

The preparation of cross-border routes also acts as an innovation tool in determining the tourism potential of the regions and in the process of its involvement in tourism and other economic activities [2]. During the preparation of cross-border routes, the characteristics of the cross-border tourism area should be taken into account: the territory should be compact, rich in tourism resources for the production of new tourism products, local self-governance and government agencies, state tourism management structures should cooperate closely, the activities of the bordering sides have to be coordinated, should have the ability to offer complex services and should have the necessary infrastructure.

The compilation of such routes contributes to entrepreneurial activity in the cross-border area, serves as an important tool for the protection and recycling of the historical and cultural potential of the territory. At the same time, it conditions to combine the opportunities for the movement of the single product in regional and international tourism markets and to use the territory more efficiently than the competition advantages instead of the tourism products produced on the basis of suitable natural tourism potential in the bordering areas competing with each other. The compilation and development of such routes increases the attractiveness and competitiveness of the region, and enables the attraction of tourism and restoration potential on both sides of the border regions to a wide range of production.

Sufficient natural potential for the development of various forms and types of tourism in Azerbaijan, including cross-border tourism, favourable economic, political, etc. conditions are available. Presence of all climatic zones, except for the Arctic and Equatorial, the abundance of sunny days, mineral and thermal resources of curative importance, biodiversity, unusual landscape, etc. factors on the territory of the country creates ample opportunities for the development of tourism.

The geographical location of the country at the crossroads of the North-South, East-West trade and communication routes increases its strategic importance and creates additional opportunities for the development of tourism. The analysis of these opportunities can play an essential role in the development of the national tourism industry.

We believe that the creation of cross-border tourism areas and the establishment of cross-border tourism is one of the most promising directions in ensuring the balanced development of the regions and rational use of the tourism potential of the regions in our country. It should also be noted that, despite the fact that in recent years, extensive measures have been taken, various state programs, development concepts, projects have been developed and implemented to develop the national tourism industry, concrete work on the organization of cross-border tourism areas, the design and development of cross-border tourism routes has almost not been done.

The fact that Azerbaijan borders with Turkey, Russia, Iran, Georgia and Armenia gives grounds to optimistic view on the development of cross-border tourism in our country. In our opinion, one of the more promising regions for the development of this type of tourism is the Ganja-Gazakh economic region.

Ganja-Gazakh economic region, which plays an important role in the political, socio-economic and cultural life of Azerbaijan, is considered to be an important strategically important region due to its location and geographical position in the west of the country. The region borders on the Kura-Araz lowland from the north, the Aran-Karabakh plain from the East, Armenia from the south and Georgia from the West. The economic district includes Ganja and Naftalan cities, Gadabay, Samukh, Dashkasan, Goygol, Goranboy, Shamkir, Tovuz, Agstafa and Gazakh administrative regions that have unusual relief, favourable natural-climatic conditions, geological heritage sites, colourful landscape, unspoiled natural environment, ecological conditions, rich recreation areas, historical and cultural heritage, specific life and cuisine, famous religious and zest objects. On the territory of the economic region there are recreation, entertainment, restoration, occupation, darkening, transboundary, etc. that creates all conditions for the organization and development of tourism types [6].

There are quite favourable factors for the establishment and development of cross-border tourism in the Ganja-Gazakh economic region, which borders with the Kvemo Kartli region of the Republic of Georgia (Figure 1). Among these factors centuries-old historical-cultural and trade relations, friendly relations, ethnic ties (42% of population of Kvemo Kartli are Azerbaijanis [25]), compliance with natural and climatic conditions, the passage of East-West trade and transport routes through the territory of these regions, joint participation in various international projects, etc. can be noted.



Figure 1. Ganja-Gazakh and Kvemo Kartli regions

One of the international projects in topic of “Citizen Community for Development and Cooperation: potential growth of border regions of Azerbaijan and Georgia” within the framework of the Eastern Partnership Program was realized with the financial support of the European Union in the field of Tourism Development between Georgia and Azerbaijan with the support of “German International Partnership Community” (GIZ), “Eastern Partnership Territorial Cooperation” (EaPTC) and “German cooperation” in 2018 by KODA Community Education centre (Georgia) and “Ganja Regional Women’s Centre” Social Union

(Azerbaijan). The aim of the project was to accelerate tourism exchange in Ganja-Gazakh and Kvemo Kartli regions and ensure efficient use of tourism potential in the bordering region.

Although the expansion of tourism exchange between Azerbaijan and Georgia has been observed in recent years, the lack of proper use of the existing potential and the listed factors has prompted the creation of new forms of cooperation, including the realization of cross-border tourism.

Many experts believe that the success of the Silk Road tourism route depends on the level of cross-border cooperation between the countries, including Azerbaijan and Georgia [8]. Therefore, the development of cross-border tourism in the territory of the Ganja-Gazakh and Kvemo Kartli regions should be regarded as an internationally important project, taking into account the overall economic development of the trans-border area, as well as the important role of the Great Silk Road project in its efficient activity.

On the territory of the administrative districts of Ganja-Gazakh economic district operates a wide range of infrastructure areas, including accommodation [7], food, transport and entertainment facilities. In addition, in the area, it is possible to use any services such as information and communication, utilities, security, finance and banking, health, in other words, anything for normal life activity and individual or group needs.

The range of services of accommodation facilities varies in a wide range, and services of different grades (1-5 stars) can be offered according to the needs of tourists. As a means of accommodation in rural areas, it is possible to rent rooms of individual residential houses. In the villages of practically all districts, you can find comfortable rooms for rent.

It should be taken into account that the Azerbaijani national cuisine is one of the richest cuisines in the world. A characteristic feature of the samples of our national cuisine is the variety, high nutritional value, caloric content of the used raw materials, the use of a wide range of spices. Depending on the nutrition regime, needs and tastes of tourists, it is possible to order dishes of Azerbaijani, Georgian, Turkish and European national cuisines at the food establishments. In addition, in certain places it is possible to taste unusual dishes prepared on the basis of special local technology.

Various entertainment programs, national games, live music, folklore, Ashug art, etc. are organized and demonstrated in the accommodation and food establishments, that are important measures during rest, leisure and recovery procedures.

High-level asphalt roads have been built between settlements, and motor vehicles provide regular transportation services. It is possible to safely deliver tourists to any area at any time using vehicles of different comfort level and capacity. This is one of the important factors in the preparation and development of cross-border routes.

In addition, the implementation events of such as increasing the number of border checkpoints, simplifying the procedures for the border and customs clearance, formation of special corridors, assigning a special time for tourists participating in cross-border tourism to cross the border, etc. for the development of cross-border tourism can give an additional incentive to organize and re-organize tours.

The above-mentioned allow the preparation of cross-border routes dedicated to different characteristics and various subjects and the development of cross-border tourism in the territory of Ganja-Gazakh economic region. Cross-border routes and tours in accordance with the potential of tourism resources available in the area can be devoted to cognition, religious, ethnic, ecological, entertainment, gastronomy, wine, event, occupation, geology, etc. topics. In some cases, the organization of tours dedicated to two or more topics may also be considered.

In conclusion, it should be noted that in the Ganja-Gazakh economic region the level of tourism potential, the availability of resources that create tourism interest and fully meet the needs of tourists, the state of the infrastructure, the political, public, cultural environment of



the area and etc. factors are quite favourable and provide comprehensive opportunities for cross-border tourism. We believe that supporting initiatives aimed at the development of this type of tourism can ensure sustainable development of the cross-border area as a whole.

### References

- 1.A. Besculides, M.E. Lee, P.J. McCormick. Residents' perceptions of the cultural benefits of tourism. *Annals of Tourism Research*, 29 (2) (2002), pp. 303-319
- 2.Bâtea (Bota) C.-M. Cross-border projects-means for sustainable tourism development along the Romanian-Hungarian border // *Analele Universității din Oradea, Seria Geografie*. 2014. №2. P. 134-142.
- 3.Bringas, NBorder tourism: Characterization and development possibilities. Tijuana, Mexico: COLEF-CESTUR. . 2004.
- 4.Dyer, P., Gursoy, D., Sharma, B., & Carter, J. (2007). Structural modeling of resident perceptions of tourism and associated development on the Sunshine Coast, Australia. *Tourism Management*, 28, 409–422.
- 5.European Route of Brick Gothic. URL: <http://www.eurob.org/index.php/Homepage;1/4> (date of appeal: 03.02.2021.)
- 6.Gasanov A.N. Perspektivy razvitiya turistikikh klasterov v Gyandja-Kazakhskom ehkonomicheskom rayone Azerbaydjana. *Vestnik Nacional'noy Akademii Turizma. Turizm-put' k razvitiyu regionov*. № 4, CII6., 2013. s.14-17.
- 7.Gasanov A.N., Allahverdiyev M.A. Razvitie gostinichnogo xozyaystva kak faktor konkurentosposobnosti industrii turizma Gyandja-Kazakhskogo ehkonomicheskogo rayona/Vyshshaya shkola: nauchnye issledovaniya. *Materialy Mezhvuzovskogo nauchnogo kongressa*. Tom 2.-Moskva: Izdatel'stvo Infiniti. 2020. – 244 s. DOI 10.34660/INF.2020.19.63529
- 8.Hannes Thees, Arne Schuhbert Cross-Border Tourism in the Southern Caucasus-The Silk Road as a Facilitator for Joint Products. [China and the New Silk Road](#) pp 175-186. 2020.
- 9.H. Gu, C. Ryan. Place attachment, identity and community impacts of tourism-The case of Beijing Hutong. *Tourism Management*, 29 (2008), pp. 637-647
- 10.Ioannides, D., Nielsen, P. Å. & Billing, P. (2006). Transboundary Collaboration in Tourism: the Case of the Bothnian Arc. *Tourism Geographies*, 8. (2), pp. 122-142.
- 11.J. Hoekman, K. Frenken, F. Van Oort.The geography of collaborative knowledge production in Europe. *Annals of Regional Science*, 43 (2008), pp. 721-738
- 12.Matznetter, J. Border and tourism: Fundamental relations // *Tourism and Borders: Proceedings of the Meeting of the IGU Working Group-Geography of Tourism and Recreation*. Frankfurt: Institutfür Wirtschaftsund Sozialgeographie der Johann Wolfgang Goethe Universität, 2014-P. 61-73.
- 13.O. Martínez, C. Valdés. Ciudad Juarez: The rise of a border city from 1848.*Fund of Economic Culture, Mexico*, 1982.
- 14.Mirzekhanova D.G. Formirovanie turisticeskogo produkta v predelax transgranichnykh territoriy (na primere Khabarovskogo kraya). *Avtoref.dis.k.g.n.*, 2013, 28 s.
- 15.Nordin S. European Tourism Research Institute. Tourism clustering and innovation-paths to economics growth and development. European Tourism Research Institute. Stockholm, 2003, 90 p.
- 16.[Paranee Boonchai](#) & [Paul Freathy](#). Cross-border tourism and the regional economy: a typology of the ignored shopper. *Current Issues in Tourism*. Volume 23, 2020-issue 5. P. 626-640.

17.Pechlaner, H., Thees, H., Manske-Wang, W., & Scuttari, A. (2019). Local service industry and tourism development through the global trade and infrastructure project of the New Silk Road-the example of Georgia. *The Service Industries Journal*, 9(3), 1-27.)

18.Project «Shtetl Routes. Vestiges of Jewish cultural heritage in cross-border tourism». URL: [http://teatrnn.pl/kalendarium/node/1833/project\\_shtetl\\_routes\\_vestiges\\_of\\_jewish\\_cultural\\_heritage\\_in\\_cross\\_border\\_tourism](http://teatrnn.pl/kalendarium/node/1833/project_shtetl_routes_vestiges_of_jewish_cultural_heritage_in_cross_border_tourism) (date of appeal: 29.01.2021.).

19.Stepanova S.V. Transgranichnye turistskiye marshruty: vozmojnosti Severo-Zapada Rossii//Baltiyskiy region. 2017. T. 9, №4. s. 129-151. doi: 10.5922/2074-9848-2017-4-7

20.The European cycle route network EuroVelo / European Parliament's Committee on Transport and Tourism, European Union. Brussels, 2012.

21.The official Central and Eastern European Greenways website. URL: <http://www.greenways.by/index.php?content&id=32&lang=ru> (date of appeal: 03.02.2021.).

22.Timothy, D. J. Tourism and political boundaries / D.J. Timothy.–London : Rutledge, 2014-240 p.

23."Total population by regions and ethnicity". National Statistics Office of Georgia. Retrieved 5 Aug 2017. [https://en.wikipedia.org/wiki/Kvemo\\_Kartli#cite\\_note-3](https://en.wikipedia.org/wiki/Kvemo_Kartli#cite_note-3)

1.2 24.Weidenfeld, A. Tourism and cross border regional innovation systems *Annals of Tourism Research*. Volume 42, July 2013, p. 191-213.).



## EKOLOJİK TURİZMİN ÖZELLİKLERİ VE DAĞLIK KARABAĞ'DA AÇIK HAVA TURİZM PERSPEKTİFLERİ

**Hüseyn-zadə Kərim Şamil oğlu**

Bakı Dövlət Universiteti, Coğrafiya fakültəsi, doktorant

### Özet

Ekolojik turizm, son yıllarda Dünya turizm endüstrisinin en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir. Ekoturizm, rekreasyon ve doğa keyfi için yeni bir kullanım şekli olmasının yanı sıra, yani açık hava turizm amaçlı kullanılabilecek doğal yerlerin, bu alanlarda yaşayan yerli insanların yaşam şartlarının ve refah düzeylerinin, biyolojik çeşitliliğin korunmasını teşvik etmekle birlikte, rekreasyon kaynaklarını düşünülmüş şekilde kullanmayı, aynı zamanda turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için doğanın koruma planlarının yapılmasını ve kullanımının geliştirilmesini de gerektirir.

Ekoturizmin özelliklerinden biri alternatif bir turizm olmasıdır. Bu anlamda ekoturizm faaliyetleri, doğal çevreye karşı sorumlu, duyarlı, ekoturistlerin bu tür doğal alanlardan beklentileri doğrultusunda yapılan ve gelecek yıllarda yapılacak işleri, insanların çevreye ilgili bilgilenmesi sayesinde çevreye duyarlı bir şekilde doğal alanları ziyaret etmelerini, bölgede yaşayan yerel toplulukların ekonomik gelişimini sağlayarak işsizlik sorununa önemli bir katkı sağlaması ve diğer bu gibi özellikleri kendinde birleştiren doğaya dayalı bir turizm kavramıdır.

Azerbaycan ekoturizm faaliyetleri için, doğanın içinde barındırdığı muhteşem güzelliklere sahip bir coğrafi yapıya, kültürel ve beşeri bir dokuya sahiptir. Bu zengin doğal kaynaklar sayesinde önümüzdeki yıllarda artan ekoturizm talebi karşılanabilir. Özellikle Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi başta ekolojik turizm olmak üzere bir çok turizm faaliyetleri için geniş bir potansiyele sahip. Eski bir tarihe sahip olan Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi kendine has flora ve faunaya, dağlara, ormanlara, su kaynaklarına aynı zamanda açık hava turizm hareketliliği için de çok önemli perspektiflere sahiptir. 2020 yılının sonlarında Ermeni işgalinden kurtarılan Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerde turizm altyapısı ne yazık ki, tamamen yok edilmiştir. Ancak, yakın gelecekte Karabağ'ın Azerbaycan'ın ana turizm merkezi haline getirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmada, ekolojik turizmin özellikleri, işgalden kurtarılan Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgelerde açık hava turizm perspektifleri incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Ekolojik turizm, Açık hava turizmi, Dağlık Karabağ

## THE PROGRESSIVE PHILOSOPHICAL VIEWS OF NIZAMI GANJAVI

**Huseynova Ilhama Islam**

Institute of Philosophy and Sociology of ANAS

**Huseynli Ceyran Ilgar**

Institute of Philosophy and Sociology of ANAS

### **Abstract**

Every nation is known in history for its commanders, great personalities and geniuses. In the light of the intelligence of these personalities and geniuses, nations have come a long way from their past to the present and future. One of the names of the geniuses is Homeland - this expression has not been used in vain. Sometimes, in the image of a genius, an entire nation, a country is known, loved and its name goes down in history. Sheikh Nizami Ganjavi is one of such geniuses in the history and literature of the Azerbaijani people, who is loved and distinguished by his handwriting and style.

The literature of the Azerbaijani Renaissance has reached the highest stage of the development in the works of Sheikh Nizami Ganjavi since the second half of the 12th century. This genius artist, who deeply mastered the rich examples of science and culture created by the peoples of the Near and Middle East in different languages, has created a rich and diverse heritage. Distinguished by his deep humanism and democracy, Nizami's legacy is a manifestation of a deep love for life, a honorable person and a woman. His literary heritage includes wisdom, high morals and education, sensitivity, noble aspirations of the people, a just human society, the victory of good over evil, and other such noble feelings, which introduced him to the East as a genius poet of the Renaissance. Nizami's works are not only a deep philosophical thought and a treasure of wisdom, but also works of art that shed light on the darkest points of our history. The artists who are inspired by Sheikh Nizami's "Khamsa" considered him a master and honored him as a poet, eloquent, a treasure of wisdom, a prophet of the world of poetry.

Sheikh Nizami is not only a great poet, a scientist with encyclopedic knowledge, but also a powerful thinker-philosopher. In all his works, as well as in his famous "Khamsa", the philosopher-poet enriched the Eastern artistic thinking with the scientific and philosophical ideas, brought a new breath and a new style to poetry. Prof. M. Farhadoglu writes in his book "Fundamentals of Philosophy": "There are many valuable philosophical and poetic ideas of the genius Nizami that express a being, the universe, a man, cognition, a society, morality and other attitude of concepts."

Throughout Nizami Ganjavi's work, words of wisdom are instilled with honesty and truthfulness, simplicity and modesty, kindness and benevolence, friendship and fellowship, unity and equality, hard work and diligence, and other such moral qualities. He also influenced and enriched a folk literature with his artistic and educational ideas. The poet has expressions and verses that are still in our language, in harmony with our proverbs and parables, which we use with love. Therefore, Nizami's work has not lost its relevance for almost nine centuries. In every verse and stanza of Sheikh Nizami's works, at any moment of

his life, the reader finds answers to his questions, so his works are repeatedly referred to and read with love.

**Keywords:** genius, Nizami Ganjavi, heritage, a poetry, morality, good, evil

## NİZAMİ GƏNCƏVİNİN MÜTƏRƏQQİ FƏLSƏFİ GÖRÜŞLƏRİ

### Hülasa

Hər bir xalq tarixdə dünyaya bəxş etdiyi sərkərdələri, böyük şəxsiyyətləri, dühaları ilə tanınır. Bu şəxsiyyətlərin, dühaların zəkasının işığında xalqlar öz tarixlərinin keçmişindən bugününe, gələcəyinə uzun bir yol qət edirlər. Dahilərin bir adı da Vətəndir, ifadəsi də əbəs yerə işlənilməyib. Bəzən bir dahinin timsalında bütöv bir millət, bir məmləkət tanınır, sevilir və adı tarixə düşür. Azərbaycan xalqının tarixində, ədəbiyyatında öz dəstxətti və üslubu ilə sevilib-seşilən belə dahilərdən biri də Şeyx Nizami Gəncəvidir.

Azərbaycan intibah dövrünün ədəbiyyatı XII-ci əsrin ikinci yarısından Şeyx Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında inkişafının ən yüksək pilləsinə qədəm qoymuşdur. Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müxtəlif dillərdə yaratdığı zəngin elm və mədəniyyət nümunələrini dərinləndirən mənimsəyən bu dahi sənətkar zəngin və çoxşaxəli bir irs yaratmışdır. Dərin humanizmiyi, demokratikliyi ilə fərqlənən Nizami irsi həyata, şərəfli insana, qadına dərin məhəbbətin təzahürüdür. Onun ədəbi irsində müdriklik, yüksək əxlaq və tərbiyə, həssaslıq, xalqın nəciab arzuları, ədalətli insan cəmiyyəti, xeyrin şər üzərində qələbəsi və sairə bu kimi nəciab hissələr yer tapmışdır ki, bu da onu Şərqdə intibah dövrünün dahi şairi kimi tanıtdırmışdır. Nizamının əsərləri dərin fəlsəfi fikir, hikmət xəzinəsi olmaqla yanaşı, həm də tariximizin ən qaranlıq nöqtələrinə işıq saçan sənət nümunələridir. Şeyx Nizamının miras qoyub getdiyi “Xəmsə”sindən ilhamlanan sənətkarlar haqlı olaraq onu özlərinə ustad görmüş, şairi söz sərrafı, hikmət xəzinəsi, poeziya dünyasının peyğəmbəri kimi adlarla şərəfləndirmişlər.

Şeyx Nizami böyük şair, ensiklopedik biliyə sahib alim olmaqla yanaşı, həm də qüdrətli mütəfəkkir-filosofdur. Filosof şair bütün yaradıcılığında, eləcə də məşhur “Xəmsə”sində Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş, şeiriyyəyə yeni nəfəs, yeni üslub gətirmişdir. Prof. M. Fərhadoglu “Fəlsəfənin əsasları” kitabında yazır: “Dahi Nizamının varlıq, kainat, insan, idrak, cəmiyyət, əxlaq və s. məfhumların münasibətini ifadə edən dəyərli fəlsəfi-poetik fikirləri çoxdur”.

Mütəfəkkir şairin əsərlərində insanları, xüsusilə, var-dövlət hərislərini, zülmkarlıqla şöhrət zirvəsinə ucalmaq, ölməzliyə qovuşmaq istəyən hökmdarları, şahları, dünya fəthlərini başa salmağa çalışmışdır ki, əbədiyyətin-ölməzliyin ancaq bir yolu var: yüksək mənəviyyətli insan olmaq! Yəni, ağıllı, ədalətli, vicdanlı, xeyirxah, səxavətli olmaq, “alnına yaxşılıq sikkəsi” çalmaq.

Quyuya salsan da yaxşılığı bil,

Yenə qayıdacaq o itən deyil.

və ya

Gecəni, gündüzü çox vermə bada

Yaxşı ad uğrunda çalış dünyada.

Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığı boyu hikmətli sözlərdən istifadə olunmaqla insana düzlük və dürüstlük, sadəlik və təvazökarlıq, yaxşılıq və xeyirxahlıq, dostluq və yoldaşlıq, birlik və bərabərlik, zəhmət və əməksevərlik və digər bu kimi əxlaqi keyfiyyətlər

aşılır. Əsərlərində Azərbaycan şifahi xalq nümunələrindən ustalıqla istifadə edən şair, həm də öz bədii-tərbiyəvi fikirləri ilə xalq ədəbiyyatına təsir etmiş, onu zənginləşdirmişdir. Şairin bugün də dilimizdə mövcud olan, sevə-sevə istifadə etdiyimiz atalar sözləri və məsəllərimiz ilə ayaqlaşan ifadələri, beytləri və misraları vardır. Elə buna görədir ki, doqquz əsrə yaxındır ki, Nizami yaradıcılığı əsrlər ötsə də öz aktuallığını itirmir. Şeyx Nizami əsərlərinin hər beytində, misrasında həyatın istənilən anına oxucu öz suallarına cavab tapdığı üçün döndənə onun əsərlərinə müraciət olunur və sevilə-sevilə mütaliə olunur.

**Açar sözlər:** dahi, Nizami Gəncəvi, irs, poeziya, əxlaq, xeyir, şər

“...Nizami Gəncəvi ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş və şeiriyəti görünməmiş yüksəkliklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur...”

**İlham Əliyev**  
**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

Hər bir xalq tarixdə dünyaya bəxş etdiyi sərkərdələri, böyük şəxsiyyətləri, dühaları ilə tanınır. Bu şəxsiyyətlərin, dühaların zəkasının işığında xalqlar öz tarixlərinin keçmişindən bugününe, gələcəyinə uzun bir yol qət edirlər. Dahilərin bir adı da Vətəndir, ifadəsi də əbəs yerə işlənməyib. Bəzən bir dahinin təmsalında bütöv bir millət, bir məmləkət tanınır, sevilir və adı tarixə düşür. Azərbaycan xalqının tarixində, ədəbiyyatında öz dəstxətti və üslubu ilə sevilib-seçilən belə dahilərdən biri də Şeyx Nizami Gəncəvidir.

Azərbaycan intibah dövrünün ədəbiyyatı XII-ci əsrin ikinci yarısından Şeyx Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında inkişafının ən yüksək pilləsinə qədəm qoymuşdur. Yaxın və Orta Şərq xalqlarının müxtəlif dillərdə yaratdığı zəngin elm və mədəniyyət nümunələrini dərin mənimsəyən bu dahi sənətkar zəngin və çoxşaxəli bir irs yaratmışdır. Dərin humanizmiyi, demokratikliyi ilə fərqlənən Nizami irsi həyata, şərəfli insana, qadına dərin məhəbbətin təzahürüdür. Onun ədəbi irsində müdriklik, yüksək əxlaq və tərbiyə, həssaslıq, xalqın nəcib arzuları, ədalətli insan cəmiyyəti, xeyrin şər üzərində qələbəsi və sairə bu kimi nəcib hissələr yer tapmışdır ki, bu da onu Şərqdə intibah dövrünün dahi şairi kimi tanıtdırmışdır. Nizamının əsərləri dərin fəlsəfi fikir, hikmət xəzinəsi olmaqla yanaşı, həm də tariximizin ən qaranlıq nöqtələrinə işıq saçan sənət nümunələridir.

Yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlayan şair sonralar iri həcmli əsərlər yazsa da, ömrünün sonunadək bu səpkidə əsərlər yazmağa davam etmişdir. Əsərlərində poeziyanı özündən əvvəlki ədəbiyyatdan daha yüksək zirvəyə çatdıraraq ona yeni nəfəs, yeni istiqamət vermişdir. Nizami lirik-əşiqanə məzmunlu əsərlərində böyük ustalıqla özünün ictimai-siyasi-fəlsəfi ideyalarını təqdim etməyə müvəffəq olmuşdur. Yaradıcılığında elm və biliyə, ağıl və zəkaya, insan və dünyaya dərin məhəbbət göstərən şair insanı yerlərin və göylərin sirlərini öyrənməyə, dərk etməyə, həyatını öyrəndiklərinə uyğun qurmağa çağırır. Fikir və düşüncə baxımından zəngin bir ümmana bənzəyən Nizami poeziyası şeirə yeni ruh verərək, onu sarayların mənəşəsindən azad edir, ümumxalq sərvətinə çevirir. Söz xəzinəsinin qıfılsız, hamının üzünə açıq olduğunu söyləyən şair, onun ülvi məqsədinin xalqa xidmət olduğunu deyir: “Bir

danədən bir ağac yetirməliyəm ki, hər kəs ondan bir meyvə dərsə, ağacı əkənə “Ey xoşbəxt” desin”.

Dünya ədəbiyyatı tarixində “Xəmsə”si ilə tanınan mütəfəkkir şair beş iri həcmli poemaların, “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə” kimi ölməz sənət nümunələrinin müəllifidir. Şeyx Nizaminin miras qoyub getdiyi “Xəmsə”sindən ilhamlanan sənətkarlar haqlı olaraq onu özlərinə ustad görmüş, şairi söz sərrafı, hikmət xəzinəsi, poeziya dünyasının peyğəmbəri kimi adlarla şərəfləndirmişlər. Fars dilində zəngin ədəbiyyat-şeyir nümunələri yaradan Nizami Gəncəvini farsdilli poeziyanın zirvəsi, əsas sütunlarından biri adlandırırlar.

Şeyx Nizami böyük şair, ensiklopedik biliyə sahib alim olmaqla yanaşı, həm də qüdrətli mütəfəkkir-filosofdur. İlahiyyat və Fəlsəfə elmlərini dərinləndirən mütəfəkkir şair, yunan fəlsəfəsini də yüksək səviyyədə araşdırıb mənimsəmişdir. Filosof şair bütün yaradıcılığında, eləcə də məşhur “Xəmsə”sində Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş, şeyriyyata yeni nəfəs, yeni üslub gətirmişdir. Onun varlıq və idrak haqqında fikirləri dövrün mütərəqqi konsepsiyalarını əks etdirməklə yanaşı, öz üslubuna, deyiliş və düşüncə tərzinə, eləcə də bir sıra özünəməxsus orijinal cəhətlərinə görə də seçilir.

Nizaminin varlığa dair görüşləri o dövrün mövcud təlimləri, əsasən də islam dini zəminində formalaşmışdır. Prof. M. Fərhadoglu “Fəlsəfənin əsasları” kitabında yazır: “Dahi Nizaminin varlıq, kainat, insan, idrak, cəmiyyət, əxlaq və s. məfhumların münasibətini ifadə edən dəyərli fəlsəfi-poetik fikirləri çoxdur”. Əsərlərində orta əsr Şərq ədəbiyyatı ənənələrini davam etdirən mütəfəkkir, intibah təfəkkürlü bir şair kimi insanın fəlsəfi və ruhi mahiyyətinin dərk olunması məsələsini önə çəkir. İlahi hikmətin dərk olunması daim insanları düşündürən suallardan ən vacibi olmuşdur. İlahi sirlərin açılmasında və dərk olunmasında ilk öncə insanın mahiyyətinin dərk edilməsi, düşüncə tərzinin araşdırılması vacib idi.

“Sirlər xəzinəsi”ndə insan və onun mahiyyəti barədə söz deməzdən əvvəl şair Allahın, Məhəmməd peyğəmbərin, şahın tərifini verir. Poemalarının ilk misralarını Quranın ilk ayəsi “Bismillahir rəhmanir rəhim”lə (“Mərhəmətli və rəhmli Allahın adı ilə”) başlayan şair Allahın vəsfini daha çox dini ifadələrlə tərif edir və “Allah”ın dərkini qeyri-mümkünlüyünü, onun heç bir şeylə müqayisə edə bilməyəcək dərəcədə geniş anlayış olduğunu yazır:

“Sən ki nə cövhərsən, nə də yerin var, xəyalı dərk üçün səni qalxışar?”

“Fikrin başlanğıcı və sözün sonu Allahın adı ilədir”.

“Hər bir başlanğıcın ibtidasısan, sonların sonusan, intəhasısan”.

“O Allahdır ki, zahiri ölçüsü yoxdur, vücudunun əvvəli, axırı yoxdur”.

Allah ilə mövcudat arasındakı birlikdən bəhs edən şair dünyanın ilahi hökm ilə yaranması, xəlvə edilməsi inancına əsaslanmışdır. Şair Allaha “varlığın əsasını yaradan”, “var olanların xalığı” adlandırır:

“Ey bütün varlığın həyat təməli, yetməz dərgahına bir insan əli”.

“Ey öz varlığı ilə bilinməz hikmət, zahirə, batinə bir sənə bələd”.

Şair Allaha məxsus əzəlilik keyfiyyətlərini belə ifadə edir:

“Sənin varlığın özündəndir,

Səndən başqa heç kəsin varlığı özündən əmələ gəlməz”.

Nizami müqəddəs kitabdakı “kun fəyəkun” (“ol deməklə olur”) ayəsini poetik dillə belə söyləyir:

“Bütün bu canlılar, cansızlar ki var,



“Yaran!” deməyinlə yarandı onlar.  
Hökmünlə ruh alır, əql alır bədən,  
Yaradan da sənsən, öldürən də sən”.

Nizamini düşündürən suallardan ən başlıcası insanın ali və dünyəvi dəyərlər silsiləsindəki yerini təyin etmək istəyi idi. İlahi hikmətin dərk edilməsi üçün insanın mahiyyətinin açılması, onun kim olduğunu düzgün başa düşmək lazım idi. Əsərdə şair Allaha tanımaq yollarını axtarır və əvvəlcə sözdən başlayır, söz vasitəsilə ilahi varlığın mahiyyətini açmağın mümkünsüzlüyünü söyləyir. İlahi hikmətin dərk edilməsində sözün belə aciz olduğunu dilə gətirir:

“Əli uzun olan sözün ayağının başını  
Onun (Allahın) dərğahındakı daş yardı”.

Nizami lirikasında və fəlsəfəsində ideal insan obrazı məhz ruhi kamilliyə çatan insan surətidir. Onun əsərlərində insan obrazı peyğəmbər, adil hökmdar, zəhmətkeş insan, bütövlükdə Yaradanın üstünlük verdiyi İnsan simasında nümayiş etdirilir. Ruhun ali dərəcəsi Allaha, adi dərəcəsi isə kamil insana məxsusdur. Xaliq ilə insan arasındakı ruhi mərtəbədə peyğəmbər dayanmışdır. İnsan peyğəmbərin simasında ən yüksək məqama qalxır:

“Həm böyük Allahi ziyarət etdin,  
Həm də Haqq sözünün sirrini yetdin”.

Şair ən ali və ən kamil ideal insan axtarışını peyğəmbərin simasında tapmışdır desək yanılmarıq:

“Varlıq büsatında varmı bir insan,  
Qarşında olmasın yer ilə yeksan?”

Məhəmməd peyğəmbəri “Varlığın axırı, ən son töhfəsi” adlandıran şair onun Allahın dərğahına meracını ruhi yüksəliş kimi qələmə verir:

“Sən, ey mənaların meracı olan,  
Sənin meracındır sonsuz asıman”.

Nizami insanın yaranmasını ilahi eşqin hikməti ilə izah edir. Eşq fəlsəfəsi xilqət fəlsəfəsi ilə bağlı bir mövzu kimi təqdim olunur. Nizaminin fikrincə, varlığın yoxdan xəlq edilməsi ilahi eşqin sayəsində və onun nəticəsi kimi baş verir. Şairin özü də ruh aləminə can atır. Eşqi, məhəbbəti özünə yol yoldaşı edən şair qəlb dünyasına çatır:

“Eşqdən yoğrulmuş ruhum, bədənim,  
Eşqsiz bir günüm olmasın mənim”.

“Məhəbbət odur ki, odu sönməsin,  
İnsan yaşadıqca üzü dönməsin.  
Həqiqi məhəbbət bir məhəbbətdir,  
İlki də, sonu da əbədiyyətdir”.

Nizaminin fikrincə, insan xilqətdən şərəfli yarandığı üçün zəngin mənəviyyatlı, böyük amallar yolçusu olmalıdır. Öz bacarıq və qabiliyyəti, ağılı və kamalı ilə insan yer üzünün əşrəfi sayılır. Buna görə də şair İnsanın əqli kamilliyini, idrak qabiliyyətini artırmağa çalışmaqda, elmi biliklərə yiyələnməkdə görür.

Nizami Gəncəvi sözə yüksək qiymət verərək, onu insanlara verilən ilahi sərvət adlandırır. İnsan söz vasitəsilə Allaha qovuşur. Nizami sözü adi ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, insan ruhunun ifadəsi kimi mənalandırır. Sözsüz insan ruhsuz bədənədən başqa bir şey deyildir. Ruh ilahi mahiyyət daşıdığından söz də onun ifadəsi kimi ilahi vergidir. Xaliqin kəlamı da söz vasitəsilə insanlara çatdırılır. Hikmətli sözün qızıldan da üstün olduğunu söyləmişdir:



“Dünya yaranan gündən qələmin ilkin sözü  
Varlıq səhifəsində sözün özüdür, özü.

Sordu: “Köhnə qızıl, təzə sözmü yaxşıdır?”  
Söz sərrafı söylədi: “Söz dünyanın naxşıdır!”

Sözün qanadları var, quş kimi incə-incə,  
Dünyada söz olmasa, nəyə gərək düşüncə”.

Xaliqin yaratdığı insan sözünün dəyərini bilməli, bununla da özünün dəyərini göstərməlidir:

“Söz-bu dünyada bərabərdir ürəyə, dəyişilməz onun abırı bir çörəyə!”

Müdrük şair sözü insan üçün havadan, sudan da artıq saymış və qədərində qiymətli olduğunu söyləmişdir:

“Sözün də su kimi lətafəti var,  
Hər sözü az desən, daha xoş olar!  
Bir inci saflığı varsa da suda,  
Artıq içiləndə dərd verir su da”.

Nizaminin adil hökmdar və cəmiyyət, insan və mühit, elm və din, ürfan və təsəvvüf, ağıl və zaman kimi məsələlərin həllinə yönələn fikirləri sözün əsl mənasında yüksək ictimai-fəlsəfi lirika nümunələridir. Ağlın insana özünü dərk etməsində arxa olduğunu dilə gətirən şair yazır:

“İnsana arxadır onun kamalı,  
Ağıldır hər kəsin dövləti, malı.  
Kim ki yetişmədi ağıldan bara,  
Oxşar insan sifət əjdahalara”.

Mütəfəkkir şairin əsərlərində insanları, xüsusilə, var-dövlət hərislərini, zülmkarlıqla şöhrət zirvəsinə ucalmaq, ölməzliyə qovuşmaq istəyən hökmdarları, şahları, dünya fəthlərini başa salmağa çalışmışdır ki, əbədiyyətin-ölməzliyin ancaq bir yolu var: yüksək mənəviyyətli insan olmaq! Yəni, ağıllı, ədalətli, vicdanlı, xeyirxah, səxavətli olmaq, “alnına yaxşılıq sikkəsi” çalmaq.

Quyuya salsan da yaxşılığı bil,  
Yenə qayıdacaq o itən deyil.

Gecəni, gündüzü çox vermə bada  
Yaxşı ad uğrunda çalış dünyada.

Yamanlıq etməkdən uzaq ol, uzaq,  
Pisliyin əvəzi pislik olacaq.

**Nizami Gəncəvi üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıq idi. Şairin ədəbi qəhrəmanları içərisində türk, fars, ərəb, çinli, hindli, zənci, yunan, gürcü və s. xalqların nümayəndələrinə rast gəlinir. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qətiyyətlə rədd edən**

**humanist və tolerant şair müxtəlif dinlərə mənsub bu qəhrəmanların heç birinin milliyyətinə, dini görüşlərinə qarşı çıxmır. Lakin namərd düşmənlə ehtiyatlı olmağa, onu küçümsəməməyi məsləhət görür:**

“İt sənə dost olar, bir sümük atsan  
Namərd qədir bilməz, olsan da qurban”.

“Kiçik sanma onu kim düşmənidir,  
Nərdi xam adamdan udmaq çətindir”.

“Filləri qovmuşdu çeşmədən dovşan,  
Kiçik görünməsin gözünə düşməni”.

Nizami Gəncəvinin bütün yaradıcılığı boyu hikmətli sözlərdən istifadə olunmaqla insana düzlük və dürüstlük, sadəlik və təvazökarlıq, yaxşılıq və xeyirxahlıq, dostluq və yoldaşlıq, birlik və bərabərlik, zəhmət və əməksevərlik, ədalət, səxavət, vətənpərvərlik və digər bu kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlər aşılır. İnsan şəxsiyyətinə, insan əməyinə hörmət və ehtiram şairin yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir.

Əsərlərində Azərbaycan şifahi xalq nümunələrindən ustalıqla istifadə edən şair, həm də öz bədii-tərbiyəvi fikirləri ilə xalq ədəbiyyatına təsir etmiş, onu zənginləşdirmişdir. Həmid Araslı Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Azərbaycan xalqına xas milli status səviyyəli məsələlərin araşdırılmasını əsas məqsəd və başlıca vəzifə olaraq qarşıya qoyur. Şairin əsərlərinin xalq yaradıcılığı ilə sıx bağlılığını – Nizami şeirinin türkcülük məzmununu, mövzu, süjet, düşüncə tərzini, frazeoloji ifadə və birləşmələr, atalar sözləri və məsəllər, o cümlədən Nizaminin dilində çoxsaylı Azərbaycan sözlərinin işlənməsi və sair məsələləri ciddi tədqiqata cəlb etməklə, elə qiymətli tədqiqatlar aparır ki, bu araşdırmalar nizamişünaslıqda günümüzdə qədər öz elmi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır.

Alim "Nizami yaradıcılığı və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı" mövzusunda həsr olunmuş tədqiqatlarını Nizami yaradıcılığında poetik obraz sisteminin tərkib hissələrindən biri olan atalar sözləri və aforizmlərin araşdırılması ilə yekunlaşdırır. Müəllif çoxəsrlik tarixi olan Azərbaycan aforizmlərinin – “Toxun acdan nə xəbəri var”, “Doşab almışam, bal çıxıb”, “Ev oğrusunu tutmaq olmaz”, “Əyri oturaq, düz danışmaq”, “İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə”, “Ot kökü üstə bitər”, “Pişik balasını istədiyindən yeyər”, “Saman altından su yeridir”, “Özgəsinə quyu qazan özü düşər”, “Heç kəs öz ayrına turş deməz”, “İlanı özgənin əli ilə tutur”, “Qaradan artıq rəng olmaz”, “Söyüd ağacı bar gətirməz”, “Ciyəri istidən kababa dönər”, “Ağac bar verəndə cinsi sorulmaz” və sair bu kimi şifahi ədəbiyyatımızın unikal frazalarının Nizami yaradıcılığında dəqiqliklə işlənməsinə milli təfəkkürün ifadəsinin əsas atributlarından biri kimi yanaşır.

Şairin bugün də dilimizdə mövcud olan, sevə-sevə istifadə etdiyimiz atalar sözləri və məsəllərimiz ilə ayaqlaşan ifadələri, beytləri və misraları vardır. Elə buna görədir ki, doqquz əsrə yaxındır ki, Nizami yaradıcılığı əsrlər ötsə də öz aktuallığını itirmir. Şeyx Nizami əsərlərinin hər beytində, misrasında həyatın istənilən anına oxucu öz suallarına cavab tapdığı üçün dönə-dönə onun əsərlərinə müraciət edilir və sevilə-sevilə mütalə olunur.

Bu il dahi Azərbaycan şairi və müdrik filosofu Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi qeyd olunacaq. Bəşəri dəyərlərə malik olan ədibin humanist idealları, haqq-ədalət, bərabərlik çağırışı yaradıcılığının ana xəttini təşkil edirdi. Şairin yubileyinin ədalətin bərqərar olduğu zamanda, yəni 30 ildir düşməni tapdığı altında qalan doğma Qarabağımızın, tarixi mədəniyyət beşiyi olan Şuşamızın müzəffər ordumuz tərəfindən azad edilməsi ilə tarixi bir vaxtla üst-üstə düşməsi bəlkə də təsadüfi deyildir. Tariximizə, torpağımıza, mədəniyyətimizə, böyük sənət abidələrimizə qənim kəsilən erməniləri müqəddəs, doğma yurdumuzdan qovarkən dahi

şairin poetik düşüncəsi, söz ordusu bizimlə çiyin-ciyinə dayanmışdır desək, yanılmazıq. Ona görə də həm tarixi zəfərimizin, həm də dahi sənətkarımızın yubileyinin təntənəli şəkildə qeyd olunması bizim onur və şərəf işimizdir.

**Ədəbiyyat:**

1. Zakir Məmmədov “Azərbaycan Fəlsəfəsi tarixi”, Bakı-İrşad-1994
2. Nizami Gəncəvi “Yeddi gözəl”, Bakı-Lider nəşriyyatı-2004
3. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”, Bakı-Lider nəşriyyatı-2004
4. Nizami Gəncəvi “Xosrov və Şirin”, Bakı-Lider nəşriyyatı-2004
5. Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi”, Bakı-Lider nəşriyyatı-2004
6. Nizami Gəncəvi “İskədnamə”, Bakı-Lider nəşriyyatı-2004
7. Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifli “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”, Bakı-Ozan nəşriyyatı-2008
8. Bayram Apoyev “Nizami Gəncəvi irsindən pədaqoji prosesdə istifadə işinin sistemi”, Bakı-Mütərcim-2012
9. Zəhra Allahverdiyeva “Akademik Həmid Araslı və Azərbaycan Nizamişünaslığı”, Artkaspi, 19 yanvar2021
10. [http://anl.az/el/emb/nizami/iframe\\_hs.htm](http://anl.az/el/emb/nizami/iframe_hs.htm)
11. <https://kaspi.az/az/nizaminin-insan-felsefesinin-esaslari/>

## TOWARDS A MARXIST BIOCENTRIC CLIMATE JUSTICE THEORY OF AFRICAN CINEMA

**Stephen Ogheneruro Okpadah**

Department of the Performing Arts, University of Ilorin, Nigeria

### **Abstract**

African cinema after colonialism examined issues on politics, polemics of gender, morality, historical reconstruction, resuscitation of cultural values and so on. All of the above were the pivot on which postcolonial African films were hinged. The rise of environmental consciousness in the 1980s through the 1990s championed by William Rueckert, Cheryl Glotfelty, Harold Fromm and Adrian Ivakhiv's Biocentrism created spaces for the African filmmaker's search for climate justice with the medium of his art. It is pertinent to note that traditional African societies were ecocentric precursory to their encounter with the West. This Biocentric nature of indigenous Africa, the dislocation of the continent by capitalism and the effect of climate change on the continent made it easy for the African creative artist and filmmaker to venture into the ecological film enterprise. Laden in some of these films are the socio-economic, political and environmental thoughts of Karl Marx, Ali Mazrui, Omafume Onoge and William Rueckert. Despite the above, there abounds a dearth of holistic environmental theories that bridges the economic, political and environmental Humanities. To this end, I propound a Marxist Biocentric Climate Justice theory which encapsulates political, economic and environmental processes. I adopt content analysis method to situate Christoffer Guldbrandsen's *Why Poverty? Stealing Africa* (2012) and Orlando Von Einsiedel's *Virunga* (2014) in the context of the theory being propounded.

**Key words:** Environmentalism, Marxism, Climate Justice, Biocentrism and African Cinema

### **Introduction**

In his seminal discourse, *Orientalism*, Edward Said argues that during the colonial enterprise, the land was the first commodity to be colonized. Land is an integral element of the postcolonial discourse. The colonization of the people of Africa of course began with the colonized's ceding of their land to the imperialists. The land tenure system in Wa Thiong'o's Kenya, Alan Paton's South Africa, Kenneth Kaunda's Zambia and Robert Mugabe's Zimbabwe tells the imperative of land in the colonial process. The natural resource on the continent which attracted the imperialist was housed in the land. The African fertile soil, the gold in South Africa and Ghana, the crude oil in Nigeria and the Copper in Zambia were all locked on the African land. Unfortunately, however, this land, a subset of nature has been exploited and marginalized. "It is evident that nature has been positioned as the *Other*, a concept that has been closely associated with postcolonialism" (Baruah, 2021, p. 144). The marginalization of nature "has played an influential role in the shifting of ecocentric ideology to anthropocentric attitudes" (Baruah, 2021, p. 144).

This othering of the environment is fully captured by Wole Soyinka, the Nigerian literary icon, in his play, *The Lion and The Jewel*. In this play, Lakunle, obviously influenced

by the culture of the Western mode of production, talks to Sidi, the village belle, about his intention to cut down the trees in Ilujinle and build night clubs. He valorizes Lagos, a cosmopolitan city in Nigeria, where more factories are being built. The setting up of these factories comes to bear after deforestation exercise. Also, most of these factories are injurious to man and the environment since the attention of these factories is the profit their private owners would make from them. Herein lie the connection of capitalism and environmental degradation. Max Weber's definition of capitalism comes to bear here. He establishes that capitalism is the "pursuit of profit and forever renewed profit by means of continuous, rational, capitalistic enterprise" (Weber, 1958, p. 17). Brett Clark and John Foster, professors in global political economies contend that "the problem of the destruction of nature is the problem of capitalism" (Clark and Foster, 2010, p. 143). This stems from the fact that "individual growth and material gain are the primary concern of capitalism" (Duggal, 2021, p. 183). Capitalism is hinged on individual profit making, irrespective of the harm such profiteering does to man and the environment. This is the core of John Forster and Brett Clark's ecological revolution, "processes aimed at making peace with the planet" (Clark and Foster, 2010, p. 142).

Capitalism does not only colonize the human and non-human underprivileged, it also pitches the duo (underprivileged human and nature) against one another. By the non-human, I refer to the environment made up of the biosphere and lithosphere. Paradigmatically, the Bourgeoisie uses the proletariat to pull down trees that serve as raw materials for industries. The energy of the proletariat comes to play in the destruction process of nature. Thus, "the exploitation of nature and dehumanization of human beings are completely intertwined. Colonizers violated the protective boundaries of nature and then ill-treated Africans who were living peacefully in that pastoral environment" (Duggal, 2021, p. 185).

Although Rob Nixon (2007) in *Environmentalism and Postcolonialism* decried that the "African Humanities has been slow to absorb the spirit of ecocriticism as the West" (p. 715), especially in the academic space, it is pertinent to note unknown to him the African especially Nigerian Humanities have a couple of ecocritics such as Lere Adeyemi (2012), AbdulRasheed Adeoye (2013) and Taiye Adeola (2016), who are of the opinion that the advancement in capitalist processes is responsible for environmental degradation. Their position corroborates Brett Clark and John Forster's (2010) argument that capitalism is the problem of climate change, and as such, the only solution to environmental degradation, is ecological revolution. This notwithstanding, ecocritics have always hinged their description and analysis of the environmental question on a single approach-political, economic, etc. In other words, there abounds a dearth of holistic environmental theories that bridges the economic, political and environmental Humanities. Against this backdrop, I propound a Marxist Biocentric Climate Justice theory which encapsulates political, economic and environmental processes. I adopt content analysis method to situate Christoffer Guldbrandsen's *Why Poverty? Stealing Africa* (2012) and Orlando Von Einsiedel's *Virunga* (2014) in the context of the theory being propounded.

### **Appropriating a Marxist Biocentric Climate Justice Theory**

My aim at appropriating a Marxist Biocentric Climate Justice theory is to create a single theory, out of the three concepts that have already been appropriated by different theorists-

Karl Marx and Adrian Ivakhiv, with which the economic, political and environmental Humanities could be analyzed. The three concepts, Marxism, Biocentrism and Climate Justice are revolutionary. They are transformative processes, tailored toward radical transformative change. It is pertinent to have an understanding of the three concepts in their individual contexts, investigate their linkage. Biocentrism is an offspring of the larger environmental school, ecocriticism, championed by William Rueckert, Cheryll Glotfelty and Harold Fromm. The Biocentric model of ecocriticism is otherwise called deep ecology. Deep ecology “involves the acknowledged unity of man and all the creatures and the environment around him” (Ecological Concerns in Selected Indian Fiction, 2018, p.33). It advocates the equality of species. Deep ecology contends that all creatures have their intrinsic values and as such, no one creature must dominate the other. This approach recommends a shift from humancentrism to biocentrism. This means a transition from the culture of human dominance into a tradition of cooperation between man and nature. The tenets of biocentrism are:

1. Awareness of the more than human in the work of art
2. The environment as a character
3. Equality of all species in the art work
4. The protection of the environment
5. The radical struggle against anthropocentrism
6. Art depicts human beings are tied in a web of connections with nature
7. Nature’s intrinsic value beyond the utility it provides humans in the work of art
8. The subjugation of capitalism by socialism in the work of art (Ivakhiv, 2008, p.23).

The strength of the Biocentric theory is that it is rooted in art ecology. In other words, its focus is the arts and the environment. On the other hand, Climate Justice is broader than one imagine. Its inquiry is not only in the ambit of the mitigation of climate change, it also dovetails into the politics of social inclusion. Environmental degradation is premised on the politics of silencing and marginalization. Those who bear the brunt of gas flaring and climate change are silenced. They are gag from speaking and placed at the margin. As an indigene of the Niger Delta region of Nigeria, I observe numerous oil spillages, gas flaring and deforestation by capitalist driven industries (especially transnational firms). Unfortunately, the inhabitants of this geographical area who suffer from the brunt of the environmental crises do not have a say about how the condition of the environment could be improved on. Thus, climate justice investigates how all and sundry can participate in the decision making process of how the environment can be mitigated. Climate Justice is participatory, democratic and it empowers the Bourgeoisie and the proletariat. It uses the medium of inclusivity to empower the people and the environment.

The above reveals that Climate Justice intersects with Marxism. Karl Marx, a Law student turned Philosopher, examined the economic systems especially in Europe of the 18<sup>th</sup> and 19<sup>th</sup> century and noticed an economic dialectical material divide of the people and system. Oluwaponmile Adetunji, in *Marxist Secular Humanist and Christian Approaches to Moral Education* clearly summarizes Marx’s ideology thus:

In a primitive society, the relations of production are those of cooperation. But at a stage in the history of man, certain members of society acquired control over the productive forces. This action according to Marx, enabled the minority to live by the labour of the majority. And



this scheme takes the place of the fall of man. The inclination of men to take advantage of one another was a corruption introduced into history by the private ownership of the means of production. When production forces were altered, productive relations followed suit. These relations, therefore, became antagonistic classes (Adetunji, 2001, p. 21)

It becomes obvious in the above quotation, that those who control the production process which Marx terms Superstructure, will do all it takes to retain control of it and facilitate an upsurge of this control. To have a firm grip of the superstructure, production needs to increase. The influx of production therefore leads to the need to get access to more raw materials. In Nigeria for example, the capitalist process and focus on the oil industry has led to the proliferation of more transnational oil companies such as Shell BP, Chevron, Rainoil, Agip, Conoil, Oando, Exxon Mobil and many others. This has also led to the expansion of the search for more oil which has wrecked more havoc to the lithosphere and biosphere of the Niger Delta. The havoc wrecked on the proletariat by the bourgeoisie with the latter's control of the mode of production is what led to Marx's prophecy of a revolution-a revolt by the proletariat on the bourgeoisie, in order to stabilize the economic process. To this end, Biocentrism, Climate Justice and Marxism are therefore interwoven and revolutionary. From the foregoing, I establish the tenets of Marxist Biocentric Climate Justice theory viz:

1. Celebration of socialism over capitalism
2. The victory of Biocentrism over Anthropocentrism
3. The complementarity of man and nature
4. Art for economic and environmental mitigation
5. Environmental transformation through peaceful and radical paradigms
6. Valourization of the environment over destruction

I use the above tenets to examine Christoffer Guldbrandsen's *Why Poverty? Stealing Africa* (2012) and Orlando Von Einsiedel's *Virunga* (2014) in the context of the theory understudy.

#### **Marxist Biocentric Climate Justice in Guldbrandsen's *Why Poverty? Stealing Africa* and Einsiedel's *Virunga***

Guldbrandsen's *Why Poverty? Stealing Africa* is a political cinema, hinged on how the West's exploitation of Africa, clearly affects the economic atmosphere of the continent. The film is set in Ruschlikon, Switzerland, and Zambia. The African country has the largest copper reserve in Africa, an essential commodity in the global economy. All of these copper reserves are owned by multinational corporations. The documentary reveals how Zambia, which is representative of Africa, keeps being exploited by the West, even after independence. While humans were not only being recolonized, the environment begins to suffer exploitation and the brunt of capitalism. According to Zambia's Minister for Mines, Zambia is ranked among the bottom 20, in terms of poverty. According to him, the nation is wealthy, yet poor. In fact, despite her enormous wealth of natural resource, Zambia could be categorized in the words of "Paul Collier, as one of the bottom billion, caught in...mismanaged dependency on natural resources..." (Collier, 2007, p. 40).

According to a white expatriate, the problem of Zambia is not that of poverty, but it is that of inequality. This position reveals that despite the purported poor situation of the nation, a select few have been able to enrich their pockets with the situation. Africa's natural

resources have not reduced poverty on the continent. Most of Africa's leaders have represented the interest of the West. This has been so from colonial times. The West had impoverished the African continent with the help of the African elites. Recall that Ngugi Wa Thiong'o captured this in his novel, *Weep Not Child*, where Jacobo, a Kenyan indigene connives with the colonial masters to suppress his people politically and economically. The class division is obvious as inhabitants such as Nguni become the wretched of the colonial process.

Despite the boom in the copper enterprise and the rise in the price of the product between 2001 and 2008, the multinational corporations paid nothing substantial in tax to Zambia. The focus of the film is the dubious tax process and environmental destruction by transnational corporations in Africa. Most of these companies thrive on the exploration of natural resources such as crude oil, gold, diamond and so on. In the Niger Delta region of Nigeria, this is not the exception as Chevron, Shell British Petroleum among others engage in the exploration of crude oil. In the case of *Why Poverty? Stealing Africa*, it is copper, a major resource in Zambia. Zambia is well known for this natural resource.

The political dimension of Biocentrism comes to play in this documentary. There is a display of peaceful protest by women in Zambia. They speak against Mopani Mines Company's (a multinational corporation) activities. Marxist Biocentric Climate Justice approach advocates economic transformation, and at the same time, a disruption of inequality, social inclusion and environmental stability for all. This company's mining enterprise has not only affected the economic spaces, it has also destroyed the natural environment. The women's protest is thus, tailored more towards environmental pollution. Excess spills from Mopani's plant have always contaminated drinking water. The crescendo of this was in 2005 and 2008 where more than four hundred inhabitants were hospitalized with complications from vomiting, abdominal pain and so on. This was due to the contamination of water. Reports suggest that such pollution far exceeds national and international standard. Such is a major problem in Africa. The continent has suffered numerous environmental pollutions caused by multinational corporations. In Nigeria's Niger Delta, there have been cases of gas flaring and thousands of cases of oil spillages in places such as Ogoni land, Jesse, Iwhrekreka, Ekakpamre, Ughelli, among others in the Niger Delta, by the oil companies. While the Niger Delta is adjudged "the most environmentally devastated place in the world" (Nwankwo 2015, p. 313), with the copper exploration trade, Zambia has experienced up to one thousand times more emission of undesirable impurities than required by the World Health Organization. On the other hand, the Chairman of Mopani Mines Company, Emmanuel Mutati refutes the above submission. In his argument:

Mutati: The reference point is the Zambian Environmental Management Agency. We operate within the terms set by the ZEMA. Our licences are within these terms. Hence, I cannot comment on the statement by the NGO. I would suggest that we refer them to ZEMA.

Environmental pollution is political affair where the blame game comes to play. It is obvious from the Chairman's statement that ZEMA is aware of the environmental situation and contended with it. For this, the people seek justice. They want to have a say in the way their natural resources are given out to multinational companies, they desire a reduction in the

level of poverty, and they want a mitigation of their environment for a healthy living. In the words of an inhabitant:

Villager: We all wake up in the night and start coughing. The children too. We do not sleep. We just continue coughing when this bad air comes.

The contaminated air mentioned by the above man is as a result of industrialization, a prime mover of the capitalist process. This affirms the submission that increase in industries and the capitalist process has facilitated an upsurge in climate change. Most times, the government connives with the multinational companies to suppress the people economically. Guy Scott, the Vice President of Zambia's comment fully captures the position of Marxist Biocentric Climate Justice theory thus:

Scott: If they are exporting our minerals, the money must come back to Zambia. The current investors should wake up, stand up and be counted and not wait for the government to push them. We do not have time.

Apart from the high rate of unemployment, the inhabitants of Zambia live on less than One US dollar daily. The wealth of the nation is not evenly distributed. According to Cram (2020), "*Stealing Africa* brought to light how unfair and deceitful multinational corporations can be. The film reveals how a majority of all multinational corporations care about only making themselves richer and making the poor even poorer; how multinational corporations take advantage of other country's assets and unjustly claim the foreign valuable resources as theirs" (Cram, 2020, <https://www.cram.com/essay/The-Argument-Of-Christoffer-Guldbrandsens-Stealing-Africa/F394USAY7BQQ>). This is also explicated in a wailing villager's complaint that:

Villager: This is very painful because we were not given the opportunity to get the correct value of our assets.

The above statement reveals the "dominant spirit of anthropocentrism and individualism blending with capitalistic aspirations of the market, humans have subsequently drifted away from the concerns and situations of the natural ecosystem towards an increasingly privatized world of the in-door" (Baruah, 2021, p. 145).

Einsiedel's documentary film, *Virunga*, is a conservationist cinema that captures the role of four rangers who risked their lives to protect one of the most spectacular creatures, the great mountain gorillas. In the face of the M23 rebellion in North Kivu, in the Democratic Republic of Congo, in which the government forces and the M23 Movement slugged it out in a duel, four ecocentric and animal friendly rangers felt it imperative to protect the Virunga National Park in the country. This park is Africa's oldest National park. Set in the heart of tropical Africa, and at the epicenter of the brutal civil war, *Virunga* highlights Biocentrism, climate and animal ethics and justice, as well as class struggle. Precursory to this conservation exercise, numerous wild animals in the Democratic Republic of Congo have died for decades. Virunga National Park at the Democratic Republic of Congo, is home to the majority of the remaining 720 mountain gorillas. The park is one of the richest biological and anthropological places on earth.

The rebel group took over the Virunga park in August 2007. The intense fighting made the rangers pull out of the park at first for refugee camps with their families. However, more

than a year later, they return to the park. John Cordega leads the team in search of the gorilla. They find some of the gorillas after hours of search

Cordega: Every time, you have to stay seven metres from them. When it comes to you, to play with you, you have to retreat seven metres every time.

While about thirty two of the gorillas abound before the rangers' flee of the park, in a little more than a year, five new gorillas have been born into the family. Industrialization has always been a major driver of the destruction of the environment. There are industries that use charcoal for production of goods. This search for charcoal for industries and local consumption, threatens the existence of the mountain gorilla as woods are being cut down in the park and processed into charcoal. It is believed that the charcoal trade is worth of 30 million dollars a year. This poses a threat to the lives of the gorilla as five gorillas of the Rugendo family are killed in 2007 by unidentified gunmen as a result of the trade. "The killing of animals for the food industry and the blindness of the majority can be controversially compared directly to the killing of Jews and the blindness of the German population under Hitler" (Mandal, 2021, p. 201). The international outcry that accompanied the killing of the Rugendo gorillas justifies the film's situation in the Marxist Biocentric Climate Justice theory which advances the complementarity of man and nature. Non-human animals are part of the environment that must be protected. *Virunga* is celebrative of socialism over capitalism. It refutes the charcoal trade which enriches a selected few.

*Virunga* valorizes the environment. The film's long, medium and close up shots of the Virunga National Park characterized with green grass, beautiful fauna and flora, and the aesthetic appeal of the gorillas as they surf the green space with their offspring at their back presents to the audience, the imperative of conservation. Marxist Biocentric Climate Justice theory articulates victory of Biocentrism over anthropocentrism. In the documentary, at the end of the war, the Virunga National Park that housed the mountain gorillas, still remain intact. This is a victory of Biocentrism over Anthropocentrism.

### Conclusion

The connection between climate change and capitalism cannot be disputed. In fact, this is fully replete in Guldbrandsen's *Why Poverty? Stealing Africa* and Einsiedel's *Virunga*. These documentary films are grounded in the Marxist Biocentric Climate Justice approach. For global climate justice to be fully achieved, apart from diversifying from carbon energy into electronic and solar energies, the global focus on the capitalist economic process should be revisited. Also, more African filmmakers should adopt the Marxist Biocentric Climate Justice approach in the ecofilmmaking process since this approach would be an advocacy for environmental protection.

### References

Adetunji, Oluwaponmile. (2001). *Marxist Secular Humanist and Christian Approaches to Moral Education*. Ibadan: Sceptre Prints Ltd.

Adeoye. AbdulRasheed. (2013). Ecotheatre and climate change in Nigeria. In: Akoh, A. and Inegbe, S. (Eds.). *Arts, culture and communication in a postcolony: A festschrift for*

Lawrence Olanrele Bamidele, (575-592). United Kingdom: Alpha Crownes Publishers.

Adeyemi, Lere. (2012). Literature and climate change: A discourse in eco-criticism. In: Kuupole, D. Bariki, I. and Yennah, R. (Eds.) *Cross-currents in language, literature and translation: Festschrift for Prof J.P.A. Ukoyen*, (409-421). Porto-Novo: ESAF Publishers.

Adeola, Taiye. (2016). From anthropocentric Sinfulness to Biocentric Gracefulness: Mission to Creation. In: Babawale, T. and Alao, A. (Eds.). *Global African spirituality, social capital and self-reliance in Africa*. (21-32). Lagos: Orbit Books.

Baruah, Risha. (2021). Coloniality of Humans and the Ecology: An Ecocritical Reading of Shubhangi Swarup's *Latitudes of Longing* In: Shubhanku, Kochar and Anjum, Khan (eds.), *Environmental Postcolonialism: A Literary Response*. (139-153) New York: Lexington Books.

Clark, Brett. and Foster, John. (2010), Marx's ecology in the 21st century. *World Review of Economy*. 142-156.

Collier, Paul. (2007). *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford: Oxford University Press.

Duggal, Shivani. (2021). Colonialism, Capitalism, and Nature: A Study of Alex Haley's *Roots* and Ngugi Wa Thiong'o's *Petals of Blood*. In: Shubhanku, Kochar and Anjum, Khan (eds.), *Environmental Postcolonialism: A Literary Response*. (183-196) New York: Lexington Books.

Ecocriticism—A theoretical perspective. (2018). *Ecological concerns in selected Indian fiction*. 23-57.

Ivakhiv, Adrain. (2008). Green film criticism and its futures. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 15 (2): 1-28.

Mandal. Bipashi. (2021). Beyond the Dichotomy of Humans and Animals: Situating Ecology in Coetzee's Writings. In: Shubhanku, Kochar and Anjum, Khan (eds.), *Environmental Postcolonialism: A Literary Response*. (197-210) New York: Lexington Books.

Nixon, Rob. (2007). Environmentalism and Postcolonialism. In: Olaniyan, T and Quayson, A (Eds.) *African literature: An anthology of criticism and theory*. (715-723). Australia: Blackwell Publishing Ltd.

Nwankwo, Best. (2015). The Politics of conflict over oil in the Niger Delta Region of Nigeria: A review of the corporate social responsibility strategies of the Oil Companies. *American Journal of Educational Research*, Vol. 3(4): 383-392. Retrieved 16<sup>th</sup> September, 2020 from doi: 10.12691/education-3-4-1.

Weber, Max. (1958). *The protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Scribners.



**ASSESSMENTS OF HOUSING CONDITION AND INFRASTRUCTURAL FACILITIES IN FEDERAL LOW COST HOUSING ESTATE BAUCHI**

**SANI INUSA MILALA**

ORCID ID: [Orcid.org/0000-00017332459](https://orcid.org/0000-00017332459)

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**BALA ISHIYAKU**

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**MOHAMMED UMAR BELLO**

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**AHMED MOHAMMED HABIBU**

Estate Management Department Federal Polytechnic Mubi, Adamawa state, Nigeria

**ABUBAKAR MOHAMMED GARBA**

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

## **1.0 INTRODUCTIONS**

Housing and infrastructural provision refers to the bringing into existence of the basic amenities and services which must be in place for a particular activity or pursuit. However, no nation can boast of significant development or an enhanced economy without providing housing the basic infrastructures for the citizens' well-being. Provision of adequate housing and infrastructural facilities is not taken for granted in developed countries; however, it remains a major challenge in developing countries (Morankinyo, Kolawole Opeyemi, Okunoladewuyi, Musibau, Lukman, Odewande, Adeleye Gbenga and Dada Olarenwaju., 2014). Although several studies have highlighted the problems on housing and infrastructural facilities provision and lot of efforts poured into discussion of the challenges confronting public sector housing and infrastructural facilities provision. One area that has equally attracted scholar's attention is urban housing and infrastructural facilities provision (Olufemi, Durudola, Olayinka, Olake, Oka, Akunnaya 2016).

The author Abiodun, further identified the myriads of problems confronting urban infrastructure provisions to include policy and political instability, lack of confidence, distorted economic policies as well as difficulties of governance. Infrastructure development is very vital to physical, social and economic growth and sustainability. Housing and infrastructural facilities encompasses all physical, social and economic structures that add extrinsic and intrinsic values to shelter and create habitable environment. Since housing is said to be more than mere shelter, housing infrastructure is also the sum of on-site infrastructure, off-site infrastructure and accommodation unit facilities. However, from the beginning of man's existence on earth, man has always resided in one form of residential property.



One major aspect of urban problem with respect to housing is the poor state of the infrastructures (Ajanlekoko, 2014). A major challenge to providing adequate housing condition is the lack of primary infrastructure, such as roads, water, electricity, social amenities etc., which accounts for about 30 percent of housing costs. In most cases developers have to provide the infrastructures which in most cases falls short of the standards in terms of quality and quantity as a means of cutting costs. Literature on housing condition have tend to focus more on issues of policy, finance, and economics of housing provision, issues such as infrastructures are treated en-passant(Ajalekoko 2011). However as the demand for quality housing is on the increase, researchers are on the outlook for ways to present housing from a comprehensive perspective. The role of infrastructures in housing provision cannot be over emphasized and should not be treated as a last minute consideration, it is with the backdrop of this that the United nations, World Bank and similar organizations have placed high priority on housing scheme programme. The World habitat today was instituted based on the need for man to give consideration to his place of abode. Despite these laudable programmes, the problems of housing has continued unabated, overcrowding, homelessness, poor housing conditions, inadequate and poor infrastructural facilities and other societal illness are on the increase. A report by the United Nations Development Programme puts it that more than half world population live in poor housing condition (Onibokun, 2013). In order to solve these problems, the government has instituted several programmes and policies to ameliorate the ever increasing demand for better housing. However, these efforts in most cases have proved ineffective especially in its implementation stage. Furthermore, there is no evidence in literature of any study concerning appraisal the housing condition and infrastructural facilities in the study area. Therefore, this study is necessary to evaluate housing infrastructures and provides the required information needed to evaluate and review the effectiveness of policies and delivery strategies and also provide a framework for enforcing enacted guidelines in view of achieving sustainable developments and human well being in the housing condition thereby ascertaining the sustainability of the housing environment. This forms the basis for the research study into the housing conditions and infrastructural facilities in federal low- cost housing estate Bauchi, Bauchi State.

The problem of housing condition and infrastructural facilities in Nigeria has remained unsolved and has become a disturbing issue in the development of the nation (Morakinyo et al, 2014). The challenges of housing condition and infrastructural facilities provision in Nigeria generally are enormous and can be seen in the shortage of it as well as lack of adequate maintenance of existing ones. Different studies have been carried out to x-ray the challenges facing infrastructural facilities provision in Nigeria and by and large, the cause of the problem centered on lack of budgeting adequate finance and poor governance (*Olufemi et al 2016*). An important challenge facing the country is the provision of affordable housing and basic infrastructures. As more and more Nigerians make towns and cities their homes, the resulting social, economic, environmental and political challenges need to be urgently addressed (*Morakinyo, kolawule Opeyemi, okunola, dewuyi, musbau, Odewande, adeleye Gbenga and Dada, olarenwaju 2014*). One major aspect of urban problem with respect to housing is the poor state of the infrastructures (*Morakinyo et al, 2014*). The problems facing the housing sector is the growing overcrowding in homes and the increasing pressure on infrastructural

facilities combined with deteriorating environment. Most homes manifest gross inadequacy of essential facilities like road, pipe borne water and regular power supply among others. This has resulted to poor housing condition in the study area and by extension depletion in man's health. It becomes obvious that the problem of an infrastructural short fall in housing is multifaceted and it would require machinery that has a track record of comprehensiveness, to put any sustainable solution into view. Therefore, there is a need for a research into the federal of infrastructural facilities in housing conditions in the study area unraveling the present state of decline, its causes and, the enactment of probable and sustainable solutions in the light of new technologies. The state of the infrastructural facilities present in the estate shall be assessed.

## **2.0 Literature Review**

### **Challenges of Government for Housing/ Infrastructure Provision**

The challenges of infrastructure provision in Nigeria generally are enormous and can be seen in the shortage of it as well as lack of adequate maintenance of existing ones. Different studies have been carried out to x-ray the challenges facing infrastructure provision in Nigeria( Oyedele 2012). Due to wide gap between provision and needs, the leadership classes are in arrears in all sectors, the political situation is not encouraging to foreign investors (Stephan Haggard,Robert R.Kaufman,2018). Governments do not set the priority right in infrastructure development(Taylor and Francis,2010). Projects are supposed to meet objectives, but in most cases, projects embarked upon are white elephant projects”Tomori( 2014) also averred that a symptom of more fundamental problems and these include instability, lack of confidence, distorted economic policies, and difficulties of governance. These challenges have also resonated in the government housing delivery system. Though self-help approach, inability to access assistance had been a major challenge militating against infrastructure provision in Nigeria. The Infrastructure provisions are grossly inadequate in many of these housing estates while lack of maintenance capacity aggravates deterioration.

### **Basic Concept of Infrastructure and Infrastructural Provision**

Housing infrastructural provision refers to the bringing into existence of the basic amenities and services which must be in place for a particular activity or pursuit. However, no nation can boast of significant development or an enhanced economy without providing the basic infrastructures for the citizens' well-being. Infrastructure development is very important to physical, social and economic growth and sustainability Tomori (2014). Provision of adequate housing and infrastructural facilities is not taken for granted in developed countries; however, it remains a major challenge in developing countries(sullivan and sheffrin .,2014).Although several studies have highlighted the problems on housing and infrastructural facilities provision and lot of efforts poured into discussion of the challenges confronting public sector housing and infrastructural facilities provision. One area that has equally attracted scholar's attention is urban housing and infrastructural facilities provision.

(*Olufemi,D.Durudola,Olayinka,c.Olake,oka.Akunnaya.,2016*).Provision however, it remains a major challenge in developing countries, especially in Sub-Saharan Africa. The problem of housing has become an everyday discussion in all quarters of the public and private services of the developing countries of Africa(Forest R.Murie A,2014). It has become increasingly glaring that most of the urban population live in dehumanizing housing

environment while those that have access to average housing do so at abnormal cost. Different definitions have been ascribed by several authors to the word infrastructure. Infrastructure is the basic physical and organizational structures needed for the operation of a society like industries, buildings, roads, bridges, health services, governance and so on Markard J(2011). It is the enterprise or the products, services and facilities necessary for an economy to function (Sullivan and Sheffrin, 2013). Infrastructures can be described generally as the set of interconnected structural elements that provide framework supporting an entire structure of development(Moser SC.Ekstrom JA,2010). It is an important term for judging a country, region or state's and individual's developments/status. The term typically refers to the technical structures that support a society, such as roads, water supply, sewers, electrical national grids, telecommunications, and so forth, and can be defined as "the physical components of interrelated systems providing commodities and services essential to enable, sustain, or enhance societal living conditions" (Fulmer, 2009). Amis and Kumar (2000) argued that infrastructure helps individuals cope with the different dimensions of poverty. It follows therefore, that whenever people are deprived of basic infrastructures, the result is impoverishment. According to Fox (1994), as quoted in Yomi (2003) "Infrastructure is seen as including those social services derived from a set of public works traditionally provided by the public sector, to enhance private sector production and to allow for household consumption. They include services like roads, hospitals, schools, water supply, power supply sewage, etc. All these services largely determine how healthy and prosperous an individual would be and how long he will live.

The failure of many public and private housing projects in Nigeria has been attributed to the non-consideration of relevant basic infrastructural provisions. Infrastructures are economic and social underpinnings of a community or nation. Donald (1974) defines it as the physical structures and facilities that are developed or acquired by public agencies to enhance governmental functions and provide water, power, waste-disposal, transportation or similar services to facilitate the achievement of common social and economic objectives. An important challenge facing the country is the provision of affordable housing and basic infrastructures Adenuga O.A(2013). As more and more Nigerians make towns and cities their homes, the resulting social, economic, environmental and political challenges need to be urgently addressed (Raji, 2008). According to Fox (1994), infrastructures are those services derived from a set of public works traditionally provided by the public sector to enhance private sector production and to allow for household consumption. Infrastructure plays critical but not independent role in stimulating and sustaining economic growth. Kesside (1993) research on developed countries support the fact that infrastructure capital has a significant and positive effect on economic output. Further,observed that developing countries need infrastructure, and more importantly the services that stem from their provision, so that they can achieve economic growth.

#### **Basic Infrastructural Provision in Housing**

Generally the state of infrastructures in Nigerian housing condition is deplorable especially in housing schemes that have been 'provided' by the government (Onibokun,1983) as cited in (Nubi,2003). The woe of such schemes has been that planning and provision of infrastructure is relegated to the background. Under the environment of a housing condition

policy that is not so favorable; infrastructure among other issues is bound to suffer. It becomes clear that the problem of an infrastructural short fall in housing is multifaceted and it would require machinery that has a track record of comprehensiveness, to put any sustainable solution into vision. Two approaches are known to be very promising -private participation on one hand and user participation on the other. However, the former only has the capacity to swank the capital investment that would be needed to provide and sustain a booming infrastructural scheme in housing provisions on a large scale. Nubi (2003) also describes infrastructures as the aggregate of all facilities that allow a city to function effectively. It is also seen as a wide range of economic and social facilities crucial to creating an enabling environment for economic growth and enhances quality of life. They include housing, electricity, pipe borne water, drainage, waste disposal, roads, sewage, health, education, telecommunications and institutional structures like police station, firefighting stations, banks and post office; it is simply the engine needed to drive the city. Irrespective of the forms of definitions offered, the common elements include physical structures, facilities or utilities that are put in place by private or public involvement and expenditure aimed at facilitating the effective functioning of the society. Hence Nigerian cities are largely characterized by the public provision of urban infrastructural services such as electricity, water supply, drainage, sewage, access road and solid waste collection and disposal (Kolawole, Okunola, and Olanrewaju., 2014).

The three tiers of government federal, state and local are often involved in one way or the other in the provision of these services in the urban centre (Nubi, 2003). However, the following key infrastructures (availability or lack of them) may have a direct impact on the quality of housing condition in study are

#### **Road transportation system**

Road transport refers to the conveyance of people, goods and services from one place to the other via roads. In almost all urban centre, the road is the commonest means of transport. For the economic, social and political development of the urban centre or neighborhood, there is need for efficient and effective urban transport network. This consists of system of roadways, parking and walkways used to achieve movement of people and goods by vehicular movement and walking and to provide accessibility to various locations. It is an indispensable aspect of the planning of urban space and it must be inculcated into the planning process at its earliest stages.(Kolawole, Okunola, and Olanrewaju., 2014).

#### **Drainage system**

A major problem which confronts many urban centres today in Nigeria is yearly flooding after every down pour (Olanrewaju, et al., 2014). This is caused by drainage canals which have been blocked purposefully by people carrying out unauthorized construction or by sheer negligence of the urban dwellers to clear the drainages of debris as well as dumping of refuse and sachets of water in the drainages. Drainage is the removal of surface or subsurface water from a given area by natural or artificial means. The essential principle of any type of land drainage is to provide an open, equate, and readily accessible channel through which the surface or subsoil water can flow. For this purpose, open ditches are sometimes used, but these are not always satisfactory because they may become choked with sediment and vegetation. Underground drains are usually an alternative. The different types of closed

drains, the most efficient is so called tile drain, which is composed of pipes made of sections of hollow earthenware concrete tiles that are buried at a depth of about 1 to 2 m (about 3 to 6 ft.). Excess water in the soil seeps into the pipes through apertures in the tiles(Olanrewaju, et al., 2014).

### **Electricity Supply and Distribution**

Electricity supply or power infrastructure as the name implies is the provision of electricity to the populace. Nationally, the supply of electricity has been the sole responsibility of the Power Holding Nigeria Limited. Regular supply of electricity is very necessary for the all-round development of any nation. Power play an important role in domestic life since it is required to power household equipment like television, pressing iron, washing machine, cookers, etc. aid to power utilities like street lights, local water supplies etc. Aside domestic uses, commercial and industrial concerns need constant supply of electricity for their businesses. However, our electricity supply is characterized by frequent power cuts; sometimes some communities may remain without electric power supply for hours, weeks and even months (Frank 2003). Owing to the ‘epileptic’ electricity supply, many consumers have resorted to using alternatives such as lantern, kerosene stove, gas lamps, and generators. Also the use of these alternative sources of power supply have sometimes caused explosion resulting in loss of lives and properties. Hence the supply of electricity as infrastructural provision must be efficiently integrated into the general housing layout (Olanrewaju, et al., 2014).

### **Water Supply**

The importance of water to mankind is inestimable. It serves as life support and a source of hygiene which is an important ingredient of well-being. Hence, one of the primary needs of man for his daily survival is water. Realizing man’s need for water, calls for sufficient supply of water to the people. Water Supply is the provision of water for domestic, industrial, and irrigation needs, and the engineering installations indispensable to treat and pump the water to the consumer (Olanrewaju, et al., 2014). The average daily water consumption rate in populated areas ranges from 380 to 950 litres (100 to 250 gallons) per person per day, and extensive water-treatment plants are essential for providing water safe for human consumption.

### **Sewage Disposal**

A sewage disposal process commonly used to treat domestic wastes is the septic tank: a concrete, block or metal tank where the solids settle and the floatable materials rise. The partly clarified liquid stream flows from a submerged outlet into subsurface rock-filled trenches or soak away through which the wastewater can flow and percolate into the soil where it is oxidized aerobically. The floating matter and settled solids can be held from six months to several years, during which they are decomposed an aerobically (Olanrewaju, et al., 2014).

### **Refuse Disposal**

The incessant accumulation of solid waste along the roads in towns and cities in Nigeria is alarming. Waste deposit, especially along streets and even along highways has become an environmental hazard. In some urban centre’s, there may be no designated spots to deposit the wastes for their onward disposal; therefore, people throw them about haphazardly, even into



the drainage canals, hoping that the flood water will carry the waste way when rain falls. Unfortunately, some of these waste deposits end up clogging the drainage channels and turning the flooding of our roads into permanent scenery in the environment (Olanrewaju, et al., 2014). Disposal of normally solid or semisolid materials, resulting from human and animal activities, that is useless, unwanted, or hazardous. Solid wastes typically may be classified as follows:

- i. Garbage: decomposable wastes from food
- ii. Rubbish: non-decomposable wastes, either combustible (such as paper, wood, and cloth) or non-combustible (such as metal, glass, and ceramics).
- iii. Ashes: residues of the combustion of solid fuels
- iv. Large wastes: demolition and construction debris and tree

### **Communication Systems**

Communication is an act of conveying information, parcels, messages and other documents from one place to another. The availability of communication infrastructure increases the general standard of living. The importance of effective communication in the economy cannot be over emphasized. Individual people, businesses, and governments use many different types of communications systems a means of interaction (Olanrewaju, et al., 2014).

Through effective communication, information, messages and ideas are easily conveyed from one place to another. Effective postal and telecommunications systems, including the telephone, telegraph, telex, cellular phones, postal services, and others will reduce the burden on the urban roads as many urban dwellers would able to transact their businesses through the available communication systems rather than face the congested roads. In such a situation, commercial and industrial lives can operate more efficiently. All communication systems are constantly evolving as telecommunications technology improves, for example, high-speed broadband connections used to send multimedia information over the Internet.

### **Low-Cost Housing**

The term 'Low-cost' housing might mean different things to different people. For instance, in a developed country, USA, housing can be considered affordable for a low or moderate- income earner if that household can acquire the use of that housing unit (owned or rented) for an amount up to 30 percent of its house hop in developing countries is generally unable to access the housing market through the mortgage institutions. Housing requirements for this group are both urban and rural based. In 1991, statistics indicated that about 70% of Nigerians fall in this category (National Housing Policy, 1991). This situation has not changed. Low cost housing for the low-income group is generally developed by the informal sector of the economy through unstructured procurement systems. Informal construction sector as expressed by is understood to embrace all those individuals or enterprises engaged in un enumerated or unregulated construction activity including (but not restricted to) the self-help construction activities of slum and squatter residents. It does not include any enterprises engaging in construction work undertaken by officially recognized organizations such as contractors (Wells, 1986). Low cost housing schemes are also influenced by the characteristics of the construction environment.



### **The Challenges of Low- Income Housing**

Awotona (2002) concludes there has been significant progress in the formulation and implementation of housing policies and to some extent strategies in the past decades as summarized earlier. Many constraints still effectively hinder progress in housing development in developing countries, particularly for low-income and other vulnerable groups. These constraints include but are not limited to the following issues:

#### **i. Lack of Effective Implementation Strategies**

This is the first and most important step in the challenge of adequate abode for all. The key for overcoming these constraints is to promote an effective facilitative role in order to harness the full potential of all actors in housing condition production. Most governments in the developing world have adopted enabling shelter strategies and initiated actions to support the actors in the housing delivery process. There is however extensive room for improvement and articulation in this area and close the gap what is on paper as a policy document and what is really happening on the ground.

#### **ii. Poor Promotion of Security of Tenure**

Promoting security of tenure is a prerequisite for sustainable improvement of housing and environmental conditions. Squatter settlements upgrading projects need to be carried out addressing tenure issues to prevent/reduce evictions. Governments should focus on regularization schemes in order to provide incentives to families to invest in their homes and communities. Promoting security of tenure can also support better functioning of rental housing condition markets. There is no doubt that every effort should be made to make best use of existing housing stock and improve the quality of living in these settlements.

#### **iii. Inadequate Supply of Affordable Land**

Lack of adequate land for urban development particularly for low-income housing is perhaps the single most important impediment in achieving the goal of shelter for all. Proper records and registration of land is the first step in formulating and implementing a strategy on land. It is estimated that only about 1 per cent of land in the Sub-Saharan African countries are covered by any kind of cadastral system. Land cadastral systems should urgently be improved in developing countries and particularly in Africa. Scarcity of land leads to escalating land prices, overcrowding of existing neighbourhoods, and illegal invasion of vacant land and growth of squatter settlements. This trend can only be reversed by the provision of adequate and affordable land for low-income housing. In order to increase the supply of urban land, the financial and technical capabilities of the municipalities must be strengthened. It is also necessary to create conditions that would facilitate the growth of private land development agencies. Governments should formulate a regulatory framework ensuring that such private sector land developers will serve all income groups.

#### **iv. Improving Infrastructure and Services**

Financing and facilitating infrastructure to meet basic needs of many urban communities have been difficult for the majority of governments and local authorities. This is, in most cases, due to the high standards that make provision of infrastructure very costly. Too often, infrastructure services are unnecessarily subsidized and frequently the subsidies are wrongly directed. As public authorities have not been able, in general, to provide

infrastructure to the growing number of urban communities, individual households, community groups and informal enterprises have increasingly taken over this task.

v. Promotion of Housing Finance Mechanisms

Housing finance institutions in developing countries and particularly in Africa provide services only to a small proportion of population. Financing of housing mostly comes through informal sources of credit. This is a result of national policies that are not successful in encouraging domestic savings and the development of domestic financial institutions and instruments. Lacking collateral, the guarantee of regular and recorded income, the low-income groups depend completely on informal credit sources, which are expensive and mostly short-term. Establishing and in rare cases (since there are a few) strengthening mechanisms for financing low-income housing and in this relation inclusion of the informal settlements is a fundamental issue.

vi Utilization of Local Building Materials and Technologies

Building materials often constitute the single largest input to housing construction in most developing country cities particularly in Africa. It is estimated that the cost of building materials alone can take up to 70 per cent of a standard low-income formal housing unit. Many African countries, despite the fact that they are endowed with abundant natural resources that can meet their need for building materials production, depend largely on imported building materials and technologies. While considerable research is conducted in some countries on local building materials, only few of these research initiatives have succeeded in disseminating findings to the potential users.

vii. Support to Small-Scale Construction Activities

Small-scale construction firms which operate particularly in informal settlements should be supported. Measures in this context include formulation of more realistic planning and building standards, simplifying administrative procedures to obtain permits and licenses. Developing credit mechanisms for small construction entrepreneurs; promoting cooperative arrangements to operate and particularly acquire construction equipment; provision of training and advisory assistance; facilitating participation of smaller firms in larger public sector contracts are other examples of such support measures.

viii. Adjusting Standards for Building and Land Subdivision

In many countries, standards for building and land subdivisions do not consider affordability issues and have a general nature. Standard subdivisions are often based on regulations of the pre independence periods prescribing large plots and banning building next to plot boundaries. This results in large plot sizes and high infrastructure costs. Building standards are also high urging and encouraging needy groups to get involved in informal building activities. These regulations and standards should be adjusted also in consideration of affordability criteria.

ix. Promotion of Community Participation and Self-help

Policies and practices of provision of ready housing units by governmental agencies to the needy households have failed almost everywhere. This approach is simply not sustainable and cannot reach the scale. On the other hand, the poor have demonstrated that they can effectively participate in the housing process provided that they are assisted. Most rural migrants bring with them a self-help tradition that could be used for the construction of

dwellings. Self-help and community participation however does not develop by itself .Successful community involvement requires support from the public sector such as provision of training, credit and technical assistance.

**x. Initiation of Experimental Pilot Projects**

Pilot projects aimed at developing innovative approaches will be very useful. These approaches can, for example, involve housing cooperatives and may be centred on projects, which practice cross subsidies, land sharing schemes and utilization of local building materials. Experimental projects with new standards for subdivision and building materials with semi-serviced and non-serviced plots can also be initiated. Such experiments can facilitate the learning process for up scaling.

**3.0 METHODOLOGY**

The study adopted the use of mixed approach that is descriptive and exploratory, because it uses objective methods to uncover facts about its background and problems. The study approach considered most appropriate for this study is quantitative, as numerical data and qualitative are collected and analyzed. Survey research strategy which uses questionnaire as instrument of data collection was adopted in this research. Hence, in consistence with a study by Inuwa (2014), this research design is mainly quantitative (exploratory and descriptive) in nature. The occupant of the federal housing low cost in the study area formed the Population of a study, where the sample size for this study was determined using Krejcie and Morgan table (1970). sampling random technique Are use in the process of selecting the respondents to give every respondent equal chance of been selected and in the process of analysis The data obtained using questionnaire survey will be thoroughly screened, analyzed and sorted out for analysis depicting the information responses from the respondent.

**4.0 RESULT AND DISCUSSION**

Analysis of Quality of Housing in the study area in the process descriptive analysis was carried out to explore the quality of housing in the study area

**Table 4.1 Quality of Housing in the Federal low cost housing Estate Bauchi**

HOUSING QUALITY	POOR	FAIR	UNDECIDED	GOOD	VERY GOOD	MEAN	RANK
Roof	0.00	3(7.3)	10(24.4)	28(68.3)	0.00	3.6098	4 <sup>th</sup>
Ceiling	0.00	7(17.1)	0.00	23(56.1)	11(26.8)	3.9268	2 <sup>nd</sup>
Wall	0.00	2(4.9)	6(14.6)	32(78.0)	1(2.4)	3.7805	3 <sup>rd</sup>
Floor	24(58.5)	17(41.5)	0.00	0.00	0.00	1.4146	6 <sup>th</sup>
Doors	36(87.8)	5(12.2)	0.00	0.00	0.00	1.1220	7 <sup>th</sup>
Ventilation	1(2.4)	0.00	4(9.8)	27(65.9)	9(22.0)	4.0488	1 <sup>st</sup>
Lightening	13(31.7)	14(34.1)	5(12.2)	9(22.0)	0.00	2.2439	5 <sup>th</sup>

Source: Researcher’s field survey (2019)

Responses were tabulated by assigning scores to each house element. The results of this analysis

Were summarized in terms of average scores It can be seen from Table 4.1 show that there are seven most important house elements ranked from the data collected. These include:

1. Ventilation
2. Ceiling
3. Wall
4. Roof
5. Lightening
6. Floor
7. Doors

It is very obvious that a Ventilation (Mean=4.0488) is satisfied with 65.9% (27) respondents acknowledge the level of its importance in housing condition. This confirms that the Ventilation have established to influences housing quality. The result also reveal that “Ceiling” (Mean=3.9268) and “Wall” (Mean=3.7805) are also in good conditions to determine the housing quality in the study area.

While, responses in relation to other elements such as roof, lightening, floor and doors have low mean scores that indicated their poor condition which influences the housing quality in the study area.

: Analysis of availability of an Infrastructural Facilities in the Federal low cost housing Estate Bauchi, also in exploring the result of the study descriptive analysis was carried out

**Table: 4.2: availability of an Infrastructural Facilities in the Federal low cost housing Estate Bauchi**

INFRASTRUCTURA L FACILITIES	STRONGLY DISAGREE D	DISAGREE D	NEUTRA L	AGREE D	STRONGLY AGREED	MEAN	RANK
Road Network	6(14.6)	24(58.5)	0.00	10(24.4)	0.00	2.4146	2 <sup>nd</sup>
Electricity	12(29.3)	19(46.3)	5(12.2)	5(12.2)	0.00	2.0732	4 <sup>th</sup>
Water Supply	12(29.3)	11(26.8)	9(22.0)	6(14.6)	3(7.3)	2.4390	1 <sup>st</sup>
Drainage	23(56.1)	8(19.5)	4(9.8)	6(14.6)	0.00	1.8293	6 <sup>th</sup>
Sewage Disposal	26(63.4)	15(34.1)	0.00	0.00	0.00	1.3659	7 <sup>th</sup>
Communication	8(19.5)	19(46.3)	11(26.8)	3(7.3)	0.00	2.2195	3 <sup>rd</sup>
Parking space	15(36.6)	16(39.0)	6(14.6)	0.00	0.00	1.9756	5 <sup>th</sup>

Source: Researcher’s field survey (2019)

The table 4.2. Above shows the available infrastructural facilities within the estate. Responses were tabulated by assigning scores to each infrastructure. The results of this analysis are summarized in terms of average scores. It can be seen from Table 8 that there are seven most important infrastructural facilities ranked from the data collected. These include:

1. Water Supply
2. Road Network
3. Communication
4. Electricity

- 5. Parking space
- 6. Drainage
- 7. Sewage Disposal

It is very obvious that a Water supply (Mean=2.4390) is effective infrastructure within the study area with 29.3% (12) respondents acknowledge the level of its availability in the estate. The result also reveal that “Road network” (Mean=2.4146) and “Communication” (Mean=2.2195) are also available in the study area.

While, responses in relation to other infrastructures such as Electricity, Parking space, Drainage and Sewage Disposal have low mean scores that indicated their non-availability within the study area.

Analysis of the Impact of Infrastructural Facilities on Housing Condition study area

**Table 4.3 Impact of Infrastructural Facilities on Housing Condition in Federal low cost housing Estate Bauchi**

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.348 <sup>a</sup>	.121	-.065	.675

Table 9: R-square (R<sup>2</sup>) in table 16 is 12.1% which explains the variation in dependent variable (poor condition of the houses) determined by the independent variables

**Table 4.4**

ANOVA <sup>a</sup>						
Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	2.073	7	.296	.649	.712 <sup>b</sup>
	Residual	15.049	33	.456		
	Total	17.122	40			

a. ependent Variable: Poor Conditions of the Housings

Table 4.4: Based on the analysis, the analysis of variance (ANOVA) test shows that there is no significant difference in the regression analysis.

**Table 4.5 Coefficients of variable**

Coefficients						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
	(Constant)	4.109	1.999		2.055	.048
	Available Infrastructures	.108	.158	.124	.687	.497
	Overcrowding	-.172	.213	-.145	-.806	.426
	Sense of Ownership	-.073	.157	-.082	-.463	.647
	Overstretching of Infrastructures	.256	.199	.225	1.284	.208
	Proper Maintenance	-.048	.132	-.061	-.362	.720
	Ineffective Maintenance	.025	.194	.022	.130	.898
	Satisfaction on state of infrastructures	-.092	.142	-.110	-.647	.522

a. Dependent Variable: Poor Conditions of the Housings

Table 11: The multiple regression model is  $Y = 4.109 - 0.108 - 0.172 - 0.073 + 0.256 - 0.048 + 0.025 - 0.092$ , based on the regression model only the coefficient of overstretching of available infrastructure(0.256) and ineffective maintenance work(0.025) are positive this means that increase for both of them will led to increase on poor condition of the housing, while the remaining coefficients such as poor state of availability infrastructure(-0.108), overcrowding of housing occupiers(-0.172), sense of ownership(-0.073), proper maintenance(-0.048), and satisfaction on state of infrastructures (-0.092) the all having negative signs that revealed decrease in overcrowding of the housing occupiers would result in the decrease in poor condition in the houses, however the respondents agreed that there is overstretching of the available infrastructures, improper maintenance, no-sense of ownership and dissatisfaction of state of the available infrastructures in the study area as indicated in coefficients table.

## **5.0 CONCLUSION**

This study has successfully appraised the Impact of Infrastructural Facilities on Housing Conditions in Federal low cost housing Estate Bauchi with a view to improve the existing conditions. It was discovered that, the infrastructures and housing conditions in the study area were still in fair condition. It is quite clear that housing conditions are affected directly or indirectly with the state of available infrastructures, overcrowding in the building, age of the building, misuse of the building by the first occupants, lack of good maintenance culture, none adherence to the original plan, occupants are low income earners. However, the infrastructural facilities causes of their poor states can be said to be lack of adequate facilities, overstretching of available infrastructures, poor maintenance culture, nonchalant attitude of the housing occupiers and lack of government intervention for proper maintenance. However, there are no problems without solution, and the solutions can only be achieved through the recommendations in the preceding section and should be adequately considered and implemented.

It is therefore hoped that, the findings and recommendations in this study will enable the authority concerned to improve the existing housing conditions and infrastructural facilities in Federal low cost housing Estate Bauchi, thereby improve the standard of living of housing occupants in the estate.

## **6.0 Recommendations**

In view of the findings of this research work, the following recommendations are made to improve the existing conditions and infrastructural facilities in the study area:

- i. The opinions and inputs of end users of the housing estate should be taken during the planning, design and construction stages of the project in order to meet the user's satisfaction.
- ii. Government should apply Building Performance Evaluation in all its housing projects in order to ensure improved quality of housing and environment occupied by the users that will meet minimum criteria of environmental quality and other social needs.
- iii. Adequate and effective infrastructural facilities should be provided within the estate such as:



- Provision of more transformers
  - Drainages should be properly linked
  - Provision of refuse disposal trunks should be made to frequent clear of refuse
  - The road network in the estate should be tarred
- iv. The existing infrastructural facilities within the estate should be upgrade over period of time in order meet the housing user's demand and satisfaction.
- v. The occupancy rate within the estate should be checked periodically to prevent congestion which likely leads to slum formation.
- vi. The federal Government should liaise with the State Low cost Resident Association to planned proper maintenance work
- vii. The population of the estate occupants should be consider before provisions of the infrastructures in estate to avoid the overstretching of the available facilities.
- viii. The government should intervene through adequate reservation of funds for effective maintenance work.
- ix. There should be a central managing estate firm which should be given responsibility of management and maintenance of the estate, whereby service charge can be provided within the estate.

x.

## 7.0 REFERENCES

- Abiodun, J.O. (1985). Housing Problems in Nigerian Cities, in Onibokun, P. (ed.) *Housing in Nigeria: A Book of Readings*, NISER, Ibadan, pp. 49 – 63.
- Abrahamson, P. (1964). Coping with Urban Poverty; Changing Citizenship in Europe. *International Journal for Urban Regional Resources*. 29(3): 2005.
- Adedipe, B.O. and Lasisi, A.L. (2009). The Challenges of Sustainable Provision of Urban Housing in Nigeria: A Case Study of Ilaro, Ogun State in A.I. Okewole et al (eds.) *The Built Environment: Innovation Policy and Sustainable Development*. Ota-Nigeria: Department of Architecture, Covenant University, Pp.385-391.
- Ajanleko, K.S. (2001). Sustainable Housing Development in Nigeria-Financial and Infrastructural Implication. *Paper Presented at the International Conference on Spatial Information for Sustainable Development* in Nairobi, Kenya, 2-5 October 2001.
- Amis, D. and Kumar (2000). Urban economic growth, infrastructure, and poverty in India: *Lessons from Visakhapatnam, Environment and Urbanization*. Vol.12 (1).
- Amole, D. (2008). Exploring the Relationship between Typology and Quality in the Context of Students' Residential Facilities. *Global Built Environment Review* 6(3) 34-53.
- Anderson, J. (1990). *Public Policy Making: An Introduction*, Boston: Houghton Mifflin African.
- Andrew, R. and Boyne, G.A. (2005). Representative Bureaucracy, Organisational Strategy and Public Service Performance: An Empirical Analysis of English Local Government. *Journal of Public Administration Research and Theory* 15(4)489-504.
- Awotona, A.A. (1987). Dimensions of Housing Need: in *Housing Today Journal Association*. Housing Corporations of Nigeria, June, pp. 31 – 40.

Bello, M.O. and Bello, V.A. (2003). Sustainable Investment in Nigerian Housing Sector: What Went Wrong? in A.I. Okewole et al (eds.) *The Built Environment: Innovation Policy and Sustainable Development*. Ota-Nigeria: Department of Architecture, Covenant University, Pp: 356-364.

Donald, C. S. (1974). *Professional Education in Public Works / Environmental Engineering Administration* 5<sup>th</sup> ed. Chicago. American Public works and Association. (July/August): 30–32.

Dunn, J.R. (2000). Housing and Inequalities in Health: A Study of Socioeconomic Dimensions of Housing and Self Report Health from a survey Vancouver Residents. *Journal Epidemiol Community Health* (56) 671-681.

Fox, W. F. (1994). “Strategic Options for Urban Infrastructure Management”. *Management Programme (UMP)* Paper 17. The World Bank pp7.

Frank, I. (2003). *The state of Urban Infrastructures in Nigeria*. Atlantis Books, Ibadan. Nigeria.

Fulmer, J. (2009). *What in the world is infrastructure?* PEI Infrastructure Investor (July/August): 30–32.

Gallent, J., Brazley, D. Pan, Z. (2004). HOPE VI: A Study of Housing and Neighborhood Satisfaction” *Sustain: A Journal of Environmental and Sustainability Issues* 11(Fall/Winter).

Lawrence, R. J. (1995) Housing Quality: An Agenda for Research. *Urban Studies international*. 32(10) 1655-1664.

Millanovich, L.W. (1994). Indicators of Environmental Quality in UNESCO Indicators of Environmental Quality and quality of life Reports and *Papers in Social Science* N038:356.

National Economic Empowerment and Development Strategy (2004) *Federal Republic of Nigeria*. Abuja: National Planning Commission.

Nubi, T.O. (2003). ‘Procuring, Managing and Financing Urban Infrastructure: *Towards an Integrated Approach Land Management and Property Tax Reform in Nigeria*, in `Omirinet al(ed.) Department of Estate Management, University of Lagos, Akoka.

Nubi, T.O. (2003). Financing Urban Housing. *Being a paper delivered in a workshop Organized by the Nigerian Building and Road Research Institute (NBRI)* cited in Adedeji (2005).

Ogunshakin, G.A. (1988). The Functioning of A Statutory Corporation-The Case of Western Nigeria Housing Corporation, 1958-1966. *The Quarterly Journal of Administration, October*, Vol.14.

Onibokun, A.G. (1976). Social System Correlates of Residential Satisfaction” *Environment and Behavior* 8(3) 323-344.

Onibokun, A.G. (1982) *Housing in Nigeria*, Ibadan: Nigerian Institute for Social and Economic Research (NISER).

Onibokun, A.G. (1983). Environmental Issues in Housing Habitability. *Environment and Planning* (5) 461-476.

Otegbulu, A. and Adewumi, Y. (2008). “Evaluating the Sustainability of Urban Housing in Nigeria through Innovative Infrastructural Management”, *International Journal of Housing Markets and Analysis*, Vol. 2, No. 4, Pp. 334-346.

Salau, A.T. (1992). The Environmental context of Urban Housing: *Public Service Infrastructural facilities in Nigerian Urban Areas*, in Onibokun, P.(Ed.) *Urban Housing in Nigeria* NISER, Ibadan. Pp. 58-88.

Sullivan, A. and Sheffrin, M. S. (2003). *Economics: Principles in action*. Upper Saddle River, New Jersey 07458: Pearson Prentice Hall.

Yomi, F. (2003). *Urban Finance and Infrastructure Development in Nigeria*. Atlantis Books, Ibadan. Nigeria.

Zubairu, S.N. (1999). Housing Concept and Design in a Developing Economy: The Nigerian Housing Problem. *Housing Today- Journal of the Association of Housing Corporations of Nigeria* 1(5)37.

**PROPOSED DESIGN OF HOUSING FOR ELDERLY AND DISABLED PERSONS USING INTEGRATING "SMART HOUSE" TECHNOLOGY AND BARRIER FREE**

**IBRAHIM YAKUBU HARUNA**

Ministry Of Housing And Urban Development Yobe State

**Abstract**

Disability have been defined as a limitation in the ability of individual of any age to do any business, profession, work or to participate in social life due to physical, sensory, mental health or intellectual impairment. Also elderly has been characterized by same by same attribute of disable person, housing have been among the necessity of human needs where elderly and disabled are not exceptional and with the level provision of smart housing and barrier free using integrated housing technology today is becoming necessary, this paper aimed at providing a design of housing for elderly and disabled persons using integrating "smart house" technology and barrier free, the study involved the experimental , survey, modeling and interview method where, it was obtained from result of the study that disable and elderly need personal assistant or integrated smart housing technology and barrier free for their livings, for their day by day living, the study also found that integrated smart housing and barrier free housing provide easy way of living for the elderly and disabled people, the study have also provide model for the housing of elderly and disabled, in the result obtained the study have also reveal that the present housing in the study area does not support the ease of usage by elderly and disabled person.

Conclusion was drawn that integrated smart housing and barrier free is the main factor of consideration in the housing sector as the numbers of elderly and disable are continue increasing.

**Keywords:** Housing, Disabled /Elderly, Technology

**1.0 INTRODUCTION**

Based on a research done by Patel, Apple, Kanungo, and Akkal, A. (2018). Disability can be defined as a limitation in the ability of individual of any age to do any business, profession, work or to participate in social life due to physical, sensory, mental health or intellectual impairment. Disability is classified as mentioned by (Battams & Baum, 2010) into four categories which are sensory disability, mental health disability, physical disability and intellectual disability. It is supported by National Housing Strategies for Disabled by the Department of the Environment Community and Local Government (2011). Disability is measured by numbers of types of disabilities including hearing disability, visual disability, cognitive disability, ambulatory disability, self-care disability, independent-living disability (Lauer, Henly, & Coleman, 2019). However, disability is again defined by society and culture without understanding the ability of disabled people to participate socially and the disability activity provides less chance of being sustainable (Dirth, and Branscombe, 2018). The element of care, concern and housing services and policies are highlighted on the basic of physical needs and less concentrated on health and well –being (Gibson et al., 2011).

The elderly population in this country is continually increasing in numbers due to medical advancements and the maturing of the baby boom generation. This significant growth is projected to continue well into the twenty first century. As a result, designers are confronted with the problem of providing adequate housing for this very diverse group of elderly and disable individuals. To compensate for this rapid growth, we as design professionals must incorporate various barrier free design principles into common dwelling design in order to produce a housing stock that is capable of housing the clientele of this particular generation. By consistently constructing barrier free environments we will be able to make accessibility the rule, rather than the exception. As designers, we are placed in a very powerful position.( Persson, Åhman, Yngling, & Gulliksen, 2015).

We are all physically disabled at some time in our lives. A child, a person with a broken leg, a parent with a pram, an elderly person, etc. are all disabled in one way or another. Those who remain healthy and able-bodied all their lives are few. As far as the built-up environment is concerned, it is important that it should be barrier-free and adapted to fulfil the needs of all people equally. As a matter of fact, the needs of the disabled coincide with the needs of the majority, and all people are at ease with them. As such, planning for the majority implies planning for people with varying abilities and disabilities.

However, according to the world health organization (WHO), (2017), as cited in Ogundipe (2017), the life expectancy in Nigerian at birth is 54.07 years and study by Micheel, Emanuel, Aliyu, Salga and Saleh (2016), established that Nigeria has the largest number or elderly and disable in sub-sahara Africa.

However, the effect of this is the fact that protecting the right of the elderly & disable person in Nigeria as observed by the Araromi (2017) does not really have constitutional backing since the constitution is regarded as the fundamental document for protecting right that are very essential to human existence. It was observed by Araromi (2017), that even the constitutional provision for protecting the welfare of the elderly and disable in Nigeria are not justifiable.

Moreover, in northern Nigeria has now recorded the highest number of elderly of the family members gradually decrease especially the youths do to the recent past of insurgency of Boko-Haram.

Therefore most elderly and disable persons often unable to effectively cope with the challenges as of caring for elderly and disables, especially those that are home, bound, particularly in Yobe State metropolis, where elderly and disables person scattered around the town, due to financial problem, migration and other accompanying issues. And if over elderly and disable loved ones find it, deficient to cope at home or need more half than we can give on a day to day basic, we can provide the suitable integrating “smart house” technology accommodation, meal, and personal care they have earned. This can be a motivating factor for elderly to be attracted andensured healthy lives and promote well-being. For all at all ages and disable ones, through the success full aging and disable initiatives of interpreting “smart house” technology and barrier free in Yobe metropolis.

Weber, (2019). Many of the dwellings within the community setting are not capable of housing the elderly, because they contain structural barriers that restrict the maneuverability

of the elderly occupant. By designing a dwelling that provides adequate space requirements and can be dimensioned to suit the specific needs of the elderly or disabled client, we can develop an environment that is sympathetic towards both populations.

Smart House technology has also been incorporated into the design of these prototypes because it can assist the elderly individual in remaining at home. Smart House technology can provide services to a growing number of elderly that are presently not available in the home. For instance, many individuals are currently being forced to move out of their dwellings simply because they are unable to remember when they are supposed take their medication. The Smart House system can be setup to remind the occupant of such things through the use of a whole house automation system. ( Fadell, Rogers, Matsuoka, Sloo, Veron, & Honjo, 2015).

The Smart House system also could be utilized as a safety feature so that if an occupant were injured and unable to make it to a phone to call for help, he/she would only need to speak a plea of "help" into the air. The voice recognition system of the house would interpret this as a plea for help and relay a previously recorded message to the hospital informing them that there has been an accident and their immediate assistance is required. In this case the individual that is unable to call for an ambulance him/herself because of their physical condition, would still receive the medical treatment they need because of the highly advanced response system of the Smart House. ( Fadell et-al 2015)

The ability of the Smart House System to break down barriers in communication that impede the elderly is the systems greatest asset. For instance, an elderly occupant who has experienced hearing or sight loss can be notified about anything from a visitor at the front door, to a life threatening fire, by a series of flashing lights and buzzers.

In essence, the system can be programmed to accommodate the occupant's loss of senses and the resulting reduced ability to communicate with ones environment. The system could be used to keep the occupant informed about what is going on around them. For those with restricted mobility, being able to control a multitude of appliances from numerous locations within the home is a definite plus. Various control centers such as touch tone screens and keypads, as well as movable inputs such as remote controls, allow the occupant to cut down on both the distance that must be travelled to carry out a particular function within the dwelling as well as the time required to do them. Let me describe an incident where a remote control that actually operates an appliance might come in handy.

Imagine if an occupant with highly restricted maneuverability were waiting in the livingroom for water to come to boil in the kitchen. As time passes, the heat from the cooktop causes the water in the pan to begin to boil over.

In the normal environment, the occupant would have to cross the livingroom and kitchen in order to turn off the burner. The time that it would take for such an elderly individual travel this distance would not enable him/her to catch the pot before it actually boils over. The same individual in the Smart House could simply grab the remote control, point it at the range, and turn it off from the living room before the pot is able to boil over. ( Fadell et-al 2015)



Fadell et-al (2015) these implications of Smart House technology simplify the life of the occupant. For some elderly individuals Smart House technology may be more than a convenience, it may be a necessity that enables them to maintain an independent form of living. In order to design a structure with a Smart House system that offers the greatest degree of benefits to the elderly population, the composition of the elderly population must first be considered.

The number of elderly people in the Nigeria over years of age is predicted to climb from the current 12% of the population to nearly 20% by the year 2030 (Gunn, 1988, p.246). with more and more people falling into the over 65 category, it becomes imperative that we provide a wide range of living. Situations capable of housing this particular sector of the population. In order to produce appropriate environments for the elderly, we must take into consideration how everything that we design will affect individuals with a multitude of disabilities often associated with age. After considering the implications of our designs, we may find that we are not only able to create environments that function better for the elderly, but also function better for all occupants. ( Boal, Clark, Matthews, & Watts, 2005).

Rehabilitation is included in identifying the problems and needs of a person, connecting the problems to significant factors of the person and environment, defining the goals of rehabilitation, planning and implementing the methods and measures, and also evaluating the impacts and results (Helander, 2000).

Rehabilitation in housing increases the quality of life. People want to stay living in their own homes and be part of the community. People with disabilities and aged people need freedom, independence and security to ease their accessibility around the house (Duncan, 2007; Verwer, 2012). Therefore, a house design is important to not only minimize the risk of trips but also to be easily accessible and effective.

Many studies were conducted in attempts to design better houses and interiors for the elderly and disable persons but up to has not meet their present needs. (Zhou, Oyegoke, & Sun, (2019).

yobe metropolis is among the needs for the housing and cooperate social responsibility organizations that will in accommodate the needs for disable and elderly persons. Adeyanju, (2012).

However the opinion of the elderly themselves related to the design itself is never or rarely considered, as Cavanagh

Architects have started to address the first two problems through various code requirements that help an elderly and disable persons overcome some of the existing barriers, although much more could still be done. We must look past conventional solutions and address the actual problems that exist with housing the disable and elderly. These problems could consist of a compilation of smaller problems within the home that make it impossible for the elderly individual to live at home. More especially in yobe state metropolis, It could be that their bathtub is configured in a way that makes it impossible to get in and out to properly bath oneself. Perhaps the door knobs and difficult to use fixtures within the dwelling don't allow the arthritic individual to easily control various devices within the dwelling. May be the laundry room or the fuse box is located in the basement and the elderly and disable individuals can no longer walk steps. (Lueck, 1992).

A combination of any number of smaller problems may make the elderly and disable persons feel as if they can no longer live in the environment.

It would be impossible to develop one housing type that would meet the needs of the entire elderly population in yobe state metropolis, because no two people age in exactly the same way. The aging population possesses a wide range of abilities. As each person ages, he/she may experience disabilities with varying severity. The result is a diverse population that requires varying degrees of assistance.

Just as there is a great variety of abilities within the aging population, there is also a wide range of abilities within the general population. Not everyone is born with the same abilities. For instance, some individuals through their genetic makeup and physical stature seem to have the natural ability required to become a professional athlete. Other individuals are born with considerably less physical ability. (Lueck, 1992).

People are born without the abilities required to live a simple life without a struggle and a great deal of assistance. others lose some of their abilities over the course of their lives through disease and accidents. Many of these people have been able to overcome what was considered by outside observers to be un surmountable barriers by sheer desire and determination. only through the exhausting pursuit of trying to "fit in" are they now active members of our society.

As designers, we have the capability of making this transition easier. Although diversity in abilities seems to increase with age, it exists at all ages throughout the population. For this reason such barrier free ideas that assist those with disabilities should not be implemented only in environments designed specifically for the elderly or the disabled, but in all environments. By designing an environment that adapts to the needs of all people with varying abilities, we are insuring "that the number of active people within a community will continue to grow.

If we design our dwellings to compensate for the disabilities that are brought about by the aging process, the buildings we produce will not only meet the needs of the majority of the elderly individuals, but also will satisfy many of the requirements of those with disabilities of all ages. (Lueck, 1992).

Therefore, against the problems state this study will holistically carried out on the Integrating "smart house" technology and barrier free design for housing elderly and disabled persons in yobe state metropolis, And the study will breach and fill a gab the has not being met up by the following studies the need for disabled friendly accommodation by (christo A.B 2012) and accessible built environment for the elderly and disabled by (Abdul Rahim, A. 2010) and the study will also find out What are the housing prototypes that must be capable of satisfying the housing needs of many of the elderly and disabled individuals in yobe state metropolis , What are the level individuals that might otherwise be forced to move into nursing homes, the option of continuing independent living in yobe state metropolis and What are the prototypes incorporate Smart House technology as a means of simplifying the lives of the occupants and increasing the efficiency of the units in yobe state metropolis, therefore this paper aimed at designing a propose housing for elderly and disabled persons using Integrating "smart house" technology and barrier free with the view to promote the implementation of Smart House technology and barrier free design in all new houses being

built so that as our population ages, there will be a housing stock available that is capable of housing the elderly and disabled individual.

**Scope of study**

This study will conceptually dwell on smart house technology, barrier free design for housing elderly and disabled persons and integrations of them will be the professional in construction industries and some elderly and disabled persons in the yobe metropolis.

**Significant of the study**

This study will be use by government in policy formulation on the provision of housing in Nigeria for elderly and disabled persons and also to the professional in design it will educate them on the need for the consideration of elderly and disabled person in all homes, also the study will vital on educating the general public on the substitute of nursing home. Lastly the study will provide areas for further studies and will also provide the source of literature review

**DESIGNS OF THE SMART HOUSING AND BARRIER FREE HOUSING**



**SMART HOUSING REMOTE CONTROL**



**SMART HOUSING AND BARRIER FREE HOUSING**



**ROBBOT FOR TASK AT HOUSING**



### SAMPLE OF HOUSING CONROL GARGET FOR DISABLE PEOPLE

#### References

- Dirth, T. P., & Branscombe, N. R. (2018). The social identity approach to disability: Bridging disability studies and psychological science. *Psychological bulletin*.
- Lauer, E. A., Henly, M., & Coleman, R. (2019). Comparing estimates of disability prevalence using federal and international disability measures in national surveillance. *Disability and health journal*, 12(2), 195-202.
- Patel, D. R., Apple, R., Kanungo, S., & Akkal, A. (2018). Intellectual disability: definitions, evaluation and principles of treatment. *Pediatric Medicine*, 1.
- Persson, H., Åhman, H., Yngling, A. A., & Gulliksen, J. (2015). Universal design, inclusive design, accessible design, design for all: different concepts—one goal? On the concept of accessibility—historical, methodological and philosophical aspects. *Universal Access in the Information Society*, 14(4), 505-526.
- Weber, E. I. (2019). *Can Design Evoke Youth? Exploring Paradigms of Intergenerational Interactions* (Doctoral dissertation, University of Maryland, College Park).
- Fadell, A. M., Rogers, M. L., Matsuoka, Y., Sloo, D., Veron, M., & Honjo, S. (2015). *U.S. Patent No. 9,208,676*. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.
- Boal, I. A., Clark, T. J., Matthews, J., & Watts, M. (2005). *Afflicted powers: Capital and spectacle in a new age of war*. Verso.
- Dirth, T. P., & Branscombe, N. R. (2018). The social identity approach to disability: Bridging disability studies and psychological science. *Psychological bulletin*.
- Lauer, E. A., Henly, M., & Coleman, R. (2019). Comparing estimates of disability prevalence using federal and international disability measures in national surveillance. *Disability and health journal*, 12(2), 195-202.
- Patel, D. R., Apple, R., Kanungo, S., & Akkal, A. (2018). Intellectual disability: definitions, evaluation and principles of treatment. *Pediatric Medicine*, 1.
- Zhou, W., Oyegoke, A. S., & Sun, M. (2019). Service planning and delivery outcomes of home adaptations for ageing in the UK. *Journal of Housing and the Built Environment*, 34(2), 365-383.
- Lueck, W. H. (1992). Integrating "smart house" technology and barrier free design for housing elderly and disabled persons.

Adeyanju, O. D. (2012). An assessment of the impact of corporate social responsibility on Nigerian society: The examples of banking and communication industries. *Universal Journal of Marketing and Business Research*, 1(1), 17-43.

Helander, E. (2000). The origins of community based rehabilitation. 7-20. Retrieved from <http://einarhelander.com/origins-rehabilitation.pdf>

Duncan, R. (2007 ). *Universal design – Clarification and development*. USA: Ministry of the Environment Government of Norway.

Verwer, P. (2012). Livable housing design guidelines. Retrieved from [http://www.dss.gov.au/sites/default/files/documents/09\\_2012/lhd\\_guidelines\\_2012\\_secondedition1.pdf](http://www.dss.gov.au/sites/default/files/documents/09_2012/lhd_guidelines_2012_secondedition1.pdf)



## THE MEDIATING ROLE OF ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN TOTAL QUALITY MANAGEMENT TO IMPROVE THE PERFORMANCE OF HUMAN RESOURCES

Abdulahdi Masoud Alsanousi Aljadi<sup>1\*</sup>, mohammed Nusari<sup>2</sup>, Hamza Khalifa<sup>3</sup>

<sup>\*1,2</sup> Lincoln University College, Faculty of Business Department Business Administration, Kuala Lumpur, Malaysia.

Higher Institute of Medical Sciences, Bani Waleed, , Libya<sup>3</sup>

### Abstract

Among the factors that provide a competitive advantage to companies, applications of Human Resource Management (HRM) and organizational performance skills come to the fore. In this study, while studying the effects of TQM applications to improve human resource performance an attempt was made to determine the mediating role of organizational performance. This paper examines the effects of human resource management and organizational learning processes, which are considered effective on perceived performance, the intervening impact of authoritative learning and human asset the executives measures on apparent execution, just as the interceding job of hierarchical execution in all out quality administration to improve human asset execution. The population consists of all employees in the government departments, and a random sample of 300 study population are taken, the study was limited to the year 2019-2020, this study examines the issue of Total Quality Management and its role in improving the performance of human resources, in addition to the mediating role for organizational creativity. The findings of hypotheses testing indicated that TQM has an effect on Innovation performance. The effects of innovation between TQM and human resource performance as a mediators had a role, where the strength of the influence of TQM on the human Resource Performance increased with the presence of the organizational creativity. However, this paper recommends to enhancing the role of organizational creativity in government departments and mainstreaming the role for innovation to all governmental institutions.

**Keywords:** Organizational Performance, Total Quality Management, Performance, Human Resources

### INTRODUCTION

Total quality is an administrative philosophy that seeks to integrate into the characteristics of the product, and positive changes occur within the institution to include a set of organizational values and beliefs, administrative concepts, thought, behavior, leadership style, work systems, procedures, evaluation and follow-up systems to reach a quality level that meets the needs and requirements of society and the process of improvement and development is ongoing (Al-Sarayrah and Al-Assaf, 2008; (1).

The concept of quality management is considered a modern management concept, and many international organizations have begun to apply it to improve and develop the quality of its services and production, to help in facing severe challenges, and gain customer satisfaction. Government and private administrative organizations have achieved great successes after applying this concept, especially in some developed countries such as Japan, The United States of



America, Britain, France, the concept of quality management has now become an important management method in the field of modern administrations and organizations through the successes of this new style of management (2).

The work on applying total quality management in organizations and focusing on them reflects the vigilance of the strategic organizational mind in monitoring, thinking of and responding, as this achieves to organizations the implementation of strategic effectiveness, reputation and survival (3). Successful organizations are the ones who manage all their activities and functions to achieve a general aim and a basic aim is to achieve the satisfaction of their clients, as the general aim simultaneously achieves the multiple aims of the organization, total quality management is considered one of the administrative entrances that helps organizations invest in their available resources in a way that achieves them a strong competitive position through its production of products and services that satisfy the satisfaction and satisfaction of its clients. Therefore, the main focus of TQM philosophy focuses on the work of the organization as it is a means and an approach to achieving a basic goal which is customer satisfaction (3,4).

Globalization, economic openness and intense competition both locally and globally have led to the fact that effective institutions and institutions in the market remain effective in the performance and quality of the services provided. It can be said that this continuous development and improvement of performance can only be achieved through the management framework and the adaptive approach that represents Total Quality Management (TQM" (5, 6, 7)

In several organisations, the theory of TQM is essential. However, another dimension is gaining in the service industry. It focuses on meeting the needs of citizens, meeting their announced and unannounced desires and expectations, and creating an integrated situation in the organizational structure between activities and jobs. At the least mistakes and maximum profits at the lowest cost (8).

The Concept of Performance One of the most important problems faced in organizations today is not determining to what extent the duties assigned to employees are fulfilled or what their ability to work is. This problem has caused the concept of performance to gain importance especially in organizations. Many studies and definitions have been made regarding performance. Performance according to Bayram (9); The employee performs the job suitable for his / her characteristics and abilities within acceptable limits. According to Yatkın (10); It is the level of execution of a job with the specified conditions and the behavior of the employee. According to another definition, performance; It is a function of the relationship between the expectations of what the employees should do and what they actually do, and every action and action that the employee performs (11). If the performance is at the enterprise level, it can be defined as the output or the work result of the enterprise at a certain time.

This paper is to understand a broader and deeper understanding of the mediating role of organizational performance in total quality management to improve the performance of human resources.

### **RESEARCH QUESTIONS**

Does Total Quality Management positively affect Human asset executi .1

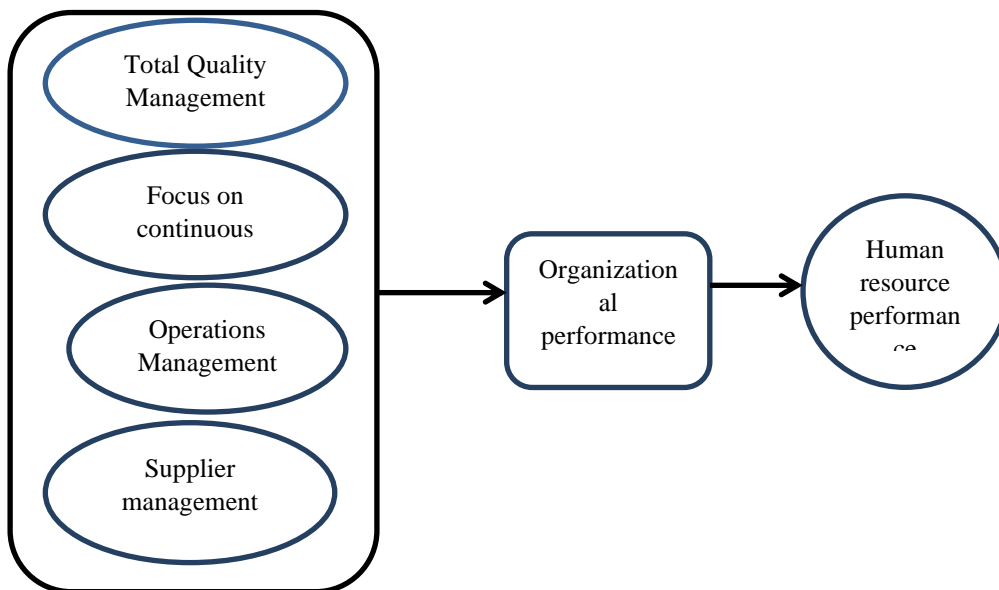
Can the emphasis on continual change have a positive impact on the efficiency of .a  
human capital in government departments?

- Does Operations Management have positive effect on Human resource performance in government departments? .b
- Does Supplier management have positive effect on Human resource performance in government departments? .d
- Does Organizational performance moderate the relationship between Total Quality Management and Human resource performance in government departments? .2

**RESEARCH OBJECTIVES**

- To know the effect of Total Quality Management on Human resource performance. .1
- To determine the effect of Focus on continuous improvement on Human resource performance in government departments. .a
- Knowing the impacts of Operations Management on the proficiency of HR in government organizations. .b
- To examine the effects of supplier management on the efficiency of human resources in government agencies. .c
- Getting to know the moderate position of Organizational success in government agencies between Overall Quality Control and Human Resources performance. .2

**RESEARCH MODEL**



**LITERATURE REVIEW**

This section will discuss the definition of total quality management, Focus on continuous improvement, Operations Management, Supplier management and Organizational performance.

**TOTAL QUALITY MANAGEMENT**

The main focus of TQM lies in the continuous improvement of quality in the fields of product or service, the relationships between employers and employees and consumer business relationships. Total quality control is a management approach that started in the 1950s and has been more prevalent since the early 1980s. Total quality is a definition of a company's philosophy, attitude, and organisation that aims to deliver goods and services to clients that satisfy

their needs. In all facets of the company's activities, community demands consistency, with operations being conducted properly for the first time to remove flaws arising from operations. Although Overall Quality Management (TQM) is a very significant factor in the organization's long-term performance. The implementation of TQM has been an important aspect of improving organizational efficiency. An significant part of enhancing operational performance has been the introduction of TQM. Many scientists have studied the connections between TQM and results. Whereas, various aspects of performance such as economical, artistic, executive and quality performance have been used to research the relationship between overall quality management and performance scientists. Ongoing exploration on TQM has inspected the connections among TQM and authoritative execution (12). Total Quality Control focuses on continual enhancement of processes within companies to provide superior service to consumers and satisfy consumer expectations. Total Quality Management was adopted as popular guidance for organizational management in order to develop vital and strategic information in information organization (13).

There are many concepts and variances of the comprehensiveness of TQM, as some of them are limited to focusing on some characteristics and not others, despite the differences, but some of them have imposed themselves on administrative thought. As Schuctyer defined total quality management as a "distinct culture of performance, as managers work and strive continuously to achieve the expectations of customers and beneficiaries, and perform the work properly from the start with achieving quality effectively and in the shortest possible time" (14).

### **HUMAN RESOURCE PERFORMANCE**

Performing is to do an obligatory or work order that was given to a person to do (15). Job performance can be defined as "the level of carrying out job tasks" and it reflects how the individual fulfills the job requirements, often an overlap occurs between the concept of performance and the concept of effort as the effort expresses the energy spent while performance depends on the results only (16).

"Performance is the performance by individuals of the tasks and activities that make up its work, and how individuals will perform their duties during the production and the processes attached to it" (17). In addition, performance is the end result of an individual's effort that begins with his understanding of the role assigned to him, and thus indicates how efficient he is in completing the tasks that make up his job (18).

From these definitions it can be said that performance is the result of three elements in an individual's effort: abilities, role awareness and the performance of tasks. Thomas Gilbert focuses on the concept of performance. In his view, behavior is the actions that individuals perform within the organization in which they work, while he sees that performance is the combination of behavior and achievement, i.e. the sum of behavior and results together (19). While Ali Al-Salami sees that desire and ability come together to determine the level of performance, there is a correlation between desire, ability and the level of performance (20).

### **ORGANIZATIONAL LEARNING AND PERFORMANCE**

Peter Senge, one of the architects of learning organization theory, defined learning organizations as organizations in which individuals continuously expand their capacities to create the results they really want, in which new and enthusiastic thinking styles are constantly nurtured,

collective aspirations are not curbed, and people constantly learn how to learn together (21). Organizational learning involves developing a new way of solving situations and events, similar to individual learning. Unlike individual learning, collective learning involves the differences in forming adequate collective opinion when interpreting the organisation's actions as results.

Lewitt, and March (22) found that businesses translate past references into behavioral guidelines. From this point of view, organizational learning is to reveal how businesses learn from their own experiences and other experiences, and how they transform these experiences into knowledge. Researchers cite seven essential steps to transform businesses into learning organizations. These steps are; 1) creating opportunities for continuous learning, 2) developing dialogue for research, 3) encouraging collaboration and teamwork, 4) creating a learning system that collects and shares information, gathering people around a purpose and vision, 6) interacting with the business environment, 7) to create systems for the formation and sharing of knowledge in order to create supportive leadership on an individual and team basis (23). Businesses generally see learning as developing education departments. Most training builds on individual skills and knowledge, up-to-date business processes, technical advances and operating protocols. Organizational learning focuses on lessons learned from past achievements (24).

One of the important changes in terms of organization is that organizations demand new skills from employees that are different from the past and develop themselves. The types of skills needed in organizations range from simple to complex. Educated workforce is the most important factor for a business to compete with others (25). Human resources processes aim at improvement and development at all levels of the enterprise simultaneously. Planning for this can be short and long term.

Organizations benefit from learning while achieving these goals. Organizational learning can provide full efficiency to the business, especially in the long term. In order for organizational learning to exist as a process at all levels of the organization, it is necessary to provide a suitable environment and opportunities.

## **METHODOLOGY**

The analytical descriptive method will be relied on in this study. The study population consists of all employees in the government departments, and a random sample of 300 study population will be taken, The study was limited to the year 2019-2020, this study examines the issue of Total Quality Management and its role in improving the performance of human resources, in addition to the mediating role for organizational creativity, This study will also provide an obvious mechanism that helps support the competitiveness of government sector companies by adopting and applying a total quality management system, which in turn has a positive impact on the different competitive policies pursued by companies. The questionnaire was adopted as a main tool for collecting data in the current study for quantitative analysis, the pilot study was conducted by distributing the questionnaire model to a sample of employees in the government departments who were randomly chosen, so that the number of the pilot sample was (35) from the study community, however The Cronbach's alpha coefficient for the tool as a whole reached 0.86 which is considered acceptable if it exceeds (0.70).the Statistical Packages Program (SPSS) were used to answer the study questions.

## FINDINGS

### Profile of Respondents

A total of 300 respondents have participated in this study. Majority of the respondents (60.7%) are males with bachelor degree (43.0%), the employees in the government departments whose experience ranges between (8-15 years) are the most frequent, which reached (125) by a percentage (41.7%). finally, the departments under the name of an employee or worker are the most frequent who reached (167) by a percentage (55.7%).

### Hypotheses Testing

To test hypotheses of the study hypotheses, Multiple Regression analysis was used to reveal the role of total quality management in improving the performance of human resources in the government departments and the mediating role for organizational creativity in improving the performance of human resources. Table (1) shows the result of direct effect hypotheses.

Table (1): result of direct hypothesis

	Independent variable	T-value	Sig.	$\beta$	STDEV
-1	Leadership	12.117	0.00	0.206	0.29
-2	Training	13.853	0.00	0.261	0.44
-3	Information Affairs Department	17.435	0.00	0.324	0.64

### Dependent variable: human resource performance

From table (1), there is a measurable importance at the degree of importance ( $\alpha \leq 0.05$ ) of the part of complete quality administration in the exhibition of hierarchical inventiveness divisions, where the estimation of (T) was (12.117) and genuinely huge (0.00). Furthermore, there is a factual importance at the degree of importance ( $\alpha \leq 0.05$ ) of the part of complete quality administration (Leadership, Training, and Information Affairs Department) in hierarchical imagination offices; along these lines the theory is acknowledged.

Table (2): Moderating effect of organizational creativity

	Independent variable	R-value	R <sup>2</sup> -value	F-value	Sig.
-1	Total Quality Management	0.974	0.949	5583.4	0.000
-2	organizational creativity	0.975	0.951	2897.1	0.000

### Dependent variable: human resource performance

Table (2) shows that the mediation performance of innovation between TQM and human resource performance in government departments has led to an increase in the value of (R) which represents the overall correlation model from (0.974-0.975), It also shows through the value of (F) that the overall effect has decreased from (5583.4 – 2897.1) while remaining statistically significant at the level of significance ( $\alpha \leq 0.05$ ), thus the hypothesis is accepted.

## CONCLUSION

This study has investigated the TQM among government departments. The findings of hypotheses testing indicated that TQM has an effect on Innovation performance. The effects of innovation between TQM and human resource performance as a mediators had a role, where the strength of the influence of TQM on the human Resource Performance increased with the presence of the organizational creativity. In addition, the aims of this paper is to examine whether

organizational learning has an important mediating role in the effect of social human resources management processes on perceived performance. The results have shown that organizational learning has a partial mediating effect for performance measurement and training development sub-dimensions, and partially mediating effects for selection practices and work-family support in the effect of human resources management processes on perceived performance.

In regression analysis, it was seen that all sub-dimensions of human resources management processes were effective on perceived performance. In the mediation effect of organizational learning, while the effects of performance measurement, training and development sub-dimensions of human resources management processes continued, it was observed that the significant effects of selection practices and employee support on perceived performance were lost. It is seen that organizational learning has an important effect on perceived performance and human resource management practices. In addition, it can be said that the relation of perceived performance with performance evaluation and training and development, which is closely related to career development, is the result of employees' evaluation of their own development in parallel with the development of the organization and forming their perceptions in this direction. Nevertheless, it can be evaluated that organizational learning is effective on perceived performance in environments where the individual and the organization develop together. However, this paper recommends to enhancing the role of organizational creativity in government departments and mainstreaming the role for innovation to all governmental institutions.

### **References**

- Alzaqebah, M., & Abdullah, S. (2015). Hybrid bee colony optimization for examination timetabling problems. *Computers & Operations Research*, 54, 142-154.
- Al-Zaqeba, M. A. A., & Al-Rashdan, M. T. (2020). Extension of the TPB in tax compliance behavior: The role of moral intensity and customs tax. *Int. J. Sci. Technol. Res*, 9(4), 227-232.
- Al-Zaqeba, M. A. A., & Al-Rashdan, M. T. (2020). Extension of the TPB in tax compliance behavior: The role of moral intensity and customs tax. *Int. J. Sci. Technol. Res*, 9(4), 227-232.
- Howdy, F. (2012). A proposed vision for the application of total quality management in higher education institutions. Omar Al-Mukhtar University. White.
- Alaaraj, S. (2018a). Knowledge Management Capability, Trust, and Performance of Manufacturing Companies in Emerging Economies. In *Proceedings of 177 th The IIER International Conference* (pp. 1–9). Istanbul.
- Alaaraj, S., Mohamed, Z. A., & Ahmad Bustamam, U. S. (2018). External Growth Strategies and Organizational Performance in Emerging Markets: The Mediating Role of Inter-Organizational Trust. *Review of International Business and Strategy*, 28(2), 206–222. <https://doi.org/10.1108/RIBS-09-2017-0079>
- Alzaqebah, M., Alrefai, N., Ahmed, E. A., Jawarneh, S., & Alsmadi, M. K. (2020). Neighborhood search methods with Moth Optimization algorithm as a wrapper method for feature selection problems. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, 10(4), 3672.
- Abd Rahman, M. N., Shokshok, M. A., & Abd Wahab, D. (2011). Barriers and benefits of total quality management Implementation in Libyan manufacturing companies'. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 7(4), 619-624.
- Bilgel, N., Aytac, S., & Bayram, N. (2006). Bullying in Turkish white-collar workers.



Occupational medicine, 56(4), 226-231.

Yatkin, S., & Bayram, A. (2008). Determination of major natural and anthropogenic source profiles for particulate matter and trace elements in Izmir, Turkey. *Chemosphere*, 71(4), 685-696.

Tsui, A. S., Pearce, J. L., Porter, L. W., & Tripoli, A. M. (1997). Alternative approaches to the employee-organization relationship: does investment in employees pay off?. *Academy of Management journal*, 40(5), 1089-1121.

Al-Zaqeba, M. A. L. I. A., & AL-Rashdan, M, T. 2020a. The Effect of Attitude, Subjective Norms, Perceived Behavioral Control on Tax Compliance in Jordan: The Moderating Effect of Costums Tax. *International Journal Of Scientific & Technology Research*. ISSN 2277-8616. VOLUME 9, ISSUE 04.

Wang, C. H., Chen, K. Y., & Chen, S. C. (2012). Total quality management, market orientation and hotel performance: The moderating effects of external environmental factors. *International journal of hospitality management*, 31(1), 119-129.

Bass, B. M., & Bass, R. (2009). *The Bass handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications*. Simon and Schuster.

Ahmed Zaki Badawi. Mohamed Kamal Mustafa. 1984. *Dictionary of Workforce Terminology*, University Youth Foundation. Alexandria.

Bayraktaroglu, G., & Ozgen, Ö. (2008). Integrating the Kano model, AHP and planning matrix: QFD application in library services. *Library Management*.

Hassan, S. A., & Abed, S. Y. (2007). Productivity of Civil Defence Troupes in KSA: definition, measuring, and improvement. 21st Civil Defense Conference, Riyadh, KSA, 2007.

Mohammed S, A, Sultan. (2005). *Organizational Behavior*. The New University House, Alexandria.

Salah Abdel Baqi. (2005). *Human Resources Management. Contemporary application approach*. Dar University for Publishing and Distribution. Alexandria.

Ali Al-Salami. 2005. *Total Quality Management and Qualification Requirements for ISO*. Dar Gharib for Printing, Publishing and Distribution. Cairo.

Al-Zaqeba, M. A. A., Hamid, S. A., & Muhammad, I. (2018). Tax compliance of individual taxpayers: a systematic literature review. In *Proceedings of The IIER International Conference* (pp. 42-52).

Levitt, B., & March, J. G. (1988). Organizational learning. *Annual review of sociology*, 14(1), 319-338.

Balay, R. (2012). Effect of Learning Organization Perception to the Organizational Commitment: A Comparison between Private and Public University. *Educational sciences: Theory and practice*, 12(4), 2474-2486.

Baldwin, T. T., Danielson, C., & Wiggenhorn, W. (1997). The evolution of learning strategies in organizations: From employee development to business redefinition. *Academy of Management Perspectives*, 11(4), 47-58.

Suzen, A. (2007). Performance evaluation in teacher evaluation within the framework of human resources management processes: opinions of classroom teachers in a private primary school (Unpublished master's thesis). Anadolu University Institute of Educational Sciences, Eskişehir.

## LANGUAGE BARRIER AS A FACTOR AFFECTING THE PERCEPTION OF SCIENCE INFORMATION AND THE PROPOSED SOLUTIONS

**Dr. Crisanto E. Avila**

Master of Development Communication  
University of the Philippines Open University

### **I. Introduction**

**“Science communication is part of a scientist's everyday life. Scientists must give talks, write papers and proposals, communicate with a variety of audiences, and educate others”.- Feliú-Mójer (2014)**

Thus, it is imperative to communicate scientific information to the general public. Feliú-Mójer (2014) emphasized that when scientists are able to communicate effectively beyond their peers to broader, non-scientist audiences, it builds support for science, promotes understanding of its wider relevance to society, and encourages more informed decision-making at all levels, from the government to communities to individuals.

With this viewpoint, Communication of Science to the General Public is a significant concern of the scientists and the government to make this world a better place to live in as the people intelligently interact with the behavior of the environment and other elements that affect their being.

In this principle, the researcher became interested in identifying the factors affecting the perception of science information and in finding a best solution to the problems. This research was done with the Selected Homeowners of Phase 2 Extension, Mabuhay City, Paliparan 3, Dasmariñas City, Cavite.

### **II. Overview of the Problem**

Arado (2018) believes that communicating science to the masses remains to be one of the challenges faced by the scientists of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) that their main objective is to be able to communicate science in a more popularized fashion that would be understood by the common people.

In the context of communicating science in the Philippines, it is said that (Navarro and McKinnon, 2020) Science in the Philippines is characterized by limited funding, insufficient scientific capacity, and middling research productivity plus the factor that with over 7,000 islands and more than 180 different languages, The Philippines offers a distinct science communication context which is worth examining.

Language is one of the factors that affect the understanding of the science information. Mohun Cyparsade, et.al. (2013) of Mauritius mentioned in their study that language barrier is one factor affecting the teaching-learning process in Science. Thus, in this study, the researcher was interested in investigating other factors that are possibly affecting the perception of science information.

### III. Literature Review

#### **Facing the Challenges of Science Communication 2.0: quality, credibility, and expertise**

The issues of credibility and reliability of information and the role of experts are being raised in this paper. Also, the consequence of ‘crisis of mediators’, the quality of public communication of science is – even more than in the past – highly dependent on the quality of research produced and published in specialized contexts. New research is increasingly pushed in real time into the public domain without being ‘filtered’, as was the case in the past decades, by professional mediators and popularisers.

Another issue presented is the predation in online open access. This inevitably connects science communication at large with trends causing major concerns in the world of research policy and academic publishing: e.g. a significant rise in retractions, the emergence of ‘predatory journals’, and lack of and failure in replicating studies.

#### **Communicating Science Still a Challenge**

From this news report in Sun Star-Davao, ASEAN Science Diplomats Chair Director Glenn Banaguas commented that communicating science to the masses remains to be one of the challenges faced by the scientists of the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). He also said there is a need for the people at the grassroots level to understand climate change in particular.

Banaguas recalled that when Typhoon Yolanda (international name Haiyan) hit the Philippines in 2013, the main problem seen was the failure to communicate to the people the intensity of a “storm surge”. As the term is not as familiar to a lot of people, especially the common residents of the affected areas, the strength of the water surge was stronger than expected causing more lives to be lost.

With this problem, they aim to communicate science in a more popularized fashion that would be understood by the common people. Currently, he said they are partnering with the local government units, the Mindanao Development Authority (Minda), and other different national institutions of other ASEAN countries in order for this goal to be realized.

#### **Beating the Language Barrier in Science Education**

A study in Mauritius saw the need to overcome the language barrier in the learning of science. This was made possible through classroom observations, focus group discussions with students, interviews with educators and post-test for students. They conclude that role play and ICT can potentially overcome the language barrier in the learning of science at pre-vocational level. Findings revealed that reading and writing should be kept to a minimum while the use of Mother Tongue (Kreol language) and hands-on activities with oral interactions must be encouraged during lessons conducted in pre-vocational schools.

#### **Challenges of Communicating Science: Perspectives from the Philippines**

This study concluded that scientists and science communicators in the Philippines perceive local science communication efforts as poorly done and face communication challenges similar to their counterparts in developing countries. Other challenges are amplified within the developing context. For example, the generally low numbers and salaries of science communicators worldwide are even lower in the Philippines. Local science

communication efforts are also challenged to cater to the country's unique culture, like its many languages and conflicting attitudes to science.

Another factor raised in this study is the archaeological structure of the Philippines that each region has a distinct culture that is reflected in the experiences of scientists and science communicators from those regions.

#### **The communications gap between scientists and public**

It was highlighted in this paper that more scientists and their institutions feel a need to communicate the results and nature of research with the public. Public outreach has become an issue of growing importance for science.

Many scientists and scientific institutions feel a need to inform the public about potentially dangerous misconceptions or to counter a continuing barrage of misinformation from numerous quarters including commercial lobbies and fundamentalists. The alarming deficits in the public's understanding of science is a big impact.

#### **Science Communication to the General Public**

It was emphasized that it is important for scientists to be able to communicate scientific information to non-scientists. This is a difficult skill that many practicing scientists lack, likely due to the combination of increased specialization over time and the absence of formal training in science communication. It was argued that incorporating formal communication training into undergraduate and graduate curricula for aspiring scientists will enhance the quality of discourse between scientists and the lay public.

They recommended to develop basic science courses with an emphasis on communication with a layperson audience, with specific examples derived from our own experience developing and implementing a neuroimmunology course designed to promote science communication skills in parallel with mastery of scientific content.

They raised an important point that science journalism is the main conduit for the dissemination of scientific information to the public. Much has been written about how the relationship between scientists and the media can shape the efficient transmission of scientific advances to the lay public. . Good science journalists are specialists in making complex topics accessible to a lay audience, while adhering to scientific accuracy. Unfortunately, pieces of science journalism can also oversimplify and generalize their subject material to the point that the basic information conveyed is obscured or at worst, blatantly wrong. The impact of a basic discovery on human health can be exaggerated so that the public thinks a miraculous.

#### **Gaps that need to be addressed**

Language has been always seen as a barrier in communicating science to common people. Many studies have been done to address this problem. This research attempts to discern other contributory factors hampering the understanding of science concepts and information that affects the belief, behaviors, culture, and decision making of the common people.

The gaps that need to be addressed in this study are the realizations that not only language is the barrier to science understanding but there are also other factors like attitude, orientation, belief, academic background, health, gadget, location, time, and others. These will be investigated in this study.

### **The Conditions and Circumstances that Influence the Problem**

The challenge of this study is to come up with a conclusion supported with findings that there are many factors affecting the perception of science information to the public aside from the language barrier. Under these circumstances, this study requires an instrument in gathering data for the targeted population.

### **The Size and Scope of the Problem**

Specifically, this study will be done in the immediate location of the researcher with 50 respondents focusing on the factors affecting the perception of science information. This study will excavate responses from the respondents in order to draw conclusions.

### **The Interrelationship of the Problem with the other Problems Related to Science Communication**

Based on the reviews conducted by the researcher, it was established that there are many factors contributing to the problems of the science communicators and those are not all from the scientists themselves, institutions, government, information sources but also to the end of the general public. That the furtherance of this study would contribute to the simplification of problems in science communication.

### **Key Audience and Stakeholders**

Residents of Phase 2 Extension, Mabuhay City Subdivision, Brgy. Paliparan 3, Dasmariñas City, Cavite are average income families and most are employees. Only 50% of the population was able to finish a degree that understanding science concepts is a challenge. Participants in this study are selected 50 homeowners.

### **IV. Objectives**

This paper aims to:

1. identify the factors affecting the perception of science information to the end users
2. conduct solution scanning to the problem to identify possible solution
3. come up with the best solution to the problem
4. come up with recommendations in order to address the problem

### **V. Solution Scanning**

In order to come up with the right solutions to the problems presented, the researcher conducted a solution scanning. Ten (10) possible solutions to the problem were presented as follow:

#### **1. Effective Communication**

Mójer (2015) believes that science communication is part of a scientist's everyday life that scientists must give talks, write papers and proposals, communicate with a variety of audiences, and educate others. For them to be successful, regardless of field or career path, scientists must learn how to communicate effectively, ensuring themselves to become an effective communicator. Mojer explained effective communication means transmitting the message clearly and concisely so that it is understood. Science writer must answer 'So what?' and 'Why does it matter?'

To achieve this, science students and professionals need to develop effective communication skills. They need to catch few training opportunities. It is good effective communication skills are no longer perceived as soft skills. Increasingly, they are becoming part of the core professional skills every science student and professional should have. Many science communication training programs and courses for scientists use the public communication of science as a tool to develop effective communication skills.

This solution is one effective move to removing the barriers of understanding science information because understanding is facilitated by effective communication primary objective it to transfer the knowledge.

## **2. Building Knowledge and Understanding**

Understanding Science (US) (not dated) defines science as a collective institution aims to produce more and more accurate natural explanations of how the natural world works, what its components are, and how the world got to be the way it is now.

Further, US believes that science's main goal has been building knowledge and understanding, regardless of its potential applications — for example, investigating the chemical reactions that an organic compound undergoes in order to learn about its structure.

US argues that the knowledge that is built by science is always open to question and revision. No scientific idea is ever once-and-for-all "proved." Why not? Well, science is constantly seeking new evidence, which could reveal problems with our current understandings. Ideas that we fully accept today may be rejected or modified in light of new evidence discovered tomorrow.

It has to come to the knowledge of the stakeholders that despite the fact that they are subject to change, scientific ideas are reliable. The ideas that have gained scientific acceptance have done so because they are supported by many lines of evidence.

To consider as a solution, these scientific explanations continually generate expectations that hold true, allowing us to figure out how entities in the natural world are likely to behave.

## **3. Developing an In-depth Understanding of Complex Scientific Principles**

One of the reasons why we resist of reading complex scientific principles because it requires an enormous amount of time and effort. Tackling a difficult text can be daunting, even for the most intelligent person. Explore Health Careers (2019) gave the following tips to confidently undertake reading science reports.

- a. Ask help of experts or teachers
- b. Read for Understanding-Pay attention to the way the material is laid out on the page: the larger the heading, the broader the topic; the smaller the heading, the more specific the topic.
- c. Scrutinize Each Paragraph-As you ferret out the facts, you Pay close attention to details, formulas, charts, graphs and inter-related concepts.
- d. Read Each Chapter More than Once-It may take you several readings to fully grasp and absorb the material.
- e. Don't Skip Sample Problems-Sample problems emphasize important concepts in



the chapter.

#### **4. Promote Science as a Subject at Schools**

Barni Homden (2017) concludes that Science is one of the oldest and most important academic disciplines, and covers a wide variety of subjects. It is also one of the fundamental parts of the term STEM, used to refer to science, technology, engineering and mathematics. In many countries around the world, the matter of how to promote STEM subjects is a hot topic. This is particularly true of the sciences, which can lead to many great degree options for students.

Since elementary we were oriented that Science helps our understanding of the world around us. Everything we know about the universe, from how trees reproduce to what an atom is made up of, is the result of scientific research and experiment. Human progress throughout history has largely rested on advances in science. From our knowledge of gravity to cutting edge medicines, students of Science have shaped our modern world.

Hormen encourages the governments, companies and wider society to promote Science as a subject at schools; it ensures the next wave of progress in all of the fields that affect our daily lives.

#### **5. Science Outreach is Important!**

Monica Metzler ( executive director of the Illinois Science Council) gave tips on how scientists can succeed at public outreach during the AAAS Annual Meeting. She emphasized that Science outreach is important. She disclosed that the U.S. has a shockingly low scientific literacy rate.

Outreach activities can pay off professionally. Most outreach activities inherently involve organizing thinking and working on communication skills. Developing these skills can lead to better grants, papers, and teaching. Sharing your research on social media may pay off with increased citations for your papers. A study found that highly tweeted articles were 11 times more likely to be highly cited than less-tweeted articles (although whether this is a causal relationship is unknown).

There are many ways to do outreach. More interactive opportunities include science cafes, bringing students into your lab, and going into senior centers and clubs. Outreach isn't about you, it's about your audience. You probably won't talk about your actual research—this level of detail will be too much for most audiences. You may have to zoom out a great deal to get to the right level, and sometimes you may have to talk about a different subject all together.

#### **6. Beating the Language Barrier**

In a study in Mauritius by Van Driel, Verloop & de Vos 1998), they described how in service teachers in the pre-vocational sector adopted specific strategies to overcome the language barrier in the learning of science . Students of form III were taught few basic ideas related to “Earth & Space” through the use of role play and ICT.

The concepts chosen for this study were ‘occurrence of day and night’, ‘relative positions and motions of the Earth, the Moon and the Sun’ and ‘main constituents of our solar

system'. Classroom observations, focus group discussions with students, interviews with educators and post-test for students show that role play and ICT can potentially overcome the language barrier in the learning of science at pre vocational level.

Their study reveals that reading and writing should be kept to a minimum while use of Mother Tongue (Kreol language) and hands-on activities with oral interactions must be encouraged during lessons conducted in pre-vocational schools.

To overcome language barriers, Gratis (2016) suggested the following:

1. Use plain language..
2. Find a reliable translation service.
3. Enlist interpreters.
4. Provide classes for the community.
5. Use visual methods of communication.
6. Use repetition..
7. Be respectful.

Language barriers can be a challenge, but working with people of different cultures and backgrounds is what drives innovation, creativity, and success. Don't let language barriers stand in the way of embracing everything a diverse workplace has to offer.

### **7. Communicate Science in a More Popularized Fashion**

In a news article, Arado (2018) reported that communicating science to the masses remains to be one of the challenges faced by the scientists of the Association of Southeast Asian Nations(ASEAN), as said by an ASEAN Science Diplomats official.

As a means to make the people of the ASEAN further understand weather and climate conditions in the ASEAN countries among many other concerns, the Asean Science Diplomats hold their assembly at the Ritz Hotel from April 23 to 27, 2018.

ASEAN Science Diplomats Chair Director Glenn Banaguas said there is a need for the people at the grass roots level to understand climate change in particular.

"There is really a need for people of Asean to understand and to mitigate climate change that's why what we're doing is to do these types of initiatives to train and hire more people to work with scientists," said Banaguas.

One of their main objectives of the ASEAN is to be able to communicate science in a more popularized fashion that would be understood by the common people.

### **8. Accessibility and Local Attitudes to Science**

Kamila Navarro and Merryn McKinnon (2020) commented that Science communication research is dominated by Western countries. While their research provides insight into best practices, their findings cannot be generalized to developing countries.

There study examined the science communication challenges encountered by scientists and science communicators from the Philippines through an online survey and semi-structured, investigative interviews.

Answers revealed issues which have been echoed in other international studies. However, challenges of accessibility and local attitudes to science were magnified within the Philippine context. These results indicate the ubiquity of certain challenges in science communication and the need for country-specific science communication frameworks.

They recommended that further research on the identified challenges is needed on a local and global scale.

### 9. Mastering Basic Science Skills

Technology described Science is one of the top fields of today that has continually gained recognition due to discovery and invention. Science is one of the most interesting subjects anyone can ever take in his entire school life. It enables you to let your curiosity loose and be able to discover many things in this world you never knew existed.

Curiosity and desire for improvement of life has lead many people to incline towards science and eventually become experts in this field. Had you decided to go into the field of science there are basic science skills you need to learn in order for you to be the best in the field.

**Observing.** This is by far the most important basic science skills one needs to learn and develop.

**Inferring.** This means making an educated guess. Educated meaning you have observations prior to making your guesses.

**Measuring.** Math is the language of science thus measuring is also a skill you have to learning science.

**Communicating.** This might seem out of the sphere of science but basic communication skills is also among the basic science skills you need to learn. All of these are the basic science skills one needs to learn to be successful in the field of science. As an ever growing industry, they need highly skilled and highly developed people to join the field. Master these skills to be highly competent in joining the battle in the pursuit of science.

### 10. Possible Remedy to Conquer inequality

Kaptana, Timurlenkb (2012) believes that scientific knowledge is the common heritage of humankind. It is the only treasure of humankind that can provide a possible remedy to conquer inequality and to bring about an acceptable quality of life and a purpose, for a majority of the people of the world. Some of the main problems that should be overcome for a sustainable and proper science education are:

1. Inadequate teacher compensation and professional development to attract, prepare and retain high-quality teachers,

2. Insufficient number of science and technology teachers' taking active role in the preparation of the programs,

3. The insufficient in-service training of the science teacher in the transition state of a program,

4. Compartmentalized subjects taught by teachers isolated within and across

departments,

5. Students generally lack motivation and have low self confidence in learning,
6. Persistent achievement gaps in science and math among many student subgroups, demographic changes,
7. The huge numbers of the students in the class,
8. The informational education orienting students towards only exam achievement,
9. The broken link with other lessons,
10. Insufficient physical conditions of schools (less laboratory opportunities),
11. The intensive curriculum but insufficient time allocation for science education and
12. The instruction of lesson in an information level and students in passive position (only listening and writing), teachers in active position (writing on the board and teaching in a classical way),

In this paper, the problems of challenges for science education and solutions to overcome the problems were presented. The lack of epistemological role of science is emphasized and the productive use of history and philosophy of science is proposed in science education.

#### **Synthesis:**

Doing the solution scanning to the problem presented to this paper gave the researcher an opportunity to understanding why there is a poor understanding of science information not only by young people but mostly by the adult populace.

Effective communication by scientists and science communicators themselves must be employed so they may be understood by the common people- the end-user of the science information. This solution is one effective move to removing the barriers of understanding science information because understanding is facilitated by effective communication, its primary objective is to transfer the knowledge.

Science communicators must put in mind that building knowledge and understanding must be their consideration in sending scientific information. To consider as a solution, the scientific explanations continually generate expectations that hold true, allowing people to figure out how entities in the natural world are likely to behave.

It is true that one of the reasons why we resist of reading complex scientific principles because it requires an enormous amount of time and effort. With this, science learners must have prior knowledge about basic scientific principles so they can easily relate to the complex scientific principles.

Even at the early level of education, science must be promoted as an important subject.

Teachers must establish love and interest in science. This ensures the next wave of progress in all of the fields that affect our daily lives.

Science education does not stop in schools, it has to be brought outside the school—in the community through doing science outreach activities like presenting research and other platforms of reaching out to the community.

To propagate scientific information we have to overcome language barriers by using simple language that laypeople understand. Translating a science jargon to a local term can

help emphasize a message. An interpreter can be of help. This is the same with the idea of communicating science in a more popularized fashion that would be understood by the common people.

We must not depend on the researches and scientific reports from Western countries as they may now just conclude on the local situations. Filipinos must develop a culture of science writing for Filipinos.

To ensure easy understanding of scientific information, a must for everyone to acquire scientific skills such as observing, inferring, measuring, and communicating. All of these are the basic science skills one needs to easily grasp science concepts.

The bottom line of all challenges in understanding science is the issue of inequality.

There are no equal chances to be educated, no equality in life's comfort, no equality for time to learn science.

With the above-mentioned solutions, I have found remedies to ease the factors affecting the perception of scientific information to the homeowners of Phase 2 Extension, Mabuhay City, Paliparan 3, Dasmarinas City, Cavite.

## **VI. Solution Generation**

This paper intends to find a the solution to the factors affecting the perception of science information to the villagers of Mabuhay City subdivision particularly at Phase 2 extension. With the 10 identified possible solutions in the conducted solution scanning activity, this proponent was convinced that solution number 6 which is Beating the Language Barrier is the best solution that will be adopted in this study and that will solve the problem presented.

As suggested by Gratis (2016), there are 7 strategies that can be considered in overcoming language barriers such as:

1. Use plain language.
2. Find a reliable translation service.
3. Enlist interpreters.
4. Provide classes for the community.
5. Use visual methods of communication.
6. Use repetition.
7. Be respectful.

The particular difficulty that the community in Phase 2 extension, Mabuhay City Subdivision is experiencing in the perception of the science information is understanding the language used particularly on published science articles. Most of the publications are written in English is referred to as quality publications and popular newspapers are in Filipino. In broadcast media such as radio and television, they have the same issue, understanding the language used especially the jargon and technical terminologies.

In Phase 2 Extension, Only 60% of the heads of the family were able to finish college and 40% finish high school. But 90% of the families can send their children to college. With the level of education in the community, understanding the language used in science information is a big challenge.

In this premise, the community needs help for them to overcome the challenges brought by the language barriers. In this paper, the seven strategies suggested by Gratis will be tested. The researcher, with the help of science teachers of St. Aloysius Academy of Dasmariñas will conduct an experiment with the identified participants in the study.

In collaboration with the officers of the homeowners association, the researcher will identify the sample population that will serve as the participants in this study considering their availability and capacity to participate.

Resources of the St. Aloysius Academy of Dasmariñas and the homeowners association will be utilized as to the database, paper works, and facilities. An amount of P5,000.00 was allocated budget of the researcher for the conduct of this project which includes materials and food.

In the experimentation to be conducted by the researcher and the teachers will do the following:

**A. Using plain language.**

Two articles will be presented to the participants, one is the original science reports lifted from a newspaper and the other one is a revised version using plain language. With this, a conclusion maybe drawn on which can be easily understood.

**B. Finding a reliable translation service.**

Another sets of articles will be presented, one is in English and one is in Filipino. Respondents will be asked which one can easily be understood. This is another strategy to draw a conclusion.

**C. Enlist interpreters.**

To simulate broadcast media, in this strategy, participants will watch an English video clip about science news. Afterward, a teacher will interpret the news using Tagalog and laymen terms. Participants will be asked how an interpreter can help them understand the news report.

**D. Provide classes for the community, use visual methods of communication, use repetition, and be respectful.**

In this procedure a teacher will deliver a lesson to the respondents about a particular health issue using visual aids and employing repetition and the value of respect. The teacher will teach to the adult learners discussing a health issue and to make it easy to understand he will use visual aids like pictures, charts, and others. He has to set a friendly ambiance by showing respect to the participants and by injecting other values.

To gather the responses and reactions of the participants on each activity, a questionnaire will be served to the participants. A simple questionnaire will be prepared by the researcher in a way that they will choose their answer based on the given choices.

After the experimentation, the researcher will document the results in the questionnaire in each activity. Results of this experimentation will be the basis of the conclusion and recommendation to be addressed to the science communicators, media, and the LGU.

Recommendations for science communicators and the media will focus on using plain language and translation. For the LGU and community, the recommendations are about providing interpreters and conducting classes to the community.



## VII. Solution Implementation

In the implementation phase of the solution, the following procedure shall be done.

Step 1. Sending the communication to the board of directors of the homeowners association for the solicited cooperation requesting for a meeting.

Step 2. Meeting with the BOD of the homeowners association for the conduct of the experimentation and as well as the implementation.

Step 3. In cooperation with the secretary of the homeowners association, the researcher will identify the sample population that will serve as the participants in this study considering their availability and capacity to participate.

Step 4. Meeting with the Science Teachers of the St. Aloysius Academy of Dasmariñas for the preparation of the experimentation to be conducted.

Step 5. Finalization of the date of the experimentation and communicating with the participants as to the venue, schedule and program flow.

Step 6 . In the experimentation proper, there will have 4 stations intended for 4 activities as follows:

### A. Using plain language.

Two articles will be presented to the participants, one is the original science reports lifted from a newspaper and the other one is a revised version using plain language. With this, a conclusion maybe drawn on which can be easily understood.

### B. Finding a reliable translation service.

Another sets of articles will be presented, one is in English and one is in Filipino. Respondents will be asked which one can easily be understood. This is another strategy to draw a conclusion.

### C. Enlist interpreters.

To simulate broadcast media, in this strategy, participants will watch an English video clip about science news. Afterward, a teacher will interpret the news using Tagalog and laymen terms. Participants will be asked how an interpreter can help them understand the news report.

**D. Provide classes for the community, use visual methods of communication, use repetition, and be respectful.**

In this procedure a teacher will deliver a lesson to the respondents about a particular health issue using visual aids and employing repetition and the value of respect. The teacher will teach to the adult learners discussing a health issue and to make it easy to understand he will use visual aids like pictures, charts, and others. He has to set a friendly ambiance by showing respect to the participants and by injecting other values.

### Step 7. Answering the Questionnaire.

To gather the responses and reactions of the participants on each activity, a questionnaire will be served to the participants. A simple questionnaire will be prepared by the researcher in a way that they will choose their answer based on the given choices.

**Step 8. Documenting the results.** After the experimentation, the researcher will document the results in the questionnaire in each activity. Results of this experimentation will be the basis of the conclusion and recommendation to be addressed to the science communicators, media, the LGU and the homeowners association. This will also serve as a

reference on the implementation phase.

**Step 9. Another meeting with the BOD of homeowners association.** In this meeting, for the practical application of the solution by way of implementing the two major projects capturing the 7 strategies as suggested by Gratis (2016) in overcoming language barriers in science communication.

a. Posting and dissemination of the science reports utilizing plain language and translated in Filipino (Tagalog) for better understanding of the community. It may be about calamities, health issues and science breakthrough. This may be in a form of a circular memorandum, poster, announcement and fliers.

b. Staging a forum with invited speakers to interpret science information to the level of the laymen and using local language. Speaker shall be required to use visual aids like concrete material or power point presentation. To consider that the listeners are adult learners, the forum shall be done in a friendly manner observing respect and learning styles. This can be incorporated in the association's general assembly (GA). Virtual (zoom meeting) will also be organized.

**Step 10. Conducting evaluation of the projects.** An evaluation instrument will be prepared to evaluate the implementation.

### VIII. Monitoring and Evaluation

To insure proper implementation of the solution, an Action Plan will be prepared with the specific activities, name of persons involve, date, materials , budget, and expected outcome. For evaluation there will be an evaluation instrument of the implementation that would be the basis for improvement.

### REFERENCES

- Arado, J. (2018)  
Sun Star Davao  
Communicating Science Still a Challenge  
Retrieved from: <https://www.sunstar.com.ph/article/1588759/Davao/Local-News/Communicating-science-still-a-challenge>
- Brownell, S. et al (2013)  
J Undergrad Neurosci Educ. 2013 Fall; 12(1): E6–E10.  
Science Communication to the General Public: Why We Need to Teach Undergraduate and Graduate Students this Skill as Part of Their Formal Scientific Training  
Retrieved from:  
[cbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3852879/#:~:text=of%20scientific%20content](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3852879/#:~:text=of%20scientific%20content)
- Bucchi, M. (2019) Facing the Challenges of Science Communication 2.0: Quality, Credibility And Expertise  
Retrieved from:  
<https://efsa.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.2903/j.efsa.2019.e170702>
- Feliú-Mójer, M. (2015) Effective Communication, Better Science  
Retrieved from: <https://blogs.scientificamerican.com/guest-blog/effective-communication-better->

[science/#:~:text=When%20scientists%20are%20able%20to,government%20to%20communities%20to%20individuals.](#)

Cyparsade, M. et al (not dated)

Beating the language barrier in science education: In-service Educators' coping with slow learners in Mauritius

Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1022169.pdf> Feliú-Mójer, M. (2015)

Effective Communication, Better Science Retrieved from: <https://blogs.scientificamerican.com/guest-blog/effective-communication-better-science/#:~:text=When%20scientists%20are%20able%20to,government%20to%20communities%20to%20individuals.>

Navarro, K. et al (2020)

Challenges of Communicating Science: Perspectives from the Philippines.

Retrieved from:

<https://go.gale.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA624327103&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=18242049&p=AONE&sw=w>

Summer, A. (2013)

11 Tips for Communicating Science to the Public

Retrieved from: <https://www.aaas.org/11-tips-communicating-science-public#:~:text=Try%20writing%20an%20op%2Ded,senior%20centers%20and%20Rotary%20clubs.>

### Pilot Testing of the Solution and Implementation

The solution was pilot tested last January 12, 2021 with the selected homeowners of Phase 2 Extension held at St. Aloysius Academy of Dasmariñas. It was participated by 10 homeowners, 5 teachers and 5 officers of the association.

For those who did not participate on face to face implementation was able to participate with a virtual meeting via zoom last January 12.





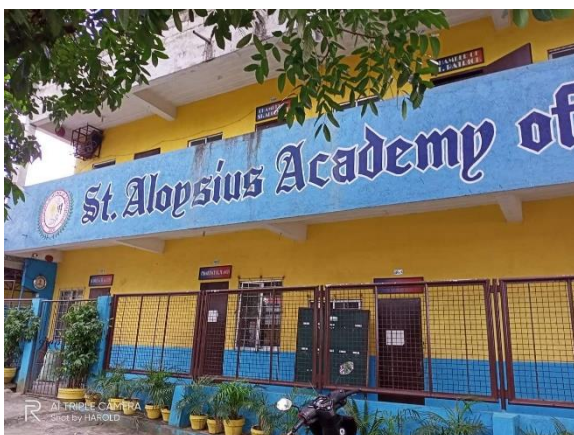
A meeting with the clerk of the Phase 2 Homeowners Association for the issuance of the BOD approval of the implementation. The clerk also provide the list of the participants.



Checking the venue to be used for the experimentation activities and pilot testing at St. Aloysius Academy of Dasmariñas.



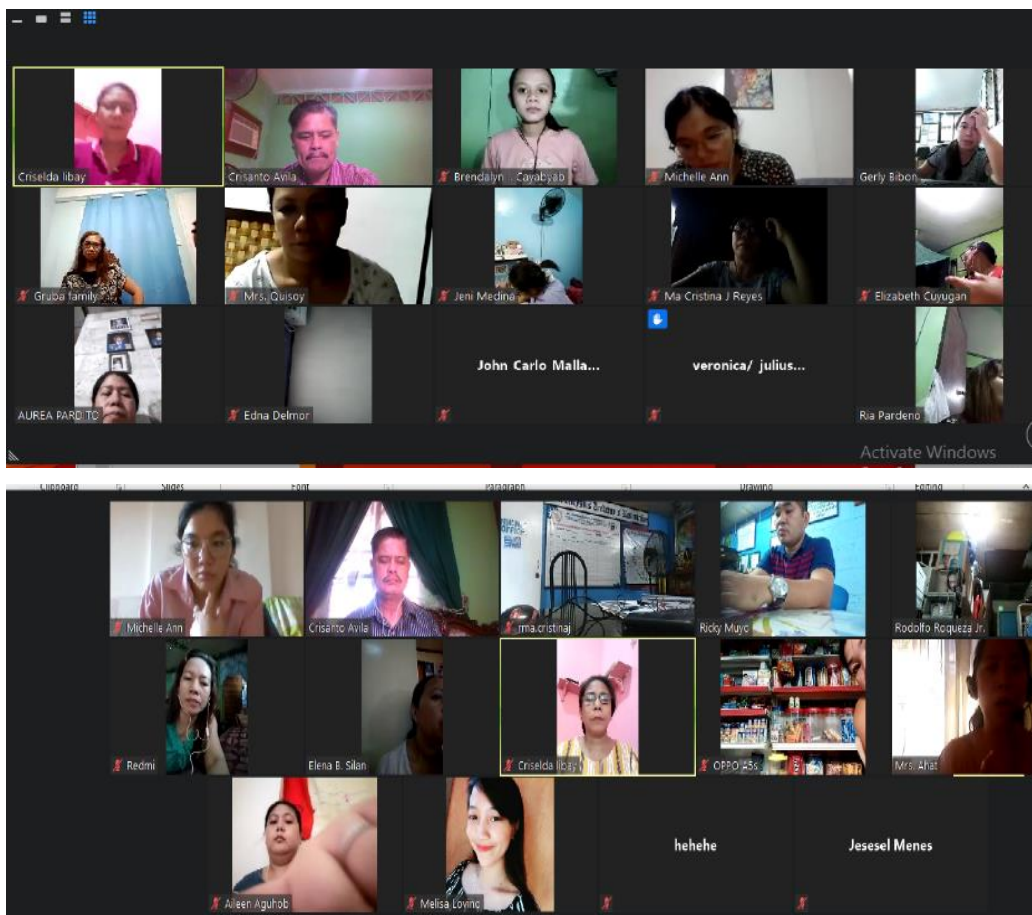
The researcher is giving instructions to the teacher-volunteer who will assist in the conduct of the experimentation and implementation proper.



The school building of St. Aloysius Academy of Dasmariñas to be used by the researcher in conducting the pilot testing following the protocol of social distancing.



Ms. Brendalyn Cayabyab, a teacher-volunteer simulating classes for the community, using visual methods of communication, use repetition, and being respectful with adult learners.





Virtual Meeting with homeowners for the interpretation and translation of a science report. Ms. Brendalyn Cayabyab, read an English article about the new variant of coronas virus and translated it to Filipino and gave interpretation.



Activities for video and written report translation and interpretation with the teacher-volunteers.

### **ACADEMIC INTEGRITY STATEMENT**

Before submitting your assignment and written report, copy this and insert your signature:

As a student of the University of the Philippines Open University (UPOU), I hold myself to a high standard of integrity, and by signing/accepting the statement below I reaffirm my pledge to act ethically by honoring the UP Student Code of Conduct.

I acknowledge that the work I submit is my individual effort. I did not consult with or receive any help from any person or other source. I also did not provide help to others. I may work with others only if the instructor gave specific instructions, and only to the extent allowed by the instructor.

I understand that suspected misconduct on given assignments/examinations will be reported to the appropriate office and if established, will result in disciplinary action in accordance with University rules, policies and procedures.



*In accordance with the rules and regulations of the University of the Philippines on student conduct and discipline\*, I certify that all my answers here are my own work, and that I have cited all references that were used in this assignment:*



A large, bold, black handwritten signature, possibly the name 'Aldo', written in a cursive style.

\*As approved by the BOR at its 876<sup>th</sup> meeting on September 2, 1976 and as amended at the 923<sup>rd</sup> BOR meeting on January 31, 1980 and 1017<sup>th</sup> BOR meeting on March 8, 1988 and further amended at the 1041<sup>st</sup> BOR meeting on July 4, 1991 and 1051<sup>st</sup> BOR meeting on June 25, 1992

**FACTORS RESPONSIBLE FOR VARIATION ON LAND VALUE IN ABUJA.**

**SANI INUSA MILALA**

ORCID ID: Orcid.org/0000-00017332459

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**SHUAIBU H MANGA**

Estate Management Department Federal Polytechnic Mubi, Adamawa state, Nigeria

**ILYASU IBRAHIM**

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**1.0 INTRODUCTIONS**

Traditionally the value of land has been founded on its physical characteristics. (DeVito, 2017). Land has been valuable because of its capacity to provide essentials of life. Pre-historic man attached value to land depending on its productivity. As the art of cultivation began to develop, differentials in land fertility were discovered probably by trial and error and it was found out that certain lands were more productive because of better soil conditions and water supply. Highly productive lands were scarcer and imparted a higher value. (Sharma, 2017) From the study of economics of urban land, origins of land value in modern times derive both from physical characteristics and from its location within the urban landscape. These two sources are also responsible for the value of agricultural land, a fact recognized by early economists such as Von Thunen. Physical characteristics of land, subsoil conditions for example influence value through affecting the cost of improving that land for urban uses. Location of the land, the space relationship with other urban facilities and activities not only largely determines the use to which each parcel is to be put, but also does much to explain its productivity. (Harvey, (2016) However, the reaction of man to the environmental conditions is not only a natural reaction, but also a regulation action. Neither fire, nor earthquake, nor the has deterred man in his life to build.

(Williams, & Shepherd, 2016) Town and cities have continued to be on the rise and as they have grown in importance, the various social sciences have also increasingly become concerned with them. The internal structure of these cities, activities carried out and the impact of these activities to their neighbourhoods has proved to be a subject of extra-ordinary richness and complexity. The theory to be presented concerns the relation of land values to factors determining the market value of land. These factors will be analysed and the weight of each factor is established as regards land value variations. (Koens, Postma, & Papp, 2018) Land values are dynamic when subjected to various forces. These forces directly contribute to changes in the aggregate demand and supply for land. This is considered with reference to the distribution of different types of land uses with the subject area. The study looks into the factors and their extent of influence in land values. This involves considering the qualitative and quantitative facts of Abuja land markets and seeking to discover the behavioral laws of social and economic factors governing urban land uses.

Left unregulated, land markets in general, and urban land markets in particular, suffer from endemic problems of „market failure“ (Mowoe, 2019). These problems arise in part because of the locational specificity of any legally defined plot of land, and the fact that the value that can be generated from that land and the welfare or enjoyment associated with its occupation are strongly influenced by the uses and characteristics of neighbouring plots of land.

The land variations can be reflected by the physical growth of Abuja. For example, the upcoming new buildings, increased number of schools, public improvements and construction of new road from Mavo to Gimbi and population increase. Land variations can also be reflected by the growth and shifting of the land value structure according to the different land uses. residential land use has the highest percentage rate of change, seconded by the Agricultural land use and thirdly Commercial land use. There is a cause, not yet adverted to, which must be taken into consideration fully to explain the influence of material progress upon the distribution of wealth. A close relationship is expected to exist between the physical growth of the area and the changes in its land values.

The study will therefore examine the factors affecting the variation of land value of land and also find out the degree of influence of each variable. The knowledge of these factors and the degree of influence of each factor is of great importance since they result to changes in the levels of demand which has prompted considerable interest in ways and means that keep real estate markets from getting out of hand.

In conclusion, real estate market is heterogeneous and complex. This creates the need to standardize land prices in relation to the market economy and the levels of income of the population. This ensures maximum benefit both for land users and land owners and leads to a growing economy.

One may propose a number of reasons why there has been shortage of land in Abuja around the town, but no one would deny that the single most important reason is population influx which has continued to rise in the past years. The sharp rise in land prices from the latter half of the 2006 has aggravated the problem. It is widely recognized that the land problem is not the heart of housing problem only but also one of the most social and economic problem in the present day world.

Just like any other urban area of the country, many towns in the country have been badly hit by the affected of land which is mostly brought about by and landlessness in the surrounding area. This has led to decrease in the variation of land values within the town and also change of land use. Location of the town has also influenced the activities on the neighbouring areas due to wide range of factors affecting both internal and external. This has led to loose financing and an upward spiralling of market prices to values that are unreasonably high in relation to the immediate income producing potentials of the properties involved. On the other hand, reduced demand can lead to depressed business conditions.

## **2.0 literature review**

### **Definition of Land**

Land is seen as one among the many forms of wealth. This is because its use decisions are made within the calculus of the decision-making unit. However, different scholars have tried to come up with the definition of land. This has led to the expression of diverse opinions

as to what constitutes fair definition of the term “land”. According to (King, Oriah 1987), land is regarded as an asset that is capable of generating a stream of cash flow over a period of time. He also goes ahead to explain that land is capable of generating use satisfaction that is quantifiable in monetary terms. This is the case where an occupier rents an alternative accommodation to obtain similar use satisfaction where he is not in possession of the land he owns. Early economists such as David Ricardo and Von Thunen viewed land as a factor of production where its supply and demand affects the rental and capital value of land. They take land as natural resource, a commodity and a primary source of wealth.

Land is defined as the delineable area of the earth surface which encompasses all attributes of the biosphere above or below the surface. This include those of the near surface climate, surface hydrology, soil and terrain forms, ground water reserves, animal and plant populations, human settlement pattern and the physical results of both present and past human activity. This is further emphasized by (Abbott 1986) who defines land as “a dry part of the earth’s surface”. This is an inclusive meaning including all that is fixed to land, whether by man or nature together with its natural produce above or under its surface. (Denman 1972), land to the Lawyer does not conform to the abstract concept of the Economist. In the legal sense, land is defined as a right that extends as far above and below the surface as is physically possible. This in theory means that legal authority for taking decisions will therefore lie in the property rights over the land which will largely be determined by the local.

#### **Land as a Factor of Production**

The characteristics of land as a factor of production differ in a number of ways from the other factors of production, these characteristics influence the way in which it is priced, as compared to freely reproducible goods or to capital and labor:

- (1) Land is more durable;
- (2) Land is not homogenous;
- (3) Land is immobile and fixed in location;
- (4) Land provides many services which have only a subjective value
- (5) Land (as space) is indestructible.

Land law. Laws are enacted to direct and protect individual owners and users of land.

(Dawson 1984) argues that land is specific in location and as a result, their physical characteristics of very paramount importance. This implies the need to recognize the physical characteristics of land as encapsulated in climate, geology, soils, water, and vegetation and their influence in land use.

#### **Factors affecting Land Value**

Factors affecting Land Value mainly include the following:

1. Physical attributes: These include quality of location, topography, climate, availability of water, sewer lines, etc. More and better facilities are attributed to a higher price of land. Topography further has a direct effect on the construction cost and thus the overall development cost. The facilities thus developed on an uneven land will have a much higher cost as compared to the flat plain.

2. Accessibility to economic activities: the more easily economic activity is accessible, the more is the value of the land. For example, most of the metropolitan cities have the

maximum land values at the centre, or at the central business district of the city. This is because of the nearness to the economic activities and workplace. This factor affecting land value is the sole most important factor which led to the development of various land price models in urban economics.

3. Neighborhood amenities: The cost of land is also affected by the availability of the facilities such as shopping areas, medical facilities, school, parks & playgrounds, and other basic need of the humans. This helps in saving the time of people every day, the time saved adds up the cost of land. Also, the reduced travel and reduced trip distance will directly have the monetary benefits of the person residing in an area with many such facilities in proximity.

4. Present and future land use: The value of the land is also determined by the land use permitted in the land premises. For example, if we compare the values of two lands of same prices and same location but the land use permitted in the lands are different, one is commercial and one is residential. In such case the value of the land with the land use which has more rate of return over a period of time will be valued more. People are willing to pay a higher amount for commercial land, in some cases industrial or institutional land use might attract even higher prices.

5. Demand and Supply Function: With the significant demographic changes in the cities with time, the need for land also increases with the same factor, with the increase in population there is an increase in economic and other activities. This directly increases the demand in the of the land components. The anticipation of high yields may also induce false scarcity of land; hence the location advantages of the properties at any time within the urban boundaries and hence causes economic values of land to be increased. For any site, there are specific points of transition in use, closely related to the infrastructure and services, where a jump in property value is likely to happen.

6. Location and Transport Linkages: The property located in the area of high level of infrastructure facilities or the one located in or adjacent to the area of intensive economic activities such as markets or industries have higher values. Transport linkages are also crucial since they govern the mobility & ease of movement to and from the area. Clearly defined hierarchy of roads, efficient public transportation and lack of congestion are some of the desired transportation attributes of any area. Residential land values are also observed to be in direct proportion to the hierarchical order of the adjacent road.

The valuation of land is done keeping in mind the factor mentioned above; however, the actual selling price of an area is ultimately determined by the paying capacity of the buyer. All the factors mentioned above-affecting land value might give a price which no one is willing to pay, and thus the actual amount paid becomes the price instead of the evaluated price.

### **Concept of Value**

What do we mean by value? It is said that everyone has their own values. Is it in order to ask "how much" when one says, for example, I value truth or even I value my mother. Is it acceptable to say that there is a meaning to value for which the question of "How much?" is meaningless? If I had to pay ransom to save my kidnapped mother, or even had to lie in order to save her, wouldn't I then be forced to understand that my values were quantifiable? Value is meaningless outside of the act or possibility of exchange.

Study of land economics shows that origin of land value in modern times is derived from both physical characteristics and its location for both urban land scape and agricultural land, a fact recognized by early economists as Von Thunen. Physical characteristics of the land, sub soil conditions for example influence value through affecting the costs of improving that land for urban uses. Location of land and the space relationship with other urban facilities largely determines the use to which each parcel is to be put and also its productivity and value.

With the above historical background of value in mind, it is necessary now to define value itself.(Miles, L.D 1974) attempts to give an explanation of what value is. He explains that a product or service is generally considered to have good value if that product or source has appropriate performance and cost. From this definition, it can be said that value can be increased by either increasing the performance or decreasing the cost. More precisely, value is always increased by decreasing costs while maintaining the performance. Value is dynamic in meaning and according to the content. At any point in time the value of a commodity is a function of its utility, scarcity, taste and transferability. There are various types of values which include; aesthetic, political, social, economic, religious, and cultural values. However, Economists and appraisers are basically concerned with economic and market values.

#### **Market Value of Land**

The market value of land varies, among other things, according to the functional type of the area in which it is situated in the overall pattern of land uses and with respect to other sites within one particular type use area. Value can be classified in to two main classifications; utility value and market value. Market value is the value in exchange or the amount of money at which a property can be sold or exchanged at a given time or place. This is the price in terms of money for which a property would sell in the open market. Utility value is the value to the owner which includes the value of the amenities attached to the property, as in the case of the owner occupier.

The Uniform Standards of Professional Appraisal Practice (USPAP) define market value as the most probable price which a property should bring in a competitive and open market under all conditions subject to a fair sale, where both the buyer and the seller act prudently and knowledgeably and assuming that the price is not affected by any external forces. The definition of market value typically assumes an arms" length transaction meaning that; The buyer and seller are typically motivated, a reasonable time is allowed for the exposure of the property in the open market, value will remain static throughout the period and that both parties are well informed and acting in what they consider their best interest.

The value so obtained or established will be for a particular time in a particular geographical location. In English statutes, the term market value is defined in a variety of ways. For example "the price which that property may reasonably be expected to fetch on sale of the open market.

According to the Development Land Tax Act of 1976, the market value of any type of an interest in land is the consideration which that interest may be reasonably be expected to fetch on sale at that time in the open market, but that consideration shall not be assumed to be reduced on the grounds that the interest in all the land in question is to be placed on the



market at one and the same time. Therefore, the market value is understood as the value of an asset with regard to cost of sale or purchase and with offsetting any associated costs.

### **Land values**

Land as an economic commodity, in terms of demand and supply, has got an exchange value and therefore is capable of being sold and the price of land being determined by the interaction between supply and demand. Consideration of land values and land uses is of great importance in any discussion on economics of land. These terms are hard to define owing to their subjectiveness due to the unique characteristics of its demand and supply that are quite different from the general investment market. Explains that the meaning of land price is related to financial terms like market land price and it can be looked at in two aspects;

(1.) Land price as a market price where the price is agreed during the buy – sell transaction.

(2.) Land price as assessed value, which someone who is an expert in land estimation (assessor) from private or public estimates the price with. This includes both the „opportunity cost“ obtainable in the future and the land price estimation.

Soesilo also explains that high demand on land in the city will cause competition between the buyers. He further states that in economic policy there is bid rent, which means the amount of money that is being paid by someone for a plot of land. It also explains the city's ability to pay rent depend on certain factors such as; size of the city, level of economic living survivals, city land special use and availability of land in the city. Besides this, he also explained about tendency of land price changes that usually happen because of the changes of personal pleasure and life style, changes of expansion from the city area, mobility from the city and changes in economy together with the willingness of people to compete.

(Hotton1973) defines value of land as the power to man's needs or desires and the measure of it must pay for what they want or need.

According to American institute of real estate appraiser (1973) the measure of a property's value is the degree of its utility and the scarcity of comparable utilities. Land which is so remote from human activity that man cannot make use of it has no value.

Land value is influenced by the physical nature of the land and its location, available capital and its distribution and the availability and cost of labor. It is also influenced by the social and political climate in which they operate. Transport is an important influence in land use economies and economics is an important influence on the type and intensity of land use and land values (Denman 1972). The term value conclusively means the ascertaining of the value of land. This is achieved by assessing the income that is considered appropriate to the plot of land or the buildings. Land values have a significant influence on the nature and type of land use patterns and hence the need to analyze the extent of the value in a given development plans.

### **Evolution of value theory**

Land has unique characteristics compared to other economic goods; the supply of land is fixed except for land reclamation, every parcel has a fixed location, which is a unique property, and the use of a parcel of land affects the use and value of surrounding parcels. The term land value and land rent have always been used interchangeably. However a closer look

shows that ideally land value is capitalization of land rent. Theories of land value use land rent to explain land value; they fall under the following three categories:

1. Neo-Classical Economic Land Rent Theories
2. The Marxist Land Rent Theory
3. The land development process Theories
4. Neo-classical Economic Land Rent Theories

According to this theory, land values are dependent upon the economics of supply and demand, inflation trends and changes in real incomes, population growth, the availability and cost of credit and the role of institutions. These values will as a result remain dependent upon decisions of investors in the property market changing only when the desires of the investors and market conditions change. Earliest advancers of this theory are majorly David Ricardo and Von Thunen.

(David Ricardo 1772-1823) defined land rent as a payment for the original and indestructible power of soil. This rent accrued to the land not because of the efforts of the owner but rather because of the excess demand for factors of production. Demand for these factors was a derived demand in that what was demanded was not directly land but rather for production of goods needed to support mans activities.

He argued that with an increasing scramble for land due to increased population and other factors, land that was not previously considered economically viable is brought into investment. This increases the cost of production and hence goods produced on it are sold at higher prices. Since all the entrepreneurs are assumed to be rational, even the owner of the advantaged piece of land increases his product prices creating uniformity in the market. In so doing he receives an unearned benefit. In any given economy this trend continues until the extensive margin of production is reached and it becomes uneconomical to bring more land in to production.

(Von Thunen 1783-1850), like Ricardo, attempted to explain land value in an economy of agricultural activities. He argued that farmers would tend to locate near market place in an attempt to reduce on cost incurred during transportation of both purchases and produce. The competition among farmers for location in close proximity to the market place meant that only the highest bidder would possess the land. The amount a farmer would be willing to pay would depend on his production technology and how much he paid for this combination, and the amount he expected as profit. The surplus after these two were catered for represented what a farmer would be willing to pay for a given parcel of land. It therefore followed that people with the highest financial surplus from their agricultural enterprises could afford to bid highest hence occupying land nearest the market.

Financial surplus reflected economic rent and hence value. The further one moved away from the markets, he would pay less for land due to the increased incidence of transport costs and consequently less financial surplus. Von Thunen had assumed a landscape of uniform fertility on which he argued that the decline in financial surplus would be gradual being interrupted by natural factors such as rivers, or differences in modes of production.

The work of Von Thunen explains the rent bid theory which was mainly developed to explain the relation between urban land uses and land values (Koomen and Buurman, 2002). Households and companies make a tradeoff between the land price, transportation costs and

the amount of land they use. This results in a convex land price curve with the highest land price near to the city centre. It is based on the idea that retail establishments wish to maximize their profitability, so they are much more willing to pay more money for land close to the CBD and less for land further away from this area.

Von Thunen's and Ricardo's works indicate that the value of land is dependent upon the forces of demand and supply. They however, assume that these operate in a perfect market situation. This is one of the major drawbacks of the neo-classical approaches. The land market is not transparent and market information is not often to get. Other values other than the market price for land also exist like the social land value or non-revealed values as a result of zoning restrictions (Koomen and Buurman, 2002). Moreover the uniqueness of each piece of land, the small number of properties on the market at any given time, the unwillingness of monopolistic nature of land ownership and government policy render land markets imperfect. In spite of this shortcomings, neo-classical theories have been used to explain land values in several cities in Africa including, Nairobi, Accra and Lagos

### **Marxist Land Rent Theory**

Marxist land rent theories view land value not only as the capitalization of rent but also as revealing social relationships between agents such as landowners and tenants or owners and developers (Ball et al, 1985). This emphasis on social agents means that land value must reflect the impact of the investment characteristics of land owners tradition and beliefs, racial discrimination and education levels of residents and local inhabitants. Attempts to explain land values in Africa using this theory have been minimal. However, there have been attempts towards this end in the western world through the use of advance methods such as Hedonic approach.

This approach to value lays an emphasis on social factors which have a bearing on value. It estimates the benefits obtained from environmental amenities such as parklands, pollution free air and freedom from noise (McMillan et al, 1980). In estimating this, the degree of environmental amenity is related to property value through the use of hedonic regressions. Unfortunately these regressions cannot be used singularly to ascertain land values as they reflect behavior of only one determinant of land values. The regressions attempt to predict the reactions of investors in presence or absence of public goods. Hedonically estimated prices are therefore best used as inputs into a second stage regression designed to estimate value.

### **Land Development Process Theories**

Land development theories represent an attempt to understand the land development process by focusing on the behavior of actors in that process, their calculations of risk and reward and their strategies for assembling the physical, financial and other resources needed (Rakodi, 1991). This theory was advanced because of the dissatisfaction of land economists in the neo-classical and Marxist approaches to value. Land development theory however, draws a lot from both the neo-classical and Marxist works.

From this theory, land values will be dependent upon prevailing economic conditions and political regimes as well as other factors including infrastructural facilities and government policies. It is ideally the best approach to value and it summarizes land value determinants to include alongside economic conditions and political regimes, plot size, time,

accessibility, the presence of infrastructural facilities and other capital improvements, relative position, development potential land plattage, demand and public control.

#### **Determinants of land values**

The value of a property is a function of supply and demand and any factors which are likely to affect either supply or demand for the property Millington (1978). According to American institute of real estate Appraisers, real estate value is influenced by the following factors:

#### **Social factors**

Social forces include population growth and declines, shifts in population density, changes in size of families, geographical distribution of compatible groups, attitudes towards education and social activities, attitudes towards architectural design and utility and lastly factors emerging from man's social instincts, ideals and yearning. (Hoyt 1960) argues that there is no exact relationship between the increase in the number of people at an urban site and the increase in land values, because speculative influences may magnify the expected future increase beyond all reasonable possibilities. He further says that the effect of the population distribution upon land values will depend upon whether people prefer to live in small homes or in large apartment buildings which will depend in turn upon the size of the average family and upon social habits and customs. Thus the effect of the population upon land values will likewise depend on the distribution of the purchasing power between the members of that population and proportion of their income that is available for rent.

#### **Economic forces**

Includes the resources and effort of man to achieve his social ideals and are made up of such factors as natural resources i.e. their quality, quantity, location and rate of depletion, commercial and industrial trends, availability of money and credit, price levels, interest rates and tax burdens, lastly, all other factors that have a direct or indirect effect upon purchasing power.

Expectations regarding future rates of inflation, mortgage, interest rates, development programs and other forces play a crucial role in determining land value (Barlowe1985).

#### **Government regulations**

These are created by politicians or political forces. This includes; zoning laws, building codes, rent controls, police power, fire regulations, national defense measures, priorities, allocations, special use permits and credit controls. Government regulations have the highest impact on value of properties than any other single factor. (Obala1990) asserts that planning keeps conflicting land uses apart through devices such as zoning and density control. These devices allow land to move to its highest and best use. Also government sponsored housing and guaranteed mortgage loans and lastly monetary policies affect the free use of real estate, including all forms of taxation. Theoretically, a site without any legal obligation is capable of earning the highest income under prevailing economic circumstances of being put to the highest and best economic use. Such a site is defined legally as a freehold in absolute possession.

#### **Physical forces**

These are created either by nature of man and encompass climate and topography, soil fertility, mineral resources, community factors (such as; transportation, schools, churches,

parks, recreational areas), flood control and soil conservation, characteristics of soil and subsoil and technological advances affecting land use. Natural features affect the cost of improving or making land suitable for use and therefore determining its value. Site improvement increases the land values in that the developer needs less capital to develop his piece of land.

### **Economy space**

Shape of the land parcel affects its value greatly in that irregular plots are difficult to develop and are often limited in the choice of uses which can be made of them. A site or plot which commands high value is one which allows higher and more intensive use. (King 1987) says that the general economic climate of a particular country in market economics affects land rents and thus land values. Credit squeeze, the monetary policy and the fiscal policy affect property market so that real estate transactions are either slowdown or accelerated by government action in these economic policy areas and therefore affecting land values in the areas in question.

Apart from the above general factors affecting land values, there are specific factors affecting land values in specific land uses. For example, in a commercial site, that is shops, are affected by general location of the site e.g. retail productivity is highly dependent upon location. A shop located in a position where it is able to attract sufficient customers such as a site in such a prime location within the city will command higher land value than another site which is a secondary location or at a suburb location. Also a site with ample space for car parking will mean high value for the site although to some extent the designing of the premises is what determines this question of car parking space. Adequacy of necessary infrastructure e.g. water pipe installation, electricity and other necessary services ready for use will command higher value than those which will need prospective investor to install. Land value determines the pattern of land use in an area. Commercial land use has a higher land value than industrial use. thus occupies a more central location than industrial land use. Therefore land values are as a result of a network of many related factors. The factors establish and define the extent of land value for a specific land or property.

### **3.0 Methodology**

The study adopted the use of mixed approach that is descriptive and exploratory design because it uses objective methods to uncover facts about its background and problems. The study approach considered most appropriate for this study is quantitative, as numerical data and qualitative are collected and analyzed. Survey research strategy which uses questionnaire as instrument of data collection was adopted in this research. Hence, in consistence with a study by Inuwa (2014), this research design is mainly quantitative (exploratory and descriptive) in nature. The professionals estate surveyor and other profession in the property market in the study are formed the Population of a study, where the sample size for this study was determined using Krejcie and Morgan table (1970). The population is 100 where 80 are used to represent the population according rule of thumb, sampling random technique. Are use in the process of selecting the respondents to give every respondent equal chance of been selected and in the process of analysis The data obtained using questionnaire survey will be

thoroughly screened, analyzed and sorted out for analysis depicting the information responses from the respondent.

#### 4.0 Result and Discussion

Descriptive statistics based on mean ranking was carried out to explore the causes behind the variations in land values within Abuja. The results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item.

**Table 4.1: What are the causes behind the variations in land values within Abuja**

What are the causes behind the variations in land values within Abuja	Mean	Standard Deviation	Ranking
Demand and supply factor	4.90	1.495	1 <sup>st</sup>
Location	4.61	6.325	2 <sup>nd</sup>
Quality of the land	4.60	1.408	3 <sup>th</sup>
Accessibility	4.47	1.442	4 <sup>th</sup>
Infrastructures facilities	4.39	1.407	5 <sup>th</sup>
Climate	4.27	1.578	6 <sup>th</sup>
Present and future land use	4.27	1.578	7 <sup>th</sup>
Land topography	4.17	1.633	8 <sup>th</sup>
Location state of development	4.06	1.433	9 <sup>th</sup>
Types of neighboring property	4.05	1.432	10 <sup>th</sup>
Productivity	4.03	1.431	11 <sup>th</sup>
Outdoor space	4.02	1.411	12 <sup>th</sup>
Indoor space	4.99	1.401	13 <sup>th</sup>
Security	4.98	1.400	14 <sup>th</sup>
Types of land use	4.80	1.390	15 <sup>th</sup>

**Table 4.2:** shows the causes behind the variations in land values within Abuja town It shows the causes behind the variations in land values within Abuja town base on five point measurement scale, were Demand and supply factor with 4.90 mean ranked 1<sup>st</sup>, Gazumping with 4.61 mean ranked 2<sup>nd</sup>, Location with 4.60 mean ranked 3<sup>rd</sup>, Accessibility with mean values of 4.47 ranked 4<sup>th</sup>, Infrastructures facilities with mean value of 4.39 ranked 5<sup>th</sup>, Climate with mean value of 4.27 ranked 6<sup>th</sup>, Present and future land use with mean value 4.27 ranked the 7<sup>th</sup>, Land topography and Falsification of Document with mean of 4.17 ranked the 8<sup>th</sup>, Location state of development with mean of 4.06 rank the 9<sup>th</sup>, Types of neighboring property with mean of 4.05 rank the 10<sup>th</sup>, Productivity with mean of 4.03 rank the 11<sup>th</sup>, Outdoor space with mean of 4.02 rank the 12<sup>th</sup>, Indoor space mean of 4.99 rank the 13<sup>th</sup>, Security with mean of 4.98 rank the 14<sup>th</sup>, Types of land use with mean of 4.80 rank the 15<sup>th</sup>, Therefore, these results are the causes behind the variations in land values within Abuja town.

Descriptive statistics based on mean ranking was also carried out to explore the extent of variation in land value in Abuja the results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item.

**Table 4.3: The extent of variation in land value in Abuja leads to**



<b>the extent of variation in land value in Abuja may leads to the following</b>	<b>Mean</b>	<b>Standard Deviation</b>	<b>Ranking</b>
Increment in land rent	3.59	1.399	1 <sup>st</sup>
Low level of development	3.59	1.399	2 <sup>nd</sup>
Lack of information in the property market	3.59	1.399	3 <sup>rd</sup>
Scarcity of land	3.01	1.583	4 <sup>th</sup>
Decrease in growth of GDP	2.94	1.512	5 <sup>th</sup>
Inflation of other product price	2.90	1.495	6 <sup>th</sup>
Increase of people in property market	2.87	1.474	7 <sup>th</sup>
High risk	2.87	1.474	8 <sup>th</sup>
Low capital recovering	2.86	1.473	9 <sup>th</sup>

**Table 4.4:** Shows the extent of variation in land value in Abuja leads. It shows the extent of variation in land value in Abuja, based on five point measurement scale, were Increment in land rent with 3.59 mean ranked 1<sup>st</sup>, Low level of development with 3.59 mean ranked 2<sup>nd</sup>, Lack of information in the property market with 3.59 mean ranked 3<sup>rd</sup>, Low capital recovering of 3.01 ranked 4<sup>th</sup>, Decrease in growth of GDP with the 2.94 mean ranked 5<sup>th</sup> Inflation of other product price with the 2.90 mean ranked 6<sup>th</sup>, Increase of people in property market with 2.87 mean ranked 7<sup>th</sup> and High risk with 2.87 mean ranked 8<sup>th</sup> Scarcity of land with 2.86 mean ranked 9<sup>th</sup>, these results are indicating the extent of variation in land value in the study area

Descriptive statistics based on mean ranking was carried out to explore the measures for the causes of variation in land values in Abuja, the results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item.

**Table 4.5: the measures for the causes of variation in land values in Abuja,**

<b>the measures for the causes of variation in land values in Abuja</b>	<b>Mean</b>	<b>Standard Deviation</b>	<b>Ranking</b>
Planning measures	3.90	1.495	1 <sup>st</sup>
Zoning of land uses	3.61	6.325	2 <sup>nd</sup>
Provision of adequate infrastructure	3.60	1.408	3 <sup>th</sup>
Transparent transaction in property market	3.47	1.442	4 <sup>th</sup>
Linkage of road network	3.39	1.407	5 <sup>th</sup>
Low interest rate	3.27	1.578	6 <sup>th</sup>
Availability of information in property market	3.27	1.578	7 <sup>th</sup>
Regulations by government	3.17	1.633	8 <sup>th</sup>

**Table 5:** shows the measures for the causes of variation in land values in Abuja, It shows the measures for the causes of variation in land values in Abuja, base on five point measurement scale, were Planning measures fee with 3.90 mean ranked 1<sup>st</sup>, Zoning of land uses with 3.61 mean ranked 2<sup>nd</sup>, Provision of adequate infrastructure with 3.60 mean ranked 3<sup>rd</sup>, Transparent transaction in property market with mean values of 3.47 ranked 4<sup>th</sup>, Linkage of road network with mean value of 3.39 ranked 5<sup>th</sup>, Low interest rate with mean value of 3.27 ranked 6<sup>th</sup>, Availability of information in property market with mean value 3.27 ranked the 7<sup>th</sup>, Regulations by government with mean of 3.17 ranked the 8<sup>th</sup>, Therefore, these results are the measures for the causes of variation in land values in Abuja,

### **5.0 Conclusion**

The aim this project is to ascertain the various factors that are responsible for variation on land value in Abuja. With the view to explore the causes of the variable and alongside by providing a reliable solution and in the process of achieving this aim, the following sub-aim are postulated: Identifying the cause of variation in land value in the different location, determining the extents of variation in land value in Abuja and determining the measure for the causes of variation in land values in Abuja for the study we can conclude that the causes behind the variations in land values within Abuja town were Demand and supply factor, Gazumping, Location, Accessibility, Infrastructures facilities, Climate, Present and future land use, Land topography and Falsification of Document, Location state of development, Types of neighboring property, Productivity, Outdoor space and that the extent of variation in land value in Abuja leads, were Increment in land rent, Low level of development, Lack of information in the property market, Low capital recovering, Decrease in growth of GDP Inflation of other product price, Increase of people in property market and High risk and Scarcity of land and lastly the causes of variation in land values in Abuja, were Planning measures fee, Zoning of land uses, Provision of adequate infrastructure, Transparent transaction in property market, Linkage of road network, Low interest rate, Availability of information in property market, and Regulations by government. In conclusion, real estate market is heterogeneous and complex. This creates the need to standardize land prices in relation to the market economy and the levels of income of the population. This ensures maximum benefit both for land users and land owners and leads to a growing economy.

### **6.0 Reference**

- DeVito, M. A. (2017). From editors to algorithms: A values-based approach to understanding story selection in the Facebook news feed. *Digital Journalism*, 5(6), 753-773.
- Harvey, J. (2016). *Urban land economics*. Macmillan International Higher Education.
- Koens, K., Postma, A., & Papp, B. (2018). Is overtourism overused? Understanding the impact of tourism in a city context. *Sustainability*, 10(12), 4384.
- Mowoe, M. (2019). Land policies in Africa: A case study of Nigeria and Zambia. In *Trajectory of Land Reform in Post-Colonial African States* (pp. 75-90). Springer, Cham.
- Sharma, S. K. (2017). *Irrigation Engineering and Hydraulic Structures*. S. Chand Publishing.
- Williams, T. A., & Shepherd, D. A. (2016). Building resilience or providing sustenance: Different paths of emergent ventures in the aftermath of the Haiti earthquake. *Academy of Management Journal*, 59(6), 2069-2102.

**THE RESIDENTIAL RENTAL TREND IN PLANNED AND UNPLANNED NEIGHBOURHOODS OF MASAKARE AND KAREWA GRA, IN JIMETA, YOLA METROPOLIS**

**SANI INUSA MILALA**

ORCID ID: Orcid.org/0000-00017332459

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**BALA ISHIYAKU**

Department of Estate management and valuation, Abubakar Tafawa Balewa University  
Bauchi, Bauchi state Nigeria

**AHMED MOHAMMED HABIBU**

Estate Management Department Federal Polytechnic Mubi, Adamawa state, Nigeria

**Abstract**

Housing is one of the basic social conditions that defines the quality of life and welfare of the people and places. Masakare is an unplanned neighborhood and is characterized by non-compliance with planning and building regulation. It is an informal area which comprises of several scattered settlement. It is an area developed haphazardly on marginal land, lacking basic infrastructure and its development is attributed to poor regulatory structures that put formal land and housing to poor household in accessible. the residential rent trend between the planned and unplanned areas of neighborhoods of Masakare and Karewa have a factor of calling the attentions of property market and also development agencies, the difference in the rent has become the factor of differentiation in rent in the stud area, this stud aimed at examining the residential rental trend in planned and unplanned neighborhoods' of Masakare and Karewa GRA, in Jimeta, Yola metropolis. It was obtained from the of the study that the rental trends in planned and unplanned neighborhoods leads to Increase in ownership and acquisition, coming first with mean value of 3.89 ranked the 1<sup>st</sup>, follow by Broader government measures to protect tenant (rent control), Widespread use of open data, Agent new revenue stream, Provision of infrastructures, Increase in tenancy rent policies, Long term rent review, Long term leases, Supply of more rent, Provision of infrastructures, and Closer regulation of the entire property industries. Locational factor affecting residential property value were: Proximity to Workplace, proximity of the market, Proximity to school, Proximity to worship centers, Proximity to waste. The neighborhoods factor affecting residential property value, were Security, Power supply, Estate plan and quality, Design Infrastructure development, Owners/renters mix site, Ethnic mix and the Structural factor affecting residential property value were: Age of building Number & size of bedrooms, Size of land and building, Number of toilets and bathrooms, Availability of fire place, and t – test was carried out test the difference of rent between masakare and karewa the result obtained it shows clear difference the study conclusion was draw that rent difference are cause by development factors (infrastructures).

**Keywords:** Rent, Difference, Development and Location.

## **1.0 Introduction**

Housing according to Macke, Casagrande, Sarate, & Silva, (2018).) is one of the basic social conditions that defines the quality of life and welfare of the people and places. Housing is globally accepted as second most important human need after food and is considered as one of the most valuable economic asset of every nation (Sun, Ho,2018). It is indeed a complex goods which consist of many different aspects including structures which comprises all the physical characteristics of the dwelling, accessibility and facilities that constitute a bundle of services related to housing as well as neighborhood attributes which include the environment and the society in which the dwelling exist (McCormack, Nesdoly, Ghoneim, & McHugh, 2020). Housing being an essential ingredient that stimulates the growth of Gross Domestic Product (GDP) of any nation encompasses various attributes which jointly function to determine the market value of the commodity. However, since the middle of the 20th century, house owners, housing investors and house users have struggled to identify the basic factors that influence residential property prices in the global housing market (Ullah, & Sepasgozar, 2020). This problem has attracted a lot of interest from researchers, real estate surveyors and other relevant stakeholders concern with housing development, investment and management. For instance, rental values of a residential properties in a particular residential neighborhood in most cases differs significantly with rental values of similar residential properties in another residential neighborhood within the same metropolis. Similarly, rental values of similar houses within the same residential neighborhood also differ due to various silent reasons. In response, several studies on housing prices determination have been undertaken with a view to examining the factors that influences residential property values in the global housing market. While some of the studies are of the view that attributes of residential location are core factors that influences house prices (Fernandez et al, 2011in Spain; Ivy & Ernest, 2013in Ghana), others are of the view that structural attributes such as number of; bedrooms, living rooms, bathroom, toilets, structural condition among others are major determinants of house prices (Semararo&Fregonara, 2013 in Italy; Anthony, 2012 inGhana; Bhargava 2013 in India). Other researchers have yet identified neighborhood attributes as major factors that influences house prices particularly between different residential neighborhoods (Haizan, Yan & Lin, 2013 in China; Tan, 2010 in Malaysia; Dziauddin, Alvanides&Powe, 2013 in Malaysia

Masakare is an unplanned neighborhood and is characterized by non-compliance with planning and building regulation. It is an informal area which comprises of several scattered settlement. It is an area developed haphazardly on marginal land, lacking basic infrastructure and its development is attributed to poor regulatory structures that put formal land and housing to poor household in accessible. The density of Masakare area is higher compared to low moderate planned areas and the building size in Masakare areas were smaller and substandard compared to larger building in GRA, this environment suffered inadequate provision of facilities as a result of its haphazard development. Karena GRA is a planned area which comprises of formal development with legal basis of planning agencies and develops within the structure of government rules control and regulations. Karewa GRA is a green environment and is a low density neighborhoods, it's premises is quiet and have very little traffic.

To address the problem of unplanned residential property in urban centers in Yola Adamawa State through the provisions of planned housing, there is need to assess the view of these household about their residential situation and future need. Based on this argument, this research aimed at determining the factors affecting residential properties rental value in Masakare area and Karewa GRA.

## **2.0 Literature Review**

### **Residential Property Investments/Commercial Residential Properties**

The study of performance of real estate investment, whether residential or commercial, is very important at this time when emphasis is on investment performance analysis in many parts of the world. This is even more important in Nigeria where only few studies have been carried out on the level of performance achieved by property investment. Moreover the impact of the ongoing changes in the global and local economy on the performance of real estate investment is serving to highlight the need for its careful consideration in the investment decision making process.

Since 1990s, the demand for retail commercial outlets has risen astronomically in most urban centers in the country. This is as a result of the economic recession which compelled the unemployed and public servants to explore trading activities in addition to their normal jobs. The investors' reaction to this development has been to increase the number of retail commercial outlets at the expense of residential property developments. Therefore in many towns and cities of Nigeria, open spaces within the vicinity of public institutions have been irrationally developed to accommodate shops and other retail outlets. The situation is further compounded with the perceived notion among Nigerian property investors that commercial property performs better than residential property investment. However, the investors can no longer base their decision on intuitive grasp of the market which Ajayi and Fabiyi (1984) considered inadequate for success in property ventures. It is widely recognized that several studies that have relevance to this study have been conducted particularly in the United States of America (USA), the United Kingdom (UK) and other developed and some emerging economies. These studies examine the performance of real estate investments from different perspectives. Among the studies that have helped to explain the performance of real estate are Wendt and Wong (1965), Brueggman et al (1984), Zerbst and Cambon (1984). These studies compared the performance of real estate with the performance of non-real estate investments such as stocks and bonds. The major conclusion from the studies is that real estate performed better than other investment and also act as an overall risk reducer when included in a portfolio.

Some other studies examined the linkages between direct real estate and indirect real estate investment performance. Among them are Giliberto (1990), Newell, Matysiak and Venmore-Rowland (1997), McAllister (2000), Newell, Chau and Wong (2004), Newell, Chau, Wong and McKinnell (2005), Hoesli and Lizieri (2007), Newell and Hsu (2007) and Newel et al (2009) who considered the performance of direct real estate along that of indirect real estate investment represented by listed companies and REITs returns in the UK and USA respectively. The outcome of the studies suggested that direct real estate produce lower returns and lower risk, and that indirect property investment behaves partly as stocks and partly as real property investment. This has also been confirmed with recent literatures on



performance of real estate with particular references to case studies of Nigerian property market as discussed below.

Among studies that have examined the performance of residential alongside retail property are Miles and MicCue (1982), Webb and Sirmans (1982), and NCREIF (1984). In the a study conducted in US, Miles and MicCue (1982) examined the rates of return on different types of properties held by sixteen Real Estate Investment Trusts (REITs) over the period of 1972 – 1978. The study which employed regression equation estimate found that residential property performed better than retail during the period of study. Although, the study was a good attempt at analyzing the comparative performance of different property types, it failed to examine the risks associated with each of the property sectors. Another US study by Webb and Sirmans (1982) bridged the gap left by Miles and MicCue (1982) by analyzing the return and risk on different types of real estate property over the period of 1966 – 1976. The study employed real estate data from the American Council of Life Insurance and estimated the investment yields of specific property types for fifteen companies. The results of the study showed that retail property performed better than residential property in terms of return. However, the empirical result indicated that retail property was riskier than residential property.

National Council of Real Estate Fiduciaries (1984) employed the index of income producing properties generated by the Frank Russel Company to determine the return on different types of real estate property. The outcome of the study which considers the performance within 1978 - 1983 showed that residential property outperformed retail property in term of return. The result also indicated that residential property was riskier than retail property. Lorenz and Truck (2008) in a European study investigated the risk and return performance in European markets. The authors who conducted a comparative study of different property types across France, Germany, Ireland, Netherlands and UK found that retail property performed better than residential property in France and Germany while the residential property outperformed retail in Netherlands. The data for residential property was not available for Ireland and UK.

Many of the studies relating to real estate performance carried out in many parts of the world were done under social, economic and political situations different from Nigerian situation. Therefore their adoption to Nigerian situation cannot provide a perfect explanation to Nigerian's property market situation. The outcome of such researches can only be used as guides to solving problems in Nigeria. To solve problems of real estate investment in Nigeria, there is a need for local researches to unravel the peculiarity of our country's situation.

In the Nigerian context, some works have been done by scholars on the performance of real estate. For example, Olaleye (2000); examined portfolio management and performance of property portfolio in Lagos. The study showed that while portfolio in Ikeja performed better in terms of their mean return when compared with the free risk rate for the same period, portfolio in Yaba performed below the investor's targeted rate. Apart from the fact that this study did not focus on residential or commercial property, other some shortcomings do exist in the study. First, the study's emphasis was essentially on the performance of management and not on investment. The second limitation is premised on the size of the



sample. The small sample size has the potential of distorting results by allowing the peculiar characteristics of the properties and their market to have significant effect.

Bello (2003); evaluated the relative performance of residential property and securities in Lagos in terms of mean returns, risk adjusted return, income growth and capital growth. He concluded that investment in ordinary share performed above that of residential property in absolute term and risk adjusted return. The study also showed that the risk associated with residential property is lower than that of ordinary shares. However, the study did not consider the performance of retail commercial property. Comparing the performance of retail property alongside residential property investment which this study hope to achieve, will give a broader picture of investment performance that will include intra-media comparison of property investment.

Oyewole (2006) study of direct and indirect property investments in Lagos examined the comparative performance of direct property of eight listed property companies, and UACN property development company shares within the period of 1999 to 2004. The author employed relative importance index, coefficient of variation measure and sharp ratio to estimate mean return, risk adjusted return, income appreciation and capital appreciation. The study showed that while indirect property performed better in terms of rate of return in absolute term and capital growth, the direct property performed better in terms of risk adjusted return. The shortcoming of this study is also premised on its failure to specifically focus on residential and retail property.

Olaleye, Adegoke and Oyewole (2010) examined the characteristics of direct property and listed Property Company in comparison with other securities in the Nigerian Stock Exchange over the period of 2001 through 2007. The study evaluated the capital return and diversification potential of the investment media through the use of mean return, standard deviation, correlation and Sharp market index model. The results showed that while various investment options in real estate and stock market offered attractive returns, real estate investment outperformed stocks and offered diversification benefits for investors of a mixed assets portfolio.

MacDonald & MacMillan (2007) asserted that the analysis of market for housing in an urban area cannot be divorced from neighborhood factors. Houses and apartments are complicated commodity that contains numerous features which have value for the consumer. The market is often characterized by complicated, highly durable units each of which is located in a neighborhood with many attributes. The neighborhood amenities according to Anthony (2012) are the necessary attractions and services that make life comfortable and easy for the inhabitants. House price on the other hand reflect the attributes of the house and lot, and the characteristics of the neighborhood in which the property is located. Although, house price is established through the process of negotiation between buyer and seller, however, the actual sale will only be made if the buyer makes a bid (MacDonald & MacMillan, 2007). Most often buyers based their bids on many factors among which neighborhood characteristics plays a very significant role in influencing the decision of the buyers.

Other indigenous studies such as Amidu et al (2008), Olaleye and Ajayi (2009), and Adegoke (2009), either considers the performance of property investment in general, indirect

property investment or residential property investment and stocks. None of these available indigenous studies has examined the disparities between the performances of residential and retail commercial real estate investments considered in this study.

### **Residential Rental Value**

Rent can be defined as a sum or amount agreed in the lease or tenancy agreement, to be paid by the tenant to the landlord, for exclusive possession of the property leased for the period of the lease (Stewart and Burgess, 1999). It is apparent that rent involves some form of exchange between two parties. The said exchange is usually in monetary form, and is based on an agreement reached between the parties. Due to the high demand for residential apartments, landlords may take undue advantage of tenants and increase rent without adhering to rent regulations. A high proportion of the population in Ghana rents rather than own homes because many cannot afford to own. There is frequent movement of workers from one city to another, especially to urban areas, resulting in increases in demand and price of rented accommodation. (UN HABITAT, 2003).

### **Concept of Rent**

The term “rent” has several meanings. According to Chris and Somefun (2007) rent is regarded as the monthly payment that is made to a landlord, and it is also construed to be apayment to the use of the building. But to the economist point of view rent is the return to the land. Most of the landlords turning to renting out properties as an investment, therefore letting market have been seen as an attractive alternative investment for these looking for a less volatile income source. Reed and Greenhalgh (2002) discussed the reasons for increasing the rental dwellings opposed to owner occupancy. A number of changes appear to have adversely affected the Rent vs. Buy decision, such as renting as a cheaper alternative, increasing exposure to other forms of non-housing debt, changing attitude to investment, increased family breakdown, increase a single person household, lower fertility rate, etc.

### **Concept of Rental Values**

Rent varies in meaning depending on the type of rent being considered. Rent is the regular periodic payment made for the use of a good. For the purpose of this study, residential house rent is the rent paid for the use of land and structure thereon only for the purpose of inhabitation. The rental housing market is characterized as imperfect and inefficient, because the product is long-lasting, fixed on a given site, heterogeneous, and controlled by extensive governmental regulation. Since each rental housing market is confined to a given area, characteristics of a market in one area are not necessarily an accurate representation of other markets (Kee and Walt; 1995).

Appraisal Institute (2008), opined that the factors affecting residential property values are not inherent in the commodity, good, or service to which it is scribed but created in the minds of the individuals who make up the market. The institute also noted that the relationships that create value are complex, and values change when factors that influence value change. There are four interdependent economic factors that create value: utility, scarcity, desire and effective purchasing power and these are further classified and defined by the Appraisal Institute (2008). Appraisal of Real Estate, Chicago, Illinois.

Utility and scarcity are supply factors while desire and effective purchasing power are demand factors. Utility is the ability of a product to satisfy a human want, need, or desire.

Scarcity is the present undersupply of an item relative to the demand for it. Desire is a purchaser's wish for an item to satisfy human needs. In the case of effective purchasing power, it is the ability of an individual or group to participate in a market, i.e. to acquire goods and services. One of the complex and challenging task facing both practitioners and intellectuals in the real estate profession in the country today is the determination of rental value of residential properties as it involves the collection and analysis of comprehensive and accurate data on the property characteristics, neighborhood characteristics, landlord and tenant characteristics and the market conditions which most often are not readily available. This has made the recent dramatic rise in the Nigeria housing property market prices to become an issue of national discuss as most states are now reawaking their long abandoned rent control edict/tenancy laws. Iroham, Oluwunmi, Simon and Akerele (2014) assessed the trend in rental values of commercial properties along Onyemekun road, Akure Nigeria. In their work they compared trend in rental values of purpose built offices, converted offices and shopping complexes in the study area. The work discovered that purpose built office spaces commanded the highest rent and the highest rate of increase in rent. Also Oni (2009) tried to develop predictive models of commercial property rental values in Ikeja, Lagos State Nigeria. This study was necessitated by arbitrary increase in rental values of commercial properties along busy streets in Ikeja.

Agbola and Kassim (2007), in their analysis of theoretical issues in housing, asserted that the effects of rent control include: the reduction in the quality and quantity of housing, diversion of new investment, spillover effect, it destroys property market and causes shortage and diminutions in quality of products. They suggested a thorough understanding of theories/models that influences human disposition in their choice of urban housing such as human's exchange theory, dramaturgical model, labeling theory and the conflict theory which is also necessary in guiding landlords and tenants in their rent fixing and payment bid.

#### **Factors Affecting Residential Rental Values**

Without standardization, each property is considered to be unique and thus is priced differently (Ruvio,2010). Because each piece of property is unique, it is often difficult to identify the appropriate variables that will explain the rental prices. According to Kim and Nelson (1996), assessing the rental value of residential properties is a complex and challenging process to both practitioners and academicians because it involves analyzing the rental property, neighborhood characteristics and market conditions. McKenzie and Betts (2006) explained these attributes include physical features such as space, age, condition and apartments. Some features can be measured by objective scale or techniques. Other amenities however are not so objective. Further, Odame (2010) clearly mentioned the a real estate asset consists of a bundle of attributes including, but not limited to location, but number of bedrooms, gross and lettable floor areas, number of storey's, type of tenure or ownership rights, plot size, quality of aesthetics and accessibility, all of which may affect its rent and price. However, Zainudeen, Senarathne, Jayasena, & Rameezdeen (2006) see the location as a key factor from customers point of view. Chris and Somefun (2007) and Nakamura and Crone (2004) explained the attributes includes bedroom, toilet, bathroom, kitchen, open space, drainage, water supply, refuse disposal, good road network, recreational parks, hospitals and many more. Raymond (2000) further discussed that a residential property is a

multidimensional commodity, characterized by durability, structural inflexibility as well as spatial fixity.

Based on the above justifications on rental values recent empirical work has investigated substantial lists of factors that have been employed to explain market rents for residential income property. These factors range from physical attributes to property management quality characteristics. In addition, the literature shows that market rent is affected by deviations of observed vacancy rates from natural vacancy rates and by such factors as rental concessions and length of residency discounts. Kim and Nelson (1995) also build a model that can provide an accurate way of assessing the rental value of residential rental property and analyzing the factors that determine market rents by using an Artificial Intelligence Technique. The model constructs Kim and Nelson (1995) in their research incorporates all variables and these independent variables are organized into four categories as follows;

$RENT = f(BC, LC, TC, NC)$  Where, BC = Building Characteristics, LC = Landlord Characteristics, TC = Tenant Characteristics, NC = Neighbourhood Characteristics Building Characteristics are subdivided into building type, size of unit, amenities, and maintenance. Building type includes the number of units in the structure and age of the building. Size of rental unit includes number of rooms, number of baths and number of bed rooms. Size is the total square footage of the building. Sirmans and Benjamin (1991); Redman and Gullet (1998) all found building size to be a significant factor affecting property values.

Landlord characteristics include the investor's age, years of experience and number of properties owned. Tenant characteristics include the head of household age, race and education level. Also included are household income, number of children and length of residence. Neighbourhood characteristics include the tenant's option of the neighbourhood and whether or not crime is perceived to be a problem. Additional variables included are the presence of abandoned buildings and noticeable litter. Sirmans and Benjamin (1989) examine multifamily housing amenities and services and external factors affecting rent. This application is most applicable in this study, because some tenants included in the sample are sharing amenities and services with land owner.

Apart from the two most relevant rent models developed by Sirmans and Benjamin (1991) and Kim and Nelson (1995), Hardin & Wolveto (2000), discussed a model that explains the rent should need property specific characteristics and neighborhood characteristics. A similar view is added by Oni (2009), whereas he discusses these factors may be intrinsic or extrinsic. The extrinsic factors include increase in demand for lettable space, location, condition of adjoining properties, nearness to park and leisure, local and national economic conditions. External factors are due to natural characteristics of the property which affect the city where the property is located.

Real property has no value if it has no utility, nor scarce or effectively demanded neither is the utility derived from the brick and mortar alone but in some unique characteristics packaged in its location, neighbourhood and infrastructure which are equally desired by the consumers. Ge, X. J. and Du, Y. (2007), opine that property value is an essential aspect of property markets worldwide and determined by a variety of factors and the determination of those factors is a significant part of property valuation. Various studies have

examined factors affecting property values and have identified the following, age, location, size, neighbourhood characteristics, economic activity, population, transport etc. Joslin, A. (2005), Kauko, T. (2003), Oyebanji, A. O. (2003), and Olusegun, G. K. (2003). Kamali, K. M., Hojjat, S. A., and Rajabi, A. (2008) group the variables determining property values into; environmental variables, neighbourhood variables, accessibility (location) variables and property variables. Nicholls, S. (2002), cited in Crompton, J. L. (2005) further classified factors affecting property values as follow:

- a) Structural attributes e.g. numbers of bedrooms, bathrooms, fireplaces, garages, square footage of house, lot size, age of structure, existence of pool
- b) Neighbourhood attributes e.g. socio-economic characteristics of neighbouring residents, quality of neighbouring structures, ownership/rental, ethnic composition
- c) Community attributes e.g. school and tax districts
- d) Locational attributes e.g. proximity and accessibility to various (dis)amenities including waste sites, powerlines, highways, shopping centres, churches, schools, cultural opportunities, airport, public transportation
- e) Environmental attributes e.g. view from property, noise levels, pollution levels, stormwater
- f) Time-related attributes e.g. month and year of sale, number of days on market.

Christina Capocche-Angerer (2017) opined that there is a broad range when it comes to rental prices in our local areas. This is likely because not all properties are the same. Just as single family properties tend to command higher rental rates than multifamily properties, there are many other factors that can affect rental rates. Some of these factors according to her work include:

- ✓ Number of bedrooms
- ✓ Number of bathrooms
- ✓ Square footage
- ✓ Parking
- ✓ Location
- ✓ Lawn

In her work, she suggested that properties with more bedrooms and baths, with more space, that have more parking, and that are located in a highly desirable area will be able to command a greater rental rate. You should also adjust for any amenities your property either possesses or lacks from similar listings in your area. For instance, if your property has upgraded features that other properties do not, you should add to your rental price. If other similar properties in the area have certain amenities that your property does not, you will need to lower your rental rate.

#### **Planned and Unplanned Areas**

A projection by UN has estimated that more than 50% of the world population will live in unplanned areas by the year 2035 (Horwood, 2007). Unplanned neighbourhoods are informal residential area characterised by non-compliance to planning and building laws regulations (Khalifa, 2011). The umbrella concept of all informal areas is “slum” which comprises of several settlements such as decaying inner-city tenements, squatter settlements, informal settlements and shantytowns (Khalifa, 2011). The world Bank and UNHS (Habitat),



(2000) refers to it as informality. Khalifa (2011) stated that informality indicates substandard, illegal or disrespecting building laws and planning regulations. These areas are developed haphazardly, at times on marginal land, lacking in basic infrastructure, landowners have no certificates of title and their development is attributed to poor regulatory structures that put formal land and housing to poor households inaccessible (Kironde, 2012). Significant proportion of urban households lives in unplanned areas in developing countries (Kironde, 2012). Numerous cities in these countries have large areas of unplanned developments (Busgeeth, Brits & Whisken, 2008), which are claimed to exceed the number of planned developments (Kombe, 2005). Planned areas are formal developments that have the legal basis of the planning agency and developed within the structure of government rules, controls and regulations (Sivam, 2003). Common spatial feature for unplanned areas include for example; non-compliance with planning standards or the absence of planned public open spaces (Weeks, Hill, Stow, Getis & Fugate 2007). The density of unplanned area was higher compared to low/moderate in planned areas, and the building sizes in unplanned neighbourhoods were smaller and substandard compared to larger building in planned areas (Kuffer and Barros, 2011).

#### **The Effects of Planning On Property Investments**

According Peter Cowan (1973), planning is defined as making plans, strategies, interpretation, according to which planning covers almost every aspect of human affairs. Alternatively, Neutze (1987) suggests that planning of land use helps to reduce the level of improbability about the form and level of development that will be suitable and allowable. It raises the supply of residential and to reduce the price of land for development. The main objective of planning is to allocate land uses to meet the economic and social needs of people. According to the UN-HABITAT, the incidence of renting in some parts of West Africa is also high. For example, 80% of households in Abijan, Côte d'Ivoire, were tenants in the 1980s. In Port Harcourt, Nigeria, 88 percent of households were renting accommodation in 1984. In South Africa, almost 90 percent of migrants to Johannesburg either rented or shared accommodation upon arrival in the city (UN HABITAT, 2003). At the turn of the millennium, there were about one billion people living in inadequate housing conditions in developing countries. The need for scaling up housing supply has become an urgent focus of policy debate, with the need to expand the role of private markets (Keivani and Werna, 2001). Roughly 40 percent of the world's population lives in rental housing Malpezzi (1993). Far more people rent than own their own home in developed cities in the world, especially among households who opt for apartments (Opoku and Abdul-Muhmin, 2009). About 90% of the residents in Berlin are renters, 85% in Geneva, about three-quarters of the population are renters in Vienna and Amsterdam, and in Paris, more than half the residents do not own their own homes (Benjamin, 2007).

#### **The Effects of Planning On Rental Value**

Referring to Lean and Goodall (1966), planning and development are subject to change in use of pattern and consequently in value. Social and economic changes will effect on property such as land and building values. Basically the pattern of land use is a signal of competition for sites between various uses functioning through the forces of demand and supply. In an attempt to compete for space at the choice location, some uses are displaced for



other potential uses that willing to pay higher prices. In the same element, owners of property will choose location will that offer the greatest advantage on price.

Subsequent to Mayer and Somerville (1999) established a structural model describing the relationship between planning regulation and residential market supply. They considered two types of planning regulations, namely impose explicit financial costs on builders such as development or impact fees and those that delay or lengthen the development process. The model shows that in the absence of input prices for land, housing starts are properly specified as a function of changes in the level of house prices, and not as a direct function of the level itself.

According Li and Brown (1980) tested the impacts of three types of neighbourhood factors such as aesthetic attributes, pollution levels and proximity on housing values. Li and Brown (1980) findings suggested that housing prices rose due to accessibility but fell due to problems such as congestion, pollution or unsightliness. Based on Monk & Whitehead (1996), planning bring impact on the property market by restraining the location and type of house thus increasing property price.

Property value is dependent upon many characteristics associated with that property such as physical characteristics of property such as location of the site in relation to employment centres and other recreational facilities. In addition the social and economic characteristics of neighborhoods, including the presence of such amenities as view, parks, schools and community services affect value. Also, Rosen (1974) explains that a property includes lots of factors and these are totally showed in property prices. Buyers and sellers consider these factors separately before making decision for the purchase and of the property. In order to understand the weighting for the different factors, hedonic modeling was used to explain how each factors made up the prices of the residential market.

### **3.0 Methodology**

In the process of achieving the aim of the study, the study employee the use of quantitative research where the date generate is quantitative data through questionnaire survey and interview descriptive and exploratory are used in the process attending the result of the study, the occupant of the residential property in the study are form the population of the study where simple random sampling are used in the process of questionnaire administration as the sampling techniques will give every respondent equal chance of be selected to answer survey questionnaire, a total number of The 70 sets of questionnaires were administered both planned and unplanned Neighborhood and 15 personal interview was conducted sixty seven number of (67) questionnaires with 95.7% response rate were retrieved. A total number of 60 30 set for the planned and 30 for unplanned neighborhoods were used in the analyses after removing incomplete ones and data screening for outliers. The overall response rate after data screening was 85%. And SPSS was used for the analysis.

### **4.0 Result and Discussion**

#### **4.1 DEMOGRAPHY**

The demographic information of the respondents was collected. The frequency and percentage analysis was carried out and the results presented to explore the respondents' profile.

**Table 4.1: Demography Results**

Variables	Options	Frequency	Percentages
Sex	Male	47	78.3
	Female	13	21.6
Where are you residing?	Masakare	30	50.0
	Karewa GRA	30	50.0
What type of accommodation are you occupying?	2 bedroom flat	26	43.3
	3 bedroom flat	24	40.0
	4 bedroom flat	10	16.6
How long have you lived in this area?	Less than 2 years	8	13.3
	2-4 years	13	21.7
	4-6 years	21	35.0
	Above 6 years	18	30.0

**Table 4.1:** shows the demography gender of the respondent of which the majority of the respondents are male representing 78.3% while female represented 21.6%. This means that male respondents have dominated the study area. Then Where the respondent is residing 50% of the respondent reside in Masakare and 50% of the respondent reside in karewa GRA, types of accommodations the respondent are occupying 43.3% are occupying 2bed room flat, 40.0% occupying 3 bedroom flat and 16.6% are occupying 4 bedroom flat lastly the information about the period of stay the respondent spend in the study area those with less than 2 years of staying has 13.3%, 2-4years has 21.7% , 4-6years has 35% and 35% have stay over 6years.

Descriptive statistics based on mean ranking was carried out to explore the rental trends in planned and unplanned neighborhoods of Masakare and Karewa GRA, Jimeta Yola Metropolis, the results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item.

**Table 4.2: the rental trends in planned and unplanned neighborhoods of Masakare and Karewa GRA, Jimeta Yola Metropolis**

the rental trends in planned and unplanned neighborhoods	Mean	Std. Deviation	Ranking
Increase in ownership and acquisition	3.89	1.779	1 <sup>st</sup>
Brooder government measures to protected tenant (rent control)	3.86	1.753	2 <sup>nd</sup>
Widespread use of open data	3.81	1.742	3 <sup>rd</sup>
Agent new revenue stream	3.81	1.741	4 <sup>th</sup>
Provision of infrastructures	3.80	1.740	5 <sup>th</sup>
Increase in tenancy rent policies	3.78	1.739	6 <sup>th</sup>
Long term rent review	3.74	1.738	7 <sup>th</sup>
Long term leases	3.70	1.737	8 <sup>th</sup>
Supply of more rent	3.65	1.732	9 <sup>th</sup>
Provision of infrastructures	3.60	1.722	10 <sup>th</sup>
Closer regulation of the entire property industries	3.58	1.712	11 <sup>th</sup>
Increase in housing problems	3.52	1.711	12 <sup>th</sup>
Introduction of property portal	3.50	1.655	13 <sup>th</sup>

**Table 4.2:** is showing the rental trends in planned and unplanned neighborhoods It shows that the most the rental trends in planned and unplanned neighborhoods, based on five point measurement scale, were: Increase in ownership and acquisition , with mean value of ranked the 1<sup>st</sup> , Broader government measures to protect tenant (rent control), with mean value of ranked the 2<sup>nd</sup> Widespread use of open data with mean value of ranked the 3<sup>rd</sup> , Agent new revenue stream with mean value of ranked the 4<sup>th</sup> , Provision of infrastructures with mean value of ranked the 5<sup>th</sup> , Increase in tenancy rent policies with mean value of ranked the 6<sup>th</sup> , Long term rent review with mean value of ranked the 7<sup>th</sup> , Long term leases with mean value of ranked the 8<sup>th</sup> , Supply of more rent with mean value of ranked the 9<sup>th</sup> , Provision of infrastructures with mean value of ranked the 10<sup>th</sup>, Closer regulation of the entire property industries with mean value of ranked the 11<sup>th</sup> , Increase in housing problems with mean value of ranked the 12<sup>th</sup>, Introduction of property portal with mean value of ranked the 13<sup>th</sup> , therefore this result is showing the trends in rent in both planned and unplanned neighborhood.

Descriptive statistics based on mean ranking was carried out to explore the factors that influence rental values in Masakare and Karewa GRA Jimeta Yola, the results showed the ranking, mean and standard deviation for each Item. Regarding the research question the tool of obtaining such date is splinted into three categories of trend which are Locational factor, structural and neighborhood factors and also lastly the information gotten from the interview which may be different from the above mentioned factors firstly the Locational factor.

*Table 4.3: Locational factor affecting residential property value*

<b>Locational factor affecting residential property value</b>	<b>Mean</b>	<b>Std. Deviation</b>	<b>Ranking</b>
Nearness to Workplace	4.17	1.779	1 <sup>st</sup>
Nearness to the market	4.08	1.733	2 <sup>nd</sup>
Nearness to school	4.01	1.762	3 <sup>rd</sup>
Nearness to worship centres	3.92	1.743	4 <sup>th</sup>
Proximity to waste site	3.92	1.868	5 <sup>th</sup>

**Table 4.3:** shows the Locational factor affecting residential property value. It shows that the most Locational factor affecting residential property value, based on five point measurement scale, were: Nearness to Workplace with 4.17 mean ranked 1<sup>st</sup>, Nearness to the market, with 4.08 mean ranked 2<sup>nd</sup>, Nearness to school with 4.01 mean ranked 3<sup>rd</sup>, Nearness to worship centres with 3.92 mean ranked 4<sup>th</sup>, Proximity to waste site with 3.92 with mean ranked 5<sup>th</sup>, Therefore, these results are indicating the Locational factor affecting residential property value in the study area.

*Table 4.4: Structural factor affecting residential property value*

<b>Structural factor affecting residential property value</b>	<b>Mean</b>	<b>Std. Deviation</b>	<b>Ranking</b>
Age of building	3.92	1.768	1 <sup>st</sup>
Number & size of bedrooms	3.74	1.111	2 <sup>nd</sup>
Size of land and building	3.65	1.003	3 <sup>rd</sup>
Number of toilets and bathrooms	3.60	1.001	4 <sup>th</sup>
Availability of fire place	3.52	1.000	5 <sup>th</sup>

Table 4.4: shows the Structural factor affecting residential property value It shows that the most Structural factor affecting residential property, based on five point measurement scale, were: Age of building with 3.92 mean ranked 1<sup>st</sup>, Number & size of bedrooms, with 3.74 mean ranked 2<sup>nd</sup>, Size of land and building with 3.65 mean ranked 3<sup>rd</sup>, Number of toilets and bathrooms with 3.60 mean ranked 4<sup>th</sup>, Availability of fire place with 3.52 with mean ranked 5<sup>th</sup>, Therefore, these results are indicating the Structural factor affecting residential property value in the study area.

Table 4.5: neighbourhoods factor affecting residential property value

Neighborhoods factor affecting residential property value	Mean	Std. Deviation	Ranking
Security	3.36	1.999	1 <sup>st</sup>
Power supply	3.26	1.733	2 <sup>nd</sup>
Estate plan and quality	3.24	1.762	3 <sup>rd</sup>
Design Infrastructure development	3.14	1.743	4 <sup>th</sup>
Owners/renters mix	3.09	1.722	5 <sup>th</sup>
Ethnic mix	3.07	1.682	6 <sup>th</sup>

**Table 4.5:** shows the neighborhoods factor affecting residential property value It shows that the most neighborhoods factor affecting residential property value, based on five point measurement scale, were: Security with 3.36 mean ranked 1<sup>st</sup>, Power supply, with 3.26 mean ranked 2<sup>nd</sup>, Estate plan and quality with 3.24 mean ranked 3<sup>rd</sup>, Design Infrastructure development with 3.14 mean ranked 4<sup>th</sup>, Owners/renters mix site with 3.07 with mean ranked 5<sup>th</sup>, Ethnic mix with the mean of 3.07 ranked the 6<sup>th</sup> Therefore, these results are indicating the neighborhoods factor affecting residential property value in the study area. The result of the interview are regarding the other factors that affect rent in your area, most of the respondent 15 interviewers went by saying the other factor that affect the rent in their area is accessibility of road, water, well drainage and some of the said the wind and vegetation of the area and some the availability of transport system accessing the area.

To determine the differences in rental trends in Masakare and Karewa GRA Jimeta Yola in the study area. Independent T-test was carry out to determine the differences in rental trends in Masakare and Karewa GRA Jimeta Yola in the study area.

**Table 4.6 the differences in rental trends in Masakare and Karewa GRA Jimeta Yola**

The significance of the T test is .001 which is < .05 and so the variance of rent are not assume to be same in level, therefore there is significant evidence to support our study that there is significant the differences in rental trends in Masakare and Karewa GRA Jimeta Yola with the degree of freedom of 456 and 202 respectively

Table 4.6: Group Statistics

	KGRA	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
TMASAKARE	KGRA	230	1.30	.487	.032
	TMASAKARE	68	1.51	.532	.045

**5.0 Conclusion**

The study aimed at examining the residential rental trend in planned and unplanned neighborhoods of Masakare and Karewa GRA, in Jimeta, Yola metropolis. And the sub aimed are to identify the residential rental trend in planned and unplanned neighborhoods of Masakare and Karewa GRA, Jimeta Yola Metropolis, examine the factors that influences the rental values in Masakare and Karewa GRA Jimeta Yola, determine the difference in rental trends between planned and unplanned residential neighborhoods. From the finding it may be concluded that the rental trends in planned and unplanned neighborhoods and the factors influencing the rental value are going hand in hand and beside that planning has immensely contributed to the difference in rent trend in the study also where location and zoning has found to have effect on the rental value of the property.

### 6.0 Recommendation

i) The zoning should be adopted for all the new development taking place in the study area and the public infrastructural facilities provision in the area should be based on the standard and need. This will lead to the optimal utilization of facilities and call to control of unnecessary rent increments because of infrastructure.

ii) To monitor the unnecessary rent increment the control have to be introduce to the study area

iii) Planning should always be a focus tool for development in the study area

The above recommendations are hopefully expected to improve the current trend of in planned and unplanned neighbourhoods of Masakare and Karewa GRA, Jimeta Yola Metropolis and the impacts of zoning/location.

### 7.0 Reference

Macke, J., Casagrande, R. M., Sarate, J. A. R., & Silva, K. A. (2018). Smart city and quality of life: Citizens' perception in a Brazilian case study. *Journal of Cleaner Production*, 182, 717-726.

McCormack, G. R., Nesdaoly, A., Ghoneim, D., & McHugh, T. L. (2020). Realtors' Perceptions of Social and Physical Neighborhood Characteristics Associated with Active Living: A Canadian Perspective. *International journal of environmental research and public health*, 17(23), 9150.

Sun, L., & Ho, P. (2018). Formalizing informal homes, a bad idea: The credibility thesis applied to China's "extra-legal" housing. *Land Use Policy*, 79, 891-901.

Ullah, F., & Sepasgozar, S. M. (2020). Key factors influencing purchase or rent decisions in smart real estate investments: A system dynamics approach using online forum thread data. *Sustainability*, 12(11), 4382.

**COST BENEFIT OF POULTRY FARMING IN KASHMIR VALLEY: CASE STUDY  
IN ANANTNAG DISTRICT**

**Junaid Nisar<sup>\*</sup>, Dr. Avneesh Kumar<sup>\*\*</sup>**

<sup>\*</sup>. Research scholar school of studies in geography, Shri Venkateshwara University U.P

<sup>\*\*</sup>. Associate professor school of studies in geography, Shri Venkateshwara University U.P

**Abstract**

Poultry farming from last decade earn a good name in terms of income and employment generation in Kashmir valley. Taking this point as our concern we go through the cost benefit of poultry farming in Kashmir valley. As our study area is district Anantnag and we take one medium size poultry farm as our sample. The study shows that the income from poultry farming is so reasonable and normal profits are earned with less effort. So government should have to think about this industry and support them financially and give them new information's and training regarding poultry farming through which the production and productivity increase.

**Key words:** Cost Benefit, Poultry Farming, Kashmir Valley, Anantnag District



## COVID-19: MOST EFFECTIVE DRUG TREATMENT

**Hamza Khalifa Ibrahim<sup>1</sup>, Ibrahim M Bendala<sup>1</sup>, Abdulfatah Saed<sup>3</sup>, Naser Ramdan R. Amaizah<sup>4</sup>, Abdulhadi Masoud Alsanousi Aljadi<sup>5</sup> Dr. Osama Lamma<sup>6</sup>**

1,3. Higher Institute of Medical Technology - Bani Waleed/ Libya

1. Mcc research department/ Germany

4. Elmergib University/ Libya

5. College of Technical Sciences Bani Waleed

6. Faculty of Agricultural Department of Soil & water. Bani Waleed University, Libya

### Abstract

"COVID-19 (Coronavirus Disease 2019) is a global public-health crisis". There is no proven successful accepted prescription medication until recently, but researchers are rushing time to find the cure for patients, particularly those with other underlying disorders or developing a severe type of the disease. The purpose of this study is to outline the facts related to COVID-19 as far as practicable therapy. Several in vitro studies report antiviral activity of chloroquine and hydroxychloroquine against SARS-CoV-2. In vivo data, although promising, is currently limited to one study with considerable limitations. On the basis of the weak evidence available to date, treatment guidelines have already incorporated the usage of chloroquine/hydroxychloroquine for certain patients with COVID-19. Further research should address the optimal dose and duration of treatment, and explore side effects and long-term outcomes. There is a higher risk of side effects in the presence of renal and liver impairment, and there have been isolated reports of COVID-19 disease-causing renal and hepatic injury. Over twenty in vivo clinical trials have already been registered to test the use of chloroquine and hydroxychloroquine for the treatment of COVID-19. Contraindications for the use of these drugs must be checked for each individual before treatment. Empirical evidence suggests that hydroxychloroquine has a better safety profile, and it might therefore be preferable to focus research efforts on this less toxic metabolite.

**Keywords:** COVID-19, Treatment, Drugs, coronavirus.

### Introduction

Coronaviruses (CoV) are a large group of viruses that have the capacity to cause infections ranging from the common cold to diseases of higher severity such as Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS-CoV-1) and the Middle East Respiratory Syndrome (MERS-CoV). The causative agent of COVID-19 pandemic is SARS-CoV-2, which is a non-segmented, positive-sense RNA virus closely similar to SARS-CoV-1, as they share 82% of the nucleotide identity. Currently, there is no approved full therapy or deeply evaluated treatment guidelines for COVID-19. Most of the recognized researches that suggest a potential treatment for COVID-19 were based on the experience with MERS, SARS, or limited to case-series. Randomized-controlled clinical trials (RCT) are proceeding, most remarkably with two particular agents, the novel investigational antiviral remdesivir and the antiretroviral lopinavir-ritonavir (Kaletra®) used for the treatment of HIV. Non-randomized smaller studies, primarily from China, have involved several drugs, with Chinese Medicine

research covering over half of the researches. *In vitro* data and preclinical studies of various agents, predominantly from the treatment of severe acute respiratory syndrome, have also been published. The discussion regarding potential treatment for COVID-19 within the medical community is taking place mostly through non-academic channels such as the news, social media, or blogs. Table .1 highlights scientific researches on possible treatments of COVID-19 and other coronaviruses.

Table 1: Some Possible Medicines for COVID 19 Treatments

<b>Drugs</b>	<b>Role in the treatment of COVID-19</b>
“Lopinavir; Ritonavir”	“The role in the treatment of COVID-19 is unclear. Preclinical data indicated a potential benefit; however, data that is more recent has failed to confirm the efficacy”.
“Remdesivi”	“Investigational and only available through expanded access and research protocols; numerous large clinical trials are in progress”.
“Chloroquine/Hydroxychloroquine”	“In vitro and limited clinical data suggest potential benefit”.
“Oseltamivir”	Assistant factor
“Ribavirin and interferon”	Assistant factor
“Tocilizumab”	“A drug for immunomodulation, its use in some protocols are linked to theoretical mechanisms and limited preliminary data as an adjunct therapy”.
“Azithromyci”	“Employed in some protocols, its use is linked to theoretical mechanisms and limited preliminary data as an adjunctive treatment”.
“Corticosteroids”	Assistant factor
“Antibiotic therapy”	Assistant factor
“NSAIDs/Ibuprofen”	Assistant factor

### **Lopinavir/Ritonavir**

**Recommendation:** Recommended against its routine use outside randomized controlled trials.

• **Classification:** “HIV Protease Inhibitor”.

• **The reasoning for use:** “experimental animals and In vitro investigations reveal potential activity on other coronaviruses (MERS-CoV and SARS-CoV)”.(4) (52) (53) (54)

• **Mechanism of Action:** “Ritonavir and lopinavir may attach to Mpro, a crucial enzyme in the replication process of coronavirus”.(55)

#### **Evidence / Experience:**

• Animal research reveals behavior for other coronaviruses.(4) (52) (53) (54)

• An open-label randomized controlled trial involving hospitalized patients with a defined SARS-CoV-2 infection (n=199), analyzed for ritonavir therapy; lopinavir. (23)

• Treatment with ritonavir; lopinavir for two weeks was not associated with a difference from the standard of care over time to clinical improvement (hazard ratio 1.24; 95 % CI, 0.9 to 1.72).

• The 28-day mortality rate was considered to be close between study groups (19.2 percent vs. 25 percent , respectively).

• There was similar proportion of patients carrying detectable ratio of viral RNA. In a modified intention-to-treatment analysis, lopinavir; ritonavir showed a median time to

clinical improvement that was shorter by one day (hazard ratio, 1.39 per cent; 95 per cent CI, 1 to 1.91).

- “A previous retrospective cohort study of inpatients reviewing the clinical course and risk factors for mortality included 29 patients who treated with lopinavir; ritonavir”.(24)

- There was no difference in the length of lopinavir viral shedding; ritonavir therapy.

- “Comment: ESICM and SCCM Surviving Sepsis Campaign recommend against the routine use of the combination in critically sick adults”.(26)

**Safety Concerns: (45) (49)**

1. Caution in hepatic disease patients.
2. Risk of cardiac arrhythmias (e.g., prolonged QT).
3. Significant drug interactions.

They are an antiviral drug combination employed in the treatment of human immunodeficiency virus. Lopinavir has the capacity to inhibit the protease activity of coronavirus while ritonavir rises the half-life of lopinavir. Lopinavir/ritonavir is accessible in Canada, which gives it more advantage, and has a recognized toxicity profile. In BC, the agent is considered as non-formulary medicine as it obtained mostly from the Centre for Excellence for the treatment of HIV. Meanwhile, it is listed

under “No Stock Available” item, but it potentially could be acquired by other channels. Ribavirin may exert synergistic properties when added to lopinavir/ritonavir, particularly in other the other viruses of the family. However, most clinical data available for COVID-19 does not suggest the routine addition of ribavirin. Oral ribavirin is accessible in Canada and is presently non-formulary. Inhalational ribavirin is used only for the treatment of RSV but has not been assessed for coronaviruses.

**Remdesivir**

**Recommendation:** Recommended against its routine use outside a randomized-controlled trial.

- **Classification:** Investigational Nucleoside Analogue.

- **The rationale for Use:** The principle is that remdesivir is considered as a broad-spectrum antiviral drug with in vitro activity against coronaviruses.(10)(14)(38)(39)(41)(42)(43)(44).

- **Mechanism of Action:** “It is a monophosphoramidate prodrug that is metabolized to remdesivir-triphosphate (RDV-TP), which is an analog of adenosine which can inhibit the function of RNA-dependent RNA polymerases (RdRps). Remdesivir-TP is a competitor of adenosine triphosphate for the combination with the nascent viral RNA chains. When it binds into the viral RNA at the position i, RDV-TP suppresses RNA synthesis at position i+3. Because RDV-TP does not cause instant termination of the chain (i.e., three more nucleotides are integrated after RDV-TP), the drug seems to escape from the viral exoribonuclease, which is an enzyme that has the ability to conduct a proofreading process to remove nucleotide analog inhibitor”.(10)(14)(38)(39)(41)(42)(43)(44)(45)

**Evidence / Experience:**

- “Remdesivir has been given to a number of patients diagnosed with severe SARS-CoV-2 infection in the US, Japan, and Europe throughout Compassionate Use programs”. (9)

• Remdesivir has shown substantial action against coronavirus and a strong genetic barrier to resistance in preclinical studies.(10) (14)

• “outside a randomized-controlled trial data concluded that remdesivir has an antiviral properties with a powerful action against clinical SARS-CoV-2 isolate; [half-cytotoxic concentration (CC50) over 100 mcgM, half-maximal effective concentration (EC50) = 0.77mcgM, selective index (SI) more than 129.87”.

• “The data reveal that remdesivir (GS-5735) prevents the activity of MERS-CoV, 2002 SARS-CoV, and bat CoV strains that have the potential to infect humans and replicate in epithelial cells after they penetrate through CoV receptors”.

• In an experimental mouse model, Remdesivir demonstrated therapeutic and prophylactic efficacy as against 2002 SARS-CoV.

• “Mutations with resistance have not been recognized”.

• “Many clinical trials estimating the effectiveness of remdesivir in patients with SARS-CoV-2 infection are being carried. Data from some trials are expected by April 2020”.(9)

Remdesivir is an investigational broad-spectrum antiviral nucleotide analog. It was originally evaluated and developed for the treatment of Ebola. It acts by inhibiting the RNA-dependent RNA polymerase, which is 96% matching in sequence with MERS, COVID-19, and SARS. Remdesivir has manifested in vitro and in vivo activity against SARS and MERSviral pathogens (71).

Unfortunately, the drug is not approved by the FDA yet. It was used for one of the first patients infected with COVID-19 in the US on the basis of Compassionate Use (CU) (72). The results were benefit which the symptoms disappeared swiftly within one week of therapy and no side effects were recorded. Viral PCR test gave a negative result for the virus following one day of treatment.

In the US, the drug is being used in different stage three trials sponsored by NIAID. Recording to such a study appears like the desired approach to antiviral treatment but it is not applied in Canada at the main time. Moreover, There are other four trials taking place worldwide.

Health Canada and the company (Gilead) have established the process of obtaining remdesivir in Canada for CU outside of the aforementioned RCT. It involves a multi-step procedure that comprises the Special Access Program (SAP) to Health Canada as well as an application on the Gilead website. The estimations are that making remdesivir available would take a couple of days and is not confirmed. Personal communication found that one group in Edmonton tried to obtain the drug for CU; it was never received or released from the company. The inclusion criteria for its use appear prohibitive; patients are required to be diagnosed with serious viral disease failing supportive care, on ventilatory support but not receiving vasopressors medications or suffering from organ failure. The employment of CU and SAP may be considered if the eligibility criteria are present. Gilead stated on their official website that their stock was insufficient and they were unsure if the drug would be provided free of charge. There are also modifications upcoming to the Gilead program. The

CU program is transforming into an expanded access program. It is undefined how this will affect the access of remdesivir in Canada.

### **Chloroquine/Hydroxychloroquine**

**Recommendation:** Recommended against their use for the prophylaxis or treatment outside of a clinical study.

#### **“Chloroquine”:**

- **Classification:** The Antimalarial Agent.

- **The reasoning for use:** the drug has in vitro antiviral properties against SARS-CoV-2 and may reveal immunomodulating results.(13)(14)(15)(17).

- **“Mechanism of Action:** the mechanisms may involve the inhibition of the activity of viral enzymes such as viral protein glycosylation, viral DNA or RNA polymerase, virus assembly, as well as virus release. Other processes may also include; acidification at the surface of the cell membrane inhibiting fusion of the virus, ACE2 cellular receptor inhibition, and the immunomodulation of cytokine release”.(14)(15)(29) (30)(31)(32)(33)

#### **Evidence / Experience:**

- Animal studies indicate that chloroquine has anti-SARS-CoV-2 activity.(13)(14)(15).
- “Numerous reports state that the exacerbation of pneumonia is inhibited in patients with SARS-CoV-2 infection; however, the data available are insufficient”.(13)
- “Several protocols involved recommendations for use”.(12) (21) (22)
- “Further data concerning clinical efficiency for COVID-19 are being assessed”.(16)(31)

#### **▪ “Safety Concerns”:** (46) (49)

- The risk of cardiac arrhythmias especially QT prolongation.
- The risk of retinal damage, particularly with chronic use.
- Extra caution is needed for patients living with G6PD deficiency.
- More caution with diabetic cases.
- Major drug interactions.

### **Hydroxychloroquine:**

- **Classification:** Antimalarial

- **The reasoning for use:** The drug has in vitro antiviral potential against SARS-CoV-2 and may result in an immunomodulating effect.(13) (14) (15) (17)

**Mechanism of Action:** Strategies may involve the inhibition of the activity of viral enzymes such as viral protein glycosylation, viral DNA or RNA polymerase, virus assembly, as well as virus release. Other processes may also include; acidification at the surface of the cell membrane inhibiting fusion of the virus, ACE2 cellular receptor inhibition, and the immunomodulation of cytokine release.(14) (15) (29) (30) (31) (32) (33)

#### **Evidence / Experience:**

- Animal studies indicate that the drug is active against SARS-CoV-2.(12)(15)(17)(18)(21)
- Single in vitro study showed that Hydroxychloroquine may have more significant antiviral activity in comparison with Chloroquine.(15)

- Hydroxychloroquine manifested more potent in vitro antiviral potential in contrast to Chloroquine.

- The EC50 values for Chloroquine exceeded 100 microM in one day and 18.01 microM in two days.

- The EC50 results for Hydroxychloroquine were 6.25 microM in one day and 5.85 microM after two days.

- An open-label non-randomized clinical study involved 26 patients treated with Hydroxychloroquine and negative control group.(27)

- Preliminary data revealed the number of cases who had negative PCR test results varied significantly between the treated and untreated groups.

- On the sixth day of therapy, 70% of the patients treated with Hydroxychloroquine were completely free of detectable viral load compared with the control group (12.5%).

- Several protocols involved recommendations for use.(12) (21)

- Further data concerning clinical efficiency for COVID-19 are being assessed.(16) (31)

**Safety Concerns: (47) (49)**

- The risk of retinal damage, particularly with chronic use.

- The risk of cardiac arrhythmias especially QT prolongation.

- Extra caution is needed for patients living with G6PD deficiency.

- More caution with diabetic cases.

- Major drug interactions.

Hydroxychloroquine and chloroquine are commonly utilized for the treatment of rheumatoid arthritis, amebiasis, and malarial infections. Both have in vitro anti-viral properties, but no confirmed clinical efficiency in the treatment of viral infections. The drugs seem to exert their actions through several processes involving glycosylation of the ACE2 receptors thus weakening SARS-CoV-2's capability to diffuse into cells, disturbance of the acidification of endosomes thereby inhibits the trafficking of the virus within cells, as well as immunomodulatory actions, that may reduce cytokine release in critical cases. However, it should be taken into account that immune-compromising properties might be a drawback when it comes to viral disease.

Chloroquine is presently inaccessible for order in Canada, while Hydroxychloroquine is obtainable and on the BC provincial formulary. However, as a result of the strong worldwide request of Hydroxychloroquine after the announcement made by President Trump's press release on March 19, 2020, calling it a "game-changer".

The safety of the therapy with this drug has not been evaluated in the case of coronavirus infections. However, its use is well tolerated in patients suffering from rheumatoid arthritis or malaria. Common adverse reactions involve gastrointestinal intolerance, while some patients may experience uncommon side effects such as skin reactions and hypoglycemia. Other rare symptoms may be encountered as a result of the drug toxicity include bone marrow suppression, cardiac arrhythmias and, hepatotoxicity. Retinal damage is a recognized side effect of Hydroxychloroquine but typically caused after years of chronic use.



**Oseltamivir:**

**Recommendation:** Recommended against the use of the drug unless it was assumed or diagnosed to be an influenza infection.

- **“Classification”:** Neuraminidase Inhibitors.

- **The reasoning for use:** The treatment of influenza symptoms.

- **Mechanism of Action:** Oseltamivir phosphate is metabolized into the active form oseltamivir carboxylate, which is a selective potent suppressor of neuraminidase enzymes of the influenza virus. The action of the viral neuraminidase enzyme is essential to gain entry into other healthy cells, for the release of nascent virus particles from the injured cells, and for the spread of the infection throughout the body. (21) (15) (22) Oseltamivir action declines the infectivity by reducing the viral shedding.

Oseltamivir is active against influenza A (involving H1N1) and influenza B viral neuraminidases.(21), (15), (22).

**Evidence / Experience:**

- Trials indicate a higher risk of suffering from vomiting and nausea.

- To back up claims that it lessens complications of influenza and admissions to hospital.

- In conclusion, Oseltamivir is used for the prophylaxis or treatment of influenza A infection in aged persons.(70).

- The drug is a well-tolerated oral neuraminidase suppressor that profoundly decreases the period of the symptoms and accelerates the return to the ordinary activity levels of patients with influenza that is naturally acquired.

- Oseltamivir represents a suitable therapeutic substitute to zanamivir (particularly in persons who prefer to take the treatment orally or suffer from an underlying respiratory condition)

**“Safety Concerns”:**

- The flu vaccine is not used within two days after having the medicine.

- The medicine is not given if the patient is allergic to it. The doctor is informed if there is kidney disease.

- Category C drug, it is not known whether the medicine is teratogenic or not.

Neuraminidase suppressors do not appear to be active against COVID-19 (73). In case of critically ill patients, Initial empiric treatment with neuraminidase inhibitors is reasonable throughout the period of influenza season. If the patient is suspected to have influenza pneumonia, nasopharyngeal swabs is taken to test for influenza. Presently, in many situations, patients diagnosed with viral pneumonia is much more likely to be influenza infection rather than COVID-19. The role for the drug especially for COVID-19 is limited.

**“Ribavirin and interferon”:**

**Recommendation:** Recommended against their use for risk of harm.

- **Classification:** Synthetic guanosine nucleoside analogue and antiviral agent that interacts with the process of viral mRNA production.

- **The reasoning for use:** Chronic infection of hepatitis C.(56)

• **Mechanism of Action:** Mechanism: Ribavirin acts by several processes that eventually lead to the suppression of viral RNA and protein synthesis. Adenosine kinase converts it to ribavirin mono-, di-, and triphosphate forms. Ribavirin triphosphate is the major active metabolite that interfere with the viral mRNA polymerase by preventing the nucleotide binding site of the enzyme, causing a decrease in the stage of replication or production of defective viral particles(61) . It also inhibits the functions of viral mRNA 2'-O-methyltransferase and mRNA guanylyltransferase of dengue virus. The Suppression of these enzymes interrupts with the posttranslational step of capping the 5' end of viral messenger RNA by ribavirin being integrated at the 5' end in the position of guanosine and prevents the cap methylation stage.

Inosine monophosphate dehydrogenase (IMPDH) inhibition and subsequent reduction of guanosine triphosphate (GTP) pool is another proposed mechanism of ribavirin. Throughout guanosine monophosphate (GMP) synthesis, IMPDH initiates the rate-limiting step in which inosine 5'-monophosphate is transformed to xanthine monophosphate. Then the conversion of GMP to GTP takes place. Ribavirin monophosphate closely matches the structure of inosine 5'-monophosphate and functions as a competitive inhibitor of IMPDH. The inhibition of de novo synthesis of guanine nucleotides and the reduction of intracellular guanosine triphosphate pools limit the viral protein synthesis as well as the replication of viral genetic materials (61).

Ribavirin increases viral mutations by acting as mutagen to the target virion to cause an 'error catastrophe'. RTP couples with uridine triphosphate or cytidine triphosphate with the same efficiency and inhibits HCV RNA elongation. Thus, it causes a premature termination of HCV RNA and production of defective viral particles(61).

The drug also shows an immunomodulatory effect of the host to the virion as a Th2 response is shifted in favor of a Th1 phenotype. Th2 response and generation of type 2 cytokines stimulate the humoral response that improves the immunity against the virus (71). Ribavirin enhances the induction of genes that synthesis interferon, involving the receptor of interferon- $\alpha$  and down-regulates other genes responsible for apoptosis, interferon suppression, and in vitro hepatic stellate cell activation(60).

Interferon alpha combines with type I interferon receptors (IFNAR2c and IFNAR1), which after dimerization, two Jak (Janus kinase) tyrosine kinases (Tyk2 and Jak1) are activated. These result in transphosphorylation of themselves and phosphorylation of the receptors. After that, the phosphorylated INFA combine to Stat1 and Stat2 (transcription signal transducers and activators) that dimerize and lead to the activation of numerous (~100) antiviral and immunomodulatory proteins. The binding between type I interferon receptors and interferon alpha is less stable in comparison with interferon beta.(62)

**Evidence / Experience:**

• Used in combination with other antiviral drugs for the treatment of chronic infection of hepatitis C virus (HCV).(63)

• The addition of ribavirin is recommended in patients having HCV genotype 1a and 4 infections with or without the presence cirrhosis.(58)

• Resistance: viral genetic determinants result in variable response to the treatment with ribavirin has not yet determined.(56)

• In the therapy of genital or venereal warts triggered by Human Papiloma Virus.(57)

• Ribavirin is orally administered as it extensively and swiftly absorbed. The administration of 1200 mg ribavirin requires average time of two hours to reach Cmax. A single oral dose of 600mg ribavirin results in bioavailability of 64% 10.(65)

• The metabolic byproducts of ribavirin are excreted mainly through the kidneys. The excretion of 600mg radiolabeled dose was approximately 61% through the urine and 12% was detected in the feces, While 17% of the dose was secreted in unchanged form 10.(66)

Wide diversities of inducers stimulate vertebrate cells to secrete proteins. They provide resistance to several viral infections, disturb the multiplication of intracellular parasites, and boost natural killer cell activity as well as enhancing granulocyte and macrophage phagocytosis, as well as to several other immunomodulatory effects.(67)

**“Safety Concerns”:**

• Thrombocytopenia (platelet count is very low).

• Neutropenia (white blood cells count is below normal level).

• Vision complications involving retinopathy (retinal damage) that can eventually lead to blindness.

• Worsening of autoimmune diseases, such as rheumatoid arthritis.

• Up to date, the drug has been given to more than 127000 infants since it was approved with a considerable safety profile. The noticed adverse reactions involved headaches, nausea and rare worsening of bronchospasms with the beginning of aerosol treatment.(68)

Neuraminidase suppressors do not appear to be effective against COVID-19 (73). In the case of critically ill patients, Initial empiric treatment with neuraminidase inhibitors is reasonable throughout the period of the influenza season. If the patient is suspected to have influenza pneumonia, nasopharyngeal swabs are taken to test for influenza. Presently, in many situations, patients diagnosed with viral pneumonia is much more likely to be influenza infection rather than COVID-19. The role of the drug especially for COVID-19 is limited. (69)

**“Tocilizumab”:**

**Recommendation:** Recommended against its routine use outside a randomized-controlled trial.

• **Classification:** “Interleukin-6 (IL-6) Receptor-Blocking Monoclonal Antibody”.

• **The reasoning for use:** Severe cases of COVID-19 may suffer from cytokine release.(25)

• **Mechanism of Action:** “The drug competitively binds to IL-6 receptors to suppress interleukin-6 mediated signaling. IL-6 acts as a pro-inflammatory cytokine that has important role in many physiological mechanisms such as the activation of T-cell, stimulation of immunoglobulin secretion, and initiation of hepatic acute-phase protein synthesis, as well as differentiation stimulation and hematopoietic precursor cell division. IL-6 is produced by several cell types, comprising B-cells, monocytes, T-cells lymphocytes and fibroblasts”.(52)

• **“Evidence / Experience”:**

- “A retrospective review study evaluated 21 patients in which the drug was added to COVID-19 therapy”.(25)

- Preliminary data indicate that the addition of tocilizumab as adjunctive therapy may reveal clinical benefit.

- Clinical manifestations, including the percentage of lymphocytes, improvements in CT opacity, and C-reactive protein levels in these patients have been improved; however, no comparators were recorded.

- “Several treatment protocols comprise recommendations for use”.(21)

- Additional clinical efficacy data for COVID-19 are being evaluated.(51)

- “**Safety Concerns**”: (52)

- The risk of gastrointestinal perforation.

- The Hepatotoxicity Risk.

- Extra caution with cases suffering from neutropenia and thrombocytopenia.

- Infusion-related opposite effects.

#### **Azithromycin:**

- “**Classification**”: Macrolide Antibacterial

- **The reasoning for use:** it prevents secondary superinfection by bacteria, macrolides may also have immunomodulatory potential to act as an adjunctive treatment.(27)(34)(35)(36)(37)

- **Mechanism of Action:** “Macrolides may exert immunomodulatory effects in cases with lung inflammation. They can help reduce the excessive release of cytokines by downregulating inflammatory responses associated with viral infections of the respiratory system; however, their direct action on viral clearance is unclear. The immunomodulatory processes may involve the reduction of chemotaxis of neutrophils (PMNs) to the lungs by the neutralization of cytokines (i.e., IL-8), inhibition of hypersecretion of mucus, decline the production of free radicals, acceleration of neutrophil apoptosis, and suppress the activation of nuclear transcription factors”.(34) (35) (36) (37)

- “**Evidence / Experience**”:

- “In an open-label, non-randomized clinical trial (n=26); azithromycin and hydroxychloroquine was given as a combination to prevent bacterial superinfection in six patients”.(27)

- Preliminary results indicate a possible advantage as an adjunctive therapy.

- “On the sixth day, all of the cases who received the combination (azithromycin and hydroxychloroquine) were completely cured of the virus infection compared with 57.1% of patients who treated with hydroxychloroquine alone (n= 20)”.

- 136 patients administered macrolide along with antiviral therapy in a retrospective review of a multicenter cohort study on 349 MERS-CoV cases.(28)

- Macrolide treatment did not result in a 3-month mortality reduction relative to the control group (adjusted OR: 0.84; 95 per cent CI: 0.47 to 1.51; p = 0.56).

- Sensitivity analysis excluding cases who treated with macrolides after three days revealed close results (adjusted OR: 0.7; 95% CI: 0.39 to 1.28; p = 0.25).

- “**Safety Concerns**”: (48) (49)

- The risk of heart arrhythmia (e.g., QT prolongation).
- Major drug reactions.

**Corticosteroids:**

The treatment with corticosteroids is not suggested for viral pneumonia; unless in the case of patients who have a refractory shock or acute respiratory distress syndrome, its use may be considered.(1)(7)(26)

There are no controlled clinical studies carried on the use of corticosteroids in patients with COVID-19 or other coronaviruses (76).

“A published, but not peer-reviewed, report about 26 cases having severe COVID-19 indicates that the administration of methylprednisolone at 1-2mg/kg per day for 5 days to one week was associated with less period of supplemental oxygen use (8.2 days vs. 13.5 days; P)

Numerous randomized controlled trials were carried on hospitalized patients with community-acquired pneumonia treated with systemic corticosteroids. A meta-analysis and systematic review of RCTs showed which the need for mechanical ventilation can be reduced by the use of corticosteroids (five RCTs; 1060 patients; RR 0.45, 95% CI 0.26 - 0.79), ARDS (four RCTs; 945 patients; RR 0.24, 95% CI 0.10 - 0.56) and the period of hospitalization (6 RCTs; 1499 patients; MD -1.00 day, 95% CI, -1.79 to -0.21), but elevate the risk of hyperglycemia, which require treatment (77). The disadvantages of these trials are the inclusion of different populations, the outcome on mortality was vague, and the use of different drugs as well as dosing regimens. Furthermore, there are some worries about the use of corticosteroids in viral pneumonia. Thus, the findings may not be applicable to the COVID-19 population.

**Antibiotic therapy:**

**Recommendation:** To prevent bacterial co-infection, antibiotics should be prescribed on the basis of institutional antibiograms and sensitivities.

**Initial Therapy**

As in the case of any viral pneumonia, antibiotics are not benefit to treatment Coronavirus Disease 2019. However, patients showing respiratory symptoms and pulmonary infiltrates on imaging may match the diagnostic criteria for pneumonia. Super infection with pathogenic bacteria is expected, in accordance with the standard therapy of Community-acquired pneumonia (CAP), antibiotics are suggested. An example of a standard treatment of hospitalized patients with CAP is ceftriaxone 1-2g IV per day with intravenous azithromycin 500mg for three days or oral azithromycin 500mg for a single day followed by 250mg for four days. While cases of COVID-19 who may have contact with travelers or may have a history of travel, rising the spectrum of antibacterial is not necessary unless the patients have significant risk factors for antibiotic-resistant bacteria.

**NSAIDs**

**Recommendation:** Paracetamol is recommended especially for the symptomatic treatment of COVID-19 but do not recommend against the use of nonsteroidal anti-inflammatory drugs such as ibuprofen.

On March 17, The WHO announced that NSAIDs should not be used for the management of COVID-19 symptoms. French officials indicated that the anti-inflammatory medications might exaggerate the infection of the virus based on a recent study published in

The Lancet medical journal, which hypothesized that there is an enzyme that can be activated by anti-inflammatory drugs such as ibuprofen and aggravate the infection of COVID-19. After two days, the WHO posted a statement on Twitter declaring that there is no particular reason to avoid the use of NSAIDs according to this data.(1)

**Recommendations:**

1- Lopinavir / Ritonavir

Recommend against the routine use outside of a randomized-controlled trial (RCT) (CATCO).

2- Remdesivir

Because of the limited data on efficacy, the drug is not proposed at this time.

3- Hydroxychloroquine and chloroquine

Recommend against the routine use outside an RCT.

4- Oseltamivir

Recommend against the use of the drug unless it was assumed or diagnosed to be an influenza infection.

5- Ribavirin and Interferon:

Recommend against their use for risk of harm.

6- Tocilizumab:

Recommend against the routine use at this time.

7- Steroids

Recommend against the use of steroids.

8- Antibiotic Therapies

If superinfection with pathogenic bacteria is possible, antibiotics should be prescribed according to institutional antibiograms and sensitivities.

9- NSAIDs/Ibuprofen

Paracetamol is recommended particularly for the symptomatic treatment of COVID-19 but do not recommend against the use of nonsteroidal anti-inflammatory drugs such as ibuprofen.

**References:**

1- World Health Organization. Clinical management of severe acute respiratory infection when novel coronavirus (nCoV) infection is suspected [https://www.who.int/publications-detail/clinical-management-of-severe-acute-respiratory-infection-when-novel-coronavirus-\(ncov\)-infection-is-suspected](https://www.who.int/publications-detail/clinical-management-of-severe-acute-respiratory-infection-when-novel-coronavirus-(ncov)-infection-is-suspected).

2- CDC Website: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/clinical-guidance-management-patients.html>.

3- FDA Website: <https://www.fda.gov/emergency-preparedness-and-response/mcm-issues/coronavirus-disease-2019-covid-19>.

4- Chu CM, Cheng VCC, Hung IFN, et al. Role of lopinavir/ritonavir in the treatment of SARS: Initial virological and clinical findings. Thorax 2004;59(3):252–256. PMID: 1498565.



5- Loutfy MR, Blatt LM, Siminovitch KA, et al. Interferon Alfacon-1 Plus Corticosteroids in Severe Acute Respiratory Syndrome: A Preliminary Study. *J Am Med Assoc* 2003;290(24):3222–3228. PMID: 14693875.

6- Peiris JSM, Chu CM, Cheng VCC, et al. Clinical progression and viral load in a community outbreak of coronavirus-associated SARS pneumonia: A prospective study. *Lancet* 2003;361(9371):1767–1772. PMID: 12781535.

7- Jin Y., Cai, L., Cheng, Z. et al. A rapid advice guideline for the diagnosis and treatment of 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) infected pneumonia (standard version). *Military Med Res* 7, 4 (2020).

8- ClinicalTrials.gov website:  
[https://www.clinicaltrials.gov/ct2/results?cond=Coronavirus&term=&type=&rslt=&age\\_v=&gndr=&intr=remdesivir&titles=&outc=&spons=&lead=&id=&cntry=&state=&city=&dist=&locn=&rsub=&strd\\_s=&strd\\_e=&prcd\\_s=&prcd\\_e=&sfpd\\_s=&sfpd\\_e=&rfpd\\_s=&rfpd\\_e=&lupd\\_s=&lupd\\_e=&sort=](https://www.clinicaltrials.gov/ct2/results?cond=Coronavirus&term=&type=&rslt=&age_v=&gndr=&intr=remdesivir&titles=&outc=&spons=&lead=&id=&cntry=&state=&city=&dist=&locn=&rsub=&strd_s=&strd_e=&prcd_s=&prcd_e=&sfpd_s=&sfpd_e=&rfpd_s=&rfpd_e=&lupd_s=&lupd_e=&sort=).

9- Agostini ML, Andres EL, Sims AC, et al. Coronavirus susceptibility to the antiviral remdesivir (GS-5734) is mediated by the viral polymerase and the proofreading exoribonuclease. *MBio* 2018;9(2):1–15. PMID: 29511076.

10- Elfiky AA. Anti-HCV, nucleotide inhibitors, repurposing against COVID-19. *Life Sciences* 2020 May 1;248:117477. PMID: 32119961.

11- Korea Biomedical Review website:  
<http://www.koreabiomed.com/news/articleView.html?idxno=7428>.

12- Gao J, T Zhenxue, Yang X. Breakthrough: Chloroquine phosphate has shown apparent efficacy in treatment of COVID-19 associated pneumonia in clinical studies. *Biosci Trends* 2020;14(1):72-73. PMID: 32074550.

13- Wang M, Cao R, Zhang L, et al. Remdesivir and chloroquine effectively inhibit the recently emerged novel coronavirus (2019-nCoV) in vitro. *Cell Research* 2020;30:269–271. PMID: 32020029.

14- Yao X, Ye F, Zhang M, et al. In vitro antiviral activity and projection of optimized dosing design of hydroxychloroquine for the treatment of Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2). *Clin Infect Dis* 2020 Mar 9. [Epub ahead of print] PMID: 32150618.

15- World Health Organization (WHO). Coronavirus: landscape analysis of therapeutics as of 17 February 2020. Accessed March 16, 2020. Available on the World Wide Web at [https://www.who.int/blueprint/priority-diseases/key-action/Table\\_of\\_therapeutics\\_Appendix\\_17022020.pdf?ua=1](https://www.who.int/blueprint/priority-diseases/key-action/Table_of_therapeutics_Appendix_17022020.pdf?ua=1).

16- Colson P, Rolain J, Lagier J, et al. Chloroquine and hydroxychloroquine as available weapons to fight COVID-19. *Int J Antimicrob Agents* 2020. [Epub ahead of print] PMID: 32145363.

17- Dong L, Hu S, Gao J. Discovering drugs to treat coronavirus disease 2019 (COVID-19). *Drug Discov Ther* 2020;14:58-60. PMID: 32147628.

18- Multicenter Collaboration Group of Department of Science and Technology of Guangdong Province and Health Commission of Guangdong Province for chloroquine in the treatment of novel coronavirus pneumonia. Expert consensus on chloroquine phosphate for

the treatment of novel coronavirus pneumonia. *Zhonghua Jie He Hu Xi Za Zhi* 2020 Mar;43:185-188. PMID: 32164085.

19- FDA Website: <https://www.fda.gov/drugs/drug-safety-and-availability/fda-advises-patients-use-non-steroidal-anti-inflammatory-drugs-nsaids-covid-19>.

20- Italian Society of Infectious and Tropical Diseases. Handbook for the care of people with disease-COVI 19. Edition 2.0, March 13, 2020.

21- FDA Website: [https://www.fda.gov/vaccines-blood-biologics/investigational-new-drug-ind-or-device-exemption-ide-process-cber/investigational-covid-19-convalescent-plasma-emergency-inds?utm\\_campaign=What%27sNew2020-03-24&utm\\_medium=email&utm\\_source=Eloqua](https://www.fda.gov/vaccines-blood-biologics/investigational-new-drug-ind-or-device-exemption-ide-process-cber/investigational-covid-19-convalescent-plasma-emergency-inds?utm_campaign=What%27sNew2020-03-24&utm_medium=email&utm_source=Eloqua).

22- Cao B, Wang Y, Wen D, et al. A trial of lopinavir-ritonavir in adults hospitalized with severe Covid-19. *NEJM* 2020 Mar 18. [Epub ahead of print] PMID: 32187464.

23- Zhou F, Yu T, Du R, et al. Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *Lancet* 2020 Mar 11. [Epub ahead of print] PMID: 32171076.

24- Xu X, Han M, LI T, et al. Effect treatment of severe COVID-19 patients with tocilizumab. *ChinaXiv.20200300026.v1*

25- ESICM, SCCM. Surviving sepsis campaign rapid guidelines of the management of critically ill adults with coronavirus disease 2019 (pre-publication). Available on the World Wide Web at: <https://www.esicm.org/ssc-covid19-guidelines/>.

26- Gautret P, Lagier J, Parola P, et al. Hydroxychloroquine and azithromycin as a treatment of COVID-19: results of an open-label non-randomized clinical trial. *Int J Antimicrob Agents* 2020 Mar 20. [Epub ahead of print] PMID: 32205204.

27- Arabi YM, Deeb A, Al-Hameed, et al. Macrolides in critically ill patients with Middle East Respiratory Syndrome. *Int J Infect Dis* 2019;81:184-190. PMID: 30690213.

28- Fox R. Anti-malarial drugs: possible mechanisms of action in autoimmune disease and prospects for drug development. *Lupus* 1996;5 Suppl 1:S4-10. PMID: 8803903.

29- Ben-Zvi H, Kivity S, Langevitz P, et al. Hydroxychloroquine: from malaria to autoimmunity. *Clin Rev Allergy Immunol* 2012;42:145-153. PMID: 21221847.

30- Cortegiani A, Ingoglia G, Ippolito M, et al. A systematic review on the efficacy and safety of chloroquine for the treatment of COVID-19. *J Crit Care* 2020 Mar 10. [Epub ahead of print] PMID: 32173110.

31- Savarino A, Trani LD, Donatelli I, et al. New insights into the antiviral effects of chloroquine. *The Lancet* 2006;6:67-9. PMID: 16439323.

32- Fox RI. Mechanism of action of hydroxychloroquine as an antirheumatic drug. *Semin Arthritis Rheum* 1993; 23(2 Suppl 1):82-91. PMID: 8278823.

33- Amsden GW. Anti-inflammatory effects of macrolides - an underappreciated benefit in the treatment of community-acquired respiratory tract infections and chronic inflammatory pulmonary conditions? *J Antimicrob Chemother* 2005;55:10-21. PMID: 15590715.

34- Beigelman A, Mikols CL, Gunsten SP, et al. Azithromycin attenuates airway inflammation in a mouse model of viral bronchiolitis. *Respir Res* 2010;11:90. PMID: 20591166.

35- Kanoh S, Rubin BK. Mechanisms of action and clinical application of macrolides as immunomodulatory medications. *Clin Microbiol Rev* 2010;23:590-615. PMID: 20610825.

36- Zarogoulidis P, Papanas N, Kioumis I, et al. Macrolides: from in vitro anti-inflammatory and immunomodulatory properties to clinical practice in respiratory disease. *Eur J Clin Pharmacol* 2012;68:479-503. PMID: 22105373.

37- U.S. Army Medical Research and Development Command. Expanded access remdesivir (RDV; GS-5734). Retrieved March 18, 2020. Available on the World Wide Web at: <https://clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT04302766?term=remdesivir&draw=2&rank=3>.

38- Brown AJ, Won JJ, Graham RL, et al. Broad spectrum antiviral remdesivir inhibits human endemic and zoonotic deltacoronaviruses with a highly divergent RNA dependent RNA polymerase. *Antiviral Research* 2019;169:1-10. PMID: 31233808.

39- Regeneron Pharmaceuticals. Evaluation of the efficacy and safety of sarilumab in hospitalized patients with COVID-19. Retrieved March 24, 2020. Available on the World Wide Web at: <https://clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT04315298?term=sarilumab&draw=3&rank=4>.

40- de Wit, Feldmann F, Cronin J, et al. Prophylactic and therapeutic remdesivir (GS-5734) treatment in the rhesus macaque model of MERS-CoV infection. *Proc Natl Acad Sci U S A*. 2020 Feb 13.[Epub ahead of print] PMID: 32054787.

41- Ko W, Rolain J, Lee N, et al. Arguments in favor of remdesivir for treating SARS-CoV-2 infections. *Int J Antimicrob Agents* 2020 Mar 6. [Epub ahead of print] PMID: 32147516.

42- Gordon CJ, Tcheshnokov EP, Feng JY, et al. The antiviral compound remdesivir potently inhibits RNA-dependent RNA polymerase from Middle East respiratory syndrome coronavirus. *J Biol Chem* 2020 Feb 24. [Epub ahead of print] PMID: 32094225.

43- Warren TK, Jordan R, Lo MK, et al. Therapeutic efficacy of the small molecule GS-5734 against Ebola virus in rhesus monkeys. *Nature* 2016;531:381–385. PMID: 26934220.

44- Kaletra (lopinavir; ritonavir) tablet and solution package insert. North Chicago, IL: AbbVie Inc; 2019 Dec.

45- Aralen (chloroquine) package insert. Bridgewater, NJ: Sanofi-aventis U.S. LLC.; 2018 Oct.

46- Plaquenil (hydroxychloroquine) package insert. St. Michael, Barbados: Concordia Pharmaceuticals, Inc.; 2017 Jan.

47- Zithromax (azithromycin 250 mg and 500 mg tablets and azithromycin oral suspension) package insert. New York, NY: Pfizer Inc.; 2019 Apr.

48- Credible Meds. COVID-19 experimental therapies and TdP risk. Retrieved March 24, 2020. Available on the World Wide Web at: <https://crediblemeds.org/blog/covid-19-experimental-therapies-and-tdp-risk/>.

49- Fang L, Karakiulakis G, Roth M. Are patients with hypertension and diabetes mellitus at increased risk for COVID-19 infection? *Lancet Respir Med* 2020 Mar 11. [Epub ahead of print] PMID:32171062.

50- Peking University First Hospital. Favipiravir combined with tocilizumab in the treatment of Corona Virus Disease 2019. Retrieved March 24, 2020. Available on the World

Wide Web at:  
<https://clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT04310228?cond=Coronavirus&intr=Tocilizumab&draw=2&rank=1>.

51- Actemra (tocilizumab) injection package insert. South San Francisco, CA: Genentech, Inc.; 2019 Jun.

52- Chen F, Chan KH, Jiang Y et al. In vitro susceptibility of 10 clinical isolates of SARS coronavirus to selected antiviral compounds. *J Clin Virol* 2004; 31:69-75. PMID: 15288617.

53- Yao TT, Qian JD, Zhu WY et al. A systematic review of lopinavir therapy for SARS coronavirus and MERS coronavirus-A possible reference for coronavirus disease-19 treat-ment option. *J Med Virol* 2020 Feb 27. [Epub ahead of print] PMID: 32104907.

54- Liu X, Wang XJ. Potential inhibitors for 2019-nCoV coronavirus M protease from clinically proven medicines. *J Genet Genomics* 2020 Feb 13. [Epub ahead of print] PMID: 32173287.

55- Sidwell RW, Bailey KW, Wong MH, Barnard DL, Smee DF: In vitro and in vivo influenza virus-inhibitory effects of viramidine. *Antiviral Res.* 2005 Oct;68(1):10-7. [PubMed:16087250].

56- Sidwell RW, Huffman JH, Khare GP, Allen LB, Witkowski JT, Robins RK: Broad-spectrum antiviral activity of Virazole: 1-beta-D-ribofuranosyl-1,2,4-triazole-3-carboxamide. *Science.* 1972 Aug 25;177(4050):705-6. [PubMed:4340949].

57- Alvarez D, Dieterich DT, Brau N, Moorehead L, Ball L, Sulkowski MS: Zidovudine use but not weight-based ribavirin dosing impacts anaemia during HCV treatment in HIV-infected persons. *J Viral Hepat.* 2006 Oct;13(10):683-9. [PubMed:16970600].

58- Bani-Sadr F, Carrat F, Pol S, Hor R, Rosenthal E, Goujard C, Morand P, Lunel-Fabiani F, Salmon-Ceron D, Piroth L, Pialoux G, Bentata M, Cacoub P, Perronne C: Risk factors for symptomatic mitochondrial toxicity in HIV/hepatitis C virus-coinfected patients during interferon plus ribavirin-based therapy. *J Acquir Immune Defic Syndr.* 2005 Sep 1;40(1):47-52. [PubMed:16123681].

59- Myers RP, Shah H, Burak KW, Cooper C, Feld JJ: An update on the management of chronic hepatitis C: 2015 Consensus guidelines from the Canadian Association for the Study of the Liver. *Can J Gastroenterol Hepatol.* 2015 Jan-Feb;29(1):19-34. Epub 2015 Jan 13. [PubMed:25585348].

60- Martin P, Jensen DM: Ribavirin in the treatment of chronic hepatitis C. *J Gastroenterol Hepatol.* 2008 Jun;23(6):844-55. doi: 10.1111/j.1440-1746.2008.05398.x. [PubMed:18565019].

61- Te HS, Randall G, Jensen DM: Mechanism of action of ribavirin in the treatment of chronic hepatitis C. *Gastroenterol Hepatol (N Y).* 2007 Mar;3(3):218-25. [PubMed:21960835].

62- Huggins JW: Prospects for treatment of viral hemorrhagic fevers with ribavirin, a broad-spectrum antiviral drug. *Rev Infect Dis.* 1989 May-Jun;11 Suppl 4:S750-61. [PubMed:2546248].

- 63- American Association for the Study of Liver Diseases; Infectious Diseases Society of America. HCV guidance. <http://hcvguidelines.org>. Accessed June 12, 2017. [Link].
- 64- FDA Approved Drug Products: Rebetol (ribavirin) oral capsules [Link].
- 65- Overington JP, Al-Lazikani B, Hopkins AL: How many drug targets are there? *Nat Rev Drug Discov.* 2006 Dec;5(12):993-6. [PubMed:17139284].
- 66- Imming P, Sinning C, Meyer A: Drugs, their targets and the nature and number of drug targets. *Nat Rev Drug Discov.* 2006 Oct;5(10):821-34. [PubMed:17016423].
- 67- Krown SE: Interferon treatment of renal cell carcinoma. Current status and future prospects. *Cancer.* 1987 Feb 1;59(3 Suppl):647-51. [PubMed:10822464].
- 68- Ishii K, Shinohara M, Sawa M, Kogame M, Higami K, Sano M, Morita T, Sumino Y: Interferon alpha receptor 2 expression by peripheral blood monocytes in patients with a high viral load of hepatitis C virus genotype 1 showing substitution of amino Acid 70 in the core region. *Intervirolology.* 2010;53(2):105-10. doi: 10.1159/000264200. Epub 2009 Dec 3. [PubMed:19955815].
- 69- Chen X, Ji ZL, Chen YZ: TTD: Therapeutic Target Database. *Nucleic Acids Res.* 2002 Jan 1;30(1):412-5. [PubMed:11752352].
- 70- Shijubo, N., Yamada, G., Takahashi, M., TOKUNOH, T., SUZUKI, T., & ABE, S. (2002). Experience with oseltamivir in the control of nursing home influenza A outbreak. *Internal medicine*, 41(5), 366-370.
- 71- Sheahan TP, Sims AC, Leist SR, et al. Comparative therapeutic efficacy of remdesivir and combination lopinavir, ritonavir, and interferon beta against MERS-CoV. *Nat Commun.* 2012;(2020). doi:10.1038/s41467-019-13940-6.
- 72- Holshue M, DeBolt C, Lindquist S, et al. First Case of 2019 Novel Coronavirus in the United States. *N Engl J Med.* 2020:929-936. doi:10.1056/NEJMoa2001191.
- 73- Tan ELC, Ooi EEO, Lin CY, et al. Inhibition of SARS coronavirus infection in vitro with clinically approved antiviral drugs. *Emerging Infectious Diseases.* 2004;10:581-586.
- 74- Mehta P, McAuley DF, Brown M, et al. COVID-19: Consider cytokine storm syndromes and immunosuppression. *Lancet.* 2020. DOI:[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30628-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30628-0).
- 75- Diao B, Wang C, Tan Y, et al. Reduction and functional exhaustion of T-cells in patients with Coronavirus Disease 2019. *MedRxiv.* 2020. doi: <https://doi.org/10.1101/2020.02.18.20024364>.
- 76- Alhazzani W, Møller MH, Arabi YM, et al. Surviving Sepsis Campaign : Guidelines on the Management of Critically Ill Adults with Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). 2019.
- 77- Lamontagne F, Rochweg B, Lytvyn L, et al. Corticosteroid therapy for sepsis: a clinical practice guideline. *British Medical Journal.* 2018;362:k3284. doi: 10.1136/bmj.k3284.



## DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE GEMİ BROKERLİĞİNİN YERİ, ÖNEMİ VE BROKERLERDE BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER


**Dr. Öğr. Üyesi Murat Yorulmaz**

Kocaeli Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü,

 ORCID ID: 0000-0002-5736-9146

**Bahadır Tonguç**

Institute of Chartered Shipbrokers, Kıdemli Üyesi (FICS) ve İmtiyazlı Gemi Brokeri

 ORCID ID: 0000-0002-4860-2778

### Özet

Gemi brokeri, yoğun bir rekabet ortamında hizmet veren ve birden fazla alanda nitelik sahibi olması beklenen aracıdır. Bir gemi brokerinin günlük rutininde; coğrafya, hukuk, finans, kriz yönetimi gibi konularda yetkinlikler ile yoğurulmuş yoğun bir ticaret yar alır. Gemi kiralama sanayindeki brokerliğin yanında gemi alım-satım sanayindeki brokerlik de ayrı bir gemi brokerliği dalıdır. Her iki tip gemi brokerliği de hassas dengelere sahip piyasalardır. Bir gemi brokeri eğer “gemi alım-satım” sanayinde hizmet veriyorsa, gemi alıcısı ve satıcısı arasındaki aracı konumundadır. Hizmet verilen sanayi bir “gemi kiralama” piyasası ise, gemi brokeri “taşıyan” yani armatör ile “taşıtın” yani kiracı arasında pozisyon almaktadır. Taşımak üzere yük arayan armatörlerin gemilerine uygun yükler, yükünü taşımak isteyen tüccarların yüklerine de uygun gemiler bulmayı amaçlayan gemi brokerleri, taraflar arasındaki tüm müzakere sürecinde de aktif rol oynamaktadırlar. Tarafları ortak bir noktada buluşturarak uzlaşmalarını sağlamak hedefiyle hareket eden gemi brokerlerinin performansı, müşterileri ile aralarındaki bağların da kuvvetlenmesini ve ilişkilerin sürekliliğini beraberinde getirmektedir. Gemi brokerliği piyasası bir tam rekabet piyasası olup, giriş ve çıkış serbesttir. Bu durum da beraberinde bazı olumsuzluklar ve denetim güçlükleri getirebilmektedir. ‘Sözümüz senedimizdir’ sloganını benimseyen profesyonel gemi brokerlerinden, mesleki prensiplere bağlı ve etik kurallar çerçevesinde hareket etmeleri beklenir. Bu çalışmanın amacı, denizcilik sektöründe gemi brokerlerinin yerini, önemini, bir gemi brokerinde bulunması gereken nitelikler ve günümüzün gereksinimlerine adaptasyonunu incelemektir. Nitel araştırma yöntemi olarak olgu bilim deseni kullanılan bu çalışmada, çalışma grubu olarak; Türkiye’de faaliyet gösteren gemi kiralama brokerlerinden oluşan 15 uzman katılımcı seçilmiştir. Katılımcılar, brokerlik hizmetini alan taraf ve bu hizmeti sağlayan taraflardan seçilmiştir böylece verilerin güvenilirliği sağlanmıştır. Veriler yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmış, içerik analizi ve betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Çalışmanın sonucunda, deniz taşımacılığının yapısal özelliği gereği gemi brokerlerine ihtiyaç olduğu, ayrıca dürüstlük ve mesleki niteliklerin gemi brokerliğinde üst değerler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte gemi brokerlerinin kendilerini sürekli geliştirmelerinin mesleğin devamı açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Gemi Brokerliği, Gemi Kiralama, Navlun, Çarter Sözleşmesi, Deniz Taşımacılığı.



THE PLACE AND IMPORTANCE OF SHIPBROKING IN THE MARITIME INDUSTRY,  
AND THE QUALIFICATIONS THAT A SHIPBROKER MUST POSSESS

**Abstract**

Shipbrokers are intermediaries of a fierce competition environment and they are expected to possess multidirectional skills. In the daily routine of a shipbroker, a busy trade tempered with competencies on subjects such as geography, law, finance, and crisis management take part. Besides the shipbroking activities in chartering industry, the ship sale and purchase industry is another field to involve shipbrokers. Both types of shipbroking are based on delicate balances. If a shipbroker is serving in the ship sale and purchase industry, that person is an intermediary between the buyer of the ship and the seller of the ship. If the industry served is a chartering market, the shipbroker is in a position between the shipowner and charterer. Shipbrokers that are aiming to find suitable cargoes to the ships, and suitable ships for the cargoes, play an active role in the entire negotiation process between the parties. The performance of the shipbrokers who act to bring the parties together at a common ground and make them reach an agreement brings along the strengthening of connections and the sustainability of relations with their clients. The shipbroking industry is a perfect competition market hence it is exposed to negligence and misconduct. Professional shipbrokers who embrace the motto '*Our Word Our Bond*' are expected to act under the code of conduct and ethical rules of shipbroking. The goal of this study is to examine the place and importance of shipbrokers in the maritime industry, the qualifications that a shipbroker must possess, and its adaptation to today's requirements. In this research where phenomenology is used as the qualitative research method, 15 expert participants who are composed of chartering shipbrokers in Turkey, are selected as the study group. The participants are selected from the parties that use the shipbroking service and the parties that provide the service, thus ensuring the reliability of the data. A structured interview form is used for collecting the data. The data is analyzed by performing descriptive analysis. In this study, it is determined that maritime transportation requires shipbrokers owing to its idiosyncrasy, and that integrity and professional qualifications are the higher values in shipbroking. In addition to this, it is concluded that the continuous improvement of the shipbrokers is important for the continuity of the profession.

**Keywords:** Shipbroking, Chartering, Freight, Charter-Party, Maritime Transportation

**1. GİRİŞ**

Gemi brokerliği mesleği, tarzına az rastlanan niteliklere sahip bir meslek dalıdır ve gemi brokerinin rekabet gücü, çok yönlü donanımlara sahibi olması ile doğru orantılıdır (Yerlikaya, 2016). Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizde bile az sayıda iş insanı tarafından icra edilen bir meslek olması yanında, hizmet verdiği müşterilerin günden güne artan beklentileri ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek için dinamik bir yapıya sahip olması esastır.

Gemi brokerliği temelde ikiye ayrılır; gemi alım-satım brokerliği ve gemi kiralama brokerliği (Stopford, 2009). Bir gemi brokeri eğer gemi alım-satım piyasasında hizmet veriyorsa, gemi alıcısı ve satıcısı arasındaki aracı konumundadır. Hizmet verilen piyasa bir

gemi kiralama (chartering) piyasası ise, gemi brokeri taşıyan yani armatör ile taşıtan yani kiracı (charterer, çarterer) arasında pozisyon almaktadır. Her iki durumda da bir aracı niteliği kazanır ve tarafları ortak bir noktada buluşturarak, uzlaşmalarını sağlamayı amaçlar (Ülgener, 2017; Bayer, 2011). Bu tanımlar doğrultusunda emlak komisyonculuğuyla da bazı benzerlikler gösteren gemi brokerliği, beşeri ilişkilerin etkin rol oynadığı bir meslektir.

Ülkemizdeki gemi brokerliği sektörüne bakıldığında, gemi kiralama brokerlerinin sayısı, gemi alım-satım brokerlerine kıyasla oldukça fazladır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, gemi kiralama piyasasındaki hacim ve hareketliliğin gemi alım-satım piyasasına oranla yoğun olmasıdır. Bu iki farklı tip gemi brokerliğinin kazanç oranları da ciddi farklar göstermektedir (Plomaritou & Papadopoulos, Shipbroking and Chartering Practice, 2018).

Gemi brokerliği sektörünün ülkemizde ve diğer birçok ülkede bir *'tam rekabet'* piyasası olması sebebiyle giriş-çıkış serbesttir yani ekonomik, yasal ve teknolojik herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ülkemizdeki uygulamasına dair bir meslek yasası bulunmamaktadır. Gemi brokerliği için eğitim şartı veya lisans gereksinimi de yoktur. Bu noktadaki denetim boşluğu sebebiyle ihlal, görevi kötüye kullanma veya sahtekarlık vakaları günümüzde de bir sorun olmaya devam etmektedir. (Institute of Chartered Shipbrokers, 2015).

Bu çalışmada, gemi brokerliği mesleğini icra eden veya bu mesleğe giriş yapmayı planlayan iş insanlarının ne gibi niteliklere haiz olmaları gerektiğini ve sundukları hizmetten beklenen kalite düzeyi sorgulanırken, gemi brokerliğinin günümüz şartlarına adaptasyonu ve değişmeyen değerleri de incelenmektedir.

## 2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bu bölümde navlun piyasası, gemi kiralama tipleri, gemi brokerinin tanımı, gemi brokerliği türleri ve etik kuralların yanında denizcilik sektöründe gemi brokerliğinin yeri ve önemi ile ilgili yapılmış çalışmalar incelenmiştir.

### 2.1. Navlun Piyasası ve Gemi Kiralama Türleri

Ticari deniz taşımacılığı bir türev taleptir ve navlun piyasaları da bu talep neticesinde oluşur (Çiçek & Kişi, 2007). Bir emtianın alıcı ve satıcı arasındaki ticareti neticesinde denizyolu taşıması talebi gelişmesi, navlun piyasalarının oluşumunda pay sahibidir. Talebe karşılık vermek için yaratılan arz ile birlikte, gemi kiralama sektörün diğer oyuncularını olan armatör ve kiracı (çarterer) devreye girer (Ülgener, 2017). Burada bahsedilen arz, mesleki terminolojide “tonaj” terimi şeklinde, yani bir yük gemisindeki hazır kapasite olarak da kullanılmaktadır.

Navlun piyasaları Tramp (düzensiz sefer) ve Layner (düzenli sefer) olarak ikiye ayrılmaktadır (Akten, 1995). Navlun piyasaları oldukça volatil bir yapıdadır fakat tramp taşımacılık ile layner taşımacılık kıyaslandığında tramp taşımacılıktaki maliyet unsurlarının çok hızlı değişebilmesi sebebiyle, tramp taşımacılık navlunları anlık değişkenlik gösterebilmektedir (Adland, Cariou, & Wolff, 2017). Bu volatilité, gemi brokerleri için *“anlık piyasa bilgisinin”* yüksek değerini ve yakın takip edilmesinin önemini göstermektedir.

Gemi kiralama türleri *“sefer çarteri”* ve *“zaman çarteri”* olarak iki ayrı gruba ayrılırlar (Plomaritou, 2014; Plomaritou ve Papadopoulos, 2018). Diğer kiralama türleri olan *“Çıplak kira (Bareboat/Demise)”* ve *“miktar çarteri (Contract of Affreightment)”* (Ülgener, 2016, s.

5; Wilford, Coghlin, ve Kimball, 1995) olmakla birlikte, çıplak kira uygulama aşamasında zaman charteri türlerinden biridir. Miktar charteri de içinde sefer charterlerini barındırır fakat bu charter tiplerinin sözleşmelerinde kullanılan matbu formlar (charter-party) farklılık göstermektedir (Institute of Chartered Shipbrokers, 2012).

Bayer'e (2011) göre gemi brokerlerinin birden fazla kiralama türü hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olması, hizmet verdiği alanda daha güvenli ve etkili bir performans göstermesine yardımcı olacaktır. Charter türlerinde kullanılan sözleşme tiplerinin farklılık göstermesinin ardında, farklı ihtiyaçlara yönelik ve çeşitli risklerin bertaraf edilmesini amaçlayan hükümler yer almaktadır. Bir gemi brokerinin farklı alanlarda tecrübe kazanması, bu tecrübelerini ve bilgi birikimini her alana yansıtmasına olanak sağlayacaktır.

## 2.2. Gemi Brokerinin Tanımı

Dünyanın en eski gazetelerinden biri sayılan ve 1734 yılından bu yana hayatını sürdüren denizcilik gazetesi Lloyd's List'e (1993) göre:

*“gemi brokeri, türüne az rastlanır bir uzmandır. Kendisi aynı anda hem iyi bir tüccar hem de bir hukuk erbabı, bir finans dahisi, coğrafya dahisi, kriz anlarında sakin kalabilen, rasyonel düşünce yapısına sahip, çok hızlı karar verebilen bir kişidir.”*

Bu tanım oldukça gerçekçidir çünkü bir gemi brokerinin tam rekabet piyasasında başarı gösterebilmesi için çeşitli donanımlara sahip olması gerekmektedir. Gemi brokerleri hem gemi alım-satım piyasalarında, hem de gemi kiralama piyasalarında, hizmet verdikleri tarafları ortak bir noktada buluşturma ve “*arabuluculuk*” yapma amacıyla hareket ederler (Strandenes, 2000).

Gemi brokerleri, mevcut gemilere uygun yükler ve mevcut yüklere uygun gemiler bulunmasına fayda sağlamak görevinin ötesinde, yukarıda belirtilen taraflar arasındaki taşıma mukavelesine giden süreç dahilindeki müzakerelerde ve nihai sözleşmenin ardından başlayacak operasyonel süreçte de aktif rol oynarlar (Ünsal, 2019). Gemi brokerlerinin operasyonel süreçte sergiledikleri performans, hizmet verdikleri müşterilerle aralarındaki ticari bağların da kuvvetlenmesini sağlamaktadır (Demir & Ülker Demirel, 2019). Brokerlik şirketleri hedef piyasalarını ve portföylerini çok hızlı değiştiremeyecek olsalar da bir gemi brokerinin her türlü gemi, yük ve piyasa hakkında bilgi sahibi olması kendisine büyük bir esneklik getirecektir (Yorulmaz, 2009; Yorulmaz, 2019).

Gemi brokerliği güven üzerine kurulu bir meslek türüdür. 1911 senesinde kurulan ve 1920 senesinde Kraliyet İmtiyaznamesi alan “The Institute of Chartered Shipbrokers” (ICS), farklı ülkelerdeki yirmi dört şubesine kayıtlı dört binden fazla üyesi ile, gemi brokerlerini dünya çapında temsil eden tek profesyonel yapıdır (Institute of Chartered Shipbrokers, 2015).

“*Gemi brokeri*” sıfatı hem gerçek kişi hem de tüzel kişi tarafından kullanılabilir. Örneğin mesleği “gemi brokeri” olan bir kişi, hububat ticareti yapan bir şirkette “gemi kiralama müdürü” pozisyonunda çalışıyor olabilir veya bir armatörlük şirketinde “gemi kiralama uzmanı” olarak görev alabilir.

## 2.3. Gemi Brokerliği Türleri

Gemi brokerliği şirketleri, müşterileri ile ilişkileri ve piyasada aldıkları pozisyon itibarıyla “*özel*” (exclusive) veya “*bağımsız*” (competitive) şeklinde iki alt gruba ayrılırlar (Şendur, 2019; Lopez, 1992; Plomaritou & Papadopoulos, Shipbroking and Chartering

Practice, 2018). Bireysel açıdan incelendiğinde ise “kurum içi” (in-house) veya “harici” (competitive) şeklinde nitelendirilebilirler. Kurum içi brokerler bir armatörlük şirketinde veya kiracı konumundaki bir ticaret şirketi bünyesindeki “gemi kiralama” departmanında görev alabilirler. Kurum içi gemi brokerleri genellikle o kuruma ait gemilere veya yüklerle konsantre olurlar.

#### 2.4. Gemi brokerlerinin niteliklerine yönelik literatürde yapılmış çalışmalar

Öztürk ve Çalışkan’ın (2016) “Deniz taşımacılığında broker seçimi kararını etkileyen kriter skorlarının belirlenmesi ve alternatiflerin değerlendirilmesi” konulu çalışmasında kullanılan kriterler, gemi brokerlerinde bulunması gereken niteliklere ışık tutmaktadır. Gemi brokeri seçimine yönelik özgün bir araştırma olan bu çalışmada aşağıda listelenen kriterler kullanılmıştır;

1. Hizmet hızı
2. Güncel bilgi
3. Temsil etme becerisi
4. Bireysel özellikler
5. Kişiselleştirilmiş müşteri hizmeti
6. Etik iş anlayışı
7. Anlaşmazlıkların çözümünde yardımcı olma
8. Denizcilik pazarına yönelik tavsiyelerde ve stratejik önerilerde bulunma
9. Taraflar arasında birleştirici rol oynama
10. Mesleki yetkinlik
11. Özel uzmanlık
12. Gemi kiralama sözleşmesinin hazırlanması ve kontrolü
13. Geniş ve güncel sektör bilgisi sağlama
14. Bilgi teknolojilerinin kullanımı
15. Seçenekleri değerlendirme yeteneği

Türkiye’de mukim 30 katılımcıdan toplanan verilerin analizinde ortaya çıkan sonuçların ilk sırasında *etik iş anlayışı* yer almaktadır. Bu sonuç göstermektedir ki, iş dünyasının her sektöründe geçerli bir değer olan *iş ahlakı*, gemi brokerliği mesleği ve hatta deniz ticareti sektöründe üst değer kabul edilmektedir ve zamanla değişmeyen bir unsur olarak kayıtlara geçmektedir.

Özdemir (2019) tarafından yapılan çalışma ise gemi brokerliği konusuna farklı bir bakış açısı ile yaklaşarak, Türkiye’deki brokerlik faaliyetlerinde yaşanan temel sorunları incelemiştir ve çalışmanın sonucunda sorunlar önem sırasına göre aşağıdaki şekilde önem sırasına dizilmiştir:

- 1: Dokümantasyon, denetim, gelişim ve düzenlemeye dair problemler
- 2: Yasal olmayan gemi brokerliği ve bu tip brokerliğin yasal takipsizliği
- 3: Yabancı dil bilgisi ile ilgili sorunlar
- 4: Yasal olmayan brokerler ve sanal suçlar
- 5: Gemi brokerliği eğitimine ilişkin düzenleme ve denetim sorunları
- 6: Yetersiz eğitim programları
- 7: Denizcilik bilgisi olmayan bireylerin meslekteki hakimiyeti
- 8: Yetersiz sayıdaki gemi brokerliği eğitimi veren kurumların sayıca yetersiz olması

Araştırma sonuçlarında ilk iki sırada yer alan sorunlara ilişkin sebepler dahilinde; denetleme, sertifikalandırma ve eğitim konularına ilişkin idare, düzenleme ve mevzuat noksanlığı tanımlanmıştır. Dördüncü sırada yer alan “*Yasal olmayan brokerler ve sanal suçlar*” maddesinin de bu mesele ile bağlantılı olduğu varsayılmıştır.

Balcı'nın (2011) kuru dökme yük piyasasındaki kiracıların gemi brokeri seçme kriterlerini araştırdığı çalışmasında, 5 katılımcıdan toplanan veriler neticesinde 9 kriter oluşmuştur. Bu kriterler sırasıyla; “*Güvenirlilik ve saygınlık*”, “*daha düşük navlun bulma kabiliyeti*”, “*vakitlice uygun bir gemi bulma kabiliyeti*”, “*uzlaşma kabiliyetleri*”, “*bağlantı sonrası hizmet kalitesi*”, “*bilgi ve danışmanlık hizmetleri*”, “*yük uzmanlığı*”, “*coğrafi uzmanlık*”, “*iletişim avantajı*” şeklindedir. Araştırmanın sonucunda “*güvenirlilik ve saygınlık*” en önem verilen unsur seçilmiştir fakat diğer özellikler de seçimi etkileyecek niteliktedir. Gemi brokerlerinin kendilerini sürekli geliştirmelerinin de önemli bir gereksinim ve avantaj olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında, bilişim teknolojilerinin gemi brokerlerin bir tehdit oluşturmayacağı, aksine rekabet üstünlüğü kazandırabilecekleri ve etkili bir network oluşturmayı yardımcı olabileceklerinden bahsedilmektedir.

### 3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE DESENİ

Bu çalışmada bir nitel araştırma deseni olan “*olgubilim*” deseninden faydalanılmıştır. Nitel araştırmalar; görüşme, doküman analizi, gözlem gibi veri toplama teknikleri kullanarak, araştırmacı tarafından olguların derinlemesine incelenmesine olanak sağlar. Nitel araştırmada “*algılar ve olayların doğal ortamında*” ele alınması hedeflenir. Olgubilim araştırmasındaki örneklem, olguya hakim olan ve araştırmaya katkı sağlayacak veriler üreten katılımcılardan oluşmalıdır (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Olgubilim deseninde, katılımcıların bireysel görüşlerinin ve fikirlerinin elde edilmesi amaçlanır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Az sayıda katılımcıdan veri toplanıyor olması sebebiyle, katılımcıların doğru niteliklere sahip bireylerden seçilmesi önemlidir.

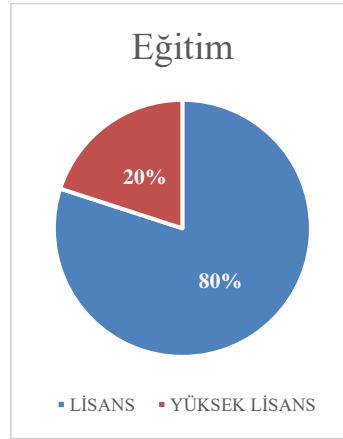
#### 3.1. Çalışma Grubu

Araştırmada, olayların derinlemesine incelenebilmesine imkan veren amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Patton, 1980). Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye’de çalışan ve denizcilik sektörüne mensup 15 profesyonel iş insanı oluşturmaktadır. Bu katılımcıların 5 tanesi armatör ve gemi işletmeciliği şirketlerinde, 5 tanesi gemi brokerliği şirketlerinde, 5 tanesi de kiracı (charterer) konumundaki şirketlerde çalışmaktadır. Çalışmanın objektif sonuç vermesi amaçlanarak, katılımcılar sektörün farklı kesimlerinde çalışan bireylerden seçilmiştir. Gemi brokerliğini hizmetini arz eden kesim ile, talep yaratan kesim birlikte incelenmiştir.

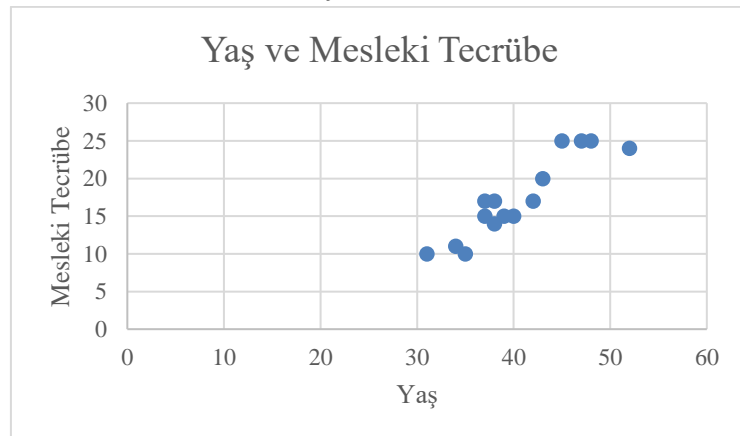
Tablo.1: Katılımcılara ait demografik özellikler (n=15)

	YAŞ	EĞİTİM	CİNSİYET	MESLEKİ TECRÜBE	POZİSYON
<b>K1</b>	42	LİSANS	ERKEK	17	KİRACI
<b>K2</b>	39	LİSANS	ERKEK	15	BROKER
<b>K3</b>	48	LİSANS	ERKEK	25	ARMATÖR
<b>K4</b>	38	LİSANS	ERKEK	14	ARMATÖR
<b>K5</b>	52	YÜKSEK LİSANS	ERKEK	24	ARMATÖR
<b>K6</b>	47	LİSANS	KADIN	25	ARMATÖR
<b>K7</b>	38	LİSANS	ERKEK	17	BROKER
<b>K8</b>	34	LİSANS	ERKEK	11	BROKER
<b>K9</b>	31	LİSANS	KADIN	10	KİRACI
<b>K10</b>	43	YÜKSEK LİSANS	KADIN	20	KİRACI
<b>K11</b>	35	LİSANS	ERKEK	10	ARMATÖR
<b>K12</b>	40	LİSANS	ERKEK	15	BROKER
<b>K13</b>	37	YÜKSEK LİSANS	ERKEK	17	KİRACI
<b>K14</b>	37	LİSANS	ERKEK	15	BROKER
<b>K15</b>	45	LİSANS	KADIN	25	KİRACI

Grafik.1: Eğitim Durumu



Grafik.2: Yaş ve Mesleki Tecrübe





Tablo 1’de demografik özellikleri listelenen katılımcıların eğitim düzeyine ilişkin kıyaslama Grafik 1’de gösterilmiş olup, Grafik 2’de ise katılımcıların yaşları ve mesleki tecrübelerinin birlikte görülmektedir.

### 3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın ilk aşamasında; geçmişte ve günümüzde gemi brokerliği nasıl yapılmaktadır? Temel ve değişmez değerleri nelerdir? Gemi brokerlerinin hizmet verdiği tarafların beklentileri ne yönde evirilmektedir? gibi sorulara yanıt aramak adına literatür taraması yapılmış ve tezler, makaleler, bildirimler dahil olmak üzere yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılmıştır. Buna bağlı olarak araştırmada kullanılacak olan veri toplama aracı oluşturulmuştur. Cohen, Manion ve Morrison’a (2007) göre, görüşme tekniği çalışma grubunun genellikle küçük olarak tutulduğu nitel araştırmalarda zengin ve kapsamlı bilgi toplamak için kullanılır. “Olgubilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşmedir” (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

### 3.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada nitel veri toplama yöntemi olarak yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır ve araştırmaya ilişkin veriler, görüşme formu kullanılarak temin edilmiştir. “Görüşme formu yöntemi, benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacıyla hazırlanır” (Patton, 1980). Araştırmacı, görüşme yapılan katılımcılara çalışmanın konusu, amacı ve içeriği hakkında bilgiler vermiş, bu çalışmanın tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacağını ve katılımcılara ait kişisel verilerin açıklanmayacağını belirtmiştir.

Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular şunlardır:

1. Bir gemi brokerinde bulunması gereken nitelikler nelerdir?
2. Bir gemi brokerinin asgari eğitimi ne olmalıdır?
3. Gemi brokerliğinde yabancı dil faktörünün önemi nedir?
4. Gemi brokerleri ve brokerliği herhangi bir yasal düzenlemeye tabi tutulmalı mıdır?
5. Bir gemi alım-satım faaliyetinde veya bir gemiye yük bulunması sürecinde, tarafların arasında bir gemi brokeri olmasının avantajları ve dezavantajları nelerdir?
6. Teknolojik gelişmelerin gemi brokerliği mesleğinin geleceğini tehlikeye attığını düşünüyor musunuz?

### 3.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada görüşme tekniği kullanılarak erişilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi ve betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz, neden-sonuç ilişkilerinin yorumlanmasını mümkün kılarken, bulgular tanımlanması aşamasında verileri kolay anlaşılır ve okunabilir bir dille ortaya koymaya olanak sağlar. Verilerin içerik analiziyle incelenmesinin nedenleri arasında sistematik verilere ulaşılabilmesi, benzerlik gösteren verilerin anlaşılabilir halde yorumlanabilmesi, olgu hakkında derin analizler ortaya konulmasını mümkün kılması gibi özelliklerden bahsedebiliriz (Yıldırım & Şimşek, 2016). Görüşmelerde katılımcıların verdikleri yanıtların bazıları aynen aktarılmıştır ve katılımcıların gerçek isimleri yerine kodlar kullanılmıştır.

#### 4. BULGULAR

Denizcilik sektöründe gemi brokerliğinin yeri, önemi ve uygulamalar hakkında katılımcıların görüşleri aşağıda yer almaktadır. Bu aşamada; katılımcılara sorulan sorular ve elde edilen görüşler açıklanmıştır.

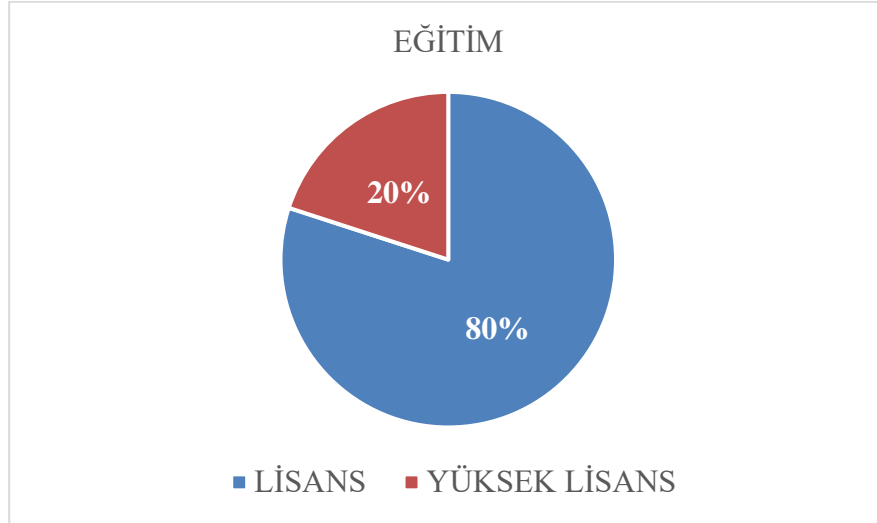
Tablo.2: Bir gemi brokerinde bulunması gereken nitelikler nelerdir?

	PİYASA BİLGİSİ	ESNEKLİK	İKNA KABİLİYETİ İLETİŞİM BECERİSİ	DÜRÜSTLÜK GÜVENİRLİK	DİNAMİZM PRATİKLİK	SABIR	NETWORK	TEKNİK BİLGİ VE EĞİTİM	DİSİPLİN
1			2	1			4	3	
2		2	3	6	1	4	7	8	5
3			4	1			3	2	
4	1		2	3	6		5	4	
5	2	3		4				1	
6	4			1				3	2
7			2	3	1				
8	2		3		4			1	
9				1			4	3	2
10	3			2				1	
11	4			1			3		2
12	1		3	2					
13				3	4		1	2	
14				2				1	3
15	3			2	5		4	1	

Katılımcılardan alınan yanıtlar kodlanarak 9 özellik belirlenmiştir ve bu özelliklerin önem sırasına göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmektedir. Dürüstlük ve güvenilirlik lider

pozisyonundadır. Teknik bilgi ve eğitim ise çoğu katılımcının tercihi ve önceliğidir. Katılımcılara göre “denizcilik eğitimi” veren okullardan mezun gemi brokerlerinin avantaja sahip olduğunu düşünülmektedir.

Grafik.3: Bir gemi brokerinin asgari eğitimi ne olmalıdır? (n=15)



Grafik 3’te katılımcıların büyük bölümü gemi brokerinin asgari eğitiminin üniversite eğitimi olması gerektiğini belirtmiştir. İlkokul ve ortaokul cevabı veren katılımcı yoktur fakat lisans eğitimine ilave olarak denizcilik fakültesi eğitiminin avantaj olacağını belirten katılımcılar (9/15) ve mesleki eğitim kurslarının avantaj olacağını belirten katılımcılar (6/15) mevcuttur.

Katılımcılara yöneltilen “Gemi brokerliğinde yabancı dil faktörünün önemi nedir?” sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda her katılımcı, bir brokerde İngilizcenin mutlaka olması gerektiğini ve ikinci yabancı dilin üstünlük sağlayacağı yönünde cevap vermişlerdir.

“Gemi brokerleri ve brokerliği herhangi bir yasal düzenlemeye tabi tutulmalı mıdır?” sorusuna verilen cevaplar göstermektedir ki; brokerlik mesleğinin bir düzenlemeye tabi olmasını, lisanslama yapılmasını ve rekabetin düzenlenmesini savunan katılımcılar (10/15), düzenleme olmamasını tercih edenlere (5/10) oranla çoğunluktadır. Brokerlik piyasasına giriş için bazı kriterlerin belirlenmesi ve şartlar oluşturulmasının yanlış uygulamalar ve ihmalkârlığı azaltacağı yönündeki düşünceye karşın, mesleğin aşırı düzenlemeye maruz kalabileceği ve yüksek lisans maliyetlerine yönelik endişeler de karşıt görüşleri oluşturmaktadır.

Tablo.3: Armatör ve kiracı arasında broker bulunmasının avantajları

UZLAŞTIRICI / ARABULUCU	
PAZARLIK VE MÜZAKERE	
ZAMAN KAZANIMI	
RİSKLERİN AZALMASI	
PİYASA BİLGİSİ SAĞLANMASI	
SORUNLARA ÇÖZÜM ÜRETİLMESİ	
TEKNİK DANIŞMANLIK FONKSİYONU	

Tablo.4: Armatör ve kiracı arasında broker bulunmasının dezavantajları

ZAMAN KAYBI	
İLİŞKİLERİN ZEDELENMESİ	
RİSKLERE BAĞLI MADDİ KAYIPLAR	

Tablo 3 ve Tablo 4’te katılımcılara sorulan “*Bir gemi alım-satım faaliyetinde veya bir gemiye yük bulunması sürecinde, tarafların arasında bir gemi brokeri olmasının avantajları ve dezavantajları nelerdir?*” sorusuna verilen çoklu cevaplar iki farklı tabloda incelenmiştir. Tablo 4’te yer alan olumsuz sonuçların, yetkin olmayan brokerlerin taşıdığı sonuçlardan kaynaklanabileceğine katılımcılar özellikle değinmiştir. Bu tablolarda yer alan cevaplar göstermektedir ki brokerin özellikleri, hizmet verdikleri taraflara hem avantaj hem de dezavantaj sağlayabilmektedir.

Tablo.5: Teknolojik gelişmelerin gemi brokerliği mesleğinin geleceğini tehlikeye attığını düşünüyor musunuz?

KATILIMCILAR	VERİLER
K1	Bu iş bence tecrübe ile alakalı, tecrübeli brokerler bu sistemleri kullanarak daha donanımlı olabilir ve yeteneklerini geliştirebilirler dolayısı ile hibrit insan modeli yaratılabilir. Brokerlik mesleği sertifikalandırılır/lisanslandırılır ise teknolojik gelişmeler insan faktörünün önüne geçemeyebilir, dijitalleşme vasıfsız insanların işlerini elinden alacak vasıflı insanlar dijitalleşme ile daha donanımlı olacaktır.
K2	Nakliye sektörünün hiçbir kısmında insan gücünün teknoloji ile azalacağını düşünmüyorum. Teknolojinin ilerlemesi ile bir şeyler kolaylaşacak ama bir şeyler zorlaşacaktır. Binlerce geminin ve binlerce kiracının olduğu piyasada her zaman yapılacak iş olacaktır. Zaten teknolojinin sektöre adaptasyonunu sağlayacak taraf brokerler özellikle büyük pool ya da house çalışanlardır. Yazılımı planlayanın da brokerliği bilmesi lazım. Teknoloji ile kazanılan komisyonun yapılan işin azaldığı bir gerçek ama burada iki konu var asil emtia edilen satış kârlılığı azaldı. Ayrıca broker sayıları arttı, armatör veya kiracıdaki in house brokerleri de düşünmek lazım. Aynı şekilde teknoloji daralma getirirse de kiracıda ya da armatörde de in house olarak çalışma fırsatı mevcut. Geliştirilen teknolojileri birisinin kullanacak olması gerekiyor sonuç olarak.
K3	İnternet sayesinde herkes birbirini tanıyıp bulabiliyor, bilgiye ulaşım daha kolay oldu, rekabet artıyor bu da mesleğimizin değerini düşürüyor maalesef.
K4	Teknolojik gelişmeler de gemi brokerinin iş tanımı biraz değişiklik kazanabilir. Teknolojinin yetersiz olduğu zamanlarda piyasa bilgisine sahip olan araçlar sayesinde brokerlik mesleği oluştu. Teknolojinin gelişmesi ile bilgiye ulaşmak kolaylaştı ve gemi pozisyonlarını öğrenmek, gemi sahiplerinin veya yük sahiplerinin iletişim detaylarına ulaşmak, arz talep dengesi ile belirlenen anlık navlun ve gemi kira fiyatlarına ulaşmak çok kolaylaştı. Yeni yazılımlar ve teknolojik gelişmeler ile gemilere yük ve navlun bulunması saniyeler alabilir ama bu durumda brokerlere hala ihtiyaç olacaktır. Brokerin mesleki tanımını biraz şekil değiştirerek anlaşmalar yapılırken problem çıkmasını önleyen hukuki danışman ve problem çıktığında buna çözüm getiren bir arabulucu rolüne bürünecektir
K5	Bu meslek bireysel ilişkilerle bazen firma sahiplerinin bile kontrolü dışında bir fiil broker tarafından yapıldığı için, kendisini geliştiren, basiretli bir broker için asla problem olacağını düşünmüyorum.
K6	Dijital platformlar cazip gelse bile birkaç deneme sonrasında kişisel becerilere geri

	dönüş olacağına inanıyorum. teknoloji kişiyi beslemeli, yerini almamalı. Çağın ayak uydurma konusunda öncelikle meslekte devamlı eğitim almaya devam etmeleri gerekmektedir. denizcilik devamlı kendisini yenileyen, kuralları ile devamlı bambaşka olaylar, durumlar sorunlarla kendi kendini besleyen bir meslektir. Hukuksal ve kişisel bilgilerin her zaman güncellenmesi gerekir. Sektörün güncelini her daim takip etmek gerekir. Ülkemizdeki gemi brokerlerine ilişkin biraz karamsarım. pek çok gencin kolay para kazanç kapısı gördükleri brokerliği; İngilizce bilip, bir de dizüstü bilgisayar ile yapabileceklerine inanmaları endişe verici. Mesleği sevmeyi yanlış yorumlayıp, emlak danışmanı gibi davranmaları, bir firmaya girip işimi bir şekilde yapayım bilinci var gibi geliyor. Bağlantı olsun da nasıl olursa olsun düşüncesi hakimmiş gibi geliyor. Gerçekten denizciliği sevip, gemiyi öğrenmek, ticareti, hukuku ve insan ilişkileri ile bir bütün olduğunu kabullenip en zorlayıcı durumlarda bile yılmayacak gerçek brokerlerin çok çok az olduğunu düşünüyorum.
K7	Aksine brokerlerin isini kolaylaştıran bir çok aplikasyon ve program mevcut. Teknolojiyi doğru kullanan ve bilgiye kolay ulaşan bir broker, tarafları doğru şekilde ve daha hızlı yönlendirebilir.
K8	insan ilişkilerine bağlı olması ve işin akışında algoritmaya yazılamayacak (öngörülemeyecek) faktörlerin olması nedeniyle hayır.
K9	İnsan faktörüne daima ihtiyaç duyulacaktır fakat teknolojik imkanları en iyi kullanabilen brokerler ayakta kalır.
K10	Teknoloji elbette brokerlerin elinden bazı rolleri alıyor fakat temel işlevlerinin yerini alabileceğini düşünmüyorum.
K11	Şu an destekleyici unsur ama ileride rol çalar mı bilemiyorum.
K12	Eğer bugünden konuşuyorsak, zaten iletişim çağı ile bir erozyon yasandı. Şu an teknoloji brokerlerin işini kolaylaştırıyor ama ileride başka yerlere gidebilir.
K13	Kiracı ve armatör cephesinde insan faktörü ortadan kalkmadıkça, gemi brokerinin verdiği hizmetler daima yer bulacaktır.
K14	Hayır, teknoloji hayatımızda senelerdir var ve her iş koluna gayet güzel bir şekilde entegre ediliyor. Bu iş koluna da entegrasyonu mevcuttur.
K15	Brokerlik insan ilişkilerine dayalı bir meslektir ve daima böyle olmuştur. Nasıl ki epostanın icadıyla çok da büyük bir darbe yememiştir, yapay zekinin icadıyla da elbette biraz kan kaybeder fakat iyiler daima ayakta kalır.

Tablo 5'te katılımcıların sağladığı yanıtlar olduğu gibi aktarılmıştır. Katılımcıların ortak görüşü, gelişen teknolojilerin brokerlere destek sağlayacağı yönündedir fakat artan rekabet sonucunda nitelikli brokerlerin varlığını sürdüreceği ve zayıf oyuncuların güç kaybedeceği de vurgulanmaktadır.

### Tartışma ve Sonuç

Gemi brokerleri birçok özelliğe aynı anda sahip olması beklenen bireylerdir ve içinde buldukları ticarete etkileri fevkalade yüksektir. Kabiliyetli ve prensiplerine bağlı bir broker, hizmet ettiği taraflara birçok avantaj sağlayabilirken, kötü niyetli veya yetersiz bir broker ise armatörü veya kiracıyı sarsıcı maddi zararlara sokabilir. Bu kontrolsüz gücün denetim altına alınması her açıdan fayda sağlayacaktır. Hem olumsuz uygulamaların azalmasını hem de liyakati beraberinde getirecektir.

Gemi brokerlerine üstünlük sağlayan en önemli unsurlar ticaretin değişmeyen ilkeleridir. Bu ilkelere ve prensiplere bağlı hareket eden brokerlere ilave avantaj sağlayacak donanımların başında eğitim ve network gelmektedir. Denizcilik okulu mezunlarının en büyük avantajlarından biri de hazır bir network ile piyasaya giriş yapıyor olmalarıdır. Yabancı dil unsuru gelecekte bilişim teknolojilerinin gelişmesi ile bir anda önemini yitirebilir fakat günümüzde bir brokerin kendisini yetiştirmesi için olmazsa olmaz öneme sahiptir.

Sürekli şekil değiştiren dünya ticareti gemi brokerlerinin belirli bölgelerde, belirli tip gemiler veya yüklere konsantre olmasının risklerini sorgulatmaktadır ve zengin donanıma sahip olmak kişiye esneklik kazandırmaktadır. Vahşi rekabetin pençesindeki gemi brokerlerinin bilgi ve tecrübelerini tescilleme amacıyla bazı akreditasyonlara başvurması küresel piyasada olumlu karşılık bulmaktadır. Dünyanın en büyük armatörlük ve ticaret şirketleri işe alımlarda denizcilik mezunu şartı yanında, Institute of Chartered Shipbrokers üyesi olunmasını bir tercih sebebi olarak aramaktadırlar.

İhtiyaç duyulan temel özelliklerin üniversite eğitimi esnasında verilmesi gemi brokeri adayına zaman ve avantaj kazandıracaktır. Bu sebeple üniversitelerin ilgili bölümlerinin “*gemi kiralama*” ve “*gemi brokerliği*” derslerini geniş bir kapsam ile müfredata eklemesi ve detaylı bir şekilde işlemesi, adaya uluslararası arenada rekabet imkanı tanıyacaktır.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre; ülkemizde hızla gelişen denizcilik sektöründe gemi brokerliği mesleği oldukça özel bir pozisyona sahiptir ve aynı zamanda gemi brokerliğimizin büyük bir çoğunluğu uluslararası standartlara hizmet eden algılarla bu mesleği yürütmektedirler. Gemi brokerliği mesleğine talep yaratan taraflar yani armatör ve kiracı konumundaki şirketler, gemi brokerinin işlevine inanmakta ve desteklemektedirler. Gemi brokerliği mesleğinin sürekliliğine, sürdürülebilirliğine ve hatta ölçeklenebilirliğine doğrudan etki eden faktörlerin başında, armatör ve kiracıların profesyonel yaklaşımı yer almaktadır ve bu sebeple mesleki örgütlerin ve sektör paydaşlarının düzenli olarak bilgilendirici faaliyetler düzenlemesi, gemi brokerliği hizmetinin getirilerine dikkat çekmesi ve brokerlik mesleğini desteklemesi gerekmektedir.

Gemi brokerliği yapmakta olan veya gemi brokeri olmak isteyen bireylerin küresel gelişmeleri takip etmeleri, kişisel gelişime önem vermeleri ve belirli prensipler dahilinde çalışmalarının kendilerine rekabet üstünlüğü sağlayacağı da çalışmanın bulgularından biridir.

Gemi brokerliği konusunda araştırma yapmak isteyenlerin katılımcı seçimine özen göstermeleri, denizcilik sektörünün farklı kesimlerinden veri toplamaları ve bu verileri güncel gelişmeler ışığında değerlendirmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın, gemi brokerliğinin geleceğine yönelik araştırma yapmak isteyenlere de katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın kısıtları arasında; katılımcıların Türkiye’de hizmet veren iş insanlarından oluşması, gemi kiralama sektörünün hedef alınmış olması ve kuru dökme yük ile sıvı dökme yük alanlarına ağırlık verilmiş olması sayılabilir.



## KAYNAKÇA

- Çiçek, S., & Kişi, H. (2007). Deniz Ulaştırma Politikaları Oluşturmada Sosyo-Ekonomik Boyut: Bir Model Önerisi. 6. *Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu*, (s. 173-180). İzmir.
- Özdemir, Ü. (2019, Mayıs). Analysis of root problems in shipbroking activities : A case study on Turkish shipbroking. *International Journal of Transport Economics*, 46(1-2), 93-115.
- Öztürkoğlu, Y., & Çalışkan, A. (2016). Deniz Taşımacılığında Broker Seçimi Kararını Etkileyen Kriter Skorlarının Belirlenmesi Ve Alternatiflerin Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 31-61.
- Adland, R., Cariou, P., & Wolff, F.-C. (2017). What makes a freight market index? An empirical analysis of vessel fixtures in the offshore market. *Transportation Research Part E*, 150-164.
- Akten, N. (1995). *Taşımacılık Kılavuzu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Balcı, G. (2016). Shipbroker selection criteria of charterers in dry bulk shipping. *Shipbroker selection criteria of charterers in dry bulk shipping*.
- Bayer, E. (2011). Gemi Kiralanmasında Karar Kriterlerinin Belirlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. Oxfordshire: Routledge.
- Demir, S., & Ülker Demirel, E. (2019). Bir Deneyimi Unutulmaz Kılan Unsurlar Nedir? Unutulmaz Turizm Deneyimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 661-682.
- Ülgener, F. M. (2016). *Çarter Sözleşmeleri II - Zaman Çarteri Sözleşmesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, F. M. (2017). *Çarter Sözleşmeleri I - Genel Hükümler ve Sefer Çarteri Sözleşmesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ünsal, M. (2019). *Deniz Hukukunda Brokerlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Institute of Chartered Shipbrokers. (2012). *Dry Cargo Chartering*. Witherby Publishing Group Ltd.
- Institute of Chartered Shipbrokers. (2015). *Shipping Business*. Institute of Chartered Shipbrokers.
- Lloyd's List. (1993). Lloyd's List.
- Lopez, N. J. (1992). *Bes' Chartering and Shipping Terms*. Barker & Howard Ltd.
- Patton, M. Q. (1980). *Qualitative Evaluation Methods*. California: Sage Publications.
- Plomaritou, E. (2014). A Review of Shipowner's & Charterer's Obligations in Various Types of Charter. *Journal of Shipping and Ocean Engineering*, 307-321.
- Plomaritou, E., & Papadopoulos, A. (2018). *Shipbroking and Chartering Practice*. Informa Law.
- Stopford, M. (2009). *Maritime Economics*. Oxfordshire: Routledge.
- Strandenes, S. P. (2000). The Shipbroking Function and Market Efficiency. *International Journal of Maritime Engineering*, 17-26.

- Şendur, T. (2019). Gemi Ticari İşletmeciliği ve Gemi Kiralama Brokerliği. *Koster Armatörleri ve İşletmecileri Dergisi*, 24-27.
- Wilford, M., Coghlin, T., & Kimball, J. D. (1995). *Time Charters*. Lloyd's of London Press Ltd.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016, Ekim). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Türkiye: Seçkin Yayıncılık.
- Yerlikaya, S. (2016). *Gemi brokerlik ücretinin tahsili neden zor?* . Sema Yerlikaya Digital: <https://www.semayerlikaya.digital/gemi-brokerlik-uecretinin-tahsili-neden-zor> adresinden alındı
- Yorulmaz, M. (2009). Deniz Taşımacılığı Ve Deniz Sigortaları. *Yüksek Lisans Tezi*.
- Yorulmaz, M. (2019). *Deniz Taşımacılığı ve Deniz Sigortaları*. Akademi Denizcilik Yayınları.

## VIOLATION OF LAW OF DEMAND BY PANDEMIC AND EPIDEMIC SITUATIONS: A BRIEF DISCUSSION

Towseef Mohi Ud Din, Tariq Ahmad Bhat, Reena Patidar

Research scholars vikram university ujjain M.P

### Abstract

**Purpose:** Corona virus outbreak a pandemic situation the violation of most important fundamental law of economics, the law of demand.

**Methods:** Theoretical and numerical data are used from December 2019 to May 2020.

**Results:** Gold prices increases because after the outbreak of COVID-19 its demand increases. Most of the investors invest in gold for reducing the risk of huge loss. Demand accompanied with prices of masks and sanitizers hike up because they act as a shield for COVID-19. Corona virus outbreak becomes also the reason for hike up prices of some medicine. Prices of Paracetamol which is normally used as analgesic have increased by 40%. 3- 5% of prices have increased in consumer durable goods. Crude oil prices gone negative in the third week of April 2020. Airfares have been reduced by aviation companies due to a 30% drop in bookings to virus affected destinations. These all are the examples that how law of demand is violated during these epidemic situations.

**Implications:** It has been implicated in economics and give validity of ceteris paribus of law of demand. The study give much benefit to economists and policy makers to take these suggestion in mind at the time of making policies and in discussion making.

**Originality:** We know every economy wants to be in a position of equilibrium (market supply=market demand) but the abrupt change in demand, supply and price cause disequilibrium the economy, at that point violation of law of demand is often happened.

**Limitations:** There are very little weaknesses in this work like, it is mostly based on theatrical data and observation.

**Key words:** demand, pandemic, epidemic, COVID- 19.

### 1. Introduction

Law of Demand holds that, the price of good increases its demand decreases and vice versa, which is the bedrock principles of microeconomics (Ceteris paribus). Ceteris paribus has been translated from the Latin, which means other things being equal. This means that other things which could change are for the moment being assumed to remain constant. This assumption is made in economic reasoning to focus attention on the effect of changes in a limited set of variables of interest. There are some exceptions to the law of demand which are Veblen effect, giffen good, bandwagon effect, snob effect, ignorance, expectations, war and some epidemic situation like most recently COVID- 19.

The focus of study is on the COVID- 19 an epidemic situation which hit all the big and small economies of the world change the occupational structure of the people. Mostly of the salaried individuals lost their jobs either they are employed in secondary sector or tertiary sector. It affects every sector of economy badly by which the GDP fall down and many economies come under depression and suffering from slowdown. Due to this epidemic

situation many things has been experienced in different sectors or branch of knowledge, like in the economic science it has been seen that the fundamental law of demand has been badly violated, so we take this as our research question.

## **2. Objectives**

- To analyze that how law of demand violated at the time of pandemic situations.
- 

## **3. Research methodology**

This study is based on secondary data which has been recently obtained from different sources like books, journals, newspapers, and various other search engines. The data and information employed in this research paper is mostly collected from printed media, both national and international.

### **3.1 Econometric methodology**

The discussion in this paper is done on the bases of Law of demand which is one of the fundamental law of economics (demand for a good or service is inversely related to price with standard assumption “Ceteris paribus”).

Market demand function:  $D_X = f(P, P_r, Y, T, E, N, Y)$

## **4. Literature review**

Disturbances originating outside the business world, so to speak, such as wars and crop fluctuations, can scarcely be held primarily responsible. Some such disturbances there are bound to be, and our system seems capable of manufacturing its crises out of any raw material that comes to hand, when the crisis is due, and of rising superior to serious provocation at other times (*Clark M. J., 1917*). In the real world, the market price is affected by the inventory of goods held by the manufacturers rather than the rate at which manufacturers are supplying goods (*Low, Gilbert W. 1974*). And the evidence of Giffen behaviour, i.e., upward sloping demand. Subsidizing the prices of dietary staples for extremely poor households in two provinces of China, we find strong evidence of Giffen behaviour for rice in Hunan, and weaker evidence for wheat in Gansu (*Robert T. Jensen 2006*). Many WTO Members are convinced of the utility of the patent system in encouraging research and development activity for new inventions. Many other Members are less confident of the benefits of the patent system and indeed are concerned about the dangers that the patent system poses, in terms, for example, of the impact that it and other intellectual property right systems will have on their economic and social welfare (*Christopher Garrison 2006*).

## **5. Discussion**

Law of demand the basic fundamental law of economics, many of the people know this law because we face its applications in day to day life, this law states that when prices increase demand decreases and when prices decrease demand increases. It means that there is an inverse relation between the price and the demand, but apart from that it has its own exceptions where this law is violated. Here we discuss about some facts of epidemic and pandemic situations which violate the law of demand, like COVID-19 and other associates.

COVID-19 affect the every sector of world economy, real evidences shows that some goods have positive relation with their prices and some negative which is in both cases the violation of law of demand.

Price of agricultural commodities such as perishable vegetables, grapes and sugar have fallen 15-20% as bulk demand from hotels and restaurants has nosedived (economic times). COVID- 19 pandemic has driven most commodity prices down and is expected to result in substantially lower prices over 2020 (world bank). Energy and metals commodities are the most affected by the sudden stop to economic activity and the serious global slowdown that is anticipated. Monthly average crude oil prices plunged 50 percent between January and March. Prices reached an historic low in April with some benchmarks trading at negative levels. They are expected to average \$35 per barrel in 2020, a sharp downward revision from the October forecast and a 43 percent drop from the 2019 average of \$61 per barrel (Commodity Markets Outlook, 2020). Both the corona virus pandemic and a Russia/Saudi Arabia price war have sent oil prices plummeting. Oil supply and demand might not become rebalanced until well after the virus is contained. However, the low prices could eliminate coal as a fuel, given its now relatively high cost versus oil. On the one hand, there is way too much supply; on the other, there is far too little demand. The corona virus pandemic has helped create a perfect storm of negatives that could depress oil prices for at least the next year and maybe longer and threatens the survival of certain oil producers (World Economic Forum).

Demand is volatile right now, creating a variety of pricing challenges. Companies that focus on long-term value rather than short-term gain are best positioned to meet them (McKinsey & Company Home).

Industries such as aviation have taken a hit leading to drop in airfares, while prices of smart phones have increased the impact of corona virus in the economy has been felt globally. China, the epicentre of the virus is also a major supplier of raw materials and components. The shutting of factories and production in China has wreaked havoc in the supply chain, leading to a sharp increase in the prices of certain items such as smart phones and appliances. However, as panic spreads across the globe, industries such as aviation have taken a hit, leading to a drop in airfare (Business today).

Gold prices increases because after the outbreak of COVID-19 its demand increases. Most of the investors invest in gold for reducing the risk of huge loss. Demand accompanied with prices of masks and sanitizers hike up because they act as a shield for COVID-19. Corona virus outbreak becomes also the reason for hike up prices of some medicine. Prices of Paracetamol which is normally used as analgesic have increased by 40%. 3- 5% of prices have increased in consumer durable goods. Crude oil prices gone negative in the third week of April 2020. Airfares have been reduced by aviation companies due to a 30 per cent drop in bookings to virus affected destinations. There all are the examples that how law of demand is violated during these epidemic situations.

Livestock prices drop 20-40% since early COVID-19 news (K-State research and extension news). Solar PV module prices in china to increase by 12.5% due to COVID-19 (Global data energy). The wholesale prices of chicken had come down by 70 per cent. And

retail price of chicken has fallen to Rs 150 per kg from Rs 180-200 (Minister of State Sanjeev Kumar Balyan).

Our country is facing critical shortages of supplies that are essential to the fight against COVID-19. Hospitals and health systems are struggling to procure the personal protective equipment and ventilators necessary for the providers on the front lines. Sanitizers and disinfectants essential to the safety of healthcare systems, consumers, and businesses are in extremely short supply. Demand is far outpacing supply for many of the pharmaceuticals and other therapeutics that have shown promise in treating this novel corona virus. This dramatic increase in demand for certain products and services has resulted in higher prices at many levels of disrupted and strained supply chains (David Maas et al., 2020).

Demand for hand sanitizer is surging around the globe as the new corona virus spreads, prompting retailers to ration supplies and online vendors to hike prices. Sales of hand sanitizers and similar products have swelled across several international markets since the COVID-19 outbreak began in January. The virus, which originated in China, has now spread to more than 60 countries. (Chloe Taylor 2020).

India's automakers have warned that total automobile sales could fall as much as 45% in the current fiscal year in a worst case scenario as economic growth slumps to COVID-19 pandemic (economic times). At the same time in 2016, Kashmir valley curfew (lockdown) shows that there is an abrupt increase in the demand of scooty (two wheelers) here it becomes most interesting and debatable topic.

## **6. Conclusion**

Law of demand is always violated at the time of natural disasters like floods, earth quack's etc. In the beginning of the year 2020 the COVID-19 become the trending news in each and every country, most of the countries are affected by this virus, some countries are very largely affect which indirectly affects the economic life of the people. We know every economy wants to be in a position of equilibrium (market supply=market demand) but the abrupt change in demand, supply and price cause disequilibrium the economy, at that point violation of law of demand is often happened.

## **References**

Clark M. J. (1917). Business Acceleration and the Law of Demand: A Technical Factor in Economic Cycles. *Journal of Political Economy*, 25 (3), 217-235.

Garrison C. (2006). Exceptions to patent rights in developing countries. UNCTAD - ICTSD Project on IPRs and Sustainable Development.

Jensen T. R., Kennedy F. J., Miller H. N. (2008). Giffen behaviour and subsistence consumption. Forthcoming, *American Economic Review*.

Low, Gilbert W. (1974). Supply and Demand in a Single-Product Market (Exercise Prepared for the Economics Workshop of the System Dynamics Conference at Dartmouth College, summer.

Maas D., Litvack E D., Ross C. D., Davis A. A., Ross A. (2020). Price gouging and other pricing issues during the COVID-19. Davis Wright tremaine LLP.



Taylor C. (2020). Sales of hand sanitizer are skyrocketing due to the corona virus, leading to rationing and price hikes. CNBC health and science.